

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
MİNGƏÇEVİR DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

**Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin
anadan olmasının 102-ci ildönümünə həsr olunmuş
“Heydər Əliyev irsi Azərbaycan xalqının milli sərvətidir”
RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSININ
M A T E R İ A L L A R I**

I cild

2-3 may 2025-ci il

Elmi konfrans Mingəçevir Dövlət Universitetinin
rektorunun 14 fevral 2025-ci il tarixli 01-02/111
nömrəli əmri əsasında keçirilmişdir.

MİNGƏÇEVİR

KONFRANSIN TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ:

A.N.Eminov	– sədr, rektor, i.f.d., dos.;
V.S.Əyyubov	– sədr müavini, Elmi işlər üzrə prorektor əvəzi, i.e.d., prof.;
V.S.Mustafayev	– məsul katib, Elm və innovasiyalar şöbəsinin müdiri, tex.f.d., dos.;
Ü.Ə.Zeynalov	– Tədris məsələləri üzrə prorektor, f.f.d., dos.;
K.S.Eyyubova	– elmi katib, tex.f.d., dos.;
A.Ş.Məmmədov	– Dayanıqlı inkişaf və regional innovasiyalar tədqiqat mərkəzinin müdiri, s.e.f.d., dos.;
E.H.Cəfərova	– Humanitar fənlər kafedrasının müdiri, s.e.f.d., dos.;
N.D.Zeynalov	– Təhsil fakültəsinin dekanı, t.f.d.; dos.;
N.A.Qədimli	– İqtisadiyyat və idarəetmə fakültəsinin dekanı, i.f.d., dos.;
A.Ə.Əliyeva	– Mühəndislik fakültəsinin dekanı, tex.f.d., dos.;
V.E.Məhərrəmov	– Magistratura və Doktorantura Təhsil Mərkəzinin müdiri, fil.f.d., dos.;
F.C.Cəlil	– Pedagogika və psixologiya kafedrasının müdiri, fil.e.d., prof.;
M.N.Rəhimov	– Xarici dillər kafedrasının müdiri, fil.f.d., dos.;
R.F.Babayev	– Riyaziyyat kafedrasının müdiri, r.f.d., dos.;
E.Y.Hüseynova	– Biznes və menecment kafedrasının müdiri, i.f.d., dos.;
M.B.İsmayılov	– Mexanika kafedrasının müdiri, tex.f.d., dos.;
Ü.İ.Aşurova	– Energetika kafedrasının müdiri, tex.f.d., dos.;
A.M.Mustafayeva	– İnformasiya texnologiyaları kafedrasının müdiri, tex.f.d.;
T.F.Yusibova	– Fizika və ekologiya kafedrasının müdiri, f.-r.f.d., dos.;
A.M.Tağıyev	– İqtisadiyyat kafedrasının müdir əvəzi;
A.R.Qədirova	– Gənc Alimlər Şurasının sədri, t.f.d.;
N.M.Mustafayeva	– baş mühasib əvəzi;
G.M.Şəfaqətov	– TEC-in sədri;
E.O.Xəlilov	– İnformasiya Texnologiyaları Mərkəzinin direktoru.

© Mingəçevir Dövlət Universiteti,

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 102-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev irsi Azərbaycan xalqının milli sərvətidir” Respublika elmi konfransının materialları, I cild. 2025, 500 səh.

MÜNDƏRİCAT

A.EMİNOV

Giriş sözü	11

PLENAR İCLAS

Heydər Əliyev: müstəqilliyimizi dönməz və əbədi edən lider İ.M.İSMAYİLOV	13
Azərbaycan təhsilinin himayədarı: Heydər Əliyev A.N.EMİNOV	16
Müasir Azərbaycan elminin inkişafında Heydər Əliyevin xidmətləri A.M.HƏŞİMOV	20
Azərbaycanın suverenliyini bərpa edən Heydər Əliyev ideyaları və yeni əsrin lideri İlham Əliyev A.B.MİRZƏZADƏ	23
Heydər Əliyev və Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi: müasir durum A.Ə.QƏRİBOV	25
Yeni Azərbaycan Partiyasının zəngin və şərəfli tarixi müstəqil Azərbaycanımızın inkişaf salnaməsidir B.M.MUSTAFAİYEV	32
Heydər Əliyevin müəllifi olduğu Azərbaycan Konstitusiyası suveren dövlətimizin təməl sənədidir A.N.İSMAYİLOV	35

BÖLMƏ İCLASLARI

Heydər Əliyev: Azərbaycanın iqtisadi inkişafı və neft strategiyası V.S.ƏYYUBOV, Ə.N.MUSAYEV	37
Heydər Əliyevin milli dövlətçilik konsepsiyasında demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu M.İ.ƏMRƏHOV	41
Heydər Əliyev: uşaqların hamisi Ə.A.QULİYEV	46
Heydər Əliyev və Azərbaycan slavyanşünaslığının yaranma tarixi E.E.MEHRƏLİYEV	47
Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunu Prezident İlham Əliyev uğurla davam və inkişaf etdirir H.B.İBRAHİMOV, B.H. XUDAYAROV	50
Biometrik informasiya texnologiyalarının verilənlər bazaları və onların təhlükəsizliyi C.İ.ZEYNALOV, M.E.ƏLİYEV	52
Milli təhlükəsizliyin və suverenliyin təmin edilməsində Heydər Əliyevin strategiyası N.A.ƏLİYEV, S.N.ƏLƏKBƏROVA	55
Study of Aminomethylation and Cyanetylation Reactions of 2-Mercaptomethylbenzimidazole with Aliphatic Amines A.ABDULLAYEVA, N.BABAYEV, T.ZEYNALOVA	57
Ligand Synthesis from Dicyanomethane, Dicyandiamide and Benzaldehyde Structural Analysis and Characteristics G.YAHYAYEVA, A.MAHARRAMOV, I.MAHMUDOV, N.SHIKHALIYEV, N.MUSAZADA	59
Heydər Əliyev və Naxçıvan arxeologiyası T.F.XƏLİLÖV	60

Heydər Əliyev və XX əsrin islahatları L.C.MÖVSÜMOVA	63
Ali təhsilin idarə edilməsində beynəlxalq təcrübə Ü.Ə.ZEYNALOV	64
İntellektual informasiya sistemlərinin təhsil və texnologiyada inkişafı: innovasiya və integrasiya üzrə yanaşmalar V.S.MUSTAFAYEV, L.V.İSMAYILZADƏ	68
İnformasiya texnologiyalarının avtomobil nəqliyyatı sisteminə tətbiqi prinsipləri S.Ə.QƏHRƏMANOV	70
Heydər Əliyev və azərbaycançılıq ideologiyası A.Ə.ƏLİYEVƏ	72
Heydər Əliyev və Azərbaycanda iqtisadi yönümlü təhsilin inkişafı N.A.QƏDİMLİ	74
Ümummilli lider Heydər Əliyev müstəqil dövlətimizin ilk konstitusiyasının yaradıcısıdır N.D.ZEYNALOV	78
Heydər Əliyevin müəllimə verdiyi böyük qiymət ali təhsil müəssisələrində pedaqoji personalın idarə edilməsi kontekstində E.H.CƏFƏROVA	80
İqtisadi liderliyə yol E.Y.HÜSEYNOVA	85
Zəngəzur dəhlizinin beynəlxalq əhəmiyyəti M.B.İSMAYILOV	88
Ekoloji mədəniyyət, ekoloji təhlükəsizlik və müasir sivilizasiyanın ekzistensial problemləri T.F.YUSİBOVA	92
Heydər Əliyev və rəqəmsal transformasiya kontekstində dövlət idarəçiliyi A.M.MUSTAFAYEVA, E.N.İSRAFİLOVA	95
Qeyri-standart tipli tənliklərin həllinə bəzi qayda və düsturların tətbiqi R.F.BABAYEV, L.X.RZAYEVA	100
Xalqın yaddaşında əbədi yaşayan lider O.İ.MƏMMƏDOVA, Ş.H.ƏLİYEVƏ	104
Heydər Əliyevin siyasətində rəqəmsal islahatlar O.M.SƏMƏDOVA, M.A.KƏRİMOVA, A.Q.KƏLƏŞOV	106
The Effect of the Policies of the Heydar Aliyev Era on Youth M.RAHIMOV, N.KARIMOVA	108
Heydər Əliyev – Azərbaycan elminin, təhsilinin, mədəniyyətinin böyük himayədarı Z.M.ƏZİZOVA, G.T.ABBASOVA	111
Heydər Əliyev şəxsiyyətində milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq hissi B.M.SEYİDZADƏ	113
Heydər Əliyevin ömür yolu vətənə və xalqa xidmət nümunəsidir M.F.İSMAYILOVA, M.N.MƏMMƏDOV, M.S.MƏMMƏDOVA	116
Heydər Əliyev və türk dünyası E.M.ASLANOV, S.Q.ƏLİZADƏ	119
Ulu babalarımızdan bizə miras qalan ana dilimiz R.M.MƏMMƏDOVA	122
Atmosferə atılan havanın təmizliyinə qoyulan tələblər V.S.MUSTAFAYEVA	125
Heydər Əliyevin milli dövlətçilik strategiyasında idarəçilik sisteminin təkmilləşdirilməsi suverenliyimizin qarantı kimi A.N.İSMAYILOV	127
Vergilər üzrə borcların ödənilməsini təmin etmək imkanları	

V.Ə.MƏMMƏDLİ	131
Qida sənayesinin inkişafında Heydər Əliyevin rolu	
F.F.BABAYEV	133
Heydər Əliyev və aqrar sahənin inkişaf istiqamətləri	
M.F.RƏHİMOVA	137
Davamlı inkişafın Heydər Əliyev modeli	
Y.Z.MƏMMƏDLİ	139
Heydər Əliyev irsinin orta məktəblərdə sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərdə öyrənilməsi	
A.R.QƏDİROVA	141
V-XI siniflərdə dünya ədəbiyyatı nümunələrinin interaktiv yollarla tədrisi	
S.A.AĞAKİŞİYEV, S.B.NOVRUZOVA	143
Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasında beynəlxalq hüquqi normaların hüquqi qüvvəsi	
H.V.ƏSGƏROV	146
Политика Гейдара Алиева в отношении азербайджанского языка и укрепление национальной идентичности	
И.О.МАМЕДОВА	148
Heydər Əliyev ideologiyası milli-mənəvi dəyərlər kontekstində	
G.F.ZEYNALLI	153
Müstəqilliyimizi və suverenliyimizi əbədi edən lider: Heydər Əliyev	
Ş.Q.XƏLİLOVA, E.R.HƏSƏNOV	155
Azərbaycanın dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasında Heydər Əliyev irsinin rolu və gələcək inkişaf perspektivləri	
M.İ.İSMAYILOV, M.İ.İSMAYILOVA	158
Heydər Əliyevin siyasi kursu: sabitlik, inkişaf və zəfər	
S.T.VƏLİYEV	160
Azərbaycan Respublikasında ekoloji siyasətin formalaşmasında Ümummilli lider Heydər Əliyev irsinin tarixi rolu	
Ə.Ə.ŞAHVERDİYEV	166
SSRİ-nin süqutundan sonra İran İslam Respublikasının xarici siyasətində Cənubi Qafqaz	
F.Ş.HÜSEYN	167
Vətənin misilsiz təəssübkeşi	
Ə.A.QƏHRƏMANOVA	170
Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı	
M.R.BABAYEVA	173
The Role of Artistic-creative Intellectuals in the Revival, Preservation, Development and Restoration of National Moral Values (1993-2003)	
N.AKHUNDOVA	175
Ulu Öndərə ümumxalq məhəbbətinin bədii ifadəsi	
A.Ə.ORUCOVA	180
Müstəqil Azərbaycan konstitusiyası Heydər Əliyev zəkasının məhsuludur	
B.İ.ƏLƏSGƏROV	183
Azərbaycanın əsas su anbarlarının müasir mikrobioloji və ekoloji vəziyyəti	
A.H.ƏNSƏROVA	186
İlham Əliyev və dövlət gənclər siyasəti: Azərbaycan Respublikasında 2003-2023-cü illərdə gənclər siyasəti dövlət proqramları	
C.V.BAĞIRZADƏ	191
Heydər Əliyev idarəetmə modeli strateji düşüncənin məhsulu kimi	
T.QASIMOVA	195
Heydər Əliyevin ömür yolu, şəxsiyyəti və ideyaları siyasi-mənəvi tariximizin zirvəsi	

A.M.CƏLİLÖV	197
Strukturun dəyişdirilməsi ilə polad və ərintilərdə xassələrin yaxşılaşdırılması	
V.F.QƏHRƏMANOV	200
Qloballaşma dövründə söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi	
P.PAŞAYEVA	203
Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz	
F.İSAYEVA	205
Mövlanə sufizminin spesifik xüsusiyyətləri	
İ.N.QULİYEV	207
Ulu öndər Heydər Əliyev siyasi kursunda gənc nəsildə milli ruh və düşüncənin formalaşdırılmasının psixoloji məsələləri	
Ş.M.QULİYEVA, S.V.PAŞAYEVA	209
Heydər Əliyev və milli dövlətçilik ənənəsi	
S.S.MİRZƏYEVA, S.A.KƏRİMOVA	211
Heydər Əliyev və ordu quruculuğu prosesi: tarixi-siyasi yanaşma	
D.S.HƏŞİMOV	214
Heydər Əliyev və milli konstitusiyanın təntənəsi	
A.H.VEYİSOV	216
Sovet hakimiyyəti illərində Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə qayğısı	
H.M.ÇOBANOVA, E.F.İMRANOV	219
On the History of Nakhcivan Salt Industry	
S.ABDULLAYEVA	222
1993–2003-cü illərdə Ulu Öndərin rəhbərliyi altında Azərbaycan ordusuna innovativ texnologiyaların integrasiyası	
Ə.Q.HÜSEYNOV, A.C.ABDULLAYEVA	225
Aqroparkların sosial-iqtisadi əhəmiyyəti və sənaye-aqrar sahə əlaqələrinin inkişafında rolu	
Ə.A.QURBANOV	228
Heydər Əliyev Azərbaycanda dövlət qadın siyasətinin müəllifi kimi	
N.ABDULLAZADƏ	232
Heydər Əliyev və Azərbaycanda tolerantlıq: tolerantlığa sadıqlıyımız – “Azərbaycan almanları”	
R.H.ƏSGƏROV, B.H.BABAYEV, S.N.HÜSEYNOV, Z.S.ABBASLI	235
Türkdilli xalqların birliyinin qorunması və möhkəmləndirilməsi	
Ş.Ə.YUNUSOVA, N.M.MUSTAFAEVA	242
Cəmiyyətdə çoxdillilik	
E.İ.ALLAHVERDİYEV, A.E.ALLAHVERDİYEVA	239
The Theoretical Heritage of the Great Leader Heydar Aliyev in the Field of Teaching	
Kh.ABDULLAYEVA	245
Polietilen materialının “struktur-xassə” əlaqələri və müxtəlif kristallaşma temperaturalarında deformasiya prosesi	
L.Ç.SÜLEYMANOVA, S.X.BƏKİROVA	248
Azərbaycan konstitusiyasının təkamülü: Heydər Əliyevin liderliyi və hüquqi inqilab	
S.Q.MƏHƏRRƏMOV	252
Heydər Əliyevin dil quruculuğu siyasəti	
G.Q.QURBANOV, L.M.RÜSTƏMOVA	254
Azərbaycanda xarici dillərin tədrisində Heydər Əliyevin rolu	
S.XƏLİLOVA	256
Heydər Əliyev və ədəbi irsimizin qorunması	
P.S.ƏHMƏDOVA	259
Исторические заслуги великого лидера Гейдара Алиева в развитии азербайджанского образования	

З.Н.ГАХРАМАНОВА, Ф.Б.АЛИЕВА	261
Heydər Əliyev: ömrünü Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və zəngin quruculuğuna həsr etmiş şəxsiyyət	
Q.M.AĞABALAYEV, E.M.QARAYEV	264
Heydər Əliyev obrazı Çingiz Abdullayevin “Qanın üç rəngi” əsərində	
T.D.MUXTAROVA	267
Ölkənin əmək resursları və onlardan səmərəli istifadənin dövlət tənzimlənməsi	
A.M.TAĞIYEV	270
Dayanıqlı makroiqtisadi suverenliyin formalaşmasında Heydər Əliyev fenomeni	
G.M.ŞƏFAQƏTOV, P.G.MUSAYEV	275
Heydər Əliyev – milli-mənəvi dəyərlərimizin himayədarı	
K.N.AYDIN	279
Heydər Əliyev və milli konstitusiyanın təntənəsi	
A.R.TAĞIYEVA	281
Güclü ordu dövlət müstəqilliyimizin qarantıdır	
N.F.NİFTƏLİYEV	284
Heydər Əliyevin gənclər siyasətinin uğurlu yolu	
S.N.BABUŞOV, K.H.SADIQOVA	288
Fonetika üzrə dil materiallarının öyrədilməsinə dair	
S.M.İSAYEVA	291
Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasında multikultural dəyərlərin qorunması mexanizmləri	
İ.M.MƏMMƏDOV	293
Nəqliyyatın inkişafında Heydər Əliyevin rolu	
T.H.ƏLİFOVA, A.M.ABBASOV	297
Elmi-texniki tərəqqi və ətraf mühit	
İ.Q.MƏMMƏDOV	300
Məncəmətdə müasir trendlər	
Z.Y.RƏSULOV	303
Heydər Əliyevin elmi dünyagörüşündə riyaziyyatın yeri	
N.H.KƏLƏŞOVA	306
Kiberhücumlardan müdafiənin innovativ üsulları: kriptografik alqoritmlərin inkişafında kompüter riyaziyyatının rolu	
R.İ.ƏMİRASLANOVA	308
Гейдар Алиев – великий покровитель культуры	
И.У.ГУЛИЕВА	311
Heydər Əliyevin gənclər siyasəti	
İ.Ş.İSMAYILOVA, A.İ.İSMAYILOVA	313
Süni intellekt və energetikanın inkişafı innovasiyaları	
M.Ə.PAŞAYEV	315
Ümummilli lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu gənclər siyasəti	
X.Q.XƏLİLOVA	318
Heydər Əliyevin dövlətçilik kursunda suverenlik prioriteti	
T.Ə.ƏLİYEV	320
Azərbaycanın uğurlarında Heydər Əliyev siyasətinin rolu	
T.A.SƏFƏROVA	324
Heydər Əliyev – siyasi liderlik nümunəsi	
T.Ə.SÜLEYMANOVA	326
Heydər Əliyevin gənclər siyasəti	
V.Ş.ABDULLAYEV, Ə.M.MÜRSƏLOVA	329
Heydər Əliyev və energetika sektorunun inkişafı	
V.İ.SARIYEV	332

Yumşaq bacarıqlar (soft skills) rəqəmsallaşma dövründə müəssisə personalının gələcəyi kimi	
E.O.XƏLİLOV, E.E.XƏLİLOVA	336
Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə – nitq mədəniyyətinə qarşı diqqəti	
S.A.BALAKİŞİYEVA, G.F.KƏRİMLİ	339
Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin Ümummilli lideri və Azərbaycan xalqının xilaskarıdır	
İ.Ə.MƏMMƏDOVA	344
Azərbaycanda rəqəmsallaşmanın inkişafında Heydər Əliyev siyasətinin rolu	
G.S.BAXŞIYEVA, C.B.ƏLİZADƏ, S.R.ASLANOVA	348
Portalların yaradılması üçün lazım olan vasitələr	
A.M.ABDURRAHMANOVA, Ş.S.NƏSİROVA, N.K.ƏHMƏDOVA	350
Dilimizin tarixi inkişafı və mədəniyyətə töhfəsi	
Ç.A.YOLÇUBƏYLİ	355
Strateji idarəçilik və idarəçilik strategiyası	
N.Z.CƏFƏROV	357
Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafına əsaslanan şəxələndirilməsində misilsiz xidmətləri	
S.Y.MƏMMƏDOV	360
Azərbaycanın müasir iqtisadiyyatının qurulmasında Heydər Əliyev kursu	
B.B.HÜSÜYEV	363
Heydər Əliyevin Xəzərin statusu probleminin həllində rolu	
L.S.BABAYEVA	366
Rəqəmsal dövrdə STEAM təhsili: innovativ yanaşmalar və gələcək perspektivlər	
M.R.ƏLİYEV	367
Maqsud İbrahimbəyovun 90 illiyi kontekstində “Püstə ağacı” hekayəsinin dərs mühitində rolu	
S.E.MƏMMƏDOVA	370
İngilis dilində dinləmə zamanı tələbələrin üzləşdiyi əsas maneələr	
A.Ç.ƏLİYEV	371
Heydər Əliyevin xarici siyasət kursu	
Z.R.ƏBİLƏYLİ	374
Heydər Əliyev və rəqəmsal dövlət siyasəti: Azərbaycanın texnoloji inkişafının təməlləri	
N.N.ƏZİZLİ	376
Heydər Əliyev və dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması	
T.R.HAXVERDİYEV	378
Azərbaycan Respublikasının intellektual infrastrukturunun qurulması	
İ.H.SÜLEYMANOV	382
Azərbaycan filmlərində ana dilinin rolu: milli kimliyin daşıyıcısı kimi	
J.E.QASIMOVA	385
Milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasında Heydər Əliyev siyasəti	
L.H.KƏRİMOVA	387
Heydər Əliyev yolunun uğurlu davamı	
A.M.ƏHMƏDZADƏ	389
Rəqəmsal transformasiyada Heydər Əliyevin strateji baxışı: dövlət-vətəndaş münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi	
E.A.MURADZADƏ	392
Musiqinin cəmiyyətdəki rolunun kommunikasiya proseslərinə təsiri	
F.M.YUSİFLİ	394
İdarəçilik sistemində dəyişikliklərin tənzimlənməsi strategiyasının əsas komponentləri	
A.Ş.CƏFƏROVA	396
Nəqliyyat vasitələrinin ətraf mühitdə törətdiyi ekoloji problemlər	

N.İ.VƏLİYEVA, S.N.MƏMMƏDOVA	398
Azərbaycanın xilaskarı və qurucusu – Heydər Əliyev	
M.T.HÜSEYNOVA	400
Suveren dövlətimizin qurucusu və qoruyucusu: Heydər Əliyev	
K.Ə.MƏMMƏDOVA	401
Zamanın sınağından keçən irs: Heydər Əliyev dühasının poemalarda poetik əksi	
C.E.VƏLİYEVA	404
Heydər Əliyev və islam dini	
N.R.İSMAYILOVA	406
Riyaziyyatın tədrisində informasiya texnologiyaları və yeniliklər	
E.N.TAĞIYEV	409
Структурно-семантические особенности парадигматических форм фразеологических единиц русского и Азербайджанского языков	
L.M.ИБРАГИМОВА	411
Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasında Heydər Əliyevin tarixi xidmətləri	
R.R.QURBANOV	414
Heydər Əliyev irsi: dövlətçilik və azərbaycançılıq məktəbi	
Z.A.FƏRRUXLU	416
Azərbaycanda çoxvektorlu xarici siyasət kursunun banisi	
Z.N.NƏCƏFOV	419
Heydər Əliyevin dil siyasəti	
F.İ.CƏFƏROVA	422
Heydər Əliyev və Azərbaycanda maarifçilik hərəkatı	
V.S.ŞƏRİFOVA	427
Гейдар Алиев и культурно-духовное развитие Азербайджана: роль личности в формировании национальной идентичности	
Дж.Дж.МAMEДОВА	431
E-logistikanın müasir və perspektiv tətbiq sahələri	
T.İ.ABBASOV, N.N.QARAYEVA, R.R.İBRAHİMOV, D.S.ƏFRASIYABOVA, P.B.ƏMİROVA	436
Heydər Əliyevin dövlətçilik fəlsəfəsində azərbaycançılıq ideologiyasının yeri	
M.M.SƏLİMOV	440
Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında modernizmin izləri	
G.K.YUNUSOVA	443
Enerji sistemləri və kompleksləri	
A.B.ŞƏFİYEVA	445
Педагогические основы формирования проектной культуры студентов посредством образовательных мероприятий посвященная ценностям деятельности Гейдара Алиева в тюркском мире	
A.P.МЕЛИКОВА-ИСКЕНДЕРЗАДЕ	447
İnsanların rasionallıqdankənar qərarları və bazarların bu qərarlara reaksiyası	
O.A.NƏSİROVA	448
Tarixin əvəzolunmaz şəxsiyyəti	
N.N.KAZIMOVA	451
Heydər Əliyevin Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında rolu	
M.K.MƏCİDOV, S.E.SÜLEYMANOV	454
Heydər Əliyevin dil siyasəti: təhsildə ana dilinin və multikultural dəyərlərin təşviqi	
S.E.SƏFƏROVA	457
Dilimiz varlığımızdır: Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan dili və ədəbiyyatına sonsuz sevgisi	
K.E.EYVAZOVA	459
Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-də yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması sahəsində	

xidmətləri	
Y.N.CABBARLI	461
Fractal-Based Flow Optimization in Long-Distance Gas Transmission Systems	
E.NASIBZADE	465
Ulu öndər Heydər Əliyevin gənclər siyasətinin uğurlu davamı	
İ.R.MƏMMƏDOVA	470
Əməyin mühafizəsi sahəsində Heydər Əliyevin dövlət siyasəti	
M.M.BƏDƏLOV	472
Azərbaycan xalqının xilaskarı – Heydər Əliyev	
M.H.HƏSƏNOV	473
Heydər Əliyev: Azərbaycanın neft resursları və iqtisadi artım	
K.V.ŞİRVANİ	476
Müasir cəmiyyət kontekstində ailə institutunun sosioloji və demoqrafik transformasiyası	
A.Z.MİRZƏBƏYOV	478
Zəfər səlnaməsi və suverenlik fenomeni	
K.Z.ŞXƏLİYEVƏ	481
Gənclər uğurlu gələcəyin qarantıdır	
A.C.İSAYEVA	484
Modallıq vasitələrinin mətndə realizasiyası: dil və üslub kontekstində	
G.F.YUSİBOVA	486
Heydər Əliyev və milli konstitusiyanın təntənəsi	
A.F.HƏMİDOV	489
Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasında Heydər Əliyevin rolu	
Ş.C.İMANOVA	493
Azərbaycanın iqtisadi inkişafında və neft strategiyasının həyata keçirilməsində Heydər Əliyevin rolu	
C.N.QULİYEVƏ	494

GİRİŞ SÖZÜ

Anar Eminov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mingəçevir Dövlət Universitetinin rektoru

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Hörmətli qonaqlar!

Əziz professor-müəllim heyətinin üzvləri!

Sevimli tələbə və magistrantlar!

Ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 102-ci ildönümünə həsr olunan “Heydər Əliyev irsi Azərbaycan xalqının milli sərvətidir” mövzusunda Respublika elmi konfransının açılış mərasimində hər kəsi səmimi qəlbədən salamlayıram. Bu konfransa “Konstitusiya və Suverenlik İli” çərçivəsində keçirilən çoxsaylı tədbirlər silsiləsindən olan növbəti bir elmi tədbir kimi də baxmaq olar.

Respublikamızın bütün elm və təhsil müəssisələrində olduğu kimi, universitetimizdə də hər il Ümummilli Liderin anadan olmasına həsr edilmiş elmi konfransın təşkil edilməsinin artıq bir ənənəyə çevrilməsi təəccüblü deyil. Belə ki, hər bir azərbaycanlı üçün xatirəsi sonsuz dərəcədə əziz olan bu böyük şəxsiyyəti daim böyük hörmət və ehtiramla yad etmək hər birimizin müqəddəs, mənəvi borcudur.

Bəşər tarixində silinməz iz qoymuş böyük şəxsiyyətlərdən biri kimi Heydər Əliyevin həyatı və titanik fəaliyyəti dissertasiyalar, elmi tədqiqatlar üçün tükənməz mənbədir, ona həsr olunan bu cür konfranslar, elmtutumlu tədbirlər üçün daimi mövzudur.

Bu gün Azərbaycanın hər bir sahədə əldə etdiyi böyük nailiyyətlərin təməlində əsas Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş müdrik və uzaqgörən siyasi kurs dayanır. Möhtərəm cənab Prezident İlham Əliyevin bilavasitə təşəbbüskarlığı və rəhbərliyi ilə icra olunan bütün irimiqyaslı proqram və layihələr, qazanılan uğurlar Ümummilli Liderin ideyalarına, planlarına və tövsiyələrinə müvafiq hazırlanmış dayanıqlı inkişaf strategiyası əsasında həyata keçirilir.

Müasir, suveren Azərbaycan Heydər Əliyevin şah əsəridir. Dünya çapında öz layiqli yerini tutan, regionda söz sahibi olan ölkəmiz öz demokratik konstitusiyası, öz müstəqil siyasəti olan sivil dövlətdir. Faktiki müəllifi Heydər Əliyev olan Konstitusiyamız bilavasitə dövlətimizin inkişafına, xalqımızın rifah halının yüksəlməsinə, hər bir azərbaycanlının hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına xidmət edir. Ulu Öndərin öz sözləri ilə desək: “Bizim konstitusiyamız xalqın konstitusiyasıdır, hər bir vətəndaşın konstitusiyasıdır.”

Bu gün Ümummilli Liderin sadıq və layiqli davamçısı, möhtərəm cənab Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan cəsarətlə, dönmədən, uğurla irəliləyir, böyük qələbələrə imza atır. Bu hər birimizdə Azərbaycan dövlətinin vətəndaşı olduğumuza görə fəxarət hissi yaradır. Bu isə hər bir ölkənin vətəndaşı üçün ən başlıca amildir.

Hər ötən gün Ulu Öndərin ideyalarının qələbəsinin, Heydər Əliyev düşüncəsinin təntənəsinin şahidinə çevilir!

Ümummilli Liderin hər zaman aktual olan zəngin irsi hər bir azərbaycanlı üçün böyük məktəbdir. Bu məktəbi öyrənmək, ən başlıcası isə gənc nəsle öyrətmək ali təhsil müəssisələrinin həyata keçirdiyi geniş fəaliyyətin əsas vəzifəsidir. Açılışına toplaşdığımız elmi konfransımızın başlıca məqsədi və məramı da məhz bu vəzifənin yerinə yetirilməsində özünəməxsus pay sahibi olmaqdır.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Məlumat üçün bildirirəm ki, konfransımız tədqiqatçılarda çox böyük maraq doğurub. Belə ki, AMEA-nın 7 elmi-tədqiqat institutu, Elm və Təhsil Nazirliyinin tabeliyindəki 2 elmi-tədqiqat institutu və 12 ali təhsil müəssisəsi, digər nazirlik və komitələrin tabeliyində olan 8 ali təhsil müəssisəsi olmaqla konfransımıza 38 müxtəlif təşkilat və qurumdan ümumilikdə 350-dən çox məqalə və tezislər göndərilib. Onlardan 316-sı Təşkilat komitəsi tərəfindən müsbət dəyərləndirilərək qəbul edilib, qalanları isə qoyulmuş tələblərə cavab verməməsi, konkret desək, aktual olma-

ması və ya elmi cəhətdən əhəmiyyət kəsb etməməsi, eləcə də plagiat olması səbəbi ilə qəbul edilməyib. Ən çox məqalə və tezislər göndərmiş təşkilatların adını qeyd etməyi vacib sayıram: AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu (5 məqalə), Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti (29 məqalə), Naxçıvan Dövlət Universiteti (17 məqalə), Bakı Dövlət Universiteti (11 məqalə), Bakı Slavyan Universiteti (10 məqalə), Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti (10 məqalə), Azərbaycan İdman Akademiyası (9 məqalə), Sumqayıt Dövlət Universiteti (9 məqalə), Gəncə Dövlət Universiteti (8 məqalə), Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut (7 məqalə), Mingəçevir Turizm Kolleci (18 məqalə).

Şübhə yoxdur ki, konfransın həm plenar, həm də bölmə iclaslarında Ümummilli Liderin çoxşaxəli fəaliyyətinin, zəngin irsinin fərqli istiqamətləri üzrə elmi tədqiqatların nəticələrini əks etdirən yeni və maraqlı məruzələr təqdim ediləcək. Buna görə əvvəlcədən bütün məruzəçilərə və müəlliflərə öz minnətdarlığımı bildirirəm.

Konfransın işinə uğurlar arzulayıram və plenar iclası açıq elan edirəm!

PLENAR İCLAS

HEYDƏR ƏLİYEV: MÜSTƏQİLLİYİMİZİ DÖNMƏZ VƏ ƏBƏDİ EDƏN LİDER

İlham Mehdixan oğlu İsmaylov
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
Mingəçevir şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hamımıza məlumdur ki, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev öz xalqını zamanın mürəkkəb tarixi-siyasi sınaqlarından uğurla çıxarmış və ardıcıl mübarizə apararaq onu müstəqilliyə qovuşdurmuş qüdrətli şəxsiyyətdir. Azərbaycan xalqı yeni əsrə və yeni minilliyə məhz Heydər Əliyev zəkasının işığında qədəm qoymuşdur. Davamlı yüksəliş yolunda inamla irəliləyən müasir Azərbaycan Heydər Əliyevin ideyalarının təntənəsidir. Ümummilli Liderin ölkəmizə rəhbərliyinin hər iki dövrü çox uğurlu, səmərəli və yüksək inkişaflyı olub.

Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə Heydər Əliyev özünün qeyri-adi idarəçilik bacarığı, polad iradəsi və yüksək vətənpərvərliyi sayəsində, uzaqgörən və məqsədyönlü qərarları ilə qısa müddətdə respublikamızın sosial-iqtisadi, elmi-texniki və mədəni sahələrin inkişafında böyük sıçrayışa nail olub.

Məlum olduğu kimi, ötən əsrin 60-cı illərində Azərbaycanda durğunluq hökm sürürdü, respublika iqtisadi göstəricilərinə görə ittifaq miqyasında sonuncu yerlərdən birində idi. 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin plenumunda Heydər Əliyevin Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilməsi Respublikamızın inkişafında dönüş ili oldu. Ölkədə gedən sürətli inkişaf Respublikanın ittifaq miqyasında öncül yerlərdən birinə sahib olmasına şərait yaratdı.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə onun milli-mədəni inkişaf və tarixi yaddaşımızın bərpası istiqamətində gördüyü misilsiz işlər xalqımızda milli ruhun canlanmasını, özünüdərk və soy-kökə qayıdışı təmin etdi.

Həmin illərdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə respublikada 250-dən çox zavod, fabrik, istehsal sexi, obyektlər istifadəyə verildi. 630 min yeni iş yeri açıldı. Sənaye istehsalı 2,7 dəfə, kənd təsərrüfatı istehsalı 2,7 dəfə, neft hasilatı 2,8 dəfə artdı. Bir neçə su anbarı istifadəyə verildi, Bakı şəhərinə 3 magistral su kəməri çəkildi. Bakı Dərin özüllər zavodu istifadəyə verildi. Ümumilikdə 20,4 min kilometr uzunluunda asfalt yollar çəkilmişdi. Bu cür yenilikləri çox sadalamaq olar. 1970-ci illərin sonunda Azərbaycan sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə keçmiş İttifaqın ən qabaqcıl respublikaları sırasına çıxdı.

Respublikamızda 770-ə qədər məktəb binası istifadəyə verildi, ali məktəblərin sayı 12-dən 17-yə, burada təhsil alan tələbələrin sayı isə 70 mindən 100 minə çatdırıldı.

Həmin dövrdə Ulu Öndər ölkənin inkişafının kadrlardan asılı olduğunu qeyd etdi. Planlı şəkildə keçmiş SSRİ-nin 50-dən artıq böyük şəhərinin 170-dən çox ən məşhur ali məktəblərində respublikamızda ən çox ehtiyac duyulan 250-dən çox ixtisas üzrə 17 minədək azərbaycanlı gəncin təhsil almasına şərait yaradıldı.

Milli hərbi kadrların yetişdirilməsi məqsədilə 1971-ci ildə Cəmsid Naxçıvanski adına ixtisaslaşdırılmış məktəb təşkil olundu. Ulu Öndər bu məktəbin əhəmiyyəti barədə sonralar belə deyirdi: “Biz Cəmsid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin ilk bünövrə daşlarını qoyanda o bizim üçün nəzəriyyə deyildi, böyük gələcəyə, Azərbaycanın gələcəyinə baxış idi. Azərbaycanın milli zabıtlarının hazırlanması üçün ilk uğurlu addımlar idi. Biz bu addımları atarkən düşünürdük ki, zaman gələcək, Azərbaycan xalqı öz milli azadlığına qovuşacaq, öz dövlət müstəqilliyini əldə edəcək, müstəqil Azərbaycan dövləti yaranacaq. Yarandı da. Məhz bugünkü müstəqilliyimizə görə mən bu məktəbi yaratdım, yaşatdım, böyütdüm. Bilirsiniz, sizə səmimi deyirəm, Cəmsid Naxçıvanski adına Lisey mənim üçün bir övladdır. Ona öz övladım kimi baxıram və nə qədər yaşayıramsa, ona bax, bu cür baxacağam”.

Ulu Öndərimiz həmin dövrdə azərbaycanlı gənclərin Bakı Ali Birləşmiş Komandanlıq və Bakı Ali Hərbi Dənizçilik məktəblərinə, eləcə də SSRİ-nin digər hərbi məktəblərinə güzəştli şərtlərlə qəbul edilməsinə nail oldu.

Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Liseydə və digər hərbi məktəblərdə yetişən milli zabıt kadrlarımızın Silahlı Qüvvələrin formalaşmasında müstəsna rolu vardır. Məhz bu kadrların formalaşması Azərbaycan hərbiçilərinin Birinci Qarabağ müharibəsində misilsiz igidliklər göstərməsinə səbəb oldu.

Ötən əsrin doxsanıncı illərində SSRİ rəhbərliyinin imperiya siyasətinə və erməniperəst mövqeyinə etiraz əlaməti olaraq, Azərbaycan xalqı azadlıq hərəkatına qalxdı. Xalqımızın müstəqillik əzmini qırmaq üçün sovet rəhbərliyi tərəfindən 1990-cı ilin yanvarında Bakıya qoşun yeridildi və qanlı qırğın törədildi. Azərbaycan xalqının taleyinə biganə qala bilməyən Heydər Əliyev özünün və ailə üzvlərinin həyatının təhlükədə olmasına baxmayaraq, yanvarın 21-də Azərbaycanın Moskva-dakı daimi nümayəndəliyinə gələrək, sovet qoşunlarının Bakıda törətdiyi qırğınlar ilə əlaqədar bəyanat verdi. Bu bəyanatda Sovet rəhbərliyinin ədalətsiz mövqeyi dünyaya çatdırdı.

Ulu Öndər 1990-cı ilin 20 iyulunda Moskvadan Bakıya qayıtdı. Həmin ilin sentyabr ayının 30-da Azərbaycan SSR Ali Sovetinə və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Sovetinə Naxçıvandan deputat seçildi. Naxçıvanda olduğu müddətdə bir çox islahatların keçirilməsinə nail oldu, Naxçıvanı erməni işğalından qorudu. Muxtar Respublikanın blokadadan çıxarılması üçün mühüm əhəmiyyətli işlər gördü.

Hörmətli konfrans iştirakçıları,

1993-cü ildə və sonrakı illərdə Ulu Öndərin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanın intibah dövrü kimi tarixə düşmüşdür.

Ulu Öndərin hakimiyyətə qayıdışının ilk illərində Ermənistanla müharibə vəziyyətində olan Azərbaycanda nizami ordu yaradılmamışdı, vahid komandanlıq yox idi, qanunsuz silahlı dəstələr müəyyən qüvvələrin ambisiyalarına və şəxsi maraqlarına xidmət edirdilər. Bu isə ölkədə hərc-mərcilik və anarxiya yaratmışdır.

Belə ağır bir dövrdə Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanımızın müstəqilliyini qoruyub saxladı, ölkəmizi xaos və anarxiyadan, başlanan vətəndaş müharibələrindən qorudu. Dövlətlə xalqın birliyinə nail oldu. Ulu Öndərin rəhbərliyi altında ictimai-siyasi sabitlik bərpa olundu, hərbi əməliyyatlar dayandırıldı. Qısa müddətdə həyata keçirilən səriştəli siyasətlə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev doğma Azərbaycanımızı məhv olmaqdan, xalqı isə düşər olduğu bələlardan qurtardı. 1993-cü ilin iyun ayının 15-də hakimiyyətə qayıdışı ilə tariximizin yeni bir mərhələsinin – quruculuq, inkişaf və yüksəliş dövrünün əsasını qoydu, dövlətçilik tariximizin şanlı səhifəsini yazdı. Heydər Əliyevin xalqımız və tariximiz qarşısında ən böyük xidmətləri kəskin geosiyasi ziddiyyətlərin mövcud olduğu bir şəraitdə Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etməsində, ölkəmizin parçalanıb yox olmaq təhlükəsindən qurtarmasında idi.

1994-cü il sentyabrın 20-də “Gülüstan” sarayında dünyanın 7 ölkəsinin məşhur neft şirkətləri ilə “Əsrin müqaviləsi” imzalandı. Ümummilli Liderin təşəbbüsü ilə baş tutan bu saziş ölkəmizin dünya xəritəsindəki mövqeyini möhkəmləndirdi. Azərbaycanın Neft sahəsində dünya arenasına çıxması onun nüfuzunu artırdı. Azərbaycan artıq bütün dünyada neft ölkəsi kimi tanınmağa başladı.

Ümummilli Liderin ölkə rəhbərliyinə qayıdışı ilə bir çox sahələrdə genişmiqyaslı islahatların həyata keçirilməsinə başlandı. 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası qəbul edildi. Bununla da Azərbaycan demokratik inkişafın yeni mərhələsinə qədəm qoydu.

Heydər Əliyevin tarixi nailiyyətlərindən biri də Azərbaycanda latın əlifbasına keçilməsi, dövlət dilinin təbiiq işinin təkmilləşdirilməsi, Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında 2001-ci ildə imzaladığı fərmanlar, milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanılması çağırışı ilə Azərbaycan xalqına müraciətləri, milli mədəni inkişafın və mənəvi birliyin möhkəmləndirilməsi oldu.

Aparılan iqtisadi islahatlar sayəsində “Əsrin müqaviləsi”nin praktiki cəhətdən reallaşması sənayenin bir çox sahələrinə sərmayələrin qoyulması, yeni istehsal müəssisələrinin istifadəyə verilməsi baş tutdu və sənayedə dirçəlişin təməli qoyuldu. Nəticədə sənayedə yaranmış əlavə dəyərin

ümumi daxili məhsulda çəkisi 1993-cü ilə nisbətən 12,6 faiz artaraq, 2002-ci ildə 37,4 faiz təşkil etdi. 1993-cü ildən başlayaraq kənd təsərrüfatında da irəliləyişlər oldu.

Azərbaycan Respublikası məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə qısa vaxt ərzində demokratik dövlət quruculuğunda gözləniləndən daha artıq uğurlar qazandı. Onun yorulmaq bilmədən həyata keçirdiyi daxili və xarici siyasət milli dövlət quruculuğu prosesində demokratik dəyərlərin önəmli yer almasını və azad vətəndaş cəmiyyəti qurulmasını təmin etdi. Heydər Əliyevin beynəlxalq aləmdə olan xidmətləri Azərbaycanın müstəqil siyasət yeridən, öz sözünü deyən bir dövlət kimi tanınmasına səbəb oldu.

1993–2003-cü illərdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunması əhalinin rifah səviyyəsini yüksəltdi. Pensiya və müavinətlərin orta aylıq məbləği 8 dəfə, orta aylıq əmək haqqı 6 dəfədən çox artdı.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin formalaşması onu öz taleyinin sahibi etdi. Məhz Ulu Öndərin yaratdığı müstəqil güclü dövlət torpaqlarımızın azad edilməsi və ərəzi bütövlüyümüzün təmin edilməsinə zəmin yaratdı.

İkinci Qarabağ müharibəsində qazanılmış parlaq Qələbə Ulu Öndərin hazırladığı “güclü dövlət - güclü ordu” konsepsiyasının təntənəsini göstərdi. Otuz il işğal altında qalan torpaqlarımız 2020-ci ildə şanlı ordumuzun qalibiyyəti ilə azad olundu, sərhədlərimiz bərpa olundu.

BMT-nin qəbul etdiyi 4 qətnamənin reallaşdırılmasına nail olan Azərbaycan dünyaya qalib ölkə kimi təqdim olundu. Bu qələbə dövlətimizin başçısının qətiyyətli rəhbər və sərkərdə olmasını göstərdi, dövlət və xalqın birliyini bir daha sübut etdi.

2023-cü ilin 19 sentyabr tarixində Ali Baş Komandan, ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin tapşırığı ilə Qarabağ iqtisadi rayonunun sülhməramlıların nəzarəti altında olan ərəzilərdə antiterror əməliyyatı keçirildi. 23 saat 43 dəqiqə ərzində 90-na yaxın strateji əhəmiyyətli ərəzilər nəzarətə götürüldü. Antiterror əməliyyatından sonra bütün Qarabağ torpağı seperatçılardan təmizləndi, suverenliyimiz tam bərpa olundu. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 sentyabr 2024-cü il tarixli Sərəncamı ilə hər il sentyabrın 20-si Azərbaycan Respublikasının Dövlət Suverenliyi Günü kimi qeyd edilməsi təsdiq edilmişdir.

Azad olunmuş torpaqlarımızda genişmiqyaslı bərpa-quruculuq işləri heç kəsədən yardım alınmadan Azərbaycanın öz imkanları hesabına sürətlə davam etdirilir, Böyük Qayıdış Proqramı çərçivəsində uğurlu addımlar atılır. Ulu Öndərin siyasi kursunun layiqli davamçısı olan Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev Azərbaycanı bu böyük uğurlara çatdırmaqla ata vəsiyyətini layiqincə yerinə yetirdi.

Hazırda Azərbaycan dünyada ən sürətlə və dinamik inkişaf edən dövlətlərdən biridir. Ölkənin iqtisadi qüdrətinin artması onun müstəqil siyasət yeritməsinə, əhalinin rifah halının ildən-ilə yüksəldilməsinə imkan yaradır. Dünyanın böyük dövlətləri Azərbaycanın yaratdığı yeni reallıqlarla hesablaşırlar. Ulu öndər Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq nəhəng transmilli nəqliyyat və enerji layihələri həyata keçirən Azərbaycanın bu günkü təşəbbüsləri dünyanın aparıcı dövlətləri tərəfindən dəstəklənir, ölkəmizə iqtisadi-siyasi dividendlər qazandırır.

Ulu Öndərin Mingəçevir şəhərinə və mingəçevirlilərə diqqət və qayğısı həmişə olmuşdur. Mingəçevirdə böyük quruculuq işləri məhz onun birinci hakimiyyəti dövründə başlanmışdır. Ulu Öndərin şəxsi təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Zaqafqaziyada ən nəhəng İstilik Elektrik Stansiyasının tikintisi həyata keçirilmişdir. Azərbaycan DRES-in tikintisinin başlanması ilə əlaqədar həmin ərəzidə qəsəbənin tikintisinə də başlandı. 37 min kvadrat metr mənzil sahəsi olan binalar ucaldıldı. 20 km-ə yaxın dəmir yolu xətti çəkildi. Hər biri 60 nəfərlik 5 yataqxana inşa olundu, 388 nəfərlik klubun tikintisi başa çatdırıldı. Məhz Ulu Öndərin göstərişi ilə həmin dövrdə 20 min nəfərə yaxın insanın yaşadığı “Energetiklər” yaşayış massivi salınmış, onlarla çoxmərtəbəli yaşayış evləri, 2 orta məktəb, 4 körpələr evi-uşaq bağçası, tibb məktəbi, uşaq musiqi məktəbi, poliklinika və digər sosial obyektlər tikilib istifadəyə verilmişdir. Bundan əlavə, Mingəçevir şəhərində bir çox sənaye müəssisələri, təhsil müəssisələri Ulu Öndərin birinci hakimiyyəti illərində ərsəyə gəlmişdir.

Ulu Öndərin layiqli davamçısı ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin də Mingəçevir və mingəçevirlilərə diqqəti böyükdür. Onun rəhbərliyi dövründə şəhərimizdə böyük abadlıq işləri görülmüş, 1300-dən çox ailə üçün 3 məcburi kömək qəsəbəsi salınmış, “İzolit”, “Kür elektron ava-

danlıqları” zavodları, “Sənaye parkı” yaradılmışdır. Avarçəkmə bazası yenidən qurulmuş, “Tarix” muzeyi, “Heydər Əliyev” Mərkəzi, “Gənclər evi”, “Dövlət rəmzləri” muzeyi, “ASAN Xidmət” mərkəzi, 5 ümumtəhsil məktəbi, 2 məktəbəqədər təhsil müəssisəsi, 3 ədəd 4 ulduzlu hotel tikilmiş, 13 məktəb, 4 uşaq bağçası, Şəhər Mərkəzi Xəstəxanası, Dram Teatr, bir neçə mədəniyyət müəssisəsi əsaslı təmir edilmiş, “Mingəçevir SES Silsiləsi”, “Azərbaycan İES” yenidən qurulmuş, Azərbaycan İES-in ərazisində 1280 meqavat gücü olan yeni stansiyanın əsası qoyulmuş, bu günlərdə onun açılışı nəzərdə tutulmuşdur. Regenerat zavodu ərazisində yeni istehsal müəssisəsinin salınması planlaşdırılmışdır. 2015-ci ildə sərəncamla Mingəçevir Politeknik İnstitutunun bazasında yaradılmış Mingəçevir Dövlət Universitetinin yeni kompusunun tikintisi başlanmışdır. Eyni zamanda Mingəçevir Su anbarı ətrafında 332,76 ha ərazidə “Mingəçevir Turizm və Rekreasiya Zonası” yaradılmasına göstəriş verilmişdir. Bütün bunlar cənab Prezidentin Mingəçevir və mingəçevirlilərə olan diqqət və qayğısıdır.

Bu gün ölkəmiz sürətlə inkişaf edir, beynəlxalq aləmdə nüfuzu artır. Artıq bütün ərazilərimizdə Azərbaycan Bayrağı dalğalanır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin ideyalarına sadıq olan ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə müstəqilliyimiz daha da möhkəmlənir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2024-cü il tarixli 432 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında 2025-ci il Konstitusiya və Suverenlik ili elan edilmişdir. Bu il keçiriləcək bütün tədbirlər müstəqilliyimizin daha da möhkəmlənməsinə xidmət edəcəkdir.

Hörmətli konfrans iştirakçıları,

Xalqımız Ulu Öndər Heydər Əliyevin əziz xatirəsini həmişə uca tutur və minnətdarlıqla anır, bu gün dahi rəhbərin yenidən hakimiyyətə gəldiyi günü Azərbaycan Respublikasının dövlət bayramı – Milli Qurtuluş Günü kimi qeyd edirik. Müstəqil Azərbaycan Ulu Öndərin indiki və gələcək nəsillərə əmanəti, onun zəngin və çoxşaxəli irsi isə xalqımızın milli sərvətidir.

Biz nəsillər Ulu Öndərin bu zəngin və çoxşaxəli irsini qorumaq və inkişaf etdirməliyik. Onun layiqli davamçısı ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin ətrafında birləşməli, Ulu Öndərin irsini gələcək nəsillərə çatdırmalıyıq.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN HİMAYƏDARI: HEYDƏR ƏLİYEV

Anar Nazim oğlu Eminov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mingəçevir Dövlət Universitetinin rektoru

Hörmətli konfrans iştirakçıları,

Məruzəmə Ulu öndər Heydər Əliyevin kəlamı ilə başlamaq istəyirəm: “Təhsil millətin gələcəyi, müstəqil dövlətin təməlidir”. Bu kəlam bir tərəfdən təhsilin dövlət və cəmiyyət həyatındakı əvəzsiz rolunu göstərir, digər tərəfdən isə bu sahəyə verilən yüksək qiymətin bariz ifadəsidir.

Məhz müasir dövrün reallıqları və qlobal çağırışları təhsilin rolunu daha da artırmaqla yanaşı bu sahənin həlli vacib olan bütün məsələlərini dövlətin və cəmiyyətin prioritet istiqamətinə çevirmişdir. Yeni dövrün tələblərinə uyğun olaraq formalaşacaq təhsil sistemi vasitəsilə milli sərvətdə insan kapitalının inkişaf payı daima və davamlı şəkildə artırılır. Bu gün qüdrətli dövlət və yüksək rifah cəmiyyətinə nail olmaq üçün güclü təhsilin formalaşmasına, inkişafına, dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Təsədüfi deyil ki, BMT-nin XXI əsri “Təhsil əsri” elan etməsi əslində bəşəriyyətə ünvanlanmış ciddi bir mesajdır. Bu qərar, bir daha dünya miqyasında təhsilin əhəmiyyətinin və gücünün daha da artdığını və onun gələcəyin qurulmasında həlledici rol oynadığını təsdiqləyir. Təhsil yalnız fərdin inkişafı ilə bağlı deyil, həm də bir ölkənin və bütövlükdə bəşəriyyətin rifahı, sosial ədalət və iqtisadi tərəqqisi üçün əsas vasitədir. XXI əsrdə təhsil iqtisadiyyatın, texnologiyanın və cəmiyyətin inkişafını dəstəkləyən mühüm bir amilə çevrilib, bu da dövlətləri beynəlxalq yarışda önə keçmək üçün təhsilin səviyyəsini yüksəltməyə təşviq edir. Bu səbəbdən təhsil sahəsində atılacaq hər bir addım, yalnız fərdi səviyyədə deyil, qlobal miqyasda da

böyük əhəmiyyət kəsb edir. BMT-nin bu bəyanatı, həmçinin ölkələrə öz təhsil sistemlərini daha da mükəmməlləşdirməyə, gələcəyin tələblərinə uyğun hazırlamağa və dünya standartlarına inteqrasiya etməyə çağıran bir signal kimi də qiymətləndirilə bilər.

Danılmaz faktdır ki, təhsil sahəsində hərtərəfli inkişafın əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Qeyri-şərtsiz demək olar ki, bu qüdrətli şəxsiyyət, nadir zəka sahibi yaşadığı və fəaliyyət göstərdiyi bütün dövrlərin canlı əfsanəsinə çevrilmişdir. XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanda iqtisadi-sosial, elm, təhsil və mədəniyyətin inkişafı Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı və yüksək fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. Hazırkı dövrdə Heydər Əliyevin həyat yoluna və fəaliyyətinə nəzər salarkən bir daha əmin oluruq ki, bu böyük şəxsiyyət milli təhsilimizin təməl daşını qoymuş və dünya səviyyəsində inkişaf etdirmişdir.

Ulu Öndər deyirdi: “Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. O, milli məqsədlər, milli mənafeələr əsasında qurulmalıdır. Cəmiyyət təhsilsiz yaşaya və inkişaf edə bilməz. Azərbaycan xalqının gələcəyi, müstəqil Azərbaycanın gələcəyi gənclərin bu gün aldıkları bilik, təhsil və tərbiyədən çox asılıdır. Çünki hər bir xalqın səviyyəsini onun bilik səviyyəsi müəyyən edir. Hər bir ölkənin, hər bir millətin aparıcı qüvvəsi onun ziyalı və bilikli nümayəndələridir. Hər bir dövlət əgər istəyirsə ki, öz ölkəsinin inkişafını təmin etsin, öz millətinin elmini, mədəniyyətini dünya standartlarına çatdırsın, o, mütləq hər şeydən çox təhsilə fikir verməlidir, təhsilin inkişafına söz göstərməlidir, təhsil üçün bütün imkanları yaratmalıdır”. Bu dərin məzmunlu fikirlər Heydər Əliyevin təhsilə yanaşmasının fəlsəfəsini aydın şəkildə ifadə edir. Çünki Heydər Əliyev sadəcə bir siyasi lider deyil, həm də Azərbaycanın gələcəyini elm və bilik üzərində qurmaq istəyən müdrik bir dövlət başçısı olmuşdur.

Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda təhsil sahəsinə göstərilən diqqət və qayğı tarixi əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycana rəhbərliyinin ilk dövründə, yəni 1969-1982-ci illərdə respublikamızın şəhər və qəsəbələrində 700-ə qədər orta ümumtəhsil məktəbin təməlinin qoyulması, ali təhsil müəssisələrinin sayının artırılması və təhsilənlərin sayının 70 mindən 100 minə çatdırılması, milli və hərbi təhsilin inkişaf etdirilməsi, hər il 800-900 nəfərə qədər istedadlı Azərbaycan gəncinin keçmiş SSRİ-nin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrinə göndərilməsi Heydər Əliyevin milli təhsilimizin inkişafındakı ən böyük xidmətlərindən biri hesab edilməlidir. “Biz gələcəyimizi gənclərimizdə, onların təhsilində, onların bilik və bacarığında görürük”, deyən dahi liderimizin bu uzaqgörən addımı Azərbaycanın intellektual potensialının formalaşmasında mühüm rol oynamış, dövlətimizin gələcək inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Bu baxımdan möhkəm təməl üzərində inşa olunan təhsil sistemi gələcək uğurlarımızın təminatı olmuşdur.

Məhz keçmiş sovetlər dövründə Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılan təhsil siyasətinə uyğun olaraq, yetişdirilmiş milli təhsil elitası, yüksək səviyyəli mütəxəssislər müstəqillik illərində ölkəmizdə dövlətin idarə edilməsində və onun quruculuğunun müxtəlif sahələrində layiqincə vətənə xidmət etmiş və öz missiyalarını layiqincə yerinə yetirmişlər.

Onun əsasını qoyduğu inkişaf xətti bu gün də davam etdirilir və Azərbaycan təhsilinin gələcək nəsillərə güclü miras kimi ötürülməsi təmin olunur.

Ümummilli Liderimizin təhsilə verdiyi dəyər təkcə infrastruktur layihələri ilə məhdudlaşmırdı. Elm və bilik daşıyıcılarına daim dəstək verən bu dahi şəxsiyyət hər zaman müəllim əməyinə yüksək qiymət vermiş, müəllimləri cəmiyyətin ən şərəfli insanları adlandırmışdır. Bu gün müəllim adını şərəflə daşıyan hər kəs bilir ki, onun əməyinin arxasında Heydər Əliyev kimi böyük şəxsiyyətin sevgisi və ehtiramı dayanır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 15 iyun 1999-cu il tarixli “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramı” haqqında Sərəncamı, demək olar ki, ölkə təhsilinin inkişafının təməlini qoydu. Qeyd etmək lazımdır ki, milli təhsildə 2013-cü ilə qədər davam edən ayrıca bir mərhələnin ilkinə formalaşdırılan bu Sərəncamla Azərbaycan təhsilinin bütün sahələrinin tamamilə müasir yeniliklər üzərində qurulması həyata keçirildi. Həmçinin yeni təhsil məzmununun yaradılması, ixtisaslı mütəxəssislərin və kadr təminatının yaxşılaşdırılması və maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi kimi islahatların həyata keçirilməsi proqramına başlandı və çox uğurla yerinə yetirildi.

Milli təhsilimizin inkişafının uğurla davam etdirilməsi, yeni nailiyyətlərə nail olunması və təhsilin inkişafının yeni mərhələsinin başlanğıcı 2013-cü il 24 oktyabr tarixində ölkə başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” ilə qoyuldu. 2013-cü il Sərəncamı artıq ölkə təhsilindəki təkcə yerli vəziyyəti təhlil etmir, eyni zamanda təhsil sahəsindəki beynəlxalq çağırışlar və standartlar, dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla ölkə təhsilinin əsas inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Strategiya 5 kardinal istiqamət üzrə – yeni təhsil məzmunu, səriştəli təhsilverənlər, yeni idarəetmə mexanizmləri, ömür-boyu təhsili təmin edən müasir infrastruktur, təhsilin yeni maliyyələşmə mexanizminin tətbiqini və bununla da milli təhsilimiz dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təhsil standartlarına inteqrasiyanı nəzərdə tutan uzunmüddətli strategiyayı müəyyən etdi.

Bu irsi davam etdirərək, təhsil sahəsində daha böyük islahatlara imza atan, müasir təhsil infrastrukturunun qurulmasına xüsusi önəm verən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzası ilə təsdiq edilən “Azərbaycan-2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”-də nəzərdə tutulan “Rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı”nın uğurla reallaşdırılmasının 3 əsas məqsədindən birincisi məhz təhsil, həm də XXI əsrin tələblərinə cavab verən müasir təhsilin təşkilidir. Təhsil sahəsində əsas hədəflərdən biri, XXI əsrin tələblərinə uyğun, rəqabətli və innovativ təhsilin təşkilidir. Bu məqsədə çatmaq üçün, ölkədə bir sıra strateji tədbirlər həyata keçirilmişdir. 2020-ci ildən başlayaraq, Azərbaycanda "Rəqəmsal təhsil platforması" qurulmuş, təhsil müəssisələrində tədrisin keyfiyyətini artırmaq məqsədilə müasir İKT infrastrukturunun tətbiqinə başlanmışdır. 2021-ci ildən etibarən, ali təhsil müəssisələrində bir çox proqramlar beynəlxalq akkreditasiya və sertifikatlaşdırma prosesindən keçərək, dünya standartlarına uyğunlaşdırılmışdır. Bu islahatlar çərçivəsində, həmçinin, təhsil müəssisələrinə sərmayə qoyuluşu artırılmış və müasir tədris metodlarının tətbiqi istiqamətində müvafiq addımlar atılmışdır.

Təsadüfi deyildir ki, məhz təhsil sahəsinə aid olan son tədqiqatlarda da təhsilin təşkilində müasir universitetlərin missiyasının getdikcə dəyişməsi və yenilənməsi vurğulanmaqdadır. Müasir dövrdə universitetlərin sosiomədəni mühitdə, iqtisadi həyatda, hətta regional idarəetmədə oynadığı aparıcı və çoxtərəfli rolunu nəzərə alaraq, onların artıq “universitet” kimi deyil, “multiuniversitet” kimi adlandırılması təklif olunur. Elmin və təhsilin cəmiyyətdəki artan rolu bu iki aparıcı sahənin cəmləşdiyi universitetlərin kampus tipli təşkilini, getdikcə genişləndirilməsini, təhsilin bütün pillə və səviyyələrini özündə birləşdirən və xüsusilə regionlarda daha geniş sferanı əhatə edən mərkəzlərə çevrilməsini zəruri edir. Bu baxımdan universitetlər regionların ictimai və sosial-iqtisadi həyatında mühüm rol oynamaqla ən azı 3 missiyanı yerinə yetirə bilər.:

- regional sənaye obyektlərinin əsas partnyoru olmaq;
- regionun sosial-iqtisadi inkişafında korporativ sosial məsuliyyətli tərəfdaş olmaq;
- yerli idarəetmə və bələdiyyə orqanlarının yaxın tərəfdaşı olmaq.

Bu mənada, sürətlə modernləşmə yoluna qədəm qoymuş Mingəçevir Dövlət Universiteti (MDU) ölkədə və dünyada baş verən innovativ yeniliklərə adekvat cavab vermək, öz işini günün tələbləri səviyyəsində yenidən qurmaq, təhsil və tədqiqat sahəsindəki müasir trendləri dəyərləndirmək, bir sözlə, yeni dövrün universitetinə çevrilmək yolunda öz səylərini inadla davam etdirir.

Hörmətli konfrans iştirakçıları,

Milli və beynəlxalq təhsildə rəqəmsallaşma trendinin yüksək perspektivini nəzərə alan MDU-da da akademik heyətin və təhsilalanların İKT sahəsindəki, habelə kompüter texnologiyası və informasiya təhlükəsizliyi, kiber təhlükəsizlik istiqamətində bilik və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi məqsədilə kompleks tədbirlər həyata keçirilir. MDU-da “Kiber təhlükəsizlik laboratoriyası” yaradılmışdır. Bu sahənin inkişafı ilə əlaqədar olaraq, son günlər MDU-ya 100 ədəd müasir tələblərə cavab verən kompüter və 25 ədəd müasir proyektor alınmış, laboratoriyaların, auditoriyaların kompüterləşməsi prosesi daha da gücləndirilmişdir.

MDU müasir təhsilin trend istiqamətlərindən birini təşkil edən universitet-sənaye işbirliyi çərçivəsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdislərinin inkişaf etdirilməsi, əmək bazarının tələblərini nəzərə alan tədris mühitinin formalaşdırılması, müvafiq peşə kompetensiyalarına malik səriştəli kadrların yetişdirilməsi istiqamətində uğurlu addımlar atılmaqdadır. Bu istiqamətdə 18 aprel

2025-ci ildə MDU-da startap, brendinq və karyera imkanları üzrə əməkdaşlıq görüşü keçirilmişdir. Görüşdə bir sıra nüfuzlu qurumların rəhbər şəxsləri iştirak etmişlər.

Tədbir çərçivəsində təhsil mühitində innovativ düşüncə tərzinin təşviqi, tələbələrin startap layihələrinə cəlb olunması, Karyera mərkəzlərinin yaradılması və brendinq sahəsində yeni yanaşmaların tətbiqi mövzularında fikir mübadiləsi aparılmış, eyni zamanda informasiya texnologiyaları sahəsində ixtisaslaşmış akademiyaaların yaradılması və bu istiqamətdə potensial əməkdaşlıq imkanları nəzərdən keçirilmişdir. Görüş gələcək birgə layihələrin həyata keçirilməsi üçün məhsuldar əməkdaşlıq zəmini yaradaraq, universitet-sənaye əməkdaşlığının gücləndirilməsi baxımından mühüm addım olmuşdur.

MDU olaraq, təhsildə keyfiyyətin artırılması və tələbələrin peşəkar inkişafının dəstəklənməsi məqsədilə bu cür əməkdaşlıqların davamlı olaraq genişləndirilməsi nəzərdə tutulur.

Son illərdə MDU-nun beynəlxalq imicinin formalaşdırılması, ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılır.

Qardaş Türkiyə Cümhuriyyətinin universitetləri ilə əlaqələrin genişləndirilməsi isə qarşıda dayanan ən prioritet istiqamətlərdən birini təşkil edir. 17 aprel 2025-ci ildə Mingəçevir Dövlət Universiteti və Türkiyənin Düzce Universitetinin birgə təşkilatçılığı ilə keçirilən I Beynəlxalq Enerji Forumu bu əlaqələrin ən bariz nümunəsidir. Düzce Universitetinin ev sahibliyi ilə keçirilən Forumda Düzce Universiteti və Mingəçevir Dövlət Universitetinin alimləri ilə yanaşı, müxtəlif yerli və xarici ali təhsil müəssisələrinin nümayəndələri, həmçinin Türkiyənin aparıcı enerji şirkətlərinin rəhbərləri məruzələrlə çıxış etmişlər. Forumda enerji istehsalı sahəsindəki innovasiyalar müzakirə edilmiş, təmiz enerjiyə keçid proseslərinin təhlili aparılmış və bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlıq imkanları araşdırılmışdır.

Bu nüfuzlu beynəlxalq tədbirdə MDU-nun dörd əməkdaşı Azərbaycanla bağlı müxtəlif mövzularda təqdimatlarla çıxış etmişlər. Məruzələrdə ölkəmizin enerji istehsalı və ixracatı, bərpa olunan enerji resurslarının inkişafı, eləcə də işğaldan azad olunmuş ərazilərin enerji potensialı kimi aktual məsələlər əhatə olunmuşdur. Növbəti – ikinci Beynəlxalq Enerji Forumunun Mingəçevir Dövlət Universitetində keçirilməsi planlaşdırılmışdır.

Universitetin beynəlxalq nüfuzunun və elmi potensialının artırılması istiqamətində MDU-nun bilavasitə ev sahibliyi ilə keçirilən və ənənə halını alan beynəlxalq elmi konfransların təşkilinin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Belə elmi konfransların keçirilməsi bir tərəfdən MDU-nun akademik heyətinin beynəlxalq elmi tədqiqat təcrübəsinin mənimsənilməsi, digər tərəfdən MDU-nun elmi-tədqiqat potensialının dünya elmi nailiyyətlərinə inteqrasiya edilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hörmətli konfrans iştirakçıları,

Bu gün universitetin hədəflədiyi trend istiqamətlərdən biri də Qarabağın quruculuğunda, işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızda təhsil infrastrukturunun formalaşdırılması prosesində yaxından iştirak etməkdir. MDU bu şərəfli işdə də öz real töhfələrini verməkdədir. Çox qürurvericidir ki, universitetimizin Təhsil fakültəsinin məzunu Şəmsiyyə Vüqar qızı Şəmsəddinova MİQ imtahanlarından ən yüksək nəticə əldə edərək, düşmən tapdağından azad olunmuş Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində ibtidai sinif müəllimi kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdır. MDU-nun daha iki məzunu Füzuli rayonunun Mirzə Uluqbəy adına 1 nömrəli tam orta məktəbində müəllim işləyir. Fərəhli haldır ki, doğma Qarabağın ilk müəllimləri sırasında Mingəçevir Dövlət Universitetinin məzunları da var. Heç şübhəsiz, universitetimiz gələcəkdə də bu və ya digər istiqamətlərdə Qarabağın quruculuğunda öz səylərini daha əzmlə davam etdirəcəkdir.

Tam əminlik ki, Ümummilli lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu, ölkə Prezidenti, cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə reallaşdırılan məqsədyönlü təhsil siyasəti, ölkədə təhsilin maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi, bütövlükdə təhsil infrastrukturunun yenidən qurulması, universitetlərin inkişafının sürətləndirilməsi Azərbaycan təhsilinin qabaqcıl dünya standartları və XXI əsrin tələbləri səviyyəsinə yüksəlməsinə aparıb çıxaracaqdır.

Biz, MDU ailəsi olaraq, hər zaman ölkəmizin inkişafına töhfə vermək məqsədilə fəaliyyət göstəririk. Bu günlərdə cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən qarşıma qoyulan vəzifələr, yalnız

bizim universitetin deyil, bütövlükdə Azərbaycanın gələcəyini daha parlaq etmək üçün müəyyən edilmişdir.

Bu vəzifələrə tam əməl edərək, təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək, müasir standartlara uyğun təhsil infrastrukturunu qurmaq, elmi tədqiqatları beynəlxalq səviyyəyə çatdırmaq və gələcəyin vətəndaşlarını hazırlamaq yönündə əzmlə çalışmağa davam edəcəyik, həmçinin MDU-nun akademik heyəti və tələbələri cənab Prezidentin çağırışlarına cavab olaraq, ölkəmizin təhsil sahəsindəki ən yüksək məqsədlərə çatması üçün bilik və bacarıqlarını daha da inkişaf etdirəcək. Bizim məqsədimiz yalnız yerli səviyyədə deyil, beynəlxalq arenada da təhsil sahəsində Azərbaycanı layiqincə təmsil etməkdir.

Universitetimizin fəaliyyətində möhtərəm cənab Prezidentin qarşıya qoyduğu vəzifələri rəhbər tutaraq, həm təhsil, həm də elmi sahədə daha böyük nailiyyətlər əldə etmək üçün əlimizdən gələni edəcəyik. Bu, həm bizim, həm də Azərbaycanın gələcək nəsillərinin rifahı üçün çox mühüm bir addım olacaqdır.

Əminik ki, kollektiv həmrəyliyi və müasir tələblərə uyğun yanaşmamız sayəsində MDU-nun nüfuzunu daha da yüksəldəcəyik. Bu yolda prinsiplilik, fədakarlıq və vətənpərvərlik amalları əsas meyarlarımız olacaqdır.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

MÜASİR AZƏRBAYCAN ELMİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN XİDMƏTLƏRİ

Arif Məmməd oğlu Həşimov

texnika elmləri doktoru, professor

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının birinci vitse-prezidenti v.i.e., akademik

Əməkdar elm xadimi

Hörmətli konfrans iştirakçıları,

İcəzənizlə, mən də ilk növbədə sizi salamlayım, Mingəçevir Dövlət Universitetinin yeni rektorunu, hörmətli Anar Eminovu bu vəzifəyə təyin olunması münasibətilə təbrik edirəm, eyni zamanda Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 102-ci ildönümünə həsr olunmuş "Heydər Əliyev irsi Azərbaycan xalqının milli sərvətidir" Respublika elmi konfransına dəvət edidiyimə görə dərin təşəkkürümü bildirirəm.

Çıxışımı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Ulu Öndər haqqında söylədiyi: “Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixindəki rolunun çox böyük əhəmiyyətini, bəlkə də indi tam demək çətinidir. Vaxt keçdikcə, zaman keçdikcə, Heydər Əliyevin fəaliyyəti dolğun şəkildə təhlil olunandan sonra biz bu insanın əzmətini, Azərbaycan xalqına verdiyi töhfəni daha da yaxşı görə-cəyik” ifadəsi ilə başlamaq istəyirəm. Həqiqətən də Heydər Əliyevin hər hansı bir sahənin inkişafındakı tarixi xidmətlərini şərh etdikdən qısa müddət sonra məlum olur ki, təqdim etdiklərin o sahəyə aid olanların sadəcə çox kiçik bir zərrəciyidir. Bu baxımdan Ulu Öndərin Azərbaycan elmi-nin inkişafındakı tarixi xidmətlərinə dair bəzi məqamları qısa məruzədə tezislər şəklində verməyi məqsəduyğun hesab etdik.

İlk növbədə Heydər Əliyevin xarici siyasi və ictimai dövlət xadimlərinin baxışlarında necə göründüyünü göstərmək əhəmiyyətli olardı.

Özbəkistan Respublikasının Prezidenti Şavkat Mirziyoyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Özbəkistan Respublikasına dövlət səfəri zamanı 2022-ci ilin iyun ayının 21-də Daskənddə Heydər Əliyev Meydanının açılışında etdiyi çıxışda demişdir: “O, həqiqətən müstəqil Azərbaycanın memarı idi. Bu gün biz tarixin dərslərini nəzərə almaqla Heydər Əlirza oğlu Əliyevin nadir şəxsiyyətinə bir daha dərin ehtiramımızı bildiririk. Bir an və əbədiyyət öz aralarında ayrılmaz şəkildə bağlı olduğu kimi, Heydər Əliyevi də Azərbaycan xalqının tarixindən və onun həyatından ayırmaq olmaz”.

Hörmətli konfrans iştirakçıları,

Ulu öndər Heydər Əliyev böyük şairimiz Səməd Vurğunun ölməz misralarını tez-tez təkrarlayardı:

*Ayrılarımı könül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan!*

Buna görə də Heydər Əliyevin adı və obrazı bütün dünyada Azərbaycan xalqına xas olan bütün xeyirxah və nəcib keyfiyyətlərin rəmzi kimi qəbul edilir. Heydər Əliyev əsl Vətənpərvər idi. Onun adının özü rəmzi mənə daşıyır. Məlum olduğu kimi, Heydər "bələdçi" deməkdir. O, həqiqətən öz xalqının bələdçisi, lideri idi. O, öz fəaliyyətində böyük şair, mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin müdrik sözlərinə istinad edərək həmişə deyirdi: "Doğma torpağa sevgini özümə borc bilirəm". Bu, onun həyatını mənası idi. Onun ən böyük arzusu Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi, Cənubi Qafqazda möhkəm sülhün və sabitliyin bərqərar olması idi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, hörmətli İlham Heydər oğlu Əliyev tarixi ədaləti bərpa edərək, bu arzunu uğurla həyata keçirdi.

Qeyd olunan fikirlərin məntiqi davamı olaraq göstərə bilərik ki, hələ ötən əsrin 50-ci illərində Azərbaycan Elmlər Akademiyasının yaradılması ilə vahid sistem çərçivəsində formalaşmağa başlayan elmi-intellektual potensialın sonrakı onilliklərdə milli məqsədlərə yönəldilməsi isə istisnasız müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ümummilli Lider yaradıldığı vaxtdan elm və ziyalılıq məbədinə çevrilən Elmlər Akademiyasının, bütövlükdə, Azərbaycan elminin böyük hamisi olmaqla, elmə, ziyalılara həmişə yüksək qiymət vermişdir.

1997-ci il yanvarın 31-də Heydər Əliyev Elmlər Akademiyasının aparıcı alimlər qrupunu qəbul edərək, elm sahəsində islahatların aparılmasının vacibliyini təsdiqləmiş, Azərbaycanda elmin inkişaf strategiyasının əsas müddəalarını qəti olaraq müəyyənləşdirmişdir. Ulu Öndərin həmin görüş zamanı dediyi: "Əlbəttə, müstəqil Azərbaycanda fizika, riyaziyyat, biologiya, kimya və başqa fənlərin hamısı inkişaf etməlidir. Ancaq bunların hərəsinin özünəməxsus çərçivəsi vardır. Amma tarix hər bir insan üçün yeniyetməlikdən başlayaraq lazımdır. O cümlədən mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, elmimizin tarixi lazımdır" - sözləri hər bir ziyalının, alimin fəaliyyət prinsipinə çevrilmişdir.

Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının ümumi yığıncağı

1970-ci ilin İyun ayının 19-da Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının yığıncağı olmuşdur. Yığıncaq təşkilatı məsələləri müzakirə etmişdir. Yığıncaq R.H.İsmayılovu səhhətinə görə respublika Elmlər Akademiyasının prezidenti vəzifəsindən azad etmişdir. Respublika Elmlər Akademiyasının akademiki H.B.Abdullayev Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının prezidenti seçilmişdir. Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi H.Ə. Əliyev yığıncaqda çıxış edərək, Azərbaycanda elmi daha da inkişaf etdirmək, xalq təsərrüfatı ilə elmin əlaqələrini möhkəmləndirmək sahəsində respublika alimlərinin vəzifələrindən ətraflı danışmışdır. (AzərTAC). ("Kommunist" qəzeti, 20 iyun 1970-ci il, s.3). Heydər Əliyev Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının ümumi yığıncağından əvvəl H.B.Abdullayevin direktoru olduğu Fizika İnstitutunda olmuş, orada aparılan tədqiqat işləri ilə tanış olmuş və əməkdaşların təqdimatlarını dinləmişdir. Nəzərə alsaq ki, Heydər Əliyev 1969-cu il iyul ayında respublikanın rəhbəri seçilmişdir, onda bu addımı elmə olan diqqətin ən yüksək səviyyəsi kimi dəyərləndirmək olar.

Ulu öndər Heydər Əliyevin elmə və elm adamlarına olan diqqəti onun fəaliyyətinin bütün dövrlərində azalmayaraq həmişə artırdı və daha da qabarıq şəkildə özünü göstərirdi. Qeyd olunanlarla bağlı bir neçə misalları təqdim edək.

Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 5 avqust 1975-ci il Fərmanı ilə Sovet elminin, iqtisadiyyatının və mədəniyyətinin inkişafında, yüksəkixtisaslı elmi kadrların hazırlanmasında xidmətlərinə görə Xalqlar Dostluğu ordeni ilə təltif edilmişdir.

Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi H.Ə.Əliyevin Elmlər Akademiyasına Xalqlar Dostluğu ordeni təqdim edilməsi münasibəti ilə 1975-ci il senyabrın 23-də keçirilən təntənəli ümumitifaq yığıncağında çıxışından: "Elmlər Akademiyasının təltif edilməsi respublikanın bütün alimlərinin diqqətəlayiq nailiyyətlərinin, səmərəli yaradıcılıq əməyinin qiymətləndirilməsi deməkdir. Bu gün biz Azərbaycanın ictimai-siyasi və elmi həyatında mühüm hadisəni – respublika Elmlər

Akademiyasına Xalqlar Dostluğu ordeninin təqdim olumasını təntənə ilə qeyd etmək üçün toplaşmışıq. SSRİ Elmlər Akademiyasının tarixi xidməti bundan ibarətdir ki, Sovet hakimiyyəti illəri ərzində onun köməyi və bilavasitə rəhbərliyi ilə bütün qardaş respublikalarda iri elmi mərkəzlər yaradılmış, milli elmi kadrlar ordusu yetişmişdir, müasir biliyin bütün sahələri coşqun surətdə inkişaf edir. İttifaq akademiyası bütün respublikaların alimlərinin səylərini birləşdirmiş və başlıca xalq təsərrüfatı problemlərinin həllinə yönəlmişdir. Faşizmə qarşı böyük vuruşma illərində Sovet alimləri qabaqcıl elmi-texniki fikrin bütün nailiyyətlərini hitlerçi qəsbkarların darmadağın edilməsinə yönəltdilər. Cəbhə və arxa alimləri canlı yaradıcı təşəkkürün nəticələrini daim hiss edirdi”.

Çıxışının davamı olaraq, H.Ə.Əliyev qeyd etmişdir: “Unudulmaz illərə aid adi bir misal göstərim. İyirminci illərin əvvəllərində, Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti yenidən təşəkkül tapan zaman Moskva alimlərinin ekspedisiyası Mingəçevir yaxınlığında Boz dağın ətəklərində öz çadırlarını qurmuşdur. O zaman çətin və ağır dövr idi. Həm fəhlələr, həm də alimlər şox cüzi çörək payı alırdılar. Kür ovalığında gecələrin sükutunu quldurların atəş səsləri pozurdu. Lakin elmlə sədaqət bütün çətinliklərə üstün gəlirdi. Kürün sahillərini tədqiq edən alimlərin iti zəkası onillikləri aşıb güclü elektrik stansiyasının və süni dənizin mənzərəsini görürdü”.

H.Ə.Əliyev çıxışının sonunda Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Xalqlar Dostluğu ordeni ilə təltif edilməsi haqqında SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fərmanının mətnini yığıncaq iştirakçılarının diqqətinə çatdırmış və gürultulu, sürəkli alqışlar altında ordeni Akademiyanın bayrağına sancmışdır. H.Ə.Əliyev çıxışını Akademiyanın yaradıcı kollektivini, respublikanın bütün alimlərini Vətənin mükafatı münasibətilə bir daha təbrik edərək onlara əməkdə, yaradıcılıq axtarışlarında yeni, böyük müvəffəqiyyətlər, möhkəm cansağlığı, şəxsi saədet arzulayaraq bitirmişdir. (“Kommunist” qəzeti, 24 sentyabr, 1975-ci il, s.1, 2)

Heydər Əliyevin titanik səyləri nəticəsində Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi Azərbaycan Respublikasının 1978-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasında öz əksini tapması sözün əsl mənasında, məhz müstəqil gələcək, yeni Azərbaycan naminə atılmış addım kimi qiymətləndirilməlidir. Azərbaycan dilinin elmi tədqiqatlarda geniş tətbiqi Heydər Əliyevin gələcək Milli Elmlər Akademiyasının yaradılmasına ünvanlanmış siyasətinin əməli nəticələridir.

Prezident Heydər Əliyevin 2001-ci il 15 may tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyasına “Milli Elmlər Akademiyası” statusu verilmişdir. Bu tarixi Fərman Azərbaycanda fundamental elmin əldə etdiyi nailiyyətləri, Azərbaycanın sosial-iqtisadi, mədəni və mənəvi təşəkkülündə elmin rolunu, ölkənin ictimai-siyasi həyatında nüfuzunu və akademik elmin suveren Azərbaycan dövlətinin tərəqqisinin təminatçısı olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin 2 oktyabr 1997-ci il tarixli Sərəncamı ilə Avropa Nüvə Tədqiqatları Təşkilatı (CERN) və Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında Yüksək Enerjilər Fizikası sahəsində elmi və texniki əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi haqqında Əməkdaşlıq Sazişinin Azərbaycan Respublikası Hökuməti adından imzalanması səlahiyyəti Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının prezidenti akademik Fərəməz Maksudova verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının prezidenti akademik Fərəməz Maksudov (1997-2000-ci illər) ilə Avropa Nüvə Tədqiqatları Təşkilatının baş direktoru Kristofer Llevelin Smit tərəfindən Əməkdaşlıq Sazişi 3 dekabr 1997-ci il tarixdə imzalanmışdır. İmzalanmış Əməkdaşlıq Sazişi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1 fevral 1999-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

Prezident Heydər Əliyev 2002-ci il avqust ayının 7-də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin yaradılması haqqında Sərəncam imzalamışdır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin yaradılmasına həsr olunmuş müşavirədə Prezident Heydər Əliyev nitq söyləyərək, bu sərəncam və bu bölmənin qarşısında duran vəzifələr haqqında qısa fikirlərini bildirmişdir. Heydər Əliyevin nitqindən: “Naxçıvanın qədim, zəngin tarixi Azərbaycan tarixinin çox parlaq səhifələrindəndir. Əgər Azərbaycanın tarixi haqqında, ümumilikdə bir çox iş görülsə, Naxçıvanın qədim tarixi haqqında və Naxçıvanın bir diyar kimi öyrənilməsi, həm təbiətinin, həm adət-ənənələrinin, etnoqrafiyasının öyrənilməsi barədə, çox az iş görüldü. Bunları nəzərə alaraq, mən bu sərəncamı vermişəm. Bir məsələ də nəzərə alınmalıdır ki, Naxçıvan Azərbaycanın

tərkibində muxtar respublikadır. Təəssüflər olsun ki, vaxtilə, Sovet İttifaqı yarananda, müttəfiq respublikalar yarananda, onların arasında sərhədlər qoyulanda Azərbaycan torpaqlarının bir qismi Ermənistanla verilibdir və bunun nəticəsində də Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazicə Azərbaycanın əsas torpağından aralı düşübdür. Bunların hamısı Naxçıvanın çox ətraflı öyrənilməsinə tələb edir... Bir sözlə, mən ümidvar olduğumu bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycanın Milli Elmlər Akademiyası bu sərəncamla çox böyük və vacib işə başlayacaqdır. Bu, təkcə Naxçıvana aid olan iş deyildir. Bunun mənim üçün dərin mənası var, o mənada ki, bu, bizim Azərbaycan xalqının tarixinə, ölkəmizin tarixinə aid olan bir məsələdir. Mən bu məsələni bundan ötrü qaldırmışam. Ümidvaram ki, siz bu vəzifələri yerinə yetirəcəksiniz. Sizin hamınıza işlərinizdə uğurlar, cansağlığı və səadət arzulayıram. Sağ olun.”

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 2002-ci il dekabrın 31-də Prezident sarayında Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti Mahmud Kərimovu qəbul etmişdir. Prezident Heydər Əliyev AMEA-nın fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmiş, burada aparılan islahatların, keçirilən seçkilərin, kadr dəyişikliyinə müsbət nəticələr verdiyini vurğulayaraq demişdir ki, “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası 2002-ci ildə yeni bir həyat yaşamışdır. 2001-ci ildə keçirilmiş seçkilər sizə işləri yenidən təşkil etmək imkanı verdi. Çünki ona qədər Akademiyada keçmişdən, deyə bilərəm ki, 1980-ci illərdən mövcud olan vəziyyət yenə davam edirdi. İndi hər şey sizin əlinizdədir, sizdən asılıdır. Biz bunları edərək, təbiidir ki, sizdən Akademiyanın işində yeni keyfiyyət gözləyirik. Mən güman edirəm ki, bunun üzərində işləmisiniz, müəyyən təklifləriniz də var. Siz bu təkliflərə birinci növbədə, özünüz baxmalısınız. Amma eyni zamanda, biz də öz fikrimizi deməliyik. Çünki əgər elm xalqa, millətə, dövlətə lazımdırsa, dövlət də öz fikrini deməlidir. Biz ilin son günündə, son saatlarında görüşürük. Demək, yeni il ərəfəsində söhbət aparırıq. Ona görə də bu görüşün məhz bu gün keçirilməsinin xüsusi əhəmiyyəti var.”

Hörmətli konfrans iştirakçıları,

Müstəqil Azərbaycan dövlətinə Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə ölkədə elmin inkişafı, elmi-texniki potensialın güclənməsi, yüksəkixtisaslı elmi kadrların hazırlanması, cəmiyyətdə elmi işçilərin nüfuzunun artırılması sahəsində önəmli tədbirlər həyata keçirilmişdir ki, çıxışda onlardan bir neçəsini qısa şəkildə şərh etməklə kifayətləndik.

Nəzərə alındı ki, Ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə bünövrəsini qoyduğu müasir Azərbaycan elmi daha sonra onun layiqli davamçısı – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qısa müddətdə böyük yol qət etdi, onun siyasi iradəsi, bacarıqlı idarəçiliyi və qətiyyəti sayəsində özünün yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu.

Son illər Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın keçdiyi inkişaf yolu Ümummilli lider Heydər Əliyevin müəllifi olduğu milli inkişaf strategiyasının elmi əsaslara malik fundamental mahiyyətini bir daha təsdiq etdi.

Diqqətinizə görə minnətdaram.

AZƏRBAYCANIN SUVERENLİYİNİ BƏRPA EDƏN HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARI VƏ YENİ ƏSRİN LİDERİ İLHAM ƏLİYEV

Aydın Böyükkişi oğlu Mirzəzadə

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı

Hörmətli konfrans iştirakçıları,

Hər birinizi ürəkdən salamlayıram. Fərsətdən istifadə edərək, hörmətli Anar müəllimi mənim üçün doğma və əziz olan Mingəçevir Dövlət Universitetinin rektoru təyin olunması münasibətilə təbrik edirəm, ona fəaliyyətində uğurlar arzulayıram. Ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 102-ci ildönümünə həsr olunmuş bu konfransa dəvət edidiyimə görə minnətdarlığımı bildirirəm.

Heydər Əliyevin ad günü tədbirləri ənənəvi olaraq, hər il kütləvi şəkildə Azərbaycanda və ölkədən kənardə keçirilir. Səbəbi bu dahi şəxsiyyətin fəaliyyətində böyük uğurlar əldə etməsi və özündən sonra böyük siyasi iz qoyması ilə əlaqədardır.

Özündən sonra xalq tərəfindən “Ulu Öndər”, “Ümummilli Lider” adlanan Heydər Əliyev həyatının hər mərhələsində məsul olduğu sahə üzrə qarşıda duran problemləri əsasən uğurla həll etmiş, daima müasirliyi cəmiyyətə gətirməyə çalışmışdır. O, Azərbaycan xalqının keçmişinə, potensialına, mədəniyyətinə yaxşı bələd idi. Eyni zamanda o müasir dünya axarına da bələd idi, problemlərin həllinə düzgün yanaşma təfəkkürünə malik idi. Buna görə o xalqının problemlərini zamanında həll edə bilir, yaxşı nümunələr ortaya qoya bilirdi.

Heydər Əliyev güclü zəkaya, güclü xarakterə, güclü analitikaya malik olmaqla yanaşı kollektivlə işləməyi, digərilərini dinləyərək, ümumi qərar qəbul etmək qabiliyyətinə malik idi. O ümumi problemləri həll etməyi ilə yanaşı, insanların şəxsi problemlərinin həllinə də həssaslıqla yanaşırdı. Çoxsaylı şahidlər məhz bu böyük insanın diqqəti nəticəsində çətinliklərdən çıxdıqları barədə real hekayələr söyləyirlər.

Heydər Əliyev işlədiyi sahələrinin əsas vəzifəsinin cəmiyyətin və insanların həyatını yaxşılaşdıracaq fəaliyyət göstərilməsini önə çəkirdi. Və bu yanaşma həmişə özünü uğurla doğruldu.

Ulu Öndər ilk dəfə çalışdığı təhlükəsizlik orqanlarının mahiyyətini tədricən dəyişə bildi. O, mühüm dövlət təşkilatını cəmiyyəti cəzalandıran orqandan cəmiyyəti qoruyan orqana çevirə bildi. Təşkilat siyasi təqib etmə rolundan tədricən dövləti qoruyan təşkilata çevirə bildi.

Heydər Əliyevin bu qətiyyətli mövqeyi çox sayda düşünən beyinləri qorumağa, ziyalı təbəqənin dövlətlə işləməyə marağının artmasına, yeniliyin cəsarətlə cəmiyyətə daxil olmasına böyük zəmin yaratdı. Bunun nəticəsi olaraq, cəmiyyət daha mütərəqqi fikirlərlə zənginləşdi, problemləri həll etməyin yeni formalarının ortaya çıxmasına səbəb oldu, vətəndaş dövlətdən qorxmaq yolunu dövləti qorumaq.

Heydər Əliyev təhlükəsizlik orqanların milli-vətənpərvər gəncləri cəlb etməklə xalqı qoruyanların cərgəsini artırdı. 1940-cı ildə Azərbaycanda yaşayanların 60 faizi azərbaycanlı olsa da, təhlükəsizlik orqanlarında işləyənlərin cəmi 20 faizi azərbaycanlı idi. 1970-ci ildə həm Azərbaycanda yaşayanların, həm də təhlükəsizlik orqanlarında işləyən azərbaycanlıların 80 faizi azərbaycanlı idi. Onun təhlükəsizlik orqanlarına cəlb etdiyi azərbaycanlıların özü də xalqın hüquqlarının qorunmasında fədakarlıq göstərirdilər.

Eyni zamanda Heydər Əliyevin təhlükəsizlik orqanlarında çalışdığı, xüsusi ilə də ora rəhbərlik etdiyi dövrlərdə erməni millətçiləri azərbaycan xalqına qarşı aqressiyalarını məhdudlaşdırmağa, bir çox hallarda isə dayandırmalı olurdular.

Onun idarəçilik bacarığı onu Sovet Azərbaycanının rəhbərliyinə gətirib çıxardı. Və 1969-1982-ci illər onun rəhbərliyi ilə böyük müsbət dəyişikliklərə gətirib çıxartdı. Respublika 13 ildə aqrar-sənaye bölgəsindən sənaye-aqrar bölgəsinə çevrildi. Azərbaycanda bu müddətdə 250 sənaye müəssisəsi tikildi, mənzil fondu iki dəfə artdı, altı yeni universitet açıldı, 800-ə qədər yeni orta məktəb inşa edildi.

Azərbaycan mədəniyyət və incəsənətinin inkişafına böyük təkan verildi. Yazıçı və şairlərimizin kitabları tərcümə edilərək, SSRİ və dünya ölkələrində yayılmağa başladı, istedadlılara böyük dəstək verildi.

Bakıda Cəmişid aNaxşivanski adına hərbi məktəbin açılması azərbaycanlı gənclərin şərəfli zabıt peşəsinə sahib olmasına səbəb oldu. Bu gənclər Qarabağ və Vətən müharibələrində Azərbaycan torpaqlarının qorunmasında qəhrəmanlıqlar göstərdilər.

Heydər Əliyevin bacarığına SSRİ səviyyəsində ehtiyac yarandı və o 1982-1987-cı illərdə baş nazirin birinci müavini kimi sovet ittifaqının ona aid olan məsələlərinin həllində böyük bacarıq nümayiş etdirdi. Ancaq onun pragmatizmi və müasirliyi Mixail Qorbaçov bürokratslığı ilə ziddiyyət təşkil edirdi və o məcburən böyük siyasətdən uzaqlaşdırıldı. Ancaq Heydər Əliyev dühasına həmişə ehtiyac oldu. O, 20 Yanvar faciəsinə ciddi siyasi qiymət verən yeganə sovet siyasətçisi oldu. Onun blokada olan Naxçıvana rəhbərliyi Naxşivanın Ermənistan tərəfindən işğalının qarşısı aldı.

Heydər Əliyevin 15 iyun 1993-cü ildə yenuidən böyük siyasətə qayıtması və artıq müstəqil Azərbaycana rəhbərlik etməsi Azərbaycan tarixinin yeni, uğurlu səhifəsinin açılmasına səbəb oldu.

Ulu Öndərin 10 illik rəhbərliyi Azərbaycanı vətəndaş müharibəsindən xilas etdi, təbii sərvətlərimizin xalqımızın rifahına işləməsinə gətirib çıxardı. Onun rəhbərliyi ilə aparılan ciddi islahatlar demokratik hüquqi dövlətin qurulmasına, bazar iqtisadiyyatının inkişafına, dövlətimizin beynəlxalq alımdı yüksək nüfuz qazanmasına gətirib çıxardı.

Hörmətli konfrans iştirakçıları,

Ulu Öndərin siyasi kursunun bu gün möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi Azərbaycanın müstəqil dövlət quruluşunu sürətləndirdi. Torpaqlarımız işğaldan azad edildi, o torpaqlara qayıdış başlandı, ölkəmizin nüfuzu daha da artdı. Əminik ki, Prezidentimizin Ulu Öndərin siyasi xəttini qətiyyətlə müdafiə və inkişaf etdirməsi bundan sonra da uğurlarımızın əsası olacaqdır.

Diqqətinizə görə minnətdaram.

**HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ:
MÜASİR DURUM**

Adil Əbdülxaliq oğlu Qəribov

kimya elmləri doktoru, professor

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müşaviri, akademik

Hörmətli konfrans iştirakçıları,

Hər birinizi salamlayıram və məni bu konfransa dəvət etdiyinə görə Mingəçevir Dövlət Universitetinin yeni təyin edilmiş rektorunu, hörmətli Anar Eminova təşəkkür edirəm və fürsətdən istifadə edərək, onu bu təyinat münasibətilə təbrik edirəm, fəaliyyətində uğurlar arzulayıram.

1970-1980-ci illərdə Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanda müstəqil elektrik enerjisi potensialının yaradılmasına və bununla da ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təməlinin qoyulmasına nail olmuşdur (cədvəl 1).

Cədvəl 1

1970-1980-ci illərdə Azərbaycan tikilmiş elektrik stansiyaları

Tikildiyi il	Güc	Adı
1971	22 MVt	Araz SES
1976-1977	50 MVt	Sərsəng SES
1982	380 MVt	Şəmkir SES, Yenikənd SES
1981-1990	2400 MVt	Azərbaycan İES

Həmin dövrdə elektrik stansiyalarının inşası ilə yanaşı, elektrik şəbəkələri də sistemə inkişaf etdirilmiş və respublikamızın dayanıqlı enerji sistemi yaradılmışdır:

- 330 kV-lik "Əli Bayramlı" İES - "Ağdam" - "Gəncə" - "Ağstafa", Əli Bayramlı - Yaşma-Dərbənd, 5-ci Mingəçevir;

- 500 kV-lik 1-ci və 2-ci Abşeron, Muxran - Vəli və s. kimi elektrik verilişi xətləri;

- 330/110/20 kV-lik "Yaşma", "Gəncə", "Ağstafa";

- 330/110/10 kV-lik İmişli;

- 500/330/220 kV-lik Abşeron;

- 220/110/10 kV-lik "Hövsan", "Nizami", "Müşfiq", "Səngəçal", "Masallı", "Ağsu", "Babək" qovşağı yarımstansiyaları istismara verilmişdir.

1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda Gülüstən sarayında Xəzərin Azərbaycan sektorundakı "Azəri", "Çıraqlı", "Günəşli" yataqlarının dərin su qatlarındakı neftin birgə işlənməsi haqqında "məhsulun pay bölgüsü" tipli müqavilə imzalandı.

Müqavilə öz tarixi, siyasi və beynəlxalq əhəmiyyətinə görə "Əsrin müqaviləsi" adlanmış, təxminən 400 səhifə həcmində və 4 dildə öz əksini tapmışdır.

"Əsrin müqaviləsi"ndə dünyanın 8 ölkəsinin (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanı) 13 ən məşhur neft şirkəti (Amoko, BP, MakDermott, Yunokal, ARDNŞ, LUKoyl, Statoyl, Ekson, Türkiyə Petrolları, Penzoyl, İtoçu, Remko, Delta) iştirak etmişdir.

"Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması yalnız ölkəmizin neft strategiyasının uğurla reallaşması və gələcək iqtisadi inkişaf, enerji siyasətində təməllərin formalaşması deyildi, həm də Azərbaycanın təhlükəsizlik konsepsiyasına dahi lider Heydər Əliyev tərəfindən böyük müdrikliklə əlavə edilən olduqca mühüm, həm də qlobal məzmun daşıyan siyasi və tarixi bir hadisə idi.

Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etdiyi ilk illərdə mürəkkəb siyasi və iqtisadi vəziyyətdən çıxış yolu kimi dəyərləndirilən, ölkəmizin dünya miqyasında tanınmasına şərait yaradan Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüskarı olduğu "Əsrin müqaviləsi"nin müddətinin Prezident İlham Əliyev tərəfindən 2050-ci ilədək uzadılması barədə qərar həmin sənədin ölkəmizin siyasi-iqtisadi cəhətdən tərəqqisi üçün nə qədər önəmli olduğunun bariz nümunəsidir.

Həyata keçirilən təbii qaz və "yaşıl enerji" layihələri də başlanğıcını məhz "Əsrin müqaviləsi"ndən götürür.

Həmin dövrdə Xəzər və Qara dəniz regionu üzrə "yaşıl enerji"nin nəql olunması məsələləri müzakirə olunurdu. Bu gün energetika sahəsində fəaliyyət göstərən neft-qaz şirkətləri artıq "yaşıl enerji"yə keçidi elan edirlər. Məlumdur ki, Azərbaycan Gürcüstan və Naxçıvan-Türkiyə vasitəsilə Avropaya "yaşıl enerji" nəql edəcək, bu da "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasının nəticəsidir. Azərbaycan "yaşıl iqtisadiyyat"ın tətbiqinə təxminən 10 il əvvəl başlayıb, bu, COP ilə əlaqədar siyasət deyil. İndi bu istiqamətdə böyük işlər aparılır.

Ölkəmiz COP29 kimi mötəbər tədbirə uğurla ev sahibliyi etməklə, qlobal iqlim dəyişikliyi ilə mübarizəyə xüsusi önəm verdiyini, bəşəriyyətin gələcəyinə biganə qalmadığını bir daha təsdiq etdi. Bununla da, dünya iqlim tədbirlərinin Azərbaycan modelinin şahidi oldu.

Bəşəriyyətə ciddi təhlükə yaradan qlobal iqlim dəyişikliklərinin mənfi təzahürləri ilə mübarizə fonunda ölkəmizin son illər həyata keçirdiyi enerji və iqlim siyasəti dünyada birmənalı olaraq yüksək qiymətləndirilir. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan son illərdə əldə etdiyi uğurlar nəticəsində Dünya İqtisadi Forumunun hesabatlarında Enerji Keçidi İndeksində görə çox böyük sıçrayışa nail olub və dünya ölkələri arasında 32-ci yerdə qərarlaşıb.

Hörmətli konfrans iştirakçıları,

Bildiyiniz kimi, "Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illər üçün sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası"nda da elektrik enerjisi istehsalında bərpaolunan enerji mənbələrinin payının 2026-cı ilədək 24 faiz, 2030-cu ilədək isə 30 faizə çatdırılması hədəf kimi müəyyənləşdirilib.

Azərbaycan, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstan arasında yaşıl enerjinin inkişafı və ötürülməsi sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında Sazişi imzalamaqla ölkələrimiz yaşıl enerji sahəsində sıx əməkdaşlıq etməyə hazır olduqlarını təsdiqlədi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Qarabağ və Şərqi Zəngəzuru, eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikasını "yaşıl enerji" zonası elan edib və 2022-2026-cı illər üzrə tədbirlər planı təsdiqlənib. Bu ərazilərin 2050-ci ilədək "Netto sıfır emissiya" zonasına çevrilməsi nəzərdə tutulub.

Prezident İlham Əliyevin şəxsi nüfuzu, siyasi liderlik qabiliyyəti sayəsində Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində atdığı addımlar dövlətin beynəlxalq nüfuzunun möhkəmləndirilməsinə töhfə verib, etibarlı tərəfdaş imicini formalaşdırıb və Azərbaycanı qlobal problemlərin həll olunduğu platformaya çevirib.

Azərbaycanda hazırda nəhəng enerji infrastrukturunu yaradılıb və bununla da Avrasiyanın enerji xəritəsi dəyişdirilib.

Bu gün dünya birliyi tərəfindən Azərbaycanın ən təhlükəsiz dövlət hesab olunmasının nəticəsidir ki, ölkəmiz humanizm, multikulturalizm, tolerantlıq, iqtisadi çətinliklərin həlli, dünya miqyaslı problemlərin dialoq formasında müzakirəsi ilə bağlı mötəbər tədbirlərə evsahibliyi edir.

Azərbaycanda 2050-ci ilədək karbon emissiyasının həcmi 40 faizədək azaldılacaqdır.

Ölkədə təmiz ekoloji mühitə nail olunması məqsədilə mövcud təbii resursların dayanıqlı və səmərəli istifadəsi, tullantıların idarə edilməsi ilə bağlı infrastrukturun yaradılması istiqamətində ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir.

Ölkəmiz global iqlim dəyişmələrinə təsirlərin yumşaldılması məqsədi ilə 2030-cu ilədək istilik effekti yaradan qaz emissiyalarının 35 faiz azalma səviyyəsində saxlanılmasını hədəf kimi götürüb.

Ətraf mühitin çirklənməsi, azalan təbii ehtiyatlar və artan tələbat fonunda dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün “yaşıl quruculuq” karbon emissiyasının azaldılmasında, de-karbonizasiyada mühüm rol oynayır. Bu istiqamətdə ölkəmizdə dayanıqlı fəaliyyət planı hazırlanaraq, zəruri tədbirlər həyata keçirilməkdədir.

Okean, su hövzələrində həll olmuş, canlı təbiətin tənəffüs və təbiətdə baş verən çürümə prosesləri, vulkan püskürmələrindən atmosfərə külli miqdarda karbon qazı buraxılır. Təbii proseslər nəticəsində atmosfərə buraxılan karbon qazının miqdarı müxtəlif dövrlərdə müxtəlif olub. Karbon qazının atmosferdə qatılığı aşağıdakı üsullarla təyin edilir.

1. Antraktidada buz örtüyünün yaşı $\tau = 8 \cdot 10^5$ ilə bərabər olduğundan Antraktida və Qrelandiyadakı müxtəlif dərinliklərdəki buz tərkibində olan hava qabarcıqlarının analizi nəticəsində 800 min il ərzində Yer kürəsinin atmosfer tərkibində karbon dioksidin miqdarı təyin edilir. Bu metodla təyin edilmiş $\tau = 8 \cdot 10^5$ illərində atmosferdə karbon qazının qatılığı $C_{CO_2} = 180-300$ ppm intervalında dəyişib;

2. Müxtəlif yer qatlarında qalmış bitki və yarpaq qalıqlarının analizi;

3. Geokimyəvi proseslərin balansının müxtəlif çöküntü suxurlarında analizi;

4. Dəniz və okean dib çöküntülərində və digər materiallarında bor və karbon izotoplarının nisbətində görə müvafiq geoloji dövrlərdə karbon qazının atmosferdə qatılığı haqqında fikir yürüdürlər.

Bu metod əsasında atmosferdə karbon qazının qatılığı daha qədim dövrlər üçün ($\tau > 8 \cdot 10^5$) təyin etmək olar. Belə ki, müəyyən olunub ki, 150 -200 milyon il bundan əvvəl CO_2 -in qatılığı $C_{CO_2} = 3000$ ppm, $\tau = 400-600$ milyon il əvvəllər isə $C_{CO_2} = 3000$ ppm olmuşdur. Atmosferdə CO_2 -in miqdarı 60 milyon il ərzində azalıb və 34 milyon il bundan əvvəl $C_{CO_2} = 760$ ppm olmuşdur. Geokimyəvi analiz üsulu ilə müəyyən olunub ki, 20 milyon il bundan əvvəllərdə $C_{CO_2} = 300$ ppm səviyyəsinə düşüb.

Atmosfer uzaq infraqırmızı şüalara qarşı qeyri şəffaflığı nəticəsində udulan enerji hesabına temperatur artması

$$E = \pi R^2 E_0 (1 - A),$$

burada E – udulan enerji, E_0 – günəş sabiti (1368 Vt/m^2), A – yer səthinə xas Albedo ($A < 1$).

Radiusu R , səth sahəsi $S = 4\pi R^2$ olan yer planetindən L istilik şüalanmasının intensivliyi isə:

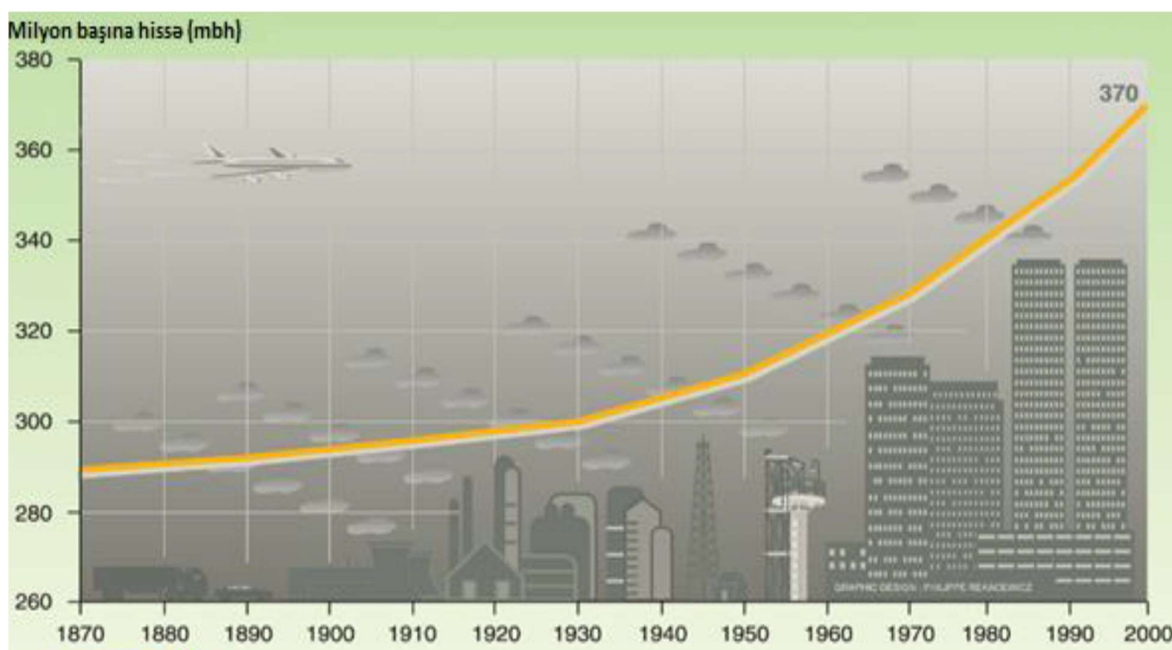
$$L = 4\pi R^2 \sigma \cdot T_E^{-4},$$

burada σ – Stefan-Bolsman sabiti, T_E – effektiv temperaturdur.

İstilik effektinin yaratdığı temperatur fərqi ΔT , yer səthi yanı atmosfer temperaturu T_S ilə effektiv temperaturun fərqi əsasında hesablanır:

$$\Delta T = T_S - T_E.$$

Şək. 1-də atmosferdə CO_2 -in qatılığının son 150 ildə dəyişmə kinetikasi göstərilib.

Şək. 1. Atmosferdə CO₂ –in qatılığının son 150 ildə dəyişmə kinetikasi

Bu gün Yer kürəsinin atmosferində olan qazların istixana effektlərində rolu cədvəl 2-də verilib.

Cədvəl 2

Yer kürəsinin atmosferində olan qazların istixana effektlərində rolu

Qaz	Formula	İstixana effektində payı, %-lə
Su buxarı	H ₂ O	36-72
Dioksid karbon	CO ₂	9 -26
Metan	CH ₄	4 -9
Ozon	O ₃	3 -7

CO₂-in atmosferdə mövcud miqdarını təbii və antropogen mənşəli hissəyə bölmək olar.

1. CO₂-in atmosferdə mövcud miqdarının təbii mənbələri:

- okean sularından desorbsiya;
- Yer kürəsində baş verən meşə və digər yangınlar;
- canlı orqanizmlərin tənəffüsü;
- vulkanlar;

2. CO₂-in atmosferdə mövcud miqdarının antropogen mənbələri;

- üzvi enerji mənbələri əsasında enerji istehsalı sistemləri;
- texnoloji fəaliyyətlər;
- meşələrin qırılması.

Yer planetinin atmosferinə hər ildə təbii mənbələrdən atılan CO₂-nin havada yaratdığı qatılıq dəyişikliyi:

$$\Delta N_{CO_2} = \frac{m_{CO_2} \cdot M_h \cdot 10^6}{m_h \cdot M_{CO_2}},$$

burada m_{CO_2} – ildə təbii mənbələrdən atılan CO_2 -in miqdarı ($m_{CO_2} = 5.523 \cdot 10^{17}$ qr), m_h – Yer atmosferində havanın miqdarı ($m_h = 5.136 \cdot 10^{21}$ qr), M_h – havanın orta molekulyar çəkisi ($M_h = 28.98$), M_{CO_2} – karbon qazının molekulyar çəkisi ($M_{CO_2} = 44$).

$$\Delta N_{CO_2} = 71 \text{ ppm}$$

Okean sularında $m_{CO_2} = 36 \cdot 10^{12}$ ton, Yer atmosferində $m_{CO_2} = 3.03 \cdot 10^{12}$ tondur.

Atmosferdə olan CO_2 , əsasən, aşağıdakı proseslər nəticəsində sərf olunur:

- dəniz və okean sularında həll olmaqla;
- fotosintez prosesləri ilə.

Bu proseslər nəticəsində ildə $5.5 \cdot 10^{11}$ ton CO_2 sərf olunur. Atmosferdə bu günə olan CO_2 -in miqdarı 6 ildə sərf oluna bilər: $\tau = \frac{3.03 \cdot 10^{12}}{5.5 \cdot 10^{11}} = 6$ il.

Lakin Yer kürəsində təbii mənbələrdən tullantılar davam edir və antropogen tullantılar isə ildə 3 – 9 ppm artımla artır.

İldə okean, dəniz və fotosintez nəticəsində havadan udulan CO_2 -nin qatılığı:

$$\Delta N_{CO_2} = 70.6 \text{ ppm}.$$

Son 20 milyon il ərzində tarazlıq mövcud idi:

$$Udulma \rightleftharpoons \text{Əmələgəlmə}.$$

XIX əsrdə dünyada texnoloji inqilabların başladığı 1870 ildə havada $C_{CO_2} = 290$ ppm, $m_{CO_2} = 2.270 \cdot 10^{12}$ ton olub. 2022-ci ildə CO_2 -nin atmosferdə mövcud olan kütləsini təyin etmişik:

$$\Delta m_{CO_2} = m_{CO_2}(2022 - \text{ci il}) - m_{CO_2}(1870 - \text{ci il}) = 1.026 \cdot 10^{12} \text{ ton}.$$

Hər ilə düşən CO_2 -nin miqdarı:

$$m' = \frac{1.026 \cdot 10^{12} \text{ ton}}{152 \text{ il}} = 6.75 \cdot 10^9 \text{ ton/il},$$

$$\Delta C_{CO_2} = 0.9 \text{ ppm/il}$$

Dünya ölkələrində süni mənbələrdən atmosfərə CO_2 atımı 2021-ci ildə $m_{CO_2} = 37.857 \cdot 10^9$ ton, $C_{CO_2} = 4.86$ ppm, 2020-ci ildə $m_{CO_2} = 35.960 \cdot 10^9$ ton, $C_{CO_2} = 4.61$ ppm., illik nisbi artım 0.25 ppm və 5 % olub.

Son 154 il tarazlı miqdardan əlavə süni-antropogen mənbələrdən atmosfərə atılan CO_2 -nin miqdarı:

$$\Delta m_{CO_2} = 1.026 \cdot 10^{12} \text{ ton}, \Delta C_{CO_2} = 130.99 \text{ ppm}$$

Atmosferdə CO_2 -nin artımı nəticəsində bir-birinə zidd iki sonluq baş verir:

- Temperatur yüksəlir, okeanlarda həll olmuş $m_{CO_2} = 36 \cdot 10^{12}$ ton karbon qazının desorbsiyası və havada qatılığın daha da artımını yaradır.
- Havada CO_2 -nin qatılığı artdıqca yerdə yaşıl örtüyün miqdarı artır.

Tarazlıqlı dövrlərdə atmosferdə istixana effektlərinin təsiri altında Yer səthinin temperaturu $14 \div 14.6$ °C intervalında dəyişib. İndi atmosferdə CO_2 -nin qatılığı son 800 min ildə ən yüksək qiymətə $C_{CO_2} = 410 - 429$ ppm-ə çatıb. Hər kvadrat kilometr yer səthinə əlavə 1.8 Vt/km^2 enerji ayrılması baş verib. Yer səthinin temperaturu artıq 15.68 °C-yə çatıb.

Azərbaycanda 2 qıqavat gücündə hibrid Külək Elektrik Stansiyası tilməsi nəzərdə tutulub. Bu zaman istehsal olunan hidrogenin qiymətini hesablayaq. Günəş və külək elektrik stansiyalarında alınan qeyri-sabit enerji universal enerji daşıyıcısı olan hidrogen vasitəsilə çevrilib onun əsasında

prosesi üzrə dayanıqlı enerji alınması üzrə yeni layihələrə start verilib.

Hidrogenin istehsalı üçün istifadə olunacaq qələvili elektroliz qurğularının enerji tutumu ən yüksək, yəni $5.5 \text{ kVt} \cdot \text{saat/m}^3$ olmasına baxmayaraq istehsal olunan hidrogenin qiyməti dünya bazarından çox aşağı olacaqdır.

$$C_H = \frac{5.5 \text{ kVt} \cdot \text{saat/m}^3 \cdot 2.96 \$ \text{ sent/kVt} \cdot \text{saat}}{0.0837 \text{ kq/m}^3} = 194.5 \frac{\text{sent}}{\text{kq}} = 1.97 \text{ avro/kq},$$

burada $\rho = 0.0837 \text{ kq/m}^3$ hidrogenin sıxlığıdır.

Cədvəl 3

Karbonsuz alternativ enerji qurğularında alınan elektrik enerjisinin qiymətləri

Enerji mənbələri		Hər kVt-saat enerjinin qiyməti	Hər kVt güc parametrlərinə kapital qoyuluşu
Quruda Külək Elektrik Stansiyası		0.039 \$/ kVt-saat	2200 \$/ kVt
Dənizdə Külək Elektrik Stansiyası		0.084 \$/ kVt-saat	
Günəş Elektrik Stansiyası		0.057 \$/ kVt-saat	4000 \$/ kVt
Atom Elektrik Stansiyası		0.032 \$/ kVt-saat	5530 \$/ kVt

Müasir dövrdə artıq yaşıl alternativ enerji statuslu böyük miqyaslı mənbə və güc parametrinə malik enerji mənbəyi nüvə enerjisidir. Nüvə enerjisi nüvə çevrilmə proseslərinə əsaslanıb.

Məlumdur ki, artıq iki növ nüvə çevrilmələrinə əsaslanan energetik nüvə reaktorları mövcuddur:

- ağır nüvələrin parçalanması (nüvə materialı kimi U-238, U-235, Th-232, Pu-239 istifadə olunur);
- yüngül nüvələrin əsasında nüvə sintezində ayrılan enerjinin istifadəsinə əsaslanan termo-nüvə prosesləri (bu proseslərdə nüvə materialları kimi, D (deyterium), T (tritium), He³ (helium-3), Be¹¹(berillium), Li⁶ və Li⁷ (litium) istifadə olunur).

Cədvəl 4-də 100 MVt gücə malik olan Günəş, Külək və Atom Elektrik Stansiyalarının parametrlərinin müqayisəsi; Cədvəl 5-də ölkədə əsas enerji mənbələri və onların ehtiyatları, Cədvəl 6-da Azərbaycanda 2023-cü il mövcud enerji mənbələrindən elektrik enerjisi istehsalı və istehsalda qoyulmuş güc potensiallarından istifadə əmsalı, şəkl. 2-də Yaşıl Külək və Günəş enerjisinin dayanıqlı enerji mənbəyi kimi istifadəsi üçün kompleks texnologiyanın sxemi verilmişdir.

Cədvəl 4

100 MVt gücə malik olan Günəş, Külək və Atom Elektrik Stansiyalarının parametrlərinin müqayisəsi

Elektrik stansiyaları		Güc potensialı	η - qoyulmuş güc potensialının istifadə	Hər kVt güc vahidinə kapital qoyuluşu	İldə istehsal olunan enerji, kVt saat	Stansiya tikintisinə kapital qoyuluşu, \$	25 il ərzində kapital qoyuluşunun çıxarılması, %
Günəş elektrik stansiyası		100	0.16	4000 \$/kVt	1.402·10⁸	4.4·10⁸	49.9 %
Külək, elektrik stansiyası		100	0.16	2200 \$/kVt	1.402·10⁸	2·10⁸	68.2 %
Atom elektrik stansiyası		100	0.85	5530 \$/kVt	7.450·10⁸	5.5·10⁸	108 %

Cədvəl 5

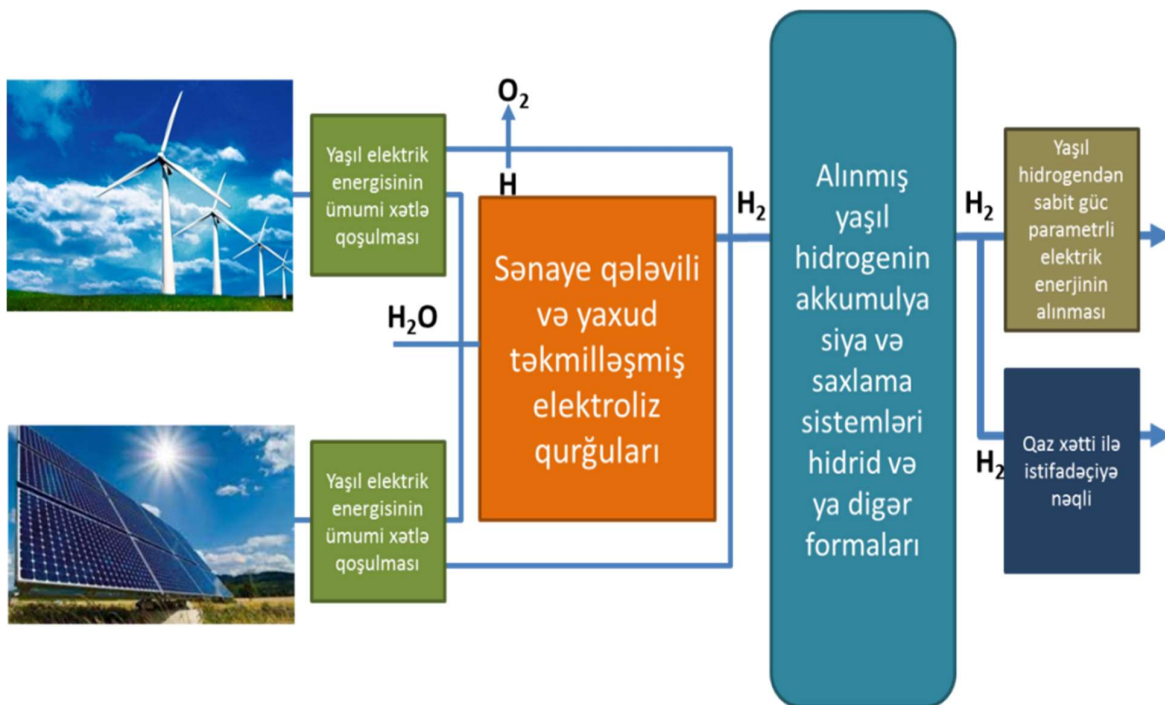
Azərbaycanda əsas enerji mənbələri və onların ehtiyatları

Enerji mənbələri		2022-ci ilə ehtiyatları	Proqnoz edilən ehtiyatlar	İllik istehsalat	Faktiki bəs oluna bilən il	Proqnoz üzrə bəs olunan il
Neft		$1 \cdot 10^9$ ton	$2 \cdot 10^9$ ton	$32.6 \cdot 10^6$ ton	31	61
Qaz		$2.6-2.8 \cdot 10^{12}$ m ³	$3.45 \cdot 10^{12}$ m ³	$46.7 \cdot 10^9$ m ³	60	74
Hidro-enerji		1159.2 MVt	~1700 MVt	Bərpa olunan	-	-
Külək enerjisi		3.0 QVt	4.0 QVt	Bərpa olunan	Daimi	Daimi
Günəş enerjisi		23 QVt	25 QVt	Bərpa olunan	Daimi	Daimi

Cədvəl 6

Azərbaycanda 2023-cü il mövcud enerji mənbələrindən elektrik enerjisi istehsalı və istehsalda qoyulmuş güc potensiallarından istifadə əmsalı

Enerji mənbəyi və elektrik enerji istehsalı texnologiyaları		İstehsalat gücü, MVt	Qoyulmuş gücə görə payı, %	İstehsal olunan enerji, mln. kVt saat	İstehsal olunan enerjiyə görə payı, %,	Qoyulmuş texnoloji gücdən istifadə faizi, %
İstilik Elektrik Stansiyaları - İES		6633 (22 İES)	79.72	27160.4	92.77	46.74
Su Elektrik Stansiyaları - SES		1301.8 (46 SES)	15.65	1757.2	6.00	15.41
Külək Elektrik Stansiyaları - KES		66.5 (5 KES)	0.80	56.6	0.20	9.7
Günəş Elektrik Stansiyaları - GES		281.8 (9 GES)	3.39	79.4	0.27	3.21
Bərk məişət tullantılarıyla işləyən Elektrik Stansiyaları		37.8 (1 BMTES)	0.45	223	0.76	67.34
Ümumi		8320.8	100	29276	100	40.17
İdxal				211.8		
İxrac				3252.5		

Şək. 2. Yaşıl Külək və Günəş enerjisinin dayanıqlı enerji mənbəyi kimi istifadəsi üçün kompleks texnologiyanın sxemi

Nəticələr:

- Karbon emissiyası ilə əlaqəli yaranmış qlobalekoloji problemin yeganə həlli yolu atmosferdə karbon dioksidin qatılığının tarixi tarazlı qiymətinə, yəni 250 - 300 ppm qiymətlərinə azaltmaq lazımdır.
- Planetimizdə atmosfer havası daimi yerdəyişdiyindən və bu problem qlobal xarakterdə olduğundan yalnız yaşıl dünya formalaşdırmaq lazımdır. Odur ki, beynəlxalq konversiya, konfrans qərarlarının həyata keçirilməsində bütün dünya ölkələri fəal iştirak etməlidir.
- Yaşıl enerji mənbələrinə bütün dünya ölkələrində keçid proqramları olmalıdır. İnkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olan və ekoloji kataklizmlərin təsirinə məruz qalmış ölkələrə həm texnoloji, həm də vəsait nöqtəyi-nəzərdən köməklik etməlidir.
- Azərbaycanda karbon emissiyasının azaldılmasının əsas yolları kimi formalaşmış külək, günəş, hidrogen və nüvə enerjisi əsasında enerji təminatını təşkil etmək istiqamətində başlanmış layihələri daha da genişləndirmək və sürətləndirmək lazımdır.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

YENİ AZƏRBAYCAN PARTİYASININ ZƏNGİN VƏ ŞƏRƏFLİ TARİXİ MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIMIZIN İNKİŞAF SALNAMƏSİDİR

Bəxtiyar Mustafa oğlu Mustafayev

Yeni Azərbaycan Partiyası Mingəçevir şəhər təşkilatının sədri

Tarixin bəzi məqamları vardır ki, həmin anlar xalqın taleyini dəyişir, bir millətin gələcəyini müəyyənləşdirir. Azərbaycanın müstəqillik tarixində belə dönüş nöqtələrindən biri – deyərdim ki, ən önəmlisi – 1992-ci il noyabrın 21-də, Naxçıvanda, Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılması oldu. Bu, təkcə yeni bir siyasi təşkilatın təsis olunması deyildi – bu, xalqın çağırışına cavab idi, dövlətçiliyin, azərbaycançılığın, sabitliyin və inkişafın başlanğıcı idi.

Həmin dövrdə ölkəmizdə hökm sürən siyasi xaos, iqtidarsız iqtidarın ziddiyyətli qərarları, vətəndaş qarşıdurması və xarici təhdidlər xalqı ümitsizliyə düşər etmişdi. Azərbaycanın müstəqilliyi real təhlükə altına düşmüş, torpaqlarımızın işğalı genişlənmişdi. Belə bir mürəkkəb şəraitdə xalq öz xilaskarını axtarırdı. Və bu zaman Naxçıvandan yüksələn səs, Heydər Əliyev düşmənin qətiyyətli çağırışı xalqın ümid işığına çevrildi.

Yeni Azərbaycan Partiyasının yaranması bir zərurət idi. Xalq öz liderinə – Heydər Əliyevə müraciət etdi. 91 nəfər tanınmış ziyalının Heydər Əliyevə ünvanladığı tarixi müraciət, əslində, xalqın dərin təbəqələrindən gələn səs idi. O səsdə ümid vardı, inam vardı, dövlətə olan sevgi vardı. Heydər Əliyev bu çağırışı cavabsız qoymadı. Öz xalqına, millətinə, dövlətinə olan sonsuz sevgisi və məsuliyyəti ilə bu ağır yükü çəkməyə razı oldu. Onun uzaqgörənliyi və iradəsi sayəsində Yeni Azərbaycan Partiyası yaranaraq, tezliklə ölkənin aparıcı siyasi qüvvəsinə çevrildi.

Əziz konfrans iştirakçıları!

Ulu öndər Heydər Əliyev partiyanın təsis konfransında söyləmişdi: “Əgər xalq mənə inanırsa, mən bu inamı doğrultmağa hazıram.” Məhz bu xalq inamı ilə O, YAP-ın lideri oldu və bu partiya dövlətin sütunlarından birinə çevrildi. Yeni Azərbaycan Partiyası elə ilk gündən xalqın içindən doğan bir siyasi hərəkət olaraq dövlətçiliyi, müstəqilliyi, vətənpərvərliyi və milli iradəni öz ideoloji əsaslarına çevirdi.

Xalq-lider vəhdəti – yeni Azərbaycan quruculuğu, Güclü lider ətrafında yaradılan Yeni Azərbaycan Partiyası qısa müddət ərzində xalqı öz ətrafında sıx birləşdirdi və siyasi səhnədə yüksəlişə keçərək, layiqli yer tutdu. Bunu mümkün edən bir çox strateji faktor var idi. Ən əsası o idi ki, Ümummilli lider Heydər Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının fəaliyyət konsepsiyasını və prioritetlərini məhz dövrün çağırışlarına, reallıqlarına uyğun müəyyənləşdirmişdi, YAP, sözün əsl mənasında, Azərbaycanın dövlətçilik maraqlarının etibarlı və qətiyyətli müdafiəçisinə çevrilmişdi. Digər tərəfdən, Ulu Öndərin yüksək nüfuzu, xalqın ona böyük inamı, etimadı və davamlı dəstəyi Yeni Azərbaycan Partiyasının ardıcıl uğurlar qazanmasını təmin edən əsas amil oldu. Partiyamız qısa müddət ərzində milli seçim – Azərbaycan xalqının iradəsi əsasında hakimiyyətə gələrək, ölkəmizin həyatında keyfiyyətə və mahiyyətə tamamilə yeni mərhələnin başlanmasını, yeni Azərbaycan quruculuğunun həyata keçirilməsini təmin etdi.

Hələ yarandığı vaxt öz məqsədyönlü, nümunəvi fəaliyyəti ilə müxalifətçiliyin sivil qaydalarını və normalarını müəyyənləşdirən Yeni Azərbaycan Partiyası yeni siyasi mədəniyyət nümunəsi ortaya qoydu. YAP nümayiş etdirdi ki, müxalifətçilik dövlətin maraqlarına zidd mövqe tutmaq üçün deyil, iqtidar partiyası kimi fəaliyyət göstərmək, hər şeydən əvvəl, məhz xalqa xidmət etmək, onun mənafeyini qorumaq prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

Öz sıralarında Azərbaycan cəmiyyətinin, demək olar ki, bütün təbəqələrindən olan, sağlam düşüncəli və möhkəm əqidəli insanları birləşdirən Yeni Azərbaycan Partiyasının fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin edən mühüm strateji amillərdən biri partiyanın mütəmadi olaraq struktur və təşkilati nöqtəyi-nəzərdən yenilənməsi, islahatlar çərçivəsində təkmilləşməsidir. Xüsusilə də, partiyanın qurultaylarında qəbul edilən qərarlar YAP-ın fəaliyyətində yeni keyfiyyət dəyişikliklərini təmin edən çox mühüm amildir. Xüsusi vurğulamaq gərək ki, cənab İlham Əliyevin 1999-cü ildə Yeni Azərbaycan Partiyası Sədrinin müavini, 2001-ci ildə Sədrin birinci müavini, 2005-ci ildə isə Sədr seçilməsindən sonra partiyanın fəaliyyətində yeni mərhələ başlanmışdır. Yeri gəlmişkən, Ulu öndər Heydər Əliyev 2003-cü il oktyabrın 1-də Azərbaycan xalqına ünvanladığı tarixi müraciətdə “Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirərək, Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər”, - deyə bildirmişdi.

Zaman Ümummilli Liderin inamının, xalqın böyük etimadının özünü tam doğrultmasına şahidlik etdi. Cənab İlham Əliyev xalqın iradəsi əsasında Prezident seçildikdən sonra ölkəmiz və partiya yeni tarixi nailiyyətlərə imza atdı və bu proses hazırda uğurla, yüksələn xətt üzrə davam edir.

Bunlarla yanaşı, Mehriban xanım Əliyevanın partiyanın 2013-cü ildə keçirilmiş V qurultayında YAP Sədrinin müavini, 2021-ci il mart ayının 5-də baş tutmuş VII qurultayında isə YAP Sədrinin birinci müavini təyin olunması partiya və bütövlükdə cəmiyyət üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

yət kəsb etməklə yanaşı, YAP-ın və dövlətimizin daha da güclənməsinə xidmət edən mötəbər hadisədir.

Ümumiyyətlə, Mehriban xanım Əliyevanın milli inkişafa xidmət edən çoxşaxəli fəaliyyətinin mühüm tərəflərindən birini Yeni Azərbaycan Partiyasının Sədrinin müavini statusunda gördüyü işlər təşkil edir. Bu isə dövlətçilik maraqlarının qorunması və milli həmrəyliyin gücləndirilməsi baxımından olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir. Reallıqlar isə onu deməyə əsas verir ki, Mehriban xanım Əliyevanın YAP Sədrinin birinci müavini kimi fəaliyyəti bundan sonra da qurucusu Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev olan YAP-ın yeni nailiyyətlər əldə edərək, öz nüfuzunu daha da artırması, Azərbaycanın sürətli və hərtərəfli inkişafına davamlı töhfə verməsi baxımından olduqca əlamətdar olacaq.

Dəyərli həmfikirilər, əziz dostlar!

Yeni Azərbaycan Partiyasının siyasi fəlsəfəsi xalqla dövləti birləşdirən güclü körpüdür. YAP hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən ölkədə sabitliyi, hüquqi dövlət quruculuğunu, iqtisadi islahatları və beynəlxalq əlaqələri prioritetə çevirdi. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan islahatlar nəticəsində ölkə vətəndaş müharibəsinin astanasından qurtarıldı, neft strategiyası ilə iqtisadi təməl gücləndirildi, müstəqil Azərbaycan dünya xəritəsində öz layiqli yerini tutdu.

Bu gün Ulu Öndərin ideyaları Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Prezidentimizin rəhbərliyi ilə YAP daha da çevik, güclü və modern siyasi təşkilata çevrilmişdir. 2021-ci ildə keçirilən VII Qurultay partiyanın idarəçilik modelində mühüm dəyişikliklərə səbəb oldu. Gənclərə və qadınlara geniş yer verilməsi, yeni idarəetmə sisteminin tətbiqi və ideoloji təkmilləşmə partiyayı zamanın tələblərinə cavab verən dinamik gücə çevirdi.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Bu gün YAP-ın əsas məqsədi yalnız hakimiyyətdə qalmaq deyil. Partiyanın və onun rəhbərinin hədəfi – xalqın rifahını təmin etmək, dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirmək, beynəlxalq arenada Azərbaycanın gücünü artırmaq və gələcək nəsillərə firavan bir Vətən buraxmaqdır.

Azərbaycan milli tərəqqinin yeni mərhələsinə qədəm qoyub. Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 44 günlük Vətən müharibəsində möhtəşəm qələbənin qazanılmasından, ölkəmizin ərazi bütövlüyünün və tarixi ədalətin bərpasından sonra Azərbaycanın qarşısında yeni çağırışlar meydana çıxıb. Yeni dövrün reallıqlarına uyğun olaraq siyasi inkişafa xidmət edən islahatların aparılması, sosial-iqtisadi yüksəlişin davamlılığının təmin olunması, milli həmrəyliyin, Azərbaycanın beynəlxalq arenada və global informasiya müstəvisində mövqeyinin daha da gücləndirilməsi, Böyük qayıdışın yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi, tarixi Qələbənin nəticələrinin möhkəmləndirilməsi və digər milli məqsədlər strateji prioritetlər kimi müəyyənləşdirilib. Təbii ki, hakim və alternativsiz siyasi qüvvə olan Yeni Azərbaycan Partiyasının da bu istiqamətdə üzərinə mühüm vəzifə və məsuliyyət düşür.

Xüsusi vurğulamaq gərək ki, tarixi Zəfərdən sonra istər ölkədə, istərsə də beynəlxalq müstəvidə yaranmış yeni reallıqlar fonunda YAP-ın cari il martın 5-də baş tutmuş VII qurultayı partiyamızın və ölkəmizin inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoymuşdur. Qurultayda partiyamızın Sədri, dövlət başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən qarşıya qoyulmuş, eləcə də yuxarıda bəhs olunan strateji prioritetlərdən irəli gələn vəzifələrin ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə yerinə yetirilməsi Azərbaycanın yeni dönmədə davamlı uğurlar əldə etməsinə yeni imkanlar, dayanıqlı, etibarlı və möhkəm zəmin yaradacaqdır.

Əminliklə söyləmək olar ki, Yeni Azərbaycan Partiyası yeni reallıqlar, həmçinin dövlətin qətiyyətli siyasəti, xalqın sarsılmaz həmrəyliyi fonunda öz üzərinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirməklə Azərbaycanın növbəti tarixi nailiyyətlər qazanmasına və strateji zirvələr fəth etməsinə layiqli töhfəsini verəcəkdir!

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

HEYDƏR ƏLİYEVİN MÜƏLLİFİ OLDUĞU AZƏRBAYCAN KONSTITUSİYASI SUVEREN DÖVLƏTİMİZİN TƏMƏL SƏNƏDİDİR

Anar Nadir oğlu İsmaylov
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Mingəçevir Bələdiyyəsinin sədri

Cənab rektor!

Hörmətli konfrans iştirakçıları,

Əziz müəllimlər və tələbələr!

2020-ci ilin payızında Möhtəşəm Qələbə ilə başa çatmış 44 günlük Vətən müharibəsindən keçən 5 il ərzində suveren dövlətimizin və xalqımız Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Müzəffər Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında böyük uğurlara imza atmış və milli dövlətimiz yeni dünya nizamının qurulmasında fəal iştirak edən siyasi subyektlərdən birinə çevrilmişdir. Təlatümlərlə dolu müasir tarixdə çətin sınaqlardan alnıaçıq-üzüağ çıxan xalqımız özünü dünyanın suveren xalqları sırasında haqqını və hüququnu müdafiə etməyə qadir olan xalq kimi təsdiq etmişdir. Cənubi Qafqaz regionunda və dünya miqyasında dövlətimizin və xalqımızın nüfuzunu durmadan artıran bu uğurların möhkəm təməlləri Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən onun ölkəmizə birinci (1969-1982) və ikinci (1993-2003) rəhbərliyi dövründə qoyulmuşdur. “Suveren Azərbaycan” kimi möhtəşəm bir əsəri yaradarkən Ümummilli Lider Heydər Əliyev onun ən incə detallarını belə nəzərə almış, bununla da milli təhlükəsizliyimizə etibarlı zəmanət vermişdir.

Bu gün suveren milli dövlətimizin möhkəm əsaslarını sarsılmaz edən hər bir məqamda, hər bir elementdə Heydər Əliyev dühası, Heydər Əliyev təşəbbüskarlığı, yurdsevərliyi, fədakarlığı, sarsılmaz siyasi iradəsi, xalqa və Vətənə sonsuz məhəbbəti ifadə olunur. Çünki Ulu Öndər Azərbaycan adına, doğma xalqının xoşbəxt gələcəyi və səadəti naminə həyata keçirdiyi hər əmələ dərin sevgi və məhəbbət qatırdı. Onun mütləq zərurətə çevrilmiş tarixi missiyası Azərbaycan xalqını suverenliyin ən yüksək pilləsinə qaldırmaq və sarsılmaz sütunlar üzərində qərar tutmuş yeni və çox qüdrətli Azərbaycan yaratmaq idi.

Azərbaycanın suverenliyini təmin edən sütunlardan biri də, layihəsi bilavasitə Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında yaradılmış müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasıdır. Suveren dövlətimizin Əsas qanunu, sosial ədalətin və insan hüquqlarının müqəddəs kitabı kimi 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan xalqını və dövlətini yeni inkişaf müstəvisinə çıxarmış, milli dövlətçiliyimizin təməl sənədi qismində xalqımızı siyasi mədəniyyətin və sosial həmrəyliyin ən yüksək pilləsinə qaldırmışdır. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının keşiyində duran ali sənəd kimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ümumi rifah dövləti, vətəndaş həmrəyliyi, hakimiyyət bölgüsü, demokartizm, siyasi plüralizm və parlamentarizm kimi ictimai və mədəni dəyərləri yüksək səviyyədə tərənnüm edir.

Suveren dövləti qanunçuluq və demokratik dəyərlər üzərində qurmaq, onun milli məzmununa yüksək ideallar qatmaq və təhlükəsizliyini etibarlı şəkildə təmin etmək, siyasi düha sahibi kimi Ulu öndər Heydər Əliyevə daim xas olan xüsusiyyət idi. Hələ XX yüzilliyin 70-ci illərində Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə Heydər Əliyev sovet idarəçilik sisteminin ittifaqa daxil olan milli respublikalarda həyata keçirdiyi totalitar və ayrı-seçkilik siyasətinə müqavimət göstərmiş və 1978-ci il aprel ayının 21-də qəbul edilmiş Azərbaycan SSR-in sonuncu konstitusiyasına Azərbaycan dilini rəsmi dövlət dili elan edən maddənin daxil edilməsinə nail olmuşdur. Bununla da Ulu öndər milli dövlətçiliyimizin ən mühüm təməllərindən birini bərqərar etmiş və yaxın gələcəkdə suverenliyimizin təntənəsi yolunda ciddi bir maneəni aradan qaldırmışdır. 1978-ci il Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili elan edilməsi Azərbaycanın müasir tarixində misli görünməmiş siyasi və mədəni hadisə idi. 1920-ci il 28 aprel tarixində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra, ilk dəfə olaraq, Azərbaycan dili yenidən layiq olduğu ən yüksək kürsüyə qaldırılmış və rəsmi dövlət dili statusu qazanmışdı. Azərbaycanın sosial-siyasi və mədəni həyatında

böyük əhəmiyyəti olan və xalqın milli maraqlarını ifadə edən bu hadisə Ulu öndər Heydər Əliyevin yenilməz siyasi iradəsinin, doğma Azərbaycan xalqına, Azərbaycan dilinə və mədəniyyətinə bəslədiyi sonsuz məhəbbətin təəcəssümü idi. Ulu Öndərin atdığı bu cəsarətli addım bütün ölkədə ciddi pozitiv rezonans yaratdı və xalqın milli ruhunun oyanışına səbəb oldu. Uzun illərdən sonra, ilk dəfə olaraq, xalq, onun dilini, mədəniyyətini və tarixi ənənələrini qorumaq və inkişaf etdirmək kimi mühüm bir tarixi missiyanı öz üzərinə götürmüş milli rəhbərini gördü və onun ətrafında sıx birləşərək, Azərbaycan naminə çalışmağa başladı.

18 il sonra, 1995-ci il noyabr ayının 12-də Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında artıq müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının qəbul edilməsi isə ölkəmizin və xalqımızın müasir tarixində yeni bir dövrün - qanunçuluq, demokratizm, inkişaf və tərəqqi dövrünün təməllərini qoydu. 12 noyabr 1995-ci il tarixdə referendum yolu ilə qəbul edilən Konstitusiyamızda təsbit edilmiş ən mühüm məqamlardan biri xalqın milli həmrəyliyinə təmin olunması məsələsi idi. Çoxlu sayda müxtəlif xalqların, etnik və dini azlıqların vəhdətindən yaranmış Azərbaycan xalqının sarsılmaz birliyinin təşkil edilməsi Ulu Öndərin dövlətçilik strategiyasında fəvqəladə əhəmiyyət kəsb edən prioritetlərdən biri idi.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanan qanunlarla dəstəkləmək məqsədi ilə Ulu öndər Heydər Əliyev 1998-ci il fevral ayının 22-də “İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması sahəsində tədbirlər haqqında” Fərman, 1998-ci il 18 iyun tarixində isə “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramının təsdiqi haqqında” Sərəncam imzaladı. Bu qanunlar və sərəncamlar Azərbaycan Respublikasında insan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş vacib sənədlər kimi Azərbaycan Respublikasının sivil və demokratik dövlət olmasını və ölkəmizdə yüksək təşəkküllü vətəndaş cəmiyyətinin qurulmasını faktını sübuta yetirdi. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 44-cü maddəsi milli mənsubiyyət hüququnun inkişaf etdirilməsini, 45-ci maddəsi ana dilindən istifadə hüququnu, 47-ci maddəsi isə hər kəsin fikir və söz azadlığını təsbit edir. Bu maddələr milli dövlətimizin sosial və mədəni tolerantlıq prinsipinin düzgün tətbiqi baxımından hər kəsin öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamasına, hər kəsin istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almasına zəmanət verir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin 3-cü hissəsində ölkədə vətəndaş hüquqlarının qorunmasına tam təminat verilir. Dövlət irqindən, dilindən, dinindən, cinsindən, ictimai mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, dini və mədəni əqidəsindən, siyasi partiyalara, ictimai təşkilatlara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai-siyasi birliklərə mənsubiyyətindən asılı olma-yaraq, hamının hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə möhkəm təminatlar verir.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Göründüyü kimi, milli dövlətimizin möhkəm hüquqi əsaslara söykənməsi müasir Azərbaycan millətinin və Yeni Azərbaycanın formalaşmasını təmin edən təməl daşı kimi təzühür edir. Milli tariximizdən gələn narrativlər üzərində qurulmuş Azərbaycan Konstitusiyası bu gün davamlı inkişafın hüquqi modeli kimi dərin əxlaqi-mədəni məzmun kəsb edən milli birliyimizin və həmrəyliyimizin təşkil edilməsini yüksək səviyyədə həyata keçirir. Ulu öndər Heydər Əliyevin misilsiz istedadı sayəsində ərsəyə gəlmiş və yüksək hüquqi dəyərlərdən ibarət olan milli Konstitusiyamızın hər bir maddəsi bu gün taleyimizə və gələcəyimizə işıq saçan dəyər kimi bizi bu gündən sabaha aparır. Həyatımızda baş verən pozitiv tendensiyalara əsaslanaraq, deyə bilərəm ki, möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi altında qəhrəman Azərbaycan xalqı bütün gücünü və enerjisini səfərbər edərək, milli Konstitusiyamızın təməl prinsiplərini həyata keçirməkdə davam edəcək və suverenliyimizin əbədi olması naminə heç nəyi əsirgəməyəcək!

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

BÖLMƏ İCLASLARI

HEYDƏR ƏLİYEV: AZƏRBAYCANIN İQTİSADI İNKİŞAFI VƏ NEFT STRATEGİYASI

^{1,3}Veysəl Seyfəl oğlu Əyyubov, ^{2,3}Ələsvər Nağdalı oğlu Musayev

¹iqtisad elmləri doktoru, professor

veysal.ayyubov@mdu.edu.az

²alasvar.musayev@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

1993-cü ildə ölkədə baş verən siyasi böhran vətəndaş müharibəsinin yaranmasına zəmin yaradırdı. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində baş qaldıran separatizm meyilləri və silahlı qruplaşmaların fəaliyyəti dövlətçiliyin əsaslarını demək olar ki, sarsıtmışdı. Bu dövrdə xalqın çağırışı və təkidli tələbi ilə Naxçıvanda Ali Məclisin sədri vəzifəsində çalışan Heydər Əliyev Bakıya dəvət olundu və qısa müddətdə ölkənin siyasi idarəçiliyini öz üzərinə götürdü. Onun hakimiyyətə gəlişi ilə siyasi sabitlik təmin edildi, konstitusiya əsasında idarəetmə bərpa olundu və iqtisadi islahatlar üçün hüquqi baza yaradıldı. Heydər Əliyevin siyasi-iqtisadi strategiyası planlı şəkildə hazırlanaraq, bir neçə mərhələni əhatə etməklə həyata keçirilirdi. İlk mərhələ ölkədə sabitliyin, asayişin yaradılması və dövlət institutlarının, orqanlarının bərpasını nəzərdə tuturdu. Növbəti mərhələlərdə isə iqtisadi islahatlar, neft strategiyası, özəlləşdirmə, bazar iqtisadiyyatına keçid və beynəlxalq investisiyaların cəlbi planlaşdırılırdı [3].

Heydər Əliyevin iqtisadi siyasətinin əsasını neft strategiyası təşkil edirdi. Azərbaycanın zəngin karbohidrogen ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunması və gələcək nəsillər üçün dəyərlərin ötürülməsi məqsədi ilə məqsədyönlü addımlar atılırdı. 20 sentyabr 1994-cü ildə imzalanan və tarixə “Əsrin müqaviləsi” kimi düşən sənəd Azərbaycan neftinin beynəlxalq bazarlara çıxışı baxımından mühüm dönüş nöqtəsi oldu. Bu çoxşaxəli müqavilə Azərbaycanın Xəzər dənizindəki “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarının beynəlxalq konsorsium tərəfindən işlənməsini nəzərdə tuturdu. Sazişdə dünyanın 8 ölkəsini təmsil edən 11 neft şirkəti iştirak edirdi. “Əsrin müqaviləsi” ilə Azərbaycanın enerji və təbii ehtiyatlar sahəsindəki əməkdaşlıq modeli formalaşdı və bu, ölkənin iqtisadi müstəqilliyini gücləndirilməsinə təkan verdi.

“Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra Azərbaycana milyardlarla dollar həcmində xarici sərmayə daxil olmağa başladı. Bu sərmayələr yalnız neft sektorunda deyil, digər sahələrdə də iqtisadi fəallığı canlandırırdı. Xüsusilə, nəqliyyat, tikinti və telekommunikasiya kimi sahələrdə müsbət irəliləyiş müşahidə olundu. Xarici sərmayənin cəlbi ilə beynəlxalq maliyyə institutları ilə əməkdaşlığın təməli qoyuldu və Azərbaycan Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı kimi maliyyə institutları ilə uzunmüddətli layihələrə imza atdı. Bu dövrdə neftdən daxil olan gəlirlər hesabına sosial layihələr də maliyyələşdirilir, əhalinin rifahı tədricən yaxşılaşdırılırdı. Ümumilikdə, xarici sərmayələr iqtisadi artımın əsas drayveri rolunu oynadı və ölkədə sahibkarlıq mühitinin formalaşmasına təkan verdi.

Xarici sərmayələrin tətbiqi nəticəsində Azərbaycanın ÜDM-i sürətlə artmağa başladı. Ölkənin neft sektoru üzrə ixrac gəlirləri 2003-cü ilə qədər 2.6 milyard ABŞ dollarına çatdı. Enerji sektoruna qoyulan investisiyalar nəticəsində 100 minə yaxın yeni iş yeri yaradıldı. Bununla bərabər, dövlət büdcəsinin gəlirləri 1995-ci ildəki 769 milyon manatdan 2003-cü ildə 3.2 milyard manata yüksəldi. Xarici sərmayədarlarla tərəfdaşlıq Azərbaycanın beynəlxalq imicini də gücləndirirdi və regionda lider dövlətlərdən birinə çevrilməsinə şərait yaradırdı.

Heydər Əliyevin xarici investisiya siyasəti nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı dirçələrək yeni mərhələyə qədəm qoydu. Neft sazişləri və transmilli layihələr ölkəyə böyük həcmdə kapital axınına səbəb olmuşdu. Bu sərmayələr iqtisadi inkişafı bərabər sosial rifahın da yaxşılaşmasını təmin edirdi. Bu dövr həm də Azərbaycanın müstəqil iqtisadi siyasət yeridə bilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir dövr idi.

Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi infrastruktur sahəsində də əsaslı islahatlar həyata keçirilirdi. İnfrastrukturun inkişafı ölkə iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi və regionlar arasında iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsi üçün vacib idi. 1995-ci ildən başlayaraq Dövlət İnkişaf Proqramları qəbul edildi, nəqliyyat, enerji və telekommunikasiya sahələrində beynəlxalq əlaqələr yaradılmağa başladı. Eyni zamanda, regionların sosial-iqtisadi inkişafı konsepsiyası formalaşdırıldı.

1998-ci ildən etibarən yolların yenidən qurulması, dəmir yolu şəbəkəsinin təkmilləşdirilməsi və hava nəqliyyatı sahəsində yeni layihələr reallaşmağa başladı. Həmin illərdə həyata keçirilən infrastruktur layihələri sırasında Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəməri xüsusi yer tutur. Bu layihə yalnız enerji təhlükəsizliyi baxımından deyil, həm də iqtisadiyyatın canlanması üçün mühüm addım oldu. 2006-cı ildə tamamlanan Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) boru kəməri layihəsi, ölkə iqtisadiyyatı üçün strateji əhəmiyyətə malik bir layihə idi. BTC, Azərbaycan neftini Gürcüstan və Türkiyədən keçərək, dünya bazarına çatdırmaq üçün ən mühüm nəqliyyat yolu olmuşdur. Bu layihə həmçinin xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasına, yeni iş yerlərinin yaranmasına və yerli iqtisadiyyatın inkişafına böyük töhfə vermişdir. Heydər Əliyev bu layihənin həyata keçirilməsində var–gücü ilə səy göstərmiş və bununla da Azərbaycanı beynəlxalq müstəvidə strateji olaraq mühüm bir oyunçuya çevirmişdir. Bakı-Supsa, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri, Sumqayıt Elektrik Stansiyasının bərpası, kənd təsərrüfatı və suvarma sistemlərinin müasirləşdirilməsi bu istiqamətdə atılan əsas addımlardandır. Telekommunikasiya sahəsində isə 'Trans-Asia-Europe' (TAE) layihəsi Azərbaycanın beynəlxalq informasiya magistrallarına qoşulmasına imkan yaratmışdır.

1995-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda ÜDM-in artım tempi müsbət tendensiyaya doğru hərəkət edirdi. 1995-ci ildə ÜDM təxminən 11 milyard manat idisə, 2003-cü ildə bu göstərici 27 milyard manata çatdı. Bu artımda infrastruktur layihələrinin xüsusi çəkisi var idi, beləki yeni çəkilən yollar, enerji şəbəkələri və kommunikasiya sistemləri regionların inkişafına təkan verirdi. Xarici sərmayələrin cəlb olunması və transmilli layihələrin icrası nəticəsində iqtisadi artım dayanıqlı xarakter aldı. Təkcə 2000–2003-cü illərdə ÜDM orta hesabla illik 10-12% artım göstərdi. İnfrastrukturun inkişafı həm də qeyri-neft sektorunun canlanmasına şərait yaratdı [1].

Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə həyata keçirilən infrastruktur layihələri Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında başlıca rol oynadı. Yaradılan nəqliyyat və enerji dəhlizləri ölkənin beynəlxalq əhəmiyyətini artıraraq regional integrasiyanı gücləndirdi. ÜDM-un artım dinamikası bu layihələrin iqtisadiyyata verdiyi töhfənin göstəricisidir. Həmin dövr Azərbaycanın uzunmüddətli iqtisadi inkişafının bünövrəsinin qoyulduğu mərhələ kimi tarixə düşmüşdür.

Azərbaycanın zəngin enerji resursları ölkənin iqtisadi inkişafı üçün mühüm potensial idi. Bu baxımdan, resursların, xüsusilə neft və qaz gəlirlərinin səmərəli və şəffaf idarə olunması üçün institusional mexanizmlərin qurulmasına zərurəti yaranmışdır. 1994-cü ildə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə imzalanmış 'Əsrin müqaviləsi' nəticəsində Azərbaycanın enerji sektoruna milyardlarla dollar həcmində investisiyalar cəlb olunmuşdu. Heydər Əliyev bu gəlirlərin yalnız cari dövrün ehtiyaclarına deyil, həm də gələcək nəsillərə xidmət etməsi üçün strateji qərar verdi. Ümummilli liderin uzaqgörən siyasəti nəticəsində 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu (ARDNF) təsis olundu.

Bu yanaşma Norveç modelinə əsasən formalaşsa da, milli maraqlar nəzərə alınaraq yerli şəraitə uyğunlaşdırıldı. Bu addım ölkə gəlirlərinin uzunmüddətli idarə edilməsinin əsasını qoydu.

Heydər Əliyevin strateji planına əsasən fondun əsas məqsədi neft gəlirlərinin səmərəli və məqsədyönlü istifadəsi, həmçinin gələcək nəsillər üçün ehtiyatların qorunması idi. 2000-ci ildə təsdiq edilən “ARDNF-in Əsasnaməsi”-də fondun hüquqi bazası müəyyən olunmuşdu. Fond Prezidentə tabe olmaqla yanaşı, ictimaiyyətə də açıq hesabatlar verməlidir. Fondun aktivləri yüksək reytingli beynəlxalq maliyyə təsisatlarında yerləşdirilərək riskləri diversifikasiya edir. Ümumiyyətlə, fondun vəsaitləri hesabına həyata keçirilən layihələr birbaşa ümummilli liderin sosial siyasət kursunun davamı idi. Məcburi köçkünlər üçün yaşayış məntəqələrinin tikintisi, regionlarda sosial infrastrukturun inkişafı onun təşəbbüsü ilə reallaşdı. Bu vəsaitlərin yalnız istehlaka yönəlməsi deyil,

strateji layihələrin maliyyələşdirilməsi əsas məqsəd kimi müəyyən edilmişdi. Məsələn, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin maliyyə təminatında əsas dəstək fond tərəfindən verilmişdir.

Neft fondunun yaradılması ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təminatçısına çevrildi. 2000-ci illərin əvvəllərində ÜDM-də artım tendensiyası müşahidə olundu ki, bu artımda fondun rolu əhəmiyyətli idi. 2000-ci ildə fondun aktivləri təxminən 270 milyon dollar təşkil edirdisə, bu rəqəm 2003-cü ildə 800 milyon dollara yaxınlaşdı. Fond həmçinin milli valyutanın sabitliyini qorumaqda və inflyasiya risklərini minimuma endirməkdə mühüm rol oynadı [2].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və dəstəyi ilə yaradılan Dövlət Neft Fondu Azərbaycanın müstəqil iqtisadi siyasətinin simvoluna çevrildi. Fondun fəaliyyət prinsipləri onun strateji baxışını əks etdirir: gəlirlərin ədalətli bölgüsü, uzunmüddətli sabitlik və gələcək nəsillərin maraqlarının qorunması. Fond yalnız bir maliyyə qurumu kimi deyil, həm də dövlətin sosial-iqtisadi sabitliyinin təminatçısı kimi formalaşdı.

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə formalaşan iqtisadi irs, müasir Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf modelinin bünövrəsini təşkil edir. Onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən islahatlar təkcə iqtisadi sabitliyi bərpa etmədi, həm də uzunmüddətli inkişaf üçün möhkəm əsaslar yaratdı. Xüsusilə enerji sektorunda həyata keçirilən layihələr, hüquqi və institusional bazanın yaradılması, regionların sosial inkişafı və xarici investisiyaların cəlbə onları iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərini təşkil edirdi.

Heydər Əliyev dövründə xarici investorlar üçün əlverişli iqtisadi mühit yaradılmışdı. Qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, vergi və gömrük islahatlarının aparılması, özəlləşdirmə proqramlarının icrası və biznes mühitinin liberallaşdırılması nəticəsində Azərbaycan regionun ən cəlbedici investisiya məkanlarından birinə çevrilmişdi. Xarici investisiyalar əsasən enerji, telekommunikasiya, bank sektoru və tikinti sahələrinə yönəlmişdi. Bu isə öz növbəsində ölkədə rəqabət mühitini gücləndirirdi, yeni texnologiyaların tətbiqini və insan kapitalının inkişafını stimullaşdırırdı.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə həyata keçirilən beynəlxalq əməkdaşlıq siyasəti Azərbaycanın müasir dövrdə etibarlı və nüfuzlu beynəlxalq tərəfdaş kimi formalaşmasının əsasını qoydu. Onun xarici siyasəti bu gün də dövlət strategiyasında uğurla davam etdirilir. Həmin dövrdə Heydər Əliyev Türkiyə, Gürcüstan, Rusiya, İran və digər qonşu ölkələrlə qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlığa əsaslanan münasibətlər qurdu. Xüsusilə, Türkiyə ilə hərtərəfli strateji tərəfdaşlıq münasibətləri inkişaf etdirildi. 1996-cı ildə TRACECA layihəsi çərçivəsində Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin yaradılması üzrə sənədlər imzalandı.

Balanslaşdırılmış və çoxistiqamətli xarici siyasətin aparılması nəticəsində həm Qərbi ölkələri, həm də region ölkələri ilə əlaqələr inkişaf etdirilirdi. 100-dən artıq ölkə ilə diplomatik münasibətlər qurulmuşdu. 1994-cü ildə Azərbaycan 20 beynəlxalq təşkilatda, 33 ölkədə səfirlik, nümayəndəlik açmışdı. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan ATƏT, BMT, İƏT, GUAM, MDB və Avropa Şurası kimi beynəlxalq və regional təşkilatlarla fəal əməkdaşlıq etməyə başladı. 1995-ci ildə BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasında Azərbaycanın beynəlxalq hüquqa əsaslanan Qarabağ mövqeyi səsləndirildi. 1999-cu ildə isə GUAM-ın yaradılması Azərbaycan üçün yeni siyasi-iqtisadi platforma oldu.

Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı sosial-iqtisadi proqramların uğurla icrasına töhfə verdi. Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və digər qurumların dəstəyi ilə həyata keçirilən layihələr infrastrukturun yenilənməsi, təhsil və səhiyyə sahələrinin modernləşdirilməsi, kənd yerlərinin inkişafı istiqamətində mühüm nəticələr verdi.

Bu dövrdə həyata keçirilən regional inkişaf strategiyası regionlar arasında sosial-iqtisadi bərabərsizliyin azaldılmasına xidmət etdi. Yeni yollar, su təchizatı sistemləri, məktəblər və xəstəxanalar tikildi, regionlarda sahibkarlığın inkişafı üçün güzəştli kreditlər ayrıldı. Qeyri-neft sektorunun gücləndirilməsi istiqamətində atılan addımlar iqtisadiyyatın şaxələnməsinə təkan verdi və sosial rifahın artmasına səbəb oldu.

Sosial sahədə də ciddi islahatlar həyata keçirilməyə başladı. Səhiyyə, təhsil sistemlərinin yenidən qurulması, əhəlinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, pensiya təminatının və əməkhaqlarının artırılması istiqamətində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirildi. 1990-cı illərin sonlarında

artıq yoxsulluğun azaldılması və işsizliyin aradan qaldırılması üçün məqsədyönlü proqramlar reallaşdırılırdı.

Kənd təsərrüfatının inkişafı prioritet istiqamətlərdən biri oldu. Torpaq islahatları nəticəsində kəndlilər mülkiyyət hüququ əldə etdilər, hökumətin dəstək proqramları və subsidiyalar vasitəsilə kənd təsərrüfatı məhsuldarlığının artırılmasına nail olundu. Bu, həm kənd yerlərində ərzaq təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə, həm də sosial sabitliyin təmin olunmasına xidmət etdi.

İqtisadi artımın təmin olunması üçün kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına da xüsusi şərait yaradıldı. Vergi və gömrük sistemlərində aparılan islahatlar nəticəsində sahibkarlar üçün daha əlverişli mühit yaradıldı. Heydər Əliyev bu sahənin inkişafını iqtisadiyyatın diversifikasiyası və yeni iş yerlərinin yaradılması baxımından əhəmiyyətli hesab edirdi.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə informasiya texnologiyalarının inkişafı və dövlət idarəçiliyində tətbiqi də nəzərəcarpacaq dərəcədə irəlilədi. Elektron hökumət layihələrinin əsasının qoyulması, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına sərmayələrin ayrılması gələcək islahatlar üçün zəmin yaradırdı.

Ümumiyyətlə, həmin illərdə qəbul olunan və mərhələlərlə reallaşdırılan dövlət proqramları sosial-iqtisadi sahələrdə genişmiqyaslı dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb oldu. Bu proqramlar ölkənin strateji inkişaf istiqamətlərini müəyyən etməklə yanaşı, əhəlinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına da xidmət edirdi. Onların arasında regional inkişaf proqramları, yoxsulluğun azaldılması proqramı, aqrar islahatlar, təhsil və səhiyyənin inkişafı üzrə xüsusi dövlət proqramları mühüm yer tutur.

2001-ci ildə təsdiq olunmuş "Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" (2004-2008-ci illər üçün) Heydər Əliyevin tövsiyyələri əsasında hazırlanmışdı və onun başçılığı ilə aparılan iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilir. Bu proqram regionlararası bərabərsizliyin aradan qaldırılması, infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması, regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılması və sahibkarlığın təşviqi kimi hədəfləri özündə birləşdirirdi.

Yoxsulluğun azaldılması iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən biri idi. BMT və digər beynəlxalq təşkilatlarla birgə "Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf Strategiyası" hazırlanaraq tətbiq olundu. Bu strategiya çərçivəsində sosial yardımların artırılması, aztəminatlı ailələrə xüsusi təminat sisteminin tətbiqi, ailə təsərrüfatlarının dəstəklənməsi və sosial xidmətlərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi kimi tədbirlər həyata keçirildi.

Təhsil sahəsində qəbul olunmuş dövlət proqramları yeni məktəblərin tikintisi, məktəblərin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, yeni tədris metodlarının tətbiqi və müəllimlərin ixtisasartırma imkanlarının genişləndirilməsi məqsədi daşıyırdı. Ümummilli liderin təşəbbüsü ilə "Azərbaycan məktəbi" konsepsiyası formalaşdırıldı və təhsilin keyfiyyətinin artırılması üçün ilk milli kurikulum layihələri hazırlanmağa başlandı.

Səhiyyə sisteminə islahatlar çərçivəsində səhiyyə müəssisələrinin yenidən qurulması, səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyətinin və dərman təminatının yaxşılaşdırılması və əsas səhiyyə xidmətlərinin regionlarda əlçatanlığının artırılması hədəflənmişdi. Xüsusilə ana və uşaq sağlamlığı, yoluxucu xəstəliklərin qarşısının alınması sahələrində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq gücləndirilmişdi.

Aqrar islahatlar sahəsində isə torpaq islahatlarının həyata keçirilməsi, kolxoz və sovxoz sisteminin ləğv edilməsi, kənd təsərrüfatı texnikalarının fermerlərə təqdim olunması və kənd yerlərində yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün xüsusi proqramlar icra olunurdu. Bu proqramlar kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın artmasına və kənd əhalisinin sosial rifahının yüksəlməsinə səbəb oldu.

İnfrastruktur sahəsində həyata keçirilən dövlət proqramları çərçivəsində yolların, enerji və qaz təchizatının, içməli su sistemlərinin yenidən qurulması və genişləndirilməsi istiqamətində iri layihələr icra olundu. Bu təşəbbüslər həm iqtisadi fəallığın artmasına, həm də əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə şərait yaratdı.

Ümumilikdə, Heydər Əliyev dövründə dövlət proqramları uzunmüddətli strateji baxış əsasında hazırlanırdı və onların icrası nəticəsində ölkədə sabit iqtisadi artım və sosial inkişaf təmin olunurdu. Bu proqramlar müasir Azərbaycanın sosial-iqtisadi əsaslarının formalaşmasında əvəzsiz rol oynadı.

Heydər Əliyev dövrü Azərbaycanın müasir iqtisadi inkişaf yolunun əsasını qoyan bir mərhələ kimi tarixə düşdü. Onun uzaqgörənliyi və qətiyyətli siyasəti nəticəsində ölkəmiz ağır sosial-iqtisadi böhrandan çıxaraq, dinamik inkişaf yoluna uğurla addım atdı. Xarici sərmayələrin cəlbi, neft strategiyası, iqtisadiyyatın hüquqi və institusional bazasının formalaşdırılması, sosial infrastrukturun gücləndirilməsi və Neft Fondunun yaradılması bu dövrün iqtisadi irsini təşkil edən başlıca sütunlardır. Bu irs bu gün də Azərbaycanın sosial rifahının və iqtisadi sabitliyinin əsasını təşkil edir və gələcək nəsillərə miras olaraq qalır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. AR Dövlət Statistika Komitəsi. (2000–2003). Sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri.
2. ARDNF(2020). Rəsmi hesabatlar www.oilfund.az
3. Aliyev, R. (2015). Keçid iqtisadiyyatında strateji idarəetmə: Azərbaycan nümunəsi. Bakı.
4. Əliyev, H. (1997). İqtisadi islahatlar və Azərbaycanın gələcəyi. Bakı.
5. Əliyev, H. (2004). Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı.
6. Əliyev, V. (2010). Heydər Əliyev və Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Elm və Təhsil.
7. İsmayilov, E. (2009). Azərbaycanın neft strategiyası və beynəlxalq münasibətlər. Bakı: Qanun.
8. www.president.az

HEYDƏR ƏLİYEVİN MİLLİ DÖVLƏTÇİLİK KONSEPSİYASINDA DEMOKRATİK, HÜQUQİ DÖVLƏT VƏ VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİ QURUCULUĞU

Mais İsrail oğlu Əmrahov

tarix elmləri doktoru, professor

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu

mayisemrahov@gmail.com; emrahov48@mail.ru

Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycan Respublikasına rəhbərliyi iki dövrə ayrılır. Bu tarixi təsnifatda **birinci dövr** Heydər Əliyev Konstitusiyasının qəbulu hesab edilir. Xronoloji cəhətdən 1921-ci ildə Azərbaycan SSR-nin birinci Konstitusiyası, 1937-ci ildə ikinci, 1978-ci ildə üçüncü Konstitusiyası qəbul edilmişdir. O, hələ sovet dövründə qəbul edilmiş 1977-ci il konstitusiyasında da Azərbaycan üçün önəmli hədəflərə nail ola bilmiş, Azərbaycan dili ilk dəfə dövlət dili kimi bu konstitusiyada təsbit edilmişdir. 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası XX əsrdə ölkənin sayca dördüncü Konstitusiyası, Heydər Əliyevin siyasi həyatında ikinci konstitusiya idi. Yeni Konstitusiyanın özündən əvvəlkilərdən köklü surətdə fərqi müstəqil respublikanın bütün sahələri əhatəli şəkildə ehtiva edən Azərbaycan Respublikasında yaşayan hər bir vətəndaşın dogma Konstitusiyasıdır. 1995-ci ilin 12 noyabrında Konstitusiyanın ümumxalq referendumuna çıxarılması ilə paralel şəkildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə ilk demokratik, azad seçkilərin keçirilməsi təmin edildi. I çağırış Milli Məclisi ilk gündən fəaliyyətini demokratiya, çoxpartiyalılıq, plüralizm, qanunun aliliyi prinsipləri üzərində qurmuş, çevik və məhsuldar fəaliyyət göstərməyə başladı.

Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycana rəhbərliyinin **ikinci dövrü** 1995-ci ilin noyabrından 2003-cü ilin dekabrınadək davam edir. Heydər Əliyevin zəngin həyat yolu və müstəsna fəaliyyətinin bütün mərhələləri bir-birini tamamlamış, öz xalqına sıx bağlılığın, milli dövlətçilik məfkurəsinə sadiqliyin canlı təəcəssümü olmuşdur. Geniş bilik və dərin təfəkkür sahibi olan Heydər Əliyev düşünülmüş və cəsarətli qərarları ilə Azərbaycan ictimaiyyətini ən ciddi şəkildə düşündürən məsələləri uğurla həll etmiş, cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələri arasında üzvi bağlılığı aydın görərək, müəllifi olduğu milli inkişaf strategiyasında ictimai, siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə qarşıda duran vəzifələri düzgün müəyyənləşdirmiş və məharətlə həyata keçirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının qəbul olunması və bütün sferaları əhatə edən köklü islahatların həyata keçirilməsi, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu, nizami ordunun yaradılması Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında müstəsna xidmətləridir. Xalqımızı vahid amal ətrafında birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşdırılması, ana dilinin dövlət qayğısı ilə əhatə olunması, ictimai - siyasi, elmi və mədəni fikir tariximizin əlamətdar hadisələrinin müntəzəm qeyd edilməsi ənənəsinin yaradılması, Azərbaycanın çoxəsrlik mənəvi-mədəni irsə sahib qədim diyar və sivilizasiyaların qovşağında yerləşən tolerantlıq məkanı kimi geniş şöhrət qazanması Heydər Əliyevin mükəmməl quruculuq proqramının tərkib hissələri olmuşdur” [2].

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan hüquqlarının qorunması məsələsinin dövlətin prioritet vəzifələrindən biri olduğunu təsbit etmişdir. İnsan hüquqlarının müdafiə edilməsi məsələlərini diqqətdə saxlayan Ümummilli lider 1998-ci il fevralın 22-də “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” fərman imzaladı. Dövlət Proqramına əsasən həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində ölkədə İnsan Hüquqları İnstitutu (indiki Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu. – M.Ə.) yaradıldı. Azərbaycanda ilk dəfə Heydər Əliyevin sərəncamı ilə yeni bir təsisat-Ombudsmanın (xalq müvəkili) institutu yaradıldı.

Ümummilli lider Heydər Əliyev insanların sosial hüquqlarının qorunmasını, onların rifah halının yaxşılaşdırılmasını, ölkə vətəndaşlarının sosial durumunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını həmişə diqqət mərkəzində saxlayırdı. Azərbaycan Konstitusiyasının 34, 41, 42-ci və digər maddələrində sosial məsələlər təsbit olunmuşdur. Təhsil hüququ, əlillərin hüquqları və s. kimi hüquqların qorunmasına ölkədə dövlət səviyyəsində böyük dəstək vardır.

Azərbaycan Respublikasının insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində həyata keçirdiyi ən əhəmiyyətli məsələlərdən biri, 1998-ci ildən Şərqdə ilk dəfə olaraq bu cəzanın tamamilə ləğv edilməsi oldu.

2001-ci ildə qüvvədə olan seçki qanunvericiliyinin xeyli təkmilləşdirilməsi istiqamətində müvafiq işlər görüldü, Venesiya Komissiyası və ATƏT/DTİHB ilə sıx əməkdaşlıq əsasında yeni Seçki Məcəlləsi hazırlandı və beynəlxalq təsisatların rəyləri nəzərə alınmaqla 27 may 2003-cü ildə qəbul olundu. Seçki praktikasının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2005-ci il mayın 11-də və oktyabrın 25-də sərəncamlar imzalamış, Venesiya Komissiyasının təklifləri nəzərə alınmaqla, 23 iyun 2008-ci il və 18 iyun 2010-cu il tarixlərdə Seçki Məcəlləsinə əlavələr və dəyişikliklər edilmişdir.

2002-ci il avqustun 24-də ümumxalq referendumu ilə Konstitusiyaya edilmiş bir sıra mütərəqqi dəyişikliklərin hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin yeni mərhələsinə keçid, habelə siyasi islahatların dərinləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətli olmuşdur.

Ümummilli Liderin dövlətçilik konsepsiyasının uğurlu istiqamətlərindən biri də ölkənin 2001-ci il yanvarın 25-də Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul olunmasıdır. 1996-cı il iyunun 28-də Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Avropa Şurası Parlament Assambleyasında “xüsusi qonaq” statusu aldı. 2001-ci il yanvarın 17-də Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin nümayəndələr səviyyəsində keçirilmiş iclasında Azərbaycanın Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul edilməsi barədə qərar qəbul edildi. Azərbaycan Respublikası qurumun 42-ci üzvü oldu.

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasına on illik rəhbərliyi dövründə nəinki müstəqil Azərbaycan dövlətini qurdu və gələcək inkişafının hərtərəfli sağlam təməlini qoydu, eyni zamanda, ölkə vətəndaşlarını səfərbər edən, xalqımızı beynəlxalq aləmdə vahid amal, əqidə, məqsəd və məram ətrafında birləşdirən milli təlim - azərbaycançılıq ideologiyasını yaratdı [4]. Azərbaycançılıq ideologiyası vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsində, qanunların aliliyinin təminində, dünyəvi-hüquqi dövlətin qurulmasında və qorunmasında, vətənə sdaqətdə və məhəbbətdə, hamının layiqli həyat səviyyəsinin ədalətli, iqtisadi və sosial qaydalara uyğun təşkilində, dövlət rəmzlərinə hörmətdə, dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamada özünü, məqsəd və məramını təsdiqlədi.

Hazırda dünyada 50 milyondan artıq azərbaycanlı yaşayır. Onların böyük bir hissəsi İranda, Türkiyədə, Rusiyada, Ukraynada, Almaniyada, ABŞ-da, Fransada, Hindistanda, Pakistanda və digər ölkələrdə məskunlaşıb. Məhz bu miqyasda “sosial gücün” vahid hədəf ətrafında birləşdirilməsi və ölkənin maraqları naminə kompleks hərəkətinin təmin edilməsi üçün xalq güclü iradəyə, rəsonal

düşüncəyə malik liderə və ideologiyaya ehtiyac duyurdu. Heydər Əliyevə qədər azərbaycançılıq ideyası əsasən etnolinqvistik, ədəbi-bədii, mədəni-estetik, fəlsəfi və mənəvi dəyər kimi mövcud idisə, onun dövründə ciddi hüquqi-siyasi məzmun alaraq bitkin ideyalar sisteminə – dövlət quruculuğunun ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrildi. Azərbaycançılıq ideologiyası xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini həm müdafiə etməyi, həm də qoruyub saxlamağı bacaran, dövlətlə vətəndaşların mənafeyini üzvi şəkildə birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyası ölkədə vətəndaş birliyi və vahid sosium üçün uğurlu təməl oldu. *“Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətində görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”*, - deyən Heydər Əliyev dühası azərbaycançılığı milli ideologiyaya çevirməklə cəmiyyətin həmrəylik və bütövlüyünə, mənəvi birliyinə nail oldu [4]. 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən ulu öndər Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sədri kimi SSRİ dönməndə başladığı işi davam etdirdi [3]. Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq (dözümlülük) prinsipi hüquqi sənədlərdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da əks olunmuşdur. Belə ki, bu məsələ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra maddələrində (*“Bərabərlik hüququ”* (maddə 25, bənd 3), *“Milli mənsubiyyət hüququ”* (maddə 44, bəndlər 1, 2), *“Ana dilindən istifadə hüququ”* (maddə 45, bəndlər 1, 2) aydın şəkildə təsbit edilmişdir.

Azərbaycançılığı şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri də **milli ənənədir**. Milli düşüncə sisteminin genetik qaynağı olan azərbaycançılığın inkişaf lokomotivi olan ənənə uzun əsrlərin sınağından keçərək toplandı, xalqın müdrikliyi, onun mənəvi mədəniyyəti və s. amillər bu anlayışda öz ifadəsini tapdı. Azərbaycançılıq ideologiyası həm də xalqın tarixən tapındığı mütərəqqi ənənələri gələcək nəsillərə ötürən mənəvi körpülünü oynadı.

Azərbaycançılıq ideyasının formalaşmasında ötən əsrin 90-cı illərində - dövlət müstəqilliyinin bərpası ərəfəsində başlanmış əvvəlcə xalq, sonra isə milli azadlıq hərəkatının əhəmiyyətli rolu oynadı. 1993-cü ildən Heydər Əliyevin siyasi rəhbərliyə qayıdışı ilə bütün Azərbaycan vətəndaşlarının, dilindən, dinindən, etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, ölkənin istiqlaliyyətini dəstəkləyən insanların vahid dövlətçilik ətrafında birləşdirilməsi üçün ciddi iş aparıldı. Cəmiyyətdə hakim olan istiqlal arzusu, azərbaycançılığın müstəqil dövlətin bütün əhalisinin ali ideologiyasına çevrilməsi, ümummilli birliyin təmin olunması zərurəti tezliklə ictimai-siyasi və elmi-mədəni dairələrin gündəliyinə çıxarıldı. Bunun ardınca, Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili statusu alması və latın qrafikasının tətbiqi, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, inkişafı və azərbaycançılıq ideyaları ilə birgə bütün dünyada yaşayan həmvətənlərimiz arasında geniş yayılması, 31 dekabrın hər il Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü kimi qeyd edilməsi və bu münasibətlə xarici ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızın iştirakı ilə təşkil olunan toplantılar, xarici səfərlər zamanı Heydər Əliyevin həmvətənlərimizlə keçirdiyi görüşlər və s. 1993-cü ildən başlayaraq azərbaycançılıq ideologiyasının dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılmasının bariz nümunələri idi.

Heydər Əliyevin yaratdığı azərbaycançılıq ideologiyası və onun məzmununa daxil edilmiş əsas prinsiplər 1995-ci ildə ümumxalq referendumu ilə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. Ali Qanunda – Konstitusiyada hər bir Azərbaycan vətəndaşının ümummilli vəzifəsi kimi ölkənin müstəqilliyinin, suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunmasında iştirakını, vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olunmasını, xalqın iradəsinə, qanunların aliliyinə əsaslanan hüquqi, dünyəvi dövlət qurulmasını, ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsini, ümumbəşəri dəyərlərə sadiqliyi, bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamağı və s. əksini tapmışdır [5].

Ümummilli Liderin azərbaycançılıq ideologiyasının təməlində, ilk növbədə, güclü Azərbaycan dövlətçiliyi prinsipi, ümumazərbaycançılıq qayəsi (*vətəndaş birliyi və tolerantlıq ideyası*), ədalətli və hamı üçün məqbul olan ictimai həyat normaları, ölkənin hər bir vətəndaşının Azərbaycan dövlətini özünün güvənc yeri sayması, bu Vətəni özünün qürur mənbəyi hesab etməsi, başqa etnik-dini mənsubiyyəti olan vətəndaşlarla bəşəri birgəyaşayış qaydaları əsasında ünsiyyət qurması və s. ali dəyərlər dayanır. Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətini azad, ədalətli, demokratik, siyasi plüra-

lizmin, tolerant mühitin, multikultural dəyərlərin hökm sürdüyü, vətəndaş cəmiyyətinə malik bir ölkə kimi görmək istəyirdi və daim buna çalışırdı. 1995-ci ildə çoxpartiyalı sistem əsasında ilk parlament seçkilərinin keçirilməsi, ölkənin ilk Konstitusiyasının qəbul edilməsi, Avropanın demokratik institutları ilə Azərbaycanın əlaqələrinin gücləndirilməsi Ümummilli Liderin öz ölkəsinin gələcəyi ilə bağlı mövqeyinin göstəricisi idi. Heydər Əliyevin dövlət təlimi və milli ideyasında ikinci əsas yeri insan amili – millətini və xalqını sevən, dövlətinin yolunda hər bir şücaətə hazır olan, milli-mənəvi dəyərlərini yaşadan, dövlət dilini bilən və sevən, ədalətli və təşəbbüskar, fəal mövqeli və iradəli Azərbaycan vətəndaşı tuturdu. Ümummilli Liderin dövlət təliminə görə dinindən, dilindən, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün ölkə vətəndaşları qanun və ədalət qarşısında bərabərdir. Bu səbəbdən də, Heydər Əliyevin milli həmrəylik və vətəndaş birliyi ideyası, insan resurslarından səmərəli istifadə, hər bir vətəndaşın öz dövlətinə bağlılığı, dövlətin hər bir insana, hər bir insanın isə dövlətçiliyinə xidmət etməsi amalı 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyasında təsbit olundu.

Ümummilli lider Heydər Əliyev azərbaycançılıq konsepsiyasında Azərbaycan xalqının milli mədəniyyətinin inkişafı, mənəvi dəyərlərinin, milli-mədəni irsinin qorunması, milli ruhunun, özünüdərkənin möhkəmləndirilməsi üçün bütün imkanlardan istifadə edir, dövlət strukturlarından öz fəaliyyətlərində milli-mənəvi dəyərləri üstün tutmalarını tələb edirdi.

Azərbaycan Respublikasında “Mədəniyyət haqqında” Qanunun qəbul edilməsi [7]. ölkədə mədəniyyətin, habelə vətəndaşların hüquq və azadlıqları sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, milli mədəni irs obyektlərinin qorunması və inkişafının hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirdi. Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycana rəhbərlik dövründə - 1993-2003-cü illərdə Azərbaycanda mədəniyyətə aid 17 qanun və sərəncam verilmişdir.

2001-ci ildə Prezident Heydər Əliyev *“Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında”* müstəsna dəyəri olan bir fərman imzaladı. Həmin fərman ölkəmizdə Azərbaycan dilinin inkişafı üçün yeni perspektivlər açmışdır. Fərmanda Azərbaycan dilinin xalqımız üçün ən mühüm milli dəyər olduğu vurğulanır və ona yüksək qiymət verilərək bildirilirdi: “Azərbaycan dili bu gün dərin fikirləri ən incə çalarlarınadək olduqca aydın bir şəkildə ifadə etmək qüdrətinə malik dillərdəndir. Düşüncələrdəki dərinliyi, hisslərdəki incəlikləri bütünlüklə ifadə etmək kamilliyinə yetişə bilməsi üçün hər hansı bir xalqa bir neçə minillik tarix yaşaması lazım gəlir. Azərbaycan dilinin bugünkü inkişaf səviyyəsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarındandır” [1]. Prezident Heydər Əliyev 2001-ci il iyulun 4-də *“Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının təşkilinin təsdiq edilməsi haqqında”* sərəncam, avqustun 9-da *“Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsdiq edilməsi haqqında”* fərman imzalamışdı.

Prezident Heydər Əliyev *islam dininin* insan mənəviyyatını saflaşdırıcı xüsusiyyətlərindən və mənəvi emosional gücündən milli birlik vasitəsi kimi səmərəli istifadə edilməsini Azərbaycançılıq məfkurəsinin fundamental prinsiplərindən biri kimi qiymətləndirmişdir. İslam dini icmaları, müqəddəs ocaqlar bərpa olunur, yeniləri yaradılırdı. 1991-2001-ci illərdə respublikada məscidlərin sayı 19-dan 1236-ya çatmışdı. Yeni məscidlər tikilmiş, ziyarətgahlar təmir edilib abadlaşdırılmışdı. Bakı mədrəsəsi öz fəaliyyətini genişləndirərək, 1997-ci ildə Bakı İslam Universitetinə çevrilmişdir.

Prezident Heydər Əliyev dinə və dindarlara ehtiramla yanaşır, milli-əxlaqi mentalitetdə islam əxlaqi normalarının əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirir, onların inkişaf etdirilməsinə, yayılmasına hər cür yardım edirdi. Dinin mənəviyyatda rolunun artmasını Azərbaycanın inkişaf strategiyasının mühüm istiqamətlərindən biri hesab edən Ulu Öndər bildirirdi ki, biz heç vaxt inamımızdan, dinimizdən uzaqlaşmayacaq və bu mənəvi mənbələrimizdən istifadə edərək gələcəyimizi quracağıq. Eyni zamanda o vurğulayırdı ki, bu işdə fundamentalizmə və fanatizmə yol verilməməlidir. Heydər Əliyev tez-tez dindarlarla görüşür, dini bayramlarda məscidlərə gedir, dindarların mənəvi ehtiyaclarına həssaslıqla yanaşırdı ki, bu da xalq arasında həmişə böyük razılıq hissi ilə qarşılanırdı.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra milli azlıqların ədəbiyyat, mədəniyyət, dil, tarix və adət-ənənələrinin qorunub saxlanmasına, həmçinin inkişaf etdirilməsi üçün hüquqi bazanın formalaşdırılmasına başlandı. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsi ilə mənşəyindən, irqindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarına hörmət təmin olundu.

Heydər Əliyevin Vətən və xalq qarşısında göstərdiyi böyük xidmətlərdən biri də milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi baxımından çox əhəmiyyətli olan azərbaycançılıq ideyasını irəli sürməsi, onu **milli diasporun təşkilatlanması** üçün ideoloji təmələ çevirməsidir. Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasını müəyyənləşdirərkən həm də beynəlxalq aləmdə cərəyan edən hadisələri, müasir dünya siyasətini, qloballaşan və transmilliləşən dünyanın inkişaf meyillərini nəzərə alırdı.

Əlbəttə, qloballaşan dünyada ölkələrin milli maraqlarını, milli-mənəvi və əxlaqi dəyərlərini qorumaq o qədər də asan olmur. Transmilli şirkətlər və onların arxasında duran fəvqəldövlətlər ölkələrin milli inkişafı, milli mənafehləri, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və sair prosesləri çox qısqançlıqla qarşılayırlar. Heydər Əliyev bütün bu reallığı nəzərə alaraq, bir tərəfdən azərbaycançılıq ideologiyasını ümumbəşəri dəyərlər fonunda formalaşdırır, digər tərəfdən dövlət quruculuğu proseslərində xarici təsirləri milli ideologiya süzgəcindən keçirirdi [5]. Heydər Əliyev xarici ölkələrə səfərləri zamanı azərbaycanlılarla çoxsaylı görüşlər keçirmiş, xaricdə yaşayan soydaşlarımızı daim milli ideya ətrafında birləşməyə, təşkilatlanmağa, icmalar, milli cəmiyyətlər yaratmağa səsləmişdir. 1997-ci ildə Heydər Əliyev ABŞ-a rəsmi səfəri zamanı Azərbaycan diasporu qarşısında çıxışında söylədiyi: *“Siz düşünməyin ki, Azərbaycan bizim üçün nə edib, düşünün ki, biz Azərbaycan üçün nə etmişik. Onda Azərbaycan da irəli gedər, Azərbaycan diasporu da inkişaf edər... Harada doğulmağın fərqi yoxdur, əsas odur ki, sən azərbaycanlısan, Azərbaycan dilinin, mədəniyyətinin daşıyıcısısan”* [3] - deməsi bu sahədə aparılacaq işlərin proqramı idi. Bu proqramın ən yaddaqalan və milli həmrəyliyimizin nümayişinin ən yüksək zirvələrindən biri 2001-ci ilin noyabrın 9-10-da Bakıda Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi oldu. 2002-ci ildə “Xaricdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması barədə” fərman imzalandı. Komitənin yaradılması xaricdəki Azərbaycan cəmiyyətlərinin, birliklərinin və dərnəklərinin fəaliyyətinin vahid mərkəzdən koordinasiyasına, habelə onların dövlət qayğısı ilə əhatə olunmasına geniş imkanlar açdı. Prezident İlham Əliyevin 8 fevral 2006-cı il tarixli Sərəncamı ilə həmin ilin mart ayının 16-da Bakı şəhərində Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayının keçirilməsi diaspor quruculuğu işinə yeni nəfəs verdi. Qurultayda Azərbaycan diasporunun hazırkı vəziyyəti müzakirə edilmiş, bu sahədə çalışan təşkilatların fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi işinin təkmilləşdirilməsi, ölkə həqiqətlərinin, xalqımıza qarşı törədilmiş terror və soyqırımı aktları ilə əlaqədar çoxsaylı faktların dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasının daha müasir metodlarının hazırlanması, digər xalqların diaspor təşkilatları ilə əlaqələrin gücləndirilməsi məsələləri xüsusilə önə çəkilmişdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. “Azərbaycan” qəzeti, 2001, 19 iyun
2. Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 sentyabr 2022-ci il tarixli Sərəncamı. <https://president.az/az/articles/view/57413>
3. Cəbrayilov Rafael. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq ideologiyası// Azərbaycan.- 2011. - 17 may.- s. 6
4. Həsənov Əli. Heydər Əliyev müasir azərbaycançılıq ideologiyasının banisidir. <https://az.trend.az/azerbaijan/politics/3126747.html>
5. Həsənov Əli. Heydər Əliyev müasir azərbaycançılıq ideologiyasının banisidir. https://azertag.az/xeber/Heyder_Aliyev_muasir_azerbaycanchiliq_ideologiyasinin_banisidir-1337003
6. Qocayev Əvəz. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq ideologiyası. [https:// modern.az/az/news/38469](https://modern.az/az/news/38469)
7. Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu <http://www.e-qanun.az/framework/25303>

HEYDƏR ƏLİYEV: UŞAQLARIN HAMISI

Əbülfəz Aman oğlu Quliyev

filologiya elmləri doktoru, professor, AMEA-nın müxbir üzvü

AMEA Naxçıvan Bölməsi

ebulfesz1950@mail.ru

“Uşaqlar bizim gələcəyimizdir, gələcəyimizi nə cür tərbiyə edəcəyiksə, ölkəmizin, millətimizin, dövlətimizin sabahı bundan asılı olacaqdır”.

(Heydər Əliyev)

Qədim dövlətçilik ənənələri olan Respublikamız 18 oktyabr 1991-ci ildə ikinci dövlət müstəqilliyini elan etsə də, iqtisadi böhran, milli sərvətlərin talan edilməsi ölkənin idarə olunmasında çətinliklər yaradırdı. Bu baxımdan xalq da daim qorxu və narahatlıq içində yaşayırdı. Ona görə də qabaqcıl ziyalılar ölkəni gözləyən böyük fəlakətlərdən qorumaq üçün Heydər Əliyev kimi dövlət xadiminin, böyük şəxsiyyətin hakimiyyətə gəlməsini zəruri hesab edirdilər. Bu məqsədlə o zamankı Azərbaycan rəhbərliyi Heydər Əliyevin ölkəyə rəhbərlik etməsini ondan xahiş etdi. Məhz buna görə Ulu Öndərin hakimiyyətə gəldiyi gün, yəni 14 iyun ölkədə qurtuluş günü kimi bayram edilir. 1993-cü ilin iyun ayından etibarən ölkədə sabitlik bərqərar oldu. Vətəndaş müharibəsi təhlükəsi aradan qalxdı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ilin oktyabrında dövlət başçısı seçilməsindən sonra müstəqil Azərbaycan dövlətinin bütün sahələrində milli dövlətçiliyin əsası qoyuldu, quruculuq işləri sürətlənməyə, iqtisadiyyat inkişaf etməyə başladı.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün yeni konstitusiyanın qəbul olunmasını vacib hesab edirdi. Məhz bu səbəbdən Böyük dövlət xadiminin sədrliyi ilə hazırlanan yeni Konstitutsiyanın layihəsi 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsində qəbul edilmiş və həmin ilin noyabr ayının 27-də isə qüvvəyə minmişdir.

Müstəqil Azərbaycanda uşaqların maraq və mənafelərinin qorunmasına, onlara diqqət və qayğının göstərilməsinə hər zaman həssaslıqla yanaşılmışdır. Bu baxımdan dövlətin əsas özəyi hesab edilən uşaqların hüquqlarının qorunması üçün atılan ən önəmli addımlardan biri Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il Konstitutsiyasına bununla bağlı ayrıca bir maddənin salınması oldu. Bu ilk Azərbaycan milli Konstitutsiyasının birinci bölməsinin “Ailə, uşaqlar və dövlət” adlanan 17-ci maddəsində aşağıdakı bəndlər qeyd edilmişdir:

I. Cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir.

II. Uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir.

III. Valideynləri və ya qəyyumları olmayan, valideyn qayğısından məhrum olan uşaqlar dövlətin himayəsindədirlər.

IV. Uşaqları onların həyatına, sağlamlığına və ya mənəviyyatına təhlükə törədə bilən fəaliyyətə cəlb etmək qadağandır.

V. 15 yaşına çatmamış uşaqlar işə götürülə bilməzlər.

VI. Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarət edir [1, s.5].

Qeyd etmək lazımdır ki, müstəqil Azərbaycanda uşaqlara diqqət və qayğının dövlət siyasətinin ən mühüm istiqaməti kimi formalaşması Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Belə ki, bu siyasətin davamı olaraq günümüzdə bütün uşaqların dövlət tərəfindən diqqət və qayğı ilə tam əhatə olunmasına həssas yanaşılır və xüsusi nəzarətdə saxlanılır. Konstitutsiyada da qeyd edildiyi kimi, uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlətin tam nəzarəti mövcuddur. Çünki uşaqlar hər bir xalqın gələcək inkişafını təmin edən fərdlərdir. Bu baxımdan müstəqilliyimizin əsas dayağı sayılan uşaqların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında dövlətin rolu mühümdür. Dövlət müstəqilliyimizin qorunması, onun yeni inkişaf mərhələsinə keçməsi bu və ya digər formada birbaşa uşaqların düzgün tərbiyə edilməsindən, onlara göstərilən diqqət və qayğıdan asılıdır.

Uşaqların sağlamlığı, onların hüquqlarının qorunması, təhsili hər zaman Müstəqil Azərbaycanda “uşaq siyasəti”nin əsasını qoyan Ümummilli lider Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuş-

dur. Ölkəmizdə sağlam mühitin və inkişaf etmiş cəmiyyətin qurulmasının təməlini uşaqlar hesab edən uzaqgörən siyasətçi onların vətənpərvər, sağlam, savadlı böyümələri üçün hər cür şəraiti yaratmağa çalışmışdır. Ölkəmizdə uşaq problemlərinin həlli məsələsi də daim diqqətdə olmuş və bu sahədə bir sıra tədbirlər görülmüşdür.

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən 1998-ci il 19 may tarixində imzalanmış “Uşaq hüquqlarının qorunması” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu bu sahədə atılmış ən mühüm addımlardandır. Sənəddə də deyildiyi kimi, həmin Qanun beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq uşaqlar barəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, onların müdafiəsi sahəsində dövlət orqanlarının vəzifələrini müəyyən edir. Dövlət hər bir uşağın yaşamaq, sağlamlıq, inkişaf hüququnu, ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq hüququnu qoruyur. Dövlət uşaqların hərtərəfli mənəvi, əxlaqi və fiziki inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

Uşaqları böyük məhəbbətlə sevən Ulu Öndər ölkədə uşaqlarla bağlı təşkil olunan bir sıra tədbirlərdə, bayramlarda, görüşlərdə iştirak etmişdir. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş, sağlamlıq imkanları məhdud olan, uşaq evlərində yaşayan valideyn sevgisindən məhrum olan uşaqları isə daim xüsusi diqqətdə saxlamışdır. Onlarla tez-tez görüşmüş, onlara xüsusi qayğı ilə yanaşmışdır. Bütün uşaqlar kimi onların da təhsil almaq hüququndan yararlanmalarına şərait yaratmışdır. Uşaqların bir dəyər olması ideyasının təməlini qoyan Ulu Öndər onlara hər zaman dövlət dəstəyinin göstərilməsini xüsusi diqqətdə saxlamışdır.

Ulu Öndərin təməlini qoyduğu işləri bu gün də Heydər Əliyev Fondu davam etdirir. Fond həmçinin, uşaqlar və valideynlər arasında düzgün münasibətin qurulması, onlara mənəvi, əxlaqi keyfiyyətlərin təlqin edilməsi istiqamətində də davamlı marifləndirmə işləri aparır. Fond eyni zamanda Uşaqların təhsildən yayınmaması üçün ən ucqar kəndlərimizdə belə məktəblər inşa edərək onların təhsil almasına geniş şərait yaradır.

Heydər Əliyev Fondu uşaqların, mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi, bir sözlə, inkişafı üçün hərtərəfli dəstəyin göstərilməsi üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirir. Bütün bunlar da dövlətin “uşaq siyasəti”nin fonunda əldə olunmuş nailiyyətlər hesab olunur. Beləliklə, Ulu Öndər tərəfindən əsas qoyulmuş bu siyasət günümüzdə də öz aktuallığını saxlayır.

Ulu Öndərin başlatdığı “uşaq siyasəti”ni bu gün də onun layiqli davamçısı Ali Baş Komandan İlham Əliyev davam etdirir. Təsadüfi deyildir ki, 2009-cu il Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə ölkədə “Uşaq ili” elan olunmuşdur.

Uşaqların təhsilinə, tərbiyəsinə, müdafiəsinə xüsusi önəm verən Ulu öndər Heydər Əliyev onu görməyən nəsillərin qəlbində belə, sevgi ilə anılır. O, bütün uşaqların Heydər babası olaraq daim qəlblərdə yaşayacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2009
2. Əbülfəz Quliyev, Aliyə Quliyeva. Heydər Əliyev: tariximizdə və taleyimizdə. Naxçıvan: Əcəmi, 2023

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN SLAVYANŞÜNASLIĞININ YARANMA TARİXİ

Elçin Eldar oğlu Mehrəliyev

filologiya elmləri doktoru, professor

Bakı Slavyan Universiteti

region.k@bsu-uni.edu.az

Ulu Öndər Heydər Əliyevi daim Azərbaycanın işıqlı gələcəyi düşündürürdü. O istəyirdi ki, respublikanı inkişaf etdirsins, onu yeni-yeni üfüqlərə aparsın. Çox götür-qoy etdikdən sonra qərara alır ki, respublikada hələ də mövcud olmayan bir çox sahələrin təməlini qoysun.

Heydər Əliyevin yaratdığı yeni sahələrdən biri də Azərbaycan slavyanşünaslığı olur. Azərbaycan slavyanşünaslığının tarixi öz başlanğıcını 1972-ci ildən götürür. Məhz həmin ildə ölkəmizdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə slavyanşünaslığın ən mühüm qanadlarından biri olan rusşünaslığının elmi və pedaqoji bazası kimi M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Rus dili və Ədəbiyyatı İnstitutu yaradılır. Uzaqgörənliyi ilə seçilən bu addımın eyni zamanda böyük siyasi əhəmiyyəti vardı. Belə ki, müsəlman və türkdilli Azərbaycana qarşı ənənəvi antipatiya hissi olan Moskvanın ögey münasibəti bu addımla kəskin surətdə dəyişmiş olurdu.

Azərbaycan slavyanşünaslığının yaradılması yolunda atılan ilk uğurlu addım növbəti qətiyyətli addımlar üçün münbit zəmin yaratdı. Təbiidir ki, Ulu Öndər ilk növbədə Azərbaycanın Avropa ilə integrasiyasına hədəflənmişdi. Lakin o zaman Avropa iki düşərgəyə - kapitalist və sosialist düşərgələrinə bölünmüşdü. Kapitalist düşərgəsinə yol açmaq SSRİ-nin ucqar bir respublikası üçün əlçatmaz sayılırdı. Bu yalnız ölkənin Slavyan respublikalarına, yəni Rusiya, Ukrayna və Belarusa şamil oluna bilərdi. Məhz bu səbəbdən H.Əliyev qərara alır ki, hələlik Avropanın sosialist ölkələri ilə təmasların qurulmasına cəhd etsin, amma necə...

Bu dəfə artıq başqa prizmadan yanaşmaq lazım gəlirdi. Lakin bu olduqca böyük səylər tələb edirdi. Belə ki, o zamanlar Azərbaycana yalnız üç şərq (ərəb, fars, türk) və üç qərb (ingilis, alman, fransız) dillərinin tədrisinə icazə verilirdi. Əgər şərq dillərinin tədrisi respublikanın müsəlman və türkdilli olması və bununla da Sovet dövləti üçün şərq dilləri üzrə güclü mütəxəssislər ordusu yaratmaq istəyi ilə bağlı idisə, qərb dillərinin öyrədilməsi bu dillərin beynəlxalq statusu ilə əlaqələndirilirdi. Belə bir şəraitdə hansısa yeni bir xarici dil üzrə respublika üçün mütəxəssis yetişdirmək olduqca fantastik görünürdü. Bunun üçün hər şeydən əvvəl əsaslı səbəb tapılmalı idi və o tapılır.

Moskvaya izah edilir ki, sosializm sisteminə daha sıx integrasiya olunmaq üçün respublikada bu ölkələrin dillərinə böyük ehtiyac var. Lakin bir qədər də ehtiyatlı olmaq gərək idi, əks halda bu, Azərbaycanın müstəqil fəaliyyətinə dəlalət edə bilərdi. Buna görə də yeni bir izaha ehtiyac yarandı, elə bir izaha ki, mərkəzdənqaçma təsiri bağışlamasın. Nəhayət qərara gəlinir ki, bütün sosialist ölkələrinin dilləri üzrə deyil, yalnız xarici slavyan dilləri üzrə mütəxəssislərin hazırlanması üçün icazə alınsın. Bununla bir tərəfdən sosialist düşərgəsinə yaxınlıq meyli, digər tərəfdən ümumslavyan aspektində ruslara sadıqlıq cəhdi nəzərə çatdırılırdı.

Bu məqsədlə Heydər Əliyev ölkə rəhbərliyi qarşısında məsələ qaldıraraq azərbaycanlı gəncləri ölkənin ən qabaqcıl ali məktəblərində nadir ixtisaslar üzrə yetişdirməyi qərara alır (O dövrdə xarici ölkələrdə təhsil almaq yasaq sayılırdı. Bu, çox az-az adamlara müyəssər olardı, məsələn, Azərbaycanın dahi nəğməkar oğlu, dünyada “Sovet sinatrası” kimi tanınan Müslüm Maqomayevə, kimə ki İtaliyanın məşhur “La Scala” teatrında o dövrün canlı əfsanələri olan Çenardo Barro və Enriko Pyatsa kimi canlı əfsanələrdən dərs almaq nəsib olmuşdu). Lakin o zamanlar bunu həyata keçirmək olduqca utopik görünürdü. Bununla belə H.Əliyev böyük uzaqgörənliklə o dövr üçün görünməmiş olan çətin bir işin öhdəsindən gəlməyə müvəffəq olur. İlk növbədə ölkə rəhbərliyini inandırır ki, respublikanın Slavyan dünyasına, xüsusən, Avropanın Slavyan ölkələrinə integrasiya zərurəti yaranıbdır (Təbiidir ki, o zamanlar SSRİ-nin Slavyan respublikalarının dillərindən, yəni Ukrayna və Belarus dillərindən söhbət belə gedə bilməzdi. Belə ki, rus dilinin hökmran olduğu bir məmləkətdə bu dillər kölgədə qalmışdı. Rəsmi-işgüzar dairələrdə onların işlənməsi bir növ yasaq sayılırdı, bu dillərdən yalnız ucqarlarda danışmada istifadə olunurdu). Bu ideyanın iki tutarlı səbəbi irəli sürüldü: Integrasiya zərurəti bir tərəfdən SSRİ-nin sosialist ideologiyasından irəli gəlirdi, o biri tərəfdən isə Azərbaycanın rusların mənsub olduğu Slavyan dünyasına qovuşmaq ehtiyacından yaranmışdı (Bu fakt həqiqətən də təkzibolunmaz idi, əks halda nədən o zaman istər kapitalist ölkələrinin dilləri, məsələn italyan, ispan, fin, Norveç, istərsə də sosialist ölkələrinin dilləri - macar, rumın dillərinə yer ayrılmamışdı).

Ulu Öndərin bu uzaqgörən təşəbbüsü tezliklə öz nəticəsini verir. Çox çəkmir ki, Azərbaycan Dövlət Universitetinin tablosunda yeni ixtisaslar arasında slavyan dilləri ixtisası da peyda olur. Bu ixtisasa qəbul olan tələbə 4 Slavyan ölkəsinin – serb, çex (o zaman Yuqoslaviya və Çexoslovakiya hələ Slavyan dövlətlərinə parçalanmamışdı), polyak və bolqar dillərindən birini seçə bilərdi.

1974-cü ildə Heydər Əliyevin böyük səyi nəticəsində ilk dəfə olaraq xarici slavyan dilləri şöbəsində təhsil almaq üçün Leningrad Dövlət Universitetindən üç yer alınır. Bu məqamda Prezidentin Moskva, Leningrad və ölkənin digər böyük şəhərlərində təhsil almağa göndərilən gənclərlə görüşündəki çıxışından bir fraqmenti xatırlamamaq olmur: “Mən dərhal maraqlandım ki, kimləri oxumağa göndəirsiniz? Siyahıya baxanda gördüm ki, təyin olunmuş namizədlərin içərisində azərbaycanlılar azlıq təşkil edirlər, çoxluğu isə başqa millətlərdən olan gənclər təşkil edirlər” [1]. Çox güman ki, məhz bu səbəbdən o, xarici slavyan şöbəsinə daxil olmuş tələbələrin həm milli, həm də azərbaycandilli olmadığını nəzərə alaraq növbəti ildə həmin şöbəyə Azərbaycan bölməsini bitirmiş məzunlar üçün iki yerin ayrılması ilə bağlı xüsusi göstəriş verir. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün H.Əliyevin milli kadrlardan bəhs edərkən dediyi sözlərdən iqtibas gətirək: “O vaxt mən 2-3 ildən sonra hər il respublikadan kənara oxumağa göndərilənlərin 97-98 faizinin azərbaycanlılardan ibarət olmasına nail oldum” [1].

Həmin iki yerdən birinə daxil olmaq xoşbəxtliyi mənə nəsib oldu. Lakin Leningrad Dövlət Universitetinin rektoru bizi qəbul edərək bildirdi ki, əsasnaməyə görə slavyan dillərinə qəbul olan şəxs inşanı hökmən rus dilində yazmalıdır, sizdə isə buna riayət olunmayıb və bu səbəbdən siz geri göndərilirsiniz. Mənə məsləhət görüldü ki, Heydər Əliyevə teleqram göndərim. Belə də oldu. Cümə günü rektor əsasnaməyə istinad edərək, Azərbaycan Təhsil Nazirliyinə bizim qəbul olunmadığımız haqqında ünvanlanan məktuba imza atmalı idi. Lakin həmin gün o, təcili olaraq Petrodvoretsə çağırılır (orada universitetin korpusu vardı) və bu səbəbdən də bizə bazar ertəsi gəlməyimiz bildirilir. Deyilən vaxtda biz rektorun qəbuluna gəldik. Onun bizə göstərdiyi teleqramda yazılmışdı: “Не взирая ни на что зачислить Мехралиева в Ленинградский государственный университет” (*Hər şeyə rəğmən Mehrəliyevi Leningrad Dövlət Universitetinə qəbul edin*). Bu, doğma xalqının, vətəninə gələcəyi naminə hətta şəxsi münasibətlərindən belə istifadə etməkdən çəkinməyən qətiyyətli, sözün müstəqim mənasında “millət atası”nın, necə deyərlər, kadrarxası gördüyü saysız-hesabsız xidmətlərindən yalnız biri idi.

Azərbaycanda slavyanşünaslığının digər qanadları ötən əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində yaranmalı idi. Lakin H.Əliyevin Moskvaya, yeni dövlət işinə getməsi ilə bu proses bütünlüklə dayanmış oldu. Ara-sıra olan sporadik cəhdlərin qarşısı isə qətiyyətlə alınır. Məsələn, mən özüm şəxsən respublikanın o vaxtkı təhsil nazirinin qarşısında Azərbaycanda slavyanşünaslığın şəbəkəsini yaratmaq təklifi ilə çıxış edərkən o, tərəddüd etmədən bildirdi ki, “mənə rus dilindən savayı heç bir slavyan dili lazım deyil”.

Heydər Əliyevin Azərbaycanın rəhbərliyinə qayıdışı ilə milli slavyanşünaslığın yaradılması məsələsi yenidən gündəmə gəlir. 1996-cı ildə indiki BSU-nun nəzdində rus dili ilə yanaşı, respublikada ilk dəfə olaraq, digər slavyan dillərinin də tədrisinə başlanılır. Dövlətimiz öz müstəqilliyini möhkəmləndirdikcə Sovetlər imperiyasının xofu azalır, zaman yeni şəraitdə qarşıya yeni tələblər çıxarırdı. Artıq bir dildən, özü də keçmiş imperiyanın dilindən ibarət bir institutun mövcudluğu mümkün deyildi. Qərribə bir paradoks yaranmışdı: bir tərəfdən dövlət özünün böyük ənənələrə malik rusşünaslığından imtina edə bilməzdi, digər tərəfdən isə institutun əvvəlki statusda qalması istər-istəməz köhnə imperiya ənənələrinə sadiqliyi nümayiş etdirə bilərdi. Sanki cərrahi müdaxiləyə ehtiyac duyulurdu...

H.Əliyev yaranmış vəziyyəti düzgün qiymətləndirərək, Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında fərman imzalayır. Fərmanda deyilirdi: “Azərbaycan Pedaqoji Rus dili və Ədəbiyyatı İnstitutunun profili genişləndirilməklə Bakı Slavyan Universiteti yaradılsın” [2, 1]. Bu yaranmış vəziyyətdə yeganə düzgün qərar idi. Lakin bununla kifayətlənmək olmazdı. Prezidentin BSU-nun ilk rektoruna üzünü tutaraq “Biz bu universitetə böyük ümidlər bəsləyirik” söyləməsi heç də təsadüfi deyildi – Azərbaycanın gələcəkdə Avropanın 13 slavyan dövləti ilə yaranacaq əlaqələrinə işarə idi...

Bu gün Heydər Əliyevin yaratdığı Bakı Slavyan Universiteti Azərbaycanın suveren bir dövlət kimi Avropaya, eləcə də bütün dünya birliyinə inteqrasiyası prosesində mühüm rol oynayır. Hazırda universitetdə rus, Ukrayna, Belarus, çex, polyak və bolqar dilləri tədris olunur, eyni zamanda burada bütün tədris olunan slavyan dilləri üzrə mədəniyyət mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Yaxın

gələcəkdə universitetin rəhbərliyi digər slavyan dillərinin – xorvat, sloven, makedon və serb dillərinin də tədrisini planlaşdırır.

Heydər Əliyevin yaratdığı Azərbaycan slavyanşünaslığı hələ çox illər öz bəhrəsini verəcək, dövlətimizin çiçəklənməsi naminə yeni-yeni üfüqlər fəth edəcək...

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1970-1987-ci illərdə Azərbaycandan kənarda ali təhsil almış mütəxəssislərin ümumrespublika toplantısında nitqi – Respublika sarayı, 31 avqust 1998-ci il
2. Bakı Slavyan Universiteti. B., 2003
3. Н.Мамедзаде. Взаимоотношения Азербайджанской Республики со славянскими странами СНГ и Восточной Европы. Баку-2006
4. К.Абдуллаев, И.Г.Гамидов. Русский язык в Азербайджане. Баку-2005
5. Е.Мехралиев. Азербайджанская боhemистика. Český jazyk a literatura. Praha, 2009 – 2010, № 3, str. 144-146

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ KURSUNU PREZİDENT İLHAM ƏLİYEV UĞURLA DAVAM VƏ İNKİŞAF ETDİRİR

^{1,3}**Hüseyn Behbud oğlu İbrahimov,** ^{2,3}**Bayram Həsənəli oğlu Xudayarov**

¹fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, rofessor

bayramxudayarov02@gmail.com

²bayramh@mail.ru

³Elm və Təhsil Nazirliyi Fizika İnstitutu

Giriş

Şəxsiyyətləri yetirən zaman dahilərin, müdriklərin simasında tarixiləşir, müasirləri tərəfindən dəyərləndirilir, gələcək nəsillərin həyatında da yaşanır. Belə şəxsiyyətlər siyasətləri ilə xalqına bələdçilik edir, çətin məqamlarda bayraqdar kimi öndə addımlayır, milyonları arxasınca aparmaq qabiliyyətləri ilə seçilir. Dünya tarixində liderliyi təyin edən dəyərlər sistemində çox az şəxsiyyətə nəsim olan bu xoşbəxtliyə sahib olanlar arasında sağlığında Ümummilli Lider məqamına yüksələn Heydər Əliyevin adı ilk sıralarda çəkilir. (1)

Əsas hissə

Respublikaya rəhbərliyinin bütün dövrlərində dəyişilməz amalı, müqəddəs məqsədi, təkrar olunmaz ideyası naminə çalışan, müstəqilliyimizin qarantı kimi xilaskarlıq missiyasını gerçəkləşdirən Ulu Öndərin həyatının mənası Azərbaycanı inkişaf etmiş qüdrətli dövlət kimi görmək, xalqına övlad kimi sədaqətlə xidmət etmək olub. Buna görə də «Azərbaycan zirvəsində Heydər Əliyev ucalığı, Heydər Əliyev dühasında isə Azərbaycan müqəddəsliyi» sözləri Ulu Öndərin həyat şəcərəsinin ana xəttini təşkil edir. Onun Azərbaycan üçün gördüyü işlər, xalqına göstərdiyi xidmətlər o qədər böyük, misilsizdir ki, bu fədakarlığı qiymətləndirmək yalnız onun ucalığına yüksələn müdriklərə nəsim olub. Azərbaycançılıq məfkurəsinin, xalqın milli ruhunun, şüurunun, təfəkkürünün, tarixi yaddaşının formalaşması, cəmiyyətin təkmilləşməsi, demokratikləşməsi, bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə əsaslanan qüdrətli dövlətin qurulması üçün imkanlarından bacarıqla istifadə edən, taleyinin ən çətin anlarında sınaqlardan qətiyyəti, cəsarəti, zəkasının qüdrəti ilə çıxan bu böyük şəxsiyyət haqqında deyilən bu sözlər müdrik şəxsiyyətin ömür yoluna verilən dəyərdir: «Azərbaycan olduqca böyük təbii ehtiyatlara malik bir ölkədir. Bu qədim diyarın ən böyük sərvəti isə Heydər Əliyevdir.» İstər Sovetlər dövründə, istərsə də qarantı olduğu müstəqillik illərində başçılıq etdiyi Azərbaycan üçün böyük üfüqlər açan, inkişafın konsepsiya və strategiyasını zamanın tələbinə, gələcəyin çağırışlarına uyğun, zərgər dəqiqliyi ilə müəyyənləşdirən böyük şəxsiyyət Heydər Əliyev ona verilən Ümummilli Lider adını hələ sağlığında doğrultmuşdu. (3)

Ürəyi daim ölkəsinin müstəqilliyi naminə döyünən Ulu Öndər Naxçıvan MR Ali Məclisinin Sədri kimi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli Bayrağını, digər dövlət atributlarını bərpa etməklə Azərbaycanın dünyaya açılan pəncərəsini zəkası ilə nurlandırdı. Təkrarçılığı sevməyən, daim yenilik həvəsi ilə gələcəyə baxan, bəşəri düşüncəli olduğunu alternativsiz fəaliyyəti ilə bildirdi. 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışı ilə ölkəmizi parçalanmaq təhlükəsindən qorudu, xalqını vətəndaş müharibəsindən xilas etdi. Sovetlər dövründə C.Naxçıvanski adına hərbi məktəbi yaratmaqla milli zabıt kadrların yetişdirilməsi istəyini sonralar təkmil Milli Ordumuzu formalaşdırmaqla davam etdirdi. (4)

Təsadüfi deyil ki, bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən bu siyasi kurs ölkənin təhlükəsizliyini, iqtisadi maraqlarını, hüquq sisteminin demokratikliyini, ədaləti təmin edir. Dünya təcrübəsində təsdiq olunmuş həqiqətdir ki, müxtəlif situasiyalarda ictimai rəyə, beynəlxalq siyasətə uyğun idarəetmə bacarığı tək-tək liderlərə məxsus olub. Onlar arasında ən təcrübəlisi olaraq fenomen, natiqlik qabiliyyətinə malik Heydər Əliyevin adı çəkilir. Bu reallığı bir qrup daxili düşmənlərin, xarici emissarların hazırladıqları dövlət çevrilişlərinə cəhdlər zamanı milyonların xilaskarının ətrafında birləşməsi də təsdiqlədi. Zamanla təsdiqləndi ki, Ulu Öndərin alternativsiz dövlət siyasəti təkcə iqtisadi məsələlərin həllində deyil, cəmiyyətin ideoloji hazırlığı baxımından da nümunə idi. Təhsilin, səhiyyənin, mədəniyyətin inkişafına göstərdiyi diqqət və qayğı ölkəmizdə bacarıqlı mütəxəssislərin, təcrübəli kadrların hazırlanmasını təmin etdi. (6) Yaratdığı sağlam mühitdə soydaşlarımızda milli təfəkkürü, ideologiyani formalaşdıran, ən böyük azərbaycanlı olduğunu torpağına bağlılığı ilə sübut edən, sevilən bu dahi Vətəninə xidmət göstərməklə, zəngin tarixə malik 50 milyonluq bir xalqın Lideri, Tanrının məxsusi seçdiyi bir insan olduğunu da təsdiqlədi. Nadir istedad və qabiliyyətini xalqına həsr etdi. Qətiyyəti ilə dünyaya bəyan etdi ki, minillər boyu formalaşmış mənəvi dəyərləri heç bir cəza, təzyiq, təhdid ilə xalqın şüurundan çıxarmaq olmaz.

Nəticə

Sivilizasiyaları birləşdirən körpü rolunu uğurla davam etdirən ölkəmizin siyasi, iqtisadi, humanitar platforma kimi tanınması, beynəlxalq ictimaiyyəti düşündürən aktual məsələlərin müzakirəsi üçün nadir sabit ölkələrdən sayılan Azərbaycanın təhlükəsiz məkan kimi seçilməsi bu siyasətin uğurlu davamının nəticəsidir. «Bu gün biz onun yolu ilə gedirik. (2) Onun yürütdüyü siyasət bu gün yaşayır, zənginləşir. Əlbəttə, həyat yerində durmur. Qarşımızda yeni çağırışlar, yeni vəzifələr durur və biz bu vəzifələri icra edirik. Çünki bu gün Azərbaycanın uğurlu inkişafı aparılan islahatlarla sıx bağlıdır» sözləri ilə Ulu Öndərin ideyalarının bəşəri dəyərlərə əsaslandığını bildirən Prezident İlham Əliyev Ümummilli Liderin ən böyük arzusunu torpaqlarımızı işğaldan azad etməklə yerinə yetirdi. Bu gün Xankəndidə, Şuşada, Laçında, işğaldan azad edilmiş digər ərazilərdə dalğalanan Azərbaycan Bayrağı müəllifi Ulu Öndər olan müasir, müstəqil Azərbaycanın varlığının təəcəssümüdür. Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin başçılığı ilə 44 günlük Vətən müharibəsində misilsiz şücaətlər göstərən Silahlı Qüvvələrimizin Şuşa əfsanəsi qəhrəmanlıq salnaməmizin şanlı səhifəsidir. (5) 2020-ci il noyabrın 8-də Şuşanın geri qaytarılması ilə Heydər Əliyevin «Biz Şuşaya mütləq qayıdacağıq!», «Şuşa təkcə şuşalılar üçün deyil, hər bir azərbaycanlı üçün əziz bir anlayışdır, deyə bilərəm ki, Azərbaycanın gözüdür, hər bir azərbaycanlı üçün iftixar mənbəyidir» sözləri reallaşdı. Müasir Azərbaycanın xilaskarı, müstəqilliyimizin qaranlığı Ulu Öndər Heydər Əliyevə «Tapşırıq yerinə yetirildi. Məruzə edir Ali Baş Komandan İlham Əliyev!» sözləri ilə raport verən Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin sözlərində bütün dünya azərbaycanlılarının Ümummilli Liderə vəfa borcu ifadə olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Xuraman İsmayılqızı, «İki sahil» qəz. Bakı, 2024 12 dekabr
2. Bayram Xudayarov, AİA.AZ, qəz. Bakı, 2023 06 Aprel
3. Bayram Xudayarov, AİA.AZ, qəz. Bakı, 2023 13 may
4. Bayram Xudayarov, AİA.AZ, qəz. Bakı, 2023 01 yanvar
5. Bahar Muradova Yeni Azərbaycan qəz. Bakı, 2020 12 dekabr
6. Bayram Xudayarov. Elmi-Praktiki Konfrans, Bakı, 2024, 23-24 may, səh. 84

BIOMETRİK İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ VERİLƏNLƏR BAZALARI VƏ ONLARIN TƏHLÜKƏSİZLİYİ

^{1,3}**Cavanşir İbrahim oğlu Zeynalov, ^{1,3}Məftun Eynulla oğlu Əliyev**

¹riyaziyyat elmləri doktoru, professor

cavansirzeynalov@ndu.edu.az

²fizika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

meftunaliyev@ndu.edu.az

³Naxçıvan Dövlət Universiteti

Tədqiqat işində bioloji təbəqələşmə metodu barmaq izi incəlikləri kimi təmsil olunan çoxsaylı biometrik metodların xüsusiyyət səviyyəli birləşməsindən bəhs olunur. Bu verilənlər bazasında cəmi 2000 subyekt var ki, burada hər bir subyekt yalnız bir barmağın iki təəssüratını verir.

Multi-biometrik təbəqələşdirmə metodu və onun dörd müxtəlif variantı onların yoxlama və identifikasiya performansları, həmçinin məxfiliyin gücləndirilməsi üzrə bəzi tədbirlər baxımından qiymətləndirilir. Metod 2 əsas modeldən istifadə etməklə həyata keçirilir:

1. Çoxsaylı barmaq izləri
2. Barmaq izi, səs və aşağıda verilmiş dörd növ testlə qiymətləndirilir:

1. Uni-modal sistemin performansı

Bu testlər tək modallığa tətbiq edildikdə təklif olunan sxemdə istifadə edilən uyğunluq alqoritmlərinin ilkin performansını qiymətləndirmək üçün həyata keçirilir. Təklif olunan metodların performansının artırılmasını ölçmək üçün onların nəticələri multi-biometrik testlərlə müqayisə edilir.

2. Təklif olunan sxemlə multi-modal yoxlama

Bu testlər iki sorğu biometrik nümunəsinin (A' və B') iddia edilən multi-biometrik şablona uyğunlaşdırıldığı təklif olunan sxemlərin yoxlama performansını ölçür.

3. Təklif olunan sxemlə multi-modal identifikasiya

Hücumlara qarşı təklif edilən sxemin şəxsiyyəti aşkar etmə imkanlarını və məxfiliyin qorunması gücünü araşdırmaq üçün biometrik qalereyaya qarşı həqiqi identifikasiya və şəxsiyyət axtarışı hücumları (məsələn, gizli barmaq izi hücumu) tətbiq olunur. Həqiqi və saxta axtarışlar üçün identifikasiya dərəcələrinin müvafiq olaraq yüksək və aşağı olacağı gözlənilir.

Multi-modal hesab səviyyəsi

Bioloji təbəqələşmə metodu barmaq izi incəlikləri kimi təmsil olunan çoxsaylı biometrik metodların xüsusiyyət səviyyəli birləşməsinə əsaslanır. Uni-modal biometrik sistemlə müqayisədə məxfilik və performans təkmilləşdirmələrini təmin etsə də, biometrik məlumatın xüsusiyyət səviyyəli birləşməsinin məlumatın qarışdırılmadığı və ayrıca istifadə edildiyi multi-biometrik sistemlə müqayisədə məlumat itkisinə səbəb olacağı gözlənilir. Bu vəziyyətdə performans itkisini qiymətləndirmək üçün, eyni xüsusiyyət çıxarılması və təklif olunan sistemlə uyğunluq alqoritmlərindən istifadə edərək, xal səviyyəsinin birləşməsinə əsaslanan multi-modal yoxlama sistemi həyata keçirilir.

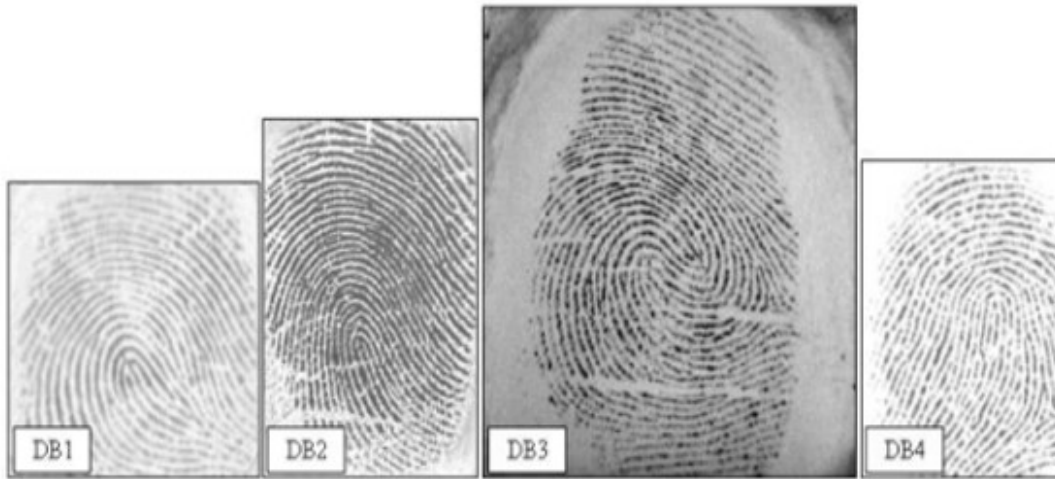
Təklif olunan sistemin qiymətləndirilməsi üçün üç müxtəlif barmaq izi verilənlər bazası istifadə olunur. İlk iki verilənlər bazası FVC 2000 [1, s.23] və 2002 [2, s.44] verilənlər bazalarıdır ki, bunlardan ictimai barmaq izini yoxlama müsabiqələri də daxil olmaqla, ümumi istifadə olunur. Bu iki verilənlər bazasının hər biri dörd alt qrup 880 təsvirdən (subyektlər, barmaqlar, təəssüratlar) ibarətdir.

FVC 2000 və FVC 2002 məlumat dəstlərindən götürülmüş nümunə şəkilləri müvafiq olaraq, şəkl. 1 və şəkl. 2-də təsvir edilmişdir. FVC verilənlər bazası üçün hər bir alt qrupun xüsusiyyətləri Cədvəl 1-də verilmişdir.

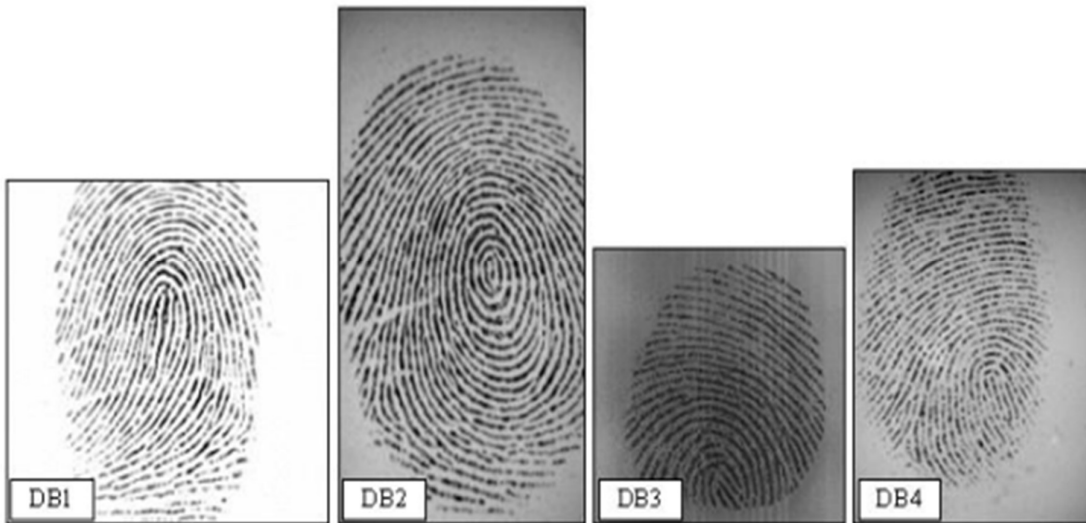
Cədvəl 1

İstifadə olunan barmaq izi verilənlər bazası

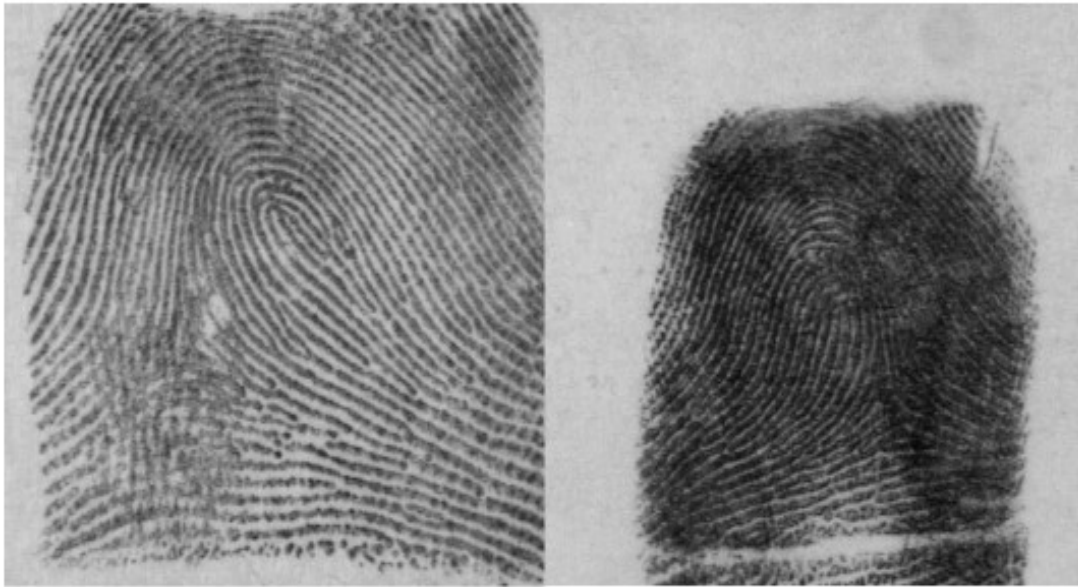
	FVC 2000				FVC 2002				NİST
	DB1	DB2	DB3	DB4	DB1	DB2	DB3	DB4	
Sensor növü	Aşağı qiymətli optik	Aşağı qiymətli tutum	Optik	Sintetik	Optik	Optik	Tutum	Sintetik	Yuvarlaqlanmış və skan edilmiş
Şəkil ölçüsü	300x300	256x361	448x478	240x320	388x374	296x560	300x300	288x384	512x512
Təsvirlərin sayı	11 subyekt x 10 barmaq x 8 təəssürat								2000x1x2
Görüntü imkanı	500 dpi					596 dpi	500 dpi		

Şək. 1. FVC 2000 verilənlər bazasının 4 altqrupuna nümunə

Şək. 2. FVC 2002 verilənlər bazasının 4 altqrupuna nümunə

Şək. 3. NİST barmaq izi verilənlər bazasından 2 barmaq izi nümunəsi

Qiymətləndirilmələrdə istifadə edilən üçüncü məlumat dəsti NİST-in barmaq izi verilənlər bazasıdır [3, s.38]. Bu verilənlər bazasında cəmi 2000 subyekt var ki, burada hər bir subyekt yalnız bir barmağı 2 təəssüratını verir.

FVC verilənlər bazalarından istifadə edilməsinin əsas məqsədi təklif olunan metodun yoxlama performansını ölçmək və onu ən müasir üsul ilə müqayisə etməkdir, halbuki NİST verilənlər bazası identifikasiya və çarpaz əlaqə testləri üçün istifadə olunur, çünki buraya daha çox məlumat daxil olur.

Yuxarıdakı qiymətləndirmələrin nəticələrindən istifadə edərək, Simoens və başqaları tərəfindən müəyyən edildiyi kimi texniki performans baxımından nümayiş etdirilir.

Təklif olunan çərçivədə multi-biometrik doğrulama sayəsində artan dəqiqlik və məxfiliyə nail olur və iki biometrikin yoxlanılmasının birbaşa nəticəsi olaraq, tək biometrik şablondan istifadə halı ilə müqayisədə saxlama tələblərinin və ötürmə qabiliyyətinin yalnız ikiqat azalması faktı ilə qarşılaşır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. FVC, “FVC2000 finger verification competition databases,” <http://bias.csr.unibo.it/fvc2000/databases.asp>, 2000, Accessed: 20/09/2014.
2. FVC, “FVC2002 finger verification competition databases,” <http://bias.csr.unibo.it/fvc2002/databases.asp>, 2002, Accessed: 20/09/2014.
3. NIST, “NIST special database 4,” <http://www.nist.gov/srd/nistsd4.cfm>, 2010, Accessed: 20/09/2014.
4. A.Kanak, Y.Bicil, M.U. Dogan, and H. Palaz, “Tren-si: A dcom-based speaker identification software,” in Signal Processing and Communications Applications, 2006 IEEE 14th, April 2006, pp. 1-4

MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİYİN VƏ SUVERENLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN STRATEGİYASI

^{1,3}Nurulla Arif oğlu Əliyev, ^{2,3}Sevinc Nehmət qızı Ələkbərova

¹tarix elmləri doktoru, professor

nurullaliyev@mail.ru

²dosent

sevaelekberova1975@gmail.com

³Milli Müdafiə Univetsiteti Hərbi Elmi Tədqiqat İnstitutu

Yeni dünya nizamının formalaşdığı dövrdə, hər bir ölkə üçün səciyyəvi olan milli maraq və təhlükəsizliyinin qorunması aktuallıq kəsb edir. Etibarlı təhlükəsizlik sistemi olmayan ölkədə iqtisadi və demokratik inkişaf barədə danışmaq çox mürəkkəb bir prosesdir. Bu proses, xüsusi ilə, geostrateji nəqliyyat yolu üstündə yerləşən, Şərqlə Qərb arasında bir körpü rolunu oynayan, həmçinin, qlobal enerji layihələrinin baş qaranıtı olan Azərbaycan üçün daha çox aktualdır. Bu aktuallıq, ilk növbədə, II Qarabağ müharibəsi və 2023-cü il 19 və 20 sentyabr tarixlərində Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri tərəfindən keçirilən lokal antiterror tədbirləri nəticəsində regionda yaranan yeni reallıqların gerçəkləşməsi, dövlətlərinin ölkəmizə marağını daha da artırması və Azərbaycan vətəndaşlarının gələcək həyat standartlarının yüksəlməsi ilə şərtlənir. Strateji baxımdan, mühüm olan bu konsepsiyanın yaradılması, heç də, təsadüfi deyil: o ölkəmizin iqtisadi imkanlarının inkişafı, beynəlxalq arenada nüfuzunun yüksəlməsi, bölgədə gedən proseslərinə təsiretmə səviyyəsinin artması ilə bağlıdır.

Müasir dünyada müstəqil dövlət quruculuğu prosesində onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsi böyük aktuallıq kəsb edir. Ulu öndər Heydər Əliyevin bu sahədə yaradılan güclü dövlət konsepsiyası bu baxımdan çox böyük əhəmiyyəti vardır. Heydər Əliyevin həyat yolunun möhtəşəm salnaməsini vərəqləyərkən göz önündə Azərbaycan tarixinin çətin və şərəfli bir dövrünün dolğun mənzərəsi canlanır. Xalqımızın yetişdirdiyi bu dahi şəxsiyyətin bütün fəaliyyətinin Azərbaycanın inkişaf yolu ilə sıx vəhdət təşkil etdiyini bir daha aydın şəkildə görürük. Heydər Əliyevin Azərbaycanın gələcək müstəqil milli inkişafı ilə bağlı siyasi dünyagörüşü və konseptual yanaşması ilk dəfə hələ SSRİ-nin mövcud olduğu dövrdə də səsləndirdiyi fikirlərdə öz əksini tapmışdır [1]. Həmin illərdə respublikanın ali və orta ixtisas təhsili şəbəkəsi genişləndirilmiş, SSRİ-nin 170 qabaqcıl ali məktəbinə 3500 azərbaycanlı gənc göndərilmişdi. Heydər Əliyev azərbaycanlı hərbi kadrların yetişdirilməsinə, respublikada hərbi təhsilin inkişafına xüsusi diqqət ayırırdı. O dövrdə hazırlanmış yüksək ixtisaslı kadrlar sonralar müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulması, möhkəmləndirilməsi və təhlükəsizliyinə öz töhfələrini vermişlər [2, s.172–176]. Azərbaycanda ordu quruculuğunda başlanan dövrün təhlili göstərir ki, Silahlı Qüvvələrin yaradılmasına çox mürəkkəb bir tarixi şəraitdə başlanmış və onun formalaşma prosesi 1993-cü ilin noyabr ayından, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin radio və televiziya ilə xalqa müraciətindən sonrakı dövrü əhatə edir [3, s.10–11].

Heydər Əliyevin dövlətin təhlükəsizliyinin və suverenliyinin təmin olmasında gördüyü işlərin təhlili göstərir ki, Ümummilli lider Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı ilə ölkənin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni həyatında, xarici əlaqələrində və bununla bərabər ordunun yeni standartlara uyğun formalaşmasında dönüş yarandı, beynəlxalq norma və prinsiplərə uyğun olaraq müstəqil dövlət quruculuğu prosesi başlandı. Bəzi daxili və xarici qüvvələr tərəfindən hazırlanmış 1994-cü il oktyabr və 1995-ci il mart dövlət çevrilişi planlarının, habelə şəxsən Heydər Əliyevə sui-qəsd və terror cəhdlərinin qarşısı qətiyyətlə alındı, silahlı yolla hakimiyyətə gəlmək iddialarına son qoyuldu, Azərbaycan dövlətçiliyinin iflası prosesi dayandırıldı, ölkədə möhkəm ictimai-siyasi sabitlik bərqərar edildi [4].

Atəşkəs illərində Azərbaycan siyasi revanslar sayəsində Ermənistanın yalan üzərində qurulan təbliğatını darmadağın etdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin xaricə səfərləri çərçivəsində keçirdiyi görüşlərdə keçmiş Ermənistan-Azərbaycan münasibətinin ən xırda məqamlarını belə auditoriyaların diqqətinə çatdırmaqdan çəkinmirdi, hətta bir sıra hallarda xəritə önünə keçərək Ermənistanın işğal

altına aldığı ərazilərimizi əyani şəkildə göstərirdi. Heydər Əliyevin fəal diplomatik səyləri nəticəsində dünyanın böyük dövlətlərinin və aparıcı beynəlxalq təşkilatlarının Azərbaycana, onun zorla cəlb olunduğu silahlı münaqişəyə münasibəti əsaslı surətdə dəyişdi. BMT Təhlükəsizlik Şurasında, ATƏT-in Budapeşt (1994) və Lissabon (1996) sammitlərində, İƏT-in üzv dövlət başçılarının zirvə toplantılarında Ermənistanın işğalı pisləndi və Dağlıq Qarabağ probleminin beynəlxalq hüquq normaları, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həllinə dair sənədlər qəbul edildi [1].

Bu gün beynəlxalq aləmdə baş verən mürəkkəb və narahatlıq doğuran prosesləri nəzərdən keçirərkən çıxardığımız ən mühüm nəticə budur ki, müstəqilliyini qazanmış dövlətin ən böyük sərvəti onun sabitliyidir və təhlükəsizliyinin təminatıdır. Və əgər bu sabitlik və təhlükəsizlik eyni zamanda ölkənin dinamik inkişafını da təmin edə bilirsə, onda onu dövlətin öz gələcəyini təmin etmək üçün əldə etdiyi böyük tarixi nailiyyəti hesab etmək lazımdır. Deməli, milli dövlət üçün sistemini qorumaq və inkişaf etdirmək, ilk növbədə siyasi məsələdir. Heydər Əliyevin dövlətin inkişaf modeli, o cümlədən onun suverenlik prinsipi müasir tələblərə cavab verən dövlətçilik kursunun seçilməsini şərtləndirir [5, s.4–5].

Heydər Əliyevin dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olmasında ordu quruculuğu prosesinə böyük önəm verirdi. Məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə dövlət və ordu quruculuğu istiqamətində yeni bir mərhələnin təməli qoyuldu. 1994-cü il mayında cəbhə xəttində atəşkəsə nail olunduqdan sonra ordu quruculuğu ilə bağlı genişmiqyaslı islahatlara başlanıldı. Qısa müddətdə hərbi hissələrin, ayrı-ayrı qoşun növlərinin formalaşdırılması tam başa çatdırıldı, orduya çağırış, fərarilik halları ilə bağlı problemlər həll edildi. Ordunun mərkəzləşdirilmiş maddi-texniki təminatı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırıldı, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti nizama salındı, şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji hazırlığı və döyüş ruhu yüksəldildi. Eyni zamanda ordu quruculuğunun ən müxtəlif sahələri ilə bağlı, o cümlədən hərbi təhsil sisteminin yaradılmasında və hərbi kadrların hazırlanmasında zəruri qanunvericilik bazası formalaşdırıldı, Silahlı Qüvvələrə effektiv dövlət nəzarəti mexanizmləri yaradıldı. 1997-ci ildən etibarən yenidən yaradılan hərbi təhsil sisteminə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Hərbi Akademiyası, Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi, Ali Hərbi Dənizçilik Məktəbi, Ali Hərbi Təyyarəçilik Məktəbi, Silahlı Qüvvələrin Təlim və Tədris Mərkəzi, C. Naxçıvanski adına Hərbi Lisey və Naxçıvan şəhərində yerləşən Heydər Əliyev adına Hərbi Lisey ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri, uzaq-görənliyi sayəsində təşəkkül tapdı. Bu da Silahlı Qüvvələrinin kadr potensialının artırılması istiqamətində bu hərbi təhsil müəssisələrinin müstəsna rolu olmuşdur, daha bacarıqlı, peşəkar və ümumi hazırlığı yüksək olan zabit kadrların hazırlanmasına şərait yaratmışdır [3, s.14].

Bu gün ölkənin Silahlı Qüvvələri üçün peşəkar kadr hazırlayan, geniş imkanlara malik hərbi təhsil ocaqları fəaliyyət göstərir və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olmasında öz töhfəsini verir. Əvvəlcə Heydər Əliyevin dövründə, sonrakı mərhələdə isə möhtərəm imiz, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin səyləri sayəsində Azərbaycan müasir ordu quruculuğunda nail oldu [6]. Prezident İlham Əliyevin siyasi iradəsinə uyğun olaraq, güclü Ordu yaratmasının ən böyük nəticəsi 44 günlük Vətən müharibəsində qazanılan şanlı Qələbə [7, s.806-808] və 2023-cü il 19 və 20 sentyabr tarixlərində Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri tərəfindən keçirilən lokal antiterror tədbirləri oldu [8].

Bu gün ordu quruculuğu baxımından Azərbaycan dünyanın güclü ölkələrin sırasına daxildir.

Beləliklə, Heydər Əliyev siyasi fəaliyyətinin bütün mərhələlərində, fərqli ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəni və ideoloji şəraitdə xalqına və Azərbaycana sədaqətlə xidmət göstərmiş, istedadını, bilik və bacarığını milli dövlətçilik və onun təhlükəsizliyinin təmin olması ideyasının gerçəkləşdirilməsinə sərf etmişdir. Bu dövrdə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulmuş Azərbaycan Ordusu qısa müddətdə böyük inkişaf yolu keçmişdir.

Dövlətimiz əcdadlarımızın hərbi ənənələrini yaşadan, xalqın sevgisi və Heydər Əliyevin layiqli davamçısı möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ölkəmizin müdafiə qüdrətinin artırılmasında, onun təhlükəsizliyinin təmin olması sahəsində böyük nailiyyətlər əldə etmişdir. Bu uğur yüksək səviyyəli ordu quruculuğu nəticəsində 44 günlük Vətən müharibəsində və 24 saat ərzində Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri tərəfindən keçirilən lokal antiterror tədbirləri zamanı qazanılan şanlı Qələbə ilə bağlıdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2024-

cü il 19 sentyabr tarixli 294 nömrəli Sərəncamına əsasən sentyabrın 20-si Azərbaycan Respublikasında Dövlət Suverenliyi Günü elan edilməsi xalqımızın milli maraqlarını və yeni reallıqlar şəraitində müstəqil siyasətini daha cəsarətlə, prinsiplilləqlə davam etdirilməsi kimi qiymətləndirilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Həsənov Ə. Heydər Əliyev və Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik maraqları. 28 yanvar 2019-cü il. <http://az.strategiya.az/news.php?id=145616>
2. Əliyev N.A. Azərbaycanın Ali Hərbi Dənizçilik Məktəbi Donanmanın xidmətində – 70. Bakı, 2009, 432 s.
3. Heydər Kamal oğlu Piriye, Nurulla Arif oğlu Əliyev – Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri Hərbi Akademiyası – 20 il. Bakı: AFPoliqrAF, 2019, 212 s.
4. Güclü dövlət quruculuğunun banisi Heydər Əliyev. 12 dekabr 2014-ci il. <http://newtimes.az/az/geopolitics/3227/-> Newtimes.az
5. Ниязов Н.С. Основные векторы политики военной безопасности Азербайджанской Республики в 1994-2010 годы. Санкт-Петербург, 2010, 208с.
6. “Heydər Əliyev İli” sülh ili ola bilərmi? 11 yanvar 2023-cü il. https://www.yeniazərbaycan.com/Gundem_e79317_az.html
7. Nurulla Əliyev. Vətən müharibəsində Azərbaycanın qələbəsi. Bakı: AFPoliqrAF, 2021, 1095 s.
8. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev xalqa müraciəti, 20 sentyabr, 2023-cü il, https://azertag.az/xeber/azerbaycan_prezidenti_ilham_eliyev_xalqa_muraciet_edib_yenilenib_2_video-2756032

STUDY OF AMINOMETHYLATION AND CYANETYLATION REACTIONS OF 2-MERCAPTOMETHYLBENZIMIDAZOLE WITH ALIPHATIC AMINES

^{1,4}Ayten Abdullayeva, ^{2,4}Nabi Babayev, ^{3,4}Tamilla Zeynalova

¹aytan.abdulla8@gmail.com

²doctor of philosophy in Chemistry, professor

nabi.babayev@azmiu.edu.az

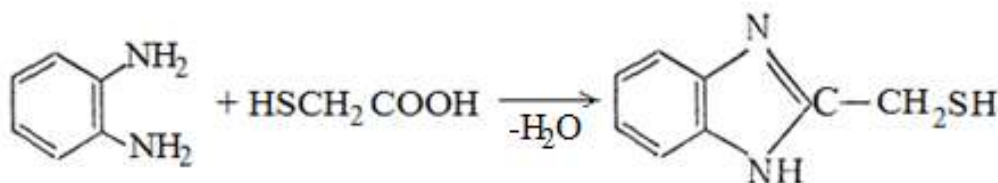
³Tamilla Gunduz gızı Zeynalova

PhD in Chemistry, associate professor

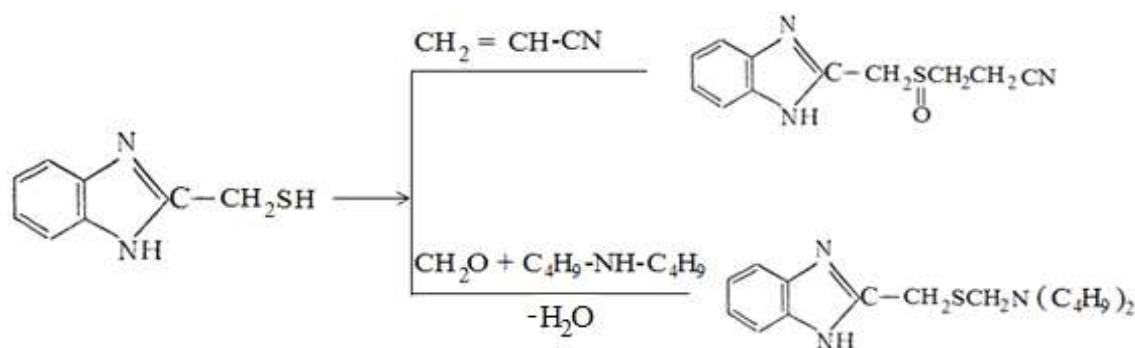
tamilla.zeynalova@gmail.com

⁴Azerbaijan University of Architecture And Construction

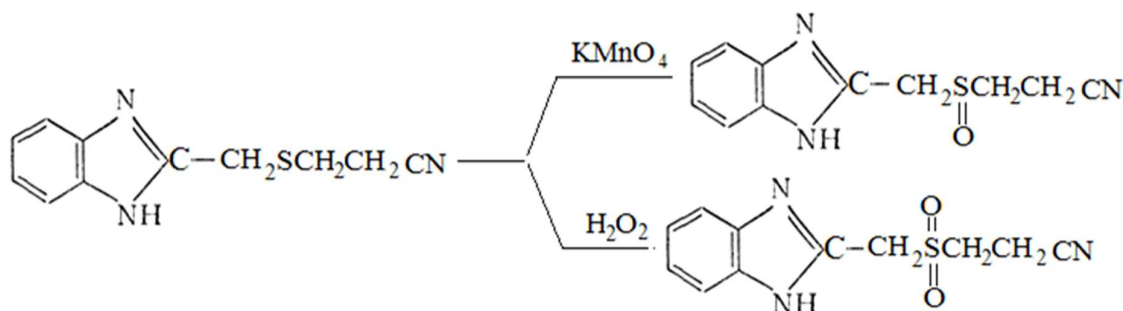
2-mercaptomethylbenzimidazole was synthesized from the interaction of orthophenylenediamine with thioglycolic acid [5].

The aminomethylation and cyanomethylation reactions of aliphatic amines with 2-mercaptomethylbenzimidazole, which contains both a sulfhydryl and imine group in its molecule, were studied.

When β -cyanoethylene-substituted 2-mercaptomethylbenzimidazole is oxidized with H_2O_2 , it forms a sulfoxide, and when oxidized with KMnO_4 , it forms a sulfone.

Heterocyclic compounds with two heteroatoms have biological activity. They are used as primary products in cardiovascular diseases such as arrhythmia and angina [1]. Some show antitumor activity [2].

Among them, representatives have been found that can be applied as antimicrobial and antibacterial agents [4], metal corrosion inhibitors [3].

References

1. Aleksandra Leśniewska, Piotr Przybylski, Seven-membered N-heterocycles as approved drugs and promising leads in medicinal chemistry as well as the metal-free domino access to their scaffolds, *European Journal of Medicinal Chemistry*, Vol. 275, 2024, pp.116556
2. Emranul Kabir, Monir Uzzaman, A review on biological and medicinal impact of heterocyclic compounds, *Results in Chemistry*, Vol. 4, 2022, pp.100606
3. Lipiar K.M.O.Goni, Mohammad A.Jafar Mazumder, M.A.Quraishi, Mohammad Mizanur Rahman, *Bioinspired Heterocyclic Compounds as Corrosion Inhibitors: A Comprehensive Review* Vol.16(11), 2021, pp.1324-1364
4. Maria Fesatidou, Anthi Petrou, Geronikaki Athina, *Heterocycle Compounds with Antimicrobial Activity*, Vol. 26 (8), 2020, pp.867 – 904.
5. Mohammed R.Ahamed, Shetha F.Narren, Amal S.Sadiq, Synthesis of 2-Mercaptobenzimidazole and Some of its Derivatives, *Journal of Al-Nahrain University*, Vol.16 (2), 2013, pp.77-83

LIGAND SYNTHESIS FROM DICYANOMETHANE, DICYANDIAMIDE AND BENZALDEHYDE STRUCTURAL ANALYSIS AND CHARACTERISTICS

¹Gamza Yahyayeva, ²Abel Maharramov, ^{3,6}Ibadulla Mahmudov, ^{4,6}Namiq Shikhaliyev, ^{5,6}Nubar Musazada

¹Azerbaijan Architecture and Construction University
doctoral student at Baku State University

gemze.yehyeyeva.00@bk.ru

²doctor of chemical sciences, academician
Baku State University

amaharramov@bsu.edu.az

³doctor of philosophy in chemistry

Ministry of Science and Education Institute Additive of Chemistry named after academician
A.Guliyev Republic of Azerbaijan

imahmudov@beu.edu.az

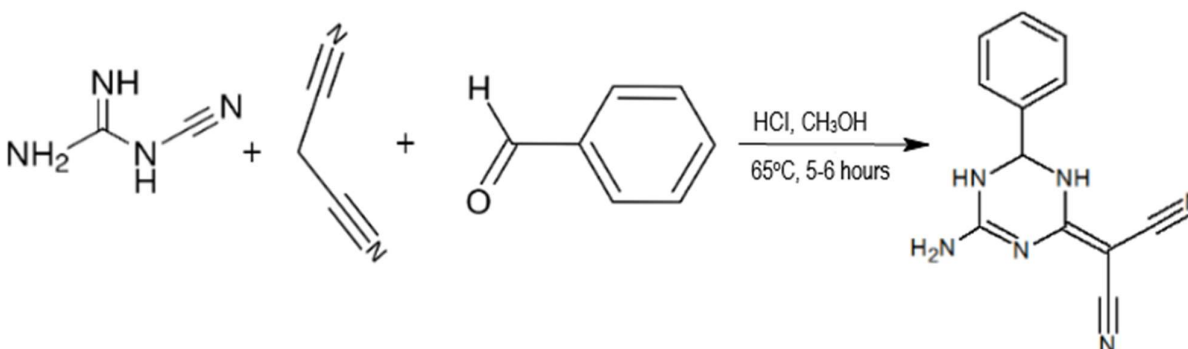
⁴doctor of chemical sciences, professor

namiqst@gmail.com

⁵nmusazada@beu.edu.az

⁶Baku Engineering University

Malononitrile (disianomethane) derivatives possess important, novel, and specific applications in various fields of chemistry. Many of these derivatives play an increasingly expanding role in the development of chemistry, industry, pharmacology, and medicine [1]. Benzaldehyde (C₆H₅CHO) is the simplest and perhaps the most widely used member of the family of aromatic aldehydes. In organic chemistry, the application areas of benzaldehyde are diverse [4]. Dicyandiamide (cyanoguanidine) is a compound that is significant both chemically and biologically. One of its extended application areas is the synthesis of compounds containing various types of triazine rings [2]. A triazine compound is one in which a six-membered ring features three nitrogen atoms arranged alternately with carbon atoms [5]. These compounds exhibit antioxidant, corrosion-inhibiting, pharmaceutical, and other properties [3].

Ligand synthesis reaction

In the conducted scientific study, a new compound bearing a triazine ring based on dicyandiamide, malononitrile, and benzaldehyde was synthesized. For the synthesis, 2.1 g of dicyandiamide was dissolved in 3 mL of concentrated hydrochloric acid, and then 1.65 g of malononitrile (disianomethane) was added to the resulting solution. Subsequently, methanol was added dropwise as a solvent to the solution. After carrying out the reaction for 3 hours in a reflux condenser, 2.65 g of benzaldehyde was added, and the reaction was continued under the same conditions for another 3 hours. Upon completion of the reaction, the obtained light-yellow substance was washed with methanol to yield a white crystalline substance, while the remaining

solution was evaporated to obtain a light-yellow crystalline substance. The FTIR spectrum of the synthesized substance was recorded.

References

1. Entesar, A.H., Awatef, M.E. The Chemistry of Malononitrile and its derivatives // International Journal of Innovation and Scientific Research, -2015, Vol.16 No. 1, – p. 11-46.
2. Kelliher, F.M. The temperature dependence of dicyandiamide (DCD) degradation in soils: A data synthesis / Clough, T.J. Clark, H. Rys, G. [et al.] // Soil Biology and Biochemistry, – 2008. March; 20. – p. 1878-1882.
3. Kumar, R. Triazines – A comprehensive review of their synthesis and diverse biological importance / Kumar, N. Roy, R.K. Singh, A. // Current Medical and Drug Research, – 2017. May; 28. – p. 1-12.
4. Li, H. Innovative reactive distillation process for the sustainable synthesis of natural benzaldehyde / Meng, Y. Shu, C. Li, X. [et al.] // ACS Sustainable Chemistry & Engineering, – 2018, Sep; 4. – p. 14114–14124.
5. Tartakovsky, V. A. New approaches to synthesis of tris [1, 2, 4] triazolo [1, 3, 5] triazines / Frumkin, A. E. Churakov, A. M. Strelenko, Yu. A. // Russian Chemical Bulletin, – 2005, March. – p. 719–725.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ NAXÇIVAN ARXEOLÖGİYASI

Toğrul Fərman oğlu Xəlilov

tarix elmləri doktoru, dosent

AMEA Naxçıvan Bölməsi

x.toqrul@gmail.com

Bəşər tarixinin ən qədim, xüsusən yazıya qədərki tarixinin öyrənilməsində arxeoloji abidələr yer tutur. Abidələrin tədqiqinin, qədim tayfaların iqtisadi, ictimai və mədəni həyatının öyrənilməsində mühüm əhəmiyyəti vardır. Qədim maddi mədəniyyət nümunələri əsasında tariximizi öyrənən arxeologiya Azərbaycan milli tarix elminin çox mühüm sahəsidir. Respublikamızın ərazisindəki arxeoloji abidələrin öyrənilməsinə XIX yüzilliyin ikinci yarısından başlanılmışdır. Geniş miqyaslı tədqiqatlar isə XX yüzilliyin ikinci yarısından sonra aparılmışdır [5; 6, s. 108-110].

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin siyası hakimiyyətə gəlməsinə qədər bu sahə respublikamızın bütün bölgələrində olduğu kimi Naxçıvanda da, yaxşı inkişaf etməmiş, tədqiqatları həvəskar və əcnəbi arxeoloqlar aparmışlar. 1969-cu ildə ulu öndər Heydər Əliyevin siyası hakimiyyətə gəlməsindən sonra arxeoloji, tarixi və memarlıq abidələrimizin hərtərəfli elmi tədqiqi üçün əlverişli şərait yaradılmışdır. Ulu Öndərin fəaliyyəti zamanı Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi, onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvanda da, bu elmin inkişafı üçün misilsiz işlər görmüş, arxeoloji tədqiqatların aparılmasına diqqət göstərilmişdir. Yerli mütəxəssislərin az olduğu üçün bu sahədə görülən ən böyük işlərdən biri 1970-ci ildən başlayaraq azərbaycanlı gənclərin Moskva və Leninqrad şəhərlərində (indiki Sankt-Peterburq) yüksək səviyyədə mütəxəssis kimi yetişmələri üçün həmin ölkələrdəki aspiranturalara qəbul olunmaları və təcrübə keçmələri prosesinə kömək etmişdir. Arxeologiyaya marağı olan gəncləri bu ölkələrə oxumaq və təcrübə keçmək üçün göndərmişdir.

1972-ci ildə Ulu Öndərin şəxsi təşəbbüsü ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyəti Naxçıvan Regional Elm Mərkəzinin yaradılması haqqında qərarın qəbul edilməsinin mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Ümummilli Lider "Bölgənin təbii xammal ehtiyatlarının kompleks şəkildə öyrənilməsinə və səmərəli istifadə olunmasını elmi əsaslarla işləyib hazırlanmasını, muxtar respublikanın sosial-iqtisadi inkişafını, tarixini, arxeoloji, epigrafiq, etnoqrafik və folklor abidələrini öyrənməyi" Naxçıvan Regional Elm Mərkəzinin əsas fəaliyyət istiqaməti olduğunu qeyd etmişdir [2, s. 131].

Naxçıvan Regional Elm Mərkəzinin yaradılmasından sonra Ulu Öndərin tapşırıqları əsasında bu mərkəzdə fəaliyyət göstərən "Arxeologiya və Etnoqrafiya şöbəsi"nin əməkdaşları tərəfindən Naxçıvanın etnoqrafiyası, epigrafiyası ilə yanaşı arxeologiyası sahəsində də uğurlu elmi tədqiqatlar aparılmışdır.

1974-cü ildə yerli arxeoloji kadrların olması nəzərə alınaraq, elmi tədqiqat işlərinin Azərbaycanda keyfiyyətini artırmaq məqsədilə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu nəzdində Arxeologiya və Etnoqrafiya Sektoru təşkil olunmuşdur. Arxeologiya və Etnoqrafiya Sektoru yaradılması ölkəmizin digər bölgələri kimi Naxçıvan Muxtar Respublikasında da, arxeologiyanın inkişafına, abidələrimizin öyrənilməsinə böyük təsir göstərmişdir. Nəticədə arxeoloji tədqiqatların əhatə dairəsi genişlənməklə yanaşı 1970-1980-ci illərdə Arxeologiya və Etnoqrafiya sektorunda hər il bir neçə doktorluq və namizədlik dissertasiyaları müdafiə olunmuş, arxeoloq kadrların sayı artmışdır. Elmi potensialın artması Arxeologiya və Etnoqrafiya sektorunun müstəqil elmi-tədqiqat institutuna çevrilməsinə, arxeoloji bazaların yaradılmasına zəmin yaratmışdır. 1975-ci ildən başlayaraq Şamaxıda, Qəbələdə, Şəkidə, Qubada, Gəncədə və digər bölgələrdə olduğu kimi Naxçıvanda da arxeoloji baza təşkil olunmuşdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə 1981-ci ilin sentyabr ayında Azərbaycan KP MK və Nazirlər Sovetinin qəbul etdiyi "Azərbaycan SSR-də memarlıq və arxeoloji abidələrin qorunması, bərpa və istifadəsinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında" qərarı [3, s. 5-6] abidələrin öyrənilməsi ilə yanaşı onların qorunmasına, bərpasına da diqqəti daha da artırmışdı. Bu qərar Azərbaycan Respublikasının bütün bölgələrində olduğu kimi Naxçıvanda da, arxeologiyanın inkişafında mühüm əhəmiyyəti daşıyır. Qərar qəbul edildikdən sonra hər il ardıcıl olaraq respublikamızın bütün bölgələrinə arxeoloji ekspedisiyaların təşkil olunmuşdur. Tədqiqat zamanı əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri, elmi nəticələr Azərbaycanla yanaşı dünyanın digər yerlərində də, elmi dövriyyəyə çıxmışdır.

1981-ci il dekabrın 8-də Fransanın paytaxtı Paris şəhərində olan "İnsan muzeyi"ndə "Avropa-nın ilk sakinləri" adlı sərgidə qədim insan düşərgələrindən aşkar olunmuş arxeoloji və paleoantropoloji tapıntıların nümayişi təşkil edilmişdir. Bu zaman orada Azıx və Tağlar paleolit düşərgələrindən aşkar olunmuş maddi mədəniyyət qalıqları üçün ayrılan guşədə Quruçay, Aşel, Mustye mədəniyyətlərinin maddi-mədəniyyət nümunələri, azıxantropun alt çənəsi də, nümayiş etdirilmişdir. Bu dövrdə Naxçıvandakı Paleolit dövrünə aid abidəsi olan Qazma mağarasında da, aparılan arxeoloji tədqiqatlar aparılmış, mühüm elmi nəticələr əldə edilmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin XX əsrin 80-ci illərindəki siyasi hakimiyyəti dövründə Naxçıvanda arxeoloji tədqiqatların əhatə dairəsi və əhəmiyyəti daha da artmışdır. Bu dövrdə Qazma ilə yanaşı Xaraba-Gilanda, Haqqıxılıqda, Şəhtaxtıda, Ovçulartəpəsində, Xələcdə, Ərəbyengicədə, Qızılbirunda, Damlamada, Sarıdərə, I Maxtada və digər abidələrdə arxeoloji tədqiqatlar aparılaraq, xeyli maddi mədəniyyət nümunələri aşkar olunmuşdur. Onların tədqiqi nəticəsində Naxçıvan tarixi ilə bağlı bir çox elmi nəticələr əldə edilmişdir.

Ümummilli Liderimizin 1993-cü ildən başlayan siyasi hakimiyyətinin ikinci dövründə də, bu sahəyə xüsusi diqqət göstərilmişdir. 1993-ci ilin iyulun 8-də Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti xüsusi qərar qəbul etmişdir. Qərara əsasən Azərbaycan Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu nəzdində Arxeologiya və Etnoqrafiya Sektoru bazasında Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu təşkil olunmuşdur. Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu təşkil olunması Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi Naxçıvan MR-da da arxeologiya elminin inkişafında mühüm yer tutmuşdur. Arxeoloji tədqiqatların əhatə dairəsi daha da genişlənməmiş, sistemli daha geniş və beynəlxalq miqyasda tədqiqatlar aparılmışdır. Tədqiqatların nəticələri ilə bağlı xeyli sayda monoqrafiya və elmi məqalə nəşr olunmuşdur. 2001-ci ildən başlayaraq respublikamızda paleolit problemləri üzrə aparılan elmi tədqiqat işləri beynəlxalq xarakter almışdır. Azərbaycan, Fransa, İtaliya, İspaniya, Rusiya, Gürcüstan və Hollandiya alimlərinin birgə iştirakı ilə beynəlxalq İNTAS-2000 adlı proqram hazırlanmışdır [4]. Proqrama uyğun olaraq, 2002-ci ilin sentyabr ayının 7-dən oktyabrın 1-dək Avropa alimləri Azərbaycana gələrək Azıx, Tağlar abidələri ilə yanaşı Qazmadan tapılmış arxeoloji, paleontoloji və paleoantropoloji materialları tədqiq edərək, respublikamızda ibtidai insanların məskunlaşması tarixinin qədim olduğunu, paleolit (qədim daş dövrü) dövründən etibarən insanların bu ərazidə yaşadığını təsdiq etmişlər [3, s. 7].

2001-2002-ci illərdə Ümummilli lider Heydər Əliyevin tövsiyyəsi ilə kompleks şəkildə Naxçıvan-Gəmiqaya ekspedisiyası təşkil olunmuşdur. Ekspedisiyaya nəticəsində bir çox yeni qayaüstü təsvirlər və arxeoloji abidələr aşkar edilərək tədqiq olunmuşdur. 2002-ci ilin avqustunda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin təsis edilməsi haqqında Sərəncam Naxçıvanda bir çox elm sahələri kimi arxeologiyanın inkişafına mühüm təsir göstərmişdir (1). Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin yaradılmasına həsr olunmuş müşavirədə Ümummilli Liderimiz çıxış edərək demişdir: "Azərbaycan haqqında fikirlərimi sizə çatdıraraq, demək istəyirəm ki, bu baxımdan Naxçıvan xüsusi yer tutur. Naxçıvanın qədim, zəngin tarixi Azərbaycan tarixinin çox parlaq səhifələrindəndir. Əgər Azərbaycan tarixi haqqında, ümumiyyətlə, bir çox işlər görülsə, Naxçıvanın tarixi haqqında, qədim tarixi haqqında və Naxçıvanın bir diyar kimi öyrənilməsi - həm təbiətinin, həm adət-ənənələrinin, etnoqrafiyasının öyrənilməsi barədə çox az işlər görüldür. Bunları nəzərə alaraq, mən bu sərəncamı vermişəm. Mən bununla Naxçıvan Muxtar Respublikasının indiyə qədər çox az öyrənilmiş qədim tarixinin, mədəniyyətinin, elminin, ədəbiyyatının yenidən dərinlən araşdırılması və onlar haqqında elmi əsərlərin, populyar kitabları, yaxud başqa nəşrlərin hazırlanması məqsədi daşıyıram" [2, s. 17]. Sərəncama əsasən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutunda bu istiqamətdə üç şöbənin ("Qədim dövr arxeologiyası", "Antik və Orta əsrlər arxeologiyası", "Arxeoloji xidmət" şöbələri) yaradılması Naxçıvanda arxeologiya elminin hərtərəfli inkişafına dövlət tərəfindən göstərilən yüksək diqqət və qayğının ən bariz nümunələrindən biridir. Bölmə fəaliyyətə başladığı dövrdən etibarən aparılan sistemli arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində Naxçıvanda arxeologiya elmi daha da, inkişaf edir.

AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin yaradılması Naxçıvanda arxeologiyanın inkişafında müstəsna yer tutur. Bölmənin nəzdində fəaliyyət göstərən Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutunun "Qədim dövr arxeologiyası", "Antik və orta əsrlər arxeologiyası", "Arxeoloji xidmət" şöbələrində Naxçıvanda arxeologiyanın hərtərəfli inkişafı üçün dövlət tərəfindən hər cür əlverişli şərait yaradılmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisindəki tarix və mədəniyyət abidələri pasportlaşdırılmış, Naxçıvan Abidələri Ensiklopediyası nəşr olunmuşdur. Eyni zamanda Muxtar Respublikamızdakı Şahtaxtı, Xaraba Gilan, Ovçulartəpəsi, Oğlanqala, I Maxta Kültəpəsi, Ərəbyengicə, Xələc, I Kültəpə, Meydantəpə, Qazma mağarası, Rəsul dəyəsi və digər abidələrdə geniş miqyaslı, sistemli arxeoloji tədqiqatlar aparılmışdır. Aparılan arxeoloji tədqiqatların gedişində Naxçıvandakı arxeoloji abidələrin dünya abidələri arasında özünəməxsus yer tutduğu, bu bölgənin Erkən Əkinçilik, Kür-Araz, Boyalı qablar, Şəhərsalma mədəniyyətlərinin əsas mərkəzlərindən biri olduğu sübut edilmişdir. Haliyədə Ümummilli Liderimizin siyasi kursunun layiqli davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları tərəfindən bu sahəyə yüksək diqqət və qayğı göstərilir. Naxçıvanın qədim dövr tarixini, maddi və mənəvi mədəniyyətini öyrənmək istiqamətində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsində sistemli tədqiqatlar aparılır.

AMEA Naxçıvan Bölməsində arxeologiya ixtisası üzrə müdafiə şurasının olması da Naxçıvanda arxeologiya elminin inkişafına dövlət tərəfindən göstərilən diqqət və qayğının bariz nümunəsidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. "Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsinin təsis edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı, 07 avqust, 2002-ci il.
2. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsi [tərtibçi Hacıyev İ.M], Bakı, Nurlan: 2005, 156 s.
3. Azərbaycan arxeologiyası I c, Bakı, Şərq-Qərb, 2008, 448 s.
4. Cəfərov Ə. Heydər Əliyev və Azərbaycanda arxeologiya elminin inkişafı. Xalq qazeti, 29 aprel 2013-cü il
5. Xəlilov T.F. Müstəqillik dövründə Naxçıvanda arxeoloji tədqiqatlar. Azərbaycan arxeologiyası, Bakı, Xəzər Universiteti, 2010, cild 13, № 2, s. 108-115.
6. Xəlilov T.F. Naxçıvan arxeologiyası muxtariyyət illərində, "İki sahil" qazeti, 14 may, 2014-cü il

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ XX ƏSRİN İSLAHATLARI

Lalə Cəfər qızı Mövsüмова

fəlsəfə elmləri doktoru

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu

lalamovsum@mail.ru

1. Keçən əsrdə dünya birliyinin elmi-texniki tərəqqinin dinamikası, sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi transformasiyaları böyük islahatçıların bütöv qalaktikasını doğurdu. 1969-cu ildə Heydər Əliyev Respublika rəhbərliyinə gəldikdən sonra keçmiş SSRİ-də ağır durğunluq və iqtisadi tənəzzül şəraitində onun sosial-iqtisadi və mədəni siması intensiv şəkildə dəyişməyə başladı. Heydər Əliyevin postsovet dövründə, onilliklər boyu insanların həyatını müəyyən edən imperativlərin iflasa uğradığı bir şəraitdə islahatçı fəaliyyəti həm onun misilsiz siyasi iradəsinin, həm də təfəkkürünün analitikliyinin və bəsinin dərinliyinin təəcəssümüdür. Azərbaycan Respublikasının mövcudluğunun son dərəcə ekstremal şəraitində o, dünyada mövcud olan islahat təcrübəsinin ən yaxşı elementlərini özündə cəmləşdirməyə müvəffəq olmuşdur.

2. Dövlətdə siyasi sabitliyi təmin etmədən islahatdan danışmaq mümkün deyil. 1993-cü ildə Heydər Əliyevin prezident seçilməsindən sonra Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin quruculuğu prosesinin sadələşdirilməsi və bunun məntiqi nəticəsi kimi Qarabağ cəbhəsində uğurlu hərbi əməliyyatlar Ermənistan tərəfini danışıqlara oturmağa məcbur etdi. masa və hərbi əməliyyatların sonrakı aparılmasına birgə moratorium tətbiq. İslahatların həyata keçirilməsi üçün müsbət şərait yarandı və onların ilk əlaməti 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi oldu. Sonradan islahat prosesinin uğurlu gedişi Kasablankada İslam Konfransı ölkələrinin forumunda (1994), Lissabonda (1996) və İstanbulda (1999) zirvə görüşlərində diplomatik qələbələrlə təmin edildi...

3. Azərbaycan ərazisində xarici hərbi bazaların yerləşdirilməməsi, heç bir hərbi-siyasi bloka qoşulmaması siyasəti, dövlətin geosiyasi xəttinin ən incə tarazlığı Heydər Əliyevin böyük dövlət xadimləri qalaktikasına mənsub olmasını önə çəkdi.

4. Ümummilli Liderin dövlətin ciddi nəzarəti altında Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici kapitalın həyata keçirdiyi iqtisadi islahatlarda böyük rol oynadı. 1994-cü ildə "Əsrin müqaviləsi"nin bağlanması, infrastruktur obyektlərinin fəaliyyətini gücləndirmək Azərbaycan sənayesinin bütün sahələrinin gələcəkdə yenidən qurulması və müasirləşdirilməsi üçün yüksək güc zəmin yaratdı. Maliyyə resurslarının mərkəzləşdirilməsi və valyuta vahidinin sabitləşdirilməsi üzrə tədbirlər iqtisadiyyatımız üçün tənzimləyici zərər kəsb etdi.

5. Ölkəmizdə islahatların hazırkı mərhələsi ciddi hərbi-siyasi toqquşmalar fonunda baş verir. Məhz buna görə də Heydər Əliyev siyasəti güclüdür və onun Azərbaycanın müasir tarixində rolu böyükdür. O, misli görünməmiş çətin şəraitdə ATƏT və digər beynəlxalq institutlar çərçivəsində danışıqlar yolu ilə atəşkəsə və Dağlıq Qarabağ probleminin həllinə, əhəlinin sosial müdafiəsinin ardıcıl və ardıcıl proqramının həyata keçirilməsinə nail olub.

6. Bu gün ictimai həyatın bütün sahələrində islahatların aparılması Azərbaycanın gələcək sosial-iqtisadi, mənəvi, ictimai-siyasi tərəqqisini şərtləndirən təcili ehtiyacdır. Mürəkkəb təcrübə, uzaqgörən, ağıllı rəhbər olmasa, bu proses fiaskoya məhkum olardı. Parlaq bəsinətə malik olmaq dahi Heydər Əliyevə ölkənin mövcud olması üçün ən çətin tarixi şəraitdə mümkün olmayanı həyata keçirməyə - mütərəqqi və müstəqil dövləti qoruyub saxlamağa imkan verdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Elşad Mirbəşir oğlu. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Ermənistan-Azərbaycan-Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü çərçivəsində tənzimlənməsi istiqamətində fəaliyyəti. Səmərali dövlət idarəçiliyi: zaman çağırışları. Beynəlxalq elmi konfransın materialları. 05-06 dekabr 2011, Bakı, s. 212-213.

2. Xatirə Quliyeva. Heydər Əliyev siyasəti: Milli dövlət, Milli lider, Vətəndaşlıq, Mədəniyyət. Bakı, Elm, 2018.

ALİ TƏHSİLİN İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ

Üzeyir Ələmşah oğlu Zeynalov

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

uzeyir.zeynalov@mdu.edu.az

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Təhsil menecerlərinin ali təhsilə təsiri, təhsil sistemlərindən fərqli olaraq, təhsilin planlanması, idarə olunması və səviyyələndirilməsi ilə bağlı strateji qərarların alınması və həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır. Bu təsir müxtəlif sahələri əhatə edir və beynəlxalq təcrübədə ciddi nəzərə alınır. Təhsil menecerləri, ali təhsilə təsir etməkdə aşağıdakı sahələrdə böyük rol oynayır:

- **Strateji planlama:** idarəçilər ali təhsilin inkişafı üçün strateji planlar yaradaraq, təhsilin keyfiyyətini və nəticələrini yaxşılaşdırmaq üçün səmərəli tədbirlər görürlər.

- **Maliyyə idarəsi:** maliyyə menecerləri, maliyyə resurslarının effektiv şəkildə istifadə edilməsi və ali təhsilin dəstəklənməsi üçün layihələrin və büdcələrin hazırlanması üzrə çalışırlar.

- **Tələbə tərəfdaşlığı:** təhsil menecerləri, tələbələrin maraqlarını və ehtiyaclarını nəzərə alaraq, ali təhsilin keyfiyyətini artırmaq və tələbə təcrübəsini yaxşılaşdırmaq üçün proqramlar təşkil edirlər.

- **Təhsilin tənzimlənməsi:** idarəçilər ali təhsil müəssisələrinin standartları, lisenziyalanması və təhlükəsizliyi ilə bağlı tənzimləmələri idarə edir və nəzarət edirlər.

- **Tədris və tədris prosesləri:** təhsil menecerləri müəssisələrdə tədris proseslərini nəzarət etməklə, müasir tədris metodologiyaları və texnologiyalarının istifadəsinə kömək edirlər.

- **Araşdırma və inkişaf:** idarəçilər ali təhsilin inkişafını dəstəkləmək üçün tədqiqat və inkişaf fəaliyyətlərinin təşkilində və rəhbərliyində iştirak edirlər [1, s.167].

Bu sahələrdəki effektiv tədbirlər, ali təhsilin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq və tələbələrin beynəlxalq miqyasda uğurlu olmalarını təmin etmək üçün vacibdir.

Təhsil menecerlərinin ali təhsilə təsiri özünü beynəlxalq perspektivdə müxtəlif model və texnologiyaları dəyərləndirmədə göstərir. Fərqli modellər (ingilis, fransız və amerika modelləri) müxtəlif qiymətləndirilmə və idarəetmə metodlarını təqdim edir. Məsələn, İngilis modeli universitetdaxili qiymətləndirməyə, Fransız modeli universitetxarici qiymətləndirməyə, Amerika modeli isə müstəqil akkreditasiya orqanları vasitəsilə təhsil müəssisələrinin qiymətləndirilməsinə ehtiyac duyur. Bu modellərə əlavə olaraq, təhsilin keyfiyyətinin idarə olunması üçün yeni texnologiyaların tətbiqi vacibdir.

Texnoloji proses kimi keyfiyyətin idarə olunması sistemi, universitetlərin əsas iş proseslərində keyfiyyətli təhsili təmin edən mexanizmlərin yaradılmasına nail olur. Bu sistemin əsas prinsipləri arasında proseslərin menecmenti, ictimaiyyət qarşısında məsuliyyət, istehlakçı tərəfə meyillilik, nəticə və məqsədə çatmağa doğru meyillilik, əməkdaşların cəlb edilməsi, korporativ əməkdaşlığın inkişafı, əməkdaşların daimi təlimi və rəhbərlik kimi elementlər yer alır.

Keyfiyyətin idarə olunması sisteminin əsas elementləri, təşkilatın bütün əməkdaşlarının işə fəal şəkildə cəlb olunması, “rəhbər olan”la qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsi, səlahiyyətin yuxarıdan aşağı verilməsi, yeni mədəni və maddi stimulların tətbiqi və yeniliklərin qəbulu üçün psixoloji maneələrin aradan qaldırılmasıdır. Bu çərçivədə, təhsilin keyfiyyətinin idarə olunması sistemi, müasir texnologiyaların və yalnız idarəetmənin effektiv metodlarının istifadəsi ilə mümkündür. Bu, ali təhsildə rəqabətin artırılması, tələbələrin iş dünyasına uyğunlaşdırılmasını təmin etmək və təhsilin dəyişən tələblərə cavab verə biləcək dinamik bir formada olması üçün əhəmiyyətli bir addımdır.

Ali təhsil müəssisəsinin strukturu və idarəetmə sistemi, təhsilin müxtəlif aspektlərini məqsədyönlü şəkildə təşkil etməyə yönəlməlidir. İdarəetmə sistemi, bütövlükdə idarədən və idarəolunmaları əhatə edir. İdarədən özündə rəhbərlik strukturunu, struktur bölmələri, kollegial orqanları və professor-müəllim və s. birləşdirir. İdarəolunan sistem isə tələbələr, təşkilatlar, müəllim və xidmət heyətləri kimi elementləri əhatə edir. [4, s.16].

Rəhbərlik strukturuna rektor, prorektorlar, idarə, şöbə və bölmə rəhbərləri, dekanlar və onların müavinləri, dekanlıq işçiləri daxildir. Kollegial orqanlar arasında rektorluq, ali məktəbin elmi şurası, elmi-metodik şura, fakültə elmi şuraları və elmi-metodik şuralar yer alır. Struktur bölmələri arasında tədris hissəsi, magistratura və doktorantura şöbəsi, elmi-tədqiqat bölməsi, kadrlar şöbəsi, hüquq şöbəsi, istehsalat və pedaqoji təcrübə rəhbəri, arxiv şöbəsi, nəşriyyat, qəzet redaksiyası, elmi kitabxana və digərləri yer alır. Bu strukturların hər biri müəssisənin əsas fəaliyyətini və məqsədlərini yerinə yetirmək üçün xidmət edir.

Ümumi şöbə, dəftərxana, mühasibatlıq, elmi-tədqiqat institutları, laboratoriyalar, fənn kabinetləri, telefon qovşağı, səhiyyə məntəqəsi, yeməxana və bufetlər, mühafizə xidməti kimi digər strukturlar da müəssisənin əməkdaşlarının və tələbələrinin ehtiyaclarına cavab verir. Bütün bu strukturların effektiv fəaliyyəti, müəssisənin məqsədlərinə nail olmaq və təhsilin keyfiyyətini təmin etmək üçün əhəmiyyətlidir. İdarəçilər və əməkdaşlar arasında yaxşı əlaqələr və mütəxəssis hazırlığı üçün daimi inkişaf, ali təhsil müəssisəsinin inkişafına və uğuruna əlavə dəstək verir.

Ali təhsildə xarici təcrübə, müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən ali təhsil müəssisələri ilə beynəlxalq əməkdaşlıq, təcrübə mübadiləsi və təlim proqramları vasitəsi ilə təhsilalanların və akademik heyətin beynəlxalq təcrübə qazanmasını təmin edir. Bu təcrübə çox geniş spektrə malik ola bilər.

Birincisi, müxtəlif ölkələrdəki universitetlərlə təcrübə mübadiləsi proqramları vasitəsilə tələbələr və müəllimlər beynəlxalq təcrübə qazana bilərlər. Bu proqramlar xüsusilə müəssisələr arasında əməkdaşlıq memorandumları və razılaşmalar əsasında təşkil olunur.

İkincisi, ali təhsil müəssisələri öz təlim proqramları və kursları vasitəsilə beynəlxalq təcrübəni təmin edir. Bu proqramlar bütövlükdə öz sahələrində müvafiq beynəlxalq mütəxəssisləri cəlb edərək təcrübə təmin edir və müəssisələrarası əməkdaşlığı dəstəkləyir.

Üçüncüsü, ali təhsil müəssisələri müxtəlif məzmunlu beynəlxalq konfranslar, seminarlar və simpoziumlar təşkil edərək təhsilalanlara və akademik heyətə beynəlxalq təcrübə imkanı verir. Bu tədbirlər xüsusilə müxtəlif ölkələrdəki tədqiqatçılar və akademik liderləri cəlb edir və əməkdaşlığın genişlənməsinə kömək edir.

Bütün bu fəaliyyətlər, öyrənənlərin və akademik heyətin beynəlxalq perspektivlər və təcrübə qazanmasına kömək edir, onların həm öz sahələrində həmkarlarla işləmək imkanı yaradır, həm də müxtəlif mədəniyyətləri və təcrübələri tanımağa imkan verir.

Müəllim-tələbə münasibətlərinin ümumi təhlili, təhsil prosesində ən əsas elementlərdən biridir. Bu münasibətlər, tələbələrin öyrənmə prosesində effektivliyi, motivasiyası və özünə inamı üçün vacib önəmə malikdir. Bu münasibətlərin bəzi əsas aspektlərini aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

- **Əlaqəqurma:** müəllimlər və tələbələr arasında kommunikasiya prosesi, təhsilin ən əsas hissələrindən biridir. Müəllimlər tələbələri tanımalı, onların maraqlarını və güclü və zəif tərəflərini bilməli və fəaliyyətlərini bunun əsasında qurmalıdırlar.

- **Dəstək və mentorluq:** müəllimlər, tələbələrə akademik və şəxsi dəstək təmin etməlidirlər. Bu dəstək, tələbələrin hədəflərinə nail olmalarına kömək etmək kimi fərqli formalar ala bilər.

- **Müəllimin tələbələrini tanıması:** hər tələbə fərqli öyrənmə metodu, güclü və zəif tərəfləri ilə fərqlənir. Müəllimlər, tələbələrinin bu fərqli xüsusiyyətlərinə diqqət yetirməlidirlər və onlara fərdi qaydada yanaşmalıdırlar.

- **Müəllim tələbə motivasiyası:** müəllimlər, tələbələri üzərində motivasiya yaratmaq və onları öyrənmə prosesinə cəlb etmək üçün fəaliyyət göstərməlidirlər. Məqsəd, tələbələrin öyrənməyə maraqlı və müəyyən hədəflərə nail olmaq üçün istekli olmalarını təmin etməkdir.

Əsasən, müəllim tələbə münasibətlərinin yaxşı idarə olunması, tələbələrin öyrənmə prosesinə marağı və motivasiyasını artırmaq, özünə inamını yüksəltmək və məqsədlərinə nail olmaq üçün əhəmiyyətlidir. Bu münasibətlər təhsilin keyfiyyətini artırmaq və tələbələrin müvəffəqiyyətini təmin etməkdə mühüm rol oynayır.

Ali təhsil dərəcəsinə malik olan tələbələr üçün beynəlxalq təcrübə və təhsil çox vacibdir. Bu təcrübə, tələbələrin öz həyatlarında və karyeralarında geniş perspektivlər və imkanlar açır. Aşağıda beynəlxalq təcrübənin təhsilverənlər üçün əhəmiyyətli olan bəzi məsələləri qeyd olunmuşdur:

- **Dünyagörüşünün genişləndirilməsi:** beynəlxalq təcrübə, tələbələrin digər ölkələrdə fərqli mədəniyyətlərlə tanış olmaq və onların perspektivlərini anlamaq imkanı verir. Bu, öz təcrübələrini və fikirlərini dəyişdirərək dünyagörüşlərini zənginləşdirir.

- **Dil biliklərinin inkişafı:** beynəlxalq təcrübə, tələbələrin fərqli ölkələrdə yaşamaq və təhsil almaq imkanı verir, bu da onların xarici dil (xüsusilə də ingilis dili) biliklərinin inkişafına töhfə verir. Bir neçə dil bilmək, tələbələrin karyera imkanlarını artırmaq və beynəlxalq iş mühitində müvəffəqiyyətləri üçün çox vacibdir.

- **Təcrübə ilə bağlı iş imkanları:** beynəlxalq təcrübə proqramları, tələbələrə dünya səviyyəsində tanınmış şirkətlərlə və təşkilatlarla iş təcrübəsi imkanı verir. Bu, tələbələrin karyera inkişafı üçün vacibdir və onların işgüzar bacarıqlarını artırır.

- **Özəl beynəlxalq layihələr və layihələrə qoşulmaq:** tələbələr beynəlxalq təcrübə proqramları vasitəsilə öz özünəməxsus beynəlxalq layihələrdə iştirak. Bu, onların iş təcrübəsi, liderlik bacarıqları və kollektiv işləmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün böyük bir imkan təşkil edir.

- **Beynəlxalq əlaqələr:** beynəlxalq təcrübə, tələbələrin beynəlxalq təhsil müəssisələri, şirkətlər, və təşkilatlar ilə əlaqələr qurmağa imkan verir. Bu, onların karyera imkanlarını artırır və fərqli məkanlarda iş və təhsil imkanları əldə etmələrinə kömək edir.

Keyfiyyətin idarə olunmasında və yaxud keyfiyyətli idarəetmə sistemində təhsilin demokratikləşdirilməsi xüsusi önəm daşıyır. Təhsildə demokratikləşdirmə dedikdə tədris müəssisələrinin idarə edilməsində demokratik münasibətlər mühitinin yaradılmasında marağı olanların – həm dövlət strukturları, həm də ictimaiyyətin (müəllimlər, tələbələr, onların valideynləri və ictimai təşkilatların) fəal iştirakı nəzərdə tutulur.

Prof. Hamlet İsaخانlının fikrincə, “ümumiyyətlə, yuxarıdan sərt inzibati idarəetmənin tətbiqi keyfiyyətin artırılması üzərində ciddi çalışan (yəni yaxşı) ali məktəbin dinamik inkişafına mane olur, onun dəyişən mühitin tələblərinə çevik cavab verməsinə, öz rəqabət gücünü artırmasına imkan vermir.” [1, s.58].

Tədris prosesində demokratiya və humanizm şəraitinin yaradılması müəllim-tələbə münasibətlərinin tənzimlənməsini tələb edir. Bildiyimiz kimi, təlim öyrədən və öyrənənlərin daimi əlaqədə olduqları prosesdir. Öyrənən-öyrədən cütünü arasında demokratik prinsiplərə əsaslanan ünsiyyət formalaşmalıdır. Xüsusilə, sağlam ünsiyyətin mahiyyət etibarını ilə ictimai tələbat, ictimai zərurət üzündən irəli gəlidiyi, onun yalnız fərdlər arasında baş verən sosial proses olduğu elmi cəhətdən aydınlaşdırılmalıdır.

Qarşılıqlı münasibətlər pedaqoji prosesdə çoxcəhətli olub, müəllim-rektor, müəllim-akademik heyət, müəllim-tələbə, müəllim-valideynlər, tələbə-ictimai qurumlar, tələbə-valideyn və s. kimi sahələri əhatə edir. Heç şübhəsiz, tədris prosesinin keyfiyyəti, səmərəliliyi bu münasibətlərin demokratiya-yanın tələb və prinsiplərinə uyğun qurulmasından asılıdır. Demokratiyanın tələblərinə əsasən tədris subyektdən obyektə yönəlmiş bir istiqamətli proses olmayıb, hər şeydən əvvəl, qarşılıqlı təsir prosesinin, “subyekt-subyekt” münasibətlərinin qanunauyğunluqları ilə idarə edilə bilər.

Tədrisin keyfiyyətinin təminatı sistemində mühüm rol oynayan digər amil müəllim əməyinin monitorinqi və onun nəticələrinin obyektiv qiymətləndirilməsidir. Bu iş təhailalanların mənimsədikləri bilik, bacarıq və vərdislərin səviyyəsi, təhsilin məzmununa verilən tələblərlə müqayisəli araşdırılmalı və müəllimin özünütəhsil, elmi-tədqiqat fəaliyyətinin nəticələrinə uyğun olmaqla aparılmalıdır.

Ali məktəb sistemində diferensial əmək haqqı sisteminə keçid tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsində, eləcə də demokratik dəyərlərin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayır. Professor-müəllim heyətinin bir tədris ilindəki fəaliyyətinin göstəricisi olan reyting cədvəli özündə müəllimin özünütəhsil, elmi-tədqiqat, karyera yönümlü işləri və s. göstəriciləri birləşdirir. Belə bir sistemin tətbiqi eyni zamanda sağlam rəqabət mühitinin yaradılmasına təkan verir.

Tədris prosesində keyfiyyətin təmin olunmasının əsas yollarından biri də rəhbərlik və onun idarə edilməsi prosesinin mərkəzləşdirilməsi, qərarların qəbulu prosesinə maraqlı tərəflərin cəlb olunmasıdır. Qərarları qəbul edilməsində səsvermə hüququna malik olan tələbələrlə yanaşı, akademik heyət, işəgötürənlər, valideynlər, ictimai təşkilatlar, və digər maraqlı tərəflərin iştirakı təmin

olunmalıdır. Eləcə də yaradılan müxtəlif Şuralar (Validəyn-Müəllim Assosiasiyası, İdarəedici Şura, Qəyyumlar Şurası və s.) formal yaradılmamalı, qərarların qəbul edilməsi prosesində aktiv iştirak etməlidir.

Nəticə

Beynəlxalq təcrübə, təhsilverənlərə dünya səviyyəsində təcrübə və imkanlar qazanmağı təmin edir. Bu, onların karyera inkişafını, dil biliklərini, liderlik bacarıqlarını və beynəlxalq əlaqələrini inkişaf etdirməklə yanaşı, öz dünya görüşlərini və perspektivlərini dəyişdirir.

Təhsil menecerlərinin ali təhsilə təsirinə beynəlxalq perspektivlərdən baxarkən bir neçə mühüm nəticəyə gələ bilərik:

1. Beynəlxalq əlaqələrin inkişafı: ali təhsil müəssisələrinin digər ölkələr və təhsil təşkilatları ilə əlaqələri gücləndirə bilər və beynəlxalq təcrübə və layihələrə daha çox imkan təqdim edə bilər.

2. İnnovativ təcrübə və tədqiqatların dəstəklənməsi: tədqiqat və innovasiyaların təşviq edilməsi və dəstəklənməsi üçün əhəmiyyətli bir mərhələ təşkil edir. Müasir təhsil problemləri üçün yaradıcı və yenilikçi həllər tapmaqdan ötrü yüksək keyfiyyətli təcrübələr və geniş tədqiqatlar təşkil edilir.

3. Təhsilənlərin mobil olması və müxtəlif mədəniyyətlərlə tanışlığı: təhsilənlərin beynəlxalq təcrübələrə sahib olmağını təmin edir və onları müxtəlif mədəniyyətlərlə tanış edir. Bu, tələbələrin dünya görüşlərini genişləndirir və onların mədəni çoxluğa və qəbul etməyə açıq olmalarına kömək edir.

4. Korporativ əməkdaşlıq və layihə iş birliyi: beynəlxalq korporativ əməkdaşlığın və layihə iş birliyinin inkişafına təkan verir. Təhsil menecerlərinin vasitəsilə ali təhsil müəssisələri müxtəlif ölkələrdəki şirkətlərlə və təşkilatlarla əməkdaşlıq edərək müşahidə və təcrübələrini mübadilə edə bilərlər.

5. Təhsildə demokratikləşdirmə: idarədən və idarəolunanlar arasında ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına, tədris müəssisələrinin idarə edilməsində demokratik münasibətlər mühitinin yaradılmasında marağı olanların – həm dövlət strukturları, həm də ictimaiyyətin (müəllimlər, tələbələr, onların valideynləri və ictimai təşkilatların) fəal iştirakına imkan verir.

6. İdarəetmə prosesinə maraqlı tərəflərin cəlb edilməsi: Qərarları qəbul edilməsində səsvərmə hüququna malik olan tələbələrlə yanaşı, akademik heyətin, işəgötürənlərin, valideynlərin, ictimai təşkilatların, və digər maraqlı tərəflərin iştirakı strateji qərarlarda yanlışlıqların qarşısını ala bilər.

Bu nəticələr, təhsil menecerlərinin ali təhsilə təsirinin beynəlxalq əhəmiyyətini və perspektivlərini vurğulayır və təhsil sisteminin global perspektivdə inkişaf etməsində önəmli bir rol oynadığını göstərir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. R.Məmmədzadə, A.Abdullayev, F.Kərimova R.Cabbarov, S.Rəsulov, Ə.Quliyev Təhsilin idarə edilməsinin bəzi problemləri- Bakı.2008, 238 s.

2. H.İsaxanlı. Müasir dünyada ali təhsil sisteminə nələr baş verir və "2008-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sisteminə islahatlar üzrə Dövlət Proqramı" necə olsa yaxşıdır" – Bakı. 2008, Xəzər Universiteti nəşriyyatı, 116 s.

3. Eman Abdallah Mohammad Jaradat- The Impact Of Educational Administration And School Administration On The Achievement Of Secondary School Students, European Journal of Training and Development Studies Vol.6 No.2, pp.1-8, April 2019

4. Большая советская энциклопедия. Третье издание. "Советская энциклопедия". 2017. гг. В 30 томах.

5. https://www.researchgate.net/publication/377314972_The_Impact_of_Educational_Management_on_the_Higher_Education_International_Perspective

İNTELLEKTUAL İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİNİN TƏHSİL VƏ TEXNOLOGİYADA İNKİŞAFI: İNNOVASIYA VƏ İNTEQRASIYA ÜZRƏ YANAŞMALAR

^{1,3}Vüqar Sabir oğlu Mustafayev, ^{2,3}Leyla Vüqar qızı İsmayilzadə

¹texnika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

vuqar.mustafayev@mdu.edu.az

²leyla.ismayilzada@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

Giriş

Müasir dövrün ən dinamik inkişaf edən sahələrindən biri intellektual informasiya sistemləridir (İİS). Bu sistemlər təhsil və texnologiya sahələrindəki tətbiqləri ilə yeni bir dövrün başlanğıcını işarələyir. İİS-lər süni intellekt, maşın öyrənməsi və böyük verilənlər kimi sahələri əhatə edərək, çoxsaylı sahələrdə müsbət dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

Təhsildə, xüsusilə dərs prosesinin optimallaşdırılması və fərdiləşdirilməsi məsələlərində İİS-lərin tətbiqi böyük potensiala malikdir. Eyni zamanda, texnologiya sahəsindəki tətbiqlər məhsuldarlığın artırılması və resursların optimallaşdırılması məqsədini güdür. Bu məqalə, intellektual informasiya sistemlərinin təhsil və texnologiya sahələrindəki inkişafını və onların mümkün gələcək tətbiqlərini müzakirə edir.

Təhsil sahəsində intellektual sistemlərin tətbiqi

Təhsil sahəsində İİS-lərin istifadəsi bir sıra mühüm üstünlüklər təqdim edir. İİS-lər, təhsilin gələcəyini daha fərdi və interaktiv bir şəkildə təmin etməkdə əsas rol oynayır. Bu sahədə tətbiq olunan əsas yanaşmalar aşağıdakı kimidir:

Fərdiləşdirilmiş öyrənmə yanaşmaları

İİS-lər tədris metodlarının fərdiləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Tələbələrin fərdi ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış tədris yanaşmaları, onların öyrənmə sürətini artırır və təhsil keyfiyyətini yüksəldir. Süni intellekt əsasında çalışan sistemlər tələbənin hər bir mövzu üzrə güclü və zəif tərəflərini təhlil edərək daha effektiv öyrənmə metodları təqdim edir. Bu yanaşmalar həmçinin tələbənin özünə inamını artırır və dərsə olan marağını gücləndirir.

Avtomatlaşdırılmış qiymətləndirmə və geribildirim

İİS-lərin digər əhəmiyyətli tətbiqi qiymətləndirmə prosesindədir. Süni intellektin köməyi ilə təklif olunan avtomatlaşdırılmış qiymətləndirmə sistemləri dərhal geribildirim verə bilər, bu isə tələbələrin səhvlərini dərhal düzəltməyə kömək edir.

Beləliklə, müəllimlər daha çox vaxtlarını dərs prosesinin digər aspektlərinə sərf edə bilərlər. Qiymətləndirmə, həmçinin tələbənin inkişafını izləmək və onun tədris prosesindəki irəliləyişini müəyyən etmək üçün effektiv bir vasitə təmin edir.

Virtual təhsil mühitləri və təcrübə simulyasiyaları

İİS-lərin təhsil sahəsindəki digər mühüm tətbiqi virtual təhsil mühitləridir. Bu mühitlər tələbələrə praktiki təcrübə qazandırmaq üçün yüksək effektiv bir alət təqdim edir. Məsələn, virtual laboratoriyalar və təcrübə simulyasiyaları, tələbələrin təcrübə etmədən əvvəl nəzəri biliklərini praktiki şəkildə tətbiq etmələrinə imkan yaradır. Bu, təhsilin daha interaktiv və dinamik olmasını təmin edir.

Texnologiya sahəsində intellektual sistemlərin tətbiqi

Texnologiya sahəsində intellektual sistemlərin tətbiqi, sənaye və avtomatlaşdırma sahələrində müstəsna inkişafı səbəb olmuşdur. Bu sahələrdə İİS-lər müxtəlif məqsədlərlə tətbiq olunur:

Sənaye avtomatlaşdırması

Sənaye 4.0, intellektual informasiya sistemlərinin tətbiqi ilə sənaye müəssisələrində böyük dəyişikliklərə yol açır. Bu sistemlər, istehsal proseslərinin daha sürətli, effektiv və dəqiq idarə edilməsini təmin edir.

Süni intellekt və maşın öyrənməsi tətbiq edilən sənaye avtomatlaşdırma sistemləri, istehsalın hər bir mərhələsini optimallaşdırmağa imkan verir. Bu isə öz növbəsində sərf olunana xərclərin

azaldılmasına, məhsuldarlığın artırılmasına və daha yüksək keyfiyyətli məhsulların istehsalına səbəb olur.

Ağıllı şəbəkələr və IoT

İİS-lərin digər mühüm tətbiqi sahəsi ağıllı şəbəkələrdir. İnternet of Things (IoT) texnologiyası vasitəsilə müxtəlif cihazlar arasında məlumat mübadiləsi edilir. Bu texnologiya şəhər infrastrukturundan başlayaraq, evlərdə və sənaye müəssisələrində də geniş tətbiq olunmağa başlayıb. Məsələn, enerji istifadəsinin optimallaşdırılması üçün “ağıllı” şəbəkələrdən istifadə edilir. Həmçinin “ağıllı” şəhərlər, şəhər infrastrukturunun daha səmərəli və davamlı şəkildə idarə edilməsinə imkan yaradır.

Kibertəhlükəsizlik və Süni İntellekt

Kibertəhlükəsizlik sahəsində intellektual sistemlər, şəbəkə hücumlarının qarşısını almaq və təhlükəsizlik təhdidlərini qabaqcadan müəyyən etmək üçün istifadə edilir.

Süni intellektin tətbiqi ilə daha “ağıllı” və sürətli təhdid aşkarlama sistemləri inkişaf etdirilir. Bu, şirkətlərin və dövlətlərin kibertəhlükəsizlik məsələlərini daha effektiv şəkildə həll etmələrinə imkan verir.

Gələcək perspektivləri və problemlər

İİS-lərin inkişafı ilə bağlı bəzi əhəmiyyətli məsələlər mövcuddur. Bunlar sistemlərin daha effektiv şəkildə tətbiq olunması üçün nəzərə alınmalıdır:

Məlumat məxfiliyi və təhlükəsizlik

İİS-lərin geniş tətbiqi məlumatların toplanması və işlənməsi prosesini sürətləndirir. Bu, şəxsi məlumatların təhlükəsizliyi və məxfiliyinin qorunması məsələlərini gündəmə gətirir. Bu sahədə hüquqi tənzimləmələrin və texniki həllərin inkişaf etdirilməsi vacibdir.

Etik məsələlər və süni intellektin qərəzsizliyi

Süni intellektin tətbiqi özü ilə bərabər etik problemləri də gündəmə gətirir. Məsələn, intellektual sistemlərin qərar vermə prosesində qərəzsizliyi təmin etmək üçün müxtəlif yanaşmalar tətbiq edilməlidir. İnsanları təmsil edən qərarların avtomatlaşdırılması zamanı etik normalara ciddi riayət olunmalı, idarəolunanların hüquq və azadlıqları qorunmalı, onların şəxsi hisslərinə toxuna biləcək qərarların qəbul edilməsinə yol verilməməlidir.

İnsan əmək resurslarının azalması

“Ağıllı” sistemlərin daha çox tətbiqi insan əmək resurslarına olan tələbi azaldır. Bu, gələcəkdə əmək bazarında struktur dəyişikliklərinə səbəb olacaqdır. Bu məsələyə qarşı uyğun təhsil və əmək bazarlarının uyğunlaşdırılması vacibdir.

Nəticə

Məqaləni hazırlayarkən intellektual informasiya sistemlərinin təhsil və texnologiya sahələrindəki tətbiqlərini və onların inkişaf perspektivlərini əhatə etməyə çalışdır.

Bu gün İİS-lər təhsil sahəsində tələbələrə fərdiləşdirilmiş geniş öyrənmə imkanları təqdim edir, texnologiya sahəsində isə məhsuldarlığı və əməliyyatların səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Lakin qeyd olunan sahələrdə bu sistemlərin geniş tətbiq edilməsi eyni zamanda etik və təhlükəsizlik məsələlərini də gündəmə gətirir.

Proqnoz vermək olar ki, gələcəkdə bu məsələlərin həlli, İİS-lərin daha geniş tətbiq olunmasını təmin edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Aliev, R. (2020). İnformasiya texnologiyaları və onların təhsildə tətbiqi. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
2. Bostrom, N. (2014). Superintelligence: Paths, dangers, strategies. Oxford University Press.
3. Ertürk, İ. (2022). Yapay zeka ve eğitim teknolojileri: Dijital dönüşüm sürecinde yenilikçi yaklaşımlar. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
4. Russell, S.J., & Norvig, P. (2020). Artificial intelligence: A modern approach (4th ed.). Pearson Education.

İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ AVTOMOBİL NƏQLİYYATI SİSTEMİNƏ TƏTBİQİ PRİNSİPLƏRİ

Səbuhi Əbdül oğlu Qəhrəmanov

texnika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti

sabuhi.qahramanov@mdu.edu.az

Tədqiqat işində xüsusi diqqət tələb edən məsələ avtomobil nəqliyyatı sistemində düzgün idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün ən müasir informasiya vasitələrinin və aparıcı texnologiyaların tətbiq edilməsi ilə zəruri olan informasiya dəstəyinin təminatı məsələsidir. Tədqiqat işində həmçinin, coğrafi informasiya texnologiyalarının imkanlarından istifadə etməklə avtonəqliyyat sistemlərinin məkan üzrə paylanması dərindən təhlili aparılmışdır. İnformasiya bazalarının təşkili ilə bağlı əsas müddəalara baxış çoxölçülü kompleks analizlərin aparılması üçün istifadə olunan texnoloji yeniliklərin tətbiqi məsələləri, habelə konfidensial informasiyaların qorunması üzrə müasir texniki və kriptografik sistemlərin təqdimatı məqalənin əsas motivlərini təşkil edir.

Bütün informasiya texnologiyalarından geniş şəkildə istifadə olunmadan müasir avtomobil nəqliyyatının səmərəli fəaliyyət göstərməsi mümkün deyildir. Avtomobil nəqliyyatı sisteminin obyektləri arasında informasiya axınları, həm nəqliyyat vasitələrinin mövcud vəziyyətinə dair məlumatların və eləcə də nəzarət tədbirlərinin ötürülməsini təmin edən birbaşa əlaqəli məlumatları əks etdirir. Birbaşa və əks istiqamətlərdə gələn məlumatların keyfiyyəti və onların vaxtında əldə olunması avtomobil nəqliyyatının ayrı-ayrı obyektlərinin idarəetmə keyfiyyətini, habelə yük və sərnişin daşınması üçün cəmiyyətin tələbatını tam şəkildə təmin etmək, onun razılaşdırılmış fəaliyyətinin mümkünlüyünə əsaslanır [2].

Məlumatların alınmasının, saxlanılmasının, emalının və ötürülməsinin bütün mərhələlərində istifadə olunan texnologiyalar avtomobil nəqliyyatı sisteminin idarə olunmasının bütün səviyyələrində qərarlar qəbul edərkən məlumatın vaxtında alınmasını və yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsini təmin etməlidir.

Aşağıdakı əsas göstəricilərdən istifadə etməklə, məlumat axınını qiymətləndirmək mümkündür:

- axının hərəkət istiqaməti,
- məlumatın yaranma mənbəyi,
- ötürülən məlumatların həcmi,
- məlumatın catdırma sürəti.

Məlumat axınının həcmi aşağıdakı kimi hesablanır və bu göstərici entropiya adlanır:

$$H = - \sum_i^n p_i \log p_i \quad (1)$$

burada p_i , i -ci yük göndərənə uyğun məlumatın bütün mümkün olan xəbərlər çoxluğu arasından seçilməsi ehtimalıdır.

Nəqliyyat sistemlərində istifadə olunan əksər verilənlər müxtəlif formada ötürülür: mətn, qrafik və s. Bunun üçün standart avadanlıq dəsti (kompüter, faks və s.) istifadə edilir.

Avtomobil nəqliyyatı sistemi müstəqil idarəetmə obyekti olaraq, müstəqil proseslər kompleksi kimi qəbul edilə bilər. Aşağıda ümumi prinsiplər və idarəetmə qaydalarının hər bir idarəetmə obyekti daxilində tamamilə tətbiq olunur.

1. Obyektin mövcud vəziyyətində cəmiyyət xüsusiyyətlərinin olması;
2. İdarəetmə obyektinin olması məqsədi və onun istifadə olunması meyarı;
3. Hərəkətə nəzarətin yaradılması vahidində obyektin hazırki vəziyyətinə dair informativ məlumatların axınını təmin edən əks əlaqə dövrəsindən nəzarət strukturunda istifadə edilməsi;
4. Nəzarət tədbirlərindən ibarət bir obyektin idarə edilməsi.

İdarəetmə baxımından, nəqliyyat vasitələri və ümumilikdə nəqliyyat sistemi texniki və texnoloji aspektləri ilə yanaşı, onların iştirakçıların birbaşa davranışı, sosial və psixoloji aspektləri nəzərə alınmaqla sürətli hesab edilməlidir. Hər bir sistemdə əhəmiyyətli dərəcədə aktiv iştirakçıların varlığı və onların xarici amillərə reaksiya xüsusiyyətləri, avtomobil nəqliyyatı sisteminin fəaliyyətində qeyri-müəyyənlik elementini və sistemə müəyyən təsirin təzadlarını (nəzarət tədbirləri daxil olmaqla) proqnozlaşdırmağa əsas verir. Bu kimi qeyri-müəyyənliklərin mövcudluğunun obyektiv əsasları, avtomobil nəqliyyatı sistemindəki iştirakçıların qarşılıqlı davranışının ümumi xarakterindən asılıdır [1].

Qeyd etmək lazımdır ki, sistemin idarə edilməsinə aktiv iştirakçıların təsiri həm mənfi, həm də müsbət nəticələrə bilər.

Mənfi nəticələr, ilk öncə, qərarın (insan amilinin) formalaşdırılması zamanı məlumatların emalında fərdi xüsusiyyətlərinə görə məntiqsiz və səhv qərarlar qəbul etmək imkanındır. Zərərli nəticələrin qarşısının alınması və ya onun təzadlarının minimuma endirilməsi yalnız sistemdə nəzarət funksiyalarının artırılması və real vaxt rejimində həyata keçirilməsi ilə mümkündür. İnformasiya axınının artmasına, idarəetmə prosesinin zəifləməsinə və ümumiyyətlə keyfiyyətinin azaldılmasına gətirib çıxarır.

Eyni zamanda, obyektin vəziyyəti avtomatik idarəetmə alqoritminin icazə verdiyi hədlərdən kənara çıxdıqda belə, hər hansı bir şəxsin adekvat nəzarəti həyata keçirmək imkanı vardır; bu, şübhəsiz ki, sürətli idarəetmə sistemlərin fəaliyyətinin müsbət tərəfidir [3]. Bununla yanaşı, aşağıdakı kimi müəyyən edilən risk dərəcəsi göstəricisi də müəyyən əhəmiyyət kəsb edir.

$$Z(t)\Delta t = P\{t < t \leq t + \Delta t\} \quad (2)$$

Bu zaman sistemin etibarlığı:

$$R(t) = EXP\left[-\int_0^t Z(x)dx\right] \quad (3)$$

kimi təyin oluna bilər

Aktiv iştirakçıların hərəkətləri nəticəsində, avtomobil nəqliyyatı sisteminin fərdi elementləri özünü bərpa etmək və məhv etmək kimi çevrilmə xüsusiyyətinə malikdir. Çevrilmə prosesləri, o cümlədən mövcud olan informasiya axınları yalnız müəyyən vaxtlarda intensivliyi ilə fərqlənir və qalıcı xarakter daşıyır. Bu baxımdan, belə bir sistemin idarə olunması bütün aspektlərdə daimi dəyişənlik ilə xarakterizə olunur və ona görə də, uzun müddət eyni vəziyyət göstəricilərindən, nəzarət alqoritmlərindən, əks əlaqə strukturlarından və informasiya texnologiyalarından praktiki olaraq istifadə etmək qeyri mümkündür [1].

Müasir zamanda avtomobil nəqliyyatı sisteminə istənilən səviyyədə nəzarəti həyata keçirərək bir neçə tipik tapşırıq müəyyənləşdirilə bilər ki, bunun həlli idarəetmənin əsas məqsədi hesab edilə bilər; hər bir tapşırıq müvafiq idarəetmə proseslərinin həyata keçirilməsi üçün özünün xüsusiyyətləri, həm də informasiya dəstəyi və alqoritmlərdən ibarətdir.

İdarəetmə obyektı nəqliyyat prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsidir və hərəkətdə alt proses kimi çıxış edir; idarəetmə real vaxt rejimində həyata keçirilir. Vaxtaşırı məcburi informasiya təminatı avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin mövcud koordinatı; etibarlılıq və vaxt müddətinin azlığı isə məlumat mübadiləsi sistemləri üçün əsas tələbdir.

Planlaşdırma və idarəetmə məsələsi müxtəlif növdə tərtib edilə bilər. İlk növbədə mövcud imkanları nəzərə alaraq, nəqliyyat vasitələrinin olması daşınan yüklərin çeşidinin müəyyən edilməsinə imkan yaradır. Daha mürəkkəb bir vəziyyətdə nəqliyyat prosesləri istehsal prosesləri ilə sıx bağlıdır və nəticələr sonrakı daşınmalara da aid edilməlidir; buna görə də problemin həlli çərçivəsində bu iki proses qrupunun qarşılıqlı əlaqələndirilməsi həyata keçirilir. Həmçinin nəqliyyat vasitələrinin lazımi texniki hazırlığını təmin etmək üçün, lazım olan ehtiyat resurslarının (ehtiyat hissələri, təmir sahələri, işçi qüvvəsi) rəşional səviyyəsini müəyyən etmək və təmir üçün saxlamaq lazımdır [2].

Əsas standartların təyin edilməsi məsələsi köməkçi proseslərin (maliyyə və iqtisadi) idarə olunması ilə bağlıdır ki, bu da avtomobil nəqliyyatı müəssisənin iqtisadi göstəricilərinin yüksəlməsini təmin edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Волков, Н.Н. Системная инженерия: структурный анализ сред информационного обмена, ввода/вывода и хранения данных в ИВС, сетях ЭВМ и телекоммуникациях/Н.Н. Волков. - М.: Техполиграфцентр, 2012,120с.
2. Горев А.Э. Основы теории транспортных систем: учебное пособие. СПб.: Изд-во СПбГАСУ, 2010, 214 с.
3. Ваксман, С.А. Информационные технологии в управлении городским общественным пассажирским транспортом (задачи, опыт, проблемы)/под ред. С.А.Ваксман. – Екатеринбург: Изд-во АМБ, 2012. – 250с.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI

Almaz Əli qızı Əliyeva

texnika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti

almaz.aliyeva@mdu.edu.az

Prezident İlham Əliyevin imzaladığı 2023-cü ilin "Heydər Əliyev" ili elan edilməsi haqqında Prezident Sərəncamında deyilir: "Heydər Əliyev öz xalqını zamanın mürəkkəb tarixi-siyasi sınaqlarından uğurla çıxarmış və ardıcıl mübarizə apararaq, onu müstəqilliyə qovuşdurmuş qüdrətli şəxsiyyətdir" [1].

Heydər Əliyevin hərtərəfli fəaliyyəti və bacarığı müstəqil Azərbaycanın inkişafında, uğurlu daxili və xarici nailiyyətlərin qazanılmasında həyata keçirilən tədbirlər onu xalqımızın Ümummilli

Lideri səviyyəsinə yüksəldə bilmiş, adına və mənalı ömür yoluna şərəf və ləyaqət nuru gətirməyi bacarmışdır.

Heydər Əliyev müasir tariximizdə inkişaf edən Azərbaycanın qüdrətli dövlət rəhbəri, müstəqilliyimizin qorunması, dövlətimizin möhkəmləndirilməsinin etibarlı qarantı və memarıdır. Onun yaratdığı yeni-yeni dövlət strukturları, həyata keçirdiyi köklü islahatlar və cəsarətli dövlət tədbirləri Azərbaycanın getdikcə qüvvətlənməsinə istiqamətlənən prioritet vəzifələr idi.

Heydər Əliyev xalqımızın tarixini yaşadan görkəmli dövlət xadimi və dahi rəhbəri idi. Ulu Öndər bizim tarixi yaddaşımızı özümüzə qaytardı.

Hələ Azərbaycana birinci rəhbərlik illərində, ötən əsrin 70-ci illərində xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması və daha da inkişaf etməsi istiqamətində ciddi və əhəmiyyətli addımlar atıldı, gələcək müstəqilliyə doğru azadlıq ideyaları bir ideoloji baxış sistemi kimi genişlənməyə başladı. 2023-cü ilin "Heydər Əliyev ili" elan edilməsi haqqında Prezident Sərəncamında deyildiyi kimi, "azadlıq və müstəqilik duyğularının milli düşüncəmizdə üstünlük təşkil etməyə başladığı 70-ci illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinin ən parlaq səhifələridir" [1].

Ulu Öndərin həyata keçirdiyi tədbirlər milli ruhun canlanmasına, soy-kökümüzə qayıdışa, milli özünüdərkə qayıdışa doğru qətiyyətli addımlar idi. 1978-ci ildə Konstitusiya qəbul edilərkən Azərbaycan dilinin Konstitusiya statusu alması o zaman üçün böyük tarixi hadisə idi və Heydər Əliyevin böyük cəsarəti idi.

Heydər Əliyev XX-XXI əsrin qovşağında Azərbaycan reallıqlarında müasir dünyanın ən qüdrətli dövlət xadimlərindən biri, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinin banisi, inkişaf etməkdə olan dövlətimizin qurucusu və memarıdır. Onun qurub yaratdığı və həyata keçirdiyi böyük dövlət tədbirləri təkcə Azərbaycanda deyil, dünyada mühüm bir hadisə kinu görünür. O, ən adi və vacib məsələləri və respublikada həyata keçirilməsi zəruri olan dövlət vəzifələrini global səviyyəyə qaldırmağı, ona özünün də iqtisadi-siyasi fəaliyyətinin başlıca vəzifəsi kimi olmağı qiymətləndirən, bu vəzifələrə ən yüksək fəaliyyət zirvəsindən baxmağı bacaran qüdrətli dövlət başçısı idi. O, qarşıya qoyduğu bütün dövlət vəzifələrinin mahiyyətini və fəlsəfəsini görür və uzaqgörənliklə həmin vəzifələrin həlli yollarının konkret istiqamətlərini də müəyyən edirdi. Özünün rəhbərliyi ilə həyata keçirilən bir çox quruculuq vəzifələri bəzən region və hətta ümumdünya məsələsi kimi götürülür, həllinin yollarını da göstərirdi. Buna görə də Heydər Əliyev yalnız öz ölkəsində deyil, bütün dünyada maraqla qarşılanır, dünyanın dövlət başçıları tərəfindən böyük hörmət və ehtiramla, yüksək səviyyədə qəbul edilirdi [5, s.59-61].

Prezident Sərəncamında deyilir: "Heydər Əliyevin zəngin həyat yolu və müstəsna fəaliyyətinin bütün mərhələləri bir-birini tamamlamış, öz xalqına sıx bağlılığın, milli dövlətçilik məfkurəsinə sadiqliyin canlı təəcəssümü olmuşdur" [1].

Çalışdığı və işlədiyi bütün yüksək vəzifələrdə, görüşdüyü beynəlxalq görüşlərdə o, ilk növbədə Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının mənafeyini, milli-mənəvi dəyərləri qorumağı əsas vəzifə bilirdi. Sözünl əsl mənasında bir Vətən övladı kimi əsl azərbaycanlı idi və bununla da fəxr edirdi. Dərin hikmətə malik dahi şəxsiyyət, böyük siyasətçi, uzaqgörən diplomat, yüksək zəka sahibi idi. Hikmətlə dolu zəngin həyat təcrübəsi var idi.

Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın inkişaf strategiyasını elmi cəhətdən əsaslandırılmış yeni strukturlarını yaratdı və onları da zamanın ruhuna uyğun və tarixi şəraitə uyğun olaraq təkmilləşdirməyi təmin etdi. Bununla da Heydər Əliyev milli inkişaf strategiyasının yeni modelini yaratdı və modern dövlət kimi Azərbaycan yeni inkişaf dövrünə qədəm qoydu.

Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevin yaratdığı dövlət strukturları nə qədər bəşəri məzmun daşısa belə, Azərbaycanın milli xarakterini və xüsusiyyətlərini həmişə ön planda meydana çıxarmışdır. Heydər Əliyev həmvətənlərinin, və soydaşlarımızın milli ruhunu, müdrikliyini, gözəlliyini, rəşadətini və qəhrəmanlığını dönə-dönə qeyd edərək, onları ümumbəşəri ideyalar səviyyəsinə yüksəltmişdir.

Prezident İlham Əliyev demişdir: "Heydər Əliyevin cəsarəti, zəkası, təcrübəsi, xalqın ona olan inamı ölkəmizi çətin vəziyyətdən çıxardı". Cənab Prezidentin dediyi kimi, 1993-2003-cü illərdə dövlətçiliyimizin çox möhkəm əsasları qoyuldu. Bu illəri sabitlik və inkişaf illəri kimi xarakterizə etmək olar [2]. Qısa müddətdə Azərbaycan inkişaf edən dünya dövlətləri bərabərliyinə yüksələ

bildi. 2023-cü ilin "Heydər Əliyev ili" elan edilməsi haqqında Prezident Sərəncamında deyildiyi kimi, "Heydər Əliyev Azərbaycanın müasir simasının, xalqımızın zəngin dəyərlərinin dünyaya tanıtılması və ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli mövqe qazanmasında müstəsna rol oynamışdır".

Xalqımızın və tariximizi müdriklik zəkasından qaynalanan Heydər Əliyev ideyaları dövlətçilik və azərbaycançılıq prinsiplərini ifadə edərək milli mentalitetimizin bütün atributlarını və prioritet məsələlərini əhatə edir.

Heydər Əliyev Allahın qüdrət və əzəmətindən, böyük ilahi varlığından Azərbaycan xalqına verilən böyük bir möcüzəsidir.

Heydər Əliyev müasir tariximiz üçün müstəsna dərəcədə böyük əhəmiyyətə malik olan dahiyənə bir əsər yadigar qoymuşdur. Bu əsər, Ulu Öndərin özünün də dəfələrlə dediyi kimi, "Azərbaycan" adlı müqəddəs bir əsərdir, müstəqil və qüdrətli Azərbaycan Respublikasıdır. Xalqımızın dil əzbərinə, xalq musiqisinə və milli nəğməmizə çevrilmiş bu sözlər: "nə qədər ki, Azərbaycan var, mən varam, Azərbaycan mənim ürəyimdir, nəfəsimdir, canımdır". Bəli, bütün Azərbaycan xalqının ürək sözü olan bu şirin-şəkər sözlər məhz Ulu öndər Heydər Əliyevə məxsusdur, ilk dəfə onun dilindən səslənmişdir.

Milli-mənəvi irsimizə, vətən tariximizə, dövlətçiliyimizə və azərbaycançılıq məfkurəsinə bağlılıq Heydər Əliyevin ruhundan və əqidəsindən qidalanırdı O, həyatı, ürəyi ilə öz xalqının mənəvi köklərinə bağlı olan parlaq bir şəxsiyyət, dahi dövlət xadimi idi. Özünün dediyi kimi, ömrünü və həyatını xalqına həsr etmişdi. Heydər Əliyev bütün varlığı ilə sevdiyi və canından əziz bildiyi doğma xalqının mənafeələrini daim önə çəkmiş, azərbaycanlı olması ilə fəxr etmişdi [3].

Azərbaycan dövlətçiliyi məsələlərinə yüksək qiymət verən Ulu öndər Heydər Əliyev dəfələrlə demişdir ki, dövlətçilik həm də azərbaycançılıq deməkdir, milli-mənəvi dəyərləri inkişaf etdirmək deməkdir. Dövlətçilik Azərbaycanın müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək deməkdir, ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək deməkdir. Buna görə də, "...Hər bir gənc Azərbaycanın müstəqil gələcəyini təmin etmək üçün Vətəni sevməlidir, ölkəni sevməlidir, torpağı sevməlidir, xalqını sevməlidir, millətimizi sevməlidir, milli ənənələrimizi sevməlidir, tariximizi sevməlidir" [4].

Beləliklə, Heydər Əliyevin dediyi kimi, bu gün bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən dövlətçilikdir, azərbaycançılıqdır, milli-mənəvi dəyərlərimizdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin "Heydər Əliyev ili" elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // "Azərbaycan" qəzeti, 30 sentyabr, 2022-ci il
2. İlham Əliyev. Müstəqilliyimizin 25-ci ildönümü münasibəti ilə təntənəli yığıncaqda nitq "Azərbaycan" qəzeti; 18 oktyabr 2016
3. Heydər Əliyev. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında nitq. "Azərbaycan" qəzeti; 10 may 2001
4. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. V kitab. B; Azər nəşr, 1998, 500 s.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA İQTİSADI YÖNÜMLÜ TƏHSİLİN İNKİŞAFI

Nüşabə Astan qızı Qədimli

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti

nushaba.qadimli@mdu.edu.az

Hər bir dövlətin uzunmüddətli inkişaf perspektivi onun sağlam və etibarlı təməl üzərində qurulmasından asılıdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin məqsədyönlü, konkret hədəflərə istiqamətlənmiş fəaliyyəti ölkənin siyasi və sosial-iqtisadi həyatı ilə bağlı problemlərin həllinə sistemli və kompleks yanaş-

manı təmin etmiş, qarşıya qoyulan vəzifələri yerinə yetirmək üçün ən səmərəli üsul və vasitələrin seçilməsinə imkan vermişdir.

Ulu Öndər bütün sahələrdə olduğu kimi, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə milli kadrların hazırlanması istiqamətində də ciddi addımlar atmış və ölkənin inkişafına xidmət edəcək güclü milli kadr potensialını formalaşdırmış, ölkədə iqtisad elminin, iqtisadi yönümlü təhsilin inkişafı, iqtisadçı kadrların daha keyfiyyətli hazırlanması və milli iqtisadiyyatın formalaşması istiqamətində məqsədyönlü tapşırıqlar vermişdir.

Təsadüfi deyil ki, Ümummilli Lider geniş məzmunlu çıxışlarından birində, cəmiyyətin bünövrəsində iqtisadiyyatın dayandığını və buna görə də ən hörmətli ixtisasın iqtisadçı ixtisası olduğunu qeyd etmişdir. Bu çıxış müasir Azərbaycanda iqtisad elmi və təhsilin inkişafı, milli iqtisadçı kadrların formalaşdırılması prosesinin başlıca vəzifələrini özündə ehtiva edən proqram xarakterli tarixi sənəddir. Dahi rəhbərin ölkə iqtisadiyyatı qarşısında qoyduğu vəzifələr 2030-cu ilə hədəflənmiş İnkişaf Strategiyasının əsasını təşkil etməklə, iqtisadi fəaliyyətin əsas istiqamətlərini müəyyən edir.

24 oktyabr 2013-cü ildə “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın qəbul edilməsi və bu çərçivədə ali təhsil sektorunda yeni məzmunlu və kompleks islahatlara start verilməsi, ölkə təhsilinin inkişafında dönüş nöqtəsi olmuşdur. Bu dövr ərzində ölkədə, ali təhsil sektorunda baş verən qlobal tendensiyalara, eləcə də ölkə iqtisadiyyatının yeni inkişaf tələblərinə uyğun olaraq, inkişaf konsepsiyasını reallaşdırmaq, elm-təhsil-innovasiya üçbucağını formalaşdırmaq, üçüncü nəsil universitetə çevrilmə yolunda uğurlu islahatlar həyata keçirilmişdir.

Aydındır ki, bazar iqtisadiyyatına keçid digər ictimai elmlərdə olduğu kimi, iqtisad elmində də köklü dəyişiklikləri tələb edir və bu dəyişikliklər həm aparılan tədqiqatlara, həm də iqtisadçı kadr hazırlığı prosesinə yanaşmada özünü göstərir. Ulu Öndər bu barədə qeyd edir: “İctimai elmlər çox dəyişir... Elmdə, təhsildə, kadrların hazırlanmasında bu dəyişikliklər görək yeni Azərbaycanın yaranmasına xidmət etsin. O cümlədən də iqtisad elmi.” Bu istiqamətdə ölkə ali təhsil müəssisələri dünyanın yüksək reytingli universitetlərinin təcrübəsini öyrənərək və ölkə iqtisadiyyatının tələbləri əsasında tədris plan və proqramlarının təkmilləşdirilməsi, kadr hazırlığı üzrə yeni ixtisasların formalaşdırılması, təhsilverənlərin peşə bacarıqlarının artırılması, elmi-pedaqoji kadr potensialının gücləndirilməsi və ən əsası elmi-tədqiqatların keyfiyyət parametrlərinin yüksəldilməsi istiqamətlərində əhəmiyyətli addımlar atır.

Bu istiqamətdə ali təhsil müəssisələrində (ATM) yüksək səviyyəli tədrisin və biznes dünyası ilə səmərəli əlaqələrin qurulması üçün ilk növbədə yüksək elmi-tədqiqat potensialı tələb olunur. Ali Təhsil Müəssisələri elmi-tədqiqat potensialını artırmaq və yaxın gələcəkdə tədqiqat universitetinə çevrilmək yolunda son illər bir sıra müsbət nəticələr əldə etmişdir. Belə ki, “Azərbaycan Respublikasında Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın 2.3.1 və 5.10-cu bəndlərinə uyğun olaraq Differensial Əmək Haqqı Sistemi tətbiq edilir. Professor-müəllim heyətinin elmi fəaliyyətlərinə görə bu sistemin tətbiqi nəticəsində elmi-pedaqoji göstəricilər əvvəlki illərlə müqayisədə ciddi şəkildə yaxşılaşmış və bu yaxşılaşma müvafiq beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında və reyting siyahılarında da öz əksini tapmağa başlamışdır.

ATM-lərdə Differensial Əmək Haqqı Sisteminin tətbiqi ilə yanaşı, nüfuzlu beynəlxalq elmi nəşrlərdə əsərləri çap edilən əməkdaşlar üçün mükafatlandırma sistemi də fəaliyyət göstərir. Bu mükafatlandırma sisteminə əsasən hazırda nüfuzlu “Web of Science” və “Scopus” elmi bazalarına daxil olan elmi nəşrlərdə əsərləri çap edilən əməkdaşlar nəşrin təsir dərəcəsindən (impact factor) asılı olaraq mükafat almaq imkanına malik olur.

Heç də təsadüfi deyil ki, atılan bu kimi addımların nəticəsində ATM əməkdaşlarının “Web of Science” və “Scopus” bazalarına daxil olan elmi nəşrlərdə çap etdirdikləri elmi əsərlərin sayı artmaqdadır.

Artıq ATM-lər tədqiqat universiteti statusunu əldə etməyi özünün başlıca strateji məqsədlərindən biri kimi müəyyən etmişdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün qarşıdakı illərdə magistratura və doktorantura təhsilini tamamilə mütərəqqi dünya təcrübəsinə uyğunlaşdırmağı, milli və beynəlxalq səviyyədə yüksək reyting qazanmış ən azı bir “beyin mərkəzi” formalaşdırmağı, sifarişlər və qrant-

lar əsasında yerinə yetirilən tədqiqat layihələrinin sayını davamlı artırmağı, "Web of Science" və "Scopus" bazalarındakı məqalələrin sayını artıraraq ölkədə lider universitetlər səviyyəsinə yüksəlməyi, bu bazalara daxil olan nüfuzlu konfransa və elmi jurnala sahib olmağı və hər il iqtisadçı tələbələrin nüfuzlu beynəlxalq tələbə konfransını təşkil etməyi özünün əsas hədəfləri kimi seçmişdir.

Ümummilli Lider bazar iqtisadiyyatının önəmi və əsas xüsusiyyətləri üzərində dayanmaqla iqtisadçılara elm və tədris fəaliyyətlərində yol göstərmişdir. O, yeni iqtisadi sistemin təməlində bazarın dayandığını, bazarın özünü-tənzimləmə mexanizmi olduğunu və bütün iqtisadi fəaliyyətlərin də məhz bazarın tələblərinə uyğun həyata keçirilməsinin zəruriliyini vurğulamışdır: "... Bazar iqtisadiyyatı özü-özünü tənzimləyən bir iqtisadiyyatdır. Bazar varsa, iqtisadiyyat var. İqtisadiyyat bazar üçündür."

Bu gün ölkə ATM-lərində həyata keçirilən elmi tədqiqatlarda və tədris edilən fənnlərdə də məhz bu prinsip əsas götürülür. İstifadə edilən dərslik və dərs vəsaitlərinin əksəriyyəti inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrin universitetlərində tədris edilən vəsaitlərdir. Bu istiqamətdə son illər atılan addımlar arasında (ATM)-lərdə tədris olunan fənnlərin sillabuslarının tamamilə yenilənməsi, kitabxana fondunun müasir dərslik və dərs vəsaitləri hesabına zənginləşdirilməsini və dünya universitetlərində tədris edilən fundamental dərsliklərin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsini xüsusi vurğulamaq olar. Bu baxımdan son dövrlər iqtisadiyyat üzrə əsas fənnlər olan "İqtisadiyyata giriş", "Mikroiqtisadiyyat" və "Makroiqtisadiyyat"ın, Harvard Universitetinin professoru Qreqori Mənkyu tərəfindən yazılmış müvafiq dərsliklər əsas götürülərək, tədrisinə başlanılması və Nobel Mükafatı Laureatı Paul Kruqmanın "Beynəlxalq iqtisadiyyat: nəzəriyyə və siyasət" adlı məşhur dərsliyinin BP-nin maliyyə dəstəyi ilə Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun keyfiyyətli tədqiqatların və tədris prosesinin təşkilində son illər dünyanın inkişaf etmiş universitetlərindən məzun olan gənclərin müəllim və ya tədqiqatçı kimi (ATM)-lərə cəlb edilməsinin də böyük rolu olduğu qeyd edilməlidir. Bu gənclərin əksəriyyəti "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı" çərçivəsində inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrin nüfuzlu universitetlərindən magistr və ya fəlsəfə doktoru dərəcəsi almışdır. "Gənc müəllim-1" və "Gənc müəllim-2" layihələri çərçivəsində müsabiqə əsasında əmək fəaliyyətinə başlayan bu gənclər, təhsil aldıkları universitetlərlə ölkə ATM-ləri arasında səmərəli əməkdaşlıq əlaqələrinin, o cümlədən də təcrübə mübadiləsinin qurulmasında əhəmiyyətli rol oynayırlar.

Kadr hazırlığında bazarın tələblərini daha dolğun şəkildə öyrənmək və onlara uyğunlaşmaq məqsədilə tədrisin təşkili əmək bazarının cari tələblərinə uyğunlaşdırılır, sahibkarlıq universiteti modelinin yaradılması və məzunların işlə təmin olunmasında iş dünyasının birgə fəaliyyəti nəzərdə tutulur.

Heydər Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi və modernləşdirilməsi prosesinin mütərəqqi dünya təcrübəsi və müasir iqtisadi nəzəriyyələr əsasında həyata keçirilməli olduğunu düşünür və bu təcrübə və nəzəriyyələrin ölkə reallıqlarına uyğunlaşdırılmasını iqtisadçı alimlərin başlıca vəzifəsi kimi görürdü: "Dünya təcrübəsini siz... toplamalısınız. Nəzəriyyəni – yeni nəzəriyyə icad etməyə ehtiyac yoxdur – ümumiləşdirmək, bizim iqtisadiyyatımıza uyğunlaşdırmaq sizin vəzifənizdir."

Son illər ATM-lərdə çoxlu sayda tədqiqat mərkəzləri yaradılmış, elmi tədqiqatların milli iqtisadiyyatın problemləri ilə əlaqələndirilməsi istiqamətində əməli işlər görülmüşdür. Dünya elminin nümunəvi əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi sahəsində yaxşı təcrübə əldə edilmiş və bu istiqamətdə ölkə elminə töhfələr verməyə başlamışdır.

Ölkədə həyata keçirilən iqtisadi islahatların, onların nəticələrinin dərin elmi təhlillərinin aparılması heç şübhəsiz ki, ilk növbədə iqtisadçıların işidir. Bu baxımdan, böyük potensiala malik ATM-lər var.

Ümummilli Lider iqtisadçılara yol göstərərək deyir: İqtisadçılar gərək apardığımız islahatların hər birinin həm həyata keçirilmə prosesini, həm də nəticələrini təhlil etsinlər. Ola bilər, bundan yaxşı əsərlər də yaza bilərsiniz."

Son illər ölkədə aparılan iqtisadi islahatların və onların əldə olunan uğurlu nəticələrinin təhlilinə həsr edilmiş çoxlu sayda elmi və analitik məqalələr nəşr edilir.

Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar və ölkə iqtisadiyyatının ayrı-ayrı məsələlərinə həsr edilmiş elmi əsərləri nüfuzlu beynəlxalq nəşrlərdə də çap edilir.

Həqiqətən də bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi subyektlərin gözləntiləri və davranışı iqtisadi siyasətin, iqtisadi islahatların uğurunu şərtləndirən əsas amillərdən biridir. İqtisadi subyektlərin gözləntilərinin və davranışlarının düzgün istiqamətdə formalaşması isə heç şübhəsiz ki, ilk növbədə iqtisadi maarifləndirmə tələb edir. Heydər Əliyev bu istiqaməti də iqtisadçıların qarşısında bir hədəf kimi qoyaraq deyirdi: "Mənim üçün daha çox maraqlıdır ki, iqtisadi siyasəti-mizi, islahatlarımızı geniş kütləyə izah etməkdə fəal yardımçımız olasınız."

Son illər çoxlu sayda iqtisadi ekspertlər televiziya, radio, qəzet, jurnal, sosial şəbəkə, ictimai mühazirə və digər vasitələrlə iqtisadi subyektlərin maarifləndirilməsi işinə öz töhvəsini verməyə çalışır.

2017-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu və Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq üzrə Əmanət Kassaları Fondunun "Gənc alimlər və maliyyə savadlılığı" mövzusunda birgə təşkil etdikləri elmi məqalə müsabiqəsi keçirilmiş, yazılan məqalələr əhalinin maliyyə savadlılığının artırılmasının müxtəlif nəzəri-metodik aspektlərinə həsr edilmişdir.

Hazırda ATM-lərdə qlobal təhsil və tədqiqat bazarına inteqrasiya edərək, yüksək keyfiyyətli tədris və tədqiqatların həyata keçirildiyi universitetə çevrilmək məqsədilə dünyanın müxtəlif ölkələrinin nüfuzlu universitetləri və beynəlxalq elm, təhsil və mədəniyyət təşkilatları ilə əməkdaşlıq edir, təcrübə mübadiləsi həyata keçirir və birgə proqramlar reallaşdırır. Heydər Əliyev çıxışında dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın əhəmiyyətini vurğulayaraq qeyd edirdi: "Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunaraq iqtisadiyyatımızı çox sürətlə inkişaf etdirə bilərik. Belə imkanlar mövcuddur və bizim böyük perspektivlərimiz var".

Son illər ölkədə beynəlxalq qrant layihələrinin əldə edilməsi və onların idarə olunmasında da uğurlar əldə edilir. Avropa Komissiyasının maliyyələşdirdiyi "Beynəlxalq əlaqələr sahəsində universitet idarəçiliyinin inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi" layihəsi, "Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanların Azərbaycan ali təhsil müəssisələrinə inteqrasiyası" layihəsi və "Azərbaycanda doktorantura təhsilinin təkmilləşdirilməsi və Vahid Avropa Ali Təhsil Məkanının tələblərinə uyğun strukturlaşdırılması" layihəsi bunlara misal göstərilə bilər.

Hazırda ATM-lər müxtəlif nüfuzlu xarici universitetlərlə birgə beynəlxalq ikili diplom proqramı həyata keçirir. Eyni zamanda ölkədə təhsil xidmətləri ixrac edən ali təhsil ocaqları da mövcuddur.

ATM-lər ali təhsil sahəsində müxtəlif nüfuzlu beynəlxalq reyting təşkilatları ilə sıx əlaqələr qurur.

Dünya universitetlərinin veb populyarlığını müəyyən edən UniRank agentliyinə görə, 2017-2020-ci illər arasında hər il universitet internet resursları üzrə Azərbaycanın ən yaxşı və ən populyar ali məktəbi müsabiqəsi və nüfuzlu "Webometrics" agentliyinin reyting siyahılarına əsasən "Google akademik istinadlarının sayı"na görə Azərbaycanın alitəhsil müəssisələri arasında müsabiqələr keçirilir.

İqtisadiyyat dinamik inkişaf edən, daim yeniliklərə, innovativ texnologiyalara açıq olan bir sahədir. Bu baxımdan iqtisadçı kadrları yetişdirən ali təhsil müəssisələrinin də bütün bu yeniliklərə adekvat cavab verə biləcək çevik təhsil proqramlarına, yüksək keyfiyyətli tədris prosesinə sahib olması tələb olunur. Ümummilli Lider bu istiqamətdə qeyd edir: "Ən əsası bizim gəncləri, gənc nəslə müasir bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun olaraq, müasir dünya maliyyə sisteminin tələblərinə uyğun olaraq təhsilləndirin."

Son illər həm bakalavr, həm də magistratura səviyyəsində yeni ixtisasların açılması, tədris prosesinin tamamilə elektronlaşdırılması, şəffaflığın və hesabatlılığın yüksəldilməsi, əsas hissəsini xaricdə təhsil üzrə dövlət proqramının məzunlarının təşkil etdiyi çoxlu sayda gəncin elmi-pedaqoji fəaliyyətə cəlb edilməsi, ingilis, rus, alman və türk dillərində təhsil proqramlarını həyata keçirən fakültələrin yaradılması, Azərbaycan dilində tədris aparan fakültələrin bazasında keyfiyyətə yeni

meqa fakültələrin formalaşdırılması, gənc və peşəkar kadrların tədris prosesinin idarə edilməsinə cəlb edilməsi, 24/7 kitabxanaların yaradılması və yeni tədris materiallarının formalaşdırılması hesabına tədris prosesinin informasiya təminatının yaxşılaşdırılması, tədris planları və proqramlarının (sillabuslar) yeniləşdirilərək mütərəqqi dünya təcrübəsinə uyğunlaşdırılması və digər tədbirlər nəticəsində ölkədə iqtisadçı kadr hazırlığı xeyli təkmilləşdirilmişdir.

Heydər Əliyevin iqtisadçılar qarşısında qoyduğu əsas vəzifələrdən biri də dünya maliyyə sisteminə bələd olan və xarici dilləri bilən kadrlar yetişdirməkdir: “İqtisadiyyatı irəliyə aparmaq üçün, dünyanın mürəkkəb maliyyə sisteminə, iqtisadi sisteminə qoşulmaq üçün bizə müasir, hazırlıqlı, xarici dilləri bilən, dünya təcrübəsini mənimsəmiş gənclər lazımdır. Bu isə sizin qarşınızda duran əsas vəzifədir.”

ATM-lərdə təhsilin təkmilləşdirilməsi məqsədilə, ölkəmiz Avropa İttifaqının “Erasmus+” proqramına qoşulmuş və layihənin proqramından səmərəli istifadə edir. Təhsilalanlar proqram vasitəsilə xarici dildə yüksək keyfiyyətli təhsil almaq imkanlarını artırır.

ATM-lər 2030 İnkişaf Strategiyasından irəli gələn vəzifələri reallaşdırmaq məqsədilə daha böyük uğurlarla Ümummilli lider Heydər Əliyevin ideyaları işığında möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin müəyyən etdiyi təhsilin, elmin və iqtisadiyyatın inkişaf strategiyalarının reallaşdırılması işinə layiqli töhfələr verməyə çalışır və bu yolda səylərini davam etdirir.

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV MÜSTƏQİL DÖVLƏTİNİMİZİN İLK KONSTITUSİYASININ YARADICISIDIR

Nizami Dilənçi oğlu Zeynalov

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti

nizami.zeynalov@mdu.edu.az

Hər bir xalqın tarixində elə şəxsiyyətlər olur ki, onların fəaliyyəti dövlətin və bütöv bir cəmiyyətin inkişaf yolunu müəyyən edir, yaratdığı irs gələcək nəsillər üçün örnək olur. Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyinin tarixində belə bir düha Heydər Əliyev zirvəsidir. Azərbaycanın ən yeni tarixinin bütöv bir dövrü onun şərəfli adı və möhtəşəm fəaliyyəti ilə bağlıdır. Ulu Öndərin həyat və fəaliyyətinin elə bir tərəfi yoxdur ki, orada Heydər Əliyev öz xalqının tərəqqisi və inkişafı naminə müvafiq addımlar atmamış olsun. Bütün mənalı ömrünü xalqına və dövlətinə həsr edən bu böyük şəxsiyyətin əzəməti, onun atdığı addımların, gördüyü işlərin son dərəcə zəruriliyi və vacibliyi zaman keçdikcə daha dərinlən dərk edilməkdədir.

Bu gün, Cənubi Qafqazda müstəqilliyinin 34-cü ildönümünü qürurla yaşayan ölkəmizin bütün digər sahələrində olduğu kimi, hüquqi dövlət quruculuğu, qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasında Ulu Öndərin müstəsna xidmətləri danılmazdır. Məlumdur ki, müstəqilliyinin ilk illərində dərin anarxiya və xaos girdabına yuvarlanmış ölkəmizin qarşısında dayanan ən ümdə vəzifələrdən biri ölkənin hüquq sisteminin yenidən təşkil edilməsi vəzifəsi idi. Keçmiş sovet hüquq sisteminin çökdüyü bir şəraitdə ölkənin gələcək inkişafının müasir dövrün tələblərinə uyğun prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsində ən vacib addım ölkənin Əsas Qanunun – Konstitusiyanın qəbul olunması idi. 1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktında yeni Konstitusiyanın hazırlanması nəzərdə tutulsa da, təəssüf ki, AXC-Müsavat tandeminin səbatsız fəaliyyəti sayəsində bu istiqamətdə heç bir müsbət irəliləyişə nail olunmadı. Yalnız Ulu Öndərin siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra bütün sahələrdə olduğu kimi, ölkənin Əsas Qanunun hazırlanması və qəbul edilməsi istiqamətində də real addımlar atıldı.

Ölkə Prezidentinin təşəbbüsü əsasında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2 may 1995-ci il tarixli, 1048 nömrəli Qərarı ilə Heydər Əliyevin sədrliyi altında respublikanın görkəmli ziyalıların, hüquqşünasların, alimlərinin, yazıçıların, dövlət rəsmilərinin iştirakı ilə 34 nəfərdən ibarət Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiya yaradıldı.

Komissiyanın 5 iyun 1995-ci il tarixli ilk iclasında Ulu Öndər Komissiya qarşısında çox mühüm vəzifələr müəyyən etdi. Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, “Biz elə bir layihə hazırlamalı, elə bir Konstitusiya qəbul etməliyik ki, o, müstəqil Azərbaycan Respublikasının demokratik prinsiplər əsasında uzun müddət sabit inkişafını təmin edə bilsin” [2]. Ulu Öndərin müəyyən etdiyi vəzifələr üzrə Komissiya çox gərgin iş şəraitində, 6 ay müddətində fəaliyyət göstərərək, Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayıb müzakirəyə təqdim etdi.

Ulu Öndər Komissiyanın məhsuldar işinə yüksək qiymət verərək demişdir: Sitat: “Bu gün hamımız mənəvi rahatlıq hissi keçirə bilərik. Çünki tarixi bir iş görüldü. Tarixi bir sənəd yaradılıb. Bu gün biz ölkəmizin bütün ictimaiyyəti qarşısında, dünya ictimaiyyəti qarşısında deyə bilərik ki, Azərbaycan Respublikasının, xalqımızın tarixində ilk demokratik konstitusiyanın yaradılmasında iştirak etmişik. Bu layihənin hazırlanması bizim hamımızın birgə əməyinin nəticəsidir”.

Ulu Öndər təkcə komissiyanın işinə deyil, eyni zamanda yaradılan sənədə, Konstitusiyanın ilk layihəsinə də böyük qiymət verir, onu Azərbaycanın konstitusiyaçılıq tarixində fərqli bir sənəd kimi dəyərləndirirdi: “Komissiyanın sədri kimi, şəxsən mən bu böyük tarixi sənədin hazırlanmasında öz məsuliyyətimni dərk edirəm, çox rahatlıq hissi ilə bu layihənin altından imza atıram və bəyan edirəm ki, Azərbaycanın bu günü və gələcəyi üçün çox mühüm bir sənəd – Konstitusiya hazırlanmışdır. Konstitusiya layihəsinin ən böyük dəyəri və fərqli cəhəti onadn barətdir ki, xalqımızın, respublikamızın tarixində bu, ilk, tamamilə sərbəst, müstəqil şəkildə və öz milli iradəmizlə yaradılan konstitusiyamızdır. Bu, dünya birliyində bərabər hüquqlu yerini tutmuş Azərbaycan dövlətinin Konstitusiyasıdır” [4, s.473].

Konstitusiya layihəsinin son variantı komissiyanın 12 oktyabr tarixli 6-cı iclasında müzakirə edilərək ümumxalq müzakirəsinə verilməsi tövsiyə olundu. Layihə 15 oktyabr 1995-ci il tarixində mətbuatda dərc olunaraq ümumxalq müzakirəsinə verildi. Lakin məlumdur ki, Konstitusiya layihəsinin müzakirəsi heç də birmənalı qarşılanmadı. Əlbəttə, xalqın mütləq əksəriyyəti, ölkənin sağlam ictimaiyyəti konstitusiya layihəsini böyük razılıq və məmnuniyyət hissi ilə qarşılasa da, təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, bəzi pozucu qüvvələr ümumxalq işinə mane olmağa, ictimaiyyəti çaşdırmağa yönəlik fikirlərlə çıxış edirdilər. Pozucu qüvvələr Konstitusiya layihəsinin xüsusilə dil məsələsi ilə bağlı müddəalarında təkid etməyə çalışırdılar. Lakin Ulu Öndərin siyasi fəhmi və uzaqgörənliklə atdığı qətiyyətli addımlar ictimaiyyətin fikrini çaşdırmağa çalışan bu qüvvələrə tutarlı cavab oldu.

Konstitusiya layihəsi ayrıca olaraq, 1995-ci ilin oktyabrın 31-də Elmlər Akademiyasının müzakirəsinə təqdim edildi. Azərbaycanın görkəmli alimlərinin, ziyalılarının, yazıçıların, jurnalistlərin, dilçilik sahəsinin görkəmli mütəxəssislərinin yaxından iştirakı ilə bir daha layihə müzakirə olundu və onun dövlət dili ilə bağlı müddəası əsaslandırılmış şəkildə izah olundu.

Ulu Öndər xüsusilə, Konstitusiya layihəsində Naxçıvan Muxtar Respublikasına aid olan müddəalarla bağlı prinsipial mövqe nümayiş etdirirdi: “Bəziləri bu maddənin əhəmiyyətini dərk etmədən, buna səthi yanaşaraq, formal nöqtəyi-nəzərdən münasibət göstərərək, populist xarakterli fikirlərlə çıxış edirlər. Bunlar tam əsassızdır, çox cılız fikirlərdir. Biz bunu mütəxəssislərlə dəfələrlə müzakirə etdik, unitar dövlətlərin və demokratiya sahəsində çox inkişaf etmiş dünya ölkələrinin praktikasına nəzər yetirdik. Hesab edirik ki, bu fəsil tamamilə əsaslıdır, xüsusilə də Azərbaycanın keçdiyi tarixi yol, tarixi keçmişimiz və rastlaşdığımız təhdidlər baxımından böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir” [4, s.476].

Müzakirələrin aparılması zamanı Heydər Əliyev tükənməz enerji və böyük səbrlə, yüksək təşkilatçılıq bacarığı ilə bütün söylərini Konstitusiya layihəsinin prinsipial məqamları üzrə milli maraqlara uyğun vahid rəyin əldə olunmasına yönəldə bildi.

Gərgin keçən müzakirələrdən sonra qədərbilən xalqımız Ulu Öndərin müəllifi olduğu Konstitusiya layihəsini böyük inamla dəstəklədi və ölkənin Əsas Qanunu 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq referendumunda 91,9 % faiz səs çoxluğu ilə qəbul edildi [3]. Beləliklə, Azərbaycanın gələcək inkişafı yoluna işıq saçıran ilk müstəqil Konstitusiyanın qəbul edilməsi ilə, Ulu Öndər Azərbaycan xalqı qarşısında daha bir tarixi misiyasını yerinə yetirmiş oldu. Bu gün Azərbaycan Respublikası xalqımızın milli maraqlarını rəhbər tutaraq, yeni reallıqlar şəraitində müstəqil siyasət

tini daha cəsarətlə, prinsipliliklə davam etdirir, Konstitusiyanın tələblərinə və öz suveren hüquqlarına əsaslanaraq, qarşıda duran strateji hədəflərə doğru inamla irəliləyir [1].

Beləliklə, üzərindən 30 il ötdükdən sonra daha dərinlən dərk edərək tam məsuliyyəti ilə deyə bilirik ki, Ulu Öndər müstəqil dövlətimizin ilk Konstitusiyasının müəlifidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasında 2025-ci ilin “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı / [Elektron resurs] <https://president.az/az/articles/view/67775>
2. Abdullayev F. Ulu Öndər Heydər Əliyev - müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyasının müəllifi / [Elektron resurs] <https://www.constcourt.gov.az/az/details/1596>
3. Konstitusiya-demokratik cəmiyyətin hüquqi əsasıdır / “Şərq qapısı” qəzeti, 8 noyabr, 2023
4. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. Bakı: Azər nəşr, 1997, 527 s.

HEYDƏR ƏLİYEVİN MÜƏLLİMƏ VERDİYİ BÖYÜK QIYMƏT ALI TƏHSİL MÜƏSSİSLƏRİNDƏ PEDAQOJİ PERSONALIN İDARƏ EDİLMƏSİ KONTEKSTİNDƏ

Esmira Hilal qızı Cəfərova

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti

esmira.cafarova@mdu.edu.az

Dünya tarixində silinməz izlər qoymuş və bəşər mədəniyyətinə möhtəşəm töhfələr vermiş şəxsiyyətlərin hamısı öz müəllimlərinə və ustadlarına həmişə minnətdar olmuşlar, insanlara, elm, tərbiyyə və mədəniyyət verən insanları xüsusi olaraq qiymətləndirmişlər. Bu şəxsiyyətlərin böyüklüyü və dahiliyi də məhz ondadır ki, onlar hər şeyin dəyərini düzgün müəyyən edə, hər kəsə layiq olduğu qiyməti verə bilirlər, hər şeyin meyarını, mizanını və tərzini böyük ustalılıqla müəyyən edirlər. Onların diqqətindən heç nə, heç kim yayınmır. Milli və ümumbəşəri dəyərlərə yüksək səviyyədə xidmət edən insanların haqqını ödəmək belə şəxsiyyətlərin həyat kredosu, ictimai missiyasıdır.

Belə möhtəşəm şəxsiyyətlərdən biri də Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyevdir. Naxçıvanda doğulub, boya-başa çatmış Ümummilli lider Heydər Əliyevin seçdiyi ilk yol məhz pedaqoji fəaliyyətlə əlaqədar olmuşdur. 1939-cu ildə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu bitirən Ümummilli Lider müəllimlik sənətini təsadüfən seçməmişdi [1]. XX yüzilliyin 20-ci - 30-cu illərində total cəhalət və savadsızlıq dövrü yaşayan Azərbaycan xalqını yeni inkişaf mərhələsinə çıxarmaq, onu maarifləndirmək və dünya xalqları arasında tanıtmək, insanların şüurunda və intellektində inqilab etmək Ulu Öndərin ruhuna və təbiətinə apriori məxsus olan pozitiv və mütərəqqi ideya idi. Təsüdfi deyil ki, Ümummilli lider Heydər Əliyev XX əsrin 60-cı-80-ci illərində Azərbaycan Respublikasına birinci rəhbərliyi dövründə daim özəl diqqət altında saxladığı məsələlərdən biri də Azərbaycan təhsilinin sütunları sayılan pedaqoqlara, müasir nəsllərin əqlini və zəkasını ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşdirən müəllimlərə çox böyük qayğının və hörmətin göstərilməsi, onların misilsiz əməyinin layiqincə qiymətləndirilməsi və rifah səviyyəsinin o dövrün müvafiq standartlarına çatdırılması olmuşdu.

Bütün həyatı boyu müəllim sənətinə xüsusi və tükənməz rəğbət bəsləyən Ümummilli lider Heydər Əliyev bu müqəddəs peşənin sahibləri olan insanlar haqqında dünya tarixinə qızıl hərflərlə yazılmış çox dahiyənə sözlər demişdi: “Bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən, təhsil səviyyəmizdən asılı olmayaraq, bütün nailiyyətlərimizə görə məktəbə və müəllimə borcluyuq”. Ulu Öndərin bu möhtəşəm sözlərində ifadə olunan böyük fəlsəfənin etik-mənəvi və ideya-siyasi məzmununa nüfuz etdiyimiz zaman biz orada heç vaxt yaradıcı insanların haqqını və hüququnu unutmayan, nə qədər ucalsa da onu ucaldanların misilsiz əməyinə adekvat qiymət verməyi bacaran, istedadlı, mərhəmətli və nəcib bir qəlbin sahibi olan böyük insanın yenilməz portretini görürük.

Müəllimlərin möhtəşəm əməyinə layiqincə qiymət verən Ulu Öndər “Mən dünyada müəllimdən yüksək ad tanımıram” sözlərini dedikdə qəlbinin, zəkasının, xalqa və onun intellektual dayacağı olan insanlara məhəbbətinin diqtəsi ilə “müəllim” adını, müəllim şərəfini və müəllim tituluunu ən ali mərtəbəyə qaldırır, ona bütün peşələr və sənətlər içərisində ən yüksək status verirdi. Bütün bu deyilənlər öz real əksini bilavasitə Ulu öndərin siyasi fəaliyyətində tapırdı. Müasir milli tariximizin XX yüzilliyin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlayan keyfiyyətə yeni dövrü digər sahələrdə olduğu kimi təhsil və mədəniyyət sahəsində baş verən intibah kimi xarakterizə olunurdu. Heydər Əliyevin adı və möhtəşəm fəaliyyəti ilə bağlı olan həmin dövrdə Ulu Öndər digər ictimai, iqtisadi və mədəni tədbirlər kimi Azərbaycan müəlliminin həyatını, professional fəaliyyətini, rifahını, peşəsi ilə əlaqədar perspektivlərini və inkişaf tendensiyyalarını tənzimləyən qurultayların keçirilməsinə xüsusi diqqət ayırırdı.

Azərbaycana bilavasitə rəhbərlik etdiyi 23 il ərzində (1969-1982 və 1993-2003) Ulu öndər Heydər Əliyev “müəllim” adının və fəaliyyətinin ucalığını təsdiq edən üç qurultayı şəxsən özü təşkil etmiş, orada geniş nitq söyləyərək müəllimlərin fəaliyyətinə möhtəşəm stimullar və adekvat impulslar qatmışdı. İlk belə elmi tədbir 1978-ci il 18-19 may tarixində Bakı şəhərində təşkil edilmiş Azərbaycan müəllimlərinin IX Qurultayı olmuşdu. Bu zaman 1978-ci il aprelin 21-də qəbul olunmuş Azərbaycan SSR-in son Konstitusiyasında Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan dili rəsmi dövlət dili elan edilmiş və bu tədbir Azərbaycan məktəbinin və ölkə müəllimlərinin qarşısında mühüm tarixi vəzifələr qoymuşdu [2]. Azərbaycan müəllimlərinin IX Qurultayında Ulu öndər Heydər Əliyev “Ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinin təlimini, tərbiyəsini və əməyə hazırlanmasını daha da təkmilləşdirmək haqqında” adlı böyük nitq söyləmiş, bununla da Azərbaycan cəmiyyətinə və gənc nəslin təlim-tərbiyəsilə məşğul olan müəllimlərə yeni eranın başlanması haqqında tarixi mesaj göndərmişdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana ikinci rəhbərliyi dövründə (1993-2003) XX əsrin 70-ci illərində qoyulmuş qurultay ənənəsi davam etdirilmiş və 1998-ci il sentyabr ayının 25-də Heydər Əliyev sarayında Ulu Öndərin sədrliyi ilə Azərbaycan müəllimlərinin XI Qurultayı keçirilmişdi. Qurultayda, ilk dəfə olaraq, Azərbaycan müəllimlərinin himni qəbul olunmuşdu. Azərbaycan təhsilinin, siyasi müstəqillik şəraitində bu mühüm işi reallaşdıran müəllimlərin qarşısında dövrün ruhuna və günün tələblərinə uyğun vəzifələr qoyulmuşdu. Yeni dövrün təhsil standartlarına uyğun islahatlarının keçirilməsi müəyyən edilmişdi.

Ulu Öndərin Azərbaycan təhsilinə və onun fədakar əsgərləri olan müəllimlərə misilsiz sevgisinin, sarsılmaz məhəbbətinin nümunəsidir ki, o, 2003-cü ildə ABŞ-ın Ohayo ştatında, Klivlend xəstəxanasında müalicə olunarkən 2003-cü il oktyabr ayının 4-də Bakıda Heydər Əliyev sarayında kerçəkləşən Azərbaycan müəllimlərinin XII Qurultayına təbrik məktubu göndərmişdi. XII Qurultayın Ulu Öndərin məktubu ilə açılması tədbirin atmosferində spesifik aura və xüsusi emosionallıq yaratmışdı. Ulu Öndər özü həmin qurultayda iştirak etməsə də müəllimlərə olan sonsuz sevgisi və böyük məhəbbəti tədbirin keçirildiyi Heydər Əliyev sarayının hər bir guşəsində, məruzə edənlərin nitqində və qurultayın spesifik ab-həvasında ifadə olunurdu. 2008-ci il sentyabr ayının 22-də Bakı şəhərində Heydər Əliyev sarayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında və sədrliyi ilə keçirilən Azərbaycan müəllimlərinin növbəti, XIII Qurultayının təşkil olunması isə əsas Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş tarixi ənənənin, “müəllim” adına verilən çox böyük qiymətin və Azərbaycan müəlliminə bəslənən sonsuz məhəbbətin davamı kimi təzahür edirdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin “müəllim” adına, pedaqoq şərəfinə verdiyi qiymətin motivasiya yaradan gücü onun əməllərində maddiləşərək möhtəşəm realıq yaradırdı. Ulu Öndər Azərbaycan müəlliminin milli tariximizdən, dini inanclarımızdan, əxlaqi-nənəvi, etik-mədəni və idraki dəyərlərimizdən davamlı güc və qüvvət alan xarakterini, parlaq zəkasını, qürurlu simasını, xeyirxahlıq, mərhəmət, humanizm və tolerantlıq dolu şəxsiyyətini aşağıda qeyd olunmuş sözlərlə ifadə edirdi: “Azərbaycanın müəllimləri çox yüksək mədəniyyətə və vətəndaşlıq hisslərinə sahib insanlardır”.

Ulu öndər Heydər Əliyevin müəllimlər haqqında dediyi “Məktəbin və orada çalışan müəllimlərin əsas vəzifəsi bizim cəmiyyətimiz, xaqımız və ölkəmiz üçün dəyərli vətəndaşlar yetişdirmək-

dir" sözlərinin hikməti müəllimin cəmiyyətdə, onun inkişafında və tərəqqisində oynadığı möhtəşəm rolun əhəmiyyətini bütün parlaqlığı ilə açıb göstərir. Ümummilli Lider bu sözlərlə Azərbaycan cəmiyyətinin və onun hansı sahədə çalışmasından asılı olmayaraq, hər bir üzvünün, əxlaqi-mənəvi məzmununun, taleyinin, bu gününün və gələcəyinin məhz müəllimlərdən asılı olduğunu tərənnüm edirdi.

Ulu Öndərin "Özünü müəllimliyə həsr etmiş insan ən şərəfli insandır" ideyası isə Quran kəlmələri ilə uzlaşır. Bununla da Heydər Əliyev müəllim adına və sənətinə ən yüksək qiymət verməklə onun müqəddəslik cizgilərini də ön plana çəkirdi. Geniş və ensiklopedik biliklərə sahib olan Ümummilli lider Heydər Əliyev xalqımızın əxlaq və mənəviyyat mənbəyi olan Qurani-Kərimin ilahi həqiqətlərini yaxşı bilirdi və öz fəaliyyətində bu həqiqətləri hərfiyən yerinə yetirməyə çalışırdı. Ulu öndərin müəllimə hörməti və böyük məhəbbəti Qurani-Kərimdə yazılmış kəlamlardan bəhrələnirdi: "Müəllimə hörmət, Allaha və onun Rəsuluna (s.ə.s.) olan hörmətdir", "Müəllim peşəsi müqəddəs bir peşədir. Bu müqəddəslik o qədər alidir ki, uca Yaradanımız belə özünü müəllim adlandırır": "Allah insanlara Qurani öyrətdi" (Quran. ər-Rəhman surəsi. 1-ci və 2-ci ayələr) [3]. Müəllimliyin ucalığını Həzrəti-Əli də layiqincə qiymətləndirir və deyirdi: "Kim mənə bir hərf öyrətsə ona qul olaram".

Sovet dönməində dini məhdudiyyətlər nə qədər sərt olsa da Quranın və milli-mədəni əxlaqımızın mənbəyi sayılan ruhani dəyərlərin öyrənilməsinə xüsusi diqqət ayıran Heydər Əliyev Sovet dönməində Azərbaycanda dini-ruhani dəyərlərin təbliğinə qoyulmuş qadağaya son qoyulmasının və Azərbaycan xalqının yenidən İslam dünyasının müqəddəs arealına qovuşmasının yekunu kimi 1994-cü ildə Səudiyyə Ərəbistanına rəsmi səfər çərçivəsində Məkkədə və Mədinədə müqəddəs məkanları ziyarət etmiş, kiçik həcc və ya ümrə həyata keçirmişdi. Bu XX əsrdə İslam dünyasında baş vermiş ən möhtəşəm hadisələrdən biri idi. Ateizmi dövlət səviyyəsində ideoloji siyasət elan etmiş bir dövlətin ən görkəmli rəhbərinin Məkkəyə üz tutması müsəlman aləminin möhtəşəm tarixi qələbəsi və islam həmrəyliyi sərəhlərinin daha da genişlənməsi kimi qiymətləndirilirdi [4]. O zaman Ümummilli lider Heydər Əliyev Mədinə şəhərində Peyğəmbər Məscidinin "Fəxri qonaqlar kitabı"nda aşağıdakı sözləri yazmışdı: "Mərhəmətli və Rəhm edən Allahın adına. Mən bir müsəlman kimi çox xoşbəxtəm ki, müqəddəs şəhər olan Mədinədə, islamın müqəddəs abidələrində, mavzoleylərdə, Məhəmməd peyğəmbərin Məscidində oldum. Allaha həmd olsun ki, uzun illər ürəyimdə yaşatdığım arzumu və niyyətimi həyata keçirmək kimi bir xoşbəxtliyə nail oldum. Bu tarixi hadisə mənim qəlbimdə böyük təlatüm hissi, hüsur yaratdı. Mən yenidən dərk etdim ki, islami mənbələrin nə qədər ümumbəşəri, fəlsəfi və elmi əsasları var. Mən Qüdrətli Allahın böyüklüyünü bir daha dərk etdim."

Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə Ulu öndər Heydər Əliyev çox bəsit və bayağı proletar kultürünün bütün məhdudiyyətlərini israrla aşaraq, Azərbaycanda dünyanın müasir inkişaf standartları ilə davamlı rəqabət aparmağa qadir olan mədəni və intellektual şəraitin formalaşdırılmasına nail olmuşdu.

Müəllimlik kimi bir fədakar peşənin xalqa verdiyi misilsiz faydanı düzgün qiymətləndirən Heydər Əliyev xalqın savadı və dünyagörüşü ilə bağlı olan ən incə məqamları belə unutmurdu. Azərbaycan müəllimlərinin yüksək entuziazmindən və xalqa xidmət etmək arzusundan çıxış edərək, Ulu Öndər onları çox nəcib bir fəaliyyətə cəlb etmişdi.

Uşaqlıq illəri II Dünya müharibəsi dövrünə təsadüf etmiş və elementar ibtidai təhsil şansından məhrum olmuş insanların təhsil almaq hüquqlarını özlərinə qaytarmaq, onların intellektual imkanlarını dövrün tələblərinə uyğun şəkildə artırmaq məqsədilə xüsusi axşam məktəbləri təşkil olunmuşdu. Yaşlı insanların obyektiv səbəblərdən itirdiyi intellektini bərpa etmələri çox diqqətəlayiq bir hadisə idi. Bununla da Ümummilli Lider millətin rifah və inkişaf meyarlarından biri olan savadlılığın və təhsilliliyin cəmiyyət həyatı üçün zəruri bir normaya çevrilməsini təmin etmişdi.

O vaxtlar ümumittifaq miqyasında tətbiq olunan və vahid tədris standartına tabe etdirilən təhsil sistemində, xüsusilə də humanitar fənlərin tədrisində ciddi boşluqların olması Heydər Əliyevi çox narahat edirdi. Xüsusilə də "Elmi ateizm" fənninin tarixən ciddi ruhani-mənəvi və dini-ideoloji əcnənləri olan Azərbaycanda tədris olunması cəmiyyətdə birmənalı olaraq olduqca pis qarşılanırdı. Ümummilli Lider Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə humanitar fənləri tədris edən müəllim-

lərə xalqın tarixini, mədəniyyətini, dilini və etik-mənəvi dəyərlərini tədris edərkən təqdimatda ölkənin və xalqın milli koloritinə uyğun korrekativlərin edilməsini tövsiyyə etmişdi. Sonralar məlum olmuşdu ki, məcburiyyət qarşısında qalıb sovet ideologiyasını auditoriyada “təbliğ edən” müəllimlərin çoxu dinimizin bütün kurallarına əməl edir, ibadət edir, yaradanın varlığına qəlbən inanırlar. Bütün bunlar isə Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycanda formalaşdırılmış intellektual-mədəni və dini-ideoloji atmosferin yaratdığı yüksək milli ruhun, sarsılmaz ruhani əqidənin göstəricisi idi.

Ulu öndərin müəllimliyə və təhsilin məbədi sayılan məktəbə sonsuz qayğısının və məhəbbətinin təzahürü idi ki, o həm Azərbaycana birinci rəhbərliyi, həm də ikinci rəhbərliyi dövründə hər yeni tədris ili başlayanda məktəbləri ziyarət edir, müəllimlərlə və şagirdlərlə görüşür, onların qayğıları və problemləri ilə tanış olur, onlara yüksək atalıq qayğısı göstərir və müvafiq məsləhətlər və tövsiyyələr verirdi. Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi XX əsrin 70-ci illərində ölkədə müəllim sənətinə hörmət və qayğı yüksək həddə çatmışdı. O dövrdə Azərbaycan təhsilinin inkişafına böyük töhfələr vermiş 817 nəfər “Əməkdar müəllim” fəxri adına, 3 nəfər isə o dövrün ən yüksək fəxri adı olan “Sosialist Əməyi Qəhrəmanı” adına layiq görülmüşdü.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana ikinci rəhbərliyi dövründə müəllimə və təhsil sferasına göstərdiyi qayğı yeni keyfiyyət müstəvisinə çıxarıldı. Artıq müstəqil Azərbaycanın azad və müstəqli vətəndaşını tərbiyə edən, ona dünyanın sirlərini, müsəlman əxlaqını, milli dəyərlərimizi öyrədən Azərbaycan müəllimi yeni status qazanmışdı. Buna görə də müəllim adına və şərəfinə yeni, daha yüksək münasibətin formalaşdırılması milli təhsil sistemində geniş islahatların keçirilməsini tələb edirdi. Beləliklə, 1998-ci ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Yeni və müstəqil Azərbaycanın təhsil sahəsində islahat proqramının hazırlanması üçün Dövlət komissiyası yaradıldı və bütün qüvvələrini səfərbər edən təhsil mütəxəssisləri tərəfindən qısa müddət ərzində “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı” adlı dövlət sənədi hazırlandı. Bu sənəd 1999-cu il iyun ayının 15-də təsdiq edildi.

Həmin proqram Azərbaycan milli təhsilinin perspektiv inkişaf strategiyasını müəyyən etdi. Proqramın müddəalarında ölkəmizdə mərhələli şəkildə təhsil sisteminin strukturunun dəyişdirilməsi, təhsil sisteminin idarə edilməsinin müasir Avropa və dünya standartlarına uyğunlaşdırılması, tədris işinin məzmununda müasir dövrün və günün tələblərinə uyğun yeniliklərin edilməsi, təhsil sisteminin maddi-texniki bazasının ən müasir texnologiyalarla təchiz edilməsi və digər mühüm vəzifələrin icrası nəzərdə tutulurdu. Bütün bu tədbirlərin əsasında isə Ulu Öndərin “Təhsil millətin gələcəyidir” ideyası dururdu.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan təhsilinə və onun hərəkətverici qüvvəsi sayılan Azərbaycan müəlliminə hörməti və qayğısı ilə bağlı ənənələri bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfində uğurla davam etdirilir. Prezident tərəfindən təhsil sahəsində islahatların davamlılığı təmin edilir. Cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə 2013-cü il oktyabrın 24-də “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət strategiyası” adlı sənəd təsdiq edilmiş və onun icrası yüksək templərlə həyata keçirilməkdədir. Müəllim əməyinə göstərilən qayğı da Ulu Öndərin qoyduğu ənənələrə uyğun davam etdirilir. Ölkədə davamlı olaraq müəllim əməyinin maddi və mənəvi cəhətdən stimullaşdırılması işi həyata keçirilir. Hər il müəllimlərin peşə bayramı ərəfəsində Azərbaycan təhsilində çox möhtəşəm nailiyyətlərə imza atmış müəllimlərin təltif edilməsi xoş bir ənənəyə çevrilmişdir. Qeyd edək ki, cənab İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasına rəhbərliyi dövründə üç mindən artıq təhsil işçisi dövlət təltiflərinə layiq görülmüş, 1500 nəfərə isə “Əməkdar müəllim” fəxri adı verilmişdir. Bütün bunlar isə Heydər Əliyevin müəllim sənətinə və “müəllim” adına verdiyi böyük qiymətin, müəllimə göstərdiyi atalıq qayğısının yaşamasından xəbər verir.

Müasir informasiya cəmiyyətində idarəçilik sisteminin durmadan inkişaf etdirilməsi və dövrün tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsi fəvqəladə aktuallıq kəsb edən çox mühüm məqamlardan biridir. Məhz idarəçilik sisteminin düzgün təşkili idarəçiliyin keyfiyyətinin təmin edilməsində həlledici faktor hesab olunur. Bu səbəbdən təşkilat və müəssisə rəhbərləri idarəçilik sisteminin daim qabaqcıl idarəçilik texnologiyaları ilə təmin və təchiz edilməsini menecmentin prioritet məsələsi hesab edir və sözügedən sahəyə xüsusi diqqət ayırırlar.

Bu gün rəsmi dövlət müəssisələrində və özəl sektorda idarəçilik sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar tətbiq edilən mühüm innovasiyalardan biri də inklüziv idarəçilikdir (ing.*inclusive management*).

Inklüziv idarəçilik dövlət müəssisələrində, həmçinin təhsil sektorunda çalışan menecerlərin təcrübəsində istifadə edilən yeni idarəçilik modelidir. Bu modelin mahiyyəti isə ondan ibarətdir ki, ictimai problemlərin və yaxud ictimai maraq doğuran məsələlərin həllində menecerlərlə yanaşı müstəqil ekspertlər, siyasətçilər və ictimaiyyət iştirak edir, bu və yaxud digər məsələlərlə bağlı müştərək qərar qəbul edirlər.

Hazırda dünya ölkələrində inklüziv idarəçilik praktikasının aşağıdakıları nümunələri mövcuddur:

1. İdarəçilik prosesi üzərində nəzarətin desentralizasiyası yolu ilə idarəçilik sisteminə nəzarət və onda iştirak arasında balansın yaradılması axtarışları

2. Inklüziv idarəçiliyə qoşulmanın və onda iştirakın optimallaşdırılmasını nəzərdə tutan addım kimi idarəçilik prosesi üzərində təhlillərin aparılması və bu sahədə maraqlı tərəflərin müəyyən edilməsi.

3. İdarəçilikdə siyasi, texniki və empirik (təcrübi) sahələrin integrasiyası üçün informasiya və relyasiya (lat. *relativus* - nisbi və ya nisbi əlaqəli, - hər hansı predmetlər və ya obyektlər arasında əlaqə və münasibətlər) işlərinin aparılması.

4. Inklüziv idarəçiliyin praktiki nəticələrinin başqaları (idarəçilikdə maraqlı olan tərəflər) üçün əlçatan olmasını, onların idarəçilik sistemində iştirakını təmin etmək üçün vətəndaş iştirakının ərz edilməsi.

5. İctimaiyyətin idarəçilik sisteminə təsirini adekvat şəkildə təmin etmək məqsədi ilə müvafiq platformanın yaradılması.

Inklüziv idarəçilik modelində menecerlər, bir qayda olaraq, başlıca diqqəti prosesdə iştirak üçün ictimaiyyətin potensialının gücləndirilməsinə yönəldirlər. Bu istiqamətdə potensialın yaradılmasının əsas metodlarından biri isə menecerlər arasında əlaqələrin strukturlaşdırılması və davamlı olaraq dəstəklənməsidir. Bu zaman menecerlər münasibətlərin çox sayda strukturları və çeşidli komponentləri üzərində işləyir və onların nəticələrindən qərarların qəbul edilməsində, idarəçilik siyasətinin təmin olunmasında və ictimai prioritetlərin müəyyənləşdirilməsində istifadə edirlər. Bu münasibətlər dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində əlverişli imkanlar yaradır, ona müvafiq forma verilməsini təmin edir, mövcud imkanları və məhdudiyyətləri aşkara çıxarır.

Qeyd etmək lazımdır ki, inklüziv idarəçilik modelləri həm ayrı-ayrı dövlət strukturlarının, həm də ölkənin təhsil sistemində iştirak edən məqamların işinin daha effektiv təşkil edilməsində və idarə olunmasında yeni formadır. O, özündə partisipativ (lat. *participatio* - iştirak, ing. *participation* - iştirak) demokratiyanı ehtiva edir.

Partisipativ demokratiya insanların müxtəlif sahələrdə, o cümlədən təhsilin idarə olunmasında iştirakının mədəni səviyyəsini müəyyən edir. Inklüziv idarəçilikdə partisipativ prosedur tərəflər arasında məhkəməsiz, lakin vəkillərin iştirakı ilə həyata keçirilən və mübahisənin mütləq şəkildə həllini nəzərdə tutan danışıqlar prosesidir. Onun əsas məqsədi bütün tərəflərin məqbul saydığı qərarın qəbul edilməsinə və qəbul edilən qərarın bütün maraqlı tərəflərin könüllü razılığı ilə reallaşdırılmasına nail olmaqdır. Beləliklə, inklüziv idarəçilikdə partisipativ demokratiya sübut edir ki, bütün dövlət resurslarının sahibi cəmiyyətdir. Yalnız cəmiyyət onun həyatında meydana çıxan problemlər və tələbatlar haqqında daha mükəmməl informasiyaya malikdir. Onu da qeyd etmək ki, inklüziv idarəçilikdə partisipativ demokratiyanın əsas komponenti vətəndaşlarla hakimiyyət arasında ünsiyyətdir.

Inklüziv idarəçiliyin məzmununda daha bir vacib məqam isə məşvərətçi demokratiya ilə bağlıdır. Məşvərətçi demokratiyanın əsas komponenti inklüziv idarəçilikdə iştirak edən tərəflərin qərarları məşvərətçi proseslərin köməyi ilə qəbul etməsindən ibarətdir. Burada əsas aparıcı ideya idarəçilikdə kommunikativ rasionallığın məşvərətin nəticəsi kimi ortaya çıxmasındadır. Bu zaman ictimai dəyərlərin və ya ictimai rifahın resursları reallaşır.

Göründüyü kimi, idarəçiliyin inklüziv metodu idarəçilikdə ictimai (vətəndaşların) iştirakın həyata keçirilməsi deməkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Qasımlı M.C. Heydər Əliyev - istiqlalə gedən yol (1969-1987). Bakı, “Bakı Universiteti nəşriyyatı”, 2006. - S. 68-69
2. Qurani-Kərim. 55-ci ər-Rəhman surəsi. 1-2-ci ayələr. - S. 530
3. Regional'naia stipendiatskaia programma fonda im. Genrikha Bellia dlia molodykh uchenykh na Iŭzhnom Kavkaze. Identity, power and the city in the works of young social scientists in the South Caucas. - Heinrich Böll Stiftung, 2005. - p. 33
4. Сафаров Б. Газета «Эхо». Баку - 2010. - 13 ноября. - С. 5

İQTİSADI LİDERLİYƏ YOL

Emiliya Yəhya qızı Hüseynova

iqtisad elmləri namizədi, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti

emiliya.huseynova@mdu.edu.az

Tarix boyu müstəqilliyi, suverenliyi və ərazi bütövlüyü təhdid altında olan Azərbaycan dövlətinin sistemli iqtisadi inkişaf strategiyası olmadığına görə ölkə iqtisadiyyatı dəfələrlə böhranlarla üzləşmiş, Azərbaycan xalqı layiq olduğu həyat səviyyəsinə nail ola bilməmişdir. Zəngin təbii resurslara malik olmasına baxmayaraq, güclü siyasi liderin olmaması səbəbindən ölkədə iqtisadi münasibətlər düzgün tənzimlənməmiş, mövcud potensialdan səmərəli şəkildə istifadə edilməmiş, nəticədə Azərbaycan xalqı zaman-zaman böhran və fəlakətlərlə üzləşmişdir.

Belə bir çətin dövrdə Azərbaycana siyasi rəhbərliyə başlayan Heydər Əliyev qısa müddətdə ölkə iqtisadiyyatının dərinə və kompleks təhlilinə, geriliyin əsas səbəblərini aşkara çıxarmağa nail olmuşdur. İqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafı və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün yeni inkişaf strategiyaları, proqramlar hazırlanmış və mərhələli şəkildə onların icrasına başlanılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyev 1969-cu ildə ölkə rəhbəri seçilən vaxt Azərbaycan iqtisadiyyatı keçmiş İttifaq ölkələri ilə müqayisədə çox zəif inkişaf etməklə milli gəlirinin artım sürətinə və adambaşına düşən milli gəlirə görə SSRİ-nin orta göstəricisindən geri qalırdı. Belə ki, 1960-cı ilə nisbətən 1965-ci ildə SSRİ-də sənaye məhsulu 65,0 faiz artdığı halda Azərbaycanda bu göstərici cəmi 41,0 faiz təşkil etmişdir. Əsas kapitalla qoyulmuş investisiyaların daha çox hissəsinin neft sənayesinə yönəldilməsi səbəbindən iqtisadiyyatın digər sahələri, o cümlədən kənd təsərrüfatı diqqətdən kənarda qalmış, nəticədə, əsas aqrar məhsulları üzrə - taxıl, pambıq, üzüm, kartof, bostan-tərəvəz məhsullarında məhsuldarlıq müttəfiq respublikaların çoxundan geri qalmışdır. 1960-1969-cu illərdə taxıl istehsalında məhsuldarlıq 10,4 sentnərdən 9,5 sentnərə, pambıqda 16,6-dan 15,1 sentnərə düşmüşdür. Həmin illərdə əsaslı infrastruktur islahatları həyata keçirilməmiş, kənd siyasəti düzgün formalaşdırılmamış, sosial sahələrin inkişafı üçün zəruri addımlar atılmamışdır [1].

Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etdiyi dövrdən etibarən müstəqil siyasət yeritməklə, həm inkişaf etmiş qabaqcıl ölkələr arasında, həm də regionda özünə layiq yer tutur. Sovet dönəmində neft sənayesi və kənd təsərrüfatının inkişafında üstün mövqeyə malik olsa da, ölkə əhalisi kasıb vəziyyətdə yaşayırdı. SSRİ hakimiyyəti isə buna çox laqeyid münasibət bəsləməklə yanaşı iqtisadi inkişafda mövcud olan problemlərə maraq göstərmirdi.

XX əsrin 60-cı illərində Azərbaycanın yenidən dərin iqtisadi böhran mərhələsinə qədəm qoyduğu bir tarixi şəraitdə hakimiyyətə gələn Ulu öndər Heydər Əliyev ölkədə nəinki yeni dövlətçilik ənənələrinin, həmçinin zamanında uğurla icra edilən və gələcək nəsillərə ötürülən sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsasını qoymuşdur.

Artıq keçən əsrin 70-ci illərindən etibarən ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda 300-dən çox sənaye müəssisələrinin tikilib istifadəyə verilməsinə nail oldu və bu dövrdən başlayaraq sənaye istehsalı həcmi dinamik artmağa başladı. Nəticədə Azərbaycan neft məhsulları və neft avadanlıqları,

polad borular, əlvan metallar, elektrik mühərrikləri, məişət soyuducuları, xalça məmulatları və s. istehsalı üzrə öncül yer tutdu. Azərbaycanda istehsal olunan 350 adda məhsul dünyanın 65 ölkəsinə ixrac olunmağa başladı. Nəticədə Azərbaycan aqrar ölkədən aqrar-sənaye ölkəsinə çevrildi.

1982-1987-ci illərdə SSRİ-nin sosial-iqtisadi və mədəni inkişafına rəhbərlik etməklə Sovet hökumətinin iqtisadi inkişaf strategiyasını istiqamətləndirən Heydər Əliyev Azərbaycandan da öz diqqətini əsirgəmirdi.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, 1987-ci ildə Ulu öndər Heydər Əliyev SSRİ rəhbərliyindən istefa verdikdən sonra, eləcə də bazar münasibətlərinə keçid zamanı plan iqtisadiyyatı üçün nəzərdə tutulmuş idarəetmə və iqtisadi mexanizmlərin və əlaqələrin pozulması, iqtisadi və siyasi qeyri-sabitlik ölkə iqtisadiyyatının bir çox sahəsini iflic vəziyyətinə saldı. İqtisadiyyatda artıq 1989-cu ildən başlamış geriləmə prosesi müstəqilliyin ilk üç ilində daha da dərinləşdi. Belə ki, 1989-1991-ci illərdə ümumi daxili məhsulun həcmi hər il orta hesabla 5,7 faiz azalırdısa, sonrakı üç il ərzində bu azalmanın sürəti 3,8 dəfə artmışdır. İqtisadiyyatın əsas sahələri olan sənaye və kənd təsərrüfatında 1993-cü ildə 1990-cı ilə nisbətən 2,0 dəfə az məhsul istehsal edilmişdir.

Belə bir dövrdə geriləmə prosesinin qarşısının alınması, iqtisadi-siyasi sabitliyin bərpa edilməsi və yeni iqtisadi dirçəlişin təməlinin qoyulması tələb olunurdu. İqtisadiyyatda islahatların aparılması, qanunvericiliyin, vergi və bank sistemlərinin iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırılması, beynəlxalq münasibətlər fonunda yeni iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi zərurəti yaransa da, ölkə rəhbərliyinin səriştəsizliyi, idarəetmə orqanlarının fəaliyyətsizliyi, strateji planların olmaması səbəbindən böhran getdikcə dərinləşməyə başlamışdır. Qeyd olunanlarla yanaşı, Azərbaycanın xarici təzyiqlər və daxili çəkişmələr nəticəsində 1993-cü ilin iyununda vətəndaş qarşিদurması, dağılmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qaldığı bir vaxtda xalqımız yenidən öz taleyini məhz Heydər Əliyevə etibar etməklə müdrik qərar qəbul etdi [2].

Xalqın təkidlə tələbi ilə hakimiyyətə qayıdan dünya şöhrətli dövlət xadimi Heydər Əliyev siyasi təcrübəsi, uzaqgörənliyi və sarsılmaz iradəsi sayəsində nəinki ölkəni vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən və ictimai-siyasi pərakəndəlikdən qurtardı, eyni zamanda, sosial-iqtisadi islahatlara start verməklə bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə cavab verən yeni iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsinin əsasını qoydu.

“Bazar iqtisadiyyatı prinsiplərini tətbiq edərək, sərbəst iqtisadiyyata geniş yol verərək və onu əsas yol hesab edərək, bunların hamısını əhalinin bütün təbəqələrinin rifah halının, sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəltməliyə”, - deyən Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış 60-dan çox sənəd ölkədə sosial müdafiə sisteminin güclənməsinə, pensiyaçıların, şəhid ailələrinin, müharibə ilə əlaqədar əlilliyi olan şəxslərin, ahıl vətəndaşların və digər həssas əhali qruplarının sosial təminatının yaxşılaşdırılmasına, əmək və məşğulluq sahələrinin inkişafına xidmət etmişdir.

Bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin, sahibkarlıq sinfinin formalaşdırılması məqsədilə dövlət tərəfindən zəruri addımlar atıldı. Sahibkarlığın, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı və bu sahədə mövcud problemlərin aradan qaldırılması üçün ardıcıl Dövlət proqramları qəbul edildi, qanunvericilik bazası yaradıldı. İqtisadi sferada dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi məqsədilə ciddi tədbirlər görülməklə bu sahədə bir-birini təkrarlayan, paralel və lüzumsuz yoxlamaların sayı azaldıldı. Bir sözlə, Ulu Öndər Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi məqsədilə yeni inkişaf strategiyasının təməlini qoydu [3].

Azərbaycanın sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan liberal iqtisadiyyat xəttini dəstəklədiyini dünyaya bəyan edən Ulu Öndərin böyüklüyü ondadır ki, o, müstəqilliyin, siyasi azadlığın iqtisadi qüdrət və inkişafdan keçdiyini bilir və ölkənin məhz belə bir yolla irəliləməsinə təqdir edirdi.

Ulu Öndər azərbaycançılıq məfkurəsinin parlaq daşıyıcısı kimi öz müdrik siyasəti, qəti əqidəsi və tarixi uzaqgörənliyi sayəsində milli dövlətçilik ideyasının həyata keçirilməsinə, müasir Azərbaycan dövlətinin qurulmasına, xalqımızın müstəqillik arzusunun gerçəkləşməsinə nail olmuşdur.

Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin siyasi, ideoloji və iqtisadi əsaslarını yaratmış, xalqın müstəqil güclü dövlətin ağası olmaq arzusunun reallaşdırmış və müasir tariximizdə əbədiyaşarlıq qazanaraq, sağlığında canlı əfsanəyə çevrilmiş dahi şəxsiyyətə çevrilmişdir.

Müstəqilliyin ilk dövründə qarşıda duran əsas vəzifə ölkəni düşdüyü böhranlı vəziyyətdən çıxarmaq, ölkə iqtisadiyyatının spesifik cəhətlərini (iqtisadiyyatda qeyri-müəyyənlik, işsizliyin, inflyasiyanın yüksək səviyyəsi və sair) nəzərə almaqla makroiqtisadi sabitliyi təmin etməklə milli iqtisadi inkişafın təmin edilməsindən ibarət idi. Bu vəzifənin reallaşdırılması isə milli iqtisadi inkişaf konsepsiyası olmadan mümkün deyildi. Həmin dövrdən başlayaraq müstəqil Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadi inkişafının əsaslarını ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən hazırlanan və ölkə iqtisadiyyatını düşdüyü böhranlı vəziyyətdən çıxara biləcək iqtisadi inkişaf strategiyası təşkil etmişdir. Bu strategiyada qarşıya qoyulan birinci dərəcəli vəzifə kimi bazar iqtisadiyyatı əsasında ümumi daxili məhsul istehsalının artırılması və neft sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi sahəsində islahatların həyata keçirilməsi vəzifəsini qarşıya qoydu. Həmin dövrdə Azərbaycanın transmilli layihələrdə iştirak təmin edildi.

Azərbaycanda müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq bazar iqtisadiyyatı sisteminin prinsiplərinin və mexanizmlərinin formalaşması məqsədilə iqtisadiyyatın yenidən qurulması, iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi, sahibkarlığın stimullaşdırılması, səmərəli investisiya və innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsi istiqamətində aparılan islahatları Ulu Öndər mühüm və zəruri şərti kimi dəyərləndirirdi.

Ulu Öndərin iqtisadi siyasət strategiyası: 1) sabitləşdirmə, 2) islahatlaşdırma, 3) dünya iqtisadi integrasiyasına qoşulma, 4) sosial-iqtisadi inkişaf və bunların da nəticəsində nail olunmuş xalqın rifahının yüksəldilməsi cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə dair düşünülmüş, genişmiqyaslı radikal islahatların müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi sayəsində artıq 1996-cı ildən etibarən yeni Azərbaycan quruculuğunun, o cümlədən milli iqtisadiyyatın sürətli inkişaf və yüksəliş dövrü başlanmışdır [4].

Heydər Əliyevin konkret situasiyaya və ölkənin iqtisadi "landşaftı"na hesablanmış iqtisadi konsepsiyasına əsasən islahatların üç mərhələdə həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğun hesab edilmişdi: birinci mərhələdə güclü dövlət tənzimlənməsi ilə böhrandan çıxmaq, ikinci mərhələdə iqtisadiyyatın sabitliyini təmin etmək, üçüncü mərhələdə isə iqtisadiyyatın dirçəlişinə və yüksək xətlə inkişafına nail olmaq lazımdır.

İslahatlar aparılarkən xarici ölkələrin təcrübəsindən yaradıcılıqla bəhrələnməyi daim tövsiyə etməklə yanaşı, həmin işdə kor-koranə ehkamçılığa və tələskənliyə qarşı çıxan Heydər Əliyev dəfələrlə qeyd etmişdir ki, "bu iş Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, ənənələrinə uyğun olaraq təşkil edilməlidir" və "yerli şərait, milli xüsusiyyətlər, milli ənənələr nəzərə alınmaqla" həyata keçirilməlidir.

Dahi lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında güclü iqtisadi baza yaratmaq mümkün oldu.

Heydər Əliyevin balanslaşdırılmış xarici siyasəti sayəsində Azərbaycan dünyanın siyasi xəritəsində geostrateji mövqeyini möhkəmləndirdi, ölkəmiz Cənubi Qafqazın liderinə, regionda gerçəkləşdirilən transmilli layihələrin təşəbbüskarı və fəal iştirakçısına çevrildi.

1994-cü ilin sentyabrında "Əsrin müqaviləsi"nin bağlandığı zamandan etibarən Azərbaycana güclü investisiya axını başladı. 2005-2008-ci illərdə Azərbaycanın məcmu beynəlxalq ehtiyatları 5,5 dəfə artaraq 6,5 milyard dollar təşkil etmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin hər iki dövrünün - 1969-1982-ci və 1993-2003-cü illərin sosial-iqtisadi vəziyyətinin statistik təhlili bir daha göstərir ki, O, ölkəni düşdüyü ağır vəziyyətdən çıxarmaq üçün qətiyyətli addımlar atmış, uzaqgörənliklə, əsaslandırılmış şəkildə hazırlanan, respublikanın uzunmüddətli, dinamik və hərtərəfli inkişafını təmin edən kompleks inkişaf proqramlarının müəllifi olmaqla onların icrasına tam nail olmuşdur.

Ulu Öndərin əsasını qoyduğu inkişaf strategiyasını uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin səyi ilə tarixən qısa müddət ərzində Azərbaycanın keçid iqtisadiyyatını arxada qoymasına nail olunmuşdur. Ölkədə həyata keçirilən mükəmməl islahatlar konsepsiyasının müəllifi kimi, Prezident İlham Əliyev iqtisadi inkişafın müasir Azərbaycan modelini yaratmışdır.

Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilən və hal-hazırda Prezident İlham Əliyevin yaradıcılıqla və uğurla inkişaf etdirdiyi Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşması mərhələlərinin, onun sürətli inkişafını təmin edən başlıca amillərin tədqiqi və dəyərləndirilməsi Ulu Öndə-

rin iqtisadi irsinin öyrənilməsində və ölkəmizin perspektiv inkişafının prioritetlərinin, məqsəd və hədəflərinin müəyyən edilməsində, reallaşmasında müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

İqtisadi inkişafa uğurlu rəhbərliyin davamı olaraq 6 dekabr 2016-cı il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları tərəfindən milli iqtisadiyyatın gələcək inkişaf perspektivlərini özündə əks etdirən 12 yol xəritəsi və 2016-2020-ci tədbirlər planı təsdiq edildi.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında milli iqtisadi inkişaf strategiyasının uğurla reallaşdırılmasının nəticəsində ölkəmizdə, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi, davamlı və dayanıqlı inkişaf təmin edilmişdir.

Azərbaycan bu gün regionun bütün siyasi və iqtisadi məsələlərinin həllində əvəzolunmaz iştirakçı, əsas söz sahibidir. Ölkəmiz yüksək inkişaf etmiş iqtisadiyyatı ilə dünya arenasında öz adından bəhs etdirir.

Əldə olunan makroiqtisadi sabitlik, sənayedə və digər sahələrdə iqtisadi göstəricilərin artımı, həyata keçirilən geniş miqyaslı iqtisadi islahatların ilkin nəticələri aparılan siyasətin düzgünlüyünü və Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatı yolunda inamlı addımlarını təsdiq edir. Ulu Öndərin öz sözləri ilə desək: “İqtisadiyyatı güclü olan ölkə hər şeyə qadirdir!”

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. <https://report.az/ru/analitika/reformy-gejdara-alieva-put-k-ekonomicheskomu-liderstvu/>
2. https://www.yeniazərbaycan.com/xeberlenti_e82159_az.html
3. <https://respublika-news.az/news/heyder-eliyevin-dovlet-quruculugunda-iqtisadi-islahatların-rolu>
4. https://azertag.az/ru/xeber/fenomen_operedivshii_vremya_genii_gejdara_alieva-1281391
5. <https://modern.az/aktual/130329/heyder-eliyev-ve-iqtisadi-islahatlar/>
6. https://azertag.az/xeber/ulu_önder_heyder_eliyev_ve_regional_inkişaf_siyaseti-2340053

ZƏNGƏZUR DƏHLİZİNİN BEYNƏLXALQ ƏHƏMİYYƏTİ

Mahir Balaca oğlu İsmayılov

texnika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti

mahir.ismayilov@mdu.edu.az

Giriş

Zəngəzur tarixi Azərbaycan torpağıdır. Hazırda Ermənistanın cənub hissəsini və Azərbaycan ərazilərinin bir hissəsini əhatə edir. Qafan, Gorus, Qarakilsə, Mehri, Qubadlı və Laçının bir hissəsi Zəngəzur mahalına aiddir. XX əsrin əvvəllərində Zəngəzur mahalında 149 türk kəndi mövcud olmuşdur. Zəngəzur mahalı Cavidan, Cavanşir, Babək dövrünün Xürrəmilər hərəkatının, ərəblərə qarşı savaşların əsas mərkəzi olub. Zəngəzur Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, 1502-ci ildən Səfəvi Qızılbaşlarının hakimiyyəti altında olub.

Tarixi mənbələrdə müxtəlif səyyahların yazılı mənbələrində Zəngəzurun türklərin qədim yurd yeri olduğu qeyd olunur. XIX əsrin 2-ci yarısında Azərbaycanda qaçaq hərəkatının fəal iştirakçısı olmuş xalq qəhrəmanı Qaçaq Nəbi də Zəngəzur qəzasında Aşağı Mollu kəndində doğulub. 1905-1907 və 1914-1920-ci illərdə silahlı erməni dəstələrinin törətdiyi qırğınlar nəticəsində bu mahalda təxminən yarım milyon yerli əhali həlak olub. Həmin illərdə Zəngəzurdə 115 müsəlman kəndi yer üzündən silinib.

1920-ci il 28 aprelə Azərbaycan Sovet hakimiyyəti qurulmasından sonra bölgənin böyük hissəsi erməni qüvvələrin faktiki nəzarəti altında olub. Zəngəzurun Ermənistanə verilməsi 1920-ci il noyabrın 30-da keçirilən Azərbaycan Kommunist Partiyasının siyasi və təşkilatı bürolarının birgə iclasının qəbul etdiyi qərarı ilə həll olundu. 1933-cü ildə Ermənistan SSR-in ərazisi rayonlara bölünür və Zəngəzur adı xəritədən silinir. Bu ərazidə Qafan, Gorus, Qarakilsə və Məğri rayonları yaradılır. 1988-ci ildə azərbaycanlıların son nümayəndələri məcburiyyət qarşısında qalıb Zəngəzuru

tərk etdikdən sonra burda onlara məxsus yüzrlər tarixi, maddi-mədəniyyət abidələri ermənilər tərəfindən dağıdılaraq məhf edilib.

Əsas mətn

2020-ci ildə 44 günlük müqəddəs savaşda Azərbaycanın möhtəşəm qələbəsinin Avrasiyanın geoiqtisadi xəritəsində yaratdığı yeni imkanlar beynəlxalq nəqliyyat sisteminin, bütövlükdə yenidən formalaşdırılması reallığını ortaya qoymuşdur. Artıq bir çox Asiya ölkəsi bu yeni imkanların fərqindədir. Xüsusilə bu zaman Mərkəzi Asiya ölkələri yeni bazarlara çıxmaq üçün Zəngəzur dəhlizinin iqtisadi səmərəsini önə çəkirlər.

İkinci Qarabağ müharibəsinin əsas diqqətçəkən nəticələrindən biri - Zəngəzur dəhlizinin üç müstəvidə önəm kəsb etdiyini qeyd edə bilərik:

- 1) lokal,
- 2) regional,
- 3) interkontinental.

Dəhlizin lokal müstəvidəki əhəmiyyəti yeni nəqliyyat yolunun keçdiyi hər bir ölkədə yerli inkişafı stimullaşdırıcı faktor kimi çıxış etməsidir. Nəzərə alınmalıdır ki, yeni dəhliz hər üç ölkənin ən zəif inkişaf etmiş bölgələrindən keçir. Belə ki, dəhlizin 30 ilə yaxın işğal altında olan və talançılığa məruz qalan Azərbaycanın cənub-qərb rayonları, Ermənistanın ən zəif inkişaf etmiş Sünik bölgəsi və onilliklərdə terrorizm səbəbilə zəif inkişaf etmiş Türkiyənin şərq vilayətlərini biri-birinə bağlaması planlaşdırılır ki, bu da hər üç bölgədəki yerli iqtisadi yüksəlişə ciddi töhfə verəcək.

Yeni dəhlizin **regional** müstəvidəki önəmi isə bir sıra fərqli istiqamət üzrə alternativlik təşkil etməsidir.

Birincisi və ən əhəmiyyətli Türkiyə və Mərkəzi Asiya arasında yeni marşrutun ortaya çıxmasıdır. Xüsusilə, Türkiyə bu istiqamət üzrə regional rəqibi olan İrandan asılılığının azaldılması və Mərkəzi Asiya ilə bağlantısının daha məqbul ölkələrdən keçməsində maraqlıdır. Artıq uzun müddətdir ki, Gürcüstan-Azərbaycan vasitəsilə şimal istiqamətdən bunu təmin edən Türkiyə, analoji xəttin Ermənistan-Azərbaycan marşrutu üzrə cənub istiqamətində də əldə etmək məqsədindədir.

Digər tərəfdən yeni dəhliz türk dünyası ölkələrinin Türkiyəyə diqqətinin artmasına gətirib çıxarır ki, bunun da son aylarda siyasi nəticələrinə Türkmənistan örnəyində şahidlik edirik. Təbii ki, bu proses həm də Xəzər dənizində gəmi nəqliyyatının artmasında stimullaşdırıcı faktor kimi rol oynayacaq. İkincisi, Zəngəzur dəhlizinin gerçəkləşməsi regional siyasi konfigurasiya çərçivəsində böyük önəm kəsb edən Azərbaycanın əsas ərazisi və Naxçıvan bölgəsi ilə alternativ keçid yara-dacaq ki, bu da İranın Azərbaycan üzərindəki ən vacib rıçaqlarından olan "Naxçıvan tranziti" məsələsinin təsirini azaldacaq. Bundan əlavə, Zəngəzur dəhlizin Rusiya və Türkiyə arasında Gürcüstandan yan keçən yeni istiqamət təklif etməsi dəhlizin regional müstəvidə başqa bir əhəmiyyətli dəyişikliyidir.

Zəngəzur dəhlizinin **interkontinental**, yəni qitələrarası əhəmiyyəti isə Çinin son illərdə artan iqtisadi nəqliyyat şəbəkəsinə yeni bir alternativlik təşkil etməsidir. Bu alternativlik Çindən gələn malların Türkiyənin şərq vilayətlərinə, oradan da Aralıq dənizi və ya İstanbul boğazları vasitəsilə Avropaya daşınmasını təklif edir. Əslində, bu yenilik həm Türkiyənin, həm də Çinin nəqliyyat yollarının diversifikasiya edilməsi strategiyalarına da uyğundur. Beləliklə də, yaxın gələcəkdə Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizinə inteqrasiya edilməsi fonunda Zəngəzur dəhlizi Avropa və Asiya qitələri arasında önəmli ticarət marşrutu kimi çıxış etmək potensialı daşıyır.

Şərqi Zəngəzur və Qarabağın böyük hidroenerji potensialı var. Bu potensial 500 MVt qiymətləndirilir. Şərqi Zəngəzurdə 55,2 MVt enerji gücü yaradılmışdır. 2024-cü il ərzində Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə ölkə rəhbərliyinin iştirakı ilə 7 SES-in açılışı olub (Kəlbəcər rayonunda 22,5 MVt-lıq "Yuxarı Vəng", 4,3 MVt-lıq "Zar", Laçın rayonunda 2,8 MVt-lıq "Zabux", 4,6 MVt-lıq "Qarıqışlaq", Zəngilan rayonunda 10,5 MVt-lıq "Şayıflı", 10,5 MVt-lıq "Sarıqışlaq" SES). 2025-ci ildə isə həmin ərazilərdə daha 11 SES-in açılışı planlaşdırılır. Böyük bərpa olunan enerji potensialı vardır. Xarici investorlarla bağlanmış müqavilələr əsasında bu zonada Külək və Günəş elektrik stansiyalarının tikintisi olacaqdır.

Ölkə Prezidentinin 7 iyul 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycanda 14 iqtisadi rayon formalaşdırılıb. Həmin tarixədək 10 iqtisadi rayon təsnifləşdirilmişdir. Mövcud iqtisadi rayonların

ikisi Şərqi Zəngəzur və Qarabağ işğaldan azad olunan ərazilərimizdə yaradılıb. İşğaldan azad olunan ərazilərimizdə formalaşacaq modeli digər regionlarımıza da transfer olunacaqdır. Bölgələrdə biznesin inkişafı, daha çox sərmayələrin cəlb edilməsi üçün institutsional islahatlar vacib şərtlərdən hesab olunur. Artıq işğaldan azad olunan ərazilərimizdə yerli idarəetmədə yeni model formalaşdırılır və bu yeni struktur islahatların başlanğıcı kimi xarakterizə oluna bilər. 2021-ci ilin aprel ayının 20-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Hacıqabul rayonuna səfəri edərəkən AzTv-yə müsahibə verərəkən demişdir: "Biz Zəngəzur dəhlizini icra edəcəyik, Ermənistan bunu istəsə də, istəməsə də. İstəsə, daha asan həll edəcəyik, istəməsə də zorla həll edəcəyik... Azərbaycan xalqı 103 il bundan əvvəl bizim əlimizdən alınmış Zəngəzura qayıdacaqdır. Tarixi ədalətsizlik bərpa olunacaqdır."

Zəngəzur dəhlizinin açılmasının hüquqi bazasını tarixi 44 günlük Vətən müharibəsindəki Zəfərdən sonra 10 noyabr 2020-ci tarixində Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan arasında imzalanmış üçtərəfli bəyanatın 9-cu bəndi və 2021-ci il 11 yanvar tarixində Moskvada imzalanmış 4 bəndlik bəyanat təşkil edir. Bu bəyanatda kommunikasiyanın bərpası haqda məsələlər qeyd olunurdu.

Zəngəzur dəhlizinin çox böyük regional və beynəlxalq əhəmiyyəti vardır. Belə ki, nəzərdə tutulan kommunikasiyalar açıldıqdan sonra, Qafqazın iqtisadi mənzərəsinin və geosiyasi konfigurasiyanın dəyişəcəyi barədə istər regional (İran, Türkiyə, Rusiya və Gürcüstan), istərsə də regionda marağı olan Qərb və ərəb dövlətlərinin, həmçinin və Çin kütləvi informasiya vasitələrində çoxsaylı materiallar dərc olunur. Həmin materiallarda Abxaziyadan keçən dəmir yolu xətlərinin açılması yenidən gündəmə gətirilir, bəzi ekspertlər Zəngəzur dəhlizi açıldıqdan sonra Çinin əldə edəcəyi faydanı hesablamağa çalışırlar.

Bir müddət sonra Azərbaycan və Türkiyə arasında Şuşa Bəyannaməsi imzalanarkən də bu məsələyə xüsusi toxunan Prezident İlham Əliyev belə söylədi: "Bəyannamədə Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə bağlı çox açıq ifadələr öz əksini tapmışdır. Bu da İkinci Qarabağ savaşından sonra yaranmış yeni geosiyasi vəziyyətin nəticəsidir. Bu gün biz Türkiyəni və Azərbaycanı dəmir yolu ilə, avtomobil yolu ilə birləşdirəcək Zəngəzur dəhlizi haqqında nəinki danışırıq, bu dəhlizi əməli işlərlə yaradıırıq. Müttəfiqlik haqqında imzalanmış birgə Bəyannamədə bu məsələnin əks olunması böyük məna daşıyır". Əslində, bu layihə təkcə Naxçıvanla Azərbaycanın digər bölgələri arasında nəqliyyat körpüsü deyil, həm də Çin və Orta Asiya ölkələrini Azərbaycan-Türkiyə vasitəsilə Avropanın tranzit-nəqliyyat xəttinə bağlayır. Azərbaycana gəldikdə isə Zəngəzur dəhlizi ölkəmizi Şərq və Qərbin mühüm iqtisadi tərəfdaşına çevirir, o cümlədən ölkəmizin ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasını faktiki olaraq nəqliyyat-kommunikasiya blokadasından çıxarır. Ona görə də İlham Əliyevin təbircə desək, Ermənistan bunu istəsə də, istəməsə də Zəngəzur dəhlizi icra olunacaq, tikilib başa çatacaq.

Zəngəzur dəhlizinin çox böyük regional və beynəlxalq əhəmiyyəti var. Bu dəhlizdən istifadə edəcək Gürcüstan, İran, Türkiyə və Rusiya, eləcə də Qərb və ərəb dövlətləri qazanacaqlar. Bəzi ekspertlərin fikrinə görə, Zəngəzur dəhlizi açıldıqdan sonra Çin dövləti də bu yoldan əhəmiyyətli dərəcədə faydalana biləcək.

Təsadüfi deyil ki, dövlət başçısı İlham Əliyev Çinin "China Media Group" korporasiyasının müxbirinə verdiyi müsahibəsində Zəngəzur dəhlizinin beynəlxalq əhəmiyyəti haqqında fikirlərini belə izah edib: "Biz Azərbaycandan Türkiyə və Avropa istiqamətində gedən əlavə yol olacaq Zəngəzur dəhlizi üzərində çox fəal şəkildə çalışırıq. Azərbaycan ərazisində tikinti işlərinin təxminən 80 faizi artıq başa çatdırılıb. Beləliklə, Azərbaycan ərazisindən təkcə Bakı-Tbilisi-Qars kimi bir yol keçməyəcək, o cümlədən Zəngəzur dəhlizi işə salınacaq. Bir sözlə, bütün bunlar əlavə yüklər üçün digər imkanlar açacaq. Eyni zamanda Azərbaycan ərazisindən daşımalar, həmçinin Gürcüstanın dəniz limanından keçəcək. Biz bu sahədə müəyyən sərmayə imkanlarına böyük maraqla baxırıq. Həqiqətən, daşımalarda əməkdaşlıq bütün ölkələr üçün çox faydalı olacaq və eyni zamanda, o da vacibdir ki, bu işlər ölkələr arasında əlaqələri gücləndirəcək. Ölkələr bir-biri ilə daha sıx bağlı olacaq, integrasiya olacaq. Biz dəhliz boyunca bir çox istehsal sahələrini yaratmağı planlaşdırırıq və sadəcə, tranzit ölkə olmaq istəmirik. Geosiyasi baxımdan, bu, yaxşı haldır, yəni əlavə gəlir əldə etmək olar, biz Azərbaycanda böyük sənaye zonalarını yaratmaq istəyirik. Əslində, bu istiqamətdə

irəliləyirik. Hesab edirəm ki, fəaliyyətə başlamış Ələt Azad İqtisadi Zonamızda istehsalatla məşğul olmaq, həmçinin Çin şirkətləri üçün cəlbəedici ola bilər [1]. Əslində, təsəvvür etdiyinizdən də geniş fürsətdir".

Mərkəzi Asiya ölkələrinin yeni nəqliyyat dəhlizlərindən, o cümlədən Azərbaycanın tranzit imkanlarından istifadədə marağı böyükdür: Zəngəzur dəhlizi ilə bağlı qeyd olunması vacib olan məqamlardan biri də "Aşqabad müqaviləsi" ölkələrinin Avropaya reintegrasiyası üçün yeni perspektivlərin yaratmasıdır. Belə ki, "Aşqabad müqaviləsi" Türkmənistan, Özbəkistan, Qazaxıstan, İran, Oman, Hindistan və Pakistan arasında Avrasiya regionunda nəqliyyat əlaqələrinin inkişafı və digər nəqliyyat dəhlizləri ilə birgə fəaliyyətin təmin edilməsi məqsədilə imzalanmışdır [3]. Bu ölkələr vasitəsilə həyata keçirilən beynəlxalq yükdaşımaların Zəngəzur dəhlizindən Avrasiya bazarlarına çatdırılması Qarabağ regionunun iqtisadi potensialının artmasında xüsusi rol oynaya bilər.

Zəngəzur dəhlizinin tərkib hissəsi olacaq həm dəmir, həm də avtomobil yollarının inşası sürətlə davam edir. Tarixi torpaqlarımızdan keçəcək dəhlizə Qarabağ regionu daxilində magistral avtomobil yollarının birləşdirilməsinə xüsusi diqqət ayrılır: "Belə ki, 101,9 km-lik 2 hərəkət zolaqlı "Zəfər yolu"nın inşası Füzuli rayonu ilə Şuşa şəhərini əlaqələndirməklə Qarabağ regionunda sosial-iqtisadi əlaqələrin dirçəlməsinə imkan yaradacaqdır. 123,8 km-lik və 4-6 hərəkət zolaqlı Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd yolu, 70 kilometrlik və 4 hərəkət zolaqlı Xudafərin-Qubadlı-Laçın yolu, 73 km-lik və 2 hərəkət zolaqlı Kəlbəcər-Laçın yolu, 13 km-lik və 4 hərəkət zolaqlı Füzuli-Hadrut yolu, 45 km-lik və 4 hərəkət zolaqlı Bərdə-Ağdam yolunun inşası Qarabağ regionunun, o cümlədən Azərbaycanın nəqliyyat dəhlizlərinə çıxışını çoxşaxəli etməklə buradan keçəcək xətlərin önəmini də artıracaqdır [2]. Qədim Yunan filosofu Aristotel demişdir ki, "bir xalqın tarixi onun yolundan keçir". Yol mədəniyyətdir, sivilizasiyadır, inkişafdır.

Nəticə

Türkiyə-Azərbaycan üçün o cümlədən bütövlükdə Qafqazın sülh və inkişaf bölgəsinə çevrilməsi ilə bağlı integrasiya layihələri olduqca perspektivlidir. Ona görə də, bu layihələrin reallaşdırılması üçün mütləq şəkildə dayanıqlı kommunikasiya əlaqələri olmalı və dayanıqlı inkişaf istehsal mərkəzləri formalaşmalıdır. Bu istiqamətdə ən mühüm addımlardan biri məhz Naxçıvana quru dəhlizinin açılmasıdır ki, bunun nəticəsində faktiki olaraq Azərbaycanla həm Rusiya, həm Türkiyə, həm də İran arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafı çox ciddi stimula alınıb olacaq. Naxçıvanla dəhlizin açılması həm də Rusiyanın Türkiyə ilə faktiki olaraq, Azərbaycan vasitəsilə əlaqələrinin qurulmasının mümkünlüyü deməkdir.

Naxçıvanla dəhlizin açılması həm də Azərbaycan üzərindən Rusiya ilə İran əlaqələrinin açılması deməkdir və bu, bütövlükdə bölgənin iqtisadi inkişafına, real sektorun istehsal proseslərinin intensiv şəkildə inkişaf etdirilməsinə xidmət edən bir məsələdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. M.B.İsmayilov, "Bir kəmə, bir yol" beynəlxalq əməkdaşlıq layihəsinin Azərbaycanın tranzit ölkə kimi inkişafında rolu", "Şəxsiyyət, cəmiyyət, dövlət: qarşılıqlı münasibətlərə müasir yanaşmalar" mövzusunda Respublika Elmi Konfransının Materialları, MDU, 2019, s.588-590
2. M.B.İsmayilov, "İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə infrastrukturun bərpası məsələləri" "Davamlı inkişaf strategiyası; qlobal trendlər, milli təcrübələr və yeni hədəflər" // mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransının Materialları, MDU 2021, Mingəçevir, s.567-570
3. M.B.İsmayilov, "Qarabağın bərpası zamanı infrastrukturun inşası məsələləri", "Regional inkişaf və rəqəmsal iqtisadiyyat" mövzusunda Beynəlxalq Konfrans, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar İnstitutu (İAETİ), Türkiyə İKSAD və Ege Universiteti, UNEC-in Elmi Xəbərlər jurnalı, 2022
4. M.B.İsmayilov, "Sənayedə yeni texnologiyaların iqtisadi inkişafa təsiri" "Şuşa ili"nə həsr olunmuş "Elektroenergetikanın müasir problemləri və perspektivləri" mövzusunda Beynəlxalq Elmi-Texniki Konfransın Materialları, Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası (ADDA), Bakı, 2022
5. M.B.İsmayilov, "COP 29-un Azərbaycanın bərpa olunan enerji sektoruna faydaları", "I Beynəlxalq Enerji Forumu", Düzgə Universiteti (Türkiyə), MDU, 17-18 aprel 2025.

EKOLOJİ MƏDƏNİYYƏT, EKOLOJİ TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ MÜASİR SİVİLİZASIYANIN EKZİSTENSİAL PROBLEMLƏRİ

Təranə Firqət qızı Yusibova

fizika-riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti

tarana.yusibova@mdu.edu.az

Müasir bəşəriyyətin gündəlik leksikonunda ən çox istifadə olunan “ekosistem”, “ekologiya”, “ekoloji mədəniyyət” və “ekoloji təhlükəsizlik” kimi ifadələr gündəmi zəbt etməkdə davam edir və zaman keçdikcə nəinki, öz aktuallığını itirmir, əksinə cəmiyyət həyatının bütün sferalarına israrla nüfuz edərək, insanların həyat tərzinin vacib komponentlərinə çevrilir. Hətta ekosistemin qorunması ilə əlaqədar məsələ elə bir ciddi problemə çevrilmişdir ki, ontologiya və metaontologiya sahəsində (metaontologiyanın dörd fərqli paradigması) [3] çalışan alimlər və mütəxəssislər ona sivilizasiyanın ekzistensial (lat. *existentia* – çıxış edirəm, yaranıram və yaxud mövcud oluram, - ümumi cizgilərdə varlığın bir aspektidir, varlıqdan fərqli olaraq, ekzistensiya mövcudluğun məzmununu, mahiyyətini və məqsədlərini ifadə edir və “gerçəklik” – lat. *aktualitas* anlayışı ilə üst-üstə düşür) təhlükəsizliyi kontekstində baxırlar. Müxtəlif mənşəli təlatümlərlə, çox sayda təbii və sosial kataklizmlərlə dolu çağdaş tarixdə ümumbəşəri dəyərlərə yenidən baxılması, yaddaşlarda dərin kök salmış stereotiplərin sındırılması və müasir dövrün mədəni dəyərlər sisteminə yeni-yeni elementlərin daxil edilməsi fəvqəladə şəkildə aktuallaşmışdır. Sözügedən mühüm elementlərdən biri də “ekoloji mədəniyyət” anlayışıdır.

Müasir insanın adekvat mədəni kodları kimi qiymətləndirilən “ekoloji mədəniyyət” indi ümumbəşəri mədəniyyətin vacib hissəsinə çevrilmişdir. Ekoloji mədəniyyət həm də sosial-mədəni münasibətlərin özünəməxsus sistemi, fərdi və ictimai əxlaqi-mənəvi normaların külliyyəti, təbiətlə insan arasında formalaşan qarılıqlı əlaqələr haqqında yazılmamış qanunlar toplusudur.

Qeyd edək ki, ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılması, praktiki tətbiqi, həyat tərzinə və vərdislərə çevrilməsi kimi çətin və mürəkkəb proses isə “ekoloji marifçilik” kimi xarakterizə olunur. Ekoloji marifçilik ekoloji təhlükəsizlik, sağlam həyat tərz, ətraf mühitin cari vəziyyəti və təbii resurslardan səmərəli istifadə olunması haqqında biliklərin verilməsi və onların yayılması aktıdır.

Ekoloji marifçiliyin nəticəsi kimi vətəndaşlarda aktiv, qayğıkeş və mühafizəkar həyat mövqeyi yaratmaq və çox yüksək səviyyədə ekoloji mədəniyyət kodları formalaşdırmaqdır. Ekoloji marifçilik, ekoloji mədəniyyət, ekoloji vəziyyətin qiymətləndirilməsi və ekoloji problemlərin effektiv üsullarla həlli dövlətin ekoloji siyasətinin formalaşmasında başlıca elementlər sayılır [5]. Ekoloji marifçiliyin qarşısında konkret və ardıcıl şəkildə həyata keçirilən vacib vəzifələr durur. Aşağıda bu vəzifələrin bütöv dəsti təqdim olunmuşdur:

- insanla təbiət arasında qarşılıqlı əlaqənin mahiyyətini və əhəmiyyətini yaxşı başa düşən yeni qayğıkeş, intizamlı və mərhəmətli insanların tərbiyə edilməsi və yetişdirilməsi;
- bilavasitə optimal qərarların qəbul edilməsini təmin edəcək təbii mühitin vəziyyəti haqqında dəqiq informasiyaların cəmiyyətə vaxtında çatdırılması;
- mövcud ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasına və gələcəkdə onların təkrar olunmasına yol verilməməsinə xidmət edən vərdislərin, bacarıqların və biliklərin yayılmasına dəstək vermək;
- cəmiyyətin hər bir üzvünə sağlam və davamlı həyat üçün əsas şərt olan təbiətin qorunmasına düşünlümlü münasibət aşılamaq.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, ekoloji marifçiliyin əsas nəticəsi vətəndaşlarda aktiv, qayğıkeş və mühafizəkar həyat mövqeyi yaratmaq və çox yüksək səviyyədə özünəməxsus ekoloji mədəniyyət kodları formalaşdırmaqdır. Sözügedən ekoloji kodların külliyyatından ərsəyə gələn yüksək təşəkkülü pozitiv vəziyyət isə “ekoloji mədəniyyət” adlanır. Qeyd edək ki, ən geniş ideoloji-fəlsəfi anlamda ekoloji mədəniyyət maddi və mənəvi dəyərlərin məcmusu kimi sosial-mədəni proseslərin keyfiyyət

meyarlarının müəyyənləşdirir və təbii mühitin qorunmasında xüsusi konsepsiya və ya tamamlanmış sistem kimi çıxış edir.

Ekoloji mədəniyyət insan cəmiyyətilə təbii mühitin harmonal mövcudluq forması kimi insan-təbiət birliyini və bütövlüyünü təmin edən koadaptiv mexanizm kimi ortaya çıxır. Bu mexanizmin realizə olunması insan cəmiyyətinin ətraf mühitə və ekoloji problemlərə münasibəti müstəvisində baş verir [1].

Qabaqcıl texnologiyalarla təchiz olunmuş müasir informasiya cəmiyyəti çox böyük həcmdə enerjidən istifadə edilməsini fasiləsiz və dayanıqlı şəkildə tələb edən nəhəng industrial mexanizm, başqa sözlə yüksək tələbatları olan süni təbiətdir. O, özündə, bütövlükdə Yer kürəsinə, atmosfərə və litosferə dəyişdirici təsir göstərən möhtəşəm enerji daşıyır. Bu təsir çox vaxt təbiət qanunlarını nəin ki, nəzərə almır, hətta onları kobud şəkildə pozur. Nəticədə, bəşəriyyətin ümumi evi sayılan “*oikos*” (qədim yunanca “ev”) ciddi problemlər yaşamağa başlayır. Ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılması isə belə böhranlı situasiyada yeganə ixtlas yolu hesab olunur. Beləliklə, ekoloji mədəniyyət hər bir insanın təbiətə münasibətdə şəxsi məsuliyyəti, düşünülmüş münasibəti və müəyyən mənada sevgisi və məhəbbəti kimi ortaya çıxır.

Ekoloji mədəniyyət özündə iki mühüm komponenti birləşdirir:

1. Ekoloji təfəkkür.
2. Ekoloji davranış.

Ekoloji təfəkkür özündə ekoloji dünyagörüşü haqqında təsəvvürlərin, ekoloji mövqelərin və ətraf mühitə münasibətin killiyyatından yaranmış dəyərləri birləşdirir.

Ekoloji davranış isə insanların təbiətə və ətraf mühitə münasibəti ilə əlaqədar hərəkətlərinin külliyyatı və resurslardan istifadə zamanı atdıqları addımların keyfiyyətidir.

Bu gün yüksək ekoloji mədəniyyətin göstəsicisi sosial və təbii amillərin vəhdətini maksimal səviyyədə yaratmağa nail olmaq, Yer kürəsindən varlığın, reproduksiyanın, populyasiyanın, şüurlu həyatın və davamlı inkişafın ətraf mühitin qorunmasından asılı olmasını dərinədən və qəti şəkildə dərk etmək bacarığıdır. Bu, ümumi anlamda bütün qanunauyğunluqları ilə birlikdə insanların ətraf mühitə adaptasiyası deməkdir. O, mədəni proses kimi populyasiya üçün, həmçinin bu, yaxud digər şəraitdə yaşamaq və sağ qalmaq üçün imkan yaradır [2].

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, ekoloji tarazlığın qorunmasını təmin etməyə istiqamətlənmiş ekoloji mədəniyyətin yüksək səviyyədə formalaşdırılması üçün aşağıda qeyd edilən şərtlərə mütləq şəkildə əməl etmək lazımdır:

- yaxşı düşünülmüş və effektiv şəkildə işləyən normativ-hüquqi bazanın yaradılması;
- təhsil müəssisələrində ekoloji tərbiyənin həyata keçirilməsi;
- ekoloji maarifçiliyin bərqərar edilməsi;
- vətəndaşların şəxsi düşüncəsinin formalaşdırılması.

Bu gün dayanıqlı inkişafın təmin olunması qlobal və lokal miqyasda ekoloji təhlükəsizliyin bərqərar edilməsidir. Ekoloji təhlükəsizlik dedikdə, bir qayda olaraq, təbii və antropogen amillərin ətraf mühitə neqativ təsirinin yol verilən səviyyədə (müvafiq normada) saxlanılması aktıdır. Ekoloji təhlükəsizliyin reallaşdırılması işi sistem şəklində həyata keçirilir. Bu sistemə ekoloji təhlükəsizliyə maneə yaradan amillərin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin külliyyatı daxildir.

Bir qayda olaraq, ekoloji təhlükəsizliyin təşkil edilməsi sistemi 3 standart moduldan ibarətdir və onlar məntiqi cəhətdən bir-birini tamamlayır:

1. Ərazinin (ətraf mühit) ekoloji baxımdan kompleks qiymətləndirilməsi;
2. Ekoloji monitorinq.
3. İdarəçilik qərarlarının qəbul edilməsi (ekoloji siyasət).

Yuxarıda qeyd edilən modulların hər biri özünəməxsus funksiyaları icra edir:

Ərazinin ekoloji baxımdan kompleks qiymətləndirilməsini icra edən funksiyalar:

- ərazidə ekoloji təhlükə yaradan kompleks amillərin təyin edilməsi və qiymətləndirilməsi;

- ekoloji təhlükə amillərinin ifadə olunmasına qarşı daha dayanıqlı olan müvafiq ərazilərin rayonlaşdırılması;

- ətraf mühitə neqativ təsir göstərən obyektlərin kadastrının hazırlanması;
- ekoloji risklərin identifikasiyası və qiymətləndirilməsi;
- ərazidə mövcud olan təbii resursların kadastrının hazırlanması;
- çirklənmiş ərazilərin kadastrının hazırlanması;
- dayanıqlı inkişaf indikatorunun yaradılması.

Ekoloji monitorinqin icra etdiyi funksiyalar:

- ətraf mühitə normalaşdırılmış təsirin müəyyən edilməsi;
- ətraf mühitə təsir göstərən mənbələrə nəzarət;
- ətraf mühitin keyfiyyət komponentlərinə nəzarət;
- ekoloji risklərin monitorinqi;
- dayanıqlı inkişafın indikatorlarının monitorinqi.

İdarəçilik qərarlarının qəbul edilməsinin (ekoloji siyasət) icra etdiyi funksiyalar:

- ekoloji siyasətin formalaşdırılması;
- dayanıqlı inkişafın indikatorlarının təhlili və korrektə edilməsi;
- ekoloji risklərin idarə olunması (ekoloji təhlükələr yaradan antropogen amillərin yaranması haqqında xəbərdarlıq; ekoloji təhlükə yaradan təbii faktorların nəticələrinin minimuma endirilməsi);
- təbiətin mühafizəsi üzrə qanunvericilik aktlarının hazırlanması və təkmilləşdirilməsi, ekoloji dünyagörüşü metodlarının formalaşdırılması.

Bu gün ekoloji təhlükəsizliyin idarə olunması sistemi insan fəaliyyətinin demək olar ki, bütün sahələrinə tətbiq edilir. Təsərrüfat-iqtisadi sahədə isə bu sistem özündə aşağıdakı vacib məqamları ifadə edir:

- iqtisadiyyatın və təsərrüfat həyatını ekologizasiyası (ekoloji tədbirlərin, ekoloji prinsiplərin və ekoloji normaların insanların həyat və fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə nüfuz etməsi);

istehsalatda və xidmət sahələrində ekoloji baxımdan yeni təhlükəsizlik texnologiyaların tətbiq edilməsi;

- ətraf mühitin keyfiyyətinə xələl gətirən iqtisadi təməllərə dəstək verilməməsi.

Hazırda global anlamda ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi bir sıra vacib meyarlarla təyin olunur [4]. Bu meyarların reallaşdırılmasına nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr kompleks, sistemli və məqsədyönlü şəkildə yerinə yetirilməli və global miqyasda, regionlarda və urbanizasiya olunmuş ərazilərdə ekoloji təhlükəsizlik tam şəkildə təmin olunmalıdır.

Bütün müasir industrial dövlətlər kimi Azərbaycan Respublikasında da ekoloji təhlükəsizliyi effektiv şəkildə təmin etmək üçün müvafiq doktrinaya sahibdir. Aşağıda bu doktrinada əksini tapmış əsas müddəalar göstərilmişdir:

1. Bugünkü və gələcək nəsillərin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş müvafiq dövlət orqanlarının və yerli özünüidarə müəssisələrinin (bələdiyyələr kənd şuraları) sosial, iqtisadi və ekoloji inkişafının vəhdətinin yaradılması.

2. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının qarşılıqlı məsuliyyətinin yaradılması və onun qanunlarla möhkəmləndirilməsi.

3. Şəhər tikintisində, mühəndis işlərinin görülməsində, sənaye obyektlərinin inşasında ekoloji təhlükəsizliyin prioritet kimi irəli sürülməsi.

4. Əhalinin ekoloji təhlükəsizliyinin etibarlı şəkildə təmin edilməsi məqsədilə təbiətin və ətraf mühitin mühafizəsi üzrə fəaliyyətin inzibati, normativ və iqtisadi metodlarının uzlaşdırılması.

5. İdarəçilik qərarlarının qəbul edilməsi prosesinə ekoloji motivasiyaların daxil edilməsi və daha sərt ekoloji məhdudiyyətlərin və standartların təyin edilməsi.

6. Ekoloji vəziyyətin pisləşməsi haqqında xəbərdarlıqların vaxtında edilməsi.

Bu gün ekoloji təhlükəsizliyin əsas obyektini kimi çıxış edən insanın (şəxsiyyətin) üzərinə Yer kürəsində bioloji varlığın davamlı mövcudluğunu təmin etmək kimi qlobal vəzifə düşür. Onun fiziki, əqli və intellektual imkanlarını səfərbər edərək, ekoloji təhlükəni aradan qaldırması aktı isə müasir qlobal cəmiyyəti ekoloji problemlərə qarşı effektiv şəkildə mübarizə aparan “ekoloji sivilizasiya” kimi qiymətləndirməyə imkan verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Apuxtina, N.Q., Dıdrov A.A., Yemçenko E.P., Solomko, D.V. (2019). Ekoloqizatsiya çeloveka kak dialoq tsennostey soxraneniya i izmemeiya // *Sotsium i vlast. №1 (75). S. 102-111*
2. Joralemon, D. (2017). *Exploring Medical Anthropology*. London / - Imprint Routledge. P. 165. – 170 p.
3. Kononov, Y.A. (2024). *Metaontologiya. Teoretiçeskiy obzor.*, - M.: S. 39. – 336 s.
4. *Kopitin, A.I., Qar A. (2023). Ekopoezis: manifest ekoloqıçeskey tsivilizatsii // Ekopoezis: ekoqumanitanie teoriya i praktika. – Tom 4. № 1. – S. 8*
6. Şmal, A.Q. (2018). *Qlobalnaya sistema ekoloqıçeskey bezopasnosti*. İzdatelstvo “Sputnik”, M.: - S. 235. - 304 s.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYA KONTEKSTİNDƏ DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİ

^{1,3}**Aidə Mübariz qızı Mustafayeva, ^{1,3}Elmira Nəriman qızı İsrailova**

¹texnika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti

²aida.mustafayeva@mdu.edu.az

³elmira.israfilova@mdu.edu.az

Giriş

Azərbaycan Respublikasının dövlətçiliyinin formalaşmasında və möhkəmlənməsində müstəsna rol oynamış Ümummilli lider Heydər Əliyev dövlət idarəçiliyinin müasir modellərinə keçidin əsasını qoymuşdur. Onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən islahatlar dövlət idarəetməsinin institusional strukturunun möhkəmləndirilməsi, idarəçilik prosesində şəffaflıq və səmərəliliyin təmin edilməsi, vətəndaşlara yönəlik xidmət modelinin formalaşdırılması ilə xarakterizə olunur. Bu siyasi kurs, müasir dövrdə Azərbaycanın rəqəmsal transformasiya proseslərinə daxil olmasına, dövlət xidmətlərinin elektronlaşdırılması və innovativ texnologiyaların tətbiqi ilə effektiv idarəetmənin qurulmasına şərait yaratmışdır. Heydər Əliyevin dövlət idarəçiliyi fəlsəfəsi, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına əsaslanan dövlət modelinin təşəkkül tapmasında ideoloji və praktiki baza rolunu oynamışdır. Müstəqilliyin ilk illərində mövcud olan çətinliklərə baxmayaraq, uzaqgörən siyasət nəticəsində dövlət institutlarının müasirləşdirilməsi, informasiya cəmiyyətinə keçid üçün hüquqi və təşkilati əsaslar formalaşdırılmışdır. Bu baxımdan, Heydər Əliyevin irsi müasir dövrdə Azərbaycanın rəqəmsal dövlət quruculuğu siyasətinin ideoloji və strateji sütunlarından biri kimi çıxış edir. Təqdim olunan tədqiqatın əsas məqsədi Heydər Əliyevin dövlət idarəçiliyi sahəsində həyata keçirdiyi siyasətin müasir rəqəmsal transformasiya proseslərinə təsirini elmi əsaslarla araşdırmaq, dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması sahəsində görülən işlərin ideoloji və institusional köklərini müəyyənləşdirmək, həmçinin bu prosesin davamlı inkişaf perspektivlərini qiymətləndirməkdən ibarətdir. Eyni zamanda, mövzu çərçivəsində rəqəmsal dövlət modellərinin formalaşmasında Heydər Əliyev dövründə qoyulmuş əsasların, bu gün isə Prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən siyasətin qarşılıqlı əlaqəsi təhlil ediləcəkdir [1-20].

Dövlət idarəçiliyində Heydər Əliyev siyasətinin ideoloji və institusional əsasları

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev dövlət idarəçiliyinin müasir modelinin formalaşmasında və strateji istiqamətinin müəyyən olunmasında böyük siyasi uzaqgörənlik nümayiş

etdirmişdir. Onun hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycanın dövlət institutlarının fəaliyyəti sistemləşdirilmiş, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun əsası qoyulmuşdur. 1990-cı illərin mürəkkəb geosiyasi və iqtisadi şəraitində bu islahatlar idarəetmə strukturunun şəffaf, çevik və funksional hala gətirilməsini təmin etmişdir [17-20].

Heydər Əliyev dövlət idarəçiliyində insan amilini ön plana çəkmiş, vətəndaşların dövlət xidmətlərinə bərabər çıxış hüququnun təmin olunmasını əsas hədəflərdən biri kimi müəyyən etmişdi. Dövlət institutlarının fəaliyyəti ictimai etimada əsaslanmalı, idarəetmə prosesində səmərəlilik, hesabatlılıq və innovativlik prinsipləri rəhbər tutulmalı idi. Bu yanaşma sonrakı dövrlərdə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi üçün möhkəm hüquqi və institusional təməl yaratdı.

1998-ci ildə qəbul olunmuş “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ölkədə informasiya cəmiyyətinin formalaşmasına yönəlmiş ilk mühüm sənədlərdən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Həmçinin həmin dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə dövlət proqramlarının hazırlanması, beynəlxalq əməkdaşlıqların qurulması və bu sahədə ilk kadr hazırlığının təşkili prosesləri də məhz Heydər Əliyevin strateji baxışının nəticəsi olmuşdur.

Rəqəmsallaşma dövründə idarəetmə modelinin inkişafı və Heydər Əliyev irsinin davamı

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikası dövlət idarəçiliyinin rəqəmsallaşdırılması istiqamətində mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir. Bu prosesin əsas məqsədi idarəetmə strukturunun çevikliyini və şəffaflığını artırmaq, vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin keyfiyyətini yüksəltmək və dövlət-vətəndaş münasibətlərini daha dinamik, effektiv formaya gətirmək olmuşdur. Rəqəmsal transformasiya ideyaları məhz Heydər Əliyevin dövlətçilik siyasətinin davamı olaraq Prezident İlham Əliyev tərəfindən sistemli şəkildə həyata keçirilmişdir (cədvəl 1).

Cədvəl 1

Elektron dövlət xidmətlərinin xronoloji təhlili

İllər	Dövlət Proqramı / İslahat	Əsas məqsəd və nailiyyətlər
2003	Elektron Hökumətin Təşəkkülü üçün ilkin təşəbbüslər	Rəqəmsallaşma prosesinin hüquqi-institusional əsaslarının qoyulması, İKT sektorunun inkişafı dövlət prioriteti elan edildi.
2004	“Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramı (2005–2008)	Elektron idarəetmənin tətbiqi, dövlət orqanlarında informasiya sistemlərinin qurulması və elektron xidmətlərin təşviqi.
2008	E-gov Portalının təməli	Dövlət qurumlarının xidmətlərinin vahid elektron platformada integrasiyası üçün texnoloji baza yaradıldı.
2011	İKT üzrə Milli Strategiya (2011–2018)	Rəqəmsal cəmiyyətə keçid, informasiya təhlükəsizliyi, elektron xidmətlərin genişləndirilməsi, müasir idarəçilik metodlarının tətbiqi.
2012	ASAN xidmət mərkəzlərinin yaradılması	Vətəndaşlara “bir pəncərə” prinsipi əsasında sürətli, şəffaf və innovativ dövlət xidmətlərinin göstərilməsinə başlandı.
2014	“Elektron hökumət” portalının təkmilləşdirilməsi	Elektron xidmətlərin sayı və çeşidi artırıldı, istifadəçi interfeysi və məlumat mübadiləsi mexanizmləri təkmilləşdirildi.
2018	“Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası	Rəqəmsal iqtisadiyyat və rəqəmsal cəmiyyət üçün dayanıqlı elektron dövlət strukturlarının inkişafı istiqamətində strategiyalar təsdiqləndi.
2020	Pandemiya dövründə rəqəmsal xidmətlərin genişlənməsi	Elektron icazə sistemi, onlayn tibbi xidmətlər, sosial yardım və vətəndaş müraciətləri sistemləri operativ şəkildə rəqəmsallaşdırıldı.
2021	“Rəqəmsal Transformasiya	Süni intellekt, Big Data, IoT, blockchain və bulud

	Konsepsiyası (2021–2025)”	texnologiyalarının tətbiqi ilə dövlət idarəçiliyinin yeni mərhələyə keçidi.
2022–2025	“MyGov”, “E-agro”, “e-sosial” sistemlərinin təkmilləşməsi	Dövlət-vətəndaş, dövlət-dövlət və dövlət-biznes münasibətlərində tam rəqəmsal interaktivliyin təmin olunması və xidmətlərin şəffaflaşdırılması.
2022	SİMA — Elektron İmza xidməti	AzInTelecom, SVORT və Sinam şirkətləri tərəfindən qurulan bulud əsaslı rəqəmsal imza xidməti ilə elektron dövlət xidmətlərində təhlükəsiz və etibarlı əlaqə təmin edilir.
2023	Kibertəhlükəsizlik Strategiyası	Kritik infrastrukturların idarə olunması və mühafizəsi, kibertəhlükəsizlik sahəsində hüquqi və texnoloji tədbirlərin gücləndirilməsi, kibercinayətkarlığa qarşı mübarizə məqsədilə strategiyanın tətbiqi.
2025	Süni intellekt Strategiyası	Dövlət idarəçiliyi və digər sahələrdə süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi, idarəetmənin və xidmətlərin optimallaşdırılması məqsədilə süni intellektin inkişafı üzrə strateji tədbirlər.

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəçiliyinin rəqəmsallaşdırılması prosesi mərhələli şəkildə həyata keçirilmiş və hər bir mərhələ konkret dövlət proqramları, strategiyalar və institusional təşəbbüslərlə müşayiət olunmuşdur. Bu prosesin elmi təhlili göstərir ki, rəqəmsal dövlət idarəçiliyinin formalaşması və inkişafı həm texnoloji inkişafın tələblərinə, həm də sosial-iqtisadi çağırışlara cavab olaraq dinamik şəkildə həyata keçirilmişdir.

İlkin olaraq, 2003-cü ildə “Elektron hökumət” konsepsiyasının bünövrəsinin qoyulması ilə Azərbaycan rəqəmsallaşmanın hüquqi və institusional əsaslarını formalaşdırmağa başlamışdır. 2004-cü ildə təsdiq olunmuş “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramı (2005–2008) çərçivəsində dövlət orqanlarında informasiya sistemlərinin qurulması və elektron xidmətlərin təşviqi istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Bu dövr informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının dövlət idarəetməsinə inteqrasiyası üçün baza mərhələsi kimi xarakterizə olunur [1-2].

2008-ci ildə Elektron Hökumət Portalının təməlinin qoyulması isə xidmətlərin mərkəzləşdirilmiş və əlçatan formatda vətəndaşlara təqdim olunmasının başlanğıc nöqtəsi olmuşdur. 2011-ci ildə qəbul olunan “İKT üzrə Milli Strategiya (2011–2018)” bu sahədə daha geniş miqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmişdir. Strategiyada rəqəmsal cəmiyyətin təşkili, informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması və innovativ idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqi kimi mühüm hədəflər müəyyənləşdirilmişdir [1-4].

2012-ci ildə ASAN xidmət mərkəzlərinin yaradılması dövlət xidmətlərinin göstərilməsində inqilabi bir dönüş nöqtəsi olmuşdur. “Bir pəncərə” prinsipi əsasında fəaliyyət göstərən bu mərkəzlər şəffaflığın artırılması, vətəndaş məmnunluğunun yüksəldilməsi və korrupsiyanın minimuma endirilməsi baxımından uğurlu model kimi tanınmışdır.

2014-cü ildə “Elektron hökumət” portalının təkmilləşdirilməsi bu xidmətlərin həm texniki, həm də funksional baxımdan daha əlverişli hala gətirilməsinə səbəb olmuşdur. 2018-ci ildə “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyasında rəqəmsal dövlətin formalaşması prioritet istiqamət kimi müəyyən edilmiş və strateji məqsədlərlə dəstəklənmişdir [5-10].

2020-ci ildə pandemiya şəraitində rəqəmsal xidmətlərin genişləndirilməsi prosesinin sürətlənməsi müşahidə olunmuşdur. Elektron icazə sistemi, onlayn tibbi xidmətlər və sosial yardım mexanizmlərinin rəqəmsallaşdırılması bu sahədə çevik və effektiv idarəetmənin təmin olunduğunu sübut etmişdir.

2021-ci ildə qəbul olunan “Rəqəmsal Transformasiya Konsepsiyası (2021–2025)” dövlət idarəçiliyinin növbəti mərhələyə keçidini təmin etmiş, süni intellekt, Big Data, IoT, blockchain və bulud texnologiyalarının tətbiqini dövlət strukturlarında aktuallaşdırmışdır. Bu texnologiyaların

tətbiqi dövlətin analitik potensialını artırmaqla yanaşı, qərarların daha dəqiq və səmərəli şəkildə verilməsinə şərait yaratmışdır.

2022-ci ildən etibarən “MyGov”, “e-sosial”, “e-agro” kimi platformaların təkmilləşdirilməsi və xidmət spektrinin genişləndirilməsi dövlət-vətəndaş, dövlət-dövlət və dövlət-biznes münasibətlərində interaktivliyi və şəffaflığı daha da artırmışdır.

Xüsusilə, 11 fevral 2022-ci ildə istifadəyə verilmiş SİMA (Smart Identity Management and Authentication) bulud əsaslı rəqəmsal imza xidməti bu prosesdə innovativ bir addım olmuşdur. AzInTelecom, SVORT və Sinam şirkətləri tərəfindən yaradılan bu platforma mobil cihazlar vasitəsilə biometrik autentifikasiya və elektron imza imkanları təqdim etməklə həm təhlükəsizlik, həm də rahatlıq baxımından yeni bir mərhələnin əsasını qoymuşdur.

2023-cü ildə qəbul edilən Kibertəhlükəsizlik Strategiyası isə rəqəmsal infrastrukturun və kritik informasiya sistemlərinin mühafizəsini təmin etmək məqsədini daşıyır. Bu strategiya, həm dövlət, həm özəl sektor, həm də vətəndaş cəmiyyəti üçün kibertəhlükələrin qarşısının alınmasında sistemli və hüquqi əsaslı mexanizmləri nəzərdə tutur.

Nəhayət, 2025-ci ildə planlaşdırılan Süni İntellekt Strategiyası ilə Azərbaycan süni intellekt texnologiyalarını dövlət idarəçiliyi, iqtisadiyyat və sosial xidmət sahələrində daha geniş tətbiq etməyi hədəfləyir. Bu yanaşma dövlət xidmətlərinin daha proqnozlaşdırıla bilən, fərdiləşdirilmiş və optimal şəkildə təşkilinə imkan verəcəkdir.

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət idarəçiliyinin rəqəmsallaşdırılması üzrə həyata keçirdiyi ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkə regionda rəqəmsal dövlət modeli baxımından lider mövqelərdən birini tutmuşdur. Bu proses təkcə texnoloji inkişafı deyil, həm də sosial rifahı və idarəetmədə səmərəliliyi artıran əsas strateji xətt kimi dəyərləndirilə bilər.

Nəticə

Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəçiliyinin rəqəmsallaşdırılması sahəsində həyata keçirilən tədbirlər, qəbul edilən strateji sənədlər və yaradılan texnoloji platformalar ölkənin rəqəmsal inkişaf strategiyasının ardıcıl və kompleks xarakter daşdığını göstərir. “Elektron hökumət” konsepsiyasının formalaşmasından başlayaraq, ASAN xidmət, MyGov, e-sosial, e-agro kimi innovativ xidmət modelləri, eləcə də SİMA kimi mobil autentifikasiya texnologiyalarının tətbiqi dövlət xidmətlərini vətəndaşlara daha əlçatan, şəffaf və operativ şəkildə təqdim etməyə imkan yaratmışdır. 2023-cü ildə qəbul olunan Kibertəhlükəsizlik Strategiyası və 2025-ci il üçün nəzərdə tutulan Süni İntellekt Strategiyası isə rəqəmsal dövlət idarəçiliyinin davamlılığını və təhlükəsizliyini təmin etməyə yönəlmişdir. Bu məqsədlə aşağıdakı təkliflərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab olunur:

1. Rəqəmsal savadlılığın artırılması
2. Elektron xidmətlərin integrasiyası
3. Kibertəhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi
4. Süni intellektin idarəetmədə tətbiqi
5. Məlumat mübadiləsinin təhlükəsizliyi
6. Əhatəli rəqəmsal transformasiya indikatorları

Əhalinin bütün sosial və yaş qruplarını əhatə edən rəqəmsal savadlılıq proqramlarının genişləndirilməsi elektron xidmətlərə çıxış imkanlarını artıracaq və vətəndaşların dövlətlə qarşılıqlı əlaqəsini gücləndirəcək. Dövlət xidmətlərinin vahid platformalarda integrasiyası və istifadəçi yönümlü yanaşmanın tətbiqi xidmətlərin daha əlçatan və funksional olmasına şərait yaradacaq. Rəqəmsal təhlükələrin artması fonunda kibertəhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi, xüsusilə də kritik informasiya infrastrukturalarının müdafiəsinin təmin olunması aktual məsələyə çevrilmişdir. Bu baxımdan, milli kibertəhlükəsizlik əməliyyat mərkəzlərinin yaradılması və beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivələrinin genişləndirilməsi məqsədəuyğundur. Süni İntellekt Strategiyasının həyata keçirilməsi çərçivəsində dövlət idarəçiliyində qərarların qəbulunda süni intellekt modellərindən istifadə olunması, idarəetmənin çevikliyini və effektivliyini artıracaq.

Məlumat mübadiləsinin təhlükəsizliyini təmin edən müasir şifrələmə və identifikasiya texnologiyalarının tətbiqi dövlət qurumları arasında rəqəmsal koordinasiyanı gücləndirəcək. Eyni zaman-

da rəqəmsal transformasiya prosesinin səmərəliliyini ölçmək üçün beynəlxalq meyarlara uyğun göstəricilərin hazırlanması və ictimai hesabatlılıq mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu istiqamətlər üzrə sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycanda rəqəmsal idarəetmənin daha da inkişaf etdirilməsinə və qlobal rəqəmsal çağırışlara uyğun çevik dövlət modelinin formalaşmasına imkan yaradacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. "Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)". <https://e-qanun.az/framework/1969>
2. "Elektron Azərbaycan" Dövlət Proqramı (2005-2008-ci, 2010-2012-ci illər). <https://e-qanun.az/framework/19936>
3. "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası. <https://e-qanun.az/framework/25029>
4. "Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya"nın və "Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/17199>
5. "Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə 2016-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında <https://e-qanun.az/framework/33717>
6. "2018–2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/40164>
7. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər". <https://president.az/az/articles/view/50474>
8. "Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"nın təsdiq edilməsi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/50013>
9. Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal İnkişaf Konsepsiyası. 16 yanvar 2025. https://ict.az/uploads/7b72d9ce4de45ac4fee0c4b1c8ffb392_5253488.pdf
10. Azərbaycan Respublikasında innovativ inkişaf sahəsində koordinasiyanın təmin edilməsi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/41201>
11. Azərbaycan Respublikasında rəqəmsallaşma, innovasiya, yüksək texnologiyalar və rabitə sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. <https://president.az/az/articles/view/53407>
12. "Startapın müəyyən olunması meyarları"nın təsdiq edilməsi barədə. <https://e-qanun.az/framework/46782>
13. "Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafı üzrə 2019-2023-cü illəri əhatə edən Dövlət Proqramı"nın təsdiq olunması haqqında 29 yanvar 2019-cu il yanvarın 29-u Prezidentin Fərmanı
14. "Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyi və kibertəhlükəsizliyə dair 2023 "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/52757>
15. [Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası](https://president.az/az/articles/view/68364), 19 mart 2025-ci il. <https://president.az/az/articles/view/68364>
16. [Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası](https://president.az/az/articles/view/68364), 19 mart 2025-ci il. <https://president.az/az/articles/view/68364>
17. Abbasov Əli. Heydər Əliyev və müasir Azərbaycanın İKT siyasəti. "Azərbaycan qəzeti". 2013. 3 may. N 94. s. 4.
18. Baxşəliyev F. Heydər Əliyev və Azərbaycanın təhsil sistemində aparılan islahatların əsas istiqamətləri (monoqrafiya) /ADPU-nun nəşriyyatı, 2009, 168 s.
19. Mustafayeva A.M., İslamova D.B., Səmədzadə M.E. "Ulu öndər Heydər Əliyevin milli inkişaf strategiyası – İKT sektorunda. Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr olunmuş "Heydər

Əliyev dühası və müasir Azərbaycan", Elmi-nəzəri konfrans materialları, Mingəçevir, 4-5 may 2022, s. 55-57

19. Mustafayeva A.M., Muradzadə E.A., Heydər Əliyev və Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş "Heydər Əliyev Azərbaycanın böyük uğurla reallaşdırılan iqtisadi strategiyasının banisidir" mövzusunda Respublika Elmi Konfransı, LDU, 05 may 2023

20. Mustafayeva A.M., İslamova D.B., Muradzadə E.A., Elmi əsaslara söykənən davamlı inkişaf strategiyasının müəllifi. Heydər Əliyev – 100: müstəqil Azərbaycanın qurucusu və hərtərəfli inkişaf strategiyasının müəllifi, MDU. 05-06 may 2023

QEYRİ-STANDART TIPLİ TƏNLİKLƏRİN HƏLLİNƏ BƏZİ QAYDA VƏ DÜSTURLARIN TƏTBİQİ

^{1,3}Rövşən Fərrux oğlu Babayev, ^{2,3}Lalə Xanlar qızı Rzayeva

¹riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

rovsan.babayev@mdu.edu.az

²lale.rzayeva@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

1. Parametrik tənliklərin köməyi ilə həll olunan tənliklər.

Nümunə 1. Tənliyi həll edin:

$$x^3 - (\sqrt{2} + 1)x^2 + 2 = 0.$$

Həlli. Bu tənlikdə $\sqrt{2} = a$ hesab edək, onda verilmiş tənlik aşağıdakı kimi parametrik tənliyə çevrilir:

$$x^3 - (a + 1)x^2 + a^2 = 0.$$

Bu tənliyi a dəyişənindən asılı kvadrat tənlik kimi göstərək:

$$a^2 - ax^2 + x^3 - x^2 = 0.$$

Aldığımız kvadrat tənliyi həll edək:

$$a_{1,2} = \frac{x^2 \pm \sqrt{x^4 - 4x^3 + 4x^2}}{2} = \frac{x^2 \pm x(x - 2)}{2},$$

$$a_1 = \frac{x^2 + x(x - 2)}{2} = \frac{2x^2 - 2x}{2} = x^2 - x,$$

$$a_2 = \frac{x^2 - x(x - 2)}{2} = \frac{x^2 - x^2 + 2x}{2} = x.$$

$a = \sqrt{2}$ olduğundan, $x^2 - x = \sqrt{2} \Rightarrow x^2 - x - \sqrt{2} = 0$ və $x = \sqrt{2}$ tənliklərini alırıq.

$x^2 - x - \sqrt{2} = 0$ tənliyini həll edək. [1]

$$x_{1,2} = \frac{1 \pm \sqrt{1 + 4\sqrt{2}}}{2}.$$

Cavab: $x_1 = \frac{1 + \sqrt{1 + 4\sqrt{2}}}{2}$, $x_2 = \frac{1 - \sqrt{1 + 4\sqrt{2}}}{2}$, $x_3 = \sqrt{2}$.

2. Tənasübün xassələrinin tətbiqi ilə həll olunan tənliklər.

Nümunə 2. Tənliyi həll edin:

$$\frac{2x^2 + x + 4}{x^2 + 3} = \frac{3x^2 + x + 3}{2x^2 + 2}.$$

Həlli. Verilmiş tənliyi tənasübün aşağıdakı xassəsindən istifadə edərək çevirək: Əgər $\frac{a}{b} = \frac{c}{d}$ isə, onda

$$\frac{a}{a-b} = \frac{c}{c-d}.$$

$$\frac{2x^2 + x + 4}{2x^2 + x + 4 - (x^2 + 3)} = \frac{3x^2 + x + 3}{3x^2 + x + 3 - (2x^2 + 2)} \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow \frac{2x^2 + x + 4}{x^2 + x + 1} = \frac{3x^2 + x + 3}{x^2 + x + 1}.$$

Burada $x^2 + x + 1 > 0$ olduğundan aşağıdakı tənliyi alırıq (kəsrin sıfıra bərabər olma şərtinə əsasən).

$$2x^2 + x + 4 = 3x^2 + x + 3.$$

Bu tənliyi həll edək:

$$x^2 = 1 \Rightarrow \begin{cases} x_1 = 1, \\ x_2 = -1. \end{cases}$$

Beləliklə, verilən tənliyin kökləri $x_1 = 1$ və $x_2 = -1$.

Cavab: $x_1 = 1, x_2 = -1$.

3. $a^2 + b^2 = (a - b)^2 + 2ab$ və ya $a^2 + b^2 = (a + b)^2 - 2ab$ düsturlarının tətbiqi ilə həll olunan tənliklər.

Nümunə 3. Tənliyi həll edin:

$$(x^2 + 3x)^2 + 9x^2 = 7(x + 3)^2.$$

Həlli. Verilmiş tənliyin sol tərəfinin $a^2 + b^2 = (a - b)^2 + 2ab$ düsturundan istifadə edərək çevirək.

$$(x^2 + 3x - 3x)^2 + 2 \cdot (x^2 + 3x) \cdot 3x = 7(x + 3)^2$$

və ya

$$x^4 + 6x^2(x + 3) - 7(x + 3)^2 = 0.$$

Sonuncu tənliyin hər bir həddini $(x + 3)^2$ ifadəsinə bölək.

$$\frac{x^4}{(x + 3)^2} + \frac{6x^2(x + 3)}{(x + 3)^2} - 7 = 0 \Leftrightarrow \frac{x^4}{(x + 3)^2} + 6 \cdot \frac{x^2}{x + 3} - 7 = 0.$$

Sonuncu tənlikdə $\frac{x^2}{x + 3} = y$ əvəz edək. Onda tənlik $y^2 + 6y - 7 = 0$ kvadrat tənliyini alırıq.

Bu tənliyi həll etsək: $y_1 = -7$ və $y_2 = 1$ olur. Onda y -in bu qiymətlərini əvəzləmədə yerinə yazsaq

$x^2 + 7x + 21 = 0$ və $x^2 - x - 3 = 0$ tənliklərini alırıq.

$x^2 + 7x + 21 = 0$ tənliyinin həqiqi həlli yoxdur. $x^2 - x - 3 = 0$ tənliyinin kökləri

$$x_1 = \frac{1 - \sqrt{13}}{2}, \quad x_2 = \frac{1 + \sqrt{13}}{2}.$$

Cavab: $x_1 = \frac{1 - \sqrt{13}}{2}, x_2 = \frac{1 + \sqrt{13}}{2}$.

4. $(a + b)^3 = a^3 + b^3 + 3ab(a + b)$ düsturunun tətbiqi ilə həll olunan tənliklər.

Nümunə 4. Tənliyi həll edin:

$$\sqrt[3]{x} + \sqrt[3]{x^3 - x + 1} = \sqrt[3]{x + 1} + \sqrt[3]{x^3 - x}.$$

Həlli. Verilmiş tənliyin hər iki tərəfini kuba yüksəldək və $(a + b)^3 = a^3 + b^3 + 3ab(a + b)$ düsturunu tətbiq edək. [2]

$$\begin{aligned} \left(\sqrt[3]{x} + \sqrt[3]{x^3 - x + 1} \right)^3 &= \left(\sqrt[3]{x + 1} + \sqrt[3]{x^3 - x} \right)^3, \\ \left(\sqrt[3]{x} \right)^3 + \left(\sqrt[3]{x^3 - x + 1} \right)^3 + 3\sqrt[3]{x} \cdot \sqrt[3]{x^3 - x + 1} \cdot \left(\sqrt[3]{x} + \sqrt[3]{x^3 - x + 1} \right) &= \\ = \left(\sqrt[3]{x + 1} \right)^3 + \left(\sqrt[3]{x^3 - x} \right)^3 + 3\sqrt[3]{x + 1} \sqrt[3]{x^3 - x} \cdot \left(\sqrt[3]{x + 1} + \sqrt[3]{x^3 - x} \right), \\ x + x^3 - x + 1 + 3 \cdot \sqrt[3]{x(x^3 - x + 1)} \cdot \left(\sqrt[3]{x} + \sqrt[3]{x^3 - x + 1} \right) &= \\ = x + 1 + x^3 - x + 3 \cdot \sqrt[3]{(x + 1)(x^3 - x)} \cdot \left(\sqrt[3]{x + 1} + \sqrt[3]{x^3 - x} \right). \end{aligned}$$

Oxşar hədləri islah etsək alırıq:

$$\sqrt[3]{x(x^3 - x + 1)} \cdot \left(\sqrt[3]{x} + \sqrt[3]{x^3 - x + 1} \right) =$$

$$= \sqrt[3]{(x+1)(x^3-x)} \cdot (\sqrt[3]{x+1} + \sqrt[3]{x^3-x}).$$

Tənliyin şərtinə görə $\sqrt[3]{x} + \sqrt[3]{x^3-x+1} = \sqrt[3]{x+1} + \sqrt[3]{x^3-x}$. Bunu sonuncu tənlikdə nəzərə alaraq

$$\begin{aligned} & \sqrt[3]{x(x^3-x+1)} \cdot (\sqrt[3]{x} + \sqrt[3]{x^3-x+1}) = \\ & = \sqrt[3]{(x+1)(x^3-x)} \cdot (\sqrt[3]{x} + \sqrt[3]{x^3-x+1}). \end{aligned}$$

Sağ tərəfdəki ifadəni sol tərəfə keçirib ortaqla vurduğu mütərizə xaricinə çıxaraq. Onda

$$(\sqrt[3]{x} + \sqrt[3]{x^3-x+1})(\sqrt[3]{x^4-x^2+x+1} - \sqrt[3]{x^4+x^3-x^2-x}) = 0.$$

İki hala baxaq.

$$1. \text{ Tutaq ki, } \sqrt[3]{x} + \sqrt[3]{x^3-x+1} = 0 \Leftrightarrow \sqrt[3]{x} = -\sqrt[3]{x^3-x+1} \Rightarrow x = -x^3 + x - 1 \Rightarrow x^3 = -1 \Rightarrow x_1 = -1.$$

$$2. \text{ Tutaq ki, } \sqrt[3]{x^4-x^2+x+1} - \sqrt[3]{x^4+x^3-x^2-x} = 0 \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow \sqrt[3]{x^4-x^2+x+1} = \sqrt[3]{x^4+x^3-x^2-x} \Rightarrow x^3 - 2x = 0 \Rightarrow$$

$$\Rightarrow x_2 = 0, x_3 = -\sqrt{2}, x_4 = \sqrt{2}.$$

Tapdığımız qiymətlər hamısı verilmiş tənliyi ödəyir.

Cavab: $x_1 = -1, x_2 = 0, x_3 = -\sqrt{2}, x_4 = \sqrt{2}$.

5. $u^4 + v^4 = (u^2 + v^2)^2 - 2u^2v^2 = ((u+v)^2 - 2uv)^2 - 2u^2v^2$ çevirməsinin köməyi ilə həll olunan tənliklər.

Nümunə 5. Tənliyi həll edin:

$$\sqrt[4]{10+x^2+x} + \sqrt[4]{7-x^2-x} = 3.$$

Həlli. Əvvəlcə $\sqrt[4]{10+x^2+x} = u$ və $\sqrt[4]{7-x^2-x} = v$ əvəz edək,

$u \geq 0, v \geq 0$. Onda verilmiş tənliyə ekvivalent olan aşağıdakı tənliklər sistemini yazı bilərik.

$$\begin{cases} u + v = 3, \\ u^4 + v^4 = 17 \end{cases}$$

Sistemin ikinci tənliyini aşağıdakı kimi çevirək və $u + v = 3$ olduğunu nəzərə alaq. Onda

$$\begin{aligned} u^4 + v^4 &= (u^2 + v^2)^2 - 2u^2v^2 = ((u+v)^2 - 2uv)^2 - 2u^2v^2 = \\ &= (9 - 2uv)^2 - 2u^2v^2 = 17. \end{aligned}$$

$$(9 - 2uv)^2 - 2u^2v^2 = 17 \Leftrightarrow 81 - 36uv + 4u^2v^2 - 2u^2v^2 = 17 \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow u^2v^2 - 18uv + 32 = 0 \Rightarrow uv = 2 \text{ və } uv = 16.$$

Aşağıdakı iki tənliklər sistemində baxaq:

$$\begin{cases} u + v = 3, \\ uv = 2 \end{cases} \text{ və } \begin{cases} u + v = 3, \\ uv = 16. \end{cases}$$

Birinci sistemin həlli $\begin{cases} u_1 = 1, \\ v_1 = 2 \end{cases}$ və $\begin{cases} u_2 = 2, \\ v_2 = 1 \end{cases}$ olur. İkinci sistemin isə həlli yoxdur.

u və v -nin bu qiymətlərini əvəzləmədə yerinə yazıaq. Onda:

$$\sqrt[4]{10+x^2+x} = 1 \text{ və } \sqrt[4]{10+x^2+x} = 2 \text{ tənliklərini yazı bilərik.}$$

$$\sqrt[4]{10+x^2+x} = 1 \Rightarrow x^2 + x + 9 = 0. \text{ Bu tənliyin həlli yoxdur.}$$

$$\sqrt[4]{10+x^2+x} = 2 \Rightarrow x^2 + x - 6 = 0 \Rightarrow \begin{cases} x_1 = -3, \\ x_2 = 2. \end{cases}$$

Cavab: $\begin{cases} x_1 = -3, \\ x_2 = 2. \end{cases}$

6. $\sqrt{a} + \sqrt{b} = \frac{a-b}{\sqrt{a}-\sqrt{b}}, \sqrt{a} - \sqrt{b} \neq 0$ bərabərliyindən istifadə etməklə həll olunan tənliklər. [3]

Nümunə 6. Tənliyi həll edin:

$$\sqrt{3x^2 - 5x + 7} + \sqrt{3x - 7x + 2} = 3.$$

Həlli. $\sqrt{a} + \sqrt{b} = \frac{a-b}{\sqrt{a}-\sqrt{b}}, \sqrt{a} - \sqrt{b} \neq 0$ bərabərliyindən istifadə edərək verilmiş tənliyi çevirək.

$$\begin{aligned} \sqrt{3x^2 - 5x + 7} + \sqrt{3x - 7x + 2} &= \frac{(3x^2 - 5x + 7) - (3x^2 - 7x + 2)}{\sqrt{3x^2 - 5x + 7} - \sqrt{3x^2 - 7x + 2}} = 3 \\ \frac{3x^2 - 5x + 7 - 3x^2 + 7x - 2}{\sqrt{3x^2 - 5x + 7} - \sqrt{3x^2 - 7x + 2}} &= 3 \\ \frac{2x + 5}{\sqrt{3x^2 - 5x + 7} - \sqrt{3x^2 - 7x + 2}} &= 3 \\ \sqrt{3x^2 - 5x + 7} - \sqrt{3x^2 - 7x + 2} &= \frac{2x + 5}{3} \end{aligned}$$

Aldığımız sonuncu tənliklə verilmiş tənliyi tərəf-tərəfə toplayaq. Onda alırıq:

$$\sqrt{3x^2 - 5x + 7} = \frac{x + 7}{3}$$

Sonuncu tənliyin mənasının olması üçün $x \geq -7$ şərti ödənməlidir. Bərabərliyin hər iki tərəfini kvadrata yüksəldək. Onda

$$\begin{aligned} 3x^2 - 5x + 7 &= \frac{x^2 + 14x + 49}{9} \Rightarrow 26x^2 - 59x + 14 = 0 \Rightarrow \\ &\Rightarrow \begin{cases} x_1 = 2, \\ x_2 = \frac{7}{26}. \end{cases} \end{aligned}$$

Tapdığımız qiymətləri verilmiş tənlikdə yerinə yazsaq, verilmiş tənliyi ödədiyini aydın görürük. Deməli, $x_1 = 2$ və $x_2 = \frac{7}{26}$ tənliyin kökləridir.

Cavab: $x_1 = 2$ və $x_2 = \frac{7}{26}$.

7. $\sqrt{a} - \sqrt{b} = \frac{a-b}{\sqrt{a}+\sqrt{b}}, a \geq 0, b \geq 0$ və $\sqrt{a} + \sqrt{b} > 0$ bərabərliyindən istifadə etməklə

həll olunan tənliklər.

Nümunə 7. Tənliyi həll edin:

$$\sqrt{3x^2 - 7x + 3} - \sqrt{3x^2 - 5x - 1} = \sqrt{x^2 - 2} - \sqrt{x^2 - 3x + 4}.$$

Həlli. Verilmiş tənliyin sağ və sol tərəflərini $\sqrt{a} - \sqrt{b} = \frac{a-b}{\sqrt{a}+\sqrt{b}}, a \geq 0, b \geq 0$ və $\sqrt{a} + \sqrt{b} > 0$ bərabərliyindən istifadə etməklə çevirək.

$$\frac{3x^2 - 7x + 3 - 3x^2 + 5x + 1}{\sqrt{3x^2 - 7x + 3} + \sqrt{3x^2 - 5x - 1}} = \frac{x^2 - 2 - x^2 + 3x - 4}{\sqrt{x^2 - 2} + \sqrt{x^2 - 3x + 4}}$$

Sürətdə oxşar toplananları islah etsək aşağıdakı tənliyi alırıq.

$$\frac{-2(x-2)}{\sqrt{3x^2 - 7x + 3} + \sqrt{3x^2 - 5x - 1}} = \frac{3(x-2)}{\sqrt{x^2 - 2} + \sqrt{x^2 - 3x + 4}}$$

Sonuncu tənlikdən alınır ki, $x_1 = 2$. Sonuncu tənliyi $x - 2$ -yə ixtisar etsək aşağıdakı tənliyi alırıq.

$$\frac{-2}{\sqrt{3x^2 - 7x + 3} + \sqrt{3x^2 - 5x - 1}} = \frac{3}{\sqrt{x^2 - 2} + \sqrt{x^2 - 3x + 4}}$$

Sonuncu tənliyin sol tərəfi yalnız mənfi qiymət alır, sağ tərəfi isə yalnız müsbət qiymət alır. Onda sonuncu tənliyin həlli yoxdur.

Cavab: , $x_1 = 2$.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Амелькин В.В., Рабцевич В.Л. Задачи с параметрами. Минск, 1996. 464 с.

2. Горништейн П.И., Плонский В.Б., Якир М.С. Задачи с параметрами. Москва-Харков, 1998. 336 с.

3. Супрун В.П. Математика для старшеклассников. Задачи повышенной сложности. Москва. Издательство ЛКИ/URSS. 2008

XALQIN YADDAŞINDA ƏBƏDİ YAŞAYAN LİDER

^{1,3}**Ofelya İdris qızı Məmmədova**, ^{2,3}**Şəfa Hüseyn qızı Əliyeva**

¹memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ofelya.mammadova@mdu.edu.az

²shafa.aliyeva@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

Heydər Əliyev: müasir Azərbaycanın memarı və strateji liderliyi

Heydər Əliyev yalnız Azərbaycanın deyil, bütövlükdə postsovet məkanının siyasi tarixində dərin iz buraxmış dahi şəxsiyyət və uzaqgörən liderdir. Onun siyasi uzaqgörənliyi və qərarları, müstəqilliyini yeni qazanan bir ölkəni qısa müddət ərzində sabitliyə, iqtisadi gücə və beynəlxalq nüfuza qovuşdurdu.

Sovetlərdən müstəqilliyə: güclü siyasi irsin daşıyıcısı

Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyəti Sovet İttifaqı dövründə başlamış, 1969-cu ildə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi və 1982-ci ildə SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini və Sov.İKP MK-nın Siyasi Bürosunun üzvü olmuşdur. Bu mövqelər ona həm Azərbaycan daxilində, həm də mərkəzdə böyük nüfuz qazandırdı. Bu zəngin siyasi təcrübə, onun müstəqillik dövründə ölkəni idarə etməsində mühüm rol oynadı [2].

1993: Böhran zamanı güclü liderlik

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra ciddi daxili çəkişmələr, iqtisadi tənəzzül və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə üz-üzə qaldı. Xalqın tələbi ilə 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev qısa zamanda böhran vəziyyətinə nəzarəti tam ələ alaraq, ölkənin dağılmasının qarşısını aldı.

Neft strategiyası: “Əsrin müqaviləsi” və enerji diplomatiyası

Heydər Əliyevin ən parlaq siyasi addımlarından biri, 1994-cü ildə imzalanan və “Əsrin Müqaviləsi” adlandırılan beynəlxalq neft müqaviləsi oldu. Bu müqavilə ilə Azərbaycan, Xəzər dənizinin zəngin enerji ehtiyatlarını beynəlxalq bazara çıxararaq, geosiyasi əhəmiyyətini artırdı və xarici investisiyaları ölkəyə cəlb etdi. Bu, iqtisadi müstəqilliyin əsasını qoydu və ölkənin siyasi mövqeyini gücləndirdi.

Xarici siyasət: Şərq və Qərb arasında ustalıq

Heydər Əliyevin xarici siyasət konsepsiyası Rusiya, ABŞ, Türkiyə, İran və Avropa İttifaqı kimi müxtəlif güc mərkəzləri ilə balanslı münasibətlər qurmağa əsaslanırdı. Ulu Öndər nə tam qərbpərəst, nə də Rusiya yönlü siyasət yürüdü. Onun parlaq zəkası, siyasi uzaqgörənliyi və diplomatik çevikliyi Azərbaycanın milli maraqlarını bütün addımlarda ön planda saxlayan pragmatik bir yol xəritəsi təqdim etdi [4].

Dayanıqlı irs: dövlət quruculuğu və idarəçilik fəlsəfəsi

Ulu Öndərin respublikaya rəhbərliyi dövründə Azərbaycanda konstitusiya islahatları aparıldı, ordu gücləndirildi, milli dövlətçilik ideyası formalaşdı. “Dövlət hər şeydən üstündür!” prinsipini əsas götürən Heydər Əliyev güclü dövlət və vətəndaş həmrəyliyi ideyasını əsas siyasi xətt kimi müəyyənləşdirdi. Bu siyasət bu gün də Azərbaycan rəhbərliyi tərəfindən əsas yol göstərici kimi qəbul olunur.

Heydər Əliyevin siyasi irsi böhran zamanlarında göstərdiyi qətiyyətli liderlik, enerji diplomatiyasında ortaya qoyduğu strateji baxış və milli maraqlara əsaslanan xarici siyasəti ilə səciyyələnir. Müasir Azərbaycanın əsaslarını qoyan bu böyük liderin adı tarixdə müstəqil və güclü Azərbaycanın banisi kimi qalacaq.

Heydər Əliyev – Azərbaycan xalqının milli sərvəti

Azərbaycanın dövlətçilik tarixində elə şəxsiyyətlər var ki, onların adı zaman keçsə də, xalqın yaddaşından silinmir, əksinə, daha da əzizləşir, daha da dəyər qazanır. Bu şəxsiyyətlərdən biri – və bəlkə də birincisi – ümummilli lider Heydər Əliyevdir. O, sadəcə bir dövlət başçısı deyildi; o, bir məktəb, bir yol, bir ideya daşıyıcısı idi. Heydər Əliyev – Azərbaycan xalqının milli sərvəti, ümumi kimliyimizin, sabitliyimizin və gələcəyimizin təminatçısı idi [1].

Tarixin ən çətin dönmində doğulan lider

Heydər Əliyev, xalqın ona ən çox ehtiyacı olduğu zamanda tarixin səhnəsinə çıxdı. Sovetlər dövründə Azərbaycanın geridə qalmış bir bölgə olmasına dözmədi, qısa müddətdə mədəniyyətdən iqtisadiyyata qədər hər sahədə inkişafı təmin etdi. Onun rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın siması dəyişdi, xalq öz gücünə inandı, milli özünüdərk formalaşmağa başladı.

Müstəqilliyin keşiyində dayanan iradə

1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan parçalanma, vətəndaş qarşıdurması, işğal və iqtisadi tənəzzül içində idi. Xalq yenə ona – Heydər Əliyevə üz tutdu. O, bu mürəkkəb dövrdə ölkənin başına keçərək Azərbaycan dövlətçiliyini yenidən qurdu. Məhz onun uzaqgörən siyasəti, qətiyyətli qərarları və xalqla qurduğu etimad körpüsü sayəsində Azərbaycan yenidən sabitlik, təhlükəsizlik və inkişaf yoluna qədəm qoydu [3].

Onun sərvəti – xalqın rifahı idi

Heydər Əliyev üçün vəzifə nə ad, nə status idi. Onun üçün əsas məqsəd – xalqın rifahı, dövlətin gücü və Azərbaycanın gələcəyi idi. O deyirdi: “Mənim həyatım da, fəaliyyətim də yalnız və yalnız Azərbaycan xalqına xidmət etmişdir və edəcəkdir.” Bu sözlər sadəcə bir bəyanat deyil, bütün siyasi fəaliyyətinin, həyat fəlsəfəsinin mərkəzində dayanırdı.

Mədəni irs və milli kimlik qoruyucusu

Heydər Əliyev, həm də milli kimliyimizin, dilimizin, mədəniyyətimizin və tarixi yaddaşımızın keşiyində dayandı. Onun təşəbbüsü ilə klassik ədəbiyyatımıza, milli musiqimizə, tariximizə və mənəvi dəyərlərimizə yeni həyat verildi. “Bir millətin öz mədəniyyətinə sahib çıxması onun gələcəyinin təminatıdır” prinsipini rəhbər tutaraq, Azərbaycançılıq ideologiyasını dövlət siyasətinin əsasına çevirdi.

Xalqın yaddaşında əbədi yaşayan lider

Heydər Əliyev nəinki Azərbaycan üçün, bütövlükdə türk və İslam coğrafiyası üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Onun siyasi irsi, idarəçilik fəlsəfəsi və milli dövlətçilik anlayışı bu gün də yaşayır, tətbiq edilir və gələcək nəsillər üçün yol göstərici olur.

Bu gün Azərbaycan dövləti hər bir uğurunda Heydər Əliyevin yoluna, qoyduğu təməllərə söykənir. Onun adı təkcə küçələrdə, məktəblərdə və abidələrdə deyil – hər bir vətəndaşın qəlbində, düşüncəsində, milli şüurunda yaşayır [5].

Nəticə

Heydər Əliyev – sadəcə bir prezident, sadəcə bir siyasətçi olmayıb. O, Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Onun həyat yolu – xalqına, torpağına və gələcəyə sonsuz sədaqətin nümunəsidir. Bu gün və hər zaman biz onu qürurla daima xatırlayırıq, yaşadıırıq və gələcək nəsillərə örnək olaraq təqdim edirik.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. <https://heydar-aliyev-foundation.org>
2. <https://dia.edu.az>
3. Aliyev, Heydər. “Müstəqilliyimiz əbədidir.” – Bakı: Azərneşr, 1997
4. Ziyad Səmədzadə. “Azərbaycan iqtisadiyyatı: keçid dövrü və inkişaf perspektivləri”, Bakı, 2001.
5. Elçin Əhmədov. “Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyi”, Bakı, 2013.

HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASƏTİNDƏ RƏQƏMSAL İSLAHATLAR

^{1,4}Ofeliya Müzəffər qızı Səmədova, ^{2,4}Mehriban Allahverən qızı Kərimova,

^{3,4}Arif Qəhrəman oğlu Kələşov

¹iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ofeliya.samadova@mdu.edu.az

²mehriban.karimova@mdu.edu.az

³arif.kalashov@mdu.edu.az

⁴Mingəçevir Dövlət Universiteti

Heydər Əliyevin dövlət idarəetməsindəki vizyonu

Heydər Əliyev Azərbaycanın müasir tarixində əvəzolunmaz bir şəxsiyyət olaraq, ölkənin sosial, iqtisadi və siyasi inkişafında mühüm rol oynamışdır. Onun rəhbərliyi altında Azərbaycan, öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra böyük inkişaf yolu keçmişdir. Bu dövr həmçinin dövlət idarəetməsinin müasirləşməsi və rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi ilə də xarakterizə olunur. XXI əsr, informasiya texnologiyalarının sürətlə inkişaf etdiyi bir dövr olduğu üçün, dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması, dövlətin vətəndaşlarla olan münasibətlərini daha şəffaf, sürətli və effektiv hala gətirmək üçün vacib bir addım olmuşdur. Heydər Əliyevin siyasətinə əsaslanaraq, Azərbaycan Respublikasının dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması da bu dövrün mühüm tərkib hissəsidir.

Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqil dövlət olaraq daha güclü, müasir və beynəlxalq aləmdə nüfuzlu bir ölkəyə çevrilməsini istəyirdi. Onun dövründə həyata keçirilən islahatlar, dövlət idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi və iqtisadiyyatın inkişafı üçün mühüm addımlar oldu. Dövlət xidmətlərinin müasirləşdirilməsi və rəqəmsallaşdırılması Ümummilli Liderin strateji hədəfləri arasında yer alırdı. Dövlətin müxtəlif sahələrində informasiya texnologiyalarının tətbiqi, həm vətəndaşlara daha yaxşı xidmətlər təqdim etmək, həm də idarəetmənin effektivliyini artırmaq məqsədini güdürdü [3].

H.Əliyevin dövründə, xüsusilə, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafına böyük diqqət ayrıldı. Məhz onun rəhbərliyi ilə ölkədə ilk elektron hökumət layihələrinin təməli qoyulmuş, müasir dövlət idarəçiliyinin əsasları atılmışdır.

Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasının əhəmiyyəti

Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması, informasiya texnologiyalarının dövlət idarəetməsinə daxil edilməsi və xidmətlərin onlayn şəkildə vətəndaşlara təqdim edilməsi prosesidir. Bu, yalnız idarəetmə və kommunikasiya sistemlərinin daha sürətli və səmərəli işləməsini təmin etmir, eyni zamanda şəffaflıq, korrupsiyaya qarşı mübarizə və sosial ədalətin bərpası üçün də vacib bir vasitədir. Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması, həmçinin müasir dövrün tələblərinə cavab vermək üçün mühüm bir addımdır. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı və rəqəmsal platformaların artan əhəmiyyəti, dövlətin təklif etdiyi xidmətlərin daha sürətli, şəffaf və effektiv bir şəkildə təqdim edilməsini təmin edir. Bu proses, həm dövlət orqan-larının işini asanlaşdırır, həm də vətəndaşların xidmətlərdən daha rahat şəkildə yararlanmasını təmin edir. Rəqəmsallaşma, dövlətin vətəndaşları ilə qarşılıqlı əlaqələrini yeni bir səviyyəyə qaldırır. Yaxın keçmişdə, dövlət xidmətlərinin təqdim edilməsi ənənəvi üsullarla həyata keçirilirdi. Bu da çox zaman vaxt itkisinə, bürokratik maneələrə və vətəndaşların məmnuniyyətsizliyinə səbəb olurdu. Lakin rəqəmsal sistemlər bu problemləri aradan qaldırmağa kömək edir [1].

Birincisi, rəqəmsallaşdırma vətəndaşların dövlət xidmətlərinə daha rahat və sürətli daxil olmalarını təmin edir. İndi insanlar bir çox xidmətə, məsələn, vergi ödəmələri, sosial yardım müraciətləri, elektron imza və s., online platformalar vasitəsilə rahatlıqla müraciət edə bilirlər. Bu, vətəndaşların vaxtını qənaət edir və dövlət xidmətlərinə çıxışı daha əlçatan edir.

İkincisi, dövlət orqanlarının iş proseslərini daha səmərəli edir. Rəqəmsal xidmətlər, müxtəlif məlumatların toplanması və işlənməsi işini avtomatlaşdırır, bu da xidmətlərin sürətini artırır və bürokratik maneələri aradan qaldırır. Beləliklə, həm dövlət işçilərinin iş yükü azalır, həm də vətəndaşların xidmətlərdən istifadəsi daha sürətli və şəffaf olur.

Rəqəmsallaşdırılmanın əsas faydaları aşağıdakılardır:

1. Sürət və effektivlik. Ənənəvi idarəetmə metodlarına nisbətən rəqəmsal xidmətlər daha sürətli və effektivdir. Vətəndaşlar dövlət xidmətlərindən onlayn olaraq faydalana bilirlər ki, bu da uzun növbələrin və vaxt itkisini aradan qaldırır.

2. Şəffaflıq və hesabatlılıq. Rəqəmsal platformalar vasitəsilə təqdim edilən xidmətlər daha şəffaf olur. Vətəndaşlar dövlətin fəaliyyətlərini izləyə bilər və sorğularına sürətli cavab ala bilirlər. Bu, eyni zamanda dövlətin öz vətəndaşlarına qarşı olan məsuliyyətini artırır.

3. Korrupsiyaya qarşı mübarizə. Elektron xidmətlər sistemində şəffaflıq artır, insan faktorunun rolunu azaldır və korrupsiyanın qarşısını alır. Dövlət məmurları arasında elektron qaydada verilən xidmətlər, rüşvət və digər qeyri-qanuni fəaliyyətlərin qarşısını almağa kömək edir.

4. Əlçatanlıq və inklüzivlik. Elektron xidmətlər, hər bir vətəndaşın asanlıqla əldə edə biləcəyi və faydalana biləcəyi imkanlar yaradır. Bu, xüsusilə, uzaq bölgələrdə yaşayan insanlar üçün böyük üstünlükdür.

Heydər Əliyevin siyasətində rəqəmsal islahatlar və elektron hökumət

Heydər Əliyevin dövründə, dövlət idarəetməsində texnologiyanın tətbiqi məqsədilə müxtəlif layihələr həyata keçirilmişdir. Elektron hökumət və rəqəmsal xidmətlərin təqdim olunması bu dövrün əsas islahatlarından biri olmuşdur. Onun təşəbbüsü ilə, dövlətin fəaliyyətində şəffaflığın artırılması, vətəndaşların daha sürətli və rahat xidmət alması məqsədilə elektron xidmətlər sistemləri yaradılmağa başlanmışdır [2].

1990-cı illərin sonlarından etibarən, Azərbaycanın müxtəlif dövlət qurumları öz elektron sistemlərini inkişaf etdirməyə başladılar. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi sürətləndi və dövlət idarəçiliyində bu texnologiyaların istifadəsi daha geniş yayılmağa başladı. Elektron sənəd dövriyyəsinin tətbiqi, onlayn vergilər və digər dövlət xidmətlərinin elektron mühitə keçməsi bu dövrün mühüm addımları idi. Rəqəmsallaşdırma, bir çox fayda və üstünlük təqdim edir. Bu faydaları aşağıdakı kimi sıralaya bilərik:

- Effektivlik və sürət. Rəqəmsal sistemlər, iş proseslərini sürətləndirərək və müvafiq məlumatların toplanmasını asanlaşdıraraq xidmətlərin daha sürətli göstərilməsinə imkan tanıyır. Ənənəvi xidmətlərdəki uzun gözləmə vaxtları və prosedurlar rəqəmsal xidmətlərlə aradan qaldırılır.

- Şəffaflıq. Rəqəmsallaşma, dövlət xidmətlərinin şəffaflığını artırır. Vətəndaşlar xidmətlərin necə təqdim olunduğunu, hansı mərhələlərdən keçdiyini daha rahat izləyə bilərlər. Bu, korrupsiyanın və digər qeyri-şəffaf fəaliyyətlərin qarşısını alır.

- Yüksək keyfiyyətli xidmətlər. Rəqəmsal xidmətlər vasitəsilə dövlət, daha geniş əhali kütləsinə xidmət göstərə bilər. Həmçinin xidmətlərin keyfiyyəti də artır, çünki rəqəmsal sistemlər səhvləri azaldır və məlumatları düzgün şəkildə saxlayır.

- Vətəndaş məmnuniyyəti. Rəqəmsal xidmətlər vətəndaşların istədikləri vaxt və yerdən dövlət xidmətlərindən yararlanmalarını təmin edir. Bu da insanların dövlətə olan inamını artırır və məmnuniyyət səviyyəsini yüksəldir.

- İqtisadiyyatın rəqəmsallaşması. Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşması, iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyasına da təkan verir. IT sektoru inkişaf edir, yeni iş yerləri yaranır və iqtisadi səmərəlilik artır.

Azərbaycanın rəqəmsal hökumət sahəsində uğurları

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın dövlət idarəetməsindəki islahatlar, 2000-ci illərin əvvəllərində daha da genişləndi. 2003-cü ildə Prezident İlham Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə, bu islahatlar daha da sürətləndi və rəqəmsallaşdırma sahəsində böyük irəliləyişlər əldə edildi. Azərbaycanın dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması ilə bağlı bir sıra mühüm addımlar atıldı:

1. Elektron Hökumət Portalı. 2007-ci ildə Azərbaycanda elektron hökumət portalının yaradılması bu sahədə mühüm bir addım oldu. Bu portal vasitəsilə vətəndaşlar dövlət xidmətlərinə rahatlıqla çıxış edə bilirlər.

2. Mərkəzləşdirilmiş Xidmətlər. Dövlət xidmətləri, bir çox hallarda mərkəzləşdirilmiş platformalar vasitəsilə təqdim edilir. "ASAN xidmət" mərkəzləri, vətəndaşların dövlət xidmətlərindən yararlanmasını sadələşdirən, sürətləndirən və daha şəffaf edən bir layihədir.

3. Elektron Hökumət Strategiyası. Azərbaycan 2009-cu ildə Elektron Hökumət Strategiyasını qəbul edərək, rəqəmsallaşmanın inkişafına dair uzunmüddətli planlar hazırlamışdır. Bu strategiya,

rəqəmsal xidmətlərin genişləndirilməsi, hökumətin rəqəmsal infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və vətəndaşların xidmətlərə asan çıxışını təmin etməyə yönəlmişdir [3].

Nəticə və perspektivlər

Heydər Əliyevin dövründə başlanmış islahatlar, Azərbaycanın dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması sahəsində mühüm irəliləyişlərə səbəb olmuşdur. Bu gün Azərbaycan, regionda rəqəmsal hökumət sahəsində ən irəliləmiş ölkələrdən biri olaraq tanınır. Heydər Əliyevin siyasəti sayəsində, Azərbaycan müasir dövrün tələblərinə cavab verən bir dövlət quruculuğu modelini həyata keçirməkdədir.

Azərbaycanın dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması, yalnız dövlətin vətəndaşlara xidmət etməsi ilə məhdudlaşmır. Bu, eyni zamanda Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə rəqəmsal inkişaf sahəsində nüfuzunun artırılması, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və innovasiyaların təşviq edilməsi üçün də mühüm bir vasitədir. Rəqəmsal transformasiya, ölkənin gələcək inkişafını təmin etmək üçün əvəzsiz bir alət olaraq qalacaq.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda həyata keçirilən islahatlar və dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması, ölkənin idarəetmə sistemini müasirləşdirmək və vətəndaşlara yüksək səviyyədə xidmət təqdim etmək baxımından əhəmiyyətli bir addım oldu. Bu yolda əldə edilən uğurlar, gələcəkdə ölkənin rəqəmsal inkişafını daha da irəlilətməyə imkan verəcəkdir. Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması, müasir dövrün tələblərinə cavab verən vacib bir inkişafdır. Bu prosesin uğurla həyata keçirilməsi, dövlətin daha səmərəli və şəffaf fəaliyyət göstərməsini təmin edir, vətəndaşların məmnuniyyətini artırır və iqtisadiyyatda yeni imkanlar yaradır. Lakin rəqəmsallaşdırmanın qarşısında olan çətinliklər, düzgün strategiyalar və güclü əməkdaşlıq vasitəsilə aradan qaldırılmalıdır. Gələcəkdə rəqəmsal dövlət xidmətlərinin daha geniş yayılması, insanların həyatını asanlaşdırmaqla yanaşı, dövlətin daha effektiv idarə edilməsini də təmin edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan üzrə Ölkə Strategiyası 2019-2024. 25 aprel 2019-cu il tarixində İdarə Heyəti tərəfindən təsdiq olunmuşdur. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). s. 12
2. Əliyev Ü. Heydər Əliyevin inkişaf strategiyası Azərbaycanın uğur modelinin əsasıdır. “Heydər Əliyev və Azərbaycanda iqtisadi islahatlar: nəticələr və perspektivlər” mövzusunda Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş Respublika elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2021. s. 40
3. V.Qasımlı, M.Talıbova, G.Quliyeva, A.Museyibov, F.Mirzəyev, A.Qədəşov, G.Əhmədova. Rəqəmsal iqtisadiyyat. Bakı, “Azprint” nəşriyyatı, 2023, 262 s.

THE EFFECT OF THE POLICIES OF THE HEYDAR ALIYEV ERA ON YOUTH

^{1,3}**Mehdi Rahimov**, ^{2,3}**Nargiz Karimova**

¹doctor of philosophy in philology, associate professor

mehdi.rahimov@mdu.edu.az

²doctoral student at Khazar University

nargiz.karimova@mdu.edu.az

³Mingachevir State University

Heydar Aliyev's leadership significantly influenced the youth of Azerbaijan, shaping their educational experiences, career prospects, and sense of national identity. His policies extended beyond mere governance; they directly affected the aspirations of young individuals and their perceived roles within society.

A primary avenue through which the great leader's policies impacted the youth was education. During the Soviet era, he prioritized science, engineering, and technology, thereby ensuring that Azerbaijani students had access to robust academic programs. Many students were even allowed to study abroad, particularly in Russia, which exposed them to diverse perspectives

and professional competencies. Following independence, Heydar Aliyev redirected his focus towards enhancing the prominence of the Azerbaijani language and history within the educational system, fostering a deeper connection among young people to their national identity. Additionally, he established more scholarships and vocational training initiatives, particularly in key sectors such as oil and gas, which were essential to the nation's economic development.

Emphasizing the importance of education and science, the President instructed that one of the primary tasks of our youth is to obtain an education that meets the highest standards of modernity. The national leader paid special attention to the moral upbringing of the younger generation, advising young people to deeply and thoroughly study and embrace universal human values, as well as the national and moral values of the Azerbaijani people. He rightly noted that young people who do not know or have not embraced national values, traditions, language, religion, and history cannot be true patriots of their homeland. [4, p. 98–121]

In his speeches, the head of state elaborated on the essence of the concept of "patriotism," believing that "patriotism is not just serving in the army; it means being loyal to the Motherland, loving one's native land, and being able to defend it. That is what patriotism is." [8, p. 324–326]

Finding a stable job was a major concern for youth in the 1990s. Aliyev understood that the country's future depended on its young workforce, so he worked to create employment opportunities in growing sectors.

A major turning point for Azerbaijan's economy was the 1994 "Contract of the Century," which attracted significant foreign investment into the country's oil and gas sector. This led to a growing demand for skilled young professionals, including engineers, technicians, and business experts. As a result, many Azerbaijani youth secured stable and well-paying jobs in the energy industry, paving the way for long-term career growth. [7, p. 45–63]

Heydar Aliyev also encouraged young people to pursue careers in public administration, from government offices to law enforcement. Many took on key roles in diplomacy, policymaking, and local governance, actively contributing to the country's development.

While starting a business in the 1990s posed challenges, Aliyev's administration introduced early initiatives to support entrepreneurship. Some young business owners were able to obtain loans and government assistance, allowing them to launch ventures in trade, services, and agriculture.

Beyond economic and educational opportunities, Aliyev's government prioritized youth engagement and leadership development. Spaces were created where young people could collaborate, refine their leadership skills, and play an active role in shaping Azerbaijan's future.

Recognizing the potential of youth organizations to cultivate future leaders, the government launched programs and events aimed at developing leadership qualities. These initiatives empowered young people to organize community activities, participate in social projects, and gain insight into politics and governance, equipping them for greater responsibilities in adulthood. [6, p. 44–78]

The great leader's administration also promoted civic engagement among the youth through volunteer work and national initiatives. This fostered a sense of unity and social responsibility, allowing young people to contribute meaningfully — whether by supporting environmental efforts or engaging in humanitarian causes. The government established or backed numerous youth organizations, each with a distinct focus on personal and national development.

Amid the ongoing Nagorno-Karabakh conflict, several youth organizations adopted a patriotic mission. They worked to raise awareness about the situation, mobilized volunteers, and encouraged young Azerbaijanis to support national unity and defense efforts. These groups played a crucial role in strengthening a sense of duty and collective responsibility among the younger generation.

Heydar Aliyev's approach was not just about establishing formal organizations but fostering a nationwide movement that encouraged youth involvement. Young people were brought together through cultural festivals, conferences, and community service projects to collaborate on meaningful initiatives. This movement extended beyond politics — it was about shaping a cohesive and driven generation.

The continued development of democratic state-building and youth policy in Azerbaijan also helped expand international relations for the country's young population. Representatives from Azerbaijani youth organizations participated in global, European, and regional events, gaining exposure to international best practices in youth engagement and applying these insights back home.

Many national youth organizations formed close partnerships with European institutions, including the Council of Europe's youth organizations and the European Union's Youth Administration. These collaborations facilitated experience exchange, joint projects, and programs that contributed to the broader development of youth initiatives on an international scale. During his ten-year leadership of the country during the period of Azerbaijan's independence, Heydar Aliyev, remaining true to his humanistic principles, repeatedly made decisions on amnesty for young prisoners and deserters from the army, created all possible conditions for them to become worthy citizens of our country. [1, p. 67–102]

To implement the planned tasks, the President demanded that military-patriotic education be strengthened among the youth and that special attention be paid to strengthening the army. He emphasized that the main task of the youth organization should be to prepare every young man for the army. "Every young man should be ready for mobilization into the army and to serve in its ranks, he should consider this a great honor for himself" [8, p. 321]. These words of the President have become the life motto of the youth of Azerbaijan.

The development of state youth policy by modern requirements has created favorable conditions for young people to achieve successful results, including in the field of sports. In response to state attention and care, athletes have achieved high results in international competitions.

Conclusion

Heydar Aliyev's leadership shaped an entire generation of Azerbaijani youth, giving them not just education and career opportunities but also a strong sense of national identity. He understood that the future of the country depended on its young people, so he invested in their education, created jobs, and encouraged them to take active roles in society.

His efforts went beyond just policies – they were about inspiring youth to be leaders, patriots, and contributors to Azerbaijan's growth. Whether through scholarships, employment programs, or youth organizations, he ensured that young people had the tools to succeed.

Even today, his influence can be seen in the way Azerbaijan nurtures its youth, helping them connect with their heritage while also embracing global opportunities. Aliyev's legacy is not just in the past — it continues to shape the country's future through the young minds he empowered.

References

1. Azərbaycan Gənclər və İdman Nazirliyi. Azərbaycanda gənclərin inkişaf strategiyası: tarixi baxış və müasir tendensiyalar. – Bakı, 2018. – 250 s.
2. Əliyev, H. Azərbaycan Gənclər Forumundakı çıxışı // Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin rəsmi çıxışları toplusu. – Bakı: Dövlət Nəşriyyatı, –1999. – 350 s.
3. Heydər Əliyev Fondu. Heydər Əliyev və Azərbaycanda gənclər siyasəti. – Bakı: Heydər Əliyev Fondu Nəşriyyatı, – 2020. – 280 s.
4. İsmayılov, M. Azərbaycanda təhsil islahatları: Heydər Əliyevin mirası // Journal of Eurasian Studies. – 2015. C. 6, № 2. – 220 s.
5. Kərimov R. Müstəqillik dövründə Azərbaycan gəncləri: inkişaf və perspektivlər. Bakı: Elm və Təhsil, – 2010. – 320 s.
6. Mehdiyev, A. Azərbaycanda iqtisadi inkişaf və gənclərin məşğulluğu. Bakı: İqtisadi Araşdırmalar İnstitutu, – 2008. – 290 s.
7. Quliyev, F. Neft və Azərbaycanda siyasi sabitlik: "Əsrin müqaviləsi"nin rolu // Caucasus Review. 2009. C. 2, № 1. – 200 s.
8. Гурбанлы, М. Гейдар Алиев и молодежь независимого Азербайджана. – Баку, 2003.

HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCAN ELMİNİN, TƏHSİLİNİN, MƏDƏNİYYƏTİNİN BÖYÜK HİMAYƏDARI

¹Zenfira Mirsəfər qızı Əzizova, ²Gülnarə Tanrıverdi qızı Abbasova

¹pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti

zenfira.azizova@mdu.edu.az

²filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti

Hər bir xalqın əsrlər boyu zənginləşən dövlətçilik ənənələrinin vahid sistem halına gəlməsi uzunmüddətli təkamül prosesinin nəticəsidir. Hər bir millət, hər bir dövlət bu təkamül prosesində torpağını, xalqını sevən, onu mübarizə meydanında qələbəyə doğru aparan rəhbərə, şəxsiyyətə ehtiyac duyur. Tanrı belə şəxsiyyətlərə həm də xilaskarlıq missiyası verir - zamanın ən sərt sınaqlarından çıxmış bu insanlar bütöv bir millətin azadlıq, müstəqillik ideyalarını gerçək həyatda reallaşdırmağa nail olurlar. Belə şəxsiyyətlərdən biri də ümummilli liderimiz Heydər Əliyevdir. Məhz buna görə də Heydər Əliyev irsinin öyrənilməsi bütün zamanlar üçün əhəmiyyətlidir.

Azərbaycanın milli ideologiyasının və dövlətçiliyinin təməl prinsiplərinin müəyyən edilməsi məsələsi ölkəmiz 1991-ci il oktyabr ayının 18-də özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra çox ciddi diskussiya mövzusu olmuşdur. Müstəqilliyinə yenidən qovuşmuş dövlətimizin və xalqımızın gələcək inkişafı ilə əlaqədar müxtəlif təkliflər səsləndirilirdi. Düzdür, ölkəmiz dövlət müstəqilliyinə qovuşarkən XX əsrin əvvəllərində mövcud olmuş Xalq Cümhuriyyətinin müəyyən ənənələri var idi. Amma Xalq Cümhuriyyətinin az müddətdə mövcud olması və müəyyən prinsipləri ortaya qoya bilməməsi XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində milli ideya axtarışı baxımından Azərbaycanda bir boşluğun olduğunu büruzə verdi. Türkçülüyə istinad etmək, dinə söykənmək və digər prinsipləri qəbul etmək təklifi ilə çıxış edənlər var idi. Amma bu təkliflərin hər biri yarımçıq idi, nə isə çatırmırdı. Bu prinsipləri tamamlamaq, inkişaf etdirmək, möhkəmləndirmək və qətiləşdirmək lazım idi. Məhz ümummilli lider Heydər Əliyev bunu qətiləşdirdi, millətimizin və dövlətimizin ideoloji xəttini, söykənəcəyi təməl prinsiplərini bir irs olaraq müəyyənləşdirdi.

Keçən əsrin 70-ci illərinə nəzər salsaq, görərik ki, həmin illərdə məhz Heydər Əliyev fiziki və mənəvi terrora məruz qalan Azərbaycan milli məfkurəsini qoruyub saxlaya bildi. Belə ki, Heydər Əliyevin sovetlərin siyasi iyerarxiyasında rəhbərliyə gəlməsi ilə milli özünüdərk hissi gücləndi və bütün ideoloji maneələri dəf edərək müstəqil düşüncəyə yol açdı. Bu, əslində xalqın milli dövlət yaratmaq arzusunun yeni şərtləri idi. Ulu Öndər Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə böyük təzyiqlərlə, təqiblərlə, ciddi nəzarətlə üzləşsə də, xalqda tarixi keçmişi, milli kimliyi, dili, mədəniyyəti, milli adət-ənənələri və düşüncə sistemi barədə dolğun təsəvvürlər formalaşdırmağa bildi. Heydər Əliyevin Azərbaycana uzunmüddətli rəhbərliyinin ən sanballı göstəricisi də məhz milli ruhun hədsiz yüksəlməsi, milli özünüdərk inkişafı, xalqın tarixi yaddaşının özünə qaytarılması kimi fundamental prinsiplər əsasında milli dövlətçilik arzularının və hisslərinin güclənməsinin real siyasi amilə çevrilməsi oldu.

Heydər Əliyev düşüncəsinin Azərbaycan xalqı qarşısında ən böyük tarixi xidmətlərindən biri də azərbaycançılıq ideologiyasının inkişaf etdirməsi oldu. Azərbaycançılıq ideologiyasını bütün dünya azərbaycanlılarının əsas ideya qaynağına çevirmək üçün məhz ulu öndərin təşəbbüsü ilə Bakıda 2001-ci ilin noyabrında dünya azərbaycanlılarının I qurultayı keçirildi. Qurultay Heydər Əliyevin azərbaycanlıların həmrəyliyi uğrunda uzun illər ərzində apardığı siyasətin təntənəsi idi.

Heydər Əliyev zamanəsinin böyük filosofu idi. Onun fəlsəfəsi sülh fəlsəfəsi idi.

Danılmaz bir həqiqətdir ki, Heydər Əliyevin həyat prinsipi həmişə ədalət, sülh, əmin-amanlıq və xalqın rifahı, dövlətin qüdrətinin və təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi olmuşdur. Bu gün fəxrlə deyə bilərik ki, belə xoşbəxt xalqlardan biri də Azərbaycan xalqıdır.

Azərbaycanın tarixi dahi şəxsiyyətlərin tarixidir. Azərbaycanın müasir tarixi isə xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyev həmişə çıxışlarında yazıçı və şairlərimizin, alimlərimizin, mədəniyyət xadimlərimizin böyük potensiala malik olduğunu bildir-

miş, Azərbaycan xalqının təhsillənməsində, biliklənməsində, elm və mədəniyyətimizin, mənəviyyatımızın inkişafında böyük rolu olduğunu bildirmişdir. "Azərbaycanda yaranmış təhsil sistemi, XX əsrdə yaranmış təhsil sistemi bizim böyük sərvətimizdir və XXI əsrə biz müstəqil dövlət olaraq, həmin bu sərvətlə, həmin bu böyük potensialla başlamışıq." [1, s. 411-414]

Bəli, iftixar hissi ilə demək olar ki, Heydər Əliyev respublikaya rəhbərlik etdiyi 34 illik dövrdə böyük təşkilatçılıq, nəhəng quruculuq işləri ilə yanaşı, zəngin elmi-nəzəri, mənəvi bir irs yaratmışdır. Bu irs qiymətli mənəvi sərvət kimi elmimizin və mədəniyyətimizin "qızıl fondu"na daxil edilmişdir.

Heydər Əliyev vətən elminin hamisi, alimlərin böyük dostu idi. Ulu öndər ziyalıların fəvqündə dayanan ziyalı idi. Bəli, Heydər Əliyev bəşəriyyət üçün adi vətəndaş olmayıb. O, əqli, zəkası, idraki ilə seçilən görkəmli dövlət xadimi kimi məşhur şəxsiyyətlərin önündə gedib. Onun hünəri ilə müstəqil Azərbaycan Respublikası formalaşılıb. Ölkədə hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət qurulub.

Azərbaycan dili Azərbaycan xalqına qaytarılıb. Heydər Əliyev üçün ana dili azərbaycançılığın başlanğıc məqamı, təməl prinsipi olmuşdur. Heydər Əliyevin dil siyasətində sərhəd məhdudiyyəti yoxdur. Həmin siyasəti bir köklü ağaca bənzətsək, onun ana sütunu Azərbaycan dili, budaqları isə dünya dilləridir. Müdrik rəhbər yaxşı başa düşürdü ki, xalqa milli-mənəvi dəyərlərini aşılamaq üçün ona ilk növbədə öz dilini sevdirmək lazımdır.

O, "Gənclər bizim gələcəyimizdir" dedikdə Azərbaycanın gələcəyinin ağıllı, savadlı, bacarıqlı gənclərin əlində olmasını arzulayırdı. Bir millətin mövcud olması üçün onun sağlam gəncliyinin olması vacib şərtidir. Çünki hər bir ölkədə dövlətçiliyin, müstəqilliyin daha da möhkəmləndirilməsi, gələcəyin etibarlı təminatı intellektual səviyyəli potensial kadrların yetişdirilməsindən, onların aparıcı qüvvəyə çevrilməsindən çox asılıdır.

"Məktəblərimizdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin, azadlığının mənası, məzmunu çox geniş tədris olunmalıdır. Bu çox əhəmiyyətlidir, çünki vətənpərvərlik hissləri insanlara uşaq vaxtlarından aşılmalıdır." – deyən, H.Əliyev öyrədirdi ki, "Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmsil edən Azərbaycanın bayrağına münasibət, onun müqəddəsliyini duymaq hər bir cocuqda, yeniyetmədə daxildən olmalıdır. Azərbaycanın bayrağı sadəcə bayraq deyil. O, bizim dövlətçiliyimizin, müstəqilliyimizin rəmzidir." Bayrağa olan məhəbbət, eyni zamanda, vətənə, xalqa, dövlətə məhəbbətdir. Eləcə də, Azərbaycanın gerbi, himni milli iftixar mənbəyidir. Azərbaycan vətəndaşının dünyada fəxarət rəmzidir.

"Güclü məntiqi, vətəndaşlıq əqidəsi olan, ziyalıların psixologiyasını və həyatını dərinləndirən Heydər Əliyev mənəvi-psixoloji vəziyyəti dəyişdirməyə, dövlətə və sabahkı günə, elmin, təhsilin, mədəniyyətin yenidən dirçəlməsinin çox da uzaqda olmadığına insanlarda inam yaratmağa nail oldu." [2, s.14]

Bu gün Azərbaycanda gənclər siyasəti dövlət siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir.

H.Əliyev siyasi kursu bu gün Azərbaycanı dünya birliyinin fəal üzvünə çevirib. Bu gün Azərbaycan dünya dövlətləri ilə bərabərhüquqlu tərəfdaşlıq münasibətləri qurub, onların bəziləri ilə strateji müttəfiqdir. Bu Azərbaycanın beynəlxalq aləmdəki mövqeyini daha da gücləndirir, respublikamızın rəyinin nəzərə alınmasını şərtləndirir. H.Əliyevin Azərbaycan dövləti qarşısındakı ən böyük xidmətlərindən biri də onun Azərbaycana yeni dövlət idarəçiliyi fəlsəfəsi, mədəniyyəti gətirməsidir. "Heydər Əliyevin dövlətçilik təfəkkürü, uzaqgörənliyi və liderlik keyfiyyəti müstəqillik dövründə özünü bariz göstərdi. Onun fəaliyyəti bir unikal idarəçilik sistemi idi." [3.10]

H.Əliyev sanki bir ilğım sürəti ilə Azərbaycanı dünya siyasətinə qoşurdu. Hadisələr elə tez bir zamanda baş verirdi ki, düşmənlərimizin əqli təfəkkürü öz kölgələrini belə ötə bilmirdi. Dinamizm burulğanı onları sanki böyük bir azon dəliyinə yuvarlayırdı. Düşmən mövqeyi tutanlar sarsılmağa başlamışdır.

"Mərd Azərbaycan xalqını həmişə olduğu kimi, dərd qarşısında əyilməməyə, dövlət müstəqilliyimizin əbədiyyəti naminə daha mətin və mübariz olmağa çağırıram. Biz milli-mənəvi bütövlüyümüzə, Azərbaycan dövlətçiliyi ətrafında sarsılmaz birliyimizlə haqqın və ədalətin təntənəsinə nail olacağıq" Heydər Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. Bakı şəhəri, 25 fevral 1997-ci il. [4]

Azərbaycan xalqı və dövləti mövcud olduqca Heydər Əliyevin dövlətçilik irsinə daim müraciət ediləcək. Onun nurlu adı, Vətəni naminə gördüyü böyük işlər insanların yaddaşında əbədi yaşayacaqdır. Heydər Əliyevin duhası ilə tarixinin şanlı səhifələri yazılan Azərbaycanı işıqlı və daha qüdrətli sabahlar gözləyirdi. Buna heç kəsin şübhəsi yox idi. Çünki onun başladığı və uğurla həyata keçirdiyi siyasi kursu Heydər Əliyev məktəbinin layiqli davamçısı prezident İlham Əliyev uğurla reallaşdırır. Və 2020-ci ilin axırlarında torpaqlamızda gedən 44 günlük Vətən müharibəsində Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə təkə Qarabağ deyil, Azərbaycan dövlətinin əzəməti və xalqın dövlətinə olan inamı geri qayıtdı.

Bəli, səma təmiz olduqca, uzaq üfüqlər daha aydın görünür. Doğma vətənimizin göylərində qara buludlar çəkildikcə yeni, müstəqil Azərbaycanımızın gələcəyi daha parlaq, daha işıqlı görünür. Bunun üçün prezidentimiz İlham Əliyev cənablarının ətrafında sıx birləşməli, öz işimiz, əməyimiz, hünərimizlə ona yardımçı olmalıyıq. Bunu bizdən həmişəlik əbədiyyətə qovuşan xalqımızın Ümum-milli lideri Heydər Əliyevin ruhu tələb edir!

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan təhsil siyasəti, Bakı, 2005, səh.411-414
2. Aqiyə Naxçıvanlı. Heydər Əliyev: təhsil, bilik, məktəb. Bakı 2006, səh.14
3. Aydın Mirzəzadə. Azərbaycan, zaman, inkişaf – Bakı 2008, səh.10
4. Heydər Əliyev: mədəniyyət, mədəni dəyərlər, mədəni tərbiyə. Bakı şəhəri, 25 fevral 1997-ci il

HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİNDƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRƏ BAĞLILIQ HİSSI

Bəsti Məhəmməd qızı Seyidzadə

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti

basti.seyidzada@mdu.edu.az

Ölkəmizdə böyüməkdə olan gənc nəslin tərbiyə olunması həm milli, həm də bəşəri yöndə təşkil edilir. Bu işdə İslam dininə də müraciət olunur. Dinimiz olan İslam dini əxlaqi dəyərinə, mahiyyətinə və dünyəvilərinə görə ən zəngin dinlərdəndir. Tərbiyə yöndən tükənməz xəzinədir.

Xalqımızın milli-mənəvi irsinin qorunub nəsillərdən-nəsillərə çatdırılmasında, inkişaf etdirilməsində dahi insanın – Heydər Əliyevin xidmətləri danılmazdır. O, hər zaman öz çıxışlarında Azərbaycan xalqının əxlaqının onun ən böyük sərvəti olduğunu vurğulamışdır. Ta qədim dövrlərdən nənə-babalarımız – yaşlı nəsil böyüməkdə olan gənc nəslin tərbiyəsi ilə məşğul olmuşdur. Onların mədəni tərbiyəsinə, vətənpərvərlik ruhunda böyüməsinə çalışmışdır. Bu, bu gün də belədir!

Həmişəyaşar Liderin milli dəyərlərimizə, dinimizə ayrıca bir bağlılığı vardır. Belə ki, o 2001-ci ildə 14 avqust tarixində “Bəyanat” verdi. Bu “Bəyanat” onun əxlaqla fəlsəfi dialoqudur. Buradakı fikirlər marksist fəlsəfənin deyil, şərq fəlsəfəsinin müddəalarına söykənir. Bu bəyanatda dinimizə hörmət, qayğı, insanın kamilləşməsində onun rolu önə çəkilir. Xalqı düzlüyə, paklığa, xəbislikdən çəkinməyə çağırır. Bütün bunlar “Bəyanat”da çox sadə, aydın dillə verilmişdir.

Xalqımızın əsrlər boyu qurub yaratdığı, inkişaf etdirdiyi, qoruyub bu günümüzdə qədər gətirdiyi adət-ənənələrimiz bizim mədəni dəyərlərimizdir. İnsan aid olduğu millətin, milli mədəni dəyərlərini – həm əxlaqi, həm dini baxımdan bilmirsə, qəsdən xələl gətirərsə bu bizim hər birimizi ciddi narahat etməlidir [3].

Mədəniyyətimiz çox böyük bir inkişaf yolu keçmişdir. İstər ədəbiyyatımız, istər incəsənətimiz, istər bayramlarımız hər biri bizim milli-mənəvi dəyərlərimizdir. Bunların qorunub saxlanması, inkişaf edib yaşamasında, təbliğ edib, dünya arenasında tanınmasında həmişəyaşar liderimizin zəhməti böyükdür. Yuxarıda adlarını sadaladığımız milli-mədəni dəyərlərimizin böyük müvəfəqiyyəti onun adı ilə bağlıdır. Onun ölkəmizə başçılıq etdiyi dövrü mədəniyyətimizin inkişafında və tarixində yeni yüksəliş dövrü adlandırmaq olar.

Mədəniyyətimizin inkişafı və yüksəlişi, zənginləşməsi, dünya miqyasında nümayiş etdirilməsi, tanınması XX əsrin 30-cu illərinə təsadüf edir.

Ulu Öndər söyləmişdir: “Bizim xalqın ədəbiyyatı özünü yaşadan, varlığını təsdiq edən və milli kökləri üzərində duran ədəbiyyatdır”.

Onun şifahi xalq ədəbiyyatına, dastanlarımıza ayrıca bir sevgisi vardır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 2000-ci ildə 1300 illik yubleyi, Qırğızıstanda keçirilən “Manas” 1000 illiyinə həsr olunmuş toplantıda iştirak etməsi buna bariz nümunədir.

Nizami Gəncəvinin 840 illiyi, Məhəmməd Füzulinin 500 illiyi, Cəlil Məmmədquluzadənin 85 illiyi, Səməd Vurğunun 90 illiyi, M.Dilbazinin 85 illiyi, Bəxtiyar Vahabzadənin 70 illiyi, Qabilin 70 illiyi, Fikrət Qocanın 60 illiyi – bütün bu yubleylərin keçirilməsinin təşəbbüskarı və rəhbəri olmuşdur.

İncəsənətimiz və incəsənətimizin tarixi onun sayəsində bütün dünyada tanındı. Kinomuz, teatrlarımız, heykəltaraşlıq, rəssamlıq, balet və digər əsərlərimiz onun gərgin əməyi və siyasəti nəticəsində sərhədləri aşaraq hörülmüş divarları, hasarları qırdı [2].

Dahi şəxsiyyətin hakimiyyətdə olduğu vaxtlarda müasir avadanlıqlarla təmin olunmuş yeni-yeni mədəniyyət ocaqları yarandı.

Heydər Əliyevin ədəbiyyat və incəsənət adamları ilə görüşü ona xüsusi zövq verirdi. Xalqa aid olan bu milli-mədəni və mənəvi dəyərlərin inkişafı, qorunması və nailiyyətlər qazanması hər bir şəxsi – vətəndaşı qürurlandırılmalıdır. Vətəninə, dövlətinə, millətinə sevən adam bununla fəxr etməlidir.

Dahi şəxsiyyət xalqın dini bayramlarına və milli bayramlarına xüsusi həssaslıqla yanaşırdı. Ramazan bayramı və Oruculuq dövlət səviyyəsində qeyd olunurdu, məhz onun sayəsində. Bu da həm tarixi, həm də milli adət ənənələrimizin qorunub saxlanmasına şərait yaradır.

Həmin illərdə ölkənin ayrı-ayrı yerlərində (rayonlarda, şəhər və kəndlərdə) məscid, dini təhsil müəssisələri, ilahiyat fakültəsi açıldı. Bu da Ulu Öndərin dinimizə bağlılığını əks etdirir.

Məhz onun göstərişi və tapşırığı ilə vaxtilə partladılaraq yerlə-yeksan edilmiş Bibiheybət məscidi yenidən bərpa olundu. Ona görə də o, ölkədəki bütün dindarların sevimlisinə çevrildi.

Dahi insan hər zaman özünü Azərbaycan xalq Cümhuriyyətinin mənəvi övladı sayırdı. O, bir sıra tarixi günləri milli bayramlar kimi rəsmiləşdirmişdir.

Sözündə bütövlülük, sədaqətlik, qonaqpərvərlik, dostluq, yoldaşlıq, vətəninə bağlılıq, əməksevərlik və s. kimi milli xarakter zaman-zaman nəsil-dən-nəslə ötürülmüş hazırkı dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Azərbaycançılıq obrazı dedikdə yuxarıda sadaladığımız xüsusiyyətlər göz önünə gəlir.

Heydər Əliyevin xalqımızın əxlaqına bağlılıq hissi 3 aspektdən yanaşılır:

1. Əxlaq normaları-ictimai normalara uyğun şəxsin davranışının tənzim edilməsi.
2. Əxlaq mənlilik şüuru-xalqın tələbinə uyğun davranmaq, dəyərləndirmək və öz tələblərini onunla tutuşdurmaq.
3. Əməli əxlaq-şəxsin həm niyyəti, həm də məqsədi xalqın niyyət və məqsədinə uyğun olmalı, onu davranışında, hərəkətlərində yerinə yetirilməlidir.

O deyirdi: “İki xalq heç vaxt bir-birinə oxşaya bilməz. Eyni dəyərlərə sahib ola bilməz. Onların hərəsinin özünün tarixi, soy-köku var” [4].

Böyüməkdə olan gənc nəslin qarşısında qoyulan əxlaq normaları və onların bu noramalara şəxsi münasibətləri, dərk edib hərəkət və davranışlarda nümayiş etdirməsi əxlaqi saflığın məğzini təşkil edir.

Dahi şəxsiyyətin nümunəsində böyüməkdə olan gənc nəslin tərbiyə olunması çox dəyərli bir nümunədir.

Təhsil müəssisələrində gənc nəslin tərbiyəsi milli və bəşəri yöndə qurulur. Həmin prosesdə islam dəyərlərinə də geniş yer verilir. Bütün bunlar Təhsil sisteminin ilk pilləsi olan məktəbəqədər təhsil müəssisələrindən başlayır. Daha sonra ibtidai sinifdən davam etdirilir. Məktəblərimizdə uşaqların tərbiyə olunmasında İslam dəyərlərindən də istifadə etmək böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Şəxsiyyətin hərtərəfli, təmiz əxlaqlı, yetişdirilməsində ona milli mənəvi dəyərlərlə İslam dəyərlərini birlikdə mənimsətmək daha əlverişlidir.

İslam dini həqiqətlərə istinad edən elmi prinsiplərə dayanan bir dindir. Bu din təkcə müsəlman aləmi üçün deyil, eyni zamanda yer üzündəki bütün insanlar üçün əziz olan dindir. Təbiyə problemi başqa dinlərdə olduğu kimi İslam dinində də əsas yerlərdən birini tutur. Qurani-Kərimdə, Peyğəmbərimizin kəlamlarında təbiyə ilə bağlı çox qiymətli sözlər deyilmişdir. İslama görə yer üzünün əsrəfi sayılan insan həyata firavan yaşamaq üçün, hər kəs üçün xeyirli olan əməllər sahibi olmaq üçün doğulmuşdur. Bu zaman o, insanlıq borcunu yerinə yetirmiş olar. Doğru insan gözəl əxlaq sahibi olar. Tək özünü yox, başqalarını da fikirləşən, hal-hazırkı gün üçün deyil, sabah üçün də yaşayan insan gözəl əxlaq sahibi olar. Uşaq dünyaya gəlməzdən öncə bu cür mənəvi keyfiyyətləri, xalqımızın uzun əsrlər boyu əldə etdiyi mənəvi dəyərlərlə onları böyütmək lazımdır. Uşağın gələcəkdə ailəsinin cəmiyyətin, valideynlərinə layiqli övlad olacağına ümid bəsləmək üçün belə təbiyəyə ilk gündən başlamaq lazımdır. Bu üzədən Qurani-Kərimdə və Məhəmməd Peyğəmbərin kəlamlarında övladın təbiyəsinə çox böyük əhəmiyyət verilir. Məhəmməd Peyğəmbər demişdir ki, övladına atanın hədiyyəsi ona verdiyi təbiyədir. Ata və analarımızın üzərimizdəki haqqı ödənməz. Hələ dünyaya göz açmadan öncə ana bətnindəyəkən bizi bəsləmiş dünyaya gəldikdən sonra bitib-tükənməyən ehtiyaclarımızı qarşılamaq üçün çalışmışlar. Uşağın təbiyəsinə erkən yaşlardan başlamaq lazımdır. Bu hər bir ata-ananın borcudur. Məktəqdə müəssisələrdə kiçikyaşlı uşaqların milli-mənəvi dəyərlərimiz əsasında təbiyə olunması vacibdir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların təbiyəsinin bünövrəsi düzgün qoyularsa, onların əxlaqi keyfiyyətləri mənimsəmələri asanlaşar [1].

İbtidai siniflərdə tədris olunan dərsləklərdə milli-mənəvi dəyərlərə yer verilməsi, onların öyrədilməsinə, həmin dəyərlərin mənimsənilməsinə şərait yaradır. Kiçikyaşlı uşaqlarda Allaha inam, böyüklərə hörmət, valideynlərinə məhəbbət, uşaqlara qayğı, kimsəsizlərə kömək, yoldaşına, dostuna yardım əlini uzatmaq, doğruluq, düzlük, dözümlülük, halallıq, saflıq, təmizlik və s. kimi müsbət keyfiyyətlərin aşılmasını asanlaşdırır. Onlarla aparılan bu cür əxlaqi keyfiyyətlər üzrə iş gələcəkdə onların yeniyetməlik dövründə uşaqların təbiyəsi üzrə işi ardıcıl, sistemli şəkildə qurmaq üçün zəmin yaradır.

Peyğəmbər Əleyhissəlamın əxlaqi İslam əxlaqının ən gözəl nümunəsidir. Qurani-Kərimdə Peyğəmbərin kamil əxlaq sahibi olduğuna şəhadət verilir. Onun əsas məqsədi onları gözəl əxlaq sahibi kimi görməkdir. Bu tükənməz əxlaq mənbəyindən hər zaman bəhrələnməli, ondan nümunə götürməli, uşaqlarımız da belə təbiyə etməliyik. Uşaqlara gözəl davranış öyrədilsə, onlara İslam dəyərləri aşılanarsa, o böyüdükcə daha gözəl əməl sahibi olar.

Uşaqların milli-mənəvi ruhda təbiyə edilməsi onlarda yüksək insani dəyərlərin formalaşmasına gətirib çıxarır. Peyğəmbərimizin kəlamlarında insanın elminə, təbiyəsinə, əxlaqına dəyər verilir. Uşaqlara necə rəftar olunursa, gələcəkdə onlar da başqaları ilə o cür rəftar edəcəklər. Ədalətli davranmaqla yanaşı onlara həqiqəti öyrətməyi, yalan danışmamağı öyrətmək vacibdir. Doğru olmaq lazımdır, çünki bağlı qapıların açarı onlardır. Uşaqları yalançılıqdan, xəbislikdən uzaq durmağı öyrətmək lazımdır. Düzlük, doğruluq kimi əxlaqi keyfiyyətlərlə uşaqları təbiyə etmək, onlar da böyüyəndə tamahkarlıq, acıgözlük kimi mənfi keyfiyyətlərə nifrət hissi aşılayacaqlar. Yoxsulluğun əlaməti tamahkarlıq, acıgözlükdür. Həya isə insanın bəzəyidir. Uşaqlarda həsəd deyil (od kimi yeri-göyü yandırır), gözəl xasiyyəti, hallılığı təbiyə etmək lazımdır [5].

Tədris prosesində “Qurani-Kərim”də istifadə edilən kəlamlardan uşaqlara mənəvi keyfiyyətləri aşılamaq vacibdir. Aparılan müşahidələr göstərir ki, Allaha, Qurana inam güclü təbiyə vasitəsidir. “Behişt anaların ayaqları altındadır”, “Ataya itaət, Allaha itaətdir”, “Atanın üzünə ağ olmaq, Allahın üzünə ağ olmaqdır”, “Qocaya hörmət, Allaha hörmət deməkdir” kimi kəlamlarda milli mənəvi dəyərlərimiz açıq aydın təsvir olunur. Odur ki, bu cür milli-mənəvi dəyərlərdən dərs prosesində yeri gəldikcə istifadə etmək lazımdır.

Bu məqsədlə təbiyəçi və müəllimlərin özləri bu dəyərlərin mahiyyətini bilməli, pedaqoji fəaliyyətlərində bunlardan yeri gəldikcə istifadə etməlidirlər. Bunlar olmadan qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq çətin olar.

Böyüməkdə olan nəslin milli ruhda təlim-təbiyə alması onların milli-mənəvi dəyərlərə söykənərək, şəxsiyyət kimi formalaşmalarını təmin etmiş olar. Beləliklə, hal-hazırkı dövrdə təhsilimizin məzmununu milli zəmin üzərində qurmaq mümkündür.

Xalqımızın keçdiyi tarixi inkişaf yolunu gənc nəsəyə öyrətmədən, gələcək üçün düzgün nəticə çıxartmaq olmaz.

Hazırda milli dəyəərə və məzmununa qadir olan tərbiyə sistemimiz yaradılmalı, millətin öz soy-kökünə, adət-ənənələrinə uyğun şəxsiyyət formalaşdırmaq təhsilimizin ən ümdə vəzifəsi olmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Abbasova A.N. İbtidai sinif şagirdlərinin xeyirxahlıq tərbiyəsi. Bakı: Mütərcim, 1998, 128s.
2. Əliyev H.Ə. Müstəqillik yollarında, I-XII s. Bakı, 1995-1998
3. Əliyev P.B. Əhmədov, H.H. Təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin təşkili. Bakı, Təhsil nəşriyyatı. 2006.
4. Əliyev H.Ə. Türk dünyası yazıçılarının III qurultayında nitq (Azərbaycan, 6 noyabr 1996)
5. “Qurani-Kərim” (tərcümə). Bakı, 1992.

HEYDƏR ƏLİYEVİN ÖMÜR YOLU VƏTƏNƏ VƏ XALQA XİDMƏT NÜMUNƏSİDİR

^{1,4}Məlahət Fərrux qızı İsmayılova, ^{2,4}Məhəmməd Nazim oğlu Məmmədov,

^{3,4}Məhparə Səməd qızı Məmmədova

¹riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

malahat.ismayilova@mdu.edu.az

²mahammad.mammadov@mdu.edu.az

³mahammad.mammadov@mdu.edu.az

⁴Mingəçevir Dövlət Universiteti

Heydər Əliyev dahi şəxsiyyət, uzaqgörən lider, cəsarətli insan idi. O, öz həyatını doğma xalqına həsr etmişdir. Bütün dövrlərdə xalqa ləyaqətlə, sədaqətlə xidmət etmişdir. Cəmiyyətin ictimai-siyasi quruluşundan asılı olmayaraq, Heydər Əliyev bütün dövrlərdə xalqın dəstəyini hiss edərək, Azərbaycanı inamla irəliyə aparırdı.

Bəşər mədəniyyəti tarixinin araşdırılması sahəsində əldə olunan nəticələr sübut edir ki, insanların mənəviyyəti, əxlaqi təsəvvür və görüşləri, adət-ənənələri ilə bağlı olan milli-mənəvi dəyərlərin yaradıcısı xalqdır. Qədim dövlətçilik tarixinə malik olan Azərbaycan xalqına da tale belə bir zənginlik qismət etmişdir.

Hər hansı bir xalqın mədəniyyətinin inkişafında, milli şüurun formalaşmasında tarixən yaranmış milli-mənəvi dəyərlər mühüm rol oynayır. Çünki hər bir xalqın milli-mənəvi dəyərlərini şərtləndirən dil, din və adət-ənənə onun mənəvi aləminin formalaşmasına həlledici təsir göstərən amillər-dəndir. Hər hansı bir ölkədə xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması və mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi vətəndaşların milli birliyinin təmin olunmasına xidmət edir.

Milli irsimizin mühafizəsi məsələsi, ilk növbədə Azərbaycan Respublikası konstitusiyasının 40-cı maddəsində öz əksini tapıb: “Hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaqlıdır”.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev həmişə xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasına, milli mədəniyyətimizin inkişafına, xalqın adət-ənənələrinin zənginləşdirilməsinə çalışmışdır. Eyni zamanda, Ulu Öndər gənclərimizi xalqımızın milli mənəvi dəyərləri, milli əxlaq prinsipləri əsasında tərbiyə etməyi tövsiyə edirdi: “Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi, əxlaqi dəyərlərimizi bütün istiqamətlərdə qorumaqlıyıq, saxlamalıyıq və gənc nəsli əsrlər boyu böyük sınaqlardan keçmiş bu mənəvi əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələnməliyik”.

Ümummilli Lider Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu dövrdə (1993-2003-cü illər) xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin, onun adət-ənənələrinin dirçəldilməsi, xüsusən İslam mədəniyyəti nümunələri olan məscidlərin, tarixi memarlıq abidələrinin, ziyarətgahların bərpası ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi onun bir daha xalqa mənən bağlılığını və islami dəyərlərə sədaqətini göstərən parlaq misallardır. Ulu öndər Heydər Əliyevin tez-tez dindarlarla görüşməsi, dini bayram-

larda məscidlərə getməsi, dindarların mənəvihtiyaclarına həssaslıqla yanaşması xalq arasında həmişə böyük razılıq hissi ilə qarşılanmışdır.

Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra respublikamızda dini bayramların, o cümlədən Qurban bayramının rəsmi şəkildə qeyd olunmasını vurğulayan Ulu Öndər bu bayramın bəşəri-mənəvi dəyərlərindən insanların faydalanmasının əhəmiyyətindən bəhs edərək demişdir: “Müsəlmanların böyük təntənə ilə həmrəylik və qardaşlıq rəmzi kimi qeyd etdikləri Qurban bayramı insanlar üçün yüksək bəşəri-mənəvi dəyərlərdən faydalanmaq imkanları yaradır. İslamın insanpərvərlik, mehribanlıq və mərhəmət prinsiplərinə həmişə sadıq qalmış Azərbaycan xalqı tarixinin şətin dövrlərində belə, Qurban bayramını özünün ən əziz günlərindən biri kimi qeyd etmişdir. Dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonra bu günün rəsmi şəkildə bayram edilməsi xalqımızın öz milli və dini ənənələrinə sədəqətinin parlaq ifadəsidir”.

Ulu öndər Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və qətiyyəti nəticəsində 1971-ci ildə əsası qoyulmuş Cəmşid Naxçıvanski adına xüsusi internat məktəbi 1997-ci ildə ulu öndər Heydər Əliyevin sərəncamı ilə C.Naxçıvanski adına Hərbi Lisey adlandırılmışdır. Atəşkəs dövründə Ulu öndər Heydər Əliyev dəfələrlə liseydə olmuş, orada hərbi təhsilin gedişi ilə maraqlanmışdır. 2003-cü ilin aprelində ulu öndər Heydər Əliyev liseyin təşkilinin 30 illiyinə həsr edilmiş təntənəli mərasimdə də iştirak etdi. Bu tipli tədris ocağının milli kadrların hazırlanması sahəsindəki əhəmiyyəti nəzərə alındığı üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 mart 1998-ci il tarixli sərəncamı ilə C.Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin Naxçıvan filialı təşkil edildi. 2004-cü ildə isə bu liseyin bazasında Heydər Əliyev adına Hərbi Lisey yaradıldı.

Sovet dövründən mövcud olan ali hərbi məktəblərin fəaliyyəti isə atəşkəs dövründə daha da təkmilləşdirildi. Hələ sovet dövründə zabıt kadrların hazırlığının tanınmış məktəblərindən olan Bakı Ali Ümumqoşun Komandirləri Məktəbi Azərbaycanın müstəqilliyinin qazanılmasından sonra Bakı Ali Birləşmiş Komandanlıq Məktəbi adlandırıldı. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin 20 avqust 2001-ci il tarixli Sərəncamı ilə bu məktəb Azərbaycan Ali Məktəbi adlandırıldı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 mart 2004-cü il tarixli fərmanı ilə məktəb indi Heydər Əliyevin adını daşıyır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin ordu quruculuğunda irəli sürdüyü tələblərə onun bu istiqamətdəki təşkilatçılıq qabiliyyəti və işgüzarlığı nümunə idi. Məsələn, təkcə 1993-1998-ci illər ərzində ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən ordu quruculuğu məsələləri ilə bağlı 109 müşavirə, iclas və görüş keçirilmişdi. Həmin tədbirlərdə Azərbaycanın suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün qarantı olacaq möhkəm ordu formalaşdırılmasının ən müxtəlif məsələləri və vəzifələri müzakirə edilmiş, əldə olunmuş qərarlar Müdafiə Nazirliyinin və digər müvafiq dövlət strukturlarının fəaliyyətinin əsasını təşkil etmişdi. Ordu quruculuğu məsələlərinə dövlət rəhbərliyinin qayğı və tələbkərliliyinin artırılması, bu istiqamətdə görülən işlərin sistemləşdirilməsi Silahlı Qüvvələrin formalaşmasına da müsbət təsir göstərdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin qətiyyətinin və böyük sərkərdəlik məharətinin nəticəsi idi ki, Azərbaycanın hərbi tarixinə qızıl hərflərə yazılan Horadiz əməliyyatı baş tutdu və 21 min hektar ərazi işğaldan azad edildi. Bütün bunlar sübut edir ki, bu gün Azərbaycanın qüdrətli və nizami orduya malik olması məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin gərgin zəhmətinin bəhrəsidir.

Sovet dönəmində, Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistan Respublikasına birləşməsi haqqında Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən vaxtaşırı cəhdlər edilmiş, lakin bu cəhdlərin qarşısı həmin vaxtlar alınmışdı. Ümummilli lider Heydər Əliyev 14 iyul 1969-cu ildə Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə seçildikdən sonra Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistanla birləşdirilməsi barədə edilən cəhdlərin qarşısının alınmasında xüsusi prinsiplilik göstərmişdir.

Bu haqda Ümummilli lider Heydər Əliyevin aşağıdakı fikirləri xüsusilə maraqlıdır: “... 1969-cu ildən Azərbaycana rəhbərlik etmişəm. O zaman da bu məsələlər qaldırılıbdir. 1977-ci ildə SSRİ-nin Konstitusiyası qəbul olunarkən Konstitusiyayı hazırlamaq üçün komissiya təşkil edilmişdi. Komissiyaya o vaxtkı Kommunist Partiyasının Baş katibi L.Brejnev rəhbərlik edirdi və respublikaların nümayəndələri də o cümlədən mən də bu komissiyanın üzvü idim. Komissiya layihə hazırladığı dövrdə, təxminən, bir il müddətində həddindən artıq təkliflər gəlmişdi ki, Dağlıq Qara-

bağ ayrılıb Ermənistana verilməlidir. Hətta bir-iki dəfə bu məsələnin komissiyada baxılmasına cəhd olunmuşdu”.

Ümummilli lider Heydər Əliyev daha sonra demişdi: “Məni düzgün başa düşün, olan şeyi deyirəm. Mən o vaxt bunların qarşısını aldım. Amma, qarşısını almaq çətin idi. İradəmlə və Azərbaycan xalqının milli mənafeələrini canımla, qanımla müdafiə edərək qarşısını aldım”.

Ümummilli lider Heydər Əliyev SSRİ rəhbərliyində - Sov.İKP MK siyasi Bürosunun üzvü, keçmiş SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsində işlədiyi müddətdə erməni şovinistlərinin Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistana birləşdirilməsi haqqında cəhdləri qətiyyətlə dəf edilmişdi. Lakin keçmiş Sovet İttifaqında “yenidənqurma”nın müəllifi M.S.Qorbaçovun məkrli siyasəti nəticəsində Heydər Əliyev “səhhətinə görə” ölkə rəhbərliyindən uzaqlaşdırıldıqdan sonra ermənilər və onların havadarlarının əl-qolu açılır. M.S.Qorbaçovun özünə iqtisadi məsələlər üzrə müşavir seçdiyi akademik A.Aqambekyan 1987-ci ilin sonunda Fransanın nüfuzlu “Humanite” qəzetində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycandan alınub, Ermənistana birləşdirilməsi barədə bəyanatla çıxış edir və 1988-ci ilin fevralında məlum Dağlıq Qarabağ hadisələri başlayır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev keçmiş Sov.İKP MK-nın 1989-cu ilin aprel ayının 25-də keçirilmiş Plenumunda Sovş İKP MK tərkibindən çıxarıldıqdan sonra ermənilər və onların havadarları, xüsusilə, əl-qol açırlar. Artıq bu zaman məlum Dağlıq Qarabağ hadisələri intensiv surətdə genişlənir və dərinləşir.

Bir çox əlamətdar və ağırlı-acılı hadisələrlə tarixə qovuşan 2020-ci ilin son aylarında Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşən Azərbaycan xalqı yerə-göyə sığmayan sevinc hissi və qürurla Qarabağ zəfərini qeyd etdi. Bu böyük qələbəyə aparan keşməkeşli yol 30 il sürdü. 30 il torpaqlarımızın Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycana təcavüzü nəticəsində düşmən tapdağı altında qalması Azərbaycan xalqının ürəyində bir yara oldu. 30 il Qarabağ həsrətilə alışıb-yanan ürəklərin fəryadı, 30 il Qarabağa qayıdacağı ümidi ilə yaşayan gözü yaşlı ədaləti siyasi mübarizə, diplomatik danışıqlar və gərgin ordu quruculuğu, nəhayət ki, bu gözəl Zəfər gününü gətirdi! Ümummilli lider Heydər Əliyev bu günün gələcəyini bildirdi və vaxtı ilə uzaqgörənliklə söylədikləri bu gün artıq Azərbaycanın reallığıdır: “Biz Qarabağ məsələsini həll edəcəyik. Vaxt lazımdır. Heç kim torpaqlarını Azərbaycandan ala bilməz. İşğal olunmuş torpaqlarımız mütləq geri qaytarılacaqdır. Nəyin bahasına olursa-olsun”. Ata vəsiyyətini yerinə yetirən Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev Şuşanı azad etdi, Qarabağı işğaldan azad etdi. Bu həqiqətdən də Azərbaycan tarixinə qızıl hərflərlə yazılan Böyük Zəfərdir!

Rəsmi materiallarda qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 1996-cı il 2 dekabr Lissabon Zirvə görüşündə səsləndirilən nitqində Ermənistan - Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, erməni təcavüzü barədə ümumi məlumat verib. Heydər Əliyev çıxışında Ermənistan tərəfinin bu münaqişədə məqsədini təcavüzün nəticələrini qanuniləşdirmək və Azərbaycan ərazisində ikinci erməni dövləti yaratmaq niyyəti kimi qiymətləndirilib, bütün bunlara yol verilməyəcəyini iştirakçı dövlətlərin başçılarına elan edib. Lissabon sammitinin materiallarını nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, Azərbaycan xalqının lideri Heydər Əliyevin Azərbaycanın gələcəyi uğrunda bütün dünya dövlətləri qarşısında nümayiş etdirdiyi diplomatik istedad, cəsarət və müdriklik, əminəm ki, bu parlaq şəxsiyyətə hər bir insanda rəğbət və qürur hissi yaradır. Bəli, bir həqiqət danılmazdır – biz Qarabağ zəfərinə vaxtilə Ümummilli lider Heydər Əliyevin gərgin əməyi və siyasi mübarizəsi nəticəsində nail olmuşuq.

Biz, azərbaycanlılar xoşbəxt millətik, çünki Uca Tanrı Heydər Əliyev kimi dahi şəxsiyyəti Azərbaycan xalqına bəxş etmişdir. Heydər Əliyevin öz xalqına qoyub getdiyi zəngin və tükənməz irsindən hələ neçə-neçə yeni nəsillər bəhrələnəcək, yaşayıb-yaradacaq Heydər Əliyevin irsi - həm Qarabağ zəfərinin bünövrəsi, həm də gələcək nəsillərin xoşbəxt və fəravan həyatının zəminidir.

Azərbaycan tarixində əbədi rəhbər kimi qalan Heydər Əliyevin ən böyük arzusu tarixi torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi və doğma Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpası idi. Bütün azərbaycan millətinin atası olan Heydər Əliyevin vəsiyyətini onun siyasi kursunun layiqli davamçısı, Azərbaycan Prezidenti, Silahlı Qüvvələrinin Müzəffər Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə igid Azərbaycan ordusu yerinə yetirdi – 44 günlük Qarabağ müharibəsində

düşməni torpaqlarımızdan qovdu və üçrəngli bayrağımız yenə də doğma yurdumuzda, Qarabağın döyünən ürəyi - Şuşada qürurla dalğalandırdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin təyin edib həyata keçirdiyi müdrik, uzaqgörən və çevik daxili və xarici siyasətini özünün siyasi kursu elan etmiş İlham Əliyevin mərdi-mərdanə və böyük cəsarətlə məqsədyönlü addımlar ataraq qondarma Dağlıq Qarabağ probleminin ədalətli həllinə nail oldu. Ali Baş Komandanın əmri ilə Azərbaycan Silahlı Qüvvələri işğal olunmuş və Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağı silah gücünə azad etdi. Beləliklə, Azərbaycan xalqının təbii və müqəddəs hüququ təmin edilərək, Qafqaz xalqları tarixində böyük dönüş nöqtəsi olan tarixi hadisə - Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsi və dövlət sərhədlərinin bərpa olunması baş verdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin şərəfli ömür yolu gələcək nəsillər üçün örnəkdir.

https://azertag.az/xeber/Xalqimizin_umumilli_lideri_Heyder_Aliyevin_serefli_omur_yolu_gelecek_nesiller_uchun_orenkdir-1664821

2. Q.Çaxmaqlı. Qarabağ işğaldan əvvəl və...sonra, 788 s. Bakı, 2009

3. Milli Məclisin 23 fevral tarixli iclasında Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. “Bakı fəhləsi” qəzeti, 24 fevral 2001-ci il

4. Бишкекский протокол. http://www.hrono.info/dokum/199_dok/19940505bish.php

5. 1994-1996-cı illərdə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunması istiqamətində atılan addımlar və ATƏT üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının Lissabon Zirvə görüşü (2-9 dekabr 1996-cı il). <http://lib.aliyevheritage.org/az/571879.html>

6. İ.Hüseynova. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi, 670 s, Bakı, 2008

7. ATƏT-in Lissabon sammiti (2-4 dekabr 1996-cı il)

[http://anl.az/el/emb/QARABAĞ/beynelxalq-senedler/atet\(lissabon-sammiti\)](http://anl.az/el/emb/QARABAĞ/beynelxalq-senedler/atet(lissabon-sammiti).pdf) pdf

8. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının Baş Naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı 10 noyabr 2020-ci il,

<https://president.az/articles/45924>

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASI

¹Elgün Məhəmmədli oğlu Aslanov, ²Səbinə Qiyas qızı Əlizadə

¹tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

elgun.aslanov@mdu.edu.az

Mingəçevir Dövlət Universiteti

²sabina.al1985@mail.ru

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Məlum olduğu kimi, tarix boyu Azərbaycan türk dünyasını birləşdirən körpü rolunu oynamışdır. Lakin müəyyən dövrlərdə türk dünyası arasında əlaqələr bir sıra səbəblərdən qırılmışdır. XX əsrin 20- ci illərindən etibarən Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Özbəkistan və Qırğızıstan SSRİ tərkibində sovet respublikaları kimi mövcud olaraq münasibətlər saxlamışlar. Türkiyə Respublikası isə türk dünyasının yeganə müstəqil dövləti olmuşdur. 1920-1923-cü illərdə sovet Azərbaycanı ilə Türkiyə arasında geniş olmasa da, Mərkəzi hakimiyyətin müəyyənləşdirdiyi çərçivədə əlaqələr saxlanılmışdır. Sovet dövrünün 1930-50-ci illərində Azərbaycanın Türkiyə ilə əlaqələri, demək olar ki, mövcud deyildi. 60-80-ci illərdə sovet sistemi şəraitində bu əlaqələrdə irəliləyişlər oldu. Lakin sonda Azərbaycan xalqının 1991-ci il oktyabrın 18-də dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi türk dövlətləri ilə münasibətlərin inkişafında da yeni bir dövr açdı. Türkiyə Respublikası hələ SSRİ dağılmamış, 1991-ci il noyabrın 9-da Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini tanıdı. SSRİ dağıldıqdan sonra isə türk dünyasının yeni müstəqil dövlətləri olan Azər-

baycan, Türkmənistan, Qazaxıstan, Özbəkistan və Qırğızıstan beynəlxalq hüququn subyektinə çevrildilər. [1, s.9-14] Azərbaycan Respublikasının Türkiyə və digər türk dövlətləri ilə münasibətlərinin qurulması üçün ilk addımlar atıldı. Lakin bu münasibətlərin qurulması və inkişafında bəzi problemlər mövcud idi. Belə bir şəraitdə digər amillərin də təsiri altında beynəlxalq aləmdə Azərbaycana olan inam azalırdı. Dərin sosial-siyasi, iqtisadi böhrana düşmüş Azərbaycan dövlətçiliyinin taleyi təhlükə altında idi. Azərbaycan xalqı ölkəni fəlakətdən qurtara biləcək təcrübəli, nüfuzlu dövlət və siyasi xadimə ehtiyac duyurdu. Belə bir tarixi şəxsiyyət Heydər Əlirza oğlu Əliyev oldu. 1993-cü ilin iyununda Naxçıvandan Bakıya dəvət olunan Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişindən sonra gərgin siyasi fəaliyyəti, qətiyyəti, bacarığı nəticəsində Azərbaycanda hökm sürən hərc-mərcliyə son qoyuldu, sabitlik yaradıldı, dövlətçilik məhv olmaqdan xilas edildi, xarici siyasət strategiyası müəyyənləşdirilərək, həyata keçirilməyə başlandı. Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri türk dövlətləri ilə münasibətlərin yeni təməl üzərində qurulması oldu. Heydər Əliyevin yürütdüyü ardıcıl, uğurlu beynəlxalq siyasi fəaliyyət nəticəsində 1994-cü ilin əvvəllərindən etibarən türk dövlətləri ilə münasibətlərdə əsaslı dönüş yaranmağa başladı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin xarici ölkələrə ilk səfərlərindən biri 1994-cü ilin fevral ayında məhz Türkiyəyə oldu. O, Azərbaycan və türk xalqı arasında qədim zamanlardan bəri dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin mövcudluğundan bəhs edərək deyirdi: “Bizim ölkələrimiz dost və qardaş ölkələrdir. Xalqlarımızın birliyi, qardaşlığı və dostluğu əsrlərdən - əsrlərə keçərək formalaşmış və bu gün özünün yeni mərhələsinə çatmışdır” [1, s.22-28]. Səfər zamanı Azərbaycan ilə Türkiyə arasında ikitərəfli siyasi, ticarət-iqtisadi, elmi-texniki və mədəni əməkdaşlığı daha da inkişaf etdirməyi nəzərdə tutan bir sıra mühüm sənədlər imzalandı. Bütün bunlar Heydər Əliyevin iki ölkə arasında münasibətlərin yeni təməl üzərində qurulmasında və bütövlükdə türk dünyası qarşısında tarixi xidməti idi. [2, s.128]

Müstəqillik illərində “Xəzərin hüquqi statusu” məsələsi Azərbaycanla Türkmənistan arasında mövcud olan problemin əsas səbəbi olmuş və 1991-1996-cı illər arasında ikitərəfli əməkdaşlığın hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirəcək hər hansı bir sənəd imzalanmamışdır. Lakin Q.Berdiməhəmmədovun 2006-cı ildə Türkmənistanın yeni prezidenti seçilməsindən sonra iki Xəzəryanı ölkənin siyasi əlaqələrində yenidən canlanma hiss olunmağa başlamışdır. 2018-ci il avqustun 12-də “Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında Konvensiya”nın Xəzəryanı dövlətlərin başçıları tərəfindən imzalanması isə Azərbaycan-Türkmənistan əlaqələrində yeni bir səhifənin başlanğıcı kimi qəbul edilməlidir. Məhz, həmin Razılaşmadan sonra Prezident İlham Əliyevin noyabrın 21-22-də Türkmənistanı rəsmi 17 səfər etməsi və iki ölkə arasında əməkdaşlığın müxtəlif sahələrində 20 müqavilənin imzalanması bundan xəbər verir. [8, s.234-238]

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan rəsmilərinin Özbəkistanda baş verən siyasi proseslərə münasibət bildirməməsi isə Azərbaycan Özbəkistan münasibətlərində bir müddət soyuqluq yaşanmasına səbəb olmuşdur. Lakin bu uzun çəkməmiş, Ulu öndər Heydər Əliyev Prezident seçildikdən sonra ikitərəfli münasibətlər yenidən inkişaf etməyə başlamışdır. İki ölkənin dövlət başçılarının qarşılıqlı səfərlərinin gedişində əldə olunmuş razılaşmalar, imzalanmış sənədlər və götürülmüş öhdəliklər iki dövlət arasında münasibətləri strateji əməkdaşlıq səviyyəsinə yüksəltmişdir. [3, s.4] 2016-cı il sentyabrın 2-də İslam Kərimovun vəfatından sonra Şavkat Mirziyoyev Özbəkistanda Prezident seçilmiş və az sonra ölkədə ciddi islahatlara başlamışdır. Dövlət başçılarının mütəmadi görüşləri, imzaladıqları sənədlər Azərbaycanla türkdilli dövlətləri bir-birinə daha da yaxınlaşdırır.

Türkdilli dövlətlərin əməkdaşlığının əsasını ortaq tarixi-mədəni irs, ortaq dil təşkil edir. Bugün ölkəmizdə bu istiqamətdə münasibətlərin inkişaf etdirilməsi yüksək səviyyəyə çatdırılmış, bu da sözsüz ki ölkə rəhbəri İlham Əliyevin uğurlu xarici siyasətinin mühüm istiqaməti kimi göstərsək heç də yanılmazıq. Prezident İlham Əliyev bəyan edir ki, bu gün biz türk dövlətləri arasındakı birlikdən danışarkən gələcəyə baxırıq. Türkdilli xalqları ortaq mədəniyyət, adət-ənənələr, millimənəvi və dini dəyərlər, tarixi köklər, etnik əlaqələr birləşdirir və bu amillər qarşılıqlı səmərəli fəaliyyət üçün əsas təməldir. Hazırda bu əlaqələrin əhatə dairəsi çoxşaxəlidir. Türk dövlətlərinin səciyyəvi xüsusiyyətləri ortaq dəyərlərdir. Bu dövlətləri qeyd etdiyimiz kimi əsrlər boyu mövcud olan bir sıra amillər bağlayır. Bu mənada Türk Dövlətləri Təşkilatı çox mühüm və strateji əhəmiyyət

yətli beynəlxalq təşkilatlardan biridir. Türk Dövlətləri Təşkilatı türk xalqları arasında hərtərəfli əməkdaşlıq məqsədi ilə yaradılmış dövlətləri birləşdirən beynəlxalq təşkilatdır. Bu təşkilat Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan və Qırğızıstanın təşəbbüsü ilə 2009-cu il oktyabrın 3-də Türk Şurası adı ilə yaradılmışdı. Həmin gün həm də Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Günü elan edilib və bu tarix Türk Şurasının yaradılmasının ildönümü hesab olunur. İstanbulda keçirilən Türk Şurası Liderlərinin VIII Zirvə toplantısında Türk Şurasının rəsmi adı dəyişdirilərək, Türk Dövlətləri Təşkilatı adlandırıldı. Türk Şurasının yaradılmasında məqsəd türkdilli ölkələr arasında əməkdaşlığı dərinləşdirmək, regional sülh və sabitliyə töhfə vermək olub. Razılaşmaya əsasən, ölkələr xarici siyasət məsələlərində vahid mövqedən çıxış etməli, terrorizm və cinayətkarlığa qarşı mübarizədə fəaliyyətləri əlaqələndirməli, ticarət və investisiyalar üçün əlverişli mühit yaratmalı, hərtərəfli iqtisadi inkişafı təmin etməli, elm, texnologiya, elmi-texniki sahədə əməkdaşlığı genişləndirməlidir. Qeyd edək ki, təşkilatın üzvü olan beş ölkə: Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkiyə, Özbəkistan, müşahidəçilər - Macarıstan və Türkmənistandır. Türk dövlətlərinin birliyindən danışarkən ilk olaraq göz önünə gələn heç şübhəsiz ki, Azərbaycan-Türkiyə dostluğu, qardaşlığıdır. [6, s.14-23]

Məlum olduğu kimi, müstəqilliyin əldə olunmasından sonra türkdilli dövlətlərin yerləşdiyi geosiyasi mövqe ABŞ başda olmaqla Rusiya və Qərbi ölkələrinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Yaranmış yeni beynəlxalq şəraitdə Azərbaycan Respublikası qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq kontekstində türkdilli dövlətlərlə bütün sahələrdə əlaqələri genişləndirməyə başlamış, xüsusilə Mərkəzi Asiya ölkələrinin enerji resurslarının dünya bazarlarına çıxarılması məqsədi ilə həmin ölkələrin sərvətlərinin öz ərazisindən daşınmasına şərait yaratmışdır. Belə ki, 2007-ci il iyunun 16-da BTC layihəsinə Qazaxıstan Respublikası da qoşulmuş, Qazaxıstan və Azərbaycan Prezidentləri Qazaxıstan neftinin Bakı-Tbilisi-Ceyhan vasitəsilə dünya bazarlarına çıxmasına dəstək və yardım barədə saziş imzalamışlardır. Həmin il Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolunun inşası isə Azərbaycanın kommunikasiya siyasətinin ən böyük uğurlarından biri olmuşdur. Bu layihə sayəsində Şərq ilə Qərbin qovuşuğunda yerləşən Azərbaycan Çinin Kəməri və Yol Təşəbbüsünün mərkəzi ölkələrindən biri olmuşdur. Təbii qaz və neftə duyulan ehtiyac və enerji qaynaqlarının nəqli üçün lazımlı nəqliyyat şəbəkəsinin təmin edilməsi məsələsində türkdilli dövlətlərin iqtisadi birlik və bütövlüyü mühüm əhəmiyyətə malikdir. Böyük neft və təbii qaz ehtiyatlarına malik olan Azərbaycan, hazırda enerji sahəsində beynəlxalq layihələr həyata keçirməyə davam etməkdədir ki, Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi bunun ən böyük nümunəsidir. [5 s.34-42] Azərbaycanın Xəzər dənizi sektorunda yerləşən Şahdəniz-2 sahəsindən çıxan qazın Türkiyə üzərindən Avropaya daşınması üçün yaradılmış layihə, Cənubi Qafqaz Təbii Qaz boru kəməri, Trans Anadolu təbii qaz boru kəməri (TANAP) və Trans Adriatik Boru Kəməri (TAP)-ndən ibarətdir. Yunanıstan, Albaniya və Adriatik dənizindən keçməklə, İtaliyanın cənubuna qədər uzanacaq TAP boru kəməri isə 2020-ci ildə istismara verilib. Həmin kəməri vasitəsilə ildə 10 mlrd. kubmetr qazın Avropaya nəqli nəzərdə tutulur.

Türk Şurası tərəfindən sentyabrın 28-də Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, ərazi bütövlüyü və beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığı əsasında təcili həll olunmasının vacibliyini vurğulayan bir bəyanat yayılmışdır. [5, s.216-232] Həmin bəyanat Türk Şurasına üzv dövlətlərin Dağlıq Qarabağ məsələsində Azərbaycanın yanında olduğunu göstərməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Məsələn, 2020-ci ildə dünya İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə türk dünyasının, ələlxüsus Türkiyənin və Azərbaycanın əzminin, prinsipliliyinin və qüdrətinin şahidi oldu. 44 gün ərzində Azərbaycan Türkiyənin mənəvi dəstəyi ilə Ermənistan üzərində tam hərbi Qələbə qazandı. Bu gün Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş torpaqlarında geniş quruculuq-bərpa işləri aparılır. Müharibənin bitməsindən dərhal sonra Qarabağ bölgəsində genişmiqyaslı bərpa və infrastruktur quruculuğu işlərinə başlanılması, əhəmiyyətli layihələrin icrasının şahidi olmaq, hava limanlarının, Zəfər yolunun qısa zaman ərzində istifadəyə verilməsi, Böyük Qayıdışın başlanması da Azərbaycan dövlətinin inkişafının sürətini, gücünü göstərir. Lakin bu işdə Azərbaycan yenə də tək deyil. Qarabağın yenidən çiçəklənməsində qardaş Türkiyə başda olmaqla digər türkdilli dövlətlər də öz dəstəyini əsirgəmir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü istər işğal dövründə, istərsə də İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra daim dəstəkləyən digər dövlətlər Qazaxıstan və Özbəkistandır. Mərkəzi Asiya türk dilli dövlətləri ilə həm ikitərəfli səviyyədə, həm də beynəlxalq və regional təşkilatlar çərçivəsində əmək-

daşlıq edir, bu əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi üçün ardıcıl səylər göstərilir, TDƏŞ və digər təşkilatlar çərçivəsində bu ölkələrlə yaxın əlaqələrin qurulmasına xüsusi əhəmiyyət verilir. Türkdilli dövlətlər arasındakı əlaqələrin inkişafı həm Türk dünyası üçün, eyni zamanda regionun təhlükəsizliyinə böyük töhvədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I cild. Bakı, 1997, 359 s.
2. Muxtarova Ə.İ. Türk dünyasının əbədiyaşar lideri // Tarix və onun problemləri. Nəzəri, elmi, metodik jurnal. Xüsusi buraxılış. Bakı, 2004, 128 s.
3. Rakhimov, A. Khasanov, U., Umarov, A. The New Foreign Policy of Uzbekistan: Central Asia, the EAEU and the BRI / A. Rakhimov, U. Khasanov, A. Umarov. –Kent: GCRF Compass Policy Paper, - November 2020. – s. 4.
4. Öztopal, M.K. Azərbaycan ilə ilişkileri bağlamında Türkistan devletlerinin Dağlık Karabağ konusundakı tutum ve tepkileri // Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, -2021. 7(1), s. 216-232.
5. Qasımlı, M. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003): [2 cildə] / M.Qasımlı. - Bakı: Mütərcim, - c. 2. – 2015. – s. 351-352.
6. Özsoy, B. Xəzərin statusu probleminin həlli və Transxəzər Qaz kəməri layihəsi // - Bakı: Tarix və onun problemləri, - 2019. № 1, - s. 234-238.

ULU BABALARIMIZDAN BİZƏ MİRAS QALAN ANA DİLİMİZ

Rahilə Mirzəli qızı Məmmədova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Mingəçevir Dövlət Universiteti

rahila.mammadova@mdu.edu.az

“Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi kökləri vardır. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağımla fəxr edirəm.”

(Heydər Əliyev)

Tarixi minilliklərin sınağından, hakim rejimlərin işğalından, yadelli təcavüzlərin təzyiqindən, yabançı dəblərin axınından, müxtəlif dillərin təsirindən qalib çıxan, bu günümüzə qədər saflığını, təmizliyini, zənginliyini qoruyaraq gələn dilimiz - Azərbaycan dili haqqında düşünərkən gözlərimin önündə Dədə Qorqud, Nəsimi, Füzuli, Şah İsmayıl Xətai, Molla Pənah Vaqif, Həsən bəy Zərdabi, Mirzə Fətəli Axundzadə, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Cəfər Cəbbarlı, Mikayıl Müşfiq, Hüseyn Cavid, Aşıq Ələsgər, Şəhriyar canlanır. Bunlar Azərbaycan söz sənətinin, Azərbaycan təfəkkür dünyasının, Azərbaycan dil xəzinəsinin, Azərbaycan ictimai-siyasi fikrinin təməl daşları, bünövrəsi, ən dəyərli inciləridirlər. Azərbaycan ədəbiyyatını, Azərbaycan ədəbi dilini yaradanların və onu milli varlıq kimi sonrakı nəsillərə - bizlərə olduğu kimi çatdıranların hər birinə heç şübhəsiz, borcumuz və ehtiramımız sonsuzdur. Çünki məhz onların sayəsində Anamızın-Azərbaycan adlı cənnət vətənimizin doğma dili olan Azərbaycan dili əsrlərin keçməkeşlərindən alını açıq, üzün ağ çıxaraq mükəmməl, şirin, axıcı, işlək və zəngin bir dilə çevrilmişdir.

Yuxarıda sadaladıqlarım Azərbaycanın böyük mütəfəkkirləri, ədəbiyyat tariximizin nəhəngləri, şair və yazıçıdirlər. Lakin mən bu sıraya bir ismi də əlavə etmək istəyirəm. Düzdür, o nə şairdir, nə yazıçıdır, nə də dilçidir. Onun şeirləri, romanları, hekayələri yoxdur. Bir sözlə, o əlinə qələm alıb əsər yazmayıb. Lakin o, ən istedadlı yazıçının, şairin belə yarada bilməyəcəyi, qüdrətli bir əsər yaradıb. Bu misilsiz əsərin adı - Azərbaycan, yazarı, banisi və yol göstərəni isə xalqının çox haqlı olaraq ulu öndər adını verdiyi Heydər Əlirza oğlu Əliyevdir.

Ölkəsinin başı üzərində qara buludların dolaşdığı, xalqının ölüm-qalım sualıyla qarşılaşdığı, torpaqlarının düşmənlə tapdağı altında qaldığı bir zamanda bir Simurq quşu kimi qanadlarını açaraq Vətənin səmasında görünən Heydər Əliyev, ona doğru uzanan milyonlarla Azərbaycanlının ümitsiz əllərini öz qüdrətli əlləriylə tutdu, onu çağırən, onu səsləyən milyonlarla azərbaycanlının həyəcanlı səsinə öz güclü səsiylə səs verdi. Qarşısındakı bütün sədləri, maneələri öz dərin zəkasıyla, iti ağılla, ancaq nadir şəxsiyyətlərə xas olan parlaq istedadıyla, ən əsası isə xalqına və Vətəninə bəslədiyi tükənməz sevgisiylə, doğulub böyüdüüyü torpağa sdaqəti və bağlılığıyla aşaraq, müstəqil Azərbaycanı yaratdı. [4]

Bu günlərdə onun dünyaya, gəlişinin yüzüncü ildönümünü böyük bir məhəbbət və fəxarətlə qeyd edirik. Onu sadəcə doğum və ölüm günündə deyil, hər an, hər saat minnətdarlıqla anırıq. Və təbii ki, dünya durduqca, müstəqil Azərbaycanımız durduqca, qədərbilən xalqımız durduqca onu heç unutmayacaq, onun xatirəsinin işığına toplaşacaq, ona minnətdar olacağıq. Onunla sağlığında tanış olmaq, görüşmək, birlikdə işləmək sədətinə qovuşanlar, xatirəsinə həsr edilən tədbirlərdə xatirələrini bölüşür, onu şəxsən tanımaq nəsiibi olmayanlar isə onun haqqında oxuduqlarını, eşitdiklərini danışrlar.

Əslində düşünürəm ki, onun şəxsiyyətini, kimliyini, böyüklüyünü, Vətəni, xalqı üçün etdiklərini tam olaraq anlada biləcək ən mükəmməl əsər hələ yazılmayıb, ən dəyərli söz hələ deyilməyib. Onun şəxsiyyətinin ölçüsü, bizə göründüyündən, bizim onun üçün etmək istədiklərimizdən daha böyükdür və heç şübhəsiz ki, illər keçdikcə biz onun nəhəngliyini daha dərindən anlayacağıq. Əminik ki, bu ölkə Heydər Əliyevin onu bizə əmanət etdiyi kimi qalacaqdır - bütöv və sabit, demokratik və sivil, dünya birliyində layiqli yer tutmuş bir ölkə kimi.

Tarixin dolanbaclarından, sət sınaqlarından üzəə çıxan dilimiz bu gün dünyanın ən inkişaf etmiş, zəngin dillərindən biridir. [1]

Dahi şair və yazıqlarımız əsərlərini doğma ana dilimizdə yazmış, bu dilin şirinliyindən zövq almış, onu ucuz sözdən, saxtalıqdan qorumağa çalışmışlar.

Dili qiymətdən salar

Ucuz söz, hiylə, böhtan.

Elə saxla dilini

Nə dil səndən utansın,

Nə sən dildən utan!

Ana dilimiz qiymətli xəzinədir. Gərək biz də onu gözlərimiztək qoruyub gələcək nəsillərə əmanət edək.

Sağdır dilim,

demək, sağdır şərafətim, ləyaqətim.

Sağdır demək

Milyard yaşlı məmləkətim!

Azərbaycan dili ulu babalarımızdan bizə miras qalan milli sərvətimizdir. Bu sərvəti dədə-babalarımız göz bəbəyi kimi qorumuş, klassiklərimiz Azərbaycan dilinin mövqelərinin möhkəmlənməsində əllərindən gələni əsirgəməmiş, tarixi şəxsiyyətlərimiz isə dövlət dili kimi rəsmiləşməsinə, inkişafına qayğı göstərmişlər. Azərbaycan dili tarixi-genetik dəyərlərimizi, ruhumuzu, həyatımızın psixoloji-fəlsəfi cizgilərini yaşadan milli varlıqdır. Vaxtilə Azərbaycanın böyük şairi Süleyman Rüstəmin:

“Mən sən dilinə dəymirəm, cəllad,

Gəl sən də bu ana dilinə dəymə.”

Yaxud istiqlal şairimiz Xəlil Rza Ulutürkün:

“Yad məktəbə verilir umudumun qalası,

O qaraqaş, qaragöz Azərbaycan balası”

– deməsi dilimizin sabahını düşünen böyük şairin vətəndaş etirazı idi. Bu gün dünyada 50 milyondan çox azərbaycanlı bu dildə danışır, öz milli mədəniyyəti, tarixi ilə haqlı olaraq qürur hissi keçirir, millətinin sabahı, gələcəyi barədə düşünür, müstəqil Azərbaycanla fəxr edir, qürur duyur. Xalqımız laylalarını, nəğmələrini, nağıllarını, dastanlarını bu dillə qəlbinə hopdurur.

Belə bir ifadə var: “Ana dili, ana südü kimi ləzzətlidir insana”. Ana dilimizdə güldüyümüz, ağladığımız, danışdığımızdan aldığımız dadı, ləzzəti heç bir başqa dildən ala bilmərik. Ana dilini itirmiş, unutmuş bir kimsə, kimliyini də udub, əldən vermiş olur.

Ana dilini bilmək tarixdən gələn bir zərurətdir. Bizim min illər boyu həyat sürmüş xalqımız bu gün Azərbaycanın gənclərinə bir irs qoyub getmişdir. Həmin irs “Ana dili” adlanır və həmin irsi qorumamaq bizim öz vətəndaşlıq borcumuzu yerinə yetirməməyimiz deməkdir. [1]

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev öz ana dilini bilməyən insanları şikəst insanlar adlandırırdı. Ana dili hər bir millətin, xalqın satılıb alınmayan ən qüdrətli, ən qiymətli sərvətidir. Vətənimiz, dövlətimiz, sərvətimiz talan edilsə də, əlifbamız dəfələrlə dəyişdirilsə də, xalqın dilini, söz yaddaşını ondan almağa heç bir qüvvə qadir olmamışdır. Bu əvəzsiz nemətdən istifadə edən ulu əcdadımız onun vasitəsi ilə ucalmış, ucalaraq xalq olmuş, millətə çevrilmişdir. İnsanı kamil bir varlıq kimi digər canlılardan ayıran və onu dünyanın əşrəfi mərtəbəsinə qaldıran Yaradanın ona bəxş etdiyi dilidir – nitqidir. [2]

Tarixin ağırlı-acılı sınaqlarından uğurla çıxan ana dilimiz ən dəyərli milli mənəvi sərvətimizdir. Hər bir dili yaşadan, inkişaf etdirən xalqdır. Lakin dilin zənginləşməsi, saflaşması, beynəlxalq nüfuz qazanması, dünya dilləri arasında özünəməxsus yer tutması xalqın dəyərli övladları tərəfindən həyata keçirilir.

Milli varlıq və birliyin möhkəmlənməsində mühüm rol oynayan dil, eyni zamanda mənəvi və mədəni zənginləşmə, elmi-texniki inkişaf üçün zəruri olan ünsiyyət vasitəsidir. Ana dili hər bir xalqın, hər bir millətin mənəvi sərvəti, mənəviyyatının güzgüsüdür. Bu baxımdan hər millətin inkişafında ən mühüm varlıq və yaşanma amili olan dilin müstəsna rolu vardır.

Mən burada çox həssas bir məqama toxunmaq istəyirəm. Ancaq nadir şəxsiyyətlərə xas olan dərin intuisiyası və uzaqgörənliyi hələ çox illər əvvəl, sovet Azərbaycanının rəhbəri ikən ona düzgün olan yolu göstərmişdi. O, bir peyğəmbər müdrikliyi ilə anlamışdı ki, bir gün gələcək, ölkəsi və xalqı müstəqilliyə qovuşacaqdır, rus işğalından azad bir dünya qurulacaqdır. Və elə həmin dövrlərdə gələcəyə olan böyük inamıyla, sovetlər məkanında mümkünsüz olan bir addımı atdı. 1969-cu ilin iyul ayında respublikanın rəhbəri seçilən Heydər Əliyev, cəmi bir-neçə aydan sonra o vaxtkı Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyində Azərbaycan dilində nitq söylədi! Çünki həmin dövrdə belə bir addım, həqiqətən, böyük bir cəsarət istəyirdi və ən başlıcası millilik, soy-kökə bağlılıq anlamına gəlirdi. BDU-nun 75 illiyinə həsr edilən iclasda artıq müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi belə xatırlayırdı: “Xatirimdədir, universitetin 50 illik yubileyində çıxış edərkən, şübhəsiz ki, ana dilimdə, Azərbaycan dilində danışdım. Bu böyük sensasiya kimi qarşılandı. Nə cür olur ki, respublikanın rəhbəri, Azərbaycan dilində çıxış edir və bu dildə heç də pis danışmır. Bəziləri məni bu hadisə münasibəti ilə təbrik etdilər. Minnətdarlıqlarını bildirdilər. Dilini sevən, milli ruhla yaşayan insanlar doğrudan da bunu böyük bir hadisə kimi qəbul etdilər.” [3]

Böyük Öndər həmin dövrdə ölkədə keçirilən bütün tədbirlərdə doğma dilində danışmaqdan çəkinmirdi. Uzun illər boyu sıxışdırılan dilimizin sabahına işıq salır, cəsarəti, şəxsi nümunəsi ilə minyonlarla insanın ürəyindən keçənlərin ifadəçisinə çevrilir, haqq sözünü deyir, dilimizin ən ali mərtəbəyə layiq olduğunu bəyan edirdi.

Aqillər deyib ki, xalqın, millətin nəyini əlindən alırsansa al, o, yaşayacaqdır. Dilini əlindən alsan, o, milli varlığını itirər, yox olar. Bu, tarixin ortaya qoyduğu bir həqiqətdir. Dil - millətin mənəviyyət bayrağı, milli mənlilik qururudur. Dil yoxdursa, xalq da yoxdur! Babalarımızdan bizə üç yadigar qalmışdır: dilimiz, qeyrətimiz, vətənimiz. Xalqın dili onun ruhudur, xalqın ruhu isə onun dilidir. Tarix boyunca Azərbaycanın bir çox mütəfəkkir şəxsiyyətləri Azərbaycan dilinə – doğma ana dilimizə sahib çıxmağa onu qoruyub, saxlayıb, gələcək nəsillərə çatdırmağa çalışmışdır. Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsi müstəqil dövlətçiliyimizin başlıca əlamətlərindən biri sayılır. Azərbaycan dilinin dövrümüzədək gəlib çatmasında və hal-hazırda dövlət dili olaraq işlədilməsində bir çox şəxsiyyətlərin – XVI əsrdə Azərbaycan dilini dövlət dilinə çevirmiş Şah İsmayıl Xətəinin; dilimizin ilk elmi qrammatikasını yazmış Mirzə Kazım bəyin; ruslaşdırma siyasətinin aparıldığı, Azərbaycan dilinin sıxışdırıldığı, ana dilli məktəblərin, mətbuat orqanlarının açılmasına mane olduğu bir dövrdə ana dilində mətbuatın yaradılmasına səy göstərmiş Həsən bəy Zərdə-

binin; “Molla Nəsrəddin” jurnalında bir neçə nəfərin bir azərbaycanlını yerə yıxaraq onun ağzına zorla özgə dillər soxmağa çalışdığını göstərən şəkil çap edib altına isə “Ay qardaşlar mən dilsiz yaranmamışam. Öz dilim var. Niyə ağzımda öz dilim ola-ola özgə dilləri soxursunuz ağzıma?” yazısını çap etdirmiş, eynilə ana dilə olan münasibətdən bəhs edən “Anamın kitabı” adlı əsəri yazmış Cəlil Məmmədquluzadənin; 1918-ci il 27 iyun fərmanı ilə Azərbaycan dilini dövlət dili elan etmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurucularının; doğma dilini hər şeydən uca tutub, “Türk-Azərbaycan dilinin müxtəsər səhf-nəhvi” adlı əsəri yazmış Nəriman Nərimanovun xidmətləri danılmazdır. Göründüyü kimi, Heydər Əliyev, qurub-yaratdığı Azərbaycanda xalqın mədəni, intellektual, milli-mənəvi inkişafının təməllərindən biri kimi milli dil siyasətinə böyük əhəmiyyət verirdi, bu yolda bir əsgər kimi mübarizə aparırdı. Ulu Öndərin 18 iyun 2001-ci il tarixində imzaladığı “Dövlət dilinin təbii işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman da həmin mübarizənin davamı idi. [4]

Bəli, o xalqına xidmət etmək üçün, ömrünün qalan hissəsini də xalqına bağışladı. O deyirdi ki, mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam. Ən böyük azərbaycanlı olan Heydər Əliyev, bizə müstəqil Azərbaycanı bəxş etdi. Bizə azərbaycançılıq ideyasını hədiyyə etdi. O, son nəfəsinə qədər nə etdisə, ölkəsi üçün, Vətəni üçün, xalqı üçün etdi.

Bu gün möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevlə birlikdə gələcəyə doğru getdiyimiz yolda Azərbaycan daha güclü olacaqdır. Buna inamımız şəksizdir. Çünki bu gələcəyin müqəddəs təməli ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulub və hər bir azərbaycanlının Prezidenti olan, xalqına yaxşı Prezident olmağı bacaran ölkə Prezidenti İlham Əliyev bu müqəddəs yolu öz nurlu əməlləri ilə işıqlandırır.

Kim qoruya bilməyirsə

Öz yurdunu, yuvasını,

Udmasın yurd havasını.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Y.Ş.Kərimov Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafı metodikasını Bakı-2009
2. Y.Ş.Kərimov Ana dilinin tədrisi metodikasını Bakı-2003
3. A.N.Rəhimov Ana dilinin tədrisi metodikasını Bakı-2015
4. Azərbaycan dili və ədəbiyyatın tədrisi. Elmi – Metodik Jurnal, Bakı – 2012, №1 (231)

ATMOSFERƏ ATILAN HAVANIN TƏMİZLİYİNƏ QOYULAN TƏLƏBLƏR

Vüsalə Sahib qızı Mustafayeva

biologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Mingəçevir Dövlət Universiteti

vusala.musrafayeva@mdu.edu.az

Muasir dövrdə sənayenin inkişafı nəticəsində son dərəcə böyük olan məhsul yəcminin artması və bu proseslə əlaqədar ətraf mühitin çirklənməsi ilə xarakterizə olunur. Ətraf mühitin çirklənməsi ilk növbədə əhalinin sağlamlığına, avadanlıqların korroziya olunmasına və dağılmasına, biosferanın bitki və heyvanat aləminə, binaların və qurğuların sağlamlığına böyük təsir göstərir. Ona görə də ətraf mühitin çirklənməsinə qarşı aparılan mübarizə ümumbəşəri bir problem kimi qalmaqdadır. Bu problemin həlli üçün yeganə yol az tullantı və tullantısız texnologiyaların geniş tətbiqidir. Ancaq bəzi hallarda muasir tipli yeni texnologiyaların qurulması çox zaman tələb edir, bəzən də çoxlu kapital xərclərin qoyulması lazım gəlir.

Bütün bunlara baxmayaraq, insanların sağlamlığının qorumaq üçün, istehsal sahələri tədricəndə olsa, tullantısız və ya aztullantılı texnologiyalara keçməlidir, bu yolla zərərli tullantıların azaldılması və onların ətraf mühitə atılan miqdarının tənzimlənməsi prosesi həyata keçirilməlidir. Müvafiqəti olaraq, vəziyyətdən çıxmaq məqsədilə müəssisələrdə tullantılar üçün norma qiymətləri müəyyən edilməlidir [3].

Cədvəl 1

Təbii və sənaye proseslərində atmosfərə atılan bəzi çirkləndirici komponentlər		
Komponentlər	Təbii proseslərdə, ton/il	Sənaye proseslərində, ton/il
Toz hissəcikləri	$(0.77 \div 1.2) \times 10^9$	$(0.1 \div 0.2) \times 10^9$
Karbon iki oksid	7×10^{10}	1.5×10^{10}
Karbon oksidi	-	2×10^8
Kükürd qazları	1.42×10^8	1.03×10^8
Azot birləşmələri	1.4×10^9	6.5×10^9

Sənaye müəssisələrinin atmosfərə atılan zərərli və zəhərli maddələrinin qiyməti dəyişkən olur. Bu da mühafizə məqsədi ilə görülməli tədbirlərin düzgün qəbul edilməsində çətinlik törədir. Azərbaycan Respublikasında havanın keyfiyyət standartı zərərli maddələr üçün əbul edilən buraxıla bilən qatılığın həddi (BBQH) ilə xarakterizə olunur.

Hazırda günün tələbinə uyğun olaraq, zərərli maddələr üçün BBQH norması, əsasən, sənaye rayonları və şəhərləri üçün tərtib olunmuşdur. Planetimiz üçün isə belə normativin təşkil edilməsinə ehtiyac olmadığı bildirilirəm, lakin çox qısa zamanda tərtib olunmasına ehtiyac olacağını düşünürəm [2].

Cədvəl 2

Sənaye müəssisələri	Atmosfərə atılan zərərli tullantılar, %-lə
İstilik elektrik stansiyaları	27.0
Qara metallurgiya	24.3
Əlvan metallurgiya	10.5
Neft çıxarma və neft kimyası	15.5
Avtomobil nəqliyyatı	13.3
Tikinti materialları sənayesi	8.1
Kimya sənayəsi	1.3

Ətraf mühitin mühafizəsi məqsədi ilə atmosfərə atılmış ventilyasiya olunan havada aşkar olunan zərərli və zəhərli maddələrin qatılığına məhdudiyyət qoyulur. Dövlət sənədlərində bu tip maddələrin məhdudlaşdırılmış normativ qiymətləri mövcuddur və bu qiymətlərə mütləq şəkildə əməl olunmalıdır. Havada hər bir zərərli komponentin buraxıla bilən qatılıq həddinin (BBQH) qiymətləri təyin edilmişdir [1]. Bu qiymətlərə əsasən, ekoloji nəzarət üsulları təşkil olunur.

Cədvəl 3

İşçi zonada zərərli maddələrin BBQH, mq/m³	≤2	2<BBQH≤4	4<BBQH≤6	6>BBQH≤10
k	0.3	0.6	0.8	1.0

Bu məhdudiyyət norması BBQH adlanmaqla, o hədd hesab edilir ki, həmin həddədək uzun müddət zərərli maddə ilə təmasda olan canlı orqanizmdə patoloji dəyişiklik baş verməsin. Ventilyasiya olunan xaric edilən havanın miqdarı 15 min. m³/saat- dan çox olduqda atmosfərə atılan havanın tərkibində olan zərərli maddələrin qatılığı *c* bu düsturla təyin edilir:

$$c = 100 \times k, \text{ mq/m}^3$$

Xaric edilən havanın miqdarı 15 min. m³/saat – dan az olduqda:

$$c = (160 - 4 \times L) \times k, \text{ mq/m}^3$$

c – atmosfərə atılan havanın tərkibində olan zərərli maddələrin qatılığı, mq/m³ ;

L – xaric edilən havanın miqdarı, min. m³/saat.

k – sənaye binalarının işçi zonasına zərərli maddələrin buraxıla bilən qatılığının həddindən (BBQH) asılı olan əmsal.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Q.Məmmədov, M.Xəlilov. Ekologiya, ətraf mühit və insan. Bakı 2006.
2. Ə.A.Əsgərov, F.Q.Əliyev, E.M. Hüseynov, S.T.Əliyev”Müasir ekologiya” Bakı 2007.
3. F.Q.”Planetlərin sirləri”.Bakı 2001
4. <https://wonderopolis.org/wonder/How-Much-Does-the-Sky-Weigh>
5. <https://wtamu.edu/>
6. <https://www.scienceworld.ca/resource/air/>

HEYDƏR ƏLİYEVİN MİLLİ DÖVLƏTÇİLİK STRATEGİYASINDA İDARƏÇİLİK SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ SUVERENLİYİMİZİN QARANTI KİMİ

Anar Nadir oğlu İsmaylov

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Mingəçevir Dövlət Universiteti

anar.ismayilov@mdu.edu.az

Hər bir suveren dövlətin dayanıqlı inkişafı üçün tələb olunan ilkin şərtlərdən biri idarəçilik sisteminin çox yüksək səviyyədə qurulmasıdır. Dövlət idarəçiliyi dövlətin hakimiyyət orqanlarının inzibati fəaliyyətidir. Onun əsas funksiyası hazırlanmış siyasi konsepsiyanı və müvafiq strategiyayı həyata keçirməkdir. Dövlət idarəçiliyinin ənənəvi dinamikası “siyasətin reallığa transformasiyası” düsturu əsasında işləyir. Bu düsturda ən mühüm komponentlər siyasi fəaliyyət və siyasi kurs hesab olunur. Siyasi kursun və siyasi fəaliyyətin vəhdətindən yaranan mütəşəkkil sistem isə “strategiya” adlanır. Suveren dövlətin dayanıqlı inkişafının qayğısına qalan milli liderlərin siyasi yaradıcılığında ən vacib məqam məhz idarəçilik strategiyasının yüksək səviyyədə formalaşdırılmasıdır [4]. Bu gün suveren dünya dövlətləri içərisində özünəməxsus yeri, rolu və siyasi çəkisi olan müasir Azərbaycan Respublikasının strateji əsaslarının müəllifi olan Ulu öndər Heydər Əliyev XX əsrin 90-cı illərində mükəmməl idarəçilik prinsiplərinə əsaslanan dövlətçilik strategiyasının əsasının qoymuşdur. Məhz bu strategiya sayəsində Azərbaycan xalqı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Müzəffər Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin rəhbərliyi altında misli görünməmiş möhtəşəm uğurlara imza atmış, dövlət suverenliyimizin möhkəm və dayanıqlı olması istiqamətində böyük uğurlar əldə etmişdir. Aşağıda Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin bizə miras qoyduğu mükəmməl dövlətçilik strategiyasının məzmunu, funksiyaları, və əsas prinsipləri metodiki və ardıcıl şəkildə təqdim edilmişdir.

Ulu Öndərin milli dövlətçilik strategiyasına əsaslanan idarəçilik sisteminin nəzəriyyəsində dövlət idarəçiliyi sisteminin funksioanal fəaliyyətinin formalaşdırılmasına üç əsas istiqamətdən yanaşılmışdır:

1. Hüquqi yanaşma.
2. Siyasi yanaşma.
3. İdarəetmə yanaşması.

Göründüyü kimi, Heydər Əliyevin dövlətçilik strategiyasında hüquqi yanaşma vətəndaşların hüquqlarının davamlı olaraq qorunmasına əsaslanır və dövlətin idarə olunmasında əsas dəyər hesab olunur. Həyata keçirilən bütün vəzifələrin başlıca istiqaməti isə xalqın siyasi iradəsini maksimum səviyyədə həyata keçirmək idi. Ulu Öndərin kadr siyasətində aparıcı meyar kimi dövlətə müxtəlif rəzlərdə və instansiyalarda xidmət edən dövlət qulluqçularının yüksək siyasi məsuliyyət daşması, vətəndaşların qayğılarına və maraqlarına münasibətdə həssas olması məsələsi çıxış edirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin dövlət idarəçiliyi konsepsiyasını təşkil edən əlamətlər sosial məsuliyyət, effektivlik, qənaət və yüksək nailiyyət (pozitivizm) üzərində qurulmuşdu. Möhtəşəm siyasi təcrübəsi olan Heydər Əliyev yaxşı bilirdi ki, dövlət idarəçiliyi cəmiyyətin ruhuna və tələblərinə tam şəkildə uyğun olmalı, sistemli təşkilatların hüquqları pozulmamalıdır. Bu tələblərin yüksək səviyyədə təmin olunması üçün dövlət qulluqçularının əvvəlcədən formalaşdırılmış ümumdövlət prinsiplərinə əməl etməsi ilkin şərt kimi qoyulur. Sözügedən tələblərlə bağlı Heydər Əliyevin siyasi

yaddaşlarda milli dövlətçilik doktrinasının əsas prinsipləri kimi kök salmış sözləri var: “İnsan azadlığı, söz və vicdan azadlığı, insan hüquqlarının qorunması, bütün vətəndaşların eyni hüquqlara malik olması və siyasi plüralizm Azərbaycanda demokratik cəmiyyətin əsas atributları kimi bərqərar olmalıdır” [3].

Heydər Əliyevin dövlətçilik strategiyasında düzgün idarəçilik qərarlarının qəbul edilməsi ilə bağlı prinsiplərin məsələ xüsusi diqqət mərkəzində olan məsələlər sırasında idi və bu proses 3 başlıca prinsipi nəzərdə tuturdu:

1. Normativ hüquqi akt şəklində formalaşdırılmış qərar (Konstitusiya, qanunlar və s.).
2. Normativ olmayan hüquqi akt şəklində və normativ hüquqi akta uyğun qəbul olunan qərar.
3. Normativ olmayan hüquqi akt şəklində qəbul olunan və icrası üçün normativ hüquqi aktın müddələrinin əsas götürüldüyü qərar.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin formalaşdırdığı dövlətçilik strategiyasında demokratizmin əsas komponenti sayılan hakimiyyət bölgüsü prinsipləri Qərb və Şərq xalqlarının tarixində ərsəyə gəlmiş siyasi ənənələrin sintezindən yaradılmışdı və çox yüksək dəyərlərə əsaslanırdı. Bu bölgüdə dövlət və bələdiyyə sistemi dövlət idarəçiliyinin əsas sütunlarını təşkil edirdi [2]. Heydər Əliyevin dövlətçilik strategiyasında dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi kimi mürəkkəb sistem aşağıdakı kimi təsnif olunurdu:

- hakimiyyət səviyyəsinə görə;
- idarəçilik funksiyalarına görə;
- fəaliyyət növlərinə görə;
- təşkilati strukturlara görə;
- idarəçilik üsullarına görə.

Qeyd edək ki, bu gün demokratik dövlətlərin idarəçilik sistemində müxtəlif idarəçilik formaları arasında sərhədlər silinmişdir. Həm dövlət, həm də bələdiyyə orqanları öz aralarında və cəmiyyətlə sıx qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir və bu zaman müxtəlif idarəçilik metodlarından və instrumentlərindən istifadə edərək daha yüksək effektiv, optimal və şəffaf idarəçilik müasirliklərinin bərqərar edilməsinə çalışırlar.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında mövcud olan dövlətçilik sisteminin normativ əsaslarını dövlət və bələdiyyə idarəçiliyinin prinsipləri təşkil edir. Həmin prinsiplər qanunvericilik aktlarının külliyyatından ibarətdir. Onlar təşkilati məsələləri, idarəçilik fəaliyyətinin əsaslarını, səlahiyyətləri və bütün səviyyələrdə hakimiyyət orqanlarının məsuliyyətini müəyyənləşdirir və dövlət aparatının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının effektiv işinin fundamenti kimi çıxış edərək aşağıda qeyd edilən mühüm tələbləri təmin edir:

- hakimiyyət orqanlarının fəaliyyəti üçün hüquqi əsasların yaradılması;
- dövlət orqanlarının fəaliyyətinin şəffaf və gözlənilən olmasına çox etibarlı zəmanət verən və dəqiq qaydaların bərqərar edilməsinə istiqamətlənən qanunçuluğun bütün normativ aktlarının qəbul edilməsi;
- hər bir dövlət orqanının səlahiyyətlərini və məsuliyyətini müəyyən edən normativləri, eləcə də qanunun pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb etmək mexanizmlərinin formalaşdırılması;
- dövlət orqanlarının işini nizamlayan və sabitliyə xidmət edən qanunlar üzrə uzunmüddətli fəaliyyət proqramının qəbul edilməsi;
- Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması işinin effektiv şəkildə təşkil edilməsi.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının dövlət və bələdiyyə sistemində əsaslanan yeni idarəçilik mexanizminin əsas elementləri aşağıda qeyd edilmişdir:

- siyasi rejim – siyasi azadlığın səviyyəsini müəyyən edir və vətəndaşların dövlət əhəmiyyətli qərarların qəbul edilməsində iştirakını təmin edir;
- siyasi mədəniyyət – vətəndaşların siyasi davranışlarına təsir göstərən dəyərlər, əqidələr və ənənələr;
- siyasi institutlar – idarəçiliyi qəbul edilmiş qanunlara və müəyyən olunmuş milli dövlətçilik strategiyasına uyğun icra edən və tənzimləyən dövlət orqanları;
- siyasi proseslərdə iştirak üçün vətəndaşların ayrı-ayrı qruplarını birləşdirən siyasi partiyalar və təşkilatlar;

- dövlətin normativ-hüqqi bazasını təşkil edən və daim tənzimləyən, ictimai münasibətləri və hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərini müəyyən edən qanunlar və qərarlar;
- qanunların icrasına bilavsiyə cavabdeh olan və idarəçilik funksiyalarını icra edən dövlət qulluqçularının təmsil olunduğu idarəçilik (administrativ) aparat;
- siyasi prosesdə aktiv iştirak edən və vətəndaşların maraqlarını müdafiə edən qeyri-dövlət təşkilatlarından ibarət vətəndaş cəmiyyəti;
- ictimai fikrin formalaşdırılmasında, hakimiyyətin fəaliyyətinə nəzarət edilməsində və siyasi hadisələr haqqında vətəndaşların məlumatlandırılmasında həlledici rol oynayan kütləvi informasiya vasitələri;
- dövlətin digər dövlətlərlə, beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqələrini təmin edən və global proseslərdə dövlətin aktiv iştirakını təmin etməyi öz öhdəsinə götürən beynəlxalq münasibətlərin sistemli fəaliyyəti.

Hazırda mükəmməl siyasi prinsiplər üzərində qurulmuş Azərbaycan Respublikasının dövlət idarəçiliyi sistemi öz fəaliyyətin 5 əsas vəzifəni prioritet kimi qəbul edir və yüksək səviyyədə icra edir:

1. Müasir dövrün, beynəlxalq situasiyanın və global tendensiyaların tələblərinə uyğun dövlət siyasətinin formalaşdırılması və realizə edilməsi.
2. Sabitliyin və qanunçuluğun təmin edilməsi.
3. Dövlət resurslarından (büdcə vəsaitləri, gəlirlər və xərclər, təbii sərvətlər və s.) səmərəli istifadə edilməsi.
4. Sosial-iqtisadi proseslərin (iqtisadi inkişaf, tsiklik dəyişmələr, işsizlik, inflasiya, iqtisadi böhran və s.) tənzimlənməsi.
5. Əhəlinin sosial müdafiəsinin (təqaüdlər, işsizlik müavinətləri, tibbi sığorta, təhsil, mənzil və s.) təmin edilməsi və vətəndaşlara sosial təminatların təqdim edilməsi.

Bütün bu məqamlar Azərbaycan Respublikasının “ümumi rifah dövləti” (ing. *Welfare state* – vətəndaşların iqtisadi və sosial rifahının davamlı olaraq yaxşılaşdırılmasına, bütün vətəndaşlar üçün bərabər imkanların təmin edilməsinə, sərvətlərin və insanların taleyi ilə bağlı ictimai məsuliyyətin ədalətli şəkildə bölüşdürülməsinə əsaslanan dövlət idarəçiliyi forması) olmasını sübuta yetirən əsas prinsiplərdir [1].

Ulu öndər Heydər Əliyevin formalaşdırdığı milli dövlətçilik strategiyasında yerli özünüidarə məsələlərinə və publik hakimiyyət sisteminin formalaşdırılması işinə də xüsusi yer və diqqət ayrılır. Qeyd edək ki, yerli özünüidarə publik hakimiyyətin ayrılmaz hissəsi olub, hər bir ölkə vətəndaşının həyatında vacib rol oynayır. O, insanların onların həyatı üçün mühüm əhəmiyyəti olan məsələlərin həllində iştirakını təmin edir. Əhəlinin yaşadığı yerə yaxın olan bələdiyyələr (alm. *Munizipalität* – “özünüidarə edən icma”) və kənd şuraları özünüidarə sisteminin əsas manqaları sayılır. Əhəliyə yaxın olmaları və onun tələbatlarını, problemlərini bilmələri və onlara operativ reaksiya vermələri bu orqanların effektiv fəaliyyətinə zəmanət verən mühüm məqamlar hesab olunur.

Yerli özünüidarə orqanları vətəndaşlara şəhərin və ya kəndin həyatında aktiv iştirak imkanı verməklə, ölkənin rifah səviyyəsinin artırılmasını dövlətin dayanıqlı inkişafı məsələsini ümumxalq işinə çevirir.

Bu gün Azərbaycan Respublikası dövlət bələdiyyəsinin yerli özünüidarəetmə orqanları bölgə və regionlarda çox mühüm vəzifələri icra etməklə vətəndaşların sosial-iqtisadi və ictimai-mədəni həyatına böyük töhfə verir, onların rifah halının yaxşılaşdırılmasına güclü dəstək göstərir. Aşağıda dövlət bələdiyyəsinin yerli idarəetmə orqanlarının əsas vəzifələri ardıcıl şəkildə göstərilmişdir:

- bələdiyyə qurumunun büdcəsinin təşkili və qəbul edilməsi, vəsaitlərin necə xərclənəcəyinin müəyyən edilməsi, infrastrukturun inkişafına, təhsilə, səhiyyəyə və digər mühüm sferalara lazımi dəstək verəcək vergilərin toplanmasının təmin edilməsi;
- yerli normativ aktların (torpaqdan istifadə edilməsi, tikinti-bərpa işlərinin həyata keçirilməsi, abadlıq işlərinin təşkili və aparılması, müxtəlif bələdiyyə xidmətlərinin göstərilməsi haqqında qayda və əsasnamələr) qəbul edilməsi;
- icraedici orqanların fəaliyyətinə nəzarət;

- lokal əhəmiyyət kəsb edən məsələlərin (inkışaf planının təsdiq edilməsi, mədəni tədbirlərin təşkil edilməsi, mənzil və kommunal təsərrüfatların fəaliyyəti ilə bağlı müxtəlif problemlərin həlli) həll edilməsi.

Yuxarıda sadalanan bütün vəzifələr müasir idarəçilik texnologiyalarına uyğun həyata keçirilir:

- elektron hökumət, onlayn-servis (xidmət), verilənlər bazası, analitik instrumentlər və s. kimi rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi;

- layihələrin idarə edilməsi – dövlət və bələdiyyə işlərinin planlaşdırılması, təşkil edilməsi və reallaşdırılması məqsədi ilə layihə menecmentinin tətbiqi;

- turbulent ictimai proseslərin cərəyan etdiyi şəraitdə risklərin idarə olunması və arzuolunmaz hadisələrin baş verməsinin qarşısını almaq məqsədilə təhlükəsizlik sisteminin yaradılması və tətbiq edilməsi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin dövlətçilik strategiyasında ən mühüm məqamlardan biri də Azərbaycan dövlətinin qlobal siyasi proseslərə reaksiyası və orientasiyası ilə bağlıdır. Böyük siyasi təcrübəsi olan Ulu öndər yaxşı başa düşürdü ki, zaman keçdikcə qlobal miqyasda siyasi qüvvələr nisbəti dəyişir və dünya gücləri öz xarici siyasətlərində gözlənilməz korrektivlər edirlər. Bu zaman suveren dövlətin baş verən proseslərə adekvat reaksiyası və dövlətin etibarlı təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə istiqamətlənmiş tədbir fəvqəladə effektiv malik olur. Bununla əlaqədar Heydər Əliyevin yaratdığı ən yüksək səviyyədə balanslaşdırılmış xarici siyasətin prinsipləri 30 ildən çoxdur ki, milli dövlətçiliyimizə yol göstərən mayak kimi bizi bu gündən daha uğurlu sabaha aparır. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikası 1961-ci ildə Belqrad (Yugoslaviya Federasiyası) konfransında yaradılmış [5] "Qoşulmama hərəkətinin" (ing. *Non-Aligned Movement* – 120 dünya dövlətini hərbi bloklarda təmsil olunmamaq prinsipləri əsasında birləşdirən beynəlxalq təşkilat, 1961-ci ilin sentyabrında o zamanlar Yugoslaviya Federasiyasının paytaxtı olan Belqarad şəhərində təşkil olunmuş beynəlxalq konfransda yaradılmışdır, sözügedən bu təşkilatın müddəaları 1955-ci ildə İndoneziyanın Bandung şəhərində Yugoslaviya prezidenti İosip Broz Tironun, Hindistanın Baş naziri Cəvahirləl Nehrunun və Misir prezidenti Kaml Abdel Nasirin iştirakı ilə keçirilən konfransda razılaşdırılmışdır) üzvüdür. Ulu öndər Heydər Əliyevin formalaşdırdığı uzaqqörən dövlətçilik strategiyasını yüksək səviyyədə həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev balanslaşdırılmış xarici siyasət prioritetlərini yeni inkışaf müstəvisinə çıxararaq, milli dövlətimizi beynəlxalq siyasətin qəti mövqeyi möhkəm siyasi iradəsi və sanballı hərbi-siyasi arqumentləri olan ən mühüm aktorlarından birinə çevirmişdir. 2019-2024-cü illərdə isə Azərbaycan Respublikası sözügedən təşkilata sədrlik edərək Azərbaycan dövlətinin və Azərbaycan xalqının siyasi yetkinliyini və gücünü bütün dünyaya nümayiş etdirmişdir.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin, bütün gücünü və siyasi istedadını səfərbər edərək ərəsəyə gətirdiyi dövlətçilik strategiyasının qüsursuz işləyən mexanizmləri cəmiyyət həyatının bütün sahələrində - iqtisadiyyatda, siyasətdə, elmdə, təhsildə, biznes sahəsində, sosial və mədəni sahələrdə dayanıqlı inkışafın və ictimai tərəqqinin qarantı kimi çıxış edir. Heydər Əliyev düşüncəsinin şah əsəri sayılan suveren Azərbaycan Respublikası nəinki Qafqaz regionunda, həmçinin bütün dünyada öz siyasi kursu və dəyişilməz mövqeyi olan bir dövlət kimi yeni dünya nizamının qurulmasında fəal iştirak edir. Müasir Azərbaycan Respublikası XX əsrin 90-cı illərinin əvvəlində hərbi təcavüzə məruz qalmış və ərazilərinin 20%-ni itirmiş dövlətdən, haqqı-ədaləti güc yolu ilə bərqərar etmiş, suverenliyini və təhlükəsizliyini qəti şəkildə təmin etmiş, regional və qlobal ticarət-iqtisadi layihələrə imza atmış qüdrətli dövlətə çevrilmişdir. Bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Müzəffər Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyev Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi varisi və layiqli davamçısı kimi Ulu Öndərlə sakral əlaqədən sarsılmaz güc alaraq milli dövlətçilik strategiyasında dəqiq müəyyən olunmuş bütün prioritetləri uğurla həyata keçirir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Béland, Daniel; Morgan, Kimberly J. (2021), Béland, Daniel; Leibfried, Stephan; Morgan, Kimberly J.; Obinger, Herbert (eds.), "Governance", The Oxford Handbook of the Welfare State, Oxford University Press, pp. 172-187

2. “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 7 aprel 2017-ci il №581-VQD

3. Əliyev, Heydər (1997). Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. Bakı “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı. – S. 6. – 136 s.

4. Marçenko, M.N. (2015). Teoriya qosudarstva i prava v voprosax i otvetax. – 2-e izdanie, pererabotannoe i dopolnennoe. – M.: “Prospekt”. - S. 75. – 240 s.

5. Novoseltsev, B.S. (2015). Yuqoslaviya i Kairskaya konferentsiya neprisoedinivşixsya stran // Slavyanskiy almanax. - №1-2.- S. 133-134

VERGİLƏR ÜZRƏ BORCLARIN ÖDƏNİLMƏSİNİ TƏMİN ETMƏK İMKANLARI

Vüqar Əhməd oğlu Məmmədli

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti

vuqar.mammadli@mdu.edu.az

Vergilərin məcburi olması digər ödənişlərdən vergiləri fərqləndirən şərtidir. Yəni vergi ödəyicisinin vəzifəsi vergi hesablamalarını apararaq, vergi orqanına müvafiq bəyannamələri (hesablamaları) təqdim etməklə yanaşı ödənişi təmin etməkdir. Vergi borcunun yaranması və yaxud vaxtında yerinə yetirilməməsi vergi orqanının proqnoz tapşırıqlarına icra edə bilməmələrinə səbəb olur. Yekunda dövlət büdcəsinin gəlirlərinin səfərbər edilməsində problem yaşanır. Vergi ödəyici isə maliyyə intizamsızlığı olmaqla əlavə ödənişlərlə üzləşir. Ödəyici borcu yarandığında birinci növbədə yaranma ardıcılığına əsasən vergi və sosial sığorta ödənişlərini, hesablanmış faiz və maliyyə sanksiyalarını ödəməlidir. Borcu olan ödəyicinin cari dövrdə ödədiyi məbləğlər əvvəlki borcların bağlanmasına yönəldilir [1].

Vergi Məcəlləsində hər bir vergi növünün ödəniş müddəti göstərilmişdir. Həmin müddətdə vergi hesablaması ödənmədikdə vergi orqanı yaranmış borcun, borcun vaxtında ödənilməməsinə görə hesablanmış faizin və ya vergi qanunvericiliyinə riayət etməməyə görə tətbiq edilən maliyyə sanksiyalarının alınması (təmin edilməsi) məqsədilə vergi ödəyicisinin əmlakını siyahıya ala bilər. Əmlak siyahıya alındıqda vergi ödəyicisinin siyahıya alınmış əmlaklar üzərində hüquqları məhdudlaşır. Əmlakla sərəncam (sahiblik) hüququnu itirir və ancaq vergi orqanının nəzarəti ilə ondan istifadə edir.

Vergi ödəyicisi müəyyən edilmiş vaxtda borcunu ödəmədikdə ona ilk növbədə elektron (və ya kağız) formada bildiriş göndərilir və 5 gün ərzində borcunun bağlanması tələb olunur. Əgər bu müddət ərzində ödəniş edilməsə, vergi orqanı Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş formada ödəyicinin aktivləri haqqında məlumatın 10 gün ərzində təqdim edilməsini tələb edir. Nəzərə alınmalıyıq ki, bu məlumat vaxtında təqdim edilmədikdə maliyyə sanksiyası nəzərdə tutulur. Əgər vergi orqanı ödəyicinin borcunu ödəməkdən boyun qaçırmasını əsaslandırma bilirsə və ya ödəyici riskli vergi ödəyicisinə aiddirsə yazılı bildiriş göndərməklə ödənişi dərhal ödəməyi tələb edə bilər. Vergi ödəyicisi ödəmədikdə vergi orqanı əsaslandırılmış qərar əsasında əmlakı siyahıya ala bilər. Əmtəəsiz və ya riskli əməliyyatlar aparan vergi ödəyiciləri riskli vergi ödəyiciləri hesab edilir. Vergi ödəyicisi təqdim etmə zamanı sənədi olmayan mal çeşidləri göstərdikdə, aldığı maldan çox mal satdıqda riskli əməliyyat hesab edilir.

Vergi ödəyicisinin anbarı və ya təsərrüfat subyekti olmadan və ya icarəyə götürmədən mallar aldıqda, son 6 ay ərzində aldığı mallar təqdim etdiyi mallardan 3 dəfədən artıq olduqda, vergi nəzarəti zamanı öz fəaliyyətinə uyğun olmayan malların sənədləşdirmədən satışı müəyyən edildikdə də ödəyici riskli ödəyici hesab edilir. Bu əməliyyatları aparan fiziki şəxsin rəhbəri və ya təsisçisi olduğu hüquqi şəxslər, riskli vergi ödəyicisi hesab edilən hüquqi şəxsin rəhbərinin və ya təsisçisinin təsis etdiyi və ya rəhbəri olduğu hüquqi şəxslər də riskli vergi ödəyicisi hesab edilir. Beşdən çox hüquqi şəxsin rəhbəri olan fiziki şəxslər və onların rəhbəri olduğu hüquqi şəxslər əsas meyar olaraq qəbul edilir [2; 3].

Hüquqi şəxslərin əmlakları, fiziki şəxslərin isə tələb yönəldilə bilməyən əmlakından başqa bütün əmlakları siyahıya alına bilər. Ödəyicinin borcunun ödənməsi və əmlakın satışı üzrə xərclərin ödənməsinə kifayət edən qədər əmlakı siyahıya alınır. Diqqət yetirilir ki, əmlak əmtəə xassələrini itirmiş olmasın və yararlı olsun. Siyahıya alınma təxirəsalınmaz hallar istisna olmaqla axşam saat 20-00 dan səhər 08-00 dək aparıla bilməz. İlk növbədə nağd pul vəsaitləri, istehsalda bilavasitə iştirak etməyən əmlaklar, hazır məhsullar siyahıya alınır. Yəni istehsalı dayandırmamaq üçün. Bu əmlakların dəyəri kifayət etmədikdə istehsalda istifadə edilən xammal və materiallar, istehsal avadanlıqları siyahıya alınır.

Siyahıya alınma vergi orqanının rəhbərinin qərarı əsasında aparılır. Qərarla əmlakın yerləşdiyi yer (ünvan) və vergi ödəyicisinin adı göstərilir. Siyahıya alınma vergi ödəyicisinin və müşahidəçilərin iştirakı (və ya onun səlahiyyətli nümayəndəsinin) ilə aparılır. Zərurət yarandıqda mütəxəssis dəvət edilə bilər. Hər bir iştirakçıya onların hüquq və vəzifələri izah edilir. Vergi ödəyicisinə qərar və siyahıya almaya gələn şəxslərin şəxsiyyətini təsdiq edən sənədləri göstərilməlidir. Vəzifəli şəxslər protokol (siyahıya alınma haqqında) tərtib edir və əmlakın fotosəklini protokola əlavə edirlər. Siyahıya alınan əmlaklar iştirakçıların hər birinə göstərilir (yəni baxış təmin edilir) və protolda təsvir edilir. Borclu şəxsin borcunu ödəmədiyi üçün qanunla məsuliyyət daşıdığı bir daha nəzərə çatdırılır. Vergi borcu ödəməyə qədər həmin əmlaklarla bağlı vergi ödəyicisinin bağladığı əqdlər öz qüvvəsini itirir.

Məcburi nişanlanmalı mallar, o cümlədən aksiz marka ilə nişanlanmalı mallar nişanlanmadıqda və ya saxta nişanlandıqda siyahıya alınması xüsusi qaydada aparılır. Belə mallar siyahıya alındıqda ödəyicinin həmin mallara sərəncam vermək (istifadə etmək) hüququ itir. Siyahıya alınma zamanı belə mal aşkar edildikdə (yəni belə malların satışı və saxlanması halı) vergi orqanı tərəfindən akt tərtib edilir. Müşahidəçilər və obyektin məsul şəxsi tərəfindən imzalanır. Belə malların siyahıya alınmasında malların mənşəyini müəyyən etmək üçün məsul şəxsdən izahat alınır. Tərtib edilmiş aktın və siyahının surəti maddi məsul şəxsə verilir. Vergi ödəyicisinin və ya onun nümayəndəsinin siyahıya alınmada iştirakına vergi orqanı məhdudiyyət tətbiq edə bilməz.

Məsul saxlamanın yeri ödəyici tərəfindən müəyyən edilir. Ya ödəyiciyə məsul saxlamaya verilir, ya da onun razılığı ilə vergi orqanları tərəfindən müəyyən edilən yerdə saxlanılır. Əgər ödəyicinin həmin malları saxlamaq imkanı yoxdursa və ya saxlamaqdan imtina edirsə, həmin mallar iki müşahidəçinin və ödəyicinin iştirakı ilə qablaşdırılır və möhürlənir. Bütün hərəkətlər protokolla rəsmiləşdirilir və digər ödəyiciyə (və ya vəzifəli şəxsə) vermək üçün götürülür. Protokolun bütün rekvizitləri doldurulur. Malların siyahısı və miqdarı göstərilir. Məsul şəxs həmin malların toxunulmazlığı haqqında xəbərdar edilir.

Özəlləşdirilməsi qadağan edilən dövlət əmlakının (və ya İqtisadiyyat Nazirliyinin qərarı ilə özəlləşdirilən) siyahıya alınmasına ancaq İqtisadiyyat Nazirliyinin Əmlak Məsələləri Dövlət Xidmətinin razılığı ilə aparılır. Belə vergi ödəyicilərinin borcu barədə banka sərəncam göndərildəndən 15 gün müddətində vergi orqanı Əmlak Məsələləri Dövlət Xidmətinə rəsmi müraciət edir. Əgər bir ay ərzində icazə verilirsə siyahıya alınma həyata keçirilir. Borclu olan kredit təşkilatı məhkəmə tərəfindən müflis elan edilibsə onun əmlakını siyahıya almaq olmaz. Vergi ödəyicisinin pul vəsaiti siyahıya alındıqda növbəti iş günü büdcə hesabına depozitə qoyulur. Depozitə qoyulma haqqında sənədlərin surəti vergi ödəyicisinə verilir. Zərgərlik məlumatları siyahıya alındıqda qablaşdırılır və möhürlənir. Borclu ödəyicinin əmlakı siyahıya alındıqdan sonra 30 gün ərzində borcunu ödəmirsə vergi orqanı borcun ödənilməsinə təmin etmək üçün həmin əmlakların satılmasına dair qərarın çıxarılması üçün məhkəməyə müraciət edə bilər. Məhkəmə tərəfindən qərar (qətnamə) çıxdıqdan sonra vergi orqanları tərəfindən həmin borca görə faizin hesablanması saxlanır. Siyahıya alınmış əmlaklar hərracda satılır.

Vergi orqanının sifarişi ilə elektron hərraclar da keçirilə bilər. Borclunun siyahıya alınmış əmlakı qiymətləndiricilər tərəfindən “Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən aparılır. Hərracın təşkilatçısı qismində Əmlak Məsələləri Dövlət Xidməti çıxış edir. Vergi orqanının sifarişi ilə bu orqan hərracı həyata keçirir. Hərraca çıxarılacaq əmlakların siyahısı mətbuatda (o cümlədən internetdə) dərc edilir. Əmlakın satışından gələn məbləğ ilk növbədə satışla bağlı xərclərin, sonra vergilərin, faiz və sanksiyaların ödənilməsinə yönəldilir.

Qalan məbləğ vergi ödəyicisinin yeni borcunun ödənilməsinə yönəldilir. Əgər yeni borc yoxdursa 3 bank günü ərzində ödəyiciyə qaytarılır. Əgər siyahıya alınmış əmlaklar satılmadıqda və ya borcun ödənilməsinə kifayət etmədikdə digər əmlaklar siyahıya alınə bilər [4].

Məcburi alınma zamanı aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir:

- Borcların müəyyən edilməsi və icraat vəzəqlərinin açılması;
- Vergi borcunun ödənilməsinə dair bildirişin göndərilməsi və aktivlər barədə siyahının tələb edilməsi;
- Kredit təşkilatlarına sərəncam göndərilməsi;
- Əmlakların siyahıya alınması;
- Cinayət tərkibi yaradan borclar üzrə istintaqın başlanması;
- Ölkədən çıxma hüququnun məhdudlaşdırılması;
- Borclu vergi ödəyicilərinə operativ nəzarət tədbirlərinin gücləndirilməsi;
- Borcun borclunun digər hüquqi şəxsin nizamnamə kapitalındakı payına yönəldilməsi;
- Borclu şəxslərin maarifləndirilməsi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Məmmədli V.Ə. “Vergilərin tənzimləyici funksiyası vergitutmanın elastikliyi prinsipinə əsaslanır”, ADAU-n Elmi Əsərləri, 2021-ci il, N-4, səh 109-113.
2. Məmmədli V.Ə. “Vergitutma”. Mingəçevir, Dərs vəsaiti, “Mingəçevir Poliqrafiya Müəssisəsi” MMC nəşriyyatı, 2024, səh 261.
3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 28 iyul tarixli 265 nömrəli Qərarı ilə “Riskli vergi ödəyicisinin, o cümlədən riskli əməliyyatların Meyarları”.
4. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. “Hüquq Yayın Evi”, Bakı, 2023. 584 s.

QIDA SƏNAYESİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Fərid Fikrət oğlu Babayev

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bakı Dövlət Universiteti

farid.babayev.bsu@gmail.com

Azərbaycanın qida sənayesi sürətlə inkişaf edən və ölkənin ümumi iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan sahədir. Azərbaycanın yeyinti sənayesinin tarixini regionun əkinçilik və heyvandarlıqla məşhur olduğu qədim dövrlərə qədər aparmaq olar. Ölkənin əlverişli iqlimi, zəngin torpağı, bol su ehtiyatları onu əkinçilik və heyvandarlıq üçün ideal yerə çevirir. Əsrlər boyu bu region müxtəlif mədəniyyətlərin, o cümlədən fars, türk, rus və s. mədəniyyətlərin təsirinə məruz qalmış və nəticədə müxtəlif ənənələrin unikal qarışığı yaranmışdır.

Sovet dövründə kənd təsərrüfatı istehsalının kollektivləşdirilməsi, sənaye emal müəssisələrinin yaradılması ilə əlaqədar Azərbaycanın qida sənayesində mühüm dəyişikliklər baş verdi. Hökumət artan əhalinin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün geniş miqyaslı ərzaq istehsalı və paylama sistemlərinin inkişafını təşviq etdi. Lakin 1991-ci ildə Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra qida sənayesi investisiya çatışmazlığı, köhnəlmiş texnologiya və zəif tənzimləyici baza kimi bir çox problemlərlə üzləşdi.

Bu çağırışlara baxmayaraq, son illər Azərbaycanda qida sənayesi əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə edib. İqtisadi islahatlar və dövlətin stimullaşdırması nəticəsində çoxlu xarici investorlar bazara daxil olub, yerli istehsalçılar rəqabət qabiliyyətini artırılar. Ölkənin qida sektoru ənənəvi kənd təsərrüfatı məhsullarından tutmuş müasir emal olunmuş qidalara qədər müxtəlifdir və burada işçi qüvvəsinin əhəmiyyətli bir hissəsi çalışır.

Qida sənayesi Azərbaycanın ÜDM-nin təxminən 20%-ni təşkil edir və ölkənin ümumi sənaye istehsalının təxminən 9 %-ni təşkil edir. Qida sənayesində istehsal olunan əsas məhsullara ət, süd

məhsulları, meyvə-tərəvəz, qənnadı məmulatları, içkilər daxildir. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahələrini özündə birləşdirən aqrar sahə həm də emal üçün xammal təmin edən qida sənayesinin mühüm tərkib hissəsidir.

Azərbaycanda yeyinti sənayesi iri və kiçik istehsalçıların qarışığı ilə xarakterizə olunur, bir çox yerli və xarici şirkətlər bazarda rəqabət aparır. Sənayenin aparıcı oyunçularından bəziləri aşağıdakılardır:

1. Azərsun Holding: Azərsun çay, şirələr və konservlər də daxil olmaqla müxtəlif çeşidli məhsullarla Azərbaycanın ən böyük qida şirkətidir. Şirkət həmçinin bir neçə marka şokolad, biskvit və şirniyyatlara malikdir.

2. Baku Agro: Baku Agro Azərbaycanda süd, qatıq, pendir və yağ da daxil olmaqla süd məhsullarının aparıcı istehsalçılarından biridir.

3. Bak Ras: Bak Ras Azərbaycanda meyvə və tərəvəz şirələrinin əsas istehsalçısıdır və yerli meyvə və tərəvəzlərdən geniş çeşiddə məhsullar hazırlayır.

4. Gadir Foods: Gadir Foods Azərbaycanda mal, quzu və toyuq əti daxil olmaqla ət məhsullarının aparıcı istehsalçısıdır.

5. Gilan Holding: Gilan Holding qida istehsalı da daxil olmaqla bir neçə sektorda fəaliyyət göstərən çoxşaxəli şirkətdir. Şirkət çay, peçenye və qənnadı məmulatları da daxil olmaqla bir sıra məhsullar istehsal edir.

Azərbaycan iqlim və torpaq quruluşuna görə kənd təsərrüfatı üçün əlverişli ölkədir. Münasib iqlim şəraiti Azərbaycanda çox zəngin məhsul çeşidinin yetişdirilməsinə imkan versə də, müstəqilliyin ilk illərində maşın-avadanlığın çatışmazlığı, keyfiyyətli toxum və gübrələrdən lazımi səviyyədə istifadə olunmadığına görə ölkənin potensialından kifayət qədər istifadə oluna bilmədi.

Azərbaycanda qida sənayesi bir sıra amillərə, o cümlədən ölkənin əlverişli iqliminə, zəngin təbii sərvətlərə və artan əhalinin sayına görə parlaq gələcəyə malikdir. Hökumət sektorda investisiya və innovasiyaları təşviq etmək üçün bir sıra təşəbbüslər irəli sürüb, o cümlədən Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin yaradılması, qida keyfiyyətinin və standartlarının yaxşılaşdırılması üçün yeni qaydaların tətbiqi və s.

Bundan başqa, qida sənayesi ixrac üçün böyük potensiala malikdir, çünki Azərbaycan strateji cəhətdən Avropa və Asiya arasında yerləşdiyindən və regional bazarlara asan çıxışı var. Hökumət yerli ərzaq məhsullarının ixracını fəal şəkildə təşviq edir və bir çox yerli istehsalçılar artıq qonşu ölkələrə, o cümlədən Rusiya, İran və Türkiyəyə ixrac edirlər.

Qeyd edək ki, Azərbaycanın qida sənayesi ölkənin iqtisadi yüksəlişinə və inkişafına töhfə verən həyati vacib sahədir. Davamlı investisiya və innovasiyalar sayəsində sənaye, bütün dünyada istehlakçılara yüksək keyfiyyətli və müxtəlif məhsullar təklif edərək, regional ərzaq bazarında aparıcı oyunçu olmaq potensialına malikdir [3, s.31].

Ulu öndər Heydər Əliyev hələ Sovetlər İttifaqı dövründə də milli ruhun, milli şüurun yüksəlişinin, müstəqil dövlətçilik ideyalarının həyata keçirilməsinin əsasını qoymuş, xalqımızın ən inkişaf etmiş dövlətlər səviyyəsinə yüksəldilməsi üçün əlindən gələni etmişdir.

Azərbaycanın zəngin təbii sərvətləri və iqtisadi potensialı ilə yanaşı, Ulu Öndərin hədsiz enerjisi və təşkilatçılıq bacarığı ölkənin sürətli inkişafının və əhəmiyyətli yüksəlişinin əsas amilləri olmuşdur. O, irimiqyaslı quruculuq və abadlıq işlərinə başlamaqla Azərbaycanın həyatında intibah mərhələsinin əsasını qoyub. Sovet dövründə Heydər Əliyev sənayeni, neft və maşınqayırma komplekslərini müasirləşdirmiş, texnoloji baxımdan yeni istehsal sahələri yaratmış, aqrar sahəni inkişaf etdirmiş, yeni kadr potensialı formalaşdırmış və bununla da müasir müstəqil Azərbaycanın əsasını qoymuşdur. Bu fəaliyyətlər müstəqilliyimizdə əsas rol oynamışdır. Danılmaz faktdır ki, Azərbaycanın bir dövlət kimi yaranması, bu dövlətin fəaliyyəti üçün lazımi əsasların formalaşması dövrü Heydər Əliyevin ölkəyə rəhbərlik etdiyi ilk dövrə təsadüf edir [4, s.25].

Qida sənayesi Azərbaycan iqtisadiyyatının mühüm sahəsidir və ölkənin ÜDM-nə mühüm töhfə verir. Azərbaycan təbii sərvətlərlə zəngindir və onun münbit torpaqları kənd təsərrüfatı fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradır. Ölkədə ənənəvi yeməklər və ekzotik meyvələr də daxil olmaqla qida istehsalının uzun tarixi var. Sənayenin üzləşdiyi çətinliklərə baxmayaraq, Azərbaycan qida sektoru yüksək rəqabət qabiliyyətli və dinamikdir.

Azərbaycanın qida sənayesi kənd təsərrüfatı, qida emalı və qablaşdırması, pərakəndə satış kimi müxtəlif sahələri əhatə edir. Kənd təsərrüfatı sektoru qida sənayesinin əsasını təşkil edir və ölkənin ərzaq məhsullarının əksəriyyəti kiçik fermerlər tərəfindən istehsal olunur. Azərbaycanın əlverişli iqlimi və münbit torpağı tərəvəz, meyvə, dənli bitkilər və qoz-fındıq da daxil olmaqla geniş çeşiddə məhsulların becərilməsinə şərait yaradır. Ölkə həm də mühüm ixrac məhsulu olan pambıq istehsalı üzrə aparıcı global istehsalçılar sırasındadır. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektoru maliyyəyə məhdud çıxış, texnologiyaya az sərmayə qoyulması və torpaq mülkiyyəti problemləri kimi müxtəlif problemlərlə üzləşir [5, s.18].

Qida emalı sektoru Azərbaycanda qida sənayesinin mühüm alt sektorudur. Sektor xam kənd təsərrüfatı məhsullarını emal edərək, istehlak üçün onları qablaşdıraraq əlavə dəyər yaradır. Azərbaycanda kiçik sənətkarlıq biznesindən tutmuş iri sənaye müəssisələrinə qədər müxtəlif çeşiddə qida emalı müəssisələri var. Sektor istehsal proseslərini təkmilləşdirən və qida məhsullarının keyfiyyətini və təhlükəsizliyini artıran texnoloji irəliləyişlərdən faydalanmışdır. Həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq səviyyədə emal olunmuş qida məhsullarına artan tələbat nəticəsində sektor böyüməyə davam edir.

Qida qablaşdırma sektoru qida sənayesinin dəyər zəncirinin mühüm tərkib hissəsidir. Qablaşdırma qida məhsullarının estetikasına, təhlükəsizliyinə və saxlama müddətinə töhfə verir. Azərbaycanda qablaşdırma sənayesi hələ yaranma mərhələsindədir və bu sektorda məhdud sayda şirkətlər fəaliyyət göstərir. Qablaşdırma materiallarının əksəriyyəti xaricdən gətirilir, bu da yüksək istehsal xərclərinə səbəb olur. Bununla belə, qablaşdırılmış ərzaq məhsullarına tələbatın artması nəticəsində sektorun böyüməsi gözlənilir [6, s.35].

Pərakəndə satış qida sənayesi dəyər zəncirində qida məhsullarının son istehlakçıya satıldığı son mərhələdir. Azərbaycanda pərakəndə satış sektoru yüksək rəqabətə davamlıdır, bazarda yerli və beynəlxalq oyunçular fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda istehlakçıları təzə məhsul və ənənəvi ərzaq məhsulları ilə təmin edən ənənəvi açıq bazarlar üstünlük təşkil edir. Bununla belə, müasir supermarketlər və hipermarketlər getdikcə populyarlaşır, istehlakçılara geniş çeşiddə ərzaq və qeyri-ərzaq məhsulları təqdim edir. Azərbaycanda pərakəndə satış sektoru rahatlıq, keyfiyyət və sərfəli qiymətə istehlakçıların artan tələbi hesabına inkişaf edir.

Azərbaycanda qida sənayesinin rəqabətqabiliyyətliliyinə bir neçə amil kömək edir.

Birincisi, ölkənin əlverişli kənd təsərrüfatı şəraiti geniş çeşiddə məhsul istehsalı üçün əlverişli şərait yaradır.

İkincisi, hökumətin siyasət və stimullar vasitəsilə sektora verdiyi dəstək investisiyaları və artımı stimullaşdırmışdır.

Üçüncüsü, qida sənayesinin müxtəlif alt sektorları sahibkarlar və investorlar üçün geniş imkanlar yaradır.

Nəhayət, ölkənin Avropa və Asiya arasında strateji mövqedə yerləşməsi gəlirli bazarlara çıxışı təmin edərək, sənayenin böyüməsinə təkan verir.

Qeyd edək ki, yeyinti sənayesi Azərbaycan iqtisadiyyatının mühüm sektorudur və ölkənin ÜDM-nə əhəmiyyətli töhfə verir. Sektor kənd təsərrüfatı, qida emalı və qablaşdırma, pərakəndə satış da daxil olmaqla müxtəlif alt sektorları əhatə edir. İnvestisiyaların azlığı və maliyyəyə məhdud çıxış kimi sənayenin üzləşdiyi çətinliklərə baxmayaraq, sektor yüksək rəqabətli və dinamikdir. Əlverişli kənd təsərrüfatı şəraiti, dövlət dəstəyi, müxtəlif alt sektorlar və strateji yerləşmə kimi amillər Azərbaycanda qida sənayesinin rəqabət qabiliyyətinə və inkişafına kömək edir. Ölkə daxilində və beynəlxalq səviyyədə emal edilmiş və qablaşdırılmış qida məhsullarına artan tələbat nəticəsində sektorun böyüməyə davam edəcəyi gözlənilir [2, s.47].

1993-2003-cü illərdə Azərbaycana rəhbərlik etmiş Heydər Əliyev ölkənin qida sənayesinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Onun fəaliyyəti dövründə ölkədə mühüm iqtisadi və sosial dəyişikliklər, o cümlədən sənayenin inkişafı və infrastrukturun müasirləşdirilməsi baş verib. Bununla belə, Heydər Əliyevin özünü təmin edən və dayanıqlı qida sənayesinin qurulmasına göstərdiyi fədakarlıq Azərbaycanın iqtisadi yüksəlişinə və inkişafına böyük töhfə verdi.

1991-ci ildə Azərbaycan Sovet İttifaqından müstəqillik əldə etdikdən sonrakı ilk illərdə ölkənin qida sənayesi bir çox problemlərlə üzləşdi. Sovet sistemi dövründə kənd təsərrüfatı böyük

subsidyalara məruz qalmış və mərkəzləşdirilmişdi, iqtisadiyyatdakı sürətli dəyişikliklərlə ölkənin ərzaq istehsalı və paylanması sistemləri ayaqlaşmaq üçün mübarizə aparırdı. 1990-cı illərin əvvəllərində hökumətin özəlləşdirməyə və bazar iqtisadiyyatının yaradılmasına təkan verməsi nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qaldı. Ərzaq istehsalı, emalı və paylanması ilə məşğul olanlar da daxil olmaqla, bir çox kiçik və orta biznes yarandı [4, s.69].

Bu yeni müəssisələrin dəstəklənməsi və həvəsləndirilməsində Heydər Əliyevin böyük rolu olmuşdur. 1995-ci ildə o, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin və kənd təsərrüfatı istehsalının yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş proqramın təşəbbüskarı olub. Dünya Bankı və digər beynəlxalq qurumlar tərəfindən dəstəklənən proqramın məqsədi kənd təsərrüfatında müasir təcrübə və texnologiyaların tətbiqi, toxum və gübrələrin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, suvarma sistemlərinin müasirləşdirilməsi olub [5, s.78].

Bu təşəbbüslər nəticəsində Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı xeyli artdı. Ölkə bir çox ərzaq məhsulları, o cümlədən buğda, şəkər və ətlə özünü təmin etdi. Hökumət həmçinin ölkənin ərzaq ixracını şaxələndirmək üçün şərab və pendir kimi yeni qida məhsullarının inkişafını təşviq etdi.

Heydər Əliyev qida sənayesini dəstəkləmək üçün lazım olan infrastrukturun yaxşılaşdırılmasına da çalışdı. Ölkənin nəqliyyat sisteminin müasirləşdirilməsinə ciddi ehtiyacı var idi və Heydər Əliyev yeni yollara, körpülərə, dəmir yollarına böyük sərmayələr qoydu. Bu, nəqliyyat xərclərini azaltmağa və qida paylanmasının səmərəliliyini artırmağa kömək etdi.

Heydər Əliyevin dövründə həyata keçirilən digər mühüm təşəbbüs Azərbaycanın hər yerində ərzaq bazarları şəbəkəsinin yaradılması idi. Bu bazarlar fermerlər və ərzaq istehsalçıları üçün daha səmərəli paylama sistemi yaratmaqla, kiçik müəssisələrin öz məhsullarını satması üçün mərkəzləşdirilmiş yer təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdu. Qiymətlərin istehlakçılar üçün münasib qalmasını təmin etmək üçün bazarlar da hökumət tərəfindən subsidiyalasdırıldı [6, s.46].

Heydər Əliyevin Azərbaycanda davamlı qida sənayesinin inkişafına göstərdiyi fədakarlıq ölkə iqtisadiyyatına və vətəndaşlara çoxlu müsbət təsir göstərmişdir. Sahibkarlığı və müasir kənd təsərrüfatı təcrübələrini təşviq etməklə o, ölkədə iş yerlərinin açılmasına və bir çox insanın həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına kömək etdi. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artması həm də ölkənin idxal olunan ərzaq məhsullarından asılılığını azaltmağa kömək etdi ki, bu da Azərbaycanın ticarət balansının yaxşılaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

Üstəlik, yeyinti sənayesinin inkişafı iqtisadiyyatın digər sahələrinin, məsələn, nəqliyyat və istehsalat sahələrinin də böyüməsinə kömək etdi. Bu, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinə və güclənməsinə kömək edərək, onu xarici şoklara daha davamlı etmişdir.

Yekun olaraq, Heydər Əliyev Azərbaycanın qida sənayesinin inkişafında həlledici rol oynamışdır. Onun kənd təsərrüfatı istehsalının təkmilləşdirilməsinə, infrastrukturun müasirləşdirilməsinə, səmərəli paylama sistemlərinin yaradılmasına yönəlmiş təşəbbüs və proqramları ölkənin iqtisadi yüksəlişinə və inkişafına böyük töhfə vermişdir.

Ulu Öndərin iqtisadi siyasəti bu gün də Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir və o, gələcək liderlər üçün ilham mənbəyidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Aqrar islahatın əsasları haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Biznesmenin bülleteni (18 fevral 1995-ci il).
2. Hüseynov T.Ə. Müəssisənin iqtisadiyyatı. ADİU, Dərslik, Bakı 2005
3. Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı (2008-2015-ci illər).
4. Quliyev E.A. Aqrar iqtisadiyyat. "Kooperasiya" nəşriyyatı. AKU, Dərslik, Bakı 2015
5. Nesirov E. Azərbaycan'da sürdürülebilir tarım ve çevre ilişkisi. Bursa 2021: Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
6. Nadirov A.A. Azərbaycanda sənayenin səmərəli yerləşməsinin iqtisadi problemləri. Bakı 2007

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AQRAR SAHƏNİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Məlahət Firqət qızı Rəhimova

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Mingəçevir Dövlət Universiteti

malahat.rahimova@mdu.edu.az

“Aqrar bölmədə iqtisadi islahatlar aparmaq, mülkiyyət formasını dəyişmək, torpaq islahatı keçirmək, sərbəst iqtisadiyyata geniş yol açmaq respublikamızın həyatında çox mühüm, eyni zamanda, son dərəcə əhəmiyyətli, məsuliyyətli və tələpəli məsələdir”

(Heydər Əliyev)

Ulu Öndərin ölkəmizə bəxş etdiyi aqrar torpaq islahatları həm vətəndaşların, həm də respublikamızın iqtisadi, siyasi həyatında təkzibolunmaz nailiyyətlərə yol açdı ki, məhz bu səbəbdən ölkəmizin siyasi-iqtisadi tarixində "Heydər Əliyevin torpaq islahatları" modeli qızıl hərflərlə öz əksini tapdı. Məhz ölkənin aqrar-iqtisadi siyasətinin müəllifi Heydər Əliyevin sosial ədalətə söykənən bu prinsipləri əsasında formalaşdırılan və onun fərman və sərəncamları ilə qanuniləşdirilən, düzgün icra mexanizmləri ilə həyata keçirilən aqrar siyasətin nəticəsi Azərbaycanda aqrar sahənin gündən-günə inkişafına səbəb oldu. [1]

Müasir dövrdə iqtisadiyyatın innovativ inkişaf problemləri və innovativ potensialın formalaşdırılması dünya dövlətlərinin iqtisadi siyasətlərinin prioritetinə çevrilmişdir. Hazırda innovasiyalı inkişaf - elm, yeni texnologiyalar, yüksək texnologiyalı məhsullar və s. iqtisadiyyatın dayanıqlı iqtisadi artımı üçün zəmin yaratması istehsalın miqyasını və quruluşunu dəyişdir-məkdədir. Elmi-texniki tərəqqinin bütövlükdə dünya iqtisadiyyatının vəziyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməsi, innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşmasında innovasiyaların iqtisadi rolunun, innovasiya proseslərinin tempinin, istiqamətlərinin və mexanizmlərinin dəyişməsi ilə bilavasitə əlaqədardır. Dövlətin aqrar sahədə innovativ proseslərin inkişafına münasibəti, dövlət dəstəyinin istiqamətləri, innovativ inkişaf tədbirləri, habelə innovasiyalara investisiya qoyuluşları üçün əlverişli şəraitin yaradılması məhz normativ-hüquqi sənədlərin hazırlanması və tətbiqi ilə bilavasitə bağlıdır. Dövlətin innovasiya siyasətinin prioritetləri və alətləri qloballaşma şəraitində daha təkmil innovativ inkişaf strategiyalarının müəyyənləşdirilməsini tələb edir. Bu həm də dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi çağırışlarına cavab olaraq, beynəlxalq iqtisadi təhdidlərin qarşısını almaq üçün vacibdir.

Hazırda iqlim dəyişikliyi, qlobal miqyasda ərzaq təhlükəsizliyi kimi ciddi problemlər innovasiya istiqamətli elmi tədqiqatların və texnoloji inkişafı müəyyən spesifik sahələrinin inkişafının zəruriliyini diktə edir. Bu çağırışlara cavab vermək üçün milli innovasiya siyasətini formalaşdırmaqla yanaşı qlobal innovasiya sisteminə daha dərinlən inteqrasiyanı təmin etmək ən mühüm məsələlər kimi özünü göstərir.

Ümumiyyətlə, aqrar sahənin uzun müddətli sosial-iqtisadi inkişafı innovativ strategiyaya əsaslanır. Bu, mövcud iqtisadi mexanizmlərin, dövlət dəstəyinin həcmnin, habelə investisiya imkanlarının və müvafiq olaraq, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun artım tempinin qorunub saxlanmasını nəzərdə tutur. Məhz innovativ resurslardan istifadə etməklə, istehsalın modernləşdirilməsi və innovativ layihələrin həyata keçirilməsinə keçidin sürətləndirilməsi sosial-iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edir. Qeyd edilən məsələlərlə bağlı tədbirlər aşağıdakı istiqamətləri nəzərdə tutur:

- aqrar sahəyə dövlət dəstəyi səviyyəsində investisiyaların həcmi və istiqamətləri üzrə;
- resurslara qənaət edən texnologiyalardan istifadə etməklə və ya innovativ texnologiyalardan istifadə etməklə istehsal olunan məhsulların payının artırılmasında;
- aqrar iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və məhsulların daxili bazarda rəqabət qabiliyyəti baxımından;
- ixrac üçün tədarük olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının və ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisində;
- ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı müəyyən edilmiş vəzifələrin yerinə yetirilməsində;

- kənd əhalisinin sosial vəziyyətinin səviyyəsinə və kənd yerlərinin inkişafına görə.

Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sahədə innovativ layihələrin maliyyələşmə mənbələrinin strukturunun dəyişməsinin əsas səbəbi, iqtisadiyyatda köklü transformasiyalarla əvvəlcədən müəyyən edilmiş sahələrdə dövlətin maliyyələşdirmə siyasətinin kəskin dəyişməsidir. Belə siyasət kənd təsərrüfatı istehsalının modernləşdirilməsi və innovativ inkişafı, enerji və resurs əqnaət edən texnologiyalara keçidlə müşayiət oluna bilər. Bu baxımdan kənd təsərrüfatı istehsalını şaxələndirməyə, yeni iş yerlərinin açılmasına, kadrların yenidən hazırlanmasına, alternativ fəaliyyətin təşkilinə böyük diqqət yetirilməsi vacibdir. Göstərilən məsələlərin həllində büdcə vəsaitləri ilə yanaşı, xarici investisiyaların cəlb edilməsi də zəruri məsələlərdəndir. Araşdırmalara əsaslanaraq, qeyd etmək olar ki, məhz əlverişli investisiya mühiti yaratmaqla, kənd təsərrüfatına birbaşa büdcə dəstəyi verməklə, aqrar sahəyə sərmayə qoyan şirkətlər üçün güzəştli kredit şərtləri müəyyən etməklə iri həcmli investisiyalar hesabına aqrar sahənin innovasiyalı inkişafına nail olmaq mümkündür.

Aqrar istehsal müəssisə və sahələrinin inkişaf etdirilməsi imkanlarını müəyyən edən əsas amillərdən biri innovasiya fəaliyyətinin ən vacib elementlərindən biri olan innovasiya potensialıdır. Belə ki, istehsal sahəsinin innovasiya potensialı ilk növbədə yeni texnologiyaların və ya məhsulların yaradılmasına, bu yeniliklərlə əlaqədar həyat keçirilən yeni innovativ məqsədlərin reallaşmasına səbəb olan əsas amil hesab edilir.

Aqrar təsərrüfat subyektlərinin mövcud innovativ potensiallarından effektiv istifadə edilməsi üçün aparılan tədqiqatlarının əsas inkişaf istiqamətlərinin tətqiqi və öyrənilməsi vacibdir. Bu araşdırma və tədqiqatların aparılması vasitələri müəssisələrin innovativ potensialının öyrənilməsi, onun təhlili və nəticələrinin qiymətləndirilməsindən daha çox asılıdır. Çünki hər hansı bir istehsal subyektinin innovativ imkanlarının və potensialının qiymətləndirilməsi ilk növbədə onun istehsal fəaliyyəti ilə əlaqəli daxili və xarici mühit faktorlarının öyrənilməsi, tədqiqi, təhlili və amillərin qiymətləndirilməsini zəruri edir. Burada müəssisə daxili faktorlar içərisində ilk növbədə müəssisənin innovativ potensialının əsas göstəriciləri olan istehsal, maliyyə, əmək resursları və müəssisənin investisiya imkanlarını, xarici faktorlara isə müəssisənin daxili imkanlarından fərqli olaraq xarici resurslardan istifadə etmə imkanlarının aid etmək olar.

Müəssisənin innovativ potensialının müəyyənləşdirilməsinin əsas mahiyyətini bu müəssisənin inkişaf imkanlarını və səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verən müvafiq göstəricilərin öncədən müəyyən edilməsinə imkan verir. Bu göstəriciləri müxtəlif əlamətlərinə görə iki formada qruplaşdırmaq olar:

1. İstehsal subyektinin innovasiya fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilər qrupu.

2. İstehsal subyektinin mövcud imkanlarını, ehtiyatlarını, maddi texniki bazasını xarakterizə edən göstəricilər qrupu.

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, aqrar subyektlərin innovativ fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün aşağıdakı istehsal amillərindən, yəni elmi tədqiqat və onun istehsalatı təbiiq ilə məşğul olan insan resursları, innovativ fəaliyyət üçün nəzərdə tutulmuş əmlak, maşın və mexanizmlərin, avadanlıqların müasir keyfiyyət göstəriciləri, eyni zamanda yeni yaradılan məhsulların rəqabətqabiliyyəti və müəssisənin inkişafının artım tempi kimi göstəricilərdən istifadə edilməsi məqsədəuyğun ola bilər.

Burada vacib məsələlərdən biri müəssisənin innovativ potensialının tətqiqi zamanı qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulan göstəricilərin düzgün seçilməsi və müəyyənləşdirilməsindən asılıdır. Bu göstəricilərin seçilməsində əsas şərt kimi onların etibarlılığı və reallığıdır. Belə ki, ancaq bu şərtlər daxilində real vəziyyəti qiymətləndirmək mümkündür.

Sonrakı mərhələdə innovativ potensialın qiymətləndirilməsi üçün müəssisə daxili və xarici mənbələrdən istifadə etməklə, vacib olan ilkin məlumatların əldə edilməsinə və toplanmasına başlamaq olar. Bu məlumatların toplanmasından sonra müəssisənin innovativ potensialını müəyyən edə biləcək göstəricilərin təhlilini aparmaq olar.

Bu məlumatlar toplandıqdan sonra onları sistemləşdirərək müəssisənin innovativ potensialını müəyyən edəcək maddi və qeyri-maddi resurslar haqqında ümumiləşdirmə aparmaq və bu müəssisənin ümumi innovativ potensialını qiymətləndirmək olar. Burada təhlilin əsasını nəticələrin üstünlükləri və çatışmazlıqlarının dəqiq müəyyən edilməsi təşkil etməlidir.

Burada qiymətləndirmədə sonuncu mərhələ kimi innovativ potensialın istifadəsi və inkişafı üçün lazım olan fəaliyyətin tətbiqi ilə əlaqədar idarəetmə qərarlarının məqsəduyğun qəbul edilməsidir. Məhz bu qərarlar əsasında aparılan qiymətləndirmə iqtisadi subyektin innovativ potensialının zəif və güclü tərəflərinin müəyyənləşdirilməsinə imkan verir. Bunun nəticəsində eyni zamanda əldə edilən nəticələrlə iqtisadi subyektin innovativ fəaliyyətin reallaşdırılmasına hazırlıq dərəcəsini nümayiş etdirməklə bərabər eyni zamanda digər müəssisələrin innovativ potensialı ilə onu müqayisə etmək imkan yaradır. Bu müqayisəli təhlil innovativ fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi üçün lazım olan kredit müraciətlərində müəssisəyə üstünlük verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Медведев В.П. Инновации как средство обеспечения конкурентоспособности организации. М.: ИНФРА – М, 2011. – 160 с.
2. Такер Р. Инновации как формула роста. – М.: Олимп – Бизнес, 2006. – 240 с.
3. Трибушная В.Х. Инновационная инфраструктура как необходимость поддержки наукоёмкого предпринимательства. Технопарки и стратегическое управление. - Ижевск: Ижевский государственный технический университет, 2011. - 240 с.
4. Пахомова Н.В. Экономика инновационных изменений и ее организационно-институциональная поддержка: монография. Издательский Дом СПбГУ, 2013. - 453 с.
5. Ковалев Г.Д. Инновационные коммуникации. Учебное пособие для ВУЗов. М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2004. - 288 с.

DAVAMLI İNKİŞAFIN HEYDƏR ƏLİYEV MODELİ

Yeganə Zakir qızı Məmmədli

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Mingəçevir Dövlət Universiteti

yegana.mammadli@mdu.edu.az

Ulu öndər Heydər Əliyevin şah əsəri müasir, qüdrətli, müstəqil Azərbaycan dövlətidir. Lakin Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında daha böyük xidməti Onun Azərbaycan dövlətçiliyinin, eyni zamanda Azərbaycanda başlanan böyük uğurlu yolun davamlılığının təmin olunmasıdır. Dünya tarixində böyük şəxsiyyətlər çox olub, lakin onların ideyaları, əsasını qoyduğu yüksəliş xətti davam etmədiyi üçün həmin dövlətin uğurları, yüksəlişi də belə şəxslərlə bərabər tarixə qovuşub [1].

Ümummillî Lider üçün Azərbaycanın milli maraqları bütün dövrlərdə öndə idi. Böyük rəhbər bu maraqları hər yerdə böyük əzmkarlıqla qoruyurdu. O, Azərbaycanın uğurlarını sevməyənlər, xalqımıza qarşı mənfur niyyətlər həyata keçirmək üçün fürsət gözləyənlər üçün güclü siper idi. Bu, danılmaz reallıqdır ki, əgər ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarında Azərbaycanın rəhbəri Heydər Əliyev olsaydı, ermənilər ötən onilliklər ərzində bizə yaşatdıqları problemlərin heç birinə cəsarət etməyəcəkdilər. Ulu Öndər sovet Azərbaycanına rəhbərliyi dövründə onların respublikaya qarşı ərazi iddialarının qarşısını aldığı kimi, yenə də düşməyə öz yerlərini göstərəcəkdilər.

Heydər Əliyevin irəli sürdüyü azərbaycançılıq ideologiyası həm də mənəvi inkişafımızın, təminatçısına çevrildi və böyük rəhbərin müəyyən etdiyi azərbaycançılıq iki təməl ideyanı özündə birləşdirmiş oldu: dövlətçilik və vətənpərvərlik. Azərbaycançılıq ölkəmizə qarşı bir çox istiqamətlərdən yönələn təhdidlərin, dogma yurdumuzu etnik bölgücülük əsasında parçalamaq cəhdlərinin qarşısında güclü ideoloji və siyasi siperə çevrildi, onu zəhərli ideyalardan hifz etdi. Hər bir ideologiyanın uğuru, ilk növbədə, onu irəli sürən düha sahibinin özünün göstərdiyi nümunədən asılıdır. Bu mənada Heydər Əliyev ən böyük azərbaycanlı idi. "Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm və bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam" deyən Ulu Öndər yürütdüyü siyasətlə bütün dünya azərbaycanlılarının liderinə

çevrildi [3]. Yer üzündə yaşayan soydaşlarımızı vahid məqsəd ətrafında birləşdirdi. Heydər Əliyev xarici ölkələrdə Azərbaycan diasporunun formalaşdırılmasının vacibliyini, lobbicilik fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini və perspektivlərini bəyan etdi. Hər il 31 dekabrın Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü kimi qeyd edilməsi barədə sərəncam imzaladı.

XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyətlərindən biri də ölkəmizdə elmin və təhsilin sürətlə inkişaf etməsidir. Heydər Əliyev öz fəaliyyəti və siyasi təcrübəsində hər zaman elmi fikrin ən yeni nailiyyətlərindən faydalanırdı. O, cəmiyyətin, xalqın inkişaf zəminini elmdə, intellektdə görürdü. Belə ki, güclü təhsil sistemi gələcəyin elmi tədqiqatçılarının hazırlanmasına xidmət edirsə, elmi araşdırmalar da, öz növbəsində, ölkənin ayrı-ayrı sahələrinin müasir tələbata və qabaqçıl təcrübəyə uyğun inkişafını təmin edir. Ümummilli Lider hələ ötən əsrin 70-ci illərində Azərbaycan alimlərinə ittifaq respublikalarının və başqa ölkələrin alimləri ilə elmi əməkdaşlıq əlaqələrini yaratmağı, ümumittifaq elmi konfranslarda və simpoziumlarda fəal iştirak etməyi, Azərbaycan elmini ləyaqətlə təmsil etməyi məsləhət bilirdi.

Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan kadr siyasəti dövlətçiliyimizin bütün sahələrində yeni düşüncəli, savadlı, işgüzar, bacarıqlı, saf mənəviyyatlı, yüksək təşkilatçılıq və informasiyadan istifadə etmək qabiliyyətinə malik olan kadrların hazırlanmasına, onların cəsarətlə seçilib irəli çəkilməsinə böyük zəmin yaratdı. Bir milləti məhv etmək üçün onun elmini, təhsilini məhv etmək kifayətdir. Məhz bu kontekstdən yanaşdıqda Heydər Əliyev Azərbaycan xalqını məhv olmaqdan xilas etdi. Dövlətin gələcəyini məhz yüksəkixtisaslı, peşəkar və vətənpərvər insanların fəaliyyətində görən Heydər Əliyev hələ ötən əsrin 70-80-ci illərində SSRİ-nin 170 qabaqçıl ali təhsil ocağına 15 minə yaxın azərbaycanlı göndərmiş, hər il xaricə 800 tələbə yola salınmışdır. Azərbaycandan kənarda təhsil alanların milli tərkibində azərbaycanlıların sayı 1970-ci ilədək 40 faiz təşkil edirdisə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin apardığı uzaqgörən siyasət nəticəsində 1976-cı ildə müvafiq göstərici 85 faizə, 1977-ci ildə 92 faizə, 1980-ci illərin əvvəllərində isə 97,6 faizə yüksəlmişdir. Bu addımlar bir tərəfdən Azərbaycanın yüksəkixtisaslı kadrlara olan ehtiyacını təmin edirdi, digər tərəfdən isə potensial Azərbaycan diasporunun formalaşması prosesinin konturları cızılırdı. Azərbaycan alimləri keçmiş ittifaqın nüfuzlu mərkəzlərində elmi işlər aparır və mühüm elmi nəticələr alırdılar.

1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdan Ulu Öndər Azərbaycanı məhv olmaq təhlükəsindən xilas etdi. "Heç kəsin şübhəsi olmasın ki, ömrümün bundan sonrakı hissəsini harada olursa-olum, yalnız və yalnız Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi inkişaf etməsinə sərf edəcəyəm", - deyən Heydər Əliyevin yeritdiyi düzgün siyasət və "xalq-Heydər" sarsılmaz birliyi sayəsində ölkədə sabitlik bərpa edildi, böhranın qarşısı alındı, demokratik inkişaf proseslərinin əsası qoyuldu, xalqın öz gələcəyinə inamı yenidən özünə qayıtdı.

Azərbaycan xalqının da bəxti onda gətirdi ki, Heydər Əliyev ideyaları özündən sonra daha müasir və daha mütərəqqi formada, cənab İlham Əliyevin timsalında davam etdi. Bu gün Azərbaycan adlı gəminin sükanı etibarlı əldədir. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin 2003-cü ildən indiyədək ölkəmizin həyatında müxtəlif sahələrdə apardığı qətiyyətli və düzgün siyasət nəticəsində Azərbaycan irəliyə doğru sürətli inkişaf yolu keçir.

Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə torpaqlarımızı düşməndən azad edən qəhrəman əsgər və zabitlərimiz Heydər Əliyev siyasətinin, vətənpərvərlik məktəbinin yetişdirdiyi nəslin təmsilçiləridirlər [4]. Cəmi 44 gün ərzində düşməni məhv edən, təcavüzkar Ermənistanın öz ordusu haqqında yaratdığı bütün saxta mifləri dağıdan Azərbaycan Ordusunun bu qüdrəti Ümummilli Liderin müəyyənləşdirdiyi və Prezident İlham Əliyevin əzmlə həyata keçirdiyi inkişaf siyasətindən, qazanılan nailiyyətlərdən, Vətənə, torpağa bağlılıqdan, Azərbaycana sevgisindən irəli gəlir. Heydər Əliyev Azərbaycanın istiqlalını əbədi etmiş liderdir. Tarix özü ən azı iki dəfə göstərib ki, Azərbaycan dövləti yalnız Heydər Əliyev yolunda yürüdükcə var olur, güclənir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Heydər Əliyev və türk dünyası "Mədəniyyət" qəzeti. 3 aprel 2013
2. Mustafayeva S. Avropa və Amerika ölkələrinin ən yeni tarixi. Bakı, 2011. ADPU-nun mətbəəsi, 506 səh.

3. Vahid Ulusel “Türkşünaslıq və Azərbaycançılığın dialektikası”. Az Ata M, Bakı: Elm və təhsil, 2015
4. Sadıqov Bəxtiyar. İlham Əliyev öndədir. Bakı, 2021.
5. <https://imbb.az/az/news/>

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNİN ORTA MƏKTƏBLƏRDƏ SINIFDƏNXARİC VƏ MƏKTƏBDƏNKƏNAR TƏDBİRLƏRDƏ ÖYRƏNİLMƏSİ

Aygün Rəqif qızı Qədirova

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Mingəçevir Dövlət Universiteti

aygun.qedirova@mdu.edu.az

Heydər Əliyev irsinin təbliği orta məktəblərdə sinifdənxaric və məktəbdənkənar tədbirlərdə öyrənilməsi müxtəlif üsullar vasitəsilə həyata keçirilir. Bu tədbirlər şagirdlərə milli liderin həyat yolu, fəaliyyəti, dövlətçilik irsi və Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda gördüyü işlər haqqında daha ətraflı məlumat əldə etmək imkanı verir. Heydər Əliyev irsinin təbliği çox vacibdir, çünki o, Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində, inkişafında, dövlətçilik prinsiplərinin formalaşdırılmasında və ölkənin inkişaf strategiyasının müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Onun siyasi fəaliyyəti, liderlik qabiliyyəti, idarəetmə metodları və milli irsin qorunmasına verdiyi töhfələr gənc nəsillərə ötürülməli və hər zaman təbliğ edilməlidir. Heydər Əliyev irsinin təbliğ tədris prosesinə aşağıdakı üsullarla daxil edilə bilər:

1. Təhsil proqramlarında yer verilməsi.
2. Sinifdənxaric və məktəbdənkənar tədbirlər.
3. İnnovativ metodlar.
4. Yaradıcılıq müsabiqələri.

Heydər Əliyev irsinin orta məktəblərdə sinifdənxaric və məktəbdənkənar tədbirlər vasitəsilə öyrənilməsi şagirdlərin müxtəlif sahələrdə inkişafına səbəb olur. Tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı keçirilən tədbirlər şagirdlərdə dövlətçilik şüurunu formalaşdırır, analitik düşüncə bacarıqlarını gücləndirir və milli irsə bağlılığı artırır. *Azərbaycanın dövlətçilik tarixində xalqın Ümummilli Lideri səviyyəsinə qalxan yeganə ŞƏXSİYYƏT – bənzərsiz idarəçilik təctübəsi, liderlik keyfiyyətləri, vətəninə, millətinə sonsuz məhəbbətlə bağlı olan Müasir Azərbaycanın memarı və qurucusu Ulu Öndər Heydər Əliyevdir* [1].

Şagirdlər üzərində əsas təsirləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Şagirdlər Heydər Əliyevin Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsindəki rolunu öyrənərək dövlətçilik prinsiplərini daha yaxşı dərk edirlər;
2. Şagirdlər Heydər Əliyevin qərarlarını və onların uzunmüddətli təsirlərini analiz etməyi öyrənirlər;
3. Şagirdlər Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi multikulturalizm və tolerantlıq prinsiplərini daha yaxşı anlayır və cəmiyyətlə inteqrasiya edirlər;
4. Şagirdlər sinifdənxaric tədbirlərdə iştirak edərək komanda işi, təşəbbüskarlıq və özünüifadə bacarıqlarını inkişaf etdirirlər;
5. Tarixi və hüquqi maarifləndirmə sahəsində Heydər Əliyevin hüquqi islahatları və onların ölkə üçün əhəmiyyəti barədə daha geniş bilik əldə edirlər;
6. Şagirdlər mənbələr üzərində araşdırma aparmaq və faktları qiymətləndirmək bacarıqlarını təkmilləşdirirlər və s

Heydər Əliyev irsinin sinifdənxaric və məktəbdənkənar tədbirlərdə öyrənilməsi şagirdlərin tarixi və mədəni şüurunu genişləndirir, onların analitik düşüncə və liderlik qabiliyyətlərini artırır. Bu proses gənc nəsilləri dövlətçilik və milli irsin qorunması mövzusunda daha fəal olmağa təşviq edir.

Heydər Əliyev irsinin orta məktəblərdə sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlər hansı usullarla həyata keçirilir.

I. Sinifdən xaric tədbirlər:

1. Diskussiya formasında
2. Məruzələr və Təqdimatlar
3. Tarixi Sənədlərin Təhlili

II. Məktəbdən kənar tədbirlər:

1. Muzey və Anım Mərkəzlərinə Ekskursiyalar
2. Milli Bayramların Qeyd Edilməsi
3. Yaradıcılıq Müsabiqələri

Şagirdlər Heydər Əliyev Mərkəzində və digər tarixi muzeylərdə onun irsi ilə yaxından tanış olur, əyani materiallar öyrənirlər. *Ekskursiyanın “maarifləndirmə” məqsədi olduğu üçün ekskursiyalara “pedaqoji proses” deyə bilərik.* [2]. Həm də Ekskursiyalar, biliklərin vizual və praktik formada mənimsənilməsinə töhfə verir.

Tədris ekskursiyaları anlayışları konkretləşdirir, parlaq və bədii təsəvvürlərin yaradılmasına kömək edir, tarixi biliklərin müxtəlif mənbələrini cəlb etməyə, ən yaxşı üsulla öyrənilən hadisə və prosesləri canlandırmağa, keçmiş bərpa etməyə imkan verir. Tədris ekskursiyası düşüncə və təxəyyülünün inkişafına imkan yaradır, onların idrak fəaliyyətini aktivləşdirir və müəyyən edir, tarixə maraq oyadır və inkişaf etdirir [3].

Virtual Ekskursiyalar: Onlayn platformalar vasitəsilə Heydər Əliyev Mərkəzi və tarixi məkanlara virtual turlar təşkil olunur.

Azərbaycanda muzey işinə dövlət qayğısı daima yüksək olub, xüsusilə Ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkəyə rəhbərlik etdiyi dövrdə muzey işinin inkişafı geniş vüsət alıb. Azərbaycan mədəniyyətinin böyük şəxsiyyətlərinin memorial-xatirə, mənzil muzeyləri, bölgələrdə tarix-diyarşünaslıq muzeyləri yaradılıb. Ümummilli liderin 1980-ci ildə muzey işinə dair qəbul etdiyi yeni qərarla respublikada muzeylər şəbəkəsi daha da genişlənməmiş, bölgələrdə tarix-diyarşünaslıq muzeylərinin açılmasına stimulaşmışdır [4].

Heydər Əliyev Muzeylərində açıq dərslərin keçirilməsi, şagirdlərin liderin irsi ilə daha yaxından tanış olması və onun dövlətçilik prinsiplərini dərinlən öyrənməsi üçün çox faydalı bir yanaşmadır. Bu cür açıq dərslər şagirdlərdə tarixi biliklərin möhkəmləndirilməsi və liderlik dəyərlərinin təşviq edilməsi baxımından əhəmiyyətli bir tədbirdir. Dərs zamanı Heydər Əliyevin çıxışlarına aid video materialların nümayişi, muzey eksponatlarının izahı və elektron təqdimatlarla şagirdlərə vizual dəstək verərək daha çox bilik əldə etməsinə səbəb olur. Muzeydə qorunan Heydər Əliyevin şəxsi sənədləri, fotosəkilləri və diplomatik fəaliyyətinə aid eksponatlar dərs zamanı tədris materialları kimi tətbiq edilir. Heydər Əliyevin şəxsi sənədləri, fotosəkilləri və diplomatik fəaliyyətinə aid eksponatların dərs zamanı tədris materialı kimi tətbiq edilməsi, şagirdlər üçün bir neçə vacib əhəmiyyət daşıyır. Bu metod onların tarixi biliklərini artırmaqla yanaşı, liderlik prinsiplərini daha dərinlən mənimsəməsinə və vizual öyrənmə bacarıqlarının inkişafına kömək edir. Ulu Öndərə aid olan əsl sənədlərin və vizual materialların öyrənilməsi, şagirdlərə Heydər Əliyevin fəaliyyətini sadəcə nəzəriyyə kimi deyil, real hadisələrin əks olunduğu faktlarla dərk etməyə imkan yaradır. Muzeylərdə qorunan diplomatik yazışmalar və rəsmi sənədlər, şagirdlərdə Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlərdəki mövqeyini anlamağa kömək edir ki, bu da erkən yaşlarda siyasi şüurun formalaşmasına kömək edir.

Şagirdlər təqdim olunan eksponatlardan istifadə edərək kiçik tədqiqat işləri, esse və təqdimatlar hazırlayırlar. Bu, onların öyrənmə bacarıqlarını inkişaf etdirir və öyrəndiklərini yaradıcı şəkildə ifadə etmələrinə kömək edir.

Beləliklə, Heydər Əliyevin şəxsi sənədləri, fotosəkilləri və diplomatik fəaliyyəti ilə bağlı eksponatlar, şagirdlərin tarixi hadisələri real mənbələr vasitəsilə öyrənməsinə, analitik düşüncə bacarıqlarını gücləndirməsinə və milli liderin irsini dərinlən mənimsəməsinə şərait yaradır. Bu yanaşma, öyrənmə prosesini daha effektiv və yadda qalana çevirir.

Şagirdlər sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərdə Heydər Əliyev haqqında interaktiv dərs vəsaitləri və veb resurslardan istifadə edərək, daha çox biliklər əldə edə bilərlər. Müasir dövrdə

texnologiyanın imkanları təhsil ocaqlarında tədris prosesini daha əlçatan, vizual və maraqlı edir. İnteraktiv dərs təbiiqləri və virtual dərslər şagirdlərin dərse marağını artırır, tədris prosesini daha cəlbədicə və əyləncəli edir. Şagirdlər belə dərslər vasitəsilə öz öyrənmə prosesini daha aktiv və müstəqil şəkildə idarə edə bilirlər.

Heydər Əliyev irsinin orta məktəblərdə yaradıcılıq müsabiqələri vasitəsilə təbliği, ən çox həyata keçirilən tədbirlərdən hesab olunur ki, şagirdlərin liderin tarixi və dövlətçilik irsi ilə yaxından tanış olmasını və eyni zamanda öz yaradıcı bacarıqlarını inkişaf etdirməsini təmin edir. Bu müsabiqələr şagirdlərdə vətənpərvərlik hissinə gücləndirir, milli dəyərlərə bağlılığı artırır. Yaradıcılıq müsabiqələrinin esse və məqalə yarışmaları, şeir və ədəbiyyat müsabiqələri, nitq müsabiqələri təsviri sənət və şəkil müsabiqələrini qeyd edə bilərik. Şagirdlər müxtəlif yaradıcılıq növləri ilə məşğul olaraq öz potensiallarını inkişaf etdirirlər. Müsabiqələrdə iştirak edən şagirdlər Azərbaycanın müasir tarixi və Heydər Əliyev irsi haqqında daha dərin biliklər əldə edirlər.

Beləliklə, Heydər Əliyevin irsini öyrənmək, onun həyata keçirdiyi islahatları, strategiyaları və Azərbaycan üçün qoyduğu əsasları anlamaq baxımından çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Sona Məhərrəmovə. Heydər Əliyevin Təhsil Konsepsiyası və Davamlı İnkişaf Meylləri Akademik Tarix və Düşünce Dergisi, Azərbaycan Halkının Milli Lideri Haydar Alirza Oğlu Aliyev'in Doğumunun 100. Yılı Özel Sayısı, 10 (1), 230-242
2. Turizmin əsasları: dərslik / müəllif kollektivi; dosent B.Ə.Bilalov və dosent Ç.G.Güləliyevin redaktəsi ilə. Bakı, “QHT Nəşriyyatı”, 2015. 496 s
3. Məleykə Nağıyeva. Tarix üzrə dərslərdən tədbirlərin təlimin keyfiyyətinə təsiri. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, Cild 85, -№ 3, -2018.
4. Lütviyyə Əsgərzadə Naxçıvanda Heydər Əliyev muzeyi: Ulu Öndərə sonsuz ehtiramın ifadəsi, 525-ci qəzet. - 2023. - 7 iyun. - № 98. - S. 11

V-XI SİNİFLƏRDƏ DÜNYA ƏDƏBİYYATI NÜMUNƏLƏRİNİN İTERAKTİV YOLLARLA TƏDRİSİ

^{1,3}Səadət Arif qızı Ağakışiyeva, ^{2,3}Səbinə Bəlohər qızı Novruzova

¹filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

saadat.aghakishiyeva@mdu.edu.az

²sabina.novruzova@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

Ədəbiyyat nümunələri yaranmağa başladığı dövrdən etibarən cəmiyyətin sosial-mənəvi inkişafında mühüm rol oynayan tərbiyəvi vasitə kimi çıxış etmişdir. Yazının meydana gəlmədiyi ilkin mərhələlərdə belə, insan cəmiyyətləri gənc nəslin təlim-tərbiyəsində ədəbi nümunələrdən fəal şəkildə istifadə etmişlər. Tarixi inkişaf prosesində bir çox dəyişikliklərə məruz qalmasına baxmayaraq, ədəbiyyat müasir sivilizasiya şəraitində də özünün tərbiyə edici funksiyasını qoruyub saxlamaqdadır.

Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün Ədəbiyyat fənni üzrə təhsil proqramında (kurikulumu) ədəbiyyat fənninin məqsəd və vəzifələri qeyd edilir. Kökü minilliklərə söykənən zəngin inkişaf tarixinə malik Azərbaycan ədəbiyyatı şagird mənəvi-estetik tərbiyəsi, xalqın ədəbi-mədəni irsini, tarixi keçmişini, mübarizəsini, adət-ənənələrini öyrənmək üçün mötəbər mənbə, etibarlı qaynaqdır. Müasir məktəbdə müstəqil düşünməyi, qazandıqları bilikləri tətbiq etməyi, qarşılaşdıqları problemləri həll etməyi bacaran, saf mənəviyyatlı, təşəbbüskar, yaradıcı, demokratik ruhlu, humanist gənclər tərbiyə edilməsi sosial tələb kimi meydana çıxır.[1, s.6]

Ədəbiyyat dərsliklərində Azərbaycan və dünya ədəbiyyatından seçilmiş nümunələrin təqdim olunması şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşmasına, cəmiyyətin inkişaf proseslərini anlama və düzgün dəyərləndirmə bacarığının inkişafına, eləcə də onlarda milli və bəşəri dəyərlərin aşılma-

masına zəmin yaradır. Milli və dünya ədəbiyyatının klassik nümunələri vasitəsilə məktəblilərdə sözə və bədii ifadə vasitələrinə qarşı həssas münasibət, emosional-estetik yanaşma formalaşır, bədii mətnləri təhlil etmək, qiymətləndirmək, həmçinin düşüncələrini şifahi və yazılı şəkildə ifadə etmək bacarığı inkişaf etdirilir [1, s.7].

Ümumtəhsil məktəblərində dünya ədəbiyyatından nümunələr V sinifdən tədris olunmağa başlayır. V sinif ədəbiyyat dərslərinə Şimali Amerika xalqlarının əfsanəsi "Xalq vətəni necə tapdı?", Özbək nağılı "Üç qardaş" nağılı və Cek Londonun "Kış haqqında hekayəsi", "Uşaq dünyası və uşaq taleyi" tədris vahidində Mark Tvenin "Fərasətli oğlan" hekayəsi, VI sinifdə Çingiz Aytmatovun "Dəniz kənarı ilə qaçan Alabaş", Aleksandr Dümanın "Qafqaz səfəri" əsəri, İvan Krilovun "Ağac" təmsili, VII sinifdə Çingiz Aytmatovun "Gün var əsrə bərabər" romanından "Manqurt", Viktor Hüqonun "Səfillər" romanından "Qavros", VIII sinifdə Mehmet Akif Ərsoyun "İstiqlal marşı", IX sinifdə Ernest Heminqueyin "Qoca və dəniz", XI sinifdə Çingiz Aytmatovun "Gün var əsrə bərabər" romanı tədris edilir.

Azərbaycan ədəbiyyatı ilə yanaşı müxtəlif xalqların mədəniyyətini, həyat tərzini, estetik dünyagörüşünü əks etdirən dünya ədəbiyyatı nümunələrinin tədrisi şagirdlərin öz milli-mənəvi dəyərlərinə bağlı olmaqla yanaşı onlarda dünyəvi və tolerant düşüncə tərzinin formalaşmasına səbəb olur. Dünya ədəbiyyatı nümunələrinin məzmununun öyrənilməsi, təhlili zamanı ənənəvi təlim metodları bu məqsədlərə çatmaqda kifayət etmədiyi üçün, fəal (interaktiv) üsullarda istifadə daha məqsədə uyğun hesab edilir. Bu metodlar Azərbaycan Respublikasında da son illərdə tətbiq olunan kurikulum islahatlarının əsas istiqamətlərindən biri kimi önə çıxır.

İnteraktiv tədris dedikdə müəllim və şagirdin aktiv əməkdaşlığına əsaslanan, qarşılıqlı dialoqu və fəal öyrənməni təmin edən təlim strategiyaları nəzərdə tutulur [2, s.6]. Bu yanaşmada şagird mərkəzi fiqur kimi çıxış edir, müəllim isə öyrənmə prosesini istiqamətləndirən bir bələdçi funksiyasını daşıyır. İnteraktiv metodlar şagirdlərin dərslərində tək cə informasiyanı mənimsəməsini deyil, həm də onun üzərində düşünməsini və onu tətbiq edə bilməsini təmin edir.

Şagirdlərin tənqidi təfəkkürünü inkişaf etdirmək, onlarda tənqidi yanaşma, dəyərləndirmə bacarıqlarını formalaşdırmaq üçün fəal təlimin iş üsullarından debatların təşkili əhəmiyyətli yerə malikdir. Debatlarda şagirdlər mövzuya müxtəlif arqumentlərdən yanaşa bilər, hadisələri müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirir. Məsələn: 11-ci sinifin ədəbiyyat dərslərində Çingiz Aytmatovun "Gün var əsrə bərabər" romanının [3, s.186] tədrisinə 3 saat vaxt verilir. Bunun iki saati məzmun, bir saati isə təhlil dərsləridir. Müəllim məzmun dərslərində mövzunun şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsinə nail olduqdan sonra dərslər təhlilə hazırlaşır. Əsərdə qaldırılan əsas problem, etik dəyərlər və əxlaq prinsipləri haqqında düşüncələrini təmin edəcək üsulun tətbiqinə nail olmalıdır. Bunun üçün fəal (interaktiv) təlim texnologiyası ilə qurulan dərslər tədqiqatın aparılması və ya yaradıcı tətbiqetmə mərhələsində, 5E təlim texnologiyası ilə qurulan dərslər isə dərinləşdirmə mərhələsində "Ç.Aytmatovun "Gün var əsrə bərabər" romanında yadaşsızlığın acı nəticələri" mövzusunda debat və ya diskussiyanın tətbiqi şagirdlərə etik dəyərlər və əxlaq prinsipləri haqqında düşünməyə imkan verir.

Bu metod Bloomun taksonomiyasının yüksək pillələrinə (təhlil, sintez, qiymətləndirmə) əsaslanır [2]. Yaxud IX sinifdə E.Heminqueyin "Qoca və dəniz" əsərinin tədrisinə dörd saat vaxt ayrılır. İki saat məzmun, iki saat təhlil dərsləri. Məzmunun öyrənilməsində fasiləli oxu üsulundan istifadə edilərək mətnin kənarındakı suallar cavablandırılır. IV saat "Tətbiq, müzakirə, yaradıcı iş" adlanır. Bu saatda 1-ci tapşırıqda müzakirə üçün suallar təqdim edilir. 2-ci tapşırıqda isə debatın təşkili ilə bağlı "İnsan övladı məğlubiyyət üçün yaranmayıb. Onu məhv etmək olar, məğlub etmək olmaz" mövzusu təqdim olunur [4, s.179] Bu tipli mövzuların tədrisində müzakirə və debatların təşkili əsərin ideyasını daha dəqiq müəyyən etməyə, yazıcının amalı, düzgün bacarmaya və hadisələrə müasir dövrün prizmasından qiymət verməyə şərait yaradır. Ernest Heminqueyin istər hekayələrində, istərsə də iri həcmli romanlarında diqqətçəkən əsas xüsusiyyət geniş mənəvi üfün mövcudluğudur. Onun bədii yaradıcılığında insanın üzləşdiyi çətinliklər, çəkdiyi iztirablar incə bədii detallarla təsvir olunur. Bu ideyanın ən dolğun ifadəsi isə Heminqueyin məşhur əsəri olan "Qoca və dəniz"də öz əksini tapır.

Ədəbiyyat dərslərində yer alan bədii nümunələrinin əksəriyyəti nəsr əsərləridir. İnteraktiv təlim texnologiyalarından irihəcmli əsərlərin tədrisində geniş istifadə edilən üsullara fasiləli oxu,

proqnozlaşdırılmış oxu 1 və 2 üsullarıdır ki, bu üsulların tətbiqi məzmunun qısa vaxtda öyrənilməsinə, şagirdlərdə proqnoz verməyə, düşünməyə təşviq edir.

Dünya ədəbiyyatı nümunələrinin ardıcıl və müqayisəli şəkildə tədrisi zamanı interaktiv təlim texnologiyalarından BİBÖ, Eyler venn diaqramı, Blum kubu, sillogizm, sinkveyn, rollu oyunlar, obrazlar xəritəsi və digər üsulların tətbiqi ədəbiyyat fənninin tədris keyfiyyətinin artırılmasına, təhsil standartlarının səmərəli tətbiqinə və şagirdlərin marağının stimullaşdırılmasına şərait yaradır. Məsələn: V ədəbiyyat dərslərində “Üç qardaş” Özbək nağılının [3, s.33] tədrisi zamanı müəllim dərslərin maraqlılaşdırma mərhələsində müəllim şagirdlərin ağıl, böyüklərin sözünü dinləməyin əhəmiyyəti haqqında film nümayişi etdirir, mövzunu həyatla əlaqələndirir bilər.

Venn diaqramından istifadə edərək eyni bölmədə daha əvvəl keçdikləri “Yetim İbrahimin nağılı” [3, s.23] adlı Azərbaycan nağılı ilə müqayisə apara bilər. Bu tip müqayisələrin aparılması iki müxtəlif xalqın düşüncə tərzindəki ortaq və fərqli cəhətləri qarşılaşdıraraq, analiz etməyə şərait yaradır.

Müasir dövrdə təlimin daha canlı, şagirdlərin maraq və tələbatlarına uyğunlaşdırılması üçün müxtəlif onlayn platformalar və rəqəmsal texnologiyalar dərslərinin bir hissəsinə çevrilmişdir. Virtual kitabxanalar, e-dərslər, audio-kitablar dünya ədəbiyyatına dair məlumatları, əsərləri daha maraqlı və əlçatan edir.

Dərslərinin tədrisində öyrənilmiş mövzunun daha səmərəli mənimsənilməsi üçün EdTech alətlərindən (Kahoot, Padlet, Google classroom) istifadə interaktivliyi artırır.

Dünya ədəbiyyatının tədrisi zamanı bədii mətnlərin səhnələşdirilməsi şagirdlərin obrazlarla empatiya qurmasına və əsərin ideyasını daha dərinlən mənimsənməsinə kömək edir. Məsələn, Mark Tvenin “Tom Soyerin macəraları” romanından götürülmüş bir hissəsindən: “Fərasətli oğlan”dan sinifdə canlandırılması həm dil bacarıqlarını, həm də ifadə imkanlarını inkişaf etdirir.

Həmçinin, dərslərin zamanı ədəbi xəritələrin, illüstrasiyaların istifadə edilməsi əsərlərin tarixi və coğrafi kontekstlərini aydın şəkildə təqdim olunmasında mühüm rol oynayır.

İnteraktiv tədris üsulları ədəbiyyatın yalnız nəzəri deyil, həm də praktiki olaraq mənimsənilməsinə təmin edir. Bu metodlar:

- Şagirdin dərslərinin prosesinə aktiv cəlb olunmasını təmin edir;
- Tənqidi düşüncə və müstəqil fikir yürütmə bacarıqlarını inkişaf etdirir;
- Əsərlərin həyatla əlaqələndirilməsinə şərait yaradır;
- Mədəniyyətlərarası anlaşmanı və tolerantlığı təşviq edir.

Azərbaycan təhsil sistemində dünya ədəbiyyatının interaktiv tədrisi müasir dövrün tələblərinə cavab verən səmərəli yanaşmalardan biridir. Yeni texnologiyalar, şagirdmərkəzli metodlar və yaradıcı yanaşmaların sintezi şagirdlərin ədəbi təfəkkürünün, dil bacarıqlarının və ümumbəşəri dəyərlərə bağlılığının inkişafına səbəb olur. Bu istiqamətdə müəllimlərin peşəkarlığının artırılması, təlim resurslarının zənginləşdirilməsi və innovativ yanaşmaların genişləndirilməsi vacib şərtlər kimi çıxış edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ədəbiyyat fənn kurikulumu. V-XI siniflər. Bakı, 2013
2. Bloom, B. S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. New York: Longman, 1956
3. Ümumtəhsil məktəbləri üçün «Ədəbiyyat» dərsləri V sinif, Bakı, 2024
4. Ümumtəhsil məktəbləri üçün «Ədəbiyyat» dərsləri IX sinif, Bakı, 2024
5. Ümumtəhsil məktəbləri üçün «Ədəbiyyat» dərsləri XI sinif, Bakı, 2024
6. Л.Выготский. Мышление и речь. Собрание сочинений в 6-ти томах, т.2. Москва, “Педагогика”, 1984

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASINDA BEYNƏLXALQ HÜQUQİ NORMALARIN HÜQUQİ QÜVVƏSİ

Hüseyn Vilayət oğlu Əsgərov
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
Mingəçevir Dövlət Universiteti
huseyn.askerov@mdu.edu.az

İstənilən dövlətin konstitusiyası bütün digər hüquqi aktlara münasibətdə ali hüquqi qüvvəyə malik olan fundamental hüquqi aktdır. Bu, müddəa AR Konstitusiyasının 147-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Həmin maddəyə müvafiq olaraq, AR Konstitusiyası ali hüquqi qüvvəyə malikdir, birbaşa təsir göstərir və ölkənin bütün ərazisində tətbiq olunur. AR-də qəbul edilən qanunlar və digər hüquqi aktlar AR Konstitusiyasına zidd olmamalıdır.

Respublikamızın 1995-ci il Konstitusiyası beynəlxalq hüququn təkcə beynəlxalq hüququn subyektləri arasında münasibətlərin tənzimlənməsində deyil, həm də ölkə daxilində hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsində rolunun tanınması istiqamətində böyük addım atdı. Beynəlxalq hüququn hüquq sisteminin tərkib hissəsi kimi konsolidasiyası o deməkdir ki, AR-də hüquqi tənzimləmənin əsasını təkcə daxili qanunvericilikdə təsbit edilmiş prinsiplər deyil, həm də beynəlxalq birlikdə qəbul edilmiş ümumtəanmış standartlar təşkil edir. Azərbaycanın konstitusion sistemi beynəlxalq integrasiyaya xidmət edir, bütün dövlətlər və beynəlxalq hüququn digər subyektləri üçün məcburi olan beynəlxalq ünsiyyətin universal prinsipləri və normaları əsasında hüquqi dövlətlər birliyinin qarşılıqlı əlaqəsini təmin edir.

AR Konstitusiyasında beynəlxalq hüququn primatlığı tanınır. Konstitusiyaya əsasən Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur (md. 10). Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir (md. 12.2). Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir (md. 148.2) [5].

Yuxarıda sadalanan normalar onu qeyd etməyə əsas verir ki, Konstitusiyaya görə, AR-də insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları beynəlxalq hüququn hamı tərəfindən tanınmış prinsip və normalarına uyğun olaraq və bu Konstitusiyaya uyğun olaraq tanınır və təmin edilir. AR Konstitusiyasında əsas hüquq və azadlıqların sadalanması digər hamılıqla tanınmış insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının inkarı və ya azaldılması kimi şərh edilməməlidir.

Buradan belə nəticə çıxır ki, Konstitusiyanın özü də əsas mənbəyi beynəlxalq hüquq olan hamılıqla tanınmış hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırmır. Hamılıqla tanınmış hüquq və azadlıqlar kompleksinin beynəlxalq səviyyədə genişləndirilməsi heç bir aktın qəbuluna ehtiyac olmadan milli qanunvericilikdə müvafiq dəyişikliklərə səbəb olur. Bununla belə, bütövlükdə, AR Konstitusiyasının bütün hüquq normalarından, o cümlədən beynəlxalq hüquq normalarından üstünlüyü mübahisəsizdir.

Qeyd edilən müddəanın sübutu kimi, AR Konstitusiyasının 151-ci maddəsini vurğulamaq lazımdır ki, həmin maddədə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, Konstitusiya beynəlxalq hüquq normalarının ümumi prioritetini deyil, tətbiqi prioritetini müəyyən etmişdir. Ümumi prioritet o deməkdir ki, beynəlxalq normaya zidd olduqda qanunun tətbiqi dayandırılır. Tətbiq prioriteti o deməkdir ki, bu konkret halda ziddiyyət yarandıqda beynəlxalq norma tətbiq edilir, lakin bu, qanunu qüvvədən salmır və digər hallarda da tətbiq edilir.

Milli qanunvericiliyə münasibətdə beynəlxalq normaların prioritet tətbiqi, onların milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydalardan başqa qaydalar müəyyən etmələri ilə deyil, dövlətin

beynəlxalq öhdəliyini təcəssüm etdirərək, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada, qanunvericiliyə müdaxilə etmədən onların tətbiq dairəsinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərməsi ilə bağlıdır [4, s.15].

Əgər Konstitusiya qanundursa, o zaman müqavilə Konstitusiyadan üstün olmalıdır. Ümumi hüquq nəzəriyyəsi baxımından, 1995-ci il AR Konstitusiyasının əsas qanun olduğunu iddia etmək olar. Bununla belə, milli qanunvericiliyin sistemi və strukturu baxımından AR Konstitusiyası qanun deyil, məhz konstitusiyadır. AR Konstitusiyası ölkənin bütün ərazisində ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan Azərbaycan hüququnun xüsusi mənbəyidir. Üstəlik, AR Konstitusiyasının mətni Konstitusiyanın və qanunları bir-birindən ayırır. Məsələn, AR Konstitusiyasının 149.2-ci maddəsinə əsasən qanunlar Konstitusiyaya zidd olmamalıdır. Yalnız dərc edilmiş qanunların tətbiqi və icrası bütün vətəndaşlar, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti, hüquqi şəxslər və bələdiyyələr üçün məcburidir [1, s.5].

Bu nəticə, müddəaları AR Konstitusiyasına zidd olan beynəlxalq müqavilələrin AR hüquq sistemində görünməsinin yolverilməzliyi ilə bağlı qanunvericilik tədbirlərini nəzərdə tutan mövcud AR qanunvericiliyi ilə də təsdiqlənir. Normativ hüquqi aktlar haqqında 21 dekabr 2010-cu il tarixli Qanuna əsasən AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərin həyata keçirilməsinə yönəlmiş normativ hüquqi aktlar aşağıdakı hallarda qəbul edilir:

- AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin predmetini AR-in normativ hüquqi aktları ilə tənzimlənməyən məsələlər təşkil etdikdə;
- AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsi müvafiq normativ hüquqi akt qəbul edilmədən mümkün olmadıqda;
- beynəlxalq müqavilənin tərəfləri müvafiq normativ hüquqi aktların qəbul edilməsi barədə razılığa gəldikdə [2, s.30].

Beynəlxalq hüquq iki şəkildə AR daxilində münasibətlərin tənzimləyicisinə çevrilir.

Birincisi, AR-in özü üçün məcburi hesab etdiyi beynəlxalq hüquq normalarının böyük əksəriyyəti AR qanunlarında, onun fərqli səviyyəli qanunlarında və qanun qüvvəli aktlarında əks olunur. Bu vəziyyət beynəlxalq öhdəliyin yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan daxili aktların qəbulu prosesi nəticəsində yaranır. Məhkəmə belə bir normadan istifadə edərək milli hüquq normasını tətbiq edir.

Bu zaman beynəlxalq hüquq normalarının məhkəmə təcrübəsində tətbiqi, sanki, gizli formada, məhkəmə qərarında konkret beynəlxalq hüquqi akta birbaşa istinad edilmədən baş verir. Məhkəmələrin qərarlarında məzmun müəyyən edilir, müəyyən beynəlxalq hüquqi aktlarla mahiyyətə üst-üstə düşən və ya oxşar olan AR-in müvafiq dövlətdaxili hüquq normalarının mənası açıqlanır. Buna görə də, AR-in məhkəmələri tərəfindən beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqinin həqiqi miqyası, birincisi, bu normaların AR qanunvericiliyində nə dərəcədə əks olunduğu, ikincisi, işlərin sayı ilə müəyyən edilir.

İkincisi, AR milli qanunvericiliyinə çevrilməmiş, lakin onun beynəlxalq öhdəliyini təşkil edən normalar tətbiq olunur. A.V.Batır belə bir tətbiqi istinad adlandırır və bunu yalnız o halda mümkün hesab edir ki, tətbiq edən orqanın istinad etdiyi normalar kifayət qədər konkret və tam şəkildə tərtib olunsun, yəni öz təbiətinə görə onlar daxili hüquq subyektlərinin iştirakı ilə münasibətləri tənzimləmək üçün istifadəyə hazır olsunlar [3, s.198].

Hüquq ədəbiyyatlarına istinadən belə bir fikir söyləmək olar ki, belə normalar, dövlət hüququna münasibətdə konkretləşdirmə olmadan daxili hüququn subyektlərinin iştirakı ilə münasibətləri tənzimləmək üçün tətbiq edilə bilər. Belə normaların həyata keçirilməsi üçün hər bir halda beynəlxalq aktın müddəalarını təkrarlayan daxili qanunvericilik normalarının qəbul edilməsi məqsəduyğun deyil.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Bələdiyyə hakimiyyəti (sənədlər toplusu): Tammətnli elektron materiallar məcmuəsi. Bakı: 2005, s. 5. 10 s.
2. Hüseynov, T.İ. Beynəlxalq müqavilələrin Azərbaycan Respublikasında tətbiqinin aktual problemləri. "Azərbaycan vəkili" jurnalı, N 1, 2013, s. 30. s. 26-33.

3. Батырь, В.А. Актуальные проблемы имплементации норм международного гуманитарного права в законодательстве Российской Федерации//МЖМП 1999. Специальный выпуск. с. 198.

4. Bederman, D. Revivalist Canons and Treaty Interpretation//Henkin (ed.). Foreign Affairs and the U.S.Constitution. N.-Y., 1990. p. 15.

5. <http://www.e-qanun.az/framework/897>

ПОЛИТИКА ГЕЙДАРА АЛИЕВА В ОТНОШЕНИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА И УКРЕПЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Ирана Октай кызы Мамедова

доктор философии по педагогике

Азербайджанский государственный педагогический университет

irana.mammadova2@adpu.edu.az

Время от времени появляются личности, оказавшие исключительные услуги развитию и прогрессу каждой нации. Несомненно, азербайджанский народ также воспитал исторических личностей в этом плане, и в этом смысле Великий Лидер Гейдар Алиев является одной из величайших личностей, воспитанных нашим народом. Именно его беспримерные заслуги перед нашим народом вознесли Гейдара Алиева на вершину национального лидерства. Благодаря этим службам, 10 мая ежегодно отмечается нашим народом как национальный праздник. Как известно, с приходом к власти великого лидера Гейдара Алиева, 90-летие которого мы отметим в этом году, для азербайджанского народа началась эпоха прогресса и развития. Неслучайно, что целенаправленная политика, проводимая нашим общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, начиная с начала 1970-х годов, направленная на защиту национально-духовных ценностей нашего народа, изучение нашей истории в правильном направлении, повышение роли родного языка, защиту от нападков литературных и художественных образцов, выступавших олицетворением стремления народа к свободе, дала толчок пробуждению национального духа в обществе.

Великий лидер Гейдар Алиев сформировал социально-экономические основы, инфраструктурное обеспечение и национальный кадровый потенциал, необходимые для будущей независимости Азербайджана. Он привил нашему народу идею национальной государственности. Каждый азербайджанец начал ощущать себя гражданином, ответственным за будущее определенной территории. В целях подготовки необходимых стране специалистов по инициативе Гейдара Алиева в период с 1970 по 1982 год и позднее тысячи молодых азербайджанцев были отправлены на учебу в престижные вузы различных городов бывшего СССР. Вышеизложенное — лишь ограниченная часть работы, проделанной в соответствии с политической волей великого лидера Гейдара Алиева в период его руководства Советским Азербайджаном, и все это послужило движущей силой в истории борьбы Азербайджана за независимость к концу 1980-х годов.

Естественно, что в своей деятельности в этом направлении наш общенациональный лидер Гейдар Алиев особое внимание уделял развитию азербайджанского языка. Потому что родной язык — это главный фактор, подтверждающий существование каждой нации. Родной язык — национальное достояние каждой нации, подтверждение существования этой нации. Язык является одним из важных факторов формирования нации. Исторический путь, пройденный народом, его культурный уровень отражаются, прежде всего, в его языке. Язык также является главным инструментом выживания нации в сложные исторические и политические периоды. Народ, утративший свой язык, обречен на уничтожение. Азербайджанский язык также является национальным достоянием азербайджанского народа, и наш народ и нация должны беречь это достояние и передавать наш язык будущим поколениям, поскольку

история продолжается. Современный уровень развития азербайджанского языка подтверждает, что наш народ является одним из древнейших народов мира. Однако нельзя забывать, что в недавнем прошлом азербайджанский язык столкнулся с серьезными проблемами.

Так, после русификаторской политики царской России, в короткий период существования Азербайджанской Демократической Республики в 1918-1920 годах большое значение придавалось развитию нашего языка. Позднее, в годы, когда Азербайджан входил в состав Советской империи, началась новая волна нападков на наш язык. Политика, направленная на уничтожение языка, культуры и национальной самобытности различных народов под видом формирования «советского народа», проявлялась и в Азербайджане. Таким образом, официальным государственным языком в стране был русский, и на официальных мероприятиях обычно преобладали речи на русском языке. Аналогичная ситуация наблюдалась на радио, телевидении и в прессе. В стране была создана такая психологическая обстановка, что даже среди простых людей говорить на азербайджанском языке и не знать русского языка считалось грехом.

Однако общенациональный лидер Гейдар Алиев, любивший и уважавший азербайджанский язык, своим отношением к языку стал примером для всех. Великий лидер, руководивший Советским Азербайджаном с 1969 по 1982 год, продемонстрировал, какую ценность он придавал нашему языку, выступая на азербайджанском языке на различных мероприятиях, хотя многие представители интеллигенции не осмеливались это делать. Он также дал указания по более широкому использованию учебников на азербайджанском языке в русскоязычных школах. Не довольствуясь этим, Великий Лидер добился исторического успеха в 1978 году. Так, в принятой в том же году очередной Конституции Азербайджанской ССР азербайджанский язык впервые приобрел статус государственного языка, наряду с русским. Азербайджан был одной из немногих советских республик, где местный язык имел статус государственного. Великий лидер Гейдар Алиев с первых лет руководства Азербайджанским государством принимал непосредственное участие в решении общественно-политических и идеологических проблем родного языка. За не столь уж большой для истории период в десятилетие выдающийся государственный деятель совершил следующие поистине исторические подвиги.

Во-первых, азербайджанский язык как государственный язык нашел свое отражение в соответствующих законах Азербайджанской ССР (прежде всего в Конституции), и, несмотря на возражения Москвы, в республике был обеспечен официальный статус азербайджанского языка, наряду с русским языком.

Во-вторых, особое внимание уделялось развитию азербайджаноязычных школ и образования, причем в отличие от ряда других советских республик в Азербайджане приоритет отдавался обучению молодежи на родном языке.

В-третьих, руководство государства делало все возможное для развития печати и науки на азербайджанском языке, великие азербайджанские писатели писали свои произведения почти исключительно на родном языке, ведущие печатные органы Союза писателей Азербайджана - журналы «Азербайджан», «Улдуз», газета «Литература и искусство» - издаются на азербайджанском языке.

В-четвертых, история азербайджанского языка изучалась в невиданной ранее последовательности, были созданы многотомные книги «Современный азербайджанский язык», одна из которых – учебник для высших учебных заведений «Современный азербайджанский язык» – была удостоена Государственной премии Азербайджана, а труд ученых, изучающих родной язык, был высоко оценен, по сути, в очередной раз был подтвержден престиж родного языка.

В-пятых, глава республики, не стесняющийся говорить на азербайджанском языке как на официальных, так и на неофициальных встречах и собраниях, практически напрямую влиял на подъем общественно-политических позиций родного языка, подавал пример другим и т. д.

Все это свидетельствует о том, что языковая политика, разработанная и реализуемая общенациональным лидером азербайджанского народа Гейдаром Алиевым, была неотъемлемой частью его политики государственного строительства. Результатом этого стало присуждение Государственной премии Республики учебникам «Современный азербайджанский язык», написанным для вузов, создание всех условий для развития литературы на родном языке, пропаганда классиков азербайджанской литературы.

Усиление общественно-политического влияния родного языка в период национально-освободительного движения в Азербайджане в конце 1980-х — начале 1990-х годов также было прямым результатом политики, проводимой великим лидером Гейдаром Алиевым. Однако в те годы, как и в других областях, в сфере развития языка, языковой политики и языковой культуры в более широком смысле царил крайний хаос, особенно в период нахождения у власти пары ПСР-Мусават, допущенные ошибки в этнокультурологических вопросах негативно отражались на престиже национального языка (государственного языка). Таким образом, историческое наследие последнего периода характеризуется резкими скачками в отношении к родному языку (государственному языку), лишенными какой-либо основы, и стали приниматься «меры», которые в конечном итоге переросли в неконтролируемую ситуацию и поставили под угрозу родной язык в целом. В то же время наименование родного языка «турецким» без проведения широких, всесторонних обсуждений (без консультаций ни с общественностью, ни с экспертами), а также неподготовленное начало перехода с кириллицы на латиницу в дальнейшем породили ряд проблем. Наряду со всем этим, различные речи и нелогичные высказывания ряда «государственных деятелей» и «политических деятелей», не получивших нормального образования и далеких от культуры, стали формировать неуважительное и безответственное отношение к исторически сложившимся нормам и функциональным стилям азербайджанского литературного языка (в целом к морали родного языка) и т. д.

Вернувшись к власти в июне 1993 года по настойчивому требованию народа, великий лидер Гейдар Алиев в короткие сроки добился нормализации и стабилизации экономической, общественно-политической, идеологической и духовной жизни в стране. И одним из вопросов, которому он уделил особое внимание, был вопрос языка. Учитывая серьезность вопроса, глава государства провел обширные обсуждения с участием экспертов, и эти обсуждения оказались весьма продуктивными в решении имеющихся проблем. В целом, великий лидер внес исключительный вклад в определение языковой политики независимого Азербайджанского государства.

Высказывание общенационального лидера, предпринявшего дальновидные шаги по защите и развитию азербайджанского языка: «Именно язык сохраняет национальность нации», имеет глубокий смысл [1]. После обретения Азербайджаном независимости общенациональный лидер, вновь возглавивший государство и народ, дал опыт подхода к вопросу родного языка на новом уровне – уровне, необходимом для строительства независимого государства.

Принятая в 1995 году Конституция закрепила азербайджанский язык как один из символов нашей национальной государственности. Широкие общественные обсуждения, проведенные накануне принятия Конституции относительно наименования государственного языка, способствовали повышению престижа азербайджанского языка и наглядно продемонстрировали, что означает государственный язык для независимого государства [4]. Эти дискуссии показали, что не только общественное мнение страны, но и эксперты выступают против безоговорочного обозначения родного языка как «турецкого». Прежде всего потому, что называть оба самостоятельных тюркских языка одним и тем же названием не оправдывает себя, и на практике неизбежно приходится называть их отдельными названиями (азербайджанский турецкий – турецкий турецкий).;

Различные народы и этнические группы нетюркского происхождения, проживающие на территории Азербайджана, обеспокоены тем, что «азербайджанский язык» называют «турецким», и ряд сил используют это для разжигания чувств «мелкого национализма»;

Название «азербайджанский язык» успешно используется уже несколько десятилетий и имеет достаточно большой опыт развития [2].

Подписанный нашим Национальным Лидером в 2001 году Указ «О совершенствовании применения государственного языка» стал не просто текущим документом [10], а крупным политическим событием, имеющим особое историческое значение. Именно в результате языковой политики, проводимой Великим Лидером Гейдаром Алиевым, во всех государственных и негосударственных организациях, в учреждениях, где ранее не использовался азербайджанский язык, был установлен государственный язык в прямом смысле этого слова. Также был завершён процесс перехода на латинскую графику. 30 сентября 2002 года великим лидером Гейдаром Алиевым был утверждён Закон «О государственном языке Азербайджанской Республики» [3]. В этом документе указано, что Азербайджанская Республика считает использование азербайджанского языка в качестве государственного одним из основных признаков своей независимой государственности, заботится о его применении, защите и развитии, создаёт основу для удовлетворения национально-культурных потребностей самовыражения азербайджанцев всего мира, связанных с азербайджанским языком. Настоящий закон в соответствии с Конституцией страны регулирует правовой статус азербайджанского языка как государственного языка в Азербайджанской Республике. За последние годы этот закон был существенно усовершенствован.

По решению великого лидера Гейдара Алиева 1 августа ежегодно отмечается как День азербайджанского алфавита и азербайджанского языка. Кстати, согласно Указу общенационального лидера Гейдара Алиева от 9 августа 2001 года, 1 августа в нашей республике отмечается как День азербайджанского алфавита и азербайджанского языка [11]. Это знаменательное и важное событие в истории азербайджанского языка. Кроме того, на основании других принятых указов и распоряжений сделаны важные шаги по развитию нашего языка и повышению качества образования на родном языке. Великий лидер неоднократно подчеркивал на встречах с представителями нашей диаспоры в разных странах, что каждый азербайджанец, независимо от того, в какой стране он проживает, не должен забывать свой родной язык, национальные обычаи и традиции. «Хорошо, что азербайджанский язык отвечает всем требованиям». «Точнее, его огромный потенциал позволил ему занять достойное место среди языков мира», — это выражение также принадлежит нашему великому лидеру.

Сегодня Президент Азербайджана Ильхам Алиев успешно продолжает языковую политику, проводимую общенациональным лидером Гейдаром Алиевым. Ярким свидетельством этого является появление массовых изданий на латинице. В целом политика общенационального лидера азербайджанского народа создала такие исторические условия для прогресса родного языка – национального языка – в Азербайджане, что мы полностью уверены в том, что эта политика будет успешно продолжаться ещё долгие годы [8].

Похвально, что Президент Азербайджана Ильхам Алиев, достойно претворяющий в жизнь идеи общенационального лидера, с большой чуткостью относится к нашему родному языку, национальным обычаям и традициям, древней культуре. Переиздание значимых произведений, отражающих азербайджанскую литературу и азербайджанскую мысль, на латинской графике состоялось именно по инициативе главы государства. Указ Президента «Об осуществлении массовых изданий на азербайджанском языке с латинской графикой», подписанный 12 января 2004 года, также полностью решил проблемы, связанные с алфавитом. В результате массовые издания были переведены на латинскую графику. На основании последующих распоряжений главы государства фонд литературы на латинской графике республиканской библиотечной сети пополнился новыми изданиями из серий «Библиотека мировой литературы» (150 томов), «Библиотека мировой детской литературы» (100 томов) и «Библиотека азербайджанской литературы» (100 томов) [7].

Одной из важных и успешных мер, реализованных Президентом Ильхамом Алиевым, стал Указ «Об издании Азербайджанской национальной энциклопедии», подписанный 13 января 2004 года. Президент Ильхам Алиев неоднократно указывал, что наш родной язык и

литература являются одними из главных факторов сохранения наших национальных особенностей, говоря: «Именно наш язык, литература, история и традиции сохраняют нас как нацию» [6].

Глава государства также подписал Распоряжение от 23 мая 2012 года «О Государственной программе по использованию азербайджанского языка в соответствии с требованиями времени в условиях глобализации и развития лингвистики в стране». В приказе говорится: «В последнее время следует отметить, что неисчерпаемые возможности современного азербайджанского литературного языка не используются должным образом и неправильно [5].

Эксперты не всегда способны проявить гибкость в выявлении и предотвращении проникновения инородных элементов, способных подорвать уникальные закономерности развития нашего литературного языка. В результате становится очевидным ряд проблем в применении нашего государственного языка» [8].

Таким образом, азербайджанский язык, формировавшийся на протяжении тысячелетий и сохранившийся до наших дней, является символом древности нашего народа и предметом гордости. Сегодня существование нашего независимого государства является важной исторической возможностью для сохранения нашего языка и его достойного места среди языков мира. Именно языковая политика, заложенная великим лидером Гейдаром Алиевым, составляет основу наших успехов в этой области.

Список использованной литературы

1. Гейдар Алиев и культура: обращения, выступления, интервью, поздравления, сведения: в 3-х томах. -Т.З. 1997-1998г.-Нулар, 2008.-520 с.
2. Гейдар Алиев и культура: обращения, выступления, интервью, поздравления, сведения: в 3-х томах. -Т.З. 1999-2003г.-Нулар, 2008.-536 с.
3. Закон Азербайджанской Республики «О государственном языке Азербайджанской Республики» 2002г.
4. Конституция Азербайджанской Республики 12 ноября 1995
5. Постановление Кабинета Министров Азербайджанской Республики «Об утверждении «Положения о Комиссии по терминологии при Кабинете Министров Азербайджанской Республики» от 26 ноября 2012 года
6. Распоряжения Президента Азербайджанской Республики «О Государственной программе по использованию азербайджанского языка в условиях глобализации в соответствии с требованиями времени и развитию языкознания в стране» от 23 мая 2012 года,
7. Распоряжения Президента Азербайджанской Республики «Об усилении материально-технической базы Института языкознания имени Насими Национальной Академии Наук Азербайджана» от 29 мая 2012 года,
8. Распоряжения Президента Азербайджанской Республики «Об утверждении «Государственной программы по использованию азербайджанского языка в условиях глобализации в соответствии с требованиями времени и развитию языкознания в стране» от 9 апреля 2013 года,
9. Распоряжения Президента Азербайджанской Республики «О ряде мер по обеспечению более широкого использования азербайджанского языка на электронном пространстве» от 17 июля 2018 года
10. Указ Президента Азербайджанской Республики «О совершенствовании применения государственного языка» от 18 июня 2001 года
11. Указ Президента Азербайджанской Республики «Об учреждении Дня азербайджанского алфавита и азербайджанского языка» от 9 августа 2001 года

HEYDƏR ƏLİYEV İDEOLOGİYASI MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR KONTEKSTİNDƏ

Günəl Fazil qızı Zeynallı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Sumqayıt Dövlət Universiteti

gunel185@gmail.com

Məlumdur ki, hər bir xalqın milli təfəkkürünün, milli şüurunun və mənəviyyatının formalaşmasında milli-mənəvi dəyərlərin rolu danılmazdır. Milli-mənəvi dəyərlər dedikdə milli ideologiya, milli tarix, milli özünüdərk, milli mədəniyyət və ədəbiyyat, milli dil, milli musiqi və s. başa düşülür. Milli-mənəvi dəyərlər və Azərbaycançılıq hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün doğma və müqəddəsdir. Çünki qədim dövlətçilik ənənələrinə malik olan Azərbaycan xalqı tarixin ağırlı-acılı sınaqlarına, buxovlarına məruz qalmasına baxmayaraq, öz milli dəyərlərinə sadıq qalmış və bunu nəsil-dən-nəsilə layiqli şəkildə ötürərək yaşatmışdır.

Milli mənəvi dəyərlər anlayışı və Heydər Əliyev şəxsiyyəti bir-biriylə sıx vəhdət təşkil edir. Çünki Ümummilli lider Heydər Əliyev milli genetik kökə, etnosa bağlı olan və tarixi keçmişimizə, milli ədəbiyyata, mədəniyyətə, folklorla dəyər verən, hörmətlə yanaşan siyasətçi olmuşdur. 1969-cu il iyulun 14-də siyasi hakimiyyətə qədəm qoyan Ulu Öndər elə ilk günlərdən hər cür çətinliklərə, təzyiqlərə sinə gərərək, Azərbaycan xalqının milli heysiyyətini yüksəltmək, onu öz şərəfli soykö-künə qaytarmaq, zəngin bədii-mədəni irsini yaşatmaq üçün tədbirlər gerçəkləşdirmişdir.

Heydər Əliyev üçün milli-mənəvi dəyərlər müstəvisində üç əsas komponent mövcuddur:

- dil,
- din,
- adət-ənənə.

“Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz Azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”, - deyən Ulu Öndər Azərbaycançılıq ideologiyasını milli ideologiya kimi irəli sürürərək, milli-mənəvi dəyərlərimizi həm də dövlət quruculuğu prosesinin mühüm atributu kimi dəyərləndirirdi. Mənsub olduğu xalqın tarixi keçmişinə, mənəvi irsinə və milli dəyərlər sisteminə sönməz məhəbbət duyğularıyla yanaşan Ulu Öndər deyirdi: “Hər xalqın özünə, öz tarixi köklərinə, əcdadları tərəfindən yaradılmış milli-mənəvi dəyərlərinə bağlılığı böyük amildir. Biz də indi dünyanın mütərəqqi mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək, xalqımızın mədəni səviyyəsini daha da inkişaf etdirərək, gənc nəsli daha da sağlam əhval-ruhiyyədə, saf əxlaqi əhval-ruhiyyədə tərbiyələndirməliyik”. [4]

Xalqın milli dirçəlişini təmin etmək, onun milli qürur hissini özünə qaytarmaq naminə Heydər Əliyev sovetlər dönəmində klassik yazıçı və şairlərimizin xatirəsini əbədləşdirmiş, görkəmli vətənpərvər ziyalılarımızı imperiyanın xüsusi dövlət orqanlarının təqibindən xilas etmiş, milli dövlətçilik ənənələrinin güclənməsinə xidmət edən qiymətli əsərlərin işıq üzü görməsinə şərait yaratmışdır. Bir zamanlar millətçilik damğası ilə günahlandırılan və təqiblərə məruz qalan Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza Ulutürk, Ziya Bünyadov kimi vətənpərvər şəxsiyyətləri ən sıxıntılı vaxtlarında müdafiə etməsi, repressiyaya məruz qalaraq 1937-ci ildə Sibirə sürgün olunan görkəmli dramaturq Hüseyn Cavidin nəşinin 1981-ci ildə uzaq Sibirdən Azərbaycana gətirilməsi üçün apardığı ardıcıl mübarizə onun milli soykökə bağlı bir şəxsiyyət olduğunu sübuta yetirir.

Azərbaycan xalqının milli mənəviyyatı sayılan “Kitabi-Dədə Qorqud”un xilas, hətta bu sahədə yenidən ardıcıl tədqiqatların aparılması, dastanın təbliği və daha geniş müstəvidə tanınması naminə eposun motivləri əsasında bədii filmin çəkilişi, Nizami, Xaqani, Füzuli, Nəsimi, Vaqif, Üzeyir Hacıbəyov kimi söz və musiqi ustalarının yaradıcılıq nümunələrinin postsovet məkanında təbliği və təşviqi bu istiqamətdə atılan addımlardan hesab olunur. 1972-ci ildə Aşıq Ələsgərin 150 illik yubileyinin istər Bakı, istərsə də Moskvada ali səviyyədə keçirilməsi də bunu təsdiqləyir.

“... Biz Azərbaycançılığı, Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”, - deyən fenomen şəxsiyyət Heydər Əliyevin ana dilinə münəibət çox

həssas olmuşdur. O, öz ana dilini bilməyənləri şikəst adlandıraraq qeyd edir ki, millətin bütövlüyün ilk atributu məhz dildir. Milli tariximizə Heydər Əliyev epoxası kimi daxil olmuş 1969-2003-cü illərdə Ulu Öndər Azərbaycan dilinin dövlət dili statusuna yüksəlməsi yolunda əsl milli mübarizə nümayiş etdirmişdir. Sovetlər rejiminin tətbiq etdiyi bütün maneələri aşaraq, bir çox dövlət səviyyəli tədbirlərdə Heydər Əliyevin Azərbaycan dilində səlis çıxışı cəsarətli bir addım idi. Bu istiqamətdə olan tarixi çıxışlar bir çox ziyalılarımıza, respublika rəhbərliyinə Azərbaycan dilinə qayğı və ehtiramı haqda bir xəbərdarlıq idi ki, bu da gedişatda milli özünüdərkdə müstəsna rol oynadı. Çox keçmədən Azərbaycan dili nüfuzlu məclislərə, dövlət əhəmiyyətli tədbirlərə yol açdı. Heydər Əliyevin qayğısı və səyi nəticəsində ali məktəblər üçün dördcildlik "Müasir Azərbaycan dili" dərsliyinə, "Azərbaycan dilinin dialektologiyasının əsasları" dərs vəsaitinə respublika Dövlət mükafatları verildi, təhsil müəssisələrində ana dilinin tədrisinə ayrılan saatların miqdarı artırıldı.

1995-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyada Azərbaycan dili milli dövlətçiliyimizin rəmzlərindən biri olaraq təsbit edildi. 2001-ci ildə Ümummilli Liderimizin imzaladığı "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Fərman isə yalnız sadəcə adi bir sənəd deyil, xüsusi tarixi əhəmiyyət daşıyan böyük siyasi hadisə idi. Məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin yürütdüyü dil siyasətinin nəticəsi idi ki, bütün dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarında, indiyə qədər Azərbaycan dilindən istifadə etməmiş qurumlarda belə dövlət dili, sözün həqiqi mənasında, bərqərar edildi. Eləcə də, latın qrafikasına keçid prosesi başa çatdırıldı. 30 sentyabr 2002-ci il tarixində isə Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün şərait yaradır. Heydər Əliyevin 2001-ci il avqustun 9-da imzaladığı Sərəncama əsasən avqustun 1-i respublikamızda Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Günü kimi qeyd edilməsi Azərbaycan dili tarixində əlamətdar bir hadisədir. Dahi şəxsiyyət mənəviyyətlə bağlı məşhur 2001-ci ilin avqust bəyanatında milli mentalitetlə əlaqədar məxsusi olaraq, vurğulamışdır ki, hər xalqın öz mentaliteti var. Bizim Azərbaycan xalqının mentaliteti onun böyük sərvətidir. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzəməz. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzər dəyərlərə malik ola bilməz. Biz də indi dünyanın mütərəqqi mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək, xalqımızın mədəni səviyyəsini daha da inkişaf etdirərək, bunu gənc nəsillərə sağlam bir şəkildə ötürməli və gənc nəsli saf əxlaqi əhval-ruhiyyədə tərbiyələndirməliyik.

Azərbaycanın dövlət-din münasibətləri modeli xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri ilə sıx şəkildə bağlıdır ki, bunun da özünün ciddi tarixi-siyasi əsasları vardır. Belə ki, tarixən müxtəlif ictimai-siyasi quruluşlarda yaşamasına baxmayaraq, xalqımız özünün milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamışdır. Heydər Əliyev Azərbaycanın əhalisinin çoxmilli tərkibə malik olmasını nəzərə alaraq, vicdan və dini etiqad azadlığının, dini təhlükəsizliyin təmin edilməsi və dünyəvi dövlət-din münasibətləri modelinin möhkəmlənməsi istiqamətində həyata keçirdiyi uğurlu siyasətin nəticəsində Azərbaycanda dini sabitlik möhkəmləndi. Azərbaycan tarixən tolerantlıq, dini dözümlülük xüsusiyyətləri ilə seçilsə də, tam əminliklə deyə bilərik ki, çağdaş günümüzdə beynəlxalq standartlara cavab verən tolerantlıq ölkəmizdə məhz Heydər Əliyevin xidmətləri sayəsində qurulmuşdur. Çıxışlarının birində Ümummilli Lider qətiyyətlə bildirmişdir ki, Azərbaycan Respublikası çoxmillətli bir dövlətdir və Azərbaycanda müsəlmanlarla yanaşı, başqa dinlərə mənsub olan vətəndaşlar da yaşayır. Azərbaycan müstəqil, demokratiya prinsiplərinə mənsub olan bir dövlət kimi öz ərazisində yaşayan bütün xalqlara, bütün millətlərə dinindən, dilindən, irqindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, azadlıq və hüriyyət imkanları verir.

Ümummilli Liderin milli-tarixi yaddaşın bərpası işlərinə sahəsində mühüm xidmətlərindən biri də vaxtilə qadağalara məruz qalan milli və dini bayramlar, adət və mərasimlər xalqa qaytarılması oldu. ötən əsrin 70-ci illərində Novruz bayramı ilk dəfə olaraq məhz Ulu Öndərin xeyir-duası ilə qeyd olunmuş, dövlət televiziyası ilə yayımlanmışdır. Ümumxalq bayramının yüksək səviyyədə keçirilməsi Azərbaycan xalqının milli ruhunu yüksəltmiş, milli irsə böyük məhəbbət yaratmış, milli özünüdərk gücləndirmişdir. Novruz adət-ənənələri o dövrdə çəkilmiş filmlərdə də özünə yer tapmışdır. Ulu Öndər hər il qədim milli bayramımız olan Novruzda əhali ilə bayramlaşmağa çıxar,

azad və müstəqil xalqımızın Novruz sevinclərindən zövq alardı. Heydər Əliyev bu əziz bayramda xalqın arasında olmaqdan sonsuz qürur hissi duyar, bayram münasibətilə təşkil olunan təntənəli tədbirlərdə iştirak edər, sadə insanlarla səmimi söhbətlər edər. Milli adət-ənənələrimizə, o cümlədən Novruz bayramına yüksək qiymət verən Ulu Öndər bu bayram haqqında demişdir: “Novruz xalqımızın əsrlərdən bəri qoruyub saxladığı və bütün dövrlərdə həmişə əziz tutduğu bayramlardan biridir. Onun tarixi də Azərbaycan xalqının tarixi kimi kəşməkəşli, enişli-yoxuşlu olmuşdur. Bu ulu bayramın müstəqil respublikamızda dövlət səviyyəsində qeyd edilməsi öz milli köklərimizə, adət-ənənələrimizə, tarixi keçmişimizə dərin ehtiram bəslədiyimizi və sarsılmaz tellərlə bağlı olduğumuzu nümayiş etdirir”. [2] Bolluğun, bərəkətin, canlanmanın, tərəvətin, oyanışın və xeyir-xahlığın təəcəssümü olan Novruz bayramı artıq UNESCO tərəfindən beynəlxalq səviyyədə də qeyd olunur. Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın söyləri nəticəsində xalqımızın bu əziz el bayramı artıq UNESCO-nun Qeyri-maddi Mədəni İrs Siyahısına daxil edilmişdir. 2010-cu il fevralın 23-də isə BMT Baş Məclisi 21 mart tarixini Beynəlxalq Novruz Günü elan etmişdir.

Milli dəyərlərimizin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Milli dövlətçilik və milli-mənəvi dəyərlər bir tamlıq təşkil edir. Yalnız milli kimliyi bəlli olan və özünü bir millət kimi dərk edən xalqın bitkin inkişaf konsepsiyası ola bilər. Dahi lider Heydər Əliyev nəinki bu konsepsiyayı yaratdı, həm də çox böyük ustalıqla və əzmlə yorulmadan onu reallaşdırdı. “Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam!”- deyən Ulu Öndər bütün həyatı boyu mənəvi-əxlaqi və dini dəyərlərimizin sadıq himayədarı oldu.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Adil Abdulla Əl-Fələh. Heydər Əliyev və milli mənəvi dəyərlər/Adil Abdulla Əl-Fələh; elmi red. və ön sözün müəll. A.Paşazadə; dizayn M.Xəlilov. Bakı: Qismət, 2007, 108 s.
2. Azadi Sevinc. Heydər Əliyev və milli-tarixi yaddaşın bərpası olan Novruz bayramı. Səs.-2023.-14 mart.-№46.-S.6.
3. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı [Mətn] /elmi red. B.Ə.Nəbiyev; AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu.- Bakı: Şərq-Qərb, 2009, 248 s.
4. Heydər Əliyev. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz. Səs.-2018.-3 may.-№85.-S.8-9.

MÜSTƏQİLLİYİMİZİ VƏ SUVERENLİYİMİZİ ƏBƏDİ EDƏN LİDER: HEYDƏR ƏLİYEV

^{1,3}Şəhla Qənbər qızı Xəlilova, ^{2,3}Eldar Rəsul oğlu Həsənov

¹fizika üzrə fəlsəfə doktoru

shahlaganbarova@gmail.com

²fizika-riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

³Bakı Dövlət Universiteti

ETN Fizika İnstitutu

Müstəqil Azərbaycanın ilk konstitusiyası Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanıb və 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilmiş ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunub və həmin ilin noyabrın 27-də qüvvəyə minib.

Ümumilikdə Azərbaycanın tarixində bu dördüncü konstitusiyadır. Azərbaycanın ilk Konstitusiyası 1921-ci ilin mayın 19-da, SSRİ Konstitusiyasına uyğun hazırlanmış yeni nəşr 1925-ci il martın 14-də qəbul olunmuşdu. 1978-ci ilin aprelın 21-də SSRİ Konstitusiyasına uyğun olaraq, dəyişikliklər olunmuş və qəbul edilmişdir [6, 7, 8].

Ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörənliyin, əsaslı islahatlar hesabına respublikamızda böyük dəyişikliklər oldu. Azərbaycan inkişaf yoluna çıxdı. Ölkədə bütün sahələrdə yaşanan xaos aradan qaldırıldı.

2025-ci il Azərbaycanda “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilməsi də heç də təsadüfi deyil. 2025-ci ildə Konstitusiyamızın qəbul edilməsinin 30-cu və Vətən müharibəsindəki Zəfərimizin 5-ci il dönümüdür.

Konstitusiya 1995-ci ilin may ayında formalaşdırıldı və həmin ilin oktyabrında ümumxalq müzakirəsinə verildi. 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsinə çıxarıldı [1].

Konstitusiya həm də Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyi qarşısındakı böyük xidmətlərindən biridir. Bu Konstitusiya müstəqil dövlət quruculuğu prosesini tənzimləyən, demokratik inkişafa təminat yaradan, cəmiyyətin siyasi, sosial, mədəni, iqtisadi sferalarında köklü dəyişiklikləri özündə ehtiva edən mütərəqqi sənəd idi.

Müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunmasını dövlətin ali məqsədi kimi bəyan etdi. İnsan və vətəndaş hüquqlarının, azadlıqlarının müdafiəsini qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları üzərinə ümdə vəzifə olaraq qoydu. Təsadüfi deyil ki, şəxsiyyətin toxunulmazlığı, insan həyat və sağlamlığının qorunması, layiqli həyat səviyyəsinin təmin olunması, humanizm və insanpərvərlik prinsipləri Azərbaycan Konstitusiyasının başlıca mahiyyətini təşkil edir.

1996-cı il 1 noyabr tarixli Fərmana əsasən hər il noyabrın 12-si Konstitusiya Günü kimi qeyd edilməyə başlandı.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsindən 30 il ötür. Bu 30 ildə ölkəmizin inkişafı nəticəsində yeni dövrün tələblərinin yaratdığı zərurətlə əlaqədar Azərbaycan Konstitusiyasına bir neçə dəfə əhəmiyyətli dəyişikliklər və əlavələr edilib. 2002-ci il avqustun 24-də referendum yolu ilə Konstitusiyanın 24 maddəsində 29, 2009-cu il martın 18-də isə 25 maddəyə 30-dan artıq əlavə və dəyişiklik olunub. Bu dəyişikliklər Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi bazasının daha da güclənməsindən, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına daha etibarlı təminat verilməsindən irəli gəlirdi [2].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş referendumla Konstitusiyaya üçüncü dəfə əlavələr və dəyişikliklər edilib. Konstitusiyanın 29 maddəsinə edilən 41 əlavə və dəyişiklik müxtəlif sahələri əhatə etməklə, ali dövlət hakimiyyəti, məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının və bələdiyyələrin işinin təkmilləşdirilməsinə, insan hüquqları və azadlıqlarının daha səmərəli təmin edilməsinə, hüquq və azadlıqların müdafiəsində dövlət və bələdiyyələrin məsuliyyətinin artırılmasına yönəlib.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına edilən əlavə və dəyişikliklər nəticəsində Əsas Qanunumuz daha da təkmilləşdirilərək yeni dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılıb.

Böyük Zəfərə gedən yol 1993-cü ildə müasir siyasətimizin lideri Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə başladı. Məhz peşəkar ordu quruculuğunun əsası 1993-cü ildə qoyuldu və ordu quruculuğuna elmi prinsiplə yanaşıldı, orduda siyasiləşməyə son qoyuldu. 1995-ci ildə atəşkəs elan olunsa da mərfun düşmən öz əməlindən əl çəkmirdi. Dəfələrlə atəşkəsi pozub, dinc əhalini qətlə yetiriblər. Nə qədər səbr etsək də, sülh yolu ilə bu müharibəni bitirmək istəsək də, Tovuz hadisələri bu səbrə son qoydu. Nəhayət, 2020-ci il sentyabrın 27-dən başlayan növbəti hərbi basqına cavab olaraq, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri Ali Baş Komandanın rəhbərliyi altında Vətən müharibəsinə başlamışdır. Məhz 27 sentyabrda öldü var döndü yoxdur andı verildi və bu and yerinə yetirildi. Bu müharibədə tək vuruşan əsgər və zabitlərimiz olmayıb, bu müharibədə yaralılarımızı həyata qaytaran həkimlərimiz də vuruşub, arxa cəbhədə çalışan mülki insanlarımız da vuruşub, eyni zamanda informasiya müharibəsi aparılıb. Xalqımız əsl birlik və həmrəylik nümayiş elədi. Təbii ki, müharibəyə başlayanda Cənab Prezidentimiz İlham Əliyev öz xalqına, öz ordusuna arxalanmışdır. Xalq da ordu da hər zaman prezidentimizin yanında olduğunu və sona kimi olacağın göstərdi. Yumruq olub düşməyə sarsıdıcı zərbələr endirdik. 27 sentyabrdan 8 noyabra gedən 44 günlük yol çətin və qürurlu yol oldu. Bu yol 30 illik işğala son qoydu. Bu yolu milli gücümüzün, hərbi potensialın, siyasi, iqtisadi və ən əsası milli həmrəylik hesabına getdik. Bu yol haqq yolu idi. Elə buna görə də milli ruhda böyümüş gənclərimiz bu yolu qürurla getdi, canları-sağlamlıqları bahasına işğal olunmuş torpaqlarımızı azad etdi və tarixə QALIB AZƏRBAYCAN səhifəsini yazdı. Nəhayət, 10 noyabr 2020-ci il tarixində 44 günlük müharibə bitdi və bəyannamə imzalandı [3, 4, 5].

2023-cü il 19 sentyabrda başlamış və 24 saat davam etmiş anti-terror əməliyyatı Azərbaycan ordusunun qüdrətini bir daha dünyaya sübut etdi və Azərbaycan dövlətini zirvələrə ucaltdı. Bir daha sübut olundu ki, milli düşüncə tərzinin formalaşmasına heç bir qüvvə maneə ola bilməz. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü bərpa olundu. 24 saatlıq əməliyyat nəticəsində rəşadətli azərbaycan ordusu qarşısında qoyulmuş bütün vəzifələri yüksək peşəkarlıqla yerinə yetirilmişdir. Beləliklə növbəti parlaq qələbə nəticəsində Suverenlik bərpa olundu [4].

19 sentyabr 2024-cü ildə Azərbaycan Respublikasında Dövlət Suverenliyi Günü'nün təhsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev Sərəncam imzalamışdır. Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndinə əsasən hər il sentyabrın 20-si Azərbaycan Respublikasında Dövlət Suverenliyi Günü kimi qeyd olunur.

Qürur hissi ilə deyə bilərik ki, Azərbaycan tarixinə daha bir tarixi gün əlavə olundu: 15 oktyabr 2023-cü il. Bu tarixdə Müzəffər Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyevin uğurlu siyasətinin və Ordumuzun gücü sayəsində Xankəndidə, Xocalıda, Ağdərədə, Xocavənddə və Əsgəranda üçrəngli bayrağımız ucaldı. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün və suverenliyinin bərpa olunması cənab Prezidentin 20 illik fəaliyyətinin zirvəsini təşkil edir. Həqiqətən də, Müzəffər Ali Baş Komandan, cənab İlham Əliyev nəyi, necə və nə zaman etməyi hamıdan yaxşı bilir. Zəfərimiz Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulmuş böyük siyasətin və möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən uğurlu siyasətin, sözün əsl mənasında, zirvəsidir.

Vətən müharibəsi Azərbaycanın müasir və ən yeni tarixində əsrlər boyu yaşayacaq və təhlil olunacaq bir hadisədir. Vətən müharibəsi yüz illərin prosesləri nəticəsinə yekun vuran böyük hadisədir. İstər hərbi quruculuğu sahəsində olsun, istər iqtisadi islahatlar bunlar hamısı hər tərəfli hazırlanmış sistemli fəaliyyət proqramının nəticəsi olaraq meydana çıxdı. Azərbaycan Respublikasının suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda gedən mübarizədə qəhrəmanlıq göstərən əsgər və zabitlərimiz, ön cəbhədə yaralı zabit-əsgərlərimizə tibbi yardım göstərən tibb işçilərimiz, arxa cəbhədə çalışan mülki insanlarımız, bütövlükdə xalqımız əzm və iradə, bir yumruq kimi birlik və həmrəylik nümayiş etdirdilər.

Şəhidlərimizin, əsgər və zabitlərimizin qanı-canı bahasına əldə edilmiş suverenliyimiz bizim milli sərvətimizdir. Biz öz qürur dövrünü yaşayırıq. Zəfər dövrünü yaşamaq hər nəsilə qismət olmur. Bizə nəşib olubsa özümüzü xoşbəxt sana bilərik. Əgər ərazi bütövlüyünün və suverenliyinin bərpası şəhidlərimizin payına düşübsə, ərazi bütövlüyünü və suverenliyi qoruyub saxlamaq bizim payımıza düşür [5].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Рәчәбли, Рә`на. Азәрбајчан Республїкасы Конститусїясынын баш ме`мары / Р. Рәчәбли ; елми ред. Г. Ә. Рәчәбли. - Бақы : Мүтәрчим, 1999. - 15 с.
2. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası / tərt.: Q. Əliyeva, G. Hacızadə, red., ön sözün müəll. S. C. Həsənova. - Bakı : Azərbaycan nəşriyyatı, 2011. - 304 s.
3. Xəlilova Ş.Q. Zəfər bayramın mübarək, AZƏRBAYCAN!
<https://sesgazeti.az/news/politics/1102973.html>
4. Xəlilova Ş.Q. Şəhidlər və qazilər qürur mənbəyimizdir.
<https://sesgazeti.az/news/politics/1092254.html>
5. Xəlilova Ş.Q. Müasir siyasətin banisi - Ulu öndər Heydər Əliyev.
<https://sesgazeti.az/news/politics/1093945.html>
6. Xudiyev, Nizami Manaf oğlu. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili / N. M. Xudiyev ; red. A. A. Axundov. - Bakı: Təhsil, 1997. - 288 s.
7. Sadıqlı, Ayşən Əsəd qızı. Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili / A. Ə. Sadıqlı; elmi red. Y. M. Seyidov.- Bakı: Mütərcim, 2011.- 180 s.
8. Seyidov, Ənvər. Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası / Ə. Seyidov.- Bakı: UniPrint, 2009.-255 s.

AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT XİDMƏTLƏRİNİN RƏQƏMSALLAŞDIRILMASINDA HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNİN ROLU VƏ GƏLƏCƏK İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

^{1,2}Məftun İsmayıl oğlu İsmayılov, ²Mədinə İntiqam qızı İsmayılova

¹riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

meftunismayilov@ndu.edu.az

²Naxçıvan Dövlət Universiteti

Giriş

Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması, müasir cəmiyyətlərin inkişafında mühüm bir mərhələdir və hər bir dövlətin idarəetmə səmərəliliyini artıran bir vasitə kimi çıxış edir. Bu proses, dövlətin vətəndaşlarla münasibətlərinin inkişaf etdirilməsinə, xidmətlərin daha sürətli və şəffaf şəkildə təqdim olunmasına, bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasına və əhalinin həyat keyfiyyətinin yüksəlməsinə imkan verir. Son onilliklər ərzində rəqəmsal transformasiya, dövlət idarəçiliyinin bütün sahələrinə nüfuz etmiş və dövlət xidmətlərinin müasirləşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Azərbaycanın dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasında ən mühüm təşəbbüslərdən biri, şübhəsiz ki, Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə atılmışdır. Müstəqil Azərbaycanın inkişafı yolunda informasiya texnologiyalarının və rəqəmsal sistemlərin tətbiqinin vacibliyini erkən dövrlərdə dərk edərək, bu sahədə uzunmüddətli islahatlara başlamışdır. Onun dövlət xidmətlərində texnologiyaların tətbiqi ilə bağlı irəliləyişləri, yalnız müasir dövrün idarəetmə tələblərinə cavab verməklə yanaşı, həm də ölkənin iqtisadi və sosial həyatının inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən islahatlar, dövlətin idarəetmə sahəsində özünü göstərmiş və informasiya texnologiyalarının dövlət xidmətlərində tətbiqi ilə əlaqədar bir çox əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. Elektron hökumət modelinin tətbiqi, informasiya mübadiləsinin sürətləndirilməsi, ictimai xidmətlərin daha əlçatan olması və vətəndaşların dövlətə olan etibarının artırılması məqsədilə atılan addımlar, ölkədəki rəqəmsal transformasiyanın əsasını qoymuşdur.

Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasının Azərbaycan üçün nə qədər vacib və strateji əhəmiyyət kəsb etdiyi, bu prosesin cəmiyyətin bütün təbəqələrinə necə təsir etdiyi barədə də müzakirələr aparılacaq. Bu baxımdan, Heydər Əliyevin idarəçilik sahəsindəki irsi, müasir dövlət idarəçiliyinə keçid üçün əvəzolunmaz bir bələdçi olmuşdur. Onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən elektron hökumət təşəbbüsləri, yalnız ölkənin iqtisadi inkişafına deyil, həm də cəmiyyətin daha yaxşı idarə edilməsinə, dövlət vətəndaş əlaqələrinin təkmilləşməsinə və dövlət qurumları arasında əlaqələrin optimallaşdırılmasına xidmət etmişdir.

Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlət idarəçiliyində texnologiyaların tətbiqi

Ümummilli Lider Azərbaycanın dövlət idarəçiliyində informasiya texnologiyalarının tətbiqinə müstəsna əhəmiyyət vermiş və bu istiqamətdə bir çox islahatlar həyata keçirmişdir. Onun dövründə texnologiyaların tətbiqi, yalnız dövlət xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı deyil, həm də iqtisadi inkişafın təmin olunması üçün də mühüm bir addım olmuşdur. İnformasiya texnologiyaları, ölkənin digər sahələrindəki inkişafın təməlini qoymuş və dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasına doğru atılan ilk addımları təmin etmişdir.

1. İnformasiya texnologiyaları infrastrukturu və müasir dövlət idarəçiliyi: Heydər Əliyevin dövründə informasiya texnologiyalarının tətbiqi istiqamətində həyata keçirilən islahatların əsas məqsədi, dövlət idarəçiliyinin şəffaflığını və səmərəliliyini artırmaq olmuşdur. Bu məqsədlə, məlumatların toplanması, saxlanması və idarə edilməsi üçün müasir texnologiyalar tətbiq edilməyə başlanmışdır. Dövlət orqanları arasında məlumat mübadiləsi üçün yaradılan mərkəzləşdirilmiş sistemlər, dövlətin vətəndaşlara təqdim etdiyi xidmətləri sürətləndirmiş və onların keyfiyyətini artırmışdır.

Eyni zamanda, bu dövrdə müasir kommunikasiya vasitələrinin tətbiqi, dövlət xidmətləri ilə vətəndaşlar arasında əlaqələrin daha da gücləndirilməsinə səbəb olmuşdur. Müxtəlif sahələrdəki

dövlət qurumlarının informasiya texnologiyalarından istifadəsini təşviq edilərək, dövlətin idarəetmə bacarığı artırılmışdır. Həmçinin, bu texnologiyaların tətbiqi ilə bürokratik əngəllər azalmış və vətəndaşların hüquqları daha effektiv şəkildə qorunmuşdur.

2. Elektron hökumət ideyasının irəliləməsi: Dövlət idarəçiliyində şəffaflıq və vətəndaş məmnuniyyətini təmin etmək məqsədilə “Elektron Hökumət” ideyasını irəli sürülmüşdür. Bu ideya, dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması üçün əsas strategiya kimi qəbul edilmişdir. 2000-ci illərin əvvəllərində “Elektron hökumət” sistemi qurulmağa başlanmış və 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasında Elektron Hökumət Strategiyası qəbul edilmişdir. Bu strategiya, dövlət xidmətlərinin rəqəmsal formada təqdim olunmasını təmin edən vətəndaş-məmur münasibətlərindəki ən müasir yanaşmalardan biri olmuşdur [1].

Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasında Heydər Əliyevin töhfələri

Heydər Əliyevin dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasında verdiyi töhfələr, onun dövründəki islahatların bir çox aspektlərini əhatə etmişdir. Azərbaycan hökumətinin 2000-ci illərin əvvəllərində dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması istiqamətindəki islahatları, ölkə üçün mühüm bir dönüş nöqtəsi olmuşdur. Bu prosesin əsas məqsədi, dövlət xidmətlərinin daha sürətli, şəffaf və effektiv şəkildə vətəndaşlara təqdim olunmasını təmin etmək idi.

1. Elektron xidmətlərin təqdim edilməsi və dövlətin səmərəliliyi: Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə tətbiq edilən elektron xidmətlər, vətəndaşların dövlət xidmətlərinə müraciətini asanlaşdırmış və zaman itkisinin qarşısını almışdır. Ölkə daxilində vergi ödəmələri, sosial təminat xidmətləri və digər dövlət xidmətləri rəqəmsal müstəviyə keçmiş, dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflıq artırılmışdır. Rəqəmsal xidmətlərin tətbiqi, həmçinin dövlət xidmətlərindən istifadə edən şəxslərin hüquqlarının qorunmasına, korrupsiya hallarının azaldılmasına və müsbət ictimai rəyin formalaşmasına da xidmət etmişdir [2].

2. İnkişaf edən informasiya infrastrukturunu və xidmətlər: Heydər Əliyev dövründə “Elektron hökumət” layihəsinin icrası ilə yanaşı, bu xidmətlərin istifadəyə verilməsi üçün lazım olan infrastruktur da inkişaf etdirilmişdir. Dövlət orqanları arasında informasiya mübadiləsi üçün yaradılan elektron sistemlər, məlumatların asanlıqla paylaşılmasını və əldə olunmasını təmin etmişdir. Bu, öz növbəsində vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin sürətini artırmış və müraciətlərin vaxtında cavablandırılmasını mümkün etmişdir. Bu dövrün ən mühüm nailiyyətlərindən biri də, dövlət qurumlarının internet üzərindən onlayn xidmətlər təqdim etməyə başlaması olmuşdur.

3. Dövlət xidmətlərində şəffaflıq və vətəndaş məmnuniyyəti: Ümummilli Liderin təşəbbüsü ilə qurulan rəqəmsal xidmətlər, dövlət idarəetməsinin şəffaflığını təmin etmək və vətəndaşların dövlət qurumlarına olan inamını artırmaq məqsədini güdürdü. Elektron xidmətlərin tətbiqi ilə vətəndaşlar, dövlət orqanlarından tələb etdikləri məlumatları daha sürətli və asan əldə etmişlər. Bu, həmçinin dövlət xidmətlərindəki bürokratik əngəlləri aradan qaldırmış, vətəndaşların hüquqlarının qorunmasına xidmət etmişdir.

Azərbaycan dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması: Heydər Əliyevin irsinin gələcək inkişaf perspektivləri

Heydər Əliyevin dövründə atılan addımlar, Azərbaycan dövlətinin rəqəmsal transformasiya istiqamətində irəliləyiş əldə etməsinə zəmin yaratmışdır. Bu irs, yalnız mövcud vəziyyəti təkmilləşdirmək deyil, həm də gələcəkdə dövlət xidmətlərinin daha səmərəli və müasir texnologiyalarla təchiz olunmasını təmin etmək məqsədini güdür.

1. Gələcək texnoloji tətbiqlər və elektron xidmətlərin genişlənməsi: Heydər Əliyevin irsi, Azərbaycan hökumətinin gələcəkdə daha inkişaf etmiş texnologiyaları dövlət xidmətlərinə tətbiq etməsinə imkan yaratmışdır. Süni intellekt, blockchain və digər müasir texnologiyaların istifadəsi, dövlət xidmətlərini daha da sürətləndirəcək və bu xidmətlərin şəffaflığını artıracaqdır. Gələcəkdə dövlət xidmətləri, vətəndaşların ehtiyaclarına daha uyğun şəkildə təqdim ediləcək və bu xidmətlərin daha çevik olması təmin ediləcəkdir [3].

2. Heydər Əliyevin irsinin davamlılığı və gələcək nəsillər üçün önəmi: Ümummilli lider dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması sahəsindəki irsi, gələcək nəsillər üçün böyük bir bələdçi rolunu oynamaqdadır. Onun rəhbərliyi altında həyata keçirilən islahatlar, gələcəkdə həyata keçiriləcək rəqəmsal təşəbbüslər üçün də əsaslı bir baza yaratmışdır. Bu gün Azərbaycan, Heydər Əliyə-

vin irsinin davamı olaraq, daha müasir texnologiyaları dövlət xidmətlərinə integrasiya edir və bu sahədə daha da irəliləyir. Rəqəmsal dövlət xidmətləri, vətəndaşların həyatını asanlaşdırmaq, dövlətin şəffaflığını artırmaq və korrupsiyanı azaltmaq məqsədini daşıyır [4].

Nəticə

Heydər Əliyev, Azərbaycanın dövlət idarəçiliyində müasir texnologiyaların tətbiqinə böyük önəm vermiş və bu sahədə əsaslı islahatlar həyata keçirmişdir. Onun təşəbbüsü ilə yaradılan “Elektron hökumət” sistemi, dövlət xidmətlərinin daha sürətli, şəffaf və effektiv təqdim edilməsini təmin etmişdir. Azərbaycan dövlətinin rəqəmsal transformasiyası, Heydər Əliyevin irsinin davamı olaraq, gələcəkdə daha da inkişaf edəcək və yeni texnologiyaların tətbiqi ilə daha da genişlənəcəkdir.

Bu irs yalnız dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması ilə məhdudlaşmır, həm də ümumilikdə dövlət idarəçiliyinin modernləşdirilməsi, iqtisadi inkişaf və sosial ədalətin təmin edilməsi istiqamətindəki mühüm addımları özündə əks etdirir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Mammadov, R. (2018). *Azərbaycan Respublikasında Elektron Hökumət və Dövlət Xidmətlərinin Rəqəmsallaşdırılması*. Bakı: BDU nəşriyyatı, s. 45-47.
2. Əliyev, H. (2002). *İnformasiya Cəmiyyətinə Doğru: Elektron Hökumət Modelinin Təsis edilməsi*. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, s. 22-25.
3. Quliyev, T. (2016). *Azərbaycanın Dövlət Xidmətləri: Rəqəmsal Transformasiya və İslahatlar*. Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı, s. 58-61.
4. Hüseynov, M. (2019). *Elektron Hökumət: Dövlət İdarəçiliyində Yeni Yanaşmalar*. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, s. 12-14.

HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ KURSU: SABİTLİK, İNKİŞAF VƏ ZƏFƏR

Sahib Telman oğlu Vəliyev

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti

s.valiyev70@gmail.com

Giriş

Heydər Əliyev ilk dəfə 1969-cu ilin iyulun 14-də, ikinci dəfə 1993-cü ilin iyulun 15-də Azərbaycan rəhbərliyində olub. Birinci şəxs olana qədər o, Dövlət Təhlükəsizlik Orqanında adi işçidən bu qurumun başçısı vəzifəsinə qədər yüksəlmişdir. Təbii ki, təhlükəsizlik orqanlarında onun fəaliyyətinin geniş spektri yeni vəzifədə köməyinə gəldi. Azərbaycan Kommunist Partiyasının 46 yaşlı gənc, enerjili birinci katibinə həmin dövrün tələbləri çərçivəsində işləmək imkanı verilmişdi. Lakin Heydər Əliyevin xarakteri elə idi ki, o, bu “qaydaların” çərçivəsində qala bilməzdi və SSRİ üçün qeyri-adi olan gənc birinci katibin ilk addımları da bunu sübut etdi. Heydər Əliyev Azərbaycanda yığılıb qalmış bütün problemləri mərhələ-mərhələ həll etməyə başladı. Elə ilk aylarda göründü ki, hakimiyyətə son dərəcə istedadlı və təşkilatçı olan şəxsiyyət gəlib və onun istər siyasi sferada, istər iqtisadiyyat, sənaye sektorunda və kənd təsərrüfatında, istərsə də milli sahədə apardığı islahatların qarşısını heç nə ilə ala bilməzlər. Heydər Əliyev öz xalqı və ölkəsi üçün, ümumən vətəni üçün faydalı olan hər şeyi müəyyənləşdirir və dərhal həmin məsələlərin reallaşmasına çalışırdı. (1, s.27; 2, s.23)

Heydər Əliyevin aşdığı sədlər təkcə sovet-təsərrüfat sisteminin özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə bağlı deyildi. Moskvada uzun illər Azərbaycana qarşı formalaşdırılmış ögey münasibət hər addımda özünü büruzə verirdi. Bəzi hallarda bu münasibətdə düşmənçilik elementlərini də sezmək çətin deyildi. Azərbaycanın Kremldə bədxahları xeyirxahlarından həmişə çox olmuşdur və Azərbaycanda Heydər Əliyevin qazandığı uğurlar onları qıcıqlandırır. İqtisadiyyatın bütün göstəriciləri üzrə kəskin dərəcədə geriləyən və SSRİ üçün yalnız xammal bazası rolunu oynayan Azərbaycanda qısa

zaman kəsiyində vəziyyət dəyişdi və 70-ci illərin ortalarında adambaşına düşən milli gəlir iki dəfə, sənaye istehsalı üç dəfə, kənd təsərrüfatında məhsuldarlıq təxminən iki dəfə artdı. Müasir texnika və texnologiya ilə təchiz edilmiş 250 iri zavod, fabriklər və sex tikildi, minlərlə adam öz yaşayış şəraitini yaxşılaşdırdı. Azərbaycan sənayesinin və kənd təsərrüfatının strukturu tamamilə dəyişdi və yüksək səviyyəyə çatdı. (1, s.43; 2, s.34)

Ötən əsrin 70-ci illərində dünyanın ən ünlü sənətkarlarının, yazıçı və şairlərinin çox sevdikləri məkan Azərbaycan idi. Heydər Əliyev isə yaradıcı insanların ən sədaqətli dostu və sırdaşına çevrilmişdi. SSRİ kimi nəhəng bir dövlətə hər cür basqılara rəğmən Heydər Əliyev böyük nüfuz sahibi idi və bu nüfuzdan istifadə edərək Azərbaycan xalqının illər uzunluğunda tapdalanmış hüquqlarını bərpa edirdi. Heydər Əliyev millətin genofonduna hansı zərərələr vurulduğuna yüksək səslə deməyi bacaran, repressiyalar haqqında açıq danışan şəxsiyyət idi. Heydər Əliyev heç bir günahı olmayan millətin qaymaqlarını Sibir çöllərində çürüdən bir imperiyanı ilk dəfə ittiham edən böyük sima idi. Azərbaycan milli vicdanının bayrağı olan Hüseyn Cavidin cəsədini və ruhunu vətəninə qovuşdurmaq cəsarətini yalnız Heydər Əliyev kimi böyük qüdrət sahibi edə bildi. Məhz Heydər Əliyevin sayəsində azərbaycanlı sənət adamları, müğənnilər, şair və yazıçılar ən yüksək adlara və mükafatlara layiq görüldülər. (3, s.38)

1969-cu ildə Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etməyə başlayarkən çoxşaxəli fəaliyyətlə bərabər respublikada elmin və mədəni mühitin yaradılmasına ciddi önəm verdi və qısa zaman kəsiyində elm, sənət adamları özləri üçün əsl arxa, dayaq tapdılar. Bakı SSRİ-nin elmi-texniki və mədəni mərkəzlərindən birinə çevrildi. Beynəlxalq konfrans və simpoziumların, Ümumittifaq tədbirlərinin Bakıda keçirilməsi də Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü idi. O, Azərbaycanda ziyalı mühitinin yaradılması üçün əlindən gələni edirdi. (2, s.11; 3, s.121)

SSRİ-nin tanınmış ali məktəblərinə tələbələrin göndərilməsi Heydər Əliyevin uzaqgörənliyinin nümunəsi kimi tarixə düşmüşdür. Heydər Əliyev ən istedadlı gənclərin aşkar edilib Moskvaya və digər şəhərlərin ali məktəblərinə göndərilməsilə bu potensialın aşkarlanmasına, üzə çıxmasına şərait yaradırdı. Təhsillərini başa vurandan sonra Azərbaycana dönüb, Azərbaycanın tərəqqisinə çox böyük töhfələr verən həmin gənclər bu gün də ölkəmizin ayrı-ayrı sahələrində öncül yerdədirlər.

1988-ci ildən etibarən Heydər Əliyev Azərbaycanda geniş vüsət alan milli azadlıq hərəkatının mənəvi patriarxı kimi qəbul olunurdu. Məhz Heydər Əliyev əsl Azərbaycan vətəndaşı kimi özünün cəsarətli addımları ilə 1990-cı ilin qanlı Yanvar faciəsini bütün dünya ictimaiyyətinin diqqətini cəlb etdi. Bununla sovet imperiyasının qanlı cinayətindən sarsılmış Azərbaycan xalqına çətin məqamda mənəvi, siyasi dayaq oldu. Elə bunun nəticəsində də xalq ruhdan düşmədi, öz müstəqillik mübarizəsini davam etdirirdi və 1991-ci ildə istəyinə nail oldu. Ancaq xalqımız böyük bir bəla ilə üz-üzə idi. Ermənistanın təcavüzü davam edirdi, Azərbaycan torpaqları bir-birinin ardınca işğal olunurdu, günahsız insanlar qətlə yetirilirdi, qaçqınların sayı çoxalırdı, şəhərlər, kəndlər, rayon mərkəzləri, qəsəbələr dağılırdı, xalqımızın min illər boyu yaratdığı qədim və müasir mədəniyyət abidələri yerlə-yeksan edilirdi. Bütün bunlar azmış kimi Azərbaycan ərazisi parçalanmaq təhlükəsi qarşısında qalmışdı. Xarici qüvvələrin bilavasitə dəstəyi ilə “cənubdan” və “şimaldan” separatçı dəstələr silahlı terror yoluna düşmüşdü. Silahlı dəstələr Azərbaycanda at oynadırdılar. Yollarda maşınlar soyulur, adamlar öldürülürdü. Təəssüf ki, Azərbaycan xaricdən işğal etmək və daxildən parçalanmaq istəyən qüvvələrin qarşısını ala biləcək səriştəli, təcrübəli şəxsiyyət və milli lider yox idi. Azərbaycan məhvə doğru sürüklənirdi. Nizami ordu əvəzinə ayrı-ayrı şəxslərin silahlı qruplaşmaları yaranmışdı. Müstəqil dövlətçiliyin özülü sarsılırdı. (4, s.51-52)

Nə yaxşı ki, Azərbaycan xalqının Heydər Əlirza oğlu Əliyev kimi müdrik oğlu, uzaqgörən siyasətçisi var imiş. Həmin dövrdə Naxçıvan Muxtar respublikasında Ali Sovetin sədri vəzifəsində çalışan Heydər Əliyev xalqın xahişi və təkidli tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə gəldi. Yüksək təşkilatçılıq və idarəçilik qabiliyyətinə malik olan Heydər Əliyev ilk öncə Gəncə şəhərinə gedərək, hadisələri yerindəcə araşdırdı və özünün geniş təcrübəsinə arxalanaraq, az bir müddət ərzində

xalqımızı düşdüyü ağır vəziyyətdən çıxarmağa nail oldu və bununla da hər an başlanması gündəmdə olan vətəndaş müharibəsi sona çatdı. Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının qabiliyyətini yaxşı bilirdi. Onun xalqımızla sıx birliyi nəticəsində qısa müddət ərzində respublikamızın iqtisadiyyatı inkişaf etməyə başladı. O, yaxşı bilirdi ki, müstəqil ölkənin güclü, qüdrətli, yenilməz ordusu, xalqın asayişini, əmin-amanlığını təmin etmək üçün Daxili İşlər Nazirliyi, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi olmalıdır. Ona görə də ilk növbədə adı çəkilən qurumlara səriştəli, yüksək peşəkarlığa malik kadrlar yerləşdirdi. Bu gün xalqımızın əmin-amanlığına baxmayaraq, yenə də ölkəmizdə müstəqilliyimizə və dövlətçiliyimizə xələl gətirmək istəyən, terror törətmək istəyən şəxslərə rast gəlmək olur. Qonşu İran İslam Respublikasının bəzi əliyəri insanları ilə əlbir olub Vətənimizə xəyanət etmək istəyən şəxslərin ifşa olunaraq məsuliyyətə cəlb olunması və son zamanlarda Gəncə, Bakı, Zaqatalada terror törətmək istəyən şəxslərin aşkar olunması bir daha sübut etdi ki, respublikamızın güc nazirlikləri daim mübarizdirlər. (4,s.92; 5,s.102)

Güclü dövlət hər şeyə qadirdir deyən Heydər Əliyev ordu quruculuğuna böyük önəm verirdi. Bu gün birbaşa demək olar ki, həqiqətən Azərbaycan güclü və qüdrətli orduya malik olan bir ölkədir. Bu istiqamətdə bir neçə il öncə Müdafiə Sənayesi Nazirliyi yaradıldı. Bu gün Azərbaycan müstəqil olaraq müxtəlif hərbi texnika və silah növləri istehsal edir. Dünyanın müxtəlif ölkələrində istehsal edilən silah və texnika mütəxəssisləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilib. Dahi siyasətçimiz Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti dövründə sülhə, əmin-amanlığa böyük önəm verirdi. O, həmişə terrorun əleyhinə idi. Ona görə də hakimiyyəti dövründə beynəlxalq terrorla mübarizə konvensiyasına qoşuldu. Bu gün də onun sülhə, əmin-amanlığa xidmət ideyaları yaşayır. (4, s.106; 5, s.247)

Dövlət iki şeydən sarsıla bilər: "Cinayətkar cəzasız qalanda və günahsız cəza verildə". Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin dediyi bu qısa cümlədə nə qədər hikmət, tarixi həqiqət, fəlsəfə, reallıq var. Həqiqətən də bu iki amil dövlətçiliyə zərərdir. (5, s.229)

Heydər Əliyev bütün ömrünü insanların yaxşı yaşaması, onların hüquq və azadlıqlarının lazımı səviyyədə təmin olunmasına həsr etdi. Onun həyatda arzuları çox olub. Amma amalı, əqidəsi xalqını azad görmək idi. Tanrı və öz siyasi iradəsi, nüfuzu onu bu arzusuna qovuşdurdu. Heydər Əliyev xalqın xoşbəxtliyi naminə çətin bir ömür yolu keçib, özünü oda-alova atıb. Müstəqil Azərbaycan dövləti həqiqətən onun şah əsəridir və ölkəmizdə nə varsa, hamısı onun adıyla bağlıdır. Bütün uğurların kökündə onun əl izləri, xeyir-duası, nəsihət, tövsiyyəsi, göstərişi var. Heydər Əliyev ölkə rəhbəri kimi fəaliyyətə başladığı ilk gündən ölkənin və xalqın gələcəyini hüquqi dövlət quruculuğunda, demokratikləşmə prosesin gücləndirilərək bütün sahələri əhatə etməsində görürdü. O, həqiqətən dövlətin və xalqın gələcəyini görürdü. Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunması, möhkəmləndirilməsi, ölkəmizin ümumi inkişaf və dünyaya inteqrasiyası onun adı, əməli fəaliyyəti ilə bağlıdır. Təbii ki, Azərbaycan bir sıra beynəlxalq təşkilatlara üzv olmaqda maraqlı idi və bunun üçün bir sıra öhdəliklər götürmüşdür. Bu işin öhdəsindən uğurla gələn Azərbaycan dünyanın bərabərhüquqlu ölkələrindən birinə çevrildi. Belə öhdəliklərdən biri də hüquqi islahatların aparılması idi. Doğrudur bu öhdəliklər uğurla həyata keçirildi. Amma onu da deməliyəm ki, beynəlxalq təşkilatların tələb və tövsiyələrinə baxmayaraq onsuz da Azərbaycanda bu işlər görülməkdə idi. (5, s.123; 6, s.152)

Məhz Heydər Əliyevin Fərmanı ilə Azərbaycanda ölüm hökmü ləğv edildi və ölkəmiz Şərqdə bu addımı atan ilk dövlət kimi tarixə düşdü. Bundan başqa, bir çox sahələrlə yanaşı, hüquq sistemində də aparılan islahatlar müsbət nəticələndi. Azərbaycan Avropa Şurasına tam hüquqlu üzv seçildi. Bu mötəbər təşkilatın tribunalarından ölkəmizlə bağlı həqiqətlər dünyaya çatdırıldı. Bu gün Azərbaycan Avropa Birliyi ilə əməkdaşlıq edir. Min illər bundan sonra da qazanılacaq uğurlara görə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin adı çəkiləcək. Çünki biz onun sayəsində bu gün müstəqil dövlətin azad, xoşbəxt vətəndaşlarıyıq.

Tarixdə elə dühalar yetişib ki, onlara nəinki təmsil etdikləri xalqın taleyində, eləcə də dünya siyasətində olduqca böyük missiyanı həyata keçirmək səadəti nəsib olub. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev də məhz belə tarixi şəxsiyyət, dünya siyasətinin mahir bilicisi idi. Azərbaycanın

müasir tarixinin böyük bir mərhələsi, eləcə də müstəqil dövlətimizin dinamik inkişafı və dünyaya inteqrasiya prosesi onun adı və fəaliyyəti ilə bağlıdır.

1969-cu ildə Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə gəlişi milli tariximizdə əsaslı dönüş mərhələsi olmuşdur. Respublikaya rəhbərliyinin ilk günlərindən xalqın sabahını düşünən Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcək inkişafı və müstəqilliyi üçün mühüm təminatlar yaratmışdır. Məhz həmin illərdən etibarən xalqımızın milli mənlilik şüuru yüksəlmiş, xalqın həyat səviyyəsinin yaxşılaşması üçün bir sıra mühüm sosial-iqtisadi islahatlar həyata keçirilmiş, Azərbaycan keçmiş Sovetlər Birliyinin ən qabaqcıl respublikaları sırasına daxil olmuşdur. Dahi Heydər Əliyev totalitar rejimin sərt təzyiqlərinə baxmayaraq, ən qabaqcıl problemləri belə məharətlə həll edərək, ölkəmizin siyasi və iqtisadi müstəqilliyi üçün münbit şərait yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Hələ o vaxtlar ümummilli liderimiz beynəlxalq aləmdəki, dünya siyasətindəki nüfuzu ilə fəxr edirik. Təsədüfi deyil ki, həmin dövrün tanınmış siyasətçiləri və politoloqları məhz Heydər Əliyevi Sov.İKP MK-nın Baş katibi vəzifəsinə ən layiqli namizəd kimi görürdülər. “Əlbəttə, imperiya təfəkkürlü siyasi dairələr öz intellektual səviyyəsi və parlaq liderlik istedadı ilə fərqlənən azərbaycanlıya belə bir imkan vermədilər. Sovetlər İttifaqının süqutundan sonra ölkədə kaos, özbaşnalıq kulminasiya həddinə çatdığı bir zamanda yenidən müstəqillik qazanmış respublikamızın parçalanmaq, milli dövlətçiliyimizin məhv olmaq təhlükəsindən qurtarmaq üçün Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışı xalqımızın arzusu idi. Vətənin dar günündə xalqın xahişi və təkidilə ölkəyə rəhbərliyi öz üzərinə götürən Heydər Əliyev tarixi xilaskarlıq missiyasını yerinə yetirdi. Ulu Öndərin yenidən hakimiyyətə gəlməsi Azərbaycanın tarixinə qızıl hərflərlə yazıldı. (6, s.177; 7, s.40)

Azərbaycanın müstəqilliyinə düşmən kəsilmiş xəyanətkarlar bir neçə dəfə dövlət çevrilişinə cəhd edərək öz cinayətkar, xalqın mənafeələrinə zidd niyyətlərini həyata keçirmək istəsələr də, buna nail ola bilmədilər. Heydər Əliyevə olan tükənməz xalq məhəbbəti və inamı qarşısında məğlubiyyətə düşər oldular. Həmin çevriliş cəhdləri zamanı Ulu Öndərimiz təkcə siyasi iradə, müdriklik və uzaqgörənlik deyil, həm də şəxsi qəhrəmanlıq, hünər nümunəsi göstərdi. Həyatı hər an təhlükə altında olsa da, xəyanətkarlara qarşı kəskin mübarizəyə qalxdı, müstəqil dövlətçiliyimizin möhkəm əllərdə olduğunu nümayiş etdirdi. Beləliklə, milli tariximizin Heydər Əliyev dövrü özünün daha şərəfli mərhələsinə daxil oldu. Ümummilli liderimizin siyasi məharəti, zəngin dövlətçilik təcrübəsi, qeyrəti və uzaqgörənliyi sayəsində ölkəmiz ən böyük çətinlikləri, milli dövlətçiliyimizin itirilməsinə səbəb olacaq bütün problemləri aradan qaldırdı. Ulu öndərin xilaskarlıq missiyası nəticəsində məhv olmaq təhlükəsindən qurtulan Azərbaycan gələcəyə inamla addımlayan qüdrətli dövlətə çevrildi. Qısa müddət ərzində ölkədə hökm sürən hərc-mərclik, vətəndaş müharibəsinin qarşısı alındı, ictimai-siyasi sabitlik bərqərar oldu. Ölkənin xarici siyasəti, milli sabitlik bərqərar oldu. Ölkənin xarici siyasəti milli maraqlara uyğunlaşdırılaraq formalaşdırıldı. Ulu Öndərimizin milli strategiyası hazırlanaraq uğurla həyata keçirildi. (8, s.280)

Müdrik rəhbərimizin başçılıq etdiyi Azərbaycan regionda sülh və əmin-amanlığın qorunması uğrunda mübarizə aparan dövlətə çevrildi. Bir çox beynəlxalq və regional layihələrin həyata keçirilməsi ölkəmizin beynəlxalq layihələrin həyata keçirilməsi ölkəmizin beynəlxalq aləmdə nüfuz qazanmasına səbəb oldu. Tarix ona fenomenal qabiliyyət bəxş etmişdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin reallaşdırdığı layihə və proqramlar xalqın gələcəyinə hesablanmışdı və zaman göstərdi ki, bunlar əfsanə yox, həqiqətdir. Heydər Əliyevin şah əsəri olan Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi dönməz xarakter almış, həyatımızın bütün sahələrində köklü dəyişikliklər və dərin islahatlar həyata keçirilmiş, böyük nüfuz qazanmışdır. (9, s.50)

Ulu öndər Heydər Əliyevin neft strategiyasının əsasını ölkənin malik olduğu bu və digər zəngin təbii sərvətlərdən xalqın rifahı naminə istifadə olunması, müstəqilliyin əsas özəlliklərindən birini təşkil edən inkişaf suverenliyinin möhkəmləndirilməsi təşkil edirdi.

Həyata keçirdiyi neft strategiyasının mahiyyətini açıqlayarkən, əvəzsiz təbii sərvətimiz olan neftin ölkənin iqtisadi inkişafında hansı rol oynayacağından danışarkən Ulu Öndər demişdir :

"Azərbaycan dövləti 1994-cü ildən özünün yeni neft strategiyasını həyata keçirməyə başlayır, bu strategiyanın əsas mənası, mahiyyəti və prinsipləri ölkənin təbii sərvətlərindən, o cümlədən, neft və qaz yataqlarından Azərbaycan xalqının rifahı naminə daha səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir". Geosiyasi baxımdan kifayət qədər mürəkkəb vaxtda imzalanan "Əsrin müqaviləsi" Heydər Əliyevin qətiyyəti sayəsində ərsəyə gəlməşəydi, Azərbaycanda hər hansı sürətli iqtisadi inkişafdan söhbət gedə bilməzdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə milli mədəni dəyərlərimiz bərpa edilmiş, onun qətiyyəti, apardığı uğurlu daxili və xarici siyasəti sayəsində ölkəmiz xaosdan xilas olmuş, sivil demokratik inkişaf yolu ilə inamla irəliləyərək, böyük nailiyyətlər qazanmışdır. (10, s.18)

Heydər Əliyev öz gücünə, təcrübəsinə güvənən, dahi siyasətçi kimi dəfələrlə söylədiyi məşhur kəlamına sadıq qaldığını sübuta yetirmişdir: "Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi daimidir, əbədidir, dönməzdir".

Siyasətə ideyaların reallaşdırılması vasitəsi kimi yanaşan və "Əsl siyasət konkret əməli iş görməkdən ibarətdir"- deyən dövlət başçısı hakimiyyətə xalqın təmənnaş xidmət vasitəsi kimi yanaşır, hər bir fərdin maraq və mənafeyini uca tutur. Ölkə vətəndaşları isə əmindir ki, Azərbaycanın hərtərəfli tərəqqi və yüksəlişinə xidmət edən bu siyasət qarşıdakı illərdə də xalqın dəstəyi ilə inamla davam etdiriləcək və Azərbaycanın yeni-yeni nailiyyətlərinin təntənəsinə çevriləcək. (11, s.200)

Nəticə

Heydər Əliyev siyasi kursu bu gün onun ideyalarına sadıq qalan möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Ümummilli Liderimiz demişdir: "Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm". Prezidentimizin bu gün həqiqətən də xalqın etimadını doğrultmaqla həmin ümidləri gerçəkləşdirir. Bizim də hər birimiz Prezidentin ətrafında sıx birləşərək onun qarşıya qoyduğu mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsində daha fəal iştirak etməyə çalışırıq. İnanırıq ki, siyasətdə öz sözünün deyən, beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz qazanan möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev ölkəmizin hərtərəfli inkişafına və möhkəmlənməsinə nail olacaqdır. (12, s.204)

Böyük qürur hissi ilə qeyd etmək olar ki, ölkəmizin Prezidenti İlham Əliyev cənabları Heydər Əliyev məktəbinin layiqli davamçısı kimi terrorizmə qarşı barışmaz mövqedə durur. Bunun bariz nümunəsi kimi onun Qarabağ və ətraf rayonların erməni işğalçılarından azad olunması istiqamətində ilk növbədə sülh yoluna üstünlük verir.

Bu gün Azərbaycan dünya ölkələri arasında önəmli yerlərdən birini tutur və yaxın gələcəkdə daha güclü potensiala malik olacaq. Heydər Əliyev şəxsiyyəti hələ öyrənilməmiş bir dünyadır! Bu nadir dühanın siyasət aləmini bitib-tükənməyən, səhilləri görünməyən ümmana bənzətmək olar. Misilsiz dövlət xadimi kimi ən mürəkkəb, ən ağır, hətta çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən Vətən üçün, doğma xalqından ötrü, el-oba üçün hər kəsin görmədiyi ən yaxşı çıxış yolu tapmaq bacarığı Ulu Tanrının ona bəxş etdiyi vergi idi. Bütün bunların hamısı bir keyfiyyət altında birləşdi: Heydər Əliyev Böyük Azərbaycanlı idi. Azərbaycan xalqının, Azərbaycan torpağının misilsiz təəs-sübkeşi, dövlətçiliyimizin xilaskarı idi. Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının bəşəriyyətə bəxş etdiyi bir möcüzə idi. (13, s.510)

Azərbaycanın əldə etdiyi uğurların təməlinə Heydər Əliyev dühası, onun müqəsssəyə gəlməz siyasi və dövlətçilik təcrübəsi dayanıb. Heydər Əliyev ideyaları müqəddəsdir və daim yaşamalıdır. Bunun məhz belə olduğunu Azərbaycan xalqı özünün böyük oğlunu cismən itirdikdən sonra bir daha tam, aydın şəkildə yəqin etdi. Heydər Əliyev əmanət olaraq xalqımıza zəngin maddi və mədəni dəyərlər, siyasi, iqtisadi cəhətdən etibarlı dayaqqlar üzərində qurulmuş Azərbaycan qoydu. Ömrünün qalan hissəsini bu müdrik insan həqiqətən də xalqa qurban verdi. Qədirbilən xalqımız bunu heç zaman unutmayacaqdır. Zəmanəmizin ən nəhəng siyasətçilərindən sayılan bu dahi şəxsiyyətin ölkəmizin tərəqqisində və inkişafındakı rolu danılmazdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev siyasi kursu Azərbaycana bütün sahələrdə böyük uğurlar gətirib. Sabitlik, demokratiya və tərəqqi müasir cəmiyyətimizi xarakterizə edən mühüm amillərdir. Bu müdrik siyasət nəticəsində Azərbaycan artıq dünyada tanınır, dövlətimizin nüfuzu durmadan yüksəlir.

Artıq dünya da Cənubi Qafqaz regionunun liderinə çevrilən ölkəmizlə hesablaşır, irimiqyashı beynəlxalq layihələr Azərbaycanın iştirakı ilə, onun milli maraqlarının nəzərə alınması ilə həyata keçirilir. Dövlətin əsas göstəricilərindən biri olan iqtisadiyyatda aparılan köklü islahatların nəticəsində ölkəmiz qısa müddət ərzində bu sahənin yüksəlişini təmin etmişdir.

Biz daim Ulu Öndərimizi xatırlayır, iftixarla deyirik ki, bəli, Azərbaycan dövlətinin xilaskarı, yeni Azərbaycanın memarı Heydər Əliyev bizim qəlbimizdə daim yaşayır və yaşayacaqdır. Çünki o, dünya miqyaslı lider idi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının qanunları. Bakı: Qanun, 1996. 234 səh.
2. Abdullayev E. Muradov İ Azərbaycan beynəlxalq aləmdə. II cild: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1995-1996-cü illərdə xarici ölkələrə səfərlərinə dair materiallar. Bakı, “Göytürk”, 1997. 371 s.
3. Allahverdiyev Q., Sultanzadə V. Heydər Əliyev və Şərq, I kitab, / Q. Allahverdiyev - Bakı: “Tural”, - 2002, - 388 s.
4. Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayı. “Azərbaycan” qəzeti. 2001. 11 noyabr.
5. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. H.Əliyev – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Aparatının mətbəəsi. – 1999, - 351 s.
6. Şahməmmədov Ş., Sadıqov O. Azərbaycan-Türkiyə: dostluq, qardaşlıq, strateji əməkdaşlıq: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Türkiyəyə rəsmi səfəri. Bakı, Şərq-Qərb, 1997. 361 s.
7. Vəliyev S.T. Heydər Əliyev və Azərbaycan gəncliyi. // - Bakı: “Mədəniyyət dünyası” elmi-nəzəri məcmuə, XXIII buraxılış, AzTU-nun mətbəəsi, - 2012, - səh. 39-42
8. Vəliyev S.T. Milli dövlətçiliyin inkişafında Ümumimilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti. // - Bakı: “Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq ideologiyasının ideya-fəlsəfi əsası kimi” elmi-nəzəri konfransın materialları. “Proqres” nəşriyyatı, - 2013, - səh. 279-284.
9. Vəliyev S.T. Milli dövlətçiliyin və milli-mənəvi dəyərlərimizin inkişafında ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti. // - Bakı: “Mədəniyyət dünyası” elmi-nəzəri məcmuə, XXV buraxılış, AzTU-nun mətbəəsi, - 2013, - səh. 48-55.
10. Vəliyev S.T. Heydər Əliyev Müstəqil Azərbaycan Respublikasının qurucusudur. // - Bakı: “Elmi əsərlər” № 18. ADMİU-nun mətbəəsi, - 2014, - səh.14-22.
11. Vəliyev S.T. Heydər Əliyevin Yeni Azərbaycan cəmiyyət quruculuğundakı rolu. // - Bakı: “Heydər Əliyevin mədəniyyət konsepsiyası” elmi-nəzəri konfransın materialları ADMİU -nün mətbəəsi, -2015, - səh. 198-205.
12. Vəliyev S.T. Müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin, milli-mənəvi dəyərlərimizin inkişafında və qorunmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti. // - Bakı: Avrasiya Universiteti. “Sivilizasiya” jurnalı, Cild 6 N 1 **2017** (33) 2017, - səh 201-206.
13. Vəliyev S.T. “Heydər Əliyevin Yeni Azərbaycan cəmiyyət quruculuğundakı rolu”. // - Bakı: Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin 100 illiyinə həsr olunmuş respublika elmi-nəzəri konfransının materialları. Elmi məqalələr toplusu. ADMİU-nun mətbəəsi, - 2023, - səh. 505-514

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA EKOLOJİ SİYASƏTİN FORMALAŞMASINDA ÜMUMMILLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNİN TARİXİ ROLU

Ələmdar Əli oğlu Şahverdiyev
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Ali Neft Məktəbi
alamdar.shahverdiyev@socar.az

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 39 maddəsində sağlam ətraf mühitin mühafizəsinin hüquqi əsasları öz əksini tapıb. Dünyada ekoloji böhranın dərinləşdiyi bir dövrdə dövlətin qarşısında duran başlıca vəzifə təbii sərvətlərin mühafizəsi sahəsində səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Bu baxımdan Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasına rəhbərliyinin həm birinci, həm də ikinci dövründə ekoloji sabitliyin təmin olunması istiqamətində təbii, iqtisadi və hüquqi resursları özündə ehtiva edən mükəmməl dövlət proqramı mövcud olmuşdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin təbiətə olan sevgisinin yaranmasında böyük qardaşı coğrafiya elmi sahəsində ilk azərbaycanlı akademik Həsən Əliyevin rolu böyükdür.

İstənilən müstəqil dövlətin inkişaf parametrlərindən biri onun təbii coğrafi şəraiti ilə bağlıdır. Təsadüfi deyil ki, coğrafi vəziyyətə görə ərazidə yaşayan xalqın həyat tərzini və xarakterini müəyyən etmək olur. Ona görə də ölkədə ekoloji siyasətin təmin edilməsi üçün bir sıra amillər nəzərə alınmalıdır. Buraya coğrafi relyef, dağ silsilələri, dünya okeanlarına çıxış, beynəlxalq nəqliyyat imkanları, qonşu dövlətlər ilə əlaqə və təbii sərvətlərin səmərəlilik əmsalı daxildir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında ekoloji siyasət üzrə dövlət proqramının hazırlanmasında qeyd olunan amillər nəzərə alınıb. Bu proqramda ölkədə sağlam ətraf mühitin yaradılmasının əsas hədəfləri açıqlanır. Eyni zamanda, ölkə iqtisadiyyatında mühüm rol oynayan bir çox sahələrin, o cümlədən turizmin inkişaf etdirilməsi üçün nəzərdə tutulan əsas istiqamətlər qeyd olunur.

Ekoloji siyasətin təmin edilməsi üzrə dövlət proqramında əsas komponentlərdən biri də iqlim, su qaynaqları, flora və fauna, həmçinin təbii zonalar-dağ silsilələri, düzənlik, qoruq və yasaqlıqlardır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə bu sahələr üzrə 8-dən çox qanun 30-a yaxın qərar qəbul olunub.

Ekoloji siyasətin təmin olunması ilə bağlı Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş dövlət proqramının əsas müddəalarından biri də təbii zonaların yaradılmasıdır. Təbii zonaların sərhədləri bitki örtüyünün xarakterinə görə müəyyən edilir və ölkənin təbii kompleksinin mühafizəsində mühüm rol oynayır.

Dövlət proqramında Azərbaycan Respublikasını regionun digər dövlətlərindən fərqləndirən cəhətləri xüsusi ilə qeyd olunur. Bu fərqliliyin əsas göstəricisi Azərbaycanın bitki örtüyünün rəngarəng və çox çeşidli olmasıdır. Çünki bitki növlərinin sayına görə Azərbaycan florası Cənubi Qafqazın başqa respublikalarına nisbətən çox zəngindir. Respublikada rast gəlinən bitki növləri Qafqazda bitən bitki növlərinin ümumi miqdarının 66%-ni təşkil edir.

Azərbaycan üçüncü dövrə aid olan cinslərlə də zəngindir. Bu növə Talış zonasında rast gəlinir. Ölkəmizdə 240 endemik bitki növü mövcuddur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu dövlət proqramında Talış zonasının təbii kompleksinin mühafizəsi və inkişaf etdirilməsi üçün xüsusi yer ayrılır.

Ekoloji siyasətin formalaşması barədə dövlət proqramında Azərbaycan faunasının mühafizəsi və inkişaf etdirilməsi üçün xüsusi strategiya öz əksini tapmışdır.

Fauna istənilən bir ölkənin ərazisində tarixən yaranan və yaşayan müxtəlif cins heyvanlar aləmidir. Dövlət proqramında bu sahə dövlətin xüsusi qayğısı ilə əhatə olunur. Bu itiqamətdə Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti, IDEA İctimai Birliyinin təsisçisi və rəhbəri Leyla Əliyevanın fəaliyyətini xüsusi ilə qeyd etmək olar.

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulduğu ekoloji siyasətin təmin edilməsi üzrə dövlət konsepsiyasında təbii şəraitin əsas komponenti olan iqlim şəraiti ilə bağlı strategiya geniş və hərtərəfli əhatə olunmuşdur. Ekoloji siyasətin formalaşması ilə əlaqədar dövlət proqramı çərçivəsində ölkəmizin su hövzələrinin mühafizəsi və istifadəsini əhatə edən müxtəlif layihələr həyata keçirilir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 07 iyul 2021-ci il tarixli Fərmanı olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Hazırda ekoloji siyasətin təmin edilməsi istiqamətində Azərbaycan Respublikasında varislik ənənəsi davam etdirilir. Bunun parlaq nümunəsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycanda 11-22 noyabr 2024-cü il tarixdə keçirilmiş COP29 Beynəlxalq Forumudur.

İtifaq edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Ekologiya və Təbii Sərvətlər nazirliyi. <http://100.il.eco.gov.az.view>. Heydər Əliyev və ekoloji siyasət
2. Azərbaycan Milli Kitabxanası <http://anl.az/meqale>mayPDF@Heydər> Əliyev və Azərbaycan təbiəti; Azərbaycan Milli Kitabxanası <http://anl.az/meqale>mayPDF@Heydər> Əliyev: Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam”.
3. Sia.az.<http://sia.az>new>politikacs>.Heydər Əliyev və Azərbaycan təbiəti
4. Xalq qəzeti.az.<http://xalqazeti.az>ekologiya>>”Heydər Əliyev və Azərbaycan təbiəti”
5. Turaz.az.<http://turaz.az>azerbaycan>>”Ümummilli Lider Heydər Əliyev və Azərbaycan təbiəti”
6. R^G ReserschGate.[http://researchgate.net>376...\(PDF\)](http://researchgate.net>376...(PDF)) “Heydər Əliyev və Azərbaycan ekologiyası”
7. Prezident Kitabxanası [http://files.preslib.az.>articles\(PDF\)](http://files.preslib.az.>articles(PDF))
8. Yeni Azərbaycan: www.yeniazərbaycan.com. “Ətraf mühitin mühafizəsi Azərbaycan Respublikasının Dövlət siyasəti”
9. Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi.<http://edu.gov.az>news-and-upd...> “Ümumdünya Təbiəti Mühafizə Fondunun (WWF)Azərbaycan...”
10. İDEA İctimai Birliyi ilə Ümumrusiya Təbiəti Mühafizə Cəmiyyəti. Respublika qəzeti. <http://respublika>news.az>news>

SSRİ-NİN SÜQUTUNDAN SONRA İRAN İSLAM RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİNDƏ CƏNUBİ QAFQAZ

Fəxrəddin Şahbaz oğlu Hüseyn

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bakı Slavyan Universiteti

huseynfexreddin01@gmail.com

XX əsrin sonlarında SSRİ-nin süqutu ilə əlaqədar olaraq, beynəlxalq və regional münasibətlər yeni məzmun kəsb etməyə başladı. Cənubi Qafqaz regionunda meydana gələn yeni dövlətləri təsir dairəsində saxlamaq, Xəzər hövzəsində enerji-yanacaq resursları və digər təbii sərvətləri əldə etmək və onun nəqli yolları uğrunda regional və qeyri regional dövlətlər rəqabət aparmağa başladılar. Tarix boyu Qafqazda həmsərhəd olan üç dövlət Rusiya, Türkiyə və İran burada nüfuz sahibi olmaqda maraqlı olmuşlar. Rusiya və Türkiyə ilə müqayisədə İranın geosiyasi maraqları əsasən Azərbaycan doğru yönəlmişdir (1, s.165). Təbii ki bu hal heç də təsadüfi deyildir. Çünki iki dövlət arasındakı coğrafi yaxınlıq, dil, din və ümumi mədəni-etnik bağlantılar tarixin qədim qatlarına gedib çıxır.

İran İslam Respublikasının Qafqaz siyasəti həm tarixilik həm də müasirlik baxımından yanaşmaq olar. Tarix boyu İran, Rusiya Azərbaycanın zəngin təbii sərvətlərini mənimsəmək ərazisini isə öz torpaqlarına qatmaq arzusunda olmuşdur (2). Tarixin müəyyən mərhələlərində Azərbaycan bu dövlətlərin tərkibində olmuş və onlarla müştərək inkişaf yolunu keçmişdir. XIX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyası ilə aparılan müharibələr nəticəsində İran məğlub olaraq, Araz çayından şimalda qalan torpaqlara iddialarından əl çəkməli oldu. İran dövlətinin bu məğlubiyyəti uzun illər keçməsinə baxmayaraq bəzi İran müəlliflərinin düşüncələrində Qafqazın 17 şəhəri üzərində yenidən nəzarət qazanmaq şəklində həkk olunmuşdur. Elə bu səbəbdən də tarixin müəyyən anlarında İranın bəzi ictimai-siyasi dairələri tərəfindən bu mövzu vaxtaşırı qızışdırılır, Qafqaz regionu, xüsusilə də Azərbaycan Respublikasının ərazisi İran torpaqları kimi təqdim edilir (3, s.43).

Keçən əsrin əvvəllərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına İran qısqancılığıyla yanaşmış və hətta rəsmi yazışmalar zamanı Azərbaycan tərəfinə Azərbaycan sözünün əvvəlinə “Qafqaz” ifadəsinin artırılmasını tələb etmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti istiqlal bəyannaməsini ancaq Azərbaycandan şimaldakı ərazi ilə məhdudlaşdırılmasına baxmayaraq, Azərbaycan adının işlədilməsi İranın etirazına səbəb olmuşdur. Tehrandə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Təbriz vilayətini İrandan ayırmaq üçün Osmanlı dövlətinə xidmət etməsi barədə şübhələr yarandı (4, s. 95).

Beləliklə, belə bir fikir söyləmək olar ki, İran siyasi və ictimai dairələri tərəfindən təlqin edilən Azərbaycan Respublikasının yerləşdiyi ərazilərin vaxtı ilə İran torpaqları olması İran İslam Respublikasının Qafqaz siyasətində heç də təsadüfi deyil.

Sovet dövlətinin iflası uğramasından sonra Qafqaz regionunda əmələ gələn siyasi boşluqlardan istifadə etməyə çalışan İran İslam Respublikası nüfuz qazanmaq üçün aktiv siyasət yeritməyə başladı. Qafqazda meydana gələn dövlətlərə ilk dövrlərdə İran böyük diqqət göstərmişdir. İranın o vaxtkı prezidenti Həşemi Rəfsəncani öz çıxışlarının birində qeyd etmişdir ki, İran bu dövlətlərin müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasında çox maraqlıdır (5, s.9). İndinin özündə də İranın xarici siyasətində şimal sərhədləri boyunca SSRİ-nin süqutundan sonra meydana gəlmiş dövlətlərlə siyasi və iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi prioritet istiqamətlərdən biri hesab edilir. Çünki uzun illər İran həm çar Rusiyası, həm də sovet dövləti vaxtı şimal qonşusunun təzyiqləri ilə üzləşmişdir (6, s.78).

İran İslam Respublikasının Qafqaz siyasətində regionda baş verən silahlı münaqişələrə münasibət də mühüm yer tutmuşdur. Sərhədləri yaxınlığında hərbi əməliyyatların baş verməsindən və onun ağır nəticələrindən ehtiyat edən İran, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin qarşısının alınması üçün ilk dövrlərdə aktiv vasitəçilik səyləri göstərmişdir. Lakin Qafqaz regionunda İran İslam Respublikasının nüfuzunun güclənməsini istəməyən ABŞ və xüsusilə də Rusiya öz hərəkətləri ilə İranın vasitəçilik fəaliyyətlərini heçə endirdilər. Belə ki, 1993-cü ilin oktyabrında İran prezidenti Həşimi Rəfsəncani Bakıya dostluq səfərinə gəllən zaman erməni silahlı qüvvələri hücumu keçərək, iki ölkənin sərhədləri boyunca yerləşən Azərbaycan rayonlarını işğal etdilər. Qonşu ölkələrin yaxınlaşmasını istəməyən qüvvələr iki məqsəd güdmüşdür. Birinci, İran İslam Respublikasının regionda nüfuzunun artmasının qarşısını almaq, ikinci, müxtəlif tellərlə bir-birinə bağlı olan iki qonşu ölkə arasında dostluq-tərəfdaşlıq münasibətlərinin yaranmasına mane olmaq. Çünki İran və Azərbaycanın yaxınlaşması Rusiyanın regiondan sıxışdırılıb çıxarılması və ABŞ-ın regiona təsir etmə imkanlarının azalması demək idi. ABŞ-ın Qafqaz və Orta Asiya ölkələri ilə yaratdığı siyasi və iqtisadi əlaqələr İran İslam Respublikasının regiondakı geosiyasi maraqlarına uyğun gəlmir. Elə buna görə də İranın rəsmi və ictimai dairələri ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin genişləndirilməsini və Amerika şirkətləri tərəfindən Xəzər dənizinin enerji-yanacaq resurslarının istismarını müsbət qarşılamırlar. 1994-cü ildə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” ilə yaradılan neft konsorsiumunda ən böyük payla ABŞ şirkətlərinin təmsil olunmaları və İran Neft Şirkətinin oradan çıxarılması İran-Azərbaycan siyasi münasibətlərində müəyyən anlaşmazlıqların əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur (7).

1994-cü il Belçikada keçirilən NATO-nun iclasında Azərbaycan Respublikası ABŞ-ın təşəbbüsü ilə yaradılan “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramına qoşulduğunu bəyan etdi (8.s.86). Belə bir hal İran İslam Respublikasının Qafqaz siyasətinə uyğun gəlmirdi. Çünki, ABŞ və onun NATO üzrə

müttəfiqlərinin Qafqazda nüfuz qazanmasına gətirib çıxarıdı. Məlumdur ki, İran İslam Respublikasının kəskin münasibət bəslədiyi ölkələrdən biri də İsrail dövlətidir. Bu səbəbdən də İsrailin Qafqaz regionunda nüfuz etməsini, xüsusilə də Azərbaycan Respublikası ilə yaratdığı dövlətlərarası əlaqələr İran İslam Respublikası tərəfindən rəğbətlə qarşılanmamışdır. Qafqaz regionu dövlətləri ilə münasibətlər quran ABŞ və İsrail dövlətlərini İran İslam Respublikası özünün düşməni və rəqibi kimi qəbul etmişdir (9, s.45).

Gürcüstan Respublikası İran İslam Respublikasının xarici siyasətində özünəməxsus bir yer tutur. Gürcüstanla İran arasında sərhəd yaxınlığı olmasa da onun Qafqaz regionunda rolu Qara dənizin sahilində yerləşməsi, iqtisadi göstəriciləri və neft-boru kəmərlərinin onun ərazisindən keçməsi İranın geosiyasi maraqları üçün də əhəmiyyət kəsb edir. Lakin 1996-cı ildən sonra İran-Gürcüstan əlaqələri getdikcə zəifləməyə başlamışdır. Buna səbəb isə Gürcüstan-NATO və Gürcüstan-ABŞ əlaqələrinin güclənməsi olmuşdur.

İran-Ermənistan münasibətləri İranın Qafqaz siyasətində mühüm yer tutur. Bu iki ölkə arasında dövlətlərarası əlaqələr təhlükəsizlik və iqtisadi baxımdan inkişaf etmişdir. İran Ermənistanın xarici ticarət dövriyyəsində Rusiyadan sonra ikinci yeri tutur. Qafqaz regionu ilə bağlı bir sıra məqamlarda bu dövlətlərin geosiyasi maraqları üst-üstə düşür. Qafqazda "türk" amilinin güclənməsinin qarşısını almaq bu dövlətlərin fəaliyyətində mühüm yer tutur. İran Ermənistanla münasibətlərini daha da yaxşılaşdırmaq üçün iqtisadi-ticarət əlaqələrini daim genişləndirir. Hətta regionda Rusiya, İran, Ermənistan, Suriya və Yunanıstan hərbi siyasi ittifaqının yaranması kimi fikirlərin səslənməsi müşahidə edilirdi (10, s.33).

Cənubi Qafqaz regionunda Ermənistan Rusiyanın imperiya siyasətinin dayağı olmuşdur. Rusiya tarixən Ermənistanı dəstəkləmiş və burada özünün silahlı qüvvələrini yerləşdirmişdir, Ermənistanın Rusiya və İran ilə əlaqələri regionda birbaşa türkçülüyə qarşı yönəldilmişdir və Moskva-Yerevan-Tehran üçbucağının yaranması bu məqsədə xidmət edir. Yenidən dirçəldilən "İpək yolu"nın qədimdən Azərbaycan ərazisindən keçməsi, Fars körfəzi rayonundan Rusiya və Avropa ölkələrinə, Orta Asiya ölkələrindən Qara dəniz və Aralıq dənizi sahili ölkələrinə uzanan ticarət və nəqliyyat yollarının Azərbaycan ərazisindən keçməsi onun Cənubi Qafqaz regionunda geosiyasi əhəmiyyətinin artmasını şərtləndirir. Tarix boyu ruslar Qafqazda əsas münafişə amili olmuşdur.

Azərbaycan ordusu 44 günlük müharibə dövründə Ermənistan Silahlı Qüvvələrini məğlub edərək otuz ilə yaxın müddət ərzində işğal altında olan torpaqlarını azad etdi. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü bərpa olundu. Vətən müharibəsində qazanılmış bu qələbə Cənubi Qafqaz regionunda böyük dəyişikliklərə səbəb oldu. Azərbaycan diplomatik və informasiya sahəsində qələbələr qazandı. Azərbaycanın qələbəsi regionda təhlükəsizlik və əməkdaşlıq məsələlərinin qorunub, inkişafı üçün yeni geosiyasi şərait yaratdı.

Zəngəzur dəhlizi və Naxçıvan üzərindən keçməklə Aralıq dənizi və Xəzər hövzəsini birləşdirəcək "İpək yolu" adlanan kommunikasiya xətlərinin reallaşdırılması üçün geniş perspektivlər açıldı. Müharibədən sonra Dağlıq Qarabağ və digər işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yeni layihələrin həyata keçirilməsində xarici şirkətlərin iştirakının böyük əhəmiyyəti vardır. Dəmir yol xətlərinin Zəngəzur dəhlizi vasitəsi ilə Naxçıvan və sonra Türkiyə dəmir yollarına birləşdirilməsi türk dövlətlərinin siyasi-iqtisadi əlaqələrini gücləndirər və bu layihələrdən Rusiya və İran dövlətləri də istifadə edə bilər.

Ümumiyyətlə, Cənubi Qafqaz regionunda İran İslam Respublikasının güclü iqtisadi və siyasi maraqları mövcuddur. Burada meydana gəlmiş dövlətlər içərisində İran İslam Respublikasının geosiyasi maraqları daha çox Azərbaycan Respublikasına yönəlmişdir. Azərbaycan Respublikası İranın xarici siyasətində önəmli yer tutur və onun strateji maraqlarına daxildir. İki ölkəni və onların əhalisini tarixi köklər, din birliyi və etnik yaxınlıqlar bağlayır. Çünki Azərbaycan Respublikasını təsir dairəsinə almaq istəyən İran regionda Türkiyə, Rusiya və ABŞ kimi dövlətlərin ciddi siyasi və iqtisadi maraqları ilə rastlaşır.

ABŞ-ın Qafqaz siyasətində strateji məqsədləri Rusiya və İranı regi-ondan sıxışdırıb çıxartmaq və Azərbaycan Respublikasına qarşı neft amillərinə söykənən siyasət yürütməkdən ibarətdir. 2020-ci ildə düşmənin işğalı altında olan torpaqlarını azad edən Azərbaycan Respublikasının qələbəsi

Qafqaz regionunda böyük dəyişikliklərə səbəb oldu. Azərbaycan Respublikasının qələbəsi regionda təhlükəsizlik və əməkdaşlıq məsələlərinin qorunub inkişafı üçün yeni geosiyasi şərait yaratdı. Aralıq dənizi, Xəzər hövzəsi və Uzaq Şini birləşdirən kommunikasiya xətlərinin reallaşması üçün geniş perspektivlər açıldı. Gələcəkdə həyata keçirilən iqtisadi layihələrdən İran İslam Respublikası da yararlanma bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Москва , Международные отношения , 1999
2. Nahavandi Firouzeh. Russia, Iran and Azerbaijan. The Historic Origins of Iranian Foreign Policy. <http://poli.vub.ac.be/public/Cont Borders/eng/ch.06.01.htm>. 23.12.99(internet)
3. Herzik Edmont. İran və hüzeyə cənubiyə şərəbi səbəğ Tərcümə əz Kamilya Ehtəşami Əkbəri. Tehran 1375
4. Svyatoçovski, T. Rusiya və Azərbaycan: sərhədanı bölgə keçid dövründə. İngiliscədən tərcümə. Bakı. Xəzər Universiteti nəşriyyatı, 2000
5. Rəfəncani H. Cəmhuriyyə Eslamiyyə İran və keşvərəhəyə cədidol bonyad. Asiyayə Mərkəzi və Gəfəz №13 Tehran 1375
6. Мешкини Г. Проблемы и упущенные моменты активности Исламской Ресублики Иран в Центральнй Азии и на Кавказе. Аму-Дарья №5. Тегеран. 2000.с.78
7. Rəde moşarekət İran dər nəft Azərbaycan pəyam Emrus 1374\3\2 Tehran doureye
8. Nəsirov E. Azərbaycan -ABŞ münasibətləri (1991-1997) Bakı, Qanun, 1998
9. Хафезниа М.Р Разнообразность и претензии в политическом бассейне Каспия. Аму-Дарья №3. Тегеран 1999
10. Qurbanlı M. Sülhə gedən yol. Bakı. Oran, 2000

VƏTƏNİNİN MİSİLSİZ TƏƏSSÜBKƏŞİ

Əntiqə Aslan qızı Qəhrəmanova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
entiqe@yahoo.com

Giriş

Ümummilli lider Heydər Əliyev sayəsində bu gün öz uğurlu daxili və xarici siyasəti ilə dünya birliyinə qovuşmaqda olan Azərbaycanımız, Azərbaycan xalqı öz tarixinin ən şərəfli dövrünü yaşayır. Heydər Əliyev hakimiyyətə gələnə qədər isə Azərbaycanda vəziyyət heç də ürək açan deyildi. Keçid dövrü adlanırdı bu dövr... Müasir tərəqqiyə qovuşmuş xalqların və dövlətlərin hamısı yaşamışdır bu dövrü. Hərə öz xüsusiyyətləri, öz çətinlikləri ilə... Bizim keçid dövrümüzün də öz xüsusiyyətləri, çətinlikləri, problemləri var. Yaxından-uzaqdan çox güclü xarici hərbi-siyasi təzyiqlər, Vətən torpaqlarının mühüm hissəsinin düşmən tərəfindən işğalı, 8 milyonluq əhalisi olan bir ölkədə 1 milyondan çox qaçqın və məcburi köçkünün olması — bütün bunlar daha ağırlı-acılı edir bizim keçid dövrümüzü.

Əsas hissə

Keçid dövründə ənənəvi xarici düşmənlərimiz Azərbaycan Respublikasının müstəqil bir dövlət kimi yaşamasının qarşısını almaq, onun daha da inkişaf edib yüksək tərəqqiyə qovuşmuş dövlətlərin sırasına çıxmasına əngəl törətmək üçün əllərindən gələni edirlər. Avropa ilə Asiya, Rusiya ilə Yaxın və Orta Şərq ölkələri arasında Qızıl körpü rolu oynayan Azərbaycanın azad yaşaması, getdikcə güclənməsi həmin qüvvələri heç cür təmin etmir. Müasir Azərbaycan dünya miqyasında çox qüdrətli beynəlxalq qüvvələrin mənafələrinin çarpazlaşdığı ən qaynar məntəqələrdən birinə çevrilmişdir. Zəngin yeraltı və yerüstü sərvətlərə malik olan müstəqil Azərbaycana qarşı siyasi, hərbi, iqtisadi, mədəni təzyiqlər ara vermək bilmir. Bu indidən sonra da belə olacaqdır. Bir maneə dəfə olunub qurtarmamış qarşımızı digər əngəllər kəsir. [1, s. 45]

Son dərəcə məkrli düşmənlərin Azərbaycan xalqına qarşı yüzillərlə sınaqdan çıxarmış olduqları “erməni kartı”ndan heç zaman indiki qədər fəal və geniş miqyasda istifadə olunmamışdır. Rusiya, Fransa, ABŞ kimi böyük dövlətlərdə, habelə başqa ölkələrdə, həmçinin beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyət göstərən erməni lobbisi bu gün həmişəkindən daha güclüdür. Həmin dövlətlərin parlamentlərinə, hərbi-siyasi idarəçiliyinə, habelə bir sıra nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətinə təsir göstərmək üçün güclü vasitələrə, mühüm mövqelərə və geniş maliyyə imkanlarına malik olan erməni lobbisi yaşadıqları ölkələrin xarici siyasətinə, beynəlxalq təşkilatlara fəal təsir göstərir, Azərbaycanla münasibətlərin yaxşılaşdırılmasına ciddi əngəllər törədir. [2, s. 76]

Tarixdə heç zaman Azərbaycanı daxildən parçalamaq, xalq içərisində etnik və vətəndaş qarşıdurması yaratmaq, dini təfriqə salmaq taktikasından bu qədər sistemli şəkildə istifadə olunmamışdır.

Heç zaman Vətənin sərvətlərini talamağa və bunun üçün də Yurdun içərisində yüksək mövqelər ələ keçirməyə çalışan daxili dönüklər — “sapı özümüzdən olan baltalar” xarici düşmənlərlə indiki qədər əlbir olmamış, onlara indiki qədər canfəşanlıqla qulluq göstərməmişlər. Xarici ölkələrə muzdlu qulluq edənlərin, Vətən və millət əleyhinə əcnəbilərə saxta məlumatlar ötürənlərin, yad ölkələrdə özlərini “şirin salmaq” üçün dəridən-qabıqdan çıxanların sayı azalmır ki, azalmır. [3, s. 62]

Nəhayət, Azərbaycanımız heç zaman bugünkü qədər geniş miqyaslı mənafehlərin, ziddiyyətlərin düyün nöqtəsinə çevrilməmişdi.

Bütün yuxarıda göstərilənlərdən əlavə, Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi yaşaması çox zəngin və qədim tarixə, min illərlə müstəqil yaşamaq və qüdrətli dövlətçilik ənənələrinə malik olan böyük bir xalqın oyanışı deməkdir. Müxtəlif dövrlərdə Ata yurdundan qəlpə-qəlpə qoparılib, alınmış torpaqlara tarixi sahiblik duyğularının oyanışı, haqqın, ədalətin, milli-mənəvi birliyin bərqərar olunması, qaytarılması uğrunda ədalətli mübarizənin başlanması YENİ AZƏRBAYCAN İNTİBAHININ başlanması deməkdir.

Azərbaycanın müstəqilliyinin getdikcə möhkəmlənməsi, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş 60 milyonluq böyük Azərbaycan xalqının ayağa qalxması, birləşməsi və öz haqqını tələb etməsi üçün qüdrətli təminatdır. Məhz bu amillər vaxtı ilə tarixi Azərbaycan torpaqlarını öz aralarında bölüşdürmüş düşmənlərə rahatlıq vermir.

Azərbaycanın yağı düşmənlərini bütün yuxarıda göstərilənlərdən daha çox narahat edən bu idi ki, bunca ağır problemləri olan Azərbaycan xalqının başında qüdrətli bir siyasətçi dururdu — düşmənlərin min bir hiyləsindən, məkrli oyunlarından asanlıqla baş çıxaran, onların dayanmadan dolaşdırdıqları siyasət kələfinin ucunu əldən verməyən, siyasi dühası ilə onilləri-yüzilləri qabaqlayan, qalın-qalın siyasət divarlarının arxasında nələr baş verdiyini ovcunun içi kimi görən Heydər Əliyev başçılıq edirdi Azərbaycana! Müxtəlif tarixi dövrlərdə Azərbaycanın müstəqilliyinə qənim kəsilmiş, xalqımızı dəfələrlə qan içərisində boğmuş ənənəvi düşmənlərimizin, onların bitib-tükənməyən məkr, hiylə və ən müasir silahlarının qarşısında məhz Heydər Əliyev şəxsiyyəti duruş gətirə bilirdi! [4, s. 94]

Azərbaycanın xarici düşmənləri yaxşı başa düşürdülər ki, indi artıq 1918-1920-ci illər deyil! Bu dəfə istiqlal mübarizəmiz, yeni, qüdrətli Azərbaycan yaratmaq siyasətimiz zəfərlə sona çatacaqdır. Çünki Azərbaycanın qurtuluş savaşının, yurdumuzda yeni həyat quruculuğunun başında zamanın nəbzini əlində saxlayan Heydər Əliyev şəxsiyyəti dururdu. Yəni Ulu Tanrı şəxsiyyət və zaman problemini bu dəfə Azərbaycan xalqının xeyrinə həll etmişdi!

Heydər Əliyev şəxsiyyəti öyrənilməmiş dünyadır! Bu nadir dühanın siyasət aləmini bitib-tükənməyən, sahilləri görünməyən ümmana bənzətmək olar. Misilsiz dövlət xadimi kimi ən nadir, ən mürəkkəb, hətta çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən Vətən üçün, doğma xalqından ötrü heç kəsin gözləmədiyi ən yaxşı çıxış yolu tapmaq bacarığı Allahın ona bəxş etdiyi vergi idi. Bütün bunlar bir keyfiyyət altında birləşirdi: Heydər Əliyev BÖYÜK AZƏRBAYCANLI İDİ. Azərbaycan xalqının, Azərbaycan torpağının misilsiz təəssübkeşi idi. Bu nadir keyfiyyət Heydər Əliyev fəaliyyətinin bütün dövrləri üçün səciyyəvi idi.

Sadə, zəhmətkeş bir azərbaycanlı ailəsində dünyaya göz açan və tükənməz fitri istedad sahibi olan Heydər Əliyev doğma xalqının dərdlərinə dərinədən bələd olan, hələ çox gənc ikən məkrli

qonşuların min bir hiyləsini öz gözləri ilə görən, mükəmməl təhsil almış, o cümlədən tarixi biliklərə dərinlən yiyələnmiş, son dərəcə geniş dünyagörüşünə və konkret biliklərə malik olan, doğma xalqını və yurdunu hədsiz məhəbbətlə sevən nadir tarixi şəxsiyyət idi. “O, yarım əsrdən artıq zəngin idarəçilik təcrübəsinə malik olan, müxtəlif xarakterli və səviyyəli idarəçilik sistemlərinin bütün incəliklərinə bələd olan, sovet məkanında kiçik bir xalqın oğlu olmasına baxmayaraq, dünyanın altıda birini əhatə edən SSRİ kimi nəhəng bir dövlətin rəhbərlərindən biri səviyyəsinə ucalan, Qorbaçovun təqib və hiylələrindən sarsılmayıb yenidən böyük siyasətə qayıtmış nadir sima idi. Polad iradə sahibi idi. Planetimizin bugünkü siyasətini müəyyənləşdirən dünya liderləri içərisində seçilən-sayılan, hamı tərəfindən qəbul olunan əzəmətli şəxsiyyət idi. Keçid dövrünün mürəkkəb burulğanından Azərbaycanı xilas etmək üçün Ulu Tanrının xalqımıza, Vətənimizə bəxş etdiyi Ümummilli Lider idi!” [5, s. 45]

Görkəmli dövlət xadimi kimi Heydər Əliyevin dəmir iradəsinin parlaq sübutu onun fəaliyyətinin Moskva illəridir. 1982-1987-ci illəri əhatə edən bu dövrdə SSRİ rəhbərliyində Siyasi Büronun üzvü və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi yüksək post tutan Heydər Əliyev velikorus şovinizmi və böyük dövlətçilik psixologiyasının hökəmrənlik etdiyi Kreml rejiminə, bu rejimin yaratdığı təqiblər və ayrı-seçkilik sistemə sübut etdi ki, heç bir qüvvə onun zəngin, tükənməz və hərtərəfli dövlət idarəçiliyi istedadının qarşısını almağa qadir deyildir. Tənəzzülə başlamış nəhəng imperiyanın ən ağır sahələrinin idarə edilməsində böyük uğurlara nail olan Heydər Əliyev az vaxt içərisində bütün SSRİ-də böyük nüfuz qazandı. Həmin dövrdə Heydər Əliyev Siyasi Bürodə bütün Sovet dövlətini idarə etməyə və onu tənəzzüldən çıxarmağa qadir olan yeganə dövlət xadimi idi. Odur ki, səriştəsiz və bacarıqsız Kreml rəhbərləri, xüsusilə M.Qorbaçov Heydər Əliyevi özlərinə ciddi rəqib hesab edirdilər. Belə bir şəraitdə fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, Heydər Əliyev sovet rəhbərliyində olarkən doğma Vətəni həmişə diqqət mərkəzində saxlayır, onun inkişafına hər cür qayğı göstərirdi. Xalqımızın böyük oğlu o zaman, həm də, Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparıb almağa çalışan erməni millətçilərinin qarşısında qüdrətli maneə, keçilməz sədd idi. Elə buna görə də, hələ Stavropoldan başlayaraq erməni mafiyasının əlində itaətkar alət olan M.Qorbaçov, nəhayət, öz fitnəkar niyyətinə nail ola bildi: xalqımızın dahi oğlu SSRİ-yə rəhbərlikdən uzaqlaşdırıldı. Bu, əslində bütün sovet hakimiyyəti illəri ərzində xalqımıza vurulan ən ağır zərbə idi. Təsədüfi deyil ki, bundan dərhal sonra M.Qorbaçov tərəfindən himayə olunan erməni millətçiləri Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparıb almaq üçün fəal mübarizəyə başladılar. Dahi şəxsiyyətimiz bu dövrdə həm öndən — Moskvadan, həm də arxadan Azərbaycandakı dönüklərdən vurulan ağır zərbələrə məruz qaldı.

Nəticə

1987-1990-cı illər M.Qorbaçovun başçılıq etdiyi Kreml rejiminin xalqımızın böyük oğluna qarşı həyata keçirdiyi ağır təqib illəridir. Ömrünün bütün dövrlərində olduğu kimi, Heydər Əliyev həmin illərdə də doğma xalqı üçün yaşamış, nəhəng Sovet dövlətinin dağılmaqda olduğu şəraitdə öz Vətəni üçün çıxış yolları axtarmış, özünün zəngin dövlətçilik təcrübəsi, müdrik məsləhətləri ilə Azərbaycanı düşdüyü ağır böhrandan çıxarmaqdan ötrü bütün qüvvəsini sərf etmişdir. Lakin o zaman Azərbaycana başçılıq edən səriştəsiz rəhbərlərin Moskva qarşısındakı mütəliyi və xəyanətkar siyasəti nəticəsində Azərbaycan xalqı bu dövrdə öz böyük oğlunun zəka potensialından məhrum edilmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Hacıyev İ. Heydər Əliyev və milli-tarixi yaddaşın bərpası. Bakı – 2003, 164 s.
2. Əliyev V. Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı – 2003, 100 s.
3. Xalqa bağlanmış ömür. II kitab. Bakı – 2004, 519 s.
4. Hüseynova İ. Müstəqilliyimizin təminatçısı. Bakı – 2003. 504 s.
5. Hudiye N. Haydar Aliyev: Devlet kuruculuğu və dil politikası. Bakı – 2005, 320 s.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİNİN XİLASKARI

Məlahət Ramiz qızı Babayeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
milababayeva@adpu.edu.az

Giriş

Zəmanəmizin qüdrətli siyasətçisi, Prezident Heydər Əliyev öz doğma xalqını dibi görünməyən yarğanların, uçurumların üzərindən böyük müdrikliklə, incə və çevik siyasətlə, nazik tellər üzərindən keçirib bu günlərə çatdırdı!

Bu gün yaşadığımız regionda təkcə Azərbaycanda xarici dövlətlərin bir nəfər də olsun əsgəri və hərbi bazaları yoxdur.

Əsas hissə

Vətənimiz Azərbaycan bütün Cənubi Qafqazda sülhün və sabitliyin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycan terrorizmə qarşı beynəlxalq mübarizədə fəal və ardıcıl surətdə iştirak edir.

Prezident Heydər Əliyevin Xəzərlə bağlı müdrik və uzaqgörən xarici siyasət strategiyası, bu dənizi sülh və əmin-amanlıq dənizinə çevirmək planları uğurla nəticələnmişdir! Beynəlxalq mənafelərin, o cümlədən böyük dövlətlərin və qonşuların mənafelərinin düyləndiyi Azərbaycan kimi çox mühüm hərbi-strateji və zəngin sərvətli bir ölkədə bütün bunlara nail olmaq hər siyasətçinin işi deyildi!!! [2, s. 83]

Heydər Əliyevin xarici siyasət sahəsində öz xalqı qarşısındakı ən böyük xidmətlərindən biri də, heç şübhəsiz, M.S.Qorbaçovun və onun erməni və ermənipərəst əhatəsinin 1990-cı ilin 20 yanvarında Bakıya iri qoşun birləşmələri yeridərək silahsız dinc əhaliyə qarşı qanlı qırğın törətməsi nəticəsində vaxtı ilə korlanmış Azərbaycan-Rusiya münasibətlərini normalaşdırmasıdır. Prezidentlər Heydər Əliyev və Vladimir Putinin uzaqgörən siyasi müdrikliyi və qarşılıqlı səyləri nəticəsində Azərbaycan və rus xalqları arasında tarixi qardaşlıq əlaqələri bərpa olundu. Bu gün Azərbaycan xalqı özünün böyük şimal qonşusu ilə getdikcə genişlənməkdə olan hərtərəfli dostluq əlaqələrini dərin razılıq hissi ilə qarşılayır.

Azərbaycan Prezidenti özünün ölkəmiqyaslı qəbullarından tutmuş beynəlxalq miqyaslı görüşlərə, yüksək səviyyəli danışıqlarınadək hər yerdə, hər an Azərbaycan həqiqətini dünyaya yayırdı. İndi Azərbaycan vaxtilə ona qarşı yaradılmış beynəlxalq informasiya blokadasını yarmışdır. Dünya Azərbaycan həqiqətini qəbul etməyə başlamışdır. Kimin sayəsində?! Prezident Heydər Əliyevin yorulmaq bilməyən fəaliyyəti nəticəsində, onun BÖYÜK AZƏRBAYCANLI kimi Vətən, xalq təəs-sübkeşliyi sayəsində!

Heydər Əliyev vaxtilə onun öz qayğısı sayəsində Moskva, Leninqrاد və başqa şəhərlərin ali məktəblərində təhsil almış, özü də Azərbaycanın müxtəlif bölgələrini təmsil edən gənclərin qabaqcıl bir dəstəsini Prezident Aparatına, müxtəlif dövlət strukturlarına toplayıb onlara idarəçilik qaydaları öyrətdi, gələcəyin yeni, qüdrətli Azərbaycanı üçün hazırladı! [5, s. 73]

Başqa bir məsələ barədə. Gecəli-gündüzlü, son dərəcə ağır, hətta dözülməz bir rejimlə işləməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Prezidenti yurdumuzda baş verən heç bir hadisəni, heç bir prosesi nəzərdən qaçırmır, onlardan ən mühümünü ön plana çəkir, şəxsi nəzarəti altına götürür, prezident andına sadıq qalaraq Vətəni zərgər dəqiqliyi ilə idarə edirdi.

“...1994-cü il iyun ayının son günləri idi. Xarici düşmənlərin və daxildəki Vətən xainlərinin havadarlıq etdiyi separatçılar Balakəndə baş qaldırmışdılar. Dövlət başçısının təşəbbüsü ilə bir qrup ziyalı təcili Balakənə yola düşdük. Bakıdan gec çıxdığımız üçün Zaqatalada gecələdik. Ertəsi gün səhər tezdən artıq Balakən icra hakimiyyətinin binasında idik. Camaatla görüşə tələsirdik. Lakin o zamankı icra başçısı bizi camaatla görüşdürməyə tələsmir, Rusiya Federasiyasından (Dağıstandan) gələcək "qonaqları" gözlədiyini bildirirdi”. [3, s. 93] Dövlətimiz tərəfindən rəsmi surətdə dəvət olunmamış, başqa sözlə, çağırılmamış "qonaqlar"ın gözlənilməsi bizə qarşı açıq-aşkar hörmətsizlik, saymazlıq idi. Yerli hakimiyyət nümayəndəsinin bu müəmmalı hərəkətindən çox narazı qalmışdıq.

Gündüz saat 11 radələri idi. Birdən hökumət telefonu səsləndi. Dedilər ki, Bakıdan göndərilmiş dövlət nümayəndəsi və icra başçısı telefonun yanında olsunlar. Prezident danışacaqdır. Dövlətimizin başçısı Heydər Əliyev o gün, o məqamda Vətən üçün ən çox narahatlıq doğuran bir hadisəni şəxsi nəzarətinə götürmüşdü... Mən o zaman təlatümlü hadisələrin qaynar nöqtəsində olarkən bir daha əmin oldum və böyük qürur hissi keçirdim ki, Azərbaycan sahibsiz deyil. "Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədi olacaqdır, sarsılmaz olacaqdır, dönməz olacaqdır!" - deyə bütün dünyaya bəyanat verən dahi dövlət xadimimiz Heydər Əliyev öz sözünün ağasıdır, müstəqilliyimizə zaval yoxdur.

Heydər Əliyevin öz doğma vətəni, xalqı, el-obası qarşısında danışılmaz tarixi xidmətləri bir deyil, beş deyil.

"Bunların hamısını dərin-dərinə araşdırmaq, yerli-yerində ipə-sapa düzmək, incələmək və gələcək nəsillərə doğru-düzgün çatdırmaq o qədər də asan məsələ deyil. Və bu hər tarixçinin də işi deyil!

Əlbəttə, bütün bunlar xüsusi tədqiqatların və gələcəyin işidir. Mən isə bu yığcam yazıda müasirlərimə təkcə bir həqiqəti yetirmək istədim: Azərbaycan hazırda keçid dövrünü yaşayır, çox ağrı-acılı keçən mürəkkəb bir dövrü!!!" [1, s. 45] Özü də bizim keçid dövrümüz başqalarınınkına bənzəmir. Çox əlverişli strateji məkan olan bu Yurdda nə qədər böyük qüvvələrin gözü var?! Zəngin sərvətlərimizə, neftimizə kimlər susamır?! Kiçik bir ölkənin həm daxildə, həm də xaricdə nə qədər düşməni olar?! Tariximizin ibrət dərslərini, azadlıq mücadilələrində dəfələrlə qan içində boğulduğumuzu, müasir dünyamızın reallığını, başqa xalqların tarixini hökmən nəzərə almalıyıq: keçid dövrlərində qüvvətli şəxsiyyət olmadan qələbə yoxdur! [2, s. 92]

Bir həqiqəti hamılıqla dərk edək: hazırda tərəqqi dövrünü yaşayan bütün xalqları, millətləri, ölkələri keçid dövrünün keçilməz labirintlərindən dahi şəxsiyyətlər — Atatürklər, Vaşinqtonlar, Bismarklar, Nehrular, De Qollar çıxarmışlar! Heydər Əliyev də belə şəxsiyyət idi!

Həç kəsin istəyindən asılı olmayaraq, XX yüzilliyin 90-cı illərində Azərbaycanın tarixinə daha bir silinməz səhifə həkk olundu. Zaman, tarix özü həkk etdi bu səhifəni. "İstiqlal savaşı" adlanır həmin qızıl səhifənin adı. Xalqımızı bu müqəddəs savaştan — İstiqlal savaşından Heydər Əliyev şəxsiyyəti qələbə ilə çıxartdı! Və tamamilə təbii olaraq İstiqlal savaşının qalibi kimi dünyanın dahi şəxsiyyətləri sırasında öz layiqli yerini tutdu. Tanrı yazısına pozu yoxdur!

Nəticə

Çağdaş Azərbaycan bu gün – XXI yüzillikdə demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunda uğurdan uğura qovuşur. Tarixin ən qanlı burulğanı içərisində çabaladığımız günlər arxada qalmış, tarixə çevrilmişdir! Azərbaycan dövlətçiliyi məkrli düşmənlərin qanlı caynağından həmişəlik xilas edilmişdir!

Xalqımız özünün daha parlaq gələcəyinə doğru inamla irəliləyir. Bütün bunlar üçün hər bir Vətən övladı, qədərbilən xalqımız dahi xilaskara — Ata yurdumuzun Atatürkünə – Heydər Əliyevə borcludur!

Ümumdünya tarixinin dahi şəxsiyyətlərindən biri olan Ulu öndər Heydər Əliyevin layiqli varisi İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi müasir Azərbaycan, habelə bütün dünyanın 60 milyonluq azərbaycanlıları dirçəliş yolundadır. Azərbaycan xalqı yaxın gələcəkdə Böyük Azərbaycanın intibahını gözləyir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Hacıyev İ. Heydər Əliyev və milli-tarixi yaddaşın bərpası. Bakı – 2003, 164 s.
2. Əliyev V. Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı – 2003, 100 s.
3. Xalqa bağlanmış ömür. II kitab. Bakı – 2004, 519 s.
4. Hüseynova İ. Müstəqilliyimizin təminatçısı. Bakı – 2003. 504 s.
5. Hudiye N. Heydər Əliyev: Dövlət quruculuğu və dil siyasəti. Bakı – 2005, 320 s.

THE ROLE OF ARTISTIC-CREATIVE INTELLECTUALS IN THE REVIVAL, PRESERVATION, DEVELOPMENT AND RESTORATION OF NATIONAL MORAL VALUES (1993-2003)

Nigar Akhundova

doctor of philosophy in political science, associate professor

Baku Business University

Institute of History and Ethnology named after A.A.Bakikhanov of ANAS

nigar-akhundova@yandex.ru

National leader Heydar Aliyev, as both a wise elder and an experienced head of state, always shared with the people his very valuable ideas about the principles that constitute the moral foundations of our society and the directions for their preservation and development. Our country, as an integral part of the Muslim world, has historically contributed to the development of Islamic civilization. At the same time, Islam has become an integral part of people's lives as both a religious belief and a national moral value of our people. The great leader always emphasized that national moral values serve the national unity of the people and citizens, and especially noted that religious holidays play an important role in ensuring national solidarity.

National leader Heydar Aliyev attached special importance to the preservation and development of Azerbaijani statehood, the duty of fostering a sense of love for the homeland, prioritizing state interests, and transcending personal interests through the prism of state interests, the creation of a state ideology, and the direction of this ideology towards the formation of people as citizens.

According to Heydar Aliyev, the main components of national ideology were national statehood on the one hand, and national moral values on the other. The basis of the national ideology of the Azerbaijani state is Azerbaijaniism. Statehood and national moral values are integral parts of the concept of Azerbaijaniism. A nation without national moral values cannot be a true nation, a true people. Our great leader said that the people have always been united by spirituality, because spiritual foundations are superior to other foundations.

The main criteria that determine the uniqueness of each nation are its language and national spiritual values. National spiritual values reveal the identity of the people, nation, and individual. Nations differ from each other according to national spiritual values. A people that protects, improves, and adheres to national spiritual values has always been respected. The best form of protecting, developing, and conveying the national spirit to future generations is national statehood. Because the national state serves not only to protect the country's territory and material wealth, but also the national spiritual values of the people.

The Soviet regime had alienated our people from their language, religion, and national spiritual values. After Azerbaijan regained its state independence, favorable conditions have been created for the revival, protection, and strengthening of national spiritual values. Our people are now returning to their national spiritual roots and building a lifestyle that is consistent with their national characteristics. To achieve this, first of all, we must be able to preserve and appreciate our national treasures inherited from centuries and past generations.[4, p.495]

The outstanding statesman Heydar Aliyev, who made exceptional contributions to the history and destiny of the Azerbaijani people, attached special importance to our national spiritual values during both periods of his leadership of the republic and made revolutionary changes in our national consciousness. The national revival that began in the early 70s of the last century, the improvement of the spiritual environment, the development of science and education, serious attention to the comprehensive development of the country, and care for culture gave impetus to national awakening and national self-awareness as a whole. In the 70s and 80s, Heydar Aliyev worked with great determination, determination and courage to preserve the historical memory of the people, to develop our culture, and to make Azerbaijan known all over the world. [4, p.495] Although the existing political realities of that period did not allow for overt activity in the direction of raising the

national spirit, serious work was being done in the field of development of the culture of our people and its worldwide promotion.

After Heydar Aliyev returned to power in independent Azerbaijan, the changes that took place in the socio-economic, socio-political and scientific-cultural life of the republic led to a significant improvement in the moral environment in society and an increase in commitment to national roots. We can definitely say that there has never been a person who has served as much as the national leader Heydar Aliyev in protecting the national moral values of our people, turning them into an integral part of statehood and a leading branch of state policy. The great leader considered it the civic duty of every Azerbaijani to be loyal to our native land, our native language, our great and rich history, and our nation, as well as to our national moral values. [4, p.496]

The far-sighted policy of our great leader, his practical activities, his decrees and orders, his historical speeches from international rostrums, the measures he directed for the acquisition of national spiritual values by the younger generation, and his personal example played an invaluable role in the protection of national spiritual values, their liberation from foreign and alien influences, their purification, and their transformation into an important factor as a valuable asset of the Azerbaijani people.

The national spiritual values, which Heydar Aliyev highly valued, have a complex internal structure. Here, the great leader especially emphasized three components: language, religion, customs and traditions. The national mentality, which is a projection of these on the level of consciousness. The national leader used to say that every nation has its own customs and traditions, national spiritual and religious values, and we are proud of our national spiritual and religious values. Heydar Aliyev put forward the study, preservation and development of our national spiritual values as one of the main tasks.

Heydar Aliyev, during the period of independence, approached the Novruz holiday, which is widely celebrated in many countries of the Islamic world, including Azerbaijan, and which in fact expresses people's relationship with nature, in a broader sense, and gave it a new meaning: "In the independent Republic of Azerbaijan, Novruz holiday is gaining momentum year by year, taking its rightful place in the socio-political life of our country as our ancient, dear holiday, and inspiring, delighting and cheering people.

During these holidays, our people realize even more deeply how valuable the state independence and national freedom of Azerbaijan are, and how historically significant an event they are for each person. Therefore, this holiday is already a symbol of the state independence and national freedom of Azerbaijan."

The great leader considered the upbringing of the younger generation in the national spirit to be one of the main tasks in mastering our national spiritual values. Heydar Aliyev said: "Our youth must be brought up in the national spirit, they must be brought up on the basis of our national spiritual values. Our youth must know our history well, they must know our national values well. A young person who does not know our national values and national traditions well cannot be a patriot."

Emphasizing that the most valuable national and spiritual wealth of the Republic of Azerbaijan and its people is its people, Heydar Aliyev always put the human factor first. In the eyes of the great leader, the Azerbaijani people do not consist only of people living in our republic. He never forgot the Azerbaijanis of the world, was interested in their problems, and advised them to serve their native homeland, to keep the language, religion, and cultural wealth of our people alive abroad, and to raise their children as Azerbaijanis.

Heydar Aliyev, in his speech at the First Congress of World Azerbaijanis, gave his eternal and historical advice and advice to our compatriots: "...The Azerbaijani people have a great, ancient history. During our centuries-old history, our people have overcome many trials, have lived, have not lost their identity, have not lost their nationality, have made valuable contributions to world civilization, have enriched world civilization. However, at different stages of history, Azerbaijanis have suffered some deprivations. Therefore, the unity and solidarity of Azerbaijanis scattered all over the world is now of special importance both for us, for the independent state of Azerbaijan,

and for Azerbaijanis living in different countries of the world... We want Azerbaijanis living in different countries to live as they want, as citizens of those countries. However, they should never lose their national roots, national belonging. What unites all of us - Azerbaijanis - is our national belonging, our historical roots, our national spiritual values, our national culture..., the customs and traditions belonging to our people. [4, p.497]

Regardless of which country a person lives in, he must preserve his nationality. At the same time, there is a process of assimilation in the world. However, people must always be loyal to their national spiritual values, national roots. It is precisely these factors that unite us all. It is the idea of Azerbaijaniness, Azerbaijaniness, that unites and unites us all." [3, 2001, November 10]

While preserving the national spiritual values of our people, our great leader, first of all, gave preference to monuments, works, personalities, and works included in the universal values, which kept alive the multifaceted pages of our people's history. His goal was to better introduce the outstanding pages of our history to the present and future generations of our people, to the whole world.

Seeing the salvation of his country not only in weapons and military power, but also in the revival of the national spirit by returning the ancient and unique culture created on this land to the people, Heydar Aliyev signed a decree on the 500th anniversary of the birth of the great poet and thinker Muhammad Fuzuli at a difficult time for Azerbaijan on March 16, 1994, precisely for this purpose. The jubilee celebrations, which were held not only in our country, but also in the UNESCO headquarters in Paris, in Iraq, the Central Asian republics, Turkey, Russia and Iran, and which, as the great leader said, became a celebration of our national culture, Azerbaijani statehood and independence, were extremely important in terms of making the Azerbaijani youth, the main source of our country's independence, the guarantor of its eternity and irreversibility, realize once again how rich our people and history are, how much they have contributed to human culture, and in terms of further increasing the sense of national pride in the younger generation.

The epic "Kitabi-Dade Gorgud" also attracted Heydar Aliyev's attention precisely from this perspective. He considered this epic the most precious pearl that the Azerbaijani people have given to the world's cultural treasury, the most magnificent and brilliant monument of our national wealth. This epic is such an artistic monument that the Azerbaijani Turks' worldview, national character, customs and traditions, religious, philosophical and psychological views, morality, statehood, family and social relations, love of the Motherland, land, the struggle of the people, pages of heroism, the sweetness of our language, humanism and kindness, pure feelings such as are concentrated here. [4, p.498]

Taking all this into account, on April 20, 1997, the head of our state signed a historical decree to celebrate the 1300th anniversary of the epic "Kitabi-Dade Gorgud", which reflects the history of the Oghuz Turks and glorifies high human ideas.

At the meeting of the state commission celebrating the 1300th anniversary of the epic "Kitabi-Dade Gorgud", the National Leader said: The celebration of the anniversary of the epic "Kitabi-Dade Gorgud" has the greatest political and spiritual character and shows the care and attitude towards our culture and literature. In recent years, we have held many anniversary events in Azerbaijan with the aim of commemorating the outstanding pages of our history, explaining our history to present and future generations, and demonstrating the history of our people and nation to the world. Each of these has had great benefits. These benefits cannot be measured by percentage, quantity, or weight. However, if there was a measure, it could be said that they are the benefits with the greatest magnitude... The epic "Dade Gorgud" unites us today at the same time, bringing us closer to each other. There is also a need for unity... This is native to all of us - to them and to us. But while it is for everyone, it is especially for Azerbaijan, it belongs to Azerbaijan. This shows how prominent a place Azerbaijan occupies in the Turkic world". [3, 1999, April 9]

The solemn celebration of the anniversary of the epic "Dade Gorgud" truly turned it into a spiritual treasure of the Azerbaijani people once and for all, and included it in the system of spiritual values of our youth.

In addition to state building and governance, our national leader also rendered exceptional services in determining the main directions of the national ideology, creating a new perfect scientific concept in this field and implementing it.

One of the most important directions of our national ideology determined by Heydar Aliyev is the line of Azerbaijaniism. On the one hand, this line implies the formation of a sense of unified national statehood in Azerbaijan, ethnic-national maturation and integration, and on the other hand, the development of the Azerbaijani language as the state language and strengthening its position throughout the country and in all fields of activity.

Heydar Aliyev has an exceptional role in fulfilling the historical mission of developing, protecting and expanding the scope of our language. The great leader attached great importance to issues such as the origin and formation of the Azerbaijani people and their language. He treated the Azerbaijani language as an invaluable wealth, history, culture, and heritage of our people, and considered the development of our native language, our state language, to be one of the main means for the future of our independent country. As a result of Heydar Aliyev's efforts, the Azerbaijani language was enshrined in the Constitution of Azerbaijan. The greatest service of the national leader in the field of the protection and development of the Azerbaijani language is the practical work he did to grant our language the status of a state language. The historical decrees and orders signed by Heydar Aliyev, especially regarding the Azerbaijani language and alphabet, and the spiritual values of our people, made it possible to carry out very important work in this direction. [4, p.499-500]

In 2001, President Heydar Aliyev signed a decree of exceptional value “On the improvement of the application of the state language”. That decree opened up new prospects for the development of the Azerbaijani language in our country. The decree emphasizes that the Azerbaijani language is the most important national value for our people and highly values it: “Today, the Azerbaijani language is one of the languages that has the power to express deep thoughts in a very clear way, down to the most subtle shades. In order for any nation to reach the perfection of fully expressing the depth of thoughts and the subtleties of feelings, it takes several millennia of history. The current level of development of the Azerbaijani language shows that the Azerbaijani people are one of the most ancient peoples in the world.” [3, 2001, June 19]

On July 4, 2001, President Heydar Aliyev signed an order “On approval of the organization of the State Language Commission of the Republic of Azerbaijan” and on August 9, a decree “On approval of the Azerbaijani alphabet and the Day of the Azerbaijani language”. [2, p.487]

The signing of all these documents required national zeal, moral purity, loyalty to the state, the people, and their language, and finally, deep knowledge in this field. Researchers also emphasize such an aspect that Heydar Aliyev laid the foundation for the formation of the national state language, that is, the official language, the language of politics, as an independent style. This is directly related to the statehood mindset. The speeches and speeches of the prominent political figure Heydar Aliyev at meetings with heads of state, foreign delegations, and official events are invaluable for the development of statehood thinking, the formation of political culture, and the formation and dissemination of the state language as a language style, and it can be said with confidence that they have played the role of a truly great school and university.

In the current conditions of globalization, our national spiritual values are truly facing great dangers, and it is very difficult, in fact impossible, to prevent this danger without referring to national philosophical thought, ensuring the formation of national ideology, forming a consciousness of national-social self-preservation, and correctly directing public consciousness. The statement made by the great leader Heydar Aliyev on state television on August 13, 2001 arose from just such a necessity. [2, p.488] That famous statement prevented the anarchy and arbitrariness that occurred in this direction and created great agreement among the people. The statement reflected the necessity of protecting the rich cultural values, centuries-old customs and traditions of the Azerbaijani people, their cultural heritage comparable to the most ancient and civilized nations of the world, by all Azerbaijanis. This statement played a great role in purifying our spirituality, preventing actions that harm it, improving the attitude towards our rich heritage, strengthening the

people's attachment to their historical past and loyalty to our national customs and traditions. The great leader stated in his statement that we must protect and preserve our national spiritual values, customs and traditions, and educate the younger generation in the spirit of these moral and ethical values that have been tested for years.

The long-lasting totalitarian regime of the recent past, the ideology of atheism, imposed serious restrictions on the free activity of the Islamic religion, in particular. While the absolute majority of the population in Azerbaijan belongs to Islam, only 18 out of 53 officially operating religious communities were Islamic religious organizations. At that time, 31 Christian religious organizations and sects, and 4 Jewish religious organizations were registered and operating in our republic. [1, p.297]

After our people gained state independence, human rights and freedoms, including freedom of conscience and religious belief, were restored in our country in accordance with international standards. Freedom of religious belief is understood in the state policy of Azerbaijan as a necessary attribute of building a democratic legal society, and consistent work is being done in this area in accordance with the Constitution of the Republic of Azerbaijan and the Law "On Freedom of Religious Belief".

President Heydar Aliyev assessed the effective use of the purifying properties of the Islamic religion and its spiritual and emotional power as a means of national unity as one of the fundamental principles of the ideology of Azerbaijanism. Islamic religious communities and holy places were restored, and new ones were created. In 1991-2001, the number of mosques in the republic increased from 19 to 1236. New mosques were built, shrines were repaired and improved. The Baku Madrasah expanded its activities and in 1997 became the Baku Islamic University. [4, p.502]

President Heydar Aliyev treated religion and believers with respect, highly appreciated the importance of Islamic moral norms in the national-moral mentality, and provided every assistance to their development and dissemination. The great leader, who considered the increase in the role of religion in spirituality to be one of the important directions of Azerbaijan's development strategy, said that we will never stray from our faith and religion and will build our future using these spiritual resources. At the same time, he emphasized that fundamentalism and fanaticism should not be allowed in this matter.

Heydar Aliyev often met with believers, went to mosques on religious holidays, and was sensitive to the spiritual needs of believers, which was always met with great satisfaction among the people. Heydar Aliyev valued spirituality above all else in human society. He believed that the national spiritual values inherited from centuries should become the guarantor not only of our modern national existence, but also of our political existence, of our statehood, and vice versa, the preservation of our national-spiritual existence should be one of the most basic functions of the state.

Such was the demand put forward by the greatest Azerbaijani, the great leader of our people. It was thanks to the will and determination of this brilliant personality that a national-spiritual revival took place in our country, the ideology of Azerbaijanism was formed, and as a result, this ideology became the national-political ideology of the Azerbaijani state.

References

1. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı: XXI-Yeni nəşrlər Evi. 2001, 360 s., s.297.
2. Azərbaycan Respublikasının Tarixi (1991-2003). 1-ci cild. Heydər Əliyev dövrü. Bakı: Azərbaycan Tarixçiləri Birliyi, 2016.-704 s.
3. “Azərbaycan” qəzeti
4. Heydər Əliyev. İki cildə. Bakı: Turxan NPB, 2013.-704 s.

ULU ÖNDƏRƏ ÜMUMXALQ MƏHƏBBƏTİNİN BƏDİİ İFADƏSİ

Aygün Əhməd qızı Orucova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Naxçıvan Bölməsi
orujovaaygun82@gmail.com

Naxçıvan ədəbi mühiti nümayəndələri hər zaman Azərbaycanın müstəqilliyi, mədəni inkişafı, tərəqqisi üçün çalışmış, Naxçıvan ədəbiyyatının region ədəbiyyatı hədudlarını sığmadığını təsdiq etmişlər. Bunun nəticəsi olaraq bu zəngin ədəbi mühitin ayrı-ayrı nümayəndələrinin həyatı və ədəbi irsi bir çox kitab və monoqrafiyaların mövzusu təşkil etmiş, ətraflı tədqiq olunmuşdur. Akademik İsa Həbibbəylinin “Ədəbi yüksəliş”, “Xalq şairi Məmməd Araz”, “Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri”, “Böyük ədəbiyyat nəhəngi”, “Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik”, professor Yavuz Axundlunun “Məmməd Səid Ordubadi”, “Tarixi roman yeni mərhələdə”, “Ədəbi mühit və sənətkar”, “Ədəbi yaddaşdan səhifələr”, professor Hüseyn Həşimlinin “Hüseyn Cavidin lirikası və Avropa poetik ənənələri”, professor Əsgər Qədimovun “Əli Məhbus və əsərləri”, Sevinc Vəliyev və Akif Axundovun “Naxçıvan ədəbi mühiti”, “Naxçıvanın şair və yazıçıları” və digər əsərlər bu baxımdan diqqəti cəlb edir. AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik İsa Həbibbəylinin “Nuhçıxandan Naxçıvana” kitabının “Cəhalət dərəcəsinin dərmanı: maarifçilik”, “Naxçıvan ədəbi mühiti” bölmələri Azərbaycan ədəbiyyatının çoxəsrlik inkişafında Naxçıvandan çıxmış tanınmış yazıçıların xidmətlərindən, muxtar respublikadakı müasir ədəbi prosesdən bəhs edilir.

XX əsrin 90-cı illərində müstəqillik Azərbaycan tarixinə 1990-cı ilin Qanlı yanvarı, azadlıq uğrunda heç düşünmədən canını qurban verən şəhidlərimizin al qanlarıyla yazıldı. 1990-cı ilin 18-19 yanvarında Naxçıvan Muxtar Respublikası Şərrur rayonunun Kərki kəndi SSRİ Müdafiə Nazirliyi 7-ci ordusunun köməyi ilə ermənilər tərəfindən işğal olundu. Ulu öndər Heydər Əliyev 1990-cı il iyun ayının 20-də Bakıya, sonra isə Naxçıvana gəldi. Hələ SSRİ dövlətinin mövcud olduğu və Azərbaycanın öz müstəqilliyini elan etmədiyi bir zamanda 1990-cı ilin 17 noyabrında Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin birinci sessiyası H.Ə.Əliyevin sədrliyi ilə “Naxçıvan MSSR-in adının dəyişdirilməsi haqqında”, dövlət hakimiyyəti orqanı, dövlət rəmzləri haqqında tarixi qərarlar qəbul etmişdir. Həmin ilin 21 noyabrında Naxçıvan MR Ali Məclisi ulu öndərin işləyib hazırladığı “1990-cı ilin yanvar ayında Bakı hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi haqqında” qərar qəbul etmişdir. 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı” qəbul olundu. Bu mühüm tarixi sənədlə xalqımız uzun illərdən bəri həsrətində olduğu azadlığına qovuşdu. Azərbaycan Respublikasında 1991-ci il dekabrın 29-da ümumxalq səsverməsi keçirildi. Azərbaycan yekdilliklə respublikanın dövlət müstəqilliyinə tərəfdar çıxdı. Müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycan Respublikası çox mürəkkəb tarixi şəraitdə fəaliyyət göstərməyə başlamış, müstəqilliyin ilk illərində xalqımız yenidən onu itirmək təhlükəsi ilə üzləşmişdi. Bir tərəfdən Ermənistan silahlı qüvvələrinin təcavüzü nəticəsində geniş miqyas almış Qarabağ müharibəsi, digər tərəfdən daxildə gedən siyasi çəkişmələr, Azərbaycanı parçalamaq cəhdləri müstəqilliyin qorunub saxlanma biləcəyini sual altında qoymuşdu. Lakin böyük siyasi təcrübəyə malik olan Heydər Əlirza oğlu Əliyevin 15 iyun 1993-cü ildən ölkədə hakimiyyətə qayıdışı ilə bu təhlükə sovuşdu. Azərbaycanın siyasi tarixində özünə parlaq iz qoymuş bu böyük şəxsiyyətin Naxçıvanda deputat, sonralar Naxçıvan Muxtar Respublikasının rəhbəri kimi fəaliyyət göstərməsi Naxçıvandan başlanan müstəqillik yolunun bütün Azərbaycan siyasi mühitində aparıcı qüvvəyə çevrilməsinə, milli dövlətçiliyin bərpası istiqamətində qəti addımların atılmasına gətirib çıxartdı.

Bütün bu hadisələr, qanlı faciələr, SSRİ-nin məkrli siyasəti öz bədii təəcəssümünü ədəbiyyatda tapırdı. Ədəbiyyat Sovet anti-Azərbaycan siyasətinə qarşı açıq mübarizəyə, üsyana qalxmışdı. Müstəqilliyin ədəbiyyat xadimlərinə açdığı geniş imkanlarla – söz, mətbuat azadlığı ilə yanaşı ədəbiyyatın ana mövzuları olaraq “xalqın, cəmiyyətin qarşısında duran problemləri düzgün müəyyənləşdirmək” [8, s. 13] kimi bir müqəddəs vəzifə qoyuldu. Müstəqil dövlətçiliyimiz tarixində Ümummilli Liderin saymaqla tükənməyən xidmətləri bədii əsərlərin ana mövzusu kimi çevrilərək,

xalqın bədii yaddaşına da həkk olunmuşdur. Müstəqillik illərində yaşayan şairlərin təcrübəli, istedadlı nümayəndələrindən biri şair, publisist, dramaturq Hüseyn Razinin “Minacat” adlı on altı hecalı, yeddilik formasında yazılmış şeirində 1990-cı illərin xaos dövrü, xalqın “Olum ya ölüm?” təhlükəsi ilə üzləşməsi, siyasi lider, öndər, peyğəmbər, zamanın sahibi axtarırları və s. bədii əksini tapmışdır. Şeirdə klassik minacatlardan fərqli olaraq yaradanı vəsf etmək məqsədilə deyil, xalqı çətin, çıxılmaz vəziyyətdən xilas etmək üçün tanrıya müraciət olunmuşdur:

*Cəhənnəm yerdədir, ya rəb, bəşər qıl körpünün üstə,
Mələklər qəhr olunmaqda, həyatın hökmü iblisdə -
Bütün haqqa tapınmışlar dəmir qarmaqlı məhbəsdə,
Bizə bəxş etdiyin dünya əcəllə çarpışan xəstə,
Baxışlar yol çəkir, ya rəb, göz həsrətdə, qulaq səsdə,
Bütün sözlərdə, ahlarda - bizə qeyrətli bir öndər,
İlahi, qalmışığıq darda, zamanın sahibin göndər! [9, s. 124-125].*

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Əməkdar mədəniyyət işçisi, Naxçıvan Yazıçılar Birliyinin sədri Asim Yadigarın ümummilli lider Heydər Əliyevin məşhur kəlamına yazılmış “Azərbaycan dünyaya Günəş kimi doğacaq” şeirində həm “hər sınaqdan üzüağ” çıxan, “ədaləti bayraq tək başı üstə” qaldıran ulu öndərə, həm də doğma vətənə sonsuz məhəbbət, dövlətimizin gələcəyinə inam ifadə olunmuşdur:

*Yollarında min tufan, yüz külək əssə belə,
Yağılar yolu üstə min silah düzsə belə,
Şərin qara əlləri yolunu kəssə belə,
Onu tanrı qoruyur, o zülməti boğacaq.
“Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaq!” [2, s. 4].*

Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizənin də şeirdə əsl sənət səviyyəsində mənəlandırılması yolunda ürəklə danışan şair “Dədə Heydərim mənim”, “Heydər zirvəsi”, “Bir bayraq altında”, “Bir nurlu heykəl yarat” kimi şeirlərində qüdrətli dövlət başçısı, güclü dövlət və milli birlik ideyalarını poeziyanın ilhamlı və kəsərli sözü ilə mənəlandırır:

*Parçaladın, dağıtdın
qatı zülməti, sağ ol!
Oyandırdın damarda
yatan qeyrəti, sağ ol!
İşıqlığa çıxartdın
xalqı, milləti, sağ ol!
Ulu Öndərim mənim,
Dədə Heydərim mənim! [3, s. 43]*

Müxtəlif illərdə Azərbaycanın bölünməsi, vətən həsrəti Naxçıvan MR-in Əməkdar mədəniyyət işçisi, şair-dramaturq Həsənəli Eyvazlının həm lirik, həm də dramatik növdə yazılmış əsərlərindən qırmızı xətt kimi keçir. Vətənin şanlı tarixindən, müharibə və mübarizələrindən qürurla söz açılmış “Naxçıvan haqqında ballada” poemasının 1990-cı illərdən bəhs olunan hissəsində “xalqının ümidgahı”, “nicat işığı”, “vətən aşığı”, “tanrının vergisi”, “siyasət aləminin sərkərdəsi” adlandırılan ulu öndərin Naxçıvanda böyük sevinclə qarşılanması, bu günün Azərbaycanın tarixində yeni bir mərhələnin başlanğıcı olması son dərəcə səmimi şəkildə ifadə olunmuşdur:

*Gəlirdi xalqa sarı,
O öz dağ gövdəsiylə.
Gəlirdi xalqa sarı,
Gülümsər çöhrəsiylə.
Siyasət aləminin
Sərkərdəsi gəlirdi.
Xalqının ümidgahı,
Haqqın səsi gəlirdi. [4, s. 118]*

Poemada ümummilli liderin xalqımız qarşısındakı xidmətləri də lazımınca işıqlandırılmışdır. Heydər Əliyev siyasi kursunun layiqli davamçıları – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İlham Əliyev və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun yeritdiyi siyasət və görülmüş abadlaşdırma, quruculuq islahatlarının nəticəsində Naxçıvanın gülzarlığa çevrilməsi şairi qürurlandırır.

Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi, "Şöhrət" ordenli şair Elman Həbibin 1998-ci ildə qələmə aldığı "Həqiqət günəşi" poeması Ulu öndər Heydər Əliyevə ümumxalq məhəbbətinin, inamının bədii ifadəsidir. Şairin 1999-cu ildə nəşr olunmuş "Hərənin öz işi" adlı kitabına ön söz yazmış professor İsa Həbibbəyli bu əsəri yüksək qiymətləndirmişdir: "Elman Həbib Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin çətin və mənalı həyat yolu və mübarizəsinə, böyük milli və dövlətçilik amallarına həsr olunmuş "Həqiqət günəşi" poeması ilə ölkədə gedən ictimai-siyasi və tarixi-mədəni prosesləri bütün dolğunluğu və realizmi ilə əks etdirmək bacarığını nümayiş etdirmişdir" [5, s. 5]. Poema klassik məhəbbət poemaları kimi əvvəldə Ulu Yaradana müraciətlə başlayır. Şair "həqiqət günəşi" adlandırdığı, xalqın məhəbbətini qazanmış, arxa-dayağı da xalq olan, bütün arzusu, diləyi xalqının azadlığı, xoşbəxtliyi olan, xalqın döyünən ürəyi, haqq-ədalət carçısı olan bu dahi şəxsiyyət haqqında dastan yaratmaq üçün, onun Vətən qarşısındakı xidmətlərini əbədi olaraq tarixə bədii dillə yazdırmaq üçün Tanrıdan xeyir-dua, qələminə qüvvət verməsini istəyir. Poemanın "Portret" adlanan hissəsində Ulu Öndərin bədii sözlə çəkilmiş portreti gözlərimiz qarşısında günəş kimi nur saçan, qamətində dağlar vüqarı, yerində əzəmət, gözlərində şəfəq, hər sözündə, kəlməsində insanlara məhəbbətlə dolu, əzmlı, qorxmaz, cəsur bir sülh carçısını canlandırır. Elman Həbibin "Heydərnamə" poeması bu poemanın da daxil olduğu, həm də yeni hissələrin də əlavə olunduğu təkmilləşdirilmiş son variantdır. Bir-birini izləyən "Ulu öndərdən" və "Xalqın səsi" adlı hissələr poema daxilində dialoqlar kimi müəllifin özünəməxsusluğunu ifadə edir [6]. Akademik İsa Həbibbəyli "Heydərnamə" və "Naxçıvannamə" poemalarını, şairin həyatının son dövrlərini "Elman Həbib yaradıcılığının ən məhsuldar mərhələsi" [7, s. 559] adlandırmışdır.

Şair Zeyqəm Vüqarın vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış "Naxçıvanım – doğma yurdum" poemasında hər yerində bir gözəllik, bir təntənə, yaşıllıq, çiçəklik, yeni salınan binalarla diqqəti cəlb edən, gözəlləşən Naxçıvanın bu gününü quran əllər alqışlanır. Bu xalqı yaşadan, intibaha aparan əllərdən bəhs edən zaman "zülmətdə Vətənə mayak olmuş" [11, s. 150] ümummilli liderə şairin səmimi hissələrinin - minnətdarlığının bədii ifadəsi olan misralar müstəqilliyə qovuşmuş bir xalqın ürəyinin arzuları təsiri bağışlayır:

*Ziyarət et ordaca böyük öndəri bir an,
Bu bəşəri dahini unutmaz Azərbaycan.
O Heydərdi, zülmətdə Vətənə mayak oldu,
Doğma Naxçıvanıma çətinə dayaq oldu.* [11, s. 150-151]

Ümummilli Liderə həsr olunmuş poema janrında yazılmış irihəcmli bədii nümunələrə Elman Həbibin "Həqiqət günəşi", "Heydərnamə", Rəhilə Elçinin, Həmid Arzulunun "Heydərnamə", Kəmalə Ağayevanın "Nurun yayılıbdır bütün dünyaya" [1, s. 109- 117], Elxan Yurdoğlunun "Yolu var olanların özü daim var olur" [12, s. 17-27] və s. müstəqilliyin müxtəlif illərində yazılmış poemalar daxildir. Rəhilə Elçin, Kəmalə Ağayeva və Elxan Yurdoğlunun əsərləri Ulu Öndərin həyatının bütün mərhələlərini əhatə edir. Kəmalə Ağayevanın poeması bu nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, "bütün bu ağlagəlməz xoş əməlləri həyata keçirən, Azərbaycanı zirvələrə qaldıran Ulu Öndər hələ sağlığında xalqın qəlbində özünə heykəl ucaltmışdır [10, s. 47].

Qeyd etdiyimiz əsərlərdə hərbi, siyasi, iqtisadi, elm, təhsil, mədəniyyət və s. sahələrdə qazanılmış uğurlar, böyük siyasi uzaqgörənliklə imzalanmış layihələr oxucunun gözləri qarşısında fenomenal dahi şəxsiyyəti canlandırmağa imkan verir. Son olaraq onu nəzərə çatdırmaq istərdim ki, xalqın və müstəqil dövlətimizin xilaskarı və hamisi, ümummilli lider Heydər Əliyevdən bəhs edən əsərlər dünyamiqyaslı dövlət xadiminə ümumxalq məhəbbətini ifadə edir. Bu əsərlər müstəqil dövlətimiz və xalqımız yaşadığı müddətdə bundan sonra da qələmə alınacaqdır və daim müraciət olunan ədəbi nümunələrdən olaraq qalacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Ağayeva K. Ay-ulduzlu gülüstanım. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 332 s.

2. Yadigar A. Hər şeyin bir sonu var. Naxçıvan: Qızıldağ, 2007, 290 s.
3. Yadigar A. Seçilmiş əsərləri. 4 cildə, I c., Naxçıvan: Əcəmi, 2016, 360 s.
4. Eyvazlı H. Ömür yarpaqları. Naxçıvan: Məktəb, 2010, 150 s.
5. Həbib E. Hərənin öz işi. Bakı: Yurd, 1999, 188 s.
6. Həbib E. Heydənamə. Naxçıvan: Əcəmi, 2013, 464 s.
7. Həbibbəyli İ. Nuhçıxandan Naxçıvana. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 846 s.
8. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. 2 cildə, I c., Bakı: Elm və təhsil, 2016, 800 s.
9. Razi H. Gözün aydın. Bakı: Azərənəşr, 1996, 232 s.
10. Səfərli Ə., Ağaqızı A. Nuh yurdunun heyranı. Naxçıvan: Əcəmi, 2015, 256 s.
11. Vüqar Z. Vətən dərdi olmaya. Naxçıvan: Qızıldağ, 2009, 160 s.
12. Yurdoğlu E. Gündüzləri sübh şəfəqli, gecələri nur çələngli Naxçıvanım. Naxçıvan: Əcəmi, 2015, 104 s.

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN KONSTITUSİYASI HEYDƏR ƏLİYEV ZƏKASININ MƏHSULUDUR

Baxış İslam oğlu Ələsgərov

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filialı

elesgerov.adpu@mail.ru

Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonar Ulu öndər Heydər Əliyevi daimi düşündürən bir amal olub: Müstəqil ölkənin konstitusiyası.

Azərbaycan Respublikasında Konstitusiya, demokratik prinsiplər və insan haqları digər ölkələrlə müqayisədə fərqli bir istiqamətdədir. Fərqi ondadır ki, Konstitusiyada Azərbaycan xalqının və burada yaşayan azsaylı etniklərin adət və ənənələri, milli-mənəvi dəyərləri nəzərə alınmış, ən əsası isə etik normalara riayət olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının hər bir maddəsi və bəndi yüksək etik normaların göstəricisidir. Həm Konstitusiyada və həm də Ulu Öndərin çıxışlarında dövlətçiliklə yanaşı, demokratik prinsiplər, insan azadlığı və bunların funksiyaları təsbit olunmuşdur. Heydər Əliyevin müdrik kəlamlarında əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, hər bir Azərbaycan vətəndaşı Konstitusiyaya və qanunlara əməl etməli, dövlət və ictimaiyyət qarşısında öhdəlikləri layiqincə yerinə yetirməli, milli-mənəvi dəyərləri qorumaq, ən əsası isə dövlətin quruculuq siyasətində fəal iştirak etməlidir. [1]

Müstəqil dövlətimizin tarixinə nəzər saldıqda konstitusiya, demokratiya və insan haqlarında etik normalara diqqət etmək hüquqi, ictimai-siyasi və fəlsəfi aspektdə təhlillər aparmaq olduqca zəruridir. 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra konstitusiyada, insan haqlarında və digər məsələlərdə insanların rifahı və gələcəyi nəminə bir sıra əlavələr və dəyişikliklər olunmaqla yanaşı, həm də etik norma və dəyərlərə daha çox yer verildi. Səbəbi odur ki, Azərbaycan tarixən təkcə güclü dövlətçilik, demokratik və hüquqi prinsipləri ilə deyil, həm də bütün hallarda etik normaları qoruyan, bunlara əməl edən, ümumbəşəri və milli dəyərlərə söykənən və dövlətçilik ənənələrini qoruyan fədakar bir millət kimi tarixdə iz qoymuşdur. Bütün bu müddəalar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, demokratik prinsiplərində və insan azadlıqlarında öz əksini tapmışdır.

Ulu Öndər Konstitusiyanın yaranmasında tarixi keçmişimizlə yanaşı, həm də dünya dövlətlərinin demokratik və hüquqi prinsiplərinə diqqət etməyi və yeri gələndə bunlardan bəhrələnməyi təkidlə bildirirdi: "Azərbaycanın tarixi keçmişi, bugünkü reallıqlarını və gələcək perspektivlərini əks etdirməsi, ümumbəşəri və milli dəyərlərə söykənməsi Konstitusiyamızı səciyyələndirən əsas cəhətlərdir. Konstitusiya yaratmaq üçün şübhəsiz ki, tarixi keçmişimizə nəzər salmalıyıq, amma

eyni zamanda, ümumbəşəri dəyərlərdən, dünyanın demokratik dövlətlərinin əldə etdiyi nəliyyətlərdən, təcrübədən istifadə etməliyik, bəhrələnməliyik".[2]

Konstitusiya - Əsas Qanun ölkədə sabitliyi və suverenliyi təmin etməklə yanaşı, həm də etik normalara riayət etməli və bütün vəziyyətlərdə bu normaların aliliyini qorumaqdadır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Suverenliyi, Azərbaycan Dövlətinin Demokratik Prinsipləri, İnsan Haqları və burada olan müddəalar həm bu günümüzlə, həm də gələcəyimiz ilə sıx bağlıdır. Dövlətimizin əsas simvollarından olan bu dörd kateqoriyanın daha dərinədən öyrənilməsi həm bugününümüz, gələcəyimiz, gəncliyimiz, həm də vətənimizin qorunması üçün əsas şərtlərdən biridir. Çünki hər bir insan Konstitusiya və qanunlara əməl etməli, ondan irəli gələn öhdəlikləri layiqincə yerinə yetirməli, həmçinin demokratik prinsipləri qorumaq və insan haqlarının yerinə yetirilməsində fəal iştirak etməlidir.

Konstitusiya, suverenlik, demokratiya və insan haqlarında əsas müddəalara gəlincə isə qeyd etməliyik ki, Azərbaycan özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini və tarixi faktlarını, həmçinin "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiya Aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar olması və keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək maddələr təsbit etmişdir. Biz buna Konstitusiya deyirik. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən: "Sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur. Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu bilavasitə ümumxalq səsverməsi - referendum və ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirir". Belə bir şəraitdə, yəni ölkəmizin yenidən müharibə şəraitindən çıxdığı bir dövrdə hər bir vətəndaşın ən mühüm vəzifəsi Konstitusiyaya daha dərinədən öyrənmək və onun müddəalarına ciddi əməl etməkdir. [2]

Azərbaycanın ilk demokratik Konstitusiyası xalqın demokratiya, milli dövlətçilik yolu ilə getməsinə təmin etmiş və gələcək nəsillərə sivilizasiyalı, yüksək səviyyəli dünya demokratiyasında özünəməxsus yeri olan müstəqil Azərbaycan dövlətini miras qoymuşdur. Bu Konstitusiyanın hər bir maddəsi və bəndi Azərbaycan xalqının adət-ənənəsini, onun keçdiyi tarixi sınaqları və ən əsası etik dəyərləri göstərir. Konstitusiyada Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlətin qurulması, vətəndaş cəmiyyətinin yaranması üçün bütün təminatların mövcud olduğu göstərilir.

Heydər Əliyev Konstitusiyada təsbit olunmuş maddələri dərinədən öyrənməyi tövsiyə edirdi. Çünki Ulu Öndərin nəzərində Konstitusiya xalqa məxsusdur və hər bir insan ondan irəli gələn müddəaları bilməli və qanun çərçivəsində bəhrələnməlidir. Azərbaycan müstəqil bir dövlət olduğundan sonra hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğunu inkişaf etdirməyə başladı. Məhz buna görə də Ulu Öndər müstəqil Azərbaycan dövlətinin inkişafını əbədi hesab etməklə yanaşı, həm də demokratiya yolu ilə irəliləyişinin dönməz olduğunu bildirir: "Dövlət müstəqilliyi əldə edildikdən sonra Azərbaycan Respublikası demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu yolu ilə əzmlə irəliləyir. Azərbaycanın müstəqillik, demokratiya yolu ilə inkişafı dönməzdir". Digər bir çıxışında isə dövlət müstəqilliyimizin və suverenliyimizin mövcudluğunu igid, cəsur xalqımızın mübarizəsi ilə əlaqələndirir: "Azərbaycanın mərd, igid oğulları, vətənpərvər insanları, respublikamızın müstəqilliyini, suverenliyini, ərazi bütövlüyünü qorumuş, qoruyub saxlamaq üçün mübarizə etmiş və canlarını qurban vermişlər".

Ulu Öndərin fikirlərini təhlil etdikdə məlum olur ki, demokratiya dedikdə təkcə insan haqları, siyasi plüralizm, söz, vicdan azadlığı və digər məsələlər nəzərdə tutulmur. Demokratiya həm də daha geniş bir məna kəsb edir. Çünki demokratiya hər bir millətin milli-mənəvi dəyərlərinə, mentalitetinə, hər bir cəmiyyətin, hər bir dövrün tələblərinə uyğun olaraq inkişaf edir və təbii ki, bu prosesdə etik normalar da özünü göstərir. Məhz buna görə Ulu Öndər hər bir nitqində milli və mənəvi dəyərləri önə çəkir və çalışırdı ki, hər bir vətəndaşa əsil demokratiyanın mənasını anlatsın: "Elə etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı adamlar demokratiyadan istifadə edərək, öz şəxsi məqsədlərinə nail olmasınlar. Buna yol vermək olmaz. Ona görə də bu işlərə çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır". Digər nitqində isə demokratiyanı özbaşınalıq və hərc-mərclik deyil, insanların bir-birlərinə olan hörməti və sayğısı kimi dəyərləndirirdi: "Demokratiya hərc-mərclik deyildir, özbaşınalıq deyildir, xaos deyildir. Demokratiya yüksək mədəniyyət, yüksək nizam-intizam, vətəndaş həmrəyliyi, vətən-

daşların bir-birinə hörməti, dövlət orqanlarına hörməti, dövlətin vətəndaşlarına hörməti, sayğısı və qayğısıdır".

Ümummilli Lider demokratiyanı yüksək etik, əxlaqi və mənəvi bir dəyər hesab etməklə yanaşı, həm də yüksək mədəniyyət hesab edirdi. O, belə bir yüksək mədəniyyətə sahib olmaq üçün islam dininin ayinlərinə diqqət etməyi, mənəvi dəyərlərə yiyələnməyi zəruri sayırdı: "Demokratiya yüksək mədəniyyət deməkdir. Demokratiya yüksək mənəviyyət deməkdir. Bu yüksək mənəviyyəti, yüksək mədəniyyəti hər bir Azərbaycan vətəndaşında yaratmaq üçün, gənc nəsli bu əsaslarda tərbiyələndirmək üçün islam dininin mənəvi dəyərləri çox gərəkdir". Dövlətin hüquqi statusuna gəldikdə isə qeyd etməliyik ki, dövlət hüquqi statusa, yəni müstəqil səlahiyyətə malikdir. İnsanlar dövlətin müəyyənləşdirdiyi vəzifələri yerinə yetirir və ictimaiyyət dövlətin əsas hissəsi hesab olunur. [3]

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş maddələrdən biri də insan haqlarıdır. Ana Qanunumuzda bildirilir ki, dövlətin ali məqsədi insan-vətəndaş hüquqlarını qorumaq və təmin etməkdir. Konstitusiyada bu müddəaların yerinə yetirilməsi dövlətin vəzifəsi və ali məqsədi hesab olunur: "Hər kəsin azadlıq hüququ vardır. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir". Azərbaycan dövləti insan hüquqlarının qorunmasına xüsusi diqqət göstərmiş və bundan irəli gələn məsələləri yerində həll etmişdir: "İnsan hüquqlarının qorunması Azərbaycan dövlətinin əsas prinsiplərindən biridir".

Dövlət suverənliyinin və Konstitusiyanın əsas meyarlarından biri də digər ölkələrlə müqayisədə Azərbaycanda cəza tədbirlərinin daha humanist olmasıdır. Bu yerdə ölkəmizdə ölüm hökmünün ləğv edilməsi xüsusi ilə qeyd olunmalıdır. Hələ 1998-ci il fevral ayının 10-da Milli Məclis Prezident Heydər Əliyevin qanunvericilik təşəbbüsü ilə Azərbaycanda ölüm hökmünün ləğv edilməsi haqqında qanun qəbul etmişdir. Ümumiyyətlə, Ulu Öndər dəfələrlə bu barədə məsələ qaldırmış, ölüm cəzasının mövcud olmasını və tətbiqini insan ləyaqətinə zidd hesab etmişdir. İnsan haqlarına və azadlıqlarına təkcə qanunvericilikdə deyil, həmçinin siyasətdə və iqtisadiyyatda da əməl olunması Ümummilli Liderin əsas hədəflərindən biri idi: "Siyasətdə və iqtisadiyyatda sərbəstlik, hürryyət, insan azadlığı, insan haqlarının qorunması və sərbəst iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri bərqərar olmalıdır. Bu düzgün yoldur, doğru yoldur, bu yolla bizim respublika daha qətiyyətlə getməlidir. Biz çalışacağıq ki, vətəndaşların Konstitusiyadan irəli gələn hüquq və azadlıqları daim təmin olunsun, qorunsun".

Heydər Əliyev təkcə konstitusiya, demokratiya və insan haqlarında deyil, bütün sahələrdə milli-mənəvi dəyərlərin, etik normaların inkişafına, tətbiqinə səy göstərmişdir. Ulu Öndərin fikrincə, ölkədə milli-mənəvi dəyərlər qorunarsa, vətəndaş azad olarsa dövlət qüdrətli və güclü olar. Əgər sülh və təhlükəsizlik təmin olunmasa nə demokratiya, nə iqtisadiyyat, nə də insanların firavan həyatı ola bilər. Güclü dövlətə, demokratik prinsiplərə və insan azadlığına sahib olmaq üçün yalnız dövlətin arxasında möhkəm dayanmaq və öhdəməzə düşən vəzifələri vicdanla və ləyaqətlə yerinə yetirmək lazımdır. Ulu Öndər bizə əbəz yerə heç bir halda və heç bir zaman doğru və düz yoldan dönməməyimizi, vətənimizi qorumağı və sevməyi nəsihət etməmişdir: "Hər bir şəxs Konstitusiyaya və qanunlara dönmədən əməl etməli, ondan irəli gələn dövlət və cəmiyyət qarşısında vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməli, ölkəmizdə gedən demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesində yaxından iştirak etməlidir. [4]

Torpağımızı, vətənimizi, müstəqil Azərbaycan Respublikasının suverenliyini, ərazi bütövlüyünü qorumaq ən şərəfli vəzifədir və bu vəzifəni həyata keçirmək hər bir Azərbaycan vətəndaşının borcudur".

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası. Bakı, 2017.
2. Hüququn əsasları. Bakı, 2013.
3. Azərbaycan konstitusiyasının inkişaf tarixi. Bakı, 2013.

4. Hüquq və qanun jurnalı. Bakı, 2003.

AZƏRBAYCANIN ƏSAS SU ANBARLARININ MÜASİR MİKROBİOLOJİ VƏ EKOLOJİ VƏZİYYƏTİ

Aynur Hacıxəlil qızı Ənsərova
biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ansarovaaynur@gmail.com

Giriş

Təbiətdə, o cümlədən də hidroekosistemlərdə canlı aləmin yaşaması, enerji ilə təmin edilməsi, ümumiyyətlə, maddələr mübadiləsinin dövr etməsi üçün zəruri sayılan amillərdən biri – ərimiş halda olan oksigen qazıdır. Litosferdə inkişaf edən canlı aləmdən fərqli olaraq, hidrobiontların əksəriyyəti, onların həyatı üçün lazım olan oksigeni hava ilə sərbəst yox, suda ərimiş vəziyyətdəki oksigendən istifadə edir. Sularda oksigen ehtiyatı ilk növbədə atmosfer havası ilə suların bilavasitə əlaqəsi və hidrofloranın fotosintezi sayəsində yaranır. Oksigen qazının məsrəfi isə, həm hidrobiontların tənəffüsü, həm də maddələr mübadiləsi sayəsində (əsas mikrobiota) əmələ gələn metabolitlərin və başqa kimyəvi birləşmələr – aralıq məhsullarının oksidləşməsi ilə əlaqədardır. Su anbarlarında suyun fiziki amillərindən temperatur və şəffaflıq da, hidrobiontların fəaliyyətində mühüm rol oynayır. Ona görə su anbarlarında suların orqanoleptik keyfiyyətlərinə və hidrofauna-hidrofloraya təsir edən suların fiziki xassələri, məkan və zaman kəsiyində öyrənilmişdir.

Material və metodlar

Orta Kürün Azərbaycan Respublikasına aid olan axarında yaradılan Şəmkir, Yenikənd, Mingəçevir və Varvara su anbarlarında suların fiziki xassələrindən şəffaflıq, temperatur, oksigen və onunla əlaqədar olan (əmələgəlmə – məsrəf) proseslər öyrənilmişdir. Sularda şəffaflıq ağ rəngli Sekki lövhəsi ilə, temperatur – adi civə sütunlu dərinlik termometri ilə ölçülmüşdür. Sularda ərimiş halda olan oksigenin miqdarı Vinkler [10], oksigenin bioloji məsrəfi isə, G.G.Vinberq [2; 3] üsuluna əsasən təyin edilmişdir. Nümunə toplamaq və müşahidə aparmaq üçün hər su anbarında iki – dayaz (1,5-2 m) və dərin (su anbarının dərinliyindən asılı olaraq) stansiya-məntəqə nəzərdə tutulmuşdur. Su anbarlarında oksigen qazına görə ən gərgin vəziyyət ilin isti aylarında yarandığına görə, tədqiqatlar və müşahidələr 2013-cü ilin avqustunda aparılmışdır.

Alınan nəticələr və onların müzakirəsi

Öncə qeyd etmək lazımdır ki, Orta Kürdə mövcud olan su anbarları yaranma tarixinə görə belədir: Mingəçevir (1953), Varvara (1956), Şəmkir (1982) və Yenikənd (2000). Həmin su anbarlarında əsasən hidrobioloji tədqiqatlar, nisbətən əhatəli aparılmışdır [1; 4]. Hidrokimyəvi tədqiqatlar müfəssəl aparılmasa da, M.Ə.Salmanov [11] və onun tələbələri A.Ə.Manafova [8; 9], V.F.Məmmədova [5; 6] tərəfindən mikrobioloji tədqiqatlarla yanaşı, bəzi hidrokimyəvi analizlər aparılmış, suların fiziki xassələri də öyrənilmişdir. Məlum olmuşdur ki, su anbarlarında antropogen evtroflaşma getdiyi üçün, sularda fiziki xassələr dəyişir, hövzələrin dərin yerlərində oksigen qıtlığı yaranır və nəticədə anaerobioz hadisəsi kimi təhlükə yay fəslində qeyd edilir. Müxtəlif illərdə alınan nəticələrin bizim tədqiqatlarla eyni vaxt və dərinliklər üzrə müqayisəsindən məlum olur ki, Şəmkir su anbarı yaradıldıqdan sonra (Yenikənd su anbarı olmamışdan), Mingəçevir su anbarının ən geniş-enli, Kür, Qanx və Qabırçı çayları qarışan sahədə suyun şəffaflığı 2 dəfə çoxalmışdır. Su anbarının Kür çayı qarışan dayazlıqlarında şəffaflıq artdığına görə, daraqlı, enliyarpaq çiyən (fitobentos) kütləvi şəkildə inkişaf etmişdir. Vegetasiya dövrünü başa vuran on min tonlarla çürüməyə məruz qalan bitki kütləsi sularda oksigen məsrəfini dəfələrlə artırır. Bundan başqa, suda bir növ “cəngəllik” yaranan, əlverişli iqlim, biogen elementlərlə təmin olunma şəraitində, demək olar ki, il boyu inkişaf edən ali su bitkiləri suların dövr etməsi, axın cərəyanına maneçilik törətdiyi üçün, suların oksigenlə zənginləşməsi də çətinləşir.

Məlum olmuşdur ki, əgər Şəmkir su anbarı yaranmamışdan qabaq, Mingəçevir su anbarının çay vadiləri hissəsində biodestruksiya olunan üzvi maddələrin əsasını alloxton mənşəli substratlar

təşkil edirdisə [11; 8], son 25 ildə mineralizə olunan üzvi substratlarda avtoxton mənşəli üzvi maddələr üstünlük təşkil edir. Bunun da başlıca səbəbi – Şəmkir su anbarında alloxton üzvi maddələrin bakterioplankton tərəfindən mənimsənilməsi və bərk xassəli çöküntülərin sedimentasiyaya uğramasıdır [14; 15].

Şəmkir su anbarı yaradıldıqdan sonra, Mingəçevir su anbarında baş verən dəyişikliklər – yəni, nisbətən şəffaf suyun qəbulu, alloxton üzvi maddələr, terrigen hissəciklər kütləsinin azalması və b. proseslər, Yenikənd su anbarı yaradıldıqdan sonra bir qədər də sürətlənmiş, artmışdır. Çünki hər iki su anbarı arasında yerləşən Yenikənd su anbarı, bir növ əlavə “filtr” rolu oynayır. Bizim, müqayisə üçün nəzərdə tutduğumuz nəticələr – Yəni, həm şəffaflıq və həm də oksigenin miqdarı üzrə göstəricilər, hələ keçən əsrin 50-ci və 80-ci illərində [11; 16; 8] müşahidə aparılan izobatlarla, bir növ təkrar olunmuşdur. Ona görə olduqca maraqlı nəticələr alınır. Məsələn, Kür çayı vadisinə aid sahədə, 3,5-4 m dərinliyi olan suda, 1955-ci ildə şəffaflıq 0,6 m; 1960-cı ildə – 0,9 m; 1986-cı ildə – 1,8 m-ə bərabər olduğu halda, 2013-cü ildə isə, 2,2 m-ə bərabər olmuşdur.

Səciyyəvidir ki, Şəmkir su anbarı yaranana qədər Mingəçevir su anbarının yuxarı hissəsində su bitkilərinin kütləvi inkişafı qeyd edilməmişdir. Həmin ərazilərə bulanıq çay suları qarışdığına görə, günəş şüaları su qatlarına keçə bilmədikləri üçün fitobentos inkişaf edə bilməmişdir. Bundan başqa, çayların gətirdikləri bərk hissəciklərin intensiv şəkildə dibə çökməsi, fitobentosun kök atması, “bərkiməsinə” və boy atmasına imkan verməmişdir. Maraqlı məqam odur ki, Şəmkir su anbarı mövcud olmayan illərdə, R.B.Tarverdiyevə görə, [16] Kür, Qanix (Alazan) və Qabırçı (İora) çayları Mingəçevir su anbarının məhz indi çiyən bitkisi ilə zəbt edilən sahəsinə ildə 40 mln m³ lil axıtmışdır. Alimlərin hesablamalarına görə həmin bərk gətirmələr son 20-25 ildə 55-60 %-ə qədər azalmışdır [14; 15].

Məlumdur ki, su anbarlarında ən dərin yer və sularda maksimum şəffaflıq, bəndlərə yaxın akvatoriyalarda qeyd olunur. Ona görə, oksigen qazı və temperatura görə stratifikasiya da, əksər hallarda, bu ərazilərdə formalaşır. Bundan başqa, şəffaflıq yüksək olduğuna görə, günəş radiasiyası daha dərin qatlara yayılır və trofogen təbəqənin dərinliyini artırır.

Maraqlıdır ki, eyni iqlim şəraitində yerləşən, batimetrik göstəriciləri oxşar olan Şəmkir və Mingəçevir su anbarlarında stratifikasiya təbəqəsinin əmələgəlmə vaxtı, davam etmə müddəti və yerləşdiyi dərinlik müxtəlifdir. Belə ki, əgər Mingəçevir su anbarında stratifikasiya prosesi may ayının ikinci yarısından formalaşırsa, Şəmkir su anbarında dərinlik üzrə temperatur fərqi, iyun ayının birinci yarısında qeyd olunur. Şəmkir su anbarında temperatur sıçrayışı yaranan dərinlik nisbətən dayaz (15-18 m) olmaqla, həm də bir növ qısa müddətli. Həmçinin Şəmkir su anbarında bu dərinlikdə suda oksigenin miqdarı da Mingəçevir su anbarında qeyd olunan göstəricidən 1,3-1,6 mqO₂/l azdır.

Yenikənd su anbarı bir növ məcra xarakterli, nisbətən kiçik, az sututumlu olduğuna görə burada stratifikasiya prosesi zəif gedir və çox qısa müddət davam edir. Ona görə sularda fiziki xassələr üzrə kəskin dəyişikliklər baş vermir. Bununla belə, bakterioplanktonda kəmiyyət göstəricilərində artım qeyd edilir.

Varvara su anbarında sularda fiziki göstəricilər, demək olar ki, sabit vəziyyətdədir. Məsələn, 1975, 1977 və 1985-ci illərə aid göstəricilərlə [12; 13; 8], bizim əldə etdiyimiz nəticələr üst-üstə düşür. Fərq ondadır ki, su anbarının “göl” hissəsində ali su bitkiləri daha intensiv inkişaf edərək, bütün dayaz əraziləri tutmuşdur. Ona görə də həmin sahələrdə vegetasiya dövrünü başa vuran bitki qalıqlarının, əraziyə axıdılan çirkab suları ilə gətirilən alloxton üzvi maddələrin il boyu biodestruksiya, oksigen məsrəfini artırır, sularda metabolitlərlə zənginləşmə gedir.

Həm əvvəlki illərdə alınan, həm də tərəfimizdən əldə edilən nəticələrin müqayisəli şəkildə təhlilindən və qiymətləndirilməsindən aydın olur ki, müxtəlif vaxtlarda yaradılan su anbarlarında suların fiziki xassələrə görə formalaşması eyni qanunauyğunluqla getsə də, müddət baxımından fərqlənir.

Hazırkı dövrdə Şəmkir və Varvara su anbarlarına daha kəskin antropogen təsir göstərilir. Lakin Yenikənd və Mingəçevir su anbarlarında birbaşa texnogen çirklənmə baş verməsə də, yuxarı byedə Kür çayı və onun hövzəsinə aid çaylar tərəfindən gətirilən alloxton üzvi maddələr, hər iki (ortada yerləşən) su anbarlarında antropogen evtroflaşmanı yaradan başlıca amil rolunu oynayır.

Vaxt (zaman) və məkan (yer) baxımından su anbarlarında suların fiziki xassələri və məhsuldar – biodestruksiya aid göstəricilər aşağıdakı cədvəl 1-də verilir.

Cədvəl 1

Orta Kürün Azərbaycan ərazisində yaradılan su anbarlarında suyun fiziki xassələrinin illər üzrə dəyişməsi (yay fəslə)

Su anbarı, yaranma tarixi	Şəffaflıq, M				O ₂ mq/l				Destruksiya, O ₂ mq/l			
	1960	1975	1985	2013	1960	1975	1985	2013	1960	1975	1985	2013
Mingəçevir su anbarı, 1953	0,8	1,3	1,6	1,9	7,4	7,6	7,0	7,1	0,9	1,2	1,4	2,3
Varvara su anbarı, 1956	1,1	0,6	0,9	0,8	4,1	3,6	3,0	2,8	2,1	2,8	2,7	2,8
Şəmkir su anbarı, 1982	–	–	0,4	0,4	–	–	7,6	6,1	–	–	2,6	4,4
Yenikənd su anbarı, 2000	–	–	–	2,1	–	–	–	7,3	–	–	–	2,3

Cədvəl 1-dən məlum olur ki, 50 il ərzində Mingəçevir su anbarında şəffaflıq 2,5 dəfə artıb, oksigen məsrəfi isə çoxalmışdır. Varvara su anbarına axan Kür suyu və şəhərdən qəbul olunan çirkəbin həcmi və keyfiyyəti bir növ sabit saxlandığına görə, suyun fiziki göstəricilərində kəskin fərq qeyd edilməmişdir.

Şəmkir su anbarında mövcud olan ekoloji vəziyyət, yuxarıda qeyd edilən hər iki su anbarından fərqlidir. Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, bu fərq, əsas dəyişiklik, oksigen qazının bərpasının azalması, məsrəfinin isə çoxalmasında özünü büruzə verir. Bu da o deməkdir ki, Kür çayı Şəmkir su anbarından yuxarı axarlarında kəskin dərəcədə çirklənməyə məruz vəziyyətdədir.

Müasir ekoloji şərait insanların əvvəllər rastlaşmadıqları yeni süni kimyəvi maddələrlə təmas, ekoloji şəraitin sürətlə dəyişməsi və dəyişən mühitə fərdi genotiplərin uyğunlaşa bilməməsi ilə xarakterizə olunur. Əksər hallarda ekogenetik xəstəliklərin yaranması, genotipdə “sükunət” vəziyyətində olan mühitin patoloji faktorunun təsiri altında təzahür edən allellərin təsiri ilə izah edilir. Belə patoloji faktorlara iqlim faktorları, istehsalat tullantıları, məişət və qida maddələri və dərman preparatları aiddir.

Ekogenetik xəstəliklərin yaranmasına səbəb olan ksenobiotiklərin yarısından çoxu kimyəvi müdafiə mexanizmi olmayan, ağ ciyərlər vasitəsilə orqanizmə daxil olur. İnsan orqanizmi ağ ciyərlərə daxil olan (mədə-bağırsaq sistemi ilə müqayisədə) toksiki maddələrə qarşı daha həssas reaksiya göstərir. Bu isə orqanizmin orqanizmin sensibillizasiya olunma dərəcəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Məhz bu səbəbə görə də ağ ciyər xərçəngi, qaranulomatozlar, alveolitlər, xroniki bronxitlər, intersitiasal fibroz və bronxial astma kimi xəstəliklər əhali arasında daha geniş yayılmışdır.

Ekogenetik xəstəliklərin patogenetik inkişaf mexanizmi, orqanizmdə ksenobiotiklərin biotransformasiya olunması və onların detoksikasiyası ilə sıx əlaqəlidir. Toksik maddələrin zərərsizləşdirilməsində biotransformasiyasının monooksidaza sistemi mühüm rol oynayır. Lakin bu sistem də bütün hallarda effektiv təsir göstərmir.

Bir çox maddələr var ki, onların biotransformasiyası zamanı yaranan metabolitlər, bu maddələrdən daha çox toksiki təsirə malik olur. Məsələn, ksenobiotiklərin biotransformasiyası zamanı yaranan oksigenin aktiv formaları, geniş patoloji təsir spektrinə, hətta kanserogen və mutagen təsirə malikdir. Belə toksiki metabolitlər yalnız DNT ilə deyil, bəzi zülali maddələrlə də birləşərək, texnogen mənşəli allergenlərin yaranmasına səbəb olur. Bu isə öz növbəsində, əhalinin bronxial astmaya, allergiya mənşəli alveolitlərə və dermatitlərə hiperhəssaslığının artmasına gətirib çıxarır.

Əksər hallarda ekogenetik xəstəliklərin diaqnozunun təyin olunması çətinlik yaradır. Bu, xəstəliklərin spesifik patoloji əlamətlərinin yoxluğu ilə əlaqəlidir. Belə hallarda konkret xəstədə

ekoloji faktorun təsirini digər təsirlərdən differensasiya etmək onun patoloji əlamətlərlə əlaqələrini sübuta yetirmək çətinləşir. Bu zaman eyni ekoloji təsirə məruz qalan əhali qruplarının müayinə olunması, kifayət qədər dəqiqliklə xəstəliyi aşkara çıxarmağa imkan verir.

Ekogenetik xəstəliklərə (proteazaların inhibitorunun sintezinə nəzarət edən genin homoziqot daşıyıcılarında) istehsalat (tozlu sexlər) və məişət faktorlarının (siqaret çəkmə) təsiri altında inkişaf edən ağ ciyərlərin xronik obstruktiv xəstəliyinin misal göstərmək olar.

Bundan əlavə, ağ ciyər xərçəngi 30 % hallarda ekogenetik xəstəlik kimi dəyərləndirilir. Belə xəstələrdə epoksidlərdə polisiklik karbohidrogenlərin karboksidləşməsini katalizə edən fermentin aktivliyinin yüksək səviyyəsi müşahidə olunur. Bu fermentə nəzarət edən genin homoziqot daşıyıcıları üçün istehsalat (karbohidrogenlərlə təmas) və məişət faktorları (siqaret tüstüsündə politsiklik karbohidrogenlər vardır) təhlükəli risk faktorları hesab olunur.

Xarici mühitin qida faktorlarının təsiri ilə əlaqəli ekogenetik xəstəliklərə yaşlılarda rast gəlmə hipolaktaziyası misal göstərmək olar. Məlum olduğu kimi, yeni doğulmuş uşaqlarda, laktozanın sorulmasını təmin edən laktaza fermentidir. Uşağın ana südü ilə bəslənməsi dayandırıldıqdan sonra, əksər hallarda, bu fermentin aktivliyi itir. Bu səbəbə görə də yaşlıların əksəriyyətində laktozaya tolerantlıq müşahidə olunur.

Lakin bəzi fərdlərdə laktoza genin mutasiyası aşkar olunur. Bu əlamət autosom-recessiv əlamət kimi irsən nəslə ötürülür. Mərkəzi və Şimali Avropa əhalisinin 10-15 faizində belə mutant gen aşkar olunur.

Laktozanın sorulmasının pozulmasına səbəb mutant gen köçəri həyat sürən və heyvandarlıqla məşğul olan Aiya və Afrika populyasiyalarında geniş (85-90 %) yayılmışdır.

Laktozanın sorulması itirilmiş şəxslərdə, tərkibində laktoza olan süd və süd məhsullarının qəbulu zamanı bağırsaq sancıları, meteorizm və ishal əlamətləri müşahidə olunur. Hidrolizə uğrammış laktoza, çürümə florası üçün əlverişli şərait yaradır, osmotik təzyiqi yüksəldərək suyun bağırsağın mənfəzinə keçməsinə səbəb olur. Bəzi hallarda, xəstəliyin əlamətləri, 13-15 yaşına qədər təzahür etmir. Süd zülallarına qarşı yaranan allergiya ilə bu xəstəliyin əlaqəsi yoxdur.

Xəstəliyin təxminən 70 %-də laktozanın qəbulunun məhdudlaşdırılması vəziyyətin yüngülləşməsinə səbəb olur. Qalan hallarda (30%) yanaşı gedən qıcıqlanmış bağırsaq sindromu aşkar edilir və bu zaman dietanın məhdudlaşdırılmasının pozitiv təsiri müşahidə olunmur.

Qida faktorlarının təsiri bir çox hallarda miqren baş ağrıının yaranmasına səbəb olur. Pendir məhsullarının qəbulundan sonra yaranan miqren tutmaları tirominin zəif konyuqasiya olunması ilə əlaqədardır. Şokoladın qəbulundan sonra inkişaf edən miqren baş ağrıları isə monoaminoksidaza fermentinin aktivliyinin azalması ilə bağlıdır.

Q-6-FD fermentinin çatışmazlığı olan kişi cinsinə aid fərdlərdə paxla bitkisindən (*vicia faba*) istifadə edilməsi hemolitik anemiyanın inkişafına səbəb olur. Favizm adlanan bu xəstəlik zamanı paxlaftakı naməlum mənşəli toksiki maddənin təsiri altında Q-6-FD çatışmazlığı olan kişilərdə alfa-qlyukar turşusunun mübadiləsi pozulur.

Bəzi hallarda ürəyin işemik xəstəliyi ilə qidalanmanın xarakteri arasında asılılıq qeyd olunur. Belə xəstələrdə lipid mübadiləsinə nəzarət edən və autosom-dominant yola nəsilə ötürülən genlər aşkar olunur. Xolesterin mübadiləsinin pozulmasına, ailəvi-hiperxolesterinemiyə, triqliseridemiya və kombinə olunmuş hiperlipidemiyanın yaranmasına səbəb olan bu genlər 25 yaşına qədər ekspresiya olunmur. Onların təsir mexanizmi sona qədər öyrənilməmişdir.

Son illərdə formalaşmış ekogenetika elmi xarici mühit faktorlarına qarşı orqanizmin genetik nəzarət olunan fərdi cavab reaksiyalarının və xarici mühit faktorlarının, mühitə uyğunlaşmanın fərdi xüsusiyyətlərinin tədqiq olunması ilə məşğuldur.

Bu, danılmaz bir faktdır ki, dövrümüzdə sənayeləşmənin çox yüksək səviyyəsi və cəmiyyətin urbanizasiyası ilə xarakterizə olunan müasir ekoloji vəziyyət əhalinin kütləvi miqrasiyasına, müxtəlif səviyyədə təcrid edilmiş əhali qruplarının genetik qarışmasına, insanların yeni mühit faktorları ilə təmasda olmasına və populyasiyaların ümumi mutasiya yükünün yüksəlməsinə səbəb yaratmışdır.

Ekoloji mühit faktorlarının orqanizmə təsirinin kompleks xarakterli olması və bu proseslərdə onlarla, yüzlərlə genlərin iştirakı sübut edilmişdir.

Mühit faktorları ilə genotipin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində baş verən dəyişikliklər, bəzi hallarda, müxtəlif nozoloji formaların əlamətləri təzahür edən yeni ekogenetik patologiyanın yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Ekogenetik xəstəliklər genotiplə və mühit faktorlarının əlaqəsini, fərdin genetik fərdi xüsusiyyətlərini və onun mühit faktorlarının təsirinə həssaslığını, həmçinin müxtəlif xəstəliklərə meyilli olmasını xarakterizə edir.

Fərdlərin genotipi ilə xarici mühit faktorlarının qarşılıqlı əlaqəsi haqqında toplanan informasiyadan istifadə olunması, həyat tərzinin, qidalanmanın və dərman preparatlarının qəbulunun modifikasiya olunması, ekogenetik patologiyanın yaranmasını sürətləndirən mühit faktorunun təsirinin azaldılmasına və fəsadlarının qarşısının alınmasına imkan verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev A.R. Kür silsilə su anbarlarının biologiyası. Bakı, 2010, 267 s.
2. Винберг Г.Г. К вопросу о балансе органического вещества в водоемах. Тр. Лимнол. ст. в Косине. 1934, вып. 18, с. 5-24.
3. Винберг Г.Г. Первичная продукция водоемов. Минск, 1960, 329 с.
4. Касымов А.Г. Гидрофауна Нижней Куры и Мингечаурского водохранилища. Изд-во АН Аз ССР, Баку, 1965, 372 с.
5. Məmmədova V.F. Şəmkir su anbarının ümumi bioloji məhsulun əmələ gəlməsinin ekoloji vəziyyəti. "Kür hövzəsinin su anbarları", 2-ci kitab, Bakı, 2003, s. 40-43.
6. Мамедова В.Ф. Экологическое состояние первичной продукции фитопланктона Шамкирского водохранилища. НАНА Гянджинский научный центр. Сб. «Хябарлар», 2004, № 14, с. 5-6.
7. Манафова А.А. Продукция фитопланктона в Мингечаурском водохранилище. Сб. тр. молодых ученых, Баку, 1984, с. 8-10.
8. Манафова А.А. Продукция фитопланктона как показатель эвтрофикации Мингечаурского водохранилища. Сб. научн. тр. растительность и пути ее регуляции. Баку, 1986, с. 9-11.
9. Манафова А.А. Фитопланктон, его продукция, деструкция органического вещества и микробиологический режим Мингечаурского и Варваринского водохранилищ. Автореф. дисс. к.б.н., Баку, 1994, 25 с.
10. Романенко В.И., Кузнецов С.И. Экология микроорганизмов пресных водоемов (Лабор. руководство). Л., 1974, 192 с.
11. Салманов М.А. Микробиологические процессы в Мингечаурском водохранилище. Тр. ИБВ АН СССР, № 3, 1960, с. 21-35.
12. Салманов М.А. Микробиологическое исследование Средней и Нижней Куры от Боржоми до впадения в Каспийское море. Сб. биол. ресурсы внутр. водоемов Азерб. ССР, Баку, 1975, с. 3-15.
13. Салманов М.А., Гасанова С.Г. Первичная продукция фитопланктона в Варваринском водохранилище. Инф. Бюлл. ИБВВ АН СССР, Л., № 33, 1977, с. 21-23.
14. Salmanov M.Ə., Məmmədova V.F. Şəmkir su anbarının antropogen evtroflaşması. E/konf. mat., Bakı, 2001, s. 174-176.
15. Salmanov M.Ə., Məmmədova V.F. Şəmkir su anbarının mikrobioloji monitorinqi. AMEA-nın Mikrobiologiya İns-nun əsərləri. Bakı, 2003, s. 68-75.
16. Тарвердиев Р.Б. Заиление Мингечаурского водохранилища. Баку, Элм, 1974, 192 с.
17. Ənsərova A.H. İnsan ekologiyasının müasir problemləri, Bakı-2021, 495 s.
18. Ансарова А.Г. Современные проблемы экологии человека. Баку-2021, 495 с.

**İLHAM ƏLİYEV VƏ DÖVLƏT GƏNCLƏR SİYASƏTİ:
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA 2003-2023-CÜ İLLƏRDƏ
GƏNCLƏR SİYASƏTİ DÖVLƏT PROQRAMLARI**

Cavid Vəkil oğlu Bağırzadə
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Gəncə Dövlət Universiteti
cavid.bagirzade@gdu.edu.az

Ulu öndər Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu gənclər siyasəti, 2003-cü ildən sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən əhəmiyyətli şəkildə uğurla davam və inkişaf etdirilir. Gənclər təşkilatlarına dövlət səviyyəsində kifayət qədər böyük dəstək, onların fəaliyyəti üçün əlverişli şərait var.

Prezident İlham Əliyev gənclərin inkişafını təmin etmək üçün müxtəlif Dövlət Proqramları qəbul etmişdir. Bu proqramlar, gənclərin peşə hazırlığının artırılması, onların yaradıcı potensialının inkişafı və müxtəlif sahələrdə faydalı məşğulluğunun təmin olunmasına yönəlmişdir. Həmçinin, digər sahələrdə olduğu kimi, gənclər siyasətindəki irəliləyişlər, həm iqtisadi, həm də sosial sahələrdə daha çox imkanlar yaradılmasını təmin etmişdir.

Gənclərin dövlət quruculuğunda fəal iştirak etməsi və idarəetmə proseslərində öz bacarıqlarını nümayiş etdirmələri məqsədilə onlara etimad göstərilmiş və bu istiqamətdə müvafiq addımlar atılmışdır. Gənclərin ölkənin ictimai və sosial həyatında daha böyük aktivlik göstərməsi, gələcəkdəki inkişafın təminatçısı olaraq onların məsuliyyətini artırır [3]. Əhalinin böyük hissəsini təşkil edən gənclərin problemləri, onların sosial həyatına və iş imkanlarına dair Prezident İlham Əliyevin göstərdiyi diqqət, gənclərin inkişafı üçün vacib zəmin yaratmışdır. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən dövlət gənclər siyasətinin düzgünlüyü və uğuru, əldə olunan nəticələr ilə özünü bir daha təsdiqləyir. Bu siyasət çərçivəsində, gənclərin potensialını ortaya çıxarmaq və onları dəstəkləmək üçün bir sıra mühüm addımlar atılmışdır. Xüsusilə, istedadlı və təhsil yönümlü gənclərin tapılması və inkişaf etdirilməsi, Azərbaycanın gələcəyinin güclü insan kapitalına dayandığını göstərir. Bu sahədə, gənclərin intellektual və peşəkar bacarıqlarının dəstəklənməsi, yalnız milli inkişaf üçün deyil, eyni zamanda beynəlxalq səviyyədə də ölkənin mövqeyini gücləndirir. Azərbaycan gənclərinin dünya səhnəsində tanınması üçün onların beynəlxalq mübadilə proqramlarına cəlb olunması, xaricdə təşkil edilən yarış və müsabiqələrdə iştirak etmələri təşviq edilir. Bu, gənclərin potensialını daha geniş miqyasda nümayiş etdirmələrinə imkan yaradır [1].

Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanan və gənclərin inkişafına yönələn dövlət proqramları, gənclərin dövlət idarəçiliyində və ictimai həyatda fəal iştirakını təmin edir. Bu proqramlar, gənclərə göstərilən qayğıyı artırmaqla yanaşı, onların iqtisadiyyat və cəmiyyətin digər sahələrində faydalı fəaliyyət göstərmələrinə zəmin yaradır. Gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsi, dövlət idarəçiliyi sistemində iştirakının gerçəkləşdirilməsi məqsədilə ölkə başçısının 2005-ci il avqustun 30-da imzaladığı “Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramının (2005-2009-cu illər) təsdiq edilməsi haqqında” sərəncamı gənclərə dövlət qayğısının artırılması istiqamətində mühüm addım idi. Bu əhəmiyyətli sənəddə ölkəmizdə gənclərlə bağlı dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir [5].

Dövlətin gənclərə verdiyi dəstək, sosial müdafiə, məşğulluq, yaradıcı fəaliyyəti təşviq etmək, həmçinin vətənpərvərlik və sağlam həyat tərzinin təbliği sahələrində həyata keçirilən bir sıra mühüm tədbirlərlə özünü göstərir. Azərbaycan Respublikasının gənclərin inkişafını dəstəkləmək və onların cəmiyyət həyatında fəal iştirakını təmin etmək məqsədilə Prezident İlham Əliyevin Fərmanına əsasən “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Gənclər Fondu” yaradılmışdır. Bu Fond, gənclər üçün gələcəyin açıldığı və onlara böyük imkanlar təmin edən əhəmiyyətli bir layihədir. Fondun fəaliyyət göstərdiyi ilk altı il ərzində əldə olunan nəticələr, gənclərin inkişafı sahəsində uğurlu və sürətli irəliləyişlərin həyata keçirildiyini göstərir. Belə ki, Fond tərəfindən keçirilən 10 qrant müsabiqəsi çərçivəsində, 4000-dən çox gənc və gənclər təşkilatlarının layihələri maliyyələşdirilmiş və bu layihələr nəticəsində müsbət və məhsuldar nəticələr əldə olunmuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda gənclər siyasətinin təməlini qoyması və bu siyasətin Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi, ölkəmizdəki gənclərin potensialının inkişafını təmin etməkdə mühüm rol oynamışdır. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında, gənclər siyasəti daha da dərinləşmiş, yeni keyfiyyətlərlə inkişaf etmiş və Azərbaycanda böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Azərbaycanın gəncliyi, həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə göstərdikləri fəaliyyətlərlə ölkənin gələcək inkişafına öz töhfələrini verməyə davam edirlər. Azərbaycan gəncliyinin, Ümummilli Liderin siyasi kursunu və Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyini güclü şəkildə dəstəkləməsi, ölkənin daha böyük uğurlara və qələbələrə imza atacağına inamı gücləndirir. Bu birlik, Azərbaycanın gələcək inkişafına daha da böyük töhfələr verəcəkdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 29 iyul tarixli 169 nömrəli Fərmanı, dövlət gənclər siyasətinin həyata keçirilməsinə və gənclərlə bağlı məsələlərin təkmilləşdirilməsinə mühüm töhfələr vermişdir. Bu Fərman, gənclər və uşaq sahəsində çalışan mütəxəssislərin hazırlanması, gənclərin həyatında baş verən hadisələrin elmi şəkildə öyrənilməsi və gənclərlə bağlı fəaliyyətin əlaqələndirilməsi məqsədini güdür. Fərmanla müəyyənləşdirilən vəzifələrin icrası çərçivəsində, 1999-2004-cü illərdə bir sıra vacib tədbirlər həyata keçirilmiş və normativ-hüquqi sənədlər qəbul edilərək, Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin nəzdindəki Elmi Araşdırmalar Mərkəzi və Respublika Uşaq İstirahət və Sağlamlıq Mərkəzi yaradılmışdır [1].

Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramı, 2005-ci ildən başlayaraq, gənclərin sosial və iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, onların cəmiyyətdəki rolu və dövlət quruculuğunda fəal iştiraklarının gücləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmişdir. Bu proqram, Azərbaycan gənclərinin həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq səviyyədə inkişafını təmin etmək üçün geniş miqyaslı tədbirlərdən ibarətdir.

Proqramın əsas məqsədi, gənclərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, onların təhsil və məşğulluq imkanlarının artırılması, cəmiyyətin müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərərək ölkənin inkişafına töhfə vermələrini təmin etməkdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün, dövlətin gənclər siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyən edilmiş və bu sahədə bir sıra tədbirlər həyata keçirilmək üçün konkret addımlar atılmışdır [1]. Proqramın əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir: Təhsil və peşə bacarıqlarının inkişafı - gənclərin təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi, müasir dünya standartlarına uyğun tədris proqramlarının tətbiqi və peşə təhsilinin inkişaf etdirilməsi prioritet vəzifələrdən biri olmuşdur. Məşğulluq və iqtisadi fəallığın artırılması - gənclərin əmək bazarında yerinin gücləndirilməsi, işsizlik probleminin həlli və özəl sektorda iş imkanlarının artırılması məqsədilə müxtəlif məşğulluq proqramları həyata keçirilmişdir. Sağlam həyat tərzini və sosial müdafiə - gənclərin sağlam həyat tərzinin təşviqi, narkomaniya və digər zərərli vərdislərə qarşı mübarizə, həmçinin gənclərin sosial təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün maarifləndirmə işləri görülmüşdür.

Vətənpərvərlik və milli ruhun inkişafı - gənclərin vətənpərvərlik, azərbaycançılıq və dövlətçilik prinsipləri əsasında tərbiyə edilməsi və onların sosial, siyasi həyatdakı aktivliyinin artırılması məqsədilə müxtəlif mədəni və idman tədbirləri təşkil edilmişdir. 2005-2009-cu illərdə gənclər siyasəti üzrə Dövlət Proqramı reallaşdırılmış və bu proqramın 100-dən çox bəndi həyata keçirilmişdir. Dövlət başçısının fərmanı ilə Gənclər və İdman Nazirliyi 2006-cı ildə yenidən təşkil edilmiş, gənclər siyasətinin əsas icra orqanı qarşısında yeni vəzifələr qoyulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 2007-ci il ölkədə "Gənclər ili" elan edilmişdir [5]. Gənclərin sosial fəallığının artırılması - gənclərin sosial problemlərini həll etmək və onların cəmiyyətdəki mövqeyini gücləndirmək məqsədilə dövlət tərəfindən müxtəlif dəstək proqramları yaradılmışdır. Eyni zamanda, gənclərin dövlət idarəçiliyində iştirak etmələri üçün yeni imkanlar açılmışdır. Proqramın icrası və nəticələri: - Proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində gənclərin sosial müdafiəsi, təhsili və məşğulluğu sahəsində müsbət dəyişikliklər baş vermiş, gənclərin dövlət quruculuğunda və ictimai həyatdakı rolu artmışdır. Gənclərin inkişafına xidmət edən müxtəlif dövlət proqramları və layihələr həyata keçirilmiş, bu sahədə uğurlar əldə edilmişdir.

Bu Proqramın həyata keçirilməsi, həmçinin Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrində gənclər təşkilatlarının və hərtərəfli inkişaf etmiş bir gənclik siyasətinin əhəmiyyətini artırmışdır. Azərbaycan Respublikasında gənclərin hərtərəfli inkişafını təmin etmək və onların cəmiyyətdə fəal iştirakını təmin etmək məqsədilə, 2005-2009-cu illər ərzində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan Dövlət

Proqramı geniş sosial-iqtisadi və hüquqi şəraitin yaradılmasına yönəldilmişdir. Bu proqram, gənclərin həyatını yaxşılaşdırmaq və onların inkişafını dəstəkləmək məqsədini güdür.

Proqramın əsas məqsədi, gənclərin cəmiyyətin həyatında fəal iştirakını təmin etmək, onların təhsil, iş və sosial fəaliyyət sahələrində daha geniş imkanlar əldə etmələrini təşviq etməkdir. Bununla yanaşı, proqramın həyata keçirilməsində bir sıra xüsusi vəzifələr də müəyyən olunmuşdur. Bu vəzifələr, gənclərin milli vətəndaşlıq ruhunda tərbiyə edilməsi, hərbi-vətənpərvərlik təlimlərinin gücləndirilməsi, hüquq pozuntuları və narkomaniya ilə mübarizə tədbirlərinin görülməsi, gənclərin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi və digər sahələrdə işlərin təşkili kimi məqsədləri əhatə edir.

Eyni zamanda, proqramda gənclərin iqtisadi və sosial inkişafına yönəlik tədbirlər də planlaşdırılmışdır. Gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətinə dəstək verilməsi, onların peşə hazırlığı və məşğulluqlarının artırılması məqsədilə peşə təlimlərinə, iş bazarının tələblərinə uyğun təhsil proqramlarına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bundan əlavə, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan gənclərə, xüsusən də gənc ailələrə kömək göstərilməsi və onların həyat şəraitlərinin yaxşılaşdırılması proqramın əhəmiyyətli istiqamətlərindəndir.

Proqramın icrasına cavabdeh olan təşkilatlar, əsasən Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi tərəfindən əlaqələndirilir. Bu nazirlik həm də qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıq qurmaqla, proqramın icrasını genişləndirmək və daha təsirli etmək məqsədini güdür [1]. Maliyyə baxımından, Dövlət Proqramı əsasən dövlət büdcəsindən maliyyələşdiriləcəkdir. Bununla yanaşı, əlavə vəsaitlər sponsorlar, qrantlar və digər büdcədən kənar mənbələr vasitəsilə təmin ediləcəkdir. Proqramın maliyyə mənbələri müxtəlif dövlət və qeyri-dövlət strukturlarından gələn dəstəklə zənginləşdiriləcək, beləliklə, onun həyata keçirilməsi üçün lazım olan maliyyə bazası möhkəmləndiriləcəkdir.

Qloballaşma və informasiya cəmiyyətinin inkişafı fonunda, Azərbaycanın sosial-iqtisadi, elmi-mədəni və təhsil sahələrində gənclərin rolunun artırılması tələb olunur. Bu mərhələdə gənclərin daha fəal şəkildə iştirakını təmin etmək üçün tədbirlər görülməsi vacibdir. Bu məqsəd, ölkənin inkişafına və iqtisadiyyatının daha rəqabətli olmasına təkan verə biləcək gənclərin innovativ potensialından geniş istifadə etmək istiqamətində atılmalıdır.

2005-ci ilin 30 avqustunda qəbul edilən "Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramı (2005-2009-cu illər)" isə gənclər siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm bir sənəd kimi çıxış etmişdir. Bu proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində gənclərlə bağlı bir sıra mühüm sahələrdə inkişaf baş vermiş, gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsi sahəsində möhkəm zəmin yaradılmış və yaradıcı, istedadlı gənclərə göstərilən dövlət dəstəyi daha da genişlənməmişdir [2].

Eyni zamanda, gənclərin məşğulluq sahəsində beynəlxalq təcrübələrə əsaslanan layihələrin həyata keçirilməsi, regionlarda yaşayan gənclərin fəallığının artırılması üçün təşkil edilən tədbirlər də mühüm addımlar olmuşdur. Gənclərin sosial və ictimai həyatın müxtəlif sahələrində, xüsusən də siyasi həyatında aktiv iştirakı üçün şəraitin yaxşılaşdırılması da dövlət gənclər siyasətinin mühüm istiqamətlərindəndir. Dövlət, gənclər təşkilatlarının fəaliyyəti üçün hüquqi zəminin yaradılması və onların layihələrinə maliyyə dəstəyi göstərilməsi ilə bu sahədə davamlı inkişafı təmin etmişdir.

Bütün bunların fonunda, müasir dövrün gəncləri milli dəyərlər, vətənpərvərlik, azərbaycançılıq və dövlətçilik prinsiplərinə əsaslanaraq tərbiyə edilməli, onların potensialı ümummilli əməliyyat kəsb edən məsələlərin həllinə yönəldilməlidir. Bu istiqamətdə keçirilən tədbirlər, gənclərin intellektual və yaradıcı bacarıqlarını daha da inkişaf etdirərək ölkənin gələcəyinə mühüm töhfələr vermişdir [2].

Bu baxımdan, gəncliyin inkişafını təmin etmək və onların potensialından səmərəli istifadə etmək məqsədilə 2011-2015-ci illəri əhatə edən yeni bir Dövlət Proqramının hazırlanması zərurətini meydana gətirmişdir. Bu proqram, gənclərin daha geniş sahələrdə iştirakını təmin etməklə yanaşı, onların ölkə inkişafına, mədəniyyətinə və gələcəkdəki uğurlarına böyük təsir göstərəcəkdir. Gənclərin inkişafını təmin edən bu cür proqramlar həm ölkənin inkişafını sürətləndirəcək, həm də yeni nəsil liderlərin yetişməsinə zəmin yaratmışdır [2]. Bu proqramın əsas hədəfi ölkədə gənclər siyasətinin yeni inkişaf mərhələsinə yüksəldilməsini təmin etmək, gənclərin idarəçilik və təşkilatçılıq sahəsində daha geniş şəkildə iştirakına imkan yaratmaq, onların peşəkar bilik və bacarıqlarının artı-

rilmasına şərait formalaşdırmaqdır. Cəmiyyətin müxtəlif sahələrində gənclərin fəal mövqeyini gücləndirmək, onların innovativ təşəbbüslərini dəstəkləmək və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına töhfə verə biləcək layihələrdə iştirakını artırmaq da proqramın əsas məqsədlərindən biridir. 2011-ci il aprelin 6-da Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə "Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə" Dövlət Proqramı təsdiq olunmuşdur. Gənclər siyasətilə bağlı elm, təhsil, mədəniyyət və digər sosial sahələrə yönələn fəaliyyətlərin stimullaşdırılması məqsədilə Gənclər Fondu yaradılmışdır. Bütün bunlarda əsas məqsəd gənclər siyasətini daha da inkişaf etdirmək, gənc mütəxəssislərin işlə təminatı və digər sosial-iqtisadi problemlərinin həllinin təmin olunmasıdır [5].

Qey edilən sənəd çərçivəsində gənclərin əmək bazarına inteqrasiyasını asanlaşdırmaq, onların müasir peşə sahələrində ixtisaslaşmasına kömək etmək və layiqli iş yerləri ilə təmin olunmalarına münasib şərait yaratmaq nəzərdə tutulur. Gənc mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarının iş dünyasında səmərəli tətbiqinə imkan verən mexanizmlərin formalaşdırılması da prioritet istiqamətlərdəndir. Bundan əlavə, bu proqram çərçivəsində gənclərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, onların mənzil-məişət problemlərinin həlli, sağlam həyat tərzinin təşviqi və müxtəlif sosial qruplardan olan gənclərin cəmiyyətə tam inteqrasiyası üçün genişmiqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur [2].

Ölkənin gənc nəslinin təhsil və karyera imkanlarını artırmaqla yanaşı, onların yaradıcı və intellektual potensialını reallaşdırmaq üçün müxtəlif platformaların yaradılması, həmçinin elmi-tədqiqat işlərinə marağın artırılması məqsədilə xüsusi proqramlar hazırlanmışdır. Ümumilikdə, bu dövlət proqramı, Azərbaycan gənclərinin gələcək uğurlarını təmin etmək üçün hərtərəfli dəstək mexanizmlərinin qurulmasına xidmət edəcək və onların ölkənin inkişaf prosesində fəal iştirakına geniş imkanlar açacaqdır. Bu proqram çərçivəsində əsas hədəflərdən biri, gənclərin hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılmasıdır. Gənclərin bilik və bacarıqlarının artırılması, onların cəmiyyətə daha faydalı şəkildə inteqrasiyasına şərait yaratmaq üçün müasir yanaşmalar tətbiq ediləcəkdir. Təhsil sahəsində bərabər imkanların təmin olunması vacib məsələlərdən biri kimi ön plana çəkilir. Gənclərin gələcəyin çağırışlarına uyğun bilik və bacarıqlara yiyələnməsi üçün müxtəlif innovativ layihələr həyata keçiriləcək, təhsil müəssisələri yeni texnologiyalarla təmin ediləcək və distant təhsil imkanları genişləndiriləcəkdir.

Qloballaşma şəraitində milli maraqları əsas götürən və beynəlxalq təcrübədən bəhrələnen Azərbaycan dövlətinin gənclər siyasəti gəncləri həm cəmiyyətin fəal iştirakçıları, həm də dövlətin sosial proqramlarından faydalanan bir qrup kimi nəzərdən keçirir. Bu yanaşma gənclərlə iş sahəsində əhəmiyyətli uğurların əldə olunmasına gətirib çıxarmışdır. Həyatın müxtəlif sahələrində gənclərin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmış, onların idarəetmədə iştirakı genişlənmiş, təşəbbüskarlığı və ictimai fəallığı daha da güclənmişdir. Xüsusilə, beynəlxalq miqyaslı tədbirlərin – 2012-ci il Avroviziya Mahnı Müsabiqəsi, Birinci Avropa Oyunları, Formula 1 yarışları və IV İslam Həmrəyliyi Oyunlarının təşkil olunması könüllülük hərəkətinin geniş vüsət almasına səbəb olmuşdur. Bundan əlavə, 2005-2009-cu və 2011-2015-ci illəri əhatə edən dövlət proqramlarının uğurla icrası, Prezident yanında Gənclər Fondunun yaradılması, istedadlı gənclərin dəstəklənməsi üçün xüsusi mükafatların təsis edilməsi onların daha da inkişaf etməsinə töhfə vermişdir. Son illərdə isə müxtəlif bölgələrdə istifadəyə verilən gənclər evləri onların maraqlarını reallaşdırmaq və asudə vaxtlarını səmərəli təşkil etmək üçün yeni imkanlar açmışdır. Gənclərin işlə təmin olunması və sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi məqsədilə biznes inkubatorlar, texnoparklar və digər innovativ iqtisadi strukturlar formalaşdırılmışdır. Bu tədbirlər onların maddi rifahının yüksəlməsinə və iqtisadi müstəqillik qazanmalarına kömək edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyası çərçivəsində hazırlanmış "Azərbaycan gəncliyi 2017-2023-ci illərdə" Dövlət Proqramı gənclərin hərtərəfli inkişafına yönəlmiş kompleks tədbirlər sistemini əhatə edir [3]. Proqram çərçivəsində onların təhsil imkanlarının genişləndirilməsi, bilik və bacarıqlarının artırılması, peşə hazırlıqlarının təkmilləşdirilməsi, məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi və sosial rifahlarının yaxşılaşdırılması əsas hədəflər kimi müəyyən edilmişdir. Dövlətin həyata keçirdiyi bu siyasət nəticəsində gənclər cəmiyyətin aparıcı qüvvəsinə çevrilməkdə davam edirlər. Qarşıdakı illərdə bu istiqamətdə atılan addımların daha da gücləndirilməsi, gənclərin ölkənin iqtisadi, sosial və mədə-

ni həyatına daha aktiv şəkildə integrasiya olunması üçün yeni mexanizmlərin tətbiqi vacib məsələlərdən biri olaraq qalır.

Azərbaycan gənclərinin inkişafı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi formalaşmış və bu sahədə mühüm addımlar atılmışdır. Hələ ötən əsrin ikinci yarısından başlayaraq, gənclərin təhsil alması, peşəkar hazırlıq keçməsi, ictimai və siyasi həyatda fəal iştirakı üçün müxtəlif proqramlar həyata keçirilmişdir. Onların intellektual və fiziki inkişafı üçün təhsil müəssisələri və asudə vaxt mərkəzləri yaradılmış, sosial müdafiə sahəsində əhəmiyyətli tədbirlər görülmüşdür. Xüsusilə gənclərin ölkə daxilində və xaricdə yüksək keyfiyyətli təhsil almaları üçün dövlət tərəfindən geniş imkanlar təmin olunmuşdur.

Tarixi proseslər göstərir ki, gənclər hər zaman ölkənin sosial-siyasi həyatında önəmli rol oynamışlar. Müstəqilliyin bərpası uğrunda mübarizədə onların rolu əvəzsiz olmuş, minlərlə gənc öz cəsarəti və fədakarlığı ilə dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsinə töhfə vermişdir. Bəziləri bu yolda həyatını itirmiş, digərləri isə göstərdikləri igidliyə görə mükafatlandırılmışdır. Onların fədakarlığı ölkənin gələcək inkişafı üçün mühüm təməl rolunu oynamışdır. 2003-cü ildən sonra gənclər siyasəti daha sistemli şəkildə inkişaf etdirilmiş, onların müxtəlif sahələrdə hüquq və maraqlarını qorumaq üçün institusional mexanizmlər yaradılmışdır. Bu dövrdə müvafiq dövlət qurumları təsis edilmiş, təhsil, məşğulluq, səhiyyə və sosial müdafiə sahələrində genişmiqyaslı islahatlar həyata keçirilmişdir. Həmçinin gənclərin təşəbbüslərini dəstəkləmək məqsədilə dövlət fondları təsis olunmuş, onların ictimai fəallığını artırmaq üçün müxtəlif proqramlar icra edilmişdir [4].

Gənclərin demoqrafik baxımdan ölkənin sosial strukturunda xüsusi yeri vardır. Ümumi əhəlinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edən bu qrupun təhsil, məşğulluq və sosial rifahı cəmiyyətin dayanıqlı inkişafı üçün vacib amillərdəndir. Gənclərin çoxu şəhərlərdə məskunlaşsa da, onların kənd yerlərindəki sosial vəziyyəti və məşğulluq imkanları da diqqət mərkəzində saxlanılır. Onların ailə qurması, yeni nəslin yetişdirilməsi və sosial institutların güclənməsində rolu olduqca böyükdür.

Son illərdə təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatlar gənclərin bilik və bacarıqlarının artırılmasına xidmət etmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Gəncliyi DÖVLƏT PROQRAMI (2005-2009-cu illər) <https://e-qanun.az/framework/10692>
2. “Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə” DÖVLƏT PROQRAMI 7 İyul 2011. <https://e-qanun.az/framework/29206>
3. “Azərbaycan gəncliyi 2017-2021-ci illərdə” DÖVLƏT PROQRAMI 15 Sentyabr 2017 <https://e-qanun.az/framework/36474>
4. 2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası 26 Yanvar 2015. <https://e-qanun.az/framework/29206>
5. “Xalq qəzeti”.-2024.-6 noyabr.-№ 242.-s.1. <https://xalqqazeti.az/uploads/pdf-files/126429/xalqqazeti-20.12.2024.pdf>

HEYDƏR ƏLİYEV İDARƏETMƏ MODELİ STRATEJİ DÜŞÜNCƏNİN MƏHSULU KİMİ

Təzəgül Qasımova

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu
tezegulgasimova@gmail.com

Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin təməlini qoymaqla müqəddəs bir missiyanı gerçəkliyə çevirdi: milliliklə dövlətçiliyi bir-birinə qovuşdurdu, onların sarsılmaz vəhdətini təmin etdi [1]. Müstəqil Azərbaycanın memarı və qurucusu olan Heydər Əliyev, ölkənin siyasi, iqtisadi və ideoloji sisteminin formalaşmasında əsaslı rol oynamışdır. Onun idarəetmə modelini sistemli təhlil edən zaman mövzuya yalnız tarixi kontekstdə deyil, həm də

müasir dövlətçilik və siyasi liderlik nəzəriyyələri baxımından da yanaşmaq daha düzgün olardı. Tədqiq olunan mövzunu ardıcıl təhlil etmək üçün ilk öncə güclü zəkanın və güclü təcrübənin nəticəsi olan idarəetmə fəlsəfəsi, struktur yanaşmaları və idarəetmədə tətbiq etdiyi prinsiplər strategiyalar, addımlar elmi-nəzəri əsaslarla koqnitiv şərh olunmalıdır. İlk öncə onu qeyd edək ki, yeniliyə, yaradıcılığa, mövcud reallığın fəvqünə can atmaq insan varlığının atributu, onun mahiyyət xüsusiyyətidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev liderliyi də həmişə tarixdə doğru siyasət yürüdən, hədəfi düzgün müəyyənləşdirən, dövlətini yüksək rifah dövlətinə çevirməyə can atan dərin, iti təfəkkürlü bir şəxsiyyət kimi öyrənilir və örnək alınır. Bildiyimiz kimi, hər tarixi dövrün özünəməxsus sosial, siyasi, mədəni və iqtisadi çağırışları olur. Bu çağırışları dərk edən xalqlar uyğun inkişaf modelini yarada bilir. Amma unutmamaq olmur ki, bu zaman tarixi təcrübə ilə yanaşı, cəmiyyətin yetişdirdiyi şəxsiyyətlər də böyük rol oynayır. Siyasi, mədəni və iqtisadi təfəkkürdə əsaslı yeniləşmələr özünü göstərir. Həmin yeniləşmələr prosesin fərdlərin və bütövlükdə cəmiyyətlərin həyatında etdiyi dəyişikliklərin fonunda diqqəti cəlb edən bir qanunauyğunluq da müşahidə edildi. Bu da dövlət quruculuğu, yeni cəmiyyətin formalaşması, uğurlu inkişaf modellərinin yaradılması kimi məsələlərdə qarşıya yeni vəzifələr çıxardı [2]. Məqalədə tədqiq olunan Heydər Əliyevin idarəetmə modelinə ilk öncə idarəetmə fəlsəfəsinin izahı ilə başlasaq daha düzgün olar. Heydər Əliyev idarəetmə fəlsəfəsi milli maraqlara əsaslanmaqla yanaşı, praktik siyasətlə nəzəri düşüncəni sintez edən bir yanaşmadır. Burada bir məntiqi zəncir yaranır. Yəni mənəvi və siyasi iradənin ifadəsi, strateji zəkanın məhsulu olan idarəetmə sonda düzgün qərarın qəbuluna gətirib çıxarır bu da hərtərəfli inkişaf deməkdir. Məhz bu cür yanaşma Heydər Əliyev idarəetmə modelində 'xalq üçün dövlət' prinsipini önə çıxarırdı. Onun banisi olduğu müstəqil dövlət quruculuğu strategiyası ölkəni 2 çətin vəziyyətdən xilas etdi. Birincisi, cəmiyyətdə birlik yarandı. İkincisi, Azərbaycan dövlət olaraq sabitliyə nail oldu və bütün sosial-iqtisadi, mədəni, mənəvi-ideoloji istiqamətlərdə islahatlara başladı. [3]

Heydər Əliyev idarəetmə modelini təhlil edən zaman əsas struktur elementlər diqqət cəlb edir: mərkəzləşmiş qərarvermə, situativ analiz və çevik reaksiya qabiliyyəti. O, idarəetməyə bir sistem kimi yanaşmışdı və elə kompleks sistem kimi də formalaşdırmışdır. Bu sistemə siyasi sabitlik, iqtisadi davamlılıq, sosial təminat və hüquq-mühafizə strukturunun effektivliyi daxildir. İdarəetmə modelində qərarverməni də yaddan çıxarmaq olmaz. Heydər Əliyev bir təcrübəli strateq kimi, qərarvermə prosesində həm milli təhlükəsizlik, həm də regional və beynəlxalq reallıqlar nəzərə alırdı. Modeldə diqqət yetiriləsi digər məsələ kadr siyasəti idi. O, dövlət idarəçiliyində peşəkar, vicdanlı və sadıq kadrlara üstünlük verərək, idarəetmənin keyfiyyətini yüksəltməyə nail olmuşdur. Dövlət strukturlarının şəffaflığı, məsuliyyətliyi və funksional uyğunluğu onun apardığı institusional islahatların əsas hədəfləri idi. O, hesab edirdi ki, güclü idarəetmə yalnız güclü kadrlardan ibarət peşəkar sistemlə mümkündür. İdarəetmə modelinin əsas sütunu isə vahid birliyə, təhlükəsizliyə səbəb olan Azərbaycançılıq təşkil edirdi. O, bu ideologiyayı yalnız milli kimlik ifadəsi deyil, eyni zamanda dövlətin konsolidasiyasının, sosial həmrəyliyin və siyasi sabitliyin təminatçısı kimi təqdim edirdi. Azərbaycançılıq ideologiyası Heydər Əliyevin idarəetmə modelində daxili siyasətin ideoloji dayaq sütununa çevrilmişdir. Heydər Əliyevin idarəetmə modeli, əvəzsis liderlik nümunəsi olaraq siyasi elm və idarəetmə nəzəriyyələri üçün nümunə təşkil edir. Onun idarəetmə modeli, strateji baxışı və milli dövlətçilik ənənələri güclü təcrübənin, iti təfəkkürün məhsulu kimi müasir dövrdə də aktuallığını qoruyur və davamlı inkişaf üçün möhkəm zəmin yaradır.

Nəticədə onu qeyd edək ki, Heydər Əliyevin idarəçilik modelinin başlıca prinsipi milli qürur hissinin güclənməsi və milli şüurun yüksəlişinə təkan verən sürətli inkişaf strategiyasının gerçəkləşməsidir. Bu bir ənənədir, varislkdir. Bu fikri fransız tarixçisi Jak Le Qoffun fikri ilə daha da dəqiqləşdirək. “ Tarixdə bütün əhəmiyyətli, yadda qalan hadisələri iki sözlə izah etmək olar: varislilik və dəyişikliklər. Bu iki söz həm də uğurlu inkişafın alternativliyi olmayan şərtləridir. Əgər varislilik yoxdursa, sizi məğlubiyyət gözləyir. Əgər dəyişikliklər yoxdursa, onda hiss edilmədən əriyib yoxolma baş verir”.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Aslanova. R. Müasir dövlət və dövlətşünaslıq elmi. Bakı 2011

2. Azərbaycan.-2014.-3 may.- № 91.-S.2.

3. <https://xalqgazeti.az/az/siyaset/heyder-eliyevin-dovlet-quruculugu-felsefesi>

HEYDƏR ƏLİYEVİN ÖMÜR YOLU, ŞƏXSİYYƏTİ VƏ İDEYALARI: SİYASİ-MƏNƏVİ TARİXİMİZİN ZİRVƏSİ

Azər Müzadil oğlu Cəlilov

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Gəncə Dövlət Universiteti

azercelilov80@gmail.com

azer.calilov@gdu.edu.az

Hər bir xalqın böyüklüyü, tarixinin möhtəşəmliyi onun yetişdirdiyi görkəmli şəxsiyyətlərin həyatı, fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlıdır. Elə böyük şəxsiyyətlər var ki, xalq onları özünün ideali, əbədiyaşar qəhrəmanı, əbədi lideri hesab edir. Belə böyük şəxsiyyətlərdən biri də Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevdir.

Təqdirəlayiq haldır ki, ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev ili” elan edilməsi haqqında sərəncam imzalayıb [3]. Sərəncamda doğru olaraq Ulu Öndərin həyat və fəaliyyəti, Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişaf etdirilməsi sahəsində xidmətləri göstərilib. Heydər Əliyev, həqiqətən, dövlətçilik tariximizdə dərin, silinməz izlər qoyub.

Naxçıvanda əvvəlcə orta məktəbdə, pedaqoji texnikumda təhsil alan Heydər Əliyev sonralar Azərbaycan Sənaye İnstitutunda (indiki Azərbaycan Neft və Sənaye Universiteti), Azərbaycan Dövlət Universitetində (indiki Bakı Dövlət Universiteti), SRRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin Leninqraddakı (indiki Sankt-Peterburq) Rəhbər Kadrların Hazırlığı Məktəbində təhsil alıb.

Araşdırmalar göstərir ki, Ulu Öndərin fenomen şəxsiyyət kimi formalaşması aldığı mükəmməl təhsillə, eyni zamanda ailə mühiti, özünün daim çalışqan, zəhmətkeş, dərin zəka sahibi kimi həmişə axtarışda olması, vətənpərvərlik, vətəndaşlıq keyfiyyətləri ilə sıx bağlı olub. Onun həyatı bütövlükdə məktəbdir. Bu həyat məktəbi hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün həmişə örnək və böyüyən nəsillərə nümunə olaraq qalacaqdır. Hələ uşaqlıq və gənclik illərindən Heydər Əliyevin intellekti, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri, liderlik xüsusiyyətləri ona böyük rəğbət yaradıb.

Heydər Əliyev yaşadığı dövrün, zamanəsinin görkəmli siyasi, dövlət xadimi olmaqla yanaşı, həm də bu günün və gələcəyin böyük şəxsiyyətidir. Onun ideyaları hər zaman aktualdır. Bu ideyalar həm də Azərbaycanın müstəqilliyinin, müstəqil dövlət kimi inkişafının təməl prinsipləridir. Həmin prinsiplər mahiyyətcə Azərbaycançılıq məfkurəsində ehtiva olunmuşdur. O bütün həyatı boyu azərbaycançılıq amalı ilə yaşayıb və bütün fəaliyyəti bu məfkurə üzərində köklənib. Ulu Öndər azərbaycançılığı milli ideologiyamız, milli düşüncə sistemimiz kimi yüksək qiymətləndirir və onun birləşdirici, inkişafetdirici gücünün nə qədər böyük olduğunu əsaslandırır. Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərləri, dövlətçiliyi, adət-ənənələri, dilimizə, tariximizə, mədəniyyətimizə olan münasibət məhz azərbaycançılıq ideologiyasının məzmun komponentləri kimi birləşir və vəhdət yaradır. Bu birləşdirici funksiya eyni zamanda xalqın birliyinin daha möhkəm təminatına, onun inkişafının davamlı, sistemli olmasına zəmin yaradır.

Ulu Öndərin iqtisadi siyasətində çeviklik, uzaqgörənlik respublikamızın davamlı iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayıb. O, müstəqillik illərində də böyük əzmkarlıqla çalışıb, Azərbaycan iqtisadiyyatının yeni tarixi şəraitə – iqtisadi münasibətlər sisteminin kökündən dəyişdiyi bir dövrə uyğun modelini hazırlayıb və tətbiqi üçün geniş imkanlar yaradıb. Ulu Öndərimizin 1994-cü il 20 sentyabrda neft hasilatı üzrə ixtisaslaşan, böyük nüfuza malik dünya dövlətlərini təmsil edən 12 iri neft şirkəti arasında beynəlxalq müqaviləni imzalaması Azərbaycan tarixində mühüm hadisəyə çevrildi. “Əsrin müqaviləsi” adlandırılan bu sənəd əsasında Azərbaycan yeni neft strategiyasını həyata keçirməyə başladı. Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarının birgə istismarını nəzərdə tutan bu müqavilənin reallaşdırılması Heydər Əliyevin, həqiqətən, böyük zəka sahibi, görkəmli siyasi və dövlət xadimi olduğunu deməyə əsas

verir. Bu müqavilənin həyata keçirilməsi prosesində Azərbaycanın təkcə regionda deyil, bütövlükdə beynəlxalq aləmdə nüfuzu daha da yüksəldi. Xüsusilə, “Əsrin müqaviləsi” üzrə hasil edilən Azərbaycan neftinin Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri vasitəsi ilə dünya bazarlarına ixrac edilməsi Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrini xeyli möhkəmləndirdi.

Heydər Əliyev iki müxtəlif iqtisadi sistemin mövcud olduğu dövrdə ölkəyə rəhbərlik edib və hər iki dövrdə iqtisadi münasibətlərin real xarakterinə uyğun siyasət yeridib, beləliklə, xalqımızın maddi rifahı təmin olunub, ədalətlik, bərabərlik prinsipi nəzərə alınıb. Müxtəlif tarixi-iqtisadi şəraitdə, həmçinin siyasi quruluşların fərqli olduğu bir zamanda ölkəyə rəhbərliyi, cəmiyyətin inkişaf mexanizmlərini görməsi, onu hərəkətə gətirməsi və sürətləndirməsi, davamlılığı, dayanıqlığı təmin etməsi Heydər Əliyev fenomeninin xarakterik cizgiləri kimi qeyd edilə bilər.

Heydər Əliyev azadlığı, müstəqilliyi bir dəyər kimi həmişə yüksək qiymətləndirərək xalqımızın milli varlığının qorunması, inkişafı, ərazi bütövlüyünün bərpası üçün daim mübarizə aparmışdır. O, azad, müstəqil respublikanı xalqımızın ən böyük tarixi nailiyyəti sayır və onu qorumağın yollarını göstərirdi. Ulu Öndər deyirdi: “İndi Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Müstəqillik Azərbaycan üçün böyük tarixi bir hadisədir, taleyin xalqımıza verdiyi böyük bir fürsətdir. Şübhəsiz ki, biz bununla fəxr etməliyik. Eyni zamanda bu tarixi nailiyyəti qiymətləndirməliyik, əlimizdə möhkəm saxlamalıyıq” [1]. Heydər Əliyev, ilk növbədə, cəmiyyətdə qayda-qanuna əməl etməyin vacibliyini əsaslandırır, ölkədə hüquqi dövlət quruculuğunu əsas vəzifələrdən hesab edirdi. Hüquqi dövlət quruculuğu isə cəmiyyətdə hüquq münasibətlərindən, hər kəsin hüquq və vəzifələrindən, öz borcunu, öhdəliklərini dərk etməsindən, daşdığı məsuliyyət hissindən xeyli dərəcədə asılıdır. O, 1995-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyadan danışarkən demişdir: “İnsan, vətəndaş hüquqlarının, azadlıqlarının qorunmasına konstitusiyanın çox hissəsi, demək olar ki, üçdə bir hissəsi həsr olunubdur. Bu da təbiidir. Biz keçmişdən, totalitar sistemdən yeni bir sistemə keçirik. Biz demokratiyanı inkişaf etdirməliyik, xalqımızı demokratiya yolu ilə aparmalıyıq, insanların hüquqlarının qorunmasına hər yerdə, hər sahədə təmin olunması üçün əsaslar yaratmalıyıq. Bütün bu əsasları da yeni qəbul olunmuş konstitusiya verir və bütün təminatları biz konstitusiyanın maddələrindən almışıq” [2].

Konstitusiya ölkədə hakimiyyət bölgüsünü demokratik prinsiplərlə əsaslandırır və təsbit etdi. Cəmiyyətdə demokratik dəyərlərin qorunması, inkişafı, o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti institutlarının genişləndirilməsi və inkişafı üçün əlverişli imkanlar yaradıldı. Azərbaycanda ölüm hökmünün, mətbuatda senzuranın ləğv edilməsi söz və fikir azadlığının genişləndirilməsi üçün imkanları artırdı. Bütün bunlar bilavasitə Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü, iştirakı və rəhbərliyi altında həyata keçirilmişdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi və dövlət xadimi kimi fəaliyyətinin məzmunu, həqiqətən, gələcəyin bir yol xəritəsi, strategiyası kimi əhəmiyyətlidir. O, Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə xalqın milli dirçəlişinə, oyanışına çalışdırsa, sonrakı dövrdə müstəqilliyi qorumağı, inkişaf etdirməyi, möhkəmləndirməyi strateji hədəf kimi qiymətləndirir və tam əminliklə deyirdi ki, Azərbaycanın müstəqilliyi əbədidir, dönməzdir, sarsılmazdır. Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunmasında gənclərin üzərinə düşən böyük məsuliyyətdən bəhs edərkən onları daim çalışmağa, təhsil almağa, vətənpərvər bir insan kimi yetişməyə səsləyirdi. Ulu Öndər “Vətəndaş” sözünə adi söz kimi baxmamağı, onun mahiyyətini dərk edərək məsuliyyətini daşımağı tövsiyə edərək deyirdi: “Vətəndaş” sözü böyük sözdür, müqəddəs sözdür. “Vətəndaş” sözü o deməkdir ki, hər bir vətəndaş öz vətəninə sadıq olmalıdır, onu göz bəbəyi kimi qorumalıdır və vətəninin uğrunda, torpağının uğrunda, anasının, atasının müdafiəsi yolunda şəhid olmağa hazır olmalıdır. “Vətəndaş” sözünün mənası, bax budur!” [2].

Məlumdur ki, hələ 1987-1988-ci illərdən ermənilərin təxribatları regionda münafişə vəziyyəti yaradır, onların Azərbaycan torpaqlarına ərazi iddiaları açıq şəkildə səsləndirilirdi. 1991-ci ildə müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycanda iqtisadi-siyasi vəziyyət olduqca mürəkkəb idi. Qərbi Azərbaycan ərazisindən ermənilərin etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində soydaşlarımızın deportasiyası, eyni zamanda, azərbaycanlıların Qarabağdan didərgin salınması ölkəmizdə 1 milyondan çox qaçqın və məcburi köçkünün yaranmasına səbəb oldu. Ölkədəki daxili gərginlik vəziyyəti daha da ağırlaşdırırdı.

1993-cü ilin yayında xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev Azərbaycanı parçalanma, dağılma təhlükəsindən xilas etdi. Ölkədə tədricən iqtisadi, siyasi sabitlik yarandı. Heydər Əliyev Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünü aradan qaldırmaq, itirilən ərazilərin geri qaytarılması üçün həm Ermənistanla, həm də münafişənin nizamlanmasında məsuliyyət daşıyan böyük dövlətlərin, beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri ilə birbaşa danışıqlar aparır, siyasi iradə nümayiş etdirirdi. Dövlət başçılarının zirvə görüşlərində (sammitlərdə), beynəlxalq təşkilatların keçirdiyi tədbirlərdə Heydər Əliyev beynəlxalq hüquqa əsaslanan qətiyyətli, cəsarətli, inamlı çıxışları ilə hər dəfə qarşı tərəfi onunla hesablaşmağa məcbur edir və beləliklə, Azərbaycanın haqq səsinə dünyaya bəyan edən sənədlərin təsdiq edilməsinə nail olurdu.

Haqq işi uğrunda ardıcıl, məqsədyönlü mübarizə təbii ki, öz bəhrəsini verməli idi. Ulu Öndər müxtəlif tədbirlərdə çıxışlarında, məcburi köçkünlərlə görüşlərində itirilən torpaqlarımıza geri dönəcəyimizi həmişə əminliklə vurğulayıb, beləliklə, xalqımızın mübarizə əzmi daha da güclənirdi. Ümummilli liderimiz qətiyyətlə deyirdi: “İnanıram ki, Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan torpaqları azad ediləcəkdir və yerindən-yurdundan didərgin düşmüş soydaşlarımız öz doğma torpaqlarına qayıdacaqlar, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa ediləcəkdir, Azərbaycanın dövlət sərhədlərinin toxunulmazlığı təmin olunacaqdır” [4]. 2020-ci il 27 sentyabrdan 10 noyabrada davam edən Vətən müharibəsində (II Qarabağ müharibəsi) Azərbaycanın Böyük Zəfərini bu qətiyyətin məntiqi nəticəsi adlandırmaq olar. Bu zəfər həm də Heydər Əliyev ideyalarının tənəhsəsi, onun haqq, ədalət uğrunda savaşının qələbəsi idi. Məhz Heydər Əliyevin dövlətçilik siyasətinin davam etdirilməsi düşmən üzərində parlaq qələbənin təmin olunmasında mühüm rol oynadı. Azərbaycanın zəfəri həm də gəncliyin qələbəsi idi. Son 30 ildə Heydər Əliyev ideyaları əsasında böyüyən, təhsil və tərbiyə alan gənclərin sayəsində qələbə bayrağı azad olunan torpaqlarda dalğalandı.

Heydər Əliyev Azərbaycan elminin və təhsilinin, ədəbiyyatının və mədəniyyətinin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. Bilavasitə onun rəhbərliyi ilə elm və təhsil sahəsində məqsədyönlü islahatlar keçirilir, dünyanın qabaqcıl təcrübəsinə uyğun yeni texnologiyaların tətbiqi dəstəklənir, cəmiyyətin siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni həyatının əsası kimi elm və təhsilin üstün rolu əsaslandırılırdı. Ulu Öndərin bu baxımdan aşağıdakı fikirləri çox əhəmiyyətlidir: “Təhsil sistemi Azərbaycanın gələcəyini təmin edən bir sistemdir. Hər bir millətin, hər bir ölkənin gələcəyi gənclərdir. Biz gənclərimizi nə qədər yüksək təhsilli etsək, həqiqi yüksək təhsilli etsək, onların müəyyən ixtisaslara mükəmməl yiyələnməsinə şərait yarada bilsək, müstəqil Azərbaycanın gələcəyi və demək, müstəqil Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafı, elminin inkişafı, təhsilinin inkişafı, insanların rifah halı o qədər də yaxşı olacaqdır” [5].

Ümummilli Lider cəmiyyətin inkişafında insan kapitalının rolunun böyük olduğunu qeyd edirdi. İnsan kapitalı isə elmi biliklərə dərinlən yiyələnən, dünyanın müasir çağırışlarına cavab verən, mükəmməl təhsil alan, səriştəli mütəxəssislər kimi yetişən kadrlar formalaşıdır bilərlər. İnsan kapitalı ilə bağlı digər bir cəhət ondan ibarətdir ki, bu işdə kadrların mənəvi keyfiyyətlərinə xüsusi diqqət yetirilməsi tələb olunur. Ona görə də Ulu Öndər insan şəxsiyyətinin mənəvi xüsusiyyətlərinə də böyük önəm verirdi. Çünki mənəviyyat olmayan yerdə heç bir uğur əldə etmək olmaz. Mənəviyyatın əsasında dəyərlər dayanır. Qeyd etdiyimiz bu məsələlərin hər biri ilə bağlı onun irsində zəngin fikirlər, konseptual ideyalar vardır. Ona görə də Heydər Əliyevin irsi ideyalar qaynağı, mükəmməl konsepsiya kimi çox dəyərlidir. Burada həyatın bütün sahələrinə aid qiymətli məlumatlar vardır. Onun irsi müxtəlif elm sahələri üzrə araşdırma aparan tədqiqatçıların tədqiqat obyektini, predmeti ola bilər.

Ümumtəhsil məktəblərində, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində Heydər Əliyev irsinə müraciət olunarkən, ilk növbədə onun milli ruhu və bəşəri dəyərləri yüksək qiymətləndirən böyük tarixi şəxsiyyət olduğu əsaslandırılmalıdır. Onun fəaliyyətində azərbaycançılıq məfkurəsinə söykənən milli dövlətçilik konsepsiyası xüsusi yer tutur. Bu da dövlətimizin və xalqımızın möhkəm təməllər üzərində inkişafına təminat verən müqəddəs ideya qaynağıdır. Ulu Öndərin ictimai-siyasi həyatda Azərbaycan tarixi məsələlərini ön plana çəkməsi, şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətçilik problemlərinə konseptual baxışları həm də nəzəri müddəalar kimi yüksək dəyərləndirilməlidir. Ölkəmizdə Heydər Əliyevin ideyaları əsasında formalaşmış elm, təhsil, mədəniyyətin davamlı

inkişafına təminat verən sosial-siyasi, iqtisadi zəmin bütövlükdə cəmiyyətin tərəqqisini sürətləndirir. Sağlam nəslin yetişdirilməsi, mənəvi tərbiyə məsələləri Ulu öndər Heydər Əliyev irsində mühüm yer tutur.

Tədris prosesində bu zəngin irsə müraciət olunması təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, müasir dövrün tələblərinə cavab verən şəxsiyyətin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təkcə XX və XXI yüzilliyin əvvəlləri deyil, bütövlükdə ən qədim zamanlardan bu günümüzədək olan tarixin tədqiqi və tədrisində Heydər Əliyevin konseptual baxışları metodoloji əsas kimi olduqca əhəmiyyətlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşdə çıxış. 21 sentyabr 1993-cü il. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab. İyun 1993 - may 1994. Bakı: Azərənşr, 1997, 612 s.
2. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk iclasında nitq. 24 noyabr 1995. Müstəqilliyimiz əbədidir. Beşinci kitab. Noyabr 1995 - mart 1996. Bakı: Azərənşr, 1998, 500 s.
3. Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.
4. Azərbaycan Respublikasının Milli bayramı-Respublika günü münasibəti ilə təntənəli mərasimdə nitq. Gülüstan sarayı. 27 may 2002-ci il. Müstəqilliyimiz əbədidir. Otuz səkkizinci kitab. Mart 2002- may 2002. Bakı: Azərənşr, 2011, 480 s.
5. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları və Vətənimizin azadlığı uğrunda şəhidlərin ailə üzvləri ilə görüşdə çıxış. 27 dekabr 1993. Müstəqilliyimiz əbədidir. Birinci kitab. İyun 1993- may 1994. Bakı: Azərənşr, 1997, 612 s.

STRUKTURUN DƏYİŞDİRİLMƏSİ İLƏ POLAD VƏ ƏRİNTİLƏRDƏ XASSƏLƏRİN YAXŞILAŞDIRILMASI

Vurğun Fəxrəddin oğlu Qəhrəmanov

texnika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bakı Mühəndislik Universiteti

vqahremanov@beu.edu.az

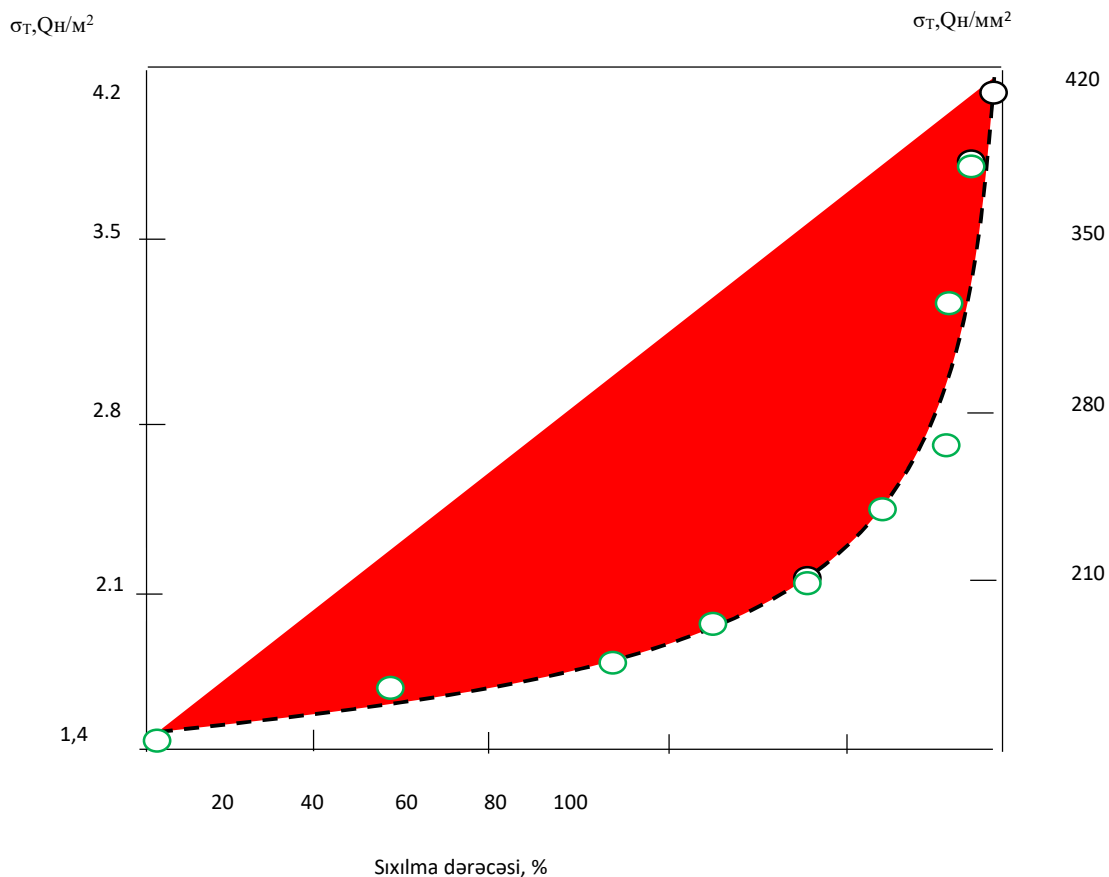
Yay poladlarının möhkəmləndirilməsi üsulu kimi deformasiya işinin möhkəmləndirilməsi sənayedə geniş istifadə olunur. Əgər nisbətən yaxın vaxtlarda bu möhkəmləndirmə üsulu yalnız nazik lövhəli perlit (sorbit) strukturlu poladlar üçün istifadə olunurdusa, hazırda beynit və martensit strukturlu poladlar da deformasiyaya məruz qalırlar, yəni poladlar bütün əsas konstruksiya vəziyyətlərində deformasiyaya uğrayırlar. Göstərilən yüksək keyfiyyətli polad və ərintilər yalnız yüksək sıxılma dərəcəsi (90 %) ilə deformasiyadan sonra əldə edilir.

Bununla belə, martensit quruluşa malik poladın möhkəmlik həddi hətta kiçik sıxılma dərəcələrində (adətən 2-5 %-ə qədər) kəskin şəkildə artır və buna görə də ikinci halda əhəmiyyətli dərəcədə yüksək möhkəmlik əldə edilə bilər. Ferritin strukturunun meydana gəlməsi ilə sementit lövhələri tərəfindən asanlaşdırılır, buna səbəb sərhəd dislokasiya mənbəyinin olmasıdır. Bundan əlavə, bərk sementit lövhələr və ya onların fraqmentləri alt quruluşu sabitləşdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, bərk sementit lövhələri və ya onların fraqmentləri daimi quruluşu sabitləşdirir. Adətən uzunsov formaya malik olan ferrit dənələrinin sərhədləri dislokasiyalar şəbəkəsindən ibarətdir; hər bir dənənin daxilində dislokasiyaların sıxlığı kifayət qədər aşağıdır [1]. Bu dənələrin sərhədləri dislokasiyaların sürüşməsinə mane olur. Dənələrə perpendikulyar istiqamətdə olan alt strukturu təşkil edən dənələrin ölçüləri artan deformasiya ilə azalır və dənə sərhədləri özləri yüksək bucaqlı olurki, bu bucaq $1-3^{\circ}$ -yə çatır. Dənələrin diametri məftilin diametri ilə təxminən mütənəsidir (şək. 1). Soyuq plastik deformasiya nəticəsində patentləşdirildikdən və ya normallaşdırıldıqdan sonra əldə edilən orjinal pearlit strukturu ilə yüksək möhkəmlənməyə nail olmaq, onların paylanma

təbiətinin dəyişməsi və ferrit və sementit plitələrinin üyüdülməsi ilə struktur qüsurlarının sayının artmasının nəticəsidir. Kifayət qədər plastiklik və özlülük ilə bu yüksək möhkəmlənməyə yüksək sıxılma (adətən >80%) ilə plastik deformasiya nəticəsində əldə edilir.

Möhkəmlənmə artımının eyni təbiəti təmiz dəmir [2] və legirli martensit quruluşlu polad üçün [3] müşahidə olunur və buna görə də yalnız perlit strukturlu üçün xarakterik deyil. Quruluşu perlit strukturu ilə poladın yüksək sərtləşməsini izah etmək üçün bir neçə fərziyyə təklif edilmişdir.

Çəkmə prosesi zamanı polad lifli və ya lifli (yəni ferrit və sementit liflərindən ibarət) struktur əldə edir, ona görə də tətbiq olunan gərginliklərin daha güclü sementit lifləri tərəfindən udulduğu kompozit material modelindən istifadənin mümkünliyünü təhlil etməyə cəhd edilmişdir. Təxmini hesablama göstərdi ki, belə bir kompozit materialın hesablanmış gücü eksperimental olaraq müşahidə ediləndən əhəmiyyətli dərəcədə aşağıdır. Bu da ehtimal ki, ilkin hesablama modelinə bir sıra yaxınlaşmaların daxil edilməsi ilə əlaqədardır (bu hesablamada matrisin gücləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur uzunluğu sonsuz böyük hesab edilən sementit plitələrin mövcudluğundan asılı olmayaraq).

Şəkl. 1. Perlit quruluşu malik termiki emal olunmuş poladın axıcılıq həddinin sıxılma dərəcəsindən asılılığı

Xüsusi mexanizmlərdən istifadə etməklə ətraflı şəkildə araşdırılmış dispers deformasiyaya uğramayan hissəciklərlə gücləndirmə modelindən istifadə edərkən hesablama ilə faktiki güc arasında qənaətbəxş uyğunluq da müəyyən edilmişdir. Beləliklə, poladın nazik lövhəli perlit (sorbit) konstruksiya ilə möhkəmlənməsinin əsas səbəbi soyuq plastik deformasiya prosesində müəyyən mikrostrukturun əmələ gəlməsidir. Deformasiyanın sərtləşməsi nəticəsində əldə edilən möhkəm-

lənmanın miqdarı poladın tərkibindən, ilkin termiki emal prosesindən, emal texnologiyasından, deformasiya şəraitindən və nəhayət, son termiki emaldan asılıdır. Legirli poladdan yüksək möhkəmlikli məftil (adətən diametri 5 mm-ə qədər) əldə etmək üçün onun tərkibindəki karbon miqdarı 0,45-0,90 % arasında olmalıdır. Beləliklə, ən davamlı I sinif məftil Y7A-Y8A poladlarından, gücü artırılmış II sinif məftil 65Г poladdan, III sinif isə 45 poladdan hazırlanır.

I və II sinif məftilləri, əsasən, statik və ya tsiklik yükləmə şəraitində işləyən, tək nüvəli və ya çox nüvəli, spiral silindrik sıxılma və gərginlik yaylarının istehsalı üçün istifadə olunur. Azaldılmış gücünə görə yaylar nadir hallarda III sinif teldən hazırlanır və əgər varsa, yüngül yüklənir. Poladda karbon miqdarı nə qədər yüksəkdirsə, termiki emaldan və sonradan soyuq plastik deformasiyadan sonra güc bir o qədər yüksəkdir; bu halda plastiklik yalnız çox cüzi dərəcədə azalır. Tədqiqatın nəticələri göstərdi ki, karbonun miqdarının 0,9-dan 1,25-ə qədər artması ilə bərabər sıxılma zamanı son möhkəmlik (~94 %), demək olar ki, dəyişməz plastiklik və möhkəmlik xüsusiyyətləri ilə 2670 МН/м² (272 kQ/mm²) və 2974 МН/м² (303.5 kQ/mm²) qədər yüksəlir. Məhz yüksək karbon tərkibi ~1,2 % olan polad müşahidə olundu ki, çəkmə və yüksək sıxılma dərəcəsindən istifadə edərək, təxminən 5000 МН/м² (500 kQ/mm²) dartılma gücü əldə etmək mümkün oldu. Patentli yay poladının bəzi mexaniki xassələrində əlavə artım termiki emal üsulunu dəyişdirməklə əldə edilə bilər. Bəzi tədqiqatlara görə, sənaye tətbiqini tapmış elektrik kontaktlı qızdırma əhəmiyyətli texniki və iqtisadi üstünlüklər təmin edir: sobalarla müqayisədə birbaşa elektrik üsulu ilə qızdırma ilə qurğuların qızdırılması, qızdırma müddətini azaldır, yüksək səmərəliliyi təmin edir, daha az istehsal sahəsi tutur və qalaylama üçün məftilin hazırlanması üçün avadanlıqla vahid axının yaradılmasına imkan verir. Bundan əlavə, onlarda istilik üçün qoruyucu bir mühit yaratmaq daha asandır. Dənənin və alt quruluşun zərifləşdirilməsi, həmçinin austenitdə karbonun qeyri-bərabər paylanması səbəbindən elektrik qızdırıcısının istifadəsi onun qızdırıcı vannada çevrilməsini təxminən 1,5 dəfə sürətləndirir və bununla da bütün prosesi başa çatdırmaq üçün tələb olunan vaxtı azaldır. Bundan əlavə, elektrik isitmə üsulundan istifadə edərkən, istilik sobasından vannaya gedən yolda məftilin soyuması aradan qaldırılır.

Cədvəl 1

Termiki emal üçün tövsiyə edilən qızdırma və soyutma temperaturları

Poladda karbon miqdarı,%	Temperatur, °C, məftilin diametrində, mm					
	1.0	2.0	3.0	4.0	5.0	6.0
0.30	895/495	905/480	915/465	925/450	935/435	945/420
0.40	890/500	900/485	910/470	920/455	930/440	940/425
0.50	885/505	895/490	905/475	915/460	925/445	935/430
0.60	880/510	890/495	900/480	910/465	920/450	930/435
0.70	815/515	885/500	895/485	905/470	915/455	925/440
0.80	870/520	880/505	890/485	900/480	910/465	920/450
0.90	865/530	875/515	885/500	895/485	905/470	915/455
1.00	860/535	870/520	880/505	890/490	900/475	910/460
¹ Tənzimləyici – bərkidici sobada istilik temperaturu; məxrəc – soyuducu vannanın (duz) temperaturu.						

Ənənəvi termiki emal ilə eyni sorbit strukturuna əldə etmək üçün elektrotermomexaniki emal (ETMP) zamanı həddindən artıq soyudulmuş austenitin soyudulmasının yeni metodundan istifadə etməklə əldə edilə bilər.

Bu emal üsulunda naqıl əvvəlcə yüksək sürətlə (~400 dərəcə/san) elektrik kontakt üsulu ilə austenit vəziyyətinə qədər qızdırılır, sonra isə yivli rulonlarda deformasiyaya uğrayır (optimal sıxılma dərəcəsi ~40 %) və soyudulur. Məftilin səthində soyuq rulonlarla təmas nəticəsində soyutma sürəti 5000 dərəcə/san, ortasında isə 1500 dərəcə/san olur. Rulonlardan çıxdıqdan sonra bölmə üzrə temperatur bərabərləşir və 450-550 °C-ə çatır, yəni ilkin austenit plastik deformasiyaya məruz qaldığı üçün yuxarıdakı elektrotermomexaniki emalda (ETMP) transformasiya bölgəsinə uyğundur. Müəyyən edilmiş şərtlərdə termiki emal edildikdən sonra polad adi termiki emal üsulundan sonra $\sigma_B = 980 \text{ MН/m}^2$ ilə müqayisədə daha yüksək möhkəmliyə malikdir $\sigma_B = 1350 \text{ MН/m}^2$, çünki ortaya çıxan sorbitol strukturu daha çox dağılır və onun alt quruluşu incə strukturludur. Nəticədə, polad adi termiki emaldan sonra daha çox sıxılma ilə soyuq plastik deformasiyaya məruz qala bilər. Bərabər sıxılma (80 %) ilə deformasiyadan sonra elektrotermomexaniki emala (ETMT) məruz qalmış polad $\sigma_B = 2640 \text{ MН/m}^2$ möhkəmlik əldə etdi, halbuki adi termiki emaldan sonra son möhkəmlik 1660 MН/m² -ə qədər yüksəlmişdir.

Nəticə

1. Dənəvari perlitdə lövhəvari perlitə nisbətən kristal mərkəzinin sayı çox az olur, çünki dənəvari perlitdə olan sementit dənələrinin sayı lövhəvari perlitin dənələrinin səthindən az olur.
2. İzotermiki şəraitdə austenitin perlitdən əmələ gəlməsi prosesi digər kristallaşma prosesləri kimi artan sürətlə başlayır, sonra sürət sabitləşərək azalır və proses soyudulduqda sönür.
3. Ferrit və sementitin mexaniki qarışığı nəticəsində austenitin əmələ gəlməsi nisbətən aşağı temperaturda müşahidə edilmişdir

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

- [1] V.F. Gahramanov, E.A. Aslanov, N.S. Rzayev, J.V. Asgarov, “Effect of carbide coatings on corrosion of iron-based composite materials”, International Journal on Technical and Physical Problems of Engineering (IJTPE), Issue 60, Vol. 16, No 3, pp. 244-250, September 2024.
- [2] V.F. Gahramanov, E.A. Aslanov, “Improving the properties of pipes for oil and gas transportation by heat treatment” International Journal on Technical and Physical Problems of Engineering (IJTPE), Issue 55, Vol. 15, No 2, pp.162-166, Yune 2024.
- [3] N.S. Rzayev, V.F. Gahramanov, R.D.Aliyev, N.İ. Hasanov, “Free oscillations of rectangular plates used in construction of oil and gas facilities” International Journal on Technical and Physical Problems of Engineering (IJTPE), Issue 60, Vol. 16, No 3, pp.375-381, September 2024.
- [4] K.D. Potemkin, “Heat treatment and drawing of high-strength wire” Metallurgy Publishing House, 2021

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ SÖZ EHTİYATININ ZƏNGİNLƏŞDİRİLMƏSİ

Pəri Paşayeva

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
p.semsizade@mail.ru

Giriş

Söz ehtiyatı insanın dünyagörüşünü, bilik səviyyəsini, intellektual potensialını əks etdirən əsas amillərdən biridir. Dilin təkamül prosesi, cəmiyyətin ictimai-iqtisadi və mədəni inkişafı ilə sıx əlaqədədir. Dilin zənginləşməsi insanın ünsiyyət imkanlarını genişləndirir, təfəkkür proseslərini daha da dərinləşdirir. Söz ehtiyatının artırılması fərdin şəxsi inkişafına və ümumiyyətlə, dilin canlılığının qorunmasına xidmət edir.

Bu məqalədə söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi yolları, onun əhəmiyyəti və bu istiqamətdə təklif olunan metodlar araşdırılacaq.

Dilin söz ehtiyatı, onun dinamikası və qavrayış gücü, cəmiyyətin mədəni inkişafı və qloballaşma prosesləri ilə əlaqəlidir. Söz ehtiyatı yalnız yeni sözlərin yaranması və ya xarici dillərdən alınmalarla deyil, eyni zamanda unudulmuş sözlərin bərpası, terminologiyanın sistemləşdirilməsi və sinonim bazasının gücləndirilməsi ilə də mümkündür. Güclü söz ehtiyatına malik olmaq insanın öz fikirlərini daha dəqiq və rəngarəng ifadə etməsinə şərait yaradır. [7, s. 97]

Söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi yollarından danışarkən aşağıdakıları qeyd etmək istərdim.

1. Oxu mədəniyyətinin təşviqi – klassik və müasir ədəbiyyatı oxumaq söz ehtiyatını artırmanın ən effektiv yollarındandır. Fərqli mövzularda kitablar oxumaq insanın söz bazasını genişləndirir.

2. Yazı və ifadə bacarıqlarının inkişafı – gündəlik qeydlər aparmaq, çap məqalələri yazmaq, esse və bədii yazılar tərtib etmək söz bazasını gücləndirir.

3. Deyim və atalar sözlərinin istifadəsi – atalar sözləri, zərbi-məsəllər, frazeoloji birləşmələr dilin obrazlı və dərin olmasına kömək edir.

4. Yeni terminlərin daxil edilməsi – elmi və texniki sahələrdə istifadə edilən yeni söz və ifadələrin dilə daxil edilməsi vacibdir. Qloballaşma şəraitində dilin bu sahədə yenilənməsi zəruridir.

5. Dialektlərin qorunması və istifadəsi – regionlardan toplanan zəngin dialekt sözləri ümumi söz bazasına daxil edilə bilər. Dialekt sözlərinin öyrənilməsi və işlədilməsi dilin zənginləşməsinə müsbət təsir edir. [8, s.35]

6. Multikultural mühit və dil təcrübəsi – müxtəlif dillərə və mədəniyyətlərə məruz qalmaq yeni sözlər öyrənmək və dili daha zənginləşdirmək üçün yaxşı bir üsuldur.

7. Mediada və sosial platformalarda dildən düzgün istifadə – kütləvi informasiya vasitələrinin və sosial medianın dili inkişaf etdirməkdə rolu böyükdür. Dilin düzgün istifadəsi geniş kütlələr arasında söz ehtiyatının zənginləşməsinə xidmət edir.

8. Təhsil və dil kurslarının rolu – Xarici dillərin öyrənilməsi və ana dili dərslərində zəngin lüğət bazasının inkişaf etdirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Dil kursları, müzakirə klubları və debatlar yeni sözlərin aktiv istifadəsini təmin edir.

9. Söz oyunları və interaktiv metodlar – dilin inkişaf etdirilməsi üçün müxtəlif intellektual oyunlar, krossvordlar və lüğət genişləndirən tətbiqlər effektiv vasitələrdir. Bu oyunlar həm uşaqlar, həm də böyüklər üçün maraqlı ola bilər.

10. Audiovizual mənbələrdən istifadə – filmlər, podkastlar, audiokitablar və mühazirələr dinləmək söz ehtiyatının genişlənməsinə və yeni ifadələrin mənimsənilməsinə kömək edir. [1, s.68]

Nəticə

Məqaləmin sonunda qeyd etmək istərdim ki, söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi təkcə dilin inkişafına yox, həm də cəmiyyətin intellektual səviyyəsinə təsir edir. Güclü söz ehtiyatına sahib olan insanlar öz fikirlərini daha aydın və məntiqli ifadə edə bilirlər. Bunu təmin etmək üçün təhsil sferasında, mətbuatda və ümumilikdə ictimai diskursda bu istiqamətdə addımlar atılmalıdır. Dildə zənginlik cəmiyyətin mədəni inkişafı ilə paralel irəliləyir və onu gücləndirən əsas faktorlardan biri kimi çıxış edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Həsənov R. "Dil və cəmiyyət". Bakı: Elm, 2015.
2. Quliyev A. "Azərbaycan dili: tarix və inkişaf". Bakı: Nurlan, 2018.
3. Əliyev M. "Müasir dilin qrammatik strukturu". Bakı: ADPU, 2020.
4. Vəliyeva S. "Dil və mədəniyyət". Gəncə: Qanun, 2019.
5. Məmmədov T. "Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi". Bakı: Təhsil, 2021.
6. Əlizadə E. "Azərbaycan dilində sinonimlər və onların istifadəsi". Bakı: Elm və Təhsil, 2022.
7. Rüstəmov N. "Müasir dövrdə dilin inkişafı və qloballaşma". Bakı: Şərq-Qərb, 2023.
8. Əliyeva G. "Dil və kommunikasiya vasitələri". Bakı: Təhsil, 2017.
9. Qasımov E. "Lüğətçilik və terminologiya". Bakı: Elm, 2016.
10. Həbibov F. "Ana dili və ünsiyyət". Bakı: ADPU, 2019

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZ

Faidə İsayeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
faida.isayeva@mail.ru

Həm dövlət başçısı, həm də vətənpərvər bir insan kimi Heydər Əliyevin milli mədəniyyətə, mənəvi irsə göstərdiyi hörmət, verdiyi dəyər onun toxunduğu hər bir sahədə özünü göstərmişdir. O, hətta siyasəti də böyük mədəniyyətlə, səriştə ilə aparmağın lazım olduğunu tövsiyə edirdi. Heydər Əliyev çıxışlarının birində deyirdi: “Xalqımız qədim xalqdır, böyük tarixə, böyük mədəniyyətə malik olan xalqdır” (4, s.31). Bununla da o, zəngin mənəviyyətə, qədim ənənələrə malik olduğumuzu bir daha ifadə edirdi.

Dediklərinin yalnız sözdə qalmayıb, əməldə də gerçəkləşməsi, Azərbaycanın mənəvi irsini yaşatmaq üçün o, bir sıra tədbirlər həyata keçirmiş, əhəmiyyətli qərarlar imzalamışdır. Heydər Əliyev mədəni irsi yaşatmaqla bərabər, müasir mədəniyyətin inkişafına da xüsusi diqqət yetirib. Onun qayğısı bir çox sahələrdə müsbət nəticəsini vermişdir, yaxın tariximizdə bunu təsdiqləyən zəngin faktlar çoxdur. Şübhəsiz ki, Azərbaycan Respublikası dünya birliyinin üzvü kimi müasir proseslərdən təcrid oluna bilməz. Lakin biz milli-mənəvi dəyərləri aşınmalardan qorumaq, milli mədəniyyətimizi millətin qloballaşmadan özünü müdafiə vasitəsinə çevirməliyik. Mədəniyyət sahəsində özünü tənzimləmə metodları tətbiq edilməli, prioritetlər aydınlaşdırılmalı və maliyyələşdirilməlidir. Yalnız birgə səmərəli fəaliyyət nəticəsində milli mədəniyyətin özünəməxsusluğunu, milli-mədəni dəyərləri qorumaq, mühafizə etmək mümkündür ki, bu məsələdə də adət və ənənələr, Azərbaycan bayramları müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Görkəmli siyasət və mədəniyyət xadimi olan Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizlə bağlı bəyanatlarla çıxış etmiş, qanunlar imzalamışdı. O, dünyanın mütərəqqi mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək, gənc nəsli daha da sağlam əhval-ruhiyyədə, saf əxlaqi ruhda tərbiyələndirməyin dövlətimiz, xalqımız qarşısında ən zəruri, həlli qaçılmaz vəzifələr olduğunu 13 avqust 2001-ci il tarixli bəyanatında da söyləmişdir: “Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik. Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir”.

Həm nəzəri olaraq çıxış və bəyanatlarında, həm də əməli olaraq göstəriş və sərəncamlarında elm və təhsil sahəsində çalışan şəxslərə qayğı və diqqətlə yanaşması hər zaman Heydər Əliyevin dövlətçilik fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri olmuşdur. Heydər Əliyev öz yenilməz iradəsi, qətiyyəti və zəngin idarəçilik təcrübəsi ilə müstəqil Azərbaycanda möhkəm daxili ictimai-siyasi sabitliyi təmin etdikdən sonra inkişaf etdirməyə başladığı ilk sahələrdən biri də elm, təhsil, mədəniyyət və incəsənət, o cümlədən teatr sahəsi olmuşdur. Belə ki, Ümummilli Liderimiz 1998-ci il avqustun 27-də “Azərbaycanda dünyəvi peşəkar teatrın yaradılmasının 125 illiyi haqqında”, 1999-cu il iyunun 15-də “Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahat Proqramı haqqında”, 2000-ci il iyunun 13-də isə “Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” və s. bu kimi bir sıra fərmanlar imzalamışdır ki, bu fərmanlar milli elm və təhsil sisteminin, mədəniyyət və incəsənətin köhnə stereotiplərdən azad olmasında və müasir tələblərə uyğun inkişaf etməsində mühüm rol oynamışdır. ABŞ-nın sabiq prezidenti Corc Buş Heydər Əliyevlə görüşlərini xatırlayarkən deyirdi ki, Heydər Əliyev Cənubi Qafqazda uzun müddət ərzində ən əsas şəxsiyyət olmuşdur... (4, s.26)

Amerika Birləşmiş Ştatları ilə dostluq əlaqələrinin qurulmasında, Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunmasında onun şəxsi söyləri həyatı əhəmiyyət daşımışdır. Heydər Əliyevin ölkə daxilində və xaricdə dərin inam və qətiyyətlə, məqsədyönlü və ardıcıl şəkildə həyata keçirdiyi qlobal, genişmiqyaslı siyasət inkişaf etmiş ölkələrlə sıx əməkdaşlığın qarantı olmuşdur. Rusiya Federasiyasının eks-prezidenti Vladimir Putin də onun haqqında çox yüksək fikirdə idi: “Mübaligəsiz deyə bilərəm ki, o, siyasət nəhəngidir”. Həqiqətən də Heydər Əliyev ensiklopedik təfəkkürlü, dərin erudisiyalı

müdrək şəxsiyyət idi. Azərbaycanın milli mənəvi və əxlaqi dəyərlərinin ümumbəşəri ideyalarla zənginləşdirilməsində onun misilsiz xidmətləri olmuşdur. O, Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıqlarla dolu tarixi keçmişinə, zəngin mənəvi dəyərlərinə, maddi-mənəvi irsinə, incəsənətinə qayğı ilə yanaşmışdır.

Heydər Əliyev Azərbaycan mədəniyyətinin hamisi olmuşdur. O, xalqın mənəviyyatını zənginləşdirən, onu bütün dünyada tanıdan milli mədəniyyətimizin hərtərəfli inkişafını, yüksəlişini daim izləmiş, ona ən ümdə vəzifəsi kimi baxmışdır. Ulu Öndər deyirdi: “Ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin, mədəniyyətimizin ən böyük və fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, zaman-zaman istedadlı insanlar mədəniyyətimizdə yeni yollar, yeni çıxışlar açır, yeni formalar meydana gətirirlər”. (4, s.27)

Müasir ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin və mədəniyyətimizin bəşəri arenada öz nadir inciləri ilə dünyanı heyran qoyması, ölkəmizin şöhrətini qaldırması, xalqımızın qədim mədəniyyətə malik olması bu müdrək fikri təsdiq edir. Məlum olduğu kimi, XX əsrdə Azərbaycan mədəniyyətinin bütün sahələrinin sürətli inkişafı, geniş miqyasda təbliği və böyük nailiyyətləri bilavasitə Heydər Əliyevin müstəsna tarixi xidmətlərinin nəticəsi idi. Onun rəhbərlik etdiyi 70-80-ci illərdə, xüsusən sonrakı dövrdə mədəni və ədəbi irsimizə, təsviri sənətə, teatra qayğı xeyli dərəcədə artmışdı. Heydər Əliyevin bilavasitə himayədarlığı və gərgin səyləri nəticəsində Azərbaycan incəsənəti bütün dünya miqyasında tanınmışdır. Keçmiş SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsində işlədiyi dövrdə Heydər Əliyev yenə də Azərbaycan mədəniyyətinin qayğısına qalırdı. Onun sayəsində Azərbaycan mədəniyyəti ümumdünya mədəni məkanında tanınır, sevilirdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun, Məhəmməd Füzuli, İmadəddin Nəsimi kimi korifey sənətkarların dünya miqyasında yubileylərinin keçirilməsi, Molla Pənah Vəqifin, Hüseyn Cavidin məqbərələrinin inşa edilməsi, İmadəddin Nəsiminin, Nəriman Nərimanovun, Cəfər Cəbbarlının heykəllərinin ucaldılması, şəhidlərin xatirə kompleksinin və digər monumental sənət əsərlərinin yaradılması, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərimizin ev muzeylərinin açılması, “Gülüstən” sarayı, Opera studiyası, Xoreoqrafiya məktəbi kimi memarlıq abidələri əlamətdar hadisələr idi. Bütün bunlar Azərbaycan xalqının milli mədəniyyətinin misli görünməmiş yüksəlişinin təzahürləri idi. Ulu Öndər incəsənət xadimləri ilə görüşlərinin birində demişdir: “Xalqımızın incəsənət, mədəniyyət sahəsindəki nailiyyətləri Vətəninə, millətinə sevən hər bir azərbaycanlı üçün iftixar mənbəyidir. Mən bununla daim fəxr etmişəm”. (4, s.31)

Bu tarixi nailiyyətlərin, xalqımızın həyatında baş verən misilsiz yeniliklərin təşkilatçısı və himayədarı Heydər Əliyev idi. Köhnə libasını dəyişən, qədim milli mədəniyyətimizin kökləri üstündə çiçəklənən yeni Azərbaycan mədəniyyəti Heydər Əliyev dühasının bəhrəsi idi.

Nəticə

Heydər Əliyevin irsi üzərində aparılan tədqiqatlar belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, o, ədəbiyyatdan da, teatr və kino sənətindən də, musiqi və rəssamlıqdan da bəhs edəndə həmin sahələrə məhz dövlətçilik mənafevləri baxımından yanaşır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Heydər Əliyev və mədəniyyət (müraciətlər, çıxışlar, müsahibələr, təbriklər, məlumatlar). 3 cildə (birinci cild), 1969-1982, Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2008
2. Heydər Əliyev və mədəniyyət (müraciətlər, çıxışlar, müsahibələr, təbriklər, məlumatlar). 3 cildə (ikinci cild), 1997-1998, Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2008
3. Heydər Əliyev və mədəniyyət (müraciətlər, çıxışlar, müsahibələr, təbriklər, məlumatlar). 3 cildə (üçüncü cild), 1999-2003, Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2008
4. Timuçin Əfəndiyev. “H. Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz” Monoqrafiya Bakı, 2011
5. Şahin Mustafayev. “Heydər Əliyev – Müasir Azərbaycanın qurucusu”. [http://www.economomy go.az. /index](http://www.economomy.go.az./index)
6. F.Səfərlı. Heydər Əliyev irsi-Əbədiyaşar təlim. Naxçıvan 2014

MÖVLANƏ SUFİZMİNİN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İbrahim Nəsir oğlu Quliyev
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Slavyan Universiteti
vhgazet@gmail.com

Şərqdə artıq Mövlanəyə qədər islam fəlsəfəsi, məntiqi, irfani düşüncə, ritorika elmi müəyyən inkişaf yolu keçmiş, möhkəm təmələ yiyələnmişdi. Xüsusilə də, irfani poeziyada Sənai və Əttar kimi şairlər öz əsərləri ilə onun dairəsini genişləndirmiş, onu yaşadıkları cəmiyyət üçün əlçatan etmişdilər. İslam vəhdəti-vücudunun birinci məşhur simalarından olan İbn əl-Ərəbinin fəlsəfi traktatlarını yazdığı dövrdə Mövlanə poeziyada təsəvvüfün yeni simvollarını və obrazlarını yara-daraq, insanın fəna məqamına doğru yolunu işıqlandırır. O, bütövlükdə fəlsəfə və dinin ən yaxşı nailiyyətlərini sintez edərək, ondan xeyli əvvəl Şərq poeziyasında aparıcı xətt olan təsəvvüfün islam libasında ortaya qoyurdu. Onun ovqat, vəcd, cəzb, musiqi, səma (eşitmə) kimi sufi elementləri ilə zəngin qəzəlləri, rübailəri, o cümlədən məsnəviləri islamın əsas postulatı kimi Allahın təklisini, insanla Allahın rabitəsini, vəhdəti-vücudu vəsf edərək, tanrı bəndəsini "ilkinə qayıtmağa"- فنا فی الله (fəna fillah), sonra isə بقا بالله (bəqabillah) olmağa çağırırdı. Amma onun şeirlərində fənaya çağırış zahidənə xarakterdə deyil, əksinə, aşiqənə, bir qədər də dəqiq desək arifənə məzmununda təzahür edirdi. Mövlanə ruhu cövhər, bütün zahiri aləmi isə onun təzahürü hesab edirdi [1, s.46] Bir məsnə-visində yazırdı:

پس بود دل جوهر و عالم عَرَض
سایه‌ی دل چون بود دل را غرض

(*Ürək mahiyyət və zahiri forma idi,
Ürəyin kölgəsi ürəyin niyyəti kimi idi*).

Mövlanənin nəzərincə, ruhun mənbəyi, beşiyi Allahın özüdür, ruh ondan doğur. O deyirdi ki, biz Allaha doğru gedirik, "Allahdan başqa heç bir şey yoxdur", "hər şey onda və o, hər şeydədir". Qəzəllərinin birində deyirdi ki, "iki aləmdə yəzdəndən başqa kimsə yoxdur". Bu, İbn Ərəbinin və sufi ariflərinin "vəhdəti-vücud"udur, lakin Rumidə "vəhdəti vücud"u çox vaxt yalnız "məbəəd ül-təbiyyət" (yəni təbiətin davamı) və islamla izah edirlər ki, bu da onun mükəmməl dərkini çətinləşdirir. Halbuki sufizminin kökləri daha dərinə gedir, çünki o, "hristiyanın savmasından, Musevinin havrasından, buddistin məbəbindən və nihayət, müsəlmanın məscidindən çıxıb və onların hepsini yıqıb bizzat Tanrı ocağından başqa bir şey olmayan "Gönül evi" kendine ibadətqah yaptı. En böyük vəcdi orada duydu və heçbir kayda bağlı olmaksızın orada taptı" [2.VII]. S.İbrahimov "Klassik ədəbiyyatda vəhdəti-vücud" əsərində də analoji fikri səsləndirərək sufizmin təxminən 5 min ildən bəri gələn dini-fəlsəfi, etik-ictimai təlimləri özündə birləşdirdiyini yazır: "Vəhdəti-vücud" fəlsəfi konsepsiyası bir gündə, bir adamın fərziyyəsi əsasında yaranmamışdır, bu konsepsiya min illərin təcrübəsindən yaranan fundamental dini-fəlsəfi konsepsiyadır... Biz bu fəlsəfəni dərinədən araşdırarkən onun beş min il bundan qabaq yaranmış bütperəstlikdən, antik yunan fəlsəfəsindən, iudaizmdən, xristianlıqdan və islamdan qaynaqlandığını görürük".

İrfan aşiqləri, ruhani irfan tərəfdarları ağıl son reallıq kimi qəbul etmədiklərindən, Platonu "irfanın atası" adlandırırdılar. Platonu islam irfanından böyük zaman məsafəsi ayırmasına baxmayaraq, Mövlanədə eşq platonikdir, lakin o, Platonun eşq anlayışını olduğu kimi qəbul etməmiş, ona öz baxışlarını da əlavə etmişdi.

Mövlanənin qəzəllərində cəzb və vəcdi tərənnüm edən atributlar irfan və eşq məfhumu ilə birləşərək islam müstəvisində irfanın bəyanına çevrilirdi. Evolyusiyanı qəbul edən Mövlanə eşqi kamala doğru hərəkətin başlanğıcı, mənbəyi və hərəkətverici qüvvəsi hesab edir, transendet halı onunla izah edirdi. O, deyirdi ki, eşq əbədiyyətdir, "iki cahan arasında vasitədir" və həqiqətə çatmağın yeganə yoludur. Ağılla eşqin qarşılaşması insanla iblisin üz-üzə gəlməsi kimidir: ağıl, zirəklik iblisə, eşq isə adəmə aiddir:

داند او کو نیک بخت و محرمست
زیرکی ز ابلیس و عشق از آدمست

*(O, bilir xəşbəxt və məhrəm hansıdır,
Məharət iblisə məxsusdur, eşq insana)*

Ümumiyyətlə, bu bütün klassik sufi ədəbiyyatının poetik məntiqidir. Məsələn, Sənai həqiqətə əsasən hissələrin vasitəsilə çatmaq mümkün olduğunu söyləyərək, ağıl buna mane olduğunu bildirdi. O, yazırdı ki, ağıl eşq diyarında kordur, ağıllılıq Əbu Əli Sinanın işidir, ağıl sənin hiylələrinə rəhbərlik edir, hiylə və şeytənləri doğuran ağıldır, iblis buna görə əzazil olmuşdur. Pisliyə dəlalət edən ağıla lənət etmək lazımdır, ağılsızlıq bundan daha yaxşıdır [3, XI-XII]

Şair bir qəzəlinə ağıl və eşqi qarşılaşdırır, onların arasında gedən dialoqla Allahın hiss və duyğuların vasitəsilə dərkini, insanın da yalnız bu yolla kamilləşməsinin mümkünlüyünü təsdiq edir. Yeri gəlmişkən, bu fikirlərə biz Sənai və Əttar əsərlərində də rast gəlirik, amma Rumi onları inkişaf etdirərək yeni və xüsusilə, cəsarətli mərhələyə qaldırır. O özü də bunu etirf edirdi: “Əttar ruh idi, Sənai onun iki gözü, mənə onların hər ikisinin ardınca gəlmişəm” [4, 104]. Rumi eşqin ağıldan fərqli olaraq sərhədsiz olduğunu bildirir, ağıl bitib-tükənir, sonu var, eşq isə nəhayətsizdir, ağıl fənanı “xar” hesab edir, eşq isə ağılın kandarının xarlıq olduğunu bildirir:

عقل گوید: «شش جهت حدست و بیرون راه نیست»
عشق گوید: «راه هست و رفته‌ام من بارها»
عقل بازاری بدید و تاجری آغاز کرد
عشق دید زان سوی بازار او بازارها
ای بسا منصور پنهان، ز اعتماد جان عشق
ترک منبرها بگفته، بر شده بر دارها
عاشقان دُرکَش را در دروخته ذوقها
عاقلان تیره دل را در درون انکارها
عقل گوید: «پا منه کندر فنا جز خار نیست»
عشق گوید: «عقل را کندر توست آن خارها»

(Ağıl deyir: “altı cəhət son həddir, oradan çıxmağa yol yoxdur”).

Eşq deyir: “Yol var, mən dəfələri o yoldan keçmişəm”

Ağıl bir bazar gördü, tacirliyə başladı,

Eşq isə onun bazarının o tərəfində bazarlar gördü.

Bir çox gizli qələbələrin sahibi eşqə etimad göstərərək,

Minbərləri tərk edib, onu qəbul etmişlər.

Aşıqlar zövq içində açı məstliyi qəbul etmiş

Aqillər bu inkarçılıqlar içində qəlb zülmətindədir.

Aqıl deyir: “Fənalıqdan kənara ayaq qoyma, orada xar olmaq var”

Eşq deyir: “ağılın şəhərindədir o xar olmaq”).

Mövlanənin şeirlərində ən çox rast gəlinən obrazlardan biri də günəşdir. Onun əsərlərində iki günəş var: biri Şəms Təbrizi, digəri səmadakı günəş. Çox tez-tez olur ki, bu günəşlərin arasındakı forma və məmun keçikliyi bir-birinə elə qarışır ki, söhbətin nədən getdiyini ayırmaq olmur. Təbii ki, adı günəş bildirən Şəms Təbrizi Ruminin bütün düşüncəsini, idrakını dəyişərək, adi fəqihi, minbər sahibini təsəvvüf poeziyasının zirvəsinə qaldırdı. Yeri gəlmişkən, bir çox tədqiqatçılar Şəms Təbrizini “avara”, “mənasız adam” kimi qələmə verirlər, halbuki Şəms dünya mədəni irsində “Məsnəvi” və “Şəms divanı” kimi möhtəşəm əsərlərin meydana çıxmasında mühüm rol oynamışdır. [5] Rumi onun haqqında yazırdı:

شمس تبریزی! تو ی خورشید اندر ابر حرف
چون بر آمد آفتاب تو محو شد گفتارها

(Şəms Təbrizi! Söz buludu içindəki günəş sənsən,

Günəş tulu edən kimi söhbətlər kəsildi)

Buradan görünür ki, Rumi zamanında da cahil insanlar arasında Şəms Təbrizi haqqında müxtəlif söz-söhbətlər gəzirmiş. Amma Şəms qayıdıb gəldikdən (günəş tulu edəndə) sonra bu qeybətlər kəsilib. Göründüyü kimi, şair Şəms haqqında danışanda günəşə aid istilah və ifadələrdən istifadə edir. Başqa bir beytdə isə, ümumiyyətlə, söhbətin nədən getdiyini başa düşmək çətin olur:

آفتاب ار ندهد تابش و نور
پس بدین نادره گنبد چه کند!

(Günəş əgər atəş və nur verməsə,
Onda belə bir nadir gümbəz nə edər?)

Bu qarışıqlıq nədən yaranır? Biz irəlidə vəhdəti-vücudun təməlinə bir çox dinlərin dayan-
dığını vurulamışdıq. Bu dinlərdən biri də zərdüştilik idi. Hər şeyi Allahın iradəsi kimi qəbul edən
vəhdət-vücudun nur haqqında da öz qənaəti var, fəna fillah əslində elə nur çində əriyib yox olmaq
kimi də mənalandırılmalıdır. Mövlanənin dünyagörüşü görə, bütün kainat Allah təalanın təzahü-
rüdür. O, "küll", yəni çoxluq hökmündə olub Allaha doğru hərəkət edir. Mövlanə şeirlərində şəriəti
təriqətlə qarışdırıb, ürəyi çirkinliklərdən təmizləməklə, daxili səfa ilə həqiqətin kəşfinə tərəf gedir.
Lakin zahiri işlərdə etinasızdır.

Rumi Allahın iradəsini vəhdəti-vücudun əsası hesab edir, vücudi-küllün mövcudluğunun
səbəbkarı kimi də Allahı qəbul edir. İnsan bütün bu yaranmışlar içərisində ən şərəfli olanıdır, o
özünün mövcudluğu ilə Allahın iradəsini ifadə edir. Rumi yazırdı: "Allaha dünyanı yaratmaq üçün
altı gün, insanı yaratmaq üçün 40 gün lazım olub". Buna görə də insan bütün digər canlılardan
fərqlidir. Rumi buna işarə edərək yazırdı: "Qurandan Allahın qoxusu, hədisdən Mustafanın qoxusu,
kələmdən bizim qoxumuz gəlir" [6]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Səfii, Kədkəni. "Uslubiyyət külliyyəti", Tehran, "Firdaus" nəşriyyatı, 1-ci çap, s.1372.
2. Hasan Ali Yücel. Mevlana. Rübailər. Türkiyə İş Bankası. Kültür yayınları, 2021. İstanbul, s. VIII. 109.
3. Araslı, H. "Sirlər xəzinəsi // Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Bakı, 1947, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, səh. XI-XII.
4. Anri Masse. İslam, Bakı, Ensiklopediya, 1992, s. 104
5. Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. Москва, 1965
6. Əflaki, "Münağib-ül arifin" s. 458

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV SİYASİ KURSUNDA GƏNC NƏSİLDƏ MİLLİ RUH VƏ DÜŞÜNCƏNİN FORMALAŞDIRILMASININ PSIXOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

^{1,3}Şahnaz Mustafa qızı Quliyeva, ^{2,3}Səidə Vasif qızı Paşayeva

¹psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

²saida.pashayeva@sdu.edu.az

³Sumqayıt Dövlət Universiteti

Müasir dövrdə böyüməkdə olan gənc nəsildə milli ruh və düşüncənin formalaşması öz aktual-
lığını qoruyub saxlayır. Azərbaycan xalqı dünya xalqları içərisində tarix boyu yaşadığı çətinliklərə
baxmayaraq, öz milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamış və nəsildən-nəsilə ötürmüşdür. Ümum-
milli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdə xalqımızın milli-mənəvi
dəyərlərinə münasibəti aktual psixoloji bir məsələ kimi diqqət mərkəzində olmuşdur. Çünki Heydər
Əliyev siyasi kursunun əsasında xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması, milli mədəniy-
yətimizin inkişaf etdirilməsi dururdu. Milli-mənəvi dəyərlərimiz xalqımızın mövcudluğunun əsas
göstəricisi olmaqladilimizi, dinimizi, tariximizi, adət-ənənələrimizi, mədəniyyətimizi, incəsənə-
timizi, mentalitetimizi özündə əks etdirən ən qiymətli sərvətimizdir [2]. Bu baxımdan milli-mənəvi
dəyərlərimizin gənclərə aşılması onlarda milli ruh və düşüncənin formalaşması deməkdir.

Gənclər cəmiyyətin ən dinamik və perspektivli sosial təbəqəsidir. Onların inkişafı, təhsili,
dünyagörüşü və psixoloji sağlamlığı ölkənin gələcəyini müəyyən edən əsas amillərdən biridir. Azər-
baycanda gənclər siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi Ulu öndərimiz Heydər Əliyə-
vin adı ilə sıx bağlıdır. Ulu Öndərin gənclərlə bağlı siyasəti təkcə sosial-iqtisadi deyil, həm də psixoloji
aspektlərə əsaslanırdı [5]. O, gənclərin milli dəyərlərə bağlı, əqli və mənəvi cəhətdən sağlam yetiş-

məsinə böyük önəm verirdi. Gənclərdə milli kimlik və vətənpərvərlik hissinin gücləndirilməsi psixoloji amil kimi onların mənəvi sağlamlığını formalaşdırır və sosial identifikasiyanı möhkəmləndirirdi ki, bu məsələlər də Heydər Əliyev siyasətində əsas yer alırdı.

Xalqımıza məxsus etnik-milli xüsusiyyətlərin mənimsənilməsi milli mədəniyyətlə bilavasitə bağlıdır ki, bu da böyüməkdə olan gənc nəsələ müvafiq yollarla ötürülür. Ulu Öndər böyüməkdə olan gənc nəslin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyə edilməsi və şəxsiyyətinin formalaşdırılmasını öz çıxışlarında xüsusilə tövsiyə edirdi. Sovet rejiminin sərt qanunlarına baxmayaraq, Heydər Əliyev milli ənənələrimizin qorunmasına, milli ruhun, milli düşüncənin formalaşdırılması məsələlərinə xüsusi diqqət yetirirdi. Bu baxımından Ulu Öndər milli-mənəvi dəyərlərlə bağlı qeyd edirdi ki, "Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıb və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir". Ümummilli Lider müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu dövrdə (1993-2003-cü illər) xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinə xüsusi qiymət vermişdir. 2001-ci ilin avqust bəyanatında milli mentalitetlə bağlı demişdir: "Hər bir xalqın öz mentaliteti var. Bizim Azərbaycan xalqının mentaliteti onun böyük sərvətidir. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzəməz. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzər dəyərlərə malik ola bilməz. Yenə də deyirəm, hər xalqın özünə, öz tarixi köklərinə əcdadları tərəfindən yaradılmış milli-mənəvi dəyərlərinə bağlılığı böyük amildir. Biz indi dünyanın mütərəqqi mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək, xalqımızın mədəni səviyyəsini daha da inkişaf etdirərək, gənc nəslin daha da sağlam əhval-ruhiyyədə, saf əxlaqi əhval-ruhiyyədə tərbiyələndirməliyik" [4].

Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlər sistemində üç tərkib hissəsini xüsusi ilə qeyd edirdi: dil, din, adət-ənənə. Qeyd edirdi ki, hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir. Biz azərbaycançılığı qorumaq üçün Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq. Ulu Öndər hər zaman qeyd edirdi ki, hər bir insan və hər bir millət hər şeydən əvvəl, öz xalqının mənəvi sərvətlərinə sahib çıxmalı, öz mədəniyyətini, adət-ənənəsini, mentalitetini və milli-mənəvi dəyərlərini qorumaqlıdır. Çünki etnik-milli dəyərlər hər bir xalqın özünəməxsusluğudur və mövcudluğudur, etnos isə öz mövcudluğunu qorumaq üçün ilk olaraq milli-mənəvi dəyərlərinə sahib çıxmalıdır [1]. Azərbaycan dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Qurban Bayramının qeyd olunmasını rəsmiləşdirən Ulu Öndər qeyd edirdi ki, dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonra bu günün rəsmi şəkildə qeyd olunması xalqımızın öz milli və dini ənənələrinə sadiqliyinin parlaq ifadəsidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev xalqımızın mənəvi psixoloji inkişafında, gənclərimizin əxlaqi inkişafında İslamın rolunun əvəzsiz olduğunu qeyd edirdi.

Heydər Əliyevin İslam mədəniyyəti nümunələri olan məscidlərin, tarixi memarlıq abidələrinin, ziyarətgahların bərpası tədbirləri onun xalqa mənəvi bağlılığını və İslam dəyərlərinə sadiqliyini əks etdirir.

Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi qəbul olunmasında Heydər Əliyevin xidmətləri olduqca böyükdür. Xalqların psixologiyasının xarakter və intellektinin formalaşmasına təsir edən amillərdən biri Ulu Öndər Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi milli-mənəvi dəyərlərimizin əsas tərkib hissəsi olan dildir. Çünki xalqın həm təfəkkür tərzinin, şüurunun həm də sosiomədəni xüsusiyyətlərinin inkişafı birbaşa dillə bağlıdır [4]. Heydər Əliyev siyasi kursuna diqqət yetirdikdə şahidi oluruq ki, həm dünyada gedən prosesləri, həm də Azərbaycan xalqının düşüncə, təfəkkür tərzinin sosiomədəni imkanlarını düzgün nəzərə alaraq müasir dövr üçün psixoloji baxımından çox düzgün siyasət yeridirdi. Yəni Heydər Əliyev siyasi kursunda bir tərəfdən milli özünüdərk inkişafı, milli məniyyətimizin, milli mənəviyyatımızın qorunması durursa, digər tərəfdən isə yüksək inkişaf etmiş Qərbə inteqrasiya kursu əsas götürülür. Milli özünüdərkə bağlı qeyd edirdi ki, özünü dərk edən millət, xalq, onun dövləti hər zaman güclü qüdrətli olur.

Göründüyü kimi, Heydər Əliyevin gənclərin inkişafına yönəlmiş siyasəti onun siyasi fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən biri olmuşdur. O, Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdə gəncləri cəmiyyətin aparıcı qüvvəsi kimi qiymətləndirmiş, onların təhsil alması, dünyagörüşünün formalaşması və peşəkar kadr kimi yetişməsi üçün geniş tədbirlər həyata keçirmişdir. Ulu Öndər daim gənclərə müraciətlərində onların ölkənin gələcəyi olduğunu vurğulayıb və dövlətin gənclərin hərtərəfli inkişafı üçün lazımı tədbirləri görəcəyini bildirirdi.

Bu gün Ulu Öndərin müəyyənləşdirdiyi gənclər siyasəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və respublikanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım tərəfindən uğurla davam etdirilir. Gənclərin sosial müdafiəsi, onların innovativ ideyalarının dəstəklənməsi və startap layihələrinin maliyyələşdirilməsi istiqamətində geniş işlər görülür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Bayramov Ə.S. (1981) Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual sosial-psixoloji problemləri. Bakı: Azərnəşr, 190 s.
2. Əliyev R.İ. (2000) Şəxsiyyət və onun formalaşmasının etno-psixoloji əsasları. Bakı: Araz, 196 s.
3. Nəbiyev B. (2007) Heydər Əliyev haqqında etüdlər. Bakı, 136 s.
4. Heydər Əliyevin dil siyasəti (rəsmi sənədlər). Bakı, 2009, 136 s.
5. Vəliyev İ. Muxtarov K. (2003) Heydər Əliyev və türk dünyası. Bakı, 89 s.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ DÖVLƏTÇİLİK ƏNƏNƏSİ

^{1,3}**Sevər Sərvət qızı Mirzəyeva,** ^{2,3}**Sevinc Arif qızı Kərimova**

¹psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

sevar.mirzayeva@sdu.edu.az

²pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

sevinc.karimova@sdu.edu.az

³Sumqayıt Dövlət Universiteti

Müstəqilliyə çıxmaq, milli dövlətçiliyi yaratmaq və möhkəmləndirmək üçün iki şərt lazımdır: tarixi şans və tarixi şəxsiyyət. Tarixin müxtəlif dövrlərində elə mühüm hadisələr baş verir ki, onlar dövlətin, xalqın, eləcə də ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin həyatında dönüş yaradır, siyasi hadisələrin gələcək istiqamətini müəyyən edir. Bununla bərabər cəmiyyətin ictimai-siyasi inkişafında, dövlətçilik ənənələrinin yaranmasında, ziddiyyətli və mürəkkəb siyasi proseslərdən çıxış yolu tapılmasında həmişə dahi siyasətçilərə ehtiyac olmuşdur. Ümumiyyətlə götürdükdə, dövlət quruculuğunda, siyasi proseslərin təzahüründə, onların idarə olunmasında şəxsiyyət amili həmişə diqqət mərkəzində olmuş və onun fəaliyyət istiqamətləri təhlil olunmuşdur.

Tarixən dövlətçilik ənənəsi siyasi liderlərin ideyaları və iradi say göstərməsində təzahür edir. Məsələn tarixi planda yanaşsaq görürük ki, əksər hallarda tarixi şəxsiyyətlərin özləri yaradırlar. Müəyyən bir dövrdə dövlətçilik ənənəsi bilavasitə şəxsiyyətin adı ilə bağlı olub. Elə bir xalq, elə bir dövlət yoxdur ki, onun yaranması və inkişafı o xalqın tarixi şəxsiyyətlərinin həyat və fəaliyyətlərini araşdırmadan tam dolğun təhlil edilsin. Ona görə də liderin şəxsiyyəti həmişə diqqət mərkəzində olan əsas sosial-psixoloji hadisə kimi öyrənilir [2]. Tarixi şəxsiyyətlərə qiymət verərkən onların öz dövrünün imkanları ilə müqayisədə nələr edə bilmələri bir prinsip kimi əsas götürülməlidir.

Azərbaycanda dövlətçiliyin inkişafı ən çox onun ərazisində milli dövlət qurumlarının və milli siyasi liderlərin fəaliyyət göstərdiyi dövrlərlə bağlıdır. Və belə dövrlər Azərbaycan tarixində az olmamışdır: “Cavanşir və Babək kimi sərkərdələrin qəhrəmanlıqları böyük vətənpərvərlik məktəbinə çevrilmiş, vətənin bütövlüyü xalqın birliyinin təcəssümü olmuşdur. Məhəmməd Cahan Pəhləvanın, Qızıl Arslanın, Uzun Həsənin, Şah İsmayıl Xətəinin və başqa dövlət xadimlərimizin həyat və fəaliyyəti xalqın vətən sevgisi və dövlətçilik hissini daha da inkişaf etdirmiş, onu həyatın ən vacib, ən ümdə məqsədinə çevirmişdir” [4].

Azərbaycan dövlətçilik tarixində mühüm şəxsiyyətlər olubdur. Keçən əsrin 90-cı illərində respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə bir sıra köklü dəyişikliklər baş verdi. Köhnə sistemin dağılması, ənənəvi idarəçiliyin artıq öz əhəmiyyətini itirdiyi bir dövrdə bir sıra yeni liderlər ortaya çıxdı. Lakin onlar ölkəni lazımi səviyyədə idarə edə və yeni taktiki üsullar yarada bilmədilər. Ölkənin parçalanması, işğalçılar tərəfindən zəbt olunması vəziyyəti, yaranmış böhran ictimaiyyəti, demək olar ki, çətin vəziyyətə salmışdı. Dövlətimiz mövcudluğu boyu çox vaxt belə acınacaqlı

hadisələrlə üz-üzə gəlmişdir. Respublikamızın taleyindəki tarixi dönüş dövrlərində uğursuzluğu və məğlubiyyəti şərtləndirən amillər arasında ən əsası dahi siyasi lider və rəhbərin olmamasıdır. Təbii ki, həmin dövrdə meydana çıxan liderlərdə ünsiyyətcillik, məşhurluq heç də digərlərindən az deyildi. Lakin ölkənin idarə olunması və vəziyyətdən qurtulması üçün siyasi lider anlamı kifayət etmirdi, burada Ümummilli Liderə ehtiyac var idi. Azərbaycan xalqı ulu öndər Heydər Əliyevi Bakıya dəvət etdi. Xalq onun idarəçilik qabiliyyətinə, siyasi taktikasına, uzaqgörənliyinə və s. kimi keyfiyyətlərinə inanırdı. 1993-cü ilin iyununda Azərbaycanın son dərəcə ağır günlərində xalqın istəyi və tələbi ilə ölkə rəhbərliyini yenidən öz üzərinə götürən ali siyasətçi, peşəkar dövlət xadimi Heydər Əliyevin idarəçilik məharəti nəticəsində dövlətimiz onu təhdid edən fəlakətlərdən, məhv olmaq təhlükəsindən, etnik parçalanmadan xilas edildi. Sabit sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni inkişaf yoluna qədəm qoydu. Siyasi böhranın, xaosun mövcud olduğu bir dövrdə hakimiyyətə gəlmiş ulu öndər Heydər Əliyev cəmiyyətdə demokratiyaya münasibətdə formalaşmış yanlış təsəvvürləri dəyişmək üçün ilk növbədə, xalqla əl-ələ verərək ictimai-siyasi böhranı aradan qaldırmış, cəmiyyətdə yeni mübariz əhval-ruhiyyə yaratmağa nail olmuş, milli birlik yolu ilə dövləti parçalanmadan xilas etmişdir. Həmin dövrdə respublikamıza edilən təzyiqlər, Amerika konqresinin 907-ci əlavəsi, Rusiyanın Ermənistanla silah satması, İranın ölkəmizin ərazi bütövlüyünü tez-tez pozması, beynəlxalq aləmdə ölkəmizə qarşı adekvat münasibətin olmaması və s. kimi hallar Ümummilli Liderdən öz məqsədinə nail olmağa can atmaqla bəhəm, həm də mümkün təzyiqlərə dözə bilmək qabiliyyəti, stressə qarşı dözümlülük, emosional gərginliyə tab gətirmək kimi keyfiyyətlərin olmasını tələb edirdi. Heydər Əliyev cənabları da ümummilli liderlərə məxsus keyfiyyətlərin demək olar ki, məcmusu idi. Hətta onun şəxsiyyətində Ümummilli Liderə məxsus olmayan yeni keyfiyyətlər də özünü göstərirdi. O, nəinki respublikamızda, hətta ayrı-ayrı ölkələrdə də siyasi hadisələrin tənzimlənməsində mühüm rol oynamağa başlamışdı. Ulu Öndərimiz nəinki dövlətçiliyimizi hifz edib qorumuş, həm də dünya ictimaiyyətini yenilənmiş Azərbaycanla hərtərəfli əməkdaşlığın perspektivli olmasına inandırıb bilmişdir [5].

Ulu Öndər Azərbaycana rəhbərliyinin istər birinci dövründə, istərsə də müstəqillik dövründə zamanın və şəraitin diktə etdiyi çərçivələrdən müdrik uzaqgörənliklə çıxaraq öz dövrünü qabaqlamış və həlli mümkün olmayan problemləri də reallaşdırıb bilmişdir.

Ümummilli Lider xalqa mümkünsüz vədlər vermədən, real vəziyyəti və əldə edilə biləcək nəticələri açıqlayırdı. Heydər Əliyev müasir dünyanın siyasi xadimləri arasında çox az təsadüf edilən elə bir rəhbər idi ki, müxtəlif tip liderlərdə olan keyfiyyətləri ahəngdar şəkildə özündə birləşdirirdi. Respublikaya rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə Heydər Əliyevin doğma Azərbaycan mühitinə, milli zəminə, milli köklərə bağlı olması onu bir şəxsiyyət, dövlət xadimi və lider kimi səciyyələndirən keyfiyyətlər sırasında xüsusi yer tuturdu. Azərbaycan dilinin inkişafı, milli mədəniyyətin, əxlaq normalarının, dinimizin, mənəviyyatımızın yüksəlməsi, gənclərin milli ruhda tərbiyə edilməsi bu böyük şəxsiyyətin liderlik qayəsini təşkil edən ümdə cəhətlərdəndir.

Siyasi dövlət xadimi və siyasi lider kimi Heydər Əliyevin çoxəsrlik dövlətçiliyimiz tarixində müstəsna yeri vardır. Hər bir siyasi liderin fəaliyyətinin pozitivliyi onun nəticəsi ilə ölçülür. Psixoloji baxımdan fəaliyyətinin effektivliyi onun məqsədindən, motivlərindən və şəxsiyyətin ona münasibətindən çox asılıdır. Bu baxımdan ulu öndər Heydər Əliyevin fəaliyyəti öz əhəmiyyəti baxımdan Azərbaycanın hüduqlarından çox-çox kənarlara çıxır. Müasir dövrdə nəinki Azərbaycanda, hətta bütün postsovet məkanında, eləcə də dünya miqyasında gedən prosesləri Heydər Əliyevin şəxsiyyətindən və fəaliyyətindən kənarda təsəvvür etmək mümkün deyildir [5].

Ulu Öndərin fəaliyyəti çoxcəhətli olmaqla yanaşı, xalqın mənafeyini gerçəkləşdirməklə, onun mövcudluğunu saxlamağa xidmət edirdi. Müasir Azərbaycanda dövlət quruculuğunun, iqtisadi dirçəlişin, siyasi şüurun inkişafı siyasi həyatının son otuz ildən artıq bir dövrünü əhatə edən zaman kəsiyi böyük siyasi xadim, elmi fenomen və dərin zəkaya, ensiklopedik biliyə, geniş dünyagörüşə malik olan tarixi şəxsiyyətin – Heydər Əliyevin adı, əzəli fəaliyyəti ilə gerçəkləşdirdiyi konkret işlərlə bağlıdır. Bu mürəkkəb proseslər isə onun həm əməli fəaliyyətində, həm də fundamental psixoloji keyfiyyətlərində öz əksini tapmışdır [5].

Bütün bunlarla yanaşı, Heydər Əliyev zamanəsinin böyük filosofu, mütəfəkkiri və psixoloqu idi. Onun ünsiyyət qurmaq bacarığı, insanların fəaliyyətini stimullaşdırmaq qabiliyyəti, prinsipial

mövqeyi, hadisələri proqnozlaşdırmaq, ona uyğun hərəkət etmək səriştəsi onun dahi psixoloqlardan üstün olduğunu göstərir. Bütünlüklə onun şəxsiyyəti sirayətedici gücə malik idi. Bu isə hər bir siyasətçiyə nəşib olan keyfiyyət deyildir.

Ulu Öndərin inkişaf etdirdiyi və formalaşdırdığı Azərbaycançılıq fəlsəfəsi Azərbaycanın müasir dünyada xüsusi yerini müəyyən etmiş, milli dövlətçiliyimizin bünövrəsini təşkil edərək, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi üçün zəmin yaratmışdır. Azərbaycanı son yüzilliklərdə ən ciddi şəkildə düşündürən milli dirçəliş problemləri bütöv şəkildə Heydər Əliyevin həmin illərdəki fəaliyyəti ilə elmdən, sosiologiyadan və fəlsəfədən əməli siyasət müstəvisinə keçmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev milli təfəkkürün, milli ideologiyanın formalaşmasında azərbaycançılıq ideyasının yeri və rolunun xüsusi əhəmiyyətini ön plana çəkmiş, vətənpərvərlik hisslərinin, Azərbaycan dilinin, milli-mədəni, dini dəyərlərin mənəvi-əxlaqi təsir gücünün inkişaf etdirilməsini bu ideyanın gerçəkləşdirilməsi vasitələri kimi səciyyələndirmişdir. Xalqın tarixi keçmişinə bağlılıq, mütərəqqi ənənələrimizdən bəhrələnmək vərdisləri, Azərbaycan dilinin incəliklərinə bələd olmaq, onu sevrək inkişaf etdirmək həvəsi, islam dininin insan mənəviyyatını saflaşdırıcı xüsusiyyətlərindən və insanlara mənəvi-emosional təsir gücündən milli birlik və barışıq vasitəsi kimi səmərəli istifadə edilməsi Heydər Əliyevin irəli sürdüyü azərbaycançılıq məfkürəsinin fundamental prinsipləridir. Heydər Əliyev azərbaycançılıq və dövlətçiliyi milli ideologiyanın iki ən əsas tərəfləri kimi qiymətləndirirdi. Ona görə də Heydər Əliyev təkcə bilavasitə dildən, dindən, milli-mənəvi dəyərlərdən deyil, həm də bütövlükdə dövlətçilikdən, Azərbaycanda dövlət quruculuğundan bəhs edərkən azərbaycançılıq təlimini ön plana çəkir. Azərbaycançılıq iki təməl ideyanı – "dövlətçilik" və "vətənpərvərliyi" özündə birləşdirir. Məhz azərbaycançılıq Azərbaycana qarşı bir çox istiqamətlərdən yönələn təhdidlərin, ölkəmizi etnik bölüçülük əsasında parçalamaq cəhdlərinin qarşısında güclü ideoloji və siyasi sipər oldu. Heydər Əliyevin azərbaycançılığı ümummilli ideologiya olaraq irəli sürməsi onun Azərbaycan dövlətçiliyi naminə göstərdiyi tarixi xidmətdir. Gələcək nəsillər üçün güclü və müstəqil Azərbaycan yaratmaq onun həyat əməlidir. Bugünkü Azərbaycan Heydər Əliyevin çoxillik gərgin və uzaqgörən fəaliyyətinin məhsuludur. Məhz onun yaratdığı siyasi, iqtisadi, mədəni və informasiya məkanında ölkə XXI əsrə qədəm qoyub və öz milli dövlətçiliyini inkişaf etdirir [3].

Müasir Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, Ümummilli lider Heydər Əliyev üçün Azərbaycan dövlətçiliyinə, Azərbaycan xalqına xidmət etmək ən müqəddəs əməl olub. "Hamımız üçün bir böyük məfhum var: Azərbaycan Respublikası, Azərbaycan xalqı", - deyən Ulu Öndər həmişə bütün azərbaycanlıları qeyd-şərtsiz məhz bu məfhum ətrafında sıx birləşməyə, qarşılıqlı ittihamlardan, hər cür ədavətlərdən birdəfəlik əl çəkməyə dəvət edir, milli birlikdə, vətəndaş həmrəyliyinə, ictimai sabitlikdə Azərbaycanın əbədi müstəqilliyinin ümdə əsasını, başlıca güc mənbəyini və təminatını görürdü. Heç də asanlıqla başa gəlməyən müstəqil dövlət quruculuğunda dahi öndərin ən böyük silahdaşı da elə xalq idi.

Heydər Əliyev öz parlaq siyasi zəkası və istedadının sayəsində yeni Azərbaycanı, onun bugünkü gerçəkliklərini yaratmış və gələcəyə aparan yolları müəyyən etmişdir. Hər bir azərbaycanlının taleyində Heydər Əliyev dühasının bir zərrəsi vardır.

O, siyasi lider xoşbəxtkdir ki, onun davamçısı, ideyalarını daha irəli aparacaq varisi vardır. Ümummilli Lider bu baxımdan - siyasi varislik prinsipi baxımından da mükəmməldir, əbədiyaşardır. Ulu öndər Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətinin banisi, Prezident İlham Əliyev isə qalib Azərbaycan dövlətinin banisidir. Prezident İlham Əliyev Heydər Əliyevin təkcə siyasi kursunun deyil, həm də genetik kodunun uğurlu davamçısıdır. Heydər Əliyevin bütün həyatı, fəaliyyəti başdan-başa Azərbaycanın tarixi, taleyidirsə, Prezident İlham Əliyev də azad etdiyi və yenidən qurub yaratdığı bütün Qarabağın tarixi və uğurlu taleyidir.

Bəli, məhz İlham Əliyevin fenomenal liderlik keyfiyyətləri sayəsində biz azərbaycanlılar zamanın mənfi təzahürləri ilə mübarizədən qalib çıxdıq. Müzəffər Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə qəhrəman Azərbaycan ordusunun misilsiz şücaəti nəticəsində qısa müddət ərzində işğal altında olan torpaqlarımız azad olunmuş və uğurlu lokal anti-terror əməliyyatı nəticəsində dövlət suverenliyimiz tam bərqərar olmuşdur. İlham Əliyev bütün dünyaya göstərdi ki, Azərbaycan xalqı dostları ilə yanaşı, ona pislik və xəyanət edən xainləri də heç vaxt unutmur. Göstərdi ki, xalqımız

tarixi torpaqlarını geri qaytarmaqla yanaşı həqarət olunan hissiyatını, tapdanan ləyaqətini yenidən ucaldacaq qədər mənəvi gücə, yenilməz ruha malikdir. İlham Əliyev göstərdi ki, bu xalqın hörmət olunmalı mənəvi dəyərləri, həm də amansız ədalət məhkəməsi var. Çünki o, təkcə dünya miqyaslı rəşadət düşüncəyə malik soyuqqanlı siyasət adamı deyil, həm də xalqın milli-mənəvi dəyərlərinə bağlı kövrək ruhlu, imanlı və isti qəlbli sadə azərbaycanlıdır. Bu gün fəxrlə deyə bilərik ki, Cənab prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında böyük quruculuq və abadlıq işləri həyata keçirilərək Qarabağın hər bir kəndində, hər bir şəhərində Azərbaycan bayrağı qürurla dalğalanır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Abdullazadə F. Heydər Əliyev. Siyasi portret: Mənim idealım Heydər Əliyev. Bakı: Qorqud nəşriyyatı, 1998, 114 s.
2. Əliyev B.H. Siyasi liderin psixoloji portreti problemi .Müasir elm: problemlər və perspektivlər. Bakı, 2007, səh.3-4.
3. Əliyev B.H. Milli lider dövlətçiliyin və demokratik inkişafın təzahürü kimi , “Psixologiya” jurnalı, 2003, № 2 , səh.3-20.
4. Əliyev H.Ə. Azərbaycan müstəqillik yolundan dönməyəcək. 28 may Respublika gününə həsr edilmiş yığıncaqda çıxışı. “Xalq” qəz., Bakı, 1994, 28 may
5. Mirzəyeva S.S. Şəxsiyyətin siyasi proseslərə təsirinin sosial-psixoloji məsələləri. Bakı: Avropa, 2017, 224 s.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ORDU QURUCULUĞU PROSESİ: TARİXİ-SİYASİ YANAŞMA

Davud Soltan oğlu Həsəmov

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu

hasimovdavud44@gmail.com

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən 17 avqust 2002-ci il tarixdə imzalanan “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinə yardım fondu»nun yadılması barədə” Fərmanı ordu quruculuğunda yeni uğurlu addım olmuş, Silahlı Qüvvələrin müasir texnika ilə təmin edilməsi, maddi-texniki bazanın yeniləşdirilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə kömək etmişdir.

1995-ci ildə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilməsi ilə başlamışdır. Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasətinin başlıca prinsip və əsaslarının hazırlanması, təhlükəsizlik orqanlarının ölkənin ən böyük tarixi nailiyyəti olan milli müstəqilliyin qorunması, möhkəmləndirilməsi istiqamətində, ötən illər ərzində ardıcıl və səmərəli iş görülmüşdür. Dövlətin milli, o cümlədən hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində ordunun yeri və rolu müstəsnaqdır. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev ordunu belə qiymətləndirmişdir: «Biz bu gün böyük iftixar hissi ilə deyirik ki, Azərbaycan Respublikasının milli ordusu–respublikamızın milli təhlükəsizliyini, əhalimizin əmin-amanlığı və mühafizəsini təmin etmək üçün, ölkəmizin sərhədlərinin qorunması, ərazi bütövlüyünü, torpaqlarının müdafiə edilməsi üçün Azərbaycanın layiqli silahlı qüvvələri vardır». [1, s.37].

Məlum olduğu kimi, güclü ordunun qurulması bilavasitə ölkənin iqtisadi inkişafından asılıdır. Ölkənin ağır iqtisadi böhran vəziyyətindən çıxarılması üçün Heydər Əliyev tərəfindən əsaslı islahatlar aparılmış və bunun nəticəsində ölkədə milli gəlirin səviyyəsi xeyli artmışdır. Dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin artması Silahlı Qüvvələrə ayrılan xərclərin də artırılmasına imkan yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikasının siyasi, hərbi, ümumiyyətlə milli təhlükəsizlik strategiyasının əsasını dövlətin milli maraqlarının təmin edilməsi təşkil edir. Azərbaycan dövlətinin milli maraqlarına dövlətin müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması, onun beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığının təmin edilməsi; Azərbaycan xalqının vahidliyi-

nin qorunub saxlanması, azərbaycançılıq ideyasının təşviqi; vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması, insan hüquq və əsas azadlıqlarının təmin olunması; demokratik və vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının inkişafı, qanunun aliliyi, asayişin təmini yolu ilə dövlətin funksiyalarının yerinə yetirilməsinin gücləndirilməsi, əhalinin təhlükəsizliyinin qorunması; beynəlxalq öhdəlikləri yerinə yetirmək, qlobal və regional təhlükəsizlik və sabitliyə töhfə vermək üçün dəyərlərin bölüşdürüldüyü beynəlxalq təşkilatlara inteqrasiyaya yönəlmiş əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi; bazar iqtisadiyyatının inkişafı, onun hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi, iqtisadi sabitliyin təmin olunması məqsədilə daxili və xarici sərmayələr üçün əlverişli şəraitin yaradılması; təbii sərvətlərdən tam səmərəli istifadə edilməsi, davamlı iqtisadi inkişaf, ətraf mühitin qorunması, tədris, elmi və texnoloji potensialın artırılması yolu ilə Azərbaycan xalqının gələcək inkişafının, əhalinin layiqli həyat səviyyəsinin və fiziki sağlamlığının təmin edilməsi; dünya azərbaycanlılarının bölüşdürüldüyü dəyərlərə əsaslanan milli özünəməxsusluğun və həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi; Azərbaycan xalqının mədəni-tarixi irsinin və mənəvi dəyərlərinin qorunması, eləcə də ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşdirilməsi, dilinin, özünüdərk, vətənpərvərlik və milli iftixar hissinin, intellektual potensialının inkişaf etdirilməsi daxildir [6].

Azərbaycan Respublikasının 23 may 2007-ci ildə qəbul edilmiş "Milli təhlükəsizlik" konsepsiyasında milli təhlükəsizliyə təhdidlər kimi Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiya quruluşu əleyhinə qəsdlər; qanunun aliliyinə nail olunması və insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində dövlət funksiyalarını yerinə yetirməyə qarşı fəaliyyət; separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm; terrorçuluq və kütləvi qırğın silahlarının yayılması; regional münaqişələr və transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq; Azərbaycan Respublikasının enerji infrastrukturuna qarşı fəaliyyət; xarici siyasi, hərbi və ya iqtisadi asılılıq; iqtisadi qeyri-sabitlik; peşəkar insan ehtiyatlarının çatışmazlığı; regional hərbi təhlükəsizlik; ekoloji problemlər göstərilir.

Ümumiyyətlə, Ümummilli lider Heydər Əliyev hər zaman vurğulayırdı ki, ordu dövlətçiliyin və müstəqilliyin əsas sütunlarından biridir. Tarixi təcrübə, müasir geosiyasi vəziyyət, dünya birliyində hərbi qüvvələrin taktiki və strateji mənafe baxımından birləşməsi, əlverişli coğrafi mövqeyi, zəngin təbii sərvətləri, maddi-mənəvi potensialı, bölgədə yüksək nüfuzu olan Azərbaycanın öz təhlükəsizliyinə xüsusi diqqət yetirməsini zəruriləşdirir.

Hərbi təhlükəsizlik doktrinası, ictimai-siyasi, sosial, iqtisadi, elmi, mədəni, dini və s. sahələri əhatə edən kompleks yanaşma tələb edir. Qüdrətli texniki, iqtisadi, hüquqi, elmi, mənəvi-əxlaqi baza və s. olmadan etibarlı hərbi təhlükəsizlikdən danışmaq mümkün deyil.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etməsi və beynəlxalq münasibətlər sisteminin bir subyektinə çevrilməsindən sonra, onun milli təhlükəsizliyinin təmin olunması mühüm problemlərdən biri olub. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi əhalisinin, dövlət quruluşunun və ərazisinin daxili və xarici təhlükələrdən, hədə-qorxulardan qorunması məsələlərini əhatə edir. [5, s.207]

Göründüyü kimi, bu illər ərzində Azərbaycanın milli təhlükəsizliyi, onun elementləri-siyasi, hərbi, iqtisadi və s. böyük təhlükə altında olmuşdur. Həmin təhlükələr isə adlamaq, böhranlardan çıxmaq, Azərbaycan dövlətçiliyini qorumaq yalnız Azərbaycan Respublikasının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin məqsədyönlü siyasəti nəticəsində mümkün olmuşdur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 1997, 136 s.
2. Maykl R., Robert L. Kard, Ceyms A. Mideyros, Valter S. Cons. Siyasət elminə giriş. Bakı: Teas Press, 2019, 400 s.
3. Mehdiyev R. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. II cild. Bakı: XXI – Yeni Nəşrlər Evi, 2007, 672 s.
4. Piriye A. Siyasi strategiya və milli təhlükəsizlik problemi. Bakı: BDU, 2002, 534 s.
5. Велиев А.Ю. Проблемы обеспечения национальной безопасности Азербайджанской Республики //Sosial-siyasi problemlər, Bakı: Təbib, 1998, s.204-208.

6. www.mns.gov.az
7. www.google.az

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ KONSTITUSİYANIN TƏNTƏNƏSİ

Arif Hacı oğlu Veyisov

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Dövlət Universitetinin Qazax filialı
veyisov.arif@bk.ru

Konstitusiya elə bir sənəd olmalıdır ki, demokratiyanın əsas qanununa uyğun olaraq, hakimiyyətə olan siyasi qüvvələr dəyişildikcə Əsas Qanunu da dəyişdirmək zərurəti meydana çıxmasın. Bəzi hallarda konstitusiya qəbul etmək, yaxud onu əsaslı şəkildə dəyişdirmək cəhdləri bu və ya digər qüvvələr tərəfindən narazılıqla qarşılır, nəticədə siyasi böhranlar yaranır. Elə bizim günlərimizdə, postsovet məkanı dövlətlərində baş verən siyasi proseslərə diqqətlə nəzər salmaq bunu təsdiqləyir. Deyilənlərin sübutu kimi belə bir faktı da göstərmək olar ki, 1918-ci ildə Şərqdə ilk demokratik respublika şəklində meydana çıxmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, yaxud SSRİ-nin parçalanması nəticəsində öz dövlət müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycan Respublikasında hakimiyyətə gəlmiş AXC-Müsavat iqtidarı bütün cəhdlərinə baxmayaraq öz sələflərindən tamamilə fərqlənən yeni müstəqil dövlətin konstitusiyasını qəbul edə bilmədilər [2].

Azərbaycan Konstitusiyasının qəbul edildiyi ərafədə ölkədə vəziyyət sabit deyildi. Dövlət çevrilişi cəhdləri ara vermirdi. İlk baxışdan təsəvvür edilməsi çətin olsa da, belə cəhdlərə ölkənin yüksək vəzifəli şəxsləri – baş nazir, digər yüksək rütbəli məmurlar başçılıq edirdilər. Vətəndaş müharibəsi təhlükəsi hələ sovuşmamışdı. Dövlətdə təmsil olunan yüksək vəzifəli və rütbəli şəxslər öz siyasi ambisiyalarını dövlət maraqlarından üstün tutur, öz xalqı və dövləti ilə ultimatum dilində danışmağa üstünlük verirdilər. Dövlətə sədaqətli şəxslər terror vasitəsilə aradan götürülür, vətəndaşlarda vahimə, qorxu hissləri yaradılırdı. Əvvəlki xəyanətkar iqtidar tərəfindən bağlanmış və hakimiyyətdə olan qüvvələrin mənafeyini əks etdirən neft müqavilələri ləğv edilmiş, yeni müqavilələrin bağlanması ərafəsində xarici investorlar qorxudularaq ölkədən uzaqlaşdırılmışdı. Yenicə əldə edilmiş atəşkəs kövrək idi...

Vaxt isə gözləməirdi. Belə bir şəraitdə konstitusiyanın qəbul edilməsi ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar olmasına, əhali arasında dövlətə inamın artmasına, yubanmaq isə vəziyyətin daha da pisləşməsinə gətirə bilərdi [4].

Bütövlükdə xalqın, dövlətin və hər bir vətəndaşın taleyinə birbaşa və həlledici təsir göstərən Azərbaycan Respublikasında Konstitusiya qəbulu kimi nəhəng siyasi prosesin uğurunu şərtləndirən ən mühüm amil bu prosesin müdrik dövlət rəhbəri, ümummilli lider, xarizmatik şəxsiyyət tərəfindən idarə edilməsi idi. Həmin anda Azərbaycanın yeganə ümidi, böhranlı vəziyyətdən ən etibarlı çıxış yolu dövlətin sükamı arxasında belə bir şəxsiyyətin olması idi. Bu, xalqını, onun dövlətini taleyüklü anda xilas etmək missiyasını öz üzərinə götürən ümummilli lider Heydər Əliyev idi.

1995-ci ilin mayın 2-də Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın tərkibini təsdiq etdi. Heydər Əliyevin sədr olduğu komissiyaya həmin vaxtda mövcud olan hər üç hakimiyyət qanadının rəhbərlərindən əlavə, ictimai elmlər sahəsində tanınmış mütəxəssislər, görkəmli elm xadimləri, ictimai və yaradıcılıq təşkilatlarının rəhbərləri daxil edilmişdi [5].

Ümummilli Lider dövlət müstəqilliyinin əldə edildiyi 1918-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikasının inkişaf tarixini hərtərəfli təhlil etdi. 1993-cü ilin oktyabrında da yeni Konstitusiya hazırlanması üçün göstərilən cəhdlərin nəticəsiz qaldığını vurğulayan Ümummilli Lider 1993-cü ilin ortalarına qədər hakimiyyətdə olmuş AXC-Müsavat cütliüyünün nəinki yeni konstitusiya qəbul etmək üçün söylər göstərmədiyini, hətta Azərbaycanın SSRİ dövlətinin tərkibində olması, Kommunist Partiyasının rəhbər və istiqamətverici rolunun təsbit edilməsi barədə maddələrin də 1978-ci il Konstitusiyasından çıxarılmadığını təəssüflə qeyd etdi. Bu və digər dəyişikliklər yalnız 1993-cü ilin

oktyabr ayında yeni seçilmiş Prezident Heydər Əliyevin andıçmə mərasimindən bir qədər qabaq onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilmişdi [2].

Komissiyanın ilk iclasında dövlət başçısı tərəfindən qəbul ediləcək konstitusiyanın parametrləri açıqlandı. “Bizim yeni konstitusiyamız, şübhəsiz ki, birinci növbədə, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini, bu müstəqilliyin əbədi olduğunu və dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, yaşatmaq üçün bütün prinsipləri əks etdirməlidir. Yeni konstitusiyamız demokratik prinsipləri özündə əks etdirməlidir. Yəni dünya demokratiyasının əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən, demokratiya sahəsində inkişaf etmiş dövlətlərin konstitusiya təcrübəsindən istifadə etməli və Azərbaycan Respublikasının özünəməxsus tarixi, milli ənənələrini əks etdirən prinsipləri özündə cəmləşdirməlidir. Bir sözlə, biz elan etmişik və mən bir daha bəyan edirəm ki, Azərbaycanda demokratik, hüquqi, sivilizasiyalı, dünyəvi dövlət qururuq. Demokratik, hüquqi, sivilizasiyalı dövlət quruculuğu proseslərini və bunu təmin etmək üçün bütün şərtləri, müddəaları konstitusiya özündə əks etdirməlidir. Biz elə bir Konstitusiya qəbul etməliyik ki, o, müstəqil Azərbaycan Respublikasının demokratik prinsiplər əsasında uzun müddət sabit yaşamasını təmin edən Əsas Qanun, tarixi sənəd olsun. Ona görə də üzərimizə düşən vəzifə həm şərəflidir, həm də çox çətindir. Konstitusiyamız Azərbaycanda məhz demokratik, hüquqi, dünyəvi, sivilizasiyalı bir dövlət qurmaq üçün əsas yaratmalıdır, onun əsas qanunu olmalıdır” [3].

Həmin iclasda ulu öndər Heydər Əliyev özünü tamamilə yeni bir formada – konstitusiyaçı alim kimi göstərərək dünya konstitusiyaçılığının bütün problemlərini öyrəndiyini, görkəmli Qərb filosoflarının konstitusiya və dövlətlə bağlı elmi irsinə də mükəmməl yiyələndiyini nümayiş etdirdi. “Konstitusiya birinci növbədə, dövlətlə, hakimiyyətlə xalqın arasında olan münasibətləri özündə əks etdirməlidir. Hakimiyyət bölgüsü, ali icra, qanunvericilik, məhkəmə hakimiyyətləri – bunlar hamısı xalqın iradəsinə söykənməli, seçkilər yolu ilə təmin olunmalıdır. Dövlət xalqın işi olmalıdır. Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır və bu prinsiplər Konstitusiyamızın əsasını təşkil etməlidirlər. ...Müstəqil Azərbaycan dövlətinin Əsas Qanununda insan haqları, insan azadlıqları, insanların cəmiyyətdə bərabər hüquqa malik olması, bütün azadlıqlar öz əksini tapmalıdır” [3].

Oktyabrın 12-də keçirilən iclasda konstitusiya yaradıcılığı məsələləri müzakirə olundu. Ümummilli lider Heydər Əliyev layihənin giriş hissəsində milli dövlətçilik ənənələrini, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi ilə əlaqədar fikirlərin əks olunması zərurətini qeyd edərək bu hissəsini Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi ilə əlaqələndirməyin vacibliyini vurğuladı. Qeyd etdi ki, insan hüquqları, azadlıqları haqqında olan maddələr dəqiqləşdirilməli, təkmilləşdirilməlidir. Vətəndaşların vəzifələri daha dəqiq ifadə olunmalı, bu maddələr daha da genişləndirilməlidir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusu, onun dövlət quruluşu haqqında maddələr olmalıdır.

İki gün sonra Konstitusiya komissiyasının növbəti iclasında qərara alındı ki, hazırlanmış layihə oktyabrın 15-də mətbuatda dərc edilsin. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə, dövlət orqanlarına, elm və tədris müəssisələrinə, siyasi partiyalara və ictimai birliklərə konstitusiya layihəsini müştəkkil müzakirə etmək, təklif, düzəliş və əlavələrini komissiyaya təqdim etmək tövsiyə olundu. Həmçinin qərara alındı ki, edilmiş bütün təkliflər komissiya tərəfindən nəzərə alınaraq layihə yenidən işlənsin və referendumla 10 gün qalmış respublika mətbuatında dərc edilsin. 1995-ci il noyabr ayının 2-də və 5-də keçirilən iclaslarda bir məsələ – Azərbaycanın dövlət dili haqqında məsələ müzakirə edildi. Taleyinə 18 ildən sonra ikinci dəfə öz dövlətinin konstitusiyasının layihəsini hazırlamaq qisməti düşən Heydər Əliyev yenidən oxşar xarakterli çətinliklə qarşılaşırdı. 1977-ci il SSRİ Konstitusiyasında hətta rus dilinin dövlət dili olması barədə müddəa olmasa da, o zaman Azərbaycana rəhbərlik edən Heydər Əliyev çox böyük qəhrəmanlıq göstərərək Moskvadakı partiya rəhbərliyinin ciddi narazılığına baxmayaraq, Azərbaycan dilinin respublikanın dövlət dili olduğunu Konstitusiyada təsbit edə bilmişdi. Bu dəfə narazılıqlar ölkənin daxilində idi. Buna baxmayaraq son nəticədə Heydər Əliyev müdrikliyi qalib gəldi. Komissiyanın noyabrın 5-də keçirilən iclasında çıxış edən 14 nəfər üzvünün demək olar ki, hamısı Azərbaycan dilinin dövlət dili olmasını təklif etdilər. Bununla da, ana dilimizin haqq etdiyi tarixi adı özünə qaytarıldı. Məsələnin daha etibarlı həllinin təminatı kimi, Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu təsbit edən 21-ci maddənin dəyişdirilməsi barədə təkliflərin gələcəkdə referendumla çıxarılması hüququnun məhdudlaşdırılması da konstitusiya səviyyəsində həllini tapdı. Təkcə bu

işinə görə – belə işlər isə onun taleyində kifayət qədər çox olmuşdur – Heydər Əliyevin adı Azərbaycan xalqının tarixində əbədi yaşayacaqdır. Yeni hazırlanan konstitusiya layihəsində dövlət dilinin Azərbaycan dili adlandırılması məhz öz xalqını böyük məhəbbətlə sevən, onun on illərdən sonrakı taleyini düşünən böyük şəxsiyyətin mövqeyindən xəbər verir.

Ümumiyyətlə, dövlət dilinin müzakirəsinə həsr edilmiş yığıncaqlarda Heydər Əliyevin nitqləri, xüsusən, noyabrın 5-də keçirilən iclasdakı çıxışı Azərbaycan filologiya elmi tərəfindən on illər ərzində görülmüş işlərə, aparılmış tədqiqatlara məntiqi yekun vurdu. Təkcə dilimizin deyil, xalqımızın, bütün türk dünyasının tarixi ən yüksək elmi səviyyədə təhlil edildi. Bu çıxış hələ uzun illər ərzində mütəxəssislər tərəfindən öyrənilməli, tədqiq edilməlidir. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini öz həyat amalına çevirmiş, bütün həyatını bu nəcib iş uğrunda mübarizəyə həsr etmiş Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcək Konstitusiyasının bu müstəqilliyə xidmət etməsini, onun vasitəsilə bütövlükdə ölkəmizin, onun hər bir vətəndaşının sivil dünyaya inteqrasiya olunmasını, Azərbaycanın dünya dövlətləri sırasında öz layiqli yerini tutmasını arzu edirdi. Ulu öndər heç bir vaxt gizlətmirdi ki, belə yüksək bir məqama doğma ölkəsinin məhz onun rəhbərliyi dövründə qovuşması ilə fəxr edir, özünü Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin, onun sivil inkişafının təminatçısı sayır [1].

1995-ci il noyabr ayının 10-da komissianın doqquzuncu iclasında Heydər Əliyev komissianın referenduma qədərki fəaliyyətinə yekun vuraraq komissiya və işçi qrup üzvlərinə təşəkkürünü bildirdi: “Üzərimizə düşən məsuliyyəti biz vicdanla, xalqımıza, vəzifəmizə sədaqətlə həyata keçirmişik və gördüyümüz işə, xalqa təqdim etdiyimiz layihəyə görə fəxr edə bilərik. Hesab edirəm ki, bütün gələcək nəsillərdə meydana çıxacaq sualların hamısına burada cavab var. Yəni biz tarixi bir sənədin yaradılmasının iştirakçılarıyıq və bununla fəxr edə bilərik. Mən şəxsən bu sənədin hazırlanmasına böyük məsuliyyət hissi ilə yanaşmışam. ...Bu sənədin hazırlanmasına xeyli vaxt sərf etmişəm. Haqqım var deyəm ki, çox zəhmət çəkmişəm. Hər bir kəlmənin, hər bir sözün mənasını dəfələrlə araşdırmışam, onun bu gün üçün, gələcək üçün nə qədər əsaslı olmasını dəfələrlə təhlil etmişəm. Mən çox rahatlıq hissi ilə bu layihənin altından imza atıram və bu layihəyə görə tam cavabdeh olduğumu bu gün bəyan edirəm. Hesab edirəm ki, biz Azərbaycanın bu günü, gələcəyi üçün çox böyük bir sənəd – siyasi, hüquqi sənəd yaratmışıq” [4].

Beləliklə, 12 noyabr 1995-ci ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin şah əsəri -158 maddə, 12 keçid müddəası, 5 bölmə və 12 fəsildən ibarət müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası ümumxalq səsverməsi – referendum yolu ilə qəbul olundu. Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində ən mühüm hüquqi-siyasi sənəd olan Konstitusiya bu gün də ölkəmizdə möhtərəm Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi nəhəng islahatlar prosesinin istinad etdiyi etibarlı normativ sənəddir. Azərbaycan yaşadıqca müstəqil ölkəmizin ilk Konstitusiyası hüquq tariximizə qızıl hərflərlə əbədi həkk olunacaqdır [5].

Qeyd etdiyimiz kimi, müəllifi Heydər Əliyev olan Azərbaycan Respublikasının 1995-ci ilin 12 noyabrında qəbul edilmiş ilk Konstitusiyası müstəqil, hüquqi və dünyəvi Azərbaycan dövlətinin əsaslarını təsbit edən mühüm və bitkin normativ sənəddir. Lakin qanunvericilik prosesi daim inkişaf etdiyi, dinamik olduğu və dövrün tələblərinə uyğunlaşdığı zaman daha mükəmməl və praktik əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan, 2008-ci ilin dekabr ayı, həm də Yeni Azərbaycan Partiyasının Konstitusiya islahatı təşəbbüsü ilə yadda qalan oldu. Belə ki, daim cəmiyyətin istək və arzularının ifadəçisi olan YAP-ın Konstitusiya islahatı təşəbbüsü ilə çıxış etməsi səciyyəvidir.

YAP 2008-ci ilin dekabr ayının 16-da Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavə və dəyişikliklər edilməsi ilə bağlı Milli Məclisdə təşəbbüs irəli sürdü. Dekabr ayının 19-da Milli Məclis təklifi qəbul edərək, onu Konstitusiya Məhkəməsinə göndərdi. Konstitusiya Məhkəməsi dekabrın 24-də təkliflə bağlı müsbət rəy verərək, onu Milli Məclisə göndərdi. Milli Məclis dekabrın 26-da Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavə və dəyişikliklər edilməsi ilə bağlı YAP-ın təşəbbüsünü dəstəkləyərək, 2009-cu il mart ayının 18-də referendum keçirilməsinə qərar verdi. Dekabr ayının 30-da Mərkəzi Seçki Komissiyası referendumla bağlı zəruri təlimatları hazırladıqdan sonra YAP dekabrın 31-də Yeni Azərbaycan” təşəbbüs qrupunu yaratdı.

Xalqımız Konstitusiya islahatı təşəbbüsünü dəstəklədi və referendum (ümumxalq səsverməsi) məntəqələrinə gələrək ölkəmizin davamlı inkişafını sürətləndirən hüquqi-normativ bazanın təkmil-

ləşdirilməsinə səs verdi. Çünki bu təşəbbüs yalnız Əsas Qanunun təkmilləşdirilməsinə yönələn hüquqi prosedurdan əlavə, həm də ölkəmizdəki nəhəng islahatlar prosesinin ardıcılığını təmin edən siyasi fəaliyyətdir [4].

Dövlət idarəçiliyində konstitusiya əsas sənəd idi və Ulu Öndər bu sənədin vacibliyini hər zaman öz çıxışlarında dəfələrlə qeyd edirdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. 1978-ci il Konstitusiyası, 1995, Azərneşr
2. Əliyev O. Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi. Bakı: Zahid, 2003, 246 s.
3. Əkbərov B. Heydər Əliyev milli konstitusiyamızın yaradıcısı və banisidir. Bakı, 1998, 96 s.
4. Həsənova S. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycanın ilk konstitusiyası. Bakı-Azərbaycan, 2011, 301 s.
5. Seyidov Ə. – Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: UniPrint, 2009, 255 s.

SOVET HAKİMİYYƏTİ İLLƏRİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ QAYĞISI

^{1,2}Hüsniyyə Mədət qızı Çobanova, ²Elxan Fərman oğlu İmranov

¹filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

cobanovahusniyye@gmail.com

²Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut

“Bizim çox gözəl, zəngin, cazibədar dilimiz var. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əylməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir”.

(Heydər Əliyev)

Giriş

Hər bir xalqın milli kimliyini, tarixi keçmişini, mədəniyyət və adət-ənənəsini nəsildən-nəsilə ötürən ən vacib vasitə onun ana dilidir. Azərbaycan xalqının da milli kimliyinin, mənəvi varlığının ən böyük dayaqlarından biri onun dilidir. Azərbaycan dili təkcə bir ünsiyyət vasitəsi deyil, xalqımızın keçdiyi tarixi yolun, formalaşdırdığı zəngin mədəni irsin, yaratdığı bənzərsiz ədəbi və elmi əsərlərin daşıyıcısıdır.

Azərbaycan dili tarixən çətin və mürəkkəb dövrlərdən keçmiş, müxtəlif tarixi dövrlərdə bir sıra dövlətlərin müstəmləkəsinə çevrilməsi onun milli kimliyini, adət-ənənəsini və dilini qoruyub saxlayaraq yeni nəsillərə ötürməsi prosesində çox çətinliklər olmuşdur. Çətinliklərə baxmayaraq, xalqımız heç vaxt öz kökündən və dilindən uzaqlaşmamışdır. Bu çətin mərhələlərdən biri də Sovet hakimiyyət illərində Azərbaycan dilinə edilən hücumlar və milli kimliyimizin ifadə vasitəsi olan ana dilimizin yoxolma təhlükəsi ilə üz-üzə qaldığı bir zamanda dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində dilimiz nəinki qorunmuş, hətta yeni bir inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur.

Müasir Azərbaycanın qurucusu Heydər Əliyev Azərbaycan dilini dövlət dili kimi möhkəmləndirən, onun istifadəsini genişləndirən və beynəlxalq səviyyədə tanınmasını təmin edən liderlərdən biri olmuşdur.

Ulu Öndərimiz Azərbaycanın müstəqilliyi illərində olduğu kimi, sovet dövründə də, milli dəyərlərimizə sahib çıxmış, dilimizin inkişafı üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir.

Biz Heydər Əliyevə ona görə Ümummilli Lider deyirik ki, o, yalnız dövləti yox, milləti birləşdirəcək bütün dəyərləri qoruyub mühafizə edirdi və onların inkişafı üçün proqramlar müəyyənləşdirdi. Bunların ən mühümlərindən biri də dil məsələsi idi.

Azərbaycanın Sovet imperiyasının tərkibində olduğu illərdə isə dilimizə qarşı hücumların yeni dalğası başlandı. “Sovet xalqı” formalaşdırmaq adı altında müxtəlif xalqların dilini, mədəniyyətini, milli kimliyini yox etməyə yönələn siyasət Azərbaycanda da özünü göstərirdi. Belə ki, ölkədə rəsmi dövlət dili rus dili idi, rəsmi tədbirlərdə bir qayda olaraq rus dilində çıxışlar üstünlük təşkil edirdi. Oxşar vəziyyət özünü radio, televiziya və mətbuatda da göstərirdi. Ölkədə elə bir psixoloji mühit yaradılmışdı ki, hətta, bəzən sıradan insanlar arasında da Azərbaycan dilində danışmaq, rus dilini bilməmək qəbahət hesab olunurdu. Lakin Azərbaycan dilini sevən yanaşan Heydər Əliyev dilə münasibəti ilə hər kəsə nüsxə oldu. 1969-1982-ci illərdə sovet Azərbaycanına rəhbərlik edən Ulu öndər bir çox ziyalıların cəsarət etmədiyi halda, müxtəlif tədbirlərdə Azərbaycan dilində çıxış etməklə dilimizə verdiyi dəyəri göstərdi. O, həmçinin, rusdilli məktəblərdə Azərbaycan dilində dərsliklərin daha çox istifadəsinə dair göstərişlər də vermişdi. [4, s.106].

Bunlarla kifayətlənməyən Ulu Öndər 1978-ci ildə tarixi bir uğura imza atdı. Belə ki, həmin ildə qəbul olunan Azərbaycan SSR-in növbəti Konstitusiyasında ilk dəfə olaraq, rus dili ilə yanaşı, Azərbaycan dili rəsmi dil statusu əldə etdi. Azərbaycan yerli dilin rəsmi dil statusuna malik olduğu azsaylı Sovet respublikalarından biri idi.

Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı ilə bağlı uzaqgörən addımlar atan Ümummilli Liderin “Millətin milliliyini saxlayan onun dilidir” [6, s.82] ifadəsi dərin mənə daşıyır.

Ulu Öndərin dil siyasəti onun müdrik dövlət quruculuğu siyasətinin tərkib hissəsi olub.

1) Azərbaycan dili dövlət dili olaraq, Azərbaycan SSR-in müvafiq qanunlarında (xüsusilə Konstitusiyada) öz əksini tapıb, Moskvanın etirazlarına baxmayaraq, respublikada rus dili ilə yanaşı, Azərbaycan dilinin də rəsmiliyi təmin edilib.

2) Azərbaycandilli məktəblərin inkişafına xüsusi qayğı göstərilib, bir sıra digər Sovet respublikalarından fərqli olaraq, Azərbaycanda gəncliyin ana dilində təhsilinə üstünlük verilib.

4) Azərbaycan dilinin tarixi ardıcılıqla araşdırılıb, çoxcildlik “Müasir Azərbaycan dili” kitabları yaradılıb, həmin çoxcildliklərdən biri - ali məktəblər üçün “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyi Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görüldü, ana dilini araşdıran alimlərin əməyi yüksək qiymətləndirilməklə, əslində, ana dilinin nüfuzu bir daha təsdiq edilib.

5) Həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi yığıncaqlarda, məclislərdə Azərbaycan dilində danışmaqdan çəkinməyən respublika rəhbəri praktik olaraq ana dilinin ictimai-siyasi mövqeyinin yüksəlməsinə bilavasitə təsir göstərərək, başqalarına nümunə olub və s. Bütün bunlar onu göstərir ki, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin hazırlayıb həyata keçirdiyi dil siyasəti Onun dövlət quruculuğu siyasətinin tərkib hissəsi olub.

Heydər Əliyev Bakı Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyində öz karyerasını təhlükə altına ataraq Azərbaycan dilində çıxış edərək olduqca dəyərli fikirlər söyləyib: “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. Mən keçmişdə də demişəm və bu gün də deyirəm, şəxsən arzum ondan ibarətdir ki, hər bir azərbaycanlı çox dil bilsin. Ancaq birinci növbədə öz ana dilini - dövlət dilini yaxşı bilsin. Bizim çox gözəl, zəngin, cazibədar dilimiz var. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir”. [11, s.192]

Sovet İttifaqının tərkibində olan digər respublikalar kimi Azərbaycan da rus dilinin hegemonluğu altında idi. Bəzi yerlərdə ana dilimiz sıxışdırılır, onun istifadəsi məhdudlaşdırılır, Azərbaycan dilində təhsil almaq çətinləşirdi. Belə bir vaxtda, 1978-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan SSR Konstitusiyasında Ulu öndər Heydər Əliyevin qətiyyətli mövqeyi sayəsində Azərbaycan dili rəsmi dövlət dili statusu qazanmışdır. [5, s.98]. Bu, o dövr üçün böyük tarixi qələbə idi. Çünki SSRİ-nin bəzi respublikalarında yerli dillərin rəsmi statusu təmin olunmamışdı. Azərbaycan dilinin dövlət statusu almasından sonra o dövrdə fəaliyyət göstərən yazıçılar, elm və təhsil işçiləri daha da cəsarətlənərək, Azərbaycan dilinin incəliklərini öz əsərlərində, o cümlədən tədqiqatlarında geniş şəkildə istifadə etməyə başladılar. Bu proses ana dilimizin ən yüksək inkişaf mərhələsinə çatmağa şərait yaratmaqla bərabər, şifahi ünsiyyətdə də geniş istifadəsinə gətirib çıxardı.

Ötən əsrin 70-ci illərində Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə AMEA-nın Dilçilik İnstitutu geniş fəaliyyətə başlamış, Azərbaycan dilinin tarixini, dialektlərini, lüğət tərkibini və qram-

matik strukturunu öyrənən tədqiqatlar intensivləşmişdir. Məhz onun dəstəyi ilə 1970-1980-ci illərdə Azərbaycan dilçiliyi sahəsində mühüm əsərlər nəşr olunmuş, fundamental terminoloji lüğətlər hazırlanmışdır.

Müstəqillik illərində Heydər Əliyev Azərbaycan ədəbiyyatının dünya miqyasında tanınması üçün geniş işlər gördü. O, ədəbiyyatımızın dünya dillərinə tərcümə olunmasını dəstəklədi, yazıçı və şairlərə yüksək dövlət mükafatları verilməsini təmin etdi.

Ümummilli Liderimizin siyasi fəaliyyətinin 1969-1982-ci illərini öyrəndikcə görürük ki, Ulu Öndər dilimizə, tariximizə, mədəniyyətimizə, musiqimizə, ədəbiyyatımıza məhz dövlətçilik mənafehləri baxımından yanaşmışdır. Onun məqsəd və məramı Azərbaycanı iqtisadi cəhətdən inkişaf etdirməklə, xalqın milli dirçəlişi, milli şüurunun oyanışı ilə müstəqil dövlətimizi yaratmaq olmuşdur.

1982-ci ildə Heydər Əliyevin SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə seçilməsi o zaman "Kremlə sancılan əzəmətli türk bayrağı" kimi dəyərləndirilirdi. [4, s.146]. Ulu Öndər həmin vəzifədə də milli maraqlara xidmət etməyi böyük məharətlə bacardı.

Azərbaycanın müstəqilliyi dövründə, 30 sentyabr 2002-ci ildə isə Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun təsdiq olundu. Bu sənəddə açıq mətnlə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəmin yaradır. Bu qanun, ölkə Konstitusiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 2001-ci il avqustun 9-da imzaladığı Sərəncama əsasən avqustun 1-i respublikamızda Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Günü kimi qeyd edilir. [1, s.48]. Bu, Azərbaycan dili tarixində əlamətdar, önəmli hadisədir. Bundan əlavə, qəbul edilən digər Fərman və sərəncamlar əsasında dilimizin inkişafı, ana dilində təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atılıb.

Dünya səviyyəli siyasətçi və dövlət xadimi Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının tarixində nadir şəxsiyyətlərdəndir ki, onun zəngin irsi hər zaman politoloqların, filosofların, filoloqların, tarixçilərin və müxtəlif sahənin tədqiqatçılarının daim diqqət mərkəzində olacaqdır. O, Azərbaycan xalqının milli dövlətçilik mübarizəsindəki misilsiz xidmətləri ilə bütün dünya azərbaycanlılarının sonsuz sevgisini qazanmışdır. Ulu Öndər çıxışlarının birində deyirdi: "Mənim həyat amalım bütün varlığım qədər sevdəyim Azərbaycana, Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi, mədəni inkişafına xidmət olub" [6, s.282] Ulu Öndər bu haqda demişdir: "Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mədəni dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi bizim xalqımızın mədəniyyətini təşkil edən amillərdir". [7, s.126]

Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti və milləti qarşısında misilsiz xidmətləri unudulmazdır. İllər ötəcək, nəsillər bir-birini əvəz edəcək. lakin Azərbaycan xalqının iftixarı olan Heydər Əliyevin uzaqgörən strategiyası uğurlu gələcəyə gedən yollarımızı əbədi məşəl kimi daim işıqlandıracaq.

Bu gün qüdrətli dövlət xadimi, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin zəngin irsi, şərəfli həyat və fəaliyyəti gənc nəslin milli-mədəni və ümumbəşəri dəyərlər ruhunda təbiə olunması üçün ən dəyərli mənbədir.

44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində qazanılan qələbənin əsasında məhz Ulu Öndərimizin əsasını qoyduğu uzaqgörən siyasət dayanır. Çünki Ulu Öndər tərəfindən müəyyənləşdirilmiş siyasi kursda milli maraqlarımız hər şeydən üstün dayanırdı. Bu kursun Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi nəticə etibarilə qələbəmizi şərtləndirdi. Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin layiqli davamçısı, Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə tarixi ədalət bərpa edilmiş, işğal altında olan torpaqlarımız azad olunmuş, Zəfər salnaməsi tarixdə layiqli yerini almışdır. Bütün nailiyyətlərin təməlinə isə müdrik Heydər Əliyev siyasəti dayanır.

Bu gün Azərbaycanda Heydər Əliyev erası davam edir və daim davam edəcəkdir. Dünyanın harasında olursa-olsun, "Heydər Əliyev" deyəndə Azərbaycan, "Azərbaycan" deyəndə isə Heydər Əliyev yada düşür.

Müstəqil və qüdrətli Azərbaycanın memarı və qurucusu, milli-mənəvi dəyərlərimizin himayədarı, milli kədr islahatının banisi Heydər Əliyevin adı Azərbaycanın özü qədər əbədi olacaq, onun parlaq ideyaları gələcəyimizə daim nur saçacaq!

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Abdulla Qurbani/ Əbədiyaşar komandan/ Bakı/ 2004/ 447 s.
2. Abutalıb Səmədov/ Boyük xilaskar/ “Ozan” nəşriyyatı/ 2004/ 286 s.
3. Abutalıb Səmədov/ Azərbaycanın qurtuluş tarixi/ “Ozan” nəşriyyatı/ 2004/ 535 s.
4. Heydər Əliyev və Azərbaycan/Bakı/ 2002/ 365 s.
5. Heydər Əliyev/ Müstəqilliyimiz əbədidir/ Bakı/ 2006/ 552 s.
6. Heydər Əliyev/ Müstəqilliyimiz əbədidir/ Bakı/ 2009/485 s.
7. Heydər Əliyev / Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı/ Bakı/ 1999/ 388 s.
8. Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri/ Bakı/ 2013/ 400 s.
9. Heydər Əliyev və Ordu Quruculuğu/ Bakı/ 2006/ 480 s.
10. İlham Əliyev/ İnkişaf məqsədimizdir/ Bakı/ 2016/ 395 s.
11. Xudiyev Nizami/ Heydər Əliyev və Azərbaycan dili/ Bakı/ “Təhsil”/ 1997/ 380 s.

ON THE HISTORY OF NAKHCHIVAN SALT INDUSTRY

Sevda Abdullayeva

doctor of philosophy in history, associate professor

Azerbaijan State Agrarian University

sevda.abdullayeva@adau.edu.az

At the end of the eighteenth century and the beginning of the nineteenth century, mining industry was represented by several fields in Nakhchivan region. Among these areas, salt production had a leading position. The main salt deposits of the region were located 10 versts away from Nakhchivan region, to the left of the road from Yerevan to Nakhchivan city. Countless scattered salt hills covered a large area stretching from the Karabakh Mountains in the north to the Araz River in the south. The villages of Jahri, Shikh Mahmud and Sust were located around this gray, waterless area, which was very inconvenient for human habitation and other economic activities (AKAK, т. VIII, д. 95, Sumbatzade, 1964, Chopin, 1852). For centuries, the people of these villages made a living by extracting and selling salt. The exploitation of Nakhchivan salt deposits dates back to ancient times. Back in the 19th century, during the archaeological excavations carried out around the salt deposits, stone axes, hammers and spikes were found, which were used by ancient people to extract, split and crush salt (Zelinskiy, 1872, No. 81; N.V.Polyakova, 1882). Similar tools from the Neolithic, Mesolithic and Bronze Age were also discovered in 1936. Azerbaijani archaeologists I.M. Jafarzade and M.M.Huseynov found 8 more axes and hammers of different purposes that year (Huseynov, 1956, No. 2; Jafarzade, 1944, No. 9). During the Middle Ages, salt production continued in Nakhchivan. Information about this can be found in the works of A.Alizade, R.Mammadov and M.Heydarov (Mammadov, 1977; 12. Alizade, 1956; Heydarov, 1982). However, it is possible to find detailed statistical information about the state of salt production in Nakhchivan only in sources compiled from the beginning of the 19th century. In some of these sources, certain information is given about the condition of salt production in Nakhchivan during the Khanate period (Chopin, 1852).

Russian sources have extensive information about the history of this land, which has a unique position in the history of our people. Russian explorers, travelers and industrialists who visited Nakhchivan at the beginning of the 19th century were also interested in the natural resources of the land, and the Nakhchivan rock and salt deposits attracted their attention. In several Russian sources related to the history of Nakhchivan in the 19th century, the quality, export, price, quantity, etc. of the salt produced in our country during this period are mentioned. it is possible to get interesting

information about the issues. It should be noted that rock salt deposits in our country are also called "Nakhchivan salt industry" in Russian sources of the 19th century. Pages 137-142 of the article "Nakhchivan city and Nakhchivan region" published in 1882 by K.A.Nikitin, who was the inspector of the city school of Nakhchivan (a collection of materials for the description of the Caucasus country and its tribes), the area where salt deposits are located in our country, its extraction technology, quantity, devoted to price and sales issues. The author describes the area where the salt deposits are located as follows: "On the road from Yerevan to Nakhchivan, we encounter hills, elevations and an area devoid of vegetation. This uninhabited and waterless area creates a very sad and bitter impression. On the left side of the road, 12-15 versts before Nakhchivan, there are rock salt deposits called Nakhchivan salt industry. Because there is no water, there are no inhabitants or villages in this area...» (Nikitin, 1882). In our opinion, salt extraction in Nakhchivan has existed since ancient times - from the tablet stone era. This is also confirmed by ancient stone axes and ashlar found in the Nakhchivan salt mines in 1870. Beyer, the supervisor of the salt mine here, donated 2 of those axes to the Nakhchivan city school, and sent the rest to the museums of St. Petersburg and Tbilisi. These axes were used for extracting salt ((Nikitin, 1882). From the analysis of the source, it is clear that the officials, workers, and salt extractors working here were located in earthen pits, and water was brought from an area 12 versts from Nakhchivan. The Russian author notes that most of the salt parts and fragments are contained in clay mountains, and the thickness and shape of the salt layers are not the same everywhere. He writes that each worker in the salt mine produces 40 pounds of salt per day. As for the amount and price of the salt mass, it is noticeable that there are certain differences here. Research shows that the salt extracted from the Nakhchivan salt mines in the 19th century consisted of both large pieces of rock salt and ground pomegranate salt. 1.5 kopecks were paid for each pound of extracted rock salt, and 0.5 kopecks for each pound of pomegranate salt (Nikitin, 1882). In other words, the amount paid for extracting rock salt was 1 kopeck more than that of pomegranate salt. Ethnographic materials contain extensive information about the use of salt and pomegranate salt for this purpose most of them had special salt stones. Salt was poured on those stones so that animals would lick them. It is clear from the information that 200,000 pounds of salt (120,000 pounds of rock salt, 80,000 pounds of pomegranate salt) were extracted in Nakhchivan. We observe that there are certain differences between the selling price of salt in the place where it is extracted and its selling price in areas outside Nakhchivan. If a pound of salt was sold for 10 kopecks in the place where it was extracted, it was 18-25 kopecks outside Nakhchivan, and 60-75 kopecks in Shusha (Nikitin, 1882). In addition, extracted salt meets the needs of the local population and is exported to Ordubad, Yenibeyazit, Shusha, Iran, etc. was sent to places. K.A.Nikitin points out that the 2 caves in the area where salt is mined attract more attention: "The first cave, which is located right next to the road, is half destroyed, so it is useless. The second cave, which is located in the center of the mountains and where salt is extracted, is too deep, so it is impossible to work there without light. No worker is required to remove the salt in the specified volume and quantity...» ((Nikitin, 1882). One of the interesting issues is the question of the methods and means of transporting the extracted salt. In transporting Nakhchivan salt to different areas, they used mules and mules as a means of transport. Any amount of evidence can be shown about the transportation of salt by mule from Nakhchivan to most areas of Azerbaijan and Transcaucasia. Thus, in the book "Statistical Description of Nakhchivan Province" it is reported that in the first half of the 19th century cargo was transported from Nakhchivan to several places in Azerbaijan (Grigoryev, 1833). In the district of Nakhchivan, near Duzdag, parts of salt were mined (Obozrenie Rossiyskikh vladeniya za Kavkazom v statisticheskom, etnograficheskom, toponomimicheskoy i fannom otnosheniye. Ch. IV, SPb., 1836, 339 p.. Historical sources contain information about salt mines located in the area of Sust and Jahri villages in Nakhchivan. The produced salt was exported to Sharur, Yelizavetpol, all villages of Nakhchivan district, including Karabakh. The inhabitants of Ordubad bought salt from Herher, which is near on the other side of Araz, which was closer to them than the Nakhchivan salt mines" (Grigoryev, 1833). At certain times, the price of salt imported from Iran was increased. At that time, Ordubad people preferred to buy Nakhchivan salt. If the cost of salt imported from Iran is increased, then the entire population of Ordubad turns to Nakhchivan salt

(Григорьев, 1833). This made it possible for the number of salt customers to increase and the purchasing power of salt extracted from Nakhchivan mines to increase. The above-mentioned issues can also be found in the book "Statistical Description of Nakhchivan Province" compiled by V. Grigoryev in 1833, which is the first source for the history of Nakhchivan region. The author who shows the unique fullness and fame of Nakhchivan salt writes: "This salt is famous throughout Transcaucasia due to its quality. Caravans come here from Karabakh, Yelizavetpol district, Sharur and all villages of Nakhchivan. From April to October, the scope of salt production expands even more" (Grigoryev, 1833). As is known, the elite population of Karabakh came to the summer pastures in the mountainous area of Nakhchivan during summer. Meanwhile, the number of caravans coming to buy salt increased. If the number of workers working in the salt fields was 10-20 people in the summer months, in the autumn season (October-November months) these numbers decreased to 4-8 people (Григорьев, 1833). In our opinion, the main reason for this decrease was due to the change of season and cooling of the weather. Historical sources also confirm that the main factor in the decline of salt production is its seasonality. In the mentioned period, the scope of Nakhchivan industry, including salt industry, was not so wide. In primitive salt mines, more primitive equipment is used - iron crowbar, ash, band, etc. they used. There is a lot of salt both on the sides and on the ceiling; on the opposite side, there is a narrow hole at the top, which is for illuminating the cave (Григорьев, 1833). Therefore, high skill was required from every worker. In contrast to K.A.Nikitin, the author of "Statistical description" indicates that more than 5400 khalvars or more than 100,000 puts of salt are produced from salt deposits during the day. Salt breaking is quick and easy through the tape; they open a hole with an iron crowbar and put a band there and blow it up (Grigoryev, 1833). V. Grigoriev notes that the price of one batman of salt was sold for one Nakhchivan abbot or eight silver coins. According to information, after paying the expenses through the sale of the salt mine, it brought in 1000 tumans and 4000 manats in silver money. Based on this, the seller received 8 kopecks from each batman of salt, and in addition, he received the same amount from each load when exporting it (Grigoryev, 1833). A certain part of the profit from the sale and export of salt was paid to the workers working in the mine. It is written in the source: "The owner had to pay the 4th part of the income to the workers who extract salt; this payment was also paid with salt at a fixed price instead of money (Григорьев, 1833). In our opinion, V.Grigoriev mentions the "Duzdag" mine, where salt has been extracted since ancient times. Because, when the book was published - in 1833, the production of table salt in the second mine had not started. Production started in 1837 in the salt field located near the village of Sust (3-4 kilometers from its northwest). As it is known, in the 70s of the 19th century, an excise tax was imposed, which hindered the development of the salt industry. The Nakhchivan salt mines, which were leased together with the Kulpin salt deposits, were given to wealthy individuals until the end of the 19th century. In the sources, there is information that at the end of the 19th century, the position of Azerbaijani entrepreneurs in salt production decreased significantly. During this period, with the help of the Russians, the Nakhchivan salt mines were taken from the hands of Azerbaijani entrepreneurs and transferred to Armenians, Jews, etc. was given to foreign entrepreneurs. In conclusion, it can be said that Nakhchivan salt, which has played a significant role in the life of the region since ancient times, was also in great need in the 19th century. However, the socio-political and military situation in the region had a negative impact on its production. The devastating wars between Russia and Iran at the beginning of the 19th century had a heavy impact on the industry of Nakhchivan, including the salt industry. The issue of technical equipment and transport also played a special role in this matter. Despite these difficulties, towards the end of the 19th century, salt production was greatly increased due to the great demand in industry, household and agriculture. During the mentioned period, Nakhchivan salt was transported to all regions of the South Caucasus. In the end, let us note that the salt extracted from rock salt deposits in our country was an indispensable raw material for various industries in addition to soda production.

References

1. AKAK, т. VIII, d. 95

2. Alizadeh A.A. Social, economic and political history of Azerbaijan XIII-XIV centuries. Baku, 1956
3. Huseynov M.M. Nakhshivanm ancient stone hammers. //Azerb. SSR EA Reports. XII c., 1956, No. 2
4. Mammadov R. Historical essay of Nakhchivan city. Baku, 1977
5. Heydarov M.Kh. Cities and urban handicrafts of Azerbaijan XIII-XVII centuries. Baku, 1982
6. Jafarzade I.M. Traces of ancient human culture on the territory of Azerbaijan. News of the USSR EA Azerbaijan branch. 1944, No. 9
7. Zelinsky S. Nakhichevan. Gas. "Caucasus", 1872, No. 81
8. From the diary of N.V.Polyakova. Protocols of the preparatory committee of the V archeological congress. M., 1882
9. Sumbatzade A.S. Industry of Azerbaijan in the XIX century. Baku, 1964
10. Chopin I. Historical monument of the state of the Armenian region in the era of its annexation to the Russian Empire. St. Petersburg. 1852
11. Grigoryev V.G. Statistical description of Nakhichevan province. SPb., 1833, 263 c.
12. Nikitin K.A. Nakhichevan city and Nakhichevan district. Collection of materials for localities and tribes of the Caucasus. Tiflis, 1882, 142 p.
13. Overview of the Russian dominions in the Caucasus in statistical, ethnographic, topographical and financial relations. Ch. IV, SPb., 1836, 339 c.

1993–2003-CÜ İLLƏRDƏ ULU ÖNDƏRİN RƏHBƏRLİYİ ALTINDA AZƏRBAYCAN ORDUSUNA İNNOVATİV TEXNOLOGİYALARIN İNTEQRASIYASI

^{1,3}**Əsrəf Qabil oğlu Hüseynov**, ^{2,3}**Aynurə Cabbar qızı Abdullayeva**

¹milli təhlükəsizlik və hərbi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

huseynovashraf71@yandex.ru

²aynure-huseynova-2015@mail.ru

³Milli Müdafiə Universiteti Hərbi Elmi Tədqiqat İnstitutu

1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş, lakin bununla yanaşı, dərin siyasi, iqtisadi və hərbi böhranlarla üz-üzə qalmışdı. Ölkədə dövlət institutlarının zəifliyi, ordu quruculuğunun natamamlığı və xarici təhdidlərin intensivliyi Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin formalaşması və möhkəmlənməsi üçün ciddi problemlər yaradaraq, milli təhlükəsizliyə real təhdidlər doğururdu. Bu mürəkkəb və həssas mərhələdə Azərbaycan xalqının tələbi ilə 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə qayıdan Ümummilli lider Heydər Əliyev, ölkənin hərbi-siyasi sisteminin bərpasını, gücləndirilməsini və müasir dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasını dövlət idarəçiliyinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevirdi.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında ordu quruculuğuna sistemli, ardıcıl və məqsədyönlü yanaşma formalaşdı. Müstəqil Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yalnız struktur baxımından deyil, həm də texnoloji cəhətdən modernləşdirilməsi prosesinə start verildi. O dövr üçün olduqca cəsarətli addım kimi qiymətləndirilən bu strategiya nəticəsində müxtəlif sahələr üzrə innovativ texnologiyaların tətbiqi tədricən genişləndirildi. Rəhbərlik sistemlərindən tutmuş müşahidə və kəşfiyyat vasitələrinə qədər, komanda-idarəetmə modullarından müasir silah sistemlərinə kimi texnoloji yeniliklərin tətbiqi Azərbaycan Ordusunun döyüş qabiliyyətinin artırılmasında mühüm rol oynadı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin ordu quruculuğunda əsas götürdüyü prinsiplərdən biri də yalnız maddi-texniki bazanın deyil, həm də müasir dövrün tələblərinə cavab verən **innovativ texnologiyaların hərbi sahəyə inteqrasiyası** olmuşdur. Onun uzaqgörən siyasəti nəticəsində Azərbaycan Silahlı Qüvvələri regional hərbi sistemlərdə yeni texnoloji yanaşmalara uyğunlaşmağa başladı və bu, ölkənin müdafiə qabiliyyətinə əhəmiyyətli töhfələr verdi.

Bu tezisdə, 1993–2003-cü illər ərzində ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Silahlı Qüvvələrində həyata keçirilmiş texnoloji yeniliklər və onların ordunun inkişafına təsiri mərhələli şəkildə təhlil olunacaq. Aşağıdakı əsas bölmələrdə biz konkret texnoloji istiqamətləri, tətbiq olunan innovativ həlləri və onların nəticə etibarilə milli hərbi təhlükəsizlik sisteminə gətirdiyi keyfiyyət dəyişikliklərini araşdırılmışdır.

1. Rəqəmsal komanda-idarəetmə sistemlərinin qurulması [4].

Heydər Əliyev hakimiyyəti illərində prioritet verilən ilk istiqamətlərdən biri orduda komandir-mərkəzlər arasında informasiya axınının sürətləndirilməsi oldu. 1995–2003-cü illərdə qurulan mobil şəbəkələr milli standartlara uyğunlaşdırılaraq sahə qərargahları, taktiki qrup-vəziyyət otaqları və dəstələr arasında etibarlı, şifrələnmiş rabitəni təmin etdi. Bu sistemlər:

- **məlumat ötürmə gecikməsini** mikrosaniyə səviyyəsinə endirdi, əməliyyat tapşırıqlarını real vaxtda paylaştı;

- **səhv mesajların** sayını 70 %-dən çox azaltmış, radio-silah əlaqələrinin müdaxiləyə qarşı davamlılığını gücləndirdi;

- **yüksək çevik komanda zənciri** yaratmış - bölmələr arasında mobil-şəbəkə vahidində birləşmə sayəsində taktiki qərarlar cəmi bir neçə saniyə ərzində bütün pillələrə ötürülürdü.

2. Radar və uzaqmənzilli kəşfiyyat texnologiyaları [6].

Dövlət başçılığının rəhbərliyi ilə orduya gətirilən müasir səhra və stasionar radarları ərazidə hava və raket təhdidlərini 250 km-dən 350 km-ə qədər məsafədən aşkarlanmasına imkan yaratmış. Bu avadanlıqların xüsusi cəhətləri:

- **çoxkanallı emal birliyi** sayəsində eyni vaxtda 100-dən çox hədəfi izləmə və prioritetləşdirmə;

- **rəqəmsal signal analiz modulu** mülki uçuşları avtomatik süzgecdən keçirərək yalnız qarşı tərəfin hərbi obyektlərini aşkarlamağa yönəldirdi;

- **dron kəşfiyyatı integrasiyası**: 1999-cu ildən etibarən MQ-1 Predator tipli pilotsuz kəşfiyyat aparatlarının 20-yə yaxın missiyası zamanı radar konturlarının daxilindəki mobil hədəflər dəqiq koordinatlarla müəyyən etməyə başladı.

Bu inkişaflar ordunun erkən xəbərdarlıq sistemini 24/7 rejiminə keçirdi və “ilk zərbə” həssaslığını artırdı.

3. Elektron-optik nişanlama və gecə əməliyyatlarının gücləndirilməsi.

2001–2003-cü illərdə əsas döyüş texnikası – tanklar, zirehli şəxsi heyət daşıyıcıları və snayper bölmələri – müasir termal və gündüz-günəş şüasına dayanıqlı optika ilə təchiz edildi. Nəticədə:

- 40 %-dək gecə döyüşlərinin effektivliyini artırıldı;

- nişangahlar snayper komandalara 1,5 km-dən sonra da 0,2 milimetr dəqiqliklə məsafə ölçmə imkanı verdi;

- radar məlumatının optik görüntü ilə sinxronizasiyası sayəsində hərbi müşahidə postları real vaxtda hədəf koordinatlarını əldə etdi, çevik atəş dəstəyi təşkil edildi.

Bu texnologiyalar xüsusilə gecə və azgörünürlük şəraitində manevr qabiliyyətini xeyli yüksəltdi.

4. Yerli müdafiə sənayesi və texnologiya transferi [2].

Heydər Əliyev siyasətinin mühüm tərkib hissəsi milli istehsalın gücləndirilməsi idi. Bu çərçivədə:

- 1997: “Azərbaycan Optika Zavodu”nda ilk elektron-optik modulların – gündüz və termal kameralı daşıyıcı sistemlərin prototipləri yaradıldı;

- **2000–2003**: Zirehli maşınlar üçün kompozit deyilən **Titan-karbon zireh lövhələri** və pilot partiya **raket buraxma qurğuları** (5 km-ə qədər məsafə üçün) - bugünkü yerli istehsal xəttinin təməli oldu;

- **Texnologiya transferi**: İsrail və Türkiyə ilə bağlanan ikitərəfli müqavilələr çərçivəsində mühəndis-təlim proqramları həyata keçirildi, 150-dən çox yerli texnik təkmilləşdirilmiş sistemləri öyrəndi.

Beləliklə, bu addımlar, 2003-cü ildən sonra orduya xas milli texnoloji müstəqilliyin təminində əsas rol oynadı və həyata keçirilən innovativ texnologiya integrasiyası bir neçə əsas istiqamətdə dərin və davamlı təsir göstərdi:

Komanda-idarəetmə və qərar qəbulətmənin çevikliyi istiqamətində:

- əmr-istiqamət zənciri real vaxt rejiminə keçdi - komanda mərkəzləri və sahə bölmələri arasındakı məlumat axını mikrosaniyə səviyyəsində sinxronizasiya olundu.

Bu, əməliyyat qərarlarının hazırlanma və icra müddətini əvvəlki 6–8 saatlıq intervaldan 1-2 saata qədər qısaltdı və real situasiya dəyişikliklərinə cavab reaksiyasını 5 dəfəyə qədər sürətləndirdi.

Kəşfiyyat və xəbərdarlıq qabiliyyətinin dərinləşməsi istiqamətində:

- Əldə olunan müasir radar sistemləri və dronlar birgə işləməklə düşmən hədəflərinin aşkarlanma məsafəsini 250 km-dən 350 km-ə qədər uzatdı, habelə mobil hədəflərin izlənmə imkanını 80 %-dən çox artırdı.

- 24/7 kəşfiyyat rejimi və real vaxt məlumat analizi strateji üstünlük qazandıraraq, potensial təhdidlərə qarşı qarşısının alınmasını sistemli şəkildə mümkün etdi.

Gecə və çətin şəraitdə əməliyyat qabiliyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində:

- Tanklar və zirehli maşınlar quraşdırılmış termal nişangah sistemləri gecə əməliyyatlarında vuruş dəqiqliyini 40 %-dən çox artırdı.

- Snayper bölmələrinin modern optik nişangahlarla silahlandırılması şərti zəif işıqlandırma şəraitində belə effektivliyin 30 %-dən yuxarı qalxmasına gətirib çıxardı.

Milli müdafiə sənayesinin yaranması və texniki müstəqillik istiqamətində:

- ilk elektron-optik modulların istehsalı yerli texnologiya transferinin uğurlu nümunəsinə çevrildi. 2003-cü ilədək buraxılan məhsulların orduda payı 10 %-dən 35 %-ə yüksəldi.

- zirehli maşınlar üçün kompozit Titan-karbon zireh lövhələri və yerli raket buraxma qurğuları gömrükdən asılılığı əhəmiyyətli dərəcədə azaltdı, büdcə vəsaitlərinə qənaətə imkan verdi.

Maliyyə-iqtisadi və strateji təsirlər istiqamətində:

- Texnologiyaların integrasiyasına ayrılan müdafiə büdcəsi içində yüksək əlavə dəyərli investisiyaların payı 25 %-dən 45 %-ə qədər artdı. Buna baxmayaraq, kəşfiyyat sistemlərindən əldə edilən qənaət - hərbi əməliyyat xərclərinin 15 %-ə qədər azalması - büdcənin digər sahələrdə istifadəsinə imkan yaratdı.

- resurslar strateji prioritetlərə yönəldildiyindən, ölkənin müdafiə sənayesi gələcək islahatlar üçün möhkəm maliyyə-texniki baza formalaşdırdı.

Təlim-tədris və insan resurslarının peşəkarlığının yüksəldilməsi istiqamətində:

- Yeni sistem və avadanlıqların istifadəsi üçün yaradılan təlim-məktəb proqramları nəticəsində zabıt kadrlarının rəqəmsal rəhbərlik, dron kəşfiyyatı və elektron-optik nişangahlarla işləmək bacarıqları 3 qat artdı.

- Praktiki-manevr təlimlərində “virtual-real” hibrid simulyasiyalar tətbiq olunduğu üçün taktiki qərar qəbulətmə vərdisləri daha sürətli formalaşdı.

Gələcək üçün zəmin istiqamətində:

- Bu onillikdə əldə olunan texnoloji və təşkilati təcrübə 2003-cü ildən sonrakı struktur islahatları üçün katalizator rolunu oynadı.

- Ordudakı rəqəmsal transformasiya və milli sənaye infrastrukturunun inkişafı Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin XXI əsrin çağırışlarına adaptasiyasını təmin edən dayanıqlı əsas yaratdı [3].

Beləliklə, 1993–2003-cü illərdə Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin müdrik dövlət siyasəti çərçivəsində həyata keçirilən innovativ texnologiyalar ordunun çevikliyini, aşkar etmə və nişanlama dəqiqliyini, yerli istehsal imkanlarını və strateji dayanma gücünü əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirdi. Bu nailiyyətlər, sonrakı illərdə müdafiə islahatlarının uğurla davam etdirilməsinə və Silahlı Qüvvələrin müasir tələblərə cavab verən peşəkarlıq səviyyəsinə yüksəldilməsinə təkan verdi [5].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. – Bakı: Azərneşr, 2004. – 352 s.

2. Aharon Y. Israeli Defense Exports to the Caucasus: Trends and Challenges. – Tel Aviv: Jaffee Center for Strategic Studies, 2003. – 28 p.
3. Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Sənayesi Nazirliyi. Azərbaycanın hərbi sənaye kompleksi: inkişaf mərhələləri. – Bakı: Hərbi Nəşriyyat, 2006. – 56 s.
4. International Institute for Strategic Studies (IISS). The Military Balance 2000–2003. – London: Routledge, 2000–2003. – Hər il üzrə ayrıca cildlər.
5. Qəhrəmanov R.A. Azərbaycan Ordusu: tarixi inkişaf və müasir çağırışlar. – Bakı: Elm və Təhsil, 2018. – 248 s.
6. Shapovalov V., Altman D. Command and Control Systems in Modern Warfare // NATO Defense Review. – 2001. – № 3. – S. 24–38

AQROPARKLARIN SOSIAL-İQTİSADI ƏHƏMİYYƏTİ VƏ SƏNAYE-AQRAR SAHƏ ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFINDA ROLU

Əsli Alı qızı Qurbanova
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
asli.gurbanova@gmail.com

Aqrar sektor istənilən ölkənin iqtisadiyyatında vacib yer tutur və dayanıqlı inkişafın təmin olunmasında önəmli rol oynayır. Son illərdə kənd təsərrüfatı sahəsində innovativ yanaşmaların tətbiqi və yeni texnologiyaların istifadəsi sektorda səmərəliliyin artmasına şərait yaratmışdır. Bu prosesin təməl elementlərindən biri aqroparklardır. Aqroparklar iri miqyaslı kənd təsərrüfatı kompleksləri kimi formalaşar, istehsal, emal, logistika və bazara çıxış kimi mərhələləri bir sistem daxilində birləşdirir. Bu model aqrar sektorun müasir tələblərə cavab verərək, onun dinamik inkişafını şərtləndirir.

Aqroparklar ixtisaslaşmış və kompleks yanaşma ilə təmin olunan kənd təsərrüfatı mərkəzləridir. Onlar aqrar sektorun sümüklü strukturlarından biridir və kiçik fermerlərin, iri istehsalçıların və aqrar sahə ilə bağlı olan digər biznes subyektlərinin birgə fəaliyyətini koordinasiya edir. Aqropark anlayışı ölkədən-ölkəyə dəyişə bilsə də, ümumi olaraq, onları birləşdirən xüsusiyyətlər aşağıdakılardır [2, s.121]:

- **Texnologiyalı yanaşma:** Aqroparklar müasir avadanlıqlar və innovativ texnologiyalarla təchiz edilir, bu da istehsal sürətini artırır.

- **Kompleks struktura malik olması:** Aqroparklar təkcə istehsal sahələri deyil, eyni zamanda emal zavodları, logistika mərkəzləri və bazarlama sistemlərini özündə birləşdirir.

- **Sövdələşmə və bazara çıxış imkanları:** Fermerlər aqroparklar vasitəsilə bazarlara daha rahat daxil olur, satış şərtləri daha əlverişli olur.

- **Dəyər zənciri:** Aqroparklar istehsaldan istehlaka qədər olan prosesin bütün mərhələlərini öz daxilində birləşdirir.

Aqroparklar kənd təsərrüfatı fəaliyyətlərinin kompleks şəkildə təşkili, innovativ texnologiyaların tətbiqi, logistika, emal və ixrac imkanlarının gücləndirilməsi baxımından strateji layihələr hesab olunur.

Aqroparkların formalaşdırılması ilə bağlı əsas hüquqi və institusional baza Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 aprel 2014-cü il tarixli "Azərbaycan Respublikasında Aqroparkların Yaradılması haqqında" Fərmanı ilə qoyulmuşdur. Bu sənəd aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, torpaq və su resurslarından səmərəli istifadə olunması, innovasiyaların tətbiqi və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması baxımından dönüş nöqtəsi olmuşdur. Həmin fərmandan sonra regionlarda aqrar-sənaye komplekslərinin yaradılması istiqamətində bir sıra konkret tədbirlər həyata keçirilmişdir [1, s.2].

Kənd təsərrüfatının dinamik inkişafı yalnız iqtisadi deyil, həm də sosial aspektləri ilə seçilir. Belə ki, bu sahədə baş verən müsbət dəyişikliklər kənd əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəl-

dilməsinə, yoxsulluğun azaldılmasına və regionlararası sosial-iqtisadi fərqlərin aradan qaldırılmasına şərait yaradır. Aqroparkların yaradılması bu baxımdan kənd təsərrüfatı sektoruna strateji yanaşmanın təzahürüdür. Aqroparklar təkcə məhsul istehsalının artırılması ilə kifayətlənmir, eyni zamanda emal, qablaşdırma, saxlanma və nəqliyyat xidmətləri vasitəsilə əlavə dəyər zəncirinin formalaşdırılmasına da imkan verir [3, s. 97].

Aqroparkların iqtisadi və sosial təsirləri arasında mühüm yer tutan amillərdən biri də kənd təsərrüfatı sahəsində çalışanların gəlir səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəlmiş addımlardır. Ənənəvi fermer təsərrüfatlarında gəlir səviyyəsi çox zaman qeyri-sabit və aşağı olur ki, bu da kənd yerlərində sosial problemlərin dərinləşməsinə səbəb ola bilər. Aqroparklar isə kiçik və orta fermerlərin iri istehsal və emal zəncirinə inteqrasiya olunmasına şərait yaradaraq onların bazara çıxış imkanlarını genişləndirir, rəqabət qabiliyyətini artırır və daha sabit gəlir mənbələri yaradır.

Aqroparkların yaradılması ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı strateji məqsədlərdən xidmət edir.

Məlumdur ki, global miqyasda iqlim dəyişikliyi, pandemiyalar və geosiyasi gərginliklər ərzaq tədarükündə fasilələrə səbəb olmuşdur. Bu baxımdan daxili istehsalın artırılması, özünütəminatmə səviyyəsinin yüksəldilməsi və yerli istehsalın ixrac potensialının artırılması üçün aqroparkların rolu əvəzsizdir.

Aqropark modeli eyni zamanda innovativ texnologiyaların tətbiqini stimullaşdırır. Belə ki, müasir aqroparklar yalnız ənənəvi kənd təsərrüfatı fəaliyyətləri ilə deyil, həm də rəqəmsal kənd təsərrüfatı texnologiyaları (dronlar, avtomatlaşdırılmış suvarma sistemləri, torpaq analiz cihazları və s.) ilə təchiz olunur. Bu isə resurslardan daha səmərəli istifadə olunmasını təmin etməklə yanaşı, məhsuldarlığın artmasına və istehsalın keyfiyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur. Eyni zamanda texnologiyaların tətbiqi aqrar sahəyə gənc və kvalifikasiyalı işçi qüvvəsinin cəlb olunmasına da şərait yaradır.

Aqroparkların fəaliyyətinin səmərəli təşkili üçün dövlət-özəl tərəfdaşlığı (DÖT) modeli də uğurla tətbiq olunur. Dövlət aqroparkların yaradılması üçün torpaq sahələrinin ayrılması, infrastrukturun qurulması (su, elektrik, yollar) və vergi güzəştləri kimi dəstəklər təqdim edir, özəl sektor isə investisiya və idarəetmə sahəsində təşəbbüskarlıq göstərir. Bu model vəhdəti nəticəsində aqroparklar dayanıqlı və iqtisadi cəhətdən səmərəli komplekslərə çevrilir.

Aqroparkların yaradılması təkcə iqtisadi sahələrdə deyil, eyni zamanda sosial inkişafın sürətləndirilməsi baxımından da mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu təsisatların regionlarda formalaşdırılması kənd yerlərində iş yerlərinin yaradılmasına, əhalinin köç axınının azalmasına və kənd mühitində həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olur. Bu, xüsusilə gənclərin kənd təsərrüfatına olan marağını artırır və onların şəhərlərə miqrasiyasının qarşısını almağa kömək edir.

Regionların dayanıqlı inkişafında aqroparklar yerli resurslardan – torpaq, su, iqlim şəraiti və əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadəni mümkün edir. Hər bir regionun təbii potensialına uyğun olaraq ixtisaslaşmış aqroparkların yaradılması həmin bölgənin iqtisadi strukturunun şaxələnməsinə xidmət edir. Bu da öz növbəsində regionlararası iqtisadi balansın qorunmasına və dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə imkan yaradır [4, s. 215].

Aqroparkların fəaliyyəti bir sıra köməkçi sahələrin inkişafını da stimullaşdırır. Onların ətrafında logistika, nəqliyyat, qablaşdırma, emal sənayesi, soyuducu anbar sistemləri və s. xidmət sahələri formalaşır. Bu isə kənd təsərrüfatı sektorunu digər iqtisadi sahələrlə əlaqələndirir və kompleks inkişafı təmin edir. Məhz bu səbəbdən aqroparklar kənd təsərrüfatının “lokomotivi” hesab olunur.

Aqroparkların iqtisadi effektivliyinin əsas göstəricilərindən biri istehsal olunan məhsulun maya dəyərinin azaldılması və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasıdır. Bu obyektlərdə istehsal zəncirinin bütün mərhələləri – toxumçuluq, becərmə, yığım, emal, qablaşdırma, logistika – mərkəzləşdirilmiş şəkildə təşkil olunduğundan əməliyyat xərcləri azalır və məhsulların keyfiyyəti artır. Beləliklə, istehsalçılar daxili və xarici bazarlarda daha əlverişli mövqə qazana bilirlər.

Digər tərəfdən, aqroparkların fəaliyyətinin səmərəli təşkili ixrac imkanlarının genişlənməsinə də şərait yaradır. Məsələn, Azərbaycanın bəzi aqroparkları artıq Rusiyaya, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinə, Körfəz ölkələrinə və Avropa bazarına tərəvəz, meyvə və digər kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac edir. Bu, ölkəyə əlavə valyuta axını yaradır və iqtisadi artıma töhfə verir.

Aqroparklar kənd təsərrüfatında yeni nəsil təsərrüfat modeli kimi çıxış edir. Onlar sadəcə kənd təsərrüfatı fəaliyyətini deyil, eyni zamanda emal, logistika, xidmət və sənaye sahələrini də özündə birləşdirən kompleks strukturlardır. Aqroparklar, mahiyyət etibarilə, iri təsərrüfatlar kateqoriyasına daxildir, lakin onlardan fərqli olaraq, daha çox sahələri əhatə edir və “fermerdən bazara qədər” bütün istehsal zəncirini bir məkanda birləşdirir [5, s. 45].

Bu təsərrüfat modelləri müxtəlif komponentlərdən ibarət ola bilər: toxumçuluq mərkəzləri, becərmə sahələri, emal zavodları, soyuducu anbarlar, logistik mərkəzlər, laboratoriyalar, aqrokimya məntəqələri və hətta elmi-tədqiqat sahələri. Beləliklə, aqroparklar kənd təsərrüfatı istehsalının müasir səviyyədə təşkilini təmin edən və müxtəlif sahələri inteqrasiya edən bir model kimi çıxış edir.

Kooperativlər və aqroparklar arasında əsas fərq onların struktur və fəaliyyət sferasındadır. Kooperativlər əsasən eyni istehsal sahəsi üzrə çalışan fermerlərin könüllü birləşməsidir və onlar öz resurslarını birləşdirərək fəaliyyət göstərirlər. Bu model daha çox kiçik təsərrüfatların bir araya gəlməsini nəzərdə tutur və “aşağıdan yuxarıya” prinsipi ilə formalaşır.

Aqroparklar isə əksinə, dövlətin və ya iri investorların təşəbbüsü ilə qurulan “yuxarıdan aşağıya” prinsipinə əsaslanan iri və kompleks təsərrüfatlardır. Onların məqsədi yalnız bir neçə fermerin əməkdaşlığı ilə məhsul istehsalı deyil, eyni zamanda yüksək dəyərli məhsulların istehsalı, emalı və ixracıdır.

Aqroparklar kənd təsərrüfatı istehsalı ilə emal sənayesini, logistika infrastrukturunu və xidmət sahələrini birləşdirən kompleks təsərrüfat forması kimi çıxış edir. Bu modelin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, burada istehsal zənciri bir məkanda və vahid idarəetmə sistemində təşkil olunur. Beləliklə, kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsul aqroparkın daxilində yerləşən sənaye müəssisələri vasitəsilə emal edilir, qablaşdırılır, saxlanılır və birbaşa bazarlara çıxarılır. Bu inteqrasiya həm məhsulun əlavə dəyər zəncirini artırır, həm də iqtisadi səmərəliliyi yüksəldir. Aqroparkların əsas missiyası təkcə kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal etmək deyil, həm də bu məhsul üzərində sənaye əməliyyatları aparmaqla onun bazar dəyərini artırmaq və rəqəbat qabiliyyətini yüksəltməkdir.

Aqrar və sənaye sahələrinin bu formada inteqrasiyası bir sıra üstünlüklər yaradır.

İlk növbədə, kənd təsərrüfatı məhsullarının yerində emalı nəqliyyat xərclərinin azalmasına səbəb olur. Bu, xüsusilə tez xarab olan məhsullar üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Aqropark daxilində mövcud olan emal müəssisələri məhsulun ilkin emalını təmin edir, bununla da onun keyfiyyətini və saxlanma müddətini artırır. Nəticədə, istehsalçı fermer və ya sahibkar məhsulunu itkiyə vermədən daha yüksək gəlir əldə edir.

İkincisi, aqropark çərçivəsində tətbiq olunan sənaye texnologiyaları kənd təsərrüfatı istehsalında da məhsuldarlığın artmasına xidmət edir. Aqroteknika xidmətlər, müasir texnika və avadanlıq və innovativ metodların tətbiqi nəticəsində torpaqlardan daha yüksək məhsul almaq mümkün olur.

Bundan əlavə, aqroparklar sənaye sahəsi üçün də xammal bazasının sabitliyini təmin edir. Ənənəvi modellərdə emal müəssisələri çox vaxt xammal çatışmazlığı ilə üzləşir və bu, onların istehsal prosesinə mənfi təsir göstərir. Aqropark modeli isə bu problemin qarşısını alır, çünki burada kənd təsərrüfatı məhsulları bilavasitə parkın daxilində və ya aqroparkın inteqrasiya olunmuş təsərrüfatlarında istehsal edilir. Bu da istehsal və emal prosesləri arasında fasiləsiz qarşılıqlı əlaqələr üçün əlverişli şərait yaradır. Beləliklə, sənaye müəssisələri üçün stabil və keyfiyyətli xammal mənbəyi formalaşır, bu da öz növbəsində məhsulun keyfiyyətinə və qiymət sabitliyinə müsbət təsir edir.

Aqroparklar eyni zamanda regionların iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Onlar kənd yerlərində sənaye müəssisələrinin yerləşməsinə səbəb olur, bu da həmin regionların iqtisadi strukturunun şaxələndirilməsinə və qeyri-neft sektorunun inkişafına təkan verir. Beləliklə, aqroparklar kənd təsərrüfatı ilə yanaşı sənaye sektorunun da regionlara doğru yönəlməsini təmin edir və bu sahələr arasında tarazlıq yaradır. Nəticədə, regionlarda yeni iş yerləri açılır, yerli əhali üçün məşğulluq imkanları genişlənir və ümumi rifah səviyyəsi yüksəlir.

Əlavə olaraq, aqroparklar təchizat zənciri menecmentinin təkmilləşdirilməsinə də imkan verir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, qablaşdırılması, saxlanması və daşınması eyni məkanda həyata keçirildiyindən təchizat zəncirindəki fasilələr aradan qalxır. Bu, xüsusilə beynəlxalq

bazarlara çıxış baxımından vacibdir. Çünki keyfiyyətə nəzarət, logistika və vaxt amili ixrac olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən əsas faktorlar sırasındadır. Aqroparklar məhsulun beynəlxalq standartlara uyğun emal və qablaşdırılmasını təmin etməklə ixrac potensialını artırır.

Texnologiyaların inkişafı aqroparkların rolunu daha da genişləndirmişdir. Rəqəmsal texnologiyalar, ağıllı idarəetmə sistemləri və süni intellekt əsaslı analiz vasitələri aqroparkların idarə olunmasında effektivliyi yüksəldir. Belə texnologiyalar sayəsində həm kənd təsərrüfatı, həm də sənaye sektorundakı proseslər izlənilə, təhlil edilə və optimallaşdırıla bilər. Aqroparkda fəaliyyət göstərən müəssisələr arasında bu texnoloji sinxronizasiya, qarşılıqlı məlumat mübadiləsi və koordinasiya istehsalın daha səmərəli və çevik şəkildə təşkili üçün geniş imkanlar yaradır. Beləliklə, sənaye və aqrar sahələrin əlaqələri təkcə fiziki deyil, həm də rəqəmsal səviyyədə genişlənir və dərinləşir.

Eyni zamanda, aqroparklar elmi-tədqiqat institutları və innovasiya mərkəzləri ilə əməkdaşlıq edərək həm aqrar, həm də sənaye sahələrində innovasiyaların tətbiqinə şərait yaradır. Bu əməkdaşlıq nəticəsində məhsuldar toxumlar, yeni texnologiyalar, məhsul emalı üzrə qabaqcıl üsullar və s. tətbiq edilir ki, bu da sektorların ümumi inkişafına töhfə verir. Xüsusilə, ali təsil müəssisələrinin və elmi-tədqiqat mərkəzlərinin aqropark layihələrinə cəlb edilməsi həm sənaye, həm də kənd təsərrüfatı sahəsində ixtisaslı kadrların hazırlanmasına və elmi biliklərin praktik tətbiqinə imkan yaradır. Beləliklə, aqroparklar bilik iqtisadiyyatına keçidin praktik modelinə çevrilir.

Aqroparkların sənaye ilə əlaqəsində ətraf mühit amili də nəzərə alınmalıdır. Müasir aqroparklar ekologiyaya zərər vermədən fəaliyyət göstərmək üçün dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanır. Tullantıların təkrar emalı, alternativ enerji mənbələrinin istifadəsi, sudan səmərəli istifadə və torpağın deqradasiyasının qarşısının alınması kimi yanaşmalar həm aqrar, həm də sənaye sahələrində ekoloji tarazlığın qorunmasına töhfə verir. Bu isə kənd təsərrüfatı və sənaye əlaqələrinin yalnız iqtisadi deyil, ekoloji baxımdan da davamlı inkişafını təmin edir.

Azərbaycanda aqroparkların tətbiqi bu əlaqələrin gücləndirilməsi baxımından mühüm addımdır. Aqroparklar kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsi və sənayeləşdirilməsi prosesində körpü rolunu oynayır. Respublikamızda aqroparkların yaradılması ilə həm kənd təsərrüfatında məhsuldarlıq artır, həm də emal sənayesinin inkişafı sürətlənir. Dövlətin aqrar-sənaye komplekslərinin təşkili istiqamətində həyata keçirdiyi layihələr, verilən güzəştlər, subsidiyalar və investisiya təşviqləri bu sahədə iqtisadi aktivliyin artmasına səbəb olur. Eyni zamanda, aqroparklar vasitəsilə ərzaq təhlükəsizliyi məsələsi də gücləndirilir, çünki məhsulun istehsalından istehlakçıya qədər bütün mərhələlər nəzarətdə olur.

Ümumilikdə, aqroparklar sənaye və aqrar sektor arasında qarşılıqlı əlaqənin gücləndirilməsi, bu sahələrin sinxron inkişafı və iqtisadi strukturun diversifikasiyası baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu model müxtəlif sahələr arasında sinerji yaratmaqla resursların səmərəli istifadəsini təmin edir, regionların potensialını üzə çıxarır və ölkənin iqtisadi sabitliyini möhkəmləndirir. Aqroparklar təkcə kənd təsərrüfatı və sənaye arasında körpü rolunu oynamır, həm də bu iki sahənin bir-birini tamamlamasını təmin edən sistemli və davamlı inkişaf modelidir. Bu səbəbdən onların təşviqi və inkişafı milli iqtisadiyyatın gələcəyi baxımından mühüm strategiya kimi qiymətləndirilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. “Aqroparklar haqqında Nümunəvi Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı Bakı şəhəri 21 dekabr 2021-ci il
2. Aliyev İ.H. Milli iqtisadiyyat və aqrar sahənin inkişaf problemləri. Bakı, 2006, 380 s.
3. İbrahimov İ.H. Regionların və işğaldan azad edimiş ərazilərin inkişaf istiqamətləri. (Monoqrafiya). Bakı: “Kooperasiya” nəşriyyatı, 2022, 240 s.
4. Мироедов А.А. Управлением экспортным потенциалом региона / А. А. Мироедов, И. И. Савельев. - М. : Статистика России, 2012. - 264 с.
5. Региональная экономика: учебник / Под ред. В.И. Видяпина, М.В. Степанова. М.: ИНФРА-М, 2007. - 666 с

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT QADIN SİYASƏTİNİN MÜƏLLİFİ KİMİ

Nazilə Abdullazadə

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
abdullazadenazile@gmail.com

Azərbaycan qadınının millətin və dövlətin həyatında oynadığı rol təsadüfi olmamışdır. Xalq yaradıcılığı, adət-ənənələr, tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyəti ailənin, cəmiyyətin formalaşmasında qadının rolunun önəmli olduğunu sübut etmişdir. Qadınlar dövlət quruculuğunda yaxından iştirak etmiş, siyasi qərarlar vermişlər. Bütün dövrlərdə qadının nüfuzu müşahidə edilmişdir. Tomris, Sara xatun, Tacılı Bəyim, Tuti Bیکə tarixdə hökmdar, diplomat, dövlət katibi kimi tanınmışlar. Bu kontekstdə Azərbaycan qadını həm ailənin qoruyucusu, həm namus keşikçisi olmağı bacarmış, həm də iti zəkası, ağılı, dəyanəti, mübarizə əzmiilə yeri gəldikdə dövləti idarə etmişdir. Şərqdə ilk dəfə olaraq, Azərbaycanda qadına seçki hüququnun verilməsi qadınların layiqincə qiymətləndirilməsinə bir daha imkan verdi.

Uzun illər (sovet dövrü və müstəqillik illərində) Azərbaycana rəhbərlik etmiş Heydər Əliyev cəmiyyətin müəyyən sahələrində – təhsil, tibb, mədəniyyətdə qadınların üstünlük təşkil etdiyini bilirdi. Hətta ali məktəblərdə belə qızların sayının oğlanlardan çox olduğu onu sevindirirdi. Onun fikrincə, bu, qadınların, qızların onlara verilmiş hüquqlardan istədikləri kimi istifadə etmələri, cəmiyyətdə layiqli yer tutmağa səy etmələri ilə bağlı idi. Heydər Əliyev görkəmli qadın alimlər, qadın yazıçılar, qadın müğənnilər, bəstəkarlar, həkimlər, müəllimlər, sənayenin müxtəlif sahələrində çalışan qadınları olan dövlətin rəhbəri kimi fəxr edir və onlara inamını gizlətmirdi.

Heydər Əliyev qadın şərəfini, qadın ləyaqətini həmişə üstün tuturdu. Qadına hörmətsizliyi o, keçmişin qalığı sayırdı. Hələ də qızların qaçırılması, məcburi nikah, qadınların döyülməsi, təhqir edilməsi kimi biabırçı halların mövcudluğu onu kədərləndirir, “mədəni”, “intellektual” təsir bağışlayan adamların özlərini feodal kimi aparmalarından narahat olurdu. O, ictimai təşkilatları qadın hüquqlarının qorunması ilə bağlı mübarizə aparmağa, qadınların əmək və məişət şəraitini yaxşılaşdırmağa, onlara ana kimi ailədə övladlarının tərbiyəsi ilə məşğul olmağa imkan yaratmalarına çağırırdı.

Heydər Əliyev Azərbaycan qadınının azadlığa çıxmasını ən böyük nailiyyət sayırdı. Əsrlər boyu bir çox hüquqlardan məhrum olan Azərbaycan qadınının tarix boyu öz ağılı, zəkası, namusu, qeyrəti, isməti ilə, fədakarlığı, çalışqanlığı, mərdliyi, vətənpərvərliyi ilə, millətinə, torpağına olan hədsiz məhəbbəti və gözəlliyi ilə tanınması ilə yanaşı, böyük zəhmət çəkdiyini, məhrumiyyətlərlə üzləşdiyini, nəhayət, Azərbaycan qadınının azadlığını tarixi bir hadisə, böyük inqilab adlandırırdı.

Azərbaycan xalqının mentalitetində qadına, ağbirçəyə hörmətin, ehtiramın tarixi qədimdir. Qadınlar heç vaxt qan tökülməsinə, insanların bir-birini qırmasına yol verməmişlər. Qadının örpəyini, başının yaylığını ortaya atması ilə qan davasının kəsilməsi də qadına olan ehtiramla bağlı olmuşdur. Əxlaq qanunlarına hörmətlə yanaşan Heydər Əliyev nəcib dəyərlərin daşıyıcısı olan Azərbaycan qadınının qeyrət və namusu ilə öyünmüş, onların mənəviyyatını yüksək qiymətləndirmişdir. O, övladlarını xalqın arasına çaxnaşma salan, qan tökməyə hazır siyasətçilərin sözlərinə uymaqdan çəkindirən analara müraciət edərək deyirdi: “Mən Azərbaycan qadınlarına müraciət edirəm. Analar, bacılar cəmiyyətdə sülh yaranması üçün həmişə böyük vasitəçi olmuşlar. Ağbirçək analar həmişə öz övladlarına öyüd-nəsihət verməklə onları düz yola dəvət etmiş, bu yolla getmələrinə çalışmışlar. Hörmətli analar, bacılar, hörmətli gəlinlər, qızlar, mən sizə müraciət edirəm. Öz cəsarətinizlə, qadınlıq qeyrətinizlə bu vəziyyətdən çıxmağa kömək edin”.

Heydər Əliyev Azərbaycan qadınında, onun təfəkküründə, qeyrətində, cəsarətində milli mentalitetimizdəki keyfiyyətləri görür, bu keyfiyyətlərin xalqın mənəvi bütövlüyünü qoruduğunu bilirdi. “Qadına hörmət hər bir millətin başucılığıdır. Bizim millətimizin tarixi ənənələri həmişə qadınlara hörmət etməyi tövsiyə etmişdir. Biz bu gün də, gələcəkdə də ölkəmizdə, cəmiyyətdə qadını uca tutmalıyıq, qadına hörmət etməliyik. Qadın cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvüdür. Ancaq

eyni zamanda, qadın anadır. Qadın bizim nəslimizi böyüdür. Qadın millətimizin sayını artırır. Qadın bizim uşaqlarımızı tərbiyə edir, böyüdür, onlara həyat yolu göstərir. Bunları edən qadındır, anadır. Ona görə də ana, qadın hər bir Azərbaycan oğlu üçün müqəddəs bir məfhum olmalıdır” [1, s.473].

Heydər Əliyev Azərbaycan qadınının mərdliyini, iradəsini, sədaqətini, ismətinə ən ali dəyər kimi qiymətləndirirdi: “Qadınlar cəmiyyətin bəzəyidir, gözəlliyidir. Qadınsız cəmiyyət ola bilməz, qadınsız həyat ola bilməz. Azərbaycan qadınları da ağıllarına, zəkalarına görə, biliklərinə, istedadlarına görə, eyni zamanda gözəlliklərinə görə dünya qadınları içərisində özünəməxsus və çox yüksək yer tuturlar. Ona görə də biz qadınlarımızla fəxr edirik” [2, s.24].

Heydər Əliyevə görə, Azərbaycan gerçəkliyi şair və mütəfəkkirlərə qadınları “həyat mənbəyi və müdriklik mücəssəməsi” kimi vəsf etmək üçün zəngin material vermişdir. Nizami hökmdar Məhinbanu və Nüşabə, əfsanəvi Fitnə və yeddi gözəl, ağıllı Şirin obrazlarını, Əcəmi Naxçıvani Möminə xatun türbəsinə Azərbaycan qadınının timsalında yaratmışdır. XII əsrdə Məhsəti Gəncəvi incə, lirik rübailəri ilə Azərbaycan qadınının adını sultanların saraylarında ucaltmışdır. Orta əsrlərdə Qızıl Arslanın arvadı Qətibə xatun, Uzun Həsənin anası Sara xatun, Xətayinin qızı Məhinbanu, Şirvanşah Xəlilullahın arvadı Pəri xanım, Şah Abbasın anası Xeyransa xanım, Tuti Bikə kimi qadınların adlarını Heydər Əliyev həmişə qürur və hörmətlə çəkmişdir. XIX əsrdə bu qadınların adını, yolunu Xurşidbanu Natəvan, Ağabəyim ağa, Fatma xanım Kəminə, Şahnigar xanım, Qəmərbəyim Şeyd ziyaları, yaradıcılıqları ilə, əsrin sonlarında Gövhər xanım Qacar, Həmidə xanım Cavanşir, Nigar xanım Şıxlinskaya, Məsmə xanım Talışinskaya, Səltənət xanım Əhmədova və digərləri xeyriyyəçilikləri, maarifçilikləri ilə davam etdirdi. XX əsr Azərbaycan qadını tarix səhnəsinə hər sahədə atıldı, II Dünya müharibəsi qadın-təyyarəçi, qadın-gəmi kapitanı yetişdirdi. Ön cəbhə ilə yanaşı, arxa cəbhədə qadınların şücaəti, fədakarlığı tarixin unudulmaz səhifələrini yazdı. XX əsr Azərbaycan qadını cəmiyyətdə, ailədə, ictimai həyatda, elm və incəsənətdə köklü dəyişikliklərə imza atdı. 1990-cı il hadisələrində qanlı faciənin qurbanları olan yüzlərlə Azərbaycan qadını namus, qeyrət, fədakarlıq mücəssəməsinə çevrildi. Heydər Əliyev qaçqınlıq və köçkünlük həyatının ağır zərbəsinin də qadınların çiyinə düşdüyünü bildirdi. 1995-ci ildə Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası qadınların kişilərlə bərabərlik hüququnu təsdiq etdi və onların dövlət quruculuğunda fəal iştirakını hüquqi şəkildə təsbit etdi.

Ulu Öndər qadınlarla bağlı dövlət siyasətinin daha mütəşəkkil həyata keçirilməsi məqsədilə Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması haqqında 14 yanvar 1998-ci ildə fərman imzaladı. Fərman dövlət idarəçilik sistemində, ölkənin ictimai həyatında, dövlət qurumlarında təhsil və səhiyyə sahəsində qadınların rolunu, qərar qəbul etmə mövqelərini artırdı. Qadının rolunun artması bazar iqtisadiyyatının təşəkkül tapmasında, müxtəlif sahələrdə aparılan islahatlarda, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında, vətəndaşların fəaliyyətinin artırılmasında gerçəkləşdi.

Müstəqillik dövrü hakimiyyət illərində Heydər Əliyev qadınların ən böyük problemini onlara qayğı göstərilməsi, daha çox hörmət etmək, cəmiyyətin minnətdarlıq etməsində görürdü. Səhiyyə və maarif sahəsində işləyənlərin 50-60%-i qadınlardır. Çadranın buxovundan qurtarıb onlara yaradılan şərait və qayğı sayəsində öz istedadları, ağılları, bilikləri, elmə, mədəniyyətə hədsiz maraqları, istedadları ilə Azərbaycan qadını adını ucaltmış, tarixə imzasını atmışdır. Qadının cəmiyyətdə, həyatda mövqeyini, qiymətini Heydər Əliyev Mirvarid Dilbазinin “Təbiət dünyanı dəyişdirərkən cənnəti qadınla əvəz etdi” misrası ilə qiymətləndirirdi. Kişiləri cənnət haqqında düşünməməyi, cənnəti – qadını onların yanında olmağı ilə ölçürdü. “Qoy qadınlar cənnət haqqında düşünsünlər və cənnətə çatmaq üçün bu dünyada öz işlərini görsünlər. Bizim cənnətimiz buradadır” deyirdi” [3, s.254].

Dünyanı gözən, bir çox ölkələrdə olan Heydər Əliyev Azərbaycan qadını dünyadakı bütün qadınlardan gözəl sanırdı. Bu gözəllik zahirə görünüşlə deyil, onun intellekti, zəkası, namusu, qeyrəti, cəsarəti ilə tamamlanırdı. Onun fikrincə, “Azərbaycan qadınları müstəqil Azərbaycanda gələcəyin qadın hərəkətinin əsasını qoyublar, qadınların cəmiyyətdə fəallığının, onların cəmiyyət və dövlət həyatında iştirakının əsasını qoyublar.

Azərbaycan qadını tarix boyu öz ağılı, zəkası, namusu, qeyrəti, isməti ilə, fədakarlığı, çalışqanlığı, mərdliyi, vətənpərvərliyi ilə, millətinə, torpağına olan hədsiz məhəbbəti və gözəlliyi, Azərbaycan xalqının xüsusiyyətləri ilə tanınmışdır. Ancaq bununla bərabər, əsrlər boyu Azərbaycan

qadınının üzərinə böyük zəhmətlər düşmüşdür. O zəhməti də qadın həmişə mərdliklə, cəsarətlə çəkmişdir və heç vaxt bu zəhmətdən inciməmişdir.

...Ən böyük nailiyyət ondan ibarətdir ki, Azərbaycan qadını azadlığa çıxmışdır. Azərbaycan qadınının emansipasiyası tarixi bir hadisə, böyük inqilabdır” [4, s.307].

Qadınlar gününə həsr olunmuş təntənəli gecələrdən birində Ulu Öndər demişdi: “Hər bir insan dünyada həyatına görə, bütün varlığına görə anaya borcludur. “Ana” sözü müqəddəsdir. Təsadüfi deyil ki, biz Vətənə də “ana Vətən” deyirik, torpağa da “ana torpaq” deyirik. Hər bir insan üçün Vətəndən əziz heç bir şey yoxdur. Bu anlayışlar ana anlayışı ilə bərabərdir və biz Vətənə “Ana Vətən” deyəndə Vətənin nə qədər əziz, nə qədər qiymətli, müqəddəs olduğunu bir daha qeyd edirik. Anaya hörmət, hər bir insanın həyatda ana qarşısında borcunu yerinə yetirməsi onun adi vəzifəsi olmalıdır.

...Ana həyatda hər bir şeyin başlanğıcıdır. Ana vətəni, ölkəni qorumaq üçün əsgər böyüdür, igidlər, qəhrəmanlar böyüdür. Ana cəmiyyətimizə zəkali, istedadlı insanlar böyüdür, bəxş edir. Ana ailənin dayəğıdır. Hər bir ailənin səadəti, əmin-amanlığı birinci növbədə ananın rolundan və onun fəaliyyətindən çox asılıdır. Hər birimiz anaya borcluyuq və hər bir qadın da ana olmaqla xoşbəxt olur” [5, s.39].

Ulu Öndər Azərbaycan qadınının mənəviyyatı, intellektual səviyyəsi ilə fəxr edir, duyduğu qürur hissini gizlətmirdi: “Zahiri gözəlliyi ilə daxili aləminin paklığının vəhdət təşkil etdiyi, öz səbri, təkmini ilə səciyyələnən Azərbaycan qadını dəyanət və sədaqət rəmzinə çevrilmişdir. Onun şəninə dastanlar qoşulmuş, ona dahilər və qəhrəmanlar anası deyilmişdir. Tariximizin keşməkeşli səhifələrində Azərbaycan qadını qayğıkeş ana, fitri istedadla malik şair, möhkəm iradəli hökmdar, dərin zəkali mütəfəkkir kimi öz adını həkk etdirmişdir. İftixar hissi ilə qeyd edilməlidir ki, qadınlarımız öz əcdadlarının yolunu bu gün də davam etdirərək, müasir dünya qadınları arasında özlərinə məxsus yer tuturlar” [6, s.224].

Ümummilli Liderin qadın siyasətinin nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycanda qadınlar hər sahədə öndədir. Statistik məlumatlara görə, son illərdə hakim qadınların sayı 93, prokuror qadınlar 9 nəfər olmuşdur. İdarəetmədə, qərarların qəbul edilməsində qadınlar üstünlük təşkil edir. Qadın millət vəkillərinin, inzibati rəhbər vəzifələrdə çalışan qadınların sayı ildən-ilə artır. Ali təhsil müəssisələri, texniki peşə məktəbləri və orta ümumtəhsil məktəblərinin rəhbər kadrları içərisində qadınlar üstünlük təşkil edir. 2006-cı ildə yaradılmış Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin əsası da Ulu Öndərin dövründə – 1998-ci ildə Qadın problemləri üzrə Dövlət Komitəsi adı ilə qoyulmuşdu.

Heydər Əliyevin dövlət qadın siyasətinin nəticəsi olaraq, 2006-cı ildə “Gender bərabərliyinin təminatları haqqında”, 2010-cu ildə “Məişət zorakılığının qarşısının alınması” haqqında qanunları qəbul edilib.

Bu gün Azərbaycan qadını – yüksək intellekti, mənəvi siması, innovativ yanaşmaları və milli dəyərləri ilə dünyada tanınır. Azərbaycan tarixinin bütün dövrlərində Azərbaycan qadını kişilərlə bərabər dövlət quruculuğunda iştirak etmiş, ağılı və məntiqi ilə siyasi qərarlar vermiş, eyni zamanda sədaqətli həyat yoldaşı və fədakar ana missiyasını layiqincə yerinə yetirmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev, Heydər (1999). Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı. Tərtibçi: V.Quliyev. – Bakı: “Ozan”. – s.496.
2. Əliyev, Heydər (2000). Müstəqilliyimiz əbədidir. Çıxışlar. Nitqlər. Bəyanatlar. Müsahibələr. Məruzələr. Məktublar. Müraciətlər. IX kitab. Mart, 1997 – may, 1997. /Red. Ramiz Mehdiyev. – Bakı: Azər nəşr. – s.466.
3. Əliyev, Heydər (2006). Müstəqilliyimiz əbədidir. Çıxışlar. Nitqlər. Bəyanatlar. Müsahibələr. Məruzələr. Məktublar. Müraciətlər. XIX kitab. Yanvar, 1999 – aprel, 1999. /Red. Ramiz Mehdiyev. – Bakı: Azər nəşr. – s.528.
4. Əliyev, Heydər (2006). Müstəqilliyimiz əbədidir. Çıxışlar. Nitqlər. Bəyanatlar. Müsahibələr. Məruzələr. Məktublar. Müraciətlər. XVII kitab. İyul, 1998 – oktyabr, 1998. /Red. Ramiz Mehdiyev. – Bakı: Azər nəşr. – s.528.

5. Əliyev, Heydər (2005). Müstəqilliyimiz əbədidir. Çıxışlar. Nitqlər. Bəyanatlar. Müsahibələr. Məruzələr. Məktublar. Müraciətlər. XV kitab. Mart, 1998 – iyun, 1998. /Red. Ramiz Mehdiyev. – Bakı: Azərneşr. – s.528.

6. Əliyev, Heydər (2013). Müstəqilliyimiz əbədidir. Çıxışlar. Nitqlər. Bəyanatlar. Müsahibələr. Məruzələr. Məktublar. Müraciətlər. Fərmanlar. XLV kitab. May, 2003 – oktyabr, 2003. /Red. Ramiz Mehdiyev. – Bakı: Azərneşr. – s.384.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA TOLERANTLIQ: TOLERANTLIĞA SADİQLİYİMİZ – “AZƏRBAYCAN ALMANLARI”

¹Rəşad Hüseynağa oğlu Əsgərov, ^{2,5}Bağır Həmid oğlu Babayev,
^{3,5}Sadiq Nəsrulla oğlu Hüseynov, ^{4,5}Zaman Sahil oğlu Abbaslı

¹fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu
asgarov_rashad@mail.ru

²fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
bagirbabayev@ndu.edu.az

³huseynovsadiq289@gmail.com

⁴abbaslizaman7@gmail.com

⁵Naxçıvan Dövlət Universiteti

Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev həmişə dünyanın hər yerində Azərbaycan Respublikasının bütün dünya üçün nümunə ola biləcək yeni tolerantlıq və multikulturalizm modelini nümayiş etdirmiş, Azərbaycanın sülhsevər və çoxmillətli ölkə olduğunu bildirmişdir. Bu gün də Azərbaycanda dili, dini, milli adətləri-ənənələri fərqli olan xalqların nümayəndələri bir-biriləri ilə sülh və dostluq şəraitində yaşayaraq, öz milli-mənəvi və dini dəyərlərini qoruyub saxlayır, inkişaf etdirirlər. Bu da Azərbaycan Respublikasında tolerantlıq və multikulturalizm modelinin bariz nümunəsi kimi, çoxmillətlik tarixi sınaqlardan keçib gəlmişdir.

2017-ci il Azərbaycan Respublikası ilə Almaniya Federativ Respublikası arasında diplomatik münasibətlərin yaranmasının 25 və Azərbaycanda alman məskənlərinin salınmasının 200 illiyinin təntənəli şəkildə qeyd olunması ilə yaddaşlarda qalmışdır. Belə ki, vaxtilə tarixi Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşmış alman ailələrinin həyat tərzini ölkəmizdə hökm sürən multikulturallığın və dini tolerantlığın parlaq bir nümunəsi olmuşdur. Əlbəttə, bu, Azərbaycan xalqının yüksək tolerant mədəniyyətə malik olduğunun və xoş ünsiyyətə üstünlük verdiyinin bariz bir şəkildə göstəricisidir. Bu münasibətlə, “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin almanların Azərbaycanda məskunlaşdırılmasının 200 illiyi haqqında Sərəncamı” çərçivəsində bir sıra tədbirlər keçirilib, Almaniya arxivlərindən ölkəmizə aid tarixi sənədlərin kataloqları gətirilib” [3].

Azərbaycan və alman xalqları arasındakı əlaqələrin mövcudluğu danılmaz faktlarla tarixi yaddaşlardadır. Alman əhalisi respublikamızın indiki ərazisində XIX- XX əsrlərdə yaşamışdır. XIX əsrin başlanğıcında dünyadakı cərəyan edən “siyasi-ictimai hadisələrin güclü təsiri altında bir çox xalqlar kimi, almanlar da, öz vətənlərindən uzaqlara- Rusiyaya, Cənubi Qafqaza köç etmişlər” [18]. 2017-ci ildə Cənubi Qafqaza, o cümlədən ölkəmizin ərazisinə almanların köçürülməsinin və alman məskənlərinin salınmasının 200 illiyi ilə bağlı olaraq, keçirilən təntənəli əlamətdar tədbirlərlə yadda qalan oldu. Eləcə də, bununla bağlı, UNESCO-nun yubiley proqramına daxil edilmiş tədbirlərin keçirilməsi çox əlamətdar olmuşdur. Orada bildirilirdi ki, “UNESCO-nun “2016–2017-ci illər üçün görkəmli şəxslərin və əlamətdar hadisələrin yubileyləri proqramı”na bu yubiley də daxil edilmişdir” [14].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 avqust 2016-cı il tarixli “Cənubi Qafqaz regionunda alman məskənlərinin salınmasının 200 illiyi haqqında” imzaladığı Sərəncam isə “Azərbaycanda tarixi irsə diqqət və qayğının, respublikada alman mədəniyyət abidələrinin dövlət səviyyəsində qorunması və bərpasının, ümumiyyətlə, ölkəmizdə tolerantlıq və multikulturalizm siyasətinin bariz

ifadəsidir" [20]. Sərəncamda, həmçinin, vurğulanırdı ki, "Azərbaycanda yüzillər boyunca bərqərar olmuş tolerantlıq mühiti XIX əsrin əvvəllərində buraya köçürüldükləri ilk vaxtlardan alman mühacirlərinin yerli əhali ilə qısa müddətdə dərin ünsiyyət qurması üçün əlverişli zəmin yaratmışdır" [18].

Bütün bunların hamısı isə Azərbaycan cəmiyyəti üçün aktual olan məsələlərdəndir. Cənubi Qafqazda, xüsusən, tarixi Azərbaycan torpaqlarında alman koloniyalarının salınması, onların həyat və məişət tərzini "ölkəmizin tarixinin maraqlı səhifələrindən biridir. Almaniya siyasi arxivindən əldə edilən arxiv materialları əsasında alman koloniyalarının Azərbaycanın ictimai-siyasi və iqtisadi həyatına təsirini öyrənmək mümkün oldu" [12].

Tarixən öz tolerantlığı, qonaqpərvərliyi ilə seçilən xalqımız "Azərbaycandakı alman koloniyaları ilə çox mehriban və səmimi yaşamışdır. Yüz il ərzində almanlarla azərbaycanlılar arasında heç vaxt dini və etnik qarşıdurma olmayıb. Tərəflər biri-birinə çox mehribanlıqla yanaşıblar. Xüsusən, yerli sakinlər almanlara xoş münasibət göstərirlər" [18].

Dünya tarixində maddi, mədəni-mənəvi irsi ilə silinməz izlər qoyan alman və Azərbaycan xalqları arasındakı zaman-zaman – yüzillər boyunca möhkəm dostluq telləri mövcud olmuş, hər iki xalqın əlaqələri tədricən formalaşmağa başlamışdır. Əslən alman olmuş şərqşünaslar, mədəniyyət və incəsənət xadimləri ölkəmizin milli-mənəvi dəyərlərinin dünyaya tanıtılmasında əhəmiyyətli işlər görmüşlər. Bu gün ölkələrimiz arasında mövcud olan, getdikcə möhkəmlənən dostluq və qarşılıqlı etimad şəraitinin inkişafında "Azərbaycanda məskunlaşan almanlara göstərilən yüksək qayğı və diqqətin də müsbət rolu olmuşdur. İki dövlət arasındakı tarixi dostluq ənənələrinin davam etdirilməsi nəticəsində onların Azərbaycandakı evləri, Bakı, Göygöl və Şəmkirdəki lüteran kilsələri və özünəməxsus memarlıq nümunələri olan tikililəri qorunub saxlanmaqdadır" [14].

Rusiya ilə Qacarlar dövləti arasındakı müharibələrin nəticəsində Azərbaycanın şimal torpaqlarını zəbt edən Rusiya imperiyası ölkədə öz siyasi hökmranlığını bərqərar etmək məqsədi ilə məqsədyönlü müstəmləkəçilik siyasəti həyata keçirdi ki, "onlardan biri də köçürmə siyasəti idi" [19, 88].

XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın şimal torpaqlarını zəbt edən Rusiya imperiyasının bu bölgədə öz hökmranlığını həyata keçirmək üçün yeritdiyi müstəmləkəçilik siyasətinin əsas məqsədi ölkənin assimilyasiyası və nəhəng Rusiya imperiyasının tərkib hissəsinə çevirmək istəyi idi. "Bu məqsədlə Rusiya imperiyası Şimali Azərbaycanda və Qafqazda müstəmləkəçilik siyasətinin tərkib hissələrindən biri olan köçürmə siyasətini həyata keçirirdi" [19, 13]. Çünki XIX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazın işğalını həyata keçirən Rusiya hökumətinin "burada həm strateji, həm də iqtisadi maraqları vardı. Onlardan ən başlıcası isə regionda möhkəmlənmək, onun iqtisadi mənimlənməsini həyata keçirmək" [18], bununla da, "Qafqazı inkişaf etməkdə olan Rusiya sənayesinin xammal bazasına çevirməkdən ibarət idi" [13, 203].

Çar Rusiyasının bu regionda öz dayaqlarını möhkəmləndirmək üçün həyata keçirdiyi siyasət isə belə idi: işğal etdiyi əraziləri imperiyanın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevirmək və burada möhkəmlənmək üçün həyata keçirilən tədbirlərdə əsas maneə olan yerli müsəlman əhalidən yaxa qurtarmaq. "Bu səbəbdən, Rusiyanın Cənubi Qafqazda əsas strateji vəzifəsi qeyri-rus xalqlarını ruslaşdırmaq, bu regionda türk-müsəlman amilini zəiflətmək və bu diyarı Rusiya imperiyasının ayrılmaz hissəsinə çevirməkdən ibarət idi" [1, 43]. Aşkar edilmiş geniş tarixi sənədlər sübut edir ki, tədqiq olunan dövrdə Rusiya imperiyası azərbaycanlıları monolit yerli- köklü, əsas etnos- xalq kimi "sıxışdırmaq məqsədilə siyasi zəmində yad dinli və yad dilli etnik qrupları sistemli şəkildə Şimali Azərbaycana köçürürdü" [19, 88].

Bu, Rusiyanın əsas strateji vəzifəsi sayılırdı, lakin buna başlıca "əngəllər yaradan əsas amil - həm Şimali, həm Cənubi Qafqazda yaşayan avtohton müsəlman əhali idi ki, onlar rus işğalı ilə barışmaq istəmir, azadlıq mübarizəsini davam etdirirdilər" [13, 203]. Ona görə də, bütün işğalçı dövlətlər kimi, Rusiya da bölgədə özünə sosial dayaq yaratmaq, Qafqazdakı müsəlman əhalinin sayını azaltmaq, "regionda Rusiyaya sadıq slavyan mənşəli və xristianlığa sitayiş edən xalqların yerləşdirilməsinə nail" olmaq, "Qafqazı Rusiyanın ərazisinə çevirməyə çalışırdı" [18]. Bununla da, "ilk növbədə Qafqazda slavyan, erməni elementlərinin sayının artması, türk mənşəli, islam dininə aid xalqların öz tarixi torpaqlarından sıxışdırılması faktları bir daha sübut" [1, 4] olunur.

Xalqımız Rusiya imperiyasının işğalçılıq və ruslaşdırma siyasəti ilə barışmaq istəmir və azadlıq mübarizəsini davam etdirirdiyindən, rus hakim dairələri Azərbaycanın müsəlman əhalisinin Rusiyanın özünə düşmən saydığı İran və Osmanlı dövlətləri ilə yaxınlaşa biləcəyindən ehtiyatlandı. Bu məqsədlə çar hökuməti Gülistan və Türkmənçay müqavilələrindən sonra "İrandan və Türkiyədən Cənubi Qafqaza erməni, kürd, aysor və sair etnosların nümayəndələrini köçürmüşdü" [18].

Almanların miqrasiyası da bu məqsədə xidmət göstərməli idi. Məhz bu dövrdə almanların Cənubi Qafqaz "ərazisinə köçürülməsi nəticəsində Azərbaycanda ilk alman koloniyalarının əsası qoyuldu" [21, 11]. "Bu münasibətlə Azərbaycanda yaşayan almanlara "Azərbaycan almanları" deyirdilər" [9, 200].

XIX əsrdə. almanlar Cənubi Qafqazda onlarla yaşayış məskənləri və yaşayış məntəqələri yaratdılar. "1819-cu ildə Gəncədən yeddi mil aralıda Xanlıqlar kəndinin yerində - Helenendorf koloniyası, bir az sonra Şəmxor qalasının cənubunda Annenfeld" [4, 106] salındı. Almanlar ilk olaraq, "Azərbaycanın qərb bölgəsində - indiki Göygöl, Tovuz, Şəmkir rayonlarının ərazisində məskunlaşblar və Yelenendorf, Annenfeld, Traubenfeld kimi yaşayış məskənləri salıblar" [16]. "1819-cu ildə Azərbaycanda iki alman koloniyası – Yelenendorf və Annenfeld yaranıb" [9, 199]. "1819-cu ildə Vürtemberqlilər Meklenburq-Şverin böyük hersoginyası Yelena Pavlovnanın şərəfinə Azərbaycanda ilk alman koloniyasının-Helenendorf (sonradan Xanlar, indiki Göygöl) əsasını qoydular. Demək olar ki, onunla eyni vaxtda Şəmxor qalasından 40 km cənubda ikinci koloniyaya-Annenfeld (Şəmkir) yaradıldı. Sonra üçüncü- Georqsfeld (indiki Şəmkir rayonunun Çinarlı kəndi) [20]. "Azərbaycanda aşağıdakılar yaradılmışdır: 1819-cu ildə Gəncədən yeddi mil aralıda Xanlıqlar kəndinin yerində Helenendorf koloniyası, bir az sonra Şəmxor qalasının cənubunda Annenfeld" [3]. "Sonradan Azərbaycan ərazisində onların sayı artıb və XX əsrin əvvəlində səkkizə çatıb: Göygöl, Şəmkir, Qazax, Tovuz, Ağstafa rayonlarının köhnə Azərbaycan kəndlərinin yerində Yelenendorf, Annenfeld, Georqsfeld, Alekseyevka, Qrünfeld, Eyqenfeld, Traubenfeld, Yelizavetinka adlanan alman məskənləri yerləşib" [20].

Dolanışığını yaxşılaşdırmaq istəyən zəhmətkeş alman kəndlilərinin "taleyi təbii ki, yaşadıkları torpaqlardan asılı deyildi" [9]. Alman köçkünlərinin – alman kəndlilərinin Azərbaycanın Yelizavetpol, yəni indiki Gəncə şəhərinə ilk kütləvi köçü 1819-cu ildə- Cənubi Qafqazda erməni dövlətinin izi, tozu olmadığı bir zamanda baş verib. "Almanlar ilk koloniyanın salınmasının 100 illiyini Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə (1918-1920-ci illər) təntənə ilə qeyd ediblər" [15].

Böyük çətinliklərlə üzləşmiş kolonistlər kənd təsərrüfatındakı fəaliyyətlərinə "onlara tamamilə tanış olmayan yeni şəraitdə başladılar. Rusiya hakimiyyəti qısa müddət ərzində müxtəlif sahələrdə: konfessiyonal, mədəni, sosial, ticarət və sənaye sahələrində kolonistlərdən çox böyük nəticələr gözləyirdi. Bu səbəbdən də Rusiya kolonistlərə hərtərəfli yardım göstərirdi" [8].

Əsasən, əkinçiliklə məşğul olan köçkünlər tərəvəz, meyvə və taxıl yetişdirir, meyvə ağaclarını öz bağlarında əkir, "taxıl yetişdirmək üçün geniş sahələrdən istifadə edirdilər. Mühacirlər öz bağlarında iqlimin imkan verdiyi kimi alma, armud, şaftalı, ərik, albalı, qoz, əncir, heyva kimi məhsullar yetişdirirdilər" [7, 119].

Kolonistlərin əsas məşğuliyyəti üzümçülük idi. Onların ilk üzüm bağları XIX əsrin əvvəllərində salınmışdı. Bu sahədə üstünlük Yelenendorf kolonistlərinə aid idi. Gəncə çayının dərin dərəsinin yamaclarında və qonşu dağlıq ərazilərdə əkilmiş yerli üzüm sortları becərilirdi" [8]. "Bu təcrübədən yerli Azərbaycan kəndliləri də istifadə edirdilər" [9, 106].

Tədqiqatçıların fikrincə, "alman kolonistlərin təsərrüfat fəaliyyətində önəmli yer tutan sahələrdən biri də ipəkçilik idi. Kolonistlərin köməyi ilə imperiyanın ucqarlarında iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini inkişaf etdirmək istəyən Rusiya hökuməti diqqəti ipəkçiliyə və tütünçülüyə yönəltməyə çalışıb" [8].

Ümumiyyətlə, alman mühacirləri öz əməksevər təcrübələri ilə Avropa xalqlarının nailiyyətlərindən istifadə edərək, Azərbaycanda kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrini inkişaf etdirib zənginləşdirirdilər. Lakin Rusiya hökuməti almanların köməyi ilə Qafqazda yerli əhaliyə yeni təsərrüfat vərdişlərinin aşılınması, regionda xristian xalqlarının sayının artırılması kimi niyyətlərinə müəyyən dərəcədə nail olsa da, kütləvi alman məskunlaşması XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq, Rusiya

dövləti üçün real təhlükə mənbəyinə çevrilmişdi. [18]. Çünki almanlar “hətta başqa dinə qulluq edən bir nəfəri belə xristiana çevirə bilmədilər. Çarizmin məqsədlərdən biri də qeyri-xristianların xristianlaşdırılması idi. Yəni bu məqsədə nail olunmadı. Bir nəfər belə azərbaycanlı xristianlaşmadı” [8].

Azərbaycanda məskunlaşan almanların həyat tərzini araşdırarkən, ortaya çıxan mühüm nəticələrdən biri də odur ki, “bu gün əksəriyyəti Bakıda yaşayan almanlar haqqında Azərbaycanda böyük tərif və sevgi ilə danışirlar. Bu, iki xalq arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişaf etdiyini, heç bir problemin olmadığını, almanların məhsuldarlığı və çalışqanlığı ilə bir-birini sevdiyinin sübutudur” [9, s.210]. Azərbaycanda bu gün almanların mədəni abidələri, o cümlədən Bakı, Göygöl və Şəmkir şəhərlərində lüteran kilsələri, burada yaşayan alman kolonistlərinin evləri və tikililəri saxlanılır.

Azərbaycanda dinc, yanaşı şəkildə yaşayan onlarca xalqın nümayəndəsi kimi, ölkəmizdə XIX əsrin əvvəllərindən etibarən məskunlaşan almanlar xalqımızla qaynayıb-qarışaraq, çox mehriban və səmimi yaşamışlar. Onların Azərbaycanın ictimai, mədəni həyatındakı rolunu yüksək dəyərləndirilir. Azərbaycana köçmüş almanlar milli adət-ənənələrini burada da yaşatmışlar. Burada böyüyən nəsil öz mədəniyyətindən, milli adət-ənənələrindən uzaqlaşmamışdır. “Almanların yerli əhali ilə sıx mədəni əlaqələrinə baxmayaraq, onlar öz etnik xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamışdılar” [17].

Bu gün respublikamızda yaşayan alman xalqının nümayəndələri əcdadlarını təqribən iki yüz il Azərbaycanla bağlayan tarixini unutmurlar. Odur ki, almanlara və onların Azərbaycandakı mədəni irsinə dövlətimizin və xalqımızın belə qayğıkeş münasibəti alman mətbuatının diqqətindən kənarda qalmır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Ağasıyev İkrəm. XVIII əsrin sonu — XX əsrin əvvəllərində almanların Qafqazda məskunlaşması, Bakı, “Təhsil”, 2009, 304 səh.
2. Ağasıyev İkrəm Qafqazın alman məskənləri: XVIII əsrin sonu — XX əsrin ortalarında unlaşması, Bakı, “Təhsil”, 2024, 504 səh.
3. Алиева Галия. В поисках Земли обетованной. Каспий., 2019. 12 декабря. С.11;12.
4. Аух, Эва Мария. Немецкие колонисты в Закавказье. - В кн. Российские немцы на Дону, Кавказе и Волге. Москва - 1995.
5. Doğan Üstüntaş. Volga Almanları: 250 Yıllık Süreçte Yaşanan Göçler, Sürgünler ve Alman Diasporasının Kazakistan-Almanya İlişkilerine Etkileri. Savunma Bilimleri Dergisi. Mayıs 2015, Cilt 14, Sayı 1, s.119-143.
6. Джафарлы Мамед. Политический террор и судьбы азербайджанских немцев в Азербайджане (1819-1941 гг.), Стамбул - 1998. Второе издание, Баку., 2002, 129 с.
7. Çolak, Fatih. Kafkasya’da Alman Kolonizasyonu ve Azerbaycan’da Kurulan Bir Alman Köyü “Helenen Dorf/Göygöl, Türk Dünyası Araştırmaları, 2021., 128 (252), s.111-132.
8. **Əfəndiyev Pünhan**. Almanlar Azərbaycana niyə köçürülmüşdü? “Xalq qəzeti” 13 İyul 2024
9. Güzay Aybüke. Kafkaslar’da Alman İzleri: Azərbaycan Almanları. ZfWT Vol 14, No.1 (2022) ss.199-214
10. İbrahimov Nazim. Azərbaycan tarixinin alman səhifələri. Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 1997., 336 s.
11. Ионцева Е.А. Иммиграционные процессы в России в XVII - начале XX вв. Автореф. канд. экон. наук. Москва: 2008. 30 с.
12. Эйвазова Нигяр Вагиф кызы. Немецкие колонии в истории Северного Азербайджана. Article history: Received: September 12, 2022 Accepted: November 08, 2022 Published: November 13, 2022
13. Məmmədova A.M., İsmayılova A.V. XIX-XX əsrin əvvəllərində Rusiya İmperiyasının Şimali Azərbaycanda Almanları məskunlaşdırması. Bakı Unİversitetİnİn xəbərləri Humanitar elmlər seriyası 2017 №3., səh.202- 210.
14. Mükərrəmoğlu M. Almanların Azərbaycanda məskunlaşması xalqımızın multikultural təbiətindən qaynaqlanıb. “Xalq” qəzeti. 2017. 20 may. №107. S.9.

15. Qərbi azərbaycanlıların qayıdış hüququna növbəti beynəlxalq dəstək dövlətimizin möhtəşəm uğurudur - Şərh <https://azertag.az> 08.04.2025
16. Türk mətbuatında Tovuzdakı alman mədəniyyəti haqda...[https:// musavat.com](https://musavat.com) 12 fevral 2014.
17. Uğur Xalq Cəbhəsi.- 2016.- 4 mart.- S.13.
18. Xəlilova Sevdə. Azərbaycanda almanlar. [https://multikulturalizm.gov. az](https://multikulturalizm.gov.az) > 16 sentyabr 2020.
19. Вердиева Хаджар. Немцы в Северном Азербайджане. Баку, «ЭЛМ», 2009, 208 с.
20. Zeynalova Südəbə, Azərbaycanda alman məskənlərinin salınmasından 200 il keçir Xalq qəzeti. 5 oktyabr 2016-cı il,
21. Зейналова Судабе. Немецкие колонии в Азербайджане (1819-1941 гг.). Баку: Араз, 2002, 222 с.

CƏMIYYƏTDƏ ÇOXDİLLİLİK

^{1,2}Elşad İsa oğlu Allahverdiyev, ^{1,3}Aytən Elşad qızı Allahverdiyeva

¹filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

²Mingəçevir Dövlət Universiteti

elshad.allahverdiyev@mdu.edu.az

³Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

ph.dr.ayten@gmail.com

“Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi kökləri vardır. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağımla fəxr edirəm.”

(Heydər Əliyev)

XXI əsrdə müxtəlif xalqlar, millətlər, ölkələr, dövlətlər arasındakı əlaqələr, şübhəsiz ki, keçən əsrlərdəki münasibətlərdən fərqlənir, çünki müasir cəmiyyət bir növ inteqrasiya və ya başqa sözlə qarşılıqlı əlaqə zəminində birləşmək üçün çalışır. Qloballaşma bir fenomen olaraq iqtisadiyyat, ticarət, mədəniyyət, siyasət kimi bir çox sahələrə birbaşa təsir və nüfuz edir. Eyni zamanda, qloballaşma ilə yanaşı, dünyada multikulturalizm və tolerantlıq kimi proseslər də cərəyan edir.

Ötən əsrlərdən bəri ölkəmizin ərazisində bir çox fərqli millətlərin yaşaması onu çoxmillətli etmişdir və bu da ölkəmizin tolerant xüsusiyyətlərə sahib çoxmədəniyyətli bir ölkə statusuna çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Qədim zamanlardan bəri, cümhuriyyət ərazisində yaşayan müxtəlif millətlərin nümayəndələri və fərqli dinlərə etiqad edən insanlara münasibətdə bu günə qədər gəlib çatan müəyyən bir tolerantlıq mövcud idi. Bu tarixi zəmin, multikulturalizmin qəbul edilmiş bir model olmasından çox əvvəl Azərbaycana xas olmasını sübut edir.

Azərbaycanda multikulturalizmin qorunub saxlanması yolunda atılan addımlardan biri, 15 may 2014-cü il tarixində Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması haqqında sərəncamın Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanması idi. Hal-hazırda bu Mərkəzin Qazaxıstan, İtaliya, Almaniya, Bolqarıstan, İsrail, Moldova, Rumıniya, ABŞ, Portuqaliya, Rusiya kimi digər ölkələrdə də filialları fəaliyyət göstərir. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi və onun filialları ölkəmizin multikultural dəyərlərinin qorunmasına, eyni zamanda tolerantlığın, mədəni irsin mərkəzi olan Azərbaycan Respublikasını digər ölkələrdə multikulturalizm mərkəzi kontekstində təmsil edilməsinə yönəlmişdir.

Azərbaycan çoxmədəniyyətli bir cəmiyyət olduğu kimi, eyni zamanda çoxdillli bir cəmiyyətdir. Çoxmədəniyyətli dövlət üçün cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərin düzgün tənzimlənməsinin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzəri cəhətdən əsaslandırmaq asan olsa da, bu, mühüm məsələni həyata keçirmək olduqca çətindir. Cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərin qorunmasına yüksək önəm verən ümummillli lider Heydər Əliyev qeyd edirdi: *“Dövlət, ölkə nə qədər çox*

xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir" [1, s.8].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev öz çıxışlarının birində qeyd edirdi: *"Azərbaycan dünyəvi cəmiyyəti olan dünyəvi bir dövlətdir, yüksək təhsil səviyyəsinə malik müasir dövlətdir"* [2, s.128].

Hər bir dilin öyrənilməsində öz çətinlikləri var, amma bəşəriyyət qədim zamanlardan bəri müxtəlif xalqlarla ünsiyyət qurmağın zəruriliyi ilə yanaşı, bütün dünyadan uzaqlaşmağın və qapalı bir həyat təzi keçirməyin mümkünsüzlüyünü dillərin öyrənilməsi ilə əlaqələndirmişdir. Buna görə də ildən-ilə xalqların dinc yanaşı yaşaması üçün hər cür şərait yaradıldı və bu da fərqli mədəniyyətlər arasında dialoq qurma ideyasına səbəb oldu. Bu dialoq xalqlar arasında çoxəsrlik dostluq, müxtəlif xalqların mədəniyyətlərinə hörmət və çoxdillilik kimi bir fenomenin geniş yayılmasına səbəb oldu.

Çoxdillilik yüz milyonlarla insanın həyatına öz təsirini göstərir. Müasir dünyada bütün xalqların milli özünüdərkində təbii artım müşahidə olunur və bu səbəbdən də milli dözümlülük və ikidillilik məsələləri böyük aktuallıq kəsb edir. Çoxdillilik yalnız filoloqlar, müəllimlər və yazıçılar arasında deyil, həm də ana dilinin taleyinə və ikinci dildə təhsil və tədris məsələlərinə biganə qalmayanlar arasında müzakirə mərkəzindədir [3, s.3]. Dil olduqca mürəkkəb bir fenomendir. Onun funksional inkişafı geniş fenomenlərdən cəmiyyətin inkişafı, elm, texnika, mədəniyyət, incəsənət, ədəbiyyat, başqa sözlə, sosial həyatın bütün tərəflərindən asılıdır. Dilin sosial funksiyalarının inkişafı çox vaxt fəlsəfə, ideologiya və siyasətdən də təsirlənir.

Bu gün Azərbaycanın sosial quruluşu çoxmillətli, çoxdinli və etnik xarakter daşıyır. Belə bir cəmiyyətə çoxmədəniyyətli və ya plüralist bir cəmiyyət demək olar. Bildiyimiz kimi, şair və yazıçıların əsərləri ilə müəyyən bir dövrdə, müəyyən bir cəmiyyətdə baş verən həqiqi mənzərəni izləmək asandır. İstər milli, istərsə də xarici poetik əsərlərə əsaslanaraq, Azərbaycan cəmiyyəti haqlı olaraq çoxmədəniyyətli hesab edilə bilər, çünki "multikulturalizm" termini dövrümüzün ən çox istifadə olunan terminlərindən birinə çevrilməsindən çox əvvəl Azərbaycan multikultural bir dövlət idi.

Çoxdilli bir cəmiyyətdən bəhs edərkən nəzərə alınacaq iki fərqli hal var. Birinci halda, dillərin tipoloji cəhətdən əlaqəli olduğu və sintaktik quruluşun, fonoloji sistemin və ya lüğətin ümumi cəhətlərinə sahib olduğu bir cəmiyyətdən bəhs edirik. Məsələn, Azərbaycan və türk dilləri oğuz qrupu türk dillərinə aiddir və bu dil daşıyıcıları ən azı müəyyən dərəcədə bir-birini başa düşə bilərlər. İkinci halda, dillər fərqli mənşəlidir və fonoloji, leksik, pragmatik, sintaktik baxımdan fərqlənir və hətta yazılışında da əsaslı fərqlər ola bilər. Məsələn, rus dili Hind-Avropa dil ailəsinə, Azərbaycan dili türk dillər qrupuna aiddir [4, s.77]. Bir çox amillər ikidillilik kimi bir fenomənə səbəb ola bilər. İkidillilik iki etnik mənsubiyyətin keçdiyi zaman tunelidir. Alman dilçisi Q. Paulun qeyd etdiyi kimi: *"... bir xalq sayca və ya başqa bir faktora görə, məsələn, siyasi, iqtisadi və ya hərbi, ya da ictimai-tarixi nüfuza və dilinin fəaliyyət dairəsinə görə digərindən üstündürsə, nəticədə bu xalqın dili üstünlük təşkil etməyə başlayır və bununla da əyalətdəki, bölgədəki digər dillər arxa plana keçir. Nəticədə, ikidilliliyin əvəzinə birdillilik yaranır"* [5, s. 460]. İlk baxışdan bu, mənfi və qaçılmaz bir sosial-tarixi hadisə kimi görünə bilərsə, dil vəziyyətində hər şey bir qədər fərqlidir, çünki bir etnik qrupun şəxsiyyətinin qorunması, ikidillilikdən birdilliliyə dəyişmənin müsbət tərəfidir. Fikrimizcə, ikinci dilin ziyan verməməsi, eyni zamanda birinci dilin itməsinə səbəb olmaması şərtilə, ikidillilik kimi bir fenomen şübhəsiz müsbət bir haldır.

Cəmiyyət nədir? Bu müxtəlif yollarla xarakterizə edilə bilər. Cəmiyyət – hər hansı bir dövlətin insanların birgə həyatını təmin edən ictimai birliyi. Cəmiyyət, bir dövlətin tarixi boyunca, həm də həyatı boyunca insanlar arasında hərtərəfli inkişaf edən əlaqələr və bu əlaqələrin forması kimi xarakterizə edilə bilər.

"Cəmiyyət" anlayışı geniş mənada tarixi bir proses kimi təbii bir şəkildə insanlar arasında ortaq bir şey əsasında qurulmuş sosial qrupdur. Cəmiyyət - xalqları, dövlətləri, ölkələri və bütövlükdə bütün bəşəriyyəti əhatə edə bilər. Başqa sözlə, bu, indiki, keçmiş və gələcək bəşəriyyətə aiddir.

Hər bir dövlətin dil siyasəti maraqlıdır. Bu siyasət həm öz ölkəsinin ərazisində, həm də onun həddlərindən kənarda doğma milli dillərin inkişafı, yayılması və məşhurlaşdırılması üçün hər cür şəraiti təmin edir. Fikrimizcə, ana dilini bilmək dövlətin hər bir vətəndaşının borcudur, lakin hər bir vətəndaş milli dilindən başqa digər xarici dilləri də bilərsə, bu ona bir çox sahədə irəliləməyə və eyni zamanda rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsini artırmağa kömək edir.

Çoxdilliliyin iki əsas növü formalaşmışdır:

- kütləvi çoxdillilik;
- fərdi çoxdillilik.

Kütləvi çoxdillilik psixoloji amillərin linqvistik amillərlə, linqvistik amillərin isə öz növbəsində sosial-siyasi amillərlə birbaşa əlaqəli olduğu mürəkkəb bir fenomendir. Kütləvi çoxdillilik müxtəlif ixtisaslar üzrə alimlər tərəfindən öyrənilir.

Dilçilər ikinci dilin mənimsənilməsi prosesi ilə yanaşı, ana dilinin gələcək taleyi ilə əlaqəli linqvistik problemlərə xüsusi diqqət yetirirlər, digər ixtisasların alimləri isə çoxdilliliyi öz fəaliyyət sahələri baxımından təhlil edirlər, məsələn: coğrafiyaçılar çoxdilli əhalini öyrənirlər; hüquqşünaslar və sosioloqlar müxtəlif ştatlardakı milli azlıqların vəziyyətini öyrənirlər; pedaqoqlar və xarici dil müəllimləri onu təhsil baxımından araşdırırlar; psixoloqlar çoxdilliliyin şəxsiyyətə təsirini təhlil edirlər [6, s.32]. Təbii ki, dilçilik elmi üçün fərdi deyil, kütləvi çoxdillilik böyük maraqlıdır. Lakin, bu fərdi çoxdilliliyin dilçiliyin obyektinə ola bilməyəcəyi anlamına gəlmir. Alman alimi H.Klossun fikrincə, milli birdilliliyi, ikidilliliyi və çoxdilliliyi fərdi birdillilik, ikidillilik və çoxdillilikdən fərqləndirmək lazımdır [7, s.138].

Araşdırmalardan aydın oldu ki, çoxdillilik həm əlverişli, həm də əlverişsiz şəraitdə inkişaf edə bilər. Birinci halda, çoxdilli insan danışdığı bütün dillərdə, həm şifahi, həm də yazılı nitqdə fikir və düşüncəsini sərbəst şəkildə ifadə edir. İkinci halda, çoxdilli insan bir neçə dildə danışsa da, həm öz dillində, həm də digər öyrənilən dillərdə sərbəstlik səviyyəsində təkcə bir dildə danışanlardan nisbətən geri qalır. Belə əlverişsiz şərtlər bir və ya daha çox dillər inkişaf etdikdə yarana bilər. Beləliklə, cəmiyyətdə çoxdilliliyin nəticələrinin həm müsbət, həm də mənfi ola biləcəyi qənaətinə gəlmək olar.

Çoxdilli ölkələrdə insanların həyatının müxtəlif sahələrində istifadə olunan fərqli azlıqların dilləri mövcuddur. Belə ki, Avropa ölkələri çoxdilli ölkələr sırasında deyil, çünki çox vaxt Avropa ölkələrində ingilis, fransız və ya alman kimi yalnız bir beynəlxalq dildən istifadə olunur. Çoxdilli ölkələrdə azlıqların dillərinin olması onları birdilli ölkələrdən fərqləndirir. Fikrimizcə, çoxdillilik kimi global bir fenomeni öyrənmək üçün əvvəlcə eyni dərəcədə vacib olan fərdi çoxdillilik fenomeni araşdırılmalı, fərdi dil xüsusiyyətləri təhlil edilməli və çoxdilliliyə təsir edən müxtəlif ekstralingvistik amillər öyrənilməlidir.

Dildən danışarkən mədəniyyət və cəmiyyəti də qeyd etmək lazımdır. Sadalanan hadisələrin heç biri ayrı-ayrılıqda mövcud ola bilməz, çünki aralarında qeyri-şərtsiz bir əlaqə vardır. Hər bir milli dilin qədim bir tarixi var. Azərbaycan xalqının və dilinin uzun bir tarixi var.

Azərbaycan Respublikasında məktəblərdə Azərbaycan dilinin əsas dil olması vacibdir, bununla yanaşı, respublika ərazisində yaşayan hər kəsin dil seçmək azadlığı da vardır. XX əsrin sonlarından, daha dəqiq desək, 1990-cı ildən başlayaraq, Azərbaycan yazı sistemi Kiril əlifbasından Latın dilinə keçdi və həmin il avqustun 1-də yeni əlifbanın hazırlanmasına başlandı və 1992-ci ildə tam tətbiq olundu. 2001-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Ümummilli lideri Heydər Əliyev 1 avqust tarixini Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qəbul edən fərman imzaladı.

Bütün dövrlərdə müxtəlif ölkələrin xalqları bir-biri ilə siyasi, mədəni, iqtisadi, elmi və s. kimi müxtəlif əlaqələrə girmişlər. Bu cür aktiv proseslər, şübhəsiz ki, qarşılıqlı təsir göstərən ölkələrin dilinə təsir göstərmiş və bu da çoxdilliliyə yol açmışdır.

Çoxdillilik fenomeni qədim dövrlərdən bəri mövcuddur və ana dilindən başqa, xarici dillərdə danışan digər ölkələrin sakinləri ilə ünsiyyət qurmaq üçün həyatı ehtiyacdən dolayı yaranmışdır. Bu prosesdə sözlərin alınması da labüddür, bu da birbaşa və dolayı yolla söz alına bilən dillərlə təmasın, şübhəsiz, bir göstəricisidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik / K. Abdulla, E. Nəcəfov, A.Məmmədov [və b.] – Bakı: Mütərcim, – 2017. – 420 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında: Seçilmiş fikirlər (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində). Bakı: Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, – 2017. – 528 s.
3. Даурова, Л.Х. Двухязычие, его виды и этапы развития // –Москва: Ученые записки МГПИ им.В.И.Ленина, – 1964. № 240, – с.4-12.
4. Михайлов, М.М. Двухязычие и взаимовлияние языков / М.М. Михайлов. – Чебоксары, – 1990. – 107 с.
5. Пауль, Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – Москва: иност. лит., –1960. – 500 с.
6. Мечковская, Н.Б. Социальная лингвистика: монография / Н.Б. Мечковская. – Москва: АспектПресс, – 2000. – 207с.
7. Kloss, H. Types of multilingual communities. A discussion of ten variables. // International Journal of American Linguistics, – 1967, vol.33, №4, part II, – p. 135-145

TÜRKDILLI XALQLARIN BİRLİYİNİN QORUNMASI VƏ MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ

¹Şöbə Əsəd qızı Yunusova, ²Nərgiz Mahmud qızı Mustafayeva

¹filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Sumqayıt Dövlət Universiteti

shola.yunusova@sdu.edu.az

²Mingəçevir Dövlət Universiteti

nargiz.mustafayeva@mdu.edu.az

Qədim tarixi köklərə malik Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin inkişafı, yüksək zirvədə olması müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminin başlıca reallıqlarındandır. Bu iki ölkənin mədəni, tarixi əlaqələrinə əsaslanır, global səviyyədə mühüm əhəmiyyət kəsb edir və birliyin, dostluğun, əməkdaşlığın təmin edilməsi kimi xarakterizə edilir. Azərbaycan–Türkiyə mədəni əlaqələrinin tarixi və milli-mənəvi kökləri bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağlı olan bir sıra amillərlə şərtlənir. Etnik, tarixi, milli-mənəvi və ictimai-siyasi təməllərə söykənən bu qardaşlıq bağları çox qədim və zəngin ənənə üzərində qurulmuşdur. [1, s. 19]

Dünya miqyasında bir-birinə ən yaxın ölkələr olan Azərbaycan–Türkiyə arasındakı **qardaşlıq və strateji əməkdaşlıq** münasibətləri XX əsrin əvvəllərindən etibarən inkişaf etməyə başlamış və hər iki ölkənin tarixi köklərə bağlılığı mədəniyyət, dil əlaqələri sayəsində möhkəmlənmişdir. 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müstəqilliyini elan etdikdə onu dəstəkləyən ilk dövlət Türkiyə oldu. Müstəqil dövlət kimi yenidən arenaya çıxan gənc AXC-nin ordu və dövlət quruculuğu prosesini həyata keçirtmək, ölkədə əmin-amanlıq, nizam-intizam yaratmaq üçün yetərinə qüvvəsi yox idi və o zaman yaranmış şəraitdə ümid yalnız Türkiyəyə qalırdı. Gənc respublikanın qurtuluşu və dinc quruculuğu üçün xalqımızın dostluq münasibəti olan xarici bir tərəfdaşa böyük ehtiyacı var idi. [5].

Azərbaycan və Türkiyə xalqlarını birləşdirən sıx bağlılıq zaman keçdikcə bu birliyi daha da möhkəmləndirdi və 1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılması ilə Azərbaycanda müstəqilliyin bərpa edilməsi iki ölkə arasındakı münasibətlərin inkişaf etdirilməsinə səbəb oldu. Mustafa Kamal Atatürkün "Azərbaycanın sevinci bizim sevincimiz, kədəri bizim kədərimizdir", Ulu öndər Heydər Əliyevin "Bir millət, iki dövlət" kəlamlarından qaynaqlanan əlaqələr getdikcə daha da inkişaf etməyə başladı. Bütün dövrlərdə, xüsusilə də, müstəqilliyin ilk illərində Türkiyənin Azərbaycana dəstəyi sayəsində Azərbaycan iqtisadi inkişafı ilə bağlı bir çox layihələrdə iştirak etdi və bu Azərbaycanın bütün türk dövlətləri ilə əlaqələrinin genişlənməsində əhəmiyyətli rol oynadı.

Azərbaycan xalqının tarixinə müstəqilliyimizin memarı və qurucusu *kimi* daxil olmuş Heydər Əliyevin Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artmasında, ümumtürk həmrəyliyinin təmin olunmasında böyük rolu olmuşdur. Türk xalqlarının əməkdaşlığının inkişafını Azərbaycanın xarici

siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərindən biri hesab edilən Ümummilli Liderin müdrik, uzaqgörən, uğurlu siyasəti sayəsində tarixin müxtəlif mərhələlərində bir-birindən ayrı düşmüş türk dünyasını birləşdirmək istiqamətində çoxlu sayda işlər görüldü. Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan, Türkmənistan arasında mövcud olan münasibətlər dərin tarixi köklərə malik türkdilli dövlətlər və xalqlar arasında sıx əlaqələrin qurulmasına, dostluğun, qardaşlığın möhkəmlənməsinə, böyük bir ailəni xatırladan türk dünyasının birliyinin təmin edilməsinə, türk xalqlarının müstəqilliyə, azadlığa nail olmasına səbəb oldu. Tarixi köklərə və qardaşlığa söykənən, hər zaman həmrəylik nümayiş etdirən ölkələr arasında siyasi, iqtisadi, mədəni, hərbi əlaqələr uğurla inkişaf etməyə başladı. Heydər Əliyevin dönə-dönə vurğuladığı kimi, “heç bir qüvvə, heç bir kəs, heç bir ölkə Türkiyə – Azərbaycan dostluğuna mane ola bilməz. Bizim dostluğumuz sarsılmazdır, əbədidir və əbədi olacaqdır. Biz çalışacağıq ki, bu dostluğu, qardaşlığı günü-gündən möhkəmlədək və yüksək-lərə qaldıraq.” [2, s. 45].

Tarixi təcrübə göstərir ki, zəngin təbii sərvətləri, güclü iqtisadi potensialı olan ölkələrdə müstəqilliyin qorunub saxlanması onun əldə edilməsindən çətindir. Düşmən təcavüzünə məruz qalan Azərbaycanda bu vəziyyət daha ağır idi və belə bir vəziyyətdə ölkəmizin ərazi bütövlüyünün qorunması istiqamətində göstərilən qardaş dəstəyi türk dünyasının birliyi və həmrəyli yolunda atılan ciddi siyasi addım hesab olunur.

Türkiyə-Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin digər qardaş dövlətlərin orduları ilə birlikdə təlimlər keçməsi, hərbi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, silahlı qüvvələrin birlikdə fəaliyyət qabiliyyətinin artırılması, müasir texnologiyalara əsaslanan silah və sursatların idarə olunmasında əlaqəli fəaliyyətin təmin edilməsi Azərbaycan Ordusunun güclənməsinə və beynəlxalq standartlara uyğunlaşmasına səbəb oldu. Müzəffər Azərbaycan Ordusunun yüksək döyüş hazırlığı qədim torpaqlarımızın qaytarılması uğrunda aparılan müharibədə xalqımıza zəfərlər qazandırdı. Türk dövlətlərinin həmrəyliyi canlı təcəssümü ən çətin günlərdə əsgərlərimizdə ruh yüksəkliyi yaratdı. Vətən müharibəsi günlərində Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının açıq bəyanatı dünya ölkələrində Azərbaycanın ədalətli mövqeyi haqqında obyektiv fikirlərin, düzgün ictimai rəyin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. [6].

Qarşılıqlı əməkdaşlıq, strateji tərəfdaşlıq, hərbi, siyasi və mədəni dəstək böyük qələbənin - xalqımızı işğalçı Ermənistan üzərindəki qələbəyə aparan yolların mühüm amili olduğunu göstərdi. Azərbaycanın Qarabağ müharibəsində tarixi zəfəri türk dünyasının birliyində yeni bir mərhələnin başlanğıcı oldu. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünün ilk günlərindən Türkiyə daim Azərbaycanın yanında oldu, ölkəmizin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun tələblərini müdafiə etdi, ərazi bütövlüyümüzün təmin olunması üçün təşəbbüslər göstərdi. Ümumiyyətlə, bir çox vacib məsələdə olduğu kimi, Qarabağ məsələsində də, Türkiyə Azərbaycanı heç vaxt tək qoymadı və ikinci Qarabağ müharibəsinin hər anını Türkiyə bir qardaş ölkəsi olaraq, Azərbaycanla birgə yaşadı. Türkiyə Respublikasının mədəni-siyasi dəstəyi sayəsində Ermənistanın 30 ildən bəri davam edən təcavüzkar siyasətinə son qoyuldu, torpaqlarımız işğaldan azad edildi, tarixi ədalətin zəfər çalması və beynəlxalq hüququn bərpa olunması təmin edildi. Qarabağ müharibəsində əldə edilən şanlı Zəfər yalnız Azərbaycanın deyil, eyni zamanda, bütün Türk dünyasının tarixi Qələbəsi kimi qiymətləndirildi. Torpaqlarımızın işğaldan azad olunması uğrunda aparılan ədalətli mübarizədə Ali Baş Komandan İlham Əliyevin məharəti və sərkərdəlik qətiyyəti müharibədə qazanılan zəfərlərin əsasını təşkil etdi. Türkiyə Respublikasının atdığı qətiyyətli addımlar müharibənin uğurla nəticələnməsinə təkan verdi və tərəfdaş ölkələr üçün çağırış oldu.

Tarixi qələbədən sonra Türkiyə ilə Azərbaycan arasında imzalanan Şuşa Bəyannaməsi iki ölkə arasındakı birliyin daha da yüksək səviyyəyə çatdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir və gələcək birliyimizin təminatçısıdır. Bu Azərbaycanın müstəqillik əldə etdiyi dövrdə iki qardaş ölkə arasında imzalanan və hərbi təhlükəsizlik məsələlərini, onun müxtəlif parametrlərini göstərən müttəfiqlik münasibətləri haqqında ilk rəsmi bəyannamədir. Məhz bu baxımdan da, Şuşa Bəyannaməsi tarixi önəm daşıyaraq regionda yeni münasibətlərin başlanğıcını qoydu. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi imzalanarkən Azərbaycanın dövlət başçısı görüşün hər iki ölkənin xalqlarının maraq və məna-fələrinə xidmət etdiyini və tarixi əhəmiyyətini vurğulayaraq dedi: “Tarixi Qars müqaviləsi düz yüz

il əvvəl imzalanıb. Bu da böyük rəmzi mənə daşıyır. Yüz ildən sonra azad edilmiş Şuşa şəhərində müttəfiqlik haqqında imzalanmış Birgə Bəyannamə bizim gələcək iş birliyimizin istiqamətini göstərir. Bəyannamədə bir çox önəmli məsələ öz əksini tapır. Beynəlxalq müstəvidə birgə əməkdaşlıq, fəaliyyətimiz, siyasi əlaqələr, iqtisadi-ticarət əlaqələri, mədəniyyət, təhsil, idman, gənclər siyasəti, demək olar ki, bütün sahələr əhatə olunur. Hər bir məsələ çox böyük önəm daşıyır.” [7].

Türkiyə mediasının Azərbaycan kütləvi mediası ilə qaynar döyüş meydanlarında çiyin-çiyinə birgə fəaliyyəti informasiya müharibəsi cəbhəsində üstünlüyümüzə, qələbəmizə haqq qazandırılmasında böyük rol oynadı. Bu baxımdan, Azərbaycan və Türkiyə arasında media sahəsində strateji əməkdaşlıq, birgə fəaliyyət və qarşılıqlı dəstək 44 günlük müharibədə olduğu kimi, bu gün də, bu ölkələrə qarşı xarici qüvvələrin dezinformasiya kampaniyalarının qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır.

Ulu Öndər türk dünyasının həmrəyliyi, bütün sahələrdə intensiv əməkdaşlığının tarixi əhəmiyyətini dərindən dərk edir və qürurla deyirdi: ” Bizim tariximiz bir, dilimiz bir, dinimiz birdir. Biz bütün imkanlardan istifadə etməliyik ki, mədəni-humanitar və digər əlaqələr lazımı səviyyədə inkişaf etdirilsin. Türk xalqı ilə Azərbaycan xalqının tarixində, milli ənənələrində, mədəniyyətində çox oxşarlıq var. Ona görə də Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrin sıx olması təbii bir haldır.” [3, s. 339].

Qardaş Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycanın həyata keçirdiyi təhsil, mədəniyyət layihələri, elm və təhsil sahəsində əməkdaşlıq iki xalqın daha da yaxınlaşmasına, gələcək nəsillər üçün təməlin yaradılmasına, mədəni integrasiyanın inkişafına səbəb oldu. Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı tələbə mübadiləsi, televiziya və radio yayımları, əlifba birliyi kimi əlaqələr hər iki ölkənin milli mədəniyyətini birgə inkişaf etdirmək məqsədini daşıyır. Azərbaycan – Türkiyə elmi-mədəni əlaqələri sahəsindəki fəaliyyət hər iki ölkənin hər zaman diqqət mərkəzində olmuş və ali təhsil müəssisələri arasında müntəzəm şəkildə həyata keçirilən təcrübə mübadilələri qardaş ölkələrin təhsil sisteminin daha da təkmilləşməsinə, müasir ixtisaslı kadrların hazırlanmasına yönəlmişdir.

Bu gün ali təhsil müəssisələrimiz arasında imzalanan əməkdaşlıq müqavilələri, aparılan müzakirələr Azərbaycan və Türkiyə universitetləri arasında əməkdaşlığın inkişafına öz töhfəsini verir. Birgə tədqiqatların aparılması, müştərək layihələrin, proqramların həyata keçirilməsi, tələbə-müəllim mübadiləsi və mütəxəssislərin cəlb olunması sahəsində əlaqələr daha da genişləndirilir. Təhsil sahəsində səmərəli, fəal əməkdaşlıq iki ölkə arasında elmin və təhsilin inkişafına xidmət edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursuna sadiqliyi, başqa sahələrdə olduğu kimi, Azərbaycan-Türkiyə dostluq və qardaşlığının mənəvi bağlılığında da özünü büruzə verir. Azərbaycan və Türkiyə arasındakı münasibətlər iki ölkənin ortaq tarixindən, mədəniyyətindən, dilindən qaynaqlanaraq beynəlxalq səviyyədə güclü strateji əməkdaşlığa çevrilib və bütün Türk dünyasının birliyini, inkişafını dəstəkləyir. Cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, dünyada ikinci belə nümunə yoxdur ki, iki ölkə bir-birinə bu qədər yaxın olsun, bu qədər bir-birinə arxa-dayaq olsun. Bizim birliyimiz bütün sahələrdə özünü büruzə verir. Tam əminliklə deyə bilərik ki, bu gün Türkiyə Azərbaycanın siyasi, hərbi, ticarət, iqtisadiyyat, mədəniyyət və digər bütün sahələrdə ən mühüm tərəfdaşdır. [5].

Davamlı şəkildə güclənən qardaşlıq və strateji müttəfiqlik əlaqələrinin uğurla inkişafı çoxsaylı problemlərin həllinə imkan yaradır, ölkələrimizin sülh, sabitlik və əməkdaşlıq məkanına çevrilməsində mühüm rol oynayır. Azərbaycan və Türkiyə arasında əməkdaşlıq dünya ölkələri üçün nümunədir. Bu modelin əsasını qarşılıqlı hörmət, ortaq maraqlar və tarixi bağlar təşkil edir.

Ölkəmizin etibarlı strateji tərəfdaşı olan Türkiyə ilə münasibətlərinin daha da genişləndirilməsi xarici siyasətin mühüm tərkib hissəsini təşkil edir. Bütün sahələrdə əlaqələrin uğurla inkişafı Azərbaycan-Türkiyə arasında strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin yüksək səviyyəyə qalxmasına səbəb olub və regional təhlükəsizlik baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Ölkələrimiz arasında əlaqələrin dinamik şəkildə inkişafının göstəricisi olan qlobal iqtisadi layihələr sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunmasına öz töhfəsini verməklə yanaşı, xalqlarımızın rifah halının yaxşılaşdırılmasında da böyük rol oynayır.

Dövlətimizin başçısı 2024-cü il fevralın 14-də çıxışında Türk dünyası xalqlarının müxtəlif sahələrdə əlaqələrinin inkişaf ehtiyacını, Türk dünyasının birliyi amallarına sadiq qalacağını qeyd etmişdir: “Biz beynəlxalq təşkilatlarla bağlı bundan sonra da öz addımlarımızı atacağıq, ilk

növbədə, Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində söylərimizi davam etdirəcəyik. Bu, bizim üçün prioritetdir, mən bunu açıq demək istəyirəm, yəqin ki, indi aparılan siyasət də hər kəsə bunu aydın göstərir. Bu, bizim üçün əsas beynəlxalq təşkilatdır, çünki bu, bizim ailəmizdir. Bizim başqa ailəmiz yoxdur. Bizim ailəmiz Türk dünyasıdır. Biz müştərək söylərlə elə etməliyik ki, Türk Dövlətləri Təşkilatı qlobal arenada önəmli faktora və güc mərkəzinə çevrilsin. Buna biz ancaq birlikdə nail ola bilərik". [8]

Sevindirici haldır ki, Türk dünyası bu gün dünyada iqtisadi, mədəni sahədə inkişaf etmiş və nüfuzlu təsir qüvvəsinə malikdir. Xalqlarımızın birliyi əsrlərlə çətin sınaqlardan çıxaraq formalaşmış, bütün sahələrdə əlaqələr inkişaf etmiş və özünün yeni mərhələsinə çatmışdır. Türkdilli xalqların bu səviyyəyə qalxması, Türk birliyinin qorunması və möhkəmləndirilməsi Ümummilli Liderin müqəddəs arzusu idi.

Bu gün Ulu Öndərin siyasi kursunun uğurla davam etdirilməsinin, arzularının reallığa çevrilməsinin və Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun gücləndirilməsinin şahidi olduğumuz üçün hər birimiz qürur hissi duyuruq. Tam əminliklə deyə bilərik ki, Türk dünyası Ulu Öndərin türk xalqlarının həmrəyliyi, birliyi, bütün dünyada yaşayan türklərin diaspor şəklində təşkilatlanması, mədəni-siyasi, iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsi sayəsində əvəzsiz xidmətlərini heç vaxt unutmur və unutmayacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Fərqanə Hüseynova. Müstəqillik dövründə Azərbaycan – Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri (elm, təhsil, mədəniyyət). Bakı, Nurlan, 2007, 302 səh.
2. Heydər Əliyev və Şərq, 6 cildə, I kitab (Müəllif-tərtibçilər: Q.Allahverdiyev, V.Sultanzadə). Bakı, "Tural-Ə" NPM, 2002, 384 s.
3. Heydər Əliyev və Şərq, 6 cildə, III kitab: Türkiyə Cümhuriyyəti (Müəllif-tərtibçilər: Qaley Allahverdiyev, Vəhdət Sultanzadə). Bakı, "Çaşıoğlu", 2003, 472 s.
4. Pənahov I. Əbədiləşən şəxsiyyət. Bakı: Qismət, 2013, 240 s.
5. <https://science.gov.az/az/news/open/26798>
6. <https://science.gov.az/az/news/open/14929>
7. <https://mod.gov.az/az/pre/48762.html>.
8. <https://president.az/az/articles/view/63979>.

THE THEORETICAL HERITAGE OF THE GREAT LEADER HEYDAR ALIYEV IN THE FIELD OF TEACHING

Khayala Abdullayeva

doctor of philosophy in philology

Mingachevir State University

xayala.abdullayeva@mdu.edu.az

Heydar Aliyev, the third President of Azerbaijan and the National Leader, is not only remembered for his political vision and leadership but also for his contributions to education and the development of Azerbaijan's intellectual legacy. One of the lesser-known aspects of his legacy is his profound influence on the field of teaching, where his theoretical approaches and practices shaped the educational system in Azerbaijan. His work transcended political leadership, reflecting a deep understanding of education's role in societal development. This article explores Heydar Aliyev's theoretical contributions to the field of education, focusing on his views on teaching and how his principles continue to impact the educational landscape of Azerbaijan. The words of the great statesman and outstanding personality of the 20th century, Heydər Əliyev, about the teaching profession have always been relevant and significant due to their special value, importance, and the high regard he held for the profession:

"I know no profession more honourable than a teacher."

These valuable words stem from the close connection the National Leader had with the teaching profession, his deep understanding of it, his first professional qualification being in teaching, and his first appointment being as a teacher. He spoke about this in his speech at the First Congress of Azerbaijani Teachers:

“Indeed, you consider me a teacher as well. There is a certain basis for this. You say this based on my education... I graduated from the Pedagogical Technical School in Nakhchivan in 1939. At that time, the Pedagogical Technical School in Nakhchivan was training teachers due to a shortage of teachers, even for primary classes and up to the 7th-8th grades of secondary schools. After finishing the 8th grade of secondary school, I entered the pedagogical technical school. My goal was to become a teacher, to work as a teacher, and to help my family... In the final year of the pedagogical technical school, we were given teaching practice lessons. We would go 2-3 times a week to teach in the 2nd, 3rd, and 4th grades of schools. That is why I have had teaching experience since that time...” [1].

Heydar Aliyev's Vision for Education

One of the central tenets of Heydar Aliyev's political and ideological philosophy was the belief that the future of a nation lies in the education of its people. He recognized that a strong, developed nation requires an educated population, and as such, he placed a high priority on the modernization and strengthening of Azerbaijan's educational system.

Promotion of National Identity: A significant component of Heydar Aliyev's educational vision was the integration of national values and cultural heritage into the curriculum. He understood that a nation's identity is crucial for its development and emphasized the importance of teaching students about their history, language, and traditions.

Focus on Science and Technology: Under his leadership, there was a significant push towards modernizing education, particularly in the fields of science, technology, engineering, and mathematics (STEM). He believed that for Azerbaijan to thrive in the global economy, it must foster scientific and technological advancement.

Bilingualism and Multiculturalism: Given Azerbaijan's strategic location at the crossroads of Europe and Asia, Heydar Aliyev emphasized the importance of bilingual education. He encouraged the study of both Azerbaijani and foreign languages, particularly English, to ensure that Azerbaijani students could participate in global dialogues. [2]

Key Principles of His Educational Philosophy

Heydər Əliyev's educational theories are rooted in a set of principles that combined practical wisdom with visionary ideals. These principles included:

1. **Accessibility of Education:** Heydar Aliyev believed that education should be accessible to everyone, regardless of their socioeconomic background. Under his leadership, the government took significant steps to reduce barriers to education and improve the infrastructure of schools, especially in rural areas.

2. **Holistic Development of Students:** He viewed education not only as a tool for acquiring knowledge but also as a means of fostering personal development. His approach to teaching focused on the intellectual, moral, and physical development of students, aiming to prepare them to become well-rounded individuals and responsible citizens.

3. **Integration of Innovation into Education:** As part of his educational reforms, Heydar Aliyev advocated for the introduction of modern teaching methods and tools. He understood that traditional methods were not enough in the rapidly changing world, and thus, promoted innovation and technological integration into the educational process.

4. **Teacher Development:** Recognizing that teachers are the backbone of education, Heydar Aliyev implemented programs to improve the professional development of educators. His belief was that well-trained, motivated, and passionate teachers are essential for fostering a positive learning environment.

The Role of Teachers in Heydar Aliyev's Educational Vision

For Heydar Aliyev, teachers were not merely instructors but key figures in shaping the future of the nation. He often spoke of the need to elevate the teaching profession and provide teachers

with the necessary tools and training to succeed. Some of the core elements of his vision for teaching included: [3]

- **Professionalism and Responsibility:** Teachers were seen as role models for students, and their professionalism and sense of responsibility were fundamental to the success of the educational system.

- **Support for Teachers:** Under Heydar Aliyev’s leadership, numerous initiatives were launched to support teachers in their work. This included better pay, more professional training programs, and efforts to improve working conditions in schools.

- **A Focus on Moral Education:** He also emphasized that education should teach not only academic skills but also ethical values. Teachers were encouraged to instill in students a sense of duty, respect for others, and a commitment to national progress.

Impact on the Azerbaijani Education System

Heydar Aliyev’s educational reforms and theoretical contributions had a profound and lasting impact on the Azerbaijani education system. His influence is evident in several key areas: [4]

1. **Curriculum Reform:** The curriculum underwent significant changes to better align with global educational standards while retaining the nation's cultural identity. A greater emphasis was placed on STEM education, foreign languages, and the inclusion of modern pedagogical methods.

2. **Educational Institutions:** New universities and specialized institutions were established, and existing ones were modernized to provide a more comprehensive education. This helped to increase the country’s intellectual capital and prepared a new generation of leaders, scientists, and professionals.

3. **Teacher Training Programs:** Teacher training became a focal point of reform, with an emphasis on continuous professional development and the integration of new teaching methods.

4. **Technological Integration:** The use of technology in education became a priority, with Heydər Əliyev championing the inclusion of computers, internet access, and multimedia tools in classrooms across the country.

Legacy and Contemporary Relevance

Today, Heydar Aliyev’s vision for education continues to influence the development of Azerbaijan’s education system. Modern reforms, especially those focused on improving the quality of education, bear the mark of his theoretical heritage. Educational policies that promote innovation, inclusivity, and national pride continue to be inspired by his work. Furthermore, his ideas about the integration of technology into teaching have become even more relevant in the context of the digital age. Many educational leaders, scholars, and policymakers in Azerbaijan still refer to Heydar Aliyev’s educational philosophy when making decisions about the future of the nation’s educational landscape. His commitment to the holistic development of students and the professional growth of teachers remains a guiding principle for the country’s education system.

References

1. Heydər Əliyev. Speech at the First Congress of Azerbaijani Teachers. September 26, 1998. "Azərbaycan" Newspaper, September 27, 1998.
2. Heydər Əliyev. Speech at the Ceremony of Awarding the Honorary Doctorate Degree from Turkey's Kars Caucasus University. June 28, 2002. "Xalq" Newspaper, July 5, 2002.
3. Heydər Əliyev. Speech at the Opening of the Bəhrüz Kəngərli Museum in Nakhchivan. June 18, 2002. "Şərq qapısı" Newspaper, June 19, 2002.
4. Heydər Əliyev. Speech at the Ceremony Dedicated to the 75th Anniversary of the Establishment of the Nakhchivan Autonomous Republic. October 12, 1999. "Azərbaycan" Newspaper, October 14, 1999.

POLIETİLEN MATERIALININ “STRUKTUR-XASSƏ” ƏLAQƏLƏRİ VƏ MÜXTƏLİF KRİSTALLAŞMA TEMPERATURLARINDA DEFORMASIYA PROSESİ

^{1,3}Liliya Çingiz qızı Süleymanova, ^{2,3}Sveta Xalid qızı Bəkirova

¹texnika üzrə fəlsəfə doktoru

liliya.suleymanova@mdu.edu.az

²sveta.bakirova@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

Məlumdur ki, polietilen tozunun, onun ərimə temperaturundan yüksək (200 °C) temperatur-
larda, 40-150 atm. təzyiqlərdə sıxılması vastəsilə istənilən qalınlıqlarda əldə edilmiş ərintini, ərimə
temperaturundan aşağı temperaturlara keçirtməklə polietilen lövhələrini almaq olar, eyni zamanda
məlumdur ki, əldə edilmiş lövhələr, qalınlıqlarından asılı olmayaraq, izotrop xassəyə malik olaraq,
sferolit strukturla xarakterizə olunurlar [1-3].

Məqalədə qalınlığı 0,6; 1,2 və 1,6 mm olan polietilen nümunələri tədqiq edilmişdir. Tədqiqat
nümunəsinin seçilməsi onunla əlaqədardır ki, ilk növbədə polietilen materialı, xətti polimer sinfinin
tipik nümayəndəsi olaraq, amorf-kristallik quruluşla kristallaşaraq polikristallik strukturlar əmələ
gətirir və izotrop halda sferolit struktur elementlərindən təşkil olunur; polietilen materialı bir sıra
aspektlərdə geniş öyrənilməyi səbəbindən ədəbiyyatda olan məlumatlardan da istifadə edərək,
məqalədə qarşıya qoyulan məsələlərin tədqiqindən alınan nəticələrin birqiyəmli və yaxud çoxəhtim-
mallı izahatlarını təmin etmək olar.

Təcrübələrdə yuxarıda qeyd olunan üsul ilə müxtəlif qalınlıqlı (0,6; 1,2; 1,6) tədqiqat nümu-
nələri 40-150 atmosfer təzyiq tətbiq etməklə əldə edilmişdir. Nümunələrin kristallaşma temperaturu
20 °C təşkil etmişdir. Ədəbiyyat materiallarından [1, 2] məlum olur ki, yuxarıda qeyd olunan
temperatur-təzyiq rejimlərində polietilen materialı ölçüləri kiçik olan sferolit struktur element-
lərindən təşkil olunur. Kristallaşma temperaturu otaq temperaturuna yaxın olduğundan, materialda
kristallaşma prosesi kifayət qədər sürətlə gətirdiyi səbəbindən sferolit struktur elementlərinin inkişafı
məhdudlaşır və sferolitlər kiçik ölçülərə malik olurlar. Nisbətən nazik təbəqələrdə materialın
qalınlığı üzrə 20 °C-nin daha tez zamanda təsir etdiyini nəzərə alsaq sferolitlər daha kiçik ölçülərlə
xarakterizə olunurlar, eyni zamanda P təzyiqinin kiçik qiymətlərində və qalın materiallarda defekt-
lərin sayı çox olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, polimer ərintilərinin kristallaşması iki əsas mərhələdən keçir:

- kristallaşma mərkəzlərinin yaranması,
- bu mərkəzlərdən kristalların inkişaf etməsi.

Kristallaşma mərkəzləri polimer makromolekulların toplusu və yaxud da bir makromole-
kulun dəfələrlə qatlanmasından təşkil olunur. Polimer ərintilərinin əsas xüsusiyyətlərindən biri də
odur ki, onlarda amorf halında olan qismən nizamlı quruluşla əlaqədar olaraq, ərintidə heterogenlik
müşahidə olunur. Qeyd olunan nizamlı quruluş polimer materialının ərimə temperaturundan kifayət
qədər yuxarı temperaturalarda da müşahidə olunur. Məhz bu səbəbdən polimer ərintiləri soyudulduq-
da onun kristallaşması böyük sürətlə başa çatır. Polimer ərintilərində kristallaşma mərkəzləri
yarandıqdan sonra hər bir kristallaşma mərkəzindən struktur elementinin inkişaf etməsi mərhələsi
başlanır. Polimer ərintisi soyudularkən kristallaşma prosesi ilkin olaraq sürətlə gedir (ilkin kristallaş-
ma) sonrakı mərhələdə kristallaşma qismən az sürətlə (ikinci mərhələ kristallaşma) başa çatır. İlkin
kristallaşma prosesində molekullar toplusunun əmələ gətirdiyi struktur elementi yaranır; ikinci
kristallaşma mərhələsində nizamlılığın yaxşılaşması prosesi gedir. Qeyd etmək lazımdır ki, hər iki
proses eyni zamanda gedir, ancaq ilkin prosesin sürəti daha yüksək olur.

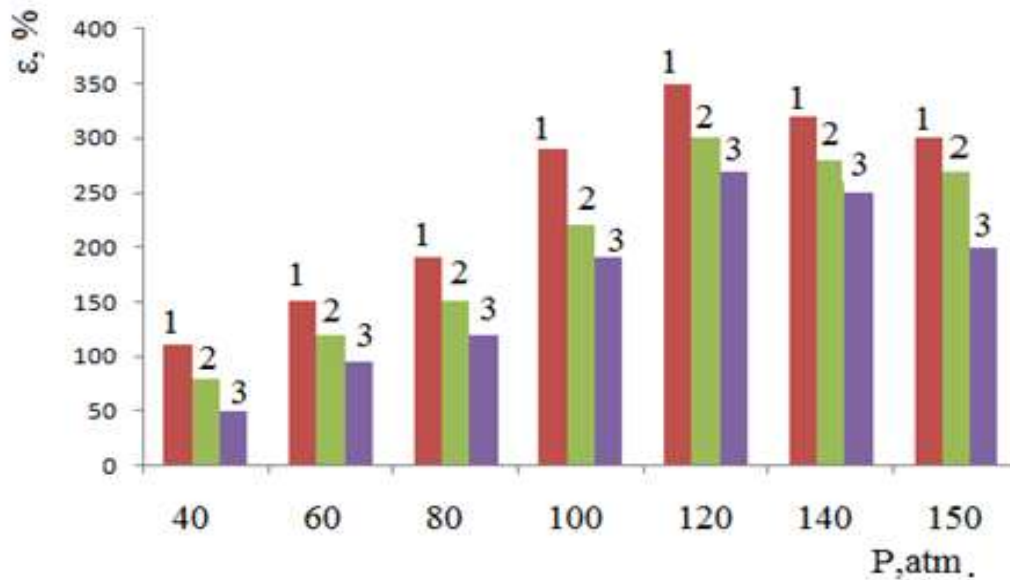
Qeyd olunduğu kimi ərinti soyudularkən materialda adətən sferolit struktur elementləri forma-
laşır, belə ki, kristallaşma prosesində iştirak etməyən aşqarlar, makromolekuldan ayrılmış sonluq
qrupları, əmələ gələn kristalların səthinə çıxarılır. Kristalların inkişafı təmiz ərinti istiqamətində
olur, çünki səthlərə çıxarılan aşqarlar kristalın inkişafını məhdudlaşdırır. Nəticədə fibrillərdən təşkil
olunmuş radial sferolit əmələ gəlir.

Müəyyən edilmişdir ki, sferolitlərin forması və ölçüləri eyni zamanda kristallaşma mərkəzinin növündən (homogen və yaxud hetrogen) və kristallaşma mərkəzinin əmələ gəlməsi və inkişaf etməsinin sürətindən asılıdır.

Təcrübələrdən alınmış nəticələr müvafiq diaqram (şək. 1) və qrafikdə (şək. 2) əks olunmuşdur.

Müəyyən edilmişdir ki, materialın qalınlığı artdıqca deformasiya prosesi nəticəsində polimer nümunələrinin mexaniki qırılma hadisəsi deformasiyanın kiçik qiymətlərində müşahidə olunur. Materialların deformasiya prosesindən əldə edilən ilkin nəticələr onunla izah olunur ki, qalınlığı kiçik olan nümunələrdə kristallaşma prosesi otaq temperaturunda daha böyük sürətlə yekunlaşdığından sferolit strukturları kiçik ölçülü olduğu səbəbindən, sferolitlərarası məsafələr də kiçik olur və bu hal materialın daha bircinsli olmasına səbəb olur.

Qalınlığı çox olan nümunələrdə isə otaq temperaturu materialın qalınlığı istiqamətində qeyri-bərabər paylandığı səbəbindən, materialın həcmində makromolekulların sərbəstlik dərəcəsi daha çox olur və bu səbəbdən sferolit strukturların inkişaf etməsinə şərait yaranır və ölçüləri böyük olur. Bu halda sıxlığı az olan sferolitlərarası məsafələr böyük olduğundan, materialın qeyri-bircinslilik dərəcəsi də çox olur və bu da materialın mexaniki deformasiyasının azalmasına səbəb olur. Digər tərəfdən qalınlığı çox olan nümunələrdə defektlərin sayının daha çox olması da materialın mexaniki deformasiyasının az olmasına gətirir.

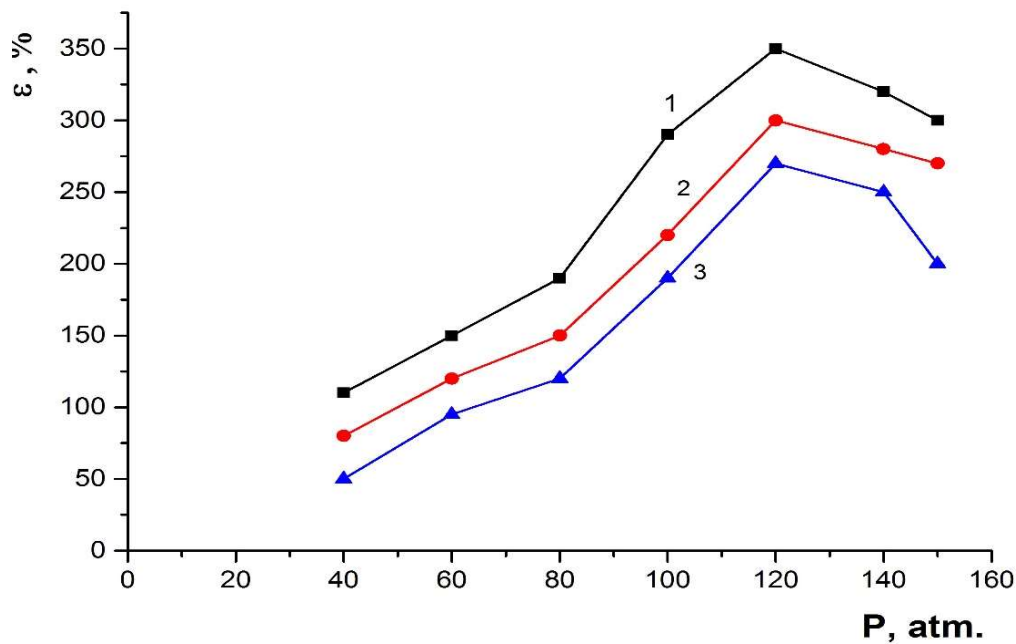
Şək. 1. Polietilen lövhələrinin deformasiya prosesinin nəticələri üzrə diaqram

1 - $d=0.6$ mm, 2 - $d=1.2$ mm, 3 - $d=1.6$ mm

Qeyd etmək lazımdır ki, 140-150 atm. təzyiqində hazırlanmış nümunələrin mexaniki deformasiyası, 120 atm. təzyiqdə hazırlanmış nümunələrə nisbətən az müşahidə olunmuşdur. Bu nəticə onunla izah olunur ki, 140-150 atmosfer təzyiqində materialda struktur elementlərinin formalaşması və inkişaf etməsi çətinləşir, materialın kristallaşma dərəcəsi azalır və material daha çox defektə malik olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, amorf-kristallik struktura malik polietilen materialı bir ox istiqamətində deformasiya prosesinə məruz qaldıqda materialın amorf və kristallik hissələrində struktur dəyişmələri mövcud olur, belə ki, struktur dəyişmələrinin xarakteri əsasən materialın hazırlanma texnologiyasının parametrlərindən: deformasiya prosesinin aparıldığı mühitin temperaturundan, sferolit quruluş elementlərinin daxili strukturundan, sferolit elementlərin materialda dairəvi və yaxud radial yerləşməsindən, sferolitlərin çox defektli və yaxud az defektli olmasından, makromolekulların sferolit mərkəzindən radiusu boyunca yayılmasının xarakterindən, materialın kimyəvi quruluşundan və materialı xarakterizə edən digər parametrlərdən asılıdır.

Yuxarıda yazılanları nəzərə aldıqda qərara gəlmək olar ki, polimerlərin mexaniki möhkəmliyinin və deformasiya proseslərinin mexanizmlərinin izahı yalnız struktur elementlərinin (sferolitlərin) ölçüləri ilə müəyyənləşmir və bir sıra faktorlardan asılı olur, odur ki, ilkin təcrübələrdə aldığımız nəticələr göstərilən temperatur və təzyiq şəraitində emal olunmuş yüksək təzyiqli polietilenin “struktur-xassə” əlaqələrini xarakterizə etmiş olur. Deformasiya proseslərinin sferolit ölçülərindən asılılığını birqiymətli olaraq təyin etmək üçün, sferolit daxili quruluşu eyni olan və digər təsir edən amillərin nümunəyə təsirinin kənarlaşdırılması mümkün olarsa, bu halda materialın xassəsinin struktur elementinin ölçülərindən asılılığın xarakterinə dair birqiymətli fikir söyləmək olar.

Şək. 2. Polietilen lövhələrinin deformasiya prosesi üzrə nəticələr

Sferolitlər kürə şəkilli olaraq, mərkəzdən radius üzrə paylanan şüalar şəkilində təsvir olunur. Materialda sferolit mərkəzlərinin sayı çox olduqda, sferolitlər inkişaf etdikcə toqquşaraq materialda çoxbucaqlı təsəvvürlərinin görüntülərini əmələ gətirirlər. Sferolit səthində şüaların paylanması nəticəsində, sferolit sıxlığı, mərkəzdən radius istiqamətində, kənara getdikcə azalır. Sferolit struktura malik polimer nümunələrini bir ox istiqamətində deformasiya etdikdə, materialda rekristallizasiya prosesi baş verir və deformasiyanın son mərhələlərində polimer materialı fibrilyar strukturlardan təşkil olunur.

Bir ox istiqamətində deformasiya nəticəsində xətti polimerlərdə sferolit strukturdan fibrilyar struktura keçid prosesi polimerlərin fiziki quruluşunun və fiziki-mexaniki xassələrinin tədqiqində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu keçid prosesinin nəticəsində əmələ gələn yeni fibrilyar struktur ilkin sferolit strukturdan kəskin fərqlənir. Keçid prosesinin məhdud temperatur-zaman şəraiti və ilkin strukturun xarakteri polimer materialın xassələrini müəyyən edir.

Ədəbiyyat məlumatlarından məlum olur ki, keçid prosesinin şəraitindən asılı olaraq polimer materialında kristallik hissələrin sürüşməsi, kristallitlərin dağılması, amorf hissələrin sürüşməsi, kristallitlərin dağılması, amorf hissələrdə makromolekulların gərilməsi, faza keçidinin baş verməsi, materialda çatların əmələ gəlməsi və sairə proseslər özünə yer alır, belə ki, deformasiya prosesinin başlanğıcında sferolitlərarası hissələrin elastiki deformasiyası hesabına sferolitlərin c-oxy, təsir edən qüvvə istiqamətində yönəldirlər, deformasiya davam etdikcə amorf hissələrdə makromolekulların gərilməsi və sonda kristallik hissələrin dağılması və yeni amorf-kristallik, fibrilyar strukturun formalaşması prosesi baş verir. Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif ilkin strukturdan asılı olmayaraq,

xətli qurluşa malik polimerlər, məhdut temperatur zaman şəraitində, deformasiya prosesinə məruz qaldıqda, deformasiyanın son həddində eyni fibrilyar struktura malik olurlar.

Kristallaşan xətti polimerlərdə fibrilyar struktur, sıxlığı çox olan kristallik və sıxlığı az olan amorf hissələrin deformasiya oxu istiqamətində təkrarlanmasından təşkil olunur.

Təqdim olunan məqalədə yüksək sıxlığa malik, müxtəlif kristallaşma temperaturunda hazırlanmış polietilen materialının deformasiya prosesinin kristallaşma temperaturundan asılılığı tədqiq edilmişdir. Bu məqsədlə qalınlığı 0,6 mm, 1,2 mm və 1,6 mm olan polietilen nümunələri $P=120\text{atm}$. təzyiqində emal olunaraq, $T_{kr}\sim 20-100\text{ }^{\circ}\text{C}$ kristallaşma temperaturunda kristallaşdırılaraq, $T=20^{\circ}\text{C}$ temperaturunda, bir ox istiqamətində deformasiya prosesinə məruz edilmişdir.

Təcrübələrdən alınmış nəticələrdən müəyyən edilmişdir ki, yuxarıda qeyd olunan texnoloji şəraitlərdə hazırlanmış polimer nümunələrində, kristallaşma temperaturu artdıqca deformasiya prosesi kiçik qiymətlərlə xarakterizə olunur. Məlumdur ki, kristallaşma temperaturu və kristallaşma müddəti artdıqca polimer materiallarda daha böyük ölçülü sferolitlər müşahidə olunur. Blok polimerlərdə sferolitlərin böyük ölçülərə malik olması isə materialın kövrəkliyinə səbəb olur ki, bu da öz növbəsində materialın möhkəmlik və deformasiya xassələrinin azalması ilə nəticələnir. Kövrək polimer materialının dağılması prosesi sferolitlərin sərhəddində və yaxud da ölçüləri böyük olan sferolitlərin çoxsaylı daxili defektlərində baş verməsi mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, təcrübələrdə alınan nəticələr yuxarıda qeyd olunan texnoloji şəraitdə hazırlanmış polietilen nümunələrinin struktur-deformasiya xassəsini xarakterizə edir və alınan nəticələrin fərqli şəraitlərdə emal olunmuş polimer materiallara eyniliklə şamil etmək olmaz.

Müəyyən edilmişdir ki, materialın qalınlığı artdıqca deformasiya prosesi nəticəsində polimer nümunələrinin mexaniki qırılma hadisəsi deformasiyanın kiçik qiymətlərində müşahidə olunur. Materialların deformasiya prosesindən əldə edilən ilkin nəticələr onunla izah olunur ki, qalınlığı kiçik olan nümunələrdə kristallaşma prosesi otaq temperaturunda daha böyük sürətlə yekunlaşdığından sferolit strukturları kiçik ölçülü olduğu səbəbindən, sferolitlərarası məsafələr də kiçik olur və bu hal materialın daha bircinsli olmasına səbəb olur. Qalınlığı çox olan nümunələrdə isə otaq temperaturu materialın qalınlığı istiqamətində qeyribərabər paylandığı səbəbindən, materialın həcmində makromolekulların sərbəstlik dərəcəsi daha çox olur və bu səbəbdən sferolit strukturların inkişaf etməsinə şərait yaranır və ölçüləri böyük olur. Bu halda sıxlığı az olan sferolitlərarası məsafələr böyük olduğundan, materialın qeyri-bircinslilik dərəcəsi də çox olur və bu da materialın mexaniki deformasiyasının azalmasına səbəb olur. Digər tərəfdən qalınlığı çox olan nümunələrdə defektlərin sayının daha çox olması da materialın mexaniki deformasiyasının az olmasına gətirir.

Məqalədə müxtəlif kristallaşma temperaturlarında emal olunmuş polietilen materialının deformasiya prosesini xarakterizə edən nəticələr şərh olunmuşdur. Təqdim olunan nəticələrdən müəyyən edilmişdir ki, yuxarıda qeyd olunan texnoloji şəraitlərdə hazırlanmış polimer nümunələrində, kristallaşma temperaturu artdıqca deformasiya prosesi kiçik qiymətlərlə xarakterizə olunur. Məlumdur ki, kristallaşma temperaturu və kristallaşma müddəti artdıqca polimer materiallarda daha böyük ölçülü sferolitlər müşahidə olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Магерамов А.М. Структурное и радиационное модифицирование пьезоэлектрических свойств полимерных композитов, Баку, «ЭЛМ», 2001, 325 с.
2. Шаташвили М.В., Ресовский А.В., Смирнов А.В., Федоров Б.А., Курыгин И.С., Ельяшевич Г.К. Исследование структуры пористых полиэтиленовых пленок методом малоуглового рентгеновского рассеяния. ВМС, 2005, том 47, №6, с.970-977.
3. Шаташвили М.В., Ресовский А.В., Смирнов А.В., Федоров Б.А., Курыгин И.С., Ельяшевич Г.К. Исследование структуры пористых полиэтиленовых пленок методом малоуглового рентгеновского рассеяния., Высокомолек. Соед. А. 2005, том 47, №6, с. 970-978

AZƏRBAYCAN KONSTITUSİYASININ TƏKAMÜLÜ: HEYDƏR ƏLİYEVİN LİDERLİYİ VƏ HÜQUQİ İNQİLAB

Samir Qasım oğlu Məhərrəmov

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Sumqayıt Dövlət Universiteti

maharramov.samir@sdu.edu.az

1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılması ilə Azərbaycan Respublikası, müstəqil dövlət olaraq yeni bir dövrə qədəm qoydu. Bu dövr, həm də Azərbaycanın hüquqi və dövlətçilik strukturlarının yenidən qurulması zərurətini bir məqsəd kimi qarşıya qoydu. Müstəqillik qazanıldığı ilk dövrlərdə Azərbaycan dərin böhran yaşayırdı. Belə ki, hakimiyyət uğrunda mübarizənin daha da kəskinləşməsi, bəzi qüvvələrin ölkəni parçalamaq üçün etdiyi cəhdlər, eləcə də mənfur qonşumuz ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına iddiaları ölkə daxilində bütün sahələrdə dərin böhranın baş verməsinə səbəb oldu. Bu böhranı aradan qaldırmağın öhdəsindən yalnız Ulu öndər Heydər Əliyevin gələcəyindən artıq xalq da əmin idi. Xalqın təkidli tələbi və Azərbaycan ziyalılarının ünvanlandığı məktub Ulu öndər Heydər Əliyevin Bakıya gəlməsi ilə nəticələndi. Ulu Öndərin qəlbindəki vətən sevgisi onun bütün çətinliklərə qalib gələcəyindən xəbər verirdi. Ulu öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra, Azərbaycan tarixinə qızıl hərflərlə həkk olunmuş o qurtuluş günü Azərbaycanda böyük dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb oldu. Hakimiyyətinin ilk illərindən ulu öndər daxilə baş verən böhranı aradan qaldırdı, hakimiyyət uğrunda lazımsız ünsürlərin fəaliyyətinə son qoydu və mənfur ermənilər ilə müharibədə atəşkəsə nail oldu. Bu dövrdə iqtisadiyyatın inkişafı və əhəlinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində böyük işlər görüldü. Belə bir şəraitdə, Heydər Əliyev Azərbaycanı siyasi və hüquqi sabitliyə qovuşdurmaq üçün Konstitusiyanın yenidən işlənməsi və güclü bir dövlət strukturunun yaradılmasının vacibliyini vurğuladı. Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın hüquqi əsaslarının möhkəmləndirilməsinin konstitusiyanın qəbul edilməsinə ən vacib məsələlərdən biri kimi yanaşırdı. Bu baxımdan, Azərbaycan Konstitusiyası ölkənin hüquqi inkişafında əvəzsiz rol oynadı. Heydər Əliyevin liderliyi altında Azərbaycanın Konstitusiyası yalnız hüquqi sənəd kimi deyil, həm də dövlətin siyasi və sosial təkamülünü yönləndirən bir alətə çevrildi və xalqın maraqlarının qorunmasının vacibliyini qəbul edərək, konstitusiya prosesinə başladı. Bu zaman Heydər Əliyev, ölkənin hərtərəfli inkişafını təmin etmək məqsədilə Konstitusiyanın təkamülünü əsaslı bir şəkildə planlaşdırdı [1].

1995-ci ilin 2 may tarixində Milli Məclisin 1048 sayılı qərarı ilə Ulu Öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan Komissiyanın tərkibi təsdiq olundu. Komissiyaya qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının nümayəndələri, eləcə də tanınmış ictimai-siyasi xadimlər, hüquqşünaslar, tarixçilər və dilçilər daxil edilmişdi. Heydər Əliyev Komissiyanın fəaliyyəti zamanı Əsas Qanun layihəsinə dair qiymətli tövsiyələrini verib, onun hər bir müddəasını şəxsən nəzərdən keçirərək, Konstitusiyanın geniş müzakirəsini təşkil edib və ən ideal şəkildə qəbul olunmasını təmin etmək üçün əzmlə çalışmışdır. Konstitusiya layihəsini hazırlayan Komissiyanın 1995-ci il iyunun 5-də keçirilən ilk iclasında Ümummilli lider Heydər Əliyev, Azərbaycan dövlətinin konstitusiya quruculuğu tarixindən bəhs edərək bildirmişdi ki, müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiya layihəsinin hazırlanması, respublikamızın tarixində əhəmiyyətli bir hadisədir. Ulu Öndər çıxışında qeyd etmişdi: “Konstitusiya yaratmaq üçün mütləq tarixi keçmişimizə nəzər salmalıyıq, amma eyni zamanda ümumbəşəri dəyərlərdən və demokratik dövlətlərin təcrübəsindən faydalanmalıyıq.” [4]

Heydər Əliyev həmçinin yeni Konstitusiyanın məqsədini və mahiyyətini açıqlayaraq belə demişdi: “Konstitusiya, əsasən, dövlət ilə xalq arasında olan münasibətləri özündə əks etdirməli, hakimiyyətin bölgüsü və dövlət orqanlarının fəaliyyəti xalqın iradəsinə uyğun olaraq, seçkilərlə müəyyən edilməlidir.” Konstitusiya Komissiyasının 1995-ci il oktyabrın 3-də keçirilən iclasında isə Ulu Öndər bildirmişdi ki, yeni Konstitusiya, ilk növbədə, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini və bu müstəqilliyin əbədi olmasını əks etdirməli, eyni zamanda demokratik prinsipləri özündə cəmləndirir. “Biz demokratik, hüquqi, sivil dövlət qururuq,” - deyərək Heydər Əliyev əlavə etmişdi. Yeni

Konstitusiyaya 5 bölmə, 12 fəsil, 158 maddə və əlavə müddəalardan ibarət olmaqla 1995-ci ilin 12 noyabrında ümumxalq səsverməsi nəticəsində qəbul edilmiş, 27 noyabrda isə qüvvəyə minmişdir. Bu hadisə, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi tarixində mühüm əhəmiyyətə malik olmuş, 1996-cı il 1 noyabr tarixində qəbul edilən fərmanla hər il 12 noyabr Konstitusiyaya Günü kimi qeyd olunmağa başlanmışdır. Konstitusiyanın Preambulasında Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini qorumaq, demokratik quruluşun təmin edilməsi, hüquqi dövlətin yaradılması, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı və ümumbəşəri dəyərlərə hörmətlə yanaşı, dünya xalqları ilə sülh və dostluq şəraitində əlaqələrin qurulması kimi məqsədlər ifadə olunmuşdur. 1995-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyaya, əsas hüquq və azadlıqları təmin edən, cəmiyyətin inkişafını yönləndirən dəyərləri özündə cəmləşdirərək, ölkə daxilində sabitlik və demokratiyanın təməlini qoymuşdur. O, həmçinin Azərbaycanın dövlət quruluşunun prinsiplərini müəyyən edərək, dövlətin xalqla olan əlaqəsini, hüquqi müdaxilənin meyarlarını və sosial ədalətə nail olmaq üçün yönəldilmiş siyasətləri ortaya qoymuşdur. Konstitusiyaya, Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyinin xalq olduğunu elan edir və xalqın müstəqil şəkildə öz idarəetmə formasını seçmə hüququnu təsbit edir. Həmçinin, Azərbaycan Respublikasını demokratik, hüquqi, dünyəvi və unitar bir dövlət olaraq təsbit edən Əsas Qanun, insan və vətəndaş hüquqlarının qorunmasını, dövlətin əsas məqsədi olaraq layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsini nəzərdə tutur [5].

1995-ci ildə Azərbaycanın Konstitusiyasının qəbul edilməsi, ölkənin məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyini və hüquqi dövlət prinsiplərinə uyğun statusunu təmin etdi. Bu, hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin əsasını qoyaraq, ölkənin məhkəmə sisteminin və hüquq sisteminin inkişafında yeni bir mərhələ açdı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1997-ci ildə "Məhkəmələr və hakimlər haqqında" yeni qanunun qəbul edilməsi, məhkəmə islahatlarının başlanması və hüquqi sistemin təkmilləşdirilməsi bu sahədəki əsas addımlar oldu.

Hüquqi dövlət quruculuğunun Azərbaycan modelini yaratmaq məqsədilə Ulu öndər Heydər Əliyev beynəlxalq təcrübəni və demokratik prinsipləri əsas tutaraq, 1996-cı ildə Hüquqi İslahat Komissiyasını yaradıb və islahatları şəxsən rəhbərlik edərək həyata keçirdi. Bu islahatlar ölkənin hüquq sistemini daha demokratik və müasir hala gətirdi, xüsusilə, prokurorluq, polis və digər hüquq-mühafizə orqanlarında ciddi dəyişikliklər baş verdi. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə ölüm cəzası ləğv edildi, hüquqi dövlətin əsas prinsiplərindən biri olaraq, insan hüquqlarının qorunmasına xüsusi diqqət göstərildi. 1998-ci ildə ölüm cəzasının tamamilə ləğv edilməsi Azərbaycanın humanist siyasətini və insan hüquqlarına hörmətini nümayiş etdirdi. Bu, Heydər Əliyevin şəxsiyyətinin və dərin mənaviyyətinin göstəricisi idi. Heydər Əliyevin siyasi iradəsi və liderliyi altında, Azərbaycanın hüquqi və demokratik inkişafı gücləndi və ölkə 2001-ci ildə Avropa Şurasına qəbul olundu. Bu, Azərbaycanın Avropa ilə inteqrasiyasının əsasını qoyan mühüm addım idi və ölkənin hüquqi, demokratik və dünyəvi dövlət quruculuğunda irəliləyişə gətirib çıxardı. Azərbaycanın Konstitusiyasına 2002-ci ildə edilən dəyişikliklər Heydər Əliyevin dövlətin hüquqi strukturlarını daha da gücləndirməyə çalışdığının bir göstəricisidir. Bu dəyişikliklərlə, ölkənin hüquqi və siyasi sistemində daha mükəmməl tənzimləmələr və islahatlar həyata keçirildi. Heydər Əliyev, ölkə daxilində sabitliyi və hüquqi tənzimləmələri gücləndirmək üçün Konstitusiyanın müəyyən maddələrini dəyişdirdi, bu da Azərbaycanın gələcəkdəki inkişafına böyük təsir göstərdi [2].

Heydər Əliyevin dövründə qəbul edilən və dəyişdirilən Konstitusiyaya, Azərbaycanın hüquqi gələcəyinə böyük təsir göstərdi. Onun apardığı islahatlar və Konstitusiyadakı dəyişikliklər, müstəqil Azərbaycanın siyasi və hüquqi həyatının təməlini qoydu. Heydər Əliyevin liderliyi altında, Azərbaycan Konstitusiyası yalnız hüquqi sənəd olmaqdan çıxaraq, dövlətin inkişafını təmin edən bir alətə çevrildi. Heydər Əliyevin dövründə qəbul edilən Konstitusiyaya və onun dəyişiklikləri Azərbaycanın dövlətçilik tarixində bir dönüş nöqtəsi idi. Bu hüquqi sənəd, həm də gələcək nəsillərə bir siyasi və hüquqi irs qoydu. Prezident Heydər Əliyev, Azərbaycanın Konstitusiyasını yalnız bir hüquqi sənəd olaraq deyil, həm də ölkənin inkişafını təmin edən bir yönəldici olaraq formalaşdırdı.

Heydər Əliyevin hüquqi dövlət quruculuğunda zəngin irsinə nəzər salarkən Uinston Çerçilin sözlərini xatırlatmaq olar: "dövlət xadiminin siyasətçidən fərqi ondadır ki, siyasətçi növbəti seçkiləri, dövlət xadimi isə gələcək nəsli düşünür". Bu sözlər sanki Azərbaycanın sabahını, xalqımızın rifahını daim düşünən Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev haqqında deyilmişdi [3].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev H. *Azərbaycan Respublikasında demokratik, hüquqi dövlət qurulmalıdır*. Bakı. "Azərbaycan". 1993
2. Əliyev, H. *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər və referendum*. Bakı: Hüquq. 2002
3. Çörçill, U. *Müharibə və Sülh: Dövlət Xadimi haqqında düşüncələr*. London: "Winston Churchill". 1948
4. <https://xalqqazeti.az/az/sosial-heyat/147953-azerbaycan-respublikasinin-konstitusiyasi-ulu-nder>
5. <https://www.constcourt.gov.az/az/details/1596>

HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL QURUCULUĞU SİYASƏTİ

^{1,3}Gülnarə Qorxmaz qızı Qurbanova, ^{2,3}Lalə Mətləb qızı Rüstəмова

¹filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

gulnara.qurbanova@mdu.edu.az

²lala.rustamova@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

"Hər bir xalqın özünəməxsusluğunu müəyyən edən başlıca ünsürlərdən biri onun dilidir. XX əsrdə xalqımızın bu sahədə əldə etdiyi uğurları yüksək təqdirə layiqdir. Biz fəxr edirik ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət dili olan Azərbaycan dili son bir əsrlik dövr ərzində böyük inkişaf yolu keçərək lüğət tərkibini zənginləşdirmiş, qrammatik quruluşunu cilalamış və dünya dilləri içərisində öz layiqli yerini tutmuşdur."

(Heydər Əliyev)

Hər bir xalqın həyatında mühüm rol oynayan faktorlardan biri, bəlkə də başlıcası dildir. Dil həm psixologiyadır, həm də mədəniyyətdir. Milləti birləşdirən, onun tarixin "dağıdıcı" sınaqlarından keçməsinə, özgürlüyünün qorunub saxlanmasında və gələcək nəsle ötürülməsində, şübhəsiz ki, milli dilin rolu əvəzədləməzdir. Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının da dili onun milli varlığını müəyyən edən amillərdəndir. Azərbaycan Respublikasında ana dilimizin istifadəsinin genişlənməsinə, ümumilikdə, bu sahəyə xüsusi qayğı əsasən vətəninə canından çox sevən müdrik dövlət xadimi Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsindən sonra geniş vüsət almışdır. XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı, ümumişlək dilə, dövlət dilinə çevrilməsi, diplomatiya aləminə yol açması, dünyanın böyük dövlətlərinin və beynəlxalq təşkilatların kürsülərindən səslənməsi bilavasitə Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Belə ki, 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin plenumunda Heydər Əlirza oğlu Əliyevin respublikaya rəhbər seçilməsi ilə xalqımızın tarixində keyfiyyətə yeni mərhələ başlandı.[2;56] Ulu öndərin hakimiyyətə gəlməsi ilə Azərbaycanda dövlət idarəçiliyində yeni nəfəs, yeni iş metodu, ciddi nizam-intizam yaradıldı. Azərbaycan xalqı ümummilli liderin ətrafında sıx birləşərək, nəhəng problemləri həll etməyə başladı. Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu 1969-1982-ci illərdə əldə ediləsi mümkün olmayan nailiyyətlər öz gerçəkliyini tapdı. [3; 27] Bu dövrdə xalqın həyatında əsaslı dönüş yarandı. İlk növbədə təhsil, mədəniyyət, incəsənət, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və inkişaf etdirilməsi qarşıya məqsəd kimi qoyuldu. Sənaye obyektlərinin sayı artırıldı, məhsul istehsalının həcmi yüksəldi, kənd təsərrüfatı sahəsində sürətli inkişaf əldə edildi. Bir sözlə, bütün sahələr üzrə misli görünməmiş uğurlar qazanıldı.

Böyük tarixi şəxsiyyətin 1969-1982-ci illərdə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrə nəzər saldıqda diqqət çəkən ən vacib və zəruri məqamlardan biri də hələ o vaxt bugünkü müstəqilliyin təməlinin yaradılması sahəsindəki fəaliyyətidir. Kommunist rejiminin sərt qaydalarına baxmayaraq, xalqımızın tarixi, mədəniyyəti, incəsənəti, mənəviyyəti ilə bağlı məsələlər ətraflı şəkildə müzakirə olunmuş və milli tərəqqiyə yönələn mühüm əhəmiyyətli qərarlar qəbul olunmuşdur. O dövrdə

ölkədə milli dillərin sıxışdırılması siyasətinin yeridildiyi bir zamanda Ulu Öndər ana dilinin - Azərbaycan dilinin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. Lakin hər bir xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsində ana dilinin müstəsna rol oynadığını deyən türk dünyasının lideri Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin daha da zənginləşdirilməsi, dövlət dili statusunun qorunması sahəsində bir-birinin ardınca mühüm əhəmiyyət kəsb edən tədbirlər həyata keçirirdi. Ana dilində dərsliklərin və kitabların nəşrinin genişləndirilməsi, dilçi alimlərə qayğı göstərilməsi belə tədbirlərdən idi. Ötən əsrin 70-ci illərin ortalarından başlayaraq milli dillərin sıxışdırılması tədricən gücləndirilirdi. O vaxt "Vahid sovet xalqı", "vahid dil" siyasəti nəinki geniş təbliğ olunur, hətta güclü şəkildə tətbiq edilirdi. Kommunist ideologiyasının hakim olduğu bir dövrdə milli dil məsələsinin ortaya atılması tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq hər bir şəxs üçün bir növ tale məsələsi ola bilərdi. Hətta bu məsələ bir çox xalqların siyasi xadimləri üçün faciə ilə nəticələnmişdi. Bütün bunlara baxmayaraq, Ümummilli lider Heydər Əliyev ana dilinin inkişafına qətiyyətlə çalışırdı. Ulu Öndər Sovet rejiminin tüğyan etdiyi bir vaxtda deyirdi ki, Konstitusiyaya vətəndaşlara təhsil hüququ vermişdir. Bu hüquq ana dilində oxumaq imkanı ilə təmin olunur. Beləliklə, SSRİ Konstitusiyası qəbul edildikdən sonra müttəfiq respublikaların Konstitusiyaya layihələri dərc olunaraq ümumxalq müzakirəsinə verildi. Azərbaycan Konstitusiyası layihəsinin ümumxalq müzakirəsinin yekunlarına həsr olunmuş iclasda Ulu öndər Heydər Əliyev qətiyyətlə bildirmişdir: "Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir". Bu təklif yekdilliklə qəbul edildi və Azərbaycan SSR-də dövlət dili Azərbaycan dili oldu.

Təəssüflər olsun ki, müstəqillik əldə etdikdən sonra hakimiyyətə gələn və idarəetmədə naşı olan dairələr ana dilimiz və milli kimliyimizlə bağlı ümummilli maraqlarımıza zidd olan siyasət yürütdülər. Lakin 1993-cü ilin iyununda hakimiyyətə gələn və Milli Məclisin sədri kimi fəaliyyətə başlayan Heydər Əliyev "Azərbaycan dili" və ya "Türk dili" məsələsini 1995-ci ilin oktyabr, noyabr aylarında xalqın müzakirəsinə verdi. Müzakirələrdə ziyalılarla yanaşı, sadə xalq kütlələri də iştirak etdi. Qızgın mübahisələrdən sonra 1995-ci ilin 12 noyabrında Milli Məclisdə böyük mütəfəkkir müdrikliyi ilə Ulu öndər Heydər Əliyev müzakirələrə yekun vurdu. Nəhayət, bu məsələ Azərbaycan Konstitusiyasının 21-ci maddəsində öz əksini belə tapdı: "Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir". Beləliklə, Ana dilimiz, mənəviyyatımız, milli-mənəvi dəyərlərimiz özümüzə qaytarıldı, adət-ənənələrimiz qorundu, inkişaf etdirildi. Azərbaycan müstəqil dövlət kimi Avropaya və dünya birliyinə inteqrasiya yolunda inamla irəlilədi, beynəlxalq münasibətlər sisteminin fəal üzvlərindən birinə çevrildi. Daima xalqı dilini sevməyə, ona milli varlıq kimi yanaşmağa sövq edən Ümummilli lider Heydər Əliyev xalqın formalaşmasında, yaşamasında ana dilinin rolunu yüksək qiymətləndirərək deyirdi: "Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının ana dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir... İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə malik olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalmış bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu, onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur".

Konstitusiyaya ilə yanaşı, Dahi Öndərin imzaladığı "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 18 iyun 2001-ci il tarixli, 506 sayılı fərman, "Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında" 4 iyul 2001-ci il tarixli, 76 nömrəli sərəncam, "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" 9 avqust 2001-ci il tarixli, 552 nömrəli sərəncam və nəhayət, 2003-cü il yanvarın 2-də qüvvəyə minmiş "Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında" qanun ölkəmizdə dil siyasəti və dil quruculuğunun mükəmməl konsepsiyasını, onun uzunmüddətli strategiyasını və aydın proqramını verən tarixi qanunvericilik aktlarıdır.[1; 106] Bu sənədlərin hazırlanmasında böyük tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin yüksək intellekti, zəngin dövlətçilik təcrübəsi, yenilməz məntiqi, vətəndaşlıq qeyrəti, ana dilinə misilsiz məhəbbəti mühüm rol oynayıb. Azərbaycan dilinin inkişafı, onun tətbiqi sahəsinin genişləndirilməsi və yabançı təsirlərdən qorunması, habelə bu dilin saflığı, təmizliyi istiqamətində Heydər Əliyevin yeritdiyi siyasət bu gün onun siyasi kursunun layiqli davamçısı möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Belə ki, "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının

Prezidenti İlham Əliyevin 12 yanvar, 2004-cü il tarixli sərəncamı imzalanmışdır. Ana dilimizə göstərilən xüsusi qayğı baxımından "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 12 yanvar, 2004-cü il fərmanı xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu zamandan etibarən hər il avqust ayının 1-də Ana dili günü kimi qeyd olunur.

Beləliklə, bütün sahələrdə olduğu kimi, Azərbaycan dilinin inkişafı və onun dövlət səviyyəsində işlədilməsi, məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycan xalqı, Azərbaycan dili var olduqca Heydər Əliyev də var olacaq, bizimlə, qəlbimizdə yaşayacaq, körpələrimizlə yenidən doğulacaq, yenidən nəfəs alacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev Heydər Əlirza oğlu. Müstəqilliyimiz əbədidir: Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. (42 cildə)
2. Ağamirzəyev Fəxrəddin. Dönüşdən qurtuluşa [Heydər Əliyev haqqında] /F.Ağamirzəyev; red. T. Aydınoglu ; nəşir. H. Əsgərov ; [son söz əvəzi Anar]. Bakı : Adıloğlu , 2012. 166, [2] s.
3. Adil Abdulla Əl-Fələh. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlər [Mətn] /Adil Abdulla Əl-Fələh; Elmi red. və ön sözün müəll. A.Paşazadə; Dizayn. M.Xəlilov. -Bakı: Qismət, 2007.- 108 s
4. Hüseynova İradə. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. -Bakı, "Təhsil", 2004,-472 s.

AZƏRBAYCANDA XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Sevda Xəlilova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
sevda_azturk@hotmail.com

Xalqımızın yaddaşında qurucu və xilaskar dövlət xadimi, dünya miqyaslı siyasətçi kimi yaşayan, müasir dövlətçilik tariximizdə əbədi iz qoyan Ulu öndər Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə təhsilə, xalqın maariflənməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Rəşadətli bir siyasət anlayışı ilə milli müstəqilliyimizin möhkəmlənməsi, dövlət təşkilatının formalaşması, sosial və iqtisadi baxımdan vətəndaşlarımızın rifahı halının yüksəldilməsi, cəmiyyətimizin çağdaş dünyanın bir parçası ola bilməsi üçün misilsiz işlər görüb, ardıcıl və səmərəli addımlar atıb. Ötən əsrin əvvəllərində aydınları "İmzasını qoymuş miləl övraqi-həyatə, yox millətimin xətti bu imzalar içində", - deyərək hayqıran bir toplumun ictimai müqaviləsindən doğan gənc dövlət 17 raundluq səsverməni udaraq qeyri-dəimi üzv statusunda olsa belə, BMT sayaq ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın Təhlükəsizlik Şurasına qatılmağa nail olub. Azərbaycanın bütün sahələrində hiss edilmiş bu cür möhtəşəm uğurlar XX əsr Azərbaycan tarixinin yetişdirdiyi böyük zəka, intellekt sahibi olan Ulu Öndər hələ Sovetlər dövründə ölkəmizdə təhsilin inkişafına, maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Təhsilin kadr potensialının gücləndirilməsi, SSR-nin ən nüfuzlu ali məktəblərində Azərbaycan gənclərinin təhsil almasına şərait yaratmışdı. Bu gün onlar Azərbaycanın təhsilində aparıcı alimlər, pedaqoqlardır. Heydər Əliyev bu kadrların hazırlanmasında ona görə maraqlı idi ki, gələcək müstəqil Azərbaycanımız üçün onlar gərəkli mütəxəssis olacaqdılar.

Bu gün Azərbaycan Beynəlxalq forum, mədəniyyətlərin dialoqu mövzusunda konqreslərə ev sahibliyi edir və həmvətənlərimiz bu mötəbər toplantılarda xarici dillərdə çıxış edir, debatlar iştirakçısı olurlar. Xarici dillərin tədrisi də müasir qloballaşma dövründə elmi-texniki tərəqqinin sürətli inkişafı gündəlik həyatda yüksək nailiyyətlərə, mütərəqqi dəyişikliklərə yol açan bir vasitə olmuşdur. Xarici dillərə yiyələnmək, vasitəçi dildən yox, birbaşa xarici dildən ana dilinə tərcümə etmək bu gün bir çox universitetlərimizdə müxtəlif xarici dillərin tədrisi nəticəsində mümkün olmuşdur.

Müstəqillik dövründə xarici dillərin tədrisinə xüsusi önəm verən Ümummilli Lider ölkəmizin bir çox universitetlərində müxtəlif xarici dilləri tədris edən fakültələrin yaranmasına şərait yaratdı, təhsil əlaqələrini daha da genişləndirilməsinə və dərinləşdirilməsinə diqqət yetirirdi. 1973-cü ildə

məhz ümummilli Liderin təşəbbüsü və göstərişi ilə M.F. Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun Qərbi Avropa dilləri fakültəsinin bazasında Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutu yarandı və burada ölkəmizdə ilk dəfə tərcüməçi ixtisası üzrə kadrların hazırlanması başladı. Bu gün Azərbaycan Universitetlərində Xarici dillər bakalavriat, magistratura, doktorantura səviyyələrində təkcə çoxsaylı təhsil ixtisasları üzrə deyil, həm də regionşünaslıq, tərcümə, beynəlxalq münasibətlər, jurnalistika ixtisasları üzrə mütəxəssis hazırlığı həyata keçirilir. Bu təhsilin təməlini müstəqillik illərində qoyan Ümummilli Lider Azərbaycanın gələcək inkişaf perspektlərinə cavab verən, inkişaf strategiyasında təhsilin inkişafını, milli iqtisadiyyatımızın perspektivi üzrə strateji yol xəritəsində hədəfləri müəyyən etmişdir (2).

Çağımızda Azərbaycan dünya və Avropa təcrübəsinə istinadən milli-ideoloji maraqlarına cavab verən təhsil sistemini yaratmaqdadır. Ali təhsildə kredit sisteminin tətbiqi, bu sistemin “Qaydalar”ına əlavə olunan dəyişikliklər, tələbələrin köçürülməsi, yerdəyişməsi və bərpası ilə bağlı yeniliklər, adambaşına maliyyələşmə prinsipinin tətbiqi və təhsil bazarına publik hüquqi şəxslərin qədəm qoyması universitetlərimizdə yeni tədris mühitini, tələbə-müəllim münasibətlərini, ali məktəb iqtisadiyyatını formalaşdırmaqdadır. Qabaqcıl universitetlərimiz öz strukturlarını modelləşdirmək, tələbə start-up layihələrini dəstəkləmək, ən müasir laboratoriyalar və təcrübə sahələri, texnoparklar yaratmaq, xarici mütəxəssisləri tədrisə cəlb etmək, dünyanın ən qabaqcıl universitetləri ilə birgə mütəxəssis hazırlığı həyata keçirmək planlarının icrasına başlayıblar və onun bəhrəsini görürlər.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmizin çox şaxəli beynəlxalq əlaqələri inkişaf etməkdədir. Təhsil sistemində baş verən keyfiyyət xarakterli islahatlar xarici dillərin tədrisində struktur və məzmun dəyişikliklərini tələb edir. Keçirilən dinamik xarakterli dəyişikliklər sistemində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən ali təhsil tədrisən qabaqcıl Avropa və dünya təcrübəsinə inteqrasiya edir. Baş verən dəyişikliklər xarici dilin tədrisinə də təsir etməkdədir. Xarici əlaqələri ildən-ilə genişləndirən ölkəmiz, xarici dillərin tədrisində müxtəlif proqramlar üzrə şagird və universitet tələbələrini xaricə dil öyrənmək məqsədi ilə qısa müddətə ezam edir, tələbə-müəllim münasibətlərini genişləndirir, dünyanın ən qabaqcıl universitetləri ilə birgə mütəxəssis hazırlığı həyata keçirmək planlarının icrasına başlayıblar.

ESLİ Beynəlxal Təşkilatı (ABŞ), TEMPUS proqramı üzrə layihələrin iştirakçısı olan universitetlər eyni zamanda Erasmus-Mundus proqramı əsasında tələbə və müəllim mübadiləsi həyata keçirirlər. Bütün bu tədbirlərdə universitetlərdə çalışan xarici dil mütəxəssisləri və tələbələrin çox fəal iştirakı Azərbaycan beynəlxalq əlaqələrinin əldə etdiyi uğurların nəticəsidir. ABŞ, İngiltərə, Fransa, Almaniya, İtaliya, Çin, Koreya və başqa ölkələrin universitetləri ilə əlaqələr və təcrübə mübadiləsi yüksək ixtisaslı kadrların hazırlığına müsbət təsir göstərməkdədir. Dünyanın ən yeni təhsil modellərinin öz universitetlərinə gətirilməsinə, güclü kadr potensialının hazırlanmasına və maddi bazanın artmasına çalışan mütəxəssislər malik olan universitetlərinin dünya təhsil bazarına inteqrasiyasına çalışır.

Azərbaycanda ibtidai və orta məktəblərdə xarici dillərin tədrisi XIX əsrin ortalarına təsadüf edir. 1848-ci ildə qızlar üçün dördsinifli “Müqəddəs Nina” məktəbi açıldıqda valideynlərin arzusu ilə tədris planına daxil edilməyən musiqi və rəqslə bərabər fransız dili tədris edilirdi (1).

İlk dəfə 1849-cu ildə Şamaxı şəhərində xarici dil tədris planına daxil edildi. Bakı şəhərində isə xarici dilin rəsmi tədrisi 1867-ci ildən başlanmışdı. 1870-ci ildən başlayaraq fransız dili ilə yanaşı, ilk dəfə olaraq alman dilinin tədrisinə də yer verilirdi. İngilis dili isə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq cəmi iki il, yəni 1914-1916-cı illərdə tədris edilmişdir. Yalnız 1936-cı ildə Bakıda açılan altı aylıq kurslar yarandıqda burada fransız, alman və ingilis dilləri tədris olunmağa başladı.

Xalq Maarif komissarlığı xarici dillərin öyrənilməsinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, təhsil prosesində Avropa dillərindən birinin öyrənilməsinə vacib bildi və ali məktəblərin yenidən tərtib olunan tədris planlarında bu fənlərin tədrisinə saatların ayrılmasını qərara aldı. Azərbaycan Dövlət Universitetində və Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda 1925-1926-cı tədris illərində artıq ingilis, alman, fransız, yunan, italyan dilləri tədris olunurdu. Altı aylıq kurslardan sonra doqquz aylıq, həmçinin iki illik kurslar da açıldı. 1937-ci ildə V.İ.Lenin adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun nəzdində ayrıca xarici dillər fakültəsi açıldı. Burada ingilis, fransız və alman dilləri tədris edilirdi.

İlk dəfə olaraq, 1941-ci ildə xarici dillər üzrə 400 nəfərdən ibarət milli kadrlar respublikanın müxtəlif bölgələrinə göndərildi. Bu fakültənin nəzdində 12 nəfərdən ibarət yalnız bir kafedra fəaliyyət göstərirdi. 1939-cu ildən başlayaraq, müəllim kollektivi Moskva və Leningrad məzunlarının hesabına müəyyən qədər gücləndi.

1948-ci ilin sentyabr ayında Azərbaycanın Pedaqoji İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən xarici dillər fakültəsinin əsasında Azərbaycanın Dövlət Pedaqoji Xarici dillər İnstitutu açıldı və burada ingilis, fransız və alman dillərinin əyani və qiyabi şöbələri fəaliyyətə başladı. Bu təhsil ocağının mövcudluğu respublikada xarici dillərin həm öyrənilməsi, həm də tədrisi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

On il sonra, 1958-ci ildə Xarici Dillər İnstitutu M.F.Axundov adına Rus dili İnstitutu ilə birləşdirildi. Bir neçə dəfə birləşib ayrılan bu institutlar, nəhayət 1973-cü ildə yenidən ayrıldı və Umummilli Liderin bu təşəbbüsü xarici dillərin ölkəmizdə tədrisində yeni dövrün başlanğıcı kimi qiymətləndirilməlidir.

Umummilli lider Heydər Əliyevin 13 iyun 2000-ci il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Dillər Universiteti adlandırılan bu ali təhsil müəssisəsində hazırda iyirmidən çox dilin tədrisi həyata keçirilir.

Bu gün xarici dil müəllimlərinin hazırlanması nəinki Bakıdakı ali təhsil müəssisələrində, eləcə də Naxçıvan, Gəncə, Lənkəran, Mingəçevir, Şəki kimi şəhərlərdəki ali təhsil müəssisələrində də həyata keçirilir.

Bu gün universitet əməkdaşlarının əksəriyyəti dəyərli tədqiqat işləri ilə elmi mühitdə həmişə öz dəstixətləri ilə seçilən dissertasiyalar, dərslik və dərs vəsaitləri, monoqrafiyalar, kitablar, elmi məqalələr yazmışlar.

Əcnəbi dillərin intensiv tədris edilməsi son illərdə xarici (əsasən, ingilis) dilli orta məktəblərin və liseylərin açılması, fransız məktəbinin fəaliyyəti təhsilin mərhələli və zəncirvari bir proses olduğunu göstərir və cəmiyyətimizdə xarici dillərin öyrənilməsinə marağın artması kimi dəyərləndirilir.

Estafeti Umummilli Liderdən alaraq şərəf və ləyaqətlə davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev də elm və təhsil sahəsində Heydər Əliyev kursunu uğurla davam etdirir. Dövlət başçımız cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Respublikamızda müasir dünya standartlarına uyğun çoxsaylı dövlət proqramları hazırlanıb təsdiq olunmuşdur və elmlə təhsilə xüsusi önəm verilmişdir.

Bu gün Ali Diplomatiya Akademiyasında və Ali Neft Məktəbində, əksər universitetlərdə təhsil ingilis dilində, tədris prosesinə əcnəbi müəllimlərin cəlb olunması vasitəsi ilə həyata keçirilir. Mövcud pedaqoji heyətin ixtisas biliklərinin, peşə bacarıqlarının mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi xarici ölkələrdə həyata keçirilir, gənc kadrların xarici ölkələrdə elmi-tədqiqat fəaliyyət ilə məşğul olmalarına şərait yaradılır.

Möhtərəm Prezident Cənab İlham Əliyev deyir: “Qloballaşan dünyada Azərbaycan Respublikası və azərbaycanlılar özünün maddi-mənəvi və intellektual potensialına uyğun layiqli yer tutacaqdır”.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. A.Qurbanov. Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsilinin inkişafı. Bakı, Gənclik, 1997.
2. H.Cavid. Seçilmiş əsərləri I cild. Bakı, 1969
3. F.Heydərov. Heydər Əliyev irsi milli sərvətimizdir. Bakı, Ozan, 1999
4. F.Rüstəmov Heydər Əliyev və Azərbaycanda elmi-pedaqoji kadr hazırlığı. Bakı, Səda, 2003
5. R.Mehdiyev. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq. Bakı, 2002
6. V.Əliyev. Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı, Nurlan 2003

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ƏDƏBİ İRSİMİZİN QORUNMASI

Püstə Səməddin qızı Əhmədova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Naxçıvan Dövlət Universiteti

ahmedovapuste@ndu.edu.az

Azərbaycanın zəngin mədəniyyəti və ədəbiyyatı əsrlər boyu xalqımızın ruhunu, milli kimliyini və mənəviyyatını formalaşdırmış, onun inkişafında əvəzsiz rol oynamışdır. Hər bir xalqın özünəməxsus ədəbiyyatı onun keçmişini, indisini və gələcəyini təcəssüm etdirən, mədəniyyətini qoruyan və gələcək nəsillərə ötürən ən mühüm vasitədir. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda ədəbiyyatın qorunmasına, inkişafına və təbliğinə böyük əhəmiyyət vermiş, bu sahədəki fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycan ədəbiyyatının qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi sahəsindəki addımlar ölkəmizin mədəni həyatında silinməz izlər buraxmışdır. Ədəbiyyat hər bir xalqın mənəvi yaddaşı, milli kimliyinin ayrılmaz hissəsi, tarixi təfəkkürünün və ictimai şüurunun ifadəsidir. Azərbaycan ədəbiyyatı isə öz zəngin tarixi, bədii-estetik dəyəri, milli-mənəvi məzmunu ilə dünya mədəniyyət xəzinəsinə daxildir. Bu irsin qorunması və inkişafı üçün tarix boyu müxtəlif mərhələlərdə bir çox şəxsiyyətlər xidmət göstərmişdir. Lakin Ümummilli Lider Heydər Əliyev bu məsələyə sistemli, strateji və dövlət səviyyəsində yanaşaraq, Azərbaycan ədəbi irsinin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi sahəsində misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

Heydər Əliyevin ədəbiyyata yanaşmasının əsas ideoloji xətti onun milli ideologiya anlayışında əks olunurdu. Onun fikrincə, milli ideologiyanın formalaşmasında ədəbiyyat əsas vasitələrdən biridir. *Bu ideya Heydər Əliyevin çıxışlarında və praktiki fəaliyyətində dəfələrlə öz təsdiqini tapmışdır. Ədəbiyyat və incəsənət, bütünlükdə ictimai fikir sahəsində Azərbaycanın keçdiyi yolun özünəməxsusluqlarını Heydər Əliyev yaxşı bilir, elmi ebyektivliyə əsaslanan müasirlik duyğusu ilə təhlil edirdi* [1, s. 10]. Ümummilli Lider ədəbiyyatı təkcə estetik zövq vasitəsi kimi deyil, milli şüurun formalaşmasında, vətəndaş mövqeyinin aşılmasında mühüm tərbiyəvi vasitə kimi qiymətləndirirdi.

Ulu Öndər bir çıxışında deyirdi: “Ədəbiyyat xalqın ruhudur. Əgər bu ruhu yaşatmasaq, gələcək nəsillər milli kimlikdən uzaq düşər. Ona görə də ədəbiyyatın qorunması hər bir dövlətin, hər bir liderin başlıca vəzifəsidir.”

Heydər Əliyev Azərbaycan klassik ədəbiyyatına böyük ehtiram göstərmiş, bu irsin həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq miqyasda tanıtılmasına xüsusi önəm vermişdir. Onun təşəbbüsü və dəstəyi ilə Nizami Gəncəvinin, Xaqani Şirvaninin, Məhəmməd Füzulinin, İmadəddin Nəsiminin, Molla Pənah Vaqifin, Mirzə Fətəli Axundzadənin, Mirzə Ələkbər Sabirin və digər klassiklərin əsərləri təkrar nəşr olunmuş, onların yubileyləri UNESCO səviyyəsində qeyd olunmuşdur. Məsələn, 1981-ci ildə Nizami Gəncəvinin 840 illik yubileyi respublika miqyasında böyük təntənə ilə qeyd edildi. Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü ilə Bakıda Nizami Muzeyi yenidən quruldu, Gəncədə Nizami məqbərəsi əsaslı təmir olundu. Heydər Əliyev böyük Azərbaycan şairi, mütəfəkkiri İmadəddin Nəsimi irsini yüksək qiymətləndirərək demişdir: *“Tariximiz çox zəngindir və biz bunu vaxtaşırı xalqa çatdırmalıyıq. Xatirinizdədirmi, Nəsiminin 600 illik yubileyini qeyd etdiyimiz zaman bu, dünyada nə qədər əks-səda doğurdu, Azərbaycanı nə qədər tanıtdı!* [4, s. 104]. Bu tədbirlər yalnız simvolik mahiyyət daşıyırdı, həm də ədəbi irsin gələcək nəsillərə çatdırılması baxımından strateji əhəmiyyətə malik idi.

Heydər Əliyev ədəbiyyatın, bədii sözün gücünü çox yaxşı bilirdi. Söz var ki, kəsdirər başı. Söz də var kəsər savaşı deyan siyasi və mənəvi babası Şah İsmayil Xatai kimi sözün bədii-fəlsəfi imkanlarından poetik təsir gücündən bacarıqla istifadə edirdi [2, s. 25]. 1970-1980-ci illər Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında mühüm mərhələdir. Məhz bu dövrdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə ədəbi mühit canlandı, yazıçılara dövlət dəstəyi gücləndi, yeni nəşrlər artdı. Yazıçılar Birliyinin fəaliyyəti genişləndi, gənc ədiblərin üzə çıxmasına şərait yaradıldı. Bu dövrdə Anar, İsa

Hüseynov (Muğanna), Elçin, İlyas Əfəndiyev və başqa yazarların əsərləri daha geniş oxucu kütləsinə çatdı. Eyni zamanda, repressiya qurbanı olmuş ədiblərin – Hüseyn Cavidin, Mikayıl Müşfiqin, Əhməd Cavadın irsinə qayıdış baş verdi. Heydər Əliyev ədəbiyyatda tarixi ədalətin bərpasına şərait yaratdı.

Müstəqillik dövründə qarşıya çıxan çağırışları – ideoloji boşluq, milli-mənəvi dəyərlərin sıxışdırılması təhlükəsi, informasiya müharibəsi şəraitində Heydər Əliyev ədəbiyyatı yenidən milli dirçəlişin əsas vasitəsi kimi görürdü.

1997-ci illərdə milli ədəbiyyatın dövlət qayğısı ilə qorunması və inkişafı üçün hüquqi baza da yaradıldı. Ədəbi mühitin canlandırılması üçün yazıçılara dövlət mükafatları, təqaüdlər verildi, yeni nəşriyyatlar, ədəbi dərgilər fəaliyyətə başladı. Gənc yazarların yaradıcılığına stimül verən müxtəlif layihələr reallaşdı.

Ədəbiyyat xadimlərinə münasibət: şəxsiyyətə və sözə dəyər

Tarix boyu dahilər yetirən Azərbaycan dili zaman-zaman dahi oğulların çiyində ucaldı [3, s. 10]. Heydər Əliyevin ədəbiyyat adamlarına münasibəti daim yüksək səviyyədə olub. O, yazıçı və şairlərlə şəxsi görüşlərində onların yaradıcılığına dərin maraq göstərmiş, onları təkcə sənətkar kimi deyil, həm də xalqın mənəvi rəhbərləri kimi dəyərləndirmişdir. Anar, Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza, Nəriman Həsənzadə, Sabir Rüstəmxanlı kimi sənət adamları Heydər Əliyevin ədəbi mühitə müdrik və qayğıkeş münasibətini həmişə yüksək qiymətləndirmişlər.

Bəxtiyar Vahabzadə bu barədə demişdir: “Heydər Əliyev təkcə siyasətçi deyil, həm də sözün qədir-qiymətini bilən ziyalı idi. Onun ədəbiyyata baxışı milli yaddaşa bağlılığın nümunəsi idi.”

Heydər Əliyevin ədəbiyyat siyasəti təkcə mədəni irsin qorunması ilə deyil, həm də ədəbi mühitin inkişafı, yeni nəsil yaradıcıların formalaşması və xalqla ədəbiyyat arasında körpü qurulması ilə səciyyələnir. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən tədbirlər bu gün də öz bəhrəsini verməkdədir. Müstəqil Azərbaycanın mədəni inkişaf strategiyasının əsaslarını qoymuş lider kimi Heydər Əliyevin ədəbiyyata verdiyi töhfələr gələcək nəsillər üçün həm örnək, həm də öhdəlikdir.

Heydər Əliyev müasir ədəbiyyatımızın dünya miqyasında tanınması üçün mühüm addımlar atmış, xarici ölkələrdə Azərbaycan ədəbiyyatının təbliği istiqamətində bir çox tədbirlər təşkil etmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatı ilə inteqrasiyasına böyük önəm verən Heydər Əliyev, həmçinin beynəlxalq ədəbiyyat mükafatlarına layiq görülməyə yazıçılara fəxri adlar verərək onların daha geniş auditoriyaya çatdırılmasına yardım etmişdir. Heydər Əliyev, yalnız ədəbiyyatın qorunması ilə kifayətlənməmiş, onun gələcək nəsillərə ötürülməsi məsələsinə də böyük diqqət yetirmişdir. O, müasir dövrün tələblərinə uyğun şəkildə ədəbiyyatın tədrisini təşviq etmiş, məktəblərdə və ali təhsil müəssisələrində Azərbaycan ədəbiyyatının dərsliklərdə daha geniş şəkildə əks olunmasını təmin etmişdir. Bundan başqa, Heydər Əliyevin dövründə ədəbiyyatın elektron mühitə inteqrasiyası da böyük sürətlə baş vermişdir. Klassik əsərlər və müasir yazıçıların əsərləri elektron formatda yayımlanmış, audiokitablara hazırlanmışdır. Bu, ədəbiyyatın daha geniş kütləyə çatdırılması və gənc nəsil arasında ədəbiyyata marağın artırılması məqsədini güdürdü. Məhz Heydər Əliyevin səyləri sayəsində, bu gün Azərbaycan ədəbiyyatının dünya ədəbiyyatı ilə əlaqəsi güclənmiş, gənc yazıçılar, şairlər və təhqidçilər üçün geniş imkanlar yaranmışdır. Azərbaycanın ədəbiyyat sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlər, həmçinin Heydər Əliyevin mədəniyyətə verdiyi yüksək dəyərin nəticəsidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, “Şərq-Qərb” 2009, 248 s.
2. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cildə]. Bakı: Azərənəşr, – c.1.1997.– 612 s.
3. Əhmədova S. Heydər Əliyev və ədəbi-tarixi proses. Bakı, Elm 2013, 156 s.
4. Sadıqlı A. Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı 2011. 180 s.
5. Həbibbəyli, İ. “Nəsimi ili”nə mükəmməl ədəbi töhfə: [Elektron resurs] / <https://edebiyyatqazeti.az/news/muzakire/4543-nesimi-iline-mukemmel-edebi-tohfe>

ИСТОРИЧЕСКИЕ ЗАСЛУГИ ВЕЛИКОГО ЛИДЕРА ГЕЙДАРА АЛИЕВА В РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

^{1,3}Зумруд Наги гызы Гахраманова, ^{2,3}Фазиля Байрамовна Алиева

¹доктор философии по историческим наукам

zumrud.q@mail.ru

²fazileliyeva2025@inbox.ru

³Азербайджанский государственный аграрный университет

Развитие сферы образования было одним из приоритетных направлений в стратегии великого лидера Гейдара Алиева, нацеленной на будущее азербайджанского народа. «Образование — самая необходимая и важная сфера нашей жизни. «Оно должно строиться на основе общенациональных целей и интересов», — сказал великий лидер, рассматривавший образовательную политику как один из основополагающих принципов государственности. Реформы, проводимые в этом направлении, охватили все уровни образования и его материально-техническую базу. Образовательные реформы, проводимые в Азербайджане под руководством Гейдара Алиева с 1970-х годов, представляют собой особый этап в развитии этой сферы.

Образовательные реформы, осуществленные в первый период руководства Азербайджаном Гейдара Алиева, заложили основу развития этой сферы. В результате реализации принятых в 1972 году постановлений «О завершении перехода молодежи к общему среднему образованию и дальнейшем развитии общеобразовательной школы» и в 1973 году «О дальнейшем улучшении условий работы сельских общеобразовательных школ» сеть средних школ в республике была расширена, достигнуты коренные качественные изменения. Была решена проблема обеспечения школ учебниками, и с 1978 года учебники предоставляются учащимся бесплатно. Особое внимание к развитию образования в этот период нашло отражение и в строительстве школ. В 1979 году число общеобразовательных школ по сравнению с 1965 годом увеличилось более чем в три раза и достигло 2117, а в 1982 году — 4267. Число студентов увеличилось с 368 тысяч в 1970 году до 710 тысяч в 1980 году. В 1970–1980-е годы в республике было построено и введено в эксплуатацию 1191 новое школьное здание на 683,1 тыс. ученических мест, что в два раза превысило соответствующий показатель 1946–1970-х годов.

В первый период руководства Азербайджаном Гейдара Алиева число профессионально-технических училищ по сравнению с 1965 годом увеличилось в 1,7 раза, а число учащихся — в 2,5 раза. По его инициативе была определена стратегия совершенствования и развития профессионально-технического образования на 1971–1975 годы и начали работу 54 новых учреждения профессионально-технического образования. Особое место в образовательной политике великого вождя занимало дальнейшее совершенствование деятельности высших учебных заведений, укрепление их материально-технической базы. 1 ноября 1969 года Гейдар Алиев, участвовавший в торжественном собрании, посвященном 50-летию Азербайджанского государственного университета (ныне Бакинского государственного университета), в своей речи на родном языке рассказал о предстоящих задачах в области высшего образования. Это стало поворотным моментом в пробуждении национального духа не только для коллектива университета, но и для всего азербайджанского общества. Подчеркивая важную роль университета в жизни азербайджанского народа и развитии азербайджанской науки, Гейдар Алиев сказал: «В 1919 году, когда в общественных кругах Азербайджана обсуждался вопрос открытия университета, некоторые сомневались и говорили, что этого не произойдет, лучше было бы направить молодежь на учебу в известные университетские центры зарубежных стран. Сегодня мы можем сказать этим скептикам, что послы с четырех континентов приезжают в Азербайджан на учебу».

В период с 1969 по 1982 год, когда Азербайджаном руководил общенациональный лидер Гейдар Алиев, было открыто пять новых высших учебных заведений, а число сту-

дентов университетов увеличилось с 70 000 до 100 000 человек. Если в конце 1960-х годов в республике насчитывалось 105 факультетов, 450 кафедр в 12 вузах, а подготовка кадров велась по 139 специальностям, то в 1982 году действовал уже 21 вуз, объединявший 136 факультетов и 530 кафедр.

Благодаря инициативе и покровительству главы республики, начиная с 1970 года, ежегодно молодежь направлялась на учебу в престижные вузы СССР. В 1970–1980-е годы были созданы условия для получения более 15 тысячами молодых азербайджанцев высшего образования по более чем 250 специальностям в более чем 170 престижных высших учебных заведениях в более чем 50 крупных городах СССР. Это сыграло важную роль в дальнейшем укреплении национального кадрового потенциала республики.

Гейдар Алиев в период своего пребывания на посту первого заместителя Председателя Совета Министров СССР с 1982 по 1987 годы создал условия для обучения азербайджанской молодежи за пределами республики. Он часто встречался с азербайджанскими студентами и использовал все возможности для решения их проблем. Он высоко ценил их как «детей Азербайджана, национальное богатство Азербайджана».

Одним из главных вопросов, волновавших великого лидера, была подготовка азербайджанской молодежи к армии и набор ее в военные училища. В результате его инициативы и дальновидности в 1971 году было создано военное училище имени Джамшида Нахчыванского. В военном училище начали обучаться сотни граждан Азербайджана. Великий вождь с большим уважением относился к тем, кто посвятил свою жизнь военному искусству и офицерской профессии, и всегда высоко ценил их заслуги.

Военный лицей имени Джамшида Нахчыванского сыграл исключительную роль в подготовке национальных офицерских кадров и формировании наших Вооруженных Сил. Даже сегодня большинство офицеров, служащих в нашей армии, являются выпускниками Военного лицея имени Джамшида Нахчыванского. Они проявили огромное мужество и отвагу в боях за свободу наших земель.

Таким образом, в 1970-1980-е годы под руководством Гейдара Алиева создание широкой сети учебных заведений и формирование для нее богатой материально-технической базы, направление азербайджанской молодежи в высшие учебные заведения за пределами республики, подготовка военных кадров, развитие фундаментальной науки в научно-исследовательских институтах Академии наук республики создали необходимую интеллектуальную базу для национальной независимости в будущем.

«Образование – будущее нации», – сказал Великий Лидер, уделявший особое внимание развитию этой сферы во второй период своего руководства Азербайджаном (1993-2003). Следует иметь в виду, что начиная с конца 80-х — начала 90-х годов прошлого века в результате агрессивной политики Армении депортация наших соотечественников и оккупация нагорной части Карабаха, в результате чего более миллиона азербайджанцев стали беженцами и вынужденными переселенцами, создали дополнительные трудности для азербайджанского образования. [1]

Гейдар Алиев, вернувшийся к руководству в очень тяжелом положении республики, не только решил многие проблемы, но и начал проводить реформы в сфере образования в соответствии с требованиями времени. В 1991–1993 годах была восстановлена нарушенная деятельность образовательных учреждений, заложена основа для намеченных реформ. Значительно возросло количество средних школ и число учащихся. Если в 1993-1994 учебном году в 4364 общеобразовательных школах республики обучалось 1 миллион 549 тысяч учащихся, то в 2002-2003 учебном году в 4561 общеобразовательной школе продолжали обучение более 1 миллиона 600 тысяч подростков. Одновременно была улучшена материально-техническая база системы образования, построено и введено в эксплуатацию 200 новых школьных зданий, организовано более 700 средних школ в районах и городах временного проживания вынужденных переселенцев. Для развития способностей одаренных детей было создано около 30 лицеев и гимназий, в которых обучалось около 12 тысяч учащихся.

«Глубоко изучив нынешнее состояние нашей системы образования и ее проблемы, следует определить приоритетные направления», - сказал Великий Лидер, проделавший важную работу по реализации в Азербайджане стратегии образования в соответствии с опытом развитых стран мира.

30 марта 1998 года Указом Президента была создана Государственная комиссия по реформам в сфере образования, подготовлена «Программа реформ в сфере образования Азербайджанской Республики», которая была утверждена 15 июня 1999 года. Программа предусматривала поэтапную реализацию коренных реформ в структуре, управлении, содержании, материально-технической базе, экономике, подготовке и обеспечении кадров системы образования, определение стратегии дальнейшего развития образования.

Указы «О совершенствовании системы образования Азербайджанской Республики» от 13 июня 2000 года, «О совершенствовании применения государственного языка» от 18 июня 2001 года, «Об установлении азербайджанского алфавита и Дня азербайджанского языка» от 9 августа 2001 года, «О реализации Закона «О государственном языке в Азербайджанской Республике» от 2 января 2003 года сыграли большую роль в повышении уровня нашего образования до мировых стандартов. [3]

В то же время особое внимание уделялось преподаванию истории, литературы и географии Азербайджана, подготовке прекрасных учебников, преподаванию азербайджанского языка, особенно его пропаганде как государственного языка. Конечно, творчество Гейдара Алиева, связанное с азербайджанским языком, является темой отдельной статьи. Напомним, что закрепление азербайджанского языка в Конституции Азербайджанской ССР в 1978 году в качестве родного, присуждение в те годы Государственной премии четырехтомному учебнику «Современный азербайджанский язык» были ярким проявлением мужества, сердечной преданности и любви Гейдара Алиева к азербайджанскому языку.

Указы «Об укреплении соответствующей материально-технической базы общеобразовательных школ в Азербайджанской Республике» от 4 октября 2002 года и «Об утверждении программы строительства, капитального ремонта и оснащения современным учебным оборудованием новых общеобразовательных школ в Азербайджанской Республике (2003-2007 годы)» от 17 февраля 2003 года создали надежную основу для расширения сети общеобразовательных школ, укрепления их материально-технической базы и явились важными шагами на пути устранения имеющихся проблем. [4] Реформы коснулись не только учебных заведений, но и проводилась фундаментальная работа по привлечению молодежи к учебе. Ярким примером этого является Указ от 3 сентября 2001 года об учреждении Президентской стипендии для студентов высших учебных заведений.

«Каждый из нас, независимо от ученой степени, знаний, уровня образования, всеми своими достижениями обязан школе и учителю. В каждом из нас есть частица теплого сердца учителя. Я не знаю в мире более почетного имени, чем учитель», - сказал общенациональный лидер Гейдар Алиев, который на протяжении всех лет руководства Азербайджаном высоко ценил труд учителей, относился к ним с большим уважением, заботился об улучшении материального положения и благосостояния работников образования. Великий Лидер, говоря об этом на XI съезде учителей Азербайджана в 1998 году, сказал: «Люди, посвятившие свою жизнь преподаванию, поистине бескорыстны, преданы своему народу и нации и в то же время героичны. Профессия учителя не из легких. Некоторые считают, что учителем может стать каждый. Иногда учителями становятся люди, не имеющие квалификации, необходимой для работы учителем. Подобные ситуации существуют сегодня и могут возникнуть в будущем. Однако подавляющее большинство азербайджанских учителей — достойные учителя. Если бы это было не так, имел ли бы Азербайджан сегодняшнюю науку, экономику, культуру и прогресс? «Мы получили все это от школ, университетов, учителей». [5]

В период обоих сроков своего руководства Азербайджаном Гейдар Алиев подписал множество указов по улучшению социального положения учителей, присвоению им почет-

ных званий и других государственных наград. Все это является ярким проявлением высокой оценки Великого Лидера труда учителей.

Список использованной литературы

1. Аббасбейли, Агалар Нариман оглы. Гейдар Алиев и мировая политика / А. Аббасбейли, Э. Аббасбейли ; ред. И. Шюкюров.- Баку: Азернешр, 1997.- 301
2. Абдуллаев А., Насиров Е. Феномен Гейдар Алиева и национальное возрождение Азербайджана. / «Халг газети», № 100 (26739), 11 мая 2011
3. Азербайджанской модели экономических реформ и развития <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/rus/gl4.pdf>
4. Марданов М. Гейдар Алиев и образование в Азербайджане //Жизнь подаренной народу. 5-я книга. Баку, «Шамс», 2004, 428 с.
Мусаев А. Экономический модель Азербайджана и феномен Гейдар Алиева// Жизнь подаренная народу. 5-я книга. Баку, «Шамс», 2004, 428 с.

HEYDƏR ƏLİYEV: ÖMRÜNÜ AZƏRBAYCAN XALQININ İCTİMAİ-SİYASİ VƏ ZƏNGİN QURUCULUĞUNA HƏSR ETMİŞ ŞƏXSİYYƏT

^{1,3}Qafqaz Məhəmmədhəsən oğlu Ağabəliyev, ^{2,3}Elvin Mahir oğlu Qarayev

¹coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru

²qarayev.elvin2022@gmail.com

³AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi

Bu gün Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi mövcudluğu və inkişafı liderlik amili ilə birbaşa bağlıdır. Başqa sözlə, ölkəmizin inkişafında, gələcəyə əmin addımlarla irəliləməsində lider fenomeni müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu da bir həqiqətdir ki, müasir Azərbaycan dövlətinin tarixin səhnəsində özünəməxsus yer tutmasını, gerçək müstəqilliyini əldə edərək qoruyub saxlamasını təmin edən dahi şəxsiyyət, əbədiyaşar lider, Ulu öndər Heydər Əliyev olmuşdur. İctimai-siyasi sabitliyin qorunmasının, mövcud iqtisadi inkişafın, hərtərəfli tərəqqinin təməlində Ümummilli lider Heydər Əliyevin inkişaf strategiyası, onun müəyyənləşdirdiyi daxili və xarici siyasət xətti dayanır. Tarix yalnız dahi şəxsiyyətlərin nurlu əməlləri sayəsində nəsillərin yaddaşına həkk olunur. Azərbaycan xalqı dünya tarixinə neçə-neçə böyük mütəfəkkirlərlə yanaşı, qüdrətli dövlət xadimləri də bəxş etmişdir [1].

Qüdrətli dövlət xadimlərin tarixi simaları sırasında Heydər Əliyev şəxsiyyəti öz layiqli yerini tutdu. Azərbaycanın inkişaf tarixi ulu öndərin ideyalarına bağlıdır. Dahi lider bütün mənalı həyatını öz doğma Azərbaycan xalqına həsr edib. Heydər Əliyev nadir şəxsiyyətlərdən biridir ki, yalnız bir amal uğrunda – doğma Azərbaycan uğrunda, bu torpağın müstəqilliyi və müstəqilliyimizin əbədiyi uğrunda bütün ömrünü sərf edib. Azərbaycanda rəhbərliyə gələn müdrik siyasətçi Heydər Əliyev ilk növbədə ölkə vətəndaşlarını düşünərək qarşıda duran problemləri həll etməyə başladı [2]. Ölkənin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi-mədəni həyatında, beynəlxalq əlaqələrində dönüş yarandı, elmi əsaslara, beynəlxalq norma və prinsiplərə uyğun müstəqil dövlət quruculuğunu təmin etdi. Ən əsas müəyyən dövlət çevrilişlərin qarşısını alaraq dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlandı, ölkədə ictimai-siyasi sabitlik bərqərar edildi. Əsas qayəsini müstəqillik, azərbaycançılıq, dövlətçilik, respublikaçılıq, ədalət, demokratiya, hüquqi dövlət quruculuğu, milli tərəqqi, dünyəvilik kimi ümumbəşəri dəyərlər təşkil edən yeni bir ideologiyanın əsası qoyuldu [3].

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında danılmaz tarixi xidmətləri bir deyil, beş deyil! Heydər Əliyev mürəkkəb qlobal və regional vəziyyətin mövcudluğu, ölkə daxilində destruktiv qüvvələrin fəal-laşdığı bir şəraitdə elmi olaraq əsaslandırılmış xarici siyasət kursu müəyyənləşdirə bildi. Bu, Azərbaycan dövlətçiliyi üçün tarixi töhfə oldu.

Ulu Öndər ölkənin xarici siyasətinin bütün əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirdi. Həmin istiqamətlər üzrə siyasi-diplomatik fəaliyyətin məzmunu və məqsədini dəqiqləşdirdi. Onun konkret

tövsiyələri və tapşırıqları əsasında bir-birinin ardınca uğurlar əldə edildi. Ulu Öndərin müəyyən etdiyi xarici siyasət hər şeydən əvvəl dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabər hüquqlu surətdə faydalı əlaqələr qurmaq və inkişaf etdirmək məqsədini daşıyır. Eyni zamanda bu əlaqələrdən iki aspektdə faydalanmaq lazım gəlir:

- *Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mövqelərini möhkəmləndirmək;*
- *Respublikanın iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək [4].*

Ümummilli Lider problemlərin həlli üçün ölkədə vətəndaş həmrəyliyi, sabitliyi son dərəcə vacib sayırdı. Ulu Öndər deyirdi: “Əgər respublikada ictimai-siyasi sabitlik olmasa, sağlam ictimai-siyasi mühit olmasa, heç bir sosial-iqtisadi proqramdan, yaxud problemlərin həll edilməsindən söhbət gedə bilməz”.

Heydər Əliyev öz xilaskarlıq missiyası ilə ölkəmizin müstəqilliyini qorudu, respublikada tüğyan edən ictimai-siyasi böhranı aradan qaldırdı və inkişafın təməlini qoydu. Bununla da ölkədə uzun illər davam edən gərginlik və qarşıdurma səngidi, respublikamız vətəndaş müharibəsindən və parçalanma təhlükəsindən xilas oldu [5].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin yaratdığı siyasət sülhsevər mahiyyətlidir. O, ilk növbədə dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi işinə xidmət edir. Bütün bunları nəzərə alaraq, Ulu Öndərimiz Azərbaycan dövlətinin inkişafı üçün təməl prinsipləri kimi aşağıdakıları müəyyənləşdirdi:

- *Bütün dövlətlərin suveren hüquqlarına hörmətlə yanaşmaq;*
- *Bütün mübahisəli məsələləri sülh və danışıqlar yolu ilə həll etmək;*
- *Beynəlxalq hüquq normaları ilə tənzimlənən dövlətlərarası münasibətlərə hörmət etmək;*
- *Qarşılıqlı surətdə faydalı iqtisadi, elmi və mədəni əməkdaşlıq qurmaq;*
- *Dövlətlərarası əlaqələrə mane olan hər cür məhdudiyyətləri aradan qaldırmaq.*

Ulu Öndərin uzaqgörənliyi ilə əlaqədar çoxlu nümunələr vardır. Bu nümunələr həm strateji, həm də taktiki proseslərdə istifadə olunur. Burada yalnız bir faktla kifayətlənmirik ki, ulu öndər hələ Sovet dövründən Azərbaycanlı kadrların hazırlanması, təşkilatlanması və formalaşması üçün çoxlu dərin məzmunlu işlər görmüşdür. O dövrdə gedən bir çox proseslərə baxdıqda görürük ki, Ulu Öndər xalqımız üçün görmədiyi heç nə qalmadı.

Ulu Öndər xalqda milli heysiyyəti gücləndirmək, onu öz şanlı keçmişinə, soy-kökünə qaytarmaq, habelə zəngin bədii irsini, mədəniyyətini, incəsənətini, adət-ənənələrini yaşatmaq, ana dilini inkişaf etdirmək üçün mühüm fundamental tədbirlər həyata keçirmişdir. Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışı gənc dövlətin siyasi və iqtisadi əsaslarını yaratmaqla yanaşı, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi irsini ehtiva edən ideyanın – azərbaycançılığın təşəkkül və inkişafına müstəsna diqqət vermişdir [6].

Heydər Əliyevin böyüklüyü rəhbər vəzifəyə gəldiyi gündən bu dəyərləri düzgün qiymətləndirməsi, daim diqqət mərkəzində saxlamasıdır. Onun milli ideologiyanın ən mühüm istiqamətlərindən və komponentlərindən biri kimi qiymətləndirdiyi milli-mənəvi dəyərlər özü də mürəkkəb daxili struktura malikdir.

Ulu Öndər milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsini, qorunub saxlanmasını və inkişaf etdirilməsini əsas vəzifələrdən biri kimi irəli sürürdü. Bunlarsız millət yoxdur. Bunları qoruyub saxlamış xalq isə həmişə müstəqillik yolu ilə getmək, müstəqilliyini qorumaq əzmindədir. “...Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”, - deyən Heydər Əliyev Azərbaycançılığı milli bir ideologiya kimi irəli sürür, mədəniyyətimizi, mənəvi dəyərləri təkcə milli varlığımızın yox, həm də siyasi varlığımızın – dövlət quruculuğu prosesinin mühüm atributu kimi dəyərləndirirdi.

Mənsub olduğu xalqın tarixi keçmişinə, mədəni irsinə və mənəvi dəyərlər sisteminə sönməz məhəbbət duyğuları ilə yanaşan görkəmli dövlət xadimi, müdrik şəxsiyyət kimi Ulu Öndər hələ ötən əsrin 70-ci illərində yaxşı başa düşürdü ki, aydın və dərk olunmuş milli ideologiya hər bir xalqın irəliyə doğru inkişafının yolgöstəricisi və bələdçisidir [7].

Bütün bunlar dünyada sülh və dostluq şəraitində yaşamaq üçün Ümummilli Liderimizin həyata keçirdiyi işlərin bariz nümunəsidir. Bunlardan əlavə, Azərbaycanın multikultural dövlət

olması dünya dövlətlərinə bir nümunədir. Burda əsas da onu qeyd etməliyik ki, Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həllinin xarici siyasət kursunda mərkəzi yer tutması təsadüfi deyil. Məhz Heydər Əliyevin söyləri və cənab Prezident İlham Əliyevin uğurları nəticəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olundu.

Ötən illər ərzində Azərbaycan böyük inkişaf yolu keçib. Ölkəmizin inkişaf strategiyası məhz Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilib. Azərbaycanda Heydər Əliyev siyasətinin alternativini yoxdur.

Qazanılan bütün nailiyyətlərin əsasında Ümummilli Lider tərəfindən müəyyənləşdirilən siyasi kurs və Prezident İlham Əliyevin bu siyasi kursu uğurla davam etdirməsi faktı dayanır. Prezident İlham Əliyevin bu siyasəti uğurla həyata keçirməsi nəticəsində Azərbaycan dünyanın dinamik inkişaf edən, modernləşən, beynəlxalq miqyasda nüfuzu gündən-günə artan dövlətinə çevrilib, ötən dövr ərzində möhtəşəm iqtisadi uğurlara imza atılıb.

Bu gün xalqımız əmindir ki, müstəqil Azərbaycan Heydər Əliyev ideyaları işığında Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə daha yüksək zirvələr fəth edəcək. Müasir dövlətimizin bu gün inkişafı, parlaq gələcəyi Ümummilli lider Heydər Əliyevin xidmətləri nəticəsində daha da inkişaf etdi. Bütün bunlar üçün xalqımız dahi xilaskara – Heydər Əliyevə borcludur.

Beləliklə, Ulu Öndərin memarı olduğu Azərbaycan dövlətinin inkişafı, dünya dövlətləri arenasında özünə məxsus yeri olan bir dövlətə çevrilməsinə sərf etdiyi çox mənalı ömür yolunu gələcək nəsillərə çatdırmaq əsas vəzifələrimizdən biridir [8].

Nəticə

Heydər Əliyevin yenilməz iradəsi, uzaqgörənliyi, fədakarlığı onu bütün dünya azərbaycanlılarının lideri edib, ömür yolu doğma Vətənə xidmət nümunəsinə çevrilib. Bütün həyatını canından artıq sevdiyi xalqına, ölkəsinə həsr etmiş bu müdrik siyasi və dövlət xadimi tariximizdə müstəqilliyimizin memarı və qurucusu kimi yer tutub.

Heydər Əliyev fenomeninə məxsus iti zəka, müdriklik, uzaqgörənlik və əzmkarlıq ona əvəzsiz Ümummilli Lider mövqeyi qazandırır. Qədirbilən Azərbaycan xalqı öz qeyrətli oğlunun, böyük xilaskarının xidmətlərini unutmur və unutmayacaq.

Heydər Əliyevin əziz xatirəsi xalqımızın qəlbində əbədi yaşayır və yaşayacaq!

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Abdullayev.K.M. Azərbaycanın müstəqilliyi illərində multikulturalizm və tolerantlıq. Müstəqillik yollarında. Bakı, 2016, s. 504-517.
2. Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun materialları (31 oktyabr – 1 noyabr 2013- cü il). – Bakı: “Şərq-qərb”, 2014, 2 cildə, I cild, 368 s.7.
3. “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Konvensiya. 21 dekabr 1965. <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cerd.aspx>
4. Nəcəfov E.Ə. Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasətinin onun xarici siyasətinə təsiri. Strateji təhlil. Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinə, Beynəlxalq münasibətlərə dair analitik jurnal. Say 1-2 (15-16), 2016, ss.35-43
5. Nəcəfov E.Ə. Multikulturalizmin mahiyyətinə dair. Dövlət İdarəçiliyi. Nəzəriyyə və Təcrübə, Jurnal, N3 (51), 2015, s.103-112
6. Nəcəfov E.Ə. İctimai inkişafda mədəniyyətin aparıcı rolu və multikulturalizm Siyasəti. Dövlət İdarəçiliyi. Nəzəriyyə və təcrübə, Jurnal, N4 (56), 2016, s.88-93.
7. Niftiyev N. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm. Bakı, 2015, 408 s.
8. Qarayev E.M. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq ideologiyası. “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası” adlı beynəlxalq elmi konfransın materialları. Azərbaycan Dillər Universiteti. Bakı, 2024. Səh 51-52.

HEYDƏR ƏLİYEV OBRAZI ÇİNGİZ ABDULLAYEVİN "QANIN ÜÇ RƏNGİ" ƏSƏRİNDƏ

Təbəssüm Dadaş qızı Muxtarova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi

tebessum.mukhtarova@gmail.com

Ədəbiyyat, söz sənəti olaraq, adətən, insanın, cəmiyyətin emosiyalarını, düşüncələrini, arzularını, situasiyalara reaksiyalarını, vəziyyətə uyğun hərəkətlərini və digər sadalana biləcək məfhumlarını sözlərlə ifadə edən sənətdir. Burada yazan insanın həm təxəyyülü, həm də real hadisələrin bədiiləşdirilən təsviri əsas hesab edilir. Çox zaman bədii ədəbiyyatda obraz və hadisələrin böyük hissəsi yazıcının təxəyyülünün məhsulu olur. Lakin ədəbiyyatda real həyatda prototipləri olan əsərlər də az deyildir. Ədiblərin reallıqda nəzərdə tutduqları konkret şəxslərin belletristikada təsvirinə "prototip" deyilir ki, hərfi mənası "örnek", "timsal" olan yunan mənşəli "prototypon" sözündən yaranıb, "...yazıcının bədii əsərin qəhrəmanını, müəyyən bir surəti, tipi yaradarkən təsəvvüründə tutduğu real şəxs" mənasını verir [3, s.29]. Janrından asılı olmayaraq, ədiblər bəzi əsərlərindəki qəhrəmanları, konkret şəxsləri təsvir edirlər. Bu təsvirlər müxtəlif formada olur: həmin obrazları başqa adla yaratmaqla, yaxud zamanı, məkanı dəyişdirməklə, bəzi hallarda isə isimləri olduğu kimi saxlamaqla və s. Belə əsərlərdən biri də Çingiz Abdullayevin siyasi detektiv kimi yaratdığı "Qanın üç rəngi" («Три цвета крови») romanıdır [11].

"Detektiv" – latın mənşəli "detectro" sözündən yaranıb, "təhqiqat", "axtarış", "öyrənmə", eləcə də "xəfiyyə" mənasını verir. Bu termin ilk dəfə baş qəhrəmanı nyu-yorklu polis Ebeneyzer Qrays olan, detektiv janrında 40-dan çox əsər yazmış amerikan qadın yazıçısı Enn Kettrin Qrin (1846-1935) tərəfindən 1878-ci ildə işlədilmişdir [16]. Dünya ədəbiyyatı tarixinə 1841-ci ildə Edqar Allan Ponun "Morq küçəsində qətl" əsəri və onun baş qəhrəmanı Düpen obrazı [13] ilə daxil olan detektiv janrı Azərbaycana bir əsr sonra, Cəmişid Əmirovun XX əsrin 50-ci illərində yaratdığı "Sahil əməliyyatı" romanı [4] ilə gəlmişdir. Qısa müddət ərzində detektiv janrı inkişaf etmiş, ona müraciət edənlərin sayı artaraq, adları dünya ədəbiyyatında silinməz izlər qoymuşlar. Artur Konan Doyl, Aqata Kristi, Jorj Simenon, Gilbert Kiyt Çesterton, Erl Stenli Qardner, Emil Qaborio, Doroti Seyers, Yan Fleminq və digər yazıçılar bu janrın inkişafında böyük rol oynamışlar [12].

Detektiv janrı üçün əvvəlcə E.A.Po tərəfindən xüsusi qaydalar tərtib edilmişdir [14, s.22]. Sonradan, 1928-ci ildə A.Kristi, R.Noks, S.V.Dayn tərəfindən yaradılmış Detektiv Klubu yaradılarkən, sonuncu iki yazıcının tətbiq etdikləri bir qədər fərqli qaydalar janrın inkişafının ilk mərhələsində xüsusi rol oynamışdır [17]. Lakin sərt qaydalı detektiv janrının qanunları elə ilk olaraq A.Kristi tərəfindən pozulmaqla yeni növləri yaranmış, bu da sonrakı inkişafa təsirsiz ötürməmişdir. Janrın qaydaları pozulmuş, hal-hazırda 12 növü yaranmışdır və bu inkişaf da davam etməkdədir. Həmin 12 növ aşağıdakılardır:

1. Klassik detektiv (hermetik detektiv, intellektual detektiv).
2. Polis romanı.
3. Kriminal roman.
4. Psixoloji detektiv.
5. Macəra romanı.
6. Sərt roman.
7. Casus romanı.
8. Siyasi detektiv.
9. Triller.
10. Məhkəmə (vəkil) detektivi.
11. Tarixi detektiv.
12. İstehzal (ironik) detektiv [6, s.20-21].

Bu sırada 8-ci olan *siyasi detektiv* dünya tarixinə iki ingilis yazıçısı – Len Deyton (1929), həmçinin Con le Karre təxəllüsü ilə məşhur Devid Con Mur Kornuell (1931-2020) tərəfindən daxil

olmuşdur. Dövlət qulluğunda çalışdığına görə, əsərini təxəllüslə çap etdirməyə məcbur olmuş Devid Con Mur Kornuellin – Con le Karrenin 1961-ci ildə çapdan çıxmış “Mərhum zəng” (“Call for the Dead”) əsəri ilk *siyasi detektivlərdən* hesab edilir [15].

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk detektiv əsər kimi Cəmşid Əmirovun “Sahil əməliyyatı” [4] bu siyahıda *casus romanı* qrupuna daxildir. C.Əmirovun digər romanları isə *polis romanı* qrupuna adi olanlar sırasındadır.

Janrın Azərbaycan ədəbiyyatında *klassik detektiv*, *siyasi detektiv*, *vəkil (məhkəmə) detektivi* növlərinin banisi isə yazıçı Çingiz Abdullayevdir. Ç.Abdullayev yaradıcılığına “Mavi mələklər” («Голубые ангелы») [8] əsəri ilə başlamışdır. 1983-cü ildə yazılmış, lakin DTK-nın arxivində saxlanılaraq, 5 il qadağan edilmiş bu kitab Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk *siyasi detektivdir*.

Yazıcının 1988-ci ildə qələmə alınmış və üç hekayədən – “Monpelyədə qətl”, (“Смерть в Монпелье”), “Cavab zərbəsi” (“Ответный удар”), “Bankirin ölümü” (“Смерть банкира”) hekayələrindən ibarət “Məntiqin qaydası” («Правило логики») [9] əsəri Azərbaycan ədəbiyyatında ilk *klassik detektiv* hesab olunur.

Ç.Abdullayevin 2005-ci ildə yazılmış “Hammurapi qanunları” («Свод Хаммурапи») [10] əsəri Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin birinci *məhkəmə (vəkil) detektividir*.

Ç.Abdullayevin əsərləri iki böyük qrupa ayrılır. Birinci qrupda hansısa casus, killer, hərbi və digərləri haqqında olan əsərlərdir; ikinci qrupa isə isə yazıcının baş qəhrəmanı ekspert-analitik Dronqo olanlar daxildir. Dronqo – Bakıda doğulmuş, heç bir əsərdə öz adı çəkilməyən, Azərbaycan ədəbiyyatının Şerlok Holmsu olan surətdir.

Detektiv janrının növlərindən biri olan siyasi detektiv “...*casus janrının əsasında yaranmışdır. Burada casus romanından fərqli olaraq, hadisələr daha geniş miqyasda cərəyan edir. Siyasi detektiv sənədlərə əsaslanan real fakt və hadisələr üzərində qurulur. Bura dövlət rəhbərləri, məşhur şəxsiyyətlər, həmçinin siyasətçilər, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları, kəşfiyyatçılar və digər ekspertlər aiddir. Siyasi detektivdə baş verən hadisələr dövlət çərçivəsindən kənara çıxır, tam gözlənilməz məcrada cərəyan edir. Siyasi detektivdə çox zaman xeyir qələbə çalmır, şəxər öz cəzasını almır, burada əsas istiqamət bu və ya digər cinayətə siyasi baxışdır. Burada fərqləndirici əsas xüsusiyyət hadisələrin casus romanında siyasi detektivdə yazılanlara nisbətən daha dar məkanda cərəyan etməsi, qəhrəmanların da məhdud çərçivədə fəaliyyəti, siyasi detektivdə isə casusların, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat orqanlarının fəaliyyətinin təsvir edilməsi ilə məhdudlaşmamasıdır, əksinə, hadisələrin ölkə miqyasında və ya bir neçə ölkə ərazisində baş verməsidir*” [6. s.30].

Çingiz Abdullayevin *siyasi detektiv* qrupuna daxil olan əsərlərindən biri olan “Qanın üç rəngi” romanı 1996-cı ildə yazılmışdır. Bu roman da Dronqo obrazı olan əsərlərdəndir.

Əsər proloq, 3 hissə, 3 monoloq, 36 fəsil, epiloqdan ibarətdir. Romanda dini kitablardan sitatlar gətirilərək, epigraflar kimi istifadə olunmuşdur. Epigraflardakı sitatların ikisi xristianların müqəddəs kitabı Bibliya, biri müsəlmanların müqəddəs kitabı Qurandan gətirilmişdir.

Əsər “Qanın üç rəngi” adlandırıldığı halda, rəmzi mənalar üç hissənin adlarında qeyd olunmuşdur. Romanın birinci hissəsi “Qanın üç rəngi. Ağ”, ikincisi “Qanın üç rəngi. Qara”, üçüncüsü isə “Qanın üç rəngi. Qırmızı” adlanır.

Əsərdəki hadisələr SSRİ-nin dağılmasından sonrakı zamanda cərəyan edir. XX əsrin sonu zəngin tarixi hadisələr yaşanılmış bir dövrdür. SSRİ dağılmış, respublikalar suverenlik əldə etsələr də, təzyiqlər azalmamış, iqtisadi durum pisləşmiş, dalbadal siyasi hadisələr gərginlikləri artırmış, müharibələr durumu daha da kəskinləşdirmişdir. Coğrafi baxımdan Şərqlə Qərbin qovuşuğunda, Avropa ilə Asiyanın sərhədində yerləşən, strateji cəhətdən xüsusi əhəmiyyətə malik Azərbaycan Respublikasının ərazisi kənar qüvvələr tərəfindən təzyiqlərə məruz qalmışdı. SSRİ dağıldıqdan sonra, 1994-cü ilin sentyabrın 20-də müstəqil Azərbaycan tarixində mühüm əhəmiyyət kəsb edən “Əsrin müqaviləsi” bağlanmışdır. Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” yataqlarının birgə işlənməsi haqqında 8 ölkənin 13 şirkəti arasında bağlanmış bu müqavilə Azərbaycan neftinin tarixinə də xüsusi mərhələ kimi düşmüşdür.

1846-cı ildə dünya tarixində ilk dəfə Bakıda sənaye üsulu ilə qazılmaqla tarixə düşən neft quyusu XIX əsrdən başlayaraq, istər dünya tarixində, istərsə də Azərbaycan tarixində iqtisadi cəhətdən yeni bir dövr hesab edilir. Neft həm Rusiya imperiyası, həm SSRİ, həm də suverenlik

dövründə Azərbaycan tarixində strateji cəhətdən əsas təbii nemətlər sırasında öndə getmişdir. Tarixə nəzər saldıqda, “Əsrin müqaviləsi”nin vacibliyinin təkcə iqtisadi baxımdan deyil, daha çox siyasi nöqteyi-nəzərdən hansı əhəmiyyət kəsb etməsinin mahiyyəti aydın olur. Belə ki, “Əsrin müqaviləsi” respublikamızın müstəqilliyinin quru söz üzərində deyil, reallıqda təsdiqinin tapması üçün böyük hadisə kimi suveren dövlətimizin tarixində vacib mərhələ hesab olunur.

Çingiz Abdullayev Bakı şəhərini “...neft imperiyasının keçmiş və gələcək paytaxtı” adlandırmış [11, s.134] və hadisələrin kökündə də neft siyasətinin olduğunu dəfələrlə vurğulamışdır.

XX əsrdə SSRİ kimi imperiyada mənşəcə iki Qafqaz respublikasının yüksək vəzifəli görkəmli siyasi xadimləri – SSRİ-nin Ali Sovetinin sədr müavini vəzifəsində çalışmış Heydər Əliyev və SSRİ-nin Xarici İşlər naziri olmuş Eduard Şevardnadzenin müstəqil dövlətlərinin tarixlərindəki əhəmiyyətləri, onlara hazırlanan sui-qəsdlər, düşmən qüvvələrinin həmişə hədəflərində olması romanın əsas məğzidir. Romanda Dronqo obrazı prezidentlərə hazırlanan sui-qəsdlərin qarşısını almaq tapşırığı alır. Əsərdə həm Azərbaycan, həm də Gürcüstanın müstəqilliklərinin bərpasından sonra prezidentləri olmuş iki siyasi şəxsiyyət, onların öz dövlətlərindəki rolu təsvir edilir. Tarixin siyasi baxımdan keçid dövrü kimi adlandırılan zaman baş verən siyasi hadisələr ziddiyyətli, təzadlı məqamları ilə tarixin ən mürəkkəb mərhələlərindən biri hesab oluna bilər. Tənqidçi T.Alışanoğlu “Ədəbiyyatda Heydər Əliyev obrazı: “Əsrin müqaviləsi” məqaləsində qeyd etmişdir: “... *Romanda bilavasitə Heydər Əliyevin də obrazını görürük; həm təhkiyəçinin dilindən siyasi bioqrafiyası ilə tanış olur, həm də müəyyən epizodlarda hadisənin içində personaj kimi rastlaşırıq. Heydər Əliyevin siyasi karyerası bizə bədii-sənədli materiallardan artıq yaxşı tanışdır; eynən romanda da yığcam təhkiyə verilir, fərq burasındadır ki, müəllif “hər iki prezidentin – Heydər Əliyevin və Eduard Şevardnadzenin çox unikal həyat yolu”na paralel şəkildə, birbaşa müqayisələrlə nəzər yetirməyi qərara alır*” [1, s.4].

Detektiv janrının qaydalarına uyğun olaraq, bədii təsvir vasitələri, bədii ifadə vasitələri məhdud istifadə edilir. Ç.Abdullayevin digər əsərləri kimi, bu roman da rus dilində yazılmışdır. Burada diqqəti çəkən bir məqam obrazın gərginlik zamanı emosiyalarını ifadə etmək məqsədilə yazıçı Azərbaycan dilində “başına kül olmaq” [2, s.774] frazeoloji ifadəsini məhz elə azərbaycanlı obrazı vasitəsi ilə birbaşa, hərfən tərcümə etməklə, romana millilik detalların əlavə edilməsidir. “Qanın üç rəngi” əsərində bir diqqət çəkən məqam kitabda frazeoloji birləşmənin izahatının verilməsidir. Azərbaycan dilində frazeoloji birləşmə kimi “*dağılmaq*”, “*pis vəziyyətə düşmək*”, “*məhv olmaq*” [5, s.42] mənalarını ifadə edən “başına kül qoymaq” fikri rus dilində birbaşa, hərfi tərcümə olunaraq işlədilmişdir [11, s.285]. Detektiv janrda bədii ifadə vasitələrindən minimum istifadə edildiyi halda, konkret faktlarla, qısa, lakonik dilli əsərdə qlobal hadisələrin ətraflı təsviri yazıçının dəyərini artıran amillərdəndir.

T.Alışanoğlu Ç.Abdullayevin “Qanın üç rəngi” əsərinin təhlilində qeyd etmişdir: “*Romanın fabulasında belədir ki, “Əsrin müqaviləsi”nin ərsəyə gəlməsində mühüm amillərdən biri də neftin Avropaya gedəcəyi marşrutun müəyyən olunmasından keçir İki təklif gündəmə gəlir: Rusiyadan keçməklə mövcud Novorossiysk marşrutumu, yoxsa Gürcüstan və Türkiyədən keçməklə yeni Bakı-Ceyhan neft kəmərinin çəkilməsi? Siyasi müstəqilliyə aparan yolu Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev mütləq şəkildə ikinci variantda görür və Gürcüstan prezidenti Eduard Şevardnadze ilə müqavilə imzalamağa hazırlaşır*” [1, s.4].

Publisist G.Pənah “Qanın üç rəngi” əsərini təhlil edərkən, hansı siyasi məsələlərin önə çəkildiyini ətraflı surətdə sadalamışdır [7, s.383-384]. Sözsüz ki, burada da əsas aparıcı xətt neft siyasəti, “Əsrin müqaviləsi”dir. G.Pənah “Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janr (Çingiz Abdullayevin yaradıcılığı əsasında)” kitabının “Yazıçının siyasi detektiv əsərlərində qlobal siyasi proseslər” fəslində Ç.Abdullayevin “Qanın üç rəngi” əsərini geniş təhlil etmişdir. O, qeyd etmişdir ki: “*Böyük siyasət aləmində baş verən prosesləri... ardıcılıqla bədii şəkildə qələmə almaq, reallıqlar üzərində yazıçı təxəyyülünü vermək, siyasi müdaxilələrlə dolu dövrün hadisələrinə heç bir tərəfə “yıxılmamaq” şərtilə yazıçı müdaxiləsi siyasi detektiv əsərlərində də müəllifinə uğur gətirmiş olur*” [7, s.401-402].

T.Alışanoğlu “Qanın üç rəngi” əsəri barədə yazmışdır: “*Detektiv janrında mövzunun yer almasının isə Ulu Öndər Heydər Əliyevin Xilaskarlıq missiyasının, möhtəşəm obrazının daha geniş*

oxucu auditoriyasının qəlbində əks-səda qoparması baxımından mühüm əhəmiyyəti olmuşdur” [1, s.4].

Sadalananlar qısa, lakonik dilə malik, hadisələrə görə isə bəşəri problemlərə toxunan yazıçı Çingiz Abdullayevin “Qanın üç rəngi” əsərinin ədəbiyyat tarixində mühüm rolunun olmasına dəlalət edir. Belə nəticəyə gəlmək olur ki, siyasi hadisələrlə zəngin, yeni müstəqillik qazanmış Azərbaycan dövlətinin tarixində ilk baxışdan iqtisadi, siyasi cəhətdən isə mühüm addım olan “Əsrin müqaviləsi” zamanı dövlət rəhbərlərinə sui-qəsd haqqında yazılmış “Qanın üç rəngi” romanı ədəbiyyat tarixində xüsusi yer tutur.

Respublikadakı ictimai-siyasi vəziyyəti, iqtisadi durumu, Qarabağ münaqişəsinin mənfi nəticələrini, suveren dövlətin güclü imperiya düşüncəli dövlətlər tərəfindən təzyiqləri təsvir olunan siyasi detektiv “Qanın üç rəngi” əsəri Çingiz Abdullayevin yaradıcılığında özünəməxsus yer tutur. Romanın epiloqunda Ümummilli lider Heydər Əliyevin təsviri, Çingiz Abdullayevin qəhrəmanı ekspert-analitik Dronqo ilə dialoqunda vurğulanan psixoloji məqamlar, ulu öndərin Azərbaycan tarixindəki rolu, oradakı epizodlarda daxili aləminin təsviri əsərə gözəl çalar verir. Ç.Abdullayevin yaradıcılığında real faktlar, tarixi hadisələrin təsviri, onların təhlili aparıcı özünəməxsusluqlardandır.

Milli-mənəvi dəyərlərin himayədarı kimi, Ümummilli lider Heydər Əliyev və onun tarixdəki rolu yazıcının “Qanın üç rəngi” əsərində müasir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi yerini tapmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Alışanoğlu T. Ədəbiyyatda Heydər Əliyev obrazı: “Əsrin müqaviləsi”. Çingiz Abdullayevin “Qanın üç rəngi” romanı üzərində. // Ədəbiyyat qəzeti. 23 sentyabr 2023, № 35 (5425).
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə. 2-ci cild. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006, – 792 s.
3. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. 10 cildə, VIII cild. – Bakı: Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası Baş Redaksiyası, – 1984, – 608 s.
4. Əmirov C. Sahil əməliyyatı. – Bakı: Uşaqgənclənəşr, – 1958, – 274 s.
5. Məhərrəmov Q., İsmayılov R. Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti. 2-ci nəşr. – Bakı: Altun-kitab, – 2018, – 288 s.
6. Muxtarova T.D. Müasir detektiv janrında qəhrəmanın mənəvi aləminin təsviri (Ç.Abdullayevin yaradıcılığı əsasında). //Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru adını almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya//. – Bakı: – 2021, –148 s.
7. Pənah, G. Məzəhroğlu T. Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janr (Çingiz Abdullayevin yaradıcılığı əsasında). – Bakı: MSA, – 2012, – 556 s.
8. Абдуллаев Ч. Голубые ангелы. – Баку: Язычы, – 1988, – 256 с.
9. Абдуллаев Ч. Правила логики. – Москва: Проф-пресс, – 1995, – 448 с.
10. Абдуллаев Ч. Свод Хаммурапи. – Москва: Эксмо, – 2008, – 320 с.

ÖLKƏNİN ƏMƏK RESURLARI VƏ ONLARDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ

Arif Məmməd həsən oğlu Tağıyev

Mingəçevir Dövlət Universiteti

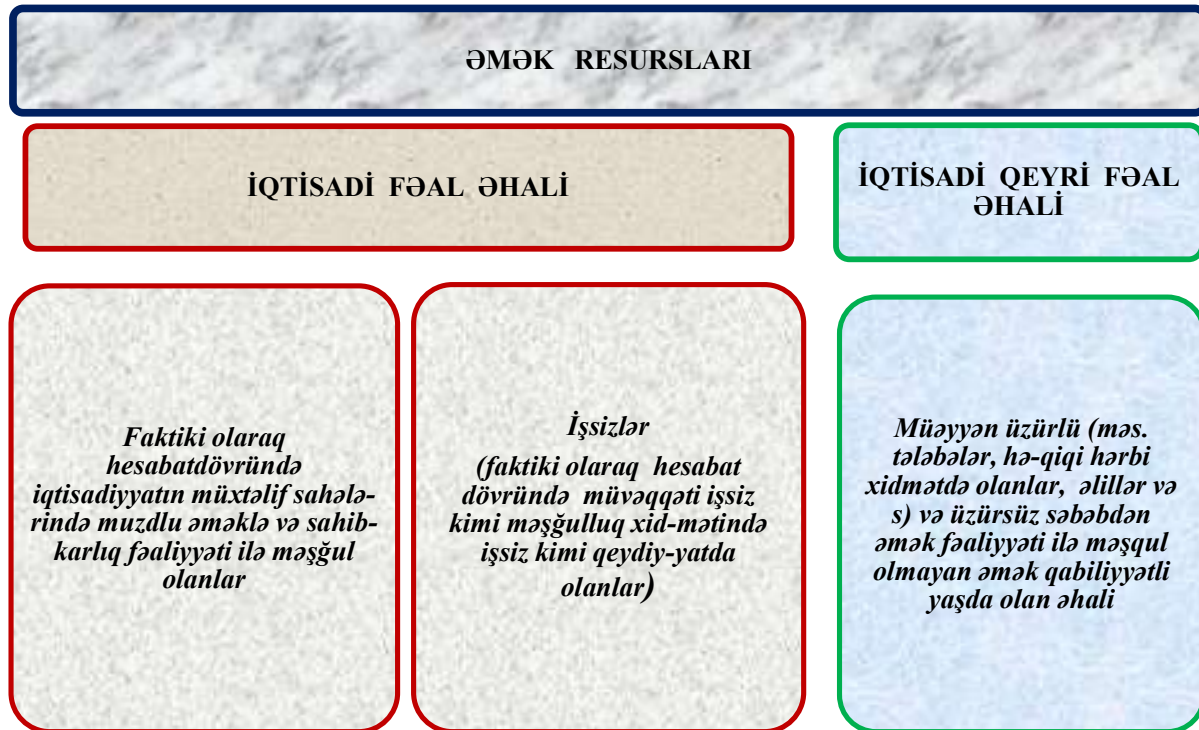
arif.aqiyev@mdu.edu.az

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını və iqtisadi artımı şərtləndirən əsas amillərdən biri ölkənin əmək resursları, onun keyfiyyət parametrləri, yüksək səviyyəli kadr hazırlığı və əmək bazarının tənzimlənməsi problemləridir. Təsədüfi deyil ki, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin hakimiyyətə olduğu dövrlərdə ən mühüm xidmətlərindən biri də milli kadr hazırlığı sahəsindəki xidmətləri olmuşdur və hazırda bu siyasət onun layiqli davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti mötərəm cənab İlham Əliyev tərəfindən müvəffəqiyyətlə davam etdirilir. Burada ən vacib məsələ-

lərdən biri keyfiyyətli əmək resurslarının hazırlanması və ondan səmərəli istifadənin tənzimlənməsidir.

Əmək resursları dedikdə əhalinin iş qabiliyyətli, özlərinin fiziki və intellektual keyfiyyətlərinə görə maddi nemətlər istehsal etmək və ya xidmət göstərmək imkanına malik, ölkə qanunvericiliyi ilə tənzimlənən yaş həddində olan hissəsi hesab edilir. Məhz bu yaş həddləri arasında olan əhali qrupu ölkənin əmək resurslarını təşkil edir. Əmək ehtiyatları real və potensial qabiliyyətli işçilərin cəmindən ibarətdir.

Məlum olduğu kimi, daim əhalinin təkrarlanması prosesi baş verir. Əhalinin təkrarlanması sırf demoqrafik deyil eyni zamanda iqtisadi və sosial xarakter daşıyır. Belə ki, təkrarlanma – əmək resursları, istehsal gücləri, sosial infrastrukturları və s. bu kimi iqtisadi kateqoriyaların formalaşmasını təmin edir [2] (şəkl. 1).

Şəkl. 1. Ölkənin əmək resurslarının strukturu

Əgər son illərdə Azərbaycanın əhalisinin və onunla birlikdə əmək resurslarının dinamikasına nəzər salsaq çox güclü təbii artım müşahidə olunduğunu görürük. Bu proqnozlara əsaslanaraq dövlət gələcək dövrlər üçün əhalinin məşğulluğu, yeni iş yerlərinin yaradılması, təhsil, kadrların hazırlığı, digər sosial proqramların həyata keçirilməsi sahəsində sosial siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilir. Son illərin statistik göstəriciləri əsasında hazırlanmış aşağıdakı cədvəldə ümumi ölkə əhalisi, əmək resursları, iqtisadi aktiv əhali, işsizlər haqqında, onların xüsusi çəkisi haqqında ətraflı məlumat verilmişdir [1] (Cədvəl 1.).

Cədvəl 1

Ölkə üzrə əmək resurslarının dinamikası (min nəfər)

Göstəricilər	İllər					
	2018	2019	2020	2021	2022	2023
- Əhalinin orta illik sayı, O cümlədən	9939.8	1024.3.	10093.1	10063.3	10127.1	10180.8

- Əmək ehtiyatlar (əmək resursları)	6478.1	6842.5	6854.5	6865.2	6928.6	6995.4
Əmək ehtiyatları tərkibində məşğul əhali	4879.3	4938.5	4826.6	4831.1	4901.1	4963.3
Məşğul əhalinin əmək resurslarında xüsusi çəkisi, %	75.3	72.2	70.4	70.4	70.7	71.0
Məşğul əhalinin əvvəlki ilə nisbətən artım, %	101.2	101.1	101.2	101.0	101.5	101.3
İşsizlərin ümumi sayı	253.8	251.6	375.9	310.5	293.3	286.4
İşsizlik səviyyəsi %	4.9	4.8	7.2	6.0	6.0	

Qeyd: cədvəl AR DSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır [7]

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, Azərbaycanın əhalisi tərkibində əmək resursları kifayət qədər yüksəkdir. Belə ki, 2018-ci ildən bu vaxta kimi ümumi əhalinin tərkibində əmək resurslarının xüsusi çəkisi təxminən 65 faizdən çox təşkil etmişdir. Bu illərdə məşğul əhalinin əmək resurslarında xüsusi çəkisi də kifayət qədər yüksək olmuş 70-75 faiz arasında dəyişmişdir və iqtisadi aktiv əhalinin dinamikası ildə orta hesabla 1.0-1.5 faiz civarında artmışdır. Son 6 ildə ölkədə işsizlik səviyyəsi təxminən 4.8-6.0 faiz arasında yerləşir. Kəskin pandemiya dövrünə aid 2020-ci ildə bu rəqəm bir qədər yüksək, yəni 7.2 faiz civarında olmuşdur. Təcrübə göstərir ki, ölkənin əmək resurslarından səmərəli istifadə edilməsi böyük sosial-iqtisadi və siyasi-ictimai əhəmiyyət kəsb edir və milli iqtisadiyyatın inkişafının prioritetlərindən biri hesab edilir. [7]

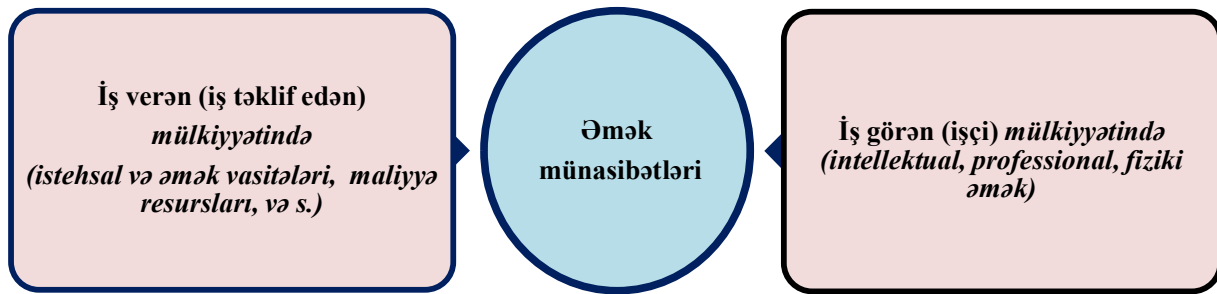
Əmək bazarının tərkib hissəsini təklif olunan bütün əmək ehtiyatlarını əhatə edən ümumi təklif ilə əmək resurslarının tam əhatə edən ümumi tələb təşkil edir. Onlar birlikdə ümumi əmək bazarını təşkil edir. Əmək bazarında tələblə təklifin kəsişdiyi, üst-üstə düşdüyü sahəsi “əməyə tələbatın ödənilməsi sahəsi” ni təşkil edir.

Əmək bazarında “əməyə tələbatın ödənilməsi sahəsi” nə qədər geniş olarsa, yəni tələb və təklif maraqları nə qədər çox üst-üstə düşərsə, deməli, əmək bazarında tələb-təklif tarazlığının daha dolğun ödənilməsi təmin edilmiş olur. Bu, əmək bazarının subyektlərinin iqtisadi maraqlarının ifadəsidir və əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi əmək bazarının tənzimlənməsində dövlətin əsas funksiyalarından biri hesab olunur.

Əmək münasibətləri bütün dünyada geniş istifadə olunan hüquqi anlayışdır ki, “işçi” adlanan şəxs müəyyən şərtlər altında işi yerinə yetirən və “işəgötürən” (işverən, iş təklif edən və s.) arasındakı qarşılıqlı münasibətləri ifadə edir, faktiki olaraq, əmək münasibətləri iki şəxs, yəni hüquqi şəxslə fiziki şəxs və ya iki fiziki şəxs arasında sövdələşmə, razılaşma, müqavilə əsasında həyata keçirilir.

Əmək münasibətləri əmək haqqı müqabilində işçinin əmək funksiyasını (vəzifə, peşə və ya ixtisas üzrə iş, yaxud ona həvalə edilmiş konkret iş növü üzrə) şəxsi yerinə yetirməsi barədə işçi ilə işəgötürən arasında bağlanmış müqaviləyə əsaslanan münasibətlərdir. Bütün bunlar son nəticədə iki iri qrupun formalaşması ilə nəticələnir (şəx. 2):

- işəgötürən (iş verən, iş təklif edən);
- iş görəni, yəni mizdli işçi qrupu.

Şək. 2. Əmək münasibətlərinin tərəfdəşləri

Müəyyən bir məhsul istehsal etmək, xidmət göstərmək üçün bir tərəf öz mülkiyyətində olan əmək predmetlərindən (bina, qurğu, alət və s.), digər tərəf öz maliyyə vəsaitindən, başqa bir tərəf özünün intellektual, professional, fiziki əməyini birləşdirməli olurlar.

İşəgötürən istehsal və əmək vasitələrinə, dəzgah, avadanlıq, qurğu, maliyyə sahibi olaraq, müəyyən bir məhsul istehsal etmək və ya xidmət göstərmək və bunun müqabilində müəyyən gəlir əldə etmək üçün, bu işi görmək qabiliyyəti, bacarığı, savadı, təcrübəsi olan işçi qüvvəsi ilə razılaşaraq, onun əməyini istifadə edərək öz məqsədini həyata keçirir, eyni zamanda mənfəət əldə edir və cəlb etdiyi işçi qüvvəsinin əməyinin dəyərini ödəyir [3].

Əmək bazarının tənzimlənməsi sahəsində dövlət siyasəti ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsinin tərkib hissəsi kimi, əsasən, aşağıdakı 3 istiqaməti əhatə edir, yəni əmək bazarının tənzimlənməsində dövlətin əsas funksiyalarına aşağıdakıları aid etmək olar:

- birincisi, mövcud dövr və perspektiv üçün əmək bazarının tələbatına uyğun yeni işçi qüvvəsinin hazırlanmasına, onların yeni peşə və ixtisaslara sahib olmasına, kvalifikasiyalarının artırılmasına və təkmilləşdirilməsinə, peşəkarlıq səviyyələrinin yüksəldilməsinə, o cümlədən, işlə təmin olunmasına kömək etməkdən ibarətdir;

- ikincisi, ölkədə əmək bazarı və onun infrastrukturunun (məşğulluq mərkəzləri, əmək birjalrı və s.) inkişaf etdirilməsi;

- üçüncüsü, işsiz statusu alan və müvəqqəti olaraq, işsiz olan iqtisadi aktiv əhəlinin sosial müdafiəsinin təşkili (işsizlik müavinətlərinin verilməsi və s.).

Digər sahələrdə olduğu kimi, dövlət tərəfindən əmək bazarın tənzimlənməsinin metodlar sistemi özündə, əsasən, aşağıdakı iki istiqaməti birləşdirir.

- birincisi, birbaşa və ya başqa adla, inzibati metodlar, buraya hüquqi tənzimləmə; əmək qanunvericiliyi; kollektiv müqavilələr və sair metodları;

- ikincisi, dolayı və ya başqa adla iqtisadi metodlar, buraya isə maliyyə, monetar, fiskal mexanizmlər vasitəsi ilə əmək bazarının tənzimlənməsi kimi metodları aid edə bilərik [1].

Əmək bazarının tənzimlənməsi sahəsində dövlət siyasətinin vacib istiqamətlərindən biri də ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın və biznesin inkişafına, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa, sosial xidmət sahələrinin genişləndirilməsinə himayədarlıq etməkdən ibarətdir.

Əmək bazarının tənzimlənməsinin ən təsirli mexanizmlərindən biri dövlətin məşğulluq siyasətidir.

“Məşğulluq” sosial iqtisadi kateqoriya olub, müxtəlif aspektlərdə nəzərdən keçirilir. İqtisadi ədəbiyyatlarda məşğulluq dedikdə adətən faydalı bir iş görmək – iqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsində çalışmaq, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq, təhsil almaq, orduda quluq etmək, hər hansı bir xidmət sahəsində məşğul olmaq və s. fəaliyyət növü nəzərdə tutulur [4].

Nəzəri baxımdan məşğul əhəli dedikdə, bu kateqoriyaya aid olan əhəli qrupları hər bir ölkənin bu sahədə mövcud qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş əhəli qrupu daxil edilsə də, məcmu qəbul

edilmiş ümumi qaydalara görə onlar bir-birinə yaxın və uyğundurlar. Bu baxımdan məşğulluq bütün ölkələrdə eyni funksiyaları – iqtisadi və sosial funksiyaları yerinə yetirir:

- məşğulluğun iqtisadi funksiyası şəxsi və ictimai tələbatın ödənilməsi üçün zəruri olan maddi və mənəvi nemətlərin yaradılması;

- sosial funksiyası isə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, onun hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi kimi başa düşülür.

Dövlətin məşğulluq siyasəti də məhz bu funksiyaların reallaşdırılması üzərində qurulmalıdır. Dövlətin məşğulluq siyasəti əmək sferasında geniş fəaliyyət dairəsini əhatə edir, özündə məşğulluğun tənzimlənməsi və işsizliyin aradan qaldırılması məsələlərini birləşdirir.

Məşğulluq siyasətinin əsas məqsədi isə ölkənin əmək resurslarından daha səmərəli istifadə edilməsidir. Məşğulluq siyasəti ancaq əhalinin işlə təmin olunması deyil, daha çox mövcud işçi qüvvəsindən əmək bazarının tələbatının kəmiyyət və keyfiyyət baxımından maksimum ödənilməsini, əmək bazarının tələbatına uyğun işçi qüvvəsinin hazırlanmasını, əmək bazarının tələbatının proqnozlaşdırılması və digər strateji məsələlərin, məsələn: əhali və əmək resursları artımının öyrənməsini, tədqiq edilməsini və tənzimlənməsini əhatə edir.

Digər tənzimləmə obyektləri kimi əmək bazarının tənzimlənməsinin də inzibati və iqtisadi və ya birbaşa və dolaylı metodları mövcuddur.

Birbaşa metodlara dövlətin qanunvericilik hüququna əsaslanaraq qəbul etdiyi və icrası məcburi olan qanun və normativ-hüquqi aktlar, dövlət sahibkarlığı mövcud olan sahələrdə və dövlət büdcəsindən maliyyələşən sosial sfera və xidmət sahələrində yeni iş yerlərinin yaradılması və s. bu kimi tədbirlər aiddir.

Dolaylı metodlara isə bazar tələbatına uyğun işçi qüvvəsinin hazırlanması, yenidən hazırlanması, ixtisaslarının artırılması, əmək yarmarkalarının keçirilməsi, məşğulluq fondlarının yaradılması, işsizliyə görə müavinətlərin verilməsi, yeni iş yerlərini yaradanlar üçün müvafiq stimullaşdırıcı tədbirlərin görülməsi və digər bu kimi tədbirləri aid etmək olar [1].

Azərbaycan Respublikası özünün sosial iqtisadi inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələyə keçdiyi bir şəraitdə yeni, keyfiyyətə müasir standartlara cavab verən məşğulluq konsepsiyasının, məşğulluq siyasətinin formalaşdırılması və reallaşdırılmasını təmin etməli olmuş, onun təkmil hüquqi-normativ bazasını yaratmışdır. Yeni iqtisadi realıq şəraitində dövlətin məşğulluq siyasətinin hüquqi, iqtisadi və təşkilatı əsaslarının əsas müddəaları 2001-ci il iyulun 2-də qəbul olunmuş "Məşğulluq haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda, 15 may 2007-ci ildə ölkə Prezidentinin Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı (2007-2010-cu illər) və bu sahədə qəbul olunmuş yeni, AR Prezidentinin 30 oktyabr 2018-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2019–2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası" və 2020-ci il 13 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsinə dair 2020–2025-ci illər üçün Tədbirlər Planı"dır.

2020–2025-ci illər üçün nəzərdə tutulan tədbirlər ölkədə məşğulluğun daha da inkişaf etdirilməsi, qeyri-formal məşğulluğun qarşısının alınmasına yönəldilmiş kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi, iş yerlərində əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması, əməyin mühafizəsi və texniki təhlükəsizlik (SƏTƏM) tələblərinə tam riayət olunmasına dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi də daxildir [5, 6]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Musayeva C.Q., Tağıyev A.M. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı, "Avropa" nəşriyyatı. 2018, 420 səh.
2. Ələkbərov U.K. İnsan inkişafının əsasları. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, "Aspoliqraf", 2016. 280 səh.

3. Аверина И.С., Буянова М.Э., Хоружая Е.Ю. Экономика труда: Волгоград. «ВГУ» 2021. 93 стр.

4. “Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu” AR Prezidentinin 29 iyun 2018-ci il tarixli sərəncamı. (Əlavə və dəyişikliklərlə)

5. “2019-2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası” AR Prezidentinin 30 oktyabr 2018-ci il tarixli Sərəncamı.

6. “Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsinə dair 2020-2025-ci illər üçün Tədbirlər Planı” AR Prezidentinin 13 fevral 2020-ci il tarixli sərəncamı.

7. Azərbaycanın statistik göstiriciləri, 2024. AR DSK. Bakı, 2024.

DAYANIQLI MAKROİQTİSADI SUVERENLİYİN FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEV FENOMENİ

¹Günəş Musa oğlu Şafaqətov, ²Pünhan Günəş oğlu Musayev

¹Mingəçevir Dövlət Universiteti

gunes.safaqatov@mdu.edu.az

²Sosial Tədqiqatlar Mərkəzi

punhan.musayev.2015@gmail.com

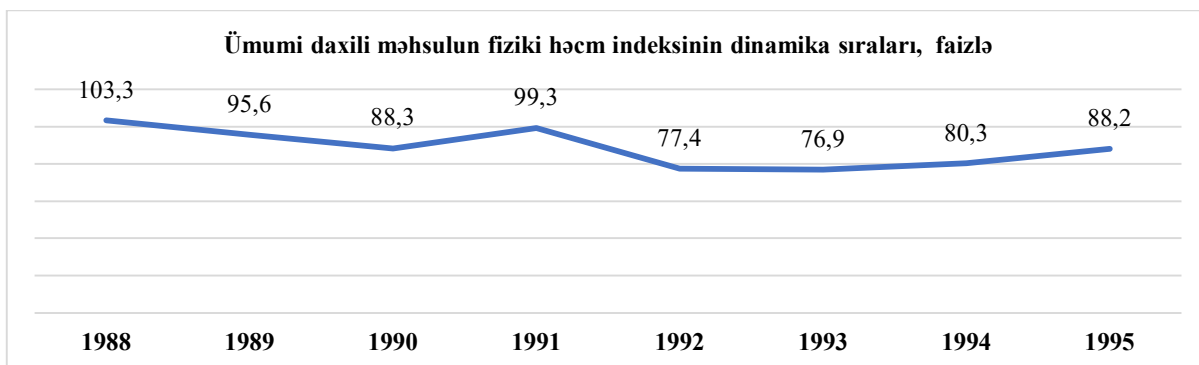
Heydər Əliyev zəkasının işığında Azərbaycan xalqı yeni əsrə və yeni minilliyə köklənmişdir. Davamlı tərəqqi yolunda inamla addımlayan müasir Azərbaycan Heydər Əliyevin yaradıcılıq amalı-nın təntənəsidir.

Müstəqilliyin bərpasının ilk illərinin sosial-iqtisadi mənzərəsinə tarixi baxış

1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa etmiş və bazar münasibətlərinə istinad edərək fəaliyyət göstərən iqtisadiyyat istiqamətində ilk addımlarını atan Azərbaycan Respublikası ilk dövrlərdə nəhəng iqtisadi və siyasi müşküllərlə üz-üzə qalmaqda idi.

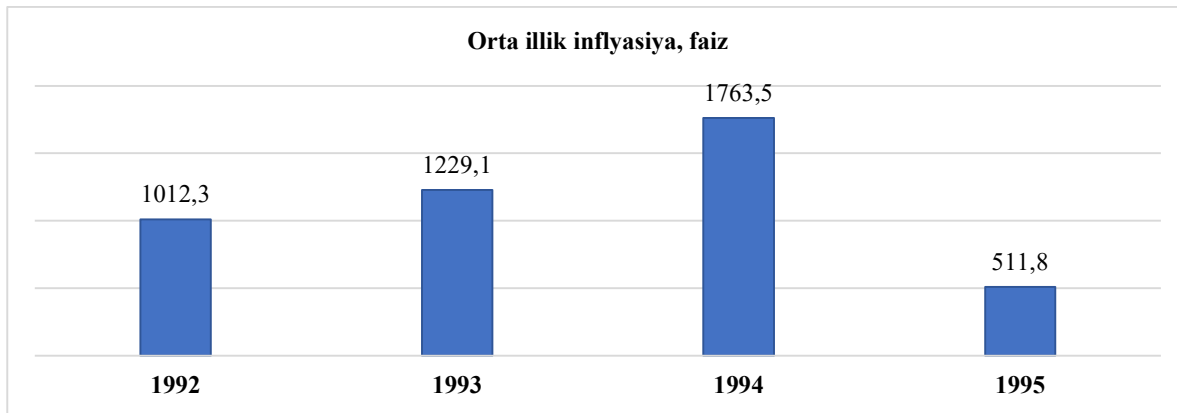
Bazar iqtisadiyyatına tranzitin ilkin mərhələsində inzibati planlaşdırma iqtisadiyyatı üçün nəzərdə tutulan idarəetmə mexanizminin və əlaqələrin pozulması, eləcə də iqtisadi və siyasi kəskin gərginlik mühiti iqtisadiyyatın əksər sahəsini iflic vəziyyətinə salmışdır.

Bununla da 1989-cu ildən başlamış tənəzzül prosesi müstəqilliyin bərpasının ilk üç ilində daha intensiv vüsət almışdır.

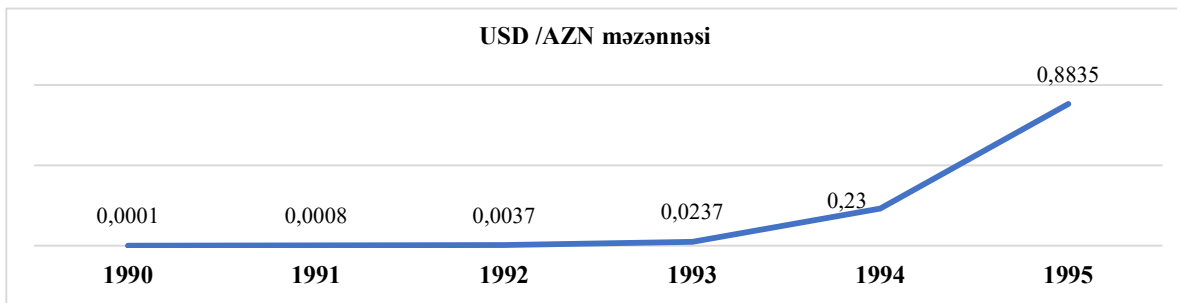
Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi / Milli hesablar sistemi və tədiyə balansı

Belə ki, 1989-cu ildən başlayaraq, 3 il ərzində iqtisadi artım hər il orta hesabla 5.7 faiz azalırdısa, növbəti üç ildə bu azalma 3.8 dəfəyədək artmışdır. Nizamlılığın pozulması hər sahədə olduğu kimi özünü istehlak bazarında, xüsusilə də qiymətlərin illik dəfələrlə sıçrayışlı artması ilə də göstərirdi.

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi / Qiymət indeksləri

Bu illər ərzində ölkənin valyuta ehtiyatlarının tükənmək üzrə olması və Milli Bankın da nizamlayıcı bir orqan kimi özünü tam doğrulda bilməməsi manatın məzənnəsinin də xaotik formada formalaşması ilə nəticələnmişdir.

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi / Milli hesablar sistemi və tədiyyə balansı

Belə ki, 1 yanvar 2006-cı ildə Azərbaycan manatında 5000:1 nisbətində denominasiya aparıldığına nəzərə alındıqda, 1992-ci ildə 14 manata dəyişdirilən ABŞ dolları 1995-ci ilədək 300 dəfədən çox bahalaşmaqla 4400 manata qədər yüksəlmişdir. Bu dövrdə milli valyutanın sabitliyinə mənfi təsir edən digər amil isə dövriyyədə manatla yanaşı 1 manat:10 rubl nisbətində Rusiya rublunun da paralel istifadə olunması idi ki, bu da ölkədə müstəqil pul siyasətinin həyata keçirilməsinə ciddi əngəl törədirdi.

Belə bir şəraitdə tələb yalnız getdikcə dərinləşən geriləmə prosesinin qarşısının alınması idi ki, bunun da yolu siyasi sabitliyin bərpa edilməsi ilə yeni iqtisadi dirçəlişin təməlinin qoyulmasına nail olmaq idi. Bunlar isə, öz növbəsində qanunvericilik, vergi və bank sistemində islahatlar aparmaqla ani dəyişən iqtisadi mühitin sabitlənməsini zəruri edirdi.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında Ulu Öndərin makroiqtisadi siyasəti

Vəziyyət yalnız görkəmli siyasi xadim, təcrübəli təsərrüfatçı Heydər Əliyevin xalqın təkidi ilə hakimiyyətə ikinci dəfə dönüşündən sonra müsbət istiqamətdə dəyişməyə başladı. Məhz onun qətiyyətli iradəsi nəticəsində bərqərar olunan ictimai-siyasi sabitlik öz növbəsində iqtisadi quruculuğa da şərait formalaşdırdı.

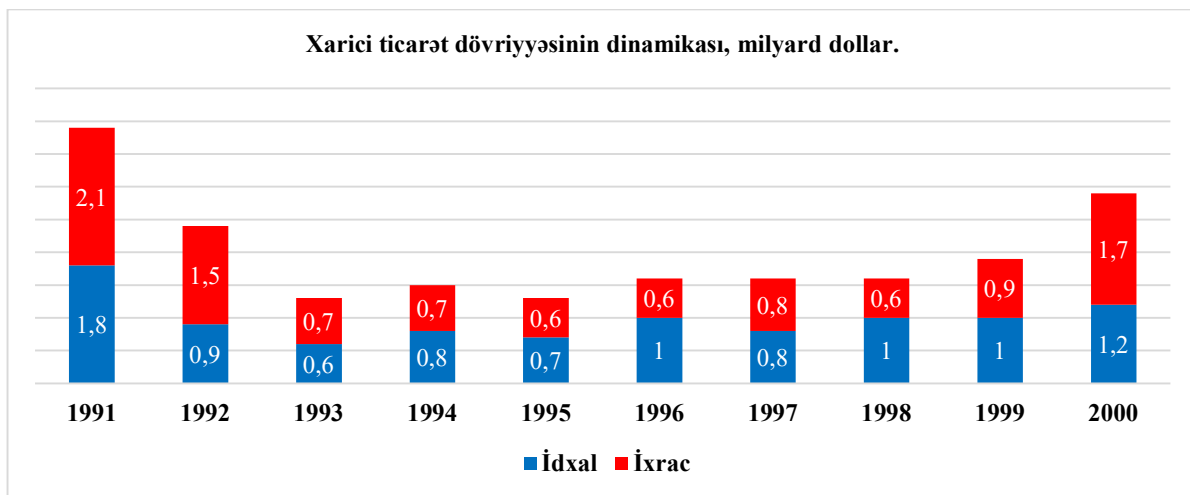
19 noyabr 1993-cü ildə bank-maliyyə, tədiyyə sistemlərinin və idxal-ixrac əməliyyatlarının vəziyyətinə və onu yaxşılaşdırmaq sahəsində vəzifələrə həsr olunmuş ümumrespublika müşavirəsində çıxışı zamanı Ümummilli lider Heydər Əliyev mövcud vəziyyəti və qarşıya qoyulan məqsədlər barədə bunları qeyd edirdi: “Respublikamız ağır iqtisadi böhran vəziyyətindədir. 1993-cü il sona çatır. Ölkədə gedən müharibə iqtisadiyyatın vəziyyətinə də ciddi təsir göstərir. Bütün bunlar isə bir sıra ciddi, əsaslı tədbirlər görülməsini tələb edir. Çalışmalıyıq ki, bu tədbirlər iqtisadiyyatda böhran prosesinin qarşısını alsın, iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə olunmasına lazımi şərait yaratsın.”

İlk növbədə, 1993-cü ilin ortalarından başlayaraq, əldə olunan siyasi sabitlik özünü xarici sərmayəçilərin şəxsi investisiyalarını Azərbaycan iqtisadiyyatına məqsədyönlü qaydada yönəltməsində tapmış, bununla da növbəti illərdən etibarən Azərbaycan iqtisadi tərəqqinin müasir mərhələsinə qədəm qoymuşdur.

Dövrün ən əhəmiyyətli hadisəsi isə təbii olaraq 1994-cü ilin sentyabr ayında dünyanın nüfuzlu enerji şirkətləri ilə razılaşdırılan və öz tarixi, siyasi, beynəlxalq əhəmiyyətinə görə "Əsrin müqaviləsi" kimi tanınan neft kontraktının imzalanması olmuşdur. Məhz 20 sentyabr 1994-cü il tarixində Gülüstən sarayında Xəzərin Azərbaycan sektorundakı "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" yataqlarının dərin su qatlarındakı neftin birgə işlənməsi haqqında "hasilatın pay bölgüsü" tipli sazişin həyata keçirilməsinə başlanan vaxtdan Azərbaycan iqtisadiyyatında əhəmiyyətli dönüş yaranmış və geniş miqyaslı işlərə start verilmişdir.

Beləliklə, Heydər Əliyevin fasiləsiz, ardıcıl və məqsədyönlü iqtisadi siyasəti sənaye istehsalında 1990-cı illərin əvvəlindən başlayaraq davam edən tənəzzül prosesini dayandırmaqdan əlavə, müəyyən irəliləyişlərə də nail olmağa imkan yaratmış, sonrakı illərdə müsbət meyillərin daha da inkişaf etməsi möhkəmlənmiş və dönməz səciyyə almışdır.

Neft bölməsində gerçəkləşdirilən islahatlar, ardıcıl kontraktların rəliqə çevrilməsi ölkədən xaricə ixrac olunan xam neft və neft məhsullarının həcmi ilbəil artmasına, bununla da xarici ticarət balansında optimallaşmaya şərait yaratmışdır.

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi / Ticarət

Belə ki, 1991-ci ildə 4 milyard dollar qeydə alınan xarici ticarət dövriyyəsi 1993-cü ilin sonunadək idxal və ixracın hər biri üzrə 3 dəfə azalmaqla 1.3 milyard dollara qədər geriləmişdir. Sonrakı illərdə xarici ticarət sistemi əsasında həm xarici, həm də daxili təlabatın öyrənilməsi, o cümlədən istehsal quruluşu və sərmayə qoyuluşu istiqamətlərinin müəyyənəlməsi ilə iqtisadi artımın sürətlənməsi xarici ticarət dövriyyəsinin on illiyin tamamında yenidən öz əvvəlki səviyyəsinə qayıtması ilə nəticələnmişdir.

Uğurla icra olunan neft strategiyası xarici ticarət dövriyyəsinin 1993-cü illə müqayisədə 2000-ci ildə 2.2 dəfə artmasına gətirib çıxarmışdır.

Xarici bölmənin optimallaşdığı şəraitdə ölkədə bazar sisteminin hərtərəfli tərəqqisini təmin etmək üçün həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində qiymət mexanizminin sərbəstləşdirilməsi də azad rəqabət üçün əlverişli mühit formalaşdırmaqla yanaşı, istehlak bölməsində qiymətlər səviyyəsinin sürətli enişinə, bəzi hallarda deflyasiyaya səbəb olmuş, ümumilikdə qiymət sabitliyinin əldə olunmasına imkan vermişdir.

Belə ki, 1991-1994-cü illərdə inflyasiya səviyyəsi 300 faizdən 1800 faizədək artmışdısa, 1995-ci ildən sonra hökumətin yürütdüyü rasional iqtisadi tənzimləmələr nəticəsində hətta 1998-

1999-cu illərdə qiymət indekslərində artım deflyasiya ilə əvəz olunmuşdur (cədvəl 1). İstehlak bazarında qiymətlərin belə sabitləşməsi ölkədə ümumi makroiqtisadi sabitliyi təmin etməklə yanaşı, ötən illər ərzində vətəndaşlarda öz milli valyutamıza da itmiş inamın bərpa olunmasına kömək etmişdir.

Cədvəl 1

1995-2000-ci illərdə Azərbaycanda əsas makroiqtisadi göstəricilər (faizlə)

İllər	1996	1997	1998	1999	2000
İqtisadi artım	101.3	105.8	110	107.4	111.1
İnflyasiya səviyyəsi	119.9	103.7	99.2	91.5	101.8
Manatın məzənnəsi	0.86	0.79	0.77	0.82	0.89

***Mənbə:** Dövlət Statistika Komitəsi*

Manatın məzənnəsində dayanıqlılığın təmin edilməsində xüsusi önəm kəsb edən məsələlərdən biri də, əvvəlki illərdə dövriyyədə ödəniş vasitəsi kimi paralel olaraq rubldan istifadə olunmasının qarşısının alınması olmuşdur. Hansı ki, Azərbaycanda milli pul vahidinin yaradılmasının əsası 15 iyul 1992-ci ildə “Milli valyutanın dövriyyəyə buraxılması haqqında” AR Prezidenti Fərmanının verilməsi ilə qoyulsa da, sonrakı illərdə Azərbaycanın rubl zonasından tam xilas ola bilməməsi Milli Bankı sərbəst qaydada monetar siyasət aparmaqda ciddi çətinliklə üzləşdirirdi. Bu baxımdan 11 dekabr 1993-cü ildə “Azərbaycan Respublikası milli valyutasının respublika ərazisində yeganə ödəniş vasitəsi elan olunması haqqında” Fərmanın verilməsi manatın dövriyyədə yeganə ödəniş vasitəsi olmasının təsbit edilməsinə və Azərbaycan Milli Bankının ölkədə nağd pul dövriyyəsini daha effektiv üsullarla nizamlamasına şərait yaratmış, siyasətin müsbət nəticəsi qısa müddətdə manatın xarici dövrəli valyutalara nisbətə məzənnəsinin sabitləşməsinə dəstək verməklə öz töhfəsini göstərmiş oldu.

Bütün bu baş verənlərin fonunda 16 mart 1999-cu il tarixində Azərbaycanda təşkil edilən dövlət idarəetmə sisteminin islahatlarına həsr edilmiş beynəlxalq konfransda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev öz nitqində həmin dövrdəki trendlərlə bağlı bu fikirləri bildirmişdir:

“1994-cü, hətta 1995-ci ilə qədər inflyasiya Azərbaycanın iqtisadiyyatına, maliyyə sisteminə böyük zərbələr vururdu. Aparılan tədbirlər, düzgün iqtisadi, maliyyə siyasəti nəticəsində bunların qarşısı alınmış, inflyasiya tədricən aradan götürülmüşdür.

Son illər, xüsusən 1998-ci ildə inflyasiya tamamilə ləğv edilmişdir. Hətta 1998-ci ildə Azərbaycanın milli valyutasının - manatın dəyəri möhkəmlənmişdir ki, istehlak mallarının qiymətlərinin azalması və deflyasiya müşahidə olunur.”

Nəticə

1993-cü ildən başlayaraq, Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar ölkənin iqtisadi modelinin formalaşmasının əsasını qoymuşdur.

Strategiyanın birinci pilləsini ictimai resursların formalaşması və istifadəsi sahəsində nizam-intizamın təmin edilməsi, tarazlı bölgünün təşkili və xərclərin səmərəliliyinin artırılmasına xüsusi diqqət verilməsi, o cümlədən risklərin (xarici, maliyyə, əməliyyat və s.) dəyərləndirilməsi təşkil etmişdir.

İkinci mərhələdə isə makroiqtisadi siyasətin koordinasiyasını gücləndirmək və maliyyə dayanıqlılığı baxımından optimal makro çərçivənin formalaşdırılması və adekvat siyasətin aparılmasına nail olunmuşdur.

Beləliklə, makroiqtisadi hədəflərə uyğun olaraq, seçilmiş tənzimləmə alətləri ilə ölkədə iqtisadi aktivliyin bərpa olunması və risklərin əlverişli idarə olunması maliyyə sektorunda suverenliyin əldə olunması ilə nəticələnmiş, monetar idarəetmənin institusional bazası təkmilləşdirilməklə çatılan inflyasiya hədəfinə uyğun olaraq, iqtisadiyyatın pula olan tələbinin ödənilməsi gerçəkləşmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin bank-maliyyə, tədiyə sistemlərinin və idxal-ixrac əməliyyatlarının vəziyyətinə və onu yaxşılaşdırmaq sahəsində vəzifələrə həsr olunmuş ümumrespublika müşavirəsində çıxışı – Bakı: 19 noyabr 1993-cü il.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Prezident sarayında respublika iqtisadiyyatının vəziyyətinə həsr olunmuş geniş müşavirədə çıxışı – Bakı: 11 avqust 1994-cü il.
3. "Azərbaycanda İnvestisiya Qoyuluşu İmkanları" mövzusunda Beynəlxalq Konfransın iştirakçılarına - Bakı şəhəri, 22 aprel 1997-ci il
4. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Respublika Milli Bankının yeni inzibati binasının açılış mərasimində nitqi – Bakı: 6 oktyabr 1998-ci il
5. Azərbaycanda dövlət idarəetmə sisteminin islahatlarına həsr edilmiş beynəlxalq konfransda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi – Bakı: 16 mart 1999-cu il.
6. <https://www.stat.gov.az>

HEYDƏR ƏLİYEV- MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZİN HİMAYƏDARI

Könül Nadir qızı Aydın

Əməkdar müəllim

Mingəçevir Dövlət Universiteti

konul.aydin@mdu.edu.az

"Xalqı həmişə mənəviyyat birləşdirmişdir. Çünki başqa əsaslara nisbətən mənəvi əsaslar daha üstündür."

(Heydər Əliyev)

Tarix xalqın yaddaşındır, liderlər isə bu yaddaşın canlı simvolu. Azərbaycan xalqının tarixində elə bir şəxsiyyətlər var ki, onlar təkcə müasir dövlətçiliyimizin qurucusu deyil, həm də milli-mənəvi dəyərlərimizin qətiyyətli müdafiəçisi və daimi himayədarı olmuşdur. Bu şəxsiyyətlərdən biri də Ümummilli lider Heydər Əliyevdir. Onun zəngin siyasi irsi ilə yanaşı, xalqımızın əsrlər boyu formalaşdırdığı milli-mənəvi sərvətlərə göstərdiyi xüsusi qayğı və diqqəti də hər zaman böyük ehtiramla xatırlanır.

Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətində milli dəyərlərə bağlılıq yalnız ideoloji bir xətt deyildi – bu, onun dünyagörüşünün, şəxsiyyətinin ayrılmaz hissəsi idi. Sovet dövrünün sərt ideoloji çərçivələri içərisində belə, o, Azərbaycanın milli kimliyini, ana dilini, tarixini və mədəniyyətini qorumaq üçün cəsarətli addımlar atdı. Məhz onun təşəbbüsü ilə Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli kimi klassiklərimizin yubileyləri geniş şəkildə qeyd olundu, Azərbaycanın tarixi abidələrinin bərpası və qorunması dövlət səviyyəsində təşkil olundu. [1]

Milli-mənəvi dəyərlər yalnız keçmişin yadigarı deyil, həm də gələcək nəsillərə ötürülməsi vacib olan əxlaqi və mədəni xəzinədir. Heydər Əliyev bu həqiqəti dərinlən dərk etmiş və xalqın mənəvi irsinin qorunmasını dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevirmişdi. Onun rəhbərliyi ilə milli adət-ənənələr, dini-mənəvi mühit və milli mədəniyyət yenidən dirçəlməyə başladı. Xüsusilə, müstəqilliyimizin bərpasından sonra bu sahədə atılan addımlar xalqın mənəvi dirçəlişini təmin etdi.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə müqəddəs dini bayramlar – Qurban və Ramazan bayramları dövlət səviyyəsində qeyd olunmağa başlandı. Ulu Öndər islam dininin mahiyyətini və mənəvi dəyərlərə verdiyi töhfələri yüksək qiymətləndirərək, dini zəmində vəhdətin qorunmasına xüsusi önəm verirdi. Eyni zamanda, o, başqa dinlərin nümayəndələrinə və dini tolerantlığa da böyük hörmətlə yanaşırdı ki, bu da Azərbaycanın çoxkonfessiyalı cəmiyyətində sülh və əmin-amanlığın əsasını təşkil edirdi.

Heydər Əliyev mədəni irsimizin qorunmasında da əvəzsiz rol oynamışdır. Onun qayğısı ilə yüzlərlə tarixi abidə bərpa olundu, muzeylərə yeni nəfəs verildi, xalq sənətkarlığına, musiqi və teatr sənətinə geniş meydan açıldı. Azərbaycan muğamının, aşıq sənətinin, xalçaçılıq sənətinin təbliği və qorunması sahəsində görülən işlər, məhz onun uzaqgörən siyasətinin bəhrəsidir. Bu baxımdan, UNESCO-nun Azərbaycan mədəni irsini tanıması üçün atılan ilk addımlar da onun adı ilə bağlıdır. [2]

Bəzən böyük işlər sakit, səs-küysüz görülür. Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərlər sahəsindəki xidmətləri arasında elə məqamlar var ki, cəmiyyətin geniş təbəqələri tərəfindən yetərinə bilinmir, lakin bunlar dərin mənaya malikdir. Məsələn, 1990-cı illərin çətin siyasi və iqtisadi dönməndə o, Azərbaycanın bölgələrində fəaliyyət göstərən dini-mədəni icmaların – o cümlədən qədim alban-udi icmasının, dağ yəhudilərinin və pravoslav xristianlarının ibadət yerlərinin bərpasına şəxsən dəstək verdi. Bu, təkcə tolerantlıq nümunəsi deyildi, həm də tarixi irsimizin qorunması üçün uzaqgörən bir addım idi.

Digər diqqətəlayiq məqamlardan biri, Naxçıvanda Azərbaycan dili məsələsində sərgilədiyi prinsipial mövqedir. 1990-cı illərin əvvəllərində o, Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi qəbul edilməsi üçün Naxçıvan Ali Məclisində təşəbbüs göstərdi. [3] Bu qərar, sonradan ümumrespublika səviyyəsində dilimizin hüquqi statusunun tanınmasına yol açdı. Bu, milli dəyər kimi dilin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından əvəzsiz bir addım idi.

Heydər Əliyev, həm də milli geyimlərimizə, bayramlarımıza – Novruz kimi xalq ənənələrinə yeni nəfəs verdi. O, bu bayramın ictimai yaddaşda sıradan bir şənlik deyil, milli birləşmə və mənəvi saflığın simvolu kimi yaşamasına çalışdı. Onun iştirak etdiyi Novruz tədbirlərində xalq oyunlarının, musiqilərinin, milli mətbəx nümunələrinin nümayişi, gələcək nəsillərə örnək olacaq bir mədəniyyət modelinə çevrildi.

Bu xidmətlər sübut edir ki, ulu öndər Heydər Əliyev təkcə siyasi lider deyil, xalq ruhunu, kimliyini yaşadan və qoruyan bir himayədar. Onun yaratdığı irs bu gün də yaşamaqdadır – məktəblərdə, ailələrdə, milli bayramlarımızda, xalq musiqisində, dini abidələrdə və hər bir azərbaycanlının qəlbində!

Heydər Əliyevin xalq üçün gördüyü bu dəyərli və xeyirxah işlər qarşılıqsız qalmadı. Azərbaycan xalqı hər zaman öz liderinə dərin sevgi və ehtiramla cavab verdi. Onun adı yalnız siyasi xadim kimi yox, həm də xalqın mənəvi dayağı, vicdan səsi kimi yaddaşlara həkk olundu.

Ulu Öndərin anadan olduğu gün – 10 may tarixinin hər il ölkə boyu hörmətlə qeyd olunması, məktəblərə, muzeylərə, mədəniyyət ocaqlarına onun adının verilməsi – bunların hamısı xalqın dəyərli oğluna böyük təşəkkürdür. Bir çox ölkədə Azərbaycan diaspor təşkilatları məhz Heydər Əliyevin irsini tanımaq, Azərbaycanın haqq səsinə duyurmaq üçün tədbirlər keçirirlər. Onunla bağlı keçirilən tədbirlər, yazılan kitablar, çəkilən filmlər bir daha sübut edir ki, Heydər Əliyev yalnız tarixdə yox, xalqın qəlbində də yaşayır.

Xalqının tarixinə, dəyərlərinə hörmət edən insan özü də zamanla tarixdə iz buraxır. Ən önəmlisi isə budur: xalq onu yaşadır. Heydər Əliyevə olan sevgi və ehtiram Azərbaycan xalqının qəlbində xüsusi yer tutur və bu sevginin ifadəsi çoxşaxəlidir – həm tarixi, həm mənəvi, həm də emosional baxımdan. Azərbaycanlı valideyn övladına, müəllim isə şagirdinə onun xalq üçün gördüyü işlərdən danışanda, “O, bir gün Moskvada Azərbaycanın səsinə ucaldı...” deyəndə bu cümlələrdə qürur olur, minnətdarlıq olur, öyrədici məna olur.

Allahın verdiyi ömrü hər kəs bir cür, kimi özü üçün, kimi doğmaları və əzizləri üçün, kimi isə xalqı, dövləti üçün yaşayır. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev öz mənalı və zəngin ömrünü, çoxşaxəli, titanik fəaliyyətini, bütün bilik və bacarıqlarını, Tanrının ona bəxş etdiyi fitri istedadını bütövlükdə millətinə, vətəninə həsr etdi. Ulu Öndərə olan sonsuz xalq məhəbbətinin sirri də məhz elə budur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. A.Abdulla. H.Əliyev və milli-mənəvi dəyərlər. Bakı: Qismət, 2007
2. S.İbrahimov. H.Əliyev və əxlaqi dəyərlər. Naxçıvan: 2013
3. N.Orucova. Milli-mənəvi dəyərlərimiz: Qürur və iftixar mənbəyimiz. İki sahil, 2023

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ KONSTITUSİYANIN TƏNTƏNƏSİ

Aidə Rza qızı Tağıyeva

Əməkdar müəllim

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

a.tagiyeva@atu.edu.az

“Konstitusiya, birinci növbədə dövlətlə, hakimiyyətlə xalqın arasında olan münasibətləri özündə əks etdirməlidir. Hakimiyyət bölgüsü, ali icra, qanunvericilik, məhkəmə hakimiyyətləri – bunlar hamısı xalqın iradəsinə söykənməli, seçkilər yolu ilə təmin olunmalıdır. Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır və bu prinsiplər Konstitusiyamızın əsasını təşkil etməlidir” [1].

“Əlimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına basaraq and içirəm ki, biliyimi, təcrübəmi, qüvvəmi Azərbaycan xalqının, Azərbaycan Respublikasının rifahına həsr edəcəyəm.

And içirəm ki, Prezident vəzifəsini ali məqsədlər, amallar naminə yerinə yerirəcək, Azərbaycan Respublikasının tam müstəqilliyini, suverenliyini, ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəm.

And içirəm ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunlarının həyata keçirilməsinin təminatçısı olacaq, milliyyətdən, dini etiqadından və siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq, Azərbaycan vətəndaşlarının hüquqlarının və azadlıqlarının qorunmasının, müdafiə edilməsinin təminatçısı olacağam. Azərbaycan Respublikasında azadlığın demokratik hüquqi dövlət kimi inkişaf etdirilməsinin təminatçısı olacağam.

And içirəm ki, Azərbaycan Respublikasına, Azərbaycan xalqına ləyaqətlə xidmət edəcəyəm, müstəqil dövlətimizin sivilizasiyalı dünya dövlətləri arasında, dünya birliyində ləyaqətli yer tutmasına çalışacağam.

Əlimi Qurani-Şərifə basaraq and içirəm ki, Azərbaycan xalqının milli və mənəvi ənənələrinə daim sadıq olacaq və bu ənənələrin müstəqil dövlətimizdə bərqərar olmasını, yaşamasını və inkişaf etməsini təmin edəcəyəm”[2].

“Konstitusiya” latın sözü olub, mənası “qurmaq, yaratmaq və əsasını qoymaq” deməkdir. Konstitusiya hər bir ölkədə mövcud sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi sistemin əsaslarını təsbit edir.

1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə müstəqil və suveren Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbul edilməsi Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixinin şanlı səhifələrindən biridir. Milli dövlətin formalaşmasında, hüquq sisteminin, milli qanunvericiliyin inkişafında, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasında Konstitusiyanın rolu əvəzedilməzdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası – yüksək hüquqi qüvvəsi olan, ictimai münasibətlərin ən mühüm sahələrini nizama salan, Azərbaycan Respublikasının ərazisində birbaşa hüquqi qüvvəyə malik olan və tətbiq dilən, qanunvericilik sisteminin əsasını təşkil edən, referendum (ümumxalq səsverməsi) yolu ilə qəbul edilən, cəmiyyətin və dövlətin əsaslarının hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq prinsiplərə və normalara uyğun olaraq, təşkil edilməsinə yönəldilmiş, xalqın iradəsini birbaşa ifadə edən, insanın, onun hüquq və azadlıqlarının ali dəyərə malik olması mövqeyindən çıxış edən normativ hüquqi aktıdır.

Ölkəmizdə Konstitusiya yaradıcılığının bünövrəsi sovet hakimiyyəti dövründə qoyulmuşdur. Sovet hakimiyyətinin hökmran olduğu illərdə Azərbaycan SSR-də Konstitusiya dörd dəfə qəbul edilmişdi. Həmin Konstitusiyalarda nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqlar formal xarakter daşıyırdı və cəmiyyətdə mövcud həqiqətləri ifadə etmirdi. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali nəqsədi hesab edilir. Artıq insan hüquqlarının müdafiəsi milli dövlətlərin sərhədlərini aşaraq beynəlxalq münasibətlərin predmetinə çevrilmişdir. Hazırda insan haqlarının qorunmasına diqqətin artması və eləcə də Azərbaycanın sivil dünya ilə inteqrasiya imkanlarının genişlənməsi ölkəmizdə insan haqlarının qorunması sahəsində problemlərin aradan qaldırılmasına yeni imkanlar yaradır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası qəbul edilmə qaydasına görə də özündən əvvəlki sovet dövrü Konstitusiyasından fərqlənir. Əgər sovet Azərbaycanının konstitu-

siyaları ancaq o dövrün qanunverici orqanları tərəfindən qəbul edilirdisə, müstəqil Azərbaycanın ilk milli Konstitusiyası ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul olunmuşdur.

Xalqımız XIX əsrin əvvəllərində itirilmiş dövlət müstəqilliyini 1918-ci il mayın 28-də bərpa edərək, Şərqdə ilk Demokratik Respublika yaratdı. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin Konstitusiyası qəbul edilməsə də, Konstitusiyanı 1918-ci il mayın 28-də Tiflisdə Milli Şuranın qəbul etdiyi “İstiqlaliyyət bəyannaməsi” əvəz etmişdir.

Sovet Rusiyasının 1920-ci il 28 aprel tarixli işğalından sonra Azərbaycanın ictimai və dövlət rejiminin formalaşdırılmasına başlandı. Azərbaycanın sovetləşməsi başa çatdıqdan sonra 1921-ci il mayın 6-da Bakıda Azərbaycan SSR-in fəhlə, kəndli, əsgər və matroslar sovetinin birinci qurultayı keçirildi. Azərbaycan SSR-in ilk Konstitusiyası qurultayın müzakirəsinə verildi. 1921-ci il mayın 19-da I Sovetlər qurultayı Azərbaycan SSR-in ilk Konstitusiyasını təsdiq etdi.

1925-ci il marın 14-də IV Ümumazərbaycan Sovetlər qurultayı Azərbaycan SSR-in yeni Konstitusiyasını təsdiq etdi. Konstitusiyanın 2-ci maddəsi Naxçıvan MSSR-in və DQMV-nin Azərbaycanın tərkibinə daxil edilməsini təsdiq edirdi. Bununla da unitar Azərbaycan SSR-in tərkibinə iki muxtar qurum daxil edildi. 1925-ci il Konstitusiyasının 3-cü maddəsinə görə, Azərbaycan SSR-in suverenliyi təsdiq edildi. 1927 və 1931-ci illərdə 1925-ci il Konstitusiyasına əlavə və dəyişikliklər edilmişdir.

1937-ci il marın 14-də IX fəvqəladə Azərbaycan Sovetlər qurultayı Azərbaycan SSR-in yeni Konstitusiyasını təsdiq etdi. Konstitusiyanın 3-cü maddəsinə görə, Azərbaycan SSR-də hakimiyyət zəhmətkeş deputatlar sovetinə məxsus olmaqla respublikanın siyasi əsasını təşkil edirdi.

Sovet Rusiyasına görə, ali dövlət hakimiyyəti orqanı respublika vətəndaşları tərəfindən 4 il müddətinə seçilən Ali Sovet idi. Ali Sovetin sessiyasına sədrlik etmək və onun işini aparmaqdan ötrü Konstitusiyanın 28-29-cu maddələrinə uyğun olaraq, Azərbaycan SSR Ali Sovetinə sədr və ona iki müavin seçilirdi. Konstitusiyaya görə, Ali Sovetin sessiyaları arasındakı dövrdə daimi fəaliyyət göstərən Azərbaycan SSR Ali Soveinin Rəyasət Heyəti dövlət hakimiyyəti sistemində mühüm orqanlardan biri idi.

Konstitusiyaya görə ali icraedici və sərəncamverici orqan olan Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin tərkibinə sədr, sədrin birinci müavini və müavin, nazirlər, Dövlət Plan Komitəsinin sədri daxil idi. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1946-cı il 28 mart tarixli fərmanı ilə Xalq Komissarları Soveti Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə çevrildi, Komissarlıq isə nazirlik adlandırıldı.

Azərbaycan SSR-in sonuncu Konstitusiyası 1978-ci il aprelin 21-də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbədənəkar yeddinci sessiyasında qəbul edildi Konstitusiyanın 2-ci maddəsində göstərilirdi ki, Azərbaycan SSR-də bütün hakimiyyət xalqa məxsusdur. Xalq dövlət hakimiyyətini Azərbaycan SSR-in siyasi əsası olan xalq deputatları sovetləri vasitəsilə həyata keçirir. 5-ci maddəyə görə dövlət hakimiyyətinin ən vacib məsələləri ümumxalq müzakirəsinə verilir və ümumxalq səsverməsi (referendum) vasitəsilə müəyən edilir. 6-cı maddəyə görə isə Azərbaycan Kommunist Partiyası sovet cəmiyyətinin rəhbər və istiqamətverici qüvvəsi, onun siyasi sisteminin dövlət və ictimai təşkilatlarının özəyi kumu təsdiq olunurdu.

1978-ci il Konstitusiyasına müvafiq olaraq, qanunlar Ali Sovet tərəfindən və ya Ali Sovetin müvafiq qərarı ilə keçirilən ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul edilirdi. Ali Sovetin ildə iki dəfə keçirilən - yaz və payız sessiyaları bilavasitə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sədri tərəfindən çağırılırdı. Ali Sovetin sessiyaları arasındakı dövrdə daimi komissiyalar fəaliyyət göstərirdilər.

Keçmiş SSRİ-də baş verən ictimai-siyasi prosesslər, Ermənistanın Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini özünə birləşdirmək cəhdi, Moskvanın erməniperəst siyasət aparması Azərbaycan xalqını və demokratik qüvvələri qəti tədbirlər görməyə vadar edirdi. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sessiyası 1989-cu il 23 sentyabrda “Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının suverenliyi haqqında” Azərbaycan SSR-in Konstitusiyaya Qanunu qəbul etdi. Konstitusiyaya qanununun 1-ci maddəsinə görə, SSRİ-nin tərkibində Azərbaycan SSR suveren sosialist dövləti elan olunurdu. Azərbaycan SSR-də bütün hakimiyyətin xalqa məxsusluğu və xalq tərəfindən formalaşması bu qnunda təsbit olunurdu.

Qanuna əsasən Azərbaycan SSR-in bütün ərazisində Azərbaycan qanunları qüvvədə idi, Azərbaycan SSR-in suveren hüquqlarını pozmayan SSRİ qanunları Azərbaycan SSR ərazisində qüvvədə ola bilərdi. Qanunda, həmçinin göstərilirdi ki, Azərbaycan SSR SSRİ-dən azad surətdə çıxmaq hüququna malikdir. Bu hüquq Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qərarı ilə respublikanın bütün əhalisi arasında keçirilən referendum yolu ilə həyata keçirilirdi.

Azərbaycan SSR-in suverenliyi haqqında 1989-cu il 23 sentyabr tarixli Konstitusiya qanunu 1978-ci il Azərbaycan SSR Konstitusiyasının bir sıra maddələrində əsaslı dəyişikliklər edilməsinə gətirub çıxartdı.

1990-cı il mayın 19-da Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qərarı ilə Azərbaycan SSR prezidenti vəzifəsi təsis edildi. Seçkidə iştirak etmiş seçicilərin yarısından çoxunun səsini toplamış prezidenti beş il müddəinə seçilirdi.

1991-ci il oktyabrın 18-də “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktı qəbul edildi. Konstitusiya Aktına görə, Azərbaycan Respublikası 1918-ci il mayın 28-dən 1920-ci il aprelin 28-dək mövcud olmuş Azərbaycan Respublikasının varisidir. SSRİ-nin təşkili haqqında 1922-ci il 30 dekabr tarixli müqavilənin Azərbaycana aid hissəsinin imzalandığı andan etibarsız olması göstərilirdi.

Azərbaycan SSR-in 1978-ci il Konstitusiyası Konstitusiya Aktının müddəalarına zidd gəlməyən yerlərdə qüvvədə qalırdı. Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və s. zidd olmayan digər qanunvericilik aktlarının hamısı Azərbaycan Respublikasında hüquqi qüvvəsini saxlayırdı.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının layihəsini hazırlamaq üçün Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin sədrliyi ilə 33 nəfərdən ibarət komissiya yaradılmışdır. Konstitusiya layihəsi ümumxalq müzakirəsindən sonra 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilən Azərbaycan Respublikası referendumunda qəbul edilmiş və noyabrın 27-də qüvvəyə minmişdir.

Konstitusiyanın qəbul edilməsinin Azərbaycanın milli dövlətçiliyi tarixində müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab Heydər Əliyev 1996-cı il 1 noyabr tarixində Konstitusiya gününün qeyd edilməsi haqqında fərman imzaladı. Fərmana əsasən, hər il noyabrın 12-i respublikamızda Konstitusiya günü kimi qeyd edilir. Fərmanda həmçinin Konstitusiya günü ilə əlaqədar aşağıdakı tədbirlərin keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

1. Şəhərlər, qəsəbələr və kəndlər Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı ilə bəzədilsin və bayram tədbirlərinin keçirilməsi təmin edilsin;

2. Kütləvi informasiya vasitələrində müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyasının mahiyyətini işıqlandıran materialların dərc olunması təşkil edilsin;

3. Elm və təhsil müəssisələrində Konstitusiyanın öyrənilməsi və izahı ilə bağlı elmi-nəzəri konfransların və digər tədbirlərin keçirilməsi tövsiyə olunsun.

Fərmanda göstərilən tədbirlərin keçirilməsi müvafiq olaraq, şəhər və rayon hakimiyyətinin başçılarına, Təhsil Nairliyinə, Mədəniyyət Nazirliyinə və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasına tapşırılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının öyrənilməsi və təbliğ olunmasında respublikamızın bütün universitetlərində “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası” adlı fənnin tədris edilməsinin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Gənclərdə təhsil illərindən başlayaraq Konstitusiya və qanunlara hörmət hissisini aşılamaq və tərbiyə etmək, onlarda hüquq düşüncəsini və mədəniyyətini formalaşdırmaq dövrün tələbindən irəli gələn ümdə vəzifədir. Ona görə ki, hüququn və qanunun hakim olacağı bir cəmiyyətdə hər kəsin öz hüquqlarını və vəzifələrini bilməsi, bu hüquqlardan istifadə etməsi və vəzifələrini dürüst yerinə yetirməsi olduqca vacibdir. Buna görə də bütün tədris müəssisələrində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının tədrisinin çox böyük elmi, siyasi və hüquqi əhəmiyyəti vardır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Rezidenti Heydər Əlirza oğlu Əliyevin andıçmə mərasimində tarixi andı. Bakı, 10 oktyabr 1993-cü il.
2. H.Əliyev. Əsərləri. I cild. Bakı, 1995-ci il.

3. H.Əliyev. Əsərləri. II cild. Bakı, 1995-ci il

GÜCLÜ ORDU DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİMİZİN QARANTIDIR

Nazim Fəzil oğlu Niftəliyev

Mingəçevir Dövlət Universiteti

nazim.niftaliyev@mdu.edu.az

XX əsrin sonlarından başlayaraq istər Azərbaycanda, istərsə də bölgədə və dünyada cərəyan edən proseslər belə bir həqiqəti ortaya qoydu ki, ölkənin müstəqilliyinin qorunması, onun dünya birliyində layiqli yer tutması aparılan məqsədyönlü mübarizənin məntiqi nəticəsidir. Mübarizə deyiləndə heç də yalnız silahlı mübarizə nəzərdə tutulmur. Ölkənin müstəqilliyinin, azadlığının qorunması üçün düzgün siyasi strategiyanın müəyyənləşdirilməsi və onun səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi, milli mənafeyə xidmət edən iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, xalqda özünəinam yaradılması, ölkənin daxili siyasi, iqtisadi, ictimai, hərbi sabitliyinin bərqərar edilməsi, əsaslandırılmış xarici siyasətin həyata keçirilməsi, bütünlükdə milli maraqların qorunmasını və inkişafını nəzərdə tutan kompleks tədbirlər və bütün bunların həyata keçirilməsi üçün ardıcılıq nümayiş etdirilməsi özü də mübarizənin bir formasıdır. Sadalanan və sadalanmayan ölkə əhəmiyyətli bu məsələlərin həyata keçirilməsi tarixi şəraitdən, mühitdən, müxtəlif təsirlərdən, obyektiv və subyektiv səbəblərdən asılı olaraq böyük məsuliyyət və həssaslıq tələb edir və o ölkələr öz inkişafında müvəffəqdir ki, onlar qarşıya qoyulan ən mürəkkəb vəzifələrin icrasını daha səmərəli, daha düzgün və daha dəqiq təmin edə bilirlər. Bu sahədə ölkə rəhbərliyinin də üzərinə böyük məsuliyyət düşür və tarix də bunu sübut edir ki, böyük dövlət xadimləri, istedadlı siyasi rəhbərlər öz ölkələrinin inkişafında çox önəmli rol oynaya bilirlər.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev də öz xalqının tarixində müstəsna rola malik və ən mürəkkəb şəraitdə xalqının xilaskarlıq missiyasını üzərinə götürmüş bənzərsiz dövlət xadimlərindən biridir. Onun istər sovet dövründə Azərbaycana rəhbərliyi, istərsə də müstəqillik illərində Azərbaycana rəhbərliyi belə bir aydın və istisnasız qənaətə gəlməyə imkan verir. Hər iki rəhbərlik dövründə Heydər Əliyev Azərbaycanı inkişafının çox yüksək səviyyəsinə qaldıra bildi. Amma sovet dövründən fərqli olaraq, XX əsrin sonlarında Heydər Əliyev əvvəlcə müstəqil Azərbaycanı qurdu və sonra da onu inkişafının yüksək səviyyəsinə çatdırdı.

Heydər Əliyevin respublika hakimiyyətinə qayıtdıqdan sonra əldə etdiyi uğurlarının tarixi qiymətləndirilməsini aparanlar haqlı olaraq belə bir suala da cavab tapmağa çalışırlar: Heydər Əliyevin bu uğurlarının səbəbi nə idi? Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə tarixi şərait dəyişdimi? Bu uğurlar tarixi inkişafın obyektiv zərurətindən irəli gəlirdi, yoxsa Heydər Əliyev kimi böyük şəxsiyyətin tarixdəki rolunun real həqiqətə çevrilməsindən doğurdu?

Heydər Əliyevi başqa siyasətçilərdən fərqləndirən başlıca xüsusiyyət ən mürəkkəb vəziyyətdə belə bəlkə də çoxlarının görə bilmədiyi ən doğru, ən təsirli vasitələri tapıb qarşıda dayanan vəzifələrin yüksək icrasına nail ola bilməsi idi. Belə bir keyfiyyət, sözsüz ki, həm nəzəri biliklərin, həm də zəngin siyasi təcrübənin olmasını zəruri edir. Ən adi təhlil göstərir ki, Heydər Əliyev bunlardan başqa həm də güclü duyuma, incə siyasi intuisiyaya da malik idi. Geniş dövlətçilik təcrübəsi, bir də dərin analitik təfəkkür bu siyasi duyum və intuisiya ilə birləşərək onun nadir dövlət xadimi kimi tanınmasını şərtləndirirdi. Heydər Əliyev dünya miqyasında siyasətçiliyi sənətkarlıq səviyyəsinə qaldıran şəxsiyyətlərdən biri idi və onun bu istedadı dünyanın tanınmış siyasətçiləri tərəfindən də etiraf edilirdi.

Azərbaycanın müstəqil dövlət quruculuğunun bütün sahələrində, o cümlədən hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində gördüyü əzəmətli işlər Heydər Əliyevin mahir siyasətçi, böyük təşkilatçı olduğunu bir daha sübut edir. Onun müstəqil Azərbaycanın dövlət rəhbəri kimi fəaliyyətinin elə ilk günləri göstərdi ki, respublikanın dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü etibarlı şəkildə qorumaq, ölkənin bütün potensialını məqsədyönlü şəkildə bu istiqamətə yönəltmək, hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə hesablanmış hərbi siyasəti səmərəli şəkildə həyata keçirmək

üçün əsas şərtlərdən biri daxili ictimai-siyasi sabitliyin təmin edilməsi, xalqın bütün təbəqələrinin ümumdövlət mənafeələrini əks etdirən ümummilli məqsədlər ətrafında birləşməsinə nail olunmasıdır.

Heydər Əliyevin Azərbaycanın dövlət rəhbəri kimi fəaliyyətinin xarakterik tərəflərindən biri bu idi ki, o, daxili hərbi-siyasi sabitliyin, vətəndaş həmrəyliyi, xalqın birliyinin təmin edilməsinin əhəmiyyətini düzgün qiymətləndirdi və onların əldə edilməsinə də nail oldu. Elə bir xalq ola bilməz ki, ən azı onun böyük əksəriyyəti daxili ictimai-siyasi sabitliyin, əmin-amanlığın bərqərar olmasını istəməsin. Lakin ölkə daxilində bu sabitliyin təmin edilməsi, bununla da quruculuq işlərinin, o cümlədən ordu quruculuğunun həyata keçirilməsinə zəruri şərait yaradılması üçün əsaslandırılmış dövlət siyasəti lazımdır. Heydər Əliyevin respublikada daxili hərbi-siyasi sabitliyin təmin edilməsi sahəsindəki fəaliyyəti bu zərurətin əyani təzahürü idi. Bu fəaliyyət göstərdi ki, ölkədə daxili hərbi-siyasi sabitliyin təmin edilməsi üçün dövlət rəhbərliyindən çox böyük əzmkarlıq, ardıcılıq və təcrübə tələb edir və kifayət qədər mürəkkəb olan tarixi şəraitdə belə vəzifələrin uğurlu həllinə Heydər Əliyev kimi böyük dövlət xadimləri nail ola bilərlər. [1]

Heydər Əliyev cəmiyyətin ictimai-siyasi sabitliyinin və yekdilliyinin təmin olunmasına xüsusi əhəmiyyət verirdi. Respublikanın rəhbəri kimi o, əsas fəaliyyətini də məhz bu sahədən başladı. Xalqın siyasi qütblərə parçalanmasını, dövlətin vətəndaşlarının bir-birinə qarşı əks cəbhələrdə dayanmasını Heydər Əliyev erməni təcavüzünə qarşı mübarizədə ciddi maneə kimi qəbul edir, bu parçalanmanın, müxalifətçiliyin ifrat forma alması dayandırılmayınca güclü ordu yaratmağın və ölkənin etibarlı müdafiəsinin mümkünliyünü də istisna edirdi. 1993-cü ilin yayında Gəncə və Lənkəranda baş vermiş hadisələrin, 1994 və 1995-ci illərdə dövlət çevrilişinə göstərilən cəhdlərin qarşısının alınması Heydər Əliyevin böyük siyasət xadimi olduğunu göstərməklə bərabər, respublikada ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar olmasına, cəmiyyətin vahid məqsəd ətrafında daha çox səfərbər edilməsinə, ölkənin müdafiə qüdrətinin möhkəmlənməsinə şərait yaratdı. Heydər Əliyev əməli fəaliyyəti ilə bir daha sübut etdi ki, hərbi quruculuq kimi ümumxalq əhəmiyyətli bir məsələnin həlli də, ilk növbədə, ümumxalq yekdilliyindən və ümumxalq həmrəyliyindən asılıdır.

Dövlət quruculuğunun bütün sahələrində olduğu kimi, ordu quruculuğu sahəsində də inco siyasət yeridilməsində Heydər Əliyevin şəxsi keyfiyyətlərini qiymətləndirməmək olmaz. Heydər Əliyev Bakıya dəvət olunanda Azərbaycan Ordusunda ağır böhran mövcud idi. Bu böhranın xarakterik tərəfləri aşağıdakılardan ibarət idi:

- orduya dövlət rəhbərliyi təmin edilməmişdi;
- ordu quruculuğu ilə bağlı dövlətin aydın proqramı yox idi;
- dövlət və ordu bir-birindən ayrı düşmüşdü;
- ordu siyasi işlərə cəlb edilmişdi;
- ordu daxilində siyasi mənsubiyyətə və məqsədlərə görə parçalanma yaranmışdı;
- ordu daxilində xaos, özbaşınalıq, qanunsuzluqlar baş alıb gedirdi;
- sovet ordusundan miras qalmış hərbi əmlakın böyük bir hissəsi məhv edilmişdi;
- orduya çağırış işi özbaşına buraxılmışdı;
- ordunun döyüş qabiliyyəti zəruri tələblərə cavab vermirdi;
- orduya vahid komandanlıq təmin edilməmişdi.

Bu nöqsanların sayını artırmaq da olar. Başlıcası isə ordu quruculuğu ilə bağlı cəmiyyət daxilində son dərəcə bədbin bir əhval-ruhiyyə var idi və bu da öz növbəsində ordunun varlığına əks təsir göstərirdi. Ölkə daxilində güclənməkdə olan qeyri-sabitlik isə bu sahədə ümidverici bir addımın atıla biləcəyini şübhə altına qoyurdu.

Heydər Əliyev məhz belə bir şəraitdə xilaskarlıq missiyasını öz üzərinə götürdü və ölkəni addım-addım bu dərin böhrandan çıxarmağa başladı və tarix üçün kifayət qədər qısa bir zamandan sonra Azərbaycanın hərbi təhlükə-sizliyinin təmin edilməsi üçün real qüvvələri formalaşdırmağa bildi.

Heydər Əliyevin səmərəli fəaliyyəti bir daha göstərdi ki, təşəbbüskarlıq, ardıcılıq, qətiyyət, yorulmazlıq, prinsiplilik ordu quruculuğuna rəhbərlik edən dövlət rəhbərinin ayrılmaz xüsusiyyətləri olmalıdır. Bu keyfiyyətlərin səmərəli uzlaşdırılmasının özü də mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Ordusunun formalaşdırılması sahəsində Heydər Əliyevin tarixi fəaliyyətinin ilk addımları Naxçıvanda atıldı. Bu böyük dövlət xadiminin muxtar respublikadakı qısa fəaliyyəti bir

daha göstərdi ki, məsədyönlü, milli maraqları qoruyan siyasət yeridilməsi, xalqın milli maraqlar ətrafında birləşdirilməsi ən mürəkkəb vəzifələri belə həyata keçirməyə imkan verir. Heydər Əliyev parlaq zəkası və bənzərsiz təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə həm Naxçıvanın erməni təcavüzündən müdafiəsini, həm də burada milli hərbi hissənin sağlam əsaslar üzərində formalaşmasını təmin etdi və bununla da respublikanın iqtidarında olan qüvvələrə də dövlətçilik nümunəsi göstərdi.

Ordu quruculuğunun səmərəliliyinə nail olunmasının başlıca şərtlərindən birini Heydər Əliyev xalqın qüvvəsinə arxalanmaqda, xalqla vəhdətdə görürdü. O, xalqın gücü qarşısında hər cür qüvvənin sönük olduğunu təsdiq edir və öz fəaliyyətinə də ən böyük dəstəyi xalqın etibarında və etimadında görürdü. Ölkə həyatının ən böyük problemlərinin həllində də o, məhz xalqın gücünə arxalanırdı və ölkə həyatının mürəkkəb anlarında da xalqı ayağa qaldırmağı və milli mənafeələr ətrafında onu səfərbər etməyi bacarırdı.

Azərbaycanda ordu quruculuğunun yeni əsaslar üzərinə qoyulmasının və qısa müddət ərzində yeni ordunun formalaşdırılmasının başlıca şərtlərindən biri də məhz Heydər Əliyev tərəfindən bütün xalqın bu prosesə cəlb edilməsi idi. Ölkədə mövcud olan ən müxtəlif mürəkkəbliklər arasından Heydər Əliyevin müstəsna fəaliyyəti ilə respublikanın siyasi böhran və girdabdan çıxarılması adi baxışdan inanılması bir qədər çətin olan bir möcüzəyə oxşayırsa, ordunun böhrandan çıxarılması həmin möcüzənin təkrarı idi. Bu sahədə mövcud olan problemlər son dərəcə çoxşaxəli idi və müəyyən hallarda qeyri-adekvat tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurəti də son dərəcə aktual idi. Lakin bu problemlər də həll edildi. Heydər Əliyev bu sahədə də bir möcüzə yaratdı, Azərbaycan Ordusunu məhv olmaqdan, dağılmaqdan xilas etdi, qısa müddət ərzində güclü və təşkilatlanmış bir ordu yaratdı, ordu quruculuğuna münasibətdə yeni bir baxış formalaşdırdı və Azərbaycan Ordusunu da Azərbaycanın müstəqilliyinin dəyərli reallıqlarından birinə çevirdi. [2]

Nəticədə, xalqın mübarizlik, dönməzlik əzmi orduya da sirayət etdi, şəxsi heyətin mənəvi əhval-ruhiyyəsi kifayət qədər sağlamlaşdırıldı, yeni-yeni ehtiyat hissələr təşkil edilərək cəbhəyə göndərildi, döyüşçülərin və onların ailələrinin sosial qayğı ilə əhatə edilməsində canlanma yarandı.

Bütünlükdə, Heydər Əliyev ordu quruculuğuna münasibətdə cəmiyyətdə yeni bir təfəkkür formalaşdırdı, insanlarda orduda xidmətə yeni bir münasibət yarandı, əvvəlki dövrlərdə orduya olan etimadsızlıq, ordunun ayrı-ayrı qruplarının fəaliyyətindən doğan ehtiyatlılıq və nigarançılıq aradan qaldırıldı, ordunun xalqın bir parçası olmasının real anlamı cəmiyyətdə bərqərar olundu. Heydər Əliyevin bu sahədəki misilsiz fəaliyyəti xalqda orduya inamı geri qaytardı, xalq da ordunu özünün bir parçası kimi qəbul etdi və orduya qayğı ümummilli dəyər aldı, ordu da vahid rəhbərlik altında birləşərək xalqın iradəsinə əks etdirdi və erməni təcavüzünə qarşı mübarizəyə səfərbər oldu.

Ordu quruculuğunda yeni bir mərhələnin başlanğıcını isə Heydər Əliyevin radio və televiziya ilə xalqa 2 noyabr 1993-cü il müraciəti qoydu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsindən cəmi bir ay sonra edilmiş bu müraciət bir tərəfdən sağlam ordu quruculuğunun əsaslarını və bu istiqamətdə xalqın və dövlətin qarşısında dayanan mühüm vəzifələri müəyyənləşdirən konseptual bir sənəd idisə, bir tərəfdən də Heydər Əliyevin xalqa çağırışı idi. Bu çağırış xalqın bütün təbəqələri tərəfindən qəbul edildi və xalqın bütün potensialı ordu quruculuğuna istiqamətləndirildi. Yəni Heydər Əliyev böyük dövlətçilik təfəkkürü ilə xalqın potensialını ordu quruculuğu kimi mühüm bir sahəyə səfərbər edə bildi. Heydər Əliyev respublika ağsaqqallarına, ziyalılarına, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinə, dindarlara, iş adamlarına müraciət edib onları orduya daha yaxından kömək etməyə, əsgər və zabitlərin mübariz döyüş ruhunda tərbiyə olunmasına yardım etməyə, orduda baş verən qanunsuzluqların, başlıcası isə fərariliyin qarşısının alınmasında qətiyyətli mövqe tutmağa çağırırdı. Heydər Əliyev xüsusilə hərbi strukturlara yol tapmış rüşvətxorluğa qarşı mübarizənin gücləndirilməsinin zəruriliyini vurğuladı. Bu baxımdan Ümummilli Lider orduya çağırış-səfərbərlik işinin düzgün təşkil edilməsinə böyük əhəmiyyət verir, bu məsələni yalnız hərbi komissarlıqların və hərbi strukturların deyil, eyni zamanda, dövlət və hakimiyyət orqanlarını qarşısında dayanan çox mühüm vəzifə sayırdı.

İstər səfərbərlik işindəki, istərsə də bütövlükdə ordu quruculuğundakı nöqsanların aradan qaldırılmasında kadrların tərbiyələndirilməsi, seçilməsi, yerləşdirilməsi Heydər Əliyevə görə böyük əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri idi. O, dəfələrlə hərbi hissələrə səfər etdi, hərbi hissələrin xidmət həyatı ilə yaxından tanış oldu, əsgər və zabitlərin qayğıları ilə maraqlandı. Heydər Əliyev

peşəkarlıqla bərabər, mənəviyyət saflığını, əqidə bütövlüyünü, vəzifə borcuna sadıqlığı zabit kadrlarının başlıca keyfiyyətləri hesab edir və buna nail olunmasını da ordu quruculuğunun ümdə vəzifələrindən biri sayırdı.

Atəşkəsin əldə edilməsindən sonra ordu quruculuğuna diqqət heç də zəifləmədi. Əksinə, Heydər Əliyev dinc fürsətin əldə edilməsini ordu quruculuğunun sürətləndirilməsi üçün münasib imkan kimi qiymətləndirdi. O, birmənalı şəkildə bildirdi ki, Azərbaycanda ordu quruculuğu kampaniya xarakteri daşıyamalıdır. Ordu Azərbaycanın müstəqilliyinin atributudur və ona görə bu proses davamlı bir prosesdir. Atəşkəs dövründə ordu quruculuğunun uğurlu aparılması üçün Ulu Öndər dövlətin strateji siyasətini müəyyənləşdirdi, milli zabit kadrlarının hazırlanması üçün mükəmməl bir hərbi təhsil sistemi formalaşdırdı, ordunun maddi-texniki bazasının təkmilləşdirilməsi daimi diqqət altına alındı.

Azərbaycan dövlətinin rəhbəri kimi Heydər Əliyevin müstəsna fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, respublikanın hərbi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində ölkənin xarici siyasətinin məzmunu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə idi ki, xalqın haqq səsinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, Azərbaycan ətrafında yaranmış informasiya blokadasının aradan qaldırılması, Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzün cilovlanması və Azərbaycanın haqlı mövqeyinin dünya miqyasında dəstəklənməsi üçün Heydər Əliyev yeni xarici siyasət formalaşdırdı. Əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq izlənilən yeni xarici siyasət xalqın və dövlətin mənafeyinə tabe etdirildi, əsassız birtərəfliliyə son qoyuldu, bölgədə maraqları kəşşən böyük dövlətlərin maraqlarının yaxınlaşdırılmasına cəhd göstərildi, Ermənistanın təcavüzkarlığı barədə müfəssəl məlumatlar ən yüksək kürsülərdən dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı. Bunun nəticəsi idi ki, dünyanın böyük dövlətlərində, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycanın haqlı mövqeyinə dəstək əməli xarakter aldı. [1]

Azərbaycan Ordusunun hazırkı səviyyəsi ordu quruculuğu sahəsində Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilən ordu quruculuğu siyasətinin tamamilə doğru olduğunu bir daha sübut edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən həmin siyasət indi Azərbaycan Ordusunun yalnız bölgədə deyil, bütünlükdə dünyanın ən müasir orduları arasında yer tutmasına imkan vermişdir. Təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş Azərbaycan Ordusu indi dünyanın ən güclü orduları sırasında özünə yer alıb və xalqımız şübhə etmir ki, məqamı yetişən anda bu ordu 2016-cı ilin aprelində, 2018-ci ilin mayında əldə etdiyi uğurları daha geniş miqyasda təkrarlayacaq və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin edəcəkdir.

Xalqımız işğalçı ölkənin baş nazirinin milli heysiyyətimizə toxunan çıxışları qarşısında "Qarabağ Azərbaycandır və Nida işarəsi" deyən Prezidentinə, Ali Baş Komandanına inanır, ordusunun gücünə və rəşadətinə güvənirdi. Beləliklə, son dövrlərdə münafişə bölgəsində yaranan gərginliklərlə, atılan qıcıqlandırıcı addımlarla, rəsmi şəxslərinin səsləndirdikləri fikir və bəyanatları ilə müharibəyə hazırlaşdığı açıq-aydın sezişən Ermənistan 2020-ci il sentyabr ayının 27-də cəbhə xətti boyunca Azərbaycana qarşı genişmiqyaslı təxribat törətməklə xalqımızın 30 illik səbir kasasını daşırdı. Silahlı Qüvvələrimizin Müzəffər Ali Baş Komandanının rəhbərliyi altında qüdrətli Azərbaycan Ordusu dövlətimizin başçısı tərəfindən "Dəmir yumruq" adlanan əks-hücum əməliyyatına - Vətən müharibəsinə başladı. Cəmi 44 gün ərzində Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin yüksək sərkərdəlik məharəti, qəhrəman oğullarımızın igidliyi və şücaəti sayəsində yenilməz Azərbaycan Ordusu tarixi missiyanı uğurla başa vuraraq düşməni diz çökdürdü, 8 noyabr tarixində hər bir azərbaycanlının qürur yeri olan Şuşa şəhərini azad etməklə müharibənin məntiqi sonluğunu vurmuş oldu və Ermənistan kapitulyasiya aktını imzalamağa məcbur qaldı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev xalqa müraciətində demişdir: "Bu bəyanat bizim şanlı qələbəmizdir. Şadam ki, bu gün bu müjdəni Azərbaycan xalqına verirəm. Hesab edirəm ki, bu bəyanatın imzalanmasının səbəblərindən biri də dünən qeyd etdiyimiz parlaq qələbəmizdir, tarixi qələbəmizdir, Şuşanın işğaldan azad edilməsidir, Şuşa Qarabağın tacıdır! Şuşanın azad edilməsi həm böyük siyasi, həm böyük strateji, eyni zamanda çox böyük mənəvi məna daşıyır. Biz Şuşaya qayıtdıq, biz Şuşanı qaytardıq, biz Şuşada yaşayacağıq və işğaldan azad edilmiş digər bütün torpaqlarda həyat qaynayacaq. İnsanlar o torpaqlara qayıdacaq, orada yaşayacaq, insanlarımızın 30 illik həsrətinə son qoyulur".

Döyüş əməliyyatlarının aparıldığı bütün müddət ərzində cəmiyyətimizin nümayiş etdirdiyi möhtəşəm səfərbərlik və vətənpərvərlik ruhu xalqımızın Ali Baş Komandanın ətrafında sıx birləşməsinin bariz ifadəsi olmaqla yanaşı, eyni zamanda Azərbaycanın bütün dünyaya ciddi mesajı kimi qəbul edildi. Dövlət başçısının çağırışına səs verən on minlərlə vətənpərvər gəncin Vətən torpaqları uğrunda döyüşmək üçün könüllü cəbhəyə yollanması, müharibədə əsgər və zabitlərimizin göstərdiyi şücaətlər xalqımızın qəhrəmanlıq nümunələri hesab olunur. Bu gün hamılıqla etiraf edilir ki, 44 günlük müharibədə xalqın və ordunun Ali Baş Komandana dərin inamı Vətən müharibəsinin tarixi qələbə ilə başa çatmasında mühüm rol oynamışdır. Şəhər və kəndlərimizin düşməndən azad edilməsi barədə məlumatların mütəmadi olaraq cənab Prezident tərəfindən əhaliyə çatdırılması ordumuzu və xalqımızı daha böyük uğurlara səsləmişdir.

Doğma Qarabağın, onun dilbər guşəsi olan Şuşa şəhərinin azad edilməsi və Vətən müharibəsinin tarixi qələbə ilə başa çatması hər bir Azərbaycan vətəndaşının qəlbində böyük qürur və iftixar hissi yaratmışdır. Ulu Öndərin vəsiyyətini layiqincə yerinə yetirən Ali Baş Komandanımızın Şuşanın azad olunması xəbərini müqəddəs məkanımız olan Şəhidlər xiyabanında xalqa müraciətində bütün dünyaya bəyan etdiyi zaman dediyi sözlər illərin həsrətinin bitdiyi an, Zəfər tariximizə vurulan möhür oldu. Prezident İlham Əliyev xalqa müraciətində demişdir: "Mən bu gün, eyni zamanda Ulu Öndər Heydər Əliyevin məzarını ziyarət etdim, onun ruhu qarşısında baş əydim. Ürəyimdə dedim, xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim. Şuşanı azad etdik! Bu, böyük Qələbədir! Şəhidlərimizin, Ulu Öndərin ruhu şaddır bu gün! Gözün aydın olsun, Azərbaycan! Gözünüz aydın olsun "dünya azərbaycanlıları!"

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. A.Qurbani Heydər Əliyev və Azərbaycan ordusu. Bakı, "Əbilov, Zeynalov və oğulları". 2022, 392 s.
2. İ.Rüstəmov Heydər Əliyev - Azərbaycan ordusunun qurucusudur. "Respublika". 12.dekabr 2009, № 270., s.7.

HEYDƏR ƏLİYEVİN GƏNCLƏR SİYASƏTİNİN UĞURLU YOLU

^{1,3}Sabir Nəriman oğlu Babuşov, ^{2,3}Könül Hacı qızı Sadıqova

¹sabir.babushov@mdu.edu.az

²konul.sadiqova.h@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

Azərbaycan gənclərinin günümüzün müasir, yüksək intellektli və aparıcı qüvvə kimi formalaşmasında, dövlətimizin apardığı gənclər siyasətinin mühüm rolu var. Ulu Öndərin gənclər siyasəti əsrlər boyu xalqımızın malik olduğu milli-mənəvi dəyərlər əsasında, eləcə də müstəqillik, dövlətçilik, azadlıq və onların qorunması uğrunda gənc nəslin yetişdirilməsindən ibarət olub. Əlbəttə, milli dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi, demokratik cəmiyyət quruculuğu, siyasi, hüquqi və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi ilə bağlı ulu öndərin ideyaları və irəli sürdüyü prioritetlər Azərbaycanın hazırkı və gələcək inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir.

Ümummilli Liderimiz həmişə gənclərimizə böyük ümidlər bəsləyərək, Azərbaycanın gələcəyinin gənclərin əlində olduğunu qeyd etmişdir. O, həmçinin daim sağlam və savadlı gəncliyin dövlətə sahib çıxmaq iqtidarında olduğu fikrini əsaslandıraraq işıqlı bir nəslin yetişməsinə xidmət etmişdir. 1970-1980-ci illərdə onun göstərişi ilə yüzlərlə azərbaycanlı gənc keçmiş SSRİ-nin aparıcı ali məktəblərinə müxtəlif ixtisaslar üzrə təhsil almağa göndərilmişdir. Heydər Əliyev ölkədə gənclər siyasətinin düzgün aparılmasını çox vacib və önəmli hesab edərək deyirdi: "Mənim üçün ən əziz nemət Azərbaycanın uşaqlarıdır, gəncləridir. Çünki Azərbaycan Prezidenti kimi mən də bu gün Azərbaycanın böyük gələcəyi haqqında düşünürəm. Azərbaycanın gələcəyi isə Azərbaycanın gənclərindən və uşaqlarından asılıdır". Azərbaycanı gənclər ölkəsi, gəncləri isə Azərbaycanın gələcəyi adlandıran Ulu Öndər Heydər Əliyev gənc nəslə qayğını heç vaxt əsirgəməyib. Ümummilli lider

Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışı ilə gənc nəsə diqqətin göstərilməsi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrildi.

Gənclər siyasəti gənc nəslin ictimai-siyasi həyatdakı rolunun artmasına, ölkənin aparıcı qüvvəsinə çevrilməsinə, bütövlükdə, kreativ gəncliyin formalaşmasına şərait yaradıb. Dövlətin gənclərə dəstək və diqqət göstərməsinin nəticəsində Azərbaycan gəncliyində özünə, öz gücünə, istedadına inam hissi artıb. Xüsusilə, gənclərimizin yüksək vətənpərvərlik ruhu vurğulanmalıdır. Rəşadətli Azərbaycan Ordusunun sıralarındakı Vətən uğrunda mətanətlə vuruşan qəhrəman gənclərimiz öz adlarını xalqımızın ən yeni tarixinə qızıl hərflərlə yazdılar. Məhz onların rəşadəti sayəsində əldə olunan bu şanlı Zəfər ölkəmizin ərazi bütövlüyünü və suverenliyini bərpa etdi, xalqımız otuz illik həsrətdən sonra tarixi torpaqlarımıza qovuşdu. Azərbaycan Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev bununla bağlı demişdir: "Bu gün Azərbaycan gəncləri cəmiyyətimizin fəal hissəsidir. Biz haqlı olaraq gənclərimizlə fəxr edə bilərik. Bizim gənclərimiz torpaq uğrunda, Vətən uğrunda vuruşurlar. Bizim şəhidlərimizin böyük əksəriyyəti gənclərimiz olubdur. Bizim gənclərimiz hərbi qələbələrimizi şərtləndiriblər". Gənclərimiz Vətən uğrunda döyüşlərlə yanaşı, arxa cəbhədə də yüksək fəallıq göstərib, ölkəmizlə bağlı həqiqətlərin, işğalçı Ermənistanın əzəli torpaqlarımızda törətdikləri vandallıq aktlarının beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılmasında fəal iştirak ediblər."

Təsədüfi deyil ki, beynəlxalq yarışlarda qazanan idman nailiyyətlərimizin sayı ildən-ilə artır. Azərbaycanın "Rio-2016" XXXI Yay Olimpiya Oyunlarında 18 medal qazanaraq bu göstəriciyə görə, 14-cü yerdə qərarlaşması bu sahəyə göstərilən diqqət və qayğının bariz nümunəsidir. Bundan başqa, milli komandamızın ölkəmizdə yüksək səviyyədə keçirilən "Bakı-2015" I Avropa Oyunlarında ikinci, "Bakı-2017" IV İslam Həmrəyliyi Oyunlarında birinci yeri tutması, şahmatçılarımızın üçüncü dəfə Avropa çempionu olmaları Azərbaycan gənclərinin son illərdə idman sahəsində qazandıqları uğurların əyani göstəriciləridir. [1]

Bu gün tam əminliklə demək olar ki, ulu öndər Heydər Əliyevin gəncliyə və gənclərə qayğısı indi yeni mərhələyə qədəm qoyub. Ölkəmizdə gənc nəslin problemlərinin həlli, onların cəmiyyət həyatında layiqli təbəqə kimi iştirakının təmin olunması, milli adət-ənənələrə, saf dəyərlərə bağlılığı üçün dövlət səviyyəsində bütün zəruri tədbirlər həyata keçirilir.

Azərbaycan gəncliyi bu diqqət və qayğını yüksək dəyərləndirməklə yanaşı, öz məsuliyyətini dərk edir və Prezident İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi strateji vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsinə, respublikamızın dinamik inkişaf edən qüdrətli dövlətə çevrilməsi prosesinə öz töhfəsini verməyə çalışır. Prezidentin 2011-ci il 7 iyul tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə" Dövlət Proqramı, 2011-ci il 19 dekabr tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi yanında Gənclər Fondunun yaradılması əsası Ulu Öndər tərəfindən qoyulmuş gənclər siyasətinin elmi-nəzəri əsaslara bağlılığının, əməli nəticəliliyinin, davamlılığının daha bir əyani sübutudur. [4]

Müasir dövrdə elmin və texnologiyanın sürətli inkişafı, postneft dövrünün başlanması Azərbaycan dövlətinin də gənclərlə bağlı zamanın tələblərinə uyğun siyasət yürütməsini zəruri edib. Bu zərurəti nəzərə alan dövlətimizin başçısı gənclərin intellektual, fiziki və mənəvi inkişafını, ölkənin sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni həyatında fəal iştirakını təmin etmək məqsədilə 2015-ci il yanvarın 26-da "2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası"nın təsdiq edilməsi haqqında Sərəncam imzalayıb. Prezident İlham Əliyev gənclərimizin dini ekstremizm, separatizm, beynəlxalq terrorizm kimi təhlükəli, zərərli təsirin altına düşməsinin qarşısını alan yeni iş metodlarının tətbiqi zərurəti ilə əlaqədar "Azərbaycan gəncliyi 2017-2021-ci illərdə" Dövlət Proqramının təsdiq olunmasına dair Sərəncam imzalayıb. Gənclərlə bağlı bütün məsələlərin geniş əhatə olunduğu bu mühüm sənədin məqsədi Azərbaycanda gənclər siyasətinin daha səmərəli həyata keçirilməsinə nail olmaq, cəmiyyətin bütün sahələrində gənclərin fəal iştirakına şərait yaratmaq, onların yaradıcı və innovativ potensialının üzə çıxarılmasını dəstəkləmək, gənc nəslin sağlamlığını qorumaq, gənclərin təhsil və məşğulluq məsələlərinə diqqəti artırmaq, müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından səmərəli istifadə etmək, könüllülük siyasətini irəli daşımaqdır.

Bu gün cəmiyyətimizin ayrılmaz hissəsi olan Azərbaycan Ordusu sıralarında Vətənin müdafiəsi kimi müqəddəs bir vəzifəni şərəflə yerinə yetirən şəxsi heyətin böyük əksəriyyətini gənclər

təşkil edir. Azərbaycan gənclərinə günü-gündən artan dövlət qayğısı nəticəsində bu gün orduda vətənpərvər, mənəviyyatca saf, fiziki cəhətdən sağlam gənclər xidmət edirlər. 2016-cı ilin aprelində təmas xəttində düşmənin hər cür təxribatına inamla cavab verən Azərbaycan əsgərinin hər an, hər dəqiqə xalqın dəstəyini hiss etməsi, gənclərimizin bir nəfər kimi Vətən torpağının müdafiəsi uğrunda mübarizəyə hazır olmasını əyani şəkildə nümayiş etdirməsi, gənclərə münasibətdə Heydər Əliyev kursunun, İlham Əliyev siyasətinin təntənəsidir. [5]

Göründüyü kimi, yürüdülmən gənclər siyasətinin nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan gəncləri cəmiyyətin inkişafında, sosial təbəqə kimi demokratikləşmə prosesində fəal iştirak edir, mədəniyyət, incəsənət, iqtisadiyyat və digər sahələrdə nailiyyətlər qazanır, dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi prosesində yaxından iştirak edirlər.

Artıq Azərbaycanda yüksək intellektual səviyyəyə, vətənpərvərlik hissinə, milli düşüncəyə malik gənc nəsil formalaşmış. Azərbaycan gənclərinin ölkənin ictimai-siyasi həyatında rolu günü-gündən artır. Hazırda respublikada mövcud olan yüzrlə qeyri-hökumət və gənclər təşkilatlarının fəaliyyəti dövlətin yaratdığı şərait sayəsində mümkün olub. Məhz dövlətin gənclərə dəstək və diqqət göstərməsinin nəticəsində Azərbaycan gəncliyində özünə, öz gücünə, istedadına inam hissi artmış. Gənclər də öz növbəsində dövlət qayğısını daim hiss edərək nailiyyətləri ilə onlara göstərilən etimadı layiqincə doğrultmağa çalışırlar. Bu yüksək münasibətə cavab olaraq Azərbaycanın parlaq gələcəyinin təminatçısı olan gənclər bütöv və müstəqil Azərbaycan naminə bütün güclərini səfərbər edir, Vətənin inkişafı üçün səylə çalışır, öz siyasətində onlara arxalanan Prezident İlham Əliyevin uğurlu daxili və xarici siyasətini dəstəkləyirlər.

Tam inamla demək olar ki, ölkəmizdə gənc nəslin problemlərinin həlli, onların cəmiyyət həyatında layiqli təbəqə kimi iştirakının təmin olunması üçün həyata keçirilən bütün zəruri tədbirlər Azərbaycan gəncliyini daha işıqlı sabahlara aparacaq. [7]

Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış sərəncamlar əsasında reallaşan “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramının, habelə “2019-2023-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliliyinin artırılması üzrə Dövlət Proqramı”nın nəticəsində 5000-dən artıq Azərbaycan gənci dünyanın nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa müvəffəq olublar. “Gənclərin xarici ölkələrin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil almalarına dair 2022–2028-ci illər üçün Dövlət Proqramı” çərçivəsində isə hər il 500 nəfərədək Azərbaycan vətəndaşının xaricdə nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində bakalavriat və magistratura səviyyələrində təhsil alması nəzərdə tutulub. 2025-2026-cı tədris ili üzrə “Gənclərin xarici ölkələrin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil almalarına dair 2022-2028-ci illər üçün Dövlət Proqramı” çərçivəsində dünyanın nüfuzlu universitetlərinin bakalavriat, magistratura və doktorantura səviyyələri üzrə maliyyələşdiriləcək təhsil proqramlarının siyahısı müəyyən edilib. Bu il gənclər dünyanın aparıcı reyting cədvəllərində olan və ötən il əhatə olunmayan 11 ölkənin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil almaq imkanı əldə edəcəklər. Bunlar onu göstərir ki, Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu gənclər siyasəti düğurla və layiqincə davam etdirilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı // <https://e-qanun.az/framework/52506>
2. Pənahov İ. Əbədiləşən şəxsiyyət. Bakı-2013 192 s.
3. Mahmudov Y. Heydər Əliyev Azərbaycan elminin keşiyində. Bakı-2013. 668 s.
4. Naxçıvanlı A. Mədəniyyət, mənəvi dəyərlər, mənəvi tərbiyə. Bakı-2011.
5. Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 2007, 21-ci cild, 254 s.
6. Azərbaycan gənclərinin nüfuzlu xarici ali təhsil müəssisələrində təhsil imkanlarının genişləndirilməsi haqqında // <https://e-qanun.az/framework/48310>
7. Heydər Əliyev müasir gənclər siyasətinin banisidir. <https://respublika-news.az/az/news/heyder-eliyev-muasir-gencler-siyasetinin-banisidir>

FONETİKA ÜZRƏ DİL MATERIALLARININ ÖYRƏDİLMƏSİNƏ DAİR

Sevil Mirhəsən qızı İsayeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
sevil.isayeva@mdu.edu.az

Doğma ana dilimiz dünya xaqqları içərisində zəngin dillərdən biri hesab edilir, çünki Azərbaycan dili tarix boyu inkişaf edərək sabitləşmiş fonetik, leksik və qrammatik quruluşa malikdir. Dilimizin özünəməxsus musiqili ahəngi, melodikası, səlisliyi və axıcılığı dünya xalqlarını heyran edir.

Professor Ağamusa Axundov yazır ki, hər bir dili yaşadan və inkişaf etdirən onun mənsub olduğu xalqdır. Dilin hərtərəfli inkişafı, zənginləşməsi, yüksək zirvələrə qalxaraq, beynəlxalq nüfuz qazanması xalqın böyük övladlarının adı ilə bağlıdır [3, s.7].

Azərbaycan dili fənninin tədrisi birbaşa cəmiyyətə xidmət edir; onun maraqlarına və mənəfeyinə hesablanıb. Bu fənnin sistemli tədrisi Azərbaycan dilində normal, rəbitəli, məntiqi, aydın və elmi cəhətdən sanballı işgüzar və akademik kommunikasiya aparmaq vərdişlərinə yiyələnərək hər bir tələbənin bacarıqlarını artırmaq, Azərbaycan xalqının minilliklər boyu sahib olduğu dəyərlərin yaşamasına xidmət etmək, digər tərəfdən isə cəmiyyətin inkişafına və tərəqqisinə kömək göstərmək məqsədini özündə ehtiva edir.

Dil iki mühüm vəzifəni yerinə yetirir. Birinci əsas ünsiyyət, ikinci isə təfəkkür alətidir. Təlim prosesində uşaqlarda nitqin müxtəlif formaları şifahi və yazılı daktil formalaşır. Nitqin bu formaları arasındakı qarşılıqlı əlaqə çox mürəkkəbdir. Təlim mərhələsində yaşdan asılı olaraq nitqin bu növlərindən daha çox istifadə olunur.

Müstəqillik qazandığımız, insanların öz ana dilində ünsiyyət saxladığı indiki dövrdə nəzakətli danışmaq qaydalarına əməl etmək xüsusilə vacib sayılır. Vətənimizi, ölkəmizi, xalqımızı sivil, mədəni bir ölkə, xalq kimi dünyaya tanıtmada digər amillərlə yanaşı, mədəni danışığın, yüksək nitq mədəniyyətinin də rolu böyükdür. Bu baxımdan, Ulu öndər Heydər Əliyevin, respublikamızın prezidenti İlham Əliyevin və digər tanınmış alimlərin çıxışları, nitqləri hamıya nümunədir.

Nəzakətli hərəkət, rəftar, davranış mədəniyyətimizin çox mühüm komponentlərindən biridir. İctimai-mədəni irsimizin nəsil-dən-nəslə keçən, qorunub saxlanılan davranış normaları, ənənələri şəxsiyyətlərarası münasibətlərin tənzim olunmasında, nizamlanmasında və inkişafında həmişə mühüm əhəmiyyət kəsb etmiş, korrekt davranış xalqın mədəniyyətinin ümumi səviyyəsi haqqında təsəvvür yaratmışdır.

Təlimdə fəallıq sayəsində məktəblilər elmlərin əsasını mənimsəyir, elmi-texniki biliklər, bacarıq və vərdişlərlə silahlanır, bədəncə sağlam, qüvvətli, gümrah böyüyür və eyni zamanda onların fiziki qüvvəsi və əmək qabiliyyəti daim inkişaf edir. Məktəblinin zehni, mədəni inkişafı üçün onun görəcəyi aləm, canlı təbiət, cəmiyyət üzvləri və hadisələri ilə sıx ünsiyyətdə olması zəruridir. Bu zaman məktəblidə şüurla birlikdə nitq və danışmaq qabiliyyəti formalaşır.

Qabaqcıl müəllimlər dərstdə yeni materialı izah etməklə bərabər, şagirdlərin müstəqil işlərini də təşkil edir, zəiflik göstərənləri həmişə diqqət mərkəzində saxlayır, onlarla fərdi iş aparırlar [1].

Səriştəli müəllimlər yeni mövzunun öyrədilməsinə başlamazdan əvvəl, ayrı-ayrı şagirdlərin zəif və qüvvətli cəhətlərini müəyyənləşdirdikdən sonra, onların biliklərindəki kəsirləri aradan qaldırmağa kömək edir.

Öyrənənlər bütün fənlər üzrə bilikləri də məhz bu dil vasitəsi ilə ifadə etməli, bu dil vasitəsi ilə başa düşməlidirlər. Əgər öyrənənlərə verilən bütün bilik və bacarıqlar ana dilinin yaddaş süzgecindən keçməyəcəksə, onun daimiliyindən, əbədiyindən danışmağa dəyməz. Deməli, dil üzrə verilmiş məlumatların şüurlu mənimsənilməsi mühüm şərtidir. Müəllimlər dərslərdə məzmun standartlarından çıxış edərək təlimin məqsədini, ona əsasən dərslərin forma və üsullarını, təlim tapşırıqlarını, qiymətləndirmə meyarlarını və vasitələrini müəyyənləşdirməli, tərtib etdikləri cari planı reallaşdırmağa nail olmalıdırlar. Dərslər bütün şagirdlərin təlimə fəal şəkildə cəlb edilməsi, onların idraki, ictimai və fiziki inkişafının təmin olunması və lazımi səviyyədə stimullaşdırılması baxımından təlimin təşkilinə verilən tələblərə cavab verməlidir.

Müasir təlimdə Azərbaycan dili üzrə nitq bacarıqlarının formalaşdırılması və inkişafının mətn üzrə iş əsasında qurulduğunu nəzərə almaqla, nitq situasiyalarında öyrənənlərə həm dil qaydalarına keçidi təmin etmək, həm də bu qaydaları real nitqə tətbiq etmək üçün mənimsətmək lazımdır. Məhz Azərbaycan dilinin əsas didaktik vəzifəsi öyrənənlərin şifahi və yazılı nitq vərdişlərini inkişaf etdirməkdir. Bu səbəbdən ilk olaraq fonetika, leksikologiya, söz yaradıcılığı (derivatologiya), morfologiya, sintaksis üzrə proqrama daxil edilən və mənimsədilən dil qaydalarının nitq inkişafı üçün praktik əhəmiyyəti nəzərə alınmalı, mövzunun tədrisinə ayrılan vaxtdan səmərəli istifadə olunmalıdır. Bu istiqamətdə müəllimin əsas məqsədi öyrənənlərin lüğət ehtiyatını, ədəbi tələffüz, orfoqrafik yazı, cümlə qurmaq və s. vərdişlərini inkişaf etdirməkdir.

Gənc nəsə, yuxarıda qeyd etdiyimiz biliklərə yiyələnmə prosesində, müsbət keyfiyyətləri aşılamaqda təlimin digər prinsiplərilə yanaşı, fərdi yanaşma prinsipinin də rolu böyükdür. Fərdi yanaşma prinsipi həm əxlaq tərbiyəsində, həm də təlim prosesində tətbiq olunduğundan, digər prinsiplərə nisbətən onun hədd dairəsi daha genişdir. Təcrübə göstərir ki, bəzi müəllimlər fərdi yanaşma prinsipinin tətbiqində mühüm olan fərdi keyfiyyətlərin öyrənilməsi metodikasına dərindən yiyələnməyiblər. Onlar ayrı-ayrı şagirdlərin fərdi keyfiyyətlərini, biliyindəki üstün və zəif cəhətləri dəqiq müəyyənəlmədən təlim işi aparırlar. Bu da əsasən müvəffəqiyyətsizliklə nəticələnir.

Uşaq yaşa dolduqca, onun fərdi keyfiyyətləri inkişaf edir və formalaşır. Müəllim, təlim işində bu xüsusiyyətləri nəzərə almaqla, uşaqda olan müsbət cəhətləri inkişaf etdirmək və mənfi cəhətləri aradan qaldırmaq üçün fərdi yanaşma metodundan geniş istifadə etməlidir.

Hələ XIX əsrdən məşhur alman pedaqoqu və psixoloqu A.Disterveqin belə bir fikri məlumdur ki, pis müəllim həqiqəti təqdim edir, yaxşısı isə onu tapmağı öyrədir. Bu istiqamətdə mühazirə başlıca olaraq tələbələrin nəzəri hazırlığına, məntiqi nəticələrə gələ bilmək, ümumiləşdirmələr apara bilmək bacarığının formalaşmasına, müstəqil işin əhəmiyyətini başa düşməyə və onun icrasına meyllənməyə, ilkin mənbələrlə və ədəbiyyatla işləməyin məqsədini anlamağa və s. bu kimi xüsusiyyətlərə yiyələnmələrinə kömək etməlidir [5].

Tədris prosesində tələbənin müstəqilliyinin artırılması biliklərin mənimsənilməsində interaktiv metodlardan daha geniş istifadə edilməsini, tələbənin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişafını, onun tələbat və imkanlarını nəzərə alaraq təlimdə fərdi işin imkanlarını artırır. Burada söhbət tələbə müstəqil işinin tədris prosesində artırılmasından gedir. Tələbə müstəqil işi, onun planlaşdırılması, təşkili, forma və metodları, onun nəticəsinin izlənilməsi ali məktəb praktikasında ən zəif nöqtələrdən biridir.

Bütövlükdə götürdükdə tələbələr düşündürən, onların da iştirakilə problemləri həll edə-edə oxunan və duyğuları oyadan mühazirələr daha diqqətlə, daha maraqla dinlənir. Təkcə material toplamaq və mətn hazırlamaq mühazirəçi üçün azdır. Mühazirəçi yüksək nitq mədəniyyətinə malik olaraq, dilin zənginliyindən, jest və mimikadan istifadə etdikdə, əyaniliyi yerli-yerində mövzu ilə sıx bağlayaraq nümayiş etdirdikdə, mühazirə tempini gözlədikdə, mühazirəni toplanmış materialların sadəcə, ötürücüsü kimi deyil, ideyalar, fikirlər müəllifi kimi inamla, sübutlu-dəlillli, ağıllı və orijinal həmsöhbət, əsl alim kimi çatdırdıqda tələbələrin böyük marağına və razılığına səbəb olur.

Tələbələr elmin inkişafını proqnozlaşdıran, yenilikçi alim-müəllimin hər fikrinə diqqətli olmağa çalışır, ondan öyrənir və onun məsləhət və tapşırıqlarını böyük inamla yerinə yetirirlər – nəticədə müstəqil fikri fəallığa yiyələnir, müstəqil işlərin öhdəsindən lazımınca gələ bilirlər.

Yeniyetmələrdə etnik-millî hisslərin formalaşdırılması üçün həmişə istənilən qədər qəhrəmanlıq salnamələri ("Kitabi-Dədə Qorqud", "Koroğlu", "Qaçaq Nəbi və s.") Azərbaycan xalq cümhuriyyətinin yaradılması və əhəmiyyətini göstərən materiallar, şanlı tariximizi özündə əks etdirən bədii əsərlər, kinofilmlər, yaxın tariximizlə bağlı hadisələr (20 Yanvar, Xocalı faciələri, 2016 cı il aprel döyüşləri, milli qəhrəmanların həyat və fəaliyyətini əks etdirən əsərlər və s.). Son illərdə ölkəmizin artan nüfuzu, Bakıda bir-birinin ardınca keçirilən beynəlxalq konfranslar, forumlar və digərliklərini misal göstərə bilərik.

Müasir Azərbaycanlı yeniyetmələrdə milli-etnik hisslərin inkişaf və tərbiyəsindən istifadə edilən ən qüdrətli psixoloji təsir vasitələrindən biri Heydər Əliyevin milli ruh, milli mənilik, milli özünüdərk, milli ləyaqət və s. hisslərinin prioritet məsələ olduğunu bir dövlət xadimim kimi bütün xalqa bəyan etməsi proqramıdır. Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, "Biz gərək milli məniliyimizi həmişə

yüksək saxlayaq. Mənim üçün hər şeydən üstün mənim milli məni-yimdir. Milli məniyim məni həmişə bütün çətin vəziyyətlərdən çıxarıb. Milli məniyimə görə getdiyim yolla gedə bilmişəm, istədiyimə nail ola bilmişəm və xalqıma xidmət edə bilmişəm. Ona görə də milli məniyimizi gərək itirməyək ” [6, s.122].

Tarixi təcrübə göstərir ki, milli kimliyin dərk edilməsi, mənsub olduğu millətə, xalqa, el-obaya bağlılıq, Vətən torpağına, onun sərhədlərinin toxunulmazlığına, gənc nəslin əsl vətəndaş ruhunda tərbiyə alaraq formalaşması bütün dövrlərdə ən aktual problem olmuş və bu gün də ən ciddi narahatlıq doğuran problemdir. Tarixə nəzər salsaq görürük ki, Azərbaycan xalq yaradıcılığı nümunələrində (“Vətəndə keçən ağır gün, Vətəndən kənarda keçən min bir bahardan yaxşıdır”, “El igidləri ilə tanınar”, “Vətənə gəldim, imana gəldim”, “Gözsüz yaşamaq olar, Vətənsiz yox”, “Qürbət yerdən, Vətən yaxşıdır”, “Eli olmayanın, dili də olmaz”) dastanlarda, klassiklərin, tarixi şəxsiyyətlərin, maarifçilərin yaradıcılığında biz bunu aydın surətdə görürük. [2, s.154]

Nizami Xudiyevin “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” adlı monoqrafiyasında Azərbaycanın ictimai-siyasi fikir tarixində böyük mövqeyi olan Heydər Əliyevin müdrik kəlamları verilmişdir. Həmin kəlamlardan birində deyilir: “Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur” [3, s.281].

Dahi Heydər Əliyev irsi bizlər üçün nümunədir, xüsusi bir məktəbdir. Xalqımız bu mümunəvi irsdən daim bəhrələnməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Axundov S.. Təlim prosesində şagirdlərə fərdi yanaşma. Bakı: Maarif, 1975
2. Azərbaycan folkloru. Bakı, 2005, 306 s.
3. Xudiyev Nizami. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı: Təhsil, 1997, 281 s.
4. Əhmədov B. Elmi-texniki inqilab və müəllim hazırlığı // Azərbaycan məktəbi, 1978, № 6/
5. Seyidov M.K., Rzayev M. Zamanı Qabaqlayan Dahi. Bakı, 2008, 286 s.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASINDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN QORUNMASI MEXANİZMLƏRİ

İlham Mabud oğlu Məmmədov

Mingəçevir Dövlət Universiteti

ilham.mammadov@mdu.edu.az

Azərbaycanı öyrənən alimlər orta statistik azərbaycanlının milli xarakterini və mentalitetini tədqiq edərkən, aşağıdakı vacib əlamətləri xüsusi vurğulayır:

- vətənə, torpağa məhəbbət;
- rəşadətli dini inanclar;
- qadına yüksək hörmət;
- ailəyə, nəsillə, yurda, ənənələrə bağlılıq;
- öz gəlməli dəyərlərə tolerant münasibət;
- yurdsuzlara yurdunda sığınacaq vermək;
- “həddini aşan mərhəmət”, şəfqət, rəhmli və incə qəlb.

Azərbaycan milli xarakteri müxtəlif etnik-dini, linqvistik və etik-mənəvi dəyərlərin, mifoloji və sivil dünyagörüşünün, Şərqlə Qərbin, Avropa ilə Asiyanın zəngin ruhani-mənəvi və elmi-texniki nailiyyətlərinin sintezindən yaranmış fenomendir. Ən mühüm məqam ondan ibarətdir ki, “azərbaycanlı” milli faktoru neqativ ünsürləri əxz etmir. Çünki onda tarixən “antineqativ mexanizm” formalaşmışdır və bu mexanizm yalnız mütərəqqi dəyərləri mənimsəyir. Azərbaycan mentaliteti, Azərbaycan milli xarakteri həmişə Şərqlə Qərbin arasında unikal körpü rolunu oynamışdır. Müasir Azərbaycan dövləti və milləti həmin sivilizasiyalar arasında bu kommunikativ imici öz tarixi əməlləri və həyat tərzi ilə bir daha təsdiq etmişdir.

Beləliklə, tarixən Qərb və Şərq sivilizasiyalarının qovuşmasından yaranmış unikal enerji azərbaycanlının qanında və ruhunda qərar tutmuşdur. Azərbaycan milli xarakterində dominant təşkil edən daha bir mühüm məqam islam ideologiyası ilə bağlıdır. Bütün orta əsr və yeni dövr tarixi boyu Azərbaycan xalqı islami dəyərləri qəlbində, ruhunda, davranışında, əxlaqında və mənəviyyatında daşıyan toplumdur. İslami dəyərlərə xalqımız bu gün də bütün varlığı ilə sadıqdır. Azərbaycan Respublikası İslam dünyasında müsəlman əxlaqının və ibrani ideyaların spesifik yerli cizgilər və əlamətlər qazanaraq, sivil inkişafa xidmət etdiyi ölkələrdən biridir. İslami həqiqətlərin əzəli və son məqsədi də bəşəriyyəti daim inkişafa aparmaqdan, Yer üzərində ilahi qanunlara əsaslanan Cənnət yaratmaqdan ibarətdir.

Beləliklə, ölkəmizdə tarixən formalaşmış islami ideologiyanın müasirliyə açıq olması, başqa ruhani və dini dəyərlərə (digər ibrani və dharmi dinlər, konfüssiyalar və ictimai ideologiyalar) yüksək tolerant münasibəti çağdaş Azərbaycan cəmiyyətinin möhtəşəm mədəni portretini mütərəqqi ştrixlərlə tamamlayır. XIX əsrdə Azərbaycan maarifçiləri Şərq tarixində, ilk dəfə olaraq, islam ideologiyasının praktikliyi, onun müasir elm və texnologiya ilə yanaşı mövcudluğunun sivil inkişafa özəl dəstək verməsinin və onunla təbii harmoniya yaratmasının vacibliyini və mümkünlüyünü elan etmişdi. Azərbaycan maarifçiləri islamda mübahisəli məqamlardan biri olan “cihad” məfhumunu dərinlən təfsir edərək, onu “insanın şəxsi cahilliyinə qarşı müharibə elan etməsi” kimi qiymətləndirirdilər. Onlar iddia edirdilər ki, təhsil, savad və ziya hər bir müsəlmanın vacib və alternativ olmayan atributları olmalıdır. Sırr deyil ki, Azərbaycan milli mentalitetinin spesifik əlamət və xüsusiyyətləri, intellektual elita tərəfindən ictimai və mədəni ənənələrin innovasiyalarla sinteznin nəticəsi kimi yaranmışdır. XX əsrin əvvəlində Azərbaycan intellektual elitasının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Əhməd Ağaoğlu (Əhməd Mirzə Həsən oğlu Ağayev - 1868-1939) sözügedən bu prinsipləri əsas götürərək, Azərbaycan cəmiyyətinin etnik, milli, siyasi, dini, siyasi və mədəni strategiyasının konturlarını müəyyən etmişdi [1]. O, haqlı olaraq hesab edirdi ki, Şərqdə və İslam dünyasında etnik-milli birliklərin formalaşması, onların davamlı və dayanıqlı inkişafı üçün mütləq “ümmə” ideyasından “millət” ideyasına qəti şəkildə keçid baş verməlidir.

Ölkəmizdə dövlət səviyyəsində qorunan multikultural mühit Azərbaycan milli xarakterini tam şəkildə ifadə edən etik-mədəni prinsiplərin külliyyatından ibarət xüsusi sistemidir. O, tolerantlıq və mədəni plüralizm kimi rənglərdən təşkil olunmuş möhtəşəm əsəri çeşidli müstəvilərə çıxarmışdır. Multikulturalizm siyasəti Azərbaycan xalqına üzvi şəkildə məxsus olan yüksək təşəkküllü tolerantlıq ənənələrini və bu ənənələrdən yaranmış milli xarakteri dünyaya nümayiş etdirməklə, əsl insanlıq nümunəsinin integrativ və tənzimləyici gücünü itirmədiyini sübut edir.

XX yüzilliyin 90-cı illərində Azərbaycan milli xarakterinin ən mühüm elementi sayılan etnik və dini tolerantlıq artıq rəsmi multikulturalizm siyasəti səviyyəsinə yüksəlmişdi. Bu gün tarixin sərt sınaqlarından çıxmış və özünü ən mütərəqqi modellərdən biri kimi təsdiq etmiş Azərbaycan multikulturalizmi qazandığı zəngin tarixi təcrübəni təbliğ etmək və yaymaq məqsədi ilə beynəlxalq arenalarda, BMT, İOT, ATOT, UNESCO, İSESCO, AŞ və s. kimi digər təşkilatlarla əməkdaşlıq edir. 2010-cu il 26-27 aprel tarixində Azərbaycanda baş tutmuş “Dini liderlərin Bakı Sammiti” ölkəmizdə dini sahədə həyata keçirilən rəsmi dövlət siyasətinin təbliğatı üçün böyük imkan idi. Bu tədbirdə dünyanın bütün dini mərkəzlərinin, o cümlədən Rus Pravoslav Kilsəsinin, Ukrayna Pravoslav Kilsəsinin, Gürcüstan Pravoslav Kilsəsinin, Konstantinopol Patriarxatlığının, Vatikanın və Erməni Qriqorian Kilsəsinin, eləcə də bütün İslam dövlətlərinin dini qurumlarının nümayəndələri iştirak edirdilər.

2015-ci il oktyabrın 8-də “Azərbaycan Parisin ürəyində” layihəsi çərçivəsində Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə “Dini tolerantlıq: Azərbaycanda birgəyaşayış mədəniyyəti” adı altında beynəlxalq konfrans keçirilmişdi. Azərbaycanda həyata keçirilən multikulturalizm siyasətinin beynəlxalq arenalara çıxarılmasında Bakıda keçirilən “Mədəniyyətlərarası dialoq üzrə Beynəlxalq Forumların” xüsusi rolu və çəkisi vardır. İlk belə forum 2011-ci il 7-9 aprel tarixində nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların (BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı, AŞ-nin “Şimal-Cənub” Mərkəzi, Avropa Şurası, UNESCO və İSESCO) əməkdaşlığı ilə baş tutmuşdu. Bu forumda dünyanın 102 dövlətindən nümayəndə heyəti, eləcə də 10 beynəlxalq təşkilatın rəhbər şəxsləri, 20 ölkənin mədəniyyət nazirləri

iştirak edirdi. Forum zamanı Azərbaycan hökuməti “Mədəniyyətlərarası əməkdaşlıq platforması - 5 A” (“5 A” - qitələrin baş hərflərini ifadə edir) yaradılması təşəbbüsü irəli sürülmüşdü.

2015-ci il mayın 29-dan iyunun 1-nə qədər Bakı şəhərində II Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu təşkil olundu. Bu forum “Multimədəni dünyada sülh şəraitində birgə yaşamaq” devizi altında keçirilirdi. Tədbirdə nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar (UNESCO, AŞ, BMT-nin nəzdindəki Sivilizasiyaların Alyansı, AŞ-ın “Şimal-Cənub” Alyansı, ISESCO, BMT-nin Ümumdünya Turizm Təşkilatı) ilə yanaşı 115 dünya dövlətindən nümayəndə heyəti iştirak edirdi. 2015-ci il 18-19 may tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə keçirilmiş III Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu isə “Ümumi təhlükəsizlik naminə mədəniyyətlərimizlə bölüşək” devizi altında reallaşdırılmışdı.

2014-cü il 26 sentyabr tarixində BMT Baş Assambleyasının 69-cu sessiyasının gedişində Sivilizasiyalar Alyansı VII Qlobal Forumunun 2016-cı ildə məhz Bakıda keçirilməsi qərara alındı və bu qərarın icrası ilə bağlı 2016-cı il 25-27 aprel tarixlərində BMT-nin Sivilizasiyaların Alyansı VII Qlobal Forumu Bakıda baş tutdu. Forumda dünyanın 140 ölkəsinin ictimai birliklərindən, dini konfessiyalarından, dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarından nümayəndə heyətləri iştirak edirdi. Sonuncu belə Forum 2017-ci il 4-6-may tarixində “Beynəlxalq dialoqun inkişafı: dünyanın insanın təhlükəsizliyi və davamlı inkişafı üçün yeni imkanlar” devizi altında baş tutmuşdu. Yuxarıda qeyd edilmiş beynəlxalq tədbirlərin məhz Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilməsi ölkəmizdə yüksək təşəkküllü tolerant və multikultural mühitin mövcud olmasının, Azərbaycan xalqının mütərəqqi dəyərlərin daşıyıcısı kimi özünü təsdiq etməsinin, Azərbaycan dövlətinin və şəxsən Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan hökumətinin mükəmməl mədəni siyasət həyata keçirməsinin yüksək göstəricisidir.

Multikulturalizm siyasətinin yüksək nəticələr verməsi üçün onun siyasi və mədəni strategiya kimi qəbul edilməsi, taktiki proqram kimi düşünülmüş və ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsi vacibdir. Mütləq uğur və nailiyyət əldə etmək üçün bu, yaxud digər etnosun nümayəndələrinin hər hansı xalqa və millətə, etnik, yaxud sosial qrupa məxsus olan şüurlu, emosional əlmətlərinin və spesifik dəyər təyinatlarının müəyyən olunmasıdır. Ruh ilə zəkanın vəhdəti sayılan mentalitetin (lat. mentis - qəlb, ruh və al - sifət şəkilçisi) dərinədən öyrənilməsi, bütün xalqlara məxsus etnostereotiplərin (yun. stereos - həcmli, tupos - iz - başqa etnos və xalqın davranış və mentaliteti haqqında tarixən formalaşmış təsəvvürlər), dünyagörüşü səviyyəsinə qaldırılmış, nəyəsə, yaxud kiməsə qarşı yönəlmiş qorxu, yaxud nifrət, yad olanın təhlükəli və zərərli olması kimi təzahür edən ksenofobiyanın (yun. ksenos - özgə, fobos - qorxu) aradan qaldırılması olduqca vacibdir.

Hər bir mütərəqqi təlimin cəmiyyətdə özünü təsdiq etməsi və sanksiya alması üçün hüquqi normalara əsaslanması şərtidir. Bu cəhətdən multikulturalizm də istisna deyil. Multikulturalizmin polietnik cəmiyyətlərdə hüquqi cəhətdən təsdiq olunması üçün, onun müvafiq prinsipləri ifadə etməsi və onları praktikada tətbiq etməsi çox vacibdir. Beləliklə, multimədəni ideyaların və onlarla bağlı həyata keçirilən milli siyasətin pozitiv nəticə verməsi üçün aşağıda qeyd edilən prinsiplərə əməl olunmalıdır:

1. Etnik və mədəni müxtəlifliyin mövcudluğu prinsipi. Bu prinsip dövlətin daxilində fərqli mədəniyyətlərin daşıyıcıları olan milli azlıqların və müxtəlif konfessiyaların mənsubları olan qrup və icmaların birgəyaşayışını nəzərdə tutur. Multikulturalizm kimi tanınan siyasəti həyata keçirən dövlətlər, belə müxtəlifliyi siyasi birlik üçün təhlükə hesab etmir. Əksinə, onu cəmiyyətin pozitiv zənginliyi kimi qəbul edir, xalqlara mədəniyyətlərini qoruması üçün dəstək verir.

2. Mədəni kimlik prinsipi. Bu prinsip polietnik cəmiyyətdə təmsil olunan hər kəsin, hər qrupun öz şəxsi mədəni kimliyini və ya xarakterini qoruyub saxlamaq hüququ olduğunu təsdiq edir.

3. Mədəni bərabərlik və qarşılıqlı dözümlülük prinsipi. Bu prinsipə görə etnik fərdin mənşə ilə bağlı kimliyi vətəndaşlıq kimliyinə münasibətdə altsistem statusu daşmalıdır. Hər hansı özəlliyinə baxmayaraq, bütün etnik və mədəni qruplar bərabərdir və vahid bir məkanda qarşılıqlı hörmət və dözümlülük şəraitində, mövcud olmalıdır.

4. Qruplararası etnik-mədəni əlaqə prinsipi. Hər bir etnik və dini qrup, həmçinin onun hər bir nümayəndəsi digər qruplarla və onun nümayəndələri ilə təhlükəsiz və sərbəst ünsiyyət qura bilməlidir. Eyni cəmiyyətdə yaşayan hər kəs digər qruplara qarşı açıqfikirli olmalıdır.

5. Bərabər imkanlara sahib olmaq prinsipi. Bu prinsip etnik mənsubiyyətindən, dini dünyagörüşündən və əqidəsindən asılı olmayaraq, vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyini və cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, mədəni dəyərlərindən bərabər istifadə etmək kimi imkanlarını ifadə edir.

6. Siyasi hakimiyyətin və dövlətin idarəçilik sisteminin iştirakı prinsipi. Multikulturalizm və multikultural cəmiyyət özü kortəbii şəkildə inkişaf edə bilməz. Bunun üçün siyasi idarəetmə mexanizmlərinin bu sahədə səmərəli fəaliyyəti və multikultural cəmiyyət yaratmaq işində dövlətin ciddi dəstəyi mütləqdir.

7. Müxtəliflikdə ifadə olunan fərdilik prinsipi. Milli azlıq və ya etnik qrup öz mədəniyyətinin ümumi mədəni dəyərlərə və etik normalara zidd olmayan unikal cizgilərini qorunmalıdır. Bu mədəniyyətin selektiv (lat. selectio - seçmək) mühafizəsi adlanır.

Beləliklə, multikultural dəyərləri dövlət siyasətinin həlledici elementləri elan etmiş siyasi subyekt yuxarıda qeyd edilən bütün vacib prinsiplərin qarantı olmalıdır. Bu prinsiplərin mövcudluğu faktı multikulturalizmin davamlı siyasi əsaslara malik olduğunu göstərir. Bu siyasəti uğurla həyata keçirmək üçün qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməli və multikulturalizm siyasətinin möhkəm hüquqi bazası formalaşdırılmalıdır. Belə bazanın yaradılmasına misal olaraq, 1971-ci və 1988-ci illərdə Kanadada qəbul edilmiş “Multikulturalizm haqqında Akt”ları [2] göstərmək olar.

1994-cü il sentyabr ayının 29-da BMT Baş Assambleyasının sessiyasında tarixi çıxışı zamanı Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdi: “Azərbaycan Respublikasında artıq çoxpartiyalı sistem mövcuddur. Siyasi plüralizm - şəxsiyyət, söz, mətbuat və vicdan azadlığı, insan və vətəndaş hüquqlarının müdafiəsi və qanunların aliliyi prinsipi bərqərar edilmişdir. Dərisinin rəngindən, din və dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, çoxmillətli ölkəmizin bütün vətəndaşları bərabər hüquqlardan istifadə edir. Qarşımızda duran ən mühüm vəzifə isə Konstitusiyanın əsas prinsiplərini dərinləndirərək mənimsəmək, həmin prinsipləri respublika həyatına tətbiq etmək və onların verdikləri təminatları reallaşdırmaqdan ibarətdir”.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında hazırlanan və 12 noyabr 1995-ci il tarixdə referendum yolu ilə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında multikulturalizm siyasətinin əsaslarını təşkil edən tolerantlıq prinsipləri təsbit edilmişdir. Hələ 1991-ci il oktyabrın 18-də elan edilmiş “Dövlət Müstəqilliyinin bərpası haqqında Konstitusiya Aktında” müstəqil, demokratik, sivil və dünyəvi Azərbaycan Respublikası “Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsini” tanıdığını bəyan etmişdi. Azərbaycan Respublikası BMT-nin qəbul etdiyi aktlara, o cümlədən Uşaq Hüquqları Konvensiyasına qoşulmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyevin 1998-ci il fevralın 22-də imzaladığı “İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması sahəsində tədbirlər haqqında” Fərmanı və 1998-ci il 18 iyun tarixində imzaladığı “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramının təsdiqi haqqında” Sərəncamı Azərbaycan Respublikasında insan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş vacib sənədlərdir. Sözügedən sənədlər mütəxəssislər tərəfindən bu sahədə ilk strateji sənədlər kimi dəyərləndirilir.

Ölkəmizin qoşulduğu “İnsan hüquqları haqqında” Avropa Konvensiyası dövlətimizin hüquqi sisteminin tərkib hissəsidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı il ölkəmizdə “Multikulturalizm ili” elan etməsi multikulturalizm siyasətinin ciddi hüquqi əsaslarından xəbər verir. Azərbaycan Respublikası “İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Konvensiyaya (1950-ci il 4 noyabr tarixində qəbul edilmişdir), “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakta (1966-cı il dekabrın 16-da qəbul edilib), “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakta (1966-cı il 16 dekabr tarixində qəbul edilmişdir), “İşgəncələr əleyhinə” BMT Konvensiyasına (9 dekabr 1975-ci il tarixində qəbul edilmişdir), “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvinə dair” BMT Konvensiyasına (1969-cu il 4 yanvar tarixində qəbul edilmişdir), “Qadına qarşı zorakılığın və ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvinə dair” BMT Konvensiyasına (1979-cu il dekabrın 18-də qəbul edilib), İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməyə (1948-ci il dekabrın 10-da qəbul edilib) qoşulmuşdur [3].

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 44-cü maddəsi milli mənsubiyyət hüququnun inkişaf etdirilməsini, 45-ci maddə ana dilindən istifadə hüququnu, 47-ci maddə isə hər kəsin fikir və söz azadlığını təsbit edir. Bu maddələr milli dövlətimizin sosial və mədəni tolerantlıq prinsipinin düzgün tətbiqi baxımından hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, hər kəsin istədiyi

dillərdə tərbiyə və təhsil almaq, həmçinin yaradıcılıqla məşğul olmaq hüquqlarını, irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqatın qadağan edilməsini, nümunəvi həyat tərzini kimi cəmiyyət üçün məqbul sayılan normaları, həyat tərzini müəyyən etməklə dövlətin multikultural dəyərlərinin mühafizə edilməsinin və inkişaf etdirilməsinin hüquqi əsaslarını dəqiq müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 44-cü maddəsi ölkə vətəndaşlarının “milli mənsubiyyət hüququnun” inkişaf etdirilməsini, 45-ci maddəsi “ana dilindən istifadə hüququnu”, 47-ci maddəsi isə “vətəndaşların fikir və söz azadlığını” təsbit edir. Bu maddələr milli dövlətimizin sosial-mədəni tolerantlıq prinsipinin tətbiqi baxımından hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, istədiyi, seçdiyi dildə təhsil və tərbiyə almaq və yaradıcılıqla məşğul olmaq hüquqlarını, irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik yaradan təşviqatın qadağan edilməsini, cəmiyyət üçün məqbul sayılan ictimai və mədəni normaları və adekvat yaşayış tərzini müəyyən etməklə dövlətin multikultural dəyərlərinin qorunması və inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar hüquqi əsasları dəqiq müəyyən edir. Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin 3-cü hissəsində ölkədə vətəndaş hüquqlarının qorunmasına tam təminat verilir. Maddə 25. Dövlət irqindən, dilindən, dinindən, cinsindən, ictimai mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, dini və mədəni əqidəsindən, siyasi partiyalara, ictimai təşkilatlara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai-siyasi birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hamının hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminatlar verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, cinsi, mənşə, əqidə, siyasi, sosial və mədəni mənsubiyyət meyarları ilə məhdudlaşdırmaq qadağandır”. Ölkə konstitusiyasının 48-ci maddəsinin ikinci hissəsində “Hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbəşinə, yaxud başqaları ilə birlikdə etiqad etmək və yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibətilə bağlı əqidəsini ifadə və təbliğ etmək hüququ” olması təsbit edilir. Beləliklə, multikulturalizmin hüquqi əsaslara söykənməsi təsdiq edir ki, millətin formalaşması, özünü dərk etməsi və davamlı inkişafı modeli əxlaqi-mədəni məzmun daşıyan hüquqi dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin təşkil edilməsi yolu ilə həyata keçirilməlidir.

Beləliklə, multikultural ideyaların mütərəqqi məzmunu və bu ideyaların hüquqi əsaslara söykənməsi təsdiq edir ki, millətin formalaşması, özünü dərk etməsi və davamlı inkişafı modeli etik-mədəni məzmun kəsb edən hər bir hüquqi dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin yüksək səviyyədə təşkil olunması yolu ilə həyata keçirilməlidir. Bu gün global tendensiyaların misli görünməmiş templərlə cərəyan etdiyi bir dövrdə polietnik cəmiyyətin etibarlı təhlükəsizliyini təmin etmək yolu insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının qorunmasından keçir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Swietoshowski Tadeush, Brian C. Collins. Historical dictionary of Azerbaijan. USA: Scarecrow Press, 1999. - P. 12.
2. Terborn Q. Multikulturalizm və ödəmə. M. – 2001. S. 51.
3. Hacıyev A.N., Zeynalov Ü.Ə., Cəfərova E.H., Məmmədov İ.M., Aslanov E.M., Quliyeva Ş.R., Əbilbəyli Z.R. Multikulturalizmə giriş. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. İkinci nəşr, yenidən işlənmiş və genişləndirilmiş. Mingəçevir, 2025. – S. 196-200. - 526 s.

NƏQLİYYATIN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

^{1,3}Tünzalə Hakim qızı Əlifova, ^{2,3}Ariz Mirəzim oğlu Abbasov

¹tunzala.alifova.h@mdu.edu.az

²abbasov.ariz@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

Azərbaycanda son 20 il ərzində nəqliyyat infrastrukturunu böyük bir inkişaf mərhələsindən keçib. Bu dövrdə ölkədə həyata keçirilən bir sıra mühüm layihələr, nəqliyyatın səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, iqtisadiyyatın da inkişafına mühüm təsir göstərmiş. Əvvəlcə, avtomobil yollarının genişlənməsi və modernləşdirilməsi ilə bağlı görülən işlərə nəzər salmaq lazımdır. Son 20 ildə

Azərbaycanda 21 min kilometrdən çox avtomobil yolu tikilib və təmir edilib. Bu, ölkə daxilində insan və yük daşımalarının daha sürətli və təhlükəsiz şəkildə həyata keçirilməsinə imkan yaratdı. Müasir avtomobil yollarının yaradılması ilə, həmçinin kənd və şəhər arasında əlaqələr möhkəmləndi, bölgələr arasında yol hərəkətinin asanlaşdırılması, sənişinlərin və yük daşımanın sürətlənməsi təmin olundu. Bundan başqa, 335 körpü və yolötürücüsünün inşası da əhəmiyyətli bir addım olub. Bu infrastruktur obyektləri, xüsusilə dağlıq ərazilərdə və çətin relyefli bölgələrdə yol hərəkətini asanlaşdırmışdır. Körpülər və yolötürücüləri vasitəsilə çətin keçilən yerlərdə nəqliyyatın təchizatı təmin olunub, qəza və digər təhlükələr minimuma endirilib. Nəqliyyatın təhlükəsizliyi artırılıb və insan həyatı üçün risklər azaldılıb. Bundan başqa, ölkənin tranzit imkanları da genişlənilib. Azərbaycanda həyata keçirilən ən mühüm layihələrdən biri Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti və Bakı Limanı layihəsidir. Bu layihələr, Azərbaycanı beynəlxalq nəqliyyat əlaqələrində mühüm bir mərkəzə çevirmək məqsədini güdür. Bakı Limanı və Qars dəmiryolu xətti, Orta Asiya və Şərqi Avropa arasında yük daşımalarını daha sürətli və asan hala gətirmişdir. Bu həm də Azərbaycanın beynəlxalq ticarət və iqtisadi əlaqələrini gücləndirmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın formalaşmasında mühüm rol oynamış uzaqgörən və Azərbaycanda nüfuzlu siyasi xadim idi. Onun irsinə təkcə Azərbaycan üçün deyil, həm də daha geniş region üçün mühüm nəqliyyat qovşağı və iqtisadi mərkəz kimi formalaşmış Bakı Limanının inkişafı daxildir. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Bakı Limanı 1970-1980-ci illərdə, eləcə də 1990-cı və 2000-ci illərin əvvəllərində xeyli modernləşmə və genişləndirmə işləri aparmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin nəqliyyat və logistika infrastrukturunun inkişafına yönəlmiş baxışları Azərbaycanın sosial-iqtisadi siyasətinin əsas sütunlarından biri idi. O, ölkədə nəqliyyat infrastrukturunun beynəlxalq standartlara uyğun modernləşdirilməsinə, o cümlədən Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin tərkib hissəsi kimi Bakı Limanının yenidən qurulmasına, 52 il əvvəl Bakı Dəniz Terminalının tikintisinə nəzarət edib. Layihənin uğurunu təmin etmək üçün Bakı Limanında müasir avadanlıq quraşdırılıb, müasir standartlara cavab verən liman terminalları və qurğuları tikilib. Heydər Əliyevin strateji baxışı sayəsində Azərbaycan Xəzər dənizi hövzəsində və daha geniş regionda qlobal səviyyədə, o cümlədən Avrasiya məkanında mühüm təsirə malik logistika mərkəzi kimi formalaşmışdır [1].

Ölkə hazırda regionda nəqliyyat qovşaqları və dəhlizləri üçün mühüm tranzit nöqtəsidir və onun artan iqtisadi və strateji əhəmiyyətinə öz töhfəsini verir. Azərbaycan dəmir yollarının texniki tərəqqisi və hərtərəfli inkişafı Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlıdır. Hələ Sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi dövrdə dəmir yolu infrastrukturunda mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Azərbaycan dəmir yolu sistemi müasir texniki maşın və avadanlıqlarla təchiz edilmiş, bu sahədə milli kadrların hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir [2].

Heydər Əliyevin təşəbbüsü və ciddi nəzarəti sayəsində Azərbaycanın dəmir yolu sektorunda istifadəyə verilmiş mühüm obyektlərin əksəriyyəti tikilmişdir. 1970-ci illərdə köhnəlmiş parovozlar mərhələli şəkildə Azərbaycan dəmir yollarından çıxarılaraq dizel və elektrovozlarla əvəz olundu. 1970-ci illərin ən görkəmli nailiyyəti magistral dəmir yolu xətlərinin elektriklişdirilməsi idi. Azərbaycanın bütün dəmir yolu xətləri, o cümlədən Bakı-Böyük Kəsik və Bakı-Yalama hissələri elektriklişdirilib. 1979-cu ildə Bakı-Moskva xəttinin elektriklişdirilməsi Azərbaycan dəmir yolunu SSRİ-nin mərkəzi dəmir yollarının elektriklişdirilmiş xətləri ilə birləşdirdi. Dəmir yollarının elektriklişdirilməsi bütün mövcud infrastrukturun müasirləşdirilməsi məsələsini gündəmə gətirdi. Heydər Əliyevin dəqiq diqqəti sayəsində bu mühüm iş sürətlə həyata keçirildi. 1970-ci illərdə Bakı deposunda elektrik qatarlarının vaqonlarının mexaniki yuyulması üçün yeni qurğular quraşdırıldı. Böyükşor deposu elektrik qatarlarının təmiri və texniki xidməti üçün tam təchiz olunmuş və 1977-ci ildə Bakı deposu ilə birləşdirilib. 1979-cu ildə Şirvan dairəvi deposu tikilib. 1975-ci ildə Keşlə vaqon deposu açıldı və Cənubi Qafqazda konteyner təmiri üzrə yeganə ixtisaslaşmış obyektdə çevrildi. Culfada vaqon deposu, Gəncədə yük vaqonlarının təmiri deposu, Ələtdə müasir soyuducu vaqon deposu fəaliyyətə başlayıb. 1979-cu ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Ağdam-Xankəndi dəmir yolu çəkildi. Dağlıq Qarabağ bölgəsinin inkişafına daim böyük diqqət yetirən Heydər Əliyev Qarabağ ərazilərində dəmir yolu xətlərinin çəkilməsinə xüsusi önəm verirdi. Bakı-Yevlax-Xankəndi dəmir yolunun açılışı Qarabağın sosial-iqtisadi və mədəni inkişafını sürətləndirdi.

Yevlax-Şəki-Balakən dəmir yolunun tikintisinə 1981-ci ildə başlanılıb. 1980-ci illərdə sovet rəhbərliyində məsul vəzifə tutmasına baxmayaraq, Heydər Əliyev bu xəttin tikintisinə xüsusi diqqət yetirib. 1985-ci ildə Bakı-Yevlax-Şəki-Balakən dəmir yolunun istifadəyə verilməsi Azərbaycanın şimal-qərb rayonlarının inkişafını daha da sürətləndirdi. Culfa-Şərur və Əli Bayramlı-İmişli xətləri 1989-cu ildə açılıb. Görülən işlər nəticəsində Azərbaycanın dəmir yolları ilə daşınan yüklərin həcmi rekord həddə çatıb. 1987-ci ilə qədər Azərbaycan Dəmir Yolları ilə 120 milyon ton yük daşınırdı. 1980-ci illərdə ölkədə yüklərin 80%-i, sərnəşinlərin 50%-i dəmir yolu ilə daşınırdı [3].

1970-ci illərdə artan sərnəşin axını ilə köhnə dəmir yolu vağzal binaları artıq tələbatı ödəmirdi. Yeni, daha müasir stansiya binasına ehtiyac var idi. Bakının “Tbilisi” stansiyası ilə metro-stansiyası arasında yeni stansiya binasının tikintisinə başlanılıb. Sərnəşinlərə xidmət üçün nəzərdə tutulmuş mehmanxananın daxil olduğu yeni Bakı vağzal Qafqazın ən böyük dəmir yolu stansiyasına çevrildi. Yeni dəmir yolu vağzalının təntənəli açılışı 1976-cı ildə oldu. Vağzal binaları təkcə Bakıda deyil, regionlarda da tikilirdi. Ümummilli lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra da dəmir yollarının inkişafına xüsusi diqqət yetirməkdə davam etmişdir. 1996-cı ildə Azərbaycan Dəmir Yolları tranzit marşrutu kimi bir sıra beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində iştirak etməyə başlayıb. Buna nail olmaq üçün Azərbaycan hökuməti Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında qonşu dövlətlərin və beynəlxalq nəqliyyat təşkilatlarının rəhbərləri ilə danışıqlar aparırdı [4].

1998-ci il yanvarın 4-də Ümummilli lider Heydər Əliyevin iştirakı ilə Dübəndi neft terminalı və stansiyasının açılışı mərasimi keçirilmişdir. Stansiyada quraşdırılan avadanlıqlar ekoloji cəhətdən təmiz şəkildə tankerlərin təhlükəsiz və sürətlə neftlə doldurulmasına imkan verirdi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1998-ci il sentyabrın 7-dən 9-dək Bakıda 13 ölkənin və 32 beynəlxalq təşkilatın iştirakı ilə Böyük İpək Yolunun dirçəlişinə həsr olunmuş beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. Tədbir zamanı bir sıra mühüm sənədlər, o cümlədən “Beynəlxalq tranzit daşımalarına dair çoxtərəfli çərçivə sazişi” və “Dəmir yolu daşımaları sahəsində əməkdaşlıq haqqında” müqavilə qəbul edilib. Ümummilli lider Heydər Əliyev dünyanın ən mühüm dəmir yolu layihələrindən biri olan Baykal-Amur magistral xəttinin (BAM) tikintisində mühüm rol oynamışdır. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə azərbaycanlı mütəxəssislər magistral xəttin ən mühüm stansiyalarından birini - Buryatiyada Anqoya stansiyasını tikdilər. 2008-ci ildə onların fədakar səylərinə görə minnətdarlıq əlaməti olaraq stansiyaya Heydər Əliyevin adı verilmişdir [4].

“Ülkan” stansiyasını da stansiyanın binasının bəzəyinə milli ornamentləri daxil edən azərbaycanlı inşaatçılar tikiblər. 1984-cü ilin payızında Heydər Əliyev BAM-ın tikintisinin kritik mərhələlərindən birinin başa çatdığını qeyd edərək, Balbux stansiyasında “qızıl mismar” vurdu. Məhz Ümummilli Liderin atdığı addımlar sayəsində 1996-cı ildən etibarən Azərbaycan dəmir yolu tranzit yol kimi bir neçə beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində iştirak etməyə başladı. 1998-ci il sentyabrın 7-9-da Böyük İpək Yolunun dirçəldilməsinə həsr olunmuş beynəlxalq konfrans ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Bakı şəhərində keçirildi. 13 dövlətin və 32 beynəlxalq təşkilatın nümayəndələrinin iştirak etdiyi konfransda Bakı bəyannaməsi qəbul edildi. 2000-ci il sentyabrın 4-12-də Prezident Heydər Əliyev BMT-nin təşəbbüsü ilə ABŞ-də keçirilən və 193 ölkənin dövlət və hökumət başçılarının qatıldığı minilliyin zirvə görüşündə çıxışında ölkəsinin İpək Yolunun mərkəzində strateji cəhətdən olduqca əlverişli coğrafi məkanda yerləşdiyini qeyd etdi. Eyni zamanda bu layihənin reallaşması istiqamətində Azərbaycanın bir sıra ciddi addımlar atdığını bildirdi. İki il əvvəl 1998-ci ilin sentyabrında Bakıda Tarixi İpək Yolunun Bərpası üzrə Beynəlxalq Konfransın keçirilməsini xatırladaraq gələcəkdə də Azərbaycanın region ölkələri ilə birlikdə layihənin genişlənməsi üçün ciddi səy göstərəcəyini bəyan etdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin BAM-la bağlı xatirələrində yazırdı: “Mənim yaddaşımda BAM (Baykal-Amur magistral xətti) güclü, bacarıqlı, böyük işlərə qadir şəxsiyyətləri birləşdirən tikinti olaraq qalır. Biz fəxr edirik ki, bu magistral xəttin çəkilişində Azərbaycandan çoxlu nümayəndələr iştirak edib, digər layihələrlə yanaşı, Ülkan şəhərini də tikiblər. BAM yollarda, səbirsizlikdə, səbirsizlikdə, səbirsizlikdə çalışanların cəsarət və mətanətinin sübutu kimi əbədi olaraq yaddaşlarda qalacaq dostluq və qardaşlıq ideallarına sadıqdır”.

13 oktyabr 2023-cü il Azərbaycan dəmiryolçularının peşə bayramı münasibətilə Ümummilli lider Heydər Əliyevin dəmir yollarının inkişafı sahəsində gördüyü işlərə həsr olunmuş “Ömrün dəmir yolları” adlı film hazırlanmışdır [1].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Ahmedova S. Heydər Aliyevin dil siyasəti. Türkiyə - 2010, 83 s.
2. <https://corp.ady.az/en/ady-2/the-railways-of-life-of-the-great-leader>
3. <https://aia.az/100747-azerbaycanin-neqliyyat-infrastrukturunun-inkisafi.html>
4. <https://modern.az/olke/421342/azerbaycan-demir-yollarinin-tekamulu-heyder-eliyev-modeli/>

ELMI-TEXNİKİ TƏRƏQQİ VƏ ƏTRAF MÜHİT

İlham Qonsur oğlu Məmmədov

Mingəçevir Dövlət Universiteti

ilham.mammadov2@mdu.edu.az

Müasir şəraitində elmi-texniki inkişaf və ətraf mühit arasında birbaşa qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. İstehsal və istehlak fəaliyyətləri daha böyük miqyaslı enerji və xammal tələb edir. Bunun nəticəsində daha çox tullantı məhsulları yaranır. Təbii ehtiyatların sürətlə artan hasilatı, tullantıların və ətraf mühitə zərər verən maddələrin həddindən artıq toplanması biosferi kifayət qədər yükləyir. Nəticədə ətraf mühitin keyfiyyəti pisləşir və artan gəlirlərə baxmayaraq, insanın rifahı azalır. Bundan əlavə resurs bazasının zəifləməsi iqtisadi fəaliyyətin özü üçün də təhlükə yaradır.

Ətraf mühit insanın həyatına, şəraitinə, səhhətinə təsir edən amillərin ümumi məcmusudur. Təbiətin bizə bəxş etdiyi ətraf mühit insanın normal inkişafı və fəaliyyəti üçün zəruri olan hər şeylə təmin etmişdir. Lakin insanın yaşam şəraiti və həyat keyfiyyəti onun bu gün və gələcəkdə əldə edə biləcəyi ərzaq, su, enerji və bioloji ehtiyatların kəmiyyətindən və keyfiyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Ona görə də bu gün daha çox inkişaf etmək, daha yaxşı yaşamaq və daha çox məhsul istehsal etmək imkanına malik olsaq da, bunu gələcək nəslin təmiz hava ilə nəfəs almaq, təmiz su içmək və təmiz məhsullarla qidalanmaq imkanlarını məhdudlaşdırmaq yolu ilə əldə etmək düzgün deyil. Buna görə insanın inkişafı həm yerli, həm milli, həm də global səviyyədə təmiz havanın, təmiz suyun və təmiz qida məhsullarının sabitliyinin təmin edilməsini tələb edir.

Son illər yer üzündə əhəlinin sürətli artımı, elmi-texniki tərəqqi, kimya, biologiya elmləri sahəsində əldə edilən yeniliklər və müasir texnologiyaların, süni intellektlərin yaradılması bəşəriyyətə təkcə fayda gətirmir. XIX əsrin sonlarından başlayan elmi-texniki tərəqqi və sənayenin sürətli inkişafı nəticəsində ətraf mühitə edilən təsirlər XX əsrin ortalarında öz fəsadlarını büruzə verməyə başladı. Bir-birinin ardınca baş verən təbii fəlakətlər - daşqınlar, zəlzələlər, torpaq sürüşmələri, həmçinin dünyanın müxtəlif bölgələrində aparılan müharibələr bütün dünya ölkələrində ciddi narahatlıqlar yaradır. Artıq insanlar təbiətə olan münasibətlərini dəyişməyəcəkləri, onun ehtiyatlarından səmərəsiz istifadəyə son qoymayacaqları təqdirdə bu prosesin onların özlərinə qarşı çevriləcəyini və arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxaracağını anlayırlar.

Ekoloji degradasiyanın müəyyən edilməsində çoxsaylı faktorların rolunu təsvir edən ilk cəhdlərdən biri Amerikanın ekologiya mütəxəssisi Pol Ehrlix (Paul Ehrlich) və fizik Con Holdren (John Holdren) tərəfindən irəli sürülmüş **İPAT** bərabərliyi idi. O, əhəlinin (**P**), sərvətin (**A**) və texnologiyanın (**T**) ətraf mühitin məruz qaldığı təsirə (**İ**) multiplikativ töhfəsini təsvir edir.

$$I = P \times A \times T$$

Ətraf mühitə təsir (**İ**) resursların tükədilməsi və tullantıların toplanması baxımından ifadə oluna bilər; **əhali** (**P**) ümumi əhali sayını ifadə edir; **sərvət** (**A**) həmin bu əhəlinin istehlak səviyyəsini ifadə edir; **texnologiya** (**T**) resursları əldə etmək və bu resursları faydalı məhsula və tullantıya çevirmək üçün istifadə edilən prosesini ifadə edir. Bu düstur ilk dəfə artan dünya əhəlisinin

ətraf mühitə töhvəsini ifadə etmək üçün istifadə edilmişdir, lakin o zaman dünya əhalisinin sayı hazırda olduğundan iki dəfə az idi. Düstur müxtəlif ölkələrin ətraf mühitlə bağlı öhdəliklərinin səviyyəsini ümumi şəkildə müəyyən etməyə imkan verir. Əhali artımının 90%-i inkişaf etməkdə olan ölkələrin payına düşür ki, bu da təbii resurslar üzərində daha böyük ağırlıq yaradır. BMT-nin proqnozlarına görə 2050-ci ildə dünya əhalisinin sayı 9.5 milyarda çatmış olacaq. Buna görə də həmin ölkələr əhalinin (**P**) sayını sabitləşdirmək və onun ətraf mühitə olan təzyiqini (**İ**) azaltmaq üçün təcili olaraq öz demoqrafik siyasətlərini yenidən nəzərdən keçirməlidirlər. İnkişaf etmiş və keçid iqtisadiyyatı dövründə yaşayan ölkələr nəqliyyat vasitələrinin, sənaye müəssisələrinin və digərlərin səbəb olduğu çirklənmənin səviyyəsini azaltmaq üçün qabaqcıl texnologiyalar tətbiq etməlidirlər.

Təbiətdə biomüxtəlifliyi qorumaq son dərəcə vacib məsələlərdən biridir. Canlı aləmin özü dünyanı əhatə edən çansız elementlərdən də asılıdır ki, bunu da ətraf mühitin amilləri adlandırırlar. Ətraf mühiti qorumaq üçün, onun amillərini ətraflı və dərinlən bilmək çox vacibdir. Ətraf mühit amillərini çox vaxt ekoloji amillər də adlandırırlar. Ətraf mühitin qorunmasında mənşəyinə görə ekoloji amillər, əsasən, cansız (və ya abiotik) amillərə və canlı (biotik) amillərə bölünür. Bundan əlavə elmi-texniki inkişafın, cəmiyyətin yaşayışının daha da yaxşılaşması üçün yaradılan və təbiətə təsir edərək onun dəyişdirilməsinə yönələn antropogen amillər də mövcuddur. Antropogen amillər insanların fəaliyyəti ilə əlaqədar olduğundan və onların təsirinin planetimizi əhatə etdiyindən, bu məsələlərlə bağlı keçirilən bütün mühüm tədbirlər beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən də belə məsələlərlə əlaqədar bütün dövlətlər Beynəlxalq Konvensiyalara qoşularaq razılaşma və müqavilələr imzalayırlar.

Ölkəmizin Beynəlxalq Konvensiyalara qoşularaq beynəlxalq aləmə inteqrasiyası, 1991-ci ildə öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra başlamışdır. Bu inteqrasiyanın bir hissəsi ətraf mühitin qorunmasına və ətraf mühitin resurslarından istifadəyə yönəldilmiş Konvensiyalara qoşulmaqdan ibarətdir. Ölkəmizin parlamenti olan Milli Məclis ətraf mühitə dair bir sıra Konvensiyaları ratifikasiya etmişdir.

Torpaq, su və təbii xammaldan səmərəli istifadə edilməməsi ekoloji tarazlığın pozulmasına səbəb olur. Bu sənaye üzrə iqtisadi ekoloji sistemin təmin edilməsini zəruri edir. Bu baxımdan az tullantılara nail olmaq, havanı zəhərləyən qazların qarşısının alınması, suya axıdılan zərərli maddələrin ləğv edilməsi, atmosfərə tullanan zəhərli maddələrin həmcinin azaldılması, qurunt sularının aradan qaldırılması üçün ciddi tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. İnsanların fəaliyyəti prosesində ekoloji amillər ilə qarşılıqlı əlaqəyə girməsi artıq muasir cəmiyyətin tələbatına çevrilərək, ekoloji-iqtisadi sistemi formalaşdırır. Oudur ki, təbiətdən istifadənin və ətraf mühitin mühafizəsinin idarə olunması tərəqqipərvər bəşəriyyətin, cəmiyyətin qarşısında duran başlıca vəzifədir. Bu məsələnin qoyuluşu və həlli kompleks qiymətləndirilmədikdə heç bir nəticə vermir. Azərbaycan Respublikasında ekoloji tarazlığın pozulmasının qarşısının alınması üçün ilk növbədə dövlət investisiyaları artırmaqla ətraf mühitə atılan zəhərləyici maddələrin azalmasına nail ola bilər. Ehtiyatların rəşional istifadəsi və ətraf mühitin mühafizəsi üzrə monitorinqlər keçirilir. Monitorinq insanların təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq, təbii mühitdə baş verən dəyişikliklərə nəzarət və müşahidə sistemidir.

Su ehtiyatları istənilən dövlət üçün ən qiymətli resurslardan biridir. Əhalinin artımı və iqtisadiyyatın inkişafı şəraitində dünyada su ehtiyatlarından istifadə sürətlə artır və əksər region və ölkələrdə su təminatı kəskin şəkildə pisləşir.

BMT-nin 2018-ci ildə nəşr olunmuş Dünya Su İnkişafı Hesabatına əsasən iqtisadiyyatın inkişafı və əhalinin artması səbəbindən suya olan tələbat hər il təqribən 1 % artır və bu, əsasən, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha çox özünü biruzə verir. Hazırda dünya əhalisinin 40 %-dən çoxu su qıtlığı problemindən əziyyət çəkir və iqlim dəyişikliyi nəticəsində 2050-ci ilə qədər bu rəqəmin artacağı proqnozlaşdırılır.

Ölkəmizə gəlincə, araşdırmalara görə Cənubi Qafqazın ümumi su ehtiyatının yalnız 10 faizi Azərbaycanın payına düşür. Ölkənin su ehtiyatlarının təqribən 70 %-i qonşu dövlətlərin ərazisində formalaşır və Azərbaycan üçün regional su resurslarının dövlətlərarası ədalətli bölünməsi məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Respublikanın ərazisinin 3/4 hissəsi ölkənin ən böyük su arteriyası olan

Kür çayı hövzəsinin aşağı relyefində yerləşdiyindən, çayın qonşu dövlətlərin ərazilərində çirklənməsi ekoloji gərginlik yaradır.

Dinamik iqtisadi inkişaf əlaqədar ölkədə kifayət qədər iri su istifadəçiləri yaranmışdır ki, onların da fəaliyyət sahəsində içməli sudan təyinatına uyğun olmayaraq səmərəsiz istifadə və israfçılıq hallarına yol verilir. İçməli su təchizatı sisteminin təkmilləşdirilməsi və suvarma kanallarının rekonstruksiyası istiqamətində aparılan genişmiqyaslı işlərə baxmayaraq hələ də bu sahədə çox böyük miqdarda su itkisi mövcuddur. Belə ki, təbii mənbələrdən götürülən suyun istehlakçıya çatdırılması prosesində böyük itkiyə yol verilir ki, bu da az su ehtiyatlarına malik olan ölkəmiz üçün böyük rəqəm hesab olunur.

Hazırda ölkəmizdə su qıtlığının qarşısının alınması məqsədi ilə yeni alternativ su mənbələrinin yaradılması istiqamətində müvafiq işlər həyata keçirilir. Su istehlakçılarının tələbatının tam ödənilməsi məqsədilə əlavə müxtəlif tutumlu yeni su anbarlarının yaradılması ölkənin su təhlükəsizliyində mühüm rol oynaya bilər. Yaxın gələcəkdə alternativ su mənbələrinin axtarışı, yağış sularından istifadə olunması, dəniz suyunun duzsuzlaşdırılması, sudan təkrar istifadə kimi amillər də nəzərə alınmalıdır.

Su hövzələrinin çirkləndirilməsi əsas ekoloji problemlərdəndir. Kanalizasiya sistemlərinin və təmizləyici qurğuların qurulması hesabına su mənbələrinin çirklənməsinin qarşısı alınmalıdır.

1995-ci ildən etibarən Azərbaycan "Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı"nın üzvüdür. Burada əsas məqsəd gəmiçiliklə əlaqədar dəniz və okean sularının çirklənməsinin qarşısının alınmasında beynəlxalq əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdir.

Ətraf mühitin keyfiyyəti yalnız dövlətin ekologiya sahəsində həyata keçirdiyi siyasətdən asılı deyil. O eyni zamanda ölkə daxilindəki o cümlədən beynəlxalq şirkətlərin fəaliyyətindən və onların ekologiya sahəsində apardığı siyasətdən də asılıdır.

Ətraf mühitin və təbii sərvətlərin qorunması müharibə və sülh problemlərindən sonra bəşəriyyət qarşısında duran ən vacib problemdir. Çünki insan yaranan gündən təbiətə təsir edir.

Müasir dövrdə isə elmi-texniki inqilab insanın təbiətə təsirini daha da gücləndirmişdir. Təbiətdən asılılıq azalıb, təbii sərvətlərdən istifadə isə asanlaşmışdır. Müasir elmi-texniki inqilab yaşadığımız mühitə həm də mənfi təsir edir: sular, hava və torpaq çirklənir, yararsız hala düşür, canlı aləm üçün təhlükəli vəziyyət yaranır. İndi insanlar yerin daha dərinliklərini öyrənməyə cəhd edir, dəniz və okeanların dibinə nüfuz edirlər, kosmosa, digər planetlərə yol açırlar. Planetimizdə isə artıq insan ayağı dəyməyən yer yoxdur.

Təbii ehtiyatların tükənmə, çirklənmə və sıradan çıxma təhlükəsi ondan kompleks planlı qaydada, qənaətlə istifadə etməyi tələb edir. Ona görə də hazırkı şəraitdə dünya ölkələrində ətraf mühitin qorunmasının və təbii ehtiyatlardan istifadənin kompleks planlaşdırılması vacib amil kimi ön plana çəkilir. Kompleks planlaşdırma təbii ehtiyatlardan ardıcılıqla, səmərəli istifadə etməyə, onun aktiv elementlərlə çirklənməsinin qarşısını almağa şərait yaradır. [3]

Torpaq, su və təbii xammaldan səmərəli istifadə edilməməsi ekoloji tarazlığın pozulmasına səbəb olur. Bu sənaye üzrə iqtisadi ekoloji sistemin təmin edilməsini zəruri edir. Bu baxımdan az tullantılara nail olmaq, havanı zəhərləyən qazların qarşısının alınması, suya axıdılan zərərli maddələrin ləğv edilməsi, atmosfərə tullanan zəhərli maddələrin həmcinin azaldılması, qurunt sularının aradan qaldırılması üçün ciddi tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. İnsanların fəaliyyəti prosesində ekoloji amillər ilə qarşılıqlı əlaqəyə girməsi artıq muasir cəmiyyətin tələbatına çevrilərək ekoloji-iqtisadi sistemi formalaşdırır. Oudur ki, təbiətdən istifadə edilməsinin və ətraf mühitin mühafizəsinin idarə olunması tərəqqipərvər bəşəriyyətin, cəmiyyətin qarşısında duran başlıca vəzifədir. Bu məsələnin qoyuluşu və həlli kompleks qiymətləndirilmədikdə heç bir nəticə vermir. Azərbaycan Respublikasında ekoloji tarazlığın pozulmasının qarşısının alınması üçün ilk növbədə dövlət investisiyaları artırmaqla ətraf mühitə atılan zəhərləyici maddələrin azalmasına nail ola bilər. Ehtiyatların rəşional istifadəsi və ətraf mühitin mühafizəsi üzrə monitorinqlər keçirilir. Monitorinq insanların təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq təbii mühitdə baş verən dəyişikliklərə nəzarət və müşahidə sistemidir. [2]

Müasir dövrdə hər bir iri şirkətin öz ekoloji siyasəti mövcuddur ki, bu siyasət həmin şirkətin uğurlu fəaliyyəti üçün şərait yaradır. Bu uğurlu bir sirri də ondadır ki, yüksək ekoloji standartları

tətbiq edən şirkət əhali tərəfindən dəstəklənir və istehlakçıların onların məhsullarına marağı daha artıq olur. Beləliklə, yüksək ekoloji standartlar yüksək iqtisadi göstəricilərə çevrilir.

İnsanın mövcud olduğu tarix boyu bəşəriyyətin təşəkkül tapması və inkişafı enerjinin əldə edilməsi və istifadəsi ilə sıx bağlıdır. İnsanın tələbatı yalnız enerjinin əldə olunması şəraitində ödənilə bilər: enerji nə qədər əlverişli və asan əldə edilərsə, insanın həyat keyfiyyəti yüksək və ömrü uzun olar. İlk enerji sıçrayışı insanın odu əldə etdiyi, oddan istifadə etdiyi və saxlamağı öyrəndiyi vaxt olmuşdur. Bu zaman əsas enerji mənbəyi ağac və digər bitki materialları üzərində insanın özünün əzələ gücündən ibarət olmuşdur.

Energetika bütün sənaye sahələrinin, nəqliyyatın, məişət və kənd təsərrüfatının inkişafının əsas istiqamətləndirici (hərəkətverici) faktoru, əmək məhsuldarlığını və əhalinin rifahını yüksəltməyin əsası sayılır. Energetika müəssisələrinin ətraf mühitin çirklənməsində payı olduqca böyükdür.

Müasir dünyada energetika sənayenin baza sahələrinin inkişafının əsasını təşkil edərək, ictimai istehsalın tərəqqisini müəyyən edir. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş bütün ölkələrdə energetikanın inkişaf tempi digər fəaliyyət sahələrinin tempini ötüb keçir. Lakin bununla yanaşı, energetika biosferin bir hissəsi olan ətraf mühitə və insana mənfi təsir göstərən mənbələrdən biri sayılır. Energetika ətraf mühitə müxtəlif cür təsir göstərir:

- Atmosferə oksigendən istifadə etməklə, qaz, rütubətlik, kül buraxmaqla;
- Hidrosferə – sudan istifadə etmək, su anbarları yaratmaq, çirkab və qızdırılmış sular, maye tullantıları atmaqla;
- Litosferə – landşaftı dəyişmək, qazıntı yanacağından istifadə etmək, toksin (zəhər) atmaqla;
- Biosferə – abiotik faktorları dəyişmək və çirkləndiricilərin bilavasitə canlı orqanizmlərə təsir göstərmək, ekosistemlərdə idarəedici əlaqələrin fəaliyyətini pozmaqla.

Son dövrlərə qədər energetikada olan nailiyyətlər insanda heç bir təşviş doğurmurdu, hətta əksinə, bu 186 bəşəriyyətin sivilizasiyasının yüksək inkişaf səviyyəsini səciyyələndirirdi. Təxminən 70-ci illərin sonlarında planetar iqlim sisteminə böyük antropogen təzyiq haqqında ciddi məlumatlar meydana gəldi. Energetikanın böyük hissəsi (80 %-ə qədər) üzvi qazıntı yanacaqlarının (neft, kömür, qaz, torf), həmçinin bir qədər az həcmdə oduncağın yandırılması zamanı alınan enerjiden istifadə edilməsi ilə bağlıdır. Məlum olduğu kimi bu, atmosferə çoxlu miqdarda karbon qazının atılmasına səbəb olur, bu isə Yer səthindən əks olunan günəş şüalarını saxlamaq qabiliyyətinə malikdir.

Bərpa olunmayan enerji mənbələrindən istifadədə faydalı qazıntılar tükənməklə yanaşı, həm də mənfi nəticələrə gətirib çıxarır: atmosfer istilik çirklənməyə məruz qalır, nəqliyyat və enerji qurğuları vasitəsilə atmosferin oksigeni intensiv sərf olunur, ətraf mühit zərərli tullantılarla çirkləndirilir, nüvə enerjisindən istifadə edildikdə isə texnogen fəlakətin başvermə təhlükəsi yaranır. [1]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Məmmədov Q.Ş., Xəlilov M.Y. «Ekologiya, ətraf mühit və insan» Bakı, «Elm» nəşriyyatı – 2006, 608 s.
2. Cəfərova R.M. «Təbiətdən istifadənin iqtisadiyyatı». Dərs vəsaiti. Bakı – 2014.
3. İbrahimov İ.H. ƏTRAF MÜHİTİN İQTİSADİYYATI. – Bakı -2015

MENECMENTDƏ MÜASİR TRENDLƏR

Zaur Yusif oğlu Rəsulov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
zaur.rasulov@mdu.edu.az

Giriş

Menecment iqtisadiyyatda, texnologiyada və cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərə daim uyğunlaşan dinamik bir sahədir. Uzun onilliklər ərzində istifadə edilən ənənəvi menecment əvvəl-

kindən daha mürəkkəb olan müasir menecmentlə əvəz olunmaqdadır. Ənənəvi menecment ilə müqayisədə müasir menecment sisteminə daha yeni tendensiyalar daxildir ki, onlar özləri də daim yenilənir və genişlənir. Bununla əlaqədar olaraq hazırda menecmentin həm təcrübəsi, həm də nəzəriyyəsi inkişaf etməkdə davam edir. Menecment təcrübəsində dəyişikliklər nəzəriyyənin inkişafına, eləcə də nəzəriyyənin inkişafı öz növbəsində menecment təcrübəsinə təsir göstərir.

Dəyişən işçi qüvvəsi, qlobal rəqabət, informasiya texnologiyasındakı irəliləyişlər, yeni biliklər, davamlı təşkilati fəaliyyət üçün tələblər və bir sıra digər dəyişikliklər təşkilatları necə fəaliyyət göstərdiklərini daim yoxlamağa və yenidən qiymətləndirməyə məcbur edir. Onlar getdikcə artan tələbkar, gözlənilməz və qlobal rəqabət mühitinə cavab vermək üçün yeni texnologiyalardan istifadə edir, strukturlarını dəyişir, işləri yenidən dizayn edir, işçi qüvvələrinin yerini dəyişdirir və iş proseslərini təkmilləşdirirlər [1].

Ümumi şəkildə müasir menecmentin inkişafı aşağıdakı meyllərlə xarakterizə olunur:

- təşkilatın mədəniyyəti sürətlə inkişaf edir;
- strateji menecment və strateji planlaşdırma getdikcə daha geniş tətbiq olunur;
- kommersiya təşkilatlarında işlənmiş müasir idarəetmə üsulları və texnologiyaları qeyri-kommersiya sahələrinə, o cümlədən dövlət sektoruna da şamil edilir;
- menecmentin yeni xüsusi növləri formalaşır, inkişaf etdirilir və s.

Bu inkişaf meylləri qarşıdakı illərdə də populyar olacaq, əsas menecment tendensiyaları öz aktuallığını qoruyacaqdır. Onların təşkilatların menecment sisteminə, biznes strategiyalarına təsiri şübhəsizdir.

Müasir menecmentdə bəzi tendensiyaları nəzərdən keçirək.

Rəqəmsallaşma

Rəqəmsallaşma iqtisadiyyatın böyüməsinə və cəmiyyətlərin gələcək tərəqqisinə töhfə verməklə bütün dünya ölkələrinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Son tədqiqatlar göstərir ki, informasiya və innovasiyaya əsaslanan dövr ənənəvi fəaliyyətlərin və rəqəmsal texnologiyaların inteqrasiyasına təkan verir. Üstəlik, təmiz texnologiya, yeni nəsil informasiya texnologiyaları, biotexnologiya və yüksək səviyyəli avadanlıq istehsalı kimi inkişaf etməkdə olan sənayelərdə innovasiyaların yüksəlişi sürətlənir. Ümumdünya İqtisadi Forumu tərəfindən verilən hesablamalar "gələcək onillikdə yeni dəyər yaradılmasının rəqəmsal olaraq aktivləşdirilmiş platforma biznes modellərinə əsaslanacağını" proqnozlaşdırır. Buna görə də, təşkilatlar qəbul edilmiş ənənəvi yanaşmaları dəyişdirməli və rəqəmsallaşma kontekstində dəyər qazanmalıdırlar [2].

Hibrid işləyən modellər

Menecmentdə ən əhəmiyyətli tendensiyalardan biri hibrid işləyən modellərə keçid olacaqdır. Yaxın keçmişdə COVID-19 pandemiyası məsafədən işin effektiv və məhsuldar ola biləcəyini əyani şəkildə nümayiş etdirdi. Önümüzdəki illərdə şirkətlər işçilərə daha çox çeviklik təqdim edərək ofis və məsafədən işi birləşdirməyə çalışacaqdır. Bu, istedadları cəlb etməyə və saxlamağa kömək edəcək, həmçinin əməliyyat xərclərini azaldacaqdır. Hibrid iş modelləri menecerlərdən komandaları idarə etmək üçün yeni yanaşmalar tələb edəcəkdir. Effektiv kommunikasiya kanallarının yaradılması, lazımı resurslara çıxışın təmin edilməsi və işçilərin yüksək səviyyədə iştirakının təmin edilməsi vacib olacaqdır. Bulud platformaları və video konfrans alətləri kimi əməkdaşlıq texnologiyaları iş prosesinin ayrılmaz hissəsinə çevriləcəkdir.

Süni intellekt və avtomatlaşdırma

Süni intellekt və avtomatlaşdırma biznes prosesləri və idarəetmə təcrübələrini dəyişdirməyə davam edəcəkdir. Növbəti illərdə bu texnologiyalar şirkətlərin əməliyyatlarının optimallaşdırılmasında getdikcə daha mühüm rol oynayacaqdır. Süni intellekt rutin tapşırıqları avtomatlaşdırmağa, böyük həcmdə məlumatları təhlil etməyə və analitika əsasında əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə imkan verəcəkdir. Menecerlər planlaşdırma və proqnozlaşdırmanı təkmilləşdirmək, riskləri idarə etmək və komandanın səmərəliliyini artırmaq üçün süni intellektdən istifadəni genişləndirəcəkdir. Süni intellektlə işləyən analitik platformalar tendensiyaları və imkanları müəyyən etməyə kömək edəcək, şirkətlərə bazar dəyişikliklərinə daha tez uyğunlaşmağa imkan verəcəkdir. Bununla belə, süni intellekt və avtomatlaşdırmanın tətbiqi etik və təhlükəsizlik məsələlərinə diqqət yetirməyi

tələb edəcəkdir. Menecerlər süni intellektdən istifadədə şəffaflığı təmin etməli, işçi və müştəri məlumatlarını qorumalı və işçilərə avtomatlaşdırılmış mühitdə işləmək üçün yeni bacarıqlar öyrətməli olacaqdır.

Davamlılıq və sosial məsuliyyət

Önümüzdəki illərdə davamlılıq və sosial məsuliyyət korporativ strategiyanın ayrılmaz aspektlərinə çevriləcəkdir. Şirkətlər ətraf mühitə mənfi təsirləri minimuma endirməyə, sosial təşəbbüsləri dəstəkləməyə və cəmiyyətin davamlı inkişafına töhfə verməyə çalışacaqdır. Bu, biznesin ekoloji və sosial məsuliyyətinə getdikcə daha çox diqqət yetirən müştərilərin, investorların və işçilərin cəlb edilməsində mühüm amil olacaqdır.

Menecerlər bərpa olunan enerjiden istifadə, tullantıların azaldılması və təchizat zəncirinin optimallaşdırılması da daxil olmaqla davamlılıq strategiyalarını işləyib hazırlayacaq və həyata keçirəcəkdir. Sosial məsuliyyətə yerli icmalara dəstək, iş şəraitinin yaxşılaşdırılması, müxtəlifliyi və inklüzivliyi təşviq etmək daxil ediləcəkdir. Davamlılıq prinsiplərini öz fəaliyyətlərinə inteqrasiya edə bilən şirkətlər rəqabət üstünlüyü əldə edəcəkdir. Bu, biznes modellərinin və proseslərin nəzərdən keçirilməsini, həmçinin maraqlı tərəflərlə fəal əlaqəni tələb edir. Bu təşəbbüslərin uğurla həyata keçirilməsi ali rəhbərliyin dəstəyindən və rəhbərliyindən asılı olacaqdır.

İstedadların idarə edilməsi və bacarıqların inkişafı

Sürətlə dəyişən əmək bazarında istedadların idarə edilməsi və bacarıqların inkişafı idarəetmənin əsas aspektlərinə çevriləcəkdir. Şirkətlər diqqəti yeni şəraitə və texnologiyalara uyğunlaşa bilən yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin cəlb edilməsinə, saxlanmasına və inkişafına yönəldəcəkdir. Bunun üçün effektiv təlim və inkişaf proqramlarının yaradılması, karyera inkişafı və işçilərin motivasiyası tələb olunacaqdır.

Menecerlər iş yerində təlim proqramları, onlayn kurslar və peşəkar inkişaf imkanları təklif edərək, öz komandalarının peşəkar inkişafına fəal şəkildə sərmayə qoyacaqdır. İnsan beyninin sol yarımkürəsinin fəaliyyətinin təsiri olaraq dünyanı tanımağın analitik, məntiqi yolunu əsas götürən XX əsrin elmi prioritetlərindən fərqli olaraq, dünyanın və onun obyektlərinin öyrənilməsi insan beyninin sağ yarımkürəsinin fəaliyyəti təmin ediləcəkdir. Məhz buna görə də emosional zəka kimi geniş yayılmış anlayış nəinki menecerin və liderin ayrılmaz keyfiyyətlərindən biri kimi çıxış edəcək, həm də onun uğur və tərəqqisinin əvəzsiz şərti kimi çıxış edəcəkdir.

Eyni səbəbdən, gələcək menecerin qiymətləndirilməsində ən vacib olan yalnız intellektual zəkası deyil, eyni zamanda onun empatiya qurmaq, anlamaq və həmkarları, müştəriləri və ümumən insanlarla adekvat ünsiyyət və əməkdaşlıq etmək qabiliyyətini əks etdirən emosional zəkası olacaqdır. Müasir biznesdə getdikcə daha çox tələb olunan tənqidi təfəkkür, yaradıcılıq kimi bacarıqların inkişaf etdirilməsi də zəruriyyətə çevriləcəkdir.

Bundan əlavə, şirkətlər çeviklik, psixoloji sağlamlıq dəstəyi və şəxsi inkişaf imkanları təmin edən cəlbedici iş mühiti yaratmağa çalışacaqdır. Bu, rəqabətli əmək bazarında istedadları cəlb etməyə və saxlamağa kömək edəcək və təşkilatın uzunmüddətli uğurunu təmin edəcəkdir.

Korporativ mədəniyyət

Hibrid modellər korporativ mədəniyyət və siyasətlərin yenidən nəzərdən keçirilməsini tələb edəcəkdir. Şirkətlər işçilərin psixoloji sağlamlığına, onların motivasiyasına, iş-həyat balansına şərait yaradılmasına daha çox diqqət yetirməli olacaqdır. Bu, hibrid iş modelinə uğurlu keçid üçün əsas amil olacaqdır. Korporativ mədəniyyətin diqqət mərkəzində olmasını bir sıra amillər zəruri edəcəkdir. Qloballaşma prosesləri cəmiyyətin demək olar ki, bütün sferalarında: iqtisadiyyatda, biznesdə, siyasətdə, mədəniyyətin özündə səmərəli ünsiyyət yaratmaq məqsədi ilə mədəniyyətlərin bütün müxtəlifliyinin bir-birinə nüfuz etməsi və başa düşülməsini ön plana çıxarır. Humanitar elmlərin öyrənilməsi XXI əsrdə elmin prioritetləri sırasındadır ki, onun mühüm tərkib hissəsi bütövlükdə mədəniyyətdir. Söylənənlər heç bir şəkildə digər bilik sahələrinin, xüsusən də texniki sahələrinin rolunun istisna edilməsini nəzərdə tutmur, əksinə, texniki sferada əldə edilən ən yüksək nailiyyətlər onu yaradan insanı öyrənmək və tanımağı zəruri edir.

Beləliklə, yeni menecment trendləri müasir biznesin formalaşmasında əsas rol oynayacaqdır. Bu tendensiyaları başa düşmək və tətbiq etmək rəqabətə davamlı qalmaq istəyən peşəkarlar üçün mühüm aspektə çevriləcəkdir. Uğurlu liderlər həmişə bu aspekti nəzərə almağa, öyrənməyə və uyğunlaşmağa hazır olmalıdırlar. Tədqiqat, yeni bacarıqlara yiyələnmək və daim özünü təkmilləşdirməyə çalışmaq çətinlikləri dəf etməyə və müasir biznesdə uğur qazanmağa kömək edəcəkdir. Trendləri izləyən, bacarıqları inkişaf etdirən və innovativ yanaşmaları tətbiq edən menecerlər dəyişən mühitə uğurla uyğunlaşa və təşkilatlarını rifah və davamlılığın yeni zirvələrinə apara biləcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Edward E. Lawler III. Global Trends in Human Resource Management: A Twenty-Year Analysis / John W. Boudreau. – Stanford University Press, – 2015, – 216 p.
2. Management Challenges for Business in Digital Economy: New Pathways and Research Trends / Edited by K.Renata, J.U.Laima, V.V. Neringa – Basel, – 2023 , – 178 p.

HEYDƏR ƏLİYEVİN ELMİ DÜNYAÖRÜŞÜNDƏ RİYAZİYYATIN YERİ

Natəvan Həmdiyyə qızı Kələsova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

natavan.kalashova@mdu.edu.az

Elm və texnologiyanın inkişafı, cəmiyyətin tərəqqisi və dövlət idarəetmə sistemlərinin müasirləşdirilməsi sahəsində riyazi qanunların tətbiqi müstəsna əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev, dövlət idarəetməsində dəqiqliyin, planlaşdırmanın və sistemli yanaşmanın vacibliyini hər zaman vurğulamış, bunun üçün də riyazi yanaşma və riyazi qanunların tətbiqini önə çəkmişdir. Onun baxışlarına görə, riyazi düşüncə tərzı yalnız elm və texnika üçün deyil, eyni zamanda iqtisadiyyat, siyasət və cəmiyyətin inkişafı üçün də əsas şərtədir.

Heydər Əliyev dövlət idarəçiliyində sistemli düşüncəni və elmi əsaslandırmanı hər zaman ön planda tutmuşdur. Onun rəhbərliyi dövründə qəbul edilən qərarlar və həyata keçirilən proqramlar riyazi analizə, statistik modellərə və planlaşdırma üsullarına əsaslanırdı. Dövlət büdcəsinin formalaşdırılması, iqtisadi artımın proqnozlaşdırılması, regionların inkişaf proqramlarının tərtibi kimi sahələrdə riyazi modelləşdirmə və optimal idarəetmə üsullarına yer verilirdi. Bu da göstərir ki, Heydər Əliyev riyazi qanunları yalnız akademik sahədə deyil, praktiki dövlət siyasətində də tətbiq edirdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi və strateji baxışlarında elmi yanaşma, rəşional qərarvermə və analitik təfəkkür mühüm yer tuturdu. Onun dünya görüşündə riyaziyyat, sadəcə, bir elm sahəsi deyil, həm də idarəetmə və cəmiyyətin inkişafı üçün zəruri olan düşüncə tərzı kimi qiymətləndirilirdi. Heydər Əliyevin riyaziyyata yanaşması həm praktiki sahələrdə, həm də ideoloji və mənəvi kontekstdə öz əksini tapmışdır.

Heydər Əliyev riyaziyyatın və onun əsaslandığı qanunların milli təhlükəsizlik, texnologiya, təhsil və elm strategiyalarında yerini yüksək qiymətləndirirdi. Onun təşəbbüsü ilə hazırlanmış milli inkişaf konsepsiyaları, iqtisadi islahatlar və sosial proqramlar müasir riyazi üsullara söykənərək hazırlanırdı. Məsələn, Sovet dövründə və sonrakı illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında tətbiq edilən optimal planlaşdırma metodları – xətti proqramlaşdırma, ehtimal nəzəriyyəsi, statistika və iqtisadi analiz metodları – riyazi qanunlara əsaslanaraq hazırlanmışdı. Bu yanaşma iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə olunmasına və səmərəli nəticələrin əldə edilməsinə səbəb olmuşdur.

Heydər Əliyev riyaziyyatın təhsil sistemindəki rolunu xüsusilə vurğulamış və bu sahəyə dəstəyini daim göstərmişdir. Onun göstərişi və birbaşa dəstəyi ilə məktəblərdə riyaziyyat fənninin dərinədən tədrisi təşviq edilmiş, bu istiqamətdə istedadlı şagirdlərin yetişdirilməsi üçün xüsusi məktəblər və siniflər yaradılmışdır. O, dəfələrlə riyazi təfəkkürün gənc nəslin formalaşmasında əsas amil olduğunu vurğulamış və demişdir:

“Cəmiyyətin inkişafı yalnız təbii sərvətlərlə deyil, intellektual potensialla mümkündür. Riyazi təfəkkürə malik gənclər bu inkişafın aparıcı qüvvəsi olmalıdır.”

Təhsil sistemində tətbiq olunan yeni texnologiyalar və tədris metodları da riyazi əsaslarla qurulmuş, şagirdlərin analitik və kritik düşüncə qabiliyyətlərinin artırılmasına xidmət etmişdir. Azərbaycanın elmi-tədqiqat sahəsində, xüsusilə də AMEA-nın Riyaziyyat və Mexanika İnstitutunun fəaliyyətində Heydər Əliyevin rolu xüsusi qeyd olunmalıdır. Onun dövründə bu institutda riyazi modellər, differensial tənliklər, optimallaşdırma nəzəriyyəsi və s. sahələr üzrə fundamental tədqiqatlar aparılırdı. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən Riyaziyyat və Mexanika İnstitutuna maddi və mənəvi dəstək gücləndirildi. 2001-ci ildə bu institutun 50 illik yubileyi münasibətilə keçirilən tədbirdə Heydər Əliyev elmin inkişafı üçün belə bir fikir səsləndirmişdi:

“Riyaziyyat fundamental elmdir. Bu sahədə əldə olunan nəticələr yalnız nəzəri deyil, praktiki olaraq iqtisadiyyatımızda, sənayedə, hətta milli təhlükəsizliyimizdə istifadə olunmalıdır.”

Bu çıxışdan sonra institutun beynəlxalq elmi jurnallarla əməkdaşlığı artırıldı, xaricdə təhsil alan azərbaycanlı riyaziyyatçılara dəstək verildi.

Heydər Əliyevin riyaziyyata verdiyi dəyər onun təhsil siyasətində də öz əksini tapmışdır. 1998-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı” qəbul edilərkən o, bu sənədin təqdimatında çıxış edərək bildirmişdir: “Riyaziyyat fənni məktəblərimizdə təfəkkürün əsaslarını formalaşdırır. Əgər biz gələcəyin mütəxəssisini hazırlayırsaq, onun təməlində riyazi düşüncə olmalıdır.” (*Heydər Əliyev, Təhsil Nazirliyində müşavirə, 1998*)

Bu yanaşma nəticəsində riyaziyyat fənni məktəblərdə prioritet sahələrdən birinə çevrildi, yeni dərsliklər və proqramlar hazırlandı, müəllimlərin ixtisasartırma tədbirləri genişləndirildi. Riyazi qanunlar texniki elmlərin də inkişafında aparıcı rol oynayırdı. Məsələn:

- Mexaniki proseslərin riyazi modelləşdirilməsi;
- Aerodinamik analizlərdə diferensial tənliklərdən istifadə;
- Kompüter texnologiyalarının inkişafında alqoritmlərin və riyazi logikanın rolu.

Bütün bu istiqamətlər Heydər Əliyevin təşviq etdiyi elmi siyasətin nəticəsi idi. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar və makroiqtisadi sabitlik proqramları riyazi analiz və statistik hesablara əsaslanırdı. Bu dövrdə:

- İqtisadi artımın proqnozlaşdırılması üçün statistik və riyazi modellər hazırlanmış;
- Resursların bölüşdürülməsi üçün optimallaşdırma metodlarından istifadə olunmuş;
- İnflyasiya, işsizlik və digər makroiqtisadi göstəricilər riyazi analizlə təhlil olunmuşdur.

Bu yanaşmalar Azərbaycanda elmi əsaslı iqtisadi idarəetmənin formalaşmasında mühüm mərhələ olmuşdur.

Heydər Əliyevin çıxışlarında və nitqlərində də tez-tez elmin, xüsusən də riyazi düşüncə və qanunların əhəmiyyəti vurğulanırdı. O bildirirdi: “Hər bir qərar riyazi dəqiqliklə hesablanmalı, nəticələr əvvəlcədən proqnozlaşdırılmalıdır. Əgər elmə söykənməyən siyasət aparılsa, bu, gələcəkdə ciddi fəsadlara səbəb ola bilər.”

Bu fikirlər onun idarəetməsində riyazi düşüncənin vacibliyini açıq şəkildə ortaya qoyur. Heydər Əliyev riyaziyyatı Azərbaycan cəmiyyətinin intellektual və idarəetmə strukturunun təməli kimi görürdü. Onun bu elmə verdiyi dəstək nəticəsində riyaziyyat sahəsində ciddi nailiyyətlər əldə olunmuş, bu sahənin nüfuzu artmışdır. Onun riyaziyyata yanaşması həm elmi-fəlsəfi, həm də siyasi baxımdan bir model kimi dəyərləndirilə bilər. Riyaziyyat onun siyasətində yalnız bir elm deyil, həm də rəşadət dövlət quruculuğunun əsası kimi çıxış edirdi.

Heydər Əliyevin elmi yanaşması bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Məlumat texnologiyaları, süni intellekt, riyazi modellərlə idarəetmə, rəqəmsal transformasiya və statistik təhlil bu gün də ölkənin əsas inkişaf istiqamətlərindəndir.

STEAM təhsili, elektron hökumət layihələri, süni intellekt və maşın öyrənməsi sahəsində atılan addımlar Heydər Əliyev ideyalarının müasir dövrə tətbiqi kimi qiymətləndirilə bilər.

Heydər Əliyev riyazi qanunların təkcə elmi-texniki deyil, eyni zamanda ictimai və iqtisadi həyatın bütün sahələrində tətbiqinə xüsusi önəm verən nadir liderlərdən biri olmuşdur. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən təhsil, elm və idarəetmə islahatlarında riyazi yanaşma əsas prinsip

kimi çıxış etmişdir. Bu yanaşma bu gün də ölkənin davamlı inkişafının təməlidir. Heydər Əliyevin bu sahədə qoyduğu möhkəm elmi-strateji bünövrə gələcək nəsillər üçün örnək olaraq qalmaqdadır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev H. “Əsərlər” Topplusu. Bakı: Azərənşr, 2005.
2. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası – Riyaziyyat və Mexanika İnstitutu Rəsmi materialları.
3. Elm və Təhsil Nazirliyi – Təhsil Strategiyası və Riyaziyyat üzrə Dövlət Proqramları.
4. “Heydər Əliyev və Elm” adlı toplusu, Bakı, 2013.
5. İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin hesabatları və riyazi modellər üzrə statistika topluları.
6. Qurbanov M., “Riyazi Modelləşdirmənin Əsasları”, Bakı, 2012.
7. Heydər Əliyev Fondunun rəsmi sənədləri və layihə arxiv.

KİBERHÜCUMLARDAN MÜDAFİƏNİN İNNOVATİV ÜSULLARI: KRİPTOQRAFİK ALQORİTMLƏRİN İNKİŞAFINDA KOMPÜTER RİYAZİYYATININ ROLU

Rəsmiyyə İsrayıl qızı Əmiraslanova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

rasmiiyya.amiraslanova@mdu.edu.az

Mövzunun aktuallığı

Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyalar həyatımızın ayrılmaz hissəsinə çevrildikcə, məlumatların təhlükəsizliyi ən vacib problemlərdən birinə çevrilmişdir. Şəxsi məlumatlar, maliyyə əməliyyatları, sənaye və dövlət sirləri kimi həssas məlumatların qorunması kriptografik mühafizə sistemlərinin effektivliyindən asılıdır. Ancaq bu sahə daim artan təhlükələrlə üzləşir. Kvant hesablamalarının inkişafı ənənəvi şifrələmə metodlarını zəiflədir, kiberhücumların mürəkkəbliyi və intensivliyi isə hər gün artır. Bu səbəbdən daha güclü və davamlı şifrələmə sistemlərinin yaradılması üçün yeni riyazi yanaşmalara ehtiyac var. Kompüter riyaziyyatı, kriptografik alqoritmlərin inkişafında mühüm rol oynayır. Riyazi analiz, təsadüfi ədədlərin generasiyası, qraf nəzəriyyəsi və matris alqoritmləri kimi sahələr daha güclü şifrələmə metodlarının yaradılmasına imkan verir. Bundan əlavə, süni intellekt texnologiyaları ilə inteqrasiya olunmuş riyazi modellər müasir təhlükəsizlik sistemlərini daha dinamik və proqnozlaşdırıcı edir [6]. Belə yanaşmalar məlumatların təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı, kvant kompüterlərinin yaratdığı təhlükələrə qarşı davamlı həllər təqdim edir. Tədqiqat olunan elmi iş, informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasında yeni elmi yanaşmaların tətbiqinə ehtiyac duyan müxtəlif sahələr üçün strateji əhəmiyyət daşıyır.

Dövlət qurumları və milli təhlükəsizlik institutları üçün məlumatların qorunması milli maraqların müdafiəsində əsas elementlərdən biridir. Bu sahədə, kriptografik sistemlərin inkişafı üçün kompüter riyaziyyatı alqoritmlərinin tətbiqi həm nəzəri, həm də praktiki səviyyədə kritik rol oynayır. Maliyyə sektorunda məlumat mübadiləsinin yüksək həcmli və dinamik xarakteri, şifrələmə sistemlərinin davamlılığını və səmərəliliyini artırmaq üçün kompleks riyazi modellərin tətbiqini zəruri edir [3]. Xüsusilə, simmetrik və asimmetrik şifrələmə metodlarında riyazi optimallaşdırma və təsadüfi ədədlər generasiyası, məlumat təhlükəsizliyi üzrə ciddi elmi çağırışlara cavab verməyə imkan yaradır.

Akademik sahədə tədqiqatçılar tərəfindən qraf nəzəriyyəsi, matris alqoritmləri, xaos sistemlər və kvant müqavimətli kriptografiya kimi riyazi yanaşmaların öyrənilməsi, müasir şifrələmə texnologiyalarının elmi əsaslarını genişləndirir. Həmçinin, süni intellektlə inteqrasiya olunmuş riyazi metodların inkişaf etdirilməsi, mühafizə sistemlərinin dinamikliyini artıraraq, potensial kiberhücumları proqnozlaşdırmaq və neytrallaşdırmaq üçün imkanlar təqdim edir. Bu yanaşmalar, məlumat təhlükəsizliyində elmi metodların dərinləşdirilməsi və müasir texnologiyaların tətbiqi ilə təhlükəsizlik standartlarının daha da yüksəldilməsinə xidmət edir. Məlumatların mübadiləsinin

sürətlə artdığı bir dövrdə, riyazi əsaslı yeni metodların işlənilib hazırlanması, informasiya təhlükəsizliyi sahəsində dayanıqlı və effektiv həllərin tapılması üçün aktuallığını qoruyur.

Problemin qoyuluşu və həlli

Müasir kriptografik sistemlərin inkişafı, informasiya təhlükəsizliyinin qorunması sahəsində bir sıra fundamental məhdudiyyətlərlə üzləşir. Ənənəvi şifrələmə metodları, xüsusilə kvant kompüterlərinin inkişafı ilə ciddi təhdid altına düşür. Bu, mövcud sistemlərin effektivliyini zəiflədir və onların kvant alqoritmləri ilə asanlıqla pozulmasına səbəb olur. Ənənəvi şifrələmə metodlarının dayanıqlığının artırılması üçün riyazi modellərin və yanaşmaların təkmilləşdirilməsi tələb olunur. Eyni zamanda, kriptografiyada istifadə olunan təsadüfi ədədlərin keyfiyyəti də bir zəiflik nöqtəsidir, çünki qeyri-kafi təsadüfi ədədlər şifrələmə açarlarının proqnozlaşdırılmasına gətirib çıxara bilər. Bu, informasiya təhlükəsizliyi sahəsində ciddi təhdidlərə yol açır.

Kiberhücumların mürəkkəbliyi də getdikcə artır, bu da mühafizə sistemlərinin daha inkişaf etmiş və çevik olmasını tələb edir. Süni intellekt və maşın öyrənmə kimi texnologiyaların istifadə edilməsi ilə həyata keçirilən hücumlar, ənənəvi şifrələmə metodlarının effektivliyini azaltdığı üçün yeni və daha dinamik yanaşmaların işlənməsi vacibdir [2]. Bununla yanaşı, mövcud kriptografik alqoritmlərin optimallaşdırılmasında da ciddi çətinliklər mövcuddur, çünki yüksək həcmli məlumatların emalı zamanı resursların istifadəsi səmərəsiz ola bilər.

Bu səbəbdən, daha davamlı, optimallaşdırılmış və çevik kriptografik sistemlərin yaradılması üçün kompüter riyaziyyatına əsaslanan yeni yanaşmaların inkişafı zəruridir. Kvant müqavimətli alqoritmlər, xaos sistemlərdən istifadə edərək, təsadüfi ədədlərin generasiyasının təkmilləşdirilməsi və süni intellektlə inteqrasiya olunmuş təhlükəsizlik mexanizmlərinin hazırlanması mövcud boşluqları aradan qaldırmağa və daha güclü informasiya təhlükəsizliyi təmin etməyə imkan verə bilər.

Müasir kriptografik sistemlər və onların təhlükəsizliyi ilə bağlı bir çox tədqiqat işləri mövcuddur. [1]-də Kvant kompüterlərinin inkişafının kriptografik sistemlərə təsirini araşdırır və kvant alqoritmlərinə qarşı müqavimət göstərə bilən yeni kriptografik metodların yaradılmasının vacibliyini vurğulayır. Yazarlar kvant kompüterlərinin RSA, ECC kimi ənənəvi şifrələmə metodlarını necə pozduğunu və post-kvant şifrələməsi üçün olan alqoritmləri təklif edir. Məhz bu sahənin tədqiqatı, kriptografiyada kvant müqavimətinin təmin edilməsi üçün kompüter riyaziyyatının nə qədər vacib olduğunu göstərir. Post-kvant alqoritmlərindən bəziləri, məsələn, lattice-based alqoritmlər, kommutativ şifrələmə və homomorfik şifrələmə metodlarının istifadəsi, mövcud sistemlərin gələcəkdə qarşılaşacağı təhlükələrə qarşı effektiv həllər təklif edir.

Məqalədə həmçinin süni intellektin kiberhücumlara qarşı mübarizədə istifadə edilməsinin effektivliyini göstərən müxtəlif nümunələr və alqoritmlər təqdim olunur. Süni intellekt və maşın öyrənmə texnologiyalarının inteqrasiyası, ənənəvi kriptografik sistemlərin zəifliklərini aşaraq daha çevik və dinamik təhlükəsizlik sistemlərinin yaradılmasına kömək edir. Bu yanaşma, mövcud kriptografik mexanizmləri optimallaşdırmağa və yeni təhlükəsizlik modelini inkişaf etdirməyə imkan verir.

Yuxarıda müzakirə olunan məqalələr göstərir ki, müasir kriptografiya sahəsindəki əsas problemlər kvant təhlükələri, təsadüfi ədədlərin keyfiyyəti, süni intellektlə inteqrasiya və məlumatların yüksək həcmi ilə bağlı optimallaşdırma məsələləridir. Bu sahədəki inkişaf kompüter riyaziyyatının və yeni riyazi modellərin tətbiqinin vacibliyini önə çıxarır. Mövcud yanaşmaların tənqidi təhlili və yeni texnologiyaların tətbiqi, mövcud kriptografik boşluqları doldurmaq və informasiya təhlükəsizliyini daha da gücləndirmək üçün müvafiq həllər təqdim edir. Bu, həm nəzəri, həm də praktiki səviyyədə informasiya təhlükəsizliyini artırmaq üçün vacib bir sahədir [5].

Kriptografik sistemlərin inkişafı və informasiya təhlükəsizliyinin təkmilləşdirilməsi üçün təklif olunan həll üsullarını cədvəl 1-də göstərilmişdir.

Cədvəl 1

Həll üsulu	Tətbiq sahəsi	Keyfiyyət Göstəriciləri
Süni intellekt və maşın	AI və ML inteqrasiyası ilə	- Hücumların müəyyən edilmə

Həll üsulu	Tətbiq sahəsi	Keyfiyyət Göstəriciləri
öyrənmə ilə Təhlükəsizlik Mexanizmləri	hücumların proqnozlaşdırılması və avtomatik müdafiə	dəqiqliyi - Təhlükəsizlik müdaxilələrinin vaxtında müəyyən edilməsi
Optimallaşdırılmış kriptografik alqoritmlərin tətbiqi	Kriptografik alqoritmlərin yüksək həcmli məlumatlar üçün optimallaşdırılması	- Performansın artırılması - Resursların səmərəli istifadəsi - Yüksək məlumat emalı sürəti
Şəxsi məlumatlarının qorunması	Çoxfaktorlu autentifikasiya və biometrik identifikasiya ilə məlumat təhlükəsizliyi.	- İstifadəçi məlumatlarının qorunması səviyyəsi - İnteqrasiya olunmuş təhlükəsizlik mexanizmləri

Beləliklə, Müasir kriptografik sistemlərin inkişafı və informasiya təhlükəsizliyinin təkmilləşdirilməsi sahəsindəki mövcud problemlərin həlli üçün bir sıra innovativ yanaşmalar təklif edilmişdir. Kvant kompüterlərinin inkişafı ilə ənənəvi şifrələmə metodlarının zəifləməsi, təsadüfi ədədlərin keyfiyyəti, süni intellekt və maşın öyrənmə texnologiyalarının təhlükəsizlik sistemlərinə inteqrasiyası və yüksək həcmli məlumatların emalı kimi sahələrdəki zəifliklərin aradan qaldırılması vacibdir [4].

Kvant hücumlarına qarşı davamlı yeni şifrələmə alqoritmlərinin tədqiqi, məlumatların təhlükəsizliyini artırmaq üçün əhəmiyyətli addım olacaqdır. Kvant mühafizəli kriptografiyanın inkişafı, məlumatların şifrələnməsi və qorunması sahəsində yeni mühafizə metodlarının yaradılmasına imkan verəcəkdir. Təsadüfi ədədlərin keyfiyyətinin artırılması, xaotik sistemlərdən istifadə etməklə daha etibarlı təsadüfi ədədlərin yaradılması şifrələmə və məlumat qoruma sistemlərinin səmərəliliyini yüksəldəcəkdir.

Süni intellekt və maşın öyrənmə texnologiyalarının təhlükəsizlik sahəsinə inteqrasiyası, kiberhücumların daha sürətli və dəqiq müəyyən edilməsinə imkan verəcəkdir. Bu yanaşmalar, həmçinin kriptografik sistemlərin dinamikliyini və uyğunluğunu artıracaq, hücumları daha tez müəyyən edib qarşısını almağa kömək edəcəkdir.

Bununla yanaşı, yüksək həcmli məlumatların emalı zamanı kriptografik alqoritmlərin optimallaşdırılması da böyük əhəmiyyət daşıyır, çünki bu, məlumatların daha sürətli və effektiv şəkildə şifrələnməsini təmin edəcəkdir.

Çoxfaktorlu autentifikasiya və biometrik sistemlər istifadəçi məlumatlarının qorunmasını təmin edəcək və daha güclü təhlükəsizlik mexanizmlərinin tətbiqinə zəmin yaradacaqdır. Bütün bu yanaşmalar, həmçinin sosial və iqtisadi təsirləri ilə də diqqətə alınmalıdır. Kriptografik texnologiyaların geniş tətbiqi cəmiyyət və iqtisadiyyat üzərində əhəmiyyətli təsir göstərə bilər və bu sahələrdə aparılacaq tədqiqatlar, müvafiq qanunvericilik və tənzimləmə məsələlərini də araşdırmağa imkan verəcəkdir.

Bu məsələlərin həlli üçün davamlı tədqiqatlar aparılması və tətbiq sahələrinin genişləndirilməsi vacibdir. Multidissiplinar yanaşmalar, kriptografiya, kompüter riyaziyyatı, süni intellekt və iqtisadiyyat sahələrini birləşdirərək, daha güclü və çevik təhlükəsizlik sistemlərinin inkişafına imkan verəcəkdir. Bütün bu tədbirlər, müasir kriptografik sistemlərin daha etibarlı və davamlı olmasına kömək edəcək və informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm irəliləyişlərə gətirib çıxaracaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

[1] İmamverdiyev Y.N. “İnformasiya cəmiyyətində milli kriptografiya siyasətinin formalaşdırılması problemləri,” Elektron dövlət quruculuğu problemləri üzrə I respublika konfransının əsərləri, 2014, s. 152-155. [3]

[2] İmamverdiyev Y.N. “Əşyaların İnterneti və yüngülçəkili kriptografiya,” İnformasiya təhlükəsizliyi problemləri üzrə I respublika konfransının əsərləri, 2013, s. 137-140. [4]

[3] Əmiraslanova R.İ. Süni intellektin tətbiqilə informasiya təhlükəsizliyi risklərinin qiymətləndirilməsi metodikası / Bakı, ELMİ İŞ Beynəlxalq elmi jurnal. İmpakt Faktor: 1.790. – ISSN: 2663-4619 – e-ISSN:2708-986X – DOI:10.36719. Cild:16. Sayı:6. s. 50-54.
<https://aem.az/index.php?newsid=2197>

[4] Амирасланова Р.И. Оценка рисков информационной безопасности с использованием компьютерно-математических систем / Журнал: Евразийский Союз Ученых (ЕСУ), № 7 (100)/2022 Том 1, “Логика+», Москва. s. 3-6. DOI: 10.31618/ESU.2413-9335.2021.1.100.1
<https://euroasia-science.ru/indeksirowanie/>

[5] Kamara S., Lauter K., “Cryptographic cloud storage,” Financial Cryptography Workshops, vol. 6054 of Lecture Notes in Computer Science, pp. 136–149. Springer, 2010.

[6] Amiraslanova R.İ. Creating a fuzzy model that realizes the assessment of information security risks with the application of computer mathematical systems / Journal of modern technology and engineering . Jomard Publishing 32F, Baku, Azerbaijan. s. 553-58. Special Issue / IECHCI2022 (Google Scholar E-Library (ПИНЦ), Ulrich's Periodicals Directory, EBSCO, HINARI, Scholar E-Library (ПИНЦ) (ISSN 2519-4836)
<http://jomardpublishing.com/journals.aspx?lang=en&id=1&menu=8&info=>

ГЕЙДАР АЛИЕВ – ВЕЛИКИЙ ПОКРОВИТЕЛЬ КУЛЬТУРЫ

Ирада Угурлу гызы Гулиева

Мингячевирский государственный университет

irada.quliyeva@mdu.edu.az

Гейдар Алиев является выдающимся политическим и государственным деятелем, который внес значительный вклад в развитие Азербайджана. Однако его влияние не ограничивалось лишь экономическими и политическими аспектами управления. Он уделял особое внимание вопросу национальной культуры, осознавая её важность для сохранения национальной идентичности и формирования международного имиджа страны. В данной статье анализируются ключевые направления культурной политики Гейдара Алиева и её влияние на развитие искусства, музыки, театра и кинематографа в Азербайджане.

Гейдар Алиев пришел к власти в Азербайджанской ССР в 1969 году и сразу же начал активную политику по поддержке культурного развития. В этот период были основаны многочисленные театры, кинотеатры, музеи и культурные центры. Он оказывал значительную помощь национальным деятелям искусства, обеспечивая им возможность обучения и профессионального роста в ведущих творческих

Одним из основных направлений стало развитие киноиндустрии. Гейдар Алиев сыграл значительную роль в формировании и поддержке национального кино, осознавая его важность как средства выражения культурной идентичности и исторической самосознания. В этот период активно функционировала киностудия "Азербайджанфильм", на которой были созданы такие культовые фильмы, как "Бабек", "Насими", "Деде Горгуд" и "Семеро сыновей моих". Эти фильмы не только способствовали сохранению национального наследия, но и укрепили позиции Азербайджана на культурной карте Советского Союза. Благодаря поддержке Алиева азербайджанские кинематографисты получили возможность участвовать в международных кинофестивалях, где их работы удостоивались признания и наград, что способствовало расширению культурного влияния страны за её пределами. Они не только способствовали сохранению национального наследия, но и укрепили позицию Азербайджана на культурной карте Советского Союза. [1]

Музыкальная культура всегда занимала центральное место в культурной политике Гейдара Алиева. Он придавал особое значение развитию мугама — традиционного музы-

кального жанра Азербайджана. Благодаря его усилиям мугам был признан ЮНЕСКО нематериальным культурным наследием человечества.

Кроме того, Алиев активно поддерживал работу композиторов и поэтов. Произведения Узеира Гаджибейли, Кара Караева, Фикрета Амирова и Арифа Меликова получили международное признание, а их музыка стала символом Азербайджана на мировой арене. Литературное наследие страны также развивалось благодаря государственной поддержке издательской деятельности и переводу произведений азербайджанских авторов на иностранные языки.

Гейдар Алиев акцентировал внимание на прогрессе современных музыкальных направлений. Его поддержка способствовала созданию государственных музыкальных академий, оркестров и консерваторий, что обеспечивало высокий уровень подготовки молодых исполнителей. В области литературы Гейдар Алиев активно содействовал не только классическим писателям, но и молодым авторам, способствуя их творческому развитию. В период его правления проводились литературные конкурсы и организовывались международные книжные выставки, что способствовало презентации азербайджанской литературы за пределами страны.

Поддержка перевода классических произведений Азербайджана на иностранные языки позволила донести культурное наследие страны до широкой аудитории. Музыкальная культура занимала важное место в культурной политике Гейдара Алиева, которому было особенно важно развивать мугам – традиционный азербайджанский музыкальный жанр. Именно его усилия привели к тому, что мугам был признан ЮНЕСКО нематериальным культурным наследием человечества. [3]

Кроме того, он активно поддерживал деятельность композиторов и поэтов. Произведения Узеира Гаджибейли, Кара Караева, Фикрета Амирова и Арифа Меликова получили международное признание, а их музыка стала визитной карточкой Азербайджана на мировой сцене. Литературное наследие страны также развивалось благодаря государственной поддержке издательской деятельности и переводу произведений азербайджанских писателей на иностранные языки.

Одним из важнейших аспектов культурной политики Гейдара Алиева стало сохранение архитектурного и исторического наследия Азербайджана. По его инициативе были проведены реставрационные работы во многих исторических памятниках, включая Девичью башню, Дворец Ширваншахов и другие культурные объекты. Эти меры способствовали популяризации национального наследия и привлечению туристов в страну.

После возвращения Гейдара Алиева к власти в 1993 году культурная политика Азербайджана приобрела новый уровень развития. В 1995 году был принят закон «О культуре», который стал фундаментом для законодательного регулирования сферы культуры. Началось активное сотрудничество с международными организациями, включая ЮНЕСКО и ООН, что позволило интегрировать азербайджанскую культуру в мировое сообщество.

Особое внимание уделялось проведению международных фестивалей, выставок и концертов, где азербайджанские артисты, художники и музыканты могли демонстрировать своё мастерство. Благодаря этим мероприятиям Азербайджан укрепил свой культурный статус на международной арене.

Гейдар Алиев оставил неизгладимый след в истории развития культуры Азербайджана. Его политика способствовала сохранению и популяризации национального искусства, литературы и музыки. Благодаря его усилиям, азербайджанская культура достигла новых высот и стала неотъемлемой частью мирового культурного пространства. Сегодня его наследие продолжает жить в культурных инициативах, фестивалях и образовательных программах, направленных на развитие национальной идентичности и международного сотрудничества. [2]

Таким образом, влияние Гейдара Алиева на культуру Азербайджана является неоспоримым, а его политика по сохранению национального наследия продолжает оказывать значительное воздействие на современное общество.

Список использованной литературы

1. Гейдар Алиев – Общенациональный Лидер // Материалы республиканской научной конференции. – Б.: Азербайджан, 2004. – 774 с. (на азерб. языке).
2. Гейдар Алиев и культура. В 3 т. Т. 1. – Б.: Нурлар, 2008. – 504 с. (на азерб. языке)
3. Абдуллаев А. Гейдар Алиев и музыкальная культура Азербайджана // «Мусиги дунйасы» («Музыкальный мир»). – Б., 2008. – № 1-2/35 – С. 4- (на азерб. языке).

HEYDƏR ƏLİYEVİN GƏNCLƏR SİYASƏTİ

^{1,3}**İlhamə Şubay qızı İsmayılova, ^{2,3}Aygün İslam qızı İsmayılova**

¹aygun.ismayilova@mdu.edu.az

²ilhame.ismayilova@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

Heydər Əliyevin gənclər siyasətinin əsas məqsədləri, Azərbaycan gənclərinin inkişafını dəstəkləmək, onların potensialını reallaşdırmaq və cəmiyyətin müasir çağırışlarına uyğun olaraq yetişmələrini təmin etmək idi. O, gənclərin sosial, təhsil, mədəniyyət və iqtisadi sahələrdə inkişafını əsas hədəf kimi qoymuşdu. Aşağıda Heydər Əliyevin gənclər siyasətinin əsas məqsədləri təqdim olunur:

1. Gənclərin təhsil və intellektual inkişafını dəstəkləmək

Heydər Əliyev, gənclərin yüksək səviyyədə təhsil almasının və intellektual inkişafının ölkənin gələcəyi üçün mühüm olduğunu vurğulayırdı. Onun məqsədi, gənclərin dünya standartlarına uyğun təhsil almasını təmin etmək, onların elmi və mədəni inkişafını dəstəkləmək idi. Bu məqsədlə, xarici ölkələrlə təhsil mübadiləsi və gənclər üçün təhsil proqramlarının genişləndirilməsi təşviq olunurdu.

2. Gənclərin məşğulluğunu təmin etmək və sosial şəraitlərini yaxşılaşdırmaq

Heydər Əliyev gənclərin işlə təmin olunmasını və onların sosial şəraitlərinin yaxşılaşdırılmasını əsas prioritetlərdən biri hesab edirdi. Bu məqsədlə gənclər üçün işsizlik problemlərinin aradan qaldırılması və müxtəlif məşğulluq proqramlarının həyata keçirilməsi vacib idi. Gənclərə iş imkanlarının yaradılması, onların iqtisadi müstəqilliyinin təmin edilməsi önəmlidir.

3. Vətənpərvərlik və milli şüurun artırılması

Heydər Əliyev, gənclərin vətənə və dövlətə qarşı müsbət münasibətini inkişaf etdirərək, onların vətənpərvərlik ruhunda yetişmələrini istəyirdi. Gənclərin milli şüurunun gücləndirilməsi, ölkənin müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması sahəsində onların fəal iştirakını təmin etmək məqsədi ilə tədbirlər görülmüşdür.

4. Gənclərin mədəni və sosial inkişafını təşviq etmək

Heydər Əliyev, gənclərin mədəniyyət sahəsindəki inkişafını da vacib sayırdı. Onun gənclər siyasətində məqsəd, gənclərin idman, incəsənət, elm və digər sosial sahələrdə öz potensiallarını realizə etmələri üçün şərait yaratmaq idi. Bu məqsədlə müxtəlif mədəni tədbirlər, gənclər festival-ları, idman yarışları və digər tədbirlər təşkil edilirdi.

5. Gənclərin siyasi və ictimai həyatına fəal qatılmasını təmin etmək

Heydər Əliyev, gənclərin cəmiyyətin siyasi və ictimai həyatında fəal iştirakını təşviq edirdi. Onun məqsədi, gəncləri dövlət idarəçiliyində, seçki proseslərində və digər mühüm sahələrdə iştirak etməyə yönəltmək idi. Bu, həmçinin gənclərin hüquq və azadlıqlarının qorunması və onların vətən-daş cəmiyyətinə inteqrasiyası üçün vacibdir.

6. Gənclərin sağlamlığını və fiziki inkişafını qorumaq

Heydər Əliyev, gənclərin sağlamlığının qorunması və fiziki inkişafının dəstəklənməsini önəmli hesab edirdi. Bu məqsədlə, gənclər arasında idmanın inkişafı, sağlam həyat tərzinin təşviqi və müxtəlif tibbi müayinələrin təşkil edilməsi proqramları həyata keçirilmişdir.

7. Gənclərin beynəlxalq əlaqələrinin genişləndirilməsi

Heydər Əliyev, gənclərin beynəlxalq səviyyədə təcrübə qazanmasını və müxtəlif ölkələrlə əlaqələrini inkişaf etdirmələrini vacib hesab edirdi. O, gənclərin dünya ilə inteqrasiyasını dəstəklə-yərək, onların beynəlxalq əməkdaşlıq sahələrində fəal iştirak etmələrini təşviq edirdi.

8. Gənclərin hüquqlarının qorunması

Heydər Əliyev, gənclərin hüquqlarının qorunmasını və onların cəmiyyətin digər üzvləri ilə bərabər hüquqlara malik olmalarını əsas məqsəd kimi qoymuşdu. O, gənclərin sosial müdafiə və hüquqlarının təmin edilməsi üçün qanunvericilik bazasını gücləndirmişdir. [1]

Heydər Əliyevin gənclər siyasətinin əsas məqsədləri, gənclərin təhsilindən tutmuş onların məşğulluq, mədəniyyət, sosial və sağlamlıq sahələrində inkişafına qədər geniş bir spektri əhatə edirdi. Bu siyasət, gənclərin cəmiyyətə integrasiyası və ölkənin gələcək inkişafına töhfə vermələri üçün vacib bir təməl yaratmışdır.

Heydər Əliyev, Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunması və inkişafı istiqamətində gənclərin rolunu çox önəmli hesab etmiş və bu məqsədlə gənclər siyasətini genişləndirmişdir. Heydər Əliyevin gənclər siyasətinin əsas sahələri aşağıdakılardır:

1. *Təhsil və biliklərə dair siyasət:* Gənclərin keyfiyyətli təhsil alması üçün böyük səylər göstərilmişdir. Bu sahədə universitetlərin inkişafı, xarici ölkələrdə təhsil imkanlarının artırılması və gənclərin beynəlxalq təcrübə qazanması önəmli istiqamətlərdən biri olub.

2. *İşlə təminat və sosial müdafiə:* Gənclərin işlə təmin olunması, onların iş bazarına integrasiyası və sosial rifahlarının yaxşılaşdırılması məqsədilə müxtəlif proqramlar hazırlanmışdır. Bu sahədə gənclərin məşğulluğunu artırmaq üçün müvafiq siyasətlər həyata keçirilmişdir.

3. *Mədəniyyət və idman:* Gənclərin mədəni inkişafı və idmanla məşğul olmaları da Heydər Əliyevin siyasətinin vacib tərkib hissələrindən biridir. Gənclərin idmanla məşğul olmalarını təşviq etmək və onların mədəniyyət sahəsində fəaliyyətlərini genişləndirmək məqsədilə müxtəlif layihələr həyata keçirilmişdir.

4. *Gənclərin beynəlxalq əlaqələri:* Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə mövqeyini gücləndirmək və gənclərin digər ölkələrin gəncləri ilə təcrübə mübadiləsi aparmalarını təşviq etmək məqsədilə beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr qurulmuşdur.

5. *Vətənpərvərlik və milli dəyərlər:* Heydər Əliyev gənclərin milli dəyərlərə, vətənpərvərliyə və azərbaycançılıq ideologiyasına bağlılıqlarını artırmaq məqsədilə bir çox proqramlar həyata keçirmişdir. Bu sahə, gənclərin milli irsi və tarixi dəyərləri dərk etmələri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

6. *Gənclərin hüquqları və vəzifələri:* Gənclərin hüquqlarını qorumaq və onların cəmiyyətdə fəal iştirakını təmin etmək üçün hüquqi baza möhkəmləndirilmişdir. Heydər Əliyev gənclərin vətəndaş cəmiyyəti fəaliyyətində iştiraklarını təşviq etmişdir.

Bu istiqamətlər Heydər Əliyevin gənclər siyasətində əsas prinsipləri təşkil etmişdir və bu siyasət hələ də ölkənin gənclər siyasətindəki əsas amillərdən biri olaraq qalır. [2]

Heydər Əliyevin gənclərlə apardığı siyasət, Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, çox mühüm bir yer tutmuşdur. Onun gənclərlə bağlı siyasətinin əsas məqsədi gənclərin təhsili, inkişafı və ölkə həyatında aktiv iştirakının təmin edilməsi idi. Bu siyasətin bəzi mühüm nəticələrini aşağıda sıralaya bilərik:

1. *Təhsil sahəsində islahatlar:* Heydər Əliyev, gənclərin təhsilini ön planda tutmuş və təhsilin keyfiyyətini artırmaq üçün müxtəlif islahatlar həyata keçirmişdir. Məsələn, onun dövründə ali təhsil müəssisələrinin sayı artmış, gənclərin xaricdə təhsil almalarına şərait yaradılmışdır. Bunun nəticəsi olaraq, gənclər arasında təhsilli və dünya miqyasında rəqabətə davamlı nəsil yetişmişdir.

2. *Mədəniyyət və idman sahəsində dəstək:* Heydər Əliyev gənclərin sağlam inkişafını dəstəkləmək üçün idman və mədəniyyət sahələrində də geniş tədbirlər həyata keçirmişdir. O, gənclərin idman yarışlarında və mədəni tədbirlərdə iştirakını təşviq etmiş, gənclərə xarici ölkələrlə əlaqələr qurmaq imkanları yaratmışdır.

3. *Gənclərin işlə təmin olunması və sosial dəstək:* Gənclərin işlə təmin olunması və sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün müxtəlif dövlət proqramları hazırlanmışdır. Onlara iş tapmaqda kömək edəcək təlim və kurslar təşkil edilmiş, işsizlik probleminin həlli üçün təşviqatlar aparılmışdır.

4. *Gənclərin siyasi və ictimai fəallığının artırılması:* Heydər Əliyev gəncləri ölkə siyasətinə cəlb etmiş və onları ictimai həyatda fəal iştirak etməyə təşviq etmişdir. Məsələn, gənclər təşkilatları qurulmuş, onların müxtəlif layihələrdə iştirak etməsi təmin edilmişdir.

5. *Gənclərin milli dəyərlərə bağlılığının gücləndirilməsi*: Azərbaycanın milli kimliyini qorumaq və inkişaf etdirmək məqsədilə, Heydər Əliyev gənclər arasında vətənpərvərlik və milli dəyərlərə hörmət aşılması üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirmişdir. Gənclər üçün milli tarix və mədəniyyətin öyrənilməsinə xüsusi diqqət verilmişdir. [3]

Heydər Əliyevin gənclərlə apardığı siyasət, gənclərin təhsilini, mədəni inkişafını, iş imkanlarını və sosial vəziyyətlərini yaxşılaşdırmağa yönəlmişdir. Bu siyasət sayəsində Azərbaycanda gələcək nəsillərin inkişafına zəmin hazırlanmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. E.Y.Mədətli, A.Qafarov. Heydər Əliyev: dövlətçilik, milli özünüdərk, mənəvi dəyərlər. Bakı, "OCAQ" Nəşriyyat-Poliqrafiya MMC 2023, 252 s.

2. H.S.Qurbanov. Heydər Əliyev Azərbaycanda milli qanunvericiliyin və hüquqi dövlətin yaradıcısıdır. Bakı, 2023, 151 s.

3. H.S.Qurbanov. Dünya və Azərbaycan siyasətində Heydər Əliyev kursu. Bakı, İZƏ nəşriyyatı, 2024, 400 s.

SÜNİİNTELLEKT VƏ ENERGETİKANIN İNKİŞAFI İNNOVASİYALARI

Mürsəl Əbil oğlu Paşayev

Mingəçevir Dövlət Universiteti

mursal.pashayev@mdu.edu.az

Giriş

Energetika – müasir həyatın ayrılmaz hissəsidir və infrastrukturun köhnəlməsi ilə əlaqədar olaraq elektrik enerjisinin kəsilməsi, qəzalar, digər texniki məsələlərlə bağlı dövrü çətinliklər baş verir.

“Ağıllı şəbəkə” konsepsiyası rəqəmsal iqtisadiyyatın əsas mərhələsidir. Bu konsepsiyanın əsasında rəqəmsal texnologiyaların şəhər infrastrukturuna tətbiqi durur yəni, rəqəmsal texnologiyaların nəqliyyatın idarəetmə sisteminə nəzarətdən başlamış su təchizatı, elektrik enerjisi təminatı kimi şəhər kommunikasiyaları da daxil olmaqla şəxsi mülkiyyətin mühafizə sistemlərinə qədər geniş şəkildə tətbiqi təşkil edir [1].

Müasir enerji texnologiyalarını dəstəkləmək üçün ağıllı şəbəkələr köməyə gəlir. Süni intellekt (Sİ), maşın öyrətmə sistemlərinin, məlumatların təhlili sistemlərinin və internet texnologiyalarının (İT) köməyi ilə daha mürəkkəb elektrik və istilik enerjisinin istehsalı və paylanması idarə edə bilən ağıllı şəbəkələrin inkişafına təkan verir.

“Ağıllı şəbəkə” – enerjinin paylanması və rəqəmsal kommunikasiya texnologiyalarını qarşılıqlı axınla birləşdirən bilən şəbəkədir. Bu, kommunal müəssisələrə enerji istehsalını, ötürülməsi və paylanmasını optimallaşdırmağa imkan verəcək ki, nəticədə istehlakçılar fasiləsiz enerji və istilik resurslarından istifadə etmək imkanını qazanacaqlar.

Ağıllı şəbəkənin əsas fərqləndirici cəhətləri aşağıdakılardır:

- Paylanma: Ağıllı şəbəkə texnologiyaları enerjinin fasilələrlə və qeyri-bərabər verilən biləcəyi qəza, təmir və ya fəvqəladə vəziyyətlər zamanı enerji verilişini koordinasiya etmək və paylamaq işini uğurla yerinə yetirməyə imkan verir.

- Generasiya: Ağıllı sistemlərdə proqnozlaşdırılan analitika o deməkdir ki, yüksək enerji tələbatı proqnozlaşdırıla və bir çox stansiya və yarımstansiyalar arasında paylana bilər.

- Sensorlar. Şəbəkədəki sensorlar riskli vəziyyətləri əvvəlcədən aşkar etməyə, kəsintiləri azaltmaq üçün gücü yenidən bölüşdürməyə və operatorun birbaşa müdaxiləsi olmadan enerji yüklərini balanslaşdırmağa kömək edə bilər.

- Təmir və profilaktik xidmət. Sensorlar həm də mexaniki problemləri aşkar etmək və sadə nasazlıqların aradan qaldırılması və təmir işlərini yerinə yetirmək üçün istifadə oluna bilər. Yalnız

zərurət olduqda, yəni hər hansı bir detal sıradan çıxmazdan əvvəl texniki işçilər xəbərdar edilməlidir.

Energetika sahəsində süni intellektin tətbiqi

Artificial intelligence (AI) termini ilk dəfə 1956-cı ildə Stanford universitetində istifadə edilmişdir. Süni intellektin inkişafı elmin müxtəlif sahələrində tədqiqat mövzudur ki, onun məqsədi ağıllı maşınlar yaratmaqdır. Neyroşəbəkə canlı orqanizmin sinir sisteminin riyazi modelidir və süni intellekt sahəsində elmi tədqiqatların sadəcə kiçik bir hissəsidir.

Neyron şəbəkəsi təkcə funksionallığı deyil, həm də insanın sinir sisteminin strukturunu təqlid edir. O, neyronlara bənzər çoxlu sayda fərdi hesablama elementlərindən ibarətdir. Hər bir süni neyron canlı orqanizmin mərkəzi sinir sisteminin elementi kimi yalnız ən sadə əməliyyatları yerinə yetirə bilər, lakin onları birləşdirən neyron və təbəqələr nə qədər çox olarsa, neyron şəbəkəsinin imkanları da bir o qədər böyük olar.

Nəzəri cəhətdən onun inkişafı yalnız insan beyninin statistik məlumatları emal etmək qabiliyyəti ilə məhdudlaşır [3].

Süni intellekt real vaxt rejimində vəziyyəti qiymətləndirən və enerji şəbəkələrinin işini sabitləşdirməyə kömək edən hərəkətverici qüvvədir.

Süni intellekt kimi texnologiyalar hər bir meqapolisdə prosesləri təhlil etmək və idarə etmək üçün istifadə edilə bilər və istifadə edilməlidir. Çünki meqapolisdə problemləri minimum xərclər və minimal vaxt intervalında həll etmək zərurəti daima meydana çıxır [2].

Sİ-nin öz-özünü tənzimləmə, uyğunlaşma və hesablama qabiliyyəti enerji təchizatı problemlərini həll etmək üçün əhəmiyyətli potensiala malikdir. Süni intellektin istifadəsi aşağıdakı parametrlər əsasında istehsal və istehlak yükləri arasında balansı bərpa etməklə problemi həll edə bilər:

- *Çeviklik və sabitlik.* Sensorlar və avtomatlaşdırma elektrik şəbəkəsinin həssas hissələrini müəyyən etmək və avtomatik olaraq, enerji verilişi marşrutlarını dəyişdirməklə istehsalın ən yüksək olduğu dövrlərdə artıq enerjini saxlamaq və onu yönləndirməklə qarşıya çıxan problemləri operativ olaraq aradan qaldıra bilər.

- *Daha dəqiq proqnozlaşdırma:* Proqnozlaşdırma analitika modelləri günün müəyyən vaxtlarında enerji yüklərini daha etibarlı şəkildə proqnozlaşdırmaq üçün istifadə edilə bilər.

- **Daha mürəkkəb elektrik kəsilməsi xəbərdarlığı:** ağıllı şəbəkədə olan sensorlar, sayğaclar və mexanizmlər şəbəkəsi enerjinin qismən və ya tam kəsilməsi səbəbindən güc itkisini göstərən siqnalları təmin edə bilər. Bundan əlavə, süni intellektin proqnozlaşdırma imkanları və real vaxt rejimində smart saygac məlumatları operatorları kəsilmələr baş verməzdən əvvəl xəbərdar edə bilər.

- *Təkmilləşdirilmiş avtomatik keçid.* Sİ vasitələri şəbəkə disbalansını proqnozlaşdırmaq və elektrik enerjisinin qısamüddətli kəsilməsini tam kəsilmələrdən ayırmaq məqsədilə kommutasiya sisteminin avtomatlaşdırılmasını təmin edə bilər. Bu, kommunal xidmət göstərən təşkilatlara (şirkətlərə) böyük enerji itkiləri baş verməzdən və ya elektrik enerjisinin kəsilməsi digər ərazilərə yayılmazdən əvvəl elektrik enerjisini yönləndirməyə və ya qəza baş vermiş əraziləri təcrid etməyə imkan verəcək.

- *Tələbin daha çevik idarə edilməsi.* Enerjiyə tələbatının "pik səviyyəsi"ndə kommunal xidmətləri ciddi gərginlik altında olur. Evlərdə və müəssisələrdə enerji təminatını etibarlı şəkildə qurmaq məqsədilə süni intellekt və ağıllı sayğaclardan istifadə etməklə enerji tələbatında baş verən dəyişikliyi planlaşdırmaq və izləməyə imkanlıdır.

- *Xərclərin azaldılması:* enerji sisteminin ağıllı idarə edilməsi və Sİ tərəfindən dəstəklənən smart ölçmə cihazları istehlakçılara enerji sərfiyyatını saatbasaat qiymətləndirməyə imkan verə bilər. Bundan əlavə, onlara nəinki enerjiden daha çox nə zaman və harada istifadə etdikləri barədə məlumat verər, həm də enerji xərclərini optimallaşdırmaq üçün fərdi məsləhətlər təklif edə bilər.

Enerji komplekslərində və mənzil-kommunal təsərrüfatlarında süni intellektdən istifadə strategiyasının praktiki tətbiqi

Dünyanın ən böyük şəhərləri istehlak olunan elektrik enerjisinin miqdarını azaltmaq da daxil olmaqla, bir çox problemləri həll etmək üçün süni intellekt texnologiyalarından fəal şəkildə istifadə edirlər. Sİ sistemləri məlumatları skan edə, pik enerji istifadə vaxtlarını təhlil edə və enerjinin ən çox harada istifadə olunacağını proqnozlaşdırma bilər.

Oxşar təşəbbüs Cənubi Koreyanın Suvon şəhərində uğurla sınaqdan keçirilmiş və mühüm nəticələr əldə edilmişdir. Sınaqlar dövlət idarəetmə binalarında aparılmışdır. Optimallaşdırmadan sonra seçilmiş binaların enerji səmərəliliyi 30 % artmış, karbon emissiyaları 35 %, inzibati xərclər isə 50 % azalmışdır.

Rusiyada istilik elektrik stansiyalarında nasazlıqların qarşısını almağa kömək edən "Прогностика" adlanan yerli proqram məhsulundan istifadə olunur. Neyroşəbəkə əsasında işləyən sistem saniyədə 5000-ə yaxın parametri təhlil edərək, stansiyanın işində ən kiçik kənarlaşmalar barədə məlumat verir, avadanlığın sıradan çıxmasını proqnozlaşdırmağa və onun nasazlığının qarşısını almağa kömək edir. Hazırda bütün müasir enerji bloklarına qoşulmuş avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi çoxsaylı məlumatları toplayır və sistemləşdirir, sonra proqram bu məlumatları təhlil edir və "ideal"-dan kənarlaşmaları müəyyən edərək, real parametrləri onunla müqayisə edir. Avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi problemi qəza signalından və enerji blokunun dayanmasından xeyli əvvəl "görə bilər". İndi belə bir sistem Sverdlovsk vilayətindəki istilik elektrik stansiyalarında tətbiq edilir.

Böyük Britaniyanın paylayıcı sistem operatoru müştərilərə enerji sərfiyyatının idarəetməsini təkmilləşdirmək, şəbəkədəki enerji yükünü optimallaşdırmaq, karbon emissiyalarını azaltmaq və istehlakçıların maliyyə xərclərini azaltmaq üçün ağıllı saygac məlumatlarından istifadə etmək üçün pilot layihə elan edib.

Hazırda Moskva şəhərinin iqtisadiyyatında getdikcə daha çox robot sistemlər peyda olur. İnformasiya texnologiyaları köməkçiləri mühəndis şəbəkələrinin, su təchizatı və kanalizasiya sistemlərinin diaqnostikasını aparır, elektrik kəməllərini yoxlayır və su təchizatı şəbəkələrinin diaqnostikasına kömək edir. Onlar boruların texniki vəziyyətini qiymətləndirir, mütəmadi olaraq yoxlamalar aparır və hətta bəzi zədələri təmir edirlər.

AI in Energy təşəbbüsü Azərbaycanın enerji sistemlərinə süni intellektin (Sİ) inteqrasiyası imkanlarını araşdırmağa yönəlib. Layihə xüsusilə şəhər şəraitində enerji səmərəliliyini artırmaq və sistemin dayanıqlılığını təmin etmək məqsədi daşıyır.

Pilot layihə çərçivəsində süni intellektin enerji sektoruna tətbiqi:

- enerji istehlakının optimallaşdırılmasına,
- enerji səmərəliliyinin artırılmasına,
- əməliyyat xərclərinin azaldılmasına,
- ətraf mühitə təsirin minimuma endirilməsinə imkan verəcək.

AI in Energy təşəbbüsünün həyata keçirilməsi zamanı enerji idarəetmə sistemindəki boşluqları, çətinlikləri və imkanları təhlil ediləcək.

Dördüncü Sənaye İnqilabının Təhlili və Koordinasiya Mərkəzi (4SİM) Dünya İqtisadi Forumu ilə birgə "Enerjidə Süni İntellekt Həlləri" adlı vörkşop təşkil edib. 4SİM-in Dünya İqtisadi Forumu ilə əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirdiyi layihənin əsas məqsədi, Azərbaycanda enerji sahəsində mövcud çağırışları müəyyənləşdirərək, süni intellekt həllərinin tətbiqi ilə enerji istehlakının optimallaşdırılmasıdır. Bu istiqamətdə Kanadanın "BrainBox AI" şirkəti ilə keçirilən görüşlər zamanı Azərbaycanda kommersiya binalarında enerji sərfiyyatının səmərəliliyinin artırılması üçün layihə hazırlanması nəzərdə tutulub.

Nəticələr. Gələcək perspektivlər

Bu gün energetikanın qarşısında duran əsas məsələ milyonlarla insana və onların sürətlə dəyişən ehtiyaclarına xidmət edə biləcək daha çevik və dayanıqlı enerji təchizatına malik sistemin yaradılmasıdır.

Süni intellekt energetika sektorunda və mənzil-kommunal təsərrüfatında getdikcə daha geniş istifadə olunacaq. Neyron şəbəkələri artıq meqapolislərin həyatını dəyişir. Onlar enerji və kommunal şirkətlərə daha səmərəli enerji təchizatı layihələri hazırlamağa kömək edirlər. Belə ki, süni intellekt böyük həcmdə məlumatları qısa müddət ərzində təhlil edir və bir çox amilləri, o cümlədən - mühəndislikdən başlamış ekoloji mühitə qədər çoxlu sayda faktorları nəzərə alır.

Süni intellekt şəhərsəlmada, resurslara qənaət məsələlərinin həllində yaxşı potensiala malikdir və ümumiyyətlə, süni intellekt şəhərdə insan həyatının demək olar ki, bütün aspektlərinə təsir edən əsas texnoloji inqilaba çevrilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Абдуллаева, И.М., Рахмонова, М.Б. Значение искусственного интеллекта в формировании современного города // Мировая наука. 2022. №4 (61).
2. Массель, Л.В. Современный этап развития искусственного интеллекта (ИИ) и применение методов и систем ИИ в энергетике // Информационные и математические технологии в науке и управлении. 2021. №4 (24).
3. Хренников, А.Ю., Любарский, Ю.А. Использование элементов искусственного интеллекта: компьютерная поддержка оперативных решений в интеллектуальных энергетических сетях. М.: Литрес, 2021

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ƏSASINI QOYDUĞU GƏNCLƏR SİYASƏTİ

Xəyalə Qəmbər qızı Xəlilova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
xayala.xalilova@mdu.edu.az

Məqsədyönlü gənclər siyasəti hər bir dövlətin milli inkişaf strategiyasının mühüm istiqamətlərindən birini təşkil edir. Gənclər siyasətinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu siyasət gənclərin hərtərəfli inkişafını, cəmiyyətin həyatında onların fəal iştirakını təmin etmək məqsədi ilə dövlət tərəfindən ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, təşkilati-hüquqi şəraitin və təminatların yaradılmasına yönəlmiş tədbirlər sistemidir. Dövlətin gənclər siyasəti strateji səciyyə daşıyır və bu siyasətin fonunda gənclərin fiziki, əqli və mənəvi inkişafına şərait yaratmaq, onların imkan və bacarıqlarının reallaşdırılmasına kömək etmək gənclər siyasəti sahəsində qanunvericilik aktlarının, Dövlət proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsinə nail olmaq xüsusi strateji məqsədlər hesab edilir.

Azərbaycanda mükəmməl gənclər siyasəti Ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə Ulu öndər Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlməsindən sonra ölkədə bu istiqamətdə mühüm işlər görüldü. Buna misal olaraq "Gənclər siyasəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbulu, Gənclər və İdman Nazirliyinin yaradılması, ölkədə Gənclər gününün təsis edilməsini və s. xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Müxtəlif dövlət orqanlarının gənclərlə iş sahəsindəki fəaliyyətini əlaqələndirmək məqsədi ilə Ulu öndər Heydər Əliyevin 1994-cü il 26 iyul tarixli Fərmanı ilə Gənclər və İdman Nazirliyi yaradılmışdır. Ulu Öndərin gənclərlə bağlı imzaladığı bir çox sənədlər respublikanın ictimai-siyasi həyatında gənclərin daha fəal iştirakı üçün şərait yaratmış, gənclər siyasətinin məqsəd, prinsip və istiqamətlərini, habelə təşkilati-hüquqi əsaslarını müəyyən etmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra təhsilimizin ötən əsrin 70-80-ci illərində mövcud olmuş bir çox ənənələri kimi, xarici ölkələrə tələbələrin göndərilməsi ənənəsi də davam və inkişaf etdirilməyə başlandı. Artıq 2003-cü ildə dünyanın inkişaf etmiş 40-a yaxın ölkəsində 160-a qədər ixtisas üzrə 3000-dən artıq azərbaycanlı gənc təhsil alırdı. [3]

Azərbaycanı gənclər ölkəsi, gəncləri isə Azərbaycanın gələcəyi adlandıran Ulu Öndər gənc nəsle qayğısını əsirgəməyib. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışı ilə gənc nəsle diqqətin göstərilməsi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrildi. Dövlət hesabına xaricdə təhsil alan gənclərin sosial durumu daim Ulu Öndərin diqqət mərkəzində idi. Təkcə Türkiyədə dövlət hesabına təhsil alan 700 azərbaycanlı tələbənin hər birinə təqaüd verilməsi üçün ildə 2,4 milyard manat vəsait ayrılmışdı. İstedadlı gənclərin təhsilə marağını daha da artırmaq və dəstəkləmək üçün Prezident Heydər Əliyevin ali məktəblərə qəbul imtahanlarından ən yüksək bal toplamış abituriyentlərlə şəxsən görüşüb, onlara “Prezident təqaüdü”nün verilməsi barədə qərarı dahi şəxsiyyətin təhsilə diqqətinin daha bir nümunəsidir.

Ümummilli Liderin gənclər forumunun təşkili ilə bağlı 1995-ci ildə irəli sürdüyü təşəbbüsdən sonra 1996-cı ildən başlayaraq Azərbaycan gənclərinin forumları keçirilmişdir. 1996-cı il fevralın 2-də keçirilən Azərbaycan Gənclərinin I Forumunda Heydər Əliyev gənclər qarşısında tarixi bir

vəzifə qoymuşdur: "Hər bir Azərbaycan gənci hər şeydən çox, hər şeydən artıq müstəqil Azərbaycanın bu günü, gələcəyi haqqında düşünməlidir". Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən 1996-cı il 22 iyun tarixində imzalanmış "Azərbaycanda gənc istedadlara dövlət qayğısı haqqında" Fərmanına əsasən istedadlı gənclərə dövlət qayğısını təmin etmək məqsədilə Azərbaycanın gənc istedadlarının "Qızıl kitabı" və "Qızıl kitab"a adları yazılmış gənc istedadlara təqdim etmək üçün xüsusi təqaüd təsis edildi. [2]

Ulu Öndər tərəfindən 2 fevral 1997-ci il tarixində imzalanmış "2 fevral - Azərbaycan Gəncləri Günü"nin elan edilməsi haqqında" Sərəncama əsasən fevralın 2-si Azərbaycan Gəncləri Günü elan edilib. Həmin vaxtdan etibarən bu gün MDB məkanında və Şərqi Avropa ölkələri arasında ilk dəfə olaraq Azərbaycanda Gənclər Günü təntənəli şəkildə qeyd edilməyə başlanıb.

Ulu öndər Heydər Əliyev 1999-cu il iyulun 29-da imzaladığı "Dövlət gənclər siyasəti haqqında" Fərmanla gənclərin inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaradılmışdır. Fərmanla Azərbaycan Respublikasında dövlət gənclər siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı tədbirlər planı təsdiq edilmiş, Gənclər və İdman Nazirliyinin nəzdində gənclərin problemləri üzrə elmi araşdırmalar mərkəzi yaradılmışdır.

Gənclərə həmişə qayğı ilə yanaşan Ümummilli lider Heydər Əliyev onlara böyük ümidlər bəsləyir, dəfələrlə öz çıxışlarında qeyd edirdi: "Mənim üçün ən əziz nemət, Azərbaycanın gəncləridir. Çünki Azərbaycan Prezidenti kimi mən də bu gün Azərbaycanın böyük gələcəyi haqqında düşünürəm. Azərbaycanın gələcəyi isə Azərbaycanın gənclərindən və uşaqlarından asılıdır. Hər bir Azərbaycan gənci hər şeydən çox, hər şeydən artıq müstəqil Azərbaycanın bugünü, gələcəyi haqqında düşünməlidir."

2002-ci il 9 aprel tarixində "Gənclər siyasəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında gənclər siyasətinin məqsədlərini, prinsiplərini, istiqamətlərini, təşkilati-hüquqi əsaslarını müəyyən edir və bu sahədə yaranan münasibətləri tənzimləyir. Azərbaycan gənclərinin vətənə sdaqət ruhunda tərbiyə edilməsi məsələsi Ulu öndər Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyasının mühüm istiqamətlərindən biridir. O, vurğulayırdı: "Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi daimidir, əbədidir, dönməzdir, sarsılmazdır. Hər bir gənc Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirmək, inkişaf etdirmək, yaşatmaq üçün çalışmalıdır və öz xidmətlərini göstərməlidir." [1]

Ulu Öndərin gəncliyə və gənclərə etimadı bu gün artıq öz təsdiqini tapıb. Gənclər siyasəti ölkədə həyata keçirilən dövlət siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Bu gün ölkəmizdə gənclər siyasəti mahiyyət və keyfiyyətə yeni mərhələyə daxil olub. Ulu Öndərin gənclər siyasətini layiqincə davam etdirən Prezident İlham Əliyev gənclərə xüsusi diqqət və qayğı göstərir. Bu gün qətiyyətlə deyə bilərik ki, ölkə gəncləri Prezident İlham Əliyevin uğurla apardığı daxili və xarici kursu dəstəkləyir, bu siyasətin icrasında daim onun yanındaırlar. Azərbaycan gəncləri fəaliyyətlərində dövlətin qayğısını hər zaman hiss ediblər. Onlar öz nailiyyətləri ilə onlara göstərilən etimadı hər zaman layiqincə doğrultmağa çalışıblar.

Prezident İlham Əliyevin gənclərin potensialının gerçəkləşməsinə, onların vətənpərvər, savadlı kadr kimi yetişməsinə, gənc ailələrin sosial təminatına yönələn tədbirləri dövlətin uzaqgörən siyasətinin göstəricisi kimi qiymətləndirilməlidir. Mütəmadi olaraq təkmilləşdirilən gənclər siyasəti gənc nəslin ictimai-siyasi həyatdakı rolunun artmasına, ölkənin aparıcı qüvvəsinə çevrilməsinə, bütövlükdə, kreativ gəncliyin formalaşmasına şərait yaradıb. Məhz dövlətin gənclərə dəstək və diqqət göstərməsinin nəticəsində Azərbaycan gəncliyində özünə, öz gücünə, istedadına inam hissi artıb.

2007-ci il "Gənclər ili" elan olunmuşdur. Prezident İlham Əliyevin sözügedən mühüm təşəbbüsü gənclərin ölkənin ictimai-siyasi və mədəni həyatında fəallığının daha da yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Sərəncamla "2007-ci ilin "Gənclər ili" elan olunmasına dair tədbirlər planı" təsdiq edilmiş, o cümlədən respublikanın şəhər və rayonlarında "Gənclər evi"nin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Proqrama uyğun olaraq, Gənclər Fondunun yaradılması, gənclərin və gənclər təşkilatlarının bacarıq, təşəbbüs və yaradıcılıqlarının üzə çıxarılması və onların hökumət tərəfindən dəstəklənməsi, gənclər üçün Prezident Mükafatının təsis olunması, ölkə gənclərinin beynəlxalq arenada təmsilçi-

liyinin yüksəlməsi, respublikanın əksər rayon və şəhərlərində gənclərin istifadəsinə verilən Gənclər mərkəzlərinin və Gənclər evlərinin tikilməsi uğur və tərəqqinin bariz göstəriciləridir. Azərbaycanda gənclərə dövlət qayğısının ən önəmli addımlarından biri də ölkə gənclərinə hökumət vəsaiti ilə xarici ölkələrdə nüfuzlu ali məktəblərdə oxumaq imkan və şəraitinin yaradılmasıdır ki, bu gün bundan 10 minə yaxın gənc faydalanır.

Gənclərin sosiallaşmasına, sosial norma və dəyərləri mənimsəməsinə, eyni zamanda, onların dövlət idarəçiliyində səmərəli təmsil olunmasına, ümumilikdə, rəşional münasibətlər sisteminin formalaşmasına strateji töhfələr bəxş edən faktordur. Bu gün Azərbaycan gəncləri strateji əhəmiyyət kəsb edən dövlət idarəçiliyində aktiv təmsil olunur, eyni zamanda, qanunverici, icraedici və məhkəmə orqanlarında, bir sözlə, dövlət qurumlarında gənclərin intellektual potensialından, kreativ ideyalarından, bilik, bacarıq və vərdişlərindən səmərəli istifadə edilir.

Göründüyü kimi, bugünkü Azərbaycan gəncliyi ölkənin inkişafına mühüm töhfələr verir. Qarşıya qoyulan bütün məqsədlərin yerinə yetirilməsi istiqamətində gənclərin potensialından səmərəli istifadə olunur. Bir sözlə, bu gün dövlətçiliyə və milli maraqlara sadıq aktiv gənclər ordusu mövcuddur. Dövlətimizin başçısı bu məsələni xüsusi diqqət mərkəzində saxlayır.

Prezident İlham Əliyev bildirib ki, Azərbaycan müasir dövlətə çevrilməlidir və bu istiqamətdə biz çox vacib addımlar atırıq: "Müasirləşmə, əlbəttə ki, dövlət siyasətinin düzgün qurulmasından və bununla bərabər, gənclərin fəaliyyətindən asılıdır. Siz gənc nəslin nümayəndələrisiniz, Azərbaycan gəncləri müasir, Vətənə bağlı, millətə bağlı, dövlətçiliyə sadıq olmalıdırlar".

Azərbaycan gəncliyi bu diqqət və qayğıni yüksək dəyərləndirməklə yanaşı, Vətən və dövlət qarşısında məsuliyyətini dərk edir və Prezident İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi strateji vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsinə, respublikamızın sürətlə inkişaf edən qüdrətli dövlətə çevrilməsi prosesinə öz töhfələrini verməyə çalışırlar. İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı ön cəbhədə döyüşən Vətən qəhrəmanlarının əksəriyyəti gənclər idi. Bu onu göstərir ki, gənclərimiz öz xalqına, öz vətəninə daim bağlıdır. Gənclərimiz heç nədən qorxmada ağır döyüşlərdə iştirak etdilər və bu sınaqdan üzüağ çıxaraq cənab Prezidentin "Dəmir yumruğ"u ətrafında sıx birləşdilər.

Bu gün gənclərimiz təhsil sahəsində də bir çox yeni uğurlara imza atırlar. Bu məsələ hər birimizi qürurlandırır. Hər bir gəncin inkişafı onun təhsili ilə bilavasitə bağlıdır. Təhsilli hər bir gənc özünə daim inamlı və bacarıqlı olur. Heç şübhəsiz ki, hər bir ölkənin gələcəyi onun gənclərinin inkişafından çox asılıdır. Bütün dövrlərdə gəncliyin mənəvi və fiziki sağlamlığı cəmiyyət üçün önəmli olub. Əgər bir ölkədə gəncliyə yüksək diqqət və qayğı varsa, deməli, o cəmiyyətdə gənclər proqressiv, intellektual, mənəvi və fiziki baxımından sağlam olacaqlar. Gənclik böyük güc, böyük arzular, böyük ümidlər və sağlam düşüncə deməkdir. Hər bir gənc dövlətin diqqət və qayğısını yüksək qiymətləndirməli, onlar üçün yaradılan fürsət və imkanların dəyərini bilməli, ailəsi, vətəni və cəmiyyət üçün faydalı olmağa çalışmalıdır

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Gənclər siyasəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 9 aprel 2002-ci il
2. Heydər Əliyev. Müstəqillik illərində. Bakı, 1997
3. Adıgözəlov Z., Mustafayev İ. Heydər Əliyev və Müstəqil Azərbaycan Gəncliyi. Bakı, 2003

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK KURSUNDA SUVERENLİK PRİORİTETİ

Təranə Əsman qızı Əliyeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
tarana.aliyeva@mdu.edu.az

Hər bir xalqın tarixində ən qiymətli bayramlardan biri, müstəqil dövlətlərinin qurulduğu gündür. Bizim xalqımız üçün də belə mühüm bir tarix 28 Maydır – 1918-ci ildə müsəlman Şərqində ilk dünyəvi və demokratik dövlət olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıldığı gündür. 23 ay sonra bu dövlətin hakimiyyəti sona çatsa da, 28 May hər zaman Azərbaycan xalqı üçün əziz bir gün

olaraq qalmış, sovet dövründə gizli, xaricdə isə açıq şəkildə qeyd olunmuşdur. 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra xalqımız bu dəyərli günü ölkəmizdə də sevinc və iftixarla, layiq olduğu şəkildə qeyd etməyə başlamışdır. Artıq 28 May, dünyada nüfuzlu, gündən-günə inkişaf edən və tərəqqi edən Vətənimizin, dövlətimizin və xalqımızın rəsmi bayramı – Müstəqillik Günüdür.

Bu mühüm tarix sadəcə müstəqil dövlətimizin elan edildiyi gün deyil, həm də xalqımızın tarixində çox vacib bir mütərəqqi dövrün başlanğıcıdır. XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində Vətənimizdə baş verən böyük mütərəqqi proseslərin nəticəsidir. Həmin dövrdə Şimali Azərbaycanda milli və siyasi şüur sürətlə inkişaf edir, türkçülük, müasirlik axtarışı və islami dəyərlər bir-birini tamamlayaraq tərəqqi edirdi. Azərbaycan türkləri arasında H.B.Zərdabi, Mirzə Kazım bəy, M.Ə.Rəsulzadə, F.Xoyski, Ə.Topçubaşov, N.Yusifbəyli, X.Sultanov, C.Hacinski, X.Rəfil, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, M.Hadi, H.Cavid, Ü.Hacıbəyli və başqa bir çox siyasətçi, maarifpərvər ziyalı və dəyərli qələm sahibləri yetişmişdi. Azərbaycan xalqına bu cür dəyərli insanların verdiyi dəstək sayəsində o dövrdə Vətənimizi düşmənlərdən qorumaq və müstəqil dövlətimizi qurmaq mümkün oldu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin cəmi 23 aylıq fəaliyyəti dövründə xalqımızın milli mənlilik şüurunu xeyli inkişaf etdirdi. İnsanlarda özünə inam, mübarizlik hissləri yarandı. M.Ə.Rəsulzadənin sözləri ilə desək, xalqımız bir daha enməyəcək bayrağını yüksəltdi, azadlığın dadını bildi. Bu qısa dövr ərzində Azərbaycanın ilk demokratik parlamenti, hökuməti, dövlət aparatı yarandı, konkret sərhədləri müəyyənləşdi, ordusu təşkil olundu, dövlət atributları – bayrağı, gerbi, himni təsdiq edildi. Əhalinin maariflənməsi, mədəniyyətinin inkişaf etməsi, sosial problemlərinin həlli üçün mühüm işlər görüldü. İlk Universitet təsis olundu, təhsil milliləşdi. Ölkədə ən müasir tələblərə uyğun, insanların bərabərliyi prinsipləri əsasında, bütün ölkə vətəndaşlarına eyni hüquqlar verən, dini, irqi, milli, sinfi bərabərsizliyi ortadan götürən, bir sıra məsələlərdə Avropa ölkələrindən də qabağa gedən xalq hakimiyyəti formalaşdı.

Müstəqillik qazansa da, ilk illər mövcud olan bir çox problemlər yenə də təhlükələr yaratmağa başladı. Azərbaycanda marağı olan xarici qüvvələr öz niyyətlərini həyata keçirmək üçün mərkəli planlar qurmağa və bu zaman yerli əhalidən də istifadə etməyə çalışırdı. Məhz 1993-cü ilin iyun ayında müdrik, müasir dünya siyasətində ən tanınmış insanlardan biri olan Ümummilli Liderimiz, dahi Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıtması ilə Vətənimizin başı üstündə dolanan qara buludlar yox oldu. Əvvəllər Azərbaycanın rəhbər işçilərindən, jurnalistlərindən, alimlərindən, din xadimlərindən, müxtəlif sahənin nümayəndələrindən istifadə etməyə çalışan kənar qüvvələr artıq başa düşdülər ki, onların qarşısında olduqca ağıllı, təcrübəli bir siyasətçi və onun rəhbərlik etdiyi bir ölkə dayanmışdır. Ona görə də öz qara niyyətlərinin puç olduğunu başa düşdülər. Məhz buna görə də Ulu Öndərin hakimiyyətə gəlməsi ölkəmizin, xalqımızın Qurtuluş Günü kimi qeyd edilir. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə müstəqilliyimizi bir daha itirmək təhlükəsi tamamilə sovuşdu. Ulu Öndər dərhal dövlətçiliyimizin qorunması, ölkənin ictimai-siyasi həyatında mövcud olan gərginliyin ortadan götürülməsi üçün qətiyyətli tədbirlər gördü. Ölkənin iqtisadi, hərbi gücünün artırılması, intensiv, əlverişli xarici əlaqələrin qurulması üçün mühüm addımlar atıldı.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi və suverenliyi, bu günümüzdə əldə etdiyimiz mühüm nailiyyətlərdən biridir. Bu yolda Heydər Əliyevin rolu və rəhbərliyi, xüsusən də 1993-cü ildən sonra, xalqımızın gələcəyini müəyyən edən ən əhəmiyyətli dövrlərdən biri olmuşdur. Heydər Əliyev, Azərbaycanın müstəqilliyini möhkəmləndirmək və ölkənin suverenliyini qorumaq üçün əvəzsiz bir lider olmuşdur.

Azərbaycan 1991-ci ildə müstəqilliyini elan etsə də, həmin dövr ölkə üçün çox çətin olmuşdur. Sovet İttifaqının çökməsi və müstəqilliyin əldə olunmasından sonra, Azərbaycan bir sıra daxili və xarici çətinliklərlə üzləşmişdir. Müstəqilliyin ilk illərində iqtisadi və siyasi sabitlik təmin olunmadığı üçün ölkədə anarxiya və qeyri-müəyyənlik hökm sürürdü. Bu, həmçinin Azərbaycanın suverenliyini də təhdid edən bir vəziyyət yaradırdı.

Əslində, Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunması və möhkəmləndirilməsi üçün Heydər Əliyevin liderliyi önə çıxdı. 1993-cü ildə, ölkə böyük bir böhran içindəyken, xalqın çağırışı ilə hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev, Azərbaycanın gələcəyini təhlükəsizlik və sabitliklə təmin etmək

məqsədini güdürdü. O, milli maraqları ön planda tutaraq, həm daxildə, həm də xaricdə Azərbaycanın mövqeyini gücləndirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycan tarixində yeni bir mərhələ başlandı. Ölkənin üzləşdiyi siyasi böhran, vətəndaş qarşıdurması və dağılma təhlükəsi onun qətiyyətli rəhbərliyi nəticəsində aradan qaldırıldı. Məhz bu dövrdən etibarən Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi real məzmun kəsb edərək möhkəmləndi, sabitlik bərqərar oldu və inkişafın təməli qoyuldu.

1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiyasında dönüş nöqtəsi oldu. Bu müqavilə təkcə ölkənin iqtisadi inkişafına deyil, həm də siyasi və diplomatik mövqeyinin güclənməsinə, geosiyasi əhəmiyyətinin artmasına çox böyük təsir göstərdi.

1996-cı ildən etibarən isə ölkədə sürətli və dayanıqlı iqtisadi inkişaf mərhələsi başlandı. Hüquqi dövlət quruculuğu, demokratik təsisatların formalaşdırılması və yeni Konstitusiyanın qəbul olunması ilə Azərbaycan müasir, hüquqi və demokratik dövlətə çevrildi. Bu proses nəticəsində ölkəmiz beynəlxalq arenada nüfuz qazandı və dünyanın qabaqcıl dövlətləri sırasında layiqli yerini tutdu.

Heydər Əliyev Azərbaycanın suverenliyini qorumaq üçün güclü bir xarici siyasət və daxili islahatlar həyata keçirdi. Onun xarici siyasətində əsas prioritetlərdən biri, Azərbaycanın müstəqilliyini beynəlxalq aləmdə tanımaq və ölkənin təhlükəsizliyini təmin etmək idi. Bu məqsədlə, Heydər Əliyev, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü qorumaq və Dağlıq Qarabağ münaqişəsini həll etmək üçün beynəlxalq ictimaiyyəti cəlb etməyə çalışdı.

Heydər Əliyev Azərbaycanın suverenliyini təmin etmək məqsədilə həm Qərb, həm də Şərq ilə yaxın əlaqələr qurmağa çalışdı. Heydər Əliyev xüsusilə Qərb dövlətləri ilə əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə böyük önəm verərək, Azərbaycanın Avroatlantik qurumlarla (NATO, ATƏT və s.) əməkdaşlıq etməsinə şərait yaratdı. Eyni zamanda, Rusiyanın Azərbaycan üçün strateji əhəmiyyətini nəzərə alaraq, ölkə ilə əlaqələri də gücləndirdi.

Heydər Əliyev həmçinin Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınmasını və suverenliyinin müdafiəsini təmin etmək üçün aktiv diplomatiya həyata keçirdi. Bu, yalnız müstəqil siyasət deyil, həm də Azərbaycanın təhlükəsizliyinin qorunması baxımından strateji bir addım idi. Onun rəhbərliyi altında, Azərbaycan beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr qurmağa və beynəlxalq hüquqa uyğun mövqeyini qorumağa başladı.

Eyni zamanda, Heydər Əliyev iqtisadi islahatlara da önəm verdi. Azərbaycan iqtisadiyyatını bərpa etmək və xarici sərmayəni ölkəyə cəlb etmək üçün ciddi addımlar atıldı. Xüsusilə neft müqavilələrinin bağlanması və beynəlxalq enerji layihələrinin həyata keçirilməsi Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyini təmin etməyə kömək etdi. Bunun nəticəsində Azərbaycan həm iqtisadi, həm də siyasi müstəqilliyini gücləndirərək, suverenliyini qorumağa nail oldu.

Heydər Əliyev, yalnız siyasi və iqtisadi islahatlar aparmaqla kifayətlənmədi, həm də xalqla yaxın əlaqələr quraraq onların etibarını qazandı. Xalqın dəstəyi, suverenliyin qorunmasında ən vacib amillərdən biri oldu. O, həmçinin milli birliyi təmin edərək, Azərbaycanda sosial sülh və sabitlik yaratdı. Bu, ölkənin suverenliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynadı.

Heydər Əliyev, həmçinin Qarabağ məsələsinin həllində Azərbaycanın haqlı mövqeyini beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırmağa çalışdı. Bu, sadəcə ərazi bütövlüyünün bərpası deyil, həm də Azərbaycanın milli birliyinin gücləndirilməsi demək idi. O, xalqı bir araya gətirərək, münaqişə ilə mübarizə aparmaq üçün daxili həmrəylik və birlik yaratdı.

Heydər Əliyev müstəqil dövlətçiliyin əsaslarını möhkəmləndirmək üçün ilk növbədə hüquqi baza yaratdı. 1995-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası suveren dövlətin əsas qanunu kimi tarixə yazıldı. Bu sənəd ölkənin siyasi, hüquqi və iqtisadi sisteminin əsaslarını müəyyən etdi və dövlətin gələcək inkişaf yolunu çizdi.

Bütün bu tədbirlər nəticəsində Azərbaycan Respublikası müstəqil və suveren bir dövlət kimi beynəlxalq aləmdə tanındı və qəbul olundu. Bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətinin mövcudluğu və uğurlu inkişafı məhz Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin bəhrəsidir.

28 May Azərbaycan xalqının müstəqillik yolunda yalnız tarixi bir hadisə deyil, həm də yeni bir ideologiya, xalqın öz müqəddəratını müəyyən etmək arzusunun simvolu idi. Bu gün həmin tarixi gündən ilham alaraq, Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpası ilə əldə etdiyi nailiyyətlər daha da dərinləşmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsasında qoyduğu ideyalar, müasir dövlət quruculuğu, demokratiya və insan hüquqları kimi prinsiplər, müstəqil Azərbaycan Respublikasının yaradılmasında mühüm rol oynamışdır. Cümhuriyyətin yalnız 23 ay yaşamış olması, bu ideyaların tezliklə sovet rejimi tərəfindən məhv edilməsi, amma xalqın yaddaşında əbədi qalması, Azərbaycan xalqının müstəqil yaşama arzusunun heç zaman silinmədiyini və yalnız zamanla bərpa edildiyini göstərir.

Bu tarix həm də Azərbaycan xalqının milli birliyinin və azadlıq mübarizəsinin təntənəsi oldu. Cümhuriyyət dövründə Azərbaycan xalqı bir çox çətinliklərə qarşı mübarizə apararaq öz dövlətini qura bilmişdi. Bu mübarizə, xalqımızın şanlı tarixində əbədi olaraq qalacaq və gələcək nəsillərə örnək olacaqdır. Cümhuriyyətin qurucuları olan siyasətçilərin, ziyalıların və mütəfəkkirlərin əzmi və fədakarlığı sayəsində Azərbaycan, müasir dövrün ən güclü dövlətlərindən birinə çevrilmişdir.

2003-cü ildən ölkəmizə rəhbərlik edən, artıq öz müdrikliyi, cəsarəti, diplomatik bacarığı, iradəsi ilə beynəlxalq aləmdə böyük nüfuza malik olan, Ulu Öndərimizin siyasətini, müəyyən etdiyi strategiyaları uğurla davam etdirən İlham Əliyev müstəqilliyimizin möhkəmlənməsi üçün olduqca əhəmiyyətli, konstruktiv fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə başdan-başa böyük quruculuq işləri gedir. Geniş islahatlar aparılır. Vətənimizin hər tərəfində – şəhər, qəsəbələrdən tutmuş, ən ucqar kəndlərə qədər xeyli mühüm, ciddi, müsbət dəyişikliklər baş verməkdədir. Ölkənin problemləri sürətlə həll olunur, neqativ hallar ortadan götürülür.

Cənab İlham Əliyev Ulu öndər Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu siyasətləri uğurla davam etdirərək, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatında daha da qüdrətli olmasını təmin etdi. Onun rəhbərliyi altında, Azərbaycan enerji təhlükəsizliyi, regional əlaqələr və hərbi güc sahələrində əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə etdi.

İlham Əliyevin əsas prioritetlərindən biri iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və qeyri-neft sektorunun inkişafı olmuşdur. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən islahatlar nəticəsində Azərbaycan regionun ən güclü iqtisadiyyatlarından birinə çevrilmişdir. Ölkədə müasir infrastruktur layihələri icra olunmuş, kənd təsərrüfatı, turizm, sənaye kimi sahələrdə böyük inkişaf qeydə alınmışdır.

Müstəqilliyimiz, eyni zamanda, elmimizin də inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdə, öz tariximizi etibarlı mənbələrdən daha düzgün öyrənməyə, mədəniyyət sistemimizi arzu edilən şəkildə formalaşdırmağa, ölkəmizin tərəqqisi üçün vacib olan elm sahələrini uğurla inkişaf etdirməyə böyük imkanlar yaratmışdır.

Eyni zamanda, "Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış" İnkişaf Konsepsiyası və "Strateji Yol Xəritələri" kimi sənədlər ölkənin uzunmüddətli inkişaf strategiyasını müəyyən etmişdir.

Dövlət müstəqilliyimizi bərpa etdiyimiz vaxtdan ölkəmizin, xalqımızın ən böyük problemi Qarabağ problemi, Ermənistan–Azərbaycan münqaişəsi idi. Sevimli Prezidentimizin yürütdüyü, inkişaf etdirdiyi siyasət, həyata keçirdiyi tədbirlər, nəhayət ki, 2020-ci ildə, noyabr ayında öz bəhrəsini verdi. Həmin il sentyabrın 27-də başlanan Vətən müharibəsində biz azgün düşməne layiq olduğu cəzanı verdik. Müdrik liderlik, təşkilatçılıq, "dəmir yumruq", möhkəm iradə, cəsarət, ağıllı diplomatiya öz bəhrəsini verdi. Düşmən ordusunu darmadağın edildi və onların diz çökərək torpaqlarımızın böyük bir hissəsindən rədd olub getməsinə nail olundu. Öz havadarları hesabına hələ də problemlər yaradan düşməne müstəqil dövlətimizin qüdrəti ilə tam qələbə çalmağımıza indi artıq heç kim şübhə etmir.

Müstəqilliyimizin ən böyük uğurlarından biri qardaş, Azərbaycana rəğbəti olan dost dövlətlərlə, xüsusi ilə türk dünyası ilə sıx qarşılıqlı əlaqələr qurmağımızdır. Bu əlaqələr bizə öz tariximizi daha yaxşı, doğru-dürüst öyrənməyə, indiki şəraitdə bir-birimizə hərtərəfli dəstək göstərməyimizə imkan verir. 44 günlük tarixi, şanlı müharibədə biz bunun bəhrəsini daha aydın gördük. Bu Vətən müharibəsində Türkiyə, Pakistan, İsrail, İngiltərə və digər dövlətlərin öz qardaş, dost köməyi məhz müstəqil dövlətimizin yaratdığı imkanlar hesabına mümkün oldu. Bu kömək, yalnız hərbi və

strateji dəstək baxımından deyil, həm də beynəlxalq səviyyədə Azərbaycanın haqlı mövqeyini müdafiə etmək üçün göstərilən siyasi və diplomatik dəstəklə də özünü göstərdi.

Türk dünyasının və digər dost ölkələrin Azərbaycanın yanında durması, müstəqil dövlətimizin yaratdığı imkanlar sayəsində mümkün oldu. Bu həm də Azərbaycan Respublikasının öz müstəqilliyini qorumaq və regionda sabitlik yaratmaq sahəsindəki gücünü simvolizə edir. Ən önəmlisi, bu əlaqələr müasir dövrdə Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə daha da möhkəmlənməsi və öz mövqeyini daha da gücləndirməsi üçün zəruri bir zəmin yaratmışdır. Azərbaycanın dünya ölkələri ilə qurduğu dostluq əlaqələri, regionda və dünyada sülh və təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün əvəzolunmaz rol oynamaqdadır. Bu əlaqələr sayəsində Azərbaycan, müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra yalnız regional deyil, həm də qlobal miqyasda güclü və etibarlı bir tərəfdaş olmağa başlamışdır. Bugün, Azərbaycanın dost və müttəfiq ölkələri ilə qurduğu əlaqələr, yalnız iqtisadi və siyasi sahələrdə deyil, eyni zamanda mədəniyyət, təhsil və elm sahələrində də qarşılıqlı əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün mühüm bir təməl yaratmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əhmədov E. Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli maraqlara əsaslanan dövlət siyasəti. Bakı, 2023.
2. Qurbanov H. S. Heydər Əliyev Azərbaycanda milli qanunvericiliyin və hüquqi dövlətin yaradıcısıdır. Bakı, 2023.
3. Mədətli E., Qafarov A. Heydər Əliyev: dövlətçilik, milli özünüdərk, mənəvi dəyərlər. Bakı, 2023

AZƏRBAYCANIN UĞURLARINDA HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNİN ROLU

Təranə Allahverdi qızı Səfərova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

tarana.safarova@mdu.edu.az

Bu il mayın 10-da müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, görkəmli dövlət xadimi, Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 102-ci ildönümü tamam olur. Azərbaycan dövlətçiliyini, xalqımızın azadlığını və müstəqilliyini əbədi yaşatmaq üçün Heydər Əliyev irsi, Onun dövlət idarəçiliyi təcrübəsi daim öyrənilməli və gələcək nəsillərə çatdırılmalıdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti və xalqı qarşısındakı xidmətlərindən danışarkən, ilk növbədə, Ümummilli Liderin banisi olduğu azərbaycançılıq ideologiyasını qeyd etməliyik. Çünki müasir tariximizlə yaxından maraqlanan hər bir kəs yaxşı bilir ki, son üç onillik ərzində ölkəmiz məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu azərbaycançılıq ideologiyası əsasında inkişaf edərək öz müstəqilliyinin dönməzliyini təmin edib. Tarixdən bəlli olduğu kimi, Ulu öndər Heydər Əliyev 1993-cü ilin yayında xalqın təkidli tələbi ilə ikinci dəfə Azərbaycanın siyasi rəhbərliyinə gələndə respublikamızda vəziyyət çox ağır idi. İqtisadiyyat dağılmışdı. İşğalçı Ermənistanın respublikamızın ağır vəziyyətindən sui-istifadə edərək beynəlxalq birlik tərəfindən tanınan ərazilərimizin 20 faizini işğal etməsi böyük qaçqınlar ordusunun yaranması ilə nəticələnmişdi. Ən ağırlı məqam isə ondan ibarət idi ki, ölkənin belə çətin sosial-iqtisadi problemlər məngənəsində sıxıldığı, xarici təcavüzlə üzləşdiyi bir vaxtda cəmiyyətdə qarşıdurmalar getdikcə daha geniş vüsət alırdı. Ölkə vətəndaş müharibəsi astanasında idi və XX yüzillikdə ikinci dəfə qazandığımız müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsi tam real idi. Belə vəziyyətdə müstəqilliyimizi, xalqımızı, ölkənin bütün vətəndaşlarını vahid ideoloji əsaslar ətrafında birləşdirməklə xilas etmək mümkün idi və bunu müdrik dövlət xadimi Heydər Əliyev məharətlə bacardı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu azərbaycançılıq ideologiyası cəmiyyətin bütün sosial təbəqələrini, dini-etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşları vahid amal uğrunda birləşdirən və səfərbər edən güclü platforma idi.

Müdrək dövlət xadimi Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyası vasitəsilə cəmiyyətimizin istəyini, maraqlarını ölkənin, dövlətimizin inkişafına, müstəqilliyimizin möhkəmlənməsinə istiqamətləndirdi. Ulu öndər Heydər Əliyev Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayındakı nitqində milli mənsubiyyəti ilə qürur duyduğunu fəxrlə nəzərə çatdıraraq vurğulamışdı: “Öz ürəyimdən gələn fikirləri bir daha bildirmək istəyirəm ki, hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, Mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”. 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdan Ulu öndər Heydər Əliyev ilk olaraq ölkədə sabitliyin yaranmasına nail olmuşdur. Çünki sabitliyin yaranması respublikamızın inkişaf etdirilməsi, dövlət quruculuğu sahəsindəki islahatların həyata keçirilməsi, Azərbaycanın beynəlxalq aləmə inteqrasiyası üçün olduqca vacib idi. Beləliklə, yenidən hakimiyyətə gələndən sonra qısa zaman kəsiyində vətəndaş qarşındurmasının, hərc-mərcliyin qarşısını məharətlə alan, ölkəmizdə sabitliyin yaranmasına nail olan Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə Azərbaycan tarixində yeni dövr başladı. Daha dəqiq desək, Ulu Öndər Heydər Əliyevin gərgin və əvəzolunmaz fəaliyyəti nəticəsində ölkəmizdə siyasi sabitlik bərqərar oldu, atəşkəs əldə edildi, irimiqyaslı iqtisadi islahatlara start verildi. Bunun nəticəsində ölkədə maliyyə vəziyyəti sabitləşdi, iqtisadiyyata cəlb olunan investisiyaların həcmi ildən-ilə artdı, xalqın həyat səviyyəsi yaxşılaşmağa başladı. [1]

Ümummilli Liderimizin uzaqgörən və qətiyyətli siyasəti nəticəsində 1994-cü il sentyabrın 20-də “Əsrin müqaviləsi” kimi tarixi ad almış ilk neft müqaviləsi imzalandı. Bununla da müstəqil Azərbaycanda yeni neft strategiyasının əsası qoyuldu. Məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması nəticəsində ölkəmizin iqtisadi qüdrəti və maliyyə imkanları artdı ki, bu da Azərbaycana digər sahələrdə islahatların həyata keçirilməsinə, o cümlədən ordu quruculuğu sahəsində fundamental addımlar atılmasına imkan yaradı. Azərbaycanın siyasi və iqtisadi istiqamətlərdə dünyanın aparıcı ölkələri ilə əlaqələri təmin edildi, ölkəmizin geosiyasi və tarixi şəraitə uyğun siyasəti müəyyənləşdirildi. Həmin dövrdə, eyni zamanda, Ulu Öndər tərəfindən Azərbaycanda gənclər siyasətinin əsası qoyuldu ki, bir gənc kimi bu məqamın üzərində də xüsusi dayanmağı özümə borc bilirəm. Ümummilli Liderimiz 1993-cü ilin sentyabrında - Ali Məclisin Sədri işləyərkən gənclərin böyük bir qrupu ilə görüşmüşdü. Həmin görüşdə ətraflı müzakirələr aparılmış, təkliflər irəli sürülmüşdü. Məhz həmin təkliflər əsasında 1994-cü ilin iyununda Azərbaycanda dövlət gənclər siyasətini həyata keçirməli olan Gənclər və İdman Nazirliyi yaradıldı. 2 fevral 1996-cı il tarixində Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Gənclərinin Birinci Forumu keçirildi. Bu, müstəqilliyimizi əldə etdikdən sonra gənclərlə bağlı keçirilən ən böyük tədbir idi. Həmin forumda geniş nitq söyləyən Ulu Öndər gənclər siyasətinin məqsəd və vəzifələrini, prioritetlərini dəqiqliklə açıb göstərmişdi. Həmin gündən sonra gənclərlə iş ən yüksək səviyyədə və konkret hədəfə yönəlməklə aparılmağa başlandı. Bundan bir il sonra isə Ümummilli Lider gənclərə böyük qayğısının daha bir təzahürü kimi, 2 fevralın Azərbaycanda Gənclər Günü elan edilməsi haqqında müvafiq Sərəncam imzalayıb. Azərbaycanda həyata keçirilən gənclər siyasəti, gənclərin ictimai-siyasi fəaliyyəti bir çox ölkələr üçün nümunədir. Bu bir həqiqətdir ki, Ümummilli lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu dövlət gənclər siyasəti Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə son 17 ildə eyni ardıcılıqla davam etdirilib. Prezident İlham Əliyevin müvafiq Sərəncamı ilə 2007-ci il respublikamızda “Gənclər ili” elan edilib. Dövlətimizin başçısı 30 dekabr 2019 tarixində “Azərbaycan Respublikasında 2020-ci ilin “Könüllülər ili” elan edilməsi haqqında” Sərəncam imzalayıb ki, bu da ölkəmizdə, eyni zamanda, gənclərə göstərilən diqqət və qayğının daha bir bariz nümunəsidir. Məlumdur ki, ötən 17 il ərzində Azərbaycanda Prezident İlham Əliyevin siyasi iradəsi əsasında “qara qızıl”ı insan kapitalına çevirmək prinsipi əsasında islahatlar aparılıb. O cümlədən ötən dövrdə gənclər siyasəti ilə bağlı müxtəlif illəri əhatə edən bir neçə Dövlət Proqramı uğurla icra edilib. [2]

Müstəqillik illərində ölkəmizdə aparılan gənclər siyasətinin ən böyük uğurlarından biri gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda formalaşmasıdır. Son 17 ildə Prezident İlham Əliyev daim gənclərə xitab edərək onları ana Vətəni sevməyə, torpaqlarımızı qorumağa çağırıb. Digər tərəfdən, dövləti-

mizin başçısı şəxsi nümunəsi ilə gənclərə Vətənə necə xidmət göstərməyin nümunəvi modelini təqdim edib. Milli maraqlarımızın qorunması dövlətimizin başçısının fəaliyyətinin ana xəttini təşkil edir. Prezident İlham Əliyev son 17 ildə ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin olunması üçün ardıcıl səylər göstərüb, bu məsələdə Ona göstərilən bütün təzyiqləri qətiyyətlə dəf edib. Gənclərimiz də dövlət başçısının fəaliyyətini və çağırışlarını özləri üçün həyat kredosuna çeviriblər. Ötən il sentyabrın 27-dən noyabrın 10-dək davam edən və torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi ilə nəticələnən Vətən müharibəsi təsdiqlədi ki, Azərbaycan gənclərində vətənpərvərlik ruhu kifayət qədər yüksək səviyyədədir. İkinci Qarabağ müharibəsinin iştirakçılarının böyük əksəriyyəti məhz respublikamızda son 17 ildə formalaşan sağlam ruhlu, möhkəm əqidəli gəncliyi təmsil edirlər. Beləliklə, uğurlu gənclər siyasəti ölkəmizdə Vətənə, torpağa möhkəm tellərlə bağlı olan gənclər ordusunun formalaşmasını şərtləndirib. Bu gün böyük qürur hissi ilə deyə bilərik ki, 44 günlük Vətən müharibəsində torpaqlarımız işğaldan azad etmiş gənc nəsil məhz Ulu Öndər Heydər Əliyev məktəbinin, cənab Prezident İlham Əliyev idarəçiliyinin yetirmələridir.

Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu strategiya bu gün ölkəmizin müstəqilliyinin daha da möhkəmlənməsi, təhlükəsizliyinin etibarlı təmin olunması, zəngin və qüdrətli dövlətə çevrilməsi, eləcə də regionun və dünyanın enerji təhlükəsizliyində əsas yer tutan dövlət kimi nüfuzunun artması ilə nəticələnib. Bu siyasət hazırda Ulu Öndərin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Məhz Onun rəhbərliyi ilə davam etdirilən siyasi kurs nəticəsində Azərbaycan dövləti gündən-günə inkişaf edərək, regionun liderinə çevrilib və yeni reallıq yaradıb. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dəfələrlə qeyd etdiyi kimi, Ulu Öndərin müəyyən-ləşdirdiyi siyasət hər dövrdə Azərbaycanın hərtərəfli inkişafına xidmət edib, indi də etməkdədir. [3]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-ci cild. Bakı, 2013, 632 s.
2. Əkbərov B. Heydər Əliyev mili konstitusiyamızın yaradıcısı və banisidir. Bakı, 1998, 96 s.
3. Ulu öndər Heydər Əliyevin inkişaf strategiyasının təntənəsi. Bakı, Avropa, 2019, 594 s.

HEYDƏR ƏLİYEV – SİYASİ LİDERLİK NÜMUNƏSİ

Təranə Əhməd qızı Süleymanova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

tarana.suleymanova@mdu.edu.az

Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələr sistemində layiqli yer tutması üçün onun dünya siyasətinin formalaşmasında aparıcı rol oynayan dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı münasibətlərinin tənzimlənməsi və inkişaf etdirilməsi istiqamətində dövlət siyasətinin formalaşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Heydər Əliyevin gərgin əməyi sayəsində Azərbaycan özünün geosiyasi mövqeyini, ictimai-siyasi və mənəvi psixoloji inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq mövcud inkişaf modellərindən heç birinə birmənalı şəkildə üstünlük vermədən Qərb və Şərqi yaratdığı dəyərlərdən yaradıcılıqla və səmərəli şəkildə bəhrələnməyə, tarazlaşdırılmış çoxşaxəli xarici siyasət yeritməyə nail oldu. 1993-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq, Azərbaycanın geosiyasi vəziyyətinin və beynəlxalq siyasətə təsiretmə imkanlarının dərin nəzəri təhlili əsasında xarici siyasət kursunda mövcud reallıqları nəzərə alan və ölkənin mənafelərinin qorunmasına yönəlmiş əməli dəyişikliklər edildi.

Yalnız Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyinə yenidən qayıtmasından sonra Azərbaycanın xarici siyasətində, dünyanın böyük və nüfuzlu dövlətləri ilə münasibətlərində dönüş baş verdi.

1994-cü ilin sentyabrında “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ən mühüm və ən başlıca amil, Azərbaycanla Qərb arasındakı münasibətlərdə yeni və həm də dönüş nöqtəsi oldu. Belə ki, Azərbaycana, onunla iqtisadi əməkdaşlığa, problemlərinə, geosiyasi əhəmiyyətinə maraq yarandı.

Azərbaycanın yeni xarici siyasət kursunda bütövlükdə Avropanın böyük dövlətləri ilə münasibətlər məsələsi mühüm bir istiqamət təşkil edir. Qısa müddət ərzində Azərbaycanın özünə Böyük Britaniya, Almaniya, Fransa, İtaliya kimi çox nüfuzlu həmfikirilər əldə etməsi Heydər Əliyev xarici

siyasətinin Avropa istiqamətinin çox mühüm bir uğuru oldu. Həyata keçirilən tədbirlər dostluq münasibətlərinin yaranmasına öz müsbət təsirini göstərmiş, əlaqələrin genişlənməsinə və dərinləşməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Heydər Əliyevin xarici siyasət xətti dərin elmi nəzəri və zəngin təcrübə üzərində qurulmuş bir xarici siyasət konsepsiyası oldu. Bu fəaliyyətdə hər bir amil, faktor, şərait və xüsusiyyət nəzərə alındı. Məhz bu siyasi kursun nəticəsidir ki, Azərbaycan bu gün dünyanın, demək olar ki, bütün ölkələri ilə diplomatik münasibətlər qurmuş və əməkdaşlıq edir. Azərbaycan bu gün planetin beynəlxalq əməkdaşlıq regionlarından birinə, bəlkə də ən mühümünə çevrilibdir..

Heydər Əliyevin xarici siyasət xəttində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi məsələlərinə də böyük diqqət yetirilirdi. Hazırda dünyada minlərlə beynəlxalq və məhəlli təşkilatlar mövcuddur ki, bunlardan əsas hökumətlərarası təşkilatlar təşkil edir [1].

Heydər Əliyevin ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirdiyi xarici siyasət kursunun ən mühüm uğurlarından biri də 2001-ci ilin əvvəlində tarixi əhəmiyyət daşıyan hadisə – Azərbaycanın Avropa Şurasına üzv qəbul edilməsi, Avropa ailəsinə qovuşması oldu. Beləliklə də, müstəqilliyin ilk on ili ərzində Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında ən mürəkkəb və sərt maneələri dəf etdi, Azərbaycanda demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu və vətəndaş cəmiyyəti formalaşmasında qətiyyətli addım atıldı. Azərbaycan özünün gələcəyini Avropaya tam inteqrasiya ilə bağladı.

Dərin mənəvi, mədəni, elmi-iqtisadi, potensiala, zəngin təbii sərvətlərə, əlverişli coğrafi-siyasi mövqeyə malik Azərbaycan həm də özünün zəngin təbii sərvətləri ilə məşhurdur. Bu sərvətlər içərisində neft əsas yer tutur. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin müdriklik və uzaqgörənliklə, dərin inam və qətiyyətlə, məqsədyönlü və ardıcıl şəkildə həyata keçirdiyi qlobal, genişmiqyaslı və çoxşaxəli iqtisadi siyasət nəticəsində bu gün neft onun əsl sahibi olan Azərbaycan xalqına xidmət edərək, ölkəmizin siyasi müstəqilliyinin, iqtisadi tərəqqisinin, əhalinin sosial rifahının təmin edilməsinə yönəldilmişdir. Bu baxımdan Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı neft yataqlarının istismarına dair 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanmış "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın dünya ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin genişlənməsinə və beynəlxalq mövqelərinin möhkəmlənməsinə güclü təkan verdi. "Əsrin müqaviləsi" və sonrakı dövrlərdə, hətta gələcəkdə planlaşdırılmış digər imzalanmış çoxsaylı neft kontraktları Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyasını gücləndirir, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın inkişafı üçün ortaq təmas nöqtələrinin geniş şəbəkəyə malik olduğunu nümayiş etdirir. Bu saziş təkcə dünya bazarının yüksək keyfiyyətli neftlə təminatına deyil, eyni zamanda, Azərbaycan iqtisadiyyatının, xüsusən, sənayenin və neft sektorunun müasirləşməsinə rəvac verdi. Ən əsası isə bu saziş ötən əsrin 90-cı illərində hərbi təcavüzə məruz qalmış, ciddi siyasi və iqtisadi sınaqlarla qarşılaşmış Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin mühüm təminatına çevrilərək dünya birliyinə sıx inteqrasiyasını təmin etdi. Qərbin bir sıra aparıcı, habelə Mərkəzi Asiya regionu dövlətləri üçün strateji əhəmiyyət daşıyan "Əsrin müqaviləsi" regionda digər qlobal layihələrin gerçəkləşməsinə yol açdı, Qərb dövlətlərinin Azərbaycanla bütün sahələrdə genişmiqyaslı əməkdaşlığa marağını artırdı, beynəlxalq maliyyə qurumları ilə münasibətlərdə keyfiyyətcə yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoydu. Bu barədə Prezident İlham Əliyev çox dəqiq deyib: "Əsrin kontraktı"nın Azərbaycan tarixində xüsusi yeri vardır və Azərbaycanın müstəqil ölkə kimi yaşamasında bu rol əvəzolunmazdır. O vaxt bizim nə imkanlarımız var idi, nə də vəsaitimiz. Ölkədə sənaye sahəsində hələ ki, tənəzzül yaşanırdı, iqtisadiyyat demək olar ki, çökmüşdü. Müstəqil ölkə üçün yaşamaq çox çətin idi. Müstəqilliyimiz demək olar ki, şübhə altında idi. Məhz o çətin illərdə Azərbaycana investisiyalar gətirmək, Azərbaycanı dünya birliyinə etibarlı tərəfdaş kimi təqdim etmək, xarici investorlar üçün münbit şərait yaratmaq, eyni zamanda, Azərbaycanın dövlət maraqlarını tam şəkildə qorumaq böyük siyasi təcrübə, bilik və məharət tələb edirdi. O vaxt Azərbaycanın xarici şirkətlərlə əməkdaşlığı bölgədə birmənalı qarşılanmırdı. "Əsrin kontraktı"nın imzalanması böyük siyasi cəsarət tələb edirdi. Ancaq Heydər Əliyevin qətiyyəti və Azərbaycan xalqının dəstəyi ilə biz buna nail ola bilmişik". Bu gün Ulu öndər Heydər Əliyevin sağlam və güclü təməl üzərində, eyni zamanda daha uzaq və çoxşaxəli hədəflərə istiqamətlənmiş, geniş vizyonlu siyasətinin nəticəsidir ki, Prezident İlham Əliyev yeni neft strategiyasının məntiqi sonluğa yetişməsinə uğurla təmin etmişdir [1].

Dövlət başçısı neft strategiyasında varisliyi inamla təmin edərək Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəmərinin praktik şəkildə gerçəkləşməsinə nail olub. Beləliklə, 2005-ci ildə əfsanədən həqiqətə çevrilən BTC neft kəməri müəllifi Heydər Əliyev olan və dünyaya səs salan “Əsrin müqaviləsi”nin qanunauyğun məntiqi nəticəsi idi. 2005-ci il mayın 25-də boru kəmərinin Azərbaycan, oktyabrın 12-də isə Gürcüstan hissəsinin neftlə doldurulması ilə bağlı təntənəli məra-simlər keçirildi. 2006-cı il mayın 28-də Azərbaycan neftinin Türkiyənin Ceyhan terminalına çatması isə respublikamız üçün rəmzi səciyyə daşıyan hadisəyə çevrildi. Xəzər neftinin Ceyhan limanına çatdırılması, Ceyhandan isə dünya bazarlarına ünvanlanması həmişə çətin sınaqlardan böyük uğurla çıxmış, özünü təsdiqləmiş Heydər Əliyev siyasi kursunun real və parlaq qələbəsi kimi tarixə düşdü. Bu, sadəcə, qələbə olmayıb, Heydər Əliyevin müdrik siyasətinin təntənəsi səviyyəsində ümumiləşən tarixi hadisə, müstəqil Azərbaycan dövlətinin taleyində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən, ölkəmizin tarixində mühüm yeri olan misilsiz nailiyyət idi.

Bu gün dünyada baş verən müxtəlif proseslər – yeni müharibə ocaqlarının yaranması, ölkələr arasında enerjidaşıyıcılarının nəqli sahəsində problemlərin və mübahisələrin yaşanması göstərir ki, ayrı-ayrı dövlətlər enerji təhlükəsizliyi üçün daha ciddi düşünməli, xüsusən, alternativ nəql sistemlərinin yaradılması ilə mövcud ideyaların reallaşdırılması istiqamətində əməli hərəkətə keçməlidirlər.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən elmi-konseptual şəkildə əsasları qoyulan və möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən yeni çalarlar qatılaraq, daha da zənginləşdirilən müstəqil Azərbaycanın təhlükəsizlik strategiyası, bu baxımdan öz dövrünün ən qabaqcıl təcrübəsini də əxz edərək, ölkəmizi nəhəng və geniş miqyaslı nailiyyətlərə qovuşdurur. Regional təhlükəsizlik qlobal təhlükəsizlik sisteminin mühüm tərkib hissəsi olmaqla bərabər, onun davamlılığını şərtləndirən mühüm amillərdəndir.

Dünya xəritəsinə nəzər salsaq, geopolitik subyektlərin daim qarşılıqlı təsirdə olmasına, hətta bir sıra hallarda bir regiondakı vəziyyətin digərinin təhlükəsizlik vəziyyətini şərtləndirdiyini müşahidə edə bilərik. İstənilən dövlətin təhlükəsizliyi hazırda geniş siyasi, iqtisadi və mədəni inteqrasiyaya məruz qalan dünyada beynəlxalq təhlükəsizlik anlayışından kənar təsəvvür edilə bilməz. Məhz bu baxımdan, bir çox beynəlxalq təşkilatların nizamnamə və sənədlərində də beynəlxalq təhlükəsizliyin qorunması problemi daim öz əksini tapmaqdadır. Son illərdə beynəlxalq səviyyədə ölkəmizə qarşı diqqətin davamlı olaraq yüksəlməsinə gətirib çıxaran ən mühüm səbəblərdən biri də sürətli inkişaf yolunda irəliləyən Azərbaycanın qazandığı nailiyyətlərin miqyasını daim genişləndirərək uğurlu bir tərəqqi modelinin əsasını qoymasındadır. Bunun nəticəsidir ki, hazırda dünyada inkişafın Azərbaycan modelindən getdikcə daha çox bəhs olunmağa başlanılır, onun konkret xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə böyük diqqət yetirilir [2].

Ötən dövrdə Azərbaycanın enerji siyasəti daha da zənginləşib və respublikamız dünyada təchizatçı kimi mövqeyini möhkəmləndirib. Azərbaycan bölgənin bir çox ölkəsinə yanacaq ehtiyatlarının nəqlini həyata keçirməklə diversifikasiya siyasətini gücləndirib. Belə ki, hazırda Azərbaycan nefti və qazı mövcud enerjidaşıyıcı sistemlərlə bütün istiqamətlərə nəql edilir. Lakin bu hazırkı imkanları genişləndirmək, şaxələndirmək və sayını artırmaq üçün də yaxşı potensial mövcuddur. Rəsmi Bakı neft-qaz təchizatı marşrutlarının şaxələndirilməsi ilə bağlı səslənən təklifləri hər zaman dəstəkləyib, bu sahədə müxtəlif layihələr üzərində düşünən Avropa İttifaqının enerji təhlükəsizliyinə töhfələr verməyə hazır olduğunu bəyan edib. Ona görə bir çox ölkələrin enerji təhlükəsizliyinin təminatına böyük töhfələr verən respublikamız buna görə də dünya birliyində etibarlı və strateji tərəfdaş kimi yerini möhkəmləndirib. Azərbaycanın təşəbbüsü ilə BTC, Bakı-Supsa neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin işə düşməsindən sonra karbohidrogen ehtiyatlarının nəqli ilə bağlı regionda tamamilə yeni vəziyyət yarandı. Yəni, Xəzərin karbohidrogen ehtiyatları ilk dəfə olaraq alternativ yollarla dünya bazarlarına çıxarılmaya başlandı ki, bu da Azərbaycanın enerji siyasətinin müstəqil olmasından xəbər verdi. Bu layihələrdən sonra Trans-Anadolu (TANAP) və Trans-Adriatik (TAP) boru kəmərləri layihələrinin həyata keçirilməsi Avropa və dünyanın enerji təhlükəsizliyi baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan Respublikası Şərqi ilə Qərbi, Şimali ilə Cənubi arasında körpü rolunu oynamaq üçün lazımi imkanlara malikdir.

Əlbəttə, Azərbaycanın əlverişli geosiyasi mövqeyinin, multikultural müxtəlifliyin və çoxmədəniyyətliliyinin, yüksək insan potensialının və zəngin təbii ehtiyatlarının olmasına baxmayaraq, heç də balanslı siyasətin həyata keçirilməsi elə o qədər də asan olmamışdır. Bütün bunlara baxmayaraq, Ulu Öndərimiz özünün zəngin siyasi-diplomatik bilik və bacarığına, yüksək dövlət idarəçiliyi və uzaqgörənlik qabiliyyətinə istinad edərək, elə bir dövlət siyasəti formalaşdırdı ki, bu siyasət ölkəmizin ildən-ilə müasir dünyada imicinin və mövqeyinin güclənməsinə zəmin yaratdı [3].

Sözsüz ki, 2003-cü ildən başlayaraq, dövlət siyasətinin əsas milli maraq olmaqla, küresəl güclərin və küresəl siyasətin də maraq və prinsiplərinə uyğun şəkildə yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi məhz möhtərəm Möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Heydər oğlu Əliyevin misilsiz xidməti sayəsindədir. Biz əminik ki, bu siyasət Azərbaycanın müasir dünyada gündən-günə artan müsbət imici onun dünya birliyində layiqli yerini və mövqeyini bundan sonra daha da gücləndirəcəkdir.

İstiadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. <https://president.az/>
2. <https://minenergy.gov.az/az/neft/esrin-muqavilesi>
3. <https://www.azerbaijan-news.az/az>

HEYDƏR ƏLİYEVİN GƏNCLƏR SİYASƏTİ

^{1,3}**Vaqif Şahismayıl oğlu Abdullayev, ^{2,3}Əfsanə Məzahir qızı Mürsəlova**

¹vaqif.abdullayev@mdu.edu.az.

²afsana.mursalova@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

“Hər bir Azərbaycan gənci hər şeydən çox, hər şeydən artıq müstəqil Azərbaycanın bu günü, gələcəyi haqqında düşünməlidir.”

(Heydər Əliyev)

Bu gün gənc nəslin düzgün yetişdirilməsi ölkə siyasətində önəmli yer tutur. Əsas Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan dövlət gənclər siyasətinin Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsinin nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan gəncləri bütün sahələrdə özlərini doğruldurlar.

Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində dünyada, o cümlədən Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi hadisələr dəyişdikcə, gənclər qarşısında duran problemlər və onların həlli yolları da dəyişməyə başladı. Bütün bunları bilən Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev gənc nəslin mütəşəkkil formada yetişdirilməsi üçün 1994-cü il iyulun 26-da Gənclər və İdman Nazirliyini yaratdı. Nazirlik yaradıldıqdan sonra dövlət gənclər siyasəti sahəsində mühüm işlər həyata keçirməyə başladı. Bu siyasətin davamı olaraq, 1996-cı il yanvarın 26-da Ulu öndər Heydər Əliyevin imzaladığı Sərəncama əsasən, fevralın 2-də Azərbaycan Respublikası gənclərinin ilk forumunun keçirilməsi qərara alındı. Bu forumun keçirilməsi ilə dövlət siyasətində gənclərə diqqət, qayğı daha da artırıldı. Forum müstəqil Azərbaycan Respublikasının gəncləri qarşısında duran mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsində ölkə gənclərinin hər bir sahədə fəal iştirak etməyə hazır olduğunu nümayiş etdirdi və gənclərlə işin nəzərəcarpacaq dərəcədə canlanmasına səbəb oldu. [1]

Ümummilli lider Heydər Əliyev gənclər siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi məqsədi ilə bu sahənin zəruri qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasını təmin etdi. Gənclərin sosial, iqtisadi və s. problemlərinin həllinə yönəldilən, onların öz qabiliyyətlərinin inkişaf etdirmələrinə kömək edən fərman və sərəncamlar, dövlət proqramları bu qəbildəndir. Qanunlar, fərman, sərəncam və dövlət proqramları gənc nəslin mütəşəkkil qüvvə kimi formalaşmasına, onların mənəvi-ideoloji cəhətdən tam yetkinləşməsinə, sosial problemlərinin həllinə, faydalı məşğulluğunun təmin olunmasına son

dərəcə müsbət təsir göstərib. Ulu Öndərin gəncliyə və gənclərə etimadı bu gün artıq öz təsdiqini tapmaqdadır. [3]

Bu gün ölkəmizdə gənclər siyasəti mahiyyət və keyfiyyətcə yeni mərhələsinə gəlir. Prezident İlham Əliyev Ulu Öndərin gənclər siyasətinə sadiqliyini öz qərarları ilə təsdiq edir. Gənclərin mənəvi inkişafı, vətənpərvərlik tərbiyəsi, xarici ölkələrdə təhsili, sosial müdafiəyə ehtiyacı olanların problemlərinin həlli istiqamətində görülən işlər, gənclər təşkilatlarının formalaşması və inkişafı üçün yaradılan şərait və imkan bu sahəyə böyük diqqətin nəticəsidir. Dövlətimizin başçısının 2007-ci il 16 aprel tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil üzrə Dövlət Proqramı" bütün təbəqədən olan gənclərin xaricdə təhsilinə geniş imkanlar yaradıb. Bu proqram çərçivəsində minlərlə gənc dünyanın ən nüfuzlu təhsil ocaqlarında oxuyur. Eyni zamanda Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 2007-ci ilin ölkədə "Gənclər ili" elan olunması da Azərbaycan gənclərinin ölkənin ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında fəal iştirakı, sosial problemlərinin həlli və hüquqlarının müdafiəsinin təmin edilməsi, gənclər siyasətinin bütün istiqamətləri üzrə müvafiq dövlət proqramının səmərəli həyata keçirilməsi, gənc istedadlara dövlət qayğısının artırılması, elm, təhsil, iqtisadiyyat, mədəniyyət, dövlət idarəçiliyi və digər sahələrdə gənclərin xidmətlərinin qiymətləndirilməsi məqsədi daşıyır. Azərbaycanın gənclər siyasətində idmanın inkişaf etdirilməsi və onun kütləvililiyinin artırılmasına da xüsusi diqqət yetirilir. [2]

Prezident İlham Əliyevin mətin iradəsi və böyük səyləri nəticəsində Azərbaycan dünyanın qabaqcıl idman ölkələrindən birinə çevrilib. Bu gün respublikamızda çoxlu sayda Olimpiya İdman Komplekslərinin fəaliyyət göstərməsi, ölkəmizin nüfuzlu beynəlxalq idman yarışlarına ev sahibliyi etməsi, idmançılarımızın Olimpiya və dünya çempionatlarında uğurlu çıxışları buna əyani sübutdur. Beynəlxalq yarışlarda qələbə qazanan gənc idmançıların layiqincə qiymətləndirilməsi də onların yeni uğurlarında mühüm rol oynayır. [1]

Təsədüfi deyil ki, beynəlxalq yarışlarda qazanılan idman nailiyyətlərimizin sayı ildən-ilə artır. Azərbaycanın "Rio-2016" XXXI Yay Olimpiya Oyunlarında 18 medal qazanaraq bu göstəriciyə görə, 14-cü yerdə qərarlaşması bu sahəyə göstərilən diqqət və qayğının bariz nümunəsidir. Bundan başqa, milli komandamızın ölkəmizdə yüksək səviyyədə keçirilən "Bakı-2015" I Avropa Oyunlarında ikinci, "Bakı-2017" IV İslam Həmrəyliyi Oyunlarında birinci yeri tutması, şahmatçılarımızın üçüncü dəfə Avropa çempionu olmaları Azərbaycan gənclərinin son illərdə idman sahəsində qazandıqları uğurların əyani göstəriciləridir.

Bu gün tam əminliklə demək olar ki, ulu öndər Heydər Əliyevin gəncliyə və gənclərə qayğısı indi yeni mərhələyə qədəm qoyub. Ölkəmizdə gənc nəslin problemlərinin həlli, onların cəmiyyət həyatında layiqli təbəqə kimi iştirakının təmin olunması, milli adət-ənənələrə, saf dəyərlərə bağlılığı üçün dövlət səviyyəsində bütün zəruri tədbirlər həyata keçirilir. Azərbaycan gəncliyi bu diqqət və qayğıni yüksək dəyərləndirməklə yanaşı, öz məsuliyyətini dərk edir və Prezident İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi strateji vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsinə, respublikamızın dinamik inkişaf edən qüdrətli dövlətə çevrilməsi prosesinə öz töhfəsini verməyə çalışır. [3]

Prezidentin 2011-ci il 7 iyul tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə" Dövlət Proqramı, 2011-ci il 19 dekabr tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi yanında Gənclər Fondunun yaradılması əsası Ulu Öndər tərəfindən qoyulmuş gənclər siyasətinin elmi-nəzəri əsaslara bağlılığının, əməli nəticəliliyinin, davamlılığının daha bir əyani sübutudur.

Müasir dövrdə elmin və texnologiyanın sürətli inkişafı, postneft dövrünün başlanması Azərbaycan dövlətinin də gənclərlə bağlı zamanın tələblərinə uyğun siyasət yürütməsini zəruri edib. Bu zərurəti nəzərə alan dövlətimizin başçısı gənclərin intellektual, fiziki və mənəvi inkişafını, ölkənin sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni həyatında fəal iştirakını təmin etmək məqsədilə 2015-ci il yanvarın 26-da "2015-2025-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin İnkişaf Strategiyası"nın təsdiq edilməsi haqqında Sərəncam imzalayıb. Prezident İlham Əliyev gənclərimizin dini ekstremizm, separatizm, beynəlxalq terrorizm kimi təhlükəli, zərərli təsirin altına düşməsinin qarşısını alan yeni iş metodlarının tətbiqi zərurəti ilə əlaqədar "Azərbaycan gəncliyi 2017-2021-ci illərdə" Dövlət Proqramının təsdiq olunmasına dair Sərəncam imzalayıb. [4]

Gənclərlə bağlı bütün məsələlərin geniş əhatə olunduğu bu mühüm sənədin məqsədi Azərbaycanda gənclər siyasətinin daha səmərəli həyata keçirilməsinə nail olmaq, cəmiyyətin bütün sahələrində gənclərin fəal iştirakına şərait yaratmaq, onların yaradıcı və innovativ potensialının üzə çıxarılmasını dəstəkləmək, gənc nəslin sağlamlığını qorumaq, gənclərin təhsil və məşğulluq məsələlərinə diqqəti artırmaq, müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından səmərəli istifadə etmək, ölkədə könüllülük hərəkətini inkişaf etdirməkdir. [1]

Bu gün cəmiyyətimizin ayrılmaz hissəsi olan Azərbaycan Ordusu sıralarında Vətənin müdafiəsi kimi müqəddəs bir vəzifəni şəərəflə yerinə yetirən şəxsi heyətin böyük əksəriyyətini gənclər təşkil edir. Azərbaycan gənclərinə günü-gündən artan dövlət qayğısı nəticəsində bu gün orduda vətənpərvər, mənəviyyatca saf, fiziki cəhətdən sağlam gənclər xidmət edirlər. 2016-cı ilin aprelində təmas xəttində düşmənin hər cür təxribatına inamla cavab verən Azərbaycan əsgərinin hər an, hər dəqiqə xalqın dəstəyini hiss etməsi, gənclərimizin bir nəfər kimi Vətən torpağının müdafiəsi uğrunda mübarizəyə hazır olmasını əyani şəkildə nümayiş etdirməsi, gənclərə münasibətdə Heydər Əliyev kursunun, İlham Əliyev siyasətinin təntənəsidir.

Göründüyü kimi, yürüdülmən gənclər siyasətinin nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan gəncləri cəmiyyətin inkişafında, sosial təbəqə kimi demokratikləşmə prosesində fəal iştirak edir, mədəniyyət, incəsənət, iqtisadiyyat və digər sahələrdə nailiyyətlər qazanır, dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi prosesində yaxından iştirak edirlər. [5]

Artıq Azərbaycanda yüksək intellektual səviyyəyə, vətənpərvərlik hissinə, milli düşüncəyə malik gənc nəsil formalaşmış. Azərbaycan gənclərinin ölkənin ictimai-siyasi həyatında rolu günü-gündən artır. Hazırda respublikada mövcud olan yüzrlərlə qeyri-hökumət və gənclər təşkilatlarının fəaliyyəti dövlətin yaratdığı şərait sayəsində mümkün olub. Məhz dövlətin gənclərə dəstək və diqqət göstərməsinin nəticəsində Azərbaycan gəncliyində özünə, öz gücünə, istedadına inam hissi artmış. Gənclər də öz növbəsində dövlət qayğısını daim hiss edərək nailiyyətləri ilə onlara göstərilən etimadı layiqincə doğrultmağa çalışırlar.

Bu yüksək münasibətə cavab olaraq, Azərbaycanın parlaq gələcəyinin təminatçısı olan gənclər bütöv və müstəqil Azərbaycan naminə bütün güclərini səfərbər edir, Vətənin inkişafı üçün səylə çalışır, öz siyasətində onlara arxalanan Prezident İlham Əliyevin uğurlu daxili və xarici siyasətini dəstəkləyirlər.

Tam inamla demək olar ki, ölkəmizdə gənc nəslin problemlərinin həlli, onların cəmiyyət həyatında layiqli təbəqə kimi iştirakının təmin olunması üçün həyata keçirilən bütün zəruri tədbirlər Azərbaycan gəncliyini daha işıqlı sabahlara aparacaq. [6]

Ümummilli Liderin respublikadan kənarda milli kədr hazırlığı istiqamətində apardığı siyasətin mühüm tərkib hissələrindən biri də hərbi kadrların yetişdirilməsi məqsədilə hər il yüzrlərlə gənci SSRİ-nin hərbi məktəblərinə təhsil almağa göndərməsi idi. Müstəqillik əldə edildikdən sonra həmin illərdə oxumuş zabitlər olmadan Azərbaycan Milli Ordusu yaradıla bilməzdi və deməli, ordu olmadan müstəqillikdən də danışmaq mümkünsüz idi. Heydər Əliyev Moskvada SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi olduqca mühüm dövlət vəzifəsində çalışmasına baxmayaraq, həmin gəncləri unutmur, onlarla görüşərək qayğılarının qarşılınmasında və problemlərinin həllində ən yüksək səviyyədə dəstəyini əsirgəməirdi. [5]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. H.Əliyev. Azərbaycanın gənclər siyasəti // “Azərbaycan ordusu” qəzeti, 2019
2. İ.K.Əhmədov. Heydər Əliyev elm və təhsilin himayədarı kimi // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın xilaskarı və qurucusudur” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları (3-4 may 2024-ci il). Mingəçevir, 2024, s. 681-683
3. K.K.Mirzəyeva. Ulu öndər Heydər Əliyevin ömür yolu vətənə və xalqa xidmət nümunəsidir // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın xilaskarı və qurucusudur” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları (3-4 may 2024-cü il). Mingəçevir, 2024, s. 652-654

4. R.Z.Məmmədova. Heydər Əliyev irsi və Azərbaycan gəncliyi // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın xilaskarı və qurucusudur” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları (3-4 may 2024-cü il). Mingəçevir, 2021, s. 609-612

5. Ə.Mürsəlova, V.Ş.Abdullayev. Heydər Əliyev Azərbaycan təhsilinin, elminin, mədəniyyətinin böyük himayədarı kimi // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın xilaskarı və qurucusudur” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları (3-4 may 2024-cü il). Mingəçevir, 2024, Mingəçevir, 2024, s. 356-359

6. R.R.Qurbanov. Heydər Əliyevin gənclər siyasəti // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 101-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın xilaskarı və qurucusudur” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları (3-4 may 2024 – ci il). Mingəçevir, 2024, s. 665-667

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ENERGETİKA SEKTORUNUN İNKİŞAFI

Vüqar İsmayıl oğlu Səriyev
Mingəçevir Dövlət Universiteti
vuqar.sariyev@mdu.edu.az

“Əsrin müqaviləsi ilə qoyduğumuz təməl XXI əsrdə Azərbaycan xalqının inkişafı, firavan həyatı, müstəqil Azərbaycan dövlətinin suverenliyinin daha da möhkəmlənməsi üçün gözəl imkanlar yaradır və inanıram ki, XXI əsr müstəqil Azərbaycan dövləti üçün ən xoşbəxt dövr olacaqdır”.

(Heydər Əliyev)

Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik tarixinin təhlili göstərir ki, dövlət qurmaq kimi çətin, mürəkkəb və şərəfli missiyaya iradəli, dünya görüşlü və xalqın dəstəyinə malik şəxs rəhbərlik edə bilərdi. XX əsrin 90-cı illərinin sonunda Azərbaycanda belə rola iddia edə bilən və bu işlərin öhdəsindən gəlmək iqtidarında olan yeganə lider Heydər Əliyev idi. Heydər Əliyevin əməli və nəzəri fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini onun milli dövlətçilik təlimi, milli-mənəvi və ideya-siyasi dünya-görüşü təşkil edir. Onun bu sahə üzrə toplanmış zəngin irsinin tədqiqi təkcə bugünkü ictimai-siyasi dairələr üçün deyil, həm də gələcək nəsillər, Azərbaycana rəhbərlik edəcək bütün liderlər üçün örnək rolunu oynamağa layiqdir.

Heydər Əliyevin ideya və fikirləri, həyata keçirdiyi siyasət Azərbaycan şəraitində sosialist ictimai-iqtisadi sistemindən yeni cəmiyyətə keçidin elmi-nəzəri əsaslarını yaratmışlar. Uzun illər öz dövlətçiliyindən və milli-mənəvi köklərindən ayrı salınmış, milli və dövlətçilik maraqları tapdanmış Azərbaycan xalqının özünə qayıdış və özünü təsdiqində Heydər Əliyev strategiyasının çox böyük rolu olmuşdur.

1969-cu ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyə gəlişindən sonra respublikanın sosial-iqtisadi həyatının mühüm sahələrindən biri olan elektrik enerjisi sisteminin sürətli inkişafını təmin etmək məqsədilə təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilmiş, bir çox irimiqyaslı layihələr reallaşdırılmışdır. Həmin dövrdə bir -birinin ardınca yeni elektrik stansiyalarının, yüksək gərginlikli elektrik verilişi xətlərinin və yarımstansiyaların inşa edilərək, istifadəyə verilməsi vətənimizin sənaye potensialının artırılmasında mühüm addım olmuşdur.

1971-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində Araz çayı üzərində İran–Azərbaycan “Araz” SES adı altında gücü 22 MVt olan stansiyanın inşası, 1972-ci ildə 2 saylı Sumqayıt İstilik Enerji Mərkəzinin gücünün 220 MVt-ya çatdırılması, 1976-1977-ci illərdə Sərsəng su anbarı və gücü 50 MVt olan su elektrik stansiyasının istifadəyə verilməsi məhz Heydər Əliyev şəxsiyyətin Azərbaycana rəhbərliyi dövrünə təsadüf edir. Bu illərdə, həmçinin gücü 380 MVt olan Şəmkir Su Elektrik Stansiyası istismara buraxılmışdır. Mingəçevir respublikanın 4-cü iri sənaye mərkəzidir. Ölkənin elektrik enerjisinin 60 faizindən çoxunu istehsal edən Azərbaycan İstilik Elektrik Stansiya-

sı və SES silsiləsi bu şəhərdə yerləşir. Energetika şəhəri Mingəçevirə Ulu öndər Heydər Əliyev həmişə xüsusi qayğı və diqqət göstərmişdir.

Rəhbərliyinin birinci dövründə olduğu kimi, 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev iqtisadiyyatın bütün sahələrinə, o cümlədən elektrik enerjisi sistemində də xüsusi diqqət yetirmişdir. Həmin vaxt energetika sistemində də dərin böhran vəziyyəti yaranmış və sistemin ahəngdar işi pozulmuşdur. Ümummilli Lider elektrik enerjisi sisteminin vəziyyətdən çıxarılması, onun maddi-texniki bazasının yenilənməsi və möhkəmləndirilməsi üçün məqsədyönlü, genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirmişdir. Dünyanın aparıcı dövlətləri ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələrin qurulmasına yönəldilmiş strateji xətt elektrik enerjisi sistemində də xarici sərmayələrin cəlb olunmasına imkan yaratmışdır. Bu imkanlardan hal-hazırda Azərbaycanın enerji sisteminin mövcud potensialının səmərəliyyətinin artırılmasında, elektroenergetika təsərrüfatının yenidən qurulmasında istifadə olunur.

Tikintisi hələ 1984-cü ildən yarımçıq qalmış Şəmkir SES-in davamı olan Yenikənd su hövzəsinin və su elektrik stansiyasının inşasının başa çatdırılması ilə enerji sistemində yeni inkişaf mərhələsinin başlanğıcı qoyulmuşdur. Xatırladaq ki, maliyyə çatışmazlığı ilə əlaqədar tikintisi uzun illər mümkün olmayan Yenikənd su hövzəsində işlərin başa çatdırılması üçün lazımı vəsaitin əldə edilməsi problemini Ulu Öndər 1995-ci ilin dekabrında Böyük Britaniyaya işgüzar səfəri zamanı gündəmə gətirərək həllinə nail olmuşdur. "Şimal" ES-in yenidən qurulması da dahi şəxsiyyətin adı ilə bağlıdır. Ümummilli Lider 1998-ci ilin fevral ayında Yaponiyaya rəsmi səfəri zamanı bu stansiyada 400 MVt gücündə buxar-qaz qurğusunun inşası layihəsinin maliyyələşdirilməsi üçün həmin ölkənin rəhbərliyinə müraciət etmiş və rəsmi Tokionun 210 milyon ABŞ dolları məbləğində uzunmüddətli, güzəştli kredit ayırmasına nail olmuşdur. 2000-ci ilin 19 dekabrında isə Ümummilli Lider tərəfindən qurğunun təməli qoyulmuş və obyekt 2022-ci ildə istismara verilmişdir.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev müasir dünyanın ən nüfuzlu dövlət xadimlərindən, ən böyük siyasi şəxsiyyətlərindən biri olub, müstəqil dövlətçiliyimizin qurucusu və memarıdır. Çoxəsrlik tarixi ənənələr əsasında müasir Azərbaycan dövlətinin ideoloji-siyasi inkişaf doktrinasının yaradılması və gerçəkləşdirilməsi Ümummilli Liderin adı ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan tarixinin Heydər Əliyev dövrü milli intibah və tərəqqi dövrü kimi xarakterizə olunur. Ulu Öndər respublikaya rəhbərlik etdiyi illərdə daim ictimai həyatın müxtəlif sahələrində inkişafın zəruri dönüş nöqtələrini vaxtında və yüksək dəqiqliklə müəyyən etmiş, xalqın yaradıcı gücünü həmin vacib hədəflərə istiqamətləndirmişdir. [1]

Tarixi proseslərdən və beynəlxalq təcrübədən məlumdur ki, əgər dövlətin, xalqın strateji, perspektiv mənafeyi baxımından onun daxili və xarici siyasətinin ümumiləşmiş konsepsiyasını müəyyən edə bilən şəxsiyyət yoxdursa, bu mənafeyi beynəlxalq forumlarda, yüksək tribunallardan müdafiə edə bilən, dövlətin strateji xəttini xalqa sadə şəkildə bəyan edən və dövlətçiliyi ümumxalq işinə çevirməyi, xalqı öz arxasınca aparmağı bacaran şəxsiyyət yoxdursa və nəhayət dövlətçiliyi qorumağı, onun müdafiəsini təşkil etməyi əməli sürətdə həyata keçirən praktik siyasətçi-diplomat, sərkərdə və komandan yoxdursa, daxildə əmin-amanlığı, ölkənin iqtisadi inkişafını təmin etməyi üzərinə götürə bilən qurucu, yaradıcı təsərrüfat rəhbəri yoxdursa, həmin ölkənin nikbin gələcəyindən danışmaq çətindir.

Xarizma, yüksək nüfuz, təşkilatçılıq bacarığı, müdriklik, yüksək intellekt-uallıq, milli-mənəvi dəyərlərin daim uca tutulması, novatorluq, hadisələrə pozitiv təsir, qətiyyətçilik, prinsipiallıq və bu qəbildən olan digər keyfiyyətlər həm də liderin xalqının inkişafında oynadığı rolu müəyyən edən əsas cəhətlər kimi çıxış edir. Amma dahi liderin yenidən hakimiyyətə qayıdışı, xalqının səsinə səs verməsi Azərbaycan dövlətinin və xalqının xoşbəxt gələcəyinin başlanğıcı idi.

2022-ci ilin yayında Avropa Komissiyası ilə Azərbaycan arasında imzalanmış enerji memorandumuna əsasən ölkəmizin Avropaya qaz ixracının 2027-ci ilədək ikiqat artırılaraq, 20 milyard m³-a çatdırılması nəzərdə tutulur. Bu isə Cənub Qaz Dəhlizinin hər iki komponentinin - TANAP və TAP kəmərlərinin genişləndirilməsini tələb edir. Hazırda Azərbaycanın ümumi elektrik enerjisi istehsalı gücü 7937 MVt, iri su elektrik stansiyaları daxil olmaqla, bərpa olunan enerji mənbələri üzrə elektrik stansiyalarının gücü 1278 MVt-dır ki, bu da ümumi gücün 17 %-ni təşkil edir.

Eyni zamanda, ümumilikdə, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunun külək enerjisinin potensialı yüksək qiymətləndirilir. Belə ki, ilkin təhlillərə görə, Azərbaycanda dənizdə külək enerjisinin

texniki potensialı 157 QVt səviyyəsində qiymətləndirilmişdir. Bu potensialın 35 QVt hissəsinin dəniz sahilinə yaxın dayaz sulu ərazilərdə, 122 QVt hissəsinin isə 50 metrədən artıq dərinlikli hövzələrdə əldə olunması proqnozlaşdırılır.

Avropa İttifaqı ilə imzalanan memorandumda nəzərdə tutulan müddələrin icrası istiqamətində ilk real addım 2022-ci il dekabrın 17-də Buxarestdə “Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstan Hökumətləri arasında yaşıl enerjinin inkişafı və ötürülməsi sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında Saziş”in imzalanması ilə qoyulmuşdur. Sazişlə bağlı Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bunları söyləmişdir: “Azərbaycanın bərpa olunan enerji potensialına gəldikdə, quruda külək və günəş enerjisinin həcmi 27 QVt-dan çoxdur, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda isə külək enerjisi 157 QVt təşkil edir. Ölkəmizin strateji investorlarının biri ilə biz 2027-ci ilə qədər 3 QVt külək və 1 QVt günəş enerjisini istehsal etməyi planlaşdırırıq. Onların 80 %-i ixrac olunacaq. Biz 2037-ci ilə qədər ən azı 6 QVt-lıq əlavə gücləri yaratmağı planlaşdırırıq. Beləliklə, yalnız təkcə bir qlobal enerji şirkəti Azərbaycanda 10 QVt yaşıl enerjinin istehsalına yatırımlar etməyi planlaşdırır. Azərbaycanın Energetika Nazirliyi digər qlobal enerji şirkəti ilə çərçivə sazişini imzalamışdır. Həmin şirkət Azərbaycanda 12 QVt-a qədər külək və günəş enerjisinin istehsalına sərmayə qoymağı planlaşdırır. Beləliklə, Azərbaycan ixracının birinci mərhələsinə-də ən azı 3 QVt-lıq əlavə ötürmə gücü yaradılacaqdır”.

Qlobal əhəmiyyətli regional layihələrin reallaşmasının əsas iştirakçısı olan Azərbaycan beynəlxalq miqyasda etibarlı tərəfdaş kimi qəbul olunur. Eyni zamanda, düzgün neft siyasəti sayəsində iqtisadiyyatı sürətlə inkişaf edən Azərbaycan Cənubi Qafqaz regionunda lider dövlətə, real güc amilinə çevrilib. Bu isə ölkəmizin bütün məsələlərdə öz sözünü deməsinə, bölgədə təhlükəsiz ölkə statusuna malik olmasına gətirib çıxarmışdır.

Azərbaycan, eyni zamanda, Şərqlə Qərbi, Şimalla Cənubu birləşdirən geostrateji nəqliyyat qovşağına çevrilmişdir. Bu istiqamətlərdə ən səmərəli nəqliyyat dəhlizləri bu gün Azərbaycandan keçir və beynəlxalq yollar həm də respublikamızda kəşiflər. Azərbaycandan keçən tranzit yüklərin həcmi ildən-ilə artması bu istiqamətdə marşrutların səmərəli olması ilə yanaşı, həm də təhlükəsizlikdən xəbər verir ki, bu da dövlətimizin böyük uğurudur.

Son dövrlərdə Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinin əsas problemi və hərbi-geostrateji vəziyyəsi artıq keçmişdə qalmış Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin həllinə nail olmaq, respublikamızın pozulmuş ərazi bütövlüyünü və suveren hüquqlarını bərpa etmək və bu fonda regionda sülhü və dinc əməkdaşlıq mühitini təmin etməkdən ibarət olmuşdur. Bunun üçün ölkə rəhbərliyi bütün istiqamətlərdə fəal iş aparmış və torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi dövlət siyasətinin mərkəzində dayanmışdır.

2020-ci il sentyabrın 27-də Ermənistanın cəbhə xəttində törətdiyi növbəti hərbi təxribatından sonra Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin başladığı hərbi əməliyyatlar cənab İlham Əliyevin qətiyyətli siyasətinin, ordumuzun qüdrətinin, xalqımızın milli həmrəyliyi göstəricisi olmaqla bərabər, həm də respublikamızın mükəmməl təhlükəsizlik konsepsiyasının təntənəsinə çevrilmişdir. Bu konsepsiyanın əsasında həyata keçirilmiş tədbirlər 44 günlük müharibə zamanı Azərbaycanın həm hərbi meydanında, həm də siyasi-diplomatik sahədəki qələbələrinin təməlinə dayanmışdır. Vətən müharibəsindən ötən illər ərzində etibarlı təhlükəsizlik sistemi formalaşdıran Prezident İlham Əliyev hərbi-siyasi uzaqgörənliklə və böyük təmkinlə əzəli torpaqlarımız olan Qarabağda milli suverenliyimizi tam bərpa etmişdir. Qarabağda həyata keçirilmiş Fərrux, Sarıbəbə-Qırxqız və “Qisas” əməliyyatları, Laçın yolunda dövlət sərhəd-buraxılış məntəqəsinin yaradılması bizi addım-addım bu məqsədə yaxınlaşdırdı.

Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin 2023-cü il sentyabrın 19-20-də keçirdikləri lokal xarakterli antiterror tədbirləri nəticəsində isə Qarabağdakı erməni separatizminə birdəfəlik son qoyulmuşdur. Bu baxımdan Prezident İlham Əliyev tərəfindən oktyabr ayının 15-də Xankəndi başda olmaqla, Xocalıda, Əsgəranda, Ağdərədə, Xocavənddə, Sərsəng su anbarı ərazisində Azərbaycan bayrağının ucaldılması, Zəfər Günündə Xankəndidə hərbi paradın keçirilməsi, sülhməramlıların Qarabağdan çıxarılması, bir güllə atılmadan dörd qeyri-anklav kəndin qaytarılması yalnız yaşadığımız dövrün deyil, xalqımızın son bir neçə əsr daxil olmaqla dövlətçilik tarixinin ən böyük hadisələrindəndir. Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşən və Prezident İlham Əliyevin uğurla davam

etdirdiyi respublikamızın milli təhlükəsizlik strategiyasının əsasını torpaqlarımızın işğaldan azad olunması təşkil etmişdir.

Beləliklə, ərazi bütövlüyümüzün bərpa olunması, Qarabağda erməni separatizminə son qoyulması Azərbaycanın təhlükəsizlik siyasətinin ən böyük uğuru və ulu öndər Heydər Əliyev siyasətinin tənətidir. Ölkəmizin son illərdə, xüsusilə işğaldan azad olunmuş ərazilərdə qurmağa başladığı yaşıl enerji sistemi Qarabağ və Şərqi Zəngəzur, eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaşıl enerji zonası elan olunması, 2030-cu ilə qədər sosial-iqtisadi inkişafa dair beş milli prioritetdən birinin “Təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi” kimi müəyyən edilməsi, COP29 kimi mötəbər bir tədbirin Azərbaycanda keçirilməsi qərarı ölkəmizin iqlim dəyişmələrinin fəsadlarına qarşı mübarizəyə əhəmiyyətli töhfəsidir.

Bərpa olunan enerji növlərinin yaradılması, “ağıllı” kəndlər və şəhərlər qurulur. Azərbaycanın yaşıl enerji siyasəti qlobal siyasəti arenada və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində mövqeyini daha da gücləndirmək imkanı yaradır. [2]

“Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə enerji körpüsü layihəsi” çərçivəsində Azərbaycan tərəfindən ötürülmə gücü 650 MVt təşkil edən 500 kV-luq “Samux-Qardabani” EVX çəkilib, Gürcüstan tərəfindən isə 500/400/220 kV-luq “Axalçixə” yarımstansiyası və Gürcüstanı Türkiyə ilə birləşdirən 400 kV-luq EVX-in tikintisi başa çatdırılıb və 2013-cü ilin sonunda istismara buraxılmışdır. 2016-cı ilin fevral ayından başlayaraq 500 kV-luq “Samux-Qardabani” EVX vasitəsilə elektrik enerjisinin ötürülməsinə başlanılmışdır. Azərbaycan və Gürcüstan enerji sistemləri arasında 2-ci hava elektrik verilişi xətti isə 1958-ci ildə tikilib istismara verilən 220 kV-luq qabaritli birdövrəli EVX uzunluğu 44 km, dayaqlarının sayı 158 ədəd olan iki dövrəli 330 kV-luq “Ağstafa-Qardabani” EVX yenidən inşa edilmişdir.

Azərbaycan və Türkiyə energetika sistemləri arasında üç hava elektrik verilişi xətləri (154 kV-luq “İqdır-Naxçıvan 1”, 154 kV-luq “İqdır-Naxçıvan 2” və 34,5 kV-luq “Səderək”) mövcuddur. Türkiyə Respublikası “Azərenerji” ASC-nin Türkiyədəki törəmə müəssisəsi olan “Global Power” şirkəti vasitəsilə Türkiyədə enerji satışını və Avropanın bəzi ölkələrinə enerji ixracını həyata keçirir. 2001-ci ilin fevral ayından başlayaraq, 230 kV-luq “İmişli-Parsabad” EVX-nın istismara verilməsi ilə “Azərenerji” ASC (AR) və “Tavanir” Şirkəti (İİR) arasında imzalanmış “Elektrik enerjisinin mübadiləsi və tranziti barədə” Müqaviləyə (24.01.2001-ci il) əsasən İran İslam Respublikasına elektrik enerjisi ixracı həyata keçirilir. 2018-ci ildə isə alqı-satqı müqaviləsi imzalanmışdır. Naxçıvan MR-dan İrana ötürülən elektrik enerjisi ancaq enerji mübadiləsi şəklində həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası (AR) ilə İran İslam Respublikasının (İİR) enerji sistemləri arasında elektrik enerjisi mübadiləsi hal-hazırda istismarda olan beş elektrik verilişi xətti (EVX) – “Azərenerji” ASC-nin balans mənsubiyyətində olan 330 kV-luq “Muğan”, 230 kV-luq “İmişli” EVX və 110 kV-luq “Astara-Astara” EVX və Naxçıvan DEX-in balans mənsubiyyətində olan 132 kV-luq “Araz-Araz” və 132 kV-luq “Culfa-Culfa” EVX-ləri vasitəsilə həyata keçirilir.

Hazırda strateji əhəmiyyətli 220 kV-luq “Masallı yarımstansiyası – Astara (İİR)” hava xəttinin tikintisi tamamlanmışdır. İran İslam Respublikası istiqamətində ötürmə gücü 550 MVt təşkil edir. [3]

Ulu Öndər Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət hesabına elektrik enerjisi sistemi respublikanın bütün ərazisini əhatə etməklə bərabər, Rusiya Federasiyası, İran İslam Respublikası, Gürcüstan və Naxçıvan Muxtar Respublikası tərəfindən Türkiyə enerji sistemləri ilə sıx əlaqəni təmin etmişdir. Bu, həm də ölkələrimiz arasında qarşılıqlı münasibətlərin daha da inkişafına, regionda sülhün, sabitliyin, təhlükəsizliyin qorunub saxlanmasına şərait yaradan ciddi amillərdən biridir.

Bütün həyatı boyu öz xalqına sədaqətlə xidmət etmiş Heydər Əliyevin ömür yolu bu gün hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün örnəkdir. Çünki Ümummilli Lider müasir Azərbaycan tarixində bu xalq üçün parlaq və silinməz iz qoymuş böyük şəxsiyyət, müdrik dövlət xadimidir

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. “Xalq qəzeti”, 5.05.2024 № 92
2. B.Rzayev. İlham Əliyev və Azərbaycan energetikası. Bakı, 2011

3. V.Z.Mehdiyeva, T.R.Tarverdiyeva. Aqrar sektorda bərpa olunan enerjidən istifadə və davamlı inkişaf. Bakı, 2015

YUMŞAQ BACARIQLAR (SOFT SKILLS) RƏQƏMSALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MÜƏSSİSƏ PERSONALININ GƏLƏCƏYİ KİMİ

^{1,3}Elnur Oktay oğlu Xəlilov, ^{2,3}Elmira Elbrus qızı Xəlilova

¹elnur.xalilov@mdu.edu.az

²elmira.xalilova@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

Süni intellektin (Sİ) meydana çıxması, onun gündəlik həyatda tətbiqi ilə menecerlər və işçilər cəmi bir neçə il ərzində özlərini tamamilə fərqli şəraitdə tapdılar. Proseslərin avtomatlaşdırılması təkcə iş proseslərini deyil, həm də idarəetməyə yanaşmaları və işçilər arasında qarşılıqlı əlaqəni dəyişdi.

Bu gün milyonlarla insan rəqəmsal vasitələrdən istifadə edir. Onların köməyi ilə biz gündəlik həyatımızın, ünsiyyətimizin və istirahətimizin çox hissəsini həyata keçiririk. Tətil üçün restoran seçmək kimi sadə tapşırıqlar belə, axtarış, məlumat əldə etmək və planlaşdırmaq üçün onlayn platformalardan istifadə etməyi əhatə edir. Rəqəmsallaşma cəmiyyəti və iqtisadiyyatı rəqəmsal edir. Rəqəmsal cəmiyyətin əsas tendensiyalarına və onun üzləşdiyi problemlərə rəqəmsal savadlılıq və informasiya səs-küyünü, onlayn ünsiyyət və güvənin qurulmasını, rəqəmsal bərabərsizliyi aid etmək olar.

Demək olar ki, hər gün prosesləri avtomatlaşdırma və sadələşdirə bilən yeni neyron şəbəkələri meydana çıxır. Eyni zamanda, süni intellekt texnologiyaları informasiyanın həddən artıq yüklənməsinə səbəb olur. Bilik geniş şəkildə əlçatan və ucuz olur və məlumatın çoxluğu nəyin həqiqətən vacib və etibarlı olduğunu başa düşməyi çətinləşdirir. Adi istifadəçilər üçün keyfiyyətli və faydalı mənbələri saxta və yalan xəbərlərdən ayırmaq getdikcə çətinləşir.

Rəqəmsal mühit ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqəyə yanaşmanı kökündən dəyişir. İş tapşırıqları, görüşlər və danışıqlar onlayn rejimdə həyata keçirilir ki, bu da bir tərəfdən qarşılıqlı əlaqəni daha rahat edir, digər tərəfdən isə qeyri-verbal ünsiyyətin səviyyəsini azaldır, inamsızlıq və anlaşılmazlığın yaranmasına səbəb olur. İşçilərin illər boyu bir-birlərini şəxsən görmədiyi şəraitdə rahat, etibarlı və təhlükəsiz qarşılıqlı əlaqə məsələləri kritik hala gəlir. Bu da öz növbəsində bizi çoxlarına uyğun olacaq yeni ünsiyyət formaları axtarmağa məcbur edir. Məsələn, indi zəngdən bir neçə gün əvvəl messencerdə telefonla danışmaq təşkil etmək yaxşı forma hesab olunur, lakin xəbərsiz zəng bir çox insanlarda, xüsusən də gənc nəsildə mənfi reaksiyaya səbəb ola bilər.

Rəqəmsal cəmiyyətin digər problemi texnologiya və biliyə çıxışda sosial bərabərsizlikdir. Nəticə etibarlı ilə, rəqəmsal cihazlardan tam istifadə etmək üçün resursları olanlar müasir texnologiyalara çıxışı olmayan və ya onları mənimsəmək üçün vaxt və səyləri olmayanlardan daha yaxşı vəziyyətdədirlər.

Biliyə çıxışın və texnoloji həllərin sayının artması ilə rəqəmsal gigiyena əsas bacarıqlara çevrilir. Yuxarıda dediyimiz kimi, bu, informasiyanı tənqidi təhlil etmək, onu süzgəcdən keçirmək, etibarlı mənbələri yalandan, faydalı məlumatı və keyfiyyətli məhsulları yararsız və keyfiyyətsiz olanlardan ayırmaq bacarığıdır.

Rəqəmsal alətlərlə işləməkdən əlavə, böyük həcmli məlumatları emal edə bilmək vacibdir. Bugünkü sistemlər sonsuz məlumat axını təmin edir və qərarların qəbul edilməsinə təsir edən prioritet məlumatları müəyyən etmək bacarığı kritik hala gəlir.

Texnoloji mühit hər gün dəyişir: yeni alətlər, alqoritmlər və işə yanaşmalar meydana çıxır. Çeviklik və dəyişikliklərə tez uyğunlaşma bacarığı mütəxəssislərin əsas üstünlüklərinə çevrilir. Məsələn, son bir il ərzində çoxları ChatGPT üçün yazı təkliflərini mənimsəyiblər, lakin modelin yeni versiyasının buraxılması köhnə yanaşmaları əhəmiyyətsiz edir.

Menecer üçün təkcə yeni alətləri öyrənməyə və sınaqdan keçirməyə hazır olmaq deyil, həm də komandanın işində dəyişiklikləri effektiv şəkildə həyata keçirmək vacibdir. Onu biznes proseslərinə bacarıqla integrasiya etməli və icra mərhələsində dəstək göstərməlidir [2].

Eyni zamanda, peşəkar bilik və bacarıqlar rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı üçün tələb olunan resursların yalnız bir hissəsidir. Rəqəmsallaşma kontekstində iş getdikcə seqmentləşir: proseslər müxtəlif mütəxəssislər arasında bölüşdürülür, çox vaxt uzaqdan və ya hibrid formatda işləyir. Qarşılıqlı əlaqələrin strukturu nə qədər mürəkkəb olsa, "yumşaq bacarıqlar" bir o qədər vacib olur.

Yumşaq bacarıqlar insanın dar peşəkar fəaliyyəti ilə bağlı deyil. Bu bacarıqların təkmilləşdirilməsi işçilər arasında narahatlıq səviyyəsini azaldır və tükənmə riskini minimuma endirər, həmçinin işə qəbul büdcəsinin artımını tənzimləyə bilər.

Tənqidi düşüncə, empatiya, uyğunlaşma, ünsiyyət bacarıqları – işəgötürənlər bu gün bütün bu bacarıqları namizədlərdə axtarırlar. Yumşaq bacarıqlar istənilən ixtisasa malik işçilər və istənilən sahədə şirkətlər üçün prioritet məsələyə çevrilir.

Bəzi mütəxəssislər "yumşaq bacarıqlar"ı müxtəlif yaşlarda olan insanlarla ünsiyyət qurmaq bacarığı kimi qiymətləndirir. Bəziləri isə "yumşaq bacarıqlar"ı peşəkar fəaliyyət sahəsində konkret vəzifələr üçün səriştə modeli formalaşdırarkən işəgötürənlərin diqqətini cəlb edən üstünlüklər kimi qəbul edir.

Ümumiyyətlə, yumşaq bacarıqlar müəyyən bir işin xüsusiyyətlərindən asılı deyil, mütəxəssisin şəxsi keyfiyyətləri və inkişaf dərəcəsi ilə əlaqəlidir:

- peşəkar münasibət və nizam-intizam, özünüidarəetmə, məsuliyyət götürmək bacarığı;
- sosial bacarıq və bacarıqlar, o cümlədən səmərəli ünsiyyət qurmaq, tez uyğunlaşmaq və komandada işləmək bacarığı, emosional intellektin inkişaf səviyyəsi;
- vaxtı idarə etmək, komandada lider olmaq, tənqidi düşüncəyə malik olmaq və s. ilə bağlı idarəçilik bacarıqları.

Beləliklə, yumşaq bacarıqlar dedikdə iş prosesində uğurlu iştiraka, yüksək məhsuldarlığa cavabdeh olan, yəni konkret fənn sahəsinə aid olmayan qeyri-ixtisaslaşmış, karyera əhəmiyyətli, qeyri-peşəkar bacarıqlar məcmusu başa düşülür. Yumşaq bacarıqlar, ənənəvi mənada peşəkar bacarıqlardan fərqli olaraq, müəyyən bir işin xüsusiyyətlərindən asılı deyil, şəxsi keyfiyyətlər və münasibətlər (məsuliyyət, nizam-intizam, özünüidarəetmə), həmçinin sosial bacarıqlar (ünsiyyət, xüsusən dinləmə; komanda işi, emosional intellekt) və idarəetmə bacarıqları (idarəetmə, problem həll etmə, liderlik, vaxt) ilə sıx bağlıdır [1].

Rəqəmsal iqtisadiyyatda təkcə peşəkar səriştələr deyil, həm də ümumi nəticə əldə etmək üçün həmkarları ilə qarşılıqlı əlaqə qurmaq bacarığı qiymətləndirilir. Danışqlar aparmağı və komandanın işini sinxronlaşdırmağı bilən biri çox vaxt müstəqil işləyən, lakin komanda ilə ünsiyyətdən yayınan mütəxəssisdən daha dəyərli işçi olur. Araşdırmalar təsdiqləyir ki, komandanın effektivliyi (58%) və tənqidi düşüncə (46 %) hazırkı mühitdə menecerlər üçün ən uyğun "yumşaq" bacarıqlardır.

Direktiv yanaşmaya əsaslanan ənənəvi idarəetmə modelləri tədricən öz yerini daha çevik formatlara verir: kouçinq, mentorluq, məqsədlərə çatmaqda fərdi dəstək. Fərdiləşdirmə istiqamətində global tendensiya menecerin vəzifələrini və görünüşünü dəyişdirir. Bu gün bu, sadəcə, tapşırıqların icrasına nəzarət edən şəxs deyil, hər bir işçinin məhsuldar işləməsi üçün şərait yaradan tərəfdaşdır. Həmkarlarının xüsusiyyətlərini nəzərə almaq və iş proseslərini onlara uyğunlaşdırmaq bacarığı başqa bir vacib yumşaq bacarıqdır.

Menecerlər üçün əlavə problem paylanmış komandaları idarə etməkdir. Biz getdikcə işçilərin müxtəlif vaxt zonalarında, gündə yalnız bir neçə saat işlədiyi və ya outsorsing komandalarını təmsil etdiyi vəziyyətlərlə üzləşirik. Belə şəraitdə hər bir komanda üzvünün yerli kontekstini dərindən araşdırmadan iş prosesini səmərəli şəkildə qurmaq lazımdır.

Effektiv ünsiyyət qurmaq bacarığı da kritik əhəmiyyət kəsb edir. Bütün iş proseslərinin ardıcılığı bundan asılıdır. İşçini tapşırığı yerinə yetirmək üçün kifayət qədər kontekstlə təmin etmək vacibdir, lakin onları lazımsız məlumatlarla yükləmək lazım deyil.

Müasir rəqəmsal mühitdə uğurlu mütəxəssis davamlı dəyişikliklərə uyğunlaşmaq qabiliyyətinə malik olmalı, eyni zamanda çevik və fəaliyyət istiqamətini dəyişməyə hazır olmalıdır. Bundan

başqa, o, fəvqəladə rejimdə işləməyi bacarmalı, daim və davamlı olaraq yeni bacarıq və iş bacarıqlarını öyrənməyə meyilli olmalıdır.

Bir çox tədqiqatçılar rəqəmsal mühitdə insan işinin xüsusiyyətlərini öyrənir və hesab edirlər ki, "rəqəmsal cəmiyyətdə mütəxəssisin yüksək məhsuldarlığı onun yumşaq bacarıqlarından asılıdır". Harvard və Stanfordinə olan tədqiqatçılar da eyni fikirdədirlər və peşəkar müvəffəqiyyətin 75 % yumşaq bacarıqlardan, 25 % isə sərt bacarıqlardan asılı olduğunu bildirirlər.

Bəs komandada yumşaq bacarıqların səviyyəsini artırmaq üçün hansı addımları atmalıyıq?

Dialog qurmaq. Effektiv ünsiyyət dialoqun mümkünliyünü tələb edir. Rəhbər rəy bildirdikdə, işçinin yalnız tövsiyələr almaq deyil, həm də nəyisə aydınlaşdırmaq, suallar vermək və deyilənləri müzakirə etmək imkanı olması vacibdir. Dialog anlaşılmaqlıqlardan qaçmağa və hansı konkret aspektlərin düzəldilməli olduğunu aydınlaşdırmağa kömək edir. İşçi rəylə razılaşmadıqda dialoq da vacibdir. Əgər şirkətdə qərarları müzakirə etmək və nəzərdən keçirmək imkanı yoxdursa, bu, stress səviyyələrini artırır və motivasiyanı azaldır. Üstəlik, bu, işçilərin təşkilatdakı taleyinə artıq heç bir təsir hiss etməməsinə - sonradan onların getməsinə səbəb ola bilər.

Səhvlərə münasibəti dəyişmək. Bir çoxumuz səhvlərə uğursuzluq və qeyri-peşəkarlığın əlaməti kimi baxırıq. Buna görə də, həm rəhbərlik, həm də işçilər üçün uğursuzluq ehtimalını minimuma endirmək üçün enerji sərf etməyə başlaması qeyri-adi deyil. Bu, səhv etmək qorxusuna və artan narahatlığa səbəb olur. Bununla belə, rəhbərlik uğursuzluqları "artım nöqtəsi" kimi qəbul etməyi öyrənməli, özlərinə və başqalarına səhv etmək imkanı verməlidir. İşçilər səhv etməkdən qorxduqları zaman yeniliklərdən qaçırırlar və şirkət irəliyə doğru addım ata bilmir. Əgər şirkət və ya komanda heç vaxt səhv etmirsə, bu, onların "komfort zonasında" fəaliyyət göstərməsi, məhsuldar məqsədlər qoymaması və "sıçrayış məhsulları" üzərində işləməməsi anlamına gələ bilər. Uğursuzluqlar məhz inkişaf imkanı olan yerdə baş verir. Səhvlər barədə ünsiyyət, bu mövzuda əks etdirmək bacarığı və konstruktiv dialoq hər bir liderin inkişaf etdirməli olduğu keyfiyyətlərdir.

Duyğularla işləməyi öyrənmək. Bütün menecerlər emosiyalarla işləməyə lazımı diqqət yetirmirlər. Bununla belə, əgər siz əməkdaşlarınızın öz işinə həvəs göstərməsini və nəticə üçün əllərindən gələni etmələrini istəyirsinizsə, onların emosional vəziyyəti ilə işləmək zərurətiylə qarşılaşacaqsınız. Yadda saxlayın ki, motivasiya edilmiş işçi həmişə müsbət və mənfi emosiyalara malik olan insandır. Uğursuzluqlara və maneələrə cavab olaraq yarana biləcək məyusluq və ya qəzəb göstərmədən bir insanın yalnız sevincli və həvəsli olmasını gözləmək mümkün deyil.

Bu vəziyyətdə liderin vəzifəsi özündə və tabeliyində olanlarda emosional intellekt inkişaf etdirməkdir. İşçilərin emosiyalarını tanımaq və rəy bildirərkən onları nəzərə almaq bacarığı böyük rol oynayır. Bir şeyin sizi qəzəbləndirməsi, ya əksinə, sevindirməsi normaldır. Emosiyaların ifadəsinə bu münasibət işçilərin məhsuldarlığını artırır - onlar rahat olmağa daha az vaxt sərf edirlər, konstruktiv işə daha tez qayıdırlar.

Manipulyasiyaya müqavimət göstərmək. İşçilərin menecerin açıqlığını və həssaslığını görərək, "boynunda oturmağı" təhlükəsi var. Bunun qarşısını almaq üçün lider həqiqi emosional ifadələr və manipulyasiya cəhdləri arasında fərq qoyma qabiliyyətini inkişaf etdirməyi öyrənməlidir.

Bir işçi imtina etmək fərsətindən sui-istifadə etməyə başlayırsa, məsələn, emosional vəziyyətə əsaslanaraq, tapşırıqları daim rədd edir və ya son tarixləri itirirsə, bunu vaxtında fərq etmək və davranışı düzəltmək vacibdir. Menecer işçiyə göstərməyi bacarmalıdır ki, iş həmişə xoş bir iş deyil. Məqsədlərə çatmaq üçün bəzən "darıxdırıcı" vəzifələrlə məşğul olmaq məcburiyyətindəsiniz - onlarsız peşəkar inkişafa nail olmaq mümkün deyil [3].

Əgər bu yanaşma uğur gətirmirsə və işçi sizin sədaqətinizdən bilərəkdən yararlanmağa davam edirsə, onda siz daha sərt tədbirlərə keçməlisiniz. İşçiyə hərəkətlərinin mümkün nəticələrini izah etməlisiz. Birinci mərhələ xəbərdarlıqdır. Əgər işçinin davranışı dəyişməzsə, o zaman onun köçürülməsi və ya işdən çıxarılmasının müzakirəsinə keçə bilərsiniz.

Münəqişələri həll etməyi bacarmaq. Unutmaq lazım deyil ki, hər hansı bir iş mühitində münəqişələr qaçılmazdır, lakin onlar müstəsna olaraq neqativ kimi qəbul edilməməlidir. Bu, xüsusilə fikir və hisslərin açıq ifadəsinin təşviq edildiyi qrup mühitində qarşılıqlı əlaqənin normal hissəsidir. Liderin vəzifəsi bu münəqişələri idarə etməyi öyrənmək, onları konstruktiv müzakirələrə çevirmək-

dir. Bu yolla onlar yaranan problemləri daha ciddi böhranlara çevrilməmişdən əvvəl müəyyən etməyə və həllinə kömək edəcəklər.

Bir misala baxaq: işçilərdən biri şirkətin müəyyən layihə üzərində işləməyə yanaşmasının səmərəsiz olduğuna inanır və alternativ həll yolunu təklif edir. Bu əsasda onun digər işçilərlə fikir ayrılıqları baş verir ki, bu da açıq münaqişəyə səbəb olar. Bu vəziyyətdə liderin edə biləcəyi ən yaxşı şey hər kəsin öz fikrini ifadə edə biləcəyi və birlikdə ən yaxşı yanaşmaya gələ biləcəyi bir müzakirə təşkil etməkdir. Açıq dialoq sayəsində münaqişə həll olunacaq və layihə inkişafa yeni təkan verəcək.

İşçilərin emosiyalarının və sərhədlərinin səmərəli idarə edilməsinin bütün sisteminin daimi əsasda işləməsi üçün təkcə bu prinsipləri həyata keçirmək deyil, həm də komandanı fəal şəkildə öyrətmək lazımdır. İşə qəbul mərhələsində onlar mövcud korporativ mədəniyyətə inteqrasiya imkanlarını qiymətləndirərək, yeni işçilərin yoxlanılması üçün istifadə edilə bilər. Bu gün süni intellektdən istifadə etməklə getdikcə daha çox tapşırıq avtomatlaşdırıla bilər. Belə şəraitdə işçilərin dəyəri bir sıra sərt bacarıqlarla deyil, dəyişikliklərə uyğunlaşmaq, həmkarları ilə səmərəli qarşılıqlı əlaqə və iş proseslərini idarə etmək bacarığı ilə müəyyən edilir.

Rəqəmsal savadlılıq, çeviklik, tənqidi düşüncə və komanda işi nə qədər yüksək olarsa, şirkət yeni şərtlərə daha tez uyğunlaşır, innovasiyalar təqdim edir və rəqabətə davamlı qalır. Yumşaq bacarıqlar peşəkar səriştələrə əlavə olmaqla yanaşı, rəqəmsal dövrdə işin effektivliyini müəyyən edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Дульская Д.А., Цыганок П.А., Бальев Д.М., Рубцова М.О. Soft-skills («мягкие способности») как востребованная компетентность специалиста // Сборник материалов Всероссийской конференции «Здоровье человека, семьи, общества. Социодинамическая парадигма в психиатрии, наркологии, психотерапии и психологии». 2021. С. 171-172.
2. Лапидус Л.В. Цифровая экономика: управление электронным бизнесом и электронной коммерцией: учебник / Л.В. Лапидус. — Москва: ИНФРА-М, 2022. 497 с
3. Навыки XXI века, или что такое гибкие навыки, сквозные компетенции и глубокое мышление? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://cont.ws>

ULU ÖNDƏRİMİZ HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ – NİTQ MƏDƏNİYYƏTİNƏ QARŞI DİQQƏTİ

^{1,3}Svetlana Arif qızı Balakışiyeva, ^{2,3}Günəl Fazil qızı Kərimli

¹svetlana.nasibli@mdu.edu.az

²gunel.karimli@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

Azərbaycan dili sabit qrammatik quruluşa, zəngin söz və ifadə ehtiyatına, zərif səslənmə sisteminə malikdir. Elmi, siyasi, fəlsəfi fikirləri ifadə etmək, bədii, publisistik təfəkkürün gözəl nümunələrini yarada bilmək baxımından dilimizin imkanları başqa dillərlə müqayisədə xeyli genişdir. Bu dildə müasir elmi-texniki proqresin ən incə və mürəkkəb anlayışlarını ifadə etmək mümkündür.

Nitq mədəniyyəti ümumi mənəvi mədəniyyətin tərkib hissələrindən biridir. Xalqımızın müstəqillik və suverenlik əldə etdiyi indiki dövrdə hərtərəfli inkişaf etmiş şəxslərin tərbiyə olunması tələbi dil mədəniyyətini də vacib məsələ kimi qarşıya qoyur. Azərbaycan dili hazırda sözün əsl mənasında dövlətimizin rəsmi dilidir, geniş və şəriksiz ictimai ünsiyyət vasitəsidir. Hər cür dəftərxana işləri, rəsmi sənədlər, mətbuat, radio və televiziya verilişləri və s. bu dildə aparılır. Xüsusən, radio və televiziya verilişlərində ayrı-ayrı ixtisas sahələrinə, müxtəlif dil duyumuna mənsub olan adamlar öz arzu və istəklərini, təklif və tövsiyələrini, xalqın ədəbiyyatı, tarixi, mədəniyyəti, dövlətimizin daxili və xarici siyasəti və s. ilə bağlı söhbətlərini öz ana dilində - Azərbaycan dilində şərh edir, söyləyirlər. Respublikamız yalnız dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra ana dilimiz həqiqi

mənada, əməli şəkildə dövlət dili hüququnu qazandı. Müstəqil Azərbaycanın 1995-ci ildə ümum-xalq referendumunda qəbul edilmiş Yeni Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi öz layiqli statusunu aldı. Burada (21-ci maddədə) göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir və Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir. Müstəqilliyimizin sonrakı illərində Respublika prezidenti Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin Konstitusiya hüququnun həyata keçirilməsinə, onun inkişafına, tətbiq dairəsinin genişləndirilməsinə xüsusi diqqət və qayğı göstərmişdir: “Bizim birinci nailiyyətimiz o olmalıdır ki, öz dilimizi Azərbaycanda hakim dil etməliyik. Hər bir azərbaycanlı öz ana dilini bilməlidir, bu dillə səlis danışmalı və bu dili sevməlidir” (H.Əliyev) [5].

Heydər Əliyevin 2001-ci ilin noyabrında Bakıda Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayında bəyan etdiyi tezislər azər baycançılığın ən yüksək ifadəsi oldu: “Hər bir azərbaycanlının harada yaşamasından, həyatda hansı mövqe tutmasından asılı olmayaraq ən böyük vəzifəsi öz ana dilini bilməkdən, ondan qürur duymasından ibarətdir”. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev müxtəlif ölkələrdə yaşayan dünya azərbaycanlılarının birlik və həmrəyliyi – azərbaycançılığı siyasi ideologiya zirvəsinə qal dırdı və indi Ulu Öndərin siyasi məktəbinin layiqli davamçısı, ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev dövlətçilik ənənələrinin varisi kimi milli birliyimizi, Azərbaycançılıq ideologiyasını istər ölkə daxilində, istərsə də ölkə xaricində məqsədyönlü şəkildə uğurla həyata keçirir. Beləliklə, “Azərbaycan dili” termini 1995-ci ildən təkcə ölkəmizdə deyil, bütün dünyada öz layiqli yerini tutdu, türk dilləri ailəsinə mənsubluğunu saxlamaqla “türk dili” terminin dən fərqləndirildi, əsrlər boyu işləndiyi adi ünsiyyət vasitəsin dən, məişət dili zəminindən dövlət dili, elm və siyasət dilinə çevrildi. Dövlət dilini bilmək, bu dildə danışmaq və yazmaq Azərbaycan Respublikası ərazisində hər bir vətəndaşın borcu kimi göstərildi. Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin tətbiqi və qorunması haqqında 2001-2003-cü illərdə imzaladığı bir neçə fərmanla bu sahədə olan boşluğu doldurdu. Fərmanlarda rəsmi dövlət dili statusu almış dilimizin tədrisinin yaxşılaşdırılması, inkişaf etdirilməsi, latın qrafikalı əlif baya qəti şəkildə keçilməsi tələbi qoyulurdu. Həmin vaxtdan hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan dili və Azərbaycan əlifbası günü kimi qeyd edilir. Respublikamızda yaşayanlar da daxil olmaqla dünyanın 60-dan çox ölkəsində 50 milyona yaxın soydaşımız bu gün 30 Azərbaycan dilində danışır, yazır, oxuyur, informasiya vasitəsi kimi ondan istifadə edir. Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqlar – talışlar, kürdlər, tatlar, lahıclar, ləzgilər, aqullar, laklar, qızlar, inqiloylar, saxurlar, tabasaranlar və başqaları Azərbaycan dilindən ikinci ana dili kimi, dövlət dili kimi tam istifadə edirlər. Dilimiz bu gün Ermənistan, Gürcüstan, Türkmənistan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan respublikalarında, Rusiya Federasiyasında, İran, Türkiyə və başqa xarici ölkələrdə də işlədilir, anlaşılır, başa düşülür [4].

18 iyun 2001-ci ildə “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında”, 2 yanvar 2003-cü ildə “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanları bu qayğının parlaq təzahürü olmaqla, dövlət müstəqilliyimizin başlıca rəmzlərindən sayılan Azərbaycan dilinin öyrənilməsi, elmi tədqiqinin fəallaşdırılması, dilimizin cəmiyyətdə tətbiqi dairəsinin genişləndirilməsi imkanlarını daha da artırmışdır. Belə bir şəraitdə kütlələrlə daima təmasda olan natiqlərin, xüsusən müəllimlərin üzərinə böyük vəzifələr düşür. Onlar əməli fəaliyyətində dildən yüksək səviyyədə istifadə etmək bacarıq və vərdişlərinə yiyələnməklə, bu keyfiyyəti gələcəyin qurucularına – gənclərə də aşılamalıdırlar. Bugünkü natiq dərin biliyə, hərtərəfli məlumata sahib olmaqla yanaşı, rəvan, aydın və cəlbedici, səfərbəredici bir dillə danışmağı da bacarmalıdır. Xalqın geniş əksəriyyətinin savadlı olduğu, yeni təfəkkür tərzinin formalaşdığı müasir dövrdə gözəl danışiq qabiliyyətinə yiyələnməyi zaman özü tələb edir, bu iş inkişafımızın ümumi ahəngi ilə bağlı olaraq indi daha böyük maraq doğurur. Cəmiyyət üzvlərini bir-birinə bağlayan həyat tərzı, şüur, düşüncə, mənəvi yaxınlaşma, dostlaşma, mehribanlıq və s. kimi yüksək milli keyfiyyətlər məhz indi nitqimizin düzgünlüyü və gözəlliyi qeydinə qalması həmişəkindən daha kəskin şəkildə qarşıya qoyur. Biz hər gün gözəl nitq nümunələrini – diktorların, aktyorların, həkimlərin, müəllimlərin, siyasətçilərin və başqalarının danışığını eşidirik. Təəssüf ki, bunlar azlıq təşkil edir, indiki dövr xalqın bütünlükdə yüksək nitq mədəniyyətinə yiyələnməsini tələb edir. Ona görə də müasir vətəndaş daim öz nitqinin zənginliyi və gözəlliyinin qeydinə qalması, onun geyimi, davranışı ilə yanaşı, nitqi də

bugünkü yüksək səviyyəyə uyğun olmalıdır. İnsan gözəlliyindən bəhs edilərkən onun daxili və xarici aləminin bir-birini tamamlaması ən zəruri bir amil kimi nəzərə alınır. Nitqin gözəlliyi insana xas olan digər gözəlliklər içərisində başlıca yer tutur. Yüksək nitq mədəniyyətinə sahib olmaq insanın şan-şöhrətini, ləyaqətini, izzət və hörmətini artıran amillərdəndir.

Ulu Öndərimiz Azərbaycan dili ilə bağlı söhbətlərində nitq mədəniyyəti məsələlərinə xüsusi diqqət yetirirdi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Dilçilik İnstitutunun sabiq direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü A.Axundov H.Əliyev haqqında xatirələrini danışarkən deyir ki, bir dəfə ulu öndərimiz mənə və institutun bir neçə əməkdaşını yanına çağırırdı. O, söhbətə başlamazdan əvvəl üzünü mənə tərəf tutaraq soruşdu: "Nə işlə məşğul olursunuz?" Mən Azərbaycan dilinin ayrı-ayrı sahələri üzrə tədqiqatların aparılması, kitabların yazılması, müxtəlif məzmununda lüğətlərin tərtib olunması və s. məsələlər barədə məlumat verdim. Cavabımdan razı qaldı və dedi: "Bunlar öz yerində, bəs nitq mədəniyyəti ilə bağlı nələr etmişsiniz? Siz bu sahəyə daha çox fikir verməlisiniz ki, xalq öz dilində sərbəst danışa bilsin". H.Əliyev Azərbaycan dilini çox sevirdi və bu dildə danışmağı ilə fəxr edirdi. O, xalqla onun öz dilində danışdı. İnsanlar onun nitqinin gözəlliyinə, zənginliyinə, axıcılığına, səlisliyinə, məntiqliyinə heyran qalır, onu dinləməkdən məmnun olurdular. Ulu öndərin nitqi həqiqi mənada yaradıcı fəaliyyət idi [1].

Cümlələrin quruluşu, sözlərin, ifadələrin işlədilməsində orijinalıq, özünəməxsusluq daima nəzərə çarpardı. Heydər Əliyev bir natiq kimi zəngin söz ehtiyatına malik idi. Danışarkən duruxmaz, söz axtarmaq üçün fikirləşməzdi. O, nitqində söz və ifadələrin təkrarına mümkün qədər yol verməzdi. Düzgün seçilən, yerində işlədilən ifadəlilik vasitələri – leksik və frazeoloji sinonimlər, antonimlər, nidalər, müraciətlər, ritorik suallar və s. onun nitqini təsirli edir, estetik cəhətdən gözəlləşdirirdi. "Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini, dövlət dilini mükəmməl bilməlidir" - deyən Heydər Əliyevə bu dil əziz idi, müqəddəs idi. O bu dilə mükəmməl yiyələnmişdi. Bu dildə, demək olar ki, hamıdan yaxşı danışdı. Heydər Əliyevin nitqində bir məntiq, rabitə vardı. O, heç bir qeydə baxmadan danışar, faktlar, sübutlar gətirər, dinləyiciləri qaneedəcək şərtlər verərdi. İti yaddaş və güclü hafizəyə malik olan Heydər Əliyevə dinləyicilər böyük maraqla qulaq asar, onu bütövlükdə anlayar və qəbul edərdilər.

Ulu Öndər yüksək nitq mədəniyyətinə sahib idi. O öz səfərbəredici nitqi, danışq tempi, mane-rası, jestləri, mimikası və s. ilə auditoriyanı ələ alar, öz ideyalarını dinləyicilərə aşılardı. Heydər Əliyev görkəmli natiq, söz ustası kimi də tarixdə qaldı. Onun nitqləri, çıxışları, söhbətləri, natiqlik məharəti mütəxəssislər tərəfindən öyrənilmiş, bu barədə əsərlər də yazılmışdır. Lakin bu sahədə geniş axtarışlara yenə də ehtiyac vardır.

Keçən əsrin 60-80-ci illərində nitq mədəniyyəti məsələlərinin həm nəzəri, həm də praktik şəkildə öyrənilməsi, təbliği sahəsində bir çox səmərəli işlər görülmüşdür. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda 1962-ci ildən dil mədəniyyəti şöbəsi fəaliyyət göstərmişdir. Şöbə nitq mədəniyyəti ilə bağlı tədqiqatlar aparmaqla yanaşı, mətbuatda, radio, televiziya verilişlərində, ədəbi və elmi əsərlərdə, dərsləklərdə, reklamlarda nəzərə çarpan dil və üslub nöqsanlarının aradan qaldırılması üçün əməli təkliflər vermişdir. Həmin dövrdə mətbuat səhifələrində "Nitq mədəniyyəti", "Ana dilimizin saflığı uğrunda", "Dilimiz qeyrətimiz" və s. kimi daimi rubrikalar altında yazılar dərc edilir ki, onlar dilimizə qayğı, hörmət, diqqətin göstərilməsi, onun bir ünsiyyət vasitəsi kimi qorulub saxlanılması baxımından zamanına görə olduqca əhəmiyyətli idi. 1969-cu ildə Ə.Dəmirçizadə və 1970-ci ildə M.Şirəliyevin ayrı-ayrılıqda "Azərbaycan dili orfoepiyasının əsasları" adlı kitabları çap olunmuşdur. A.Abdullayevin nəşr etdirdiyi əsərlər ("Müəllimin nitq mədəniyyəti haqqında", Maarif, 1966; "Nitq mədəniyyəti və natiqlik məharəti haqqında". Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1968) nitq mədəniyyəti məsələlərinin tədqiqi və təbliğində xüsusi rol oynamışdır. Ə.Əfəndizadənin tərtib etdiyi "Orfoqrafiya – orfoepiya – qrammatika lüğəti"ndən (1983) yazı, tələffüz və qrammatika təlimində uzun illərdir ki, faydalı bir vəsait kimi istifadə edilir. "Nitq mədəniyyəti məsələləri" adlı başqa bir məcmuədə (1985) nitq mədəniyyətinin ayrı-ayrı sahələri üzrə çalışan alimlərin, görkəmli tədqiqatçıların məqalələri verilmişdir. Bu sətirlərin müəllifi N.Abdullayevin Z.Məmmədovla birgə nəşri alınan "Nitq mədəniyyəti" (1998), "Müəllimin nitq mədəniyyəti" (2003), "Orfoqrafiya və orfoepiya lüğəti" (2003), "Nitq mədəniyyətinin

əsasları” (2005), N.Abdullayevin “Azərbaycan dilinin müxtəsər orfoepiya lüğəti” (2013) kimi kitablar nitq mədəniyyəti fənninin tədrisində yararlı bir vəsait kimi istifadə olunmuş və olunmaqdadır.

Son illər H.Həsənovun ali məktəblər üçün yazdığı “Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları” adlı dərslik də bu sahədə atılan ilk addımlar kimi əhəmiyyətlidir, dəyərlidir. Bu əsərdə nitq mədəniyyəti, onun predmeti, nitq mədəniyyəti və üslubiyyat, nitq mədəniyyəti və norma, şifahi və yazılı nitqin predmeti, dilimizin fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik üslubi imkanları, Azərbaycan dilinin funksional üslubları və s. məsələlərdən bəhs edilmişdir. Natiqlik sənəti, nitq mədəniyyəti məsələləri ilə bağlı araşdırmalar aparan tədqiqatçılardan biri də K.Əliyev olmuşdur. O, özünün “Üslub və üslublar sistemi” (1985), “Antik dövrün natiqlik məktəbləri” (1985), “Azərbaycan dilinin praktik üslubiyyatı” (1992), “Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları” adlı əsərlərində, dərsliklərində dünyada, eləcə də Azərbaycanda natiqlik sənəti və məktəbləri, ədəbi dilin normalar, üslublar sistemi haqda, oxucu kütləsini maraqlandıran digər məsələlər barədə ətraflı məlumat vermişdir.

Nitq mədəniyyətinin təbliği və inkişafında bədii ədəbiyyatın, kütləvi informasiya vasitələrinin (mətbuat, radio, televiziya və s.) rolu mühümdür. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev hələ 1981-ci ildə Azərbaycan yazıçılarının 7-ci qurultayındakı nitqində xalqın sərvəti olan dilin təkmilləşdirilməsi və zənginləşdirilməsində, onun lüzumsuz dialekt sözlərindən, jarqon ünsürlərindən təmizlənməsində nitq mədəniyyətinin əhəmiyyətini xüsusi qeyd edərək demişdir: “Azərbaycan ədəbi dilinin saflığına, kütlələrin nitq mədəniyyətinə daim qayğı göstərməlidir... Yazıçı nitq mədəniyyətinin, ədəbi dil normalarının qanunvericisi olmalıdır” (“Kommunist” qəzeti, 1981, 14 iyun). Ayrı-ayrı illərdə radio və televiziya verilişləri dilimizin öyrənilməsində, təbliğində xeyli iş görmüşdür. Bu verilişlərdə ədəbi dilimizin bir sıra aktual məsələləri – dilimizin tarixi, üslubiyyatı, leksikologiyası, lüğətçiliyi, etimoloji qiyası, terminologiyası və s.) şərh olunmuş, Azərbaycan dilinin ictimai ünsiyyət baxımından yararlılığı və bu dildə danışmağın vacibliyi xüsusilə vurğulanmışdır. Məsələn, 1981-1989-cu illərdə dilimizin formal şəkildə dövlət dili olduğu bir dövrdə respublika televiziyası ilə “Azərbaycan dili”, “Dil xalqın mənəvi sərvətidir” adlı xeyli sayda veriliş səsləndirilmişdir. Onların efirə hazırlanması və verilişlərin aparılmasında filologiya elmlər doktoru, professor İ.Məmmədovun əməyi böyük olmuşdur. Onun “Ədəbi tələffüz qaydalarını gözləmək”, “Azərbaycan dilinin orfoepiya normaları haqqında”, “Dil də dəniz kimi təmizlik sevir”, “Ekran, efir və dilimiz” və s. kimi əsərlərində nitq mədəniyyəti məsələlərindən bəhs olunmuş, bu sahə ilə bağlı maraqlı və aktual fikirlər söylənilmiş, ixtisasından, mövqeyindən asılı olmayaraq, hər bir kəsin bu keyfiyyətə yiyələnməsi vacib və zəruri sayılmışdır. Keçən əsrin 80-90-cı illərində nitq mədəniyyətinin təbii və təbliği ilə bağlı bir çox tədbirlər həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, prof.A.Qurbanovun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə V.İ.Lenin adına APİ-də (indiki ADPU-da) keçirilən elmi konfranslarda respublika likanının və keçmiş ittifaqın görkəmli alimlərinin nitq mədəniyyəti ilə bağlı məruzələri dinlənilib müzakirə edilmiş, həmin yığıncaqların materialları çap olunaraq oxuculara çatdırılmışdır. Lakin çox təəssüf ki, sonrakı illərdə bu sahəyə diqqət bir qədər azalmış, bəzi istisnalar nəzərə alınmazsa, nitq mədəniyyətinin öyrənilməsi və yayılması ilə bağlı nəzərə cərpacaq elə bir əsər, vəsait yazılmamış, əməli tədbir həyata keçirilməmişdir. İstisna dedikdə Respublika prezidenti H.Əliyevin dili ilə bağlı yazılmış əsərlər, monoqrafiyalar nəzərdə tutulur. Həmin əsərlərdə H.Əliyevin nitqi haqqında fikirlər söylənilir, onun məruzələri, çıxışları, söhbətləri nitq mədəniyyəti, natiqlik məharəti baxımından təhlil edilir, ulu öndərin dil fenomeninin bu sahəsi geniş və ətraflı şərh olunur [3].

“Heydər Əliyev dil haqqında və Heydər Əliyevin dili” adlı əsərdə Heydər Əliyevin natiqlik məharəti, nitq mədəniyyətinin təhlilinə həsr olunan ayrıca fəslində Ulu öndərin dili mədəni nitqə verilən tələblər baxımından təhlil olunur, onun ifadəliliyi, üslubu, quruluş və s. xüsusiyyətləri maraqlı faktlar üzərində, oxucunu qane edəcək bir tərzdə izah edilir, aydınlaşdırılır. Son illərdə nitq mədəniyyəti ayrıca fənn kimi bir sıra ali məktəblərin bakalavr pilləsi üzrə tədris planına salınmış, bu sahədə proqramlar tərtib olunmuş, dərslik və dərs vəsaitləri yazılmışdır. B.Muradov və H.Bayramovun “Nitq mədəniyyəti” (Bakı, 2008) və S.Hüseynovun “Nitq mədəniyyəti” (Bakı, 2011) adlı dərslikləri buna nümunədir. Hər iki dərslik nitq mədəniyyəti məsələlərinin həm nəzəri, həm də praktik yönümdə öyrənilməsi baxımından yararlıdır. Nitq mədəniyyətindən, dilimizin qorunması məsələsindən söhbət düşəndə, adətən kütləvi informasiya vasitələrinin – radio, televiziya verilişləri,

qəzet və jurnalların və s. dili önə çəkilir ki, bunu da təbii saymaq olar, ona görə ki, bu vasitələr ədəbi dilimizin təbliğatçıları, yayıcıları, tənzimediciləri, qoruyucularıdır. Bu informasiya vasitələrinin ümdə vəzifələrindən biri eşidənlərə, oxuyanlara etalon səviyyəli nitq nümunəsi verməkdir ki, dinləyənlər, oxuyanlar onun məziyyətlərini əxz edib mənimsəyə, nitqlərini həmin ifadə tərzinə uyğun qura bilsinlər. Radio və televiziya, eləcə də digər informasiya vasitələrində səslənən nitq (şübhəsiz, burada daha çox diktör, aparıcı, ziyalıların nitqi nəzərdə tutulur) məzmunca dolğun, tələffüzçə düzgün olmalı, oradakı fikir uyğun səs tərtibatı – intonasiya çalarları, aydın diksiya ilə verilməli, cümlələr düzgün qurulmalı, fikir lər arasında məntiqi rabitə gözlənilməlidir. Ədalət naminə deyək ki, Milli Televiziya və Radio Şurası son illərdə kütləvi informasiya vasitələrinin dili ilə bağlı bir sıra işlər görmüş, tədbirlər həyata keçirmişdir ki, bunların mətbuat dilinin inkişafına, formalaşmasına müəyyən qədər müsbət təsiri olmuşdur. Bu illərdə informasiya vasitələrinin dili ilə bağlı müəyyən əsərlər, məqalələr yazılmışdır. "Radio, televiziya və ədəbi dil" adlı sanballı bir əsərdə ekran-efir vasitələrinin linqvistik məsələlərindən bəhs olunmuş, buradakı dil amilinin ayrıca mövzu kimi öyrənilməsi, tədqiq olunması zəruri sayılmışdır. "Ana dili: Azərbaycan dili efirdə" adlı digər bir kitab Azərbaycan radiosunda dilimizin ünsiyyət vasitəsi kimi işlənməsi problemlərinə həsr olunmuşdur. Orada əlli veriliş mətni toplanmış, onların hər biri ayrılıqda təhlil edilmişdir.

Vəsaitdə dilimizin tədrisində və təbliğində ortaya çıxan problemlər, habelə dil və mədəniyyət, dil və cəmiyyət kimi məsələlərə də aydınlıq gətirilmişdir.

Nitq mədəniyyəti təkcə nəzəri fənn deyildir, bu, dil siyasətidir, dil normalarının təbliğidir. Bu işdə linqvistlərlə birlikdə müəllimlər, yazıçılar, digər sahələrdə çalışan ziyalılar əhəmiyyətli rol oynamalıdırlar. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında" 2012-ci il mayın 23-də imzaladığı sərəncamında dövlətçiliyimizin başlıca rəmzlərindən olan ana dilinin istifadəsinə və tədqiqinə dövlət qayğısının artırılmasını, ölkəmizdə dilçilik elmi sahəsində vəziyyətin əsaslı surətdə yaxşılaşdırılmasını təmin etmək baxımından son dərəcə mühüm bir sənəd-dir. Sərəncamda qeyd olunur: "Ölkəmizin zaman-zaman müxtəlif imperiya lər tərkibində yaşamağa məcbur olmasına baxmayaraq, ana dilimiz hətta bu ağır vaxtlarda belə milli məfkurənin, milli şüar və milli-mədəni dəyərlərin layiqincə yaşamasını və inkişafını təmin etmişdir. Bu gün onun qorunması və qayğı ilə əhatə olunması müstəqil Azərbaycanın hər bir vətəndaşının müqəddəs borcudur". Sərəncam nitq mədəniyyəti məsələlərinə də diqqətin artırılması, bu sahədə aparılacaq işin məzmunca genişlənməsi, keyfiyyətə yaxşılaşması üçün yetərinə əhəmiyyətli, faydalıdır [2].

Yekun olaraq deyə bilərik ki, nitq mədəniyyəti probleminin tədqiqi və təbliği sahəsində xeyli işlər görülmüş, səmərəli nəticələr əldə edilmişdir. Lakin görülməsi işlər daha böyükdür. Ədəbi dil normalarının – (fonetik, leksik, orfoqrafik, orfoepik, üslub normalarının) dəqiqləşdirilməsinə, dürüstləşdirilməsinə, bu əsasda zəruri dəyişikliklərin aparılmasına ehtiyac vardır. Nitq mədəniyyətinin mərkəzi mövzusu olan üslubi normaların elmi cəhətdən əsaslı və ətraflı, ədəbi dildə gedən son inkişaf meyillərinə uyğun tədqiq olunması lazımdır, vacibdir. Nitq mədəniyyətinə dair dərslik, dərs vəsaitləri, lüğətlər, sorğu kitabları və s. bu sahədə aparılan son tədqiqatlar əsasında yenidən işlənilərək nəşr edilməli, mədəni nitq məsələlərinin tədqiqi, təbliği məqsədilə vaxtaşırı elmi konfranslar, söhbətlər, müzakirələr keçirilməli, radio və televiziya verilişlərinin bu sahə ilə bağlı imkanlarından səmərəli istifadə olunmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Abdullayev N.Ə. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı, 2013, 277 s.
2. Əliyev V. Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı, 2003.
3. Əbülfəzli T.Ə., Zülfüqarlı S.R., Rzai A.R. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2014, 469 s.
4. Hüseynov S.S., Qaracayeva E.M. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (dərslik). Bakı, Elm və təhsil, 2016, 408 s.
5. Şiriyev F. Azərbaycan dilinin nitq mədəniyyəti və ritorika. Bakı, Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2014, 400 s.

HEYDƏR ƏLİYEV MÜSTƏQİL A ZƏRBAYCAN DÖVLƏTİNİN ÜMUMMİLLİ LİDERİ VƏ AZƏRBAYCAN XALQININ XİLASKARIDIR

İradə Əli qızı Məmmədova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
irada.mammadova@mdu.edu.az

Müasir dünyada hər bir dövlətin inkişaf yolu həmin ərazidə yaşayan xalqların öz qarşısına qoyduğu məqsədlərlə, vəzifələrlə bağlıdır. Bu gün dünyada təqribən iki yüzə yaxın dövlət var. Lakin bu dövlətlərin inkişaf səviyyələri heç də eyni deyil. Xüsusən, iqtisadi, siyasi və demokratik inkişaf baxımından onlar bir-birlərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirlər.

İnkişaf etmiş ölkələr bütövlükdə hər bir sahə üzrə digər ölkələrdən irəli getmişlər. İnkişafdakı bu fərqlərin səbəbləri xeyli araşdırılmışdır. Yüksək inkişaf edən dövlətlərin tarixinə nəzər salınmaqla, belə nəticəyə gəlinmişdir ki, burada əsas məsələ cəmiyyətin vahid bir məqsəd ətrafında, lider vasitəsi ilə sıx birləşməsidir.

Liderlik mürəkkəb və çoxcəhətli hadisədir. Liderlik başqalarının nə etməli, necə etməli olduğunu başa düşmək və razılaşmaq üçün sövq etmək prosesi və ortaq məqsədlərə nail olmaq üçün fərdi və kollektiv səyləri asanlaşdırmaq prosesidir. Liderlik – başqalarını öz ətrafında birləşdirmək, məqsədə nail olmaq üçün onları motivasiya etməkdə təzahür edən ictimai təsir formasıdır. Tarixdə lider kimi tanınan bir çoxları – siyasətçilər, sərkərdələr və ictimai xadimlər insanları öz ətrafında səfərbər edərək həyat tərzini dəyişməyə nail olmuşlar [4, s.8-25].

Hamının gerçək olduğunu zənn etdiyinin yanlış olduğunu qabaqcadan duymaq, onun qarşısını alaraq cəmiyyəti ağır bələdan, faciədən qurtarmaq, xalqı səfərbər edib ardınca sona qədər aparmaq və onları öz ideyalarının daşıyıcısına çevirmək ümummilli liderlərin tarixi missiyasıdır [4, s.8-25].

Dövlətin iqtisadi inkişafının müəyyən edilməsi, demokratik dəyərlərin oturuşması, xarici dövlətlərlə milli maraqlar kontekstində qarşılıqlı münasibətlərin qurulması, sülhün və sabitliyin təmin edilməsi siyasi liderdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Araşdırmalar göstərir ki, dövlət qura bilməyən, təbii sərvətlərinə sahib çıxma bilməyən xalqları səfərbər edib, onlar arasında birlik yaratmağa nail olan və onları öz arxasınca aparmağa qadir olan dahi şəxsiyyətlərinin, liderlərinin olmasından irəli gəlir.

Hər bir cəmiyyət nisbi şəkildə idarə edilənlərə və idarəçilərə bölünmüşdür. Bu zaman cəmiyyəti idarə edən, digər insanlardan fərqlənən dahi şəxslər - lider şəxslər meydana çıxmışdır [5, s.278-280]. Belə liderlər milli dövlətçilik ideyalarının praktik surətdə gerçəkləşməsində, davamlı və sabit tərəqqi üçün dayanıqlı əsasların müəllifinə çevrilirlər [3, s.191-192]. Liderlik problemi hər bir dövrdə aktual olmuşdur. Liderlik bacarığı, qabiliyyəti yüksək olan şəxslərin ən vacib xüsusiyyətləri ümumi inkişafa təkan verməkdir. Liderlik başqalarına təsir etmək və onları müəyyən məqsədlərə, vəzifələrə uyğun olaraq, hərəkətə gətirmək gücüdür. Liderlik qrup üzvlərinin işlə əlaqəli fəaliyyətlərinə təsir və istiqamətləndirmə prosesidir [5, s.278-280]. Fenomenal bacarığına inandırmaq, arxasınca aparmaq və s. kimi qabiliyyətlərinə görə o, kütlələrin üzvləri arasında fikir birliyi, ideya birliyi yarada bilir, toplumun güclü dəstəyini qazanaraq, xalqı düşdüyü ağır vəziyyətdən xilas edə bilir [8, s.54-56].

Hər bir xalqın tarixən formalaşmış dövlətçilik ənənələrinin konkret dövlət modelində gerçəkləşməsi üçün əlverişli siyasi mühit və iradə ilə yanaşı, güclü liderin də olması mühüm şərtlərdəndir. Tarix göstərir ki, daxilən güclü, vətənpərvər lideri olmayan xalqın milli iradəsini ortaya qoyaraq həqiqi müstəqillik istəyinə qovuşması mümkün deyildir. Xalqların həqiqi azadlığına zəmin yaradan iqtisadi müstəqillik də məhz fenomen şəxsiyyətlərin milli resursları nəzərə almaqla müəyyənləşdirdiyi inkişaf strategiyasına əsaslanır. Belə liderlər milli dövlətçilik ideyalarının praktik surətdə gerçəkləşməsində, davamlı və sabit tərəqqi üçün dayanıqlı əsasların müəllifinə çevrilirlər.

Liderliyə fenomenoloji yanaşmada, ilk növbədə, lider olmağı mümkün edən dörd əsas məqamı qeyd edilir:

- 1) liderin xüsusiyyətləri;
- 2) yerinə yetirməyə çalışdığı vəzifələr;

3) onun ardıcılıqları və seçiciləri;

4) onların qarşılıqlı əlaqə sistemi, lider və onun komponentləri arasında əlaqə mexanizmi.

Əsl lider o insan ola bilir ki, heç bir rəsmi səlahiyyəti, vəzifəsi olmasa da başqalarının potensialını birləşdirməyə və ümumi məqsədə yönəltməyə imkan verən güc nümayiş etdirir. Güc liderliyin zəruri komponentidir. Güc şəxsə heç bir rəsmi səlahiyyət verilməsə də, əsasən, ünsiyyət qurmaq və başqalarını əhəmiyyətli bir məqsədə çatmaq üçün səylərə qoşulmağa inandırmaq qabiliyyətinə əsaslanır.

Dünyada bütün bu cəhətləri özündə birləşdirən dahiyənə şəxsiyyətlərdən biri fenomenal lider Heydər Əliyevdir. Liderlərdən isə tarixdə adı müstəqil dövlətçiliyin rəmzinə çevrilən çox az sayda dahi şəxsiyyət, siyasətçilər, liderlər vardır. Heydər Əliyev məhz belə bir liderdir. O, fitri istedadla, nadir idarəçilik və liderlik keyfiyyətlərinə, yüksək vətənpərvərlik hissinə, güclü dərk etmə qabiliyyətinə, möhkəm yaddaş funksiyasına, əqidə saflığına, şəxsiyyət böyüklüyünə, ağılının gücündən, qüdrətindən bacarıqla istifadə etmək məharətinə, dərin zəkalılığınə, əhatəli bilik dairəsinə malik olmuş Azərbaycan xalqının dahi şəxsiyyətdir.

Heydər Əliyev Azərbaycanın 1991-ci ildə yenidən əldə etdiyi müstəqilliyinin 1991-1993-cü illərində baş verən hadisələrdən danışarkən dövlət quran, yönəldən, inkişaf etdirən siyasi lideri belə səciyyələndirir: "Azərbaycan kimi bir dövlətdə hakim, yəni başçı olmaq üçün ağıl, zəka, insani keyfiyyətlər, mərdlik, cəsurluq, böyük təcrübə, dövlətçilik təcrübəsi və bir çox başqa xüsusiyyətlər lazımdır. Ən əsası isə - xalqa sədaqət lazımdır" [9, s.132-135]. Ulu Öndər burada liderliyin dövlətə, xalqa xidmət olduğunu ön plana çəkir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasına rəhbərliyinin iki dövrü var: 1969-1982-ci illər və 1993-2003-cü illər. Hər iki dövrdə Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətinin və xalqının ən çətin zamanlarında siyasi hakimiyyətə gəlmiş və xalqın birliyini təmin etmiş, Azərbaycanın iqtisadi yüksəlişi, xalqın sosial rifahı, Azərbaycan dilinin, ədəbiyyatının, incəsənətinin, ənənələrinin qorunması üçün böyük işlər görmüşdür. Məhz həmin illərdə Azərbaycan bütün sahələrdə sürətlə inkişaf etməyə başladı. Bu illər ərzində Azərbaycan böyük inkişaf yolu keçmiş, bir çox uğurlar əldə etmiş, müstəqil dövlət kimi bərqərar olmuşdur. Milli mənafeyi xalqın mənafeyinə, xalqın mənafeyini dövlət mənafeyinə çevirən Heydər Əliyev Azərbaycanın tərəqqisini təmin etməklə bərabər, həm də beynəlxalq nüfuz və etibar qazanmışdır. O, son dərəcə çətin tarixi şəraitdə milli dəyərləri yaşatmaq, dövlətçiliyi qorumaq, Azərbaycanın inkişafına nail olmaq kimi çətin vəzifəni yerinə yetirmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanın özünəməxsus dövlətdin münasibətləri modelinin formalaşdırılmasında, eləcə də milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanılmasında xidmətləri əvəzsizdir [6, s.95-98].

Ümummilli lider Heydər Əliyev reallaşdırdığı siyasətdə demokratik təsisatların və vətəndaş cəmiyyəti prinsiplərinin bərqərar olunması xüsusi yer tuturdu. Yeni müstəqillik tapmış ölkədə insanların hüquq və azadlıqlarının formalaşdırılması quruculuq siyasətinin ən mühüm istiqaməti idi. O, "Yolumuz demokratiya yoludur. Müstəqil Azərbaycanda demokratik, hüquqi, dövlət qurulmalıdır. Azərbaycan dövləti demokratik prinsiplə əsasında fəaliyyət göstərməlidir, öz tarixi ənənələrindən, milli ənənələrindən bəhrələnərək, dünya demokratiyasından, ümumbəşəri dəyərlərdən səmərəli istifadə edərək, demokratik dövlət quruculuğu yolu ilə getməlidir" demişdir. Buna görə də müdirik siyasətçi Heydər Əliyev Azərbaycanda əsrlər boyu formalaşan çoxmədəniyyətlik, tolerantlıq, insan hüquqlarının aliliyi kimi multikultural dəyərlərin qarantı kimi azərbaycançılıq ideologiyasını reallaşdırdı. Azərbaycan multikulturalizmini dövlət siyasətinin prioritet istiqaməti elan etdi. İnsanların mənəvi dirçəlişləri üçün tolerant təfəkkür tərzinin formalaşdırılması əsas şərtə çevrildi [3, s.191-192]. Ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi: "Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və siviliza-siyasına öz töhfəsini verir". O, ölkədə sabitliyin və davamlı inkişafın hüquqi təminatının təmin olunması istiqamətində ciddi addımlar ataraq, yeni Konstitusiyanın layihəsinin hazırlanması üçün xüsusi komissiyanın yaradılmasına göstəriş verdi və Konstitusiyanın layihəsini müəyyən vaxt ərzində ümumxalq müzakirəsinə təqdim etdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə bu Konstitusiya 1995-ci ildə noyabrın 12-də referendum yolu ilə qəbul edildi. Konstitusiyaya görə Azərbaycan hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət elan olundu. "Konstitusiya Azərbaycanın gələcək inki-

şaf yolunu müəyyən edən bir qurumdur" qeyd edən Ümummilli lider Heydər Əliyev deyirdi: "Hesab edirəm ki, biz Azərbaycanın bu günü və gələcəyi üçün çox böyük bir sənəd siyasi-hüquqi sənəd hazırlamış" [3, s.191-192].

Həmin sənəddə həm dövlət quruculuğunun dünyəvi mahiyyət daşması, dinin dövlətdən ayrı olması, bütün dini etiqadların qanun qarşısında bərabər sayılması, dövlət - təhsil sisteminin dünyəvi xarakter daşması, insan ləyaqətini alçaldan, insanpərvərlik prinsiplərinə zidd dinlərin yayılmasının və təbliğinin qadağan edilməsi, dinindən, dilindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşların qanun qarşısında bərabər hüquqluğu təsbit olunmuşdur [1, s.44-47]. Bundan başqa, Ulu Öndərin təşəbbüsü və fəal iştirakı ilə 1995-ci il oktyabrın 31-də "Konstitusiyanın dövlət dili haqqında" maddəsi ilə bağlı keçirilən gərgin və tam demokratik müzakirələr nəticəsində Azərbaycan dilinin qanuni haqqı özünə qaytarıldı və qəbul olunan Konstitusiyada Azərbaycan dili Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili kimi təsbit (21-ci maddə) olundu.

Ulu Öndərin imzaladığı "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 18 iyun 2001-ci il tarixli, 506 sayılı Fərman, "Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında" 4 iyul 2001-ci il tarixli, 76 nömrəli Sərəncam, "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" 9 avqust 2001-ci il tarixli, 552 nömrəli sərəncam və nəhayət, 2003-cü il yanvarın 2-də qüvvəyə minmiş "Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında" Qanun ölkəmizdə dil siyasəti və dil quruculuğunun mükəmməl konsepsiyasını, onun uzunmüddətli strategiyasını və aydın proqramını verən tarixi qanunvericilik aktları oldu. Bu sənədlərin hazırlanmasında böyük tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin yüksək intellekti, zəngin dövlətçilik təcrübəsi, yenilməz məntiqi, vətəndaşlıq qeyrəti, ana dilinə qarşı misilsiz məhəbbətinin mühüm rolu olmuşdur [10, s.100-103].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu fəaliyyətini araşdırarkən müəyyən etmək olur ki, bu siyasi və geniş miqyaslı işlərin əsasında böyük bir məqsəd, ideyalar, prinsiplər dayanır. Bu prinsip və ideyaların daşıyıcıları, gələcək nəsillərə ötürənlər isə gənclərdir. Ona görə də gənclərə xitabən Ulu Öndər demişdir: "Hər bir Azərbaycan gənci öz həyat yolunu müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcək yolu kimi qəbul etməlidir. Gənclərin əsas vəzifəsi özünü Azərbaycan Respublikasının yaşamasına və əbədi olmasına həsr etməkdən ibarət olmalıdır. Vətəninini, torpağını, dövlətini müstəqil Azərbaycanı qorumaq öz ata-anasını qorumaq deməkdir, evini qorumaq deməkdir" [2, s.31-33].

Hər hansı bir millətin, xalqın gələcəyi onun təhsili ilə bağlıdır. Ölkənin inkişafı, tərəqqisi təhsildən asılıdır. Yüksək səviyyəli təhsil uğurlu gələcəyin təminatı deməkdir. Təhsil olmadan millətin tərəqqisi mümkün deyil. Bir həqiqət var ki, bir milləti məhv etmək üçün onun elmi ni, təhsilini məhv etmək kifayətdir. Bu mənada Azərbaycan xalqı xoşbəxt xalqdır ki, onun Heydər Əliyev kimi dahi şəxsiyyəti, xalqını düşünən bir lideri olub. Heydər Əliyev təhsilimizi inkişaf etdirməklə Azərbaycan xalqını məhv olmaqdan xilas etdi. Azərbaycan təhsilinin inkişafının, uğurlarının kökündə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin gərgin zəhməti dayanır. "Təhsil millətin gələcəyidir" şüarı altında təhsilimizin inkişaf təməli məhz Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində qoyuldu. Ulu öndər Heydər Əliyev ölkəyə rəhbərlik illərində təhsil islahatlarının aparılmasının zəruriliyini vurğulayaraq, inkişafın təhsildən asılı olduğunu qeyd edirdi. Ulu Öndər vurğulayırdı ki: "Təhsil sistemimizin hazırkı vəziyyətini, onun problemlərini dərinlən öyrəndikdən sonra prioritet sahələr müəyyən edilməlidir" [5, s.278-280]. Ulu Öndər hər bir çıxışında təhsilin mürəkkəb bir sahə olduğunu qeyd edərək deyirdi: "Təhsil sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatıdır, nə ticarətdir. Bu, cəmiyyətin xüsusi, intellektual cəhətini əks etdirən bir sahədir. Belə halda təhsil sistemində çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır" [3, s.191-192].

Ulu Öndər cəmiyyətin tərəqqisini gənclərimizin mükəmməl təhsil almasında gördüyü üçün 1999-cu il iyunun 15-də "Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemində islahat proqramı"nı təsdiq etdi və "Ümumi təhsilimizdə, yəni məktəblərimizdə bütün dərslər, bütün fənlər bizim bu günümüizə və gələcəyimizə həsr olunmalıdır" vəzifəsini qarşıya qoydu. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin, dövlət atributlarının mahiyyətinin uşaqlara geniş şəkildə izah olunmasını və bu sahədə görülən işləri vətənpərvərlik tərbiyəsində mühüm amil hesab edərək uşaqların Vətəninini, Xalqını, dərinlən tanımalarını, sevmələrini ən vacib məsələlərdən biri hesab etdi [7, s.69-71].

Dövlət xadimində milli liderlik və siyasi liderlik keyfiyyətlərinin vəhdəti bəşər tarixində nadir bir vəziyyətdir. Ulu Öndər bu iki keyfiyyəti özündə ehtiva etməklə yanaşı, fəaliyyət göstərdiyi bütün digər sahələrdə özünü bir lider kimi təsdiq etmişdir. Bu dahi şəxsiyyət Azərbaycan xalqının yaddaşında qurucu və azadlıqsevər dövlət xadimi, xalqın məhəbbətini qazanmış Ümummilli Lider kimi qalır.

Çətin anlarda millətə dayaq olmağı bacaran dahi liderimiz, təkrar olunmaz şəxsiyyət Heydər Əliyev bu gün də və hər zamanda mənəvi varlığı ilə daim xalqımızın yaddaşındadır, bizim hər birimizin qəlbindədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Cəfərova E.H. Ulu öndər Heydər Əliyevin banisi olduğu Azərbaycan multikulturalizmi // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “Vətən Müharibəsində qazandığımız tarixi zəfər Heydər Əliyev siyasətinin təntənəsidir” mövzusunda Elmi-Nəzəri Konfransın Materialları (4 may 2021-ci il). Mingəçevir, 2021, s. 44-47.

2. Cəfərova F. Heydər Əliyev və müasir Azərbaycan təhsili // Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu. Elmi Əsərlər. Naxçıvan, 2023, № 2(72), s. 31-33.

3. Əhmədov Y.P., Əmirova S.S. Milli-mənəvi dəyərlərin himayədarı // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev Azərbaycan Dövlətinin Memarındır” mövzusunda Respublika Elmi Konfransın Materialları 4 may 2018-ci il). Sumqayıt Dövlət Universiteti. Sumqayıt, 2018, s.191-192.

4. Əliyev B. Ümummilli Lider və milli dövlətçilik. // Psixologiya Elmi-Tədqiqat İnstitutu., “Ulu Öndər Heydər Əliyev və Liderlik fenomeni” mövzusunda Azərbaycan Xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş Respublika Elmi Konfransının Materialları. (6 may 2023-cü il). Bakı, 2023, s. 8-25.

5. Həsənova S.M. Liderlik anlayışının mahiyyəti // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev dühası və müasir Azərbaycan” mövzusunda Elmi-Nəzəri Konfrans Materialları, (4-5 may 2022-cü il). MDU. Mingəçevir, 2022, s. 278-280.

6. Hüseynova R.A. Heydər Əliyev dühası – bütöv şəxsiyyətin mücəssiməsinin öyrənilməsinin ideoloji istiqamətləri // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “Vətən Müharibəsində qazandığımız tarixi zəfər Heydər Əliyev siyasətinin təntənəsidir” mövzusunda Elmi-Nəzəri Konfransın Materialları (4 may 2021-ci il). Mingəçevir, 2021, s. 95-98.

7. Qasımova R. Heydər Əliyev – Tarix Yazmış Şəxsiyyət // Psixologiya Elmi-Tədqiqat İnstitutu, “Ulu Öndər Heydər Əliyev və Liderlik fenomeni” mövzusunda Azərbaycan Xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş Respublika Elmi Konfransının Materialları. (6 may 2023-cü il). Bakı, 2023, səh. 69-71.

8. Məhərrəmov V.E. Azərbaycan” adını dünya tarixinə qızıl hərflərlə yazdırmış lider // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “Vətən Müharibəsində qazandığımız tarixi Zəfər Heydər Əliyev siyasətinin təntənəsidir” mövzusunda Elmi-Nəzəri Konfrans Materialları (4 may 2021-ci il). MDU. Mingəçevir, 2021, s. 54-56.

9. Mikayılov Ş.S. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursunda demokratik cəmiyyət quruculuğu // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “Vətən Müharibəsində qazandığımız tarixi Zəfər Heydər Əliyev siyasətinin təntənəsidir” mövzusunda Elmi-Nəzəri Konfransın Materialları (4 may 2021-ci il). Mingəçevir, 2021, s. 132-135.

10. Yusifova G.K. Heydər Əliyev və Azərbaycan mədəniyyəti // Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “Vətən Müharibəsində qazandığımız tarixi Zəfər Heydər Əliyev siyasətinin təntənəsidir” mövzusunda Elmi-Nəzəri Konfransın Materialları (4 may 2021-ci il). Mingəçevir, 2021, s. 100-103.

AZƏRBAYCANDA RƏQƏMSALLAŞMANIN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNİN ROLU

^{1,4}Günəl Səfər qızı Baxşiyeva, ^{2,4}Ceyhun Bəşir oğlu Əlizadə,

^{3,4}Səadət Rəfayıl qızı Aslanova

¹gunel.bakshiyeva@mdu.edu.az

²ceyhun.alizada@mdu.edu.az

³saadat.aslanova@mdu.edu.az

⁴Mingəçevir Dövlət Universiteti

Giriş

XX əsrin sonlarında dünyada baş verən texnoloji inqilablar və rəqəmsal transformasiya meyilləri, dövlətlərin idarəetmə sistemlərinə və cəmiyyətlərin həyat tərzinə ciddi təsir göstərmişdir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) sürətlə inkişafı yeni idarəetmə modellərinin, iqtisadi yanaşmaların və sosial münasibətlərin əsasını təşkil etmişdir. Bu global çağırışlar fonunda Azərbaycan da müasir informasiya cəmiyyətinin formalaşması prosesinə qoşulmuş, xüsusilə də milli dövlət quruculuğunun ikinci mərhələsində – Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra bu istiqamətdə ardıcıl və məqsədyönlü islahatlar həyata keçirilmişdir. Heydər Əliyevin dövlətçilik fəlsəfəsində inkişaf yalnız iqtisadi yüksəlişlə deyil, eyni zamanda elmi-texniki tərəqqi və informasiya mədəniyyətinin geniş yayılması ilə ölçülürdü. Onun 1990-cı illərin sonlarından başlayaraq, informasiya-kommunikasiya sahəsini dövlət siyasətinin prioritet istiqaməti kimi müəyyənləşdirməsi, Azərbaycanın bu sahədə olan müasir infrastrukturunun əsasını qoymuşdur. 1998-ci ildə qəbul edilən “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Qanun ölkədə informasiya münasibətlərinin hüquqi bazasını formalaşdırmaqla yanaşı, elektron idarəetmənin ilkin elementlərinin tətbiqinə şərait yaratmışdır. Bu, təkcə texnoloji yenilik deyil, həm də strateji dövlət baxışı idi. Azərbaycanın İKT sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlər, informasiya təhlükəsizliyi, elektron hökumət sistemlərinin qurulması, rəqəmsal xidmətlərin tətbiqi və süni intellekt əsaslı idarəetmə modellərinə keçid məhz bu uzaqgörən siyasətin davamlı nəticəsidir. Bu gün ölkəmizdə həyata keçirilən rəqəmsallaşma islahatları, süni intellekt strategiyası, kibertəhlükəsizlik tədbirləri və e-xidmətlərin sürətli inkişafı, Heydər Əliyevin qoyduğu təməl üzərində inşa olunur. Onun irsi yalnız keçmişin siyasi və intellektual kapitalı kimi deyil, həm də bu günün innovativ inkişaf yolunun və gələcəyin texnoloji vizionunun əsas qaynağı kimi çıxış edir. Beləliklə, Heydər Əliyevin dövlətçilik irsi informasiya-kommunikasiya sferasında təkcə institusional dəyişikliklərlə deyil, həm də strateji düşüncə tərzinin formalaşması ilə əlamətdardır. Bu baxımdan, onun yaratdığı siyasi kursun davamlılığı, Azərbaycanın rəqəmsal gələcəyinin qurulmasında bünövrə rol oynamış və müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin rəqəmsallaşma çağırışlarına cavab verə bilən intellektual və texnoloji islahatlar kimi dəyərləndirilir [1-8].

Heydər Əliyev dövründə informasiya cəmiyyətinin bünövrəsi

1990-cı illərin ortalarından etibarən Heydər Əliyev tərəfindən ölkənin gələcək inkişaf perspektivləri nəzərə alınaraq informasiya texnologiyalarının inkişafı sahəsində ardıcıl islahatlar həyata keçirilməyə başlanılmışdır. Bu dövrdə ilk dəfə olaraq İKT sahəsi dövlət səviyyəsində prioritet elan edilmiş və bu istiqamətdə milli inkişaf modelinin formalaşdırılması üçün zəruri addımlar atılmışdır. 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə informasiya siyasətinin əsas prinsipləri müəyyən olunmuş və “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” qanun qəbul edilmişdir. Bu sənəd ölkədə informasiya cəmiyyətinin inkişafı üçün hüquqi çərçivənin əsasını təşkil etmiş və rəqəmsal transformasiya proseslərinin başlanğıc nöqtəsi kimi qiymətləndirilmişdir.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1990-cı illərin sonlarında ölkədə İKT infrastrukturunun təməli qoyulmuş, beynəlxalq telekommunikasiya sistemlərinə inteqrasiya prosesləri sürətləndirilmişdir. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq müasir telekommunikasiya şəbəkələrinin yaradılması, internetin yayılması və beynəlxalq rabitə xətlərinin qurulması üçün investisiya cəlb olunması təşviq edilmişdir. Bu dövrdə informasiya texnologiyalarının inkişafı üçün normativ-hüquqi aktlarla

yanası, iqtisadi təşviq mexanizmləri də hazırlanmış, özəl sektorların bu sahədə fəaliyyətinə dəstək verən mühit formalaşdırılmışdır.

Rəqəmsallaşma siyasətinin strateji davamlılığı

İKT-nin inkişafı, müasir dövrdə dövlətlərin idarəetmə sistemlərində, sosial-iqtisadi və mədəni münasibətlərdə əsas struktur dayaqlardan birinə çevrilmişdir. Azərbaycanda bu sahənin formalaşdırılması və davamlı inkişafı Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi kursu ilə birbaşa bağlı olmuş, ötən əsrin 90-cı illərinin sonlarından başlayaraq sistemli dövlət siyasətinin predmeti halına gəlmişdir. Keçmiş dövrdə, xüsusilə də 1998-ci ildə qəbul olunmuş "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" qanun, ölkədə informasiya cəmiyyətinin hüquqi-institusional əsaslarının yaradılmasına səbəb olmuşdur. Həmin dövrdə rabitə və telekommunikasiya sahəsində beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan struktur islahatları aparılmış, beynəlxalq şəbəkələrə çıxış imkanı yaradılmış, ilk dəfə olaraq internet xidmətləri geniş ictimaiyyət üçün əlçatan edilmişdir. Telekommunikasiya sahəsinə xarici investisiyaların cəlbə, özəl sektorun təşviqi və müasir texnologiyaların ölkəyə transferi bu mərhələnin başlıca xarakterik cəhətləri kimi qiymətləndirilə bilər. Müasir dövrə keçid etdikdə isə, bu strateji xəttin ardıcıl şəkildə davam etdirildiyi müşahidə olunur. 2000-ci illərin əvvəllərindən etibarən "Elektron Azərbaycan" Dövlət Proqramı ilə rəqəmsal infrastrukturun modernizasiyası, dövlət orqanları arasında məlumat mübadiləsinin avtomatlaşdırılması və elektron xidmətlərin təşkili istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Xüsusilə də 2011-ci ildə qəbul edilən İKT üzrə Milli Strategiya (2011–2018) ilə ölkədə genişzolaqlı internet şəbəkəsinin inkişafı, optik lifli rabitə xətlərinin bölgələrə qədər yayılması və "ağıllı şəhər", "ağıllı kənd" kimi layihələrin reallaşmasına zəmin yaratmışdır.

Müasir mərhələdə isə informasiya-kommunikasiya infrastrukturunu rəqəmsal iqtisadiyyatın və süni intellekt əsaslı idarəetmənin bünövrəsinə çevrilmişdir. 2021-ci ildə qəbul olunan "Rəqəmsal Transformasiya Konsepsiyası (2021–2025)" bu sahədə köklü struktur dəyişikliyi məqsədi daşıyır. Dövlət bulud infrastrukturlarının tətbiqi, "MyGov", "e-sosial" və s. kimi integrasiya olunmuş xidmət platformalarının yaradılması, informasiya sistemləri arasında interoperabelliyin təmin edilməsi bu siyasətin əsas istiqamətlərindəndir. Eyni zamanda, 2023-cü ildə qəbul edilən Kibertəhlükəsizlik Strategiyası və 19 mart 2025-ci ildə qəbul olunmuş Süni İntellekt Strategiyası müasir İKT infrastrukturunun yalnız fiziki-texniki deyil, eyni zamanda hüquqi, etik və təhlükəsizlik aspektlərinin də inkişaf etməkdə olduğunu göstərir. SİMA – bulud əsaslı elektron imza xidmətinin 2022-ci ildən istifadəyə verilməsi, rəqəmsal identifikasiya və hüquqi etimad mühitinin formalaşdırılmasında mühüm irəliləyiş kimi çıxış edir. [9] Beləliklə, keçmişdə Ulu öndər tərəfindən əsas qoyulan İKT infrastrukturunu bu gün Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə dərinləşdirilərək, rəqəmsal transformasiya mərhələsinə daxil olmuşdur. Tarixi ardıcılıq, siyasi sabitlik və strateji vizion bu inkişafın əsas təminatçısıdır. Azərbaycanın bu sahədə regional liderə çevrilməsi və qlobal texnoloji gündəmdə iştirakını genişləndirməsi bu siyasətin səmərəli nəticələridir.

Nəticə

Yekun olaraq, Azərbaycanda rəqəmsallaşma siyasətinin təşəkkül tapması və inkişafında Ulu Öndər Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi strateji kurs həlledici rol oynamışdır. Onun informasiya-kommunikasiya texnologiyalarını milli inkişafın əsas dayaqlarından biri kimi qəbul etməsi, ölkədə müasir informasiya cəmiyyətinin hüquqi, texniki və institusional bazasının yaradılmasına səbəb olmuşdur. Hələ 1990-cı illərdə atılmış bu mühüm addımlar sonrakı onilliklərdə ölkənin rəqəmsal transformasiyasında aparıcı mövqeyə sahib olmasının əsasını qoymuşdur. Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılan siyasi vizion, müasir dövrdə də öz aktuallığını saxlayır və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevain rəhbərliyi altında uğurla davam etdirilir. Rəqəmsallaşma sahəsində aparılan islahatlar, elektron xidmətlərin genişləndirilməsi, süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi və kibertəhlükəsizlik strategiyalarının hazırlanması, həmin uzaqgörən siyasətin məntiqi davamıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. "Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)". <https://e-qanun.az/framework/1969>

2. "Elektron Azərbaycan" Dövlət Proqramı (2005-2008-ci, 2010-2012-ci illər). <https://e-qanun.az/framework/19936>
3. "Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya"nın və "Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/17199>
4. "Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə 2016-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında <https://e-qanun.az/framework/33717>
5. Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal İnkişaf Konsepsiyası. 16 yanvar 2025. https://ict.az/uploads/7b72d9ce4de45ac4fee0c4b1c8ffb392_5253488.pdf
6. [Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası](https://president.az/az/articles/view/683641), 19 mart 2025-ci il. <https://president.az/az/articles/view/683641>.
7. Abbasov Əli. Heydər Əliyev və müasir Azərbaycanın İKT siyasəti. "Azərbaycan qəzeti". 2013. 3 may. N 94. s. 4.
8. Mustafayeva A.M., İslamova D.B., Səmədzadə M.E. "Ulu öndər Heydər Əliyevin milli inkişaf strategiyası – İKT sektorunda. Mingəçevir Dövlət Universiteti, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr olunmuş "Heydər Əliyev dühası və müasir Azərbaycan", Elmi-nəzəri konfrans materialları, Mingəçevir, 4-5 may 2022, s. 55-57
9. Mustafayeva A.M., Muradzadə E.A., Heydər Əliyev və Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş "Heydər Əliyev Azərbaycanın böyük uğurla reallaşdırılan iqtisadi strategiyanın banisidir" mövzusunda Respublika Elmi Konfransı, LDU, 05 may 2023

PORTALLARIN YARADILMASI ÜÇÜN LAZIM OLAN VASİTƏLƏR

^{1,4}Asudə Məmmədli qızı Abdurrahmanova, ^{2,4}Şəbnəm Sadıq qızı Nəsirova,

^{3,4}Nərimin Kamil qızı Əhmədova

¹asuda.abdurrahmanova@mdu.edu.az

²shabnam.nasirova@mdu.edu.az

³narmin.ahmadova@mdu.edu.az

⁴Mingəçevir Dövlət Universiteti

Giriş

Rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı nəticəsində veb portallar müasir informasiya cəmiyyətində mühüm əhəmiyyət kəsb edən platformalara çevrilmişdir. Onlar istifadəçilərə məlumat və xidmətlərə mərkəzləşdirilmiş şəkildə çıxış imkanı verən çoxfunksiyalı sistemlərdir. Portal anlayışı, bir və ya bir neçə mövzu ətrafında formalaşan, eyni zamanda müxtəlif sahələri əhatə edən və istifadəçiyə müxtəlif resursları təqdim edən veb məkan kimi səciyyələndirilir. Bu məqalədə veb portal anlayışının mahiyyəti, onun funksional və struktur xüsusiyyətləri, digər veb resurslardan əsas fərqləri, təqdim etdiyi üstünlüklər və effektiv inkişaf strategiyaları təhlil olunur.

Veb portal anlayışı və onun xüsusiyyətləri

Veb portal — istifadəçilərə geniş həcmdə məzmun və xidmətlərə çıxış imkanı təqdim edən, vahid interfeysə malik, funksional və strukturlaşdırılmış onlayn platformadır. Çox zaman portallar sadə veb saytlarla qarışdırılır, lakin onların təyinatı və funksionallığı fərqlidir. Hər bir portal veb sayt sayıla bilər, lakin hər veb sayt portal funksiyasını yerinə yetirə bilməz.

Portal — istifadəçilərə müəyyən mövzular üzrə geniş məlumat, xidmət və resurslara vahid platformadan çıxış imkanı verən, yüksək səviyyədə strukturlaşdırılmış və funksional veb məkandır. O, həm informasiya anbarı, həm də interaktiv xidmət məkanı kimi fəaliyyət göstərir. Əgər düzgün

şəkildə hazırlanarsa, portal istifadəçiləri lazım olan məlumat və ya resurslara yönləndirən bir bələdçi rolunu oynayır.

Portaldan fərqli olaraq, veb sayt internetdə yerləşən bir və ya bir neçə əlaqəli səhifədən ibarət məcmudur. Onlar əsasən mətn, qrafik, şəkil, video və animasiyalar kimi vizual və məlumatverici elementlərdən ibarət olur. Veb saytlar daha çox informativ və statik xarakter daşıdığı halda, portallar dinamik və interaktiv təcrübə təklif edir.

Veb portal istifadəçilərə fərdiləşdirilmiş məzmun və xidmətlər təqdim edən vahid giriş nöqtəsidir. Onun əsas məqsədi müxtəlif məlumat və resursları bir platformada toplamaqla, istifadəçilərin ehtiyaclarını daha tez və rahat şəkildə ödəməkdir. Bu xüsusiyyətlər istifadəçinin portala daha çox cəlb olunmasına və orada daha uzun müddət qalmasına şərait yaradır.

Veb portalların üstünlükləri

Veb portalların təqdim etdiyi əsas üstünlüklər bunlardır:

- Effektiv kommunikasiya: Portal müəssisələr, işçilər və müştərilər arasında əlaqə və əməkdaşlıq mühiti yaradır. Məlumat və sənəd mübadiləsi daha sistemli və sürətli şəkildə həyata keçirilir;
- Mərkəzləşdirilmiş informasiya idarəetməsi: Müxtəlif mənbələrdən gələn məlumatlar bir sistemdə birləşdirilərək daha rahat axtarış və istifadə imkanı yaradır;
- Fərdiləşdirilmiş istifadəçi təcrübəsi: İstifadəçi maraqları və seçimlərinə əsasən fərdi məzmun və xidmətlər təqdim olunur, bu da ümumi istifadə təcrübəsini artırır.

Veb portalın inkişaf strategiyası və dizayn prinsipləri

Veb portalın inkişafı — onlayn məhsul sistemində ön mürəkkəb mərhələlərdən biridir. Portal layihələri çox vaxt spesifik ehtiyacları qarşılamaq üçün formalaşdırılır və bu səbəbdən standart yanaşmadan daha fərqli planlama tələb edir. Peşəkar tərtibatçılar istifadəçilərə geniş funksional imkanlar təqdim edir ki, bunlar vasitəsilə məlumatların işlənməsi, hesabatların hazırlanması, biznes proseslərinin təhlili və digər vacib funksiyalar həyata keçirilir. Effektiv və funksional portalın inkişafı zamanı aşağıdakı xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır:

- Rahat təsnifat və axtarış sistemi ilə böyük həcmdə məlumatın idarəsi;
- Modul memarlığın tətbiqi (komponentlərin asan dəyişdirilməsi və genişləndirilməsi üçün);
- Bir neçə xidmət üzrə eyni vaxtda istifadəçi avtorizasiyası imkanı;
- Fərqli istifadəçi səviyyələri və giriş hüquqları ilə strukturlaşdırılmış alt bölmələr;
- Əlaqə və rabitə xidmətlərinin mövcudluğu;
- İstifadəçilər tərəfindən məzmunun dəyişdirilməsi imkanı;
- Daimi təkmilləşdirmə və yenilənmə funksiyası.

Uğurlu veb portal strategiyası yalnız texniki tələblərlə məhdudlaşmamalı, eyni zamanda hədəf auditoriyanın maraqlarını və ehtiyaclarını da nəzərə almalıdır. İstifadəçilərə faydalı və cəlbədicə xidmətlər təqdim etməklə portal yüksək trafik və populyarlıq qazana bilər.

Veb portalların növləri və istifadə sahələri

Veb portallar informasiya cəmiyyətində mühüm yer tutaraq, fərqli məqsədlər üçün istifadə edilə bilən çoxşaxəli platformalardır. Portalın funksional təyinatı onun struktur quruluşunu və texnoloji arxitekturasını müəyyənləşdirir. Bu səbəbdən portal layihələri hazırlanarkən onların növü və istifadə sahəsi əsas götürülür və uyğun texnologiyalar seçilir. Veb portalların təsnifatı onların fəaliyyət istiqaməti və hədəf auditoriyasına görə aparılır. Ən geniş yayılmış portal növləri aşağıdakılardır [1, 4]:

İnformasiya portalları - Xəbərlər, məqalələr və analitik kontent təqdim edən portallar olub, əsas funksiyası məlumat paylaşımıdır;

Təhsil portalları - Elektron təhsil sistemləri, tədris resursları və qiymətləndirmə vasitələri təqdim edən portallardır. Adətən LMS (Learning Management System) strukturu əsasında işləyir;

Biznes və korporativ portallar - Müəssisədaxili resursların idarə olunması, əməkdaşlıq və sənəd dövriyyəsinin təşkili məqsədilə yaradılır;

E-ticarət portalları - Məhsul təqdimatı, sifariş, ödəniş və müştəri idarəetməsi funksiyalarını əhatə edən kommersiya yönümlü platformalardır;

Elektron hökumət portalları - Dövlət orqanlarının vətəndaşlara təqdim etdiyi elektron xidmətləri bir mərkəzdə birləşdirən rəsmi portallardır;

Sosial və icma portalları - İstifadəçilərarası ünsiyyətə əsaslanan, forumlar, bloqlar və sosial şəbəkə funksionallığını təqdim edən platformalardır.

Hər bir portal növü öz funksional yükünə görə fərqli texnoloji tələblər irəli sürür və bu da uyğun texniki həllərin tətbiqini zəruri edir [5].

Texnoloji arxitektura və integrasiya vasitələri

Portal növləri onların xidmət etdiyi funksional sahələrə uyğun olaraq müxtəlif texnoloji həllər tələb edir. Portalın inkişafında frontend və backend texnologiyalarının düzgün seçimi, həm istifadəçi təcrübəsini optimallaşdırmaq, həm də sistemin dayanıqlığını təmin etmək baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu səbəbdən portal layihələrinin həyata keçirilməsi zamanı həm texniki, həm də funksional baxımdan kompleks yanaşma tələb olunur [3].

Frontend — istifadəçilərin qarşılıqlı əlaqədə olduğu sistemin vizual və funksional hissəsidir. Bu hissənin hazırlanmasında istifadə olunan texnologiyalar aşağıdakılardır:

- HTML5- Portal səhifələrinin strukturlaşdırılması üçün əsas hipermətn işarələmə dilidir;
- CSS3, SASS, SCSS - Vizual dizayn, responsiv layout və animasiya funksiyalarının tərtibi üçün istifadə olunur;
- JavaScript- İnteraktivlik və DOM manipulyasiyaları üçün əsas proqramlaşdırma dilidir.
- React.js, Vue.js, Angular- Müasir veb portalların dinamik komponent əsaslı interfeysinin qurulmasında istifadə olunan JavaScript kitabxana və framework-ləridir;
- Bootstrap, Tailwind CSS -Hazır dizayn elementləri və sürətli prototipləmə üçün istifadə edilən stil kitabxanalarıdır.

Bu vasitələr portalın sürətli yüklənməsi, cihazlara uyğunlaşması və yüksək istifadəçi təcrübəsi üçün vacibdir.

Backend portalın məlumatların emalı, verilənlər bazası ilə qarşılıqlı əlaqə, autentifikasiya və digər məntiqi proseslərini təmin edir. Burada istifadə olunan texnologiyalar aşağıdakılardır:

- Node.js - JavaScript əsaslı server mühiti olub, real-time və asinxron sistemlər üçün geniş istifadə olunur.
- PHP (Laravel, Symfony) - Klassik veb inkişaf dillərindən biri olub, xüsusilə CMS və e-ticarət sistemlərində effektiv tətbiq olunur.
- Python (Django, Flask) - Yüksək səviyyəli və təhlükəsiz veb tətbiqlərinin hazırlanmasında geniş istifadə olunur.
- Java (Spring Boot)- Böyük miqyaslı və yüksək performanslı korporativ sistemlər üçün uyğundur.
- .NET / ASP.NET Core - Microsoft platforması əsasında hazırlanan portal sistemləri üçün idealdır.
- Ruby on Rails - Sadə sintaksis və sürətli prototipləmə imkanları ilə tanınan backend framework-dür.
- Go (Golang) - Paralel işləmə və yüksək performans tələb edən sistemlər üçün optimal seçimdir.

Hazırda yüksək keyfiyyətli, funksional və istifadəyə yararlı veb portalın yaradılması yalnız proqramlaşdırma bilikləri ilə məhdudlaşmır. Burada həm dizayn, həm arxitektura, həm istifadəçi təcrübəsi, həm də performans və təhlükəsizlik aspektləri nəzərə alınmalıdır. Bu məqsədlə bir sıra texnologiya, proqram təminatı və metodologiyaların kompleks şəkildə tətbiqi tələb olunur [2, 4].

1. Frontend (İstifadəçi İnterfeysi Dizaynı)

- HTML5, CSS3, JavaScript - Veb səhifələrin strukturunun, dizaynının və interaktivliyinin təmin edilməsi üçün əsas dillərdir;

- Frameworklər və Kitlər - proqramlaşdırma dilləri və inkişaf etdiricilər üçün müəyyən edilmiş qaydalar, kitabxanalar və alətlər toplusudur.

- React.js, Vue.js, Angular - Müasir, reaktiv istifadəçi interfeyslərinin yaradılması üçün istifadə olunur.

○ Bootstrap, TailWind CSS - Responsiv və estetik dizaynların sürətli inkişafı üçün əlverişlidir.

2. Backend (Server Tərəfi)

● Proqramlaşdırma Dilləri: Node.js (JavaScript), PHP, Python, Java, C# - Server məntiqinin qurulmasında istifadə olunur.

● Frameworklər: Express.js, Laravel, Django, Spring Boot, ASP.NET Core - Müvafiq dillər üçün inkişaf etmiş frameworklərdir.

● Verilənlər bazası:

○ MySQL, PostgreSQL - Strukturlaşdırılmış məlumatların saxlanması üçün istifadə olunur.

○ MongoDB, Firebase - Strukturlaşdırılmamış və sürətlə dəyişən məlumatlar üçün uyğundur.

● Keşləmə və Performans:

○ Redis: Məlumatların sürətli əldə edilməsi üçün yaddaş əsaslı verilənlər bazasıdır.

3. DevOps və Hosting

● Platformalar və Xidmətlər:

○ AWS, DigitalOcean, Heroku: Veb tətbiqlərinin yerləşdirilməsi və miqyaslandırılması üçün bulud xidmətləridir.

● Virtualizasiya və miqyaslandırma:

○ Docker, Kubernetes: Tətbiqlərin konteynerləşdirilməsi və avtomatik miqyaslandırılması üçün istifadə olunur.

● Versiya Nəzarəti:

○ Git, GitHub, GitLab: Kodun versiya nəzarətini təmin edir və komanda işini asanlaşdırır.

4. İntegrasiya və API-lər:

● API Dizaynı və İntegrasiyası:

○ RESTful API, GraphQL: Müxtəlif sistemlər arasında məlumat mübadiləsini təmin edir.

● Üçüncü Tərəf Xidmətləri:

○ Stripe, PayPal: Ödəniş sistemlərinin integrasiyası üçün istifadə olunur.

○ Firebase Auth, OAuth 2.0: Təhlükəsiz istifadəçi autentifikasiyası üçün əlverişlidir.

Texnologiya seçimi və strategik yanaşma

Veb portalın inkişafında istifadə olunan proqram təminatları və texnologiyalar, layihənin funksional tələblərinə, miqyasına və hədəf auditoriyasına uyğun olaraq fərqli üstünlüklər və məhdudiyyətlər təqdim edir. Frontend və backend sahələrində tətbiq olunan texnologiyalar arasında seçim edərkən, onların performans, təhlükəsizlik, genişlənmə bilənlik və öyrənmə asanlığı kimi göstəriciləri nəzərə alınmalıdır. Məsələn, React.js və Vue.js kimi frontend kitabxana və framework-lər yüksək interaktivlik təmin etsə də, SEO baxımından əlavə tədbirlər tələb edə bilər. Node.js və Django kimi backend texnologiyaları sürətli inkişaf imkanı versə də, strukturlaşdırma və performans məsələlərində fərqli yanaşmalar tələb edə bilər. Eyni zamanda, MySQL və MongoDB kimi verilənlər bazası sistemlərinin seçimi də verilənlərin xarakterinə və işləmə mexanizmlərinə uyğun olaraq həyata keçirilməlidir. Buna görə də, vahid texnoloji həll yoxdur – ideal texnologiya seçimi yalnız texniki parametrlər deyil, həm də layihənin spesifik məqsədləri, resurs imkanları və komanda bacarıqları ilə müəyyən olunmalıdır. Effektiv texnologiya seçimi, veb portalın uğurlu işləməsi, miqyaslanması və uzunmüddətli texniki dəstəyi üçün əsas baza rolunu oynayır. Aşağıda verilmiş cədvəldə istifadə oluna bilən əsas proqramlar və alətlər, onların üstünlük və məhdudiyyətləri araşdırılmışdır (cədvəl 1) [3, 4].

Cədvəl 1

Veb-portalların yaradılması vasitələrinin müqayisəli təhlili

Alət / Texnologiya	Üstün cəhətləri	Çatışmayan cəhətləri
React.js	Komponent əsaslı yanaşma, geniş icma dəstəyi	SEO üçün əlavə konfigurasiya tələb edir (Server-Side Rendering)
Vue.js	Sadə və intuitiv interfeys, yüngül çəkili	Böyük miqyaslı tətbiqlərdə

		bəzi məhdudiyyətlər ola bilər
Angular	Tam funksional framework, iki tərəfli məlumat bağlama	Öyrənmə əyrisi yüksəkdir, performans məsələləri ola bilər
Laravel (PHP)	Güclü routing və ORM sistemi, geniş ekosistem	Performans tələbləri yüksək olan tətbiqlərdə çətinliklər yarada bilər
Django (Python)	Təhlükəsizlik xüsusiyyətləri, sürətli inkişaf	Performans baxımından bəzi hallarda məhdudiyyətlər ola bilər
Node.js	Asinxron işləmə, real-time tətbiqlər üçün ideal	Callback hell problemi, bəzi əməliyyatlar üçün uyğun olmaya bilər
PostgreSQL	ACID uyğunluğu, mürəkkəb sorğuların dəstəyi	Yüksək yüklü sistemlərdə performans məsələləri ola bilər
MongoDB	Dinamik sxem, yüksək miqyaslanabilirlik	Məlumatın strukturlaşdırılması çətin ola bilər
Docker	Tətbiq mühitlərinin izolyasiyası, asan miqyaslandırma	Konteyner idarəetməsi üçün əlavə öyrənmə tələb edir
AWS	Yüksək mövcudluq, geniş xidmət spektri	Xidmətlərin idarə edilməsi mürəkkəb ola bilər
Firebase	Sürətli inkişaf, real-time verilənlər bazası	Böyük miqyaslı tətbiqlərdə bəzi məhdudiyyətlər ola bilər

Nəticə

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, veb portallar müasir informasiya cəmiyyətində informasiya və xidmətlərin mərkəzləşdirilmiş şəkildə təqdim edilməsi baxımından mühüm rol oynayır. Onların funksional və struktur xüsusiyyətləri, istifadəçi yönümlü yanaşmaları, həmçinin fərdiləşdirilmiş xidmət imkanları bu sistemləri ənənəvi veb resurslardan fərqləndirən əsas meyarlardır.

Portal sistemləri yalnız informasiyanın ötürülməsi vasitəsi deyil, həm də interaktiv ünsiyyət və əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün çoxşaxəli rəqəmsal platforma kimi çıxış edir.

Məqalədə veb portal sistemlərinin texnoloji arxitekturası və inkişaf mərhələləri təhlil edilmiş, bu sahədə tətbiq olunan müasir frontend və backend texnologiyaları, məlumat bazaları, təhlükəsizlik və performans optimallaşdırma metodları elmi əsaslarla izah olunmuşdur. Eyni zamanda, portal növlərinin funksional fərqləri və istifadəyə uyğun texniki yanaşmaların seçimi məsələləri araşdırılmışdır.

Nəticə etibarilə, veb portalların effektiv şəkildə inkişaf etdirilməsi üçün texnoloji, funksional və istifadəçi yönümlü yanaşmaların inteqrasiyası zəruridir. Gələcəkdə bu sahə süni intellekt, avtomatlaşdırma və fərdiləşdirmə mexanizmlərinin tətbiqi istiqamətində daha dərin araşdırmalarla davam etdirilə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Kumar, R., & Singh, P. (2020). Web Portals: Architecture, Design, and Implementation. *International Journal of Computer Applications*, 175(12), 45-52.
2. Nguyen, T., & Le, H. (2024). Evaluating User Experience in Web Portals: A Case Study Approach. *Journal of Usability Studies*, 15(2), 100-110.
3. Patel, S., & Desai, M. (2023). Technological Innovations in Web Portal Development: Trends and Challenges. *International Journal of Web Development and Technologies*, 8(1), 60-75.
4. Smith, J., & Tan, W. (2021). Advancements in Web Portal Technologies: A Comprehensive Survey. *Journal of Digital Information Management*, 19(3), 150-165.

5. Zhang, L., & Zhao, Y. (2022). A Study on the Structural Characteristics and Functionalities of Modern Web Portals. Journal of Web Engineering, 21(4), 300-315.

DİLİMİZİN TARİXİ İNKİŞAFI VƏ MƏDƏNİYYƏTƏ TÖHFƏSİ

Çinarə Ayaz qızı Yolçubəyli
Mingəçevir Dövlət Universiteti
chinara.yolchubayli@mdu.edu.az

Ana dil hər bir xalqın mədəniyyətində, tarixində və taleyində mühüm yer tutmuşdur. İbtidai dövrlərdən bəri insanlar dilin formalaşması, inkişafı və onun əhəmiyyəti haqqında fərqli fikirlər irəli sürmüşlər. Milli dil millətlərin mənəvi varlığı, özünü təsdiq etmə prosesinin ən vacib elementlərindən biridir. Azərbaycan xalqı hələ qədim dövrlərdə özünün milli dilini yaratmış və ana dilin inkişafına böyük səy göstərmişdir. Azərbaycanın dilinin xüsusiyyətlərinə gəldikdə, onun qədimliyi, geniş söz ehtiyatı, ritmikliyi və poetikliyi ilə dünyada xüsusi yer tutduğu aydın görünür. Heydər Əliyev dilimizin bu üstünlüklərinə xüsusi vurğu edərək, onun əhəmiyyəti haqqında danışmışdır.

Milli dilimizin müxtəlif tarixi mərhələlərdəki çətinliklərinə baxmayaraq, xalqımız onu qoruyub inkişaf etdirə bilmişdir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra dilimizin araşdırılması və inkişafı üçün geniş imkanlar yaranmışdır. Azərbaycanın ədəbi dilinin təmizliyini və inkişafını qorumaq əsas prioritetlərdən biri olmuşdur. Bu yolda müvafiq qaydaların tətbiq edilməsi, orfoqrafik normaların düzgün istifadəsi, yeni terminlərin yaradılması və dilə daxil edilməsi kimi müxtəlif addımlar atılmışdır.

Azərbaycan dilinin varlığını qorumaq və onun saflığını təmin etmək milli ruhumuzun və özünəməxsusluğumuzun əsas göstəricilərindəndir. Ana dilimizin saflığını qorumaq hər bir insanın mənəvi borcu olmalıdır [5]. Bu sahədə Heydər Əliyevin töhfələri və göstərdiyi nümunə gələcək nəsillərə bu əhəmiyyətli məsələyə xüsusi diqqətlə yanaşmağı xatırladır.

Azərbaycan dili müstəqillik illərində böyük inkişaf yolu keçərək, yeni dərəcəyə çatmışdır. Xüsusilə dövlət rəhbərliyi səviyyəsində dilin qorunması və inkişafı ilə bağlı mühüm addımlar atılmışdır. 1970-ci illərdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə bir sıra elmi-tədqiqat işləri aparılmış və Azərbaycanın ədəbi dilinin müxtəlif aspektləri ətraflı araşdırılmışdır. Bunun nəticəsində hazırlanmış dörd cildlik "Müasir Azərbaycan dili" dərsliyi böyük əhəmiyyət daşımış və dövlət mükafatına layiq görülmüşdür.

Lakin müstəqilliyimizin ilk illərində bəzi qərarlar, o cümlədən dövlət dilimizin "türk dili" olaraq adlandırılması müəyyən müzakirələrə səbəb olmuşdur. 1995-ci ildə qəbul edilən yeni Konstitusiyaya ilə dilimiz Azərbaycan dili olaraq təsdiqlənmiş və bu, ümumxalq dəstəyini qazanmışdır. Müstəqillik illərində latın əlifbasına keçid kimi mühüm dəyişikliklər də həyata keçirilmişdir. Bu, yalnız texniki addım olmaqla məhdudlaşmamış, eyni zamanda milli kimliyimizin və dilimizin simvolik yenilənməsi rolunu oynamışdır[1].

Azərbaycan dilinin inkişafında ədəbi normanın qorunması əsas yer tutur. Son dövrlərdə yeni yaranan sözlərin və terminlərin dilimizə daxil olması təbii proses olsa da, bəzi yad ifadələrin gərəksiz istifadə edilməsi narahatlıq doğurur. Xüsusilə məişət və kütləvi informasiya vasitələrinin dilində əcnəbi sözlərin həddindən artıq istifadəsi dilimizin saflığını risk altına alır. Bu məsələlərin aradan qaldırılması üçün dövlət tərəfindən bir sıra tədbirlər həyata keçirilmiş və maarifləndirmə işləri genişləndirilmişdir.

Ana dilimizin təmizliyini qorumaq və onun gələcək nəsillərə layiqli şəkildə ötürülməsi yalnız dövlətin deyil, hər birimizin mənəvi borcudur. Məktəblərdə tədrisin gücləndirilməsi, gənc nəsə dilimizin əhəmiyyəti haqqında biliklərin artırılması xüsusi diqqət tələb edir. Çünki dilimiz yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, eyni zamanda milli varlığımızın ən dərin göstəricisidir.

Azərbaycan dilinin dövlət səviyyəsində inkişaf etdirilməsi və qorunması sahəsində önəmli qərarlardan biri Heydər Əliyevin 2001-ci ildə imzaladığı "Dövlət dilinin tətbiqi işinin tətbiqi"

rilməsi haqqında" Fərman olmuşdur. Bu fərman dilimizin tətbiqi və cəmiyyətdə mövqeyinin daha da genişləndirilməsi ilə bağlı konkret addımların atılmasını təmin etmişdir.

2001-ci ilin avqust ayında təsis olunan "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü" isə dilimizin əhəmiyyətinə diqqət çəkərək, bu sahədə milli mənəvi dəyərlərimizi daha da ön plana çıxarmışdır.

Eyni zamanda, 2003-cü ildə "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" qanunun tətbiqi ilə dilimizin qorunması və inkişafı dövlət siyasətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bu qanunla yanaşı, dilin işlənməsi, orfoqrafik qaydaların tətbiqi və yeni sözlərin təhlil edilməsi sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Elm və texnologiyanın inkişafı ilə dilimizə yeni terminlərin daxil olması təbii bir proses olsa da, əcnəbi ifadələrin təmkinsiz istifadəsi və nitq mədəniyyətinin zədələnməsi problemlərin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Bu kimi məsələlərin həlli istiqamətində dövlət tərəfindən müxtəlif maarifləndirmə və tədris proqramları həyata keçirilmişdir. Prezident İlham Əliyevin 2013-cü ildə imzaladığı sərəncam bu məsələlərin daha geniş miqyasda həllinə şərait yaratmışdır.

Ana dilimizin inkişafı yalnız dövlətin göstərdiyi qayğı ilə məhdudlaşmamalıdır. Məktəblərdə tədris keyfiyyətinin artırılması, uşaqlara doğma dilin düzgün tədrisi və gənc nəsə dilimizin gözəlliyinin və zənginliyinin çatdırılması hər bir vətəndaşın məsuliyyətidir. Axı dilimiz, həm milli kimliyimizin, həm də mənəvi irsimizin bir güzgüsüdür.

Azərbaycan dili, müstəqillik qazandıqdan sonra ölkəmizin mədəni və milli identifikasiyasının əsas sütunlarından biri kimi xüsusi diqqətlə qorunmuş və inkişaf etdirilmişdir. Dövlət səviyyəsində ana dilimizin saflığının təmin olunması, onun tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi və hər bir vətəndaş üçün əlçatanlığının təmin edilməsi əsas prioritetlərdən biri olmuşdur. Heydər Əliyevin dil sahəsinə göstərdiyi diqqət və qayğı nəticəsində bu sahədə mühüm layihələr həyata keçirilmişdir. Ölkəmizin ictimai və siyasi həyatında, eləcə də təhsil sistemində ana dilimizin rolu artırılmışdır.

Eyni zamanda, dilimizin inkişafı ilə bağlı müxtəlif problemlərin həlli istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Məsələn, kütləvi informasiya vasitələrində yad sözlərin yerli sözlərlə əvəz edilməsi, məişət dilindəki bəsitliyin aradan qaldırılması, həmçinin yeni lüğət tərkibinin və orfoqrafiya qaydalarının təkmilləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu sahədə qəbul olunan qərarlar və həyata keçirilən tədbirlər dilimizin tarixi dərinliklərinin, ədəbi saflığının və müasir tələblərə uyğunluğunun qorunmasını təmin etmişdir.

Dilimizin öyrənilməsi və təbliği üçün məktəblər və ali təhsil müəssisələrində müvafiq proqramlar hazırlanmışdır. Təhsil prosesində ana dilimizin tədrisi gənc nəsəlin milli mənlik şüurunun və milli ruhunun inkişafına xidmət etmək məqsədi daşıyır. Gənclərə dilimizlə bağlı biliklərin aşılması və onun saflığını qorumağın önəmi vurğulanmışdır.

Ana dilimiz yalnız bir ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də xalqımızın mədəni irsinin və milli ruhunun təəcəssümüdür. Ona görə də dilimizin saflığını qorumaq, onu gələcək nəsillərə layiqincə çatdırmaq hər birimizin mənəvi borcudur.

Azərbaycan dilinin inkişafı ölkəmizin mədəni irsi və gələcək nəsillərin milli kimlik şüurunun formalaşmasında mühüm rol oynayır. Dilimiz milli ruhun təəcəssümü olmaqla yanaşı, xalqımızın tarixinin və mədəniyyətinin canlı yadigarıdır. Dövlətin dil siyasəti ana dilimizin beynəlxalq səviyyədə tanınması və onun dünya dilləri arasında mövqeyinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atmağı nəzərdə tutur. Bununla yanaşı, müasir dövrdə yeni texnologiyaların tətbiqi ilə dilimizin elektron məkanda geniş yayılması və hər kəs üçün əlçatan olması təmin edilir.

Dilimizin elmi şəkildə araşdırılması və onun zənginləşdirilməsi istiqamətində bir sıra layihələr həyata keçirilməkdədir. Xüsusən də, ictimai-siyasi terminlərin və yeni anlayışların Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılması, milli söz ehtiyatının genişləndirilməsi və alınma sözlərin dilimizə uyğun şəkildə daxil edilməsi bu sahədə görülən işlərin əhatə dairəsini genişləndirir. Bundan başqa, təhsil sistemində ana dilimizin daha effektiv şəkildə öyrədilməsi gənc nəsillərin dilimizlə bağlı biliklərinin dərinləşdirilməsinə şərait yaradır.

Ana dilimizin qorunması və təbliği həm də xalqımızın birliyi və milli ruhunun təzahürü kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Müasir dövrdə dilimizin yeni kommunikasiya vasitələrində və ictimai

platformalarda geniş istifadəsi onun təsir dairəsinin artırılmasına töhfə verir. Azərbaycan dili yalnız bir ünsiyyət vasitəsi deyil, xalqımızın düşüncə tərzinin, mənəvi dəyərlərinin və yaradıcı potensialının əksidir.

Azərbaycan dilinin inkişafı ölkəmizin mədəni irsi və gələcək nəsillərin milli kimlik şüurunun formalaşmasında mühüm rol oynayır. Dilimiz milli ruhun təcəssümü olmaqla yanaşı, xalqımızın tarixinin və mədəniyyətinin canlı yadigarıdır. Dövlətin dil siyasəti ana dilimizin beynəlxalq səviyyədə tanınması və onun dünya dilləri arasında mövqeyinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atmağı nəzərdə tutur. Bununla yanaşı, müasir dövrdə yeni texnologiyaların tətbiqi ilə dilimizin elektron məkanda geniş yayılması və hər kəs üçün əlçatan olması təmin edilir.

Dilimizin elmi şəkildə araşdırılması və onun zənginləşdirilməsi istiqamətində bir sıra layihələr həyata keçirilməkdədir. Xüsusən də, ictimai-siyasi terminlərin və yeni anlayışların Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılması, milli söz ehtiyatının genişləndirilməsi və alınma sözlərin dilimizə uyğun şəkildə daxil edilməsi bu sahədə görülən işlərin əhatə dairəsini genişləndirir. Bundan başqa, təhsil sistemində ana dilimizin daha effektiv şəkildə öyrədilməsi gənc nəsillərin dilimizlə bağlı biliklərinin dərinləşdirilməsinə şərait yaradır.

Ana dilimizin qorunması və təbliği həm də xalqımızın birliyi və milli ruhunun təzahürü kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Müasir dövrdə dilimizin yeni kommunikasiya vasitələrində və ictimai platformalarda geniş istifadəsi onun təsir dairəsinin artırılmasına töhfə verir. Azərbaycan dili yalnız bir ünsiyyət vasitəsi deyil, xalqımızın düşüncə tərzinin, mənəvi dəyərlərinin və yaradıcı potensialının əksidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995)
2. Afad Qurbanov. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild (2 cildə). Bakı, 2019. 464 s.
3. Ağamusa Axundov, "Ümumi dilçilik". Bakı, Şər-Qərb, 2006, 280 s.
4. Əbdüləzəl Dəmirçizadə, "Azərbaycan dilinin üslubiyyəti", Bakı, 1962, 271 s.
5. Heydər Əliyevin dil və mədəniyyət haqqında nitqləri (2001-ci və 2003-cü il fərmanları)

STRATEJİ İDARƏÇİLİK VƏ İDARƏÇİLİK STRATEGİYASI

Nuran Zakir oğlu Cəfərov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
nuran.cafarov@mdu.edu.az

Bu gün dayanıqlı inkişafın yüksək səviyyədə təmin edilməsinə etibarlı zəmanət verən mühüm komponentlər sırasında strateji idarəçiliyin və idarəçilik strategiyasının müstəsna rolu və əhəmiyyəti var. Strateji idarəçilik (ing. *strategic management*) – uzunmüddətli hərəkətlərə və yeni məqsədlərə istiqamətlənmiş idarəçilik funksiyası kimi xarakterizə olunur. O, həm də ayrı-ayrı fərdlərin, yaxud qrupların öz rəqiblərinə münasibətdə imkanlarını və həyat qabiliyyətini yaxşılaşdırmaq üzrə uzun müddət üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlər kompleksidir. Görkəmli ABŞ iqtisadçısı, Harvard Biznes Məktəbinin (ing. Harvard Business School) tanınmış professoru Maykl Yucin Poter (1947) 1980-ci "idarəçilik strategiyası" anlayışına belə bir tərif vermişdir: "biznesin rəqabət aparmağa hazırlaşdığı və bununla əlaqədar müəyyən etdiyi məqsədlər və bu məqsədlərə nail olmaq üçün siyasət" və "bu və ya digər firmanın can atdığı məqsədlərin kombinasiyası və bu məqsədlərə çatmaq üçün vasitələr" [2]. Beləliklə, idarəçilik strategiyasının düsturu belə bir mühüm həqiqəti irəli sürməyə imkan verir ki, o, (idarəçilik strategiyası) həyat təzi kimi menecmentin mühüm əlamətlərini ifadə edir və onun mükəmməl instrumentariləri idarəçiliyin özəyini təşkil edir. Qeyd edək ki, strategiya təşkilatın strateji idarəçiliyi baxımından təşkilati hərəkətlərin obrazı və idarəedici yanaşmalar kimi çıxış edir. Onların köməyi ilə təşkilati məqsədlərə nail olmaq mümkündür. Bu gün idarəçilik sisteminin əsas

elementi sayılan idarəçilik strategiyası daim inkişaf edən və təkmilləşən mexanizm kimi təşkilatın səmərəli işinin təşkilinə etibarlı zəmanət verir.

Hazırda idarəçilik strategiyası sahəsində çoxlu sayda elmi biliklər və onların külliyatından ibarət sistemlər mövcuddur. Bu sistemlərin içərisində 10 əsas istiqamət “strateji menecment məktəbi” statusu qazanmışdır:

1. Dizayn məktəbi – idarəçilik strategiyasının dərkətmə prosesi kimi formalaşdırılması.
2. Planlaşdırma məktəbi - idarəçilik strategiyasının formal proses kimi formalaşdırılması.
3. Mövqe yaratmaq məktəbi - idarəçilik strategiyasının analitik proses kimi formalaşdırılması.
4. Sahibkarlıq məktəbi - idarəçilik strategiyasının uzaqgörənlik işi kimi formalaşdırılması.
5. Koqnitiv məktəb - idarəçilik strategiyasının mental proses kimi formalaşdırılması.
6. Təlim məktəbi - idarəçilik strategiyasının inkişaf edən proses kimi formalaşdırılması.
7. Hakimiyyət məktəbi - idarəçilik strategiyasının effektiv danışıqlar aparmaq prosesi kimi formalaşdırılması.
8. Mədəniyyət məktəbi - idarəçilik strategiyasının kollektiv proses kimi formalaşdırılması.
9. Ali mühit məktəbi - idarəçilik strategiyasının reaktiv proses kimi formalaşdırılması.
10. Konfigurasiya məktəbi - idarəçilik strategiyasının özünəməxsus transformasiya prosesi kimi formalaşdırılması.

İdarəçilik strategiyası özünəməxsus elementlərlə təmsil olunur və onların sayı beşdir:

- plan;
- mövqe;
- üsul;
- pattern-hərəkətlər (ing. *pattern* – naxış ülgü, nümunə, şablon, model, sxem və s.).
- perspektiv.

Strateji idarəçiliyin məzmununda çoxlu sayda mühüm elementlər ifadə olunur. Onlardan ən vacib olanları aşağıda qeyd edilmişdir:

- firmanın xarici mühitinin təhlili;
- firmanın daxili vəziyyətinin təhlili;
- təşkilatın missiyasının və məqsədlərinin formalaşdırılması;
- firmanın təşkilati strukturunun layihələndirilməsi;
- firmanın strateji idarəçiliyinin nəticələri ilə bağlı əks əlaqənin təmin edilməsi.

Strateji idarəçilik çox dərin təhlil tələb edən sahədir. Məhz aparılan təhlillər sayəsində yaxın və uzaq perspektivlər üçün müvafiq qərarların qəbul edilməsi mümkün olur. Strateji idarəçilik üzrə təhlil həm tədqiqatın ayrı-ayrı obyektlərinin, həm də ümumi situasiyanın seçilməsini və öyrənilməsini nəzərdə tutur. Lakin təhlildən istifadə olunduğu zaman strategiya detallı plan və ya təlimatların dəsti kimi deyil, ümumi konsepsiya kimi çıxış edir. O, bütün qərarların və məqsədlərin razılaşdırılmasını təmin edir, fərdlərin və ya təşkilatların hərəkətlərinin istiqamətlərini müəyyən edir [1].

Təşkilatın idarəçilik strategiyası özündə müvafiq elementləri birləşdirir aşağıda bu elementlərin əsas tipləri göstərilmişdir:

Kompaniyanın missiyası – təşkilatın başlıca məqsədi, mahiyyəti və dəyərləri. Kompaniyanın missiyası onun nə ilə məşğul olmasını, kimin üçün və nə üçün çalışmasını ifadə edir. Təşkilatların missiyası, bir qayda olaraq, qısa, aydın inandırıcı olmalıdır.

Kompaniyanın məqsədləri – konkret və ölçülə bilən, əlçatan olan, real və zaman baxımından məhdud parametrlərə əsaslanır. Bu kontekstdə kompaniyanın əsas məqsədləri, səviyyəsindən, icra müddətindən, çətinlik və mürəkkəblik dərəcəsindən asılı olaraq, strateji, taktiki, operativ kimi ayrı-ayrı növlərə ayrılır.

Kompaniyanın resursları - təşkilatın sahib olduğu və qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün istifadə etdiyi çoxlu sayda müxtəlif elementlərdir. Onlar maddi, maliyyə, insani, məlumat, texnoloji və s. kimi müxtəlif növlərə ayrılır. Təşkilatın resursları optimal şəkildə bölüşdürmək (paylaşmaq), effektiv şəkildə istifadə etmək, daim yeniləmək, müxtəlif dərəcəli itkilərdən və risklərdən qorumaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kompaniyanın göstəriciləri – təşkilatın fəaliyyətinin və onun əldə etdiyi nailiyyətlərin təhlilinin aparılması və qiymətləndirilməsi üzrə meyarlardır. Onların kəmiyyət və ya keyfiyyət, daxili və ya xarici, maliyyə və qeyri-maliyyə kimi növləri olur. Bir qayda olaraq, təşkilatın göstəriciləri aydın, müqayisə olunan, inandırıcı və relevant olmalıdır [3].

Təşkilatın idarəçilik strategiyasının korporativ, biznes və funksional kimi 3 müxtəlif növü olur. “Təşkilatın idarəçilik strategiyasının tipləri” dedikdə, onun ölçülərindən, strukturundan, fəaliyyət sferasından və bazarda sahib olduğu mövqeyindən asılı olaraq, funksional proqramının ən müxtəlif üsullarla təşkili, formalaşdırılması və tətbiqi başa düşülür.

Korporativ idarəçilik strategiyası – təşkilatın hansı sahələrdə və hansı regionlarda çalışacağını müəyyən edir, resursları mənbələr üzrə paylaşdırır və digər təşkilatlarla nə cür və hansı şərtlər əsasında əməkdaşlıq edəcəyini müəyyən edir.

Biznes-strategiya – təşkilatın (firma) digər təşkilatlarla necə və hansı şərtlər əsasında rəqabət aparacağını, özünün dəyərli təkliflərini rəqiblərindən necə differensiasiya edəcəyini, müştərilərinin tələbatlarını necə ödəyəcəyini müəyyənləşdirir.

Funksional idarəçilik strategiyası – biznes-strategiyasına lazımi dəstək verməsi üçün təşkilatın əsas funksiyalarını (marketinq, istehsal, maliyyə və personalla iş) müəyyənləşdirir.

Qeyd edək ki, strateji idarəçilik (*strategic management*) hər hansı müəssisənin ölçülərindən, mədəni səviyyəsindən, strukturundan və digər göstəricilərindən asılı olaraq, müxtəlif səviyyələrdə həyata keçirilə bilər. Aşağıda strateji idarəçiliyin səviyyələri göstərilmiş və onların arasında yaranan əlaqələr müəyyən edilmişdir.

1. Təsərrüfatın strateji zonası - strateji menecmentin ən yüksək səviyyəsi sayılır. Bu səviyyədə təşkilatın ümumi inkişaf istiqamətləri və korporativ fəaliyyət proqramı müəyyənləşdirilir və təsdiq olunur. Bu səviyyə özündə ali rəhbərləri (müəssisənin baş direktoru, prezidenti, direktorlar şurası və digər rəhbərlər) birləşdirir və onlar müəssisənin strateji məzmununun, missiyasının, dəyərlərinin və mədəni quruluşunun elementlərini hazırlayır, təhlil edir və ona nəzarət edir. Bundan başqa, onlardan aşağıda yerləşən mənbələr üçün proqramların koordinasiyasını və inteqrasiyasını həyata keçirir. Bu səviyyədə çalışan menecerlər xarici steykholderlərin (aksionerlər, müştərilər, təchizatçılar, dövlət və cəmiyyət) maraqlarını nəzərə almaq və təmin etmək məsuliyyətini də öz üzərinə götürür.

Manqa – strateji menecmentin orta səviyyəsi kimi hər bir biznes-səviyyə üçün özünəməxsus inkişaf istiqamətlərini, məqsədlərini və onların biznes-strategiyasını müəyyən edir. Manqada, bir qayda olaraq, təşkilatın fəaliyyətinin konkret sahələri (məsələn, məhsuldar xəttin, coğrafi regionun və bazar segmentinin seçilməsi) üçün məsuliyyət daşıyan rəhbərlər, menecerlər təmsil olunur. Mənbələr, həmçinin situasiyaya, fəaliyyət proqramının hazırlanmasına və uğurlu şəkildə həyata keçirilməsilə bağlı məsuliyyət daşıyır, bununla da manqanın rəqabətqabiliyyətliliyini və gəlir gətirmək imkanlarını təmin edir. Nəhayət, manqa daxili steykholderlərin (əməkdaşlar, podratçılar, partnyorların və s.) maraqlarını və gözləntilərini nəzərə alır.

Şöbə - strateji idarəçilik sisteminin ən aşağı səviyyəsidir. Bu səviyyədə müəssisənin hər bir funksional sahəsi üçün planların, konkret tapşırıqların və vəzifələrin təhlili həyata keçirilir. Burada konkret funksiyaları icra edən əməkdaşlar (manqa başçıları, mütəxəssislər, ekspertlər və s.) təmsil olunur.

Şöbə, bir qayda olaraq, öz tapşırıqlarının və planlarının icrası və ona nəzarət edilməsinə görə məsuliyyət daşıyır, həmçinin digər şöbələrlə qarşılıqlı əlaqələr yaratmaq şöbənin vəzifələri sırasına daxildir. Şöbələr apardıqları təhlillər əsasında bilavasitə steykholderlərin (rəhbərlərin, kolleqaların, müştərilərin) maraqlarını və gözləntilərini nəzərə alır.

Qrup və ya fərd – strateji idarəçilik sisteminə qeyri-formal səviyyədir. Bu səviyyədə hər bir rəhbər, əməkdaş və ya əməkdaşlar qrupu üçün şəxsi məqsədlər və planlar, eləcə də onların fərdi və qrup şəklində strategiyası müəyyən edilir. Bu, hər hansı bir layihə, tapşırıq, problem və ya təşəbbüs üzərində işləyən hər bir əməkdaş ola bilər.

Strateji idarəçilik sistemi və idarəçilik strategiyası çoxlu sayda mühüm prinsiplərə əsaslanır və onlar müəssisənin fəaliyyət planının həyata keçirilməsində həlledici rol oynayırlar. Aşağıda onların ardıcıl təsnifatı təqdim edilmişdir:

Bütövlük – müəssisənin idarəçilik strategiyasının vahid, razılaşdırılmış, ardıcıl və tam məntiqi olmasını tələb edən vacib məqamları özündə birləşdirir. Bütün elementlərin bir-birinə uyğunluğunu həyata keçirir, həmçinin müəssisənin missiyasının, dəyərlərinin və məqsədlərinin keyfiyyətini ifadə edir.

Çəviklik – müəssisənin ətraf mühitdə baş verən dəyişikliklərə adaptasiya olunmasını təmin edir və müəssisənin baş verən prosesləri düzgün təhlil etməsinə, risklərlə və yeni imkanlarla əlaqədar adekvat reaksiya verməsinə və yaranmış situasiyaya uyğun öz strategiyasında korrektivlər etməsinə zəmanət verir.

Dayanıqlılıq – müəssisənin uzunmüddətli inkişafını və davamlı olaraq, çiçəklənməsini təmin edir, sosial, iqtisadi və ekoloji vəziyyətin onun fəaliyyətinə təsirini nəzərə alır.

Rəqabətqabiliyyətlik – müəssisənin bazarda təmsil olunan rəqiblərdən daha üstün olmasına etibarlı zəmanət verir, müştərilərin tələbatlarını yüksək səviyyədə ödəməyi bilavasitə öz öhdəsinə götürür.

Müəssisənin idarəçilik strategiyasının effektiv şəkildə həyata keçirilməsində daha bir mühüm məqam strateji idarəçiliyin dəyərləri ilə bağlıdır. Aşağıda sözügedən dəyərlərin ən vacib olanları təqdim edilmişdir:

1. Müştəri yönümlü fəaliyyət.
2. Strateji düşünmək.
3. Komanda şəklində işləmək.

Bütün bunlar cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisənin (firma, təşkilat) effektiv və məhsuldar işinin yüksək səviyyədə təmin olunmasına xidmət edən məqamlardır. Onlara kompleks şəkildə əməl edilməsi isə müəssisənin uğurlarına və dayanıqlı inkişafına möhkəm zəmanət verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Qrant, R. (2018). Sovremenniy strateqicheskiy analiz = Contemporary Strategy Analysis. Text and cases. - Sankt-Peterburq: - C. 20-29. - 672 c.
2. Terra, L. A. A.; Passador, J. L. (2016). "Symbiotic Dynamic: The Strategic Problem from the Perspective of Complexity". *Systems Research and Behavioral Science*. 33 (2): pp. 235-248.
3. Yeğorşin, A.P., Quskova, İ.V. (2023). Strateqicheskiy menedjment: uchebnik / A.P. Yeğorşin, İ.V. Quskova. – 2-e izdanie pererabotannoe i dopolnennoe. M.: İNFA-M, - S. 19. - 290 s. (Vısşee obrazovanie)

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ DAYANIQLI İNKİŞAFINA ƏSASLANAN ŞAXƏLƏNDİRİLMƏSİNDƏ MİSİLSİZ XİDMƏTLƏRİ

Saqib Yaşar oğlu Məmmədov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
Gəncə Dövlət Universitetinin dissertantı
saqib.mammadov@mdu.edu.az

Azərbaycanın müasir inkişaf yolunun təməlini qoymuş Ümummilli lider Heydər Əliyev ölkənin iqtisadi potensialının səfərbər olunması, milli dövlət quruculuğunun iqtisadi əsaslarla möhkəmləndirilməsi və gələcək nəsillər üçün dayanıqlı inkişaf modelinin yaradılması sahəsində misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Onun uzaqgörən iqtisadi siyasəti nəticəsində Azərbaycan qısa müddətdə post-sovet məkanında dayanıqlı iqtisadi inkişafı ilə seçilən ölkəyə çevrilmişdir.

1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanın üzləşdiyi ağır iqtisadi vəziyyət — sənayenin iflic olması, istehsalın kəskin azalması, hiperinflyasiya və işsizlik — dövlətin iqtisadi dayaqlarını ciddi şəkildə zəiflətdi. Məhz belə bir şəraitdə xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev ilk olaraq makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasına, idarəetmədə şəffaflıq və sistemlilik prinsiplərinin tətbiqinə, islahatlara hazırlıq işlərinə başladı.

Ulu Öndər Azərbaycan iqtisadiyyatına verdiyi ən mühüm töhfələrdən biri onun yaratdığı neft strategiyasıdır. 1994-cü ildə imzalanmış "Əsrin müqaviləsi" bu strategiyanın əsasını təşkil edərək Azərbaycanı beynəlxalq enerji xəritəsində mühüm aktora çevirdi. Bu müqavilə təkcə neft hasilatının deyil, həm də ölkəyə xarici investisiyaların axınının artmasına, yeni texnologiyaların gətirilməsinə və insan kapitalının inkişafına səbəb oldu.

Heydər Əliyev bu siyasəti ilə neft gəlirlərinin yalnız hasilat və ixrac məqsədilə istifadə olunmasına yox, eyni zamanda, ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafına təkan verən mühüm fondların və struktur islahatların aparılmasına nail oldu. Bu, sonrakı illərdə iqtisadiyyatın şaxə Heydər Əliyevin iqtisadi siyasətində kənd təsərrüfatının inkişafı mühüm yer tuturdu. Aqrar islahatlar nəticəsində torpaq kəndlilərə verildi, mülkiyyət institutları formalaşdırıldı və bazar iqtisadiyyatı üçün ilkin zəmin yaradıldı. Bu sahədə mülkiyyət hüququnun təsbit olunması, fermer təsərrüfatlarının təşkili, kənd infrastrukturunun bərpası və kənd kreditlərinin təşviqi gələcəkdə aqrar sektorun dayanıqlı inkişafına şərait yaratdı.

Eyni zamanda, ölkədə sənayeləşməyə yönəlik addımlar da Heydər Əliyevin strateji baxışının tərkib hissəsi idi. O, sənaye müəssisələrinin özəlləşdirilməsinə nəzarətin gücləndirilməsini, yeni istehsal sahələrinin yaradılmasını və yerli istehsalın təşviqini dəstəklədi.

Ulu Öndərin iqtisadi islahatlara yanaşmasında institusional quruculuq və qanunvericilik bazasının formalaşdırılması mühüm yer tuturdu. O, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi üçün hüquqi və inzibati çərçivələr yaratdı, sahibkarlığın inkişafı üçün qanunlar qəbul edildi, bank-maliyyə sistemi yenidən quruldu. Bu, iqtisadiyyatın idarə olunmasında şəffaflıq, səmərəlilik və davamlılıq prinsiplərinin təmin olunmasına imkan verdi. Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi bu strateji siyasət nəticəsində:

- Azərbaycanın qeyri-neft sektoru üçün etibarlı iqtisadi baza formalaşdı;
- Qeyri-neft ixracının artımı üçün şərait yaradıldı;
- Regional iqtisadiyyat gücləndirildi;
- Sahibkarlığın və özəl sektorun rolu artdı;
- Sosial-iqtisadi sabitlik təmin edildi.

Heydər Əliyevin iqtisadi şaxələndirmə strategiyası bu gün də Azərbaycan iqtisadi siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərindən biri kimi Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Azərbaycanın “post-neft dövrünə” hazırlığı və dayanıqlı iqtisadi inkişafı məhz Heydər Əliyevin əsası qoyduğu bu möhkəm təməl üzərində qurulmuşdur.

O vaxtdan təxminən 23 il keçəndən sonra cəsarətlə demək olar ki, 1993-2003-cü illərdə Heydər Əliyev prezident olduğu on il ərzində aşağıda qeyd olunan strategiyanı müəyyən etmiş və gərgin əməyi sahəsində buna nail olmuşdur:

- iqtisadi inkişafın əsas prioritetlərinin formalaşdırılması;
- ölkənin həyatında çox zəruri olan ictimai-siyasi sabitləşmə, demokratik prinsiplərin və təsisatların yaradılması və təkmilləşdirilməsi;
- dövlət aparatının möhkəmləndirilməsi və iş qabiliyyətli dövlət idarəçilik təsisatlarının formalaşdırılması;
- cəmiyyətdə yeni davranış norma və stereotiplərinin yaradılması, yeni - açıq və demokratik vətəndaşlığın formalaşdırılması;
- müstəqil dövlətin neft strategiyasının yaradılması, bu strategiyanın əsası olan “Əsrin müqaviləsi” sazişinin imzalanması, ölkənin əsas regional energetik aktora transformasiyasının başlanması;
- “Böyük İpək Yolu” layihəsində fəal iştirak etməklə Azərbaycanın regional logistik mərkəz kimi rolunun dəyişməsi;
- həyat qabiliyyətli tarazlı xarici siyasət modelinin formalaşdırılması;
- müasir və döyüş qabiliyyətli ordunun yaradılması və s.

1995-2003-cü illər ərzində ölkəmizdə böyük sosial-iqtisadi dəyişikliklər müşahidə olunmağa başladı. Beləliklə də, Ulu öndər Heydər Əliyev həm nəzəri səviyyədə, həm də praktikada norma və dəyərlər məcmusunu həyata keçirmiş, bu məcmu həyat qabiliyyətli demokratiya modelinə çevrilmişdir. Heydər Əliyevin prezident olduğu dövrdə ölkənin müasir inkişafı üçün möhkəm təməl

qoyulmuş, Azərbaycanın qərarlaşmış dövlət kimi qəbul olunması təmin edilmiş, gələcəkdə Azərbaycanın müasir dünyaya inteqrasiyası üçün şərait yaradılmışdır.

Heydər Əliyevin apardığı bu məqsədyönlü və uzaqgörən siyasət nəticəsində Azərbaycan get-gedə öz inkişafını yenidən bərpa edir, qüdrətlənirdi. Azərbaycanda iqtisadi inkişaf iki mərhələdən ibarət idi.

Birinci mərhələdə bu inkişafın tənzimlənməsi üçün müəyyən çətinliklər var idisə, artıq ikinci mərhələdə Azərbaycanın bu inkişafı bərpa etməsi üçün kifayət qədər gücə malik idi. 1995-2003-cü illəri əhatə edən bu dövr öz mühüm müqavilələri və islahatları ilə bu müstəqilliyi bir daha möhkəmləndirdi. Artıq Heydər Əliyev öz apardığı siyasət və gördüyü işlər ilə yeni inkişaf modeli – Yeni Azərbaycan modelə yaratmışdı. Bu inkişaf özünü hər sahədə göstərirdi. Buraya sahibkarlığı, kənd təsərrüfatını, sənayeni, neft sənayesini, magistralları, bank sahəsini, vergi sahəsini, nəqliyyatı və başqa sahələri daxil etmək olar. Bu sahələrin inkişafı artıqca onların başqa xarici dövlətlərlə iqtisadi münasibətləri güclənirdi. Bu, Azərbaycanın get-gedə güclənməsinə gətirib çıxardı. Heydər Əliyev həmişə deyirdi: “Həç bir ölkə, ən böyük bir ölkə də yalnız öz çərçivəsində iqtisadiyyatını inkişaf etdirə bilməz”. Buna görə də Heydər Əliyev çalışırdı ki, Azərbaycan başqa dövlətlərlə iqtisadi əlaqələri qurmaq üçün müəyyən inkişaf sahəsinə malik olsun. Heydər Əliyevin yaratdığı yeni model Azərbaycanın inkişafının sürətlənməsi dövrü kimi 1996-cı illərdən daha da artmışdır. Bu dövrlərdə bir çox irimiqyaslı müqavilələr bağlanmış, mühüm əhəmiyyət kəsb edən sənədlər və aktlar imzalanmışdır.

Kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və artırılması üçün dövlət tərəfindən müxtəlif dövrlərdə qəbul olunmuş “Azərbaycanda Kiçik və Orta Sahibkarlığa Dövlət Yardımı Proqramı (1997-2000-ci illər)”, “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)” Azərbaycanın sahibkarlığın inkişafına təkan verdi. Bu Dövlət proqramı hal-hazırda da, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları tərəfindən müvəffəqiyyətlə davam etdirilir.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatında olan durğunluq aradan qaldırılmış, ölkədə mövcud olan təbii-iqtisadi, texniki-istehsal və elmi-texniki potensialın fəal surətdə təsərrüfat dövrüyyəsinə cəlb olunması, kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə dair qəbul olunmuş islahatlar bu inkişafa xeyli təkan vermişdi. 1996-cı il iyulun 16-da “Torpaq islahatı haqqında” mühüm qanunlar qəbul edildi. Ümumiyyətlə, 1995-2004-cü illərdə aqrar sahə ilə əlaqədar olan 100-dən yuxarı normativ-hüquqi akt qəbul olunmuşdur. “Azərbaycan Respublikasında aqrar bölmənin inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2006-cı illər)”nın həyata keçirilməsi aqrar sahədə uğurlar qazanılmasına imkan yaratmışdır. Bu proqram Cənab Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən də uğurla həyata keçirilir.

Ulu Öndərin gərgin əməyi nəticəsində vergi sahəsində də bir çox islahatlar aparılmış və həyata keçirilmişdir. Bir sıra dövlət mülklərinin özəlləşdirilməsi nəticədə dövlətə ödənilən verginin faizində artıma səbəb olmuşdu. Bir çox sahələrdə özəlləşdirmə dövlətə ödənilən verginin artmasına və milli büdcənin artımına gətirib çıxarırdı. Torpaq sahəsində özəlləşdirmə torpaq sahibkarlarına öz pay torpaqlarını azad əkib, becərmək imkanı verdi. Vergi münasibətlərini tənzimləyən bir sıra Qanunlar – “Mədən vergisi haqqında” (1995-ci il), “Əmlak vergisi haqqında” (1995-ci il), “Müəssisələrin və təşkilatların mənfəət vergisi haqqında” (1996-cı il) Qanunları qəbul edilmiş və qüvvədə olan Qanunlara (“Əlavə dəyər vergisi haqqında”, “Fiziki şəxslərin gəlirlərindən vergi haqqında” Qanunlarda və s.) bir sıra əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. 01 yanvar 2001-ci il tarixdən “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi” qüvvəyə minmişdir. Bütün bu həyata keçirilən vergi münasibətlərinin tənzimləyən bu qanunlar Azərbaycanda vergi sistemini möhkəmlətdi. Heydər Əliyevin apardığı siyasət nəticəsində Azərbaycanda nəqliyyatın bütün sahələrinin yenidən bərpası və inkişafı üzrə qanunlar qəbul olundu, tədbirlər həyata keçirildi ki, bu da ölkəmizin digər dövlətlərlə istər havadan, istər sudan, istərsə dəmiryolları vasitəsilə iqtisadi əlaqə yaranmasına, möhkəmlənməsinə şərait yaratdı.

Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtması ilə bütün sahələrdə olduğu kimi, ölkəmizin iqtisadi həyatında da tələyüklü dəyişikliklərin əsası qoyuldu, Azərbaycan dövlətini və ölkə iqtisadiyyatını labüd fəlakətdən, hərc-mərclikdən xilas edən Heydər Əliyev ölkənin iqtisadi yüksəlişi üçün təcili tədbirlər görməyə başladı. Ümummilli Liderin rəhbərliyi ilə qısa müddət ərzində ölkədə

bazar iqtisadiyyatının formalaşması məqsədilə qanunvericilik bazası yaradıldı, məqsədli dövlət proqramları qəbul edildi, institusional islahatlar aparıldı, mülkiyyət münasibətlərində köklü dəyişikliklər edilməsi üçün müvafiq addımlar atıldı.

Dahi siyasətçi Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş strategiyanın əsasını iqtisadiyyatın inkişafına, mövcud resurslardan səmərəli istifadəyə, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyaya və nəticə etibarilə vətəndaşların rifah halının yüksəldilməsinə hesablanan sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının yaradılması təşkil edirdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Ş.Əliyev. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Dərslik. SDU-nun redaksiyası. Sumqayıt, 2021
2. Məmməd zadə, İ. Azərbaycan elm və təhsilinin himayədarı // Xalq qəzeti. - 2010. 8 dekabr. - s.3
3. Qarayev, S. Müstəqil Azərbaycan elminin və təhsilinin memarı // Respublika. - 2013. 19 aprel. - s.8
4. Muradov, Ş. Heydər Əliyev Azərbaycan elminin hamisi idi // Respublika. - 2009. 12 iyul. - s.1-2

AZƏRBAYCANIN MÜASİR İQTİSADİYYATININ QURULMASINDA HEYDƏR ƏLİYEV KURSU

Babək Bəxtiyar oğlu Hüsüyev

Mingəçevir Dövlət Universiteti

İstanbul Dövlət Universitetinin (Türkiyə) doktorantı

babak.husuyev@mdu.edu.az

Azərbaycan Respublikasının 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdiyi dövrdə ölkədə siyasi qeyri-sabitlik mövcud olması, ölkənin xarici iqtisadi münasibətlərinin zəif olmasına yol açmaqda idi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi və onun uğurlu siyasəti nəticəsində ölkədə investisiya mühiti formalaşmağa başlamışdır. Makro iqtisadi sabitliyin bərpa olunması ilə bağlı bir sıra addımlar atılmışdır. Bunlara qanunvericilik, bank sistemi, vergi sistemi və biznes mühiti ilə bağlı qərarları misal göstərə bilərik. Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə Azərbaycan iqtisadi sistemi formalaşmağa başlamışdır. Yerli və xarici investorların ölkənin istehsal və xidmət sektoruna maliyyə qoyuluşuna cəzb ediciliyi artırmaq üçün "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (13 yanvar 1995-ci il), Bu qanun Azərbaycanda investisiya fəaliyyətinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyən edir. Yerli və xarici investorlar üçün bərabər hüquqlar təmin olunur; İnvestisiya mülkiyyəti və əldə edilən gəlirlər dövlət tərəfindən qorunur; Müsadirə və ya milliləşdirmə yalnız qanunla və kompensasiya şərti ilə həyata keçirilə bilər və "Xarici investisiyalar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (15 yanvar 1992-ci ildə qəbul edilib, 2023-cü ildə ləğv olunub) Bu qanun əvvəllər xarici investorların hüquqlarını tənzimləyirdi. 2023-cü ildə hüquqi sistemin təkmilləşdirilməsi məqsədilə ləğv edilmişdir. Onun müddəaları artıq digər normativ aktlara inteqrasiya olunub.

Həm xarici iqtisadi əlaqələri, həm də ÜMD-u düzgün seçilmiş və doğru hədəflənmiş stratejik qərarlar dirçəldə bilərdi. Ulu öndər Heydər Əliyev bunları gözəl başa düşdüyü üçün ilk növbədə xarici iqtisadi əlaqələri gücləndirmək və ölkənin əsas gəlir mənbəyi olacaq olan neft sənayesini inkişaf etdirmək üçün 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda Gülüstən sarayında xarici şirkətlər ilə Xəzərin Azərbaycan sektorundakı "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" yataqlarının dərin su qatlarındakı neftin birgə işlənməsi haqqında dəyəri 7,4 mlrd. dollar olan "məhsulun pay bölgüsü" tipli müqavilə imzaladı. Müqavilə öz tarixi, siyasi və beynəlxalq əhəmiyyətinə görə "Əsrin müqaviləsi" adlandırılmışdır [1]. Bu müqavilənin bağlanması həm, iqtisadi, həm siyasi baxımdan böyük bir uğur idi.

Əsrin müqaviləsinin bağlanması Azərbaycanın xarici arenada tanınması üçün başlanğıc oldu, Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri genişləndikcə idxal və ixrac əməliyyatlarında artımlar müşa-

hidə olunmağa başladı. Heydər Əliyevin uzaq görən siyasəti və onun layiqli davamçısı olan İlham Əliyevin hazırda həyata keçirdiyi siyasət iqtisadi genişlənməyə və xalqın rifah halının yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdir.

“Əsrin müqaviləsi” Azərbaycan Respublikasının milli mənafeələrinə, milli maraqlarına xidmət edir. Azərbaycan üçün bu müqavilənin iqtisadi səmərəliliyi həm də onunla izah olunur ki, 2009-cu ildən başlayaraq neftdən gələn gəlirin 80%-ə qədəri ölkədə qalır. Bununla yanaşı, müqavilənin şərtlərinə görə 5,5 milyard kub metr həcmində neftlə bərabər hasil edilən qaz Azərbaycan Respublikasına pulsuz verilir. 30 il ərzində Azərbaycan Respublikasının gəliri 34 milyard dollar ilə qiymətləndirildi. Yeni neft strategiyası ölkədəki firma və müəssisələrin müasir texnologiyalarla təchiz edilməsinə, iri və mobil infrastrukturun yaranmasına səbəb olmuşdur. Bununla yanaşı, həmçinin Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə Bakıda tikilmiş Dərin dəniz özüllər Zavodu modernləşdirilmiş, platforma və üzən qazma qurğuları tikilmiş, Səngəçaldı tutumu 100 min tondan çox neft olan yeni müasir neft terminalı istifadəyə verilmişdir. Xarici investisiyalar üçün əlverişli siyasi, iqtisadi, hüquqi və digər şərtlərin yaradılması kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edirdi. Xarici investisiyaların hüquqi bazası konstitusiyə səviyyəsində, Milli Məclisdə qəbul edilmiş qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlar, ikitərəfli və çoxtərəfli dövlətlərarası müqavilələr və beynəlxalq çoxtərəfli müqavilələr səviyyəsində görülmüş işlərlə formalaşmışdır. İnvestisiyaların qoyulmasında siyasi amillər, ölkədə mövcud olmuş siyasi durum çox böyük rol oynamışdır.

Yerli və xarici investorların illər üzrə ölkəyə qoyduğu sərmayə qoyuluşları barədə statistik məlumatlar cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1

Göstərici (mln.manat)	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Bütün sənaye	670.1	4,176.0	4,276.0	8,499.9	9,065.3	8,405.7
xarici investisiyalar	463.3	3,350.0	1,917.0	5,741.9	3,845.6	3,275.9
daxili investisiyalar	206.8	826.0	2,359.0	2,758.0	5,219.7	5,129.8

2000-ci ildə bütün sənayə investisiya qoyuluşu 670.1 mln manat olduğu halda, 2023-cü ildə bu rəqəm 8450.7 mln manat olmuşdur. Müvafiq olaraq 2000-ci ildə xarici investisiya qoyuluşu 463.3 mln manat, daxili investisiya qoyuluşu 206.8 mln manat, 2023-cü ildə xarici investisiya 3275.9 mln manat və daxili investisiya isə 5129.8 mln manat olmuşdur.

İllər üzrə investisiya qoyuluşlarından göründüyü kimi iqtisadi mühitin yaxşılaşdırılması və investisiya cəlbəediciliyinin artırılması ilə bağlı qəbul edilən qərarlar investisiya qoyuluşlarının həcmi artırmaqda davam edir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin güclənməsi ölkəyə xarici valyuta axınının gəlməyinə və dolayısı ilə ölkə məzənnəsinin sabitliyin qorunub saxlanılmasına təsir göstərən ən vacib amildir. Xarici ticarət mühitinin yaxşılaşdırılması ölkəmizin təbii sərvəti olan yanacaq ehtiyatlarının xarici bazarlara çıxmasına təminat yaratmaqdadır. Ölkənin idxal-ixrac əməliyyatlarında müsbət saldo ilə çıxması yəni ixracın çox, idxalın az olması ölkə daxilində digər sahələrinə inkişaf etməyinə təsir göstərməkdədir. İnvestisiya cəlbəediciliyinin artırılması təhsil və səhiyyə sektorunun inkişafı, yeni iş yerlərinin yaradılmasına bir başa təsir göstərməkdədir. Yeni iş yerlərinin yaradılması işsizliyin azalmasına və ölkənin rifah halının yaxşılaşdırılmasına, regionlarda sosial-iqtisadi qeyri- bərabərliyin aradan qaldırılmasına və şəhər urbanizasiyanın qarşısını almağa köməklik göstərmək-dədir.

Dünyada baş verən dəyişikliklər elm və texnoloji inkişaf, elektrikli maşınların istifadəyə verilməsi dünyada neft məhsullarına olan marağı azaltmağa doğru gedir bu səbəbdən ölkə iqtisadiyyatının neft asılılığı aradan qaldırmaq və qeyri neft sektorunu inkişaf etdirmək əsas stratejik hədəf halına gəlmişdir. Bunları nəzərə alaraq, Heydər Əliyev siyasətinin layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycanda qeyri neft sektorunu inkişaf etdirmək üçün 2004-2008, 2009-2013, 2014-2018 və 2019-2023-cü illəri əhatə edən “Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarını misal göstərmək olar. Bundan başqa sənayenin inkişaf etdirilməsi

məqsədi ilə 2014-cü il Azərbaycanda “Sənaye ili” olaraq elan edilmişir. Daha sonra, 2015-ci ilin “Kənd təsərrüfatı ili” elan edildi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”, 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” uğurlu siyasətin davamı olaraq göstərə bilərik (cədvəl 2).

Cədvəl 2

Göstərici	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Bütün sənaye (vahid)	2,094	1,974	2,621	2,650	2,583	3,389	4,691
Mədənçıxarma sənayesi (vahid)	88	124	243	311	325	337	400
Emal sənayesi (vahid)	1,844	1,634	2,010	1,909	1,778	2,515	3,660

Qəbul edilən qərarlar və sərəncamlar ölkənin rifah halının yaxşılaşdırılması və yeni iş mühitinin formalaşmasına müsbət təsir göstərmişdir. 1995 ci ildə bütün sənaye müəssisələrinin sayı 2094 vahid olduğu halda, 2023-cü ildə bu rəqəm 4691 vahid olmuşdur.

Yeni iş yerləri və investisiya mühitinin yaradılması əhali gəlirlərinin artmasına yol açmaqdadır (cədvəl 3).

Cədvəl 1

Göstərici (mln.manat)	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Gəlirlər - cəmi	4,047.3	8,063.6	25,607.0	41,744.8	55,754.1	78,050.2
Sahibkarlıq fəaliyyətindən gələn gəlirlər	2,114.4	3,432.6	14,725.0	25,317.1	22,984.1	31,605.7
Mülkiyyətdən gələn gəlirlər	1.4	6.8	374.2	1,116.8	2,545.6	2,662.4

Əhali gəlirləri 2000-ci ildə 4047.3 mln manat olduğu halda, 2023-cü ildə bu rəqəm 78050.2 mln manat olmuşdur. Əhali gəlirlərinin artması ölkədə alış gücünün və tələbatın yaranmasına səbəb olur, tələbin formalaşması yeni iş imkanlarının yaranmasına yol açır. Bu proses zəncirvari olaraq ÜDM və ÜMM-lun formalaşmasına bir başa təsir göstərməkdədir. ÜDM 1995-ci ildə 1968.6 mln manat olduğu halda 2023-cü ildə bu rəqəm 111758.7 mln manat olmuşdur. Bu da bir daha sübut edir ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu Azərbaycan iqtisadiyyatı onun layiqli davamçısı İlham Əliyevin düşünülmüş siyasəti nəticəsində inkişaf etməkdədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Heydər Əliyev: Biblioqrafik məlumat kitabı. Bakı, 2003.
2. Heydər Əliyev: dövlət xalq üçündür. Xanlar Vəliyevin redaktəsi ilə. Bakı, 2008.
3. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri"nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı.
5. <https://www.stat.gov.az>
6. <https://lib.aliyevheritage.org/az/917277.html>
7. <https://president.az/>

HEYDƏR ƏLİYEVİN XƏZƏRİN STATUSU PROBLEMİNİN HƏLLİNDƏ ROLU

Leyla Sahib qızı Babayeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
Gəncə Dövlət Universitetinin dissertantı
leyla.babayeva@mdu.edu.az

SSRİ dağıldıqdan sonra o vaxta qədər beynəlxalq problem olmayan bir çox məsələlər yeni dövlətlər arasında problemə çevrildi. Bu problemlərdən biri də Xəzərin statusunu müəyyənləşdirilməsidir. Sahil ölkələrinin məsələyə elmi baxımdan deyil, öz siyasi və iqtisadi maraqları prizmasından baxması problemin həllinə ciddi maneələr yaradırdı.

SSRİ-nin dağılmasından sonra Xəzərə sahilyanı ölkələrin sayı ikidən beşə artdı. Rusiya və İran ilə bərabər yeni yaranan Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistan da “Xəzər piroqu”nın bölünməsinin iddiaçılarından oldular. Xəzər dənizinin hüquqi statusunun müəyyən edilə bilinməməsindəki əsas mübahisə dənizin milli sektorlara bölünmə prinsipinin razılaşdırılmamasıdır. [1]

Xəzərin statusunun müəyyən edilməsi ilə əlaqədar sahilyanı dövlətlər arasındakı ilk danışıqlar 1992-1993-cü illərdə olmuş, lakin fikir ayrılıqlarına görə nəticəsiz qalmışdır. 1994-cü il 20 sentyabr tarixində Xəzərdə neft istehsalı ilə əlaqədar Azərbaycanla Qərb şirkətləri arasında bağlanan “Əsrin müqaviləsi” adlanan müqavilələrə Rusiya və İranın da neft şirkətlərinin cəlb edilməsi istiqamətində atılan addımlar bu ölkələrin Azərbaycana qarşı sərt mövqeyini yumşaltmışdı. “Əsrin müqaviləsi”nin beşinci ildönümü münasibəti ilə Heydər Əliyev adına sarayda çıxış edən ARDNŞ-nin o vaxtkı birinci vitse-prezidenti İlham Əliyev belə demişdir: “Danışıqlar tarixindən diqqətəlayiq və çox az adamın bildiyi bir faktı gətirmək istəyirəm. Xəzər dənizi statusunun həll edilməsi problemi o qədər kəskin qoyulmuşdu, Azərbaycana təsir o qədər güclü idi və bütün bunlar “Biz yol vermərik” kimi müxtəlif diplomatik notlar və bəyanatlarla müşayiət olunurdu ki, xarici neft şirkətləri bu tezisi müqavilə şərtlərinə daxil etdilər: yəni müqavilə Xəzər dənizinin statusu problemi həll edildikdən sonra qüvvəyə minəcəkdə. Bu, faktiki olaraq, o demək idi ki, müqavilə imzalanacaq, lakin qüvvəyə minməyəcək və müvafiq olaraq həyata keçirilməyəcəkdə.

Təbii ki, Azərbaycan buna qətiyyəli rəzi ola bilməzdi. Həmin vaxt Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev ABŞ-ın Energetika Nazirliyinin rəhbərliyi ilə görüşmək üçün ARDNŞ -nin birinci vitse-prezidenti İlham Əliyevi Vaşinqtona ezam olunması ilə bağlı qərar qəbul etdi. ABŞ-ın Energetika nazirinin müavini Bill Layfla görüşən İlham Əliyev Azərbaycanın bu məsələ ilə bağlı mövqeyini və müqavilədə Xəzərin statusu haqqında tezis olmasının hansı nəticələrə gətirib çıxara biləcəyini açıqladı. Yalnız Amerika hökumətinin müdaxiləsindən sonra xarici neft şirkətləri bu bəndi çıxarmağa razı oldular. İlham Əliyev qeyd edir ki, əgər o vaxt xarici şirkətlər buna razılıq verməsəydilər, bu günə kimi “Çıraq” yatağında heç bir iş aparılmazdı. Ona görə ki, bu günə kimi Xəzərin statusu məsələsi həll edilməyib və təbii ki, belə olan halda heç bir nəticə də əldə olunmazdı.

1994 -cü il oktyabrın 19 -da İstanbulda türk dövlətləri başçıların toplantısında Türkmənistan dövləti Azərbaycanın irəli sürdüyü sektoral bölgü prinsipinə açıq etiraz etdi. Bu etiraz Xəzərdə Azərbaycanın həyata keçirdiyi layihələrin dayandırılmasına yönəlmişdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev bu görüşdə dövlətimizin mövqeyinin qonşu ölkələrin təhlükəsizliyinə və inkişafına mane olmadığını konkret faktlarla əsaslandırmışdır.

1996 -cı ilin noyabrında Aşqabadda Xəzəryanı dövlətlərin Xarici İşlər Nazirlərinin iclasında Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında Konvensiyanın işlənməsi üzrə xüsusi işçi qrupunun yaradılması qərara alınmışdır. Azərbaycan və Türkmənistanın tezislərinin yaxın olmasına baxmayaraq iki ölkə arasında ciddi bir anlaşmazlıq vardı. Bu anlaşmazlığın əsas nöqtəsi “orta xəttin çəkilməsi” mərhələsində ortaya çıxdı. İki ölkə arasında çıxan anlaşmazlıq səbəbi ilə “Kəpəz” və “Azəri-çıraq” yataqları mübahisəli hesab olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Türkmənistanın “Azəri-çıraq” və “Kəpəz” yataqlarına etdiyi iddialar müzakirə edilmiş və elmi dəlillərlə əsaslandırılaraq, Azərbaycana məxsusluğu isbat olunmuşdur. Xəzərin hüquqi statusunun həlli prosesində mühüm hadisə Rusiya və Qazaxıstan arasında bağlan-

miş müqavilə hesab oluna bilər. Bu müqavilə ilə sahiləyi ölkələr arasında Xəzər dənizinin ilk bölgüsünün əsası qoyuldu. [2]

1999-cu ildən başlayaraq Xəzərin hüquqi statusunun həlli prosesində tərəflər problemin əvvəlki illərdə olduğu kimi notalar, bəyanatlar, təzyiqlər yolu ilə deyil, danışıqlar vasitəsi ilə həll olunmasına daha çox meyl edirdilər.

2000-ci ildə Rusiyada Vladimir Putin hakimiyyətə gəldikdən sonra bu dövlətin Azərbaycana və Xəzər hövzəsinə münasibəti əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Rusiyanın Xəzər üzrə rəsmisi V. Kalyuyni ilə görüşərkən onun fəallığını razılıqla qarşılamışdı. Bununla yanaşı dövlət başçısı Xəzər məsələsində öz mövqeyində heç bir dəyişiklik olmayacağını da xüsusi vurğulamışdı.

2001-ci ilin yanvarında Azərbaycana rəsmi səfər etmiş Rusiya prezidenti Vladimir Putin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevlə Xəzərin statusu məsələsinin nizama salınmasını geniş müzakirə etmiş və Xəzərin statusunun həlli istiqamətində tarixi əhəmiyyətə malik “Bakı Bəyannamə” si imzalanmışdır. Bu Azərbaycan diplomatiyasının uzun illər apardığı gərgin əməyin nəticəsi idi. [3]

Xəzərin hüquqi statusunun müəyyən edilməsində daha bir mühüm addım 2002-ci il sentyabrın 23 -də Heydər Əliyevin Moskva səfəri zamanı atıldı. Rusiya və Azərbaycan prezidentləri tərəfindən Xəzərin dibinin sektorlara bölünməsi haqqında müqavilənin imzalanması ilə Azərbaycan Xəzər dənizindəki sərhədlərinin şimal hissəsini tam müəyyənləşdirmiş oldu. Heç şübhəsiz ki, bu müqavilə Azərbaycan diplomatiyasının Xəzərin hüquqi statusunu müəyyənləşdirilməsi istiqamətində əldə etdiyi ən mühüm nailiyyətlərindən biridir.

Problemin həlli ilə bağlı Azərbaycan ilk vaxtdan bütün sahiləyi dövlətlər üçün müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alaraq dünyanın ən böyük qapalı su hövzəsindən milli sektorlara bölünmə prinsipi əsasında istifadə haqqında vahid konsepsiya irəli sürdü. Müzakirələr nəticəsində bütün ölkələrə aydın oldu ki, bu prinsip həm beynəlxalq hüquq normalarının su hövzələri haqqındakı qaydalarını özündə əks etdirir, həm də xəzəryanı ölkələrin təhlükəsizliyini nəzərə almaqla sülh və qonşuluq prinsipi əsasında bir-biri ilə əməkdaşlığı stimullaşdırır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Bağırov E. Xəzər regionunda Azərbaycanın milli mənafeinin prioritet istiqamətləri. Bakı-2008
2. Həsənov S. Dövlətlərarası münasibətlərdə Xəzərin statusu məsələsi. Bakı. Elm -2002
3. Əliyev A. Sahiləyi dövlətlərin Xəzər siyasəti. Bakı, Elm-2002.

RƏQƏMSAL DÖVRDƏ STEAM TƏHSİLİ: İNNOVATİV YANAŞMALAR VƏ GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏR

Məhsəti Rövşən qızı Əliyeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
mahsati.aliyeva@mdu.edu.az

Giriş

Müasir dövrdə təhsil sistemində baş verən dəyişikliklər yeni metodika və yanaşmaların tətbiqini zəruri edir. Beynəlxalq Təhsil Texnologiyaları Cəmiyyəti (ISTE) institusional təhsilin sürətli texnologiyaya uyğunlaşdırılmasını və tələbələri sinifdə elektron təlim vasitələrindən istifadə edərək beynəlxalq rəqabətə hazırlamağı zəruri hesab edir. Bu baxımdan STEAM metodikası (Science – Elm, Technology – Texnologiya, Engineering – Mühəndislik, Art – İncəsənət, Mathematics – Riyaziyyat) diqqət mərkəzindədir. STEAM metodikası şagirdlərin analitik, yaradıcı və praktik bacarıqlarının inkişafını hədəfləyir [5]. STEAM-in müsbət tərəfləri olduqca çoxdur. Onun tədrisi düşünmə, əməkdaşlıq, ünsiyyət, yaradıcılıq və yenilikçilik, informasiya və kommunikasiya bacarıqlarının inkişaf etdirir. Eyni zamanda cəmiyyətin müxtəlif sahələrində informasiya

texnologiyalarının sürətlə inkişafı və informasiyanın rəqəmsallaşdırılması prosesi təhsil sistemində də birbaşa təsir göstərir [5].

STEAM metodikası şagirdləri yalnız nəzəri biliklərlə deyil, həm də praktik bacarıqlarla silahlandırmağı qarşıya məqsəd qoyur. Bu metodika fərqli fənlərin inteqrasiyasına əsaslanır və real həyatda qarşılaşılan problemlərin həllində yaradıcı yanaşmanı təşviq edir [1]. Ənənəvi təlim metodlarından fərqli olaraq, STEAM təhsili tələbənin mərkəzdə olduğu, əməkdaşlıq, tənqidi düşüncə və layihə əsaslı öyrənməni ön plana çıxarır. STEAM təhsili tənqidi, məntiqi və sistemli düşünməyə qadir olan və global miqyasda rəqabət apara bilən insan resursları yaradır. Bundan əlavə tələbələr metakognitiv fəaliyyətlərə cəlb edir. Bu təhsilin sinif otağına daxil edilməsi tələbələrə müxtəlif fənlərin və onların tətbiqlərinin inteqrasiyasının vacibliyini anlamağa imkan verir. Həmçinin tələbələr məntiqi təfəkkürlərini təkmilləşdirir, düşünmə bacarıqlarını tətbiq etmək üçün hərtərəfli imkanlar təqdim edə bilir.

STEAM öyrənmə konsepsiyalarının təhlili gözləntilər altında üç alt struktur təmin edir:

- STEAM hərəkəti,
- STEAM təhsilinin məqsədi,
- STEAM təhsilinin faydaları.

STEAM təhsilinin prioritetləri altında olan infrastrukturлар aşağıdakılardır:

- kurikulumun inteqrasiyası kimi STEAM təhsili;
- STEAM-də kurikulum islahatı.

Bir proses kimi STEAM təhsilinin infrastrukturları bu təhsildə pedaqoji proses və qiymətləndirmə idi. Metodun təhsilindəki problemlərin arxa planı STEAM təhsilinin tənqidi və təhsilinin çətinlikləri idi.

İnformasiyanın rəqəmsallaşdırılması və təhsilə təsiri

İnformasiyanın rəqəmsallaşdırılması — məlumatların rəqəmsal təşkili və bu formada saxlanması, işlənməsi və ötürülməsi prosesidir [5]. Təhsil sistemində bu proses genişləndirilmiş, dərsliklərin elektron formata keçidi, onlayn platformaların yaranması, virtual laboratoriyaların istifadəsi kimi formalar almışdır. Rəqəmsallaşma sayəsində müəllim və şagirdlər müxtəlif məlumatlara daha asan çıxış əldə edə bilirlər [3]. Bu həm zaman baxımından qənaət, həm də interaktiv öyrənmə imkanlarının artması deməkdir. STEAM metodikasının tətbiqində elektron tədris resursları və onlayn dərs platformaları geniş istifadə olunur. Həmçinin rəqəmsal texnologiyalar təhsilin fərdiləşdirilməsinə imkan yaradır. Süni intellekt və adaptiv öyrənmə sistemləri şagirdlərin fərdi bacarıq və ehtiyaclarını nəzərə alaraq, dərs materiallarını uyğunlaşdırır. Bu isə tədrisin effektivliyini artırır və öyrənənlərin motivasiyasını gücləndirir. Rəqəmsallaşma həmçinin distant təhsilin inkişafına təkan verdi. Bu da, əsasən, pandemiya dövründə öz əhəmiyyətini sübut etmişdir. Onlayn siniflər, vebinarlar, rəqəmsal təlim kontenti və interaktiv platformalar şagirdlərə və müəllimlərə məkan və zaman məhdudiyyəti olmadan təhsil imkanları təqdim edir. Rəqəmsallaşmanın təhsildə tətbiqi həm də idarəetmənin optimallaşdırılmasına xidmət edir. Elektron jurnal sistemləri, rəqəmsal qiymətləndirmə vasitələri və avtomatlaşdırılmış analiz sistemləri təhsil müəssisələrində şəffaflığın və effektivliyin inkişafına təkan verir. Bu yanaşmalar təhsil prosesində məlumatlara əsaslanan qərarların qəbul edilməsini mümkün edir. STEAM metodikasının uğurla tətbiq olunması üçün rəqəmsal resurslar əvəzolunmazdır. Layihə əsaslı öyrənmə zamanı şagirdlər rəqəmsal alətlərdən – proqram təminatlarından, 3D modelləşdirmə vasitələrindən, simulyasiya proqramlarından və digər rəqəmsal platformalardan istifadə edirlər [2].

Bütün bunlar STEAM metodikasının informasiya texnologiyaları və rəqəmsallaşma ilə birbaşa bağlı olduğunu göstərir.

Problemlər və çağırışlar

STEAM və rəqəmsallaşmanın inteqrasiyası bir sıra müəyyən çətinliklərlə yanaşı gəlir. STEAM öyrənmə konsepsiyalarının təhlili gözləntilər altında üç alt struktur təmin edir: -STEAM hərəkəti, STEAM təhsilinin məqsədi və STEAM təhsilinin faydaları. STEAM təhsilinin prioritetləri altında olan infrastrukturлар bunlardır: kurikulumun inteqrasiyası kimi STEAM təhsili və STEAM-də kurikulum islahatı [3]. Bir proses kimi STEAM təhsilinin infrastrukturları bu sistemdə pedaqoji proses və qiymətləndirmədir. Metodun təhsildəki problemlərin arxa planı tənqidi və təhsilinin

çətinlikləri idi. STEAM metodikasının və rəqəmsallaşmanın təhsildə tətbiqi bir sıra elmi-pedaqoji və inzibati-texniki problemlərlə üzləşir. Bu problemləri aşağıdakı istiqamətlərdə qruplaşdırmaq olar:

1. Müəllim hazırlığı və rəqəmsal savadlılıq: Yeni texnologiyalara müəllimlərin uyğunlaşmaqda çətinlik çəkməsi ən vacib problemlərdəndir. STEAM yanaşması integrativ və texnoloji bilikləri tələb etdiyindən, müəllimlər bu sahədə mütəmadi təlimlərə cəlb edilməlidirlər. Əsasən bir çox ölkələrdə, hətta inkişafda olan dövlətlərdə bu cür təlimlərin sayı və keyfiyyəti kifayət etmir.

2. İnfrastruktur çatışmazlıqları: STEAM laboratoriyalarının yaradılması, yüksək sürətli internet, interaktiv lövhələr və fərdi cihazlar kimi texniki vasitələrin olmaması bir çox məktəblərdə bu metodikanın tətbiqini məhdudlaşdırır. Bu, xüsusilə region təhsil müəssisələrində aydın şəkildə özünü biruzə verir.

3. Təhsil siyasətinin qeyri-kafi uyğunlaşması: STEAM və rəqəmsallaşma sahəsində inkişafı təmin etmək üçün normativ tənzimləmə bu istiqamətdə çevik və adaptiv olmalıdır. Lakin bir çox ölkədə təhsil proqramları hələ də ənənəvi formatda saxlanılır və innovasiyalara açıq deyil.

4. Məzmunun lokal kontekstdə tətbiqi çətinlikləri: STEAM metodikasının və rəqəmsal vasitələrin təhsil sisteminə tətbiqi zamanı yerli sosial-mədəni şərait və dil baryerləri nəzərə alınmırsa, bu yanaşmanın effektivliyi azalır. Beləliklə, tətbiq edilən proqramlar şagirdlərin real həyat təcrübəsinə uyğun gəlmir.

5. Məlumat təhlükəsizliyi və etik problemlər: Rəqəmsallaşma əlaqəli digər məsələ isə istifadə olunan sistemlərdə şəxsi məlumatların qorunması, müəllif hüquqları və rəqəmsal etikaya riayət məsələləridir. Şagirdlərin və müəllimlərin rəqəmsal mühitdə təhlükəsizləməkdəlik etmək üçün müvafiq qaydalar və təlimatlar hazırlanmalıdır. Bu problemlərin həlli mürəkkəb və koordinasiyalı yanaşma tələb edir. Təkcə texnoloji vasitələrin tətbiqi kifayət etmir. Həmçinin tədris strategiyası, müəllim hazırlığı, kurikulum dizaynı və qiymətləndirmə sistemləri yenilənməlidir.

Perspektivlər və tövsiyələr

Gələcəkdə TEAM metodikasının daha da geniş yayılması və rəqəmsallaşmanın daha dərindən tədris prosesinə integrasiyası gözlənilir. Bu sahədə aşağıdakı perspektivlər diqqətə layiqdir:

- **Süni intellektin və avtomatlaşdırmanın tədrisə daxil edilməsi:** Şagirdlərə fərdi uyğunlaşdırılmış dərs planlarının təqdim olunması üçün AI əsaslı sistemlərin geniş tətbiqi gözlənilir.

- **Virtual və artırılmış realıq texnologiyalarının yayılması:** STEAM fənlərinin praktiki tətbiqinə imkan verən VR/AR texnologiyalar tədris mühitini daha da interaktiv və real edəcək.

- **Qlobal əməkdaşlıq və beynəlxalq STEAM layihələri:** Rəqəmsal texnologiyalar sayəsində ölkələrarası birgə layihələrə qoşulmaq asanlaşacaq, bu da şagirdlərin qlobal səviyyədə düşünmə və işləmə bacarıqlarını artıracaq.

- **Blended learning modellərinin artımı:** Ənənəvi və onlayn tədris formalarının sintezi olan bu model, STEAM metodikasını adaptiv və asan əldə olunan edəcək [4].

Rəqəmsal pedaqogikanın inkişafı

Müəllim hazırlığı proqramlarında rəqəmsal təlim strategiyalarına və texnologiya əsaslı tədris metodlarına daha çox yer veriləcək. Bu perspektivlərin reallaşması üçün dövlət, məktəb və cəmiyyətin qarşılıqlı əməkdaşlığı zəruridir. Həmçinin, davamlı araşdırmalar və pilot layihələr vasitəsilə STEAM və rəqəmsallaşma sahəsində ən uğurlu praktikaların müəyyənəşdirilməsi və yayılması vacibdir.

Nəticə

STEAM metodikası müasir təhsilin tələblərinə cavab verən, yaradıcı və tənqidi düşünən nəsil formalaşdırmaq üçün əhəmiyyətli bir yanaşmadır. İnformasiyanın rəqəmsallaşdırılması bu metodikanın uğurla tətbiq olunması üçün vacib infrastruktur və məzmun dəstəyi rolunu oynayır. Bu iki istiqamətin qarşılıqlı integrasiyası nəticəsində təhsil sistemi innovativ, çevik və inklüziv bir modelə çevrilə bilər. Bununla yanaşı, bu prosesin uğurlu həyata keçirilməsi üçün sistemli islahatlar, müəllim hazırlığı, texnoloji təminat və pedaqoji yanaşmaların birgə inkişafı önəmli bir yer tutur. STEAM və rəqəmsallaşmanın sintezləşməsi gələcəyin bilik iqtisadiyyatına integrasiya olunmuş və rəqəbatqabiliyyətli insan kapitalının formalaşdırılmasında həlledici rol oynayacaq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Beers, S. Z. (2011). 21st Century Skills: Preparing Students for THEIR Future. Kappa Delta Pi Record.
2. Bybee, R. W. (2013). The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. NSTA Press.
3. Bilgiler, S., Dergisi, E. A., Monkeviciene, O., Autukeviciene, B., Kaminskiene, L., & Monkeviciene, J. (2020). İnnovativ STEAM təhsil təcrübələrinin müəllimlərin peşəkar inkişafına və 3-6 yaşlı uşaqların bacarıqlarının inkişafına təsiri. Sosial Tədqiqatlar üzrə Təhsil Araşdırmaları Jurnalı, 2020(4), 1–27. www.jsser.org
4. European Commission. (2020). Digital Education Action Plan 2021–2027. <https://education.ec.europa.eu>
5. Yakman, G. (2008). STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education. PATT Conference.

MAQSUD İBRAİMBƏYOVUN 90 İLLİYİ KONTEKSTİNDƏ “PÜSTƏ AĞACI” HEKAYƏSİNİN DƏRS MÜHİTİNDƏ ROLU

Sona Elşən qızı Məmmədova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

sona.maharramova@mdu.edu.az

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış simalarından biri olan Maqşud İbrahimbəyovun ədəbi irsi təkcə yuxarı yaş qrupu üçün deyil, gənc və yeniyetmə nəsil üçün də mühüm mənəvi və tərbiyəvi dəyərləri özündə ehtiva edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2025-ci ildə imzaladığı Sərəncamla yazıçının 90 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunması, onun milli-mənəvi irsimizdəki yerinə və xidmətlərinə verilən yüksək qiymətin bariz nümunəsidir. Bu yubiley yalnız bir şəxsin xatirəsinə deyil, bütövlükdə ədəbi-mədəni yaddaşımıza ehtiramın ifadəsidir. Bu kontekstdə yazıçının müxtəlif yaş kateqoriyasına uyğun əsərlərinin, xüsusilə də məktəb dərslərinə daxil edilən nümunələrinin tədrisi aktual və önəmli bir məsələ kimi çıxış edir. V sinif ədəbiyyat dərslində yer alan “Püstə ağacı” hekayəsi isə bu baxımdan olduqca mühüm bir nümunədir.

Əsər II Dünya müharibəsinin davam etdiyi illərdə Bakıda yerləşən bir həyat mühitində cərəyan edir. Müharibə hələ də davam edir. Cəbhədən gələn xəbərlər, əsgərlərin gedişi, insanların gündəlik həyatı bu gərgin dövrün ab-havasını yaşadır. Hekayənin qəhrəmanları isə uşaqlardır – müharibəni dərk etmək yaşında olmayan, lakin onun təsirlərini hiss edən, öz aləmlərində bu böyük faciəni oyunlara çevirən uşaqlar.

Püstə ağacı bu hekayədə sadəcə bir ağac deyil. O, uşaqların oyunlarının mərkəzi, onların toplanış yeri, fantaziyalarının başladığı məkan və sonda vicdanlarının sınaqdan keçdiyi simvolik bir obrazdır. Uşaqlar bu ağacı “kəşf” edir, onu “ağsaqqal” kimi qəbul edir, ətrafında oyunlar qururlar. Bu ağac bir tərəfdən həyatın ortasında təbiətin möcüzəsi kimi dayanır, digər tərəfdən isə uşaqların ruh dünyasının dərinliklərinə toxunan bir metaforaya çevrilir.

Əsərdəki əsas konflikt qonşu qadının ehtiyatsızlığı nəticəsində püstə ağacının məhv olması və onun bu hərəkətlərindən doğan peşmanlıq və vicdan əzabıdır. Bu məqam şagirdlər üçün dərindən təhlil edilə biləcək mövzular yaradır: təbiətə münasibət, kollektiv məsuliyyət, uşaq davranışları və yetkinlik mərhələsinin başlanğıcı. Uşaqlar əvvəlcə ağacı oyunlarının bir hissəsi kimi görür, sonra isə onu itirirlər – bu həm də böyümə, dəyişmə və peşmanlıq hissələrini göstərən simvolik bir prosesdir.

Müəllimlər bu hekayəni tədris edərkən müxtəlif interaktiv və tənqidi düşüncəyə əsaslanan metodlardan istifadə edə bilirlər. Məsələn:

“Sizcə, uşaqlar bu ağacı niyə bu qədər sevdilər?”

“Siz qonşu qadının hərəkətinə haqq qazandırırırsınız?”

“Əgər sən orada olsaydın, nə edərdin?” Bu suallar uşaqlarda empatiya hissini, hadisələrə fərqli bucaqdan yanaşma bacarığını və dəyərləri dərk etmə qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Maqsud İbrahimbəyovun bu hekayədə istifadə etdiyi dil sadə və səmimidir, lakin bu sadəliyin altında dərin psixoloji və fəlsəfi məna yatır. O, uşaqların dili ilə danışır, amma böyüklərə ünvanlanan böyük mesajlar verir. Bu, müəllimin sinifdə şagirdlərlə emosional bağ qurmasına imkan yaradır. Çünki şagirdlər bu hekayədə özlərini, hissələrini, oyunlarını və səhvlərini tanıyırlar.

Hekayənin müharibə dövründə yazılması və hadisələrin hələ də müharibənin davam etdiyi bir şəraitdə baş verməsi xüsusilə vacibdir. Çünki müharibə burada yalnız fon deyil, uşaqların həyatına təsir edən canlı bir reallıqdır. Onlar bu reallığı anlamadan, sadəcə hiss edərək onunla yaşamağa çalışırlar. Bu da hekayənin təhlilini daha da aktuallaşdırır: şagirdlərə müharibənin insan psixologiyasına, uşaqlığa və təbiətə necə təsir etdiyini düşündürmək imkanı verir.

Maqsud İbrahimbəyovun 90 illik yubileyi, onun irsinin dərinədən öyrənilməsi üçün gözəl fürsətdir. “Püstə ağacı” hekayəsinin V sinif dərslində yer alması da təsadüfi deyil – bu, şagirdlərə həm ədəbiyyat, həm həyat, həm də vicdan dərsləri vermək məqsədi daşıyır. Müəllimlərin bu hekayəyə yaradıcı yanaşması, onu yalnız mətn deyil, təcrübə və hiss nümunəsi kimi təqdim etməsi vacibdir.

“Püstə ağacı” sadəcə bir uşaqlıq hekayəsi deyil. Bu, böyümənin, məsuliyyətin, təbiətlə harmoniyanın və vicdanla qarşılaşmanın hekayəsidir. Maqsud İbrahimbəyovun yubileyi bu əsərin dərinədən və düzgün şəkildə tədrisinə bir təkan ola bilər. Müəllimlər bu əsəri şagirdlərin ruhuna toxunaq şəkildə təqdim etdikdə həm ədəbiyyat dərsləri, həm də insanlıq dərsləri keçilmiş olar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Maqsud İbrahimbəyovun 90 illiyin qeyd edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 13 fevral 2025-ci il.
2. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası: Azərbaycan. Ramiz Məmmədov. Kino. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi, 2007.- səh. 814.
3. Ədəbiyyat dərsləri V sinif. Bakı, 2020. Səh.204
4. Veysova Z. Fəal (interaktiv) təlim: müəllimlər üçün vəsait. Bakı, UNİSEF, 2007

İNGİLİS DİLİNDƏ DİNLƏMƏ ZAMANI TƏLƏBƏLƏRİN ÜZLƏŞDİYİ ƏSAS MANEƏLƏR

Aysel Çingiz qızı Əliyeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
ayse.aliyeva@mdu.edu.az

Giriş

Dinləmə ingilis dilinin mühüm bir hissəsidir. Yazı, oxu və danışq kimi digər bacarıqlarla yanaşı, dinləmə də çox önəmlidir, çünki o, gündəlik həyatda ən çox istifadə olunan bacarıqdır. Dinləmə dilin əsas komponentlərindən biridir və danışq, oxu və yazı ilə birlikdə dörd əsas bacarıq arasında yer alır. Bu, fərdin fəal iştirakını tələb edir. Dinləmə, göndərən, mesaj və qəbul edən üçlüyü əhatə edən psixoloji bir prosesdir. Bu proses danışq və ya qeyri-verbal mesajları qəbul etmək, onları anlamaq və onlara reaksiya verməyi əhatə edir. Dinləmə, dil öyrənmənin ilkin mərhələsidir. Əgər tələbələr yaxşı dinləmir və ya yaxşı dinləməyi öyrənmirlərsə, dil öyrənmənin növbəti mərhələləri, yəni danışq və yazı kimi mürəkkəb bacarıqlar çərçivəsində inkişaf etmək çətin olacaq [3].

Tələbələr İngilis dilində dinləmə anlama ilə bağlı ciddi problemlərlə üzləşirlər, çünki universitetlər İngilis dilinin qrammatikası, oxu və lüğət biliklərinə daha çox diqqət yetirirlər. Dinləmə və danışq bacarıqları isə bir çox dərslər vəsaitləri və tədris proqramlarında əsas prioritet kimi nəzərə alınmır və müəllimlər də dərsləri planlaşdırarkən bu bacarıqlara diqqət yetirmirlər. Bir çox müəllim dinləmə bacarığının təbii şəkildə inkişaf edəcəyini düşünür və bunu nəzərə almır [2]. Bu yanaşma tələbələrin dinləmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün ciddi maneə yaradır.

Dinləmədə anlama vacibdir, bu, mənanın necə başa düşüləcəyini ölçməyi tələb edən bir prosesdir. Buna görə də, dinləmə anlaması, danışan şəxsin dialoq və ya monoloqunu audio kasetdən və ya ingilis dilində VCD-dən istifadə edərək, dinləmək və başa düşmək üçün mürəkkəb bir prosesdir. İngilis dilində dinləmə anlaması adi dinləmə fəaliyyətlərindən tamamilə fərqlənir, çünki ingilis dili bizim ana dilimiz deyil və danışanın istifadə etdiyi vurğu və tələbələr üçün qeyri-adi səslər mənanın başa düşülməsini çətinləşdirir. Buna görə də, tələbələrin dinləmə anlamasında hansı çətinliklərlə üzləşdiklərini müəyyən etmək çox vacibdir ki, onlar dinləmə bacarığında uğur qazansınlar [6].

Dinləmə prosesi

Dinləmə prosesi beş mərhələdə baş verir: eşitmə, anlama, yadda saxlama, qiymətləndirmə və cavab vermə.

a) Eşitmə

Bu, qulağın sensor reseptorlarını stimullaşdıran səs dalğaları nəticəsində yaranan reaksiya olaraq başa düşülür; bu, fiziki bir reaksiyadır. Eşitmə səs dalğalarının qəbul edilməsidir; dinləmək üçün eşitmək lazımdır, lakin eşitmək üçün dinləmək lazım deyil (dinləmə üçün tələb olunan qəbul diqqətdən asılıdır). Beyin stimulları yoxlayır və yalnız seçilmiş bir neçə stimula diqqət yetirilməsinə icazə verir. Bu seçici qavrayış “diqqət” adlanır və bu, effektiv dinləmənin vacib şərtidir.

b) Anlama

Bu mərhələ gördüyümüz və eşitdiyimiz simvolları başa düşməyə kömək edir. Qavradığımız stimulların mənasını analiz etməliyik. Simvolik stimullar təkcə sözlər deyil, həm də alqış kimi səslər və ya mavi uniforma kimi görmə mənzərələri də simvolik mənalar daşıyır. Bu simvolları aid mənalar keçmiş assosiasiyalarımızın və simvolların baş verdiyi kontekstin funksiyasıdır. Uğurlu interpersonal ünsiyyət üçün dinləyici göndərici tərəfindən nəzərdə tutulan mənanı və konteksti başa düşməlidir.

c) Yadda saxlama

Yadda saxlama dinləmə prosesində vacibdir, çünki bu, insanın yalnız mesajı qəbul edib şərh etməsi deyil, həm də onu zehnin yaddaş bankına əlavə etməsi deməkdir. Dinləmədə diqqətimiz seçici olduğu kimi, yaddaşımız da seçicidir – yadda qalan şey orijinalda görülən və ya eşidiləndən çox fərqli ola bilər.

d) Qiymətləndirmə

Dinləmənin bu mərhələsində yalnız aktiv dinləyicilər iştirak edirlər. Bu mərhələdə aktiv dinləyici dəlilləri nəzərdən keçirir, faktı rəy və fikirdən ayırır, mesajda qərəz və ya önyarğı olub-olmadığını müəyyən edir. Effektiv dinləyici bu mərhələyə çox erkən başlamamağa diqqət edir. Prosesi başa çatmamış mesajın qiymətləndirilməsinə başlamaq, gələn mesajı eşitməyi və ona diqqət yetirməyi dayandırmağa səbəb olur. Nəticədə, dinləmə prosesi dayanır.

e) Cavavermə

Bu mərhələ, alıcının prosesin tamamlanmasını şifahi və/və ya qeyri-şifahi geribildirimlə təmin etməsini tələb edir. Çünki danışanın mesajın başa düşülmə-düşülmədiyini müəyyən etmək üçün başqa bir yolu yoxdur.

Dinləmə zamanı tələbələrin qarşılaşdığı problemlər

Dil iki növə bölünür: danışiq dili və yazılı dil. Dinləmə və danışiq danışiq dili, oxuma və yazma isə yazılı dil kimi müəyyən edilir. Dünyada bir çox insan ingilis dilində səlis ünsiyyət qura bilmək istəyir, lakin bunun üçün digər İngilis dili bacarıqlarını da öyrənməli olduqlarını nəzərə almır. Nəticədə, dil öyrətmə səyləri əsasən tələbələrə İngilis danışığını mənimsətməyə yönəlib, bu zaman dinləmə anlaması öyrədilərkən müxtəlif digər danışiq dillərinin kursa daxil edilməsinin əhəmiyyəti göz ardı edilir. Bu da insanların İngilis dilində dinləməyi çətin hesab etmələrinin səbəblərindən biri ola bilər [3]. Tələbələrin dinləmə anlamasında qarşılaşa biləcəyi bir çox çətinliklər mövcuddur. Bu problemlərdən bəziləri aşağıdakılardır: [1]

a) Yazılmış materialların keyfiyyəti

Bəzi siniflərdə müəllimlər dərslərində yüksək keyfiyyətli yazılmış materiallardan istifadə edirlər. Səs sisteminin keyfiyyəti tələbələrin eşitdiklərini nə dərəcədə yaxşı anlamalarına təsir göstərə bilər.

a) Mədəni fərqlər

Öyrənənlər dilin mədəni aspektlərindən xəbərdar olmalıdırlar, çünki bu, onların anlamalarına ciddi təsir göstərə bilər. Əgər dinləmə tapşırığı tamamilə fərqli mədəni elementləri əhatə edərsə, tələbələr ciddi başa düşmə problemləri ilə qarşılaşa bilərlər. Müəllimlərin vəzifəsi dinləmə məşqlərindən əvvəl tələbələrə kontekstə dair məlumat verməkdir.

b) Ləhcə

Goh-a görə, dinləyicinin anlamasına təsir edən ən mühüm amillərdən biri danışanın ləhcəsidir. Həm yerli, həm də qeyri-yerli tanış olmayan ləhcələr ciddi dinləmə anlaması problemlərinə səbəb ola bilər, halbuki tanış bir ləhcə öyrənənlərin anlamasını yaxşılaşdırır. [5]

c) Naməlum lüğət

Dinləmə mətnlərində tanış terminləri müəyyən etmək tələbələr üçün nisbətən asandır. Tələbələr sözlərin mənasını başa düşdükdə, bu, onların marağını və motivasiyasını artırır, həmçinin dinləmə anlamasını yaxşılaşdırır. Bir çox sözün bir neçə mənası var və düzgün vəziyyətdə istifadə olunmadıqda tələbələr çaşa bilər.

d) Dinləmənin uzunluğu və sürəti

Underwood-a görə, təsirli dinləmə anlaması prosesinə bir neçə maneə var:

Birincisi, dinləyicilər danışmaq sürətinə nəzarət edə bilmir. Dinləmə anlaması ilə bağlı ən böyük problem ondadır ki, dinləyicilər danışanın nə qədər sürətli danışacağını idarə edə bilmir. [4]

İkincisi, dinləyicilər sözləri təkrar eşidə bilmir, bu da onlarda ciddi çətinliklər yarada bilər. Tələbələr yazılış hissəsini yenidən dinləyə bilmirlər. Müəllimlər nəyin və nə vaxt təkrar olunacağını müəyyən edirlər və onların tələbələrinin eşitdiklərini anlayıb-anlamadığını bilmək çox çətinidir.

Üçüncüsü, dinləyicilərin yüksək lüğət biliyi olmaya bilər. Danışanlar, dinləyicilərin bilmədiyini sözləri seçə bilərlər. Dinləyicilər tanış olmayan bir sözə qarşılaşsa və bir müddət bu sözün mənasını düşünərək növbəti danışmaq hissəsini əldən verə bilərlər.

Dördüncüsü, dinləyicilər kontekstual bilik çatışmazlığı yaşaya bilərlər. Qarşılıqlı bilik və tanış mətnlər dinləyicilər üçün ünsiyyəti asanlaşdırır. Dinləyicilər bəzən bir parça mətnin səthi mənasını başa düşə bilərlər, lakin onun ümumi mənasını anlamaqda ciddi problemlərlə üzləşə bilərlər, əgər mətnlə tanış deyillərsə.

Beşincisi, dinləyicilər üçün dinləmə mətninə diqqət yetirmək asan deyil. Bəzən ən qısa fasilə belə başa düşməyə maneə ola bilər. Əgər dinləmə mətnləri dinləyicilər üçün maraqlıdırsa, diqqəti toplamaq daha asan olacaq.

Nəticə

Dinləmə təkcə dil öyrənmək üçün deyil, gündəlik ünsiyyət üçün də vacibdir. Bununla belə, tələbələr dinləmə ilə bağlı bir sıra problemlərlə qarşılaşırlar. Bu problemlər arasında tələbələrin bacarıqlarının inkişaf etdirmək üçün öz üzərlərində işləməyə kifayət qədər vaxt ayırmaması, öyrənənlərin yanlış strategiyalardan istifadə etməsi və dinləmə materiallarının uyğun olmaması daxildir. Tələbələr müxtəlif dinləmə materiallarına daha çox məruz qalmalı və hər biri öz öyrənmə prosesində dinləmə üçün faydalı məsləhətlər və strategiyalar öyrənməlidirlər. Bütün növ İngilis dili dərsləri üçün ideal bir metod yoxdur. Burada müəllimlər uyğun dinləmə strategiyalarını seçmək və onları dinləmə tapşırıqlarına tətbiq etməkdə mühüm rol oynayırlar. Dinləmə fəaliyyətləri, tələbələrin İngilis dilində inkişaf etdikcə, əsasdan daha mürəkkəbə doğru tərtib edilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. A Descriptive Study at English Language and Literature
2. Journal of English Language Teaching, 9(1), 85.
<https://doi.org/10.24036/jelt.v9i1.107957>
3. Rintaningrum, R. (2018a). Investigating reasons why listening in english is difficult: Voice from foreign language learners. Asian EFL Journal, 20(11), 112–120.
4. Rintaningrum, R. (2018b). The Asian EFL Journal Volume 20 , Issue 4. Asian EFL Journal, 20(4), 6–15. https://www.researchgate.net/profile/Khadijah-Maming/publication/329625974_The_Asian_EFL_Journal/links/5c12766c299bf139c756b1d3/The-Asian-EFL-Journal.pdf
5. Maming/publication/329625974_The_Asian_EFL_Journal/links/5c12766c299bf139c756b1d3/The-Asian-EFL-Journal.pdf
6. English Community Journal, 2(1), 139. <https://doi.org/10.32502/ecj.v2i1.1003>

HEYDƏR ƏLİYEVİN XARİCİ SİYASƏT KURSU

Zəka Rasif oğlu Əbilbəyli
Mingəçevir Dövlət Universiteti
zaka.abilbayli@mdu.edu.az

Giriş

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini bərpa etməsindən sonra ölkənin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri beynəlxalq aləmdə sabit və güclü mövqe tutmaq, milli maraqları qorumaq və regional təhlükəsizlik sistemində fəal iştirak etmək olmuşdur. Heydər Əliyevin 1993–2003-cü illərdə həyata keçirdiyi xarici siyasət kursu bu vəzifələri uğurla yerinə yetirmişdir. Onun çoxvektorlu diplomatik yanaşması, enerji təhlükəsizliyi üzrə strateji qərarları və balanslı mövqeyi sayəsində Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində etibarlı tərəfdaş kimi tanınmağa başlamışdır. Bu məqalədə Heydər Əliyevin xarici siyasət kursunun nəzəri əsasları, tətbiq mexanizmləri, regional və global təsirləri, enerji diplomatiyası və müasir dövrdə bu kursun davamlılığının izahı verilmişdir.

Nəzəri-metodoloji baza

Heydər Əliyevin xarici siyasət kursunu elmi əsaslarla təhlil etmək üçün beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələri kontekstində yanaşmaq zəruridir. Realizm nəzəriyyəsinə əsasən, dövlətlər beynəlxalq sistemdə əsas aktorlar olaraq öz maraqlarını təmin etməyə çalışırlar. Bu kontekstdə Heydər Əliyevin siyasəti Azərbaycanın təhlükəsizlik maraqlarını ön planda tutaraq güc balansına əsaslanan münasibətlər qurmağa yönəlmişdi [1]. Dövlətin hərbi və iqtisadi potensialının gücləndirilməsi ilə Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə müstəqil və qərarlı şəkildə çıxış etməsi təmin olunmuşdur.

Liberal yanaşma beynəlxalq əməkdaşlıq və iqtisadi qarşılıqlı asılılığa önəm verir. Heydər Əliyev dövründə Azərbaycanın Avropa Şurası, ATƏT, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrinin genişlənməsi bu yanaşmanın bariz nümunəsidir [6]. Ölkə beynəlxalq hüquq çərçivəsində münasibətlər qurmuş, sülh və təhlükəsizlik çağırışlarına qarşı hüquqi müstəvidə cavab verməyə çalışmışdır.

Konstruktivist yanaşma milli identiklik, ideologiya və mədəniyyətin xarici siyasətin formalaşmasındakı rolunu önə çəkir. Heydər Əliyev dövründə milli-mənəvi dəyərlərə əsaslanan mədəni diplomatiya vasitəsilə Azərbaycan özünü beynəlxalq ictimaiyyətə unikal və dəyərli tərəfdaş kimi təqdim etmişdir. Diaspor təşkilatlarının gücləndirilməsi, mədəni tədbirlərin təşkili və beynəlxalq forumlarda fəal iştirak bu siyasətin tərkib hissəsi olmuşdur [12].

Azərbaycan xarici siyasətinin tarixi konteksti (1988–1993)

1988–1993-cü illər Azərbaycanın xarici siyasətində qeyri-sabitlik və keçid dövrü kimi xarakterizə olunur. SSRİ-nin süqutu ilə müşayiət olunan bu dövrdə ölkənin müstəqillik arzusu gerçəkləşsə də, daxili və xarici çətinliklər nəticəsində siyasi və diplomatik sahədə sabitlik pozulmuşdu. Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin kəskinləşməsi, iqtisadi geriləmə və siyasi qeyri-sabitlik Azərbaycanın beynəlxalq arenada mövqeyini zəiflətməmişdi [2; 4]. Bu dövrdə Azərbaycan BMT, ATƏT və MDB kimi təşkilatlara üzv olsa da, bu imkanlardan effektiv istifadə etmək mümkün olmamışdı. Xarici siyasətdə koordinasiyanın olmaması, diplomatik təcrübənin zəifliyi və strateji baxışın yoxluğu ölkənin mövqeyini zəiflədir, region dövlətləri ilə münasibətləri passiv saxlayırdı. Fakt olaraq, bu dövrdə Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarda nümayəndəlik səviyyəsi və siyasi təmsilçiliyi minimal idi [4].

1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə ölkənin xarici siyasətində əsaslı dəyişikliklər baş verdi. Yeni xarici siyasət kursu milli maraqlara əsaslanan, sabitlik və beynəlxalq tərəfdaşlığa yönəlmiş strategiya ilə formalaşdı. Bu kursun tətbiqi Azərbaycanın beynəlxalq mövqeyini möhkəmləndirdi, regionda nüfuzunu artırdı.

Heydər Əliyev kursunun prinsipləri

Heydər Əliyevin xarici siyasət kursu əsasən dövlətin suverenliyi və ərazi bütövlüyünün qorunması, beynəlxalq hüquqa əsaslanma, hərbi bloklardan kənarda qalma, balanslaşdırılmış tərəfdaşlıq və çoxvektorlu diplomatiya kimi prinsiplərə söykənirdi. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı beynəlxalq ictimaiyyətə müraciətlər intensivləşdirilmiş, diplomatik yollarla Azərbay-

canın haqlı mövqeyinin tanınması istiqamətində fəal siyasət həyata keçirilmişdir. Məsələn, BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələri Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən sənədlər kimi beynəlxalq hüquqa əsaslanaraq qəbul edilmişdir [16].

Qərblə və Rusiya ilə münasibətlərin paralel inkişafı nəticəsində Azərbaycan neytral və müstəqil xarici siyasət yürütməyə nail olmuşdur. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıqda fəallıq nümayiş etdirilmiş, hüquqi və siyasi baxımdan ölkənin mövqeyi gücləndirilmişdir [5; 13].

Heydər Əliyevin xarici siyasəti daxili sabitliyi əsas götürərək, beynəlxalq səviyyədə etibarlı tərəfdaş obrazı formalaşdırmışdır. Siyasi və iqtisadi islahatlar vasitəsilə xarici investorların etimadı qazanılmış, regional əməkdaşlıq gücləndirilmişdir.

Enerji diplomatiyası

Heydər Əliyevin enerji siyasəti Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu artıran əsas istiqamətlərdən biri olmuşdur. 1994-cü ildə imzalanan "Əsrin müqaviləsi" ilə Azərbaycan beynəlxalq enerji bazarına açılmış, transmilli şirkətlərin iştirakı ilə neft və qaz layihələri həyata keçirilmişdir [3; 10; 12]. Sənədlərə əsasən müqavilə BP, Amoco, LUKoil və digər transmilli enerji şirkətləri ilə imzalanmış, Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarının beynəlxalq bazarlara çıxışında əsas baza rolunu oynamışdır.

Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft kəməri və Cənub Qaz Dəhlizi layihələri Azərbaycanın enerji resurslarının Avropa bazarına çatdırılmasını təmin etmişdir. Bu layihələr nəticəsində Azərbaycan yalnız iqtisadi deyil, həm də geosiyasi gücə çevrilmişdir [8; 9; 14]. Məsələn, BTC neft kəməri 2006-cı ildə fəaliyyətə başlamış və gündəlik 1 milyon bareldən çox neft nəqli ilə regionda mühüm rol oynamışdır.

Enerji layihələri Azərbaycanın beynəlxalq əməkdaşlıqda mühüm aktora çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Heydər Əliyevin enerji diplomatiyası vasitəsilə ölkə iqtisadi cəhətdən möhkəmlənmiş, enerji təhlükəsizliyi məsələsində global tərəfdaşlarla əməkdaşlıq qurulmuşdur.

Xarici siyasətin tətbiqi mexanizmləri

Heydər Əliyevin xarici siyasət kursunun reallaşdırılması üçün institusional mexanizmlər yaradılmışdır. Prezident Administrasiyası və Xarici İşlər Nazirliyi bu kursun əsas icraçı qurumları olmuşdur. Dövlətlərarası komissiyalar, beynəlxalq nümayəndəliklər və diplomatik heyətin formalaşması prosesində sistemli yanaşmalar tətbiq olunmuşdur [4; 7; 14].

Parlament diplomatiyası da inkişaf etdirilmiş, xüsusilə beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycan nümayəndələrinin fəallığı artırılmışdır. 2001-ci ildə Azərbaycanın Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv olması bu siyasətin real nəticəsi idi [6]. Xarici siyasətin ictimai diplomatiya ilə əlaqələndirilməsi, informasiya siyasətinin effektiv təşkili və diaspor quruculuğu bu mexanizmlərin əsas komponentləri olmuşdur [15; 16].

Azərbaycan diasporunun beynəlxalq mediada və siyasi dairələrdə təsir imkanlarının artırılması, lobbicilik fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi və ictimai diplomatiya vasitələrinin gücləndirilməsi bu siyasətin əsas istiqamətlərindəndir.

Kursun nəticələri və irsi

Heydər Əliyevin xarici siyasət kursunun nəticəsində Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində sabit və etibarlı tərəfdaş kimi tanınmışdır. Balanslaşdırılmış diplomatiya və enerji siyasəti ölkənin siyasi və iqtisadi potensialını artırmışdır. Xarici sərmayələrin artması, iqtisadi sabitlik və regional liderlik Azərbaycanın strateji mövqeyini möhkəmləndirmişdir. 1995–2003-cü illər arasında Azərbaycana daxil olan birbaşa xarici sərmayələrin ümumi həcmi 20 milyard ABŞ dollarını ötmüşdür [14].

2003-cü ildən sonra Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə bu siyasət uğurla davam etdirilmişdir. Azərbaycan "Qarabağ problemi"nin beynəlxalq hüquq və diplomatiya çərçivəsində həllini əsas hədəflərdən biri kimi müəyyən etmişdir. 2020-ci il Vətən müharibəsində əldə olunan qələbə və ərazi bütövlüyünün bərpası Heydər Əliyevin zəngin siyasi irsinin real nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Heydər Əliyevin xarici siyasəti həm keçmişin təcrübəsinə əsaslanır, həm də gələcəyin strateji baxışlarını ehtiva edir. Bu kurs milli təhlükəsizlik, iqtisadi inkişaf və beynəlxalq imicin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Nəticə

Heydər Əliyevin xarici siyasət kursu müstəqil Azərbaycanın inkişafında strateji rol oynamışdır. Uzaqgörənlik və diplomatik bacarıq bu kursun əsas sütunları olmuşdur. Siyasətin elmi əsaslara söykənməsi və institusional dayaqlarla təmin olunması onun davamlı və səmərəli nəticələr verməsinə şərait yaratmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Altstadt, A. L. (1992). *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Stanford: Hoover Institution Press.
2. Azərbaycan Respublikası Məclisi. (1997). *Xarici siyasət konsepsiyası*. Bakı.
3. Cornell, S. E. (2011). *Azerbaijan Since Independence*. New York: M.E. Sharpe.
4. Cornell, S. E. (2018). "Multivektorlu diplomatiya: Azərbaycan strategiyaları". *Caucasus Survey*, 6(1), 27–41.
5. Cornell, S. E. & Bartmann, B. (red.). (2004). *The Geopolitics of the Black Sea Region*. London: Frank Cass.
6. De Waal, T. (2003). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War*. New York: New York University Press.
7. Gasimov, Z. (2005). Heydər Əliyev dövründə çoxvektorlu xarici siyasət. Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı.
8. Guliyev, F. (2013). "Enerji faktorunun Azərbaycan xarici siyasətində rolu". *Caucasian Review of International Affairs*, 7(2), 75–90.
9. Hasanov, E. & Məmmədov, F. (2015). *Azərbaycanın enerji siyasətinin təşəkkülü və inkişafı*. Bakı: Elm nəşriyyatı.
10. International Crisis Group. (2002). *Conflict in the South Caucasus: Azerbaijan and its Neighbours*. Brussels.
11. Jamestown Foundation. (2001). *Azerbaijan's Energy Diplomacy*. Washington, DC.
12. Nuriyev, E. (2008). "Heydər Əliyev xarici siyasət doktrinası: davamlılıq və dəyişiklik". *Azerbaijan International*, 16(3), 44–53.
13. Prezident.az. "Heydər Əliyevin nitqləri". Bakı, 1994–2003. [Elektron resurs]
14. SOCAR. (2006). *Azərbaycanın enerji strategiyası*. Bakı.
15. Xarici İşlər Nazirliyi. (1997–2003). *Xarici siyasət sənədləri və illik hesabatlar*. Bakı.
16. Xarici İşlər Nazirliyi (mfa.gov.az). *Xarici siyasət sənədləri*. Bakı. [Elektron resurs]
17. Əliyev, H. (1994–2003). *Heydər Əliyevin rəsmi nitqləri və çıxışları*. Prezident Administrasiyası, Azərbaycan Respublikası.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ RƏQƏMSAL DÖVLƏT SİYASƏTİ: AZƏRBAYCANIN TEXNOLOJİ İNKİŞAFININ TƏMƏLLƏRİ

Nurlan Nizami oğlu Əzizli

Mingəçevir Dövlət Universiteti

nurlan.azizli.n@mdu.edu.az

Azərbaycanın dövlətçilik tarixində silinməz izlər qoymuş Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi müdrikliyi və uzaqgörənliyi sayəsində ölkəmizin müasir texnoloji inkişafının və rəqəmsal dövlət quruculuğunun əsasını təşkil edən strateji təməlləri formalaşdırmışdır ki, bu da Azərbaycanın XXI əsrdə qlobal informasiya cəmiyyətində layiqli yer tutmasına zəmin yaratmışdır.

1990-cı illərin əvvəllərində - ölkənin ən çətin dövründə dövlət idarəçiliyinin başına keçən Heydər Əliyev yalnız daxili siyasi-iqtisadi sabitliyin bərpası ilə kifayətlənməyərək, eyni zamanda informasiya texnologiyaları sahəsində dərin islahatların zəruriliyini dərk edərək, Azərbaycanın rəqəmsal gələcəyi üçün möhkəm infrastruktur yaratmaq istiqamətində qəti addımlar atmışdır ki, bu

da onun uzaqgörənliyinin və dövlət xadimi kimi peşəkarlığının əyani nümunəsi kimi qiymətləndirilir [1].

Ümummilli Liderin rəhbərliyi dövründə həyata keçirilən milli rabitə şəbəkəsinin modernləşdirilməsi, telekommunikasiya infrastrukturunun gücləndirilməsi və kompüter texnologiyalarının tətbiqi kimi tədbirlər, nəinki ölkənin texnoloji geridə qalmasının qarşısını almış, həm də gələcək nəsillər üçün rəqəmsal inkişafın möhkəm bünövrəsini qoymuşdur ki, bu da onun dövlətçilik fəlsəfəsində xüsusi yer tutan uzaqgörənliyin təzahürüdür.

Heydər Əliyevin "İnformasiya cəmiyyəti - milli təhlükəsizliyin təminatıdır" prinsipindən yola çıxaraq, həyata keçirdiyi siyasət, müasir dövrdə Azərbaycanın rəqəmsal dövlətçilik sahəsindəki uğurlarının əsasını təşkil edir ki, bu da ASAN xidmət, elektron hökumət, MyGov portalı kimi innovativ layihələrin uğurla tətbiqinə şərait yaratmışdır.

Ümummilli Liderin rəqəmsal inkişaf sahəsində qoyduğu strateji təməllər, onun varisi Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilərək, Azərbaycanı regionda rəqəmsal dövlətçiliyin pionerinq ölkəsinə çevirmişdir ki, bu da Heydər Əliyevin dövlət idarəçiliyində texnoloji yeniliklərə verdiyi prioritetin tarixi nəticəsidir.

Nəticə etibarilə, Heydər Əliyevin rəqəmsal dövlət siyasəti və texnoloji inkişaf sahəsindəki irsi, yalnız öz dövrünü deyil, həm də gələcək nəsillərin taleyini formalaşdıran strateji təməl kimi qiymətləndirilməlidir ki, bu da onun dövlət xadimi kimi tarixi rolu və uzaqgörənliyinin bir daha təsdiqidir.

Azərbaycanın dövlət quruculuğunda bənzərsiz izlər qoymuş Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsləri əsasında formalaşan rəqəmsal dövlət modeli, müasir dövrdə özünün ən təntənəli ifadəsini taparaq, dünya standartlarına uyğun innovativ həllər vasitəsilə vətəndaşlara keyfiyyətli xidmət göstərilməsi istiqamətində uğurla tətbiq edilir.

2000-ci illərin əvvəllərində Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş strateji təməllər üzərində inkişaf etdirilən bu unikal sistem, ölkəmizdə dövlət və vətəndaş münasibətlərinə tamamilə yeni keyfiyyət gətirmiş, 15 il ərzində 60 milyona yaxın xidmət göstərilməsi ilə nəticələnmişdir. Mərkəzlərdə həyata keçirilən "bir pəncərə" prinsipi, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dəfələrlə yüksək qiymətləndirilərək, bir çox ölkələr üçün nümunəvi təcrübəyə çevrilmişdir.

Heydər Əliyevin "İnformasiya Cəmiyyətinə doğru" konsepsiyası əsasında formalaşan MyGov portalı, vətəndaşların dövlət xidmətlərinə çıxışını fundamental şəkildə dəyişdirərək, 300-dən çox xidmətin elektron formada göstərilməsinə şərait yaratmışdır. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə tətbiq edilən "elektron tibbi kart" sistemi, səhiyyə sahəsində inqilabi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur [2].

Ümummilli Liderin kəndlərimizin inkişafına həsr olunmuş görüşlərindən ilham alaraq hazırlanmış bu proqram çərçivəsində, kənd əhalisinin həyat keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə müasir texnoloji həllər tətbiq edilir. "Ağıllı su" sayğacları, avtomatlaşdırılmış işıq sistemləri, kənd təsərrüfatı üçün xüsusi hazırlanmış elektron platformalar vasitəsilə kənd yerlərində yaşayan vətəndaşlarımız da rəqəmsal inkişafın faydalarından bərabər şəkildə yararlanırlar.

Heydər Əliyevin rabitə sahəsində qoyduğu strateji təməllər əsasında inkişaf etdirilən yeni nəsil rabitə texnologiyaları, ölkəmizin informasiya cəmiyyətinə çevrilməsində mühüm rol oynayır. Paytaxtımızda və regionlarda yayımlanan 5G şəbəkəsi, yalnız sürətli internet xidməti deyil, həm də "İnternet əşyaları", "Ağıllı şəhərlər" və digər innovativ layihələrin həyata keçirilməsi üçün möhkəm infrastruktur təmin edir.

Heydər Əliyevin dövlət quruculuğunda irəli sürdüyü prinsiplər, müasir texnoloji inkişaf şəraitində də öz aktuallığını qoruyub saxlayaraq, Azərbaycanın rəqəmsal inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir. Bu baxımdan, Ümummilli Liderin irsi yalnız keçmişimizlə bağlı deyil, eyni zamanda gələcəyimizin formalaşmasında da həlledici rol oynayır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəqəmsal dövlət siyasəti yalnız texnoloji infrastruktur quruculuğu ilə kifayətlənməyərək, ölkənin milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlayaraq, müasir texnoloji inqilaba qoşulmasının unikal modelini yaratmışdır ki, bu da onun dövlətçilik fəlsəfəsində xüsusi yer tutan "ənənə və innovasiyanın harmoniyası" prinsipinin praktik tətbiqidir.

1990-cı illərin sonlarında Heydər Əliyevin qeyd etdiyi texnoloji perspektivlər, bugünkü rəqəmsal transformasiyanın hər bir sahəsində öz əksini tapmaqdadır.

Heydər Əliyevin rəqəmsal siyasəti yalnız texniki tərəfi ilə deyil, həm də mədəni-fəlsəfi dərinliyi ilə seçilirdi. Ulu Öndər informasiya texnologiyalarını milli kimliyimizi gücləndirən vasitə kimi qiymətləndirərək, "rəqəmsal müasirləşmə milli şüurla paralel getməlidir" prinsipini irəli sürmüşdür [3].

Bu gün Azərbaycanın rəqəmsal uğurlarının arxasında duran əsas amil, Ümummilli Liderin qoyduğu bu fəlsəfi təməllərdir ki, bu da bizə göstərir ki, həqiqi dövlətçilik yalnız texnologiyalara yiyələnmək deyil, onları milli mənliklə sintez etmək bacarığıdır.

Nəticə etibarilə, Heydər Əliyevin rəqəmsal irsi yalnız keçmişin nəticəsi deyil, gələcəyimizin proqramıdır ki, bu da ölkəmizin texnoloji suverenliyinin və rəqəmsal müstəqilliyinin əsas təminatı kimi qiymətləndirilməlidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin qoyduğu strateji təməllər üzərində uğurla formalaşdırdığı rəqəmsal dövlət siyasətini Prezident İlham Əliyev yeni keyfiyyət səviyyəsinə qaldıraraq, Azərbaycanı regionda rəqəmsal inkişafın nümayəndəsi və dünya miqyasında innovativ dövlət modelinin təəcəssümünə çevirmişdir ki, bu da onun dövlət idarəçiliyində uzaqgörənliyinin və sistemli təfəkkürünün əyani nümunəsidir.

Prezident İlham Əliyevin 2003-cü ildən etibarən ardıcıl şəkildə həyata keçirdiyi rəqəmsal transformasiya proqramları çərçivəsində ölkəmiz informasiya texnologiyaları sahəsində misli görünməmiş uğurlar qazanaraq, "ASAN xidmət" kimi beynəlxalq səviyyədə yüksək qiymətləndirilən layihələrin tətbiqinə şərait yaratmışdır ki, bu da Azərbaycanın dövlət quruculuğunda yeni dövrün başlanğıcını əlamətdar etmişdir.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanın rəqəmsal dövlət siyasətində əldə etdiyi uğurlar nəinki ölkə daxilində vətəndaşların həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir, həm də Azərbaycanı beynəlxalq arenada innovativ dövlət modeli kimi təqdim edir ki, bu da Azərbaycan xalqının Ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin irsinin uğurla davam etdirilməsinin ən parlaq nümunəsidir [4].

Nəticə etibarilə, Prezident İlham Əliyevin rəqəmsal dövlət siyasəti Azərbaycanın texnoloji müstəqilliyini gücləndirərək, ölkəmizi global rəqəmsal məkanın nüfuzlu iştirakçısına çevirmişdir ki, bu da onun dövlət idarəçiliyində uzaqgörənliyinin və strateji təfəkkürünün təzahürüdür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Məmmədov, İ. (2018). *Heydər Əliyev və Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinin formalaşması*. Bakı, Elm nəşriyyatı.
2. Quliyev, T. (2020). *Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsindəki irsi*. Bakı: İqtisadiyyat.
3. Azərbaycan Respublikası. (2003). *Heydər Əliyevin informasiya cəmiyyəti haqqında konsepsiyası*. Dövlət Arxiv İdarəsi.
4. Cəfərov, N. (Red.). (2021). *Heydər Əliyev: Rəqəmsal dövlətçiliyin ttəmali*. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DÖVLƏT XİDMƏTLƏRİNİN RƏQƏMSALLAŞDIRILMASI

Taleh Rafiq oğlu Haxverdiyev

Naxçıvan Dövlət Universiteti

h.taleh1991@gmail.com

Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın qurucusu və inkişafında həlledici rol oynayan şəxsiyyət olaraq, ölkənin iqtisadiyyatını, siyasi sistemini və dövlət idarəçiliyini təkmilləşdirmək üçün böyük islahatlar həyata keçirmişdir. Onun rəhbərliyi altında Azərbaycanda bir çox sahələrdə infrastruktur

inkişaf etdirildi, o cümlədən dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması istiqamətində ciddi addımlar atıldı.

Bu məqalə, Heydər Əliyevin dövründə dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasının necə başlandığını, bu prosesin müasir Azərbaycan dövlət idarəçiliyinə necə təsir etdiyini və rəqəmsallaşdırılmış bütün dövlət xidmətlərini əhatə edərək geniş şəkildə araşdırır.

Heydər Əliyev, 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasının prezidenti olaraq seçildikdən sonra, ölkənin təcili şəkildə müasir idarəetmə və dövlət xidmətləri sahəsində islahatlar həyata keçirməsini zəruri hesab edirdi. O dövrə qədər Azərbaycan dövlət idarəçiliyində bürokratik əngəllər, korrupsiya və şəffaflıq məsələləri ciddi problemlər yaradırdı. Heydər Əliyev bu problemləri həll etmək üçün mövcud idarəetmə sistemini islahatlarla modernləşdirmək qərarına gəldi [7].

Heydər Əliyev dövründə dövlətin idarəetmə sistemindəki əsas məqsəd, vətəndaşların dövlətlə münasibətlərini daha səmərəli və şəffaf şəkildə təşkil etmək, iqtisadiyyatı müasir texnologiyalarla irəlilətmək və idarəetməni elektron müstəviyə keçirmək idi. O, həmçinin, informasiya texnologiyalarına (İT) böyük önəm verərək, dövlət orqanları arasında əlaqələrin və məlumat mübadiləsinin daha effektiv olması üçün ilkin addımlar atmışdır [8].

Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması ideyasının əsası, Heydər Əliyevin məqsəd qoyduğu "Azərbaycanın rəqəmsal gələcəyi" düşüncəsi ilə əlaqəlidir. Bu yanaşma, dövlətin idarəetməsində daha müasir və effektiv metodlardan istifadə etməyi, dövlət vətəndaş münasibətlərini optimallaşdırmağı və iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyasını təmin etməyi nəzərdə tuturdu [6].

Heydər Əliyev dövründəki əsas islahatlar yalnız texnoloji inkişafı məhdudlaşdırmırdı; həmçinin dövlət idarəetməsində şəffaflığı təmin etmək, vətəndaşların hüquqlarını qorumaq və ölkənin ümumi inkişafını sürətləndirmək məqsədini güdürdü. Bu, müasir idarəetmə sisteminə keçid üçün çox mühüm bir təməl yaratmışdır [5].

Heydər Əliyev dövründəki ilk əhəmiyyətli inkişaflardan biri də Elektron Hökumət sisteminin qurulması ilə bağlı addımlar oldu. Elektron hökumət, müasir dövrdə dövlətin vətəndaşlarla, müəssisələrlə və digər dövlət orqanları ilə əlaqələrinin elektron platformada təmin olunmasını nəzərdə tutan bir yanaşmadır. Bu, dövlət xidmətlərinin daha asan, sürətli, şəffaf və əlçatan şəkildə vətəndaşlara təqdim edilməsini təmin edən bir layihə idi [3].

2002-ci ildə, Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə, Elektron Hökumət sahəsində ilk önəmli qərar verilmişdir. Onun müvafiq Sərəncamı ilə "Azərbaycan Respublikasında Elektron Hökumət" sisteminin yaradılması prosesi başlanmışdır. Bu təşəbbüs, ölkənin informasiya sistemini müasirləşdirmək, dövlət xidmətlərini müasir texnologiyalar vasitəsilə təqdim etmək və bununla da vətəndaşların həyatını asanlaşdırmaq məqsədini daşıyırdı [3].

Elektron hökumətə keçid həm də dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasına istiqamətlənən bir çox layihələrin başlanğıcı oldu. Bu dövrün sonunda müxtəlif dövlət qurumları elektron xidmətlər təqdim etməyə başladı, beləliklə, vətəndaşlar artıq ən müxtəlif xidmətlərdən onlayn şəkildə faydalana bilirdilər [4].

Heydər Əliyev dövründə informasiya texnologiyalarının inkişafı, dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması ilə birbaşa əlaqəli olan ən önəmli sahələrdən biri idi. Azərbaycan müstəqillikdən sonra iqtisadi çətinliklərlə qarşılaşmasına baxmayaraq, informasiya texnologiyalarının inkişafına böyük önəm vermişdir. İnformasiya cəmiyyətinə keçidin təməlinə, həmçinin ölkə daxilində və xaricində olan texnoloji infrastrukturların inkişaf etdirilməsi dayanırdı [6].

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında, dövlətin informasiya texnologiyalarına investisiya qoyuluşları və müxtəlif sektorlarda texnoloji yeniliklərə başlanmışdır. İnternetin geniş yayılması və telefon rabitə şəbəkələrinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əsaslı işlər görülmüşdür. Bu dövrdə ölkənin informasiya infrastrukturunu möhkəmləndirilmiş, dövlət və vətəndaş arasında məlumat mübadiləsinə asanlaşdıran bir çox layihələr həyata keçirilmişdir [9].

İnformasiya texnologiyalarının inkişafı, dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması prosesini sürətləndirmişdir. Dövlət qurumları öz fəaliyyətlərini daha müasir texnologiyalarla uyğunlaşdırmağa, vətəndaşlara təqdim etdiyi xidmətləri sürətləndirməyə və rəqəmsal müstəvidə daha şəffaf şəkildə həyata keçirməyə başlamışdır [7].

Heydər Əliyev dövründə atılan addımlar, yalnız texnoloji inkişafı məhdudlaşdırmadı. Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması və şəffaflaşdırılması sahəsində hüquqi və təşkilati islahatlar da həyata keçirildi. Bu, dövlətin funksiyalarını daha səmərəli icra etməsi, vətəndaşların dövlət xidmətlərinə əlçatanlığının artırılması və məlumatların daha sürətli və doğru şəkildə mübadiləsinin təmin edilməsi məqsədini güdürdü [6].

2003-cü ildə qəbul edilmiş “İnformasiya cəmiyyəti haqqında” Qanun, dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması istiqamətində atılan ən mühüm addımlardan biri olmuşdur. Bu qanun, informasiya cəmiyyətinə keçidin hüquqi əsaslarını müəyyən edir və dövlət orqanlarının rəqəmsal xidmətlər təqdim etməsi üçün zəruri şərait yaradırdı. Bu qanunun qəbul edilməsi ilə elektron hökumət tətbiqlərinin genişlənməsi və vətəndaşların onlayn şəkildə dövlət xidmətlərindən faydalanması mümkün oldu [4].

“ASAN xidmət” və digər elektron xidmətlər Ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə düşündüyü və yeritdiyi kursun, başlatdığı islahatların davamı olaraq, dövlətin rəqəmsal xidmətlər sahəsindəki müsbət dəyişikliklərə təkan verdi. Bu dövrün sonunda Azərbaycan artıq vətəndaşların dövlətlə olan əlaqələrini daha rahat, şəffaf və sürətli şəkildə təmin edən bir idarəetmə sistemində malik olmuşdur [1].

Heydər Əliyev dövründə həyata keçirilən elektron hökumət təşəbbüsləri, dövlət xidmətlərinin şəffaflığını artırmaq və bürokratik əngəlləri azaltmaq məqsədini güdürdü. Elektron xidmətlərin tətbiqi, yalnız vətəndaşların xidmətlərə daha rahat çıxışını təmin etməklə qalmır, həm də dövlətin idarəetmə fəaliyyətində şəffaflıq və müsbət dəyişikliklərə gətirib çıxarırdı [10].

Elektron dövlət xidmətləri, həmçinin, korrupsiyanın qarşısının alınmasına da müsbət təsir göstərmişdir. Korrupsiya və bürokratik maneələrin qarşısını almaq məqsədilə həyata keçirilən rəqəmsal dəyişikliklər, vətəndaşların məmurlarla qarşılıqlı əlaqələrini daha şəffaf və düzgün hala gətirmişdir. Dövlət xidmətlərində şəffaflığın artırılması, vətəndaşların hüquqlarının qorunması və sosial təminatlarının daha effektiv bir şəkildə həyata keçirilməsi ilə nəticələndi [1].

Azərbaycanın dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması, Heydər Əliyev dövründən sonra genişlənməmiş və indiki dövrə qədər inkişaf etdirilmişdir. Bu gün ölkədə təklif edilən bir çox elektron xidmətlər, vətəndaşların həyatını asanlaşdırmağa və dövlət xidmətlərini daha əlçatan etməyə yönəlmişdir.

Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən bəzi əsas rəqəmsallaşdırılmış dövlət xidmətlərinə nəzər salaq:

1. ASAN Xidmət.

ASAN xidmət, dövlətin vətəndaşlara təqdim etdiyi müxtəlif xidmətləri elektron şəkildə təqdim edən bir mərkəzdir. Burada vətəndaşlar şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport, sürücülük vəsiqəsi və digər mühüm sənədləri əldə edə bilirlər. Bu xidmət, həmçinin, hüquqi şəxslərə xidmətlər təqdim edir [1].

2. Elektron Vergi Xidməti.

Elektron vergi xidmətləri, vergi ödəyicilərinin vergi bəyannamələrini onlayn şəkildə təqdim etmələrinə və ödənişlərini elektron şəkildə etmələrinə imkan verir. Bu sistem həm də vergi ödəyicilərinə vergi hesabatlarını izləməyə və anlıq məlumatlar əldə etməyə şərait yaradır [5].

3. Elektron Müraciət Xidməti.

Vətəndaşlar, dövlət qurumlarına olan şikayət və müraciətlərini onlayn şəkildə göndərə bilirlər. Bu xidmət vətəndaşların müxtəlif məsələlərlə bağlı dövlət orqanlarına birbaşa müraciət etmələrini asanlaşdırır [6].

4. Elektron Məhkəmə Xidməti.

Elektron məhkəmə xidməti, məhkəmə işlərinin onlayn izlənməsi və elektron müraciətlər vasitəsilə məhkəmə qərarlarının əldə edilməsi imkanı yaradır. Bu, hüquqi məsələlərdə daha sürətli və şəffaf xidmət göstərilməsinə imkan verir [6].

5. İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları (İKT) Xidmətlər.

Dövlətin informasiya texnologiyalarına dair təqdim etdiyi xidmətlər arasında vətəndaşlara İKT ilə bağlı məsələlərdə dəstək verilməsi, müxtəlif dövlət proqramlarının tətbiqi və İKT infrastrukturunun inkişafı da yer alır [6].

6. Vətəndaşların Elektron İdentifikasiya Xidməti (e-İD).

Elektron identifikasiya xidmətləri, vətəndaşların öz kimliklərini onlayn şəkildə təsdiq etmələrini təmin edir. Bu xidmətlər, elektron imza istifadə edərək vətəndaşların sənədləri imzalaması və onlayn xidmətdən istifadəsini asanlaşdırır [5].

7. Elektron Səhiyyə Xidməti.

Azərbaycanda səhiyyə xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması sahəsində də böyük irəliləyişlər əldə edilib. Elektron səhiyyə xidmətləri, vətəndaşların tibbi məlumatlarını onlayn izləmələrini, dərman reseptləri və tibbi prosedurlarla bağlı məlumatları əldə etmələrini təmin edir [9].

8. Elektron Təhsil Xidməti.

Təhsil sahəsində, ölkədə onlayn təhsil platformaları, şagird və tələbələrin təhsil məlumatlarını izləyə bilmələri, dərslər cədvəllərini görmələri və müvafiq xidmətlərdən istifadə etmələri imkanını təqdim edir [8].

9. Elektron Kommunal Xidmətlər.

Kommunal xidmətlər, vətəndaşların su, qaz, işıq və digər xidmətlərə olan borclarını onlayn şəkildə ödəmələrinə imkan yaradır. Bu, həmçinin kommunal xidmətlərin təqdim edilməsində şəffaflıq və sürət təmin edir [1].

SİMA (Sosial Müdafiə İdarəsinin Mobil Əlavəsi) xidmətləri, Azərbaycanın sosial müdafiə sahəsindəki müasir və rəqəmsal tətbiqlərdən biridir. Bu sistem vətəndaşların sosial təminat xidmətlərinə daha rahat daxil olmalarını təmin edir. Burada vətəndaşlar sosial sığorta məlumatlarını izləyə, pensiya və müavinət və digər sosial yardımlar haqqında məlumat ala bilərlər. Həmçinin, bu platformada verilən məlumatlar əsasında sosial müavinətlərin ödənişi və digər müvafiq prosedurlar da onlayn həyata keçirilə bilər [2].

E-sosial iş, ölkənin sosial müdafiə sahəsində ən önəmli rəqəmsal xidmətlərdən biridir. Bu platforma, sosial sığorta və əmək haqqı məlumatlarının idarə olunmasını asanlaşdırır, vətəndaşlara onlayn şəkildə sosial xidmətlərdən faydalanmaq imkanı verir. E-sosial, həmçinin, sosial sığorta ödənişlərini və digər yardım proqramlarını izləmək və müraciət etmək üçün müasir texnologiyalardan istifadə edir [2].

Heydər Əliyevin vəfatından sonra, onun rəhbərliyi dövründə başlanan islahatlar daha da inkişaf etdirilmişdir. İlham Əliyevin prezidentliyi dövründə ASAN xidmət və digər rəqəmsal dövlət xidmətləri daha da genişlənməmiş, müasir texnologiyalarla inteqrasiya olunmuşdur [1].

Yeni elektron xidmətlərdən istifadə, vətəndaşların dövlətlə olan əlaqələrini sürətləndirmiş və bürokratik əngəlləri azaldaraq, dövlətin işini daha şəffaf hala gətirmişdir. Həmçinin, İlham Əliyev dövründə "ASAN Kommunal" xidmətləri və digər rəqəmsal platformalar vətəndaşların həyatını asanlaşdırmağa davam etmişdir [5].

Nəticə

Heydər Əliyev dövründə başlayan dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması prosesi, bu gün Azərbaycan dövlətinin müasir idarəetmə sisteminin əsasıdır. Bu islahatlar, yalnız texnoloji inkişafı məhdudlaşmadı, həm də dövlətin şəffaflığını artırmaq, korrupsiyanı azaltmaq və vətəndaşlara daha sürətli və əlçatan xidmətlər təqdim etmək məqsədini güdürdü. Azərbaycan, Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə başlanan bu islahatlar sayəsində, elektron hökumət və rəqəmsal dövlət xidmətləri sahəsində öncüllərdən biri oldu. Bu proses, ölkənin müasir dövrün tələblərinə cavab verən bir dövlət strukturunun formalaşmasına kömək etdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. ASAN Xidmət. (2023). *İllik fəaliyyət hesabatı və innovativ xidmət modelləri*. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi. <https://asan.gov.az>

2. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi. (2022). *e-Sosial və SİMA xidmətləri üzrə illik fəaliyyət hesabatı*. <https://sosial.gov.az>

3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnformasiya Saytı. (2002). *Azərbaycan Respublikasında "Elektron Hökumət" in yaradılması haqqında sərəncam*. <http://www.president.az>

4. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi. (2021). *Elektron vergi xidmətlərinin tətbiqi və rəqəmsal islahatlar haqqında məlumat*. Bakı.
5. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2023). *Rəqəmsal xidmətlərin tətbiqi və elektron idarəetmə göstəriciləri*. Bakı.
6. Azərbaycan Respublikasının İnnovasiya və Rəqəmsal İnkişaf Agentliyi. (2022). *İKT sahəsində dövlət proqramlarının icra vəziyyəti və gələcək planlar*. <https://mincom.gov.az>
7. H.Əliyev – *Azərbaycanın gələcəyi bizim bugünkü fəaliyyətimizdən asılıdır: çıxışlar və nitqlər*. Bakı: Elm nəşriyyatı. (1997).
8. Heydər Əliyev Fondu. (2020). *Heydər Əliyev və müasir Azərbaycan: İslahatlar və inkişaf strategiyası*. Bakı: TEAS Press.
9. United Nations E-Government Survey. (2022). *Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development*. United Nations Department of Economic and Social Affairs. <https://publicadministration.un.org>
10. World Bank. (2021). *Digital Government Readiness in Azerbaijan: Assessment Report*. Washington, DC: The World Bank Group. <https://www.worldbank.org>

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İNTELLEKTUAL İNFRASTRUKTURUNUN QURULMASI

İlham Hüseyn oğlu Süleymanov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

ilhamsuleymanov@ndu.edu.az

Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın qurucusu və böyük dövlət xadimi kimi yalnız ölkənin siyasi və iqtisadi inkişafında deyil, həm də dövlət xidmətlərinin modernləşdirilməsi sahəsində də önəmli addımlar atmışdır. Bu addımlar, xüsusilə informasiya texnologiyaları və rəqəmsallaşma sahəsində həyata keçirilən islahatlarla bağlıdır. Azərbaycanın dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması, həm dövlət strukturlarının səmərəliliyini artırmış, həm də vətəndaşlarla dövlət arasında əlaqələri daha şəffaf və sürətli etmişdir.

Bu məqalədə Heydər Əliyevin dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması sahəsində apardığı siyasət, həyata keçirdiyi islahatlar və bu islahatların nəticələri barədə ətraflı təhlil veriləcəkdir.

Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu dövrlərdə Azərbaycanın sosial və iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün müxtəlif sahələrdə köklü islahatlar həyata keçirmişdir. Bu islahatların bir hissəsi dövlət idarəçiliyi və xidmətlərinin modernləşdirilməsi məsələlərinə yönəlmişdir. Ulu Öndər Azərbaycanın 1990-cı illərin əvvəllərindəki mürəkkəb vəziyyətini nəzərə alaraq, dövlətin səmərəliliyini artırmağa, vətəndaşların dövlət xidmətlərinə olan etimadını gücləndirməyə çalışmışdır. Bu məqsədlə müxtəlif idarəetmə strukturunun yenidən qurulmasına və ən müasir texnologiyaların tətbiqinə başlanmışdır [3].

Heydər Əliyev dövründə, xüsusən, 1990-cı illərin ortalarında, dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması istiqamətində bir sıra mühüm addımlar atılmışdır. Bu dövrün mühüm hadisəsi “Elektron Hökumət” layihəsinin başlanmasıdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev, 2002-ci ildə keçirilən hökumət toplantılarında bu layihənin həyata keçirilməsi haqqında qərar vermişdir. “Elektron Hökumət” layihəsi, dövlət xidmətlərinin internet vasitəsilə vətəndaşlara təqdim edilməsini təmin etməyə yönəlmişdir [6].

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən “Elektron Hökumət” layihəsi, dövlətin rəqəmsal transformasiyasının əsasını qoymuşdur. Bu layihə ilə dövlətin müxtəlif sahələrində vətəndaşların müxtəlif xidmətlərdən istifadə etməsi asanlaşmış, məlumat mübadiləsi daha sürətli və təhlükəsiz həyata keçirilmişdir. Bu layihə çərçivəsində, dövlət orqanlarının məlumat bazaları birləşdirilmiş, vətəndaşlar üçün onlayn xidmətlər təqdim olunmuşdur. Məsələn, vergi ödəyiciləri üçün vergi ödəmə sistemləri, təhsil və səhiyyə sahəsində onlayn xidmətlər, həmçinin mülkiyyət hüququnu təsdiq edən sistemlər tətbiq edilmişdir [5].

2003-cü ildən etibarən, Heydər Əliyev dövründə Azərbaycanda dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması daha da sürətləndirilmişdir. Elektron xidmətlər sistemi yaradılmış, vətəndaşların müxtəlif xidmətlərə asan və tez daxil olması üçün xüsusi portal və sistemlər inkişaf etdirilmişdir. Bu sistemlərin tətbiqi, həm dövlət orqanlarının iş yükünü azaltmış, həm də vətəndaşların dövlətdən daha effektiv şəkildə faydalanmasını təmin etmişdir [2].

Heydər Əliyev, İKT sahəsindəki islahatları daha da irəlilətmək məqsədilə, Azərbaycanın müxtəlif regionlarında rəqəmsal infrastrukturunu gücləndirməyə çalışmışdır. O, 2000-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanın müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyaları infrastrukturunun qurulmasına böyük diqqət yetirmişdir. Azərbaycanın müxtəlif regionlarında internet şəbəkələri inkişaf etdirilmiş, hökumət orqanlarının daha effektiv və müasir iş mühiti təmin olunmuşdur [4].

Heydər Əliyev dövründə həyata keçirilən rəqəmsal islahatlar yalnız dövlət xidmətlərinin sürətini artırmaqla kifayətlənməmiş, həm də şəffaflıq və mülkiyyət hüququ kimi prinsipləri gücləndirmişdir. Elektron xidmətlər vasitəsilə vətəndaşların dövlətlə əlaqələri şəffaflaşmış və dövlətin vətəndaşların məlumatlarını qorumağa yönəlmiş tədbirlər görülmüşdür. Bununla yanaşı, vətəndaşlar daha aktiv şəkildə dövlət idarəçiliyində iştirak etməyə başlamışlar [1].

Heydər Əliyev dövründə həyata keçirilən dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması, Azərbaycanın müasir dövlət idarəçiliyi sisteminin əsasını qoymuşdur. Bu islahatlar yalnız dövlətin daxili strukturunu gücləndirmək məqsədi güdməyib, həm də ölkənin beynəlxalq arenada rəqabət qabiliyyətini artırmışdır. Hətta bugünkü dövrdə də, Azərbaycan bu istiqamətdə atdığı addımlarla qabaqcıl ölkələr sırasına daxil olmuşdur [8].

Heydər Əliyev dövründə həyata keçirilən “Elektron Hökumət” layihəsi yalnız dövlət xidmətlərini rəqəmsallaşdırmaqla kifayətlənməmiş, həm də dövlətin şəffaflığını təmin etməyə böyük təsir göstərmişdir. Bu layihənin əsas məqsədlərindən biri dövlət idarəetmə sistemində şəffaflığın artırılması və korrupsiyanın qarşısının alınması idi. Elektron xidmətlərin təqdim edilməsi, dövlətin vətəndaşlarla olan əlaqələrini daha şəffaf etmiş, vətəndaşların müraciətləri daha sürətli və düzgün şəkildə cavablandırılmasına imkan yaratmışdır. Həmçinin, müxtəlif dövlət orqanlarının fəaliyyətlərini izləmək, məlumatlara asanlıqla çıxış əldə etmək mümkün olmuşdur [7].

Rəqəmsal dövlət xidmətlərinin genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq, Heydər Əliyev dövründə informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi də xüsusi diqqətə alınmışdır. Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşması nəticəsində vətəndaşların şəxsi məlumatlarının qorunması və bu məlumatların təhlükəsizliyi məsələləri ön plana çıxmışdır. Bu məqsədlə, müasir şifrələmə və təhlükəsizlik sistemlərinin tətbiqi həyata keçirilmiş, dövlət xidmətləri və vətəndaşların məlumatları arasında daha etibarlı və təhlükəsiz əlaqələr qurulmuşdur. Beləliklə, elektron hökumət çərçivəsində məlumat mübadiləsi sürətlənmiş və eyni zamanda dövlətin vətəndaşlar qarşısında məsuliyyəti artırılmışdır [1].

Heydər Əliyevin dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasına verdiyi önəm yalnız idarəetmə sistemindəki dəyişikliklərlə kifayətlənməmiş, eyni zamanda iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi və ölkə iqtisadiyyatının rəqəmsal transformasiyası ilə də bağlı olmuşdur. Elektron xidmətlərin tətbiqi ilə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində şəffaflıq və effektivlik artırılmış, vergi və sosial müdafiə sistemləri daha da təkmilləşdirilmişdir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı, ölkənin beynəlxalq ticarət əlaqələrini və xarici sərmayə cəlb etmə qabiliyyətini gücləndirmişdir. Bu islahatların nəticəsi olaraq, Azərbaycan daha rəqabətə davamlı bir iqtisadi sistemə sahib olmuş və dünya iqtisadiyyatında mövqeyini möhkəmləndirmişdir [8].

Rəqəmsal dövlət xidmətləri, yalnız iqtisadiyyatı deyil, həm də sosial sahələri əhatə etmişdir. Heydər Əliyev dövründəki islahatlar, vətəndaşların sosial hüquqlarının qorunmasını və onların müxtəlif dövlət xidmətlərinə çıxışını asanlaşdırmışdır. Elektron sosial təminat sistemləri, işsizlik müavinətləri, pensiya təminatı və digər sosial xidmətlər onlayn sistemə inteqrasiya olunmuş, vətəndaşlar bu xidmətlərə daha sürətli və effektiv şəkildə müraciət edə bilmişlər. Bu, həm də dövlətin sosial ədaləti təmin etməsinə, vətəndaşların rifah halının yaxşılaşdırılmasına töhfə vermişdir [2].

Heydər Əliyev dövründə başlanan rəqəmsal transformasiya, bu gün də Azərbaycanın dövlət xidmətlərində inkişafa davam etməsinə təmin edir. Bugünkü gündə, “Elektron Hökumət” layihəsinin növbəti mərhələsi olan “Elektron Hökumət 2.0” modeli üzərində işlər aparılmaqdadır. Bu model, daha interaktiv və vətəndaş dostu xidmətlərin təqdim edilməsi məqsədini güdür. Elektron xidmət-

lərin daha da genişləndirilməsi, mobil tətbiqlər və süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi ilə dövlət xidmətlərinin daha da sürətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi planlaşdırılır. Bu inkişafaların nəticəsi olaraq, Azərbaycan daha rəqəmsal və müasir bir dövlətə çevriləcəkdir [5].

Heydər Əliyev dövründə başlanan rəqəmsal transformasiya, yalnız dövlət xidmətlərinin təqdimatını sürətləndirməklə qalmamış, həm də vətəndaşların təcrübəsini yaxşılaşdırmağı hədəfləmişdir. Elektron xidmətlərin təqdim edilməsi zamanı istifadəçi dostu interfeyslərin yaradılması, müraciətlərin asanlıqla işlənməsi və vətəndaşların xidmətlərdən rahat şəkildə istifadə etməsi məqsədinə xidmət etmişdir. Bu məqsədlə, vətəndaşların müraciət etdiyi platformaların interaktivliyi artırılmış, onları hər hansı bir müraciət və ya şikayətin həlli barədə məlumatlandıran mexanizmlər tətbiq edilmişdir. Nəticədə, dövlət xidmətləri daha əlçatan və daha şəffaf olmuş, vətəndaşların dövlətdən aldığı xidmətlərin keyfiyyəti artırılmışdır [6].

Dövlət xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması, yalnız administrativ işlərin sürətləndirilməsi deyil, həm də sosial ədalət prinsipinin həyata keçirilməsi sahəsində mühüm addımlar atmışdır. Elektron xidmətlər vasitəsilə, müxtəlif sosial müavinətlər və təqaüdlər, işsizlik və digər sosial yardımlar daha şəffaf və sürətli şəkildə vətəndaşlara təqdim edilmişdir. Eyni zamanda, elektron müraciət sistemləri vasitəsilə, dövlət vətəndaşların hüquqlarını təmin etməkdə daha səmərəli şəkildə iştirak etmişdir. Dövlət orqanları tərəfindən təqdim edilən xidmətlər vasitəsilə, sosial bərabərsizliklərə qarşı mübarizə aparılmış və ehtiyac duyan şəxslərin hüquqlarının qorunması təmin edilmişdir [8].

Heydər Əliyev dövründə, rəqəmsal xidmətlər yalnız paytaxt Bakı ilə məhdudlaşmamış, Azərbaycanın bütün regionlarında da genişlənmişdir. Elektron xidmətlərin genişlənməsi, kənd və şəhər ərazilərində yaşayan vətəndaşların dövlət xidmətlərindən bərabər şəkildə faydalanmasını təmin etmişdir. Bu islahatlar nəticəsində, informasiya texnologiyalarına çıxışı olmayan regionlarda da dövlət xidmətləri onlayn şəkildə təqdim edilmiş, bu da regional inkişafın sürətlənməsinə və vətəndaşların həyat şəraitinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarmışdır. Heydər Əliyev, rəqəmsal infrastrukturun inkişafı ilə Azərbaycanın ən ucaq bölgələrinə qədər dövlət xidmətlərinin çatdırılmasına şərait yaratmışdır [4].

Elektron hökumət, yalnız dövlət xidmətlərinin təqdimatı deyil, həm də ictimai fikrin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Heydər Əliyev dövründə həyata keçirilən rəqəmsal islahatlar, ictimaiyyətin dövləti daha yaxından izləməsinə və dövlət idarəciliyinə aktiv şəkildə qatılmasına şərait yaratmışdır. İnformasiya açıq şəkildə təqdim edilərək, vətəndaşların dövlət siyasətini anlamağı və hökumətin fəaliyyətlərini izləmək qabiliyyəti artırılmışdır. Elektron xidmətlər vasitəsilə vətəndaşların dövlətdən gözlədikləri xidmətlərin keyfiyyətinə dair geribildirimlər toplanmış və bu geribildirimlər əsasında dövlət xidmətləri daha da təkmilləşdirilmişdir [1].

Heydər Əliyev dövründəki rəqəmsal islahatların bir başqa mühüm aspekti, Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrinin inkişafına olan təsiri olmuşdur. Elektron hökumət layihəsi, Azərbaycanın dünyada müasir və rəqabətə davamlı bir dövlət olaraq tanınmasına şərait yaratmışdır. Azərbaycanın dövlət xidmətlərində rəqəmsallaşma, digər ölkələrlə iqtisadi və ticarət əlaqələrinin daha sürətli və səmərəli şəkildə qurulmasına imkan vermişdir. Bu islahatlar həmçinin Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığını gücləndirmiş və ölkənin iqtisadi inkişafını dəstəkləmişdir. Azərbaycan, Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə, rəqəmsal xidmətlər sahəsindəki uğurları ilə digər inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün nümunə olmuşdur [5].

Heydər Əliyev dövründə başlanan elektron hökumət layihəsinin müsbət nəticələri, yalnız mövcud texnologiyalarla məhdudlaşmamış, həm də yeni texnologiyaların tətbiqi ilə gücləndirilmişdir. Bu dövrün ən önəmli yeniliklərindən biri, informasiya texnologiyalarının təkcə dövlət xidmətlərinə deyil, həm də təhsil, səhiyyə və digər sosial sahələrə inteqrasiya olunması olmuşdur. Süni intellekt, böyük verilənlər (big data) və bulud texnologiyaları kimi müasir alətlər, dövlət xidmətlərinin daha sürətli və səmərəli olmasını təmin etmişdir. Elektron hökumət sistemlərinin təkmilləşdirilməsi üçün bu texnologiyaların daha geniş tətbiqi davam etdirilmiş və müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq, yeniliklər həyata keçirilmişdir [2].

Nəticə

Heydər Əliyev dövründə başlanan və davam edən rəqəmsal islahatlar, Azərbaycanın dövlət xidmətlərinin müasirləşməsində və ölkənin idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsində mühüm rol

oynamışdır. Elektron hökumət, İKT infrastrukturunun inkişafı və sosial sahələrdə tətbiq edilən rəqəmsal həllər, Azərbaycanın dünya miqyasında müasir bir dövlət olaraq tanınmasına gətirib çıxarmışdır. Bu islahatlar həmçinin, dövlətin şəffaflığını artırmış, vətəndaşların dövlətlə əlaqələrini asanlaşdırmış və sosial ədaləti gücləndirmişdir. Azərbaycan, Heydər Əliyevin irsini yaşadaraq, rəqəmsal dövlət xidmətləri sahəsində digər ölkələrə nümunə olmağa davam edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. A.Zeynalov – Elektron xidmətlər və onların vətəndaş cəmiyyətindəki rolu. Bakı: Bilik Nəşriyyatı (2019).
2. F.Quliyev – İnformasiya texnologiyalarının dövlət xidmətlərində tətbiqi. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı (2017).
3. H.Əliyev – Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafı və dövlət xidmətlərinin müasirləşdirilməsi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı (2003).
4. H.Əliyev – Azərbaycanın dövlət idarəçiliyində rəqəmsal transformasiya. Bakı: Dövlət Nəşriyyatı (2007).
5. M.Məmmədov – Azərbaycanın rəqəmsal inkişafı və dövlət idarəçiliyində islahatlar. Bakı: Hüquq Nəşriyyatı (2015).
6. N.Həsənov – Elektron hökumət və dövlət xidmətləri: Azərbaycan nümunəsi. Bakı: İKT İcmalı (2012).
7. P.Məmmədli – Elektron idarəetmə və dövlət xidmətlərində şəffaflıq. Bakı: Dövlət Xidmətləri Akademiyası (2022).
8. S.Bədəlov – Azərbaycanın rəqəmsal iqtisadiyyatı: Dövlət və bazar əlaqələri. Bakı: İqtisadiyyat Nəşriyyatı (2018)

AZƏRBAYCAN FİLMLƏRİNDƏ ANA DİLİNİN ROLU: MİLLİ KİMLİYİN DAŞIYICISI KİMİ

Jalə Elçin qızı Qasımova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
jale.qasimova@mdu.edu.az

Giriş

Ana dili xalqın milli varlığının əsas sütunlarından biridir. O, yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də mədəni yaddaşın, tarixin, mənəviyyatın və dünyagörüşün daşıyıcısıdır. Azərbaycan filmləri isə bu dili geniş auditoriyaya çatdıran, onu yaşadan və inkişaf etdirən vacib mədəni platformadır. Bu məqalədə Azərbaycan kinosunda ana dilinin rolu, onun təbliği və qorunması istiqamətində atılan addımlar, tarixi mərhələlər üzrə təhlil edilir.

1. Sovet dövründə Azərbaycan dilinin kinematoqrafiyada istifadəsi

Sovet ideologiyası dövründə respublikalarda rus dili dominant mövqedə idi. Lakin buna baxmayaraq, Azərbaycan dilində **filmlərin** çəkilməsi tamamilə dayanmadı. 1950-1980-ci illər arasında çəkilən bir çox filmlər – məsələn:

- “O olmasın, bu olsun” (1956),
- “Dəli Kür” (1969),
- “Nəsimi” (1973),
- “Babək” (1979)

kimi ekran əsərləri Azərbaycan dilində səsləndirilərək, həm xalqın ana dilinə marağını saxladı, həm də milli kimliyi qorumağa xidmət etdi.

Bu dövrdə dilin fonetik və üslubi zənginliyinə önəm verilirdi. Teatral tələffüzlə səsləndirilmiş dialoqlar dili daha təsirli və poetik formada təqdim edirdi.

2. Müstəqillikdən sonra ana dilinin hüquqi və mədəni mövqeyinin güclənməsi

1991-ci ildə müstəqillik əldə edildikdən sonra **Azərbaycan dili dövlət dili statusunu** aldı və bu, kino sahəsində də öz əksini tapdı. Ana dilində filmlərin çəkilişi dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrildi. Bu mərhələdə:

- Bütün dövlət sifarişi ilə çəkilən filmlərin Azərbaycan dilində olması qanuniləşdi;
- Dublyaj və subtitrlərlə başqa dillərdə olan filmlər də ana dilinə uyğunlaşdırıldı;
- Filmlərdə danışq dili daha təbii, gündəlik ünsiyyətə yaxınlaşdırıldı.

Müstəqillik dövründə çəkilən "Ərazi" (2003), "Buta" (2011), "Yarımçıq xatirələr" (2015), "Qayınana" (yenidən çəkiliş, 2017) kimi filmlər həm Azərbaycan dilində səsləndirilib, həm də dilin təbliğində mühüm rol oynayıb.

3. Ana dili vasitəsilə milli dəyərlərin və identikliyin qorunması

Azərbaycan filmlərində ana dili yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də milli düşüncənin ifadəsidir. Filmlərdə işlənən atalar sözləri, deyimlər, poetik ifadələr xalqın dünyagörüşünü əks etdirir. Xüsusilə, kənd həyatını, adət-ənənələri, ailə münasibətlərini əks etdirən filmlərdə ana dilinin rolu daha da ön plana çıxır.

Ana dili həm də tamaşaçı ilə emosional bağ yaradır. Ana dilində səslənən dialoq, musiqi və ifadə tamaşaçının mədəni kodlarına toxunur və onu daha dərinlən düşündürür.

4. Təhsil, dublyaj və yeni nəsil filmlərdə dilin qorunması məsələləri

Müasir dövrdə dilin kinematoqrafiyada qorunması yeni çağırışlarla üz-üzədir. Qloballaşma və xarici filmlərin təsiri nəticəsində:

- Sleng və qeyri-ədəbi ifadələr artmaqdadır;
- Bəzi filmlərdə Azərbaycan dili yerli üslubdan uzaq, texniki və süni səslənir;
- Dublyaj keyfiyyətində problemlər var.

Bununla belə, yeni nəsil gənc rejissorlar – məsələn, Teymur Hacıyev, Elçin Musaoğlu və başqaları – öz filmlərində ana dilinin üslub və ifadə zənginliyini qorumağa çalışırlar.

Ana dili xalqın mənəvi varlığını, milli kimliyini və tarixi yaddaşını yaşadan əsas faktordur. Kütləvi informasiya vasitələrinin və incəsənət sahələrinin inkişaf etdiyi müasir dövrdə, kino sənəti ana dilinin qorunmasında və təbliğində strateji rol oynayır. Azərbaycan Respublikasının milli kino sənayesi həm Sovet dövründə, həm də müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin yaşadılması və cəmiyyətə ötürülməsi baxımından mühüm vasitə olmuşdur. Bu məqalədə Azərbaycan filmlərində ana dilinin rolu tarixi, ideoloji və mədəni aspektlərdən təhlil ediləcək, eyni zamanda müasir dövrün çağırışları və imkanları müzakirə olunacaq.

5. Tarixi kontekst və Sovet dövrü kino mədəniyyəti

Sovet ideologiyası daxilində çoxmillətli dövlət siyasəti rus dilinin üstünlüyünü təşviq etsə də, Azərbaycan kinosunda milli dilin istifadəsinə tam qadağa qoyulmamışdı. Əksinə, müəyyən ideoloji çərçivə daxilində milli dildə filmlərin çəkilməsinə imkan verilir. "Azərbaycanfilm" kinostudiya-sının fəaliyyətində bu özünü aydın göstərirdi. Məsələn, Hüseyn Seyidzadənin rejissorluğu ilə çəkilmiş "O olmasın, bu olsun" (1956) filmi Azərbaycan dilində hazırlanmış və həm estetik, həm də ideoloji cəhətdən milli kino nümunəsi kimi formalaşmışdır. Bu dövrdə dilin ədəbi norma əsasında **səsləndirilməsi**, dialoqların bədii ifadə vasitələri ilə zənginləşdirilməsi dilin kino vasitəsilə cəmiyyətə təqdimində mühüm rol oynamışdır. [2]

6. Müstəqillik dövründə Ana dilinin kinematoqrafik reabilitasiyası

1995-ci ildə qəbul olunmuş "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Qanun və 2001-ci ildə Konstitusiyaya əlavə olunan dövlət dilinin müdafiəsinə dair maddələr, ana dilinin ictimai həyatda, o cümlədən kinematoqrafiyada rəsmi statusunu daha da gücləndirdi. Bu dövrdə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən maliyyələşdirilən filmlərin böyük əksəriyyəti Azərbaycan dilində istehsal olunmağa başladı. Eyni zamanda, televiziya kanallarında və kinoteatrlarda xarici filmlərin Azərbaycan dilinə dublyajı və subtitrlərlə təqdim olunması qanunverici qaydada tənzimlənməyə başladı. [3]

7. Ana dili və milli kimlik: semiotik və sosiolinqvistik təhlil

Filmlərdə işlənən dil strukturları yalnız informativ deyil, həm də semiotik mənə daşıyır. Yəni bir obrazın Azərbaycan dilində danışması onun milli mənsubiyyətini, sosial təbəqəsini və ideoloji mövqeyini ifadə edir. Məsələn, "Nabat" (2014, rejissor Elçin Musaoğlu) filmində dialoqların sadə

və səmimi Azərbaycan dilində qurulması kənd mühitinin və yerli insanın reallığını daha təsirli təqdim edir. Dil burada həm də emosional identifikasiya vasitəsidir – tamaşaçı özünü ana dilində danışan obrazla daha asanlıqla eyniləşdirir.

8. Dilin qorunması və çağdaş problemlər

Qloballaşma və media təsiri fonunda Azərbaycan filmlərində bir sıra dil problemləri meydana çıxmaqdadır:

- Sleng və yad ifadələrin artması;
- Dilin qeyri-ədəbi formada işlədilməsi;
- Dublyaj keyfiyyətinin bəzən zəif olması.

Bu məsələlərin həlli üçün Azərbaycan Kinematoqrafçılar İttifaqı, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti və digər qurumların dil və kino siyasətini koordinasiyalı şəkildə həyata keçirməsi vacibdir. Dövlətin dəstəyi ilə təşkil olunan **“Milli Kino Günü”** tədbirlərində də dilin rolu müzakirə olunur və bu, ictimai şüurun formalaşmasına təsir göstərir.

Nəticə

Azərbaycan filmlərində ana dili milli mənsubiyyətin, tarix və mədəniyyətin əsas daşıyıcısı kimi çıxış edir. Tarixi proseslərə baxmayaraq, Azərbaycan kinosu bu dili qoruyub saxlamağa və inkişaf etdirməyə davam edir. Gələcəkdə həm kino təhsili, həm də dövlət dəstəyi ilə ana dilinin filmlərdəki rolu daha da güclənəcək və Azərbaycan xalqının mədəni irsinin əbədi yaşamasına xidmət edəcək.

Tarixi inkişaf prosesləri göstərir ki, kino sənəti ana dilini qorumaqla yanaşı, onu təbliğ edən, yeni nəsrlə sevdiren, bəzən də ictimai-siyasi proseslərə işıq tutan güclü bir ideoloji alətdir. Müasir dövrdə isə bu rolu qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək üçün dövlət siyasətinin, kino təhsilinin və ictimaiyyətin birgə fəaliyyəti zəruridir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995.
2. “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanun, 2002.
3. “Kinematoqrafiya haqqında” Qanun, 2007.
4. Əlizadə, A. (2013). *Azərbaycan kinosu və milli kimlik*. Bakı: Elm nəşriyyatı.
5. Musayev, C. (2020). “Müasir Azərbaycan filmlərində dil və üslub məsələləri”. *Mədəniyyət və İncəsənət Jurnalı*, №4.
6. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi rəsmi məlumatları (culture.gov.az).

MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN QORUNMASINDA HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİ

Leyla Harun qızı Kərimova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

leyla.karimova@mdu.edu.az

Giriş

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik tarixində mühüm iz qoymuş şəxsiyyət, ümummilli lider Heydər Əliyev, ölkənin siyasi, iqtisadi və ictimai inkişafı ilə yanaşı, mədəni həyatının da formalaşmasında və inkişafında misilsiz rol oynamışdır. Onun mədəniyyətə yanaşması yalnız milli-mənəvi dəyərlərin qorunması ilə məhdudlaşmamış, eyni zamanda bu dəyərlərin turizm vasitəsilə beynəlxalq aləmdə tanınması istiqamətində strateji siyasətə çevrilmişdir. Bu məqalədə Heydər Əliyevin Azərbaycan mədəniyyətinin himayədarı kimi fəaliyyəti və onun turizmin inkişafına təsiri akademik baxımdan təhlil edilir.

1. Milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və inkişafı

Heydər Əliyev mədəniyyəti xalqın kimliyini formalaşdıran və onu gələcəyə daşıyan əsas amil kimi qiymətləndirirdi. O, tez-tez bildirirdi ki, “Mədəniyyət hər bir xalqın varlığının, mənəviyyatının

əsasını təşkil edir”. Bu yanaşma onun rəhbərlik etdiyi dövrlərdə mədəniyyət sahəsində həyata keçirilən siyasətin ideoloji əsasını təşkil etmişdir.

1970–1980-ci illərdə sovet dövründə Azərbaycan SSR rəhbəri kimi fəaliyyət göstərirdi. O, bir sıra mədəniyyət müəssisələrinin tikilməsi, mövcud olanların yenidən qurulması, muzeylərin, teatrların və kitabxanaların fəaliyyətinin genişləndirilməsi istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirmişdir. Onun Azərbaycan mədəni irsinin qorunması və bərpası istiqamətində atdığı mühüm addımlardan biri də dahi ədib Hüseyn Cavidin nəşinin vətənə qaytarılması ilə bağlıdır. 1937-ci il repressiyalarının qurbanı olmuş böyük dramaturqun nəşi uzun illər boyunca Rusiyanın Tayşet bölgəsində naməlum şəkildə qalmaqda idi. Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü və bilavasitə göstərişi ilə 1982-ci ildə Hüseyn Cavidin nəşi Azərbaycana gətirilmiş, doğulduğu Naxçıvan şəhərində böyük ehtiramla dəfn edilmişdir.

Bu tarixi hadisə yalnız ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndəsinə göstərilən ehtiram deyil, eyni zamanda, milli-mədəni yaddaşın bərpası və gənc nəsillərə çatdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Heydər Əliyevin bu təşəbbüsü, eyni zamanda, repressiya dövrünün acı nəticələrinin aradan qaldırılması və haqsız yerə həyatını itirmiş ziyalıların xatirəsinin əbədiləşdirilməsi istiqamətində atılmış simvolik və mənəvi gücü olan bir addım idi. Naxçıvanda Hüseyn Cavidin məqbərəsinin inşa edilməsi də bu prosesin davamı olaraq dəyərləndirilə bilər. Bu məkan bu gün həm də mədəni turizmin inkişafına, ədəbi irsin təbliğinə və milli kimliyin tanınmasına xidmət edir.

Beləliklə, Heydər Əliyevin mədəni irsin qorunması sahəsindəki fəaliyyəti təkcə dövlətçilik müstəvisində deyil, həm də Azərbaycan xalqının mənəvi-mədəni dəyərlərinin yaşadılması kontekstində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ümummilli Liderin mədəniyyət siyasətinin mühüm komponentlərindən biri də yaradıcı ziyalıların, sənət adamlarının və alimlərin fəaliyyətinə verilən yüksək dəyər idi. Onun təşəbbüsü ilə bir çox görkəmli mədəniyyət xadimlərinə fəxri adlar verilmiş, onların yubileyləri dövlət səviyyəsində qeyd olunmuş, abidələri ucaldılmış və əsərləri nəşr olunmuşdur. Bu cür diqqət mədəniyyətin inkişafında insan faktorunun nə qədər önəmli olduğunu göstəricisi idi. Üzeyir Hacıbəyli, Bülbül, Rəşid Behbudov, Səttar Bəhlulzadə kimi sənətkarların yaradıcılığına göstərilən qayğı və onların irsinin təbliği, Azərbaycan mədəniyyətinin həm daxili auditoriya üçün, həm də beynəlxalq səviyyədə tanınması baxımından strateji əhəmiyyət daşımışdır.

Heydər Əliyev mədəniyyətin təkcə milli sərvət deyil, həm də ölkənin “yumşaq gücü” (soft power) kimi istifadə edilməli olduğunu erkən anlayan liderlərdən biri idi. Onun rəhbərliyi ilə müxtəlif ölkələrdə Azərbaycan mədəniyyəti günləri keçirilmiş, Azərbaycan sənətkarları beynəlxalq festivallara qatılmış və milli musiqi, rəqs, teatr sənəti dünya ictimaiyyətinə tanınmışdır. Bu təşəbbüslər nəticəsində Azərbaycan təkcə enerji ölkəsi kimi deyil, həm də zəngin mədəni irsə malik bir sivilizasiya məkanı kimi təqdim olunmuşdur. Eyni zamanda bu fəaliyyət gələcək illərdə daha da genişlənmiş və sistemli dövlət siyasətinə çevrilmiş, Azərbaycanın turizm potensialının artırılmasına da zəmin yaratmışdır.

2. Mədəniyyət siyasətinin turizmin inkişafına təsiri

Heydər Əliyevin mədəniyyət sahəsindəki strategiyası mədəni irs turizminin inkişafı üçün əlverişli şərait formalaşdırmışdır. Onun təşəbbüsü və dəstəyi ilə bir çox tarixi-memarlıq abidələri bərpa olunmuş, qorunmuş və UNESCO kimi beynəlxalq təşkilatların diqqətinə təqdim edilmişdir. Bakıdakı İçərişəhər kompleksi, Qobustan Qaya Rəsmləri, Şəki Xan Sarayı və digər mədəni irs nümunələri məhz bu dövrdə dövlət səviyyəsində beynəlxalq qeydiyyatla salınmış və mədəni turizm marşrutlarına daxil edilmişdir. Eyni zamanda regionlarda mədəniyyət mərkəzlərinin və muzeylərin yaradılması, milli folklor festivallarının keçirilməsi, Novruz bayramı kimi milli mərasimlərin təbliği, ölkənin müxtəlif bölgələrində daxili və xarici turistlərin marağını artırmışdır. Beləliklə, mədəniyyətin inkişafı həm də regionların turizm baxımından canlanmasına şərait yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikasının mədəni siyasətində əsas istiqamətlərdən biri 1994-cü ildə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında Mədəniyyətin İnkişaf Konsepsiyası”nın hazırlanması və həyata keçirilməsi olmuşdur. Bu konsepsiya milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, mədəni irsin bərpası və gələcək nəsillərə ötürülməsi, eyni zamanda çağdaş dövrün tələblərinə uyğun olaraq, mədəniyyətin müxtəlif sahələrinin sistemli şəkildə inkişaf etdirilməsi məqsədi daşıyır. Heydər

Əliyevin rəhbərliyi ilə əsas qoyulan bu yanaşma mədəniyyətə dövlət səviyyəsində yanaşmanın təməl prinsiplərini müəyyən etmişdir.

Mədəniyyətin inkişafı konsepsiyası çərçivəsində bir sıra fundamental məsələlər – regionlarda mədəni həyatın canlandırılması, mədəniyyət müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, yaradıcı insanların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, mədəniyyətin iqtisadi potensialının artırılması və milli-mədəni müxtəlifliyin qorunması əsas prioritetlər kimi müəyyənləşdirilmişdir. Eyni zamanda bu konsepsiyada mədəniyyətin təhsil, turizm, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və digər sahələrlə qarşılıqlı əlaqəsi də mühüm yer tutur.

Mədəniyyətin inkişafı konsepsiyası həm də milli kimliyin qorunması və qlobal mədəniyyət axınlarında milli mədəniyyətin tanınması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Heydər Əliyev bu istiqamətdə yalnız nəzəri müddəalarla kifayətlənməyərək, praktiki addımlar atmış, müvafiq qanunvericilik bazasının formalaşmasına və dövlət proqramlarının hazırlanmasına rəhbərlik etmişdir.

Son olaraq yazılanları ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, Ümummilli lider Heydər Əliyev, Azərbaycan mədəniyyətinin yalnız qoruyucusu deyil, həm də onun sistemli şəkildə inkişaf etdirilməsi və beynəlxalq aləmdə tanınması prosesinin banilərindən biri olmuşdur. Onun mədəniyyətə verdiyi önəm, bu sahənin turizmə inteqrasiyasını da sürətləndirmiş, mədəniyyətin iqtisadi və diplomatik bir gücə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Bu gün müstəqil Azərbaycanın mədəni-turizm siyasəti məhz Heydər Əliyevin qoyduğu möhkəm təməllər üzərində qurulmuşdur və bu irs gələcək nəsillər üçün də strateji əhəmiyyət kəsb edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasında mədəniyyətin inkişafı konsepsiyası. (2014, fevral 14). Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi internet sahifəsi. <https://president.az/articles/10957>
2. Hüseyn Cavidin nəşi Azərbaycana qaytarıldı. (2022, fevral 6). Azertag.az. https://azertag.az/xeber/Huseyn_Cavidin_nesi_Azərbaycana_qaytarildi-2003597
3. Heydər Əliyev və Azərbaycan mədəniyyəti. (2023). Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi. <https://culture.gov.az/az/heydar-aliyev-ve-medeniyyet>
4. Əliyev, H. (2000). Dövlət və mədəniyyət: seçilmiş çıxışlar və nitqlər. Bakı: Azər nəşr.
5. Əliyev, İ. (2023). Heydər Əliyev və mədəni irsin qorunması. Azərbaycan Tarixi, 3(75), s.15–20

HEYDƏR ƏLİYEV YOLUNUN UĞURLU DAVAMI

Aysel Malik qızı Əhmədzadə

Mingəçevir Dövlət Universiteti

kafedra_iqtisadiyyat@mdu.edu.az

Bu gün Azərbaycana Heydər Əliyevin və onun siyasi irsinin layiqli varisi İlham Əliyev rəhbərlik edir. Azərbaycan xalqının iradəsini ifadə edən İlham Əliyev müstəqil Azərbaycanın Prezidenti, dünya azərbaycanlılarının lideridir.

1993-2003-cü illərdə Azərbaycanda dövlət quruculuğunda əsaslı addımlar atılıb və bu addımlar bugünkü uğurlu siyasəti əks etdirir. Xalqımızın Prezidenti, Ulu öndər Heydər Əliyev 2003-cü ildə Azərbaycan xalqına müraciətində demişdir: “Hesab edirəm ki, İlham Əliyev sizin dəstəyiniz və köməyinizlə nail olunması mümkün olmayan çağırışları, məqsədləri başa çatdıracaqdır. Dahi siyasətçimiz, uzaqgörən Ulu Öndərimiz inanırdı ki, onun ardıcılları onun yolu ilə gedəcək və ondan sonra Azərbaycanı uğurla idarə edəcəklər.

2003-cü ildə Azərbaycan xalqı İlham Əliyevə böyük etimad və sarsılmaz dəstək göstərərək, onu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçdi. Möhtərəm Prezident öz əməli ilə hər bir Azərbaycan vətəndaşının etimadını doğrultdu, üzləşdiyi tələpəli problemləri təbii olaraq həll etdi. Bu gün o, vəzifəyə başlayarkən seçicilərinə verdiyi bütün vədləri artıq pozub.

Onun Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda aldığı təhsil, burada müəllimlik fəaliyyəti dövründə əldə etdiyi nəzəri biliklər, müstəqil Azərbaycanın neft sektorunda, Yeni Azərbaycan Partiyasında, Milli Olimpiya Komitəsində, Avropa Şurasında əməli fəaliyyəti ilə əldə etdiyi siyasi əsaslar ən yüksək dövlət qurumunda praktiki olaraq həyata keçirilməli idi. Prezident İlham Əliyevin milli maraqlara söykənən daxili və xarici siyasəti, seçkiabağı təşviqat dövründə səsləndirdiyi "Mən hər bir azərbaycanlının prezidenti olacağam" ifadəsi ona qısa zamanda geniş rəğbət və xalq etimadını qazandırdı. Dövlət başçısı mühüm məqsədlərə nail olmaq üçün ilk növbədə ölkəmizin təbii sərvətlərinə, insan potensialına və hər şeydən əvvəl xalqın iradəsinə arxalanıb: "Bu gün Azərbaycanda xalqın iradəsi üstünlük təşkil edir. Biz diqqətli olmalıyıq ki, heç vaxt heç kimdən asılı olmayaq."

Prezident İlham Əliyev öz fəaliyyəti ilə Azərbaycanın müstəqilliyinin əsaslarını möhkəmləndirib, ölkəmizin dostlarının sayını artırır. Xarici siyasətini dostluq və qarşılıqlı etimad prinsipləri üzərində quran Azərbaycan dünyada etibarlı tərəfdaş kimi tanınır. Bu, ölkəmizin BMT Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-daimi üzv seçilməsi və qarşıdakı illərdə 120 ölkəni birləşdirən Qoşulmama Hərəkətinə sədrlik etməsində özünü büruzə verir. Prezident İlham Əliyev Azərbaycanı Avropanın enerji təhlükəsizliyində mühüm amilə çevirib. Ölkəmiz artıq Cənub Qaz Dəhlizi və Trans-Anadolu Qaz Kəməri layihələrinin həyata keçirilməsində pionerə çevrilib. "Azərbaycan", "Çıraq", "Günəşli" neft yataqlarının birgə işlənməsi və neft hasilatının bölüşdürülməsi haqqında sazişin imzalanması Azərbaycanın global enerji sənayesində həlledici amil olduğunu bir daha təsdiqləyir. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun və regionların davamlı artımına nail olmaq məqsədi ilə regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı dörd dövlət proqramı təsdiq edilib. İqtisadiyyatın ümumi artım tempi qeyri-neft sektorunun, sənaye istehsalının və qeyri-neft ixracının ikitərəfli artımı ilə nəticələnmişdir.

Ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələrini dirçəltmək üçün irimiqyaslı layihələr həyata keçirilib. İşsizlik və yoxsulluğun səviyyəsi kəskin şəkildə aşağı düşüb. Ölkəmizin enerji potensialı xeyli artmışdır. 30 elektrik stansiyası tikildi. Ölkə üzrə təbii qaz tədarüku 95 faiz artıb. Beynəlxalq standartlara uyğun 15 min kilometrdən çox avtomobil yolu çəkilmişdir. Azərbaycan Şimal-Cənub Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi layihəsinin həyata keçirilməsi üçün bütün lazımi işləri başa çatdırıb. Bakının Xəzər dənizi hövzəsində müasir logistika və nəqliyyat mərkəzinə çevrilməsinə imkan verən Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı kompleksi tikilib. Bakı Gəmiqayırma Şirkəti fəaliyyətə başlayıb. Müstəqillik dövrünün ən böyük layihələrindən biri olan Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti də uğurla istifadəyə verilmişdir. Bu illər ərzində ölkəmizin hər bir bölgəsinə böyük diqqət və qayğı göstərilib, ölkəmizdə bir çox beynəlxalq tədbirlər təşkil olunub. Dövlətimizin dünyada nüfuzu ildən-ilə daha da yüksəlir.

Silahlı Qüvvələrin döyüş qabiliyyətinin və texniki təchizatının yüksək səviyyədə gücləndirilməsində dünyanın ən qüdrətli 50 ordusundan birini yaradan Prezident İlham Əliyevin mühüm rolu olub. Ölkədə güclü hərbi sənaye kompleksi yaradıldı. Dövlət başçısının fəaliyyəti sayəsində beynəlxalq ictimaiyyət əmindir ki, Qarabağ Azərbaycanın əbədi vətənidir və Azərbaycan öz ərazisində ikinci erməni dövlətinin yaradılması ilə heç vaxt barışmayacaq.

İlham Əliyev Heydər Əliyevin neft strategiyasının hazırlanmasında, onun uğur qazanmasında və dünya miqyasında həyata keçirilməsində, bu sahədə müxtəlif layihələrin hazırlanmasında fəal iştirak etmiş, ölkəyə investisiyaların cəlb edilməsində mühüm rol oynamışdır. O, ölkədə iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə, müstəqil Azərbaycanın xarici ölkələrlə iqtisadi və mədəni əlaqələrinin genişləndirilməsinə, xüsusilə neft və qaz yataqlarının birgə işlənməsinə dair dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə tarixi müqavilələrin, o cümlədən Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft ixrac boru kəməri haqqında sazişin bağlanması və həyata keçirilməsinə, ümumən, Azərbaycan Respublikasının dünyaya integrasiyasına mühüm töhfələr verib.

İlham Əliyev Heydər Əliyevin neft strategiyasının hazırlanmasında, onun dünya miqyasında uğurla həyata keçirilməsində, bu sahədə müxtəlif layihələrin hazırlanmasında fəal iştirak etmiş, ölkəyə investisiyaların daxil olmasında mühüm rol oynamışdır. O, ölkədə iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə, müstəqil Azərbaycanın xarici ölkələrlə iqtisadi və mədəni əlaqələrinin genişləndirilməsinə, xüsusilə, neft və qaz yataqlarının birgə işlənməsinə dair aparıcı beynəlxalq neft

şirkətləri ilə mühüm sazişlərin, o cümlədən Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəmərinin tikintisi haqqında Sazişin bağlanması və həyata keçirilməsinə, ümumilikdə isə Azərbaycan Respublikasının dünya birliyinə integrasiyasına mühüm töhfələr verib.

İlham Əliyev uzaqgörən dövlət və siyasət xadimi kimi sağlam gəncliyin yetişdirilməsində, bununla da idmanın xalqımızın sağlam gələcəyini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş ümumxalq hərəkətinə çevrilməsində öncüdür. Onun təşəbbüsü ilə təkcə paytaxt Bakıda deyil, regionlarda olimpiya idman-sağlamlıq komplekslərinin tikilib istifadəyə verilməsi, idmanın müxtəlif növlərinin inkişafı üçün möhkəm maddi-texniki bazanın yaradılması xalqın sağlam gələcəyinin qurulmasına yönəlmiş müdrik siyasətin parlaq təəcəssümüdür.

Hazırda beynəlxalq yarışlarda və müxtəlif idman tədbirlərində Azərbaycanın artan populyarlığı, eləcə də Bakının bütün dünyada böyük beynəlxalq yarışların keçirildiyi mərkəzə çevrilməsi Azərbaycanın nüfuzunu gücləndirir, beynəlxalq nüfuzuna müsbət təsir göstərir. Bu, İlham Əliyevin gənclər siyasətinin ən mühüm uğurlarından biridir.

Prezident İlham Əliyevin qətiyyətli və qətiyyətli fəaliyyəti sayəsində 2020-ci ildə Azərbaycan xalqının əsas taleyüklü məsələsi öz həllini tapdı. 2020-ci il sentyabrın 27-dən Azərbaycan xalqı zəfərli Ali Baş Komandanın ətrafında sıx birləşərək, böyük zəfər tarixi yazdı, zəfər qazanan Azərbaycan Ordusu 30 illik süquta son qoydu. 44 günlük Vətən Müharibəsinin hər günü tarix yazıldı və biz həqiqət döyüşündə qalib gəldik. Bizə bu qələbə sevincini yaşadan da qalib Ali Baş Komandanımız, şəhidlərimiz, veteranlarımız, ordumuzdur. Qeyd edək ki, Ulu Öndər İlham Əliyev müharibə illərində onlarla müsahibə verib, ermənipərəst jurnalistlərin təxribat xarakterli suallarını faktlarla, tarixi sübutlarla cavablandırıb.

Bu gün ölkəmizi yeni çağırışlar gözləyir. 20 il ərzində işğaldan azad edilmiş ərazilərdə misli görünməmiş yenidənqurma, bərpa və quruculuq işləri aparılıb.

Bu gün işğaldan azad edilmiş rayonlarda Ulu Öndərimizin adını daşıyan Heydər Əliyev Fondu cənab Prezidentin tapşırığı ilə misilsiz işlər həyata keçirir.

Ölkəmiz regionun inkişaf etmiş ölkəsidir. Güclü iqtisadiyyatımız, qüdrətli ordumuz, müdrik liderimiz var.

Azərbaycan xalqı Ulu Öndərin əsasını qoyduğu siyasəti bundan sonra da dəstəkləyəcək, qalib Ali Baş Komandanın ətrafında daha da sıx birləşərək, yeni hədəflərə, nailiyyətlərə doğru addımla-yacaqdır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bir çox ölkələr və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən fəxri adlara və mükafatlara, o cümlədən Avropa Şurası Parlament Assambleyasının fəxri üzvü diplomu və medalına layiq görülüb.

Aparılan müdrik daxili islahatlar, eləcə də Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi uzaqgörən və məqsədyönlü xarici siyasət sayəsində Azərbaycan bu gün Cənubi Qafqazın lider dövlətinə çevrilib.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev İ. Azərbaycanın strategiyası // Dırçəliş-XXI əsr, 2004, № 82-83. s. 3-7
2. Heydər Əliyev Azərbaycanı dünyaya tanıdır. Bakı: Azərbaycan, 1994, 174 s.
3. Hüseynova İ. Mehriban xanım Əliyevanın fəaliyyəti nəciblik və mərhəmət nümunəsidir // Dırçəliş-XXI əsr, 2005-2006, № 94-95. s. 39
4. Hüseynova İ. Liderlik nümunəsi // Dırçəliş-XXI əsr, 2009, № 130-131, s. 90-98
5. Hüseynova İ. Azərbaycan Qafqazda lider dövlətdir // Dırçəliş-XXI əsr, 2008, № 118-119, s. 344 – 354
6. Mehdiyev R. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı: XXI əsr Yeni Nəşrlər Evi, 2005, 433 s.
7. Mehdiyev R. Azərbaycanda siyasət: dünən, bu gün və sabah // Dırçəliş-XXI əsr, 2002, № 49, s. 68-85
8. Гусейнова И. Гейдар Алиев и национально-духовные ценности азербайджанского народа // Dırçəliş-XXI əsr, 2009, №128-129, c. 73-90

RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYADA HEYDƏR ƏLİYEVİN STRATEJİ BAXIŞI: DÖVLƏT-VƏTƏNDAŞ MÜNASİBƏTLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Elvin Amil oğlu Muradzadə
Mingəçevir Dövlət Universiteti
elvin.muradzada@mdu.edu.az

Giriş

Rəqəmsal transformasiya müasir dövrün ən mühüm inkişaf istiqamətlərindən biri kimi dövlət idarəçiliyində, iqtisadiyyatda və ictimai həyatda yeni imkanlar yaratmışdır. Azərbaycanda rəqəmsal transformasiya prosesləri müstəqillik illərindən etibarən dövlət siyasətinin prioritetlərindən biri olmuş, bu sahədə aparıcı islahatlar isə Ümummilli lider Heydər Əliyevin strateji baxışları ilə formalaşmışdır.

Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu strategiyası, xüsusilə dövlət-vətəndaş münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi, şəffaflığın artırılması və vətəndaşların dövlət xidmətlərinə əlçatanlığının təmin edilməsi kimi məqsədlərə xidmət etmişdir. Bu məqalədə Heydər Əliyevin rəqəmsal transformasiya sahəsindəki strateji baxışları və bu baxışların dövlət-vətəndaş münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinə təsiri elmi-nəzəri kontekstdə təhlil ediləcəkdir.

Heydər Əliyevin strateji baxışlarının əsasları

Heydər Əliyevin strategiyası Azərbaycanın postsovet məkanında müstəqil dövlət kimi dayanıqlı inkişafını təmin etmək məqsədi daşıyırdı. 1990-cı illərin əvvəllərində ölkə iqtisadi böhran, sosial gərginliklər və Qarabağ münaqişəsinin ağır nəticələri ilə üzləşmişdi [1]. Belə bir şəraitdə Heydər Əliyev dövlət idarəçiliyinin səmərəliliyini artırmaq, iqtisadi potensialı bərpa etmək və ölkəni beynəlxalq arenada mövqeləndirmək üçün kompleks islahatlar proqramını həyata keçirdi. Onun strategiyasının əsas istiqamətləri aşağıdakılar idi:

1. **Dövlət idarəçiliyinin modernləşdirilməsi:** Bürokratik prosedurların sadələşdirilməsi, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və şəffaflığın artırılması.
2. **İqtisadi diversifikasiya:** Neft sektoruna əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşdırılması ilə yanaşı, qeyri-neft sektorlarının inkişafına dəstək.
3. **İKT-nin integrasiyası:** Müasir texnologiyaların dövlət idarəçiliyinə və iqtisadiyyata tətbiqi vasitəsilə səmərəliliyin və rəqabət qabiliyyətinin artırılması.
4. **Beynəlxalq integrasiya:** Azərbaycanın global iqtisadi və siyasi sistemə integrasiyası, xüsusilə enerji layihələri və regional əməkdaşlıq vasitəsilə.

Bu strategiyalar çərçivəsində İKT-nin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi, çünki Heydər Əliyev informasiya cəmiyyətinə keçidin müasir dövlət quruculuğunun təməl şərtlərindən biri olduğunu dərk etmişdi. Heydər Əliyev 1990-cı illərin ortalarından etibarən İKT-nin dövlət idarəçiliyində tətbiqinin vacibliyini vurğulamış və bu sahədə institusional islahatların əsasını qoymuşdur. 2000-ci ildə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinə keçid strategiyası” sənədi bu istiqamətdə mühüm addım olmuşdur. Strategiyanın əsas məqsədləri aşağıdakılar idi:

- Dövlət qurumlarının fəaliyyətinin elektronlaşdırılması.
- Vətəndaşlara dövlət xidmətlərinin daha sürətli, şəffaf və əlçatan formada təqdim edilməsi.
- İKT infrastrukturunun inkişafı və rəqəmsal savadlılığın artırılması.
- Beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq rəqəmsal idarəetmə sistemlərinin qurulması.

Bu strategiya çərçivəsində 2003-cü ilə qədər bir sıra praktiki addımlar atılmışdır. Məsələn, dövlət qurumlarının informasiya sistemlərinin modernləşdirilməsi üçün ilkin investisiyalar yönəldilmiş, vətəndaşların elektron xidmətlərə çıxışını təmin etmək məqsədilə pilot layihələr həyata keçirilmişdir. Statistika göstərir ki, 2003-cü ilə qədər Azərbaycanda internetə çıxış səviyyəsi 1995-ci ildəki 0.1 %-dən 7 %-ə yüksəlmişdir (Beynəlxalq Telekomunikasiya İttifaqının məlumatlarına əsasən). Bu, ölkənin İKT infrastrukturunun inkişafında mühüm irəliləyiş olduğunu göstərir.[2]

Rəqəmsal transformasiyanın dövlət-vətəndaş münasibətlərinə təsiri

Rəqəmsal transformasiya dövlət-vətəndaş münasibətlərinin təkmilləşdirilməsində bir sıra üstünlüklər təmin edir:

1. Şəffaflıq və hesabatlılıq: Elektron hökumət (e-hökumət) sistemləri dövlət qurumlarının fəaliyyətini daha şəffaf edir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1990-cı illərdə başlayan dövlət idarəçiliyində şəffaflığın artırılması siyasəti, sonralar e-hökumət platformalarının tətbiqi ilə daha da güclənmişdir.

2. Vətəndaş iştirakçılığı: Rəqəmsal platformalar vətəndaşların qərar qəbulu proseslərində iştirakını asanlaşdırır. E-bələdiyyə və digər rəqəmsal xidmətlər vətəndaşların yerli idarəetməyə cəlb olunmasını təmin edir, bu da Heydər Əliyevin vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına verdiyi önəmin nəticəsidir.

3. Xidmətlərə əlçatanlıq: Elektron xidmətlər vətəndaşların dövlət xidmətlərinə vaxt və məkan məhdudiyyəti olmadan çıxışını təmin edir. Azərbaycanda “ASAN xidmət” kimi layihələr Heydər Əliyevin dövlət xidmətlərinin sadələşdirilməsi və əlçatanlığının artırılması ideyalarının müasir təəcəssümüdür [3].

Heydər Əliyevin rəqəmsal transformasiya təhffləri

Heydər Əliyevin rəqəmsal transformasiya sahəsindəki strategiyası bir sıra konkret addımlarla özünü göstərmişdir:

1. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı: 1990-cı illərdə Azərbaycanda İKT infrastrukturunun inkişafı üçün mühüm layihələrə start verilmişdir. Məsələn, telekommunikasiya şəbəkələrinin modernləşdirilməsi və internetə çıxışın genişləndirilməsi bu dövrün prioritetləri olmuşdur.

2. Elektron hökumət konsepsiyasının əsası: Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə dövlət qurumlarının fəaliyyətinin elektronlaşdırılması üçün ilkin normativ-hüquqi baza formalaşdırılmışdır. Bu, sonrakı illərdə e-hökumət platformalarının inkişafına zəmin yaratmışdır.

3. Kadr hazırlığı: Rəqəmsal transformasiya üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması Heydər Əliyevin diqqət yetirdiyi məsələlərdən biri idi. Onun təşəbbüsü ilə informasiya texnologiyaları sahəsində təhsil proqramları genişləndirilmiş, gənclərin bu sahədə təhsil alması təşviq edilmişdir.

4. Dövlət-vətəndaş münasibətlərinin təkmilləşdirilməsində rəqəmsal alətlər

Azərbaycanda rəqəmsal transformasiya nəticəsində dövlət-vətəndaş münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi bir sıra rəqəmsal alətlər vasitəsilə həyata keçirilmişdir[4].

Heydər Əliyevin İKT sahəsindəki strateji baxışlarının uzunmüddətli təsirlərini təhlil edərkən, onun vizyonunun müasir Azərbaycanda rəqəmsal transformasiyanın əsasını təşkil etdiyi aydın olur. Bu baxışların bir sıra unikal aspektləri vurğulanmalıdır:

1. Davamlılıq və irs: Heydər Əliyevin İKT strategiyaları Prezident İlham Əliyev tərəfindən daha da inkişaf etdirilərək “ASAN Xidmət” (2012) və “Elektron Hökumət” portalı (2013) kimi layihələrdə öz əksini tapmışdır. Məsələn, 2023-cü ilə qədər “ASAN Xidmət” vasitəsilə 50 milyondan çox vətəndaş müraciəti qeydə alınmışdır (ASAN Xidmət, 2023), bu da dövlət-vətəndaş münasibətlərinin səmərəliliyinin artmasının göstəricisidir.

2. Sosial-iqtisadi təsir: İKT-nin inkişafı Azərbaycanın iqtisadi diversifikasiyasına töhfə vermişdir. 2003–2010-cu illərdə İKT sektorunun ÜDM-dəki payı 1,5 %-dən 2,8 %-ə yüksəlmişdir (Dövlət Statistika Komitəsi, 2011). Bu, Heydər Əliyevin texnoloji modernləşmə strategiyasının iqtisadi səmərəliliyini təsdiqləyir.

3. Qlobal integrasiya: Heydər Əliyevin İKT siyasəti Azərbaycanın beynəlxalq reytinglərdə mövqeyini gücləndirmişdir. BMT-nin E-Government Development Index-ə görə, Azərbaycan 2003-cü ildəki 120-ci yerdən 2022-ci ildə 56-cı yerə yüksəlmişdir (BMT, 2022) [5].

Nəticə

Yekun olaraq, Heydər Əliyevin rəqəmsal transformasiya sahəsindəki strateji baxışları Azərbaycanda müasir dövlət idarəçilik sisteminin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Onun təşəbbüsü ilə başlayan İKT infrastrukturunun inkişafı, e-hökumət konsepsiyasının əsasının qoyulması və kadr hazırlığı kimi addımlar dövlət-vətəndaş münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinə xidmət etmişdir [6]. Bu strategiyalar nəticəsində Azərbaycanda şəffaflıq, vətəndaş iştirakçılığı və xidmətlərə əlçatanlıq kimi prinsiplər dövlət idarəçiliyinin əsasını təşkil etmişdir. Müasir dövrdə bu baxışlar Prezident İlham Əliyev tərəfindən daha da inkişaf etdirilərək, “Rəqəmsal Azərbaycan” kimi layihələrdə öz əksini tapmışdır.

Gələcəkdə rəqəmsal transformasiyanın daha da dərinləşməsi Azərbaycanın dövlət-vətəndaş münasibətlərinin keyfiyyətə yeni səviyyəyə yüksəlməsinə imkan yaradacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. "Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)". <https://e-qanun.az/framework/1969>
2. "Elektron Azərbaycan" Dövlət Proqramı (2005-2008-ci, 2010-2012-ci illər). <https://e-qanun.az/framework/19936>
3. "Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya"nın və "Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında. <https://e-qanun.az/framework/17199>
4. "Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə 2016-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında <https://e-qanun.az/framework/33717>
5. Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal İnkişaf Konsepsiyası. 16 yanvar 2025. https://ict.az/uploads/7b72d9ce4de45ac4fee0c4b1c8ffb392_5253488.pdf
6. Mustafayeva A.M., Muradzadə E.A., Heydər Əliyev və Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş "Heydər Əliyev Azərbaycanın böyük uğurla reallaşdırılan iqtisadi strategiyanın banisidir" mövzusunda Respublika Elmi Konfransı, LDU, 05 may 2023

MUSIQININ CƏMİYYƏTƏKİ ROLUNUN KOMMUNİKASIYA PROSESLƏRİNƏ TƏSİRİ

Faiq Mübariz oğlu Yusifli

Mingəçevir Dövlət Universiteti

faiq.yusifli@mdu.edu.az

Musiqi, insan təcrübəsinin ən qədim və ən güclü ifadə vasitələrindən biridir. Əsrlər boyu, musiqi müxtəlif mədəniyyətlərdə sosial, emosional və dini məqsədlərlə istifadə edilib. Cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrində musiqinin rolu və əhəmiyyəti zaman-zaman dəyişsə də, onun kommunikasiya proseslərinə təsiri hər dövrün ən önəmli məsələlərindən biri olaraq qalır. Musiqi, yalnız estetik zövq verməkdən başqa, insanlara bir araya gəlmək, duyğularını ifadə etmək və başqalarına mesajlar vermək imkanı verir.

Musiqi, cəmiyyətdə əlaqə qurmanın, insanların arasında emosional bağların yaranmasının güclü bir vasitəsidir. Musiqinin sosial birləşdirici rolu, xüsusilə musiqi festival və tədbirlərində, kütləvi musiqi performanslarında özünü biruzə verir. Musiqi, bir çox fərqli mədəniyyətlərdən gələn insanların bir araya gələrək birgə təcrübə yaşamasını təmin edir. Ən çox tanınan nümunələrdən biri, müxtəlif etnik qrupların, yaş və cinsiyyət fərqliliklərinə baxmayaraq, birgə ifa etdiyi musiqi növləridir.

Musiqi, insanların ümumi emosional vəziyyətlərini idarə etməyə və paylaşmağa kömək edir. İctimai tədbirlərdə, xüsusilə də konsertlərdə, musiqi bir növ kollektiv duyğu vəziyyəti yaradır. Musiqinin ritmi və melodiyası, iştirakçıların bir-birinə yaxınlaşmasına, sosial bağların möhkəmlənməsinə imkan verir. Bu, musiqinin güclü bir kommunikasiya vasitəsi olduğunu göstərir. [2]

Dil, bir çox mədəniyyətdə cəmiyyətin əlaqə vasitəsi olaraq əsas rol oynasa da, musiqi çox zaman dilin əvəzləyicisi və ya dəstəkçisi rolunu oynayır. Musiqi, sözün çatmadığı yerlərdə, xüsusilə emosional təcrübələrdə daha dərin bir təsir göstərir. İnsanlar musiqi vasitəsilə hissələrini və düşüncələrini ifadə edə bilirlər. Bir çox musiqi əsərləri yalnız melodiyaları ilə deyil, həm də şüurlu və şüursuz duyğuları tərcümə etmə qabiliyyətləri ilə ünsiyyətə çevrilir.

Musiqi, dilin təbii sərhədlərini aşaraq, insanları daha geniş və daha unikal bir şəkildə əlaqələndirə bilər. Məsələn, musiqi sözləri olmadan belə, çox güclü emosional mesajlar göndərə bilər.

Xüsusilə instrumental musiqi, dinləyicilərə fərqli emosional vəziyyətləri hiss etməyə imkan tanıyır. Bu, musiqinin insan əlaqələrindəki yerini daha da möhkəmləndirir və onu bir növ universal dilə çevirir.

Musiqi, qlobal kommunikasiya vasitəsi olaraq, fərqli mədəniyyətlər arasında bir körpü qurur. İnternet və sosial mediada yayılan musiqi əsərləri, ən müxtəlif mədəniyyətlərdən gələn insanların musiqiyə dair təcrübə və anlayışlarını paylaşmasına imkan verir. Bu, həm də musiqinin cəmiyyətdəki rolunun genişlənməsini və qlobal mədəniyyətin formalaşmasını təmin edir. [5] Məsələn, dünyada müxtəlif etnik və mədəni mənşəyə malik olan insanlar, musiqi vasitəsilə daha yaxın əlaqələr qururlar. Beynəlxalq musiqi festivalları və tədbirlərində fərqli ölkələrdən və mədəniyyətlərdən olan musiqiçilər, müxtəlif dillərdə danışsalar da, musiqi onların birgə ünsiyyət vasitəsinə çevrilir. Musiqi, fərqli mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı anlayış və hörmətin yaranmasına kömək edir və qlobal sülhün təşviqində mühüm rol oynayır.

Musiqi, cəmiyyətdə dəyişikliklərin təşviqi və siyasi hərəkətlərin formalaşması baxımından da əhəmiyyətlidir. Tarix boyu musiqi, insanlar arasında sosial ədalətə, azadlığa və bərabərliyə dair fikirləri yaymaq üçün güclü bir vasitə olaraq istifadə olunmuşdur. Protest musiqisi, insan hüquqları və azadlıqlarını müdafiə edən musiqilər, cəmiyyətdə kollektiv şüuru artırmaq və insanları hərəkətə keçirmək üçün əsaslı bir rol oynamışdır. [1] Məsələn, bəzi ölkələrdə, müharibəyə qarşı və vətəndaş hüquqları hərəkətinə dəstək verən musiqilər, sosial dəyişikliklərə təsir edən mühüm faktorlardan biri olmuşdur. Musiqi, yalnız əyləncə deyil, həm də insanları birləşdirən və cəmiyyətdəki neqativ vəziyyətlərə qarşı çıxan bir vasitə olaraq çıxış edir.

Musiqi yalnız sosial münasibətlərin tənzimlənməsi ilə məhdudlaşmır, həm də fərdin şəxsiyyətinin inkişafında mühüm rol oynayır. Gənclər, dinlədikləri və ya ifa etdikləri musiqilər vasitəsilə kimliklərini ifadə edir və formalaşdırırlar. Musiqi janrları bəzən fərdi ideologiyaların, həyat tərzlərinin və emosional dünyagörüşün aynasına çevrilir. Məsələn, klassik musiqi ilə məşğul olan bir yeniyetmədə səbr, diqqət və intizam kimi keyfiyyətlərin inkişaf etdiyi müşahidə olunur, halbuki rock və hip-hop musiqilərində daha çox ifadə azadlığı və sosial mövqelərə münasibət ön plana çıxır.

Şəxsiyyətin formalaşmasında musiqinin rolu təkcə fərdin özü ilə deyil, həm də onun daxil olduğu sosial mühitlə qarşılıqlı münasibətləri ilə bağlıdır. Musiqi vasitəsilə gənclər özlərini müəyyən sosial qruplara aid hiss edir və bu proses onların sosial inteqrasiyasına və özünüqiymətləndirməsinə güclü təsir edir. [3]

Son illərdə aparılan psixoloji və neyrobioloji araşdırmalar göstərir ki, musiqi terapiyası emosional və davranış pozuntuları olan insanlar üçün müalicəvi təsirə malikdir. Xüsusilə, autizm spektri pozuntusu olan uşaqlar və post-travmatik stress sindromu (PTSS) ilə yaşayan yetkinlər üçün musiqi, daxili emosiyaların ifadə olunmasında effektiv bir vasitə hesab olunur.

Musiqi terapiyasının əsas gücü onun şifahi olmayan kommunikasiya vasitəsi olmasıdır. Bu, dil bacarıqları zəif olan və ya travma səbəbilə danışmaqda çətinlik çəkən fərdlər üçün musiqini əlçatan və təsirli bir ünsiyyət forması halına gətirir. Məsələn, ritm və melodiya vasitəsilə insan öz emosiyalarını çatdıra bilir, bu isə terapevtlə və ya ətraf mühitlə qeyri-verbal əlaqə yaratmağa imkan verir.

Kütləvi informasiya vasitələrində musiqidən geniş şəkildə istifadə olunur – bu həm kommersiya, həm də ideoloji məqsədlər üçün tətbiq edilir. Reklamalar, film səhnələri, sənədli filmlər və sosial mesajlar, musiqi vasitəsilə daha güclü təsir yaradır. Məsələn, bir sosial reklamda musiqinin temp və ton quruluşu emosional reaksiya yaratmaq üçün xüsusi olaraq seçilir, beləliklə, mesaj daha dərin qavranılır və yadda qalır.

Kütləvi auditoriyaya təsir etmək üçün istifadə olunan musiqilər, həm də ictimai rəyin formalaşdırılmasında vasitə rolu oynayır. Bəzi tədqiqatçılar musiqinin kütlə psixologiyasına təsirini xüsusilə vurğulayaraq qeyd edirlər ki, musiqi bəzən təkcə mövcud duyğuları gücləndirmir, həm də yeni sosial mövqelər formalaşdırıra bilər.

Rəqəmsal texnologiyanın inkişafı ilə birlikdə musiqi artıq yalnız fiziki məkanlarda deyil, eyni zamanda virtual platformalarda da kommunikasiya vasitəsi kimi geniş yayılıb. Spotify, YouTube, TikTok və digər platformalar, musiqinin sosial şəbəkələrdə paylaşılması, müzakirə olunması və

hətta kollektiv olaraq yaradılması imkanlarını artırır. Bu da musiqinin yalnız passiv dinləmə aktı olmadığını, eyni zamanda interaktiv və dinamik bir kommunikasiya növü olduğunu göstərir. [4]

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, musiqi, cəmiyyətdə yalnız mədəni və estetik dəyərləri təşviq etməklə kifayətlənmir; o, həm də güclü bir kommunikasiya vasitəsi kimi funksional bir rol oynayır. Musiqi, şifahi dilin sərhədlərini aşaraq, emosional və sosial əlaqələri gücləndirir, müxtəlif mədəniyyətlər arasında anlayış yaratmağa kömək edir və insanları bir araya gətirir.

Eyni zamanda musiqi, cəmiyyətdəki siyasi və sosial dəyişiklikləri təbliğ edən bir vasitə olaraq da çıxış edir. Bu səbəbdən musiqi, cəmiyyətin sosial, mədəni və emosional inkişafında mühüm yer tutur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları – Üzeyir Hacıbəyli (Bakı-2019)
2. Musiqi pedaqogikası – İ.Məmmədova (Bakı-2009)
3. Uşaqların musiqi dünyası – İ.Məmmədova (Bakı-2004)
4. Tədris prosesində İKT-dən istifadə imkanları – R.Z.Mehdiyeva (Bakı-2016)
5. Ümumtəhsil məktəblərində musiqi tədrisi və tərbiyəsi metodikası – Rəcəbov O., Hidayətova F. (Bakı-2013)

İDARƏÇİLİK SİSTEMİNDƏ DƏYİŞİKLİKLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİ STRATEGİYASININ ƏSAS KOMPONENTLƏRİ

Alyona Şakir qızı Cəfərova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

alyona.jafarova.alyona@mdu.edu.az

Müasir qlobal cəmiyyət əvvəllər analoqu olmayan çoxlu sayda yeni elementlərlə, bəşəriyyəti daim təəccübləndirməkdə davam edir. Dəyişikliklər, yeniliklər və ya innovasiyalar kimi xarakterizə olunan bu elementlərin fəaliyyət və inkişaf dinamikasını müasir elmi leksikonda “tendensiyalar” və ya “trendlər” kimi qiymətləndirirlər. Belə bir şəraitdə cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində baş verən pozitiv və yaxud neqativ dəyişikliklərə adekvat reaksiya verilməsi və situasiyaya uyğun tədbirlərin görülməsi günün tələbinə çevrilmişdir.

Lokal və qlobal miqyasda baş verən trendlərə daha həsas olan sahələrdən biri də idarəçilik sistemidir. İdarəçilik sisteminin strateji əsaslarında baş verən dəyişikliklərə daim hazır olmaq kimi mühüm normalar və prinsiplər var. Onların külliyyatı isə elmi dildə “dəyişikliklərin idarə edilməsi” adlanır.

Dəyişikliklərin idarə edilməsi inkişafa can atan və biznes-landşaftda baş verən dəyişikliklərə bütün gücü ilə adaptasiya olunmağa çalışan hər bir təşkilatın və ya müəssisənin (firmanın) uğurlu strategiyasının əsas elementlərindən biri sayılır. Bu və ya digər müəssisənin ətraf mühitdə baş verən dəyişikliklərə reaksiyasını yaxşı başa düşmək və yeni qaydalara adaptasiya imkanlarının mahiyyətini anlamaq üçün ilk növbədə dəyişikliklərlə bağlı strategiyanın təsnifatı tələb olunur.

Qeyd edək ki, dəyişikliklərin idarə olunması işi çox mürəkkəb və çətin prosesdir və onu müxtəlif meyarlara görə təsnif etmək tələb olunur. Həmin meyarların əsas formaları direktivlərin qəbul edilməsi, iştirak və cəlb etmək, kommunikasiyaları gücləndirmək, təlim və inkişaf, həmçinin çevik tədbirlərin görülməsidir. Onların hər biri özünəməxsus əlamətlərə malikdir və kompaniyada mövcud olan müxtəlif situasiyalar uyğun gəlir:

1. Direktiv strategiya dəqiq rəhbərlik və ali menecment tərəfindən sərt nəzarəti nəzərdə tutur.
2. İştirak və cəlb etmə strategiyası əməkdaşların aktivləşdirilməsinə və dəyişikliklər prosesinə cəlb olunmasına köklənir.
3. Kommunikasiya strategiyası əsas diqqəti məlumatlandırmalara və əks əlaqəyə yönəldir.
4. Təlim və inkişaf strategiyası personalın səriştəsinin artırılmasına və onun baş verən sürətli dəyişikliklərə adaptasiyasına yönəldilir.

5. Çəvik strategiya real zamanda dəyişikliklərə adaptasiyanı və planların korrektə edilməsinə hazırlığı nəzərdə tutur.

Qeyd edək ki, yuxarıda qeyd edilən hər bir strategiyanın özünəməxsus üstünlükləri və eləcə də müəyyən çatışmazlıqları var. Məsələn, direktiv strategiyadan, adətən böhranlı situasiyalarda geniş istifadə olunur. Bu zaman operativ rejimdə yeni qərarların qəbul edilməsi və müvafiq tədbirlərin görülməsi tələb olunur. Dəqiq planlaşdırma və hərəkətlərin ardıcıl icrası uğura zəmanət verən elementlər kimi çıxış edir. Sürətli reallaşdırma və tapşırıqların dəqiqliyi direktiv strategiyanın üstünlükləri, personalın müqaviməti və zəif çəviklik zəif tərəfləridir. Direktiv strategiyanın ən sadə nümunəsi kimi müəssisələrin (kompaniyalar) qovuşmasını və böhran menecmentinin yaradılmasını göstərmək olar [2].

İştirak və cəlb etmə strategiyası da müəyyən üstünlükləri və zəif tərəfləri ilə seçilir. Onun üstün tərəfi prosesə yeni qüvvələri cəlb etmək, zəif tərəfi isə tapşırıqların realizə edilməsi üçün çox vaxt sərf olunmasıdır.

Kommunikasiya strategiyası məlumatlandırmanı gücləndirir, lakin digər metodların dəstəyi olmadan kifayət qədər effekt vermir.

Təlim və inkişaf strategiyası və çəvik strategiya isə adaptivliyi və yüksək səviyyədə korrektə etmək imkanları ilə seçilir. Lakin onlara kifayət qədər nəzarət etmək imkanının olmaması riski də məxsusdur və bu sözügedən strategiyaların zəif tərəflərini ifadə edir. Bir qayda olaraq, hər iki strategiyadan startaplarda və texnoloji innovasiyalarda tətbiq olunur.

Dəyişikliklərin uğurlu şəkildə idarə olunması üçün vaxtında və müvafiq addımların atılması tələb olunur. Bu addımlar fəaliyyət prosesini təşkil etməyə və qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmağa kömək edir:

1. Dəyişikliklərin məqsəd və vəzifələrinin təyin olunması.
2. Cari vəziyyətin və zəruri resursların təhlil edilməsi.
3. Hərəkət planının və strategiyanın hazırlanması.

Aparılan təhlillər nəticəsində yaradılan hərəkət planı özündə aşağıdakı addımları, müddəti və məsul şəxsləri birləşdirir. Hərəkət planında 3 mərhələ müəyyən edilir:

1. Hazırlıq.
2. Realizasiya.
3. Nəzarət.

Praktiki hərəkət də 3 mərhələ üzrə həyata keçirilir:

1. Personala təlim keçilməsi.
2. Yeni proseslərin tətbiq edilməsi.
3. Monitoring və korrektirovka.

Sözü gedən proseslə bağlı olan şəxslər: NR şöbəsi, manqa rəhbərləri və top-menecerlər.

Strateji menecment dəyişikliklərin idarə olunması prosesində bir çox instrumentlərdən istifadə edir. Onların ən vacibləri aşağıda göstərilmişdir:

1. Gap analysis – müəssisənin cari vəziyyətini arzu olunan gələcəklə müqayisə edir.
2. Dördküncü analiz – təşkilata başqa biznesin mahiyyətini anlamağa, onun niyyətini və icra etdiyi strategiyanın məqsədlərini başa düşməyə yardımçı olur.
3. SWOT-analiz – təşkilatın gizli, onun güclü və zəif tərəflərini analiz yolu ilə aşkara çıxarır.
4. Porterin 5 gücü – biznesin rentabelliyyəsinin bir neçə sahəyə (alıcıların, təchizatçıların, cari və potensial rəqiblərin təzyiqi,) təsirini müəyyən edir.

5. PESTEL-analiz (P - Politics – Siyasət, E – Economics – iqtisadiyyat, S – Sossio-cultuure – Sosial mədəniyyət, T – Technology - Texnologiya, E - Ecological - Ekologiya, L - Leqal - Qanuni) – biznesdə uzunmüddətli planlaşdırma üçün instrumentlərdir, ətraf mühitin təsirlərini nəzərə almağa imkan verir.

Yuxarıda qeyd edilən bütün vəzifələr strateji menecmentin yaradıcı və tənzimləyici gücü ilə [3] həyata keçirilir və o 3 mərhələ üzrə həyata keçirilir:

1. Mühitin təhlili – müasir cəmiyyətdə baş verən siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni proseslərin izlənməsi və onlara uyğun qərarların qəbul edilməsi və hərəkətlərin icra olunması [1].
2. Mövqe turmaq – kompaniyanın missiyasının və məqsədlərinin müəyyən edilməsi.

3. Strategiyanın müəyyən edilməsi – dəyişikliklə müvafiq formalaşdırılan və həyata keçirilən strategiya əvvəl aparılmış təhlillərin nəticələri ilə razılaşdırılır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Qrant, R. (2018). Sovremennyy strateqicheskiy analiz = Contemporary Strategy Analysis. Text and cases. - Sankt-Peterburq: - C. 20-29. - 672 c.
2. Terra, L. A. A.; Passador, J. L. (2016). "Symbiotic Dynamic: The Strategic Problem from the Perspective of Complexity". *Systems Research and Behavioral Science*. 33 (2): pp. 235-248.
3. Yeqorşin, A.P., Quskova, İ.V. (2023). Strateqicheskiy menedjment: ucebnyk / A.P.Yeqorşin, İ.V.Quskova. – 2-e izdanie pererabotannoe i dopolnennoe. M.: İNFA-M, - S. 19. - 290 s. (Vısşee obrazovanie)

NƏQLİYYAT VASİTƏLƏRİNİN ƏTRAF MÜHİTDƏ TÖRƏTDİYİ EKOLOJİ PROBLEMLƏR

^{1,3}Natəvan İbrahim qızı Vəliyeva, ^{2,3}Sevinc Nizami qızı Məmmədova

¹natavan.valiyeva@mdu.edu.az

²sevinc.mammadova@mdu.edu.az

³Mingəçevir Dövlət Universiteti

Giriş

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın ekoloji təhlükəsizliyinin təmin olunması istiqamətində mühüm işlər görmüşdür. Onun təşəbbüsü ilə ətraf mühitin qorunması dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən birinə çevrilmiş, bu sahədə hüquqi baza yaradılmışdır. 1990-cı illərdə onun rəhbərliyi altında milli parklar və qoruqlar yaradılmış, ətraf mühitin mühafizəsinə dair qanunlar qəbul edilmişdir.

Heydər Əliyev nəqliyyat infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi zamanı ekoloji amillərin nəzərə alınmasının vacibliyini dəfələrlə vurğulamışdır. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən yol, dəmir yolu və logistika layihələri ətraf mühitə minimal təsirlə planlaşdırılmış və ekoloji baxımdan dayanıqlı inkişafa töhfə vermişdir.

Bu gün də Ulu öndər Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi strateji kurs əsasında ölkəmizdə ekoloji tarazlığın qorunması və nəqliyyatın ekoloji təsirinin azaldılması istiqamətində işlər uğurla davam etdirilir.

Müasir dünyada nəqliyyat sistemləri iqtisadi və sosial inkişafın əsas sütunlarından biri hesab olunur. Lakin nəqliyyat vasitələrinin sayı artdıqca, onların ətraf mühitə göstərdiyi mənfi təsirlər də daha da güclənir. Bu təsirlər təkcə təbiətə deyil, insan sağlamlığına da ciddi təhlükələr yaradır. Bu yazıda nəqliyyatın törətdiyi əsas ekoloji problemləri, onların səbəblərini və mümkün həll yollarını araşdıracağıq.

Əsas ekoloji problemlər

1. Hava çirklənməsi.

Bildiyimiz kimi, nəqliyyat vasitələrinin ən ciddi ekoloji və global problem yaradan təsirlərindən biri atmosferin çirklənməsidir. Ənənəvi daxili yanma mühərrikləri benzin və dizel kimi fosil yanacaqlardan istifadə edir. Bu zaman aşağıdakı zərərli maddələr havaya buraxılır:

Karbon dioksidi (CO₂) – Qlobal istiləşmənin əsas səbəbkarlarından biridir.

Azot oksidləri (NO_x) – Tənəffüs yollarına zərər verir, turşulu yağışların yaranmasına səbəb olur.

Karbon monoksidi (CO) – Toksik qaz olub, oksigenin qana daşınmasını əngəlləyir.

Qatı hissəciklər (PM_{2.5} və PM₁₀) – Kiçik ölçülü toz hissəcikləridir, ağciyərlərə qədər çata bilər və müxtəlif xəstəliklərə səbəb olur.

2. İqlim dəyişikliyi.

Karbon qazı emissiyalarının əsas mənbələrindən biri nəqliyyat sektorudur. Bu qazlar atmosferdə istixana effekti yaradır və dünya üzrə orta temperaturun artmasına səbəb olur. Buzlaqların əriməsi, dəniz səviyyəsinin yüksəlməsi, ekstremal hava hadisələrinin artması bu prosesin nəticələrindəndir.

3. Səs-küy çirkliliyi.

Xüsusilə şəhər mühitində avtomobil, qatar və təyyarə səsi ciddi narahatlıq doğurur. Səs-küy çirkliliyi psixoloji gərginliyə, yuxusuzluğa, yüksək qan təzyiqi və eşitmə ilə bağlı ciddi problemlərə yol açə bilər.

4. Torpaq və su çirklənməsi.

Avtomobil yağları, antifriz və digər kimyəvi maddələrin yerə axması torpağı və su ehtiyatlarını çirkləndirir.

Digər bir mənfi təsir də odur ki, nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti üçün yol infrastrukturalarının tikintisi meşə sahələrinin və yaşıl ərazilərin azalmasına səbəb olur.

Nəqliyyatın ekoloji təsirlərini azaltmaq üsulları

1. Elektrikli və hibrid avtomobillərə keçid.

Daxili yanma mühərrikli avtomobillərin elektrikle əvəz olunması havaya buraxılan qazların miqdarını xeyli azalda bilər. Elektrik avtomobillərinin təhlükəsiz olmasının əsas səbəbi sıfır emissiyalı olmasıdır. Lakin elektrik nəqliyyat vasitələrinin özlərinin də təbiətə, ətraf mühitə mənfi təsirləri var.

2. İctimai nəqliyyatın inkişaf etdirilməsi.

Effektiv ictimai nəqliyyat sistemləri insanların şəxsi avtomobildən istifadəsini azaldır. Bu da tıxacların və hava çirkliliyinin azalmasına kömək edir.

3. Velosiped və piyada yolları.

Alternativ və ekoloji nəqliyyat vasitələrinin təşviqi şəhərlərdə ətraf mühitin qorunmasına böyük töhfə verə bilər.

4. Bərpa olunan enerji mənbələri.

Nəqliyyat sektorunda günəş və külək enerjisi kimi bərpa olunan mənbələrin istifadəsi ekoloji yükü azaltmaq üçün mühüm addımdır.

5. Yaşıl şəhərsalma və planlaşdırma.

Şəhərlərin ekoloji baxımdan davamlı planlaşdırılması – məsələn, “yaşıl zonalar”, az emissiyalı bölgələr və “ağıllı nəqliyyat sistemləri”nin qurulması müsbət təsir göstərə bilər.

Nəticə

Nəqliyyat vasitələrinin ətraf mühitə təsiri çoxcəhətli və ciddi bir problemdir. Lakin texnoloji yeniliklər, dövlət siyasətləri və ictimai maarifləndirmə yolu ilə bu təsirləri minimuma endirmək mümkündür. Ekoloji tarazlığı qorumaq üçün hər bir fərdin və cəmiyyətin məsuliyyətli yanaşması vacibdir.

Gələcək nəsillər üçün daha sağlam və yaşıl bir planet yaratmaq bizim bugünkü qərarlarımızdan asılıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2012.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman və Sərəncamları // <http://president.az/documents>
3. Mehdiyev R. Azərbaycan: Qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı: Yeni Nəşrlər evi, 2005.
4. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Naziri H.Bağırovun müsahibəsi // http://bakupost.az/siyaset/2012051_9034243419.html

AZƏRBAYCANIN XİLASKARI VƏ QURUCUSU – HEYDƏR ƏLİYEV

Minayə Təvəkkül qızı Hüseynova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

minaya.huseynova@mdu.edu.az

Giriş

Tarix hər bir xalqın yaddaş kitabıdır. Bəzən bu kitabda elə parlaq səhifələr olur ki, illər, onilliklər keçsə də, həmin səhifələr daim aydınlığı ilə yadda qalır. Azərbaycan xalqı üçün bu parlaq səhifələrdən biri də Heydər Əliyev adının yazıldığı dövrüdür. Onun Azərbaycan üçün gördüyü işlər, göstərdiyi xidmətlər, böyük siyasi uzaqgörənliklə atdığı addımlar bu gün ölkəmizin inkişafının, əmin-amanlığının və sabitliyinin əsasını təşkil edir [1]. O, müstəqil Azərbaycanın xilaskarı, qurucusu və əbədi lideri kimi xalqın yaddaşına əbədi həkk olunmuşdur.

Tarixin yetişdirdiyi lider

Heydər Əliyev 1923-cü il mayın 10-da qədim və mədəniyyət beşiyi olan Naxçıvan şəhərində dünyaya gəlmişdir. O, gənclik illərindən elmə, dövlət idarəçiliyinə maraq göstərmiş, təhsilini Azərbaycan Dövlət Universitetində və daha sonra Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində davam etdirmişdir. Gərgin əmək fəaliyyəti, intizamı, vətənpərvərliyi və yüksək idarəçilik qabiliyyəti onun tez bir zamanda irəli çəkilməsinə səbəb olmuşdur [2]. 1969-cu ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilməsi ilə Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyəti keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoydu. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan Sovet İttifaqı daxilində özünü göstərməyə başladı – yeni sənaye müəssisələri, təhsil ocaqları açıldı, kənd təsərrüfatında məhsuldarlıq artdı, milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına xüsusi önəm verildi.

1991-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etsə də, ölkədə kaos, vətəndaş qarşıdurmaları, separatizm meyilləri və Qarabağ müharibəsinin fəsadları dərinləşirdi. Dövlətçilik iflic olmuş, vətəndaşlar ümitsizlik içində idi. Belə bir vəziyyətdə xalqın yeganə ümidi Heydər Əliyev idi. Onun Naxçıvana qayıdışı, Muxtar Respublikada sabitliyin və idarəetmənin bərpası ümummilli inam yaratdı. 1993-cü ilin iyununda xalqın ısrarlı çağırışı ilə Heydər Əliyev Bakıya dəvət edildi. Həmin dövr tarixə “Qayıdış” kimi düşdü. Onun hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanı parçalanmaqdan, vətəndaş müharibəsindən və müstəqilliyin itirilməsindən xilas etdi. Həmin ildən başlayaraq, o, ölkəni böhrandan çıxarmaq üçün ardıcıl və sistemli islahatlara başladı.

Dövlət quruculuğunda yeni mərhələ

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq hüquqi dövlət quruculuğunun təməli qoyuldu. 1995-ci ildə demokratik Konstitusiya qəbul edildi. Dövlətin idarə olunması hüquqi əsaslara söykənməyə başladı [3]. Parlament seçkiləri keçirildi, siyasi plüralizm, söz və mətbuat azadlığı təmin olundu. O, güclü və çevik idarəetmə sistemi quraraq, Azərbaycanı regional lider dövlətə çevirməyə başladı.

Ən mühüm uğurlardan biri isə enerji strategiyası oldu. 1994-cü ildə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” ilə Azərbaycan beynəlxalq enerji layihələrinin mərkəzinə çevrildi. Neft-qaz gəlirləri ölkənin iqtisadi inkişafını sürətləndirdi, milyonlarla insanın sosial rifahı yüksəldi.

Heydər Əliyev və milli ideologiya: Azərbaycançılıq

Heydər Əliyevin siyasi fəlsəfəsinin təməlində azərbaycançılıq ideyası dayanırdı. O, Azərbaycanın bütövlüyünü, birliyini, dilini, mədəniyyətini, tarixini qorumağı və gələcək nəsillərə ötürməyi özünün ali məqsədi kimi görürdü. O deyirdi: “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!”

Onun dövründə milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və təbliği, dinlər və etnik qruplar arasında tolerantlıq siyasəti uğurla həyata keçirildi [2]. Gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi, xaricdə təhsilə göndərilməsi, elm və texnologiyaya yiyələnməsi üçün hərtərəfli şərait yaradıldı. Əbədiyaşar liderin mirası. Heydər Əliyev 2003-cü ildə əbədiyyətə qovuşsa da, onun qurduğu dövlət, yaratdığı siyasi kurs və irsi bu gün də yaşayır. Onun ideyaları Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Məhz bu siyasi xəttin davamı olaraq, Azərbaycan 2020-ci ildə Qarabağ uğrunda

aparılan 44 günlük Vətən müharibəsində tarixi qələbə qazandı. Bu qələbə Heydər Əliyevin formalaşdırdığı güclü dövlətin və qüdrətli ordunun bəhrəsi idi.

Heydər Əliyev sadəcə bir siyasətçi və prezident deyildi. O, Azərbaycan xalqının ümidlərinin, arzularının, gələcək planlarının təcəssümü idi. O, xalqı parçalanmadan xilas etdi, ölkəni böhrandan çıxardı və müstəqil, güclü Azərbaycan dövlətinin əsasını qoydu. Bu gün onun adı xalqın qəlbində, şəhərlərin küçələrində, təhsil ocaqlarında, kitab səhifələrində, ən başlıcası isə dövlətimizin təməllərində yaşayır.

Azərbaycan xalqı öz xilaskar və qurucu liderini heç vaxt unutmayacaq, onun xatirəsini daim ehtiramla yad edəcəkdir. Çünki Heydər Əliyev – Azərbaycanın əbədi lideridir!

2024-cü ilin Azərbaycanda “Suverenlik ili” elan edilməsi, ölkəmizin dövlətçilik tarixində mühüm mərhələ olan müstəqillik ideyasının bir daha önə çıxarılması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu təşəbbüs birbaşa olaraq Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi irsinə və onun Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmlənməsindəki tarixi roluna söykənir [7].

Heydər Əliyev müstəqilliyimizin qorunub saxlanması və davamlı inkişafı üçün sarsılmaz iradə nümayiş etdirmiş bir lider kimi yadda qalmışdır [2]. 1993-cü ildə xalqın tələbi ilə onun hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanı xaosdan, real parçalanma təhlükəsindən xilas etdi. Ölkədə sabitlik, dövlət quruculuğu və beynəlxalq nüfuzun formalaşması dövrünün başlanğıcı qoyuldu.

Suverenlik Heydər Əliyevin siyasi fəlsəfəsinin əsas prinsiplərindən biri idi. Onun rəhbərliyi ilə qəbul olunan ilk Konstitusiyada Azərbaycanın suveren dövlət olması təsbit olundu, milli maraqlara əsaslanan xarici siyasət kursu formalaşdı və ordu quruculuğunda mühüm addımlar atıldı [3]. Bütün bu tədbirlər ölkəmizin beynəlxalq hüquq subyekti kimi tanınmasını və regionda söz sahibinə çevrilməsini təmin etdi.

2025-ci ilin “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan olunması, ümumən möhtərəm Prezident İlham Əliyevin apardığı siyasətin Heydər Əliyev yolunun uğurlu davamı olduğunu göstərir. Bu il ərzində həyata keçirilən tədbirlər, konfranslar və maarifləndirici aksiyalar xalqımızın suverenlik dəyərlərinə daha dərinlən yiyələnməsinə, milli şüurun gücləndirilməsinə xidmət edir [3].

“Konstitusiya və Suverenlik İli” həm Heydər Əliyevin irsinə dərin hörmətin, həm də müasir Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf yolunda addımlamasının simvoludur. Bu yalnız keçmişimizin deyil, həm də gələcəyimizin – daha güclü Azərbaycanın qurulmasına aparan yolun rəmzidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Zamanov N. Heydər Əliyev və Azərbaycanda nitq mədəniyyəti. Bakı, 2013, 480 s.
2. Hüseynova İ. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. Bakı, 2003, 110 s.
3. Nəboiyev B. Heydər Əliyev haqqında etüdlər. Bakı, 2007, 134 s.

SUVEREN DÖVLƏTİMİZİN QURUCUSU VƏ QORUYUCUSU: HEYDƏR ƏLİYEV

Könül Ədalət qızı Məmmədova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

konul.mammadova@mdu.edu.az

Giriş

Azərbaycan tarixində əvəzolunmaz iz qoymuş liderlərdən biri – Ümummilli lider Heydər Əliyevdir. Onun adı müasir Azərbaycanın qurucusu, müstəqilliyimizin və suverenliyimizin təminatçısı kimi qızıl hərflərlə yazılıb. Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti Azərbaycanın inkişaf tarixinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir [1]. XX əsrin sonlarında ölkəmizin qarşılaşdığı siyasi, iqtisadi və ictimai böhran şəraitində xalqın çağırışı ilə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev, Azərbaycanı parçalanmaq və məhv olmaq təhlükəsindən xilas etdi. O, dövlətçiliyimizi qorudu, müstəqil Azərbaycan möhkəm təməllər üzərində inkişafını təmin etdi və suverenliyimizi daimi hala gətirdi.

Heydər Əliyevin siyasi lider kimi formalaşması

Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyəti 1969-cu ildə Azərbaycan Kommunist Partiyasının birinci katibi seçilməsi ilə yeni mərhələyə qədəm qoydu. Həmin dövrdə Azərbaycan Sovet İttifaqının ən geridə qalmış respublikalarından biri idi. Lakin Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında ölkədə sənaye, kənd təsərrüfatı, elm, təhsil və mədəniyyət sahələrində ciddi irəliləyişlər müşahidə olundu [1].

SSRİ kimi nəhəng və mərkəzləşdirilmiş sistemdə belə Heydər Əliyev milli maraqları qorumağı bacarırdı. Onun təşəbbüsü ilə minlərlə azərbaycanlı gənc SSRİ-nin ən nüfuzlu ali təhsil müəssisələrinə oxumağa göndərildi. Bu, Azərbaycanın gələcək intellektual potensialının əsasını qoydu.

1982-ci ildə SSRİ rəhbərliyində yüksək vəzifəyə – Sovet İttifaqı Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin olunması, onun bir dövlət xadimi kimi beynəlxalq nüfuzunun göstəricisidir [3]. Lakin 1990-cı ildə Azərbaycan xalqına qarşı törədilən 20 Yanvar faciəsindən sonra Heydər Əliyev bu hadisəyə etiraz edərək, bütün vəzifələrindən istefa verdi və Moskvadakı nümayəndəlik binasında xalqın dərdinə şərik olduğunu açıq şəkildə bildirdi.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra

1991-ci ildə Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etsə də, ölkədə ciddi daxili siyasi böhran, idarəetmədə səriştəsizlik, iqtisadi tənəzzül və separatçılıq meylləri hökm sürürdü [3]. Üstəlik, Ermənistanla başlanan müharibə vəziyyəti daha da gərginləşdirirdi. 1993-cü ilin iyun ayında Gəncə hadisələrindən sonra ölkədə vətəndaş müharibəsi təhlükəsi yaranmışdı. Belə bir məqamda xalqın təkidli tələbi ilə Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə qayıtdı.

Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlətçiliyini xilas etdi, hüquqi, demokratik və dünyəvi dövlətin bünövrəsini qoydu. 1995-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası müasir hüquqi dövlətin təməl sənədi kimi ölkənin siyasi həyatında mühüm rol oynadı [3]. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən islahatlar nəticəsində Azərbaycanda siyasi sabitlik bərqərar oldu, iqtisadiyyat dirçəlməyə başladı və beynəlxalq aləmdə ölkəmizin nüfuzu artdı.

Neft strategiyası və iqtisadi inkişaf

Heydər Əliyevin irəli sürdüyü və uğurla həyata keçirdiyi "Yeni neft strategiyası" Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyini təmin edən əsas amillərdən birinə çevrildi. 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanan "Əsrin müqaviləsi" bu strategiyanın kulminasiya nöqtəsi oldu. Dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə imzalanan bu müqavilə Azərbaycanın zəngin təbii sərvətlərinin xalqın rifahı naminə istifadəsinə şərait yaratdı [2]. Bu, həm də ölkəmizin xarici investorlar üçün etibarlı tərəfdaş olduğunu sübut etdi. Neft gəlirləri sayəsində ölkədə iqtisadi infrastruktur yenidən quruldu, sosial sahədə irəliləyişlər əldə edildi və regionların inkişafı sürətləndi. Neftdən əldə olunan gəlirlər strateji ehtiyat fondlarına çevrildi ki, bu da uzunmüddətli iqtisadi sabitliyin əsasını qoydu.

Beynəlxalq siyasət və Azərbaycan diplomatiyasının gücləndirilməsi

Heydər Əliyevin xarici siyasəti Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınmasına, müstəqil və suveren dövlət kimi qəbul olunmasına xidmət edirdi. Onun təşəbbüsü ilə Azərbaycan BMT, ATƏT, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Şurası və digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etməyə başladı. Eyni zamanda, qonşu ölkələrlə dostluq və əməkdaşlıq münasibətləri quruldu, balanslaşdırılmış xarici siyasət kursu həyata keçirildi. Xüsusilə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq ictimaiyyətin gündəmində saxlanılması və problemin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həllinə çalışması Heydər Əliyevin diplomatik fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri idi. O, sülh və danışıqlar yolunu prioritet saymaqla yanaşı, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsinə də xüsusi diqqət yetirdi [2].

Heydər Əliyev irsinin davamı

2003-cü ildə Ümummilli lider Heydər Əliyev dünyasını dəyişsə də, onun siyasi kursu hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu inkişaf strategiyası XXI əsrin tələblərinə uyğun yenilənərək, ölkəmizi regionun lider dövlətinə çevirmişdir.

44 günlük Vətən müharibəsində əldə olunan tarixi Zəfər, məhz Heydər Əliyevin möhkəmləndirdiyi ordu quruculuğu, siyasi iradə və milli birliyin nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Bu qələbə həm də Ümummilli Liderin arzusu olan Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpası ilə nəticələndi. Azərbaycan xalqının müasir tarixində öz müdrikliyi, qətiyyəti və uzaqgörənliyi ilə əbədiyaşar liderə çevrilmiş bir şəxsiyyət var – bu, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevdir [1]. O, yalnız Azərbaycanın deyil, bütövlükdə türk dünyasının və dünya azərbaycanlılarının fəxr etdiyi tarixi şəxsiyyətdir. Heydər Əliyev müstəqilliyimizi əbədi və dönməz edən, xalqın ümidi və sabitliyin rəmzi olmuş liderdir. Onun rəhbərliyi dövründə həyata keçirilən dərin və kompleks islahatlar Azərbaycanı bugünkü qüdrətli dövlətə çevirən əsas təməl daşı oldu.

Liderlik keyfiyyətləri və xalqla birliyi

Heydər Əliyevin lider kimi ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri xalqla sıx əlaqə saxlamaq, xalqın arzu və istəklərini öz siyasi kursunun əsasına çevirmək idi. O, heç zaman xalqa yuxarıdan baxmadı, hər zaman xalqla bir yerdə oldu. Onun “Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçündür” fikri bu prinsipin açıq ifadəsidir [1]. Xalqın rifahını yüksəltmək, əhəlinin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün atdığı addımlar da bu yanaşmanın təzahürü idi. Ulu Öndər təkcə siyasi lider deyildi – o, həm də mədəniyyəti dayaqlı idi. Hər çıxışı, hər addımı xalqda ruh yüksəkliyi, inam və gələcəyə ümid oyadırdı. Xalqın ona sevgisi təkcə liderlik bacarıqlarına görə deyil, həm də onun səmimiyyətinə, prinsipiallığına və dürüstlüyünə görə idi.

Milli-mədəni dəyərlərin qorunması

Heydər Əliyev Azərbaycanın milli-mədəni dəyərlərinə böyük önəm verirdi. Onun təşəbbüsü ilə çoxsaylı tarixi abidələr bərpa edildi, mədəniyyət və incəsənət sahəsində mühüm layihələr həyata keçirildi. O, mədəniyyətin xalqın ruhunun ifadəsi olduğunu dərk edir və milli dəyərləri qorumağı dövlət siyasətinin mühüm istiqaməti kimi qəbul edirdi. Bu baxımdan, Nizami Gəncəvinin, Məhəmməd Füzulinin, İmadəddin Nəsiminin yubileylərinin dövlət səviyyəsində qeyd olunması, muğam sənətinin qorunması və inkişaf etdirilməsi də məhz Ulu Öndərin təşəbbüsləri sayəsində mümkün olmuşdur [3].

Gənclər siyasəti və təhsilə verdiyi önəm

Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətində gənclər xüsusi yer tuturdu. O, daim vurğulayırdı ki, Azərbaycanın gələcəyi savadlı, milli ruhda tərbiyə olunmuş gənclərin əlindədir. 1970-80-ci illərdə minlərlə azərbaycanlı gəncin SSRİ-nin qabaqcıl ali məktəblərində təhsil alması onun təşəbbüsü idi və bu gün Azərbaycanın elm, iqtisadiyyat və dövlət idarəçiliyində fəaliyyət göstərən çoxsaylı mütəxəssislər həmin siyasətin bəhrəsidir.

Heydər Əliyev təhsilin inkişafına da böyük diqqət yetirirdi [2]. Ulu Öndərin bilavasitə təşəbbüsü ilə ölkədə yeni təhsil müəssisələri açıldı, mövcud məktəblər yenidən quruldu və müəllimlərin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində addımlar atıldı. 1997-ci ilin “Uşaq ili” elan olunması isə onun uşaqlara olan sevgisinin və gələcəyə yönəlik strateji düşüncəsinin daha bir sübutudur.

Ordu quruculuğu və milli təhlükəsizlik

Azərbaycanın müstəqil və güclü dövlətə çevrilməsi üçün ordu quruculuğu mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Heydər Əliyev Silahlı Qüvvələrin formalaşdırılmasını strateji məsələ kimi qəbul edir, ordunun güclənməsini prioritet sayırdı. Onun hakimiyyəti dövründə Azərbaycan ordusu nizami və döyüş qabiliyyətli bir quruma çevrildi. 1994-cü ildə cəbhədə atəşkəsin əldə olunması da onun diplomatik bacarığının və uzaqgörən siyasətinin nəticəsi idi. Bu atəşkəs ölkəyə itkilərsiz və davamlı quruculuq aparmaq üçün fürsət yaratdı [1].

Məhz Heydər Əliyevin ordu quruculuğunda qoyduğu əsaslar, illər sonra – 2020-ci ildə Vətən müharibəsində Azərbaycanın parlaq qələbəsinin təməlinə dayanırdı. Bu, həm də onun “Biz bu münaqişəni sülh yolu ilə həll etməyə çalışırıq, amma heç kim bizə zorla heç nə qəbul etdirə bilməz!” deyiminin təsdiqi oldu.

Heydər Əliyev irsinin bu gün davam etdirilməsi

Bu gün Prezident İlham Əliyev atasının siyasi kursunu layiqincə davam etdirir. Heydər Əliyevin “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədidir, dönməzdir və sarsılmazdır!” fikri, sadəcə bir sitat deyil, dövlətin strateji yol xəritəsinə çevrilmişdir. Ölkənin hər sahədə əldə etdiyi uğurlar – istər iqtisadi artım, istər beynəlxalq nüfuz, istər sosial rifah – hamısı Heydər Əliyevin ideyalarının davamıdır. 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan olunması və bu münasibətlə ölkədə və xaricdə keçirilən tədbirlər onun irsinə olan böyük ehtiramın təzahürüdür.

Heydər Əliyev sadəcə bir siyasətçi və dövlət başçısı deyildi. O, xalqın arzu və ideallarını həyata keçirən, dövlətçiliyin sütunlarını möhkəmləndirən və Azərbaycanın müstəqilliyini əbədi və dönməz edən Ümummilli Lider idi. Onun müəyyən etdiyi inkişaf strategiyası, bu gün də ölkəmizin yol xəritəsidir. Azərbaycan xalqı öz qeyrətli oğlunun əziz xatirəsini daim hörmət və ehtiramla yad edir. Çünki bugünkü güclü, sabit və inkişaf edən Azərbaycan məhz onun uzaqgörən siyasətinin bəhrəsidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 2013, 632 s.
2. Hüseynova İ. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. Bakı, 2003, 110 s.
3. Nəbiyev B. Heydər Əliyev haqqında etüdlər. Bakı, 2007, 134 s.

ZAMANIN SINAĞINDAN KEÇƏN İRS: HEYDƏR ƏLİYEV DÜHASININ POEMALARDA POETİK ƏKSİ

Ceyran Elşən qızı Vəliyeva
Mingəçevir Dövlər Universiteti
Gəncə Dövlər Universitetinin doktorantı
konul.mammadova@mdu.edu.az

Tarix boyu dahi şəxsiyyətlər öz iradələri, uzaqgörənlikləri və dövlətçilik fəlsəfələri ilə xalqının taleyində dərin iz buraxıblar. Bu baxımdan Heydər Əliyev fenomeni Azərbaycan tarixində mühüm yer tutur. Zaman keçdikcə onun çoxşaxəli fəaliyyətinin əhəmiyyəti daha aydın şəkildə dərk edilir və onun lider obrazı yeni prizmadan qiymətləndirilir. Ulu öndər Heydər Əliyev təkcə dövrünün siyasi lideri deyil, həm də müasir müstəqil Azərbaycanın memarı kimi çıxış etmişdir. Onun siyasi kursunun uğurla davam etdirilməsi bu gün Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilir. Prezident İlham Əliyev atası tərəfindən formalaşdırılmış dövlətçilik prinsiplərini əsas götürərək, Azərbaycanın inkişafını təmin edir və Heydər Əliyevin reallaşdıra bilmədiyi ideyaları gerçəkləşdirməyə nail olur.

Heydər Əliyevin ictimai-siyasi fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini əhatə etmək çətin olsa da, onun nəzəri irsi – xüsusilə də mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət sahələrinə verdiyi dəyər – xüsusi önəm kəsb edir. Onun bu sahələrə dair fikirləri yalnız ideoloji baxımdan deyil, həm də elmi-metodoloji kontekstdə təhlil olunmalı və gələcək nəsillərə ötürülməlidir. Bu zəngin irs, şübhəsiz ki, milli-mənəvi sərvətimiz kimi qorunmalı və tədqiq edilməlidir.

Heydər Əliyev haqqında yazılmış poemalar, yalnız Azərbaycanın müstəqillik yolu ilə bağlı fikirlərini deyil, həm də Ulu Öndərin şəxsiyyətinin böyüklüyünü, xalqına olan sevgisini və dövlətçilik ideallarını tərənnüm edir. Bu poemalar, Heydər Əliyevin xalqımızın tarixindəki əvəzsiz yerini bir daha vurğulamaqla yanaşı, onun ideyalarının müasir dövrümüzdə də davamlı təsirini göstərir.

Kəmalə Ağayevanın “Nurun yayılıbdır bütün dünyaya” adlı poemanı bu cür əsərlərdən biridir. Poemada Heydər Əliyevin xalqımız üçün gördüyü işlər təbiət və işıq simvolları ilə təsvir olunur. Şairənin istifadə etdiyi təbiət motivləri, xüsusilə çiçəklər və işıq, Ulu Öndərin həyatını və ideallarını daha geniş və dərinlən anlamağa kömək edir. Məsələn, “Vətənə verdiyi töhfələriylə / Oldu gül

yolumuz, çiçək yolumuz” (1, s.25) misrasındakı çiçək və gül simvolları, Heydər Əliyevin xalqın həyatına gətirdiyi parlaq dəyişiklikləri və gələcəyə olan işıqlı ümidlərini ifadə edir. Buradakı təbiət elementləri, şairənin bədii dünyasında liderin təsirinin və əhəmiyyətinin dərinliyini əks etdirir.

Digər bir əhəmiyyətli poema isə Rəhilə Elçinin "Heydərnəmə" dastanıdır. Bu əsər, Heydər Əliyevin həyatı və siyasi fəaliyyətinin müxtəlif mərhələlərini əhatə edir, onun Azərbaycan xalqının rifahı və müstəqilliyi naminə apardığı mübarizəni təqdim edir. Şair Heydər Əliyevi bir lider olaraq tərənnüm edir və onun həyat yolunun Azərbaycan xalqı üçün necə bir işıq olduğunu vurğulayır.

Poemanın xüsusiyyətlərindən biri də onun folklor üslubunda yazılmasıdır. Burada xalqın gündəlik həyatı ilə dövlətçilik ideyaları harmoniya təşkil edir.

Poemalar, şübhəsiz, Heydər Əliyevin tarixi rolunu və xalqımıza olan xidmətlərini təsvir etməklə yanaşı, həm də onun irsinin və siyasi baxışlarının gələcək nəsillərə ötürülməsində mühüm rol oynayır. Babək Dostəkin “Heydərnəmə” poemasında da Heydər Əliyev obrazı tez-tez təbiət elementləri ilə vəhdətdə təqdim olunur. Onun şəxsiyyəti bəzən möhkəm bir dağa, bəzən həyatverici günəşə, bəzən də kölgə salan çınara bənzədilir. Bu bədii yanaşma onun xalq üçün dayaq, ümid və sabitlik mənbəyi olduğunu simvolik şəkildə ifadə edir. Təbiət motivləri həm də onun xalqla, torpaqla dərinə bağlılığını göstərir. Bu sayədə Heydər Əliyev obrazı həm real, həm də ideal bir lider kimi poetik dillə ucaldılır. Bu əsərlər, milli mədəni dəyərlərimizin qorunması və inkişafı ilə bağlı Heydər Əliyevin irsinin yaşadılmasına xidmət edir. Həmçinin, bu cür bədii əsərlər, xalqımızın liderinə olan sonsuz hörmətini və sevgisini ifadə etməklə, milli birliyin və dövlətçiliyin daha da möhkəmlənməsinə kömək edir.

Vahid Zamanın “Heydərnəmə” poeması Ulu Öndərin fəaliyyətini poetik şəkildə işıqlandıran əvəzsiz nümunədir. Poema proloqla başlayır, bir-biri ilə əlaqəli müxtəlif hissələrdən ibarətdir. İlk hissə Rəhbər kəndə gəlir adlanır və ilk misralar təbiət təsviri ilə zəngindir.

*Yetmiş ikinci il payız səhəri,
Yuyur narın yağış, kəndi, şəhəri,
Tarlanın ağ donu hələ də yaşıdır,
Elə bi qar yağıb ağappaq qışıdır.* (3, s.9)

Müəllif təbiət obrazlarından istifadə edərək Ulu Öndər şəxsiyyətinin bədii şəkildə əks olunması, onun ruhunun və ideallarının poeziyanın incə sətirlərinə nüfuz edərək, xalqın qəlbində əbədi iz buraxan bir işıq kimi parlamasını obrazlı şəkildə tərənnüm etmişdir.

Heydər Əliyev obrazını çinar ağacı ilə əlaqələndirmək, onun möhkəm və sarsılmaz xarakterini, dövlətə və xalqa olan sonsuz bağlılığını poetik şəkildə ifadə etmək üçün çox gözəl bir simvoldur. Müəllif məhz bu simvoldan çox uğurlu şəkildə istifadə etmişdir. Çinar ağacı, özünün uzunömürlürlüyü, kökləri ilə torpağa sıx bağlılığı və geniş budaqları ilə ətrafını əhatə etməsi ilə tanınır. Eyni şəkildə, Heydər Əliyev də Azərbaycan xalqının taleyini formalaşdıran, onun dövlətçiliyini möhkəmləndirən və milli birliyi təmin edən böyük bir liderdir.

*Qovğalardan qalib çıxıb,
Qovuşanda ilk bahar
Günəşdən nur əmə-əmə
Boy ucaldır buludlara.* (3, s.17)

Çinar ağacının kökləri nə qədər dərindirsə, Heydər Əliyevin dövlətçilik ideyalarının kökləri də bir o qədər dərinir. Həmçinin çinarın böyüklüyü və hər tərəfə yayılan budaqları, onun ölkənin hər guşəsinə nüfuz edən təsirini simvollaşdırır. Çinarın yaşaması, təbiətin fırtınalarına qarşı dayanıqlı olması kimi, Heydər Əliyevin də Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda apardığı mübarizəsi və bu yolda qarşılaşdığı çətinliklərə baxmayaraq, sarsılmaz iradəsi və prinsipliliyi onun şəxsiyyətinin təməlinə dayanır.

*Yıxa bilməz onu tufan,
Yağış, boran, fırtına qar
Yerin dərin qatlarında
Onun dərin kökləri var.* (3, səh.18)

Bu simvolik əlaqə ilə Heydər Əliyevin ölkəmizdəki rolu və əhəmiyyəti daha poetik və təsirli şəkildə ifadə olunmuş olur.

Çinar ağacı kimi, Ulu Öndər də xalqına kök salmış, onun tarixini, mədəniyyətini və dəyərlərini qorumuş, nəsillərə miras qoymuş böyük bir liderdir.

Ayaqlar altında, torpağın üstə,

Süründü can verdi, öldü arzular.

Dağıldı bulutlar, sağaldı xəstə.

Çiçəyi çırtladı, güldü arzular. (21)

Misralarda ifadə olunan qəm, sarsıntı, dirçəliş və ümid motivləri, Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının həyatındakı dönüş nöqtələrində oynadığı rolu xatırladır. Bu misralar Azərbaycan xalqının müstəqillikdən əvvəlki çətin illərini, öz suverenliyini itirdiyi, hüquqsuzluq və siyasi böhran içində süründüyü dövrü simvollaşdırır. Ulu öndər Heydər Əliyev məhz xalqın bu ümitsiz, çarəsiz zamanında xilaskar obrazı kimi səhnəyə çıxmışdır. Xalqın arzuları ayaq altında qalsa da, o, bu sönmüş ümidləri yenidən alovlandırmağı bacardı.

Bu bağlı-bəhrəli bağı qoruyur,

Müdrək bir bağbanın ustad əlləri

Xalqın ürəyini dərinədən duyur,

İrəli sasləyir, azad əlləri. (21)

Bu poetik nümunədə obrazlı və simvolik dillə Heydər Əliyev şəxsiyyətini və liderlik fəlsəfəsini yüksək səviyyədə ifadə edir. Şair burada Azərbaycanın öz müstəqil dövlətini "bağ", Heydər Əliyevi isə bu bağa can, bərkət və nəfəs verən "müdrək bağban" kimi təqdim edir. Buradakı "bağ" metaforası Azərbaycanın dövlətçiliyini, müstəqilliyini və xalqın rifahını simvollaşdırır.

“Bağlı-bəhrəli” ifadəsi isə ölkədəki sabitliyi, inkişafı və xalqın firavan həyatını göstərir. Bu sabitlik, əlbəttə, təsadüfi deyil – onu qoruyan, inkişaf etdirən bir lider var. Lider burada əli torpağa dəyən, hər şeyi özü becərən, zəhmət və təcrübəsi ilə böyüdən bir bağban kimi təsvir olunur. Bu misra Ulu Öndərin dövlət idarəçiliyindəki ustalığını, uzaqgörənliyini və vətənə sevgi ilə xidmətini əks etdirir. Heydər Əliyevin xalqla olan mənəvi bağını ifadə edir. O, xalqın dərini, istəyini və ehtiyaclarını yalnız anlayan deyil, onu qəlbində daşıyan bir lider idi.. Bu duyğusal bağlılıq, onun bütün qərarlarında və siyasətində özünü göstərirdi. Nəhayət, son misrada Ulu Öndərin tarix qarşısındakı ən böyük missiyasını – xalqı azadlığa, müstəqilliyə və gələcəyə aparmaq missiyasını vurğulanır.

Heydər Əliyev xalqı yalnız idarə etmədi, onu gələcəyə səslədi, milli birliyin və suverenliyin bünövrəsini möhkəmləndirdi. Heydər Əliyev, sadəcə siyasi lider yox, həm də torpağın nəfəsini duyan, xalqın ruhunu oxuyan, gələcəyi görən poetik bir obraz kimi təqdim olunur. Onun əlləri ilə qorunan “bağ” – bu gün azad, müstəqil və güclü Azərbaycan dövlətidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Kəmalə Ağayeva. Nurun yayılıbdır bütün dünyaya. Naxçıvan. 2014. 201 s.
2. Babək Dostək. Heydərnəmə. Gəncə. ASC.2010. 624 s.
3. Böyük insanın ömür anları. Heydər Əliyev fondu. Bakı.2023. 500 s.
4. Vahid Zaman. Heydərnəmə. Bakı. Nurlan. 2004, 52 s.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ İSLAM DİNİ

Nigar Ramiz qızı İsmayılova

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

nigara391@gmail.com

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin zəngin yaradıcılıq irsi, şəxsi nümunəsi və dövlətçilik fəaliyyəti, siyasi görüşləri böyüyən nəslin tərbiyəsi işinin səmərəli təşkili üçün ən dəyərli mənbədir. Müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin vətəndaşlıq dərsləri, şəxsiyyət bütövlüyü nümunəsi,

kamillik örnəyi olan bu irsin dərindən öyrənilməsi nəticəsində müstəqil, azad, demokratik baxışlı Azərbaycan vətəndaşlarının milli müstəqillik uğrunda inamla və inadlı mübarizəsinin şahidi olmaq və onun nailiyyətlərini görmək olar.

Heydər Əliyevin çıxışları, nitqləri və məruzələrində irəli sürülən tərbiyəvi baxımdan qiymətli fikirlər tərbiyə işinin həm məzmununu, həm də həyata keçirilmə yollarını müəyyənləşdirir, milli tərbiyə konsepsiyasının müddəalarını ortaya qoyur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın təkidi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra bir çox sahələrdə olduğu kimi, insanların düşüncəsi, birliyi istiqamətində də xeyli irəliləyiş baş verdi. Belə ki, məhz onun ideya rəhbərliyi altında Azərbaycan vətəndaşlarını vahid amal, ideya və məqsəd ətrafında birləşdirəcək milli ideologiyanın, milli konsepsiyanın əsası qoyuldu. Bu, Azərbaycançılıq ideologiyası idi. Qeyd etdiyim məsələnin yaradılması dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırıldı. Bu baxımdan Azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycanın hansı istiqamətində yaşamasından asılı olmayaraq, onların bir ideya, birlik istiqamətində fəaliyyətini göstərdi. Azərbaycançılıq vahid və bölünməz Vətən, birlik və həmrəylik, dünyanı tanımaq və dünyaya öz milli "mən" ilə tanınmaq deməkdir. Azərbaycançılıq milli həmrəyliyi, bütövlüyü təmin edən, milli təəssübkeşlik və vətənpərvərlik hissini gücləndirən məsələdir. Eyni zamanda təkcə Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıları deyil, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların birləşməsi bu mənada mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bir məsələni də vurğulayım ki, Azərbaycançılıq ideologiyası qədim zamanlardan etibarən müasir dövrümüzdə qədər Azərbaycan xalqının adət-ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərini özündə birləşdirir. Bu baxımdan islam dini və ona münasibət məsələsi də özünəməxsusluğu ilə seçilir.

Azərbaycanın tutduğu demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu yolu millətin özünü dərindən dərk etməsini tələb edir, milli özünüdərk isə millətin ictimai və dini fikrinə, fəlsəfəsinə, adət-ənənələrinə müraciət edilməsini əsas götürür. Çünki burada bir tərəfdən milli substansiyanın özünüdərk təcrübəsi, digər tərəfdən isə bu substansiyanın nisbətən güclü və aydın mənəvi təzahürləri cəm olmuşdur.

Bütün bunları müdrik bir filosof kimi nəzərə alan Heydər Əliyev 5 sentyabr 1993-cü ildə Təzəpir məscidində Məhəmməd Peyğəmbərin mövludu münasibətilə keçirilən mərasimdə çıxış edərək demişdir ki, biz bir dövlət kimi... Azərbaycan Respublikasında, müstəqil Azərbaycanda hər bir insanın sərbəst olaraq öz dini adət-ənənələrinə xidməti və onlardan istifadə etməsinə bütün imkanları yaradacağıq". Ümummilli Lider bütün sonrakı dövr ərzində bu vədinə əməl etmiş, dinin, dini təsisatların və etiqadların müasir Azərbaycan cəmiyyətində oynadıqları rola diqqətini azaltmamışdır.

Ulu Öndər 8 aprel 1998-ci ildə Qurban bayramı münasibətilə Mir Möhsün ağanın ziyarətgahında keçirilən bir görüşdə qeyd etmişdir: "İslam dini bizim doğma dinimizdir. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri, dinimizin adət-ənənələri bizim sərvətimizdir... Bizim ənənələrimiz, mənəvi, milli, dini dəyərlərimiz ölməzdir və bundan sonra da yaşayacaqdır.

İslama, dini-mənəvi dəyərlərə önəm verən Ulu öndər, böyük siyasi xadim Heydər Əliyev 1994-cü ilin iyul ayında Ümrə səfəri zamanı müsəlman dünyasının dövlət başçıları, din xadimləri ilə keçirdiyi görüşündə söyləmişdir: "Qurani-Şərif" in bizə verdiyi tövsiyələr, dərs, göstərdiyi yollar insanları paklığa, düzlüyə, doğruluğa, sədaqətə, qəhrəmanlığa dəvət edən tələblərdir. Qurani-Kərimin bütün kəlamları bu gün Azərbaycanda Allahın yolu ilə getməyimiz üçün məşəldir".

Ümummilli lider Heydər Əliyev respublikada yenidən hakimiyyətə qayıdanda cəmiyyətin dinə bağlı durumu belə mürəkkəb və ziddiyyətli idi. Bu cür çətin şəraitdən yalnız yüksək dövlətçilik təcrübəsi olan bir şəxs baş çıxara, vəziyyəti düzgün qiymətləndirib dönüş yarada bilərdi. Yalnız Heydər Əliyev öz dərin biliyi, yüksək bacarığı, mətin iradəsi, böyük idarəçilik təcrübəsi, düzgün və uzaqgörən siyasəti sayəsində dövlət-din münasibətlərini inzibatçılığa yol vermədən, məqbul beynəlxalq standartlara müvafiq şəkildə öz təbii məcrasına qaytara bilər, dövlətin strateji xəttinə əsasən tənzim edə bilərdi. İlk növbədə din-dövlət münasibətlərində yaranmış uçurum aradan götürülməli, qarşılıqlı inam bərpa olunmalı, dövlətin antidin, ateist siyasəti yeritməməsinə insanları inandırılmalı, dinin həqiqətən də milli-mənəvi dəyərlərdə yerini müəyyən etmək tələb olunurdu. Bu, belə də oldu. Çünki o, xalqını, onun milli-mənəvi dəyərlərini sevən və çox önəm verən dəyərli bir

şəxsiyyət idi. Bu asan və tezliklə həyata keçirilməsi mümkün olan iş deyildi. Lakin Ulu Öndər hər sahədə olduğu kimi, bu çətin işin də öhdəsindən böyük alicənablıq və fədakarlıq göstərərək, uğurla gəldi.

Yəqin ki, hər şeydən əvvəl vəziyyətdə köklü dəyişiklik yaratmaq üçün problemə münasibət bildirməklə yanaşı, qanuni zəmin hazırlamaq lazım idi. Bu məqsədlə “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda müəyyən dəyişikliklər edildi, bəzi maddələr ləğv, bəzisinə isə əlavələr edildi.

Prezident məscidlərə gedir, dini münasibətlərlə keçirilən mərasimlərdə iştirak edir, dindarlarla görüşür, dövlətin strateji xəttini özü şəxsən izah etməyə çalışırdı. Çıxışlarının birində bildirirdi ki, Azərbaycanın strateji yolu demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğundan keçir. Əlbəttə, dünyəvi dövlətçilik prinsipi dövlətin dindən ayrılığını nəzərdə tutur. Lakin vətəndaş, bütövlükdə isə xalq və millət dindən ayrı deyildir. 1-2 oktyabr 1998-ci ildə Bakıda keçirilən “Müasirlik və dini-mənəvi dəyərlər” adlı beynəlxalq konfransda Heydər Əliyev dünyəvi dövlətdə etiqad azadlığı prinsipini daha geniş açıqlayaraq demişdir: “Dövlətimiz insanlara bütün azadlıqları vermiş və vicdan azadlığını, din azadlığını öz siyasətinin əsas hissəsi hesab etmişdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (18, 48-ci maddələr) din və vicdan azadlığını təsbit etmiş, biz isə bir dövlət kimi bunun təmin olunmasının qaranıyıq. Bəli, ona görə də bizim dövlətimiz dünyəvi dövlətdir. Ancaq biz dindən ayrı deyilik”.

Azərbaycan dindarları bu sözlərin boş vədlər olmadığını, onların arxasında gerçək əməli iş durduğunun canlı şahidləri olmuşlar. Heydər Əliyev Azərbaycanın bir sıra məscidlərinin, tarixi mədəniyyət abidələrinin bərpasında yaxından iştirak etmişdir. Bakının ən böyük məscidi olan Təzəpir məscidinin, qədim tarixə malik Bibi Heybət məscidinin, Mir Möhsün ağanın ziyarətgahının bərpası bilavasitə onun himayəsi altında həyata keçirilmişdir.

Sovet hökumətinin süqutundan, Azərbaycan dövlət müstəqilliyi qazandıqdan sonra ölkəmizdə din sahəsində yeni bir mərhələ başladı. Sovet dönməndə ayrı-ayrı dinlərin ölkəmizdə sərbəst yayılması, dini icmaların fəaliyyətinə, dini ayinlərin icrasına, dini ədəbiyyatın nəşrinə və yayılmasına qoyulmuş qadağalar aradan qaldırıldı. Uzun illər bağlı qalan ibadət ocaqları fəaliyyətini bərpa etdi, yeni məscid, kilsə və sinaqoqlar inşa olundu. Bir sözlə dini icmaların sərbəst fəaliyyəti üçün dövlət hər cür şərait yaratdı. Bu dövrdə dini etiqad azadlığı üçün yaradılan sərbəst şəraitdən, uzun illər tətbiq edilən qadağalar səbəbindən əhalinin dini biliklərinin zəif olmasından istifadə edən radikal dini təriqətlər öz təlimlərini yaymaq üçün fəal təbliğata keçdilər. Tərəfdarlar toplamaq və təsir dairələrini genişləndirmək məqsədilə müxtəlif üsullardan istifadə etdilər. Nəticədə ölkədə dini durumda ciddi dəyişikliklər müşahidə olunmağa başladı.

“Heydər Əliyev tərbiyə prosesində dini dəyərlərdən bəhrələnərək, ruhi inkişafa qovuşmağı, əməldə, davranışda İslam dininin tələblərinə uyğun olaraq hərəkət etmə vərdişlərinə yiyələnməyi yüksək qiymətləndirir. O, qətiyyətlə bildirirdi ki, İslam dininin, Quranın Azərbaycan xalqına bəxş etdiyi mənəvi dəyərlər bizim üçün əzizdir və xalqımızın, gənclərimizin bu gün də, gələcəkdə də tərbiyəsi üçün çox əhəmiyyətlidir.

Tərbiyə konsepsiyasında məhz bu cəhətlər nəzərə alınaraq, dini dəyərlərə, təhriflərə varmadan istifadə etmək yolları və vasitələrinə diqqətlə yanaşılmalıdır. Tərbiyə işi elə qurulmalıdır ki, fanatizm əhval-ruhiyyəsi yaranmasın, fanatizm gənclərin dünyagörüşünə yol tapa bilməsin” [1, s. 13-14].

Məlum olduğu kimi, Ulu öndər Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə qayıtdığı dövrdə ölkəmizdə bir çox sahələrdə olduğu kimi, dini fəaliyyət sahəsində də ciddi gərginlik müşahidə olunurdu. O siyasi hakimiyyətə gəldikdən sonra din sahəsində gərginliyin azaldılması, dini durumun sabitliyinin qorunması, dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi və radikal qruplaşmaların fəaliyyətinin qarşısının alınması istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirdi. O, bütün bu işləri böyük zərgər dəqiqliyi ilə gördü. Məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına dini etiqad azadlığı ilə bağlı bir sıra mühüm müddəalar daxil edildi. Azərbaycanın əhalisinin böyük əksəriyyətinin müsəlman olmasına baxmayaraq, qonşu dövlətlərdən fərqli olaraq, ölkə konstitusiyasında bütün dinlərin bərabərhüquqlu, hər bir vətəndaşın vicdan və etiqad azadlığının olduğu xüsusi vurğulandı.

Bu müdrik və uzaqgörən yanaşma özünü 1996 və 1997-ci illərdə “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa həmin dövrdə edilən mühüm dəyişikliklərdə də açıq göstərdi. Azərbaycanda dövlət-din münasibətlərində yeni bir mərhələnin əsası qoyuldu, dövlətin din sahəsinə, dini icmalara qayğısı daha da artdı.

“Dövlət, eyni zamanda, Azərbaycanda dinlərarası münasibətlərin tənzimlənməsində də öz rolunu oynayır. Azərbaycanda keçirilən çoxsaylı beynəlxalq forumlar, konfranslar, dinlərarası dialoqla, multikulturalizmlə, humanitar məsələlərlə bağlı forumlar, əlbəttə ki, ölkəmizi dünyaya nümunəvi ölkə kimi təqdim edir, eyni zamanda Azərbaycanda dinlərarası münasibətlərin gələcəkdə də sağlam şəkildə inkişaf etməsinə şərait yaradır... Dinlərarası münasibətlərdə böhran yaşanır. İslamofobiya, ksenofobiya, antisemitizm meyilləri güclənir. Multikulturalizm dəyərləri haqqında, hətta yüksək vəzifə sahibləri tərəfindən çox təhlükəli ifadələr səslənir ki, multikulturalizm iflasa uğrayıb və onun gələcəyi yoxdur. Gəlsinlər, Azərbaycana baxsınlar. Azərbaycanda multikulturalizm yaşayır, möhkəmlənir” [2].

Bu gün Azərbaycanda dini zəmində münaqişələrin olmaması, insanların sərbəst olaraq öz əqidə formasını seçməsi, dini dözümlülük və tolerantlıq şəraitinin yaradılması, bu uğurların bir çox beynəlxalq təşkilatlar, dünyada nüfuzlu din xadimləri və böyük ölkələr tərəfindən etiraf olunması Ümummilli lider Heydər Əliyevin dini sahədə yürütdüyü düzgün siyasətinin nəticəsidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Ağayev, Ə.Ə. Nəsilərə örnək insan / Ə.Ə. Ağayev. - Bakı, Mütərcim, - 2016, 132 s.
2. <https://teleqraf.az/news/toplum/81356.html>

RIYAZİYYATIN TƏDRİSİNDƏ İNFORMASIYA TEXNOLO GİYALARI VƏ YENİLİKLƏR

Elçin Nağı oğlu Tağıyev
Mingəçevir Dövlət Universiteti
elcin.taqiye@mdu.edu.az

İnteraktiv təlim, pedaqogikanın ən vacib sahələrindən biri olmaqla, tədris prosesinə mühüm faydalar qazandırır. Bu təlim metodlarının tətbiqi, şagirdlərin tədris materialını daha dərinlən başa düşməsinə və əldə olunan bilikləri praktikada tətbiq etməsinə şərait yaradır. Tədris prosesində interaktiv metodlardan istifadə edən şagirdlər daha fəal olur, materialı daha yaxşı qavrayır və yüksək nəticələr əldə edirlər.

İnteraktiv təlim metodları eyni zamanda şagirdlər arasında qarşılıqlı əməkdaşlığı və ünsiyyəti inkişaf etdirir. Qrup işləri və müzakirələr zamanı şagirdlər öz fikirlərini ifadə edir, digərlərinin baxışlarını dinləyir və birgə qərarlar qəbul edirlər. Bu yanaşma onların tənqidi düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarının formalaşmasına xidmət edir.

Bundan əlavə, interaktiv təlim texnologiyaları biliklərin tətbiqi vasitəsilə real həyatda problemlərin həllinə yönəlmiş praktiki yanaşmalar təqdim edir. Bu metodların istifadəsi şagirdlərin dərslər materialını daha asan mənimsəməsinə təmin edir və ümumi tədris keyfiyyətini artırır.

İnformasiya texnologiyalarının riyaziyyatın tədrisinə inteqrasiyası ənənəvi tədris metodlarını yeni və daha effektiv üsullarla əvəz edir. Kompüter proqramları vasitəsilə riyazi məsələlərin həlli, qrafiklərin qurulması və modellərin yaradılması şagirdlərin dərslər materialını daha rahat başa düşməsinə və tətbiq etməsinə kömək edir. Bu yanaşma riyaziyyat dərslərini həm daha maraqlı, həm də daha səmərəli edir.

Tədris prosesində istifadə olunan kompüter proqramları, şagirdlərin təlim fəaliyyətinə fəal şəkildə cəlb olunmasına şərait yaradır. Bu proqramlar, şagirdlərin riyazi problemləri daha sürətli həll etməsinə, məsələləri qrafik təsvirlərlə vizuallaşdırmasına imkan verir. Müasir tədris metodlarında informasiya texnologiyalarının tətbiqi şagirdlərin riyazi biliklərini dərinləşdirir və gələcəkdə aparacaqları tədqiqatlara zəmin yaradır.

İnformasiya texnologiyalarından istifadə edən şagirdlər, riyaziyyatın praktiki tətbiqini daha dərindən anlayır və bu da onların akademik nailiyyətlərinə müsbət təsir göstərir. Həmçinin bu texnologiyalar şagirdlərin dərslərdə fəal iştirakını artırır və biliklərin daha effektiv mənimsənilməsinə kömək edir.

İnformasiya texnologiyaları (İT) riyaziyyatın tədrisində mühüm yer tutur. Müasir texnologiyalar tədris prosesini daha dinamik, əyləncəli və məhsuldar edir. Kompüter texnologiyaları vasitəsilə mürəkkəb riyazi məsələlərin həlli, modellərin qurulması və nəticələrin vizual təqdimatı şagirdlər üçün təlimi daha anlaşıqlı və cəlbedici edir. Bu yanaşma riyaziyyat dərslərinin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, şagirdlərin fənnə olan marağını və motivasiyasını da yüksəldir.

Kompüter proqramları və xüsusi tədris tətbiqləri, riyazi anlayışların izahı zamanı tələbələrin məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirir və problemlərin həlli üçün müxtəlif yanaşmalar təqdim edir. Riyazi tənliliklərin qrafik təsviri, integralların və diferensialların hesablanması, mürəkkəb riyazi modellərin qurulması kompüter texnologiyalarının köməyi ilə daha asan və dəqiq şəkildə həyata keçirilir.

İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi həm də dərslərin fərdiləşdirilməsinə şərait yaradır. Şagirdlər öz fərdi sürətinə uyğun olaraq materialı mənimsəyə bilər. Bu texnologiyalar, tələbələrə daha çox praktiki tapşırıq təqdim etməklə, onların problem həll etmə və tədqiqatçılıq bacarıqlarını inkişaf etdirir, riyaziyyata olan marağı artırır.

Kompüter dəstəqli təhsil metodları ənənəvi tədris üsullarına alternativ olaraq yeni yanaşmalar gətirir. Kompüter proqramları və tədris sistemləri vasitəsilə şagirdlər riyazi məsələləri daha sürətli və dəqiq həll edir. Riyaziyyatın tədrisində kompüterlərin istifadəsi, məsələlərin vizual olaraq qavranılmasına geniş imkanlar açır.

Müasir riyazi tədris proqramları, şagirdlərə müxtəlif riyazi problemlərin həllini interaktiv şəkildə təqdim edir. Bu proqramlar vasitəsilə tələbələr həm biliklərini yoxlayır, həm də yeni biliklər mənimsəyir. Kompüter vasitəsilə keçirilən dərslərdə şagirdlər praktiki məsələləri həll edir, nəticələri qrafiklər vasitəsilə izləyir və əldə olunan nəticələri qiymətləndirirlər.

Tədris prosesində kompüter dəstəqli proqramların istifadəsi, şagirdlərin hesablama bacarıqlarını inkişaf etdirir, məntiqi və analitik düşünmə qabiliyyətlərini gücləndirir. Bu metod dərslərin daha əyləncəli və motivasiyaedici keçməsinə də imkan verir.

İnteraktiv mühazirələr riyaziyyatın tədrisində mühüm rol oynayır. Bu təlim metodu, şagirdləri fəal şəkildə dərslər prosesinə cəlb edir və onların dərslər materialını daha dərindən başa düşməsinə təmin edir. İnteraktiv mühazirələr zamanı şagirdlər yalnız dinləyici qismində iştirak etmir, həm də məsələlərin həllində, müzakirələrdə və qrup işlərində fəal olurlar.

Müasir texnologiyalardan və proqramlardan istifadə edən müəllimlər, interaktiv üsullarla - sual-cavab sessiyaları, qrup işləri və rollu oyunlar vasitəsilə şagirdlərin dərslə marağını artırır və onların dərslər materialını daha yaxşı qavramalarına şərait yaradır.

Bu yanaşma şagirdlərin tənqidi düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarının inkişafına təkan verir. Şagirdlər müxtəlif riyazi məsələlər üzərində işləyərək öz nəticələrini təqdim edir və digər tələbələrlə əməkdaşlıq edirlər. İnteraktiv mühazirələrin əsas üstünlükləri sırasında şagirdlərin dərslə marağının və fəal iştirakının artırılması xüsusi qeyd edilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. A.S.Adıgözəlov, Orta məktəbdə riyaziyyatın tədrisi metodikası, Ali pedaqoji məktəb tələbələri üçün dərslər vəsaiti, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, 2006, səh. 214.
2. A.O.Mehrabov, "Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri", Bakı, Mütərcim, 2007, səh. 448.
3. F.Əliyeva, Ü. Məmmədova, "Müasir təlim texnologiyaları", Bakı, MBM nəşriyyatı, 2014, səh. 190
4. Т.Н.Давыдова, А.М. Трещев, В.А.Пятин, "Основы разработки педагогических технологий и инноваций", монография, Под редакцией пр-ф. В.А.Пятина, Астрахань, Астраханского государственного педагогического университета, 1998, səh. 380.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПАРАДИГМАТИЧЕСКИХ ФОРМ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ РУССКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ

Ламия Махир кызы Ибрагимова

Мингячевирский государственный университет

lamiya.ibrahimova@mdu.edu.az

Парадигматические формы – это формы изменения фразеологизма, которые проявляются в его отношениях и связях со словами в речи. Основное функциональное назначение их выражать эти отношения и связи, хотя характер отношений и связей фразеологизма со словами может выражаться и без них.

Парадигматические формы – особенность языков флективного строя. Они отличаются прежде всего у слов и представляют собой парадигму форм изменения слова при склонении и спряжении [1].

Парадигматические формы фразеологизма как особой единицы языка в своем функциональном назначении ничем ни отличаются от парадигматических форм слова, но их проявление имеет свои особенности. Например:

1. Соломенная вдова – женщина, временно оставшаяся без мужа. – «Супруг уехал?» – «Уезжает»... – И вы опять соломенной вдовой остаетесь?... – «Да, я давно соломенная вдова!» – вырвалось у Анны Серефимовны (Боборыкин. Китай-город);

2. Соломенный вдовец – мужчина, временно оставшийся без жены. «Маша рисовалось теперь пылкому воображению соломенного вдовца в самом очаровательном, соблазнительном виде». (Станюкович. Мрачный штурман).

3. «Зато также оказывались головой выше решительно всех юнкеров по знанию иностранных языков» (А.Игнатьев. 50 лет в строю); «Она жадно прислушивается к каждому слову Геньки. Видимо, он действительно на голову выше других» (И.Эренбург. Не переводя дыхания) [2].

В Азербайджанском языке парадигматические формы отмечаются у фразеологизмов, управляемых глаголами. Семантика определенного глагола требует соответствующий падеж существительного. Например: «abır gözləmək» – «стесняться» (кого); «abırdan düşmək» – «осрамиться», «потерять человеческое достоинство»; «abra düşmək» – «принять приличный (достойный, благообразный вид»; «abra mindirmək» – «приводить в порядок»; «abrı getmək» – «опозориться, лишиться чести и достоинства»; «abırına qısılmaq» – «молчать, чтобы не ронять свою репутацию», «соблюдать нормы приличия» [3].

Определение парадигматических границ имеет в виду решение вопроса о том, какие из выделенных текстовых слов являют примеры употребления одной и той же единицы (в частности разные видоизменения или формы одного и того же слова).

Слово в лингвистической литературе употребляется и в качестве названия синтагматического слова (слово как элемент текста), и в качестве «парадигматического слова» (слово как элемент словаря).

Шарл Балли был одним из первых лингвистов, обративших внимание на существенную неоднозначность традиционного термина «слово».

«Понятие слова обычно считается ясным; на деле же это одно из наиболее двусмысленных понятий, которые встречаются в языкознании. Источником недоразумения служит то, что при определении слова становятся на точку зрения либо лексики, либо грамматики» [4].

В русском языкознании наиболее распространенным термином относящимся к слову как к абстрактной и конкретной единицы является термин словоформа, а коррелятивным названием слова как единицы словаря – термин лексема. Вопрос о принадлежности разных словоформ к одной и той же или к разным лексемам или вопрос о том, связаны ли данные

словоформы словоизменительными или словообразовательными отношениями не всегда ясен.

Исследователи оказываются единодушными только в признании самого факта принадлежности тех или иных словоформ к одной лексеме. В обсуждениях данной проблемы фигурируют понятия словоизменительных отношений противопоставленных словообразовательным; понятия реляционных значений противопоставляемым деривационным; синтаксических значений противопоставляемых семантическим; собственно-номинативных (лексических) противопоставляемых грамматическим.

В классической лингвистике считалось, что формы одного слова различаются только случайными, акцидентальными свойствами, так что различия между формами одного слова не затрагивают их сущности, то есть субстанции. По нашему мнению, изменения компонентов для выражения отношений и связей фразеологизма со словами предложения называют парадигматическими формами фразеологизма. При этом нужно заметить, что отсутствие или наличие их у того или иного фразеологизма и определенный набор их находится в прямой зависимости от характера связи его со словами в речи и от лексико-грамматической характеристики самого фразеологизма.

Парадигматические формы фразеологических единиц в Азербайджанском языкознании стали объектом специального исследования во второй половине XX века. В 1954 году профессор М.Гусейнзаде в своем учебнике «Современный Азербайджанский язык» впервые привлек к исследованию парадигматические формы фразеологизмов Азербайджанского языка. М.Гусейнзаде не ставил перед собой задачу всестороннего исследования парадигматических форм, но дал импульс дальнейшим исследованиям в этой области.

В 1963 году выходит в свет «Фразеология современного Азербайджанского языка» А.Гурбанова, а в 1978 году «Основы фразеологии Азербайджанского языка» Г.Байрамова. Г.Байрамов определяет фразеологизм как конструкцию, состоящую из двух или более полнозначных слов, компоненты которой объединены синтаксически и семантически, представляющую собой по структуре словосочетание, воспроизводимую в речи в готовом виде [5].

По мнению Г.Байрамова, изменение формы компонентов фразеологизма не ограничиваются, однако, тем, что относится к парадигматическим формам. Наличие парадигматических форм у фразеологизма и у слова говорят об определенных отношениях и связях между ними в предложении.

Это бесспорно, так как речь идет об отношениях и связях двух самостоятельных единиц языка. Например: В Азербайджанском языке фразеологизмы: «ağza düşmək» – «ağızlara düşmək» (стать притцой во языцех); «ağza salmaq» – «ağızlara salmaq» (сделать предметом разговоров, пересудов); «ağzı-ağzına dəymək»; «ağız-ağıza dəymək» (узнать чье-нибудь мнение; переговорить с кем) имеют соответствующие парадигматические формы [5].

Азербайджанский ученый профессор М.Т.Тагиев считает парадигматической формой фразеологических единиц словосочетание, за которым закреплено определенное языковое значение, воспроизводимое при каждом речевом акте. Метод окружения, предложенный М.Т.Тагиевым, позволяет с большой точностью выделить фразеологические единицы. В соответствии с этим методом сочетание считается фразеологическим, если имеет собственное окружение, и оно не связано валентностью слов-компонентов, из которых состоит [6].

По мнению М.Т.Тагиева, те компоненты фразеологизма, за которыми закреплены формы выражения связей и отношений фразеологизма со словами в речи имеют парадигматические формы, у остальных же компонентов они отсутствуют. Отсутствие форм изменений у тех компонентов фразеологизма, которые не выражают связи и отношения фразеологизма в целом со словами в речи, свидетельствуют об отсутствии лексико-грамматических связей между самыми компонентами в отличие от лексико-грамматических связей между словами в словосочетании, так как необходимость выражения этих связей и отношений предопределяет наличие таких форм в русском языке.

Изменения форм компонентов фразеологизма не ограничивается тем, что относится к парадигматическими формам. Например:

1) Марфа. Всю неделю ничего не делал, палец о палец не ударил, одним только безобразием занимался» (Островский. «Невольницы»).

2) «Ты же в хозяйстве и пальцем о палец не ударишь! Какой ты мне помощник» (Шолохов. Поднятая целина).

«Наличие или отсутствие парадигматических форм у того или иного фразеологизма находится в прямой зависимости, с одной стороны, от связи его со словами в предложении с другой – от лексико-грамматической характеристики самого фразеологизма».

В Азербайджанском языке парадигматические формы фразеологизма, поскольку они включаются в общее понятие формы фразеологизма и закрепляются за определенным компонентом фразеологизма должны быть четко ограничены от формальных вариантов компонента. Например: «ağzından od püskürmək» – «ağzından od-alov püskürmək» (из своего рта огонь извергать); «ağzının suyu axmaq» – «ağzının suyunu axıtmaq» (слюнки текут; вызвать аппетит вызвать желание, страсть); «ayağı yer almaq» – «ayaqları yer almaq» (почувствовать за собой поддержку; «quyuğunu basmaq» – «quyuğunu basdalamaq» (наступить на хвост (кому?)); «qulaqlarının dibi saralmaq» – «qulağının dibi saralmaq» – «дышать на ладан»); «dabbaqda gönlünü tanımaq» – «dabbaqxanada gönlünü tanımaq» (знать как облупленного); «döymədiyi qapı qoymadı» – «döyməmiş qapı qoymadı» – («обивать все пороги») и т.д.

По мнению А.И.Молоткова, возможность проявления у фразеологизма тех или иных парадигматических форм означает возможность определенных отношений и связей его со словами в речи, то через эти формы можно установить и сам характер таких отношений и связей. Соответственно, определенные отношения и связи фразеологизма со словами неизбежно должны предполагать и определенные формы выражения их.

Полное отсутствие парадигматических форм должны свидетельствовать, что фразеологизм не может вступать в такие отношения и связи со словами в речи, которые выражаются с помощью парадигматических форм. И наоборот, богатство парадигматических форм у фразеологизма должно свидетельствовать о сложных отношениях и связях его со словами [1].

В русском языке парадигматические формы отмечаются у фразеологизмов, которые согласуются со словами. Например: садовая голова, мелкая сошка, тертый калач, ненасытная утрата, филькина грамота, злые языки, сума переметная, гусь лапчатый, шарашкина контора и т.д.

Аналогичные примеры наблюдаются в лексико-семантической системе Азербайджанского языка. Однако, здесь большинство составляют фразеологизмы, калькированные с русского языка: «ağ bayraq qaldırmaq» – «поднять белый флаг»; «ağ böhtan» – «чистейшая клевета»; «avqı tövlələri» – «авгиевы конюшни»; «ağ yalan» – «явная ложь»; «ağ ləkələr» – «белые пятна»; «ağırlıq mərkəzi» – «центр тяжести»; «sümüksüz dil» – «язык без костей» и т.д.

В русском языке если фразеологизм структурно организован как словосочетание существительного с другим существительным проявляются парадигматические формы. Например: яблока раздора, олух царя небесного, якорь спасения, камень преткновения отставной козы барабанщик, саврас без узды, притча во языцех и т. д.

Парадигматические формы числа и рода, которые обнаруживается у фразеологизма и слова, будут формами выражения согласования между ними и формами выражения этих категорий.

Парадигматические формы времени, вида, залога, лица, которые есть у сказуемого фразеологизма, не являются формами выражения отношений и связей между подлежащим и сказуемым фразеологизмом.

Список использованной литературы

1. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. М., Наука, 1977, стр. 23-29; 95-97.

2. Фразеологический словарь русского языка под редакцией Молоткова А.И. стр. 445-446.
3. Azərbaycanca-rusca frazeologiya lüğəti. Bakı, 1979, c.3-5.
4. Балли Шарл. Французская стилистика. М., 1955. с. 315-316.
5. Bayramov H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı, 1978, s. 27-29.
6. Тагиев М.Т. Глагольная фразеология современного русского языка. Баку, 1966. стр. 14-18.

DÖVLƏT XİDMƏTLƏRİNİN RƏQƏMSALLAŞDIRILMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN TARİXİ XİDMƏTLƏRİ

Razim Ramiz oğlu Qurbanov

Mingəçevir Dövlət Universiteti

razim.qurbanov@mdu.edu.az

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin ən çox iz qoymuş siyasi şəxsiyyətlərindən biridir. Onun 1993–2003-cü illərdəki rəhbərliyi dövründə ölkə müstəqilliyini möhkəmləndirməklə yanaşı, dərin sosial-iqtisadi transformasiyalardan keçdi. Bu dövrdə neft strategiyasının formalaşması, regionda sabitliyin təmin edilməsi və qlobal tərəfdaşlıq münasibətlərinin genişlənməsi kimi uğurlar əldə edildi. Lakin Əliyevin ən böyük miraslarından biri, onun texnoloji inkişaf və modernləşməyə dair proqnozları idi. O, tez-tez vurğulayırdı ki, "XXI əsr informasiya əsridir və Azərbaycan bu inqilabdan geri qalmamalıdır" [1]. Bu ifadə təsadüfi deyildi. 1990-cı illərdə, ölkə hələ müstəqilliyinin ilk illərini yaşayarkən, Heydər Əliyev informasiya texnologiyalarının (İT) əhəmiyyətini başa düşərək, təhsil sistemində köklü islahatlara imza atmışdı. Məsələn, 1998-ci ildə qəbul edilən "Informasiya Cəmiyyətinin İnkişafı haqqında Milli Strategiya" [2] sənədi, Azərbaycanın rəqəmsal gələcəyinin təməlini qoyan ilk rəsmi sənəd kimi qiymətləndirilir. Bu strategiyada təhsil müəssisələrində kompüterləşdirmənin artırılması, internet infrastrukturunu üçün investisiyaların cəlb edilməsi və dövlət qurumlarının idarəetmə mexanizmlərinin avtomatlaşdırılması kimi məqsədlər ön plana çəkilişirdi.

Heydər Əliyevin bu vizioner yanaşması, onun siyasi davamçıları tərəfindən də davam etdirildi. 2000-ci illərdən etibarən Azərbaycanda "elektron hökumət" (e-government) konsepsiyası tədricən həyata keçirilməyə başlandı. Bu prosesdə ən diqqətçəkən uğurlardan biri, 2012-ci ildə yaradılan ASAN Xidmət oldu. ASAN Xidmət, vətəndaşlara 150-dən çox dövlət xidmətini vahid mərkəzlərdə təqdim edərək, inzibati prosedurları sadələşdirdi. Təkcə 2023-cü ilə qədər 50 milyondan çox müraciətə cavab verən bu sistem [3], təkcə Azərbaycanda deyil, beynəlxalq miqyasda da yüksək qiymətləndirildi. BMT-nin 2022-ci ildə açıqladığı "Elektron Hökumət İnkişafı İndeksi"ndə Azərbaycan 89-cu yerdən 54-cü yerə qalxdı [4]. Bu uğurun arxasında ASAN Xidmətlə yanaşı, dövlət qulluqçularının peşəkar hazırlığı, Estoniya kimi ölkələrdən alınan təcrübələrin adaptasiyası [5], və ictimai rəyin proseslərə cəlb edilməsi dayanırdı.

Rəqəmsal dövlətçiliyin təməkləşdirilmiş nümunələrindən biri də "Elektron İmza" sisteminin tətbiqi oldu. 2018-ci ildə qəbul edilən qanunvericilik əsasında [6], hüquqi və fiziki şəxslər elektron imzadan istifadə edərək, qanuni sənədləri rəqəmsal şəkildə təsdiq edə bilirlər. Bu, nəinki vaxta qənaət etdirir, həm də kağız israfının azaldılmasına kömək edir. Statistikalara görə, 2020–2023-cü illər ərzində elektron imza vasitəsilə həyata keçirilən əməliyyatların sayı 3 dəfə artaraq 2,5 milyona çatmışdır [7].

Informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə yanaşı, Azərbaycanın rəqəmsal infrastrukturunu da sürətlə genişləndirir. 2010-cu ildə ölkənin yalnız 35%-ində yüksək sürətli internetə çıxış mövcud idi. 2023-cü ilə qədər bu göstərici 85%-ə yaxınlaşdı [8]. Xüsusilə kənd yerlərində fiber-optik şəbəkələrin çəkilməsi (məsələn, "Azərpoçt"-un 2021-ci ildə başladığı "Kəndlərdə İnternet" layihəsi [9]), əhəlinin rəqəmsal xidmətlərə bərabər çıxışını təmin etdi. Bununla belə, infrastrukturun keyfiyyəti regionlar arasında fərqlənir. Paytaxt Bakı və Abşeron yarımadasında internet sürəti 100

Mbit/s-ə qədər çatırsa, bəzi uzaq rayonlarda bu göstərici 10 Mbit/s-dən aşağıdır [10]. Bu problemlərin həlli üçün 2025-ci ilə qədər 5G texnologiyasının tətbiqi planlaşdırılır [11].

Rəqəmsal transformasiyanın digər bir istiqaməti, dövlət məlumatlarının şəffaflığının artırılmasıdır. 2016-cı ildə yaradılan data.gov.az platforması [12], hökumət qurumlarının statistik məlumatlarını açıq şəkildə paylaşmaqla vətəndaşlar və tədqiqatçılar üçün qiymətli resursa çevrildi. Platformada iqtisadi göstəricilər, ekoloji məlumatlar və sosial tədqiqatlar dərc edilir. Məsələn, 2022-ci ildə bu portal vasitəsilə 500-dən çox datasetə pulsuz çıxış əldə edilə bilmişdir [13]. Lakin məlumatların yenilənmə tezliyi və detallığı bəzi hallarda tənqid mövzusu olur. Mütəxəssislər qeyd edirlər ki, məsələn, büdcə xərclərinin daha dərin təhlili üçün məlumatların daha çox parçalana bilən formada təqdim edilməsi lazımdır [14].

Süni intellekt (AI) və blockchain texnologiyaları Azərbaycanın rəqəmsal gündəminə daxil olan digər sahələrdir. 2021-ci ildə Mərkəzi Bank tərəfindən blockchain əsaslı "Digital Manat" layihəsinin pilot versiyası təqdim edildi [15]. Bu, rəqəmsal valyutanın tətbiqi ilə ödəniş sistemlərinin təhlükəsizliyinin artırılmasına kömək edəcək. Eyni zamanda, ədliyyə sistemində "rəqəmsal notariat" tətbiq edilərək, sənədlərin saxtalaşdırılması halları azaldıldı [16]. Süni intellekt isə əsasən təhsil və sağlamlıq sahələrində tətbiq olunur. Məsələn, "ASAN Tibb" xidməti çərçivəsində AI alqoritmləri istifadəçilərə ilkin diaqnoz təklif edir [17]. Lakin təəssüflə qeyd edilməlidir ki, bu texnologiyaların genişmiqyaslı tətbiqi üçün hələ də hüquqi baza və mütəxəssislərin hazırlığı kimi çətinliklər mövcuddur.

Rəqəmsal dövlətçiliyin inkişafı ilə əlaqədar əsas problemlərdən biri kibertəhlükəsizlikdir. 2022-ci ildə Azərbaycanda dövlət qurumlarına 7.000-dən çox kiberhücum cəhdi qeydə alınıb [18]. Bu hücumların əksəriyyəti məlumatların oğurlanması və xidmətlərin pozulması məqsədi daşıyırdı. Hökumət bu təhlükələrə qarşı "Milli Kibertəhlükəsizlik Strategiyası"nı [19] həyata keçirərək, mütəxəssis hazırlığı və infrastrukturun möhkəmləndirilməsi üzrə tədbirlər görür. Məsələn, 2023-cü ildə Bakıda Regional Kibertəhlükəsizlik Mərkəzi yaradıldı [20], hansı ki, Qafqaz regionu üçün təlim və monitoring xidmətləri təklif edir.

Digər bir çətinlik kənd yerlərində rəqəmsal savadsızlıq problemidir. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, kənd əhalisinin 40 %-i hələ də əsas rəqəmsal bacarıqlara malik deyil [21]. Bu, xüsusilə yaşlı nəsillər arasında daha çox nəzərə çarpır. Bu problemi həll etmək üçün "Rəqəmsal Savadlılıq" milli proqramı çərçivəsində 2025-ci ilə qədər 1 milyon vətəndaşa pulsuz təlimlər keçirilməsi nəzərdə tutulub [22]. Təlimlər, əsasən, kompüter istifadəsi, onlayn xidmətlərdən istifadə və şəxsi məlumatların mühafizəsi mövzularını əhatə edir.

Gələcək perspektivlərə gəldikdə, Azərbaycan 2030-cu ilə qədər "Ağıllı Şəhərlər" və "Rəqəmsal İqtisadiyyat" strategiyalarını həyata keçirməyi planlaşdırır [23]. Bakı, Sumqayıt və Gəncə şəhərlərində "ağıllı" nəqliyyat sistemlərinin yerləşdirilməsi, enerji idarəetməsinin avtomatlaşdırılması və ətraf mühit monitoringi kimi layihələr artıq pilot rejimində işləyir [24]. Həmçinin, rəqəmsal iqtisadiyyatın ÜDM-dəki payını 2023-cü ildə 5 %-dən 2030-cu ildə 12 %-ə qaldırmaq hədəflənir [25]. Bu məqsədlə startap ekosisteminə dəstək artırılır, həmçinin xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün vergi güzəştləri tətbiq edilir [26].

Heydər Əliyevin irsi ilə bağlı maraqlı bir aspekt onun "xalqa yaxın olma" prinsipinin rəqəmsal dövrə uyğunlaşdırılmasıdır. Məsələn, ASAN Xidmət mərkəzlərində vətəndaşlar tək-cə xidmət almir, həm də şikayət və təkliflərini birbaşa dövlət orqanlarına çatdırı bilər. 2022-ci ildə ASAN-ın mobil tətbiqi vasitəsilə 200.000-dən çox geribildirim qeydə alınıb [27]. Bu, ənənəvi bürokratik sistemlərdə mümkün olmayan bir şəffaflıq səviyyəsini təmsil edir.

Nəticə etibarilə, Ulu öndər Heydər Əliyevin vizionerliyi Azərbaycanın rəqəmsal dəyişiminin əsasını təşkil edir. Onun tərəfdarı olduğu təhsil islahatları, texnoloji infrastruktur investisiyaları və beynəlxalq əməkdaşlıq modeli, müasir dövrdə ölkənin regionda rəqəmsal lider olmasına şərait yaradır.

Lakin uğurlarla yanaşı, kibertəhlükəsizlik, qanunvericiliyin ləngliyi və əhalinin bir hissəsinin sürətli adaptasiya olmaq çətinlikləri kimi problemlər diqqət tələb edir. Hökumətin davam edən təşəbbüsləri və gənc nəslin texnoloji potensialı ilə Azərbaycanın rəqəmsal gələcəyi perspektivli görünür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev, H. (2003). Azərbaycanın İnkişaf Yolu. Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı.
2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (1998). İnformasiya Cəmiyyəti Strategiyası. <https://cabmin.gov.az>
3. ASAN Xidmət. (2023). 10 illik Fəaliyyət Hesabatı. <https://asan.gov.az/reports>
4. BMT İnkişaf Proqramı. (2022). “E-Government Survey 2022”. <https://undp.org>
5. Estoniya Rəqəmsal Cəmiyyət Agentliyi. (2020). Best Practices in E-Governance. Tallinn.
6. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi. (2018). Elektron İmza Qanunu. Bakı.
7. Mərkəzi Bank. (2023). Elektron Ödənişlərin Statistika. <https://cbar.az>
8. Dövlət Statistika Komitəsi. (2023). İnternet İstifadəçiləri. Bakı.
9. Azərpoçt. (2021). Kəndlərdə İnternet Layihəsinin Təqdimatı. <https://azerpost.az>
10. Rəqəmsal İnkişaf Nazirliyi. (2022). İnternet Sürətlərinin Monitorinqi. <https://digital.gov.az>
11. Azərbaycan Respublikası Rabitə Nazirliyi. (2022). “5G Roadmap 2025”. Bakı.
12. Açıq Məlumat Portalı. (2023). data.gov.az. <https://data.gov.az>
13. "Açıq Hökumət" Təşəbbüsü. (2022). İllik Təhlil. Bakı.
14. İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzi. (2023). Büdcə Şəffaflığı: Problem və Təkliflər. Bakı.
15. Mərkəzi Bank. (2021). Digital Manat: Pilot Layihə. <https://cbar.az/digital-manat>
16. Rəqəmsal Notariat Xidməti. (2022). İlk Nəticələr. Bakı.
17. ASAN Tibb. (2023). Süni İntellektin Tətbiqi. <https://asantibb.az>
18. Kibertəhlükəsizlik Agentliyi. (2023). İllik Hesabat. Bakı.
19. Milli Kibertəhlükəsizlik Şurası. (2021). “2025-ci ilə qədər Strategiya”. Bakı.
20. Regional Kibertəhlükəsizlik Mərkəzi. (2023). Fəaliyyət Planı. Bakı.
21. Dövlət Statistika Komitəsi. (2023). Rəqəmsal Savadsızlıq. Bakı.
22. Təhsil Nazirliyi. (2022). Rəqəmsal Savadlılıq Proqramı. Bakı.
23. Prezident Administrasiyası. (2021). 2030 Rəqəmsal Transformasiya. Bakı.
24. Ağıllı Şəhərlər Agentliyi. (2023). Pilot Layihələr. Bakı.
25. İqtisadiyyat Nazirliyi. (2023). Rəqəmsal İqtisadiyyatın Gələcəyi. Bakı.
26. Startap Azərbaycan. (2023). İnvestisiya Statistika. <https://startup.az>
27. ASAN Xidmət. (2022). İctimai Rəy və Təkliflər. <https://asan.gov.az/feedback>

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ: DÖVLƏTÇİLİK VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ MƏKTƏBİ

Zərifə Ayxan qızı Fərruxlu

Mingəçevir Dövlət Universiteti

zarifa.farruxlu@mdu.edu.az

Giriş

Azərbaycan xalqının tarixində elə şəxsiyyətlər var ki, onların gördüyü işlər, xidmətləri və miras qoyduğu dəyərlər nəsillər boyu unudulmur, hər zaman minnətdarlıqla xatırlanır. Belə tarixi şəxsiyyətlərdən biri, şübhəsiz ki, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevdir. Onun adı müasir, müstəqil Azərbaycanın qurucusu və qoruyucusu kimi xalqımızın yaddaşına əbədi həkk olunub.

Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətə gəlişi. Heydər Əliyev 1923-cü ildə Naxçıvanda anadan olmuşdur. Onun həyat yolu, siyasi fəaliyyəti və dövlət idarəçiliyindəki rolu Azərbaycanın taleyində mühüm dönüş nöqtələrinə səbəb olmuşdur [2].

1969-cu ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçildikdən sonra Heydər Əliyev SSRİ dövründə Azərbaycanı inkişaf yoluna çıxarmağı bacardı. Onun bilavasitə təşəbbüsü ilə respublikada sənaye, kənd təsərrüfatı, elm və təhsil sahələrində ciddi irəliləyişlər baş verdi.

Müstəqillik dövrü və xilaskarlıq missiyası

1990-cı illərin əvvəlləri Azərbaycan üçün son dərəcə çətin və mürəkkəb bir dövr idi. Müstəqilliyini yenidən qazanmış ölkə siyasi böhran, separatçılıq və Ermənistanın hərbi təcavüzü ilə üz-üzə idi. Belə bir zamanda xalq Heydər Əliyevi yenidən siyasi rəhbərliyə çağırırdı. 1993-cü ilin iyun ayında onun hakimiyyətə qayıdışı ilə ölkədə sabitlik təmin olundu, dövlətçiliyin dağılmasının qarşısı alındı [1]. Xalqın bu istəyi və dəstəyi nəticəsində Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi.

Dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi və beynəlxalq uğurlar

Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə ölkəmizin iqtisadiyyatı dirçəldi, hüquqi və demokratik dövlət quruculuğu istiqamətində mühüm addımlar atıldı.

1994-cü ilin sentyabrında imzalanan "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın enerji strategiyasının əsasını qoydu və ölkəmizi beynəlxalq arenada etibarlı tərəfdaş kimi tanıtdı. Heydər Əliyev müdrik və uzaqgörən siyasəti ilə Azərbaycanın suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və milli maraqlarını qətiyyətlə müdafiə edirdi.

Milli birlik və gəncliyə diqqət

Ümummilli Lider milli birliyin qorunmasını hər zaman prioritet sayırdı. O, müxtəlif sosial təbəqələrin və etnik qrupların vahid Azərbaycan xalqı kimi inkişaf etməsini təmin etmək üçün ardıcıl siyasət həyata keçirdi [3]. Gənclərin təhsili, vətənpərvərlik tərbiyəsi və dövlət quruculuğunda iştirakı Heydər Əliyevin daim diqqət mərkəzində olub. Onun təşəbbüsü ilə minlərlə azərbaycanlı gənc xarici ölkələrdə təhsil almağa göndərildi.

Heydər Əliyev ideyaları bu gün də yaşayır. Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu dövlətçilik strategiyası bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Onun siyasi kursu sayəsində Azərbaycan regionun güclü və nüfuzlu dövlətinə çevrilib [2]. 2020-ci ildə torpaqlarımızın azad olunması ilə nəticələnən Vətən müharibəsi də məhz Heydər Əliyevin yaratdığı güclü dövlətin və ordunun bəhrəsi idi.

Heydər Əliyev şəxsiyyəti Azərbaycan tarixində əvəzolunmaz yerə malikdir. O, yalnızca siyasi lider deyil, həm də xalqının gələcəyi üçün canını və ömrünü sərf etmiş böyük vətənpərvər idi. Onun qoyduğu irs, qurduğu dövlətçilik təməlləri və milli ideologiyası bu gün də xalqımızın inkişaf yolunu işıqlandırır. Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevi daim minnətdarlıqla xatırlayır və onun əziz xatirəsini əbədi yaşadır.

Azərbaycan xalqı öz tarixində çox sayda dövlət adamları, sərkərdələr və böyük şəxsiyyətlər yetişdirmişdir. Lakin müasir Azərbaycanın quruculuğunda və qorunmasında xüsusi rolu olan şəxsiyyətlər içərisində Ümummilli lider Heydər Əliyevin yeri və rolu əvəzolunmazdır.

Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın yalnız siyasi lideri deyil, həm də xalqın taleyini dəyişmiş, dövlətçiliyimizin bünövrəsini möhkəmləndirmiş bir dahi şəxsiyyət kimi tarixə düşmüşdür.

Erkən dövrlər və siyasi fəaliyyətə yüksəliş

Heydər Əliyev 1923-cü il mayın 10-da Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur [1]. Gənclik illərində Azərbaycan Dövlət Universitetində təhsil almış, sonra isə Dövlət Təhlükəsizlik orqanlarında məsul vəzifələrdə çalışmışdır. Onun zəngin həyat və idarəçilik təcrübəsi, yüksək intellekti və liderlik keyfiyyətləri 1969-cu ildə onu Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə gətirmişdir. Bu dövrdə Heydər Əliyev SSRİ tərkibində olan Azərbaycan Respublikasının inkişafına, sosial rifahın yüksəlməsinə və milli şüurun formalaşmasına mühüm töhfələr vermişdir.

Milli özünüdərk və xalq sevgisi

SSRİ dövründə belə, Heydər Əliyev Azərbaycan mədəniyyətinə, dilinə və milli dəyərlərinə xüsusi diqqət yetirirdi. Onun təşəbbüsü ilə Azərbaycanın milli kadrları irəli çəkilib, təhsil və mədəniyyət sahəsində əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə olunurdu. Azərbaycan gənclərinin SSRİ-nin aparıcı ali məktəblərinə göndərilməsi, sənaye müəssisələrinin yaradılması və kənd təsərrüfatının inkişafı bu dövrün uğurlarındandır.

Heydər Əliyev hələ Sovet rəhbərliyi dövründə belə azərbaycançılıq ideyasını yaşatmaq üçün mübarizə aparırdı [3]. Onun xalq içində böyük nüfuzu var idi və bu nüfuz onu sonradan müstəqillik dövrünün xilaskarı kimi səhnəyə gətirdi.

Müstəqilliyin bərpa və xilaskarlıq missiyası

1990-cı illərin əvvəlləri Azərbaycan üçün böyük sınaqlar dövrü idi. SSRİ-nin dağılması ilə bərabər Azərbaycan da müstəqilliyini elan etsə də, ölkədə siyasi sabitlik yox idi. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, dövlət çevrilişi cəhdləri, daxili çəkişmələr, iqtisadi çöküş vəsiyəsi xaos xalqı çıxılmaz bir vəziyyətə salmışdı. Belə bir ağır dövrdə xalq yenidən öz qeyrətli oğluna – Heydər Əliyevə üz tutdu [2].

1993-cü ilin iyununda, xalqın təkidli çağırışları ilə Heydər Əliyev Bakıya gəldi və qısa müddətdə ölkədə sabitliyi bərpa etdi. Həmin dövr tarixə "xalqın Heydər Əliyevə qayıdışı", yaxud "qayıdış ili" kimi daxil oldu. Elə həmin il keçirilən prezident seçkilərində Heydər Əliyev xalqın mütləq əksəriyyətinin səsini qazanaraq prezident seçildi.

Dövlət quruculuğu və möhkəmləndirmə siyasəti

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının müstəqil, hüquqi, dünyəvi və demokratik dövlət kimi qurulması üçün əsaslı islahatlara başladı. O, ilk növbədə daxili sabitliyi təmin etdi, ordu quruculuğuna xüsusi diqqət yetirdi, hüquqi sistem və dövlət strukturlarını yenidən formalaşdırdı. 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiya – Azərbaycanın ilk müstəqil Konstitusiyası – Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlandı və qəbul edildi. Bu sənəd hüquqi dövlətin qurulmasında əsas təməl rolunu oynadı.

İqtisadi islahatlar və neft strategiyası

Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə həyata keçirdiyi "Neft strategiyası" Azərbaycanın dünya enerji xəritəsində önəmli yer tutmasına səbəb oldu. 1994-cü ilin sentyabrında imzalanmış "Əsrin müqaviləsi" ilə Azərbaycan dünya enerji şirkətləri üçün açıq və etibarlı tərəfdaş olaraq tanındı. Bu müqavilə təkcə iqtisadi baxımdan deyil, həm də siyasi və strateji baxımdan Azərbaycanın müstəqilliyini möhkəmləndirdi. Xarici sərmayələr ölkəyə axdı, iqtisadiyyat canlandı, yeni iş yerləri yarandı və sosial rifah yaxşılaşdı.

Azərbaycançılıq ideologiyası və milli birlik

Heydər Əliyevin siyasi fəlsəfəsinin əsasını azərbaycançılıq ideologiyası təşkil edirdi. O, milli birliyi hər şeydən üstün tuturdu. Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların hüquqları qorunurdu, müxtəlif mədəniyyətlərin və dillərin bir arada yaşaması üçün şərait yaradılmışdı.

Eyni zamanda Heydər Əliyev gəncliyin inkişafı, təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsi və milli mənəvi dəyərlərin qorunması istiqamətində mühüm addımlar atdı. O dəfələrlə deyirdi: "Gənclər bizim gələcəyimizdir".

Miras və davam edən yol

Heydər Əliyevin siyasəti bu gün də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Onun başladığı islahatlar, enerji siyasəti, dövlət quruculuğu prinsipləri və xarici siyasət kursu bugünkü Azərbaycanın güclənməsində öz bəhrəsini verir. 2020-ci ildə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa olunması və Qarabağ üzərində dövlət suverenliyinin təmin edilməsi də məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu güclü dövlətin, müdrik idarəçilik məktəbinin nəticəsi idi.

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində bənzərsiz və əvəzolunmaz şəxsiyyətdir. O, çətin və keşməkeşli dövrlərdə xalqını ayaqda saxlayan, dövlətçiliyi qoruyub saxlayan və möhkəmləndirən bir lider olmuşdur. Onun irsi, ideyaları və xidmətləri bu gün də yaşayır və gələcək nəsillərə örnək olaraq qalır. Azərbaycan xalqı onun xatirəsini hər zaman ehtiramla yad edir, çünki Heydər Əliyev – müasir, müstəqil Azərbaycanın memarı və əbədi lideridir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Qasımlı M. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti. Bakı, 2015 664 s.
2. Hüseynova İ. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. Bakı, 2003, 110 s.
3. Nəbiyev B. Heydər Əliyev haqqında etüdlər. Bakı, 2007, 134 s.

AZƏRBAYCANDA ÇOXVEKTORLU XARİCİ SİYASƏT KURSUNUN BANISI

Zəfər Nuri oğlu Nəcəfov

milli təhlükəsizlik və hərbi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
Milli Müdafiə Universitetinin Hərbi İdarəetmə İnstitutu

zafarnajafov@yahoo.com

Xarici siyasət – dövlətin beynəlxalq münasibətlərdə ümumi kursudur. Bu kurs dövlətin xarici siyasətinin məqsəd və vəzifələrini, onun ideoloji əsaslarını və strateji vektorlarını müəyyən edir. Son 30 ildə Azərbaycanın xarici siyasət kursu ölkənin milli müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə, ərazi bütövlüyü və siyasət suverenliyinin təmin edilməsinə, demokratik və dünyəvi dövlət kimi formalaşmasına və regional və beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli yer qazanmasına hesablanmışdır..

Həç şübhəsiz ki, qeyd edilən illər ərzində qazanılmış nailiyyətlərin kökündə 1993-2003-cü illərdə respublikanı idarə etmiş Ulu Öndərin tarixi xidmətləri dayanır. Məhz həmin illərdə həyata keçirilmiş düşünülmüş və cəsarətli siyasət nəticəsində Azərbaycan regionda önəmli ölkələrdən birinə çevrilmiş və 44 günlük Vətən müharibəsində əldə edilmiş parlaq qələbənin bünövrəsi qoyulmuşdur.

Ümumilikdə Heydər Əliyev Azərbaycana uğur gətirən xarici siyasətində çoxvektorlu kursun banisidir. Bunun üçün 1993-cü ildən 2003-cü ilədək xarici siyasət sahəsində atılmış uğurlu addımları aşağıdakı ardıcılıqla xarakterizə etmək olar:

1. Azərbaycanın MDB-yə və NATO-nun SNT proqramına qoşulması;
2. Əsrin müqaviləsi və neftin daşınması yollarının diversifikasiyası;
3. Minsk Qrupunda həmsədr institutunun yeni formatı;
4. GÜAM-ın yaradılması;
5. Cənubi Qafqazın demilitarizasiyası;
6. Xəzərin şimal hissəsinin bölüşdürülməsi.

1993-cü ilin yayında ölkədə baş vermiş hakimiyyət böhranı daxili təhdidlərlə yanaşı xarici təzyiqlərin fəallaşmasına stimül vermişdir. Daxili təhdidlərə ölkədaxili müstəvidə hakimiyyət vakkumu, vətəndaş qarşıdurması, silahlı birləşmələrin antikonstitusion fəaliyyətləri, millətlərarası ədavətin qızışdırılmasına məqsədyönlü təhriklərin edilməsi və s. daxil idi.

Xarici təzyiqlər isə müharibə şəraitində və hakimiyyət vakkumunda olan ölkəyə qarşı hərbi-siyasi təsirlərin artması aid edilirdi. Ölkənin parçalanması riski durmadan artırdı. Qərb istiqamətində irəliləyən Ermənistanın işğalçılıq hərəkətini əlverişli fürsət kimi dəyərləndirən xarici qüvvələr ölkənin şimal və cənub istiqamətində separatçı fəaliyyətləri təlimatlandırmışlar. Belə bir mürəkkəb şəraitdə iki cəbhədə eyni vaxtda mübarizəni mümkünsüz edirdi. Belə bir şəraitdə daxili təhlükəsizliyin təmin edilməsi xarici təzyiqlərin neytrallaşdırılması yolu ilə mümkün ola bilərdi. Bunun üçün taktiki gedişlərə ehtiyac duyulurdu. Məqsəd xarici düşmənlərlə dil tapmaq, onlarla əməkdaşlıq etmək və destruktiv fəaliyyətlərdən çəkəndirmək idi. Bu siyasi gedişin məqsədi neytrallaşdırma idi.

1993-cü ilin sentyabrında Azərbaycan MDB-yə daxil olmaqla Ermənistanın cəbhə bölgəsində irəliləməsini dayandırdı və Rusiyanın Azərbaycana qarşı dolayı ekspansionist siyasətini dayandırmağa müvəffəq oldu. 1994-cü ilin may ayının 12-də imzalanmış atəşkəs haqqında sənəd Ermənistanın işğalçılıq siyasətini və Rusiyanın çoxsaylı təzyiqlərini dayandırmış oldu və Azərbaycana öz müstəqilliyini möhkəmləndirməyə, ölkədə ictimai-siyasi vəziyyəti sabitləşdirməyə, Silahlı Qüvvələri yenidən formalaşdırmağa, ən əsası isə regionu Rusiyanın birqütblü təsir dairəsindən xilas etməyə yollar axtarmağa fürsət qazandı. Ölkədə kriminal ünsürlər qısa zaman ərzində zərərsizləşdirildi, Rusiyaya əksqütb olan NATO ilə əməkdaşlığın yaradılması istiqamətində addımlar atılmağa başlandı. Sonuncuya misal olaraq, Azərbaycanın 1994-cü ilin may ayının 4-də NATO-nun SNT sənədinə qoşulmasını qeyd etmək olar.

“Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın təhlükəsizliyinin daha etibarlı şəkildə təmin olunması yolunda müttəfiq axtarışına çıxmasına dəlalət edirdi. Bu niyyət konkret ölkə hədudu ilə məhdudlaşmırdı, regional məzmun kəsb edirdi. Məlumdur ki, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ

münaqişəsi Cənubi Qafqazda siyasi şəraitlə Xəzərin neft və qaz yataqlarının istismarı arasında əlaqənin olmasında mühüm rol oynayıb. Bu münaqişənin Azərbaycanın neft layihələri ilə bağlılığı inkarolunmaz faktdır.

Birincisi; Ermənistanın işğalçılıq siyasəti Bakı neftinin Ermənistan yolu ilə nəqlini əngəlləmişdi. Ermənistan yolu Rusiya və İrandan savayı, bütün maraqlı iştirakçılar tərəfindən dəstəklənsə də, onun gerçəkləşməsinə münaqişənin nizamlanmaması imkan verməmişdi. Bu münaqişənin həll edilməməsi Gürcüstanın Şərq-Qərb integrasiya məhvərində hegemonluğuna zəmin yaratmışdı.

İkincisi; Azərbaycanın neft layihələrinin regionda böyük geosiyasi oyunlarla: 1994-1995-ci illərdə rus-çex qarşıdurmasının kəskinləşməsi, Azərbaycanda və Gürcüstanda ictimai-siyasi sabitliyin pozulmasına yönəlmiş cəhdlər və 1995-ci ildə Türkiyənin Şimali İraqda apardığı anti-PKK hərbi reydləri ilə əlaqəli olması inkar olunmur.

ATƏT-in Minsk Qrupunun rusiyalı həmsədr olmuş V.Kazimirov qeyd etmişdir ki, Qarabağ münaqişəsinin ilkin mərhələsində Cənubi Qafqazı sadəcə burulğan zonası kimi xarakterizə etmək mümkün idisə, Xəzərdə "neft bumu"nın perspektivi sayəsində regiona bütün dünyada geosiyasi marağı kəskin artıran tamam başqa ölçülər meydana gəldi [4, c.41]. Neft biznes nəhəngləri ilə müqavilə imzalayan Azərbaycan dərhal Qərb hökumətlərinin maraq dairəsinə keçdi [3, s.80].

Neft amilindən Azərbaycan Qərbin siyasi və işgüzar dairələrini öz tərəfinə çəkmək, onların təzyiqi ilə Ermənistanın işğalçılıq siyasətini ifşa etmək, ölkədaxili sabitliyi möhkəmləndirmək, xarici sərmayələri ölkə iqtisadiyyatına cəlb etmək məqsədi güdüüb. Həqiqətən ermənilərin təcavüzünə cavab olaraq ortaya atılmış Heydər Əliyevin "neft diplomatiyası" qısa zaman ərzində regionda qüvvələr balansını kökündən dəyişdi, Azərbaycanı firavan, sürətlə inkişaf edən dövlətə çevirdi, dünyanın güc sahiblərini onun maraqları ilə hesablaşmağa məcbur etdi [1, s.75]. Əldə edilmiş ciddi iqtisadi uğurlar ictimai-siyasi sabitliyin möhkəmlənməsinə, vətəndaş həmrəyliyinin güclənməsinə və ordu quruculuğunda vacib islahatların aparılmasına zəmin yaratdı.

Şübhə yoxdur ki, neft və münaqişə amili qısa müddətdə Cənubi Qafqazda "geosiyasi kondominium"un əsasını qoymuş oldu. Qərb Azərbaycan neftinin istismarı və daşınması prosesində Rusiyanın maraqlarının nəzərə alınmasını vacib bildi. Rusiya da öz növbəsində Ermənistan-Azərbaycan-Dağlıq Qarabağ konfliktinin nizamlanması ilə məşğul olan ATƏT-in Minsk qrupunda Rusiya, ABŞ və Fransa nümayəndəsindən ibarət həmsədrlər institutunun yaradılmasına müqavimət göstərmədi.

Azərbaycan ATƏT-in Minsk qrupuna üç həmsədr dövlətin təyin edilməsinə razılıq verməklə münaqişənin həllində yeganə format olan həmin qurumda qərarların qəbulunda mövqe plüralizmini təmin etmək niyyəti güdürüdü. Bu yolla Azərbaycan Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasını Rusiyanın monopoliyasından çıxartmağa onun mümkün transformasiyasına cəhd edirdi.

Məlumdur ki, 1994-cü il dekabrın 5–6-da ATƏM-in (həmin görüşdə təşkilatın adı hələ ATƏM idi.) Budapeştdə keçirilən Zirvə toplantısında həmsədrlik institutu təsis edilmişdir. Minsk konfransına iki həmsədrin təyin olunması və Minsk qrupunun iclaslarının onların birgə həmsədrliyi ilə keçiriləcəyi barədə qərar qəbul edilmişdir. Minsk prosesinin həmsədrlik institutu təsis olunarkən, ona əvvəlcə Finlandiya ilə Rusiya, daha sonra isə 1995–1996-cı illər ərzində İsveç və Rusiya başçılıq etmişdir. 1 yanvar 1997-ci ildən ATƏT-in Minsk Prosesinə Həmsədrlər qismində ABŞ, Rusiya və Fransa başçılıq edirlər.

Hər üç həmsədr ölkə BMT Təhlükəsizlik Şurasının veto hüququna malik ölkəsi olmaqla yanaşı, Ermənistanla xüsusi münasibətlərə malik idi. Ulu öndər həmin ölkələri həmsədrlər qrupuna daxil etməklə onların beynəlxalq aləmdə potensialından yararlanmağa, Ermənistanla sıx münasibətlər qurmasına mane olmağa və Azərbaycana qarşı ikili siyasətdən əl çəkmələrinə nail olmağa çalışmışdı.

Xarici siyasətimizin çoxvektorlu olmasının təmin edilməsində GÜAM-ın yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edib. Bu təşkilat bir neçə səbəb baxımından regionda geosiyasi plüralizmin təmin edilməsinə xidmət edib.

Birincisi, təşkilat Rusiya ilə ciddi problemləri (etnoseparatizm) olan postsovet respublikalarının klubu kimi xarakterizə edilirdi.

İkincisi, bu təşkilat MDB-nin KTMT-yə qarşı fəaliyyət göstərmək niyyətilə təsis edilmişdir və Qərbin MDB məkanında geosiyasi decentralizasiya planına tam cavab verirdi.

Üçüncüsü, adı çəkilən təşkilat NATO/Qərb tandeminə antiRusiya qalxanı kimi baxmış və onunla təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığı inkişaf etdirməyə səy göstərmişdir.

Dördüncüsü, bu təşkilat həm də Azərbaycanın karbohidrogen resurslarının Qərb bazarına çıxması üçün olduqca vacib bir təsisat idi. Rusiya-Gürcüstan müharibəsində bu təşkilat çərçivəsində cüzi məsələlərin, xüsusən də GUAM dövlətləri ərazilərində dondurulmuş münaqişələrin beynəlmilləşdirilməsi istiqamətində sistemli fəaliyyətlər həyata keçirildi. Qeyd edilən problem BMT Baş Məclisində dəfələrlə müzakirə edildi. Bu təşkilat çərçivəsində GUAM ölkələrinin sülhməramlı qüvvələrinin yaradılmasına dair çağırışlar da eşidilmişdir.

Bir məsələni qeyd etmək lazımdır: Ulu Öndər Gürcüstanın müstəqilliyini Azərbaycandan ayırmamış, öz xarici-siyasi fəaliyyətini bu amil üzərində kökləmişdir. Çünki Gürcüstan Azərbaycan üçün Qərbə açılan pəncərə, karbohidrogen resurslarının Avropa bazarına daşınmasını təmin edən ən etibarlı və təhlükəsiz bir yol idi. Həmin istiqamət həm də Azərbaycanla qardaş Türkiyə arasında müxtəlif səpkili əlaqələrin möhkəmləndirilməsində "həyat yolu" funksiyasını icra edirdi.

Cənubi Qafqazda geosiyasi plüralizmin möhkəmlənməsi istiqamətində əsaslı dönüş 1996-cı ildən etibarən start götürməyə başladı. Belə ki, 1996-cı ildə Azərbaycan və Gürcüstan arasında imzalanmış "Qafqaz regionunda sülh, sabitlik və təhlükəsizlik haqqında" Tbilisi Bəyannaməsi, 1999-cu ildə ATƏT-in İstanbul sammitində Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin Cənubi Qafqazın demilitarizasiyasının vacibliyi istiqamətində səsləndirdiyi fikirlər fonunda təklif etdiyi "3+3+2" planı (üç Cənubi Qafqaz ölkəsi (Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan) + qonşu dövlətlər (Rusiya, İran və Türkiyə) + Avropa İttifaqı və ABŞ, habelə 2002-ci ilin aprelində Türkiyənin Trabzon şəhərində Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə arasında imzalanmış "Terrorizm, mütəşəkkil cinayətkarlıq və digər ağır cinayətlərə qarşı mübarizə haqqında" saziş regional təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində milli diplomatiyamızın gördüyü mühüm işlərdən sayılır. Trabzon sazişi Cənubi Qafqazda siyasi və enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, terrorizm və təcavüzkar separatizmə qarşı birgə mübarizə, çirkli pulların yuyulması və neft-qaz borularının birgə mühafizəsi və s. vəzifələrin birgə həlli üçün koordinasiyalı fəaliyyətləri nəzərdə tutur. "Bu saziş həm də regionun üç dövlətinin strateji tərəfdaşlığını legitimləşdirən sənəd hesab edilir" [2, s.74].

2012-ci ildən başlayaraq, Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə arasında hərbi sahədə birgə təlimlər həyata keçirilməyə başlandı və bu gün də üç ölkə arasında strateji tərəfdaşlıq yüksək səviyyədə davam etdirilir.

Azərbaycanın çoxvektorlu siyasətinin əsas istiqamətlərindən birincisi ölkənin müstəqil və pragmatik siyasət yürütməsi hesab edilir. Azərbaycan istər bölgədə, istərsə də dünya güc qütbləri ilə balansaşdırılmış münasibətləri inkişaf etdirir, global və regionala təhlükəsizliyə öz müsbət töhfəsini verir, karbohidrogen resurslarını təhlükəsizlik, inkişaf və faydalı əməkdaşlıq naminə istifadə edir. Bu gün Avropa İttifaqının təqribən 8 ölkəsi Azərbaycan qazı hesabına öz iqtisadiyyatını və əhalisini yaşadır.

Ulu Öndərin strateji hesablamasında Rusiya ilə bərabərhüquqlu münasibətlərin qurulması ölkənin milli təhlükəsizliyi baxımından ən mühüm məsələlərdən biri sayılırdı. Məhz Vladimir Putinin Rusiya hakimiyyətinə gəlişindən sonra 2000-ci ildə Bakıya rəsmi səfər etməsi ölkələrimiz arasında sabiq prezident Boris Yeltsin dönməindən yığılaraq qalmış bəzi məsələnin müsbət həllinə öz təsirini göstərmiş oldu. 2001-ci ildə Xəzərin şimal hissəsinin statusuna dair Azərbaycan, Rusiya və Qazaxıstan arasında imzalanmış sənəd rəsmi Kremlin ölkəmizə qarşı mövqeyinin yumşalmasına, həmçinin İran və türkmənistanın Xəzərin statusu məsələsində inadkar siyasətlərini zəifləməsinə səbəb oldu.

Ümumilikdə 1993-2003-cü illər ərzində Heydər Əliyev hakimiyyətinin yeritdiyi çoxvektorlu xarici siyasətin əhəmiyyətini belə ümumiləşdirmək olar:

1. Azərbaycan daxili və xarici təhdidlərdən xilas olaraq, dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi istiqamətində təxirəsalınmaz islahatlar həyata keçirməyə müvəffəq oldu;

2. Azərbaycan Cənubi Qafqazın Rusiyanın birqütblü idarəçilik modelindən çıxması istiqamətində sistemli və düşünülmüş addımlar atdı;

3. Azərbaycan Gürcüstan və Türkiyə ilə birlikdə regionda bütün parametrlər üzrə funksional mübadilə kanalı yaratmağa müvəffəq oldu;
4. Azərbaycan Qərbin Cənubi Qafqaza daxil olmasına zəmin yaratdı;
5. Azərbaycan Avropanın enerji təsərrüfatı ilə Cənubi Qafqaz arasında işgüzar əlaqələrin yaranmasının təşəbbüskarı oldu;
6. Bütün bu tədbirlər 44 günlük Vətən müharibəsində Azərbaycanın parlaq qələbəsinin təmin edilməsinə öz müsbət töhfəsini vermiş oldu.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat sıyahısı

1. Məmmədov, S. Məmmədov, T. Dağlıq Qarabağ həqiqətləri və beynəlxalq hüquq. Dərs vəsaiti. / S. Məmmədov, T. Məmmədov. – Bakı: Mütərcim, – 2018. – 184 s.
2. Nəcəfov, Z. Türkiyənin müasir Cənubi Qafqaz strategiyasının əsas prioritetləri // – Bakı: Strateji Təhlil jurnalı, – 2014. № 4(11), – s.69-79.
3. Востриков, С.В. Карабахский кризис и политика России на Кавказе. // – Москва: Общественные науки и современность, – 1999. № 3, – с.73-86.
4. Казимиров, В. Карабах как это было // – Москва: Международная жизнь, – 1996. №5, – с. 41-52

HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL SİYASƏTİ

Fəxriyyə İbrahim qızı Cəfərova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

ceferova.fexriyye@mail.ru

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətə gəldiyi 14 iyul 1969-cu il Azərbaycanın tarixində yadda qalan və heç vaxt unudulmayan bir gündür. Tariximizin şanlı səhifəsi kimi tarixə düşən 14 iyul 1969-cu il Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Birinci katibi seçilir. Bununla da, Azərbaycan xalqının tarixində Heydər Əliyev dövrü başlayır. Onun Azərbaycana rəhbər seçilməsi ilə respublikamızın həyatında yeni inkişaf mərhələsinin əsası qoyulur.

Hakimiyyətə gələn Ulu öndər Heydər Əliyevin diplomatik fəaliyyəti nəticəsində respublikamızın həyatında köklü dəyişikliklər baş verir. Beləcə, respublikamız hüquqi dünyəvi bir dövlətə çevrilir. Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə həyata keçirdiyi tədbirlər Azərbaycanın gələcək inkişafına hesablanır, Azərbaycan artıq bütün dünyada tanınmağa başlayır. İlk gündən müdrikliyi, əzmi, qətiyyəti ilə seçilən Ulu Öndərin bir amalı var idi. Azərbaycanı yaşatmaq.

Həmin illərdə Ulu Öndər tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər sırasında dil məsələsi birinci yerdə dayanırdı. Öz dilini sevən Ulu Öndər bu dildə danışmaqla hər kəsə örnək oldu. Hələ 1969-1982-ci illərdə Sovet Azərbaycanına rəhbərlik edən Ulu öndərimiz Heydər Əliyev bir çox ziyalıların cəsarət etmədiyi halda, müxtəlif tədbirlərdə Azərbaycan dilində çıxış etmiş, bununla da dilimizə verdiyi dəyəri sübut etmişdir.

Azərbaycan dilinin dövlət dili statusuna yüksəlməsi də məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Milli tariximizə Heydər Əliyev epoxası kimi daxil olmuş 1969-2003-cü illərdə Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı yalnız rəsmi sənədlərdə deyil, sözün həqiqi mənasında, gündəlik həyatda, təcrübədə ümumişlək dilə, dövlət dilinə çevrilməsi, dünya diplomatiyasına yol tapması, beynəlxalq kürsülərdən eşidilməsi Ulu Öndərimizin Ana dilimizin inkişafına göstərdiyi diqqət və qayğının nəticəsi idi.

Əlbəttə, bu şərəfli, tarixi yolun başlanğıcı isə 1970-ci illərə təsadüf edir. Belə ki, 1970-ci ildə Ulu Öndər Bakı Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyində Respublika rəhbəri kimi Azərbaycan dilində çıxış edir və bununla da dilimizin inkişafının təməli qoyulmuş olur.

Bu tarixi çıxış sonralar xalqımızın milli özünüdərkində də müstəsna rol oynayır. Bu çıxış dilimizin nüfuzlu məclislərdə, dövlət tədbirlərində eşidilməsinə yol açır. Bütün bunların səbəbkarı isə Ulu öndərimiz Heydər Əliyev idi.

1970-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyi keçirilir. Yubiley tədbirində iştirak edən Ulu öndər Heydər Əliyev doğma Ana dilində məruzə edir. Ulu Öndərin Ana dilində nitq söyləməsi bütün insanların heyratına səbəb olur. Ulu Öndərin Ana dilində çıxışı dilimizin sabahına inamı daha da artırmış oldu. Ana dilində dərsliklər yazıldı, Ana dilinin tədrisinə verilən saatların miqdarı artırıldı. Bütün bunlar dilimizin inkişafı istiqamətində görülən işlərin təməli demək idi.

Hələ ölkəmizdə güclü ruslaşdırma siyasətinin yeridildiyi bir vaxtda da Ana dilimizə münasibət müsbət olmuş, Azərbaycan dili dövlət dili statusunu almışdır. Təbii ki, bu tədbirlərin həyata keçirilməsi birbaşa Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin davamlı fəaliyyəti ilə əlaqədar idi. Kommunist ideologiyasının hakim olduğu bir şəraitdə dahi öndərimiz Heydər Əliyev dilimizin statusu uğrunda qətiyyətli mübarizədən çəkinmədi. 1978-ci il martın 14-də Azərbaycan Konstitusiyasını hazırlayan komissiyanın iclası keçirildi. Bu iclasın sədri Heydər Əliyev idi. Amma bu konstitusiya layihəsində Azərbaycan dilinin hansı status daşması məsələsi yer almamışdı. Lakin ümumxalq müzakirəsinə verilən Azərbaycan Konstitusiyası layihəsinin 73-cü maddəsində yazılmışdı: “SSRİ qanunları Azərbaycan SSR ərazisində məcburidir”.

Bu məsələ o dövrün dövlət rəhbərlərini narahat etməsə də, milli ruhlu ziyalıları narahat etməyə başladı. Xüsusilə, Heydər Əliyev bu məsələdən narahat olaraq sovet rəhbərləri ilə danışıqlar apardı. Belə ki, Heydər Əliyev L.İ.Brejnevə problemi əhatəli, dərin məntiqi ilə əsaslandırır və bu məsələni Azərbaycan xalqının xeyrinə həll edə bilər. Nəticədə Ulu Öndər ana dili məsələsini həll etməklə bərabər, eyni zamanda, layihədəki 73-cü maddənin ləğv edilməsinə də nail ola bildi. Məhz Heydər Əliyevin sayəsində Konstitusiyanın 73-cü maddəsində Azərbaycan SSR-də dövlət dili olaraq Azərbaycan dili təsdiq edildi. Azərbaycan dövlət dili statusunun verilməsi Heydər Əliyevin öz xalqı qarşısında misilsiz xidməti ilə bağlı idi.

Beləliklə, Heydər Əliyevin fədakarlığı sayəsində 1978-ci il konstitusiyasında ilk dəfə Azərbaycan dili dövlət dili kimi zənginləşdirildi.

Dilə sevgi, məhəbbət Heydər Əliyev ideologiyasının tərkib hissəsi idi. Dilimizi Dövlət dili səviyyəsinə qaldıran Ulu Öndər bu sahədə fəaliyyətini daha da genişləndirir.

Heydər Əliyev çox gözəl bilirdi ki, dil də, tarix də, mədəniyyət də millətsiz mövcud ola bilməz və hər hansı bir milləti yer üzündən izsiz olaraq silmək üçün onun dilini, mədəniyyətini, tarixini əlindən almaq kifayətdir.

Bu səbəbdəndir ki, Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin söyləri nəticəsində dilimizin inkişafı məsələsi gündəmə gəlir, ilk dəfə olaraq, bir neçə dilçi alimə dövlət mükafatı verilir. Bununlada, Azərbaycanda dilçi alimlərimizin nüfuzu qaldırılmış olur. Bu məsələnin digər müsbət cəhəti də ondan ibarət idi ki, Ana dilimizin istifadə dairəsi genişlənir, dilimizə münasibət dəyişirdi. Bütün bunların həyata keçməsinə nail olan Heydər Əliyev həm də müəyyən təzyiqlərə məruz qalan alimləri də unutmur, onlara qayğı ilə yanaşırdı.

Eyni zamanda, Ulu Öndərin Ana dilinə qayğısı nəticəsində respublikamızda Ana dilində nəşr edilən kitabların tirajlarının artırılması istiqamətində də işlər görüldü. Bunun nəticəsi idi ki, 1979-cu ildə Azərbaycanda 1300 adda 13 milyon 800 min nüsxə kitab çap edilir. Sevindirici haldı idi ki, bu kitabların 11 milyon 100 min nüsxəsi məhz ana dilimizdə idi.

Göründüyü kimi, Ulu Öndərin fəaliyyətinin əsas məqsədində birinci yerdə Ana dili məsələsi dayanırdı. Bu istiqamətdə tədqiqat aparan alimlərimiz Ulu Öndərin 1970-1980-ci illərdə respublikada yürütdüyü dil siyasətini belə xarakterizə edirlər:

1. Dilə milli-mənəvi, mədəni sərvət kimi yanaşılması;
2. Ona milli müstəqilliyin mühüm amili olaraq baxılması;
3. Onun siyasi nüfuzunun gücləndirilməsi;
4. Bütün bunların reallaşdırılması üçün şəxsi təşəbbüslərə meydan verilməsi [3, s.68].

Xalqımızın böyük oğlu, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev böyük cəsarət və vətənə sadıqlığı tələb edən mövqe nümayiş etdirərək bütün bunlara baxmayaraq dil məsələsində öz mövqeyini çox qətiyyətlə bildirmişdir.

1982-1989-cu illərdə Ulu Öndər Azərbaycanda hakimiyyətdə olmasa belə, dilimiz cəmiyyətdə, milli ictimai şüurda öz təsir gücünü saxlamaqda idi. Çünki dil olmadan milli şüura sahib olmaq mümkün deyildi. Milli şüurun oyanışı isə dilə bağlı idi. Ona görə də öz dilini sevən, bu dildə danışmaqdan böyük qürur duyan, dilə hörmətlə yanaşan Heydər Əliyevin bu çətin bir dövəmdə dilə münasibəti hər kəsə bir örnək idi.

Bir sözlə, 1969-1982-ci illərdə Azərbaycanda siyasi hakimiyyətdə olan Heydər Əliyev bir çox respublika rəhbərlərinin, habelə ziyalılarının cəsarət edə bilmədiyi bir işin öhdəsindən layiqincə gələ bildi. Öz Ana dilində nitq söyləməsi, dilimizi dövlət dili səviyyəsinə qaldırması bu insanda dilinə olan sevgini bir daha sübut etmiş oldu. Öz əməli ilə Vətəninə xidmətin ən yüksək pilləsi kimi dilimizin inkişafını həmişə diqqətdə saxladı.

Ulu Öndərin Azərbaycandan siyasi hakimiyyətdən getməsi ilə işlər yeni bir istiqamətə yönəlmiş oldu. Belə ki, 1980-ci illərin ortalarından başlayaraq, Moskvada baş verən hadisələr, bunun davamı kimi respublikada özünü göstərən müəyyən reaksiyalar bir sıra tarixi problemlərin yenidən aktuallaşmasına səbəb olur. Bu problemlər sırasında dil məsələsi yenə də öz aktuallığı ilə seçilirdi. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan xalqının öz müstəqilliyi uğrunda mübarizəsinin tərkib hissəsi kimi dil məsələsi birinci yerdə dayanırdı. Dil etnik-mədəni, idraki-ictimai hadisə olaraq, həmişə xalqın taleyində birinci dərəcəli problem kimi dayanmış, bu istiqamətdə yeni uğurlara imza atılmışdır.

1989-cu il avqustun 18-də Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsi Azərbaycan SSR-də Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daha fəal işlədilməsini təmin etmək tədbirləri haqqında qərar qəbul edir. Bu qərar mühüm, tarixi bir qərar kimi Azərbaycan dilinin daha fəal işlədilməsini təmin etmiş olur.

1991-ci ildə Azərbaycanın öz müstəqilliyini elan etməsi mühüm bir tarixi hadisə idi. Müstəqil respublika kimi fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikası da inkişafın yeni mərhələsinə qədəm qoymuş olur. Hər bir sahədə inkişaf baş verir. Yenə də dil məsələsi siyasi-ideoloji müzakirələr obyektinə çevrilir. Əlbəttə, bütün bunların baş verməsi təbii bir hadisə idi. Xalqın inkişafı, tanınması, cəmiyyətdə nüfuza malik olması dil məsələsinə bağlı idi. Belə olan bir şəraitdə dilimizin inkişafı istiqamətində müzakirələr aparılır, müəyyən fikirlər irəli sürülürdü. Müzakirələr isə öz növbəsində aşağıdakı məsələləri əhatə edirdi:

1. Ana dilinin sosial-siyasi mövqeyi məsələsi;
2. Ana dilinin adı məsələsi;
3. Əlifba məsələsi [6, s.21].

1980-cı illərin sonu 1990-cı illərin əvvəllərində dil məsələsində diqqət çəkən məqamlardan biri də Azərbaycan dilinin ictimai-siyasi, ideoloji mövqeyinə təsir edən digər bir amil kimi türklük təfəkkürünün fəallaşması idi. Türklük təfəkkürünün fəallaşması öz növbəsində Ana dilinin adı probleminin ortaya çıxmasına səbəb oldu.

Tarixən məlumdur ki, hələ əsrimizin 30-cu illərində "Azərbaycan dili" anlayışı rəsmiləşmiş, dilimiz bu adla adlandırılmışdır. Lakin buna qədər dövlət əhəmiyyətli sənədlərdə dilimiz "türk dili" kimi təqdim edilmişdir. Eyni zamanda, dilimiz bəzən "türk-tatar dili" də adlandırılmışdır.

Əlbəttə, doğma Ana dilimizin bu adlar adı altında tanınması bizləri qane etmirdi. Bu məsələyə münasibətə "Ana dilinin adı necə olmalıdır?" sualı ortaya çıxır ki, bu da dilimizin "Azərbaycan dili" kimi işlənməsi məsələsini gündəmə gətirmiş olur.

1980-1990-cı illərdə Azərbaycanda Ana dilinin adı ilə bağlı müzakirələr aparılmış və nəticədə aşağıdakı qənaətə gəlinmişdir:

1. "Azərbaycan dili" adını müdafiə edənlər;
2. "Türk dilinin" bərpası tərəfdarları;
3. "Azərbaycan türk dili", yaxud "Azərbaycan türkcəsi" tərəfdarları [6, s.23].

Göründüyü kimi, burada müxtəlif fikirlər yer almışdır. Yəni dilimizin adı ilə bağlı müəyyən fikirlər formalaşmışdır. Təbii ki, bütün bunlar hər kəsin öz baxış bucağından asılı idi.

Bu dövrdə diqqət çəkən məsələlərdən biri də siyasi-ideoloji əhəmiyyətə malik əlifba məsələsi idi. Müstəqillik qazanmış respublikamızda Kiril əlifbasından istifadə müəyyən mənada respublika ictimaiyyəti arasında da narazılığın yaranmasına səbəb olmuşdur. Belə olan şəraitdə Kiril əlifbasın-

dan imtina edilməsi və yeni bir əlifbaya keçid məsələsi güclənməyə başlamışdır. Bir çox qüvvələr Kiril əlifbasının saxlanması tərəfdarları kimi çıxış etsələr də, Latin əlifbasının qəbul edilməsi məsələsi ilə çıxış edən qüvvələr də az deyildi.

Bir sözlə, bu illərdə Azərbaycan dövlətinin qarşısında bir çox ciddi məsələlər dayanırdı ki, bunlardan birincisi dil və əlifba məsələsi idi. Bu məsələlər isə dövlət səviyyəsində müzakirə edilməli, lazımi qərarlar qəbul edilməli idi.

Eyni zamanda, bu kimi aktual məsələlərin müzakirəsində geniş xalq kütlələrinin, respublika ictimaiyyətinin də fikirləri nəzərə alınmalı idi. Təbii ki, bu kimi mühüm məsələlərlə bağlı qərarların verilməsi aydın və obyektiv olmalı idi.

Amma 1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanda yaranmış ictimai-siyasi proseslər dil və əlifba kimi mühüm məsələlərin qəbul edilməsinə imkan vermirdi. Azərbaycan özünün ən mürəkkəb bir dövrünü yaşayırdı. Belə ki, hakimiyyət davaları, hakimiyyətdə baş verən özbaşınalılar dil və əlifba kimi tarixi məsələlərin həllinə öz mənfi təsirini göstərirdi.

Azərbaycan Respublikasının uzun illər Sovet İmperiyasının tərkibində olması hər bir sahədə olduğu kimi, Azərbaycan dili sahəsində də problemlərə yol açmış, dilimiz ciddi sınaqlara və təzyiqlərə məruz qalmışdı. Belə olan bir şəraitdə Azərbaycan dilinin inkişafı ləngimiş, rus dilinə olan meyil daha da artmışdır. Rus dilinin önə keçməsi dilimizə kölgə salır, insanları Ana dilində deyil, rus dilində danışmağa sövq edirdilər. Bütün bunlar isə qəbul edilməz idi.

Onu da qeyd edək ki, 1990-cı ilin may ayında Azərbaycan KP MK-nın ideoloji şöbəsində Əlifba məsələsi geniş müzakirə edilir. 1990-cı ilin sentyabr ayında Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti xüsusi komissiya yaradır. Komissiya Yeni Latin Əlifbasına keçmək məqsədi ilə üç variant irəli sürür:

1. 1920-1930-cu illərdə işlənmiş Latin əsaslı Azərbaycan əlifbasının bərpası;
2. Türkiyə türklərinin işlətdiyi formanın qəbul edilməsi;
3. Türk xalqları üçün ortaq olan Latin əsaslı əlifbadan istifadə.

Bu istiqamətdə uzun müzakirələr aparılır və 25 dekabr 1991-ci ildə Azərbaycan Parlamenti “Latin qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpası haqqında” qanun qəbul edir.

Həmin dövrdə qarşıda buran əsas məsələlərdən biri də dövlət dilinin adı ilə bağlı məsələ idi. Bu məsələ ilə də bağlı ictimai rəy sorğusu keçirilir və üç fikir səsləndirilir.

1. “Azərbaycan dili”
2. “Azərbaycan türk dili”, yaxud “Azərbaycan türkcəsi”
3. “Türk dili”

1992-ci il dekabr ayının 22-də parlament məsələni müzakirə edir. Səsvermə keçirilir. Səsvermədə dillər üzrə səsler aşağıdakı kimi hesablanır:

- “Azərbaycan dili” – 9,
“Azərbaycan türk dili”, yaxud “Azərbaycan türkcəsi” - 15,
“Türk dili” – 25.

Demək, ən çox səs toplayan “Türk dili” olur. Bunu əsas götürən Parlament “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili türk dilidir” qərarını yenidən səsə qoyur və nəticələr aşağıdakı kimi olur:

- Lehinə -27 səs,
Əleyhinə - 8 səs,
Bitərəf - 5 səs,
İştirak etmədi - 2 nəfər.

Beləliklə, dövlət dilimizin adı “Türk dili” olaraq qəbul edilir.

Bu mövzudan bəhs edən akademik Nizami Cəfərov fikrini belə izah edir: “AXC-Müsavat Hakimiyyəti xalqın rəyini nəzərə almadan, referendum keçirmədən 1992-ci ilin dekabrında “Dövlət dili haqqında” qanunu “müzakirə” edərək Azərbaycanda dövlət dilinin “Türk dili” olması barədə qərar qəbul etmişdir. Hətta təcili olaraq Ana dili dərsləklərini “Türk dili” adlı dərsləklərlə əvəzləyərək çapını da həyata keçirmişdir” [7, s.13].

Ümummilli Liderimiz də sonralar bu məsələyə münasibət bildirmiş, Milli Məclisin qəbul etdiyi bu qərarı kəskin pisləyərək demişdi: “Bu böyüklükdə tarixi bir qərar Azərbaycan xalqının

iradəsi nəzərə alınmadan 26 nəfər tərəfindən qəbul olunubdur. Burada da böyük bir səhv buraxılıbdır” [5].

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 1993-cü ildə Azərbaycanda ikinci dəfə hakimiyyətə gəlməsi ilə bütün sahələrdə inkişaf və tərəqqi özünü göstərdi.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi Azərbaycan dilinin yenidən dirçəlişinə səbəb oldu. Bütün məsələlərdə olduğu kimi, doğma Ana dilimizə münasibətdə də Heydər Əliyevin mövqeyi aydın və birmənalı idi.

Ulu Öndərin söyləri nəticəsində işlənib hazırlanan və müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də Ümumxalq referendumu əsasında qəbul olunmuş ilk konstitusiyasında təsbit olundu ki, “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir”.

Bu məsələdən bəhs edən Ulu Öndər çox gözəl qeyd edirdi ki: “Biz ən doğru, düzgün və ən əsaslı bir qərar qəbul etdik ki, Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir. Bu, Azərbaycan xalqı üçün, onun mədəniyyəti, dilinin inkişafı üçün çox əhəmiyyətli qərardır. Bu, Azərbaycanda bütün Azərbaycan xalqının tərkibini təşkil edən xalqların hamısının özlərinə bu dili qəbul etməsi üçün çox əsaslı bir qərardır və hesab edirəm ki, həm keçmişimizə böyük hörmət, həm də gələcək nəsillər üçün böyük bir sərvətdir” [4, s. 271-272].

2001-ci il iyunun 18-də isə Ümummilli lider Heydər Əliyev “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi barədə” Fərman imzalayır. Bu fərman Azərbaycan dilinin inkişafı, tədqiqi, tətbiqi və təbliği barəsində bu günədək misli görünməmiş ən dəyərli tarixi bir sənəddir. Bu fərmanda eyni zamanda, Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçmək üçün hazırlıq işlərinin avqustun 1-i tarixinə qədər başa çatdırılması müvafiq təşkilatlar qarşısında bir vəzifə olaraq qoyulurdu.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra yaranmış tarixi şərait xalqımızın dünya xalqlarının ümumi yazı sisteminə qoşulmasını labüd edir. Lakin Ulu Öndərin “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” 2001-ci il 9 avqust tarixli Fərmanı ilə iki əlifbadan istifadəyə son qoyur. Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidin ölkəmizdə 2001-ci il avqust ayında bütövlükdə təmin edilməsi və yeni əlifbadan istifadə olunması müstəqil Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında mühüm hadisə idi. Eyni zamanda yazı mədəniyyətimizin formalaşmasında da mühüm rola malik idi.

Yeni əlifbaya keçidi müsbət dəyərləndirən Ulu Öndər deyirdi: “Bizim bu günümüz, gələcəyimiz məhz latın əlifbası ilə bağlıdır. Nəşriyyatlara da bu gün müraciət edirəm ki, kitabların hamısı Latın əlifbası ilə çap olunsun” [1].

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 9 avqust 2001-ci il tarixli fərmanı ilə avqustun 1-i “Ana dili və əlifba günü” kimi təsis edildi.

2002-ci il sentyabr ayının 30-da Milli Məclis tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanun qəbul edilir. 2003-cü il yanvar ayının 2-də isə Ulu Öndərin fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qüvvəyə minir.

Öz doğma dilini ürəkdən sevən, daim onun inkişafının qayğısına qalan Ümummilli Lider deyirdi: “Biz indi müstəqil dövlət kimi, azad xalq kimi öz dilimizlə, Azərbaycan dili ilə fəxr edirik. Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqının dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur” [2].

Beləcə, tarixin sərt sınaqlarından çıxıb bu günümüzdə gəlib çatan dilimiz – Azərbaycan dili artıq dövlətçiliyimizin əsas atributlarından biri olmaqla, Ulu Öndərimizin söyləri nəticəsində layiq olduğu ən ali məqama yüksələ bilmişdir. Azərbaycan dili dövlət dili səviyyəsinə yüksələrək, xalqımızın milli sərvətinə çevrilmiş, milli kimliyimizin göstəricisi kimi bizi bütün dünyada tanıtmışdır.

Bu gün böyük qürur hissi ilə qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan dili müstəqil bir dövlətin dilidir. Azərbaycan dili o qədər zəngin, ahəngdar bir dildir ki, bu gün dünyanın müxtəlif dilləri ilə birbaşa əlaqəyə girmək imkanına malikdir. Sevindirici haldır ki, Azərbaycan dili gündən-günə inkişaf edir, daha da zəngin dilə çevrilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. “Azərbaycan” qəzeti
2. Cəfərova Fəxryyə. Millətin ən böyük sərvəti. Sabaha-inamla.az. 19 fevral 2021
3. Əhmədova Salatın. Heydər Əliyevin dil siyasəti. – Bak: İncə NE, – 2010. – 212 s.
4. Əliyev Heydər. Müstəqillik yollarında. IV c.– Bakı: Azərbaycan, – 1997.– 534 s.
5. Əliyeva İradə. Ana dilimizin böyük təəssübkeşi. //Azərbaycan.–2017, 13 dekabr
6. Xudiyev N.M.Azərbaycan ədəbi dil tarixi. X cild. Ali məktəblər üçün dərslik.-Bakı: Elm və təhsil. 2014.– 542 s.
7. Şikarov Hikmət. Ana dilimiz ən böyük mənəvi sərvətimizdir // Palitra. – 2018, 1 avqust. – s.13

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA MAARİFÇİLİK HƏRƏKATI

Vəfa Sahib qızı Şərifova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

vefa.gazi@gmail.com

Azərbaycanda maarifçilik hərəkatının çoxəsrlik inkişaf yolu keçərək təkmilləşib və mərhələ-mərhələ yetkinləşərək dövrümüzə qədər gəlib çatmasında və gələcək nəsillərə doğru istiqamət almasında Heydər Əliyevin rolu çox böyükdür. Azərbaycan maarifçiliyi milli ictimai-estetik baxışlar sisteminin möhkəmliyi və dayanıqlı təməlləri sayəsində çoxəsrlik siyasi-ideoloji və ədəbi-fəlsəfi təlimlər üzərində formalaşaraq inkişaf etmişdir. Azərbaycanda maarifçilik hərəkatı yeni dövr və müstəqillik dövrü inkişafında daha da irəliləyişlərə imza ataraq Azərbaycan xalqının inkişafında davamlı rol oynamış, hər tarixi mərhələnin müasirləşmə və yeniləşmə proseslərində həlledici mövqe tutmuşdur. Möhkəm klassik tarixi-ədəbi təməllər üzərində formalaşan Azərbaycan maarifçiliyi ölkəmizin və xalqımızın taleyində oynadığı müstəsna rol ilə olduqca böyük əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan maarifçiliyinin inkişaf təməllərini əks etdirən zəngin materiallar sayəsində görkəmli maarif xadimlərinin, böyük məktəb yaratmış klassik pedaqoqların, yazıçıların təhsil, tərbiyə, dil, ədəbiyyat, mənəviyyatla bağlı fikirləri və fəaliyyətləri haqqında geniş məlumat əldə edirik. Azərbaycan xalqının maarifçilik hərəkatındakı xüsusi rolu nəticəsində maarifçilik hərəkatı ənənələrinə olan münasibət yaxşılaşmış və elmi-ədəbi cəhətdən dəyərləndirilməsi artmışdır. Azərbaycan maarifçi fikrinin ümumdünya ideyaları ilə səsələşməsində Azərbaycan maarifçilərinin rolu əvəzedilməzdir.

Azərbaycanın maarifçilik hərəkatında görkəmli dövlət xadimləri, böyük yazıçılar və maarifçilər birlikdə konkret istiqamətlər üzrə səmərəli fəaliyyətlərini və ideyalarını sistemli şəkildə birləşdirərək fəaliyyət göstərmişdirlər. Tədqiqatçılar Azərbaycan maarifçilik hərəkatında milli pedaqoji mühitin aparıcı simalarının çoxcəhətli və fədakar fəaliyyətlərini daima sistemli şəkildə təhlil edib dəyərləndirmişdirlər.

Azərbaycan ədəbiyyat və maarifçilik həyatında mühüm rol oynamış Azərbaycan maarifçi ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri milli maarifçi fikrinin inkişafı yolunda göstərdikləri xidmətlər sayəsində Azərbaycan mühitinin koloriti artmış, milli ruhun ifadə edilmə-sində böyük irəliləyişlərə nail olunmuşdur. Azərbaycan xalqı milli maarifçiliyin özünəməxsus simalarını və yüksək səviyyəsini yüksək qiymətləndirərək, onu xalqı nadanlıq zülmətindən qurtarıb nuri-mərifətə yetirən kimi dəyərləndirir. Belə ki, maarifçilik cəhəlt dərdinin dərmanı və mərifət bağının xiyabanıdır. Azərbaycan ziyalılarının ibrətamiz maarifçi ideyalarının Azərbaycan ədəbi-maarifçi fikrinin zirvəyə gəlib çatmasında, gücünün, enerjisinin, işığının artmasındakı rolları danılmazdır.

Demək olar ki, Azərbaycanda milli maarifçiliyin bütün istiqamətləri inkişaf etmişdir. Ana dilində dünyəvi məktəblərin açılması, milli teatrın yaranması və genişlənməsi, Azərbaycan mətbuatının inkişaf etdirilməsi, “Əkinçi” qəzetinin nəşr edilməsi, realist-demokratik ədəbiyyatın inkişafı Azərbaycan maarifçilərinin böyük xidmətlərindəndir. Azərbaycan ziyalılarının ibrətamiz maarifçi ideyaları dövrün mühüm çağırışlarına çevrilərək, yeni nəsilləri, bütövlükdə Azərbaycan cəmiyyətini

xilas etməyə çalışırdı. Azərbaycanda maarifçilik hərəkatının əsas ideyası Azərbaycan xalqını zəmanədən geri qalmağa qoymamaq və dünyada dərinləşməkdə və genişlənməkdə olan milli-mənəvi özünüdərk proseslərində yaxından iştirak etməsini təmin etmək idi. Azərbaycan cəmiyyətində maarifçilik ictimai-mədəni mühitin carçısı olaraq, cəmiyyətdə gedən proseslərə təkan verdiyi üçün aktual və əhəmiyyətlidir.

Azərbaycanda maarifçilik hərəkatının əsas məqsədi azərbaycançılıq ideyalarının müasirlərimizə çatdırılması və milli maarifçiliyin və azərbaycançılıq ideyalarının mükəmməl şəkildə qorunması idi. Çünki hər bir xalqın milli-mənəvi oyanışında və özünüdərkində milli ədəbi-tarixi köklərin və ənənələrin rolu böyükdür. Azərbaycan milli maarifçiliyinin Azərbaycan xalqının həyatında oynadığı mühüm rol sayəsində milli ideologiyamız inkişaf edərək, mədəniyyətin, demokratik fikirlərin, azadlıq ideyalarının carçısı olmuşdur.

Ümummillə lider Heydər Əliyev Azərbaycanda maarifçilik hərəkatının təhsildəki, elmdəki, mədəniyyətdəki, ictimai və fəlsəfi fikirdəki, ədəbiyyatdakı yeni uğurlarının inkişafını labüd hesab etmişdir və bu yolda dövlət siyasəti aparmışdır. Azərbaycan xalqının milli şüurunda ən mühüm məfhumlar olan Azərbaycançılıq və milli dövlətçilik ideyası milli özünüdərk yolunu davam etdirən ziyalılarımız tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Azərbaycan xalqının maariflənməsində və milli məniyyətimizin qorunub inkişaf etdirilməsində “Əkinçi” qəzetinin rolunu yüksək qiymətləndirən ziyalılarımız onu soykökümüzə və keşməkeşli milli tariximizə sahib çıxdığı üçün müstəsna əhəmiyyətli qəzet hesab etmişdirlər. Qərb mədəniyyətinin Azərbaycanda yayılmasında maarifçilərimizin böyük rolu oldu. Bu dahi ziyalılar milli ideologiyanın təşəkkül prosesinə böyük təkan vermiş və Qərb mədəniyyətinin müsbət cəhətlərini Azərbaycan mədəniyyətinə gətirmişdirlər. Azərbaycan ədəbiyyatında milli ideologiyanın, azadlığın, oyanışın təşəkkülü A.A.Bakıxanov, Mirzə Kazım bəy, M.F.Axundzadə, H.Zərdabi, C.Əfqani kimi şəxsiyyətlərin adı ilə bağlıdır. Azərbaycanın maarifçi ideologiyası insan və cəmiyyət problemini ön planda saxlayır.

Azərbaycanda mədəni-maarifçilik hərəkatı milli istiqlalçılıq mübarizəsinin formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Azərbaycanda maarifçilik hərəkatının başladığı dövr xalqın milli varlığını dərinləndirən və bir daha sistemli şəkildə təsdiqlədiyi dövrdür. Heydər Əliyev A.A.Bakıxanov, Mirzə Kazım bəy, M.F.Axundzadə, H.Zərdabi, C.Əfqani kimi şəxsiyyətlərin yaradıcılıqlarının Azərbaycan maarifi üçün xidmətlərini öz çıxışlarında həmişə yüksək qiymətləndirmişdir.

Azərbaycan ziyalıların bir-biriləri ilə apardıqları bilik və mədəniyyətin ötürülməsi - milli şüurun yüksəlməsinə və milli oyanışa təkan vermişdir. Azərbaycan maarifçiləri cəmiyyətdəki avamlığın, savadsızlığın, nöqsanların, ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına nail olmaq üçün çalışmışdılar. Azərbaycanda maarifçilik ideyalarının qədim və zəngin ictimai-fəlsəfi fikir tariximizdə və mədəniyyətimizdəki rolu millilik və müasirlik meyillərinin yayılmasında əvəzsiz yer tutur və mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan xalqının tarixində maarifçilik ideyalarının təşəkkül tapmağa başlaması ilə Azərbaycan ictimai mühitində ideya-fəlsəfi ənənələrindən istifadə özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlər kəsb etmiş, orijinal inkişaf yolu tuta bilmişdir.

Azərbaycanda maarifçilik ideyalarının inkişafı Azərbaycan xalqının milli intibahına və mədəni tərəqqisinə güclü təsir göstərmiş və ideologiyanın, fəlsəfənin, dünyagörüşün təşəkkül tapmasına şərait yaratmışdır. Azərbaycan ziyalıların maarifçilik ideyaların və fəlsəfi görüşlərin yaranmasında böyük xidmətləri danılmazdır. Azərbaycanda maarifçilik hərəkatı M.Nəvvab, İ.Qutqaşanlı, A.A.Bakıxanov, M.F.Axundov, Mirzə Şəfi Vazeh, Seyid Əzim Şirvani kimi maarifçi mütəffəklərin ideyalarının, fəlsəfi-etik və materialist təlimlərinin üzərində qurulmuşdur. Azərbaycan maarifçilik fəlsəfəsinin ilk təmsilçilərindən olan Abbasqulu Ağa Bakıxanovun əsərləri XIX əsr Azərbaycan maarifçiliyindən xəbər verir. O, təbiət elmlərinə, tarixə, məntiqə, filologiyaya dair bilikləri sayəsində “Nəsihətlər kitabı”, “İşıqların yerləşdiyi yer”, “Camalın aynası”, “Gülüstani-İrəm”, “Qüdsinin bağı”, “Qüdsinin qanunları” kimi maarifçilik ideyalarını və fəlsəfi görüşlərini ifadə edən əsərlərini qələmə almışdır. Azərbaycan ziyalı-larının fəlsəfi dünyagörüşünün formalaşmasında onların ensiklopedik biliyə malik olmasının, şəxsi elmi axtarışlarının genişliyinin mühüm rolu olmuşdur. Maarifçilər maariflənmə yolu ilə kamil şəxsiyyət formalaşdırmaq və ədalətli cəmiyyət yaratmağın yolunu mədəni-fəlsəfi inkişafda görürdülər. Milli maarifçilik ideyalarının

inkışafı nəticəsində demokratik mətbuat, anadilli məktəb, dünyəvi teatr meydana gəldi və milli şüurun və maarifçiliyin formalaşmasına güclü təkan verdi. Görkəmli mütəfəkkirlərimiz, maarifçilərimiz və alimlərimiz maarifi və elmi yüksək qiymətlən-dirərək maarifçilik fəlsəfəsinin yaranmasında və inkışafında özünəməxsus yer tutmuşdurlar.

Azərbaycanda maarifçiliyin inkışafı cəhəlatın və avamlığın qarşısını almaqda ən böyük vasitə olmuşdur. Ədəbi fəaliyyətlə məşğul olan Azərbaycan ziyalıları Şərq və Qərb sivilizasiyalarının vəhdətinin uğurlarını Azərbaycan maarifçiliyinə tətbiq edərək onun inkışafına nail olmuşdurlar.

İsa Həbibbəyli "Maarifçilik hərəkatının işığında" məqaləsində Azərbaycanda maarifçiliyin inkışafını geniş bir şəkildə şərh etmişdir. "XIX əsrin ortalarından XX əsrin əvvəllərinə, sovet dövrünə qədərki mərhələdə Azərbaycan maarifçiliyinin gücü, enerjisi, işığı hesabına ölkəmiz və xalqımız qısa müddətdə böyük yol keçmişdir. Azərbaycanda milli maarifçiliyin bütün istiqamətlər üzrə yaranıb inkışaf etməsi, yəni ana dilində dünyəvi məktəblərin açılması, Nəriman Nərimanovun "böyükler üçün məktəb" adlandırdığı milli teatrın yaranması və genişlənməsi, Azərbaycan mətbuatının – "Əkinçi"nin meydana çıxması, realist-demokratik ədəbiyyatın inkışafı gələcək böyük inkışafın möhkəm təməllərinin atılması isə nəticələnmişdir. "Pedaqoji fikir tarixindən" kitabındakı Nəriman Nərimanovun "Müəllimlər ictimaiyyəsinə dair", "Türk dilində yeni jurnal", "Cümə söhbəti", Hüseyn Cavidin "Naxçıvanda nə gördüm", "Naxçıvana nə lazım?", "Həsbi-hal", Eynəli bəy Sultanovun "Zəmanə ədiblərindən nələr tələb etmək lazımdır", "Azərbaycan atalar sözləri" məqalələrində səsləndirilən maarifçi ideyalar dövrün mühüm çağırışlarına çevrilərək, yeni nəsilləri, bütövlükdə Azərbaycan cəmiyyətini arxasınca aparmış, zəmanədən geri qalmaqda qoymamışdır. Hazırkı müstəqillik dövründə dərinləşməkdə və genişlənməkdə davam edən milli-mənəvi özünüdərk proseslərində də klassik maarifçilik bir daha ictimai-mədəni mühitin qarşısına çevrilərək, cəmiyyətdə gedən proseslərə təkan verir. Bu cəhətdən "Pedaqoji fikir tarixindən" kitabının hazırlanıb nəşr edilməsi son dərəcə aktual və əhəmiyyətlidir. [1, s.12].

Xalqın qanını soran istismarçı siniflər, bəy və mülkədarlar, çar çinovnikləri, xalqı avamlıq və fanatizm girdabında saxlayan ruhanilər maarifçi ziyalıların əsərlərinin tənqid obyektinə idilər. Azərbaycanda maarifçiliyin inkışafında dahi mütəfəkkirimiz Həsən bəy Zərdəbinin xidmətləri danılmazdır. Belə ki, o, 1875-ci il iyulun 22-də "Əkinçi" qəzetinin fəaliyyətə başlaması ilə Azərbaycanda ilk dəfə milli mətbuatın əsasını qoymuşdur. "Əkinçi" qəzetinin fəaliyyətə başlaması ilə Azərbaycanda milli oyanış, milli özünüdərk və mədəni yeniləşmə prosesi sürətləndi və dünyəvi-elmi biliklərin yayılması, milli-ictimai və fəlsəfi fikrin yeni məcrada inkışafı artdı. Bu milli oyanış və mədəni yeniləşmədə milli ziyalı təbəqəsinin aparıcı və hərəkatverici qüvvələrinin ideyanəzəri və əməli xidmətlərinin müstəsna rolu olmuşdur. Azərbaycanda maarifçilik ideyalarının, elmi biliklərin, milli oyanış və qurtuluş məfkurəsinin çoxcəhətli fəaliyyəti sayəsində Azərbaycan ictimai-fəlsəfi fikir tarixində yeni dövrün başlanğıcı qoyulmuşdur. A.A.Bakıxanov, İ.Qutqaşanlı, M.Ş.Vəzəh, Q.B.Zakir, Nətvən kimi Azərbaycan maarifçiləri əsərlərində azərbaycançılıq ideyalarına diqqəti daha çox cəlb etmişdirlər. Azərbaycan maarifçiliyinin xalqa, vətənə məhəbbət, azadlıq ideyalarının tərənnümü, maarifi yaymaq kimi misyaları maarifçiləri birləşdirən amillər idilər. Maarifçilərin ümummilli dəyərləri vətənpərvərlik, xəlqilik, azadlıq ideyalarını tərənnüm etmək, avam kütlələrin maarifləndirilməsi məsələsini ortaya atmaq, kəndli sinfinin mənafeyinə xidmət etmək idi. Azərbaycanda maarifçilik ideyalarının inkışafı nəticəsində intellektual mühit yaranır, ziyalılar, maarif və mədəniyyət xadimləri yeniləşmə prosesində yaxından iştirak edirdilər.

Azərbaycanda formalaşan intellektual-mədəni mühit ziyalıların, maarif və mədəniyyət xadimlərinin Azərbaycan ədəbiyyat və mədəniyyətinə yeniliklər gətirməsinə şərait yaradırdı. İntellektual-mədəni mühit Şərq və Qərbin sintezini və milli-dini xarakter daşıyan türk-islam mədəniyyəti və ümumbəşəri fikirləri özündə ehtiva edirdi. Maarifçi ziyalılar mədəniyyəti azərbaycanlıların eyni dilə, etnik kökə, mənəvi dəyərlərə mənsub olduqları türkdilli müsəlman xalqların mədəniyyətilə qovuşmasında, təkrar olunmaz, özünəməxsus cəhətlərilə seçilən xüsusiyyətlərinə inteqrasiya olunmasında görürdülər.

Azərbaycan maarifçiliyində intellektual-mədəni mühit cəmiyyətdəki dəyişikliklərin, yeniləşmənin aparıcı qüvvəsi idi və tarixi gerçəkliyi özünəməxsus şəkildə əks etdirirdi. A.A.Bakıxanov,

Mirzə Kazım bəy, İsmayıl bəy Qutqaşnılı, Mirzə Şəfi Vazeh, Qasım bəy Zakir kimi maarifçilərin əsərləri milli ideologiyaya xidmət edirdi və milli özünüdərk prosesinə töhfələr vermişdir. Maarifçilərin yaradıcılıqları millətin gerçək və real həyatını əks etdirdiyi üçün cəmiyyətin problemlərinə reallıq müstəvisindən baxırdı.

Maarifçi ziyalıların yaradıcılıqlarında xalqı geriyyə çəkən adət-ənənələrdən tamamilə qurtula bilməyin yolunu milli özünüdərk prosesi vasitəsilə millətin qarşısında yeni bir səhifə açmaqda görməkləri Ümummilli lider Heydər Əliyev yüksək dəyərləndirmişdir. Azərbaycan maarifçiliyində A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh, İ.B.Qutqaşnılı, Q.B.Zakir, M.F.Axundzadə, H.B.Zərdabi, S.Ə.Şirvani kimi şəxsiyyətlər yaradıcılıqlarında millət, din, vətən və bu kimi anlayışlara fəlsəfi, siyasi və ideoloji yöndən baxırdılar. Onların yaradıcılığında tarixi yaddaşın itməməsi, ana dilinin, adət və ənənələrin qorunub saxlanılması, inkişafı, mənəviyyətin, milli dəyərlərin əbədi yaşadılması, milli şüurun oyanması və milli özünüdərk prosesinin güclənməsi kimi məsələlərə xüsusi diqqət yetirirdi.

Azərbaycan xalqının mütərəqqi ideallara integrasiyasında və dünya sivilizasiyasının müasir dəyərlərinə qovuşmasında maarifçilərin tarixi və müstəsna əhəmiyyətli xidmətləri olmuşdur. Maarifçi ziyalıların milli Azərbaycançılıq şüurumuzun oyanışına verdiyi töhfələr sayəsində xalqımızın inkişafında yeni dövrün başlanğıcı qoyulur, milli və ictimai məsələlər minlərlə azərbaycanlının fikrinə və duyğularına təsir edərək milli problemlər ətrafında düşünməyə, millətin dərdlərini mətbuat səhifələrində bölüşüb çıxış yolları tapmağa səbəb olur. Azərbaycanda teatrın təməlinin qoyulması ilə milli ruhun və düşüncənin yenilənməsi baş verir. Bu da öz növbəsində milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması və ümumbəşəri dünya dəyərləri ilə zənginləşməsinə vasitəçi oldu. Azərbaycanda maarifçilik özünü fəlsəfədə, elmdə, ideyada göstərərək Azərbaycan xalqının milli varlığını dərinlən dərk etməsinin təsdiqidir. Ömər Faiq Nemanzadə, Həsən bəy Zərdabi, Nəriman Nərimanov, Cəlil Məmmədquluzadə, Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Əhməd Cavad, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Hüseyn Cavid, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Üzeyir bəy Hacıbəyov, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmküsar, Abdulla Şaiq, Firidun bəy Köçərli kimi maarifçi ədiblər yaradıcılıqları vasitəsilə cəmiyyətdə cəhalətin və avamlığın qarşısını almağa çalışırdılar.

Vahid Ömərov “XIX əsrin II yarısında Azərbaycan maarifçiliyində azərbaycançılıq ideyası məsələləri” məqaləsində XIX əsrin ikinci yarısında milli ideologiyayı belə şərh etmişdir. “XIX əsrin II dövrü Azərbaycan xalqının həyatında mühüm rol oynayan bir dövr oldu. M.F.Axundzadə və H.B.Zərdabi ilə yanaşı, bu dövrdə Ş.C.Əfqani, N.B.Vəzirov, Ə.Heydəri, Ə.Gorani, S.Ə.Şirvani də azərbaycançılıq milli ideologiyasını inkişaf etdirdilər” [4, s.12].

Azərbaycan xalqının çağdaş dünya nizamında özünə layiqli yer tutmasında Azərbaycan maarifçilərinin danılmaz rolu vardır. Milli təfəkkürümüz türk dünyasının görkəmli maarifçi nümayəndələrinin yüksək xidmətləri sayəsində Azərbaycan milli ideyası ideologiyaya çevrilmə prosesində tarixi inkişafı baxımından ən yüksək zirvəsinə çatdı. Maarifçilərin xidmətləri sayəsində Azərbaycan xalqının böyük bir qisminin maariflənməsinə nail olundu və insanlar arasında milli azadlıq ideyaları geniş vüsət tapdı. Azərbaycan maarifçiliyi geniş ictimai hərəkət kimi vüsət alandan sonra maarifçilər xalqın maddi rifahının yaxşılaşmasına, ölkənin iqtisadi baxımdan inkişafına, dövlətin qüvvətlənməsinə və siyasi tərəqqisinə nail ola bildilər.

Maarifçi ziyalılar milləti oyatmaq, savadlandırmaq, özünü, kökünü tanıyan, kimliyini bilən, ağıllı millət yetişdirmək uğrunda mübarizə aparırdılar. Azərbaycan maarifçiliyinin strukturunun zənginləşdirilməsində ictimai-mədəni tərəqqi yolu əsas hesab edilirdi. Azərbaycan maarifçiləri cəmiyyəti qorumağın yolunu cəhalətdən qurtulmaqda, cəmiyyətin mənəvi-əxlaqi saflaşmasında, ictimai-milli genefondu qorumaqda görürdülər.

Azərbaycan maarifçiliyi milliyyətə, islama, ictimai-fəlsəfi, mədəni-siyasi və ədəbi-ideoloji fikirlərə olduqca böyük dəyər verirdi. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində maarifçilərin əsərləri müstəsna dərəcədə əhəmiyyətli yer tuturdu. Azərbaycanda maarifçiliyin sürətlə inkişaf etməsində ən əsas şərtlərdən biri o idi ki, Azərbaycan maarifçiliyi Qərb və Şərq maarifçiliyinin sintezindən istifadə üzərində qurulmuşdu. Azərbaycanda milli və dünyəvi məktəbin təşəkkül tapmasında Şərq fəlsəfəsinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycanlı balalarının maariflənməsinə, təhsil almasına ömürlərini həsr etmiş Cəlil Məmmədquluzadə, Eynəlibəy Sultanov, Hacıağa Fəqir Ordubadi, Hüseyn Cavid, Məhəmməd Tağı Sidqi, Əliqulu Qəmkəsar, Əbülqasım Sultanov, Məmməd Səid Ordubadi, Mirzə Cəlil Şürbi, Qüdsi Vənəndi kimi ziyalılar çoxcəhətli fəaliyyətləri ilə Azərbaycan xalqının tarixinə milli özünüdərkətmə və oyanış dövrü kimi daxil olmuş bir zamanda mədəni-maarif cəmiyyətlərində fəaliyyətlərini davam etdirərək, Azərbaycan maarifçiliyinin inkişafında müstəsna xidmətlər göstərmişdirlər. Maarifin, ədəbiyyatın, mədəniyyətin və incəsənətin inkişafında görkəmli maarifçi nümayəndələrin əvəzedilməz rolu olmuşdur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. İsa Həbibbəyli // Maarifçilik hərəkatının işığında // 525-ci qəzet.- 2019.- 24 aprel. - S.12-13.
2. Mehdiyev R. Azərbaycançılıq - milli ideologiyanın kamil nümunəsi, “Azərbaycan” qəzeti 09.11.2007.
3. Şəmsizadə N. Azərbaycançılıq, Bakı, Nurlar, 2006.
4. Vahid Ömərov // XIX əsrin II yarısında Azərbaycan maarifçiliyində azərbaycançılıq ideyası məsələləri // Səs.- 2012.- 13 mart.- S. 12.
5. Vəliyeva S. Milli dövlətçilik hərəkatının yüksəlişi və Xalq Cümhuriyyəti dövründə; azərbaycançılıq ideyası, Bakı, Azərbaycan, 2003.

ГЕЙДАР АЛИЕВ И КУЛЬТУРНО-ДУХОВНОЕ РАЗВИТИЕ АЗЕРБАЙДЖАНА: РОЛЬ ЛИЧНОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Джамиля Джафар гызы Мамедова
Институт истории имени А.А.Бакиханова НАНА
jamila_mj69@mail.ru

Проблема формирования и укрепления национальной идентичности в условиях постсоветской трансформации представляет собой одну из наиболее актуальных тем современной гуманитарной науки. В данном контексте значительный интерес вызывает личность Гейдара Алиева — политического деятеля, чья деятельность во многом определила вектор культурного и духовного развития Азербайджана в конце XX — начале XXI века.

Актуальность темы обусловлена необходимостью научного осмысления исторического опыта консолидации нации, опирающейся на культурные традиции, национальные ценности и духовное наследие. Гейдар Алиев, будучи не только главой государства, но и выразителем национального духа, сыграл ключевую роль в процессе институционализации культурной политики и в формировании единой модели национального самосознания.

В современной политической науке и культурологии политическое лидерство все чаще рассматривается не только как инструмент управления, но и как культурно-исторический феномен. Гейдар Алиев являлся примером харизматического и в то же время рационального лидера, способного интегрировать в государственной политике элементы культурной традиции и стратегического мышления. Его видение развития Азербайджана включало не только экономические и политические аспекты, но и системный подход к вопросам культуры, языка, образования и духовной консолидации общества.

Гейдар Алиев, вошедший в историю как мудрый политик и опытный дипломат, обладал большим талантом, интеллектом, острым мышлением и незаурядными ораторскими способностями. Он ясно понимал, что народ, стремящийся к развитию своей независимой государственности, должен обладать также уникальными культурными, национально-духовными особенностями и ценностями.

С первых дней своего пребывания на высшем государственном посту Гейдар Алиев демонстрировал устойчивую приверженность к развитию науки, культуры и образования.

Особое внимание он уделял взаимодействию с представителями научной и творческой интеллигенции, регулярно проводя встречи, в ходе которых обсуждались актуальные проблемы, стоящие перед научным сообществом страны. Уже в сентябре 1993 года, исполняя обязанности Президента Азербайджанской Республики, Алиев на встрече с академической общественностью подчеркнул недопустимость сокращения или ликвидации научных институтов, в частности Национальной академии наук Азербайджана (НАНА). В своей речи он отметил: *«Независимо от экономических трудностей, наука должна развиваться. Академия наук — это историческое достижение азербайджанского народа. Мы положим конец пренебрежительному отношению к научным учреждениям любой ценой»* [2].

В последующие годы Гейдар Алиев предпринял ряд шагов, направленных на институциональное укрепление научной сферы страны. Будучи Президентом, он последовательно поддерживал научные учреждения, оказывал моральную и материальную поддержку учёным, инициировал государственные награды за научные достижения и создавал условия для интеграции азербайджанской науки в международное научное сообщество. Особое внимание уделялось участию представителей НАНА и ведущих вузов Азербайджана в международных научных проектах и форумах.

31 января 1997 года на встрече с руководством Академии наук Азербайджана Алиев акцентировал необходимость поддержания академического авторитета научных учреждений и предупредил об угрозах со стороны неконтролируемой коммерциализации науки. Он подчеркнул важность защиты институциональной целостности и высокого уровня научных исследований, выразив обеспокоенность возможным размыванием академических стандартов в условиях рыночной экономики. [3]

Результатом последовательной научной политики Гейдара Алиева стало проведение масштабных структурных преобразований в НАНА. В 1993 году был создан ряд новых исследовательских институтов на базе существующих отделов и научных центров: в частности, Институт археологии и этнографии, Институт общественно-политических исследований и Институт микробиологии. Эти реформы были направлены на расширение научного спектра и специализацию отдельных направлений исследований. [9]

15 мая 2001 года, в соответствии с Указом Президента, Академия наук была переименована в Национальную академию наук Азербайджана, что стало актом символического и юридического признания её статуса как главного научного института страны. [1] Этот шаг отражал стремление к повышению престижа национальной науки и её институциональной автономии. Вслед за этим последовали новые решения, в том числе Постановления Кабинета Министров от 21 мая 2002 года и 30 января 2003 года, касающиеся совершенствования структуры и научно-технического потенциала академии. [10]

Значимым вкладом в развитие региональной науки стало создание Нахчыванского отделения НАНА (7 августа 2002 года), что способствовало децентрализации научной деятельности и активизации исследовательского потенциала в стратегически важном регионе. [16]

Одним из ключевых аспектов научной политики Гейдара Алиева стало переосмысление исторического наследия. Он выступал за объективное написание истории Азербайджана, указывая на искажения, допущенные в советский период в результате идеологической цензуры. Особое внимание было уделено изучению и освещению событий XIX–XX веков. Президент Гейдар Алиев заявил о намерении выделить значительные средства на проведение научных исследований в данной области, что стало важным этапом в развитии отечественной историографии. [8]

На Первом форуме молодежи Азербайджанской Республики (2 февраля 1996 года) Гейдар Алиев напомнил об этапах исторического развития страны, подчеркнув важность сохранения памяти о демократических традициях Азербайджанской Демократической Республики 1918 года как основы национальной идентичности. В этом контексте Указ Президента от 30 января 1998 года о праздновании 80-летия АДР стал значимым актом государственной поддержки исторических исследований. В рамках указа были изданы

научные труды, организованы конференции, в том числе при участии Института истории НАНА. [13]

Таким образом, научная политика Гейдара Алиева была основана на признании науки как стратегического ресурса государства, неотъемлемой составляющей национальной идентичности и культурного суверенитета. Поддержка академического сообщества, институциональное укрепление научных организаций, модернизация инфраструктуры и международная интеграция стали ключевыми направлениями многогранной деятельности Гейдара Алиева, обеспечившими устойчивую платформу для последующего научного прогресса в Азербайджане.

Важным направлением деятельности Гейдара Алиева стало формирование целостной государственной культурной политики. Он последовательно отстаивал необходимость сохранения историко-культурного наследия как основы национальной идентичности. Были реализованы государственные программы по восстановлению памятников архитектуры, развитию традиционных видов искусства, в частности мугама, а также поддержки национальной литературы и театра.

Значительную роль в этом процессе сыграло взаимодействие с международными организациями, такими как ЮНЕСКО, что позволило интегрировать элементы азербайджанской культуры в глобальный культурный контекст и одновременно укрепить внутреннее культурное единство.

Гейдар Алиев развил и обогатил азербайджанскую культуру, познакомив свой народ и мир с выдающимися азербайджанскими деятелями. Великий Лидер, всегда заботившийся о выдающихся деятелях культуры, в то же время поднимал их на уровень мировой культуры.

1 августа 1994 года в своей речи на заседании Государственной комиссии, созданной в связи с 500-летием великого азербайджанского поэта Мухаммеда Физули в Президентском дворце, Гейдар Алиев еще раз подчеркнул, что «празднование 500-летия великого поэта Физули является оценкой заслуг великого мыслителя перед азербайджанским народом, всеми тюркскими народами, мировой культурой. В то же время это весьма благоприятная возможность для пропаганды нашей культуры и истории, и мы должны ее всесторонне использовать. Многолетний опыт показывает, что подобные мероприятия способствуют поднятию морального духа и приобщению людей к нашей истории». [7]

Юбилей Мухаммеда Физули широко отмечался не только в Азербайджане, но и во многих странах мира. В Анкаре, Москве, Багдаде, Кербеле, Киркуке, Тегеране, Дагестане, Баку, Махачкале, Париже и штаб-квартире ЮНЕСКО прошли торжественные церемонии, посвященные 500-летию Мухаммада Физули. Широкое празднование юбилея М.Физули на международном уровне еще раз подтвердило, что Мухаммед Физули был азербайджанским поэтом. Решение, принятое Организацией Объединенных Наций (ЮНЕСКО) о праздновании 500-летия М.Физули в мировом масштабе, стало ярким примером большой признательности, уважения и почета, оказываемых нашему народу, нашей культуре и Мухаммаду Физули. По случаю 500-летия Мухаммеда Физули тогдашний Генеральный директор ЮНЕСКО Федерико Майор приехал в Азербайджан и вместе с азербайджанским народом отметил это историческое событие. В течение трех лет в Азербайджане был проведен ряд важных мероприятий, посвященных 500-летию Мухаммеда Физули. Творчество Мухаммада Физули и его 500-летие были в центре внимания III съезда писателей тюркского мира. На VIII заседании организации ТЮРКСОЙ было принято специальное решение об изучении творчества и наследия Мухаммеда Физули, и в Баку был проведен международный симпозиум. [17] В рамках мероприятий, посвященных 500-летию Физули, было издано 6 томов его избранных произведений, многие его произведения переведены на разные языки. 1996 год был объявлен ЮНЕСКО «Годом Физули».

Гейдар Алиев также добился празднования 600-летия великого мыслителя Азербайджана Насими на уровне ЮНЕСКО. [12]

Особое место в культурной политике Гейдара Алиева занимает восстановление исторической справедливости в отношении выдающихся представителей азербайджанской интел-

лигенции. Одним из таких примеров стало возвращение на родину останков поэта и мыслителя Гусейна Джавида — жертвы сталинских репрессий. Перезахоронение в Нахчыване стало актом не только национального признания, но и гражданского мужества. Особым проявлением уважения стало строительство мавзолея на месте захоронения поэта. Церемония открытия мавзолея, состоявшаяся в октябре 1996 года, прошла при личном участии Президента. [11]

Значительным вкладом Гейдара Алиева в сохранение и популяризацию культурного наследия Азербайджана стало инициирование празднования 1300-летия эпоса «Китаби-Деде Горгуд». Указ Президента от 20 апреля 1997 года придал юбилею государственное значение, а признание события на уровне ЮНЕСКО вывело его за рамки национального — в сферу мировой культурной дипломатии. [4]

В своём выступлении на заседании Государственной комиссии Гейдар Алиев подчеркнул политическое и духовное значение этого юбилея как акта уважения к национальной культуре и литературе. Эпос «Китаби-Деде Горгуд», отражающий историко-культурные корни азербайджанского народа, был представлен как ценность, значимая не только для Азербайджана и тюркского мира, но и для всего человечества. [5]

Юбилейная инициатива стала частью более широкой государственной стратегии по увековечиванию исторической памяти, укреплению национального самосознания и культурной идентичности.

Во второй период своего руководства Азербайджаном Гейдар Алиев уделил особое внимание возрождению национального кинематографа, находившегося в состоянии глубокого кризиса. За счёт государственной поддержки и субсидирования кинопроизводства в 1998–2000 годах были сняты полнометражные художественные фильмы, что ознаменовало начало новой фазы развития отрасли. Особую роль в интеграции азербайджанского кино в мировое культурное пространство сыграли международные кинофестивали, проводимые в Баку, а также участие национальных кинолент в зарубежных кинофорумах. Важным символическим актом стало учреждение Указом Президента от 18 декабря 2000 года Дня национального кино Азербайджана, отмечаемого ежегодно 2 августа. [6]

В рамках государственной политики по сохранению культурного наследия Азербайджана Гейдар Алиев придавал особое значение развитию музейного дела, реставрации и охране историко-культурных памятников. Благодаря его инициативам в 1990–2000-х годах была обеспечена не только сохранность действующих музеев, но и открытие новых, в том числе после капитальной реконструкции.

Среди значимых проектов — Дом-музей Леопольда и Мстислава Ростроповичей (создан по распоряжению Президента в 1997 году, открыт в 2002), Государственный музей ковра и Дом-музей Джагила Мамедкулизаде в Нахчыване (открыты в 1998 году), а также Дом-музей Гусейна Джавида (экспозиция открыта в 2003 году). Завершилось также открытие Государственного музея музыкальной культуры, ранее отложенное по техническим причинам. [15]

Отдельным направлением стала поддержка международных инициатив. По инициативе Гейдара Алиева Всемирный банк предоставил Азербайджану льготный кредит в размере 6 миллионов долларов США сроком на 40 лет, с отсрочкой платежей на 10 лет и под 0,75 % годовых для развития и охраны культурных ценностей страны. В соответствии с заключённым с банком договором, в проект реставрации исторических памятников в Азербайджане были включены четыре объекта: Ханский дворец в Шеки, Дворец Ширваншахов в Баку, мавзолей Момине Хатун и Гарабаглар в Нахичевани. [14]

Таким образом, меры, предпринятые при активном участии Гейдара Алиева, заложили институциональные основы долгосрочной государственной стратегии в сфере охраны и актуализации культурного наследия Азербайджана.

Гейдар Алиев придавал особое значение азербайджанскому языку, рассматривая его как один из главных столпов национальной идентичности. В период его руководства были предприняты меры по укреплению статуса государственного языка [18], развитию азербай-

джанской филологии и популяризации родного языка среди молодежи. Особое внимание уделялось также лингвистической стандартизации, разработке новых учебных программ и переходу на латинскую графику, что рассматривалось как важный шаг в направлении модернизации и культурной интеграции с тюркским миром и глобальным сообществом.

Одним из достижений культурной политики Гейдара Алиева стало формирование модели межэтнического и межконфессионального согласия, что особенно актуально для многонационального общества Азербайджана. Гейдар Алиев активно продвигал идеи толерантности, диалога культур и религий, что нашло отражение как во внутренней политике, так и в международной культурной дипломатии страны.

Общенациональный лидер Гейдар Алиев оставил после себя не только политическое наследие, но и глубокий культурно-духовный след в жизни Азербайджана. Его роль в формировании национальной идентичности — это пример того, как личность лидера может определить судьбу целого народа. Сегодня его идеи продолжают жить и развиваться, отражаясь в политике современного Азербайджана, укрепляя его суверенитет, культуру и духовную силу.

Список использованной литературы

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və sərəncamları (aprel-iyun 2001-ci il), Bakı, 2001, s.18
2. Əliyev H. Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşdə çıxış. 21 sentyabr 1993-cü il // [Əliyev, Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir](#): çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. Birinci kitab: iyun, 1993 – may, 1994 / bur. məsul R. Mehdiyev. – Bakı: Azər nəşr, 1997, s.106
3. Əliyev H. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının rəhbərliyi, həqiqi və müxbir üzvləri, institut direktorları və aparıcı alimləri ilə görüşdə nitq. 31 yanvar 1997-ci il // Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. I kitab. Bakı, 1997, s.186
4. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. On doqquzuncu kitab. Bakı: Azər nəşr, 2006, s. 429
5. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir XXVI kitab, s. 177
6. Əliyev Ə. Milli mədəniyyətimiz Heydər Əliyev ideyalarından güc alır// Xalq qəzeti, 2010, 6 may, s. 5
7. Əliyev H. Prezident sarayında dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 500 illiyi ilə əlaqədar yubiley üzrə dövlət komissiyasının iclasında giriş və yekun sözü. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident kitabxanası. Heydər Əliyev. Elektron Sənədlər Toplusu . Nitqləri, çıxışları, məruzələri, müsahibələri, bəyanatları, 1994-cü il, s.224
8. Heydər Əliyev. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının rəhbərliyi, həqiqi və müxbir üzvləri, institut direktorları və aparıcı alimləri ilə görüşdə nitq. 31 yanvar 1997-ci il // Müstəqilliyimiz əbədidir, VIII kitab. Bakı, 1998, s. 369
9. Heydər Əliyev. İki cilddə. 2-ci cild. Bakı, Turxan, 2013, s.477
10. Heydər Əliyev. İki cilddə. 2-ci cild, s.478; <https://ict.az/Mobile/az/content/247/>
11. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. I kitab. Bakı: Azərbaycan, 1997, s.159-160
12. Quliyeva X. Heydər Əliyev siyasəti: milli dövlət, milli lider, vətəndaşlıq, mənəviyyat. Bakı: Elm, 2019, s.252
13. Müstəqil Azərbaycanın gələcəyi gənclərdir. Bakı, 1996, s.20
14. Ахундова Э. Гейдар Алиев. Личность и эпоха. В трех томах. Том 3. Возвращение (1990-2003). М.: Канон+, 2017, с.389
15. Байрамова А. Гейдар Алиев и музеи Азербайджана // Каспий, 2009, 8 мая, с. 2
16. https://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f3_12.pdf
17. <https://lib.aliyev-heritage.org/az/4524589.html>
18. https://republic.preslib.az/ru_d4-72.html

E-LOGİSTİKANIN MÜASİR VƏ PERSPEKTIV TƏTBİQ SAHƏLƏRİ

^{1,2}Tamerlan İlqar oğlu Abbasov, ^{1,3}Nəzrin Natiq qızı Qarayeva, ^{1,4}Rəşid Rüşət oğlu İbrahimov,
^{1,5}Dilarə Sahib qızı Əfrasiyabova, ^{1,6}Pərvin Bəxtiyar qızı Əmirova

¹Azərbaycan Texniki Universiteti

²tamerlan.abbasov@aztu.edu.az

³nazrin.qarayeveva@aztu.edu.az

⁴rashid.ibrahimov@aztu.edu.az

⁵dilara.afrafiyabova@aztu.edu.az

⁶parvin.amirova@aztu.edu.az

Giriş

Texnologiyanın inkişafı ilə bir çox sahələr kimi logistika da dəyişməyə başlayıb. Ənənəvi logistika üsullarını rəqəmsal alətlərlə əvəz edən e-logistika, bu sahəyə yeni imkanlar gətirir. Şirkətlər artıq malların daşınması, anbarlanması və izlənməsi proseslərini daha sürətli və dəqiq şəkildə həyata keçirirlər. Bu məqalədə e-logistikanın hazırkı vəziyyəti və gələcəkdə tətbiq oluna biləcək sahələri araşdırılır.

Son illər texnologiyanın sürətli inkişafı bir çox sahələrdə yeniliklərə yol açdığı kimi, logistika sahəsində də köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Ənənəvi logistika modelləri artıq müasir tələblərə tam cavab vermədiyindən, rəqəmsal yanaşmalar ön plana çıxmağa başlayıb. Bu dəyişikliklərin nəticəsi olaraq e-logistika anlayışı formalaşmış və hazırda bir çox şirkətlərin fəaliyyətində əsas rol oynayır. E-logistika təkcə malların daşınması deyil, həm də anbar idarəçiliyi, sifarişin izlənməsi, məlumat axını və müştəri ilə effektiv əlaqələrin qurulmasını əhatə edir. Hazırda bu texnologiyalar həm gündəlik istifadə olunan xidmətlərdə, həm də iri sənaye layihələrində tətbiq olunur. Gələcəkdə isə süni intellekt, avtomatlaşdırılmış sistemlər və böyük verilənlərin (Big Data) tətbiqi ilə e-logistikanın daha da genişlənməsi proqnozlaşdırılır. Bu məqalədə e-logistikanın bu gün istifadə olunduğu əsas sahələr və gələcəkdə inkişaf potensialı olan istiqamətlər araşdırılır.

Əsas mətn

İçində olduğumuz dünyada, demək olar ki, hər kəs texnologiyanın getdikcə inkişaf etdiyini və texnoloji inkişaf sürətinin hər keçən gün daha da artdığını qəbul edir. Duman maşınının icadı ilə başlayan texnologiya başgicəlləndirici sürətlə inkişaf etmiş və müxtəlif sənayelərdə texnoloji inkişaf baş vermiş, sənayeləri transformasiya etmiş və bənzərsiz bir inkişaf təmin etmişdir. Bütün bu inkişaf sayəsində hər kəs tərəfindən qəbul edilmiş e-ticarət sektorunun hər keçən gün sürətlə böyüməsi, eyni zamanda e-logistika sektorunun inkişafını da sürətləndirir. Bu günlərdə elektron logistika ilə bağlı mövcud olan sistemlər, informasiya texnologiyaları proqram təminatı və tətbiqləri ilə inkişaf etməyə davam edir və e-logistika tələblərini və gözləntilərini qarşılamaqda çətinlik çəkən logistika sektoru daxilində fərqli sistemlər inkişaf etdirmək və fəal şəkildə istifadə etmək sürətlə davam edir.

Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, logistikanın əsas məqsədi doğru materialın doğru müştəriyə, doğru zamanda, doğru yerdə və zərərsiz şəkildə, minimum xərc ilə təqdim edilməsidir. Bütün bunları uğurla tətbiq etmək üçün internet və informasiya texnologiyası əsaslı olan e-logistika tətbiqlərindən faydalanmaq vacibdir. Bu tətbiqlər sayəsində logistika müəssisələri rəqibləri qarşısında və bazarlarda rəqabət üstünlüyü əldə edə bilirlər. Müəssisələr logistika fəaliyyətlərində elektron logistika tətbiqlərini effektiv və səmərəli şəkildə istifadə etməklə, müəssisənin istehsalı, qablaşdırma, yükləmə, daşınma, təkrar emal, marketing, satış və satış sonrası xidmətlərində əhəmiyyətli töhfələr təmin edirlər. Logistika fəaliyyətlərinin elektron mühitdə həyata keçirilməsi, bütün verilən sifarişlərin, sifarişə aid məlumatların həm müəssisələr, həm də müştərilər tərəfindən asanlıqla izlənməsi, sifarişlərin məlumatlandırılması, sifarişlərin çatdırılma vəziyyəti və satış sonrası müştəri xidməti dəstəyi kimi xidmətlər təqdim edir. Xüsusilə, bütün bunların uğurla həyata keçirilməsi üçün e-logistika tətbiqlərinin böyük bir təsiri olduğu görülür. Buna görə də, e-logistika tətbiqləri elektron məlumat mübadiləsi (EVD), İnternet və Extranet, anbar idarəetmə sistemi (WMS), Avtomatik Tanıma və məlumat toplama sistemi (OT/VT), Korporativ mənbə planlaşdırma sistemi, Nəqliyyat

izləmə sistemləri (VTS), Sifariş idarəetmə sistemi (OMS), Müştəri əlaqələri idarəetmə (CRM) sistemlərindən ibarətdir.

Elektron Məlumat Mübadiləsi (EMM) Elektron məlumat mübadiləsi texnologiyası bu günlərdə logistika sektoru və təchizat zəncirinin ayrılmaz hissəsidir. Bunun səbəbi, logistika proseslərini qarışıq və nizamsız olmaqdan, nizamlı, səmərəli və əlçatan hala gətirməyə kömək etməsidir. Digər tərəfdən, müəssisələrə anbarlarını, göndərişlərini, maliyyə məlumatlarını və iş proseslərini sisteməlik şəkildə idarə etməyə imkan verir. EMM tətbiqi, məlumatları əl ilə daxil etməyə ehtiyac olmadan avtomatik olaraq işlənməsini və ticarət sənədlərinin müəssisələr arasında standart və sürətli şəkildə göndərilməsini təmin edir.

Buna görə də, elektron məlumat mübadiləsini sadə şəkildə təsvir etsək, verilən bütün sifarişlərin və ya faktura kimi sənədlərin elektron tətbiqlər vasitəsilə yaradılması olaraq ifadə etmək mümkündür. Müəssisələr, əl ilə həyata keçirilən prosesləri avtomatlaşdıraraq, vaxt qənaəti təmin edir və baha başa gələn və əl ilə həyata keçirilən əməliyyatların səbəb olduğu səhvləri aradan qaldırır. Digər tərəfdən, EMM, elektron məlumatların bir müəssisənin kompüter tətbiqindən birbaşa digər müəssisənin kompüterinə ötürülməsini təmin edir. Eyni zamanda, ötürülən məlumatların yeri və sırası bu tətbiq standartlarına uyğun olaraq müəyyən edilir. Əgər bu əməliyyatlarda əl ilə üsullar istifadə olunsaydı, saatlar, günlər və ya həftələr çəkə bilərdi. Təchizat zəncirində tərəflər arasında güclü bir əlaqə qurulması üçün bütün əlaqələrin mükəmməl uyğunlaşması tələb olunur. Bir məhsulun idxalı və ixracı zamanı, göndərən və alıcı arasında məlumat və verilənlərlə bağlı fiziki əlaqə ilə yanaşı, dərhal təhlükəsiz və səmərəli ünsiyyətin qurulması vacibdir. EMM, zəncirdəki faktorlar arasında daha səmərəli əlaqələr qurur. Hər hansı bir ticarət və ya inzibati sənədin təhlükəsiz, sürətli, problemsiz bir şəkildə və ticarət tərəfdaşlarının daxili idarəetmə sistemlərinə tam inteqrasiya ilə göndərilməsini və alınmasını asanlaşdırır (www.ayran.io, t.y).

Elektron məlumat mübadiləsinin müəssisələrə təmin etdiyi üstünlüklər isə aşağıdakı kimi açıqlana bilər:

- Şirkət təşkilatının səmərəliliyi artır,
- İş prosesləri daha sürətli həyata keçir və iş səmərəliliyini artırmağa kömək edir,
- Verilən sifarişlərin düzgünlüyü artır,
- Logistika şəbəkələri arasında sürətli məlumat axını təmin edir,
- Müştərilərin suallarına və çatdırılma proseslərinə sürətli cavab verir,
- Müəssisələr üçün yüksək rəqabət üstünlüyü təmin edir.

İnternet və Extranet 1990-cı illərdə istifadə edilməyə başlanmış internet, müəssisə daxili ünsiyyəti qurmaq və məlumat paylaşmaq məqsədilə istifadə olunan daxili şəbəkələrlə xarici şəbəkələri birləşdirən bir iş şəbəkəsidir. İnternet, istifadəçilər arasındakı mövcud ünsiyyəti inkişaf etdirir və birgə saxlanma sahəsi yaradır. Bu baxımdan, işçilər müəssisə məlumatlarına, sistem məlumatlarına və elektron poçtlara asanlıqla daxil ola bilirlər. Eyni zamanda internet, müəssisələrin fiziki kağız istifadəsini minimuma endirir, tərəfdaşlarla hazırlanan iş planlarını, işçilərin vəzifə vəziyyətlərini, illik maliyyə hesabatlarının daxil edilməsini, şirkət daxili performans məlumatlarını və müəssisə sənədlərini davamlı olaraq yenilənməsinə imkan yaradır.

Extranet: Müəssisə işçiləri, işgüzar tərəfdaşlar və müştərilər arasında əməkdaşlıq və ünsiyyəti təmin edən xarici bir şəbəkədir. Extraneta girişin nəzarəti yalnızca tərəfdaşlar, satıcılar, təchizatçılar və ya müştərilər kimi icazəli istifadəçilərlə məhdudlaşdırılır. Extranet, şirkətlərin daxili üzvlərini müştərilər və təchizatçılar kimi xarici tərəflərlə birləşdirən bir texnologiyadır. Extranetlər, müəssisə işçilərinə və müştərilərlə ünsiyyət quraraq vacib məlumatları paylaşmaq və layihələri izləmək üçün təhlükəsiz bir sahə təqdim edərək üçüncü tərəf əməkdaşlığını mümkün edir. Extranetlər, İnternetlərə çox bənzəyir, lakin İnternetlər daxili komandaları bir araya gətirməyə fokuslanır.

Anbar İdarəetmə Sistemi (WMS) E-logistika tətbiqlərindən biri olan anbar idarəetmə sistemi (WMS), müəssisələrin malların və materialların anbara daxil olduğu andan daşınmasına, anbar əməliyyatlarını izləməsinə və idarə etməsinə imkan verən proqram təminatıdır (Min, H, 2006). Anbar idarəetmə sistemi, real vaxt rejimində anbar əməliyyatlarını qeydə alaraq, kəsintiləri yönləndirərək, anbar səmərəliliyini artırmaq üçün nəzərdə tutulmuş bir tətbiqdır. Digər tərəfdən, anbar

idarəetmə sistemi, anbar sahəsindəki malların giriş-çıxışlarını nəzarət altına almaq, göndəriş, anbara yerləşdirmə, ünvanlama və qablaşdırma kimi anbarla bağlı fəaliyyətləri həyata keçirir. Müəssisələr, anbardakı müxtəlif fəaliyyətlər arasındakı material hərəkətini lazımi şəkildə idarə etmək üçün anbar idarəetmə sistemini tətbiq edirlər.

WMS-lər tipik olaraq mobil kompüterlər, barkod skanerləri, vasitələri bir-birinə bağlayan yerli şəbəkələr, radio tezlikləri və avtomatik məlumat tanımlama kimi texnologiyaları istifadə edərək anbar idarəçiliyinin effektivliyini və səmərəliliyini artırmağa, beləliklə, müştəri məmnuniyyətini artırmağa mühüm töhfələr verir. Əgər anbarda xammallar düzgün şəkildə qəbul edilməzsə və ya hissələr yanlış yerə yerləşdirilsə, təchizat zəncirində yavaşlamaya və səhv nisbətlərinin artmasına səbəb ola bilər. Bu səbəbdən WMS-lərin effektiv və səmərəli şəkildə istifadəsi ilə stok və inventarı izləyərək, malların düzgün şəkildə anbara yerləşdirildiyini və sıralandığını, həmçinin göndərildiyini və düzgün şəkildə izləndiyini təmin edərək, bu proseslərin problemsiz işləməsinə təmin etmək mümkündür.

Anbar idarəetmə sisteminin təmin etdiyi faydalar aşağıdakı kimidi:

- Material və avadanlıqları anbarlamaq üçün ən uyğun yerləri qiymətləndirərək müəssisə xərclərini azaldır,
- Resursların ən yaxşı şəkildə istifadəsinə və işçi qüvvəsi xərclərinin azalmasına kömək edir,
- Anbar axınına yaxşılaşdırır,
- İnventar idarəetməsində doğruluq və şəffaflıq təmin edir,
- İki dəfə yoxlama ehtiyacını ortadan qaldırır və vaxtın qənaət edilməsini təmin edir,
- Qeydiyyat prosesini sürətləndirir,
- Anbar məlumatlarına girişdə asanlıq təmin edir.

Avtomatik Tanımlama və Veri Toplama Sistemi (OT/VT), obyektləri avtomatik şəkildə tanımlayaraq, məlumat toplayan və toplanan bu məlumatları elektron olaraq kompüter sistemlərinə aktarmağa qabiliyyətli bir neçə fərqli texnoloji proqram tətbiqidir. Bu sistemlər, avtomatik tanımlama və veri toplama texnikaları ilə tanınan sistemlər, xüsusilə logistika fəaliyyətlərində məhsul və materialları tanımaq və məlumat toplamaq, toplanan məlumatları işçi qüvvəsi olmadan, simsiz şəkildə ötürmək üçün istifadə olunur.

Avtomatik tanımlama sisteminin əsas məqsədi müəssisə səmərəliliyini artırmaq, məlumat giriş xətlərini azaltmaq, obyektləri asanlıqla tapmaq, məlumatın doğruluğunu təmin etmək və məlumat analizini asanlaşdırmaq üçün ölçülmüş və sistemə şəkildə məlumat toplamaqdır. Eyni zamanda, logistika fəaliyyətlərində geniş istifadə olunan avtomatik tanımlama və vergi toplama sistemləri barkod və RFID texnologiyasıdır.

Barkod - Barkod sistemi, məlumatların avtomatik olaraq skan edilməsi və skan edilmiş məlumatların sürətli və düzgün şəkildə əldə edilməsini təmin edən bir avtomatik tanımlama texnologiyasıdır.

Barkod, "Bir məhsulun üzərinə basılmış və məhsulu tanımlayan, fərqli enlikdə paralel xətlərdən ibarət olan bir naxış və rəqəmlər şəklində maşın tərəfindən oxunan bir koddur." Lakin, əslində barkod bir çox başqa xüsusiyyətlərə malikdir. Çünki barkod sistemləri, müəssisələrin istehsal və səmərəlilikdə inanılmaz artımlar əldə etmələrini təmin edən və əlavə olaraq kompüter proqram təminatında mərkəzi idarəetmə üçün məhsulları, qiymətləri və stok səviyyələrini izləmələrinə kömək edir.

Barkod üzərindəki xətlər və naxışlar, rəqəmlərin və məlumatların təmsilidir. Bu xətlər vasitəsilə bir məhsul haqqında əsas məlumatların optik skan cihazı tərəfindən asanlıqla oxunması və avtomatik olaraq, kompüter sistemə daxil edilməsi mümkündür. Eyni zamanda, bu cür məlumatların qeyd edilməsi üçün tələb olunan vaxtı əhəmiyyətli dərəcədə azaldır və insan tərəfindən edilən məlumat girişi səhvi ehtimalını ortadan qaldırır. Barkodlar, ilk başlarda xüsusi hazırlanmış, oxunabilən əsas qara xətləri olan sadə bir ölçülü dizaynlardan başlamışdır. Lakin bu gün barkodların bir çox fərqli forma və ölçüdə növləri mövcuddur.

ERP sistemləri, bir müəssisə daxilindəki departamentlər arasında məlumat mübadiləsinə və iş proseslərinin problemsiz birləşməsinə və istifadəsinə təmin edir. Təchizat zənciri proseslərində məlumat axını və əməliyyat səmərəliliyini inkişaf etdirməyə kömək edir. Kurumsal resurs planla-

ması sistemi, müəssisələrdə yaranan məlumat yoğunluğu və mürəkkəbliyə həll yaradır və digər tərəfdən bütün logistika funksiyaları arasında əlaqəni təmin edir. Bu istiqamətdə ERP sistemi sayəsində insan ehtiyacı azalır, kağız qənaəti təmin edilir, stok idarəetmə xərcləri minimuma endirilir, inteqrasiya olunmuş məlumatların düzgünlüyü artır, məhsul çatışmazlığı, göndərmə, çatdırılma və nəqliyyat idarəetmə problemləri həll edilməsinə böyük töhfə verir.

Logistika müəssisələrinin fəaliyyət sahələrinə görə; məhsul təhlükəsizliyi, flot idarəetməsi, marşrut müəyyənləşdirmə, məhsul izləmə, paylama sahəsi, beynəlxalq daşıma kimi mövzularda nəqliyyat izləmə sistemlərini müxtəlif formalarda istifadə edirlər. VTS-lər yalnız logistika müəssisələrində deyil, hərəkətli elementləri olan bütün müəssisələrdə tez-tez istifadə olunur. Müəssisələrdə nəqliyyat izləmə sistemi istifadəsi nəticəsində məhsuldarlıq artışı, müştəriyə daha yaxşı xidmət, rəqabət və maliyyə üstünlüyü kimi çox sayda fayda təmin edilir. Sadəcə bunlarla qalмайıb, bütün prosesləri detallı şəkildə izləmə imkanı, zaman cədvəllərinin düzgün planlaşdırılması, nəqliyyat vasitəsi sürücülərinin nəzarət edilməsi kimi fərqli faydalar da təmin olunur. VTS-nin logistika müəssisələrinə təmin etdiyi faydalar aşağıdakı kimi sıralanmışdır:

- 7/24 davamlı və doğru izləmə,
- Vaxt və yanacaq qənaəti təmin edir,
- Daha yüksək xidmət keyfiyyəti və artan müştəri məmnuniyyəti,
- Əməliyyat səmərəliliyini artırır,
- Əmək xərclərini azaldır,
- Əməliyyatlarda tam şəffaflıq təmin edir,
- Nəqliyyat vasitələrinin texniki baxımını və uzunömürlülüyünü yaxşılaşdırır,
- İcazəsiz nəqliyyat vasitəsi istifadəsini ortadan qaldırır,
- Müştərilərin məlumatlarla yenilənməsini təmin edir.

E-logistikanın biznes performansına təsiri: E-logistik proseslərin düzgün şəkildə tətbiq edilməsi, müəssisələrin maliyyə, sürət, nəzarət və monitoring baxımından bir çox faydalar təmin edir. Xüsusilə, müştəri yönümlü həllər sayəsində ehtiyaclar baxımından təşkilatlanmış şirkətlər, sürətli və çevik olmaları səbəbilə bazarda rəqabət üstünlüyünü artırırlar. Digər tərəfdən, geri qaytarma prosesinin müştəri tələblərinə uyğun şəkildə təşkil edilməsi, elektron tətbiqlər sayəsində daha praktik hala gələrək, alış-veriş hərəkətlərini müsbət yöndə təsir edir və müəssisənin etibar əsaslarını gücləndirir. Bu kontekstdə e-logistika proqramları sayəsində müəssisələr mümkün problemləri əvvəlcədən proqnozlaşdırma və problemlərə uyğun tədbirlər görməklə, riskləri minimuma endirməkdə köməkçi olur. Eyni zamanda, müəssisə işçilərinə düzgün məlumat əldə etmək imkanı təqdim edir.

Bundan əlavə, e-logistika tətbiqləri sənəd işlərini minimuma endirərək, ofis təchizatı xərclərini azaldır, səhv nisbətlərini düşürür, müəssisə daxili və xarici fəaliyyət axınlarını sürətləndirir, əlaqə keyfiyyətini maksimum dərəcəyə çatdırır.

Nəticə

E-logistik, məhsuldarlığı artıraraq, xərcləri azaldaraq, müştəri təcrübəsini yaxşılaşdıraraq və bazara çıxış imkanlarını genişləndirərək, iş performansını əhəmiyyətli dərəcədə təsir edə bilər. Digər tərəfdən, rəqəmsallaşmanı və e-logistik tətbiqini mənimsəmək, müəssisələrə müasir dinamik və sürətlə inkişaf edən bazarda rəqabət üstünlüyü təmin edə bilər və ümumi iş uğurunu artırır. Lakin uğurlu tətbiq, diqqətlə və düzgün planlaşdırılmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Wiecezorek, A. (2017). E-logistics as a source of modern tools affecting the competitiveness of enterprises. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego Ekonomia Transportu i Logistyka*, 68(1), 117–123. DOI: 10.5604/01.3001.0010.5327
2. Dumanska, I., & Matviets, O. (2021). E-logistics: definitions, development and conceptual framework. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 115(2), 44–55. DOI: 10.31617/zt.knute.2021(115)03
3. Ullah, K., Khan, S., Sharif, I., Junaid, M., Khattak, A. A., Malik, F., & Naseer, R. (2023). The impact of e-logistics on firm performance in context of supply chain. *Elementary Education*

Online, 20(3), 1791–1795.

4. Winkelhaus, S., & Grosse, E. H. (2021). Applications of smart technologies in logistics and transport: A review. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 153, 102455. DOI: 10.1016/j.tre.2021.102455

5. Zhang, L., & Pettit, S. (2016). E-logistics: an introduction. In *E-Logistics: Managing Your Digital Supply Chains for Competitive Advantage* (pp. 3–31). Springer. DOI: 10.1007/978-1-4302-5356-3_8

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK FƏLSƏFƏSİNDƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ YERİ

Mahir Məhəmmədli oğlu Səlimov

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filiali

selimov.mahir0707@gmail.com

Azərbaycançılıq ideologiyası Heydər Əliyevin dövlətçilik fəlsəfəsində müstəsna yer tutur. Azərbaycançılıq müstəqil, suveren Azərbaycanın istiqlalını və bu ölkədə dünyəvi prinsiplərə malik sivil demokratik dövlət uğrunda mübarizəni strateji məqsəd seçən Azərbaycan xalqının ideologiyasıdır. Onun əsasında Azərbaycanı özünə vətən sayan bütün xalqların milli, etnik, dini və sosial hüquqlarının bərabərliyi ideyası dayanır. Azərbaycançılıq milli dövlət ideologiyası kimi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsaslarına söykənən, Azərbaycanın müstəqilliyinə, onun hüquqi və demokratik dövlət kimi inkişafına və milli təhlükəsizliyinin qorunmasına xidmət edən dəyərlər sistemidir. Azərbaycançılıq ideologiyası XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində təşəkkül taparaq, formalaşmış və bir əsr ərzində davamlı təkamül yolu keçmişdir [2].

Hələ sovet dövründə Azərbaycana yəhi təyin olunan rəhbər olmaqla Heydər Əliyevin ilk addımlarından biri respublikada mənəviyyatın saflaşdırılması, təhsilin inkişaf etdirilməsi, mədəniyyət və əxlaq dəyərlərinin milli adət-ənənələrin təməli kimi qorunub saxlanması sahəsində işlərlə bağlı idi. Hələ o zamanlar sovetlər ittifaqı daxilində azərbaycançılıqla bağlı hər hansı bir fəaliyyətin aparılması çox təhlükəli idi. Lakin bu ideologiyanın təməlinin qoyulması istiqamətində Ulu Öndər kifayət qədər işlər görə bilmişdir. Məhz təməli o zamanlardan qoyulan fəaliyyətin nəticəsində müasir müstəqil Azərbaycanın əsas mövcudluq ideologiyası yarandı. Belə ki, bəzi qonşu dövlətlərdən fərqli olaraq Azərbaycan öz zəngin multicultural ənənələri ilə fərqlənir. Bu baxımdan azərbaycançılıq ideologiyasının ölkəmizdə bərqərar olması, Azərbaycan türkləri ilə yanaşı yaşayan digər xalqları bir amal uğrunda Vahid Azərbaycan uğrunda birləşdirir. Məhz bunun sayəsində xalqımız 2020-ci ildə 44 günlük Vətən savaşında öz birliyini bird aha sübut edərək erməni-faşist qüvvələrinin başını azdı, ərazi bütövlüyünü bərpa etdi.

Azərbaycançılıq məfkurəsinin formalaşması bu istiqamətdə qəbul edilmiş hər hansı bir qərar-dan asılı deyil, Heydər Əliyev kimi bir şəxsiyyətin yorulmadan həyata keçirdiyi fəaliyyətdən asılı olduğunun nəticəsi idi.

Azərbaycançılığın mühüm tərkib hissələrindən biri Azərbaycan dilidir, ona adekvat dövlət münasibətinin formalaşmasıdır.

Hər hansı bir dili ilk növbədə onun daşıyıcısı olan xalq yaşadır. Azərbaycan dilinin gözəl bilicisi və böyük təəssübkeşi olan Heydər Əliyev özünəməxsus müdrikliklə demişdir: “Biz öz əcdad-larımıza daim minnətdar olmalıyıq, ona görə ki, ən çətin vaxtlarda dilimiz itməyib, yaşayıb. Onu xalq yaşadıbdır, eyni zamanda onu xalqımızın böyük şəxsiyyətləri yaşadıblar” [2]. Bəli, dilin hər-tərəfli inkişafı, zənginləşməsi, işlək və mütəhərrik hala gəlməsi, beynəlxalq səviyyəyə çıxması, nüfuz qazanması təkcə xalqdan asılı deyil. Burada bütün zamanlarda doğma dilin keşiyində duran, söz sərrafları kimi tanınan yaradıcı ziyalılar da öz-özlüyündə həlledici rol oynaya bilməzlər. Tarixin təcrübəsi dönə-dönə göstərmişdir ki, dilin inkişafı milli müstəqillik ideyaları, dövlətçilik ənənələri ilə, habelə bu ideya və ənənələri öz fəaliyyətində gerçəkləşdirən qüdrətli dövlət başçıların, öz

xalqlarının tarixinə islahatçı kimi daxil olmuş böyük siyasi liderlərin adı ilə sıx bağlıdır.

Azərbaycan rəhbərliyinin ilk günlərində əgər Ulu Öndər respublikada mədəniyyətin saflaşdırılması, təhsilin inkişaf etdirilməsi, mədəniyyət və əxlaq dəyərlərinin milli adət-ənənələrin təməli kimi qorunub saxlanması ilə əlaqədar idisə, artıq 1978-ci ildə o zamanki SSRİ-də həyata keçirilən konstitusuya islahatları prosesində respublikanın yeni qəbul edilmiş konstitusiyasında məhz onun təşəbbüsü ilə Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsdiq olundu.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin növbəti müdrik addımları sırasında respublikanın iqtisadi potensialının gücləndirilməsi məqsədi ilə ağır sənayenin inkişaf etdirilməsi, yeni-yeni müəssisələrin tikilməsi ilə bu sahədə Azərbaycanın güclü maddi-texniki bazasını yaratmaq, peşəkar milli kadrlar yetişdirmək idi.

Azərbaycanın zəngin yerüstü və yeraltı sərvətlərə malik olduğunu gözəl anlayan Ulu Öndər hələ o zamanlar Azərbaycanı qarış-qarış gəzərək, yerində vacib qərarlar qəbul edirdi. Onun tərəfindən keçirilən hər bir görüş, yığıncaq səmimi anları yaşlı nəsil əziz bir xatirə kimi yad edirlər. Bununla da O, əsl azərbaycanlı rəhbər obrazını yaratdı. Respublikanın hər bir guşəsinə səfər edən, inkişafı maraqlanan, insanların həyat tərzini tanış olan Heydər Əliyev bu siyasəti yorulmadan həyata keçirirdi. Bununla da O, Azərbaycan insanını daha yaxından tanıdı, onların ənənələrini, mədəni dəyərlərini və digər milli keyfiyyətlərini ümumiləşdirərək toplayıb bu ideologiyanın əsasını qoydu [3].

Sovetlər hakimiyyəti dövründə Heydər Əliyev, həmçinin sənətdə uğurlar qazanan yaradıcı insanlarımızı, şairləri, yazıçıları, elm adamlarını dövlətin yüksək mükafatları ilə təltif etməklə hamıya öz rəhbər qayğısını göstərdi.

Müstəqilliyimizin ilk illərində respublikanın başının üstünü qara buludlar alanda, az qala vətəndaş müharibəsinin başlanması ərəfəsində Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə görülən işlər azərbaycançılıq ideologiyasının təbliği və mənimsənilməsində müstəsna əhəmiyyət kəsb etdi. Ötən zamanlar göstərdi ki, müstəqillik yolumuz Ümummilli lider Heydər Əliyevin parlaq zəkasının, Onun Azərbaycan torpağına, Azərbaycan insanına olan sevgisinin təzahürü kimi meydana çıxdı.

Azərbaycan tarixən müxtəlif millətlərin dinc yanaşı yaşadığı, milli və dini tolerantlığın bərqərar olduğu ölkə olmuşdur. Burada hər bir xalqın və millətin nümayəndəsinə bərabər münasibət göstərilmişdir. Azərbaycan xalqının adət-ənənələrini, milli-mədəni dəyərlərini birləşdirən baxışlar sistemi kimi azərbaycançılıq ideyası ictimai-siyasi proseslərə, konstitusiya sisteminə, xüsusilə dövlət quruculuğuna öz müsbət təsirini göstərir.

Azərbaycançılıq ideyası Azərbaycanın müstəqilliyini qorumaq, onun demokratik inkişafını təmin etməklə bərabər, davakar millətçilik və şovinizmə qarşı təşəkkül tapmış ideologiyadır. Azərbaycançılıq ideyasının kökündə millətçilik yox, vətəndaşlıq dəyəri dayanır. Bu ideyanın məqsədi çoxmillətli Azərbaycan xalqının birləşməsi və demokratik yolla inkişaf etməsinə zəmin yaradan dəyərlər sistemini formalaşdırmaqdır. Çoxmillətli Azərbaycan xalqını birləşdirən azərbaycançılıq ideyası müstəqilliyin qorunmasına, demokratik inkişafa və hüquqi, sosial dövlətin qurulmasına xidmət edir [2].

Ona görə də azərbaycançılığın mahiyyəti müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin, ənənələrin, konfessiyaların vəhdətidir. O, ənənəvi mifləri və rəmzləri özündə birləşdirir, lakin bunlardan milli dövlətin simasında yeni fenomenlərin qorunması və əsaslandırılması üçün istifadə edir. “Azərbaycançılığın” gücü ondadır ki, o, xalqın milli-mədəni eyniyyətini həm müdafiə etməyi və həm də qoruyub saxlamağı bacaran dövlətlə insanların fərdi sosial-mədəni meyllərini üzvi şəkildə birləşdirməyə qadirdir.

Şübhəsiz ki, öz birliyinə mənsubiyyət hissi həyatın özünə də məna və əhəmiyyət verir, qarşılıqlı məsuliyyət və qarşılıqlı əlaqə hissini möhkəmləndirir və beləliklə, tənhalıq və qəriblik hissini azaldır. Bu ideologiya Azərbaycanda vahid birlik, vahid solum formalaşdırır. Görünür, bu baxımdan bir sıra Qərb tədqiqatçılarının dəlilləri əsassız deyildir. Onlar hesab edirlər ki, insan “möhkəm köksalma və demək olar ki, tayfa mənsubiyyəti duyğulan doğuran tarixi ənənələrin mövcudluğu şəraitində özünü müdafiə olunmuş kimi hiss edə bilər” [1]. Üstəlik, cəmiyyətin mürəkkəbləşməsi, modernləşməsi, kosmopolitləşməsi, simasızlaşması və buna müvafiq surətdə köklərin itirilməsi ilə

bu ehtiyac nəinki azalmır, əksinə, müəyyən şəraitdə qat-qat güclənir. Belə vəziyyətdə məhz dövlət - insan cəmiyyətinin bu özünütəşkil forması öz növbəsində, tam olmasa da, bir çox, bəlkə də bütün sosial fenomenlərin formalaşması və institutionallaşmasının amilinə çevrilir.

Ulu Öndərin respublikamızda əzəldən yaşayan müxtəlif xalqların, etnik qrupların, dini-konfessional qurumların fəaliyyətlərinin nizamlanması istiqamətində görüldüyü işlər, məhz bu ideologiyanın reallaşmasının təməl prinsipləridir. Bu qurumların nümayəndələri ilə hər bir görüşündə Heydər Əliyev, onların hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri şəraitin yaradılması üçün əlindən gələni edəcəyini vurğulaması, zəruri hüquqi-normativ sənədlərin tez bir zamanda qəbul edilməsi bu istiqamətdə vacib addımlardandır.

Ulu öndər Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında dövlətin siyasətini səciyyələndirərkən onun ən üstün hissəsini vurğulamışdır: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”. Bu baxımdan, dövlət siyasətinin strategiyası olan “azərbaycançılıq” Azərbaycan cəmiyyətinin bugünü və gələcəyinin müasir ideoloji qavrayışı ilə sıx çulğışı.

Azərbaycan xalqı, ictimaiyyətin nümayəndələri çox haqlı olaraq bu illər ərzində ölkədə bütün sahələrdə uğurlara aparan yolun parlaq bir yol olduğunu qeyd edir və bu yol Heydər Əliyev yolu adlandırılır. Bu gün ölkəmiz Ümummilli Liderin ideyaları – Heydər Əliyev yolu əsasında inkişaf edir. Azərbaycanın mövcudluğunun qorunub saxlanması, inkişafı, ölkəmizdə sabitlik və həmrəyliyin təmin olunması bilavasitə xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır [3].

Demək lazımdır ki, neokonservatorlar dövlətin şəxsi həyata müdaxilə etməməsi fikrinə tərəfdardırlar, lakin onu da etiraf edirlər ki, xüsusi olmadan ümumi mövcud deyildir. Xalqın həyatının, onun formalaşmasının ali forması dövlətdir. Məhz buna görə də dövlətçilikdən məhrum olmuş xalqlar çox vaxt ya tarix səhnəsindən silinib getmiş, yaxud da sərgərdan həyat sürmüşlər. Bu gün Azərbaycan öz vətəndaşlarının təhlükəsizliyini və sosial rifahını təmin etməyə qadir olan unitar, demokratik və hüquqi dövlətdir.

Milli-fəlsəfi fikrin, əxlaqın, adət-ənənələrin yeni nəslə çatdırılması, davam etdirilməsi üçün milli-mənəvi abidələrin, bədii ədəbiyyatın rolu həqiqətən böyükdür. Bir millət üçün canlı tarix haradasa qırılanda, onun inkişafının daxili hərəkətverici qüvvələri məhdudlaşdırılanda, inkişaf kənar qüvvələrlə məqsədyönlü surətdə başqa səmtə istiqamətləndiriləndə milli genin heç olmazsa başqa amplituda, fəvqəltarixi formalarda; fikirlərdə, xatirələrdə, ədəbiyyatda, incəsənətdə yaşadılması zərurəti yaranır.

Xalq başqa imperiyaların işğalı altında qaldıqda, başqa əqidələrin rəsmi təsir dairəsinə düşdükdə milli ruhu öz şəxsi həyatı bahasına, diri-diri yandırılması, dərisinin soyulması hesabına da olsa, yaşadan və bir əmanət kimi yeni nəsillərə ötürən həqiqi böyük ziyalılar estafeti öz əllərinə almalı olurlar.

Dövlət xadimləri, siyasətçilər, sərkərdələr öz tarixi ziyalılıq missiyasını layiqincə yerinə yetirə bilməyəndə, milli ruh milli varlığın himayəsindən məhrum olanda, qılınc qələmlə vaxtında birləşməyəndə bütün ağırlıq qələmin, yaradıcı ziyalıların üzərinə düşür. Milli dövlətçilik kəsilməz bir proses kimi davam etsin deyə dövlətlərarası dövrdə kəsilməzliyi milli-mənəvi körpülər təmin etməli olur [1].

Milli dövlət isə bununla səciyyələnir ki, kimlərsə milli dəyərləri öz qanı bahasına qoruyub-saxlamasına ehtiyac qalmır. Çünki o, ellikcə, bütün xalq tərəfindən, dövlətin öz himayəsi altında qorunur və inkişaf etdirilir. Yəni dövlətçiliklə millilik birləşmiş olur. Bu, bütün xalqların ən böyük arzusu, idealıdır.

Biz bu gün məhz potensial milli birlik dövrümüzü yaşayırıq. Onun əsasını isə Ulu öndər Heydər Əliyev qoymuşdur. Ona görə də, o, hər cür daxili qarşıdurmanın, habelə iqtidar-müxalifət qütbləşməsinin fəvqündə durur. Mənə belə gəlir ki, bunu həm YAP, həm də müxalifət partiyaları nəzərə almalıdır.

Heydər Əliyev özü milli birlik ideyasının hər cür siyasi ambisiyalardan yüksəkdə durmalı olduğunu dəfələrlə qeyd etmişdir. “Kim müxalifətdə durursa-dursun, ancaq Vətəninə, xalqına,

mənəviyyətinə, məsləkinə müxalifətdə durmasın!” [3]. “Siyasi baxışından və cəmiyyətdə mövqeyindən asılı olmayaraq, gərək hər bir vətəndaş düşünsün ki, müxtəlif yerlərdə Azərbaycana qarşı bəzi xəbis niyyətlər və bəd münasibətlər vardır. Bunların qarşısını almaq üçün Azərbaycanın daxilində birlik, həmrəylik yaranmalıdır. Mən xalqımızı dəfələrlə buna dəvət etmişəm, bütün vətəndaşlarımızı buna dəvət etmişəm. Bu gün mən bütün siyasi partiyaları, qurumları, təşkilatları - hamısını, bax bu yola dəvət edirəm” [4].

Dövlət hüquqi və siyasi aktlarla, dövlətçilik isə mənəviyyət və mentalitetlə bağlıdır. Dövlətçilik düşüncənin alt qatında, təhtəl şüurda, psixologiyada təzahür edir. Dövlətçilik siyasi müstəvidə milli özünütəşviq prosesinin mahiyyəti, dövlət isə onun hansı isə konkret formada reallaşdırılması vasitəsidir [1].

Qeyd etmək lazımdır ki, azərbaycançılıq həyat tərzində, əxlaqda, mənəviyyatda, dildə, dində, ədəbiyyatda - mənəvi mədəniyyətin bütün sahələrində əsas istiqamətləndirici məfkurə olmalıdır. Millətin mədəni-mənəvi mövcudluğunun bütün təzahürləri bu gün vahid bir ideya ətrafında sıx surətdə birləşməlidir.

Əsrlərdən bizə miras qalmış milli-mənəvi dəyərlər nəinki təkə müasir milli mövcudluğumuzun, həm də siyasi mövcudluğumuzun, dövlətçiliyimizin qarantına çevrilməlidir. Və əksinə. Milli-mənəvi varlığımızın qorunub saxlanması da dövlətin ən əsas funksiyalarından biri olmalıdır. Azərbaycançılıq Azərbaycan dövlətinin milli-siyasi məfkurəsinə çevrilməlidir!

Bütün bunları bizə müasir Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, Ümummilli lider Heydər Əliyev öyrətmişdir - sözləri və əməlləri ilə. Bu xətti qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək harada yaşamasından, kimliyindən asılı olmayaraq, özünü azərbaycanlı sayan hər bir kəsin şərəf borcudur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Xəlilov Səlahəddin. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. — Bakı, “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2002 — 232 s.
2. Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu. Bakı, 1997, səh.8.
3. Mosse G. Masses and Man. Nationalist and Fascist Perceptions. N.Y. 1980.
4. Fətəh Heydərov: "Müstəqil Azərbaycan Heydər Əliyevin şah əsəridir". <https://sesqazeti.az/news/politics/651625.html>
5. Heydər Əliyev. “Azərbaycan” qəzeti, 30 dekabr, 2000-ci il

BƏXTİYAR VAHABZADƏ YARADICILIĞINDA MODERNİZMİN İZLƏRİ

Günəl Kamil qızı Yunusova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mingəçevir Dövlət Universiteti

gunel.yunusova@mdu.edu.az

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus möhtəşəm bir yer tutan və müasir poeziyamıza böyük töhfələr verən şairdir. O, yalnız milli ədəbiyyatın inkişafında deyil, həm də dünya ədəbiyyatının təsirlərinin yerli poeziyaya inteqrasiyasında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin şeirindəki yenilikçi və fərqli üslub, onu XX əsr Azərbaycan poeziyasının ən böyük nümayəndələrindən biri etmişdir. Şairin əsərlərində modernizmin təsirini izləmək mümkündür, xüsusən də onun dil və üslubda etdiyi yeniliklər, bədii vasitələrdən istifadə formasında açıq şəkildə görülür.

Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığı milli poeziyamızda vətənpərvərlik, azadlıq ideyası, ana dili sevgisi, mənəvi dəyərlərə sədaqət və insani hisslərin dərin təcəssümü ilə seçilir. Onun poeziyasında vətəndaş mövqeyi ilə bədii-estetik forma vəhdət təşkil edir, fərdi hiss və duyğular ümummilli düşüncəyə çevrilir.

Vahabzadənin yaradıcılığı yalnız sənətkarlıq nümunəsi deyil, həm də ictimai-siyasi və mənəvi-mədəni fikir tariximizin parlaq səhifəsidir. Onun poeziyası həm dövrünün, həm də şəxsi həyatının təzahürü kimi dərin mənalar daşıyır.

Bəxtiyar Vahabzadənin poetik dünyası klassik ənənələrə sadıq qalsa da, modernizmin daxili təlatüm, simvolik obrazlar, qeyri-xətti zaman anlayışı və fərdin mənəvi mübarizəsi kimi əsas elementlərini də ehtiva edir. Bu baxımdan, onun yaradıcılığı həm milli poeziyanın davamı, həm də müasir bədii düşüncənin daşıyıcısı kimi dəyərləndirilə bilər.

Bəxtiyar Vahabzadənin poetik yaradıcılığında fərdi psixoloji durumun, daxili narahatlıqların və cəmiyyətlə münasibətlərdə yaranan gərginliyin estetik ifadəsi mühüm yer tutur. O, şeirlərində çox vaxt sosial və mədəni məsələlərə toxunur, cəmiyyətdəki ədalətsizliyi, insan haqlarını və cəmiyyətin vəziyyətini tənqid edirdi. Onun şeirlərində həmçinin insanın daxili aləmi, onun təkamülü və həyatın mənası barədə də dərin düşüncələr var.

Şairin şeirlərində fərdin mənəvi dilemması, sosial sistem və ictimai dəyərlərlə ziddiyyətli münasibətləri modernist ədəbiyyatın əsas xüsusiyyətlərindən olan daxili monoloq, psixoloji gerçəklik və fərdi özünüdərk prizmasından təqdim olunur.

Xüsusilə, şairin “Vicdan” (“Qorxuram”) şeirində insanın mənəvi-əxlaqi məsuliyyət hissi ilə öz vicdanı arasında baş verən dramatik qarşıdurma, fərdi təbəddülatların mərkəzə çəkilməsi baxımından modernist poetikanın xarakterik xüsusiyyətlərini əks etdirir. Bu şeirdə subyektin daxili “mən”i ilə dialoqu onun yalnız sosial deyil, həm də fərdi-mənəvi özünüdəhlilinə yönəlmişdir ki, bu da egzistensialist təsirlərlə yanaşı, modernist dünya duyumunun nümunəsi kimi də qiymətləndirilə bilər.

*İki yolun ayrıcında dayanıb,
Gah o yandan, gah bu yandan qorxuram.
Divdən deyil, milçək qədər gücüylə
Öz-özünü div sayandan qorxuram.*

*Haqq evində haqq divanı qurulmuş,
Hər qazancın öz bahası sorulmuş.
Təmənnasız boynumuza yük olmuş
Bağışlanan şərəf-şandan qorxuram.*

*Bu dünyadan umacağım mizandır,
Qorxduğum kəs bu mizanı pozandır.
Tox gədanın qudurması yamandır
Acandan yox, mən doyandan qorxuram.*

*Uyuruqsa nəfs adlanan elçiyə,
Tüpürürük vicdan kəsən ölçüyə.
Odur verən düz qiyməti hər şeyə
Vicdanından qorxmıyandan qorxuram.* [4, s.288]

Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan poeziyasına yeniliklər gətirən şair kimi, yaradıcılığında modernizm və ekspressionizm cərəyanlarının təsiri aydın şəkildə hiss olunur. “İkinci səs” pyesində modernizm və ekspressionizm cərəyanlarının təsiri açıq şəkildə hiss olunur. [2]

Modernizm cərəyanı, ənənəvi forma və məzmunu inkar edərək, fərdin daxili dünyasına və subyektiv təcrübələrinə diqqət yetirir. Ekspressionizm isə insanın daxili aləminin və emosional vəziyyətlərinin vurğulanmasına yönəlir. Pyesin əsas mövzusu insanın öz daxili səsinə eşitməyi və bu səsin həyatına təsirini anlamağa çalışmasıdır. Əsərdə fərdin öz mənliliyini tapmağı, vicdanının səsinə eşitməyi və bu prosesdə qarşılaşdığı çətinliklər ön plana çıxır. Pyesin ideyası, insanın öz daxili səsinə eşitməyi və bu səsin həyatına təsirini anlamağa çalışmasıdır. Bu, insanın öz mənliliyini tapmağı, vicdanının səsinə eşitməyi və bu prosesdə qarşılaşdığı çətinlikləri göstərir.

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının hadisəsidir, amma eyni zamanda bəşəri düşüncələrin bədii-estetik illüstrasiyasıdır. Bəxtiyar Vahabzadə bəşəriyyətinin bünövrə

rəsi, təməli – millilikdədir. [3, s.67] Əsərlərində həm klassik üslubdan istifadə etmiş, həm də daha müasir və təsirli üslub yaradıb. O, dilin sadəliyi və mənanın dərinliyi arasında mükəmməl bir balans qurmağı bacarırdı.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında poetik fikrin, bədii ifadənin fəlsəfi qayəsi bəşəri mahiyyət kəsb edir, o, heç vaxt lokal poetik cizgilərin təsviri ilə kifayətlənmir. Bu poeziyada ədəbi-bədii, ictimai-fəlsəfi, milli-mənəvi və dini komponentlər küllü halında qovuşaraq, bəşəri dəyərlər xəzinəsini zənginləşdirir. Bəxtiyar Vahabzadənin poetik təfəkkürünün məğzində millilikdə bəşəri-liyin, bəşəriyyətdə milliliyin harmoniyası ehtiva olunur. [1]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Allahverdiyev V. Vahabzadə poemalarında milli-bəşəri ideyaların tərənnümü. URL: <https://tezadlar.az/>
2. Qəhrəmanov Ə. Bəxtiyar Vahabzadə dramaturgiyası Naxçıvan teatrında. URL: <https://ikisahil.az>
3. Hüseynova T. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında millilik və ümumbəşəriyyət // “Risalə” araşdırmalar toplusu, 22-ci buraxılış, 2024-cü il
4. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri, I cild. Bakı, 2004, 328 s.

ENERJİ SİSTEMLƏRİ VƏ KOMPLEKSLƏRİ

Aybəniz Baxış qızı Şəfiyeva

Mingəçevir Dövlət Universiteti

aybaniz.shafiyeva@mdu.edu.az

Giriş

Enerji müasir iqtisadiyyatın və gündəlik həyatın fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Sənaye istehsalı, nəqliyyat, səhiyyə və bir çox digər sahələr enerji sistemlərinin etibarlı və səmərəli işləməsindən asılıdır.

Ekoloji təmizliyə və davamlı inkişafa tələblərin artdığı müasir dünyada enerji kompleksləri milli təhlükəsizliyin və iqtisadi artımın təmin edilməsi üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqalədə enerji sistemlərinin iş prinsipləri, onların növləri, müxtəlif ölkələrdə təşkilinin xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir, həmçinin Azərbaycanın enerji sisteminə diqqət yetirilir.

Enerji sistemləri

Enerji sistemi enerji istehsalı, ötürülməsi, paylanması və istehlakını təmin edən bir-biri ilə əlaqəli elementlər toplusudur. Elektrik stansiyalarında (istilik, hidro, atom, eləcə də Bərpa Olunan Enerji qurğularında) enerji istehsalını, elektrik xətləri ilə nəqlini və məişət, Sənaye və ticarət sektorlarında son istehlakı əhatə edir. Enerji sisteminin səmərəli işləməsi iqtisadiyyatın sabit işləməsinə və əhəlinin həyat təminatını təmin etmək üçün vacibdir [3, s. 204].

Enerji sistemləri bir sıra əlamətlərdə fərqlənə bilər. Enerji mənbələrinə görə ənənəvi (neft, qaz, kömür istifadə edərək) və alternativ (bərpa olunan mənbələrdən istifadə edərək: günəş, külək, su, geotermal istilik və biokütlə) bölünürlər. Miqyasına görə yerli (məhdud əraziyə və ya obyektə xidmət edən), regional, milli və Beynəlxalq (məsələn, Avropa və ya MDB-nin Birləşmiş enerji sistemləri) var [4, s. 80]. Ayrıca, sistemlər enerji istehsalı və paylanması üçün tək bir mərkəzdən həyata keçirildiyi və mərkəzləşdirilməmiş, Muxtar generatorlara və mikro şəbəkələrə (microgrids) əsaslanan mərkəzləşdirilmiş ola bilər.

Dünya təcrübəsi

Fərqli ölkələr enerji komplekslərinin formalaşmasına və inkişafına fərqli yanaşırlar. Almaniyada külək və günəş kimi bərpa olunan enerji mənbələrinə keçid proqramı həyata keçirilir. Onsuz da ölkədə enerjinin 40 %-dən çoxu ekoloji cəhətdən təmiz mənbələrdən gəlir. ABŞ-da enerji sistemi ən güclü və texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş sistemlərdən biridir [5, s. 111]. Ölkə "ağıllı şəbəkələr"i

(smart grids) fəal şəkildə inkişaf etdirir və atom, qaz və bərpa olunan enerji mənbələrini şaxələndirir. Dünyanın ən böyük elektrik istehsalçısı olan Çin, hidro və günəş elektrik stansiyalarının kütləvi tikintisinə bəis edir. Ölkədə dünyanın ən böyük su elektrik stansiyalarından bəziləri fəaliyyət göstərir (Məsələn, "Üç dəre").

Azərbaycanın enerji sistemi

Azərbaycan zəngin neft və təbii qaz ehtiyatlarına malikdir ki, bu da tarixən onun enerji sisteminin əsasını təşkil etmişdir. Elektrik enerjisinin çox hissəsi qazla işləyən istilik elektrik stansiyalarında istehsal olunur [1, s. 38]. Ölkənin ən böyük elektrik stansiyalarından biri Mingəçevir İES-dir. Lakin son illərdə Azərbaycan alternativ enerjinin inkişafına daha çox diqqət yetirməyə başlayır. Fosil yanacaq ehtiyatlarının məhdud olduğu Naxçıvan Muxtar Respublikasında günəş və kiçik su elektrik stansiyaları fəal inkişaf edir. Həmçinin Xəzəryanı bölgədə Külək Elektrik Stansiyalarının tikintisi layihələri icra edilir. Azərbaycan "Yaşıl" Enerji və dekarbonizasiyanın inkişafı üzrə beynəlxalq təşəbbüslərdə iştirak edir [2, s. 55].

Müasir enerji sistemləri bir sıra qlobal çağırışlarla üzləşir. Bunların arasında infrastrukturun aşınması, qlobal enerji istehlakının artması, istixana qazı tullantılarının azaldılması və iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma ehtiyacı var.

Bundan əlavə, kiberhücumlar və enerji şəbəkələrinin işləməməsi riskləri artır. Bu şəraitdə avadanlıqların modernləşdirilməsinə, proseslərin rəqəmsallaşdırılmasına, şəbəkələrin idarə olunması üçün süni intellektdən istifadəyə və bərpa olunan enerji mənbələrinin integrasiyasına qoyulan investisiyalar aktuallaşır.

İnkişaf perspektivləri

Enerji sistemlərinin gələcəyi davamlı və ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyalara keçidlə bağlıdır. Buraya günəş və külək elektrik stansiyalarının daha geniş tətbiqi, enerji saxlama sistemlərinin (bataryalar, akkumulyatorlar) inkişafı və çevik, ağıllı enerji şəbəkələrinin yaradılması daxildir.

Texnologiya mübadiləsi və davamlı enerjinin dəstəklənməsinə yönəlmiş beynəlxalq tərəfdaşlıq və proqramlar xüsusi rol oynayır. Azərbaycan kimi ölkələr üçün bu, ənənəvi energetikada liderliyi qoruyub saxlamaq və eyni zamanda, "yaşıl" gələcəyin bir hissəsi olmaq şansıdır [1, s. 38].

Nəticə

Enerji sistemləri İstənilən müasir dövlətin təməl daşındır. Onların davamlılığı, səmərəliliyi və ekoloji təmizliyi təkcə iqtisadi sabitliyi deyil, həm də əhəlinin həyat keyfiyyətini müəyyənləşdirir. Dünya enerji keçidinə doğru hərəkət edir – təmiz və bərpa olunan enerji mənbələrinin lehinə fosil yanacaqlardan imtina. Azərbaycan da daxil olmaqla ölkələrin bu dəyişikliklərə uyğunlaşması və ənənəvi mənbələrdən istifadə ilə yeni texnologiyaların tətbiqi arasında tarazlıq tapması vacibdir. Enerji komplekslərinin inkişafı gələcək nəsillərin təhlükəsizliyini və rifahını təmin edərək, yeniliklərlə ayaqlaşmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev, T. "Azərbaycanın Energetika Sektoru: Cari Vəziyyət və İnkişaf Perspektivləri." Azərbaycanın Energetikası, 2020, cild 22, № 4, s. 33-45.
2. Məmmədov, R. "Bərpa Olunan Enerji Mənbələri və Azərbaycanın Enerji Strateji." Energetika Jurnalı, 2021, cild 19, № 2, s. 51-62.
3. Brown, T. and Green, R. "Renewable Energy Systems and Their Impact on National Energy Grids." Energy Policy Review, 2021, vol. 29, no. 6, pp. 201-215.
4. Smith, J. "The Future of Energy: Moving Beyond Fossil Fuels." Energy and Environmental Economics Journal, 2020, vol. 12, no. 5, pp. 78-91.
5. Williams, P. "Azerbaijan's Economic Growth and the Role of British Petroleum." Journal of Petroleum Economics, 2019, vol. 14, no. 3, pp. 99-114.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОЕКТНОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ ПОСРЕДСТВОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ ПОСВЯЩЕННАЯ ЦЕННОСТЯМ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В ТЮРКСКОМ МИРЕ

Арзу Расим гызы Меликова-Искендерзаде

Азербайджанский университет языков

докторант Института образования Азербайджанской Республики

arzumelikisgenderli@gmail.com

Политическая и идеологическая деятельность Гейдара Алиева, основателя современной азербайджанской государственности, общенационального лидера азербайджанского народа, не ограничивалась Азербайджаном, а охватывала весь тюркский мир (и мир в целом). Труды великого исторического деятеля, посвященные тюркскому миру, выдвинутые им идеи и высказанные им мнения имеют огромное историческое значение не только с его научно-теоретическим совершенством, но и с его практической перспективой.

Гейдар Алиев, гордость тюркского мира, является одним из великих тюрков нашего времени, возможно, первым. Гейдар Алиев прожил поистине необыкновенную жизнь, каждая эпоха, каждый этап, который является школой. Он создал совершенный образ самого себя, свой великолепный портрет, отличающийся яркими чертами, в воображении не только азербайджанского народа, к которому он принадлежал, тюркских народов, но и народов мира в целом.

Гейдар Алиев дал подробную программу отношений Азербайджана с тюркским миром, особенно с независимыми тюркскими государствами, которая в основном включает:

- использовать возможности тюркского мира в решении экономических, политических и социальных проблем Азербайджана;
- объединение сил тюркского мира, обеспечение совместных действий тюркского мира в решении проблем любого тюркского государства (особенно международных);
- стремиться к дальнейшему укреплению международного влияния тюркского мира и использовать для этого возможности каждого независимого тюркского государства и т. д.

Этап, на котором Гейдар Алиев более последовательно занимается проблемами тюркского мира, начался в 1993 году, после его избрания Президентом независимой Азербайджанской Республики. В своем обращении к участникам второго заседания Организации экономического сотрудничества в Стамбуле 5-ого июля 1993 года Гейдар Алиев сказал: «Страны Организации экономического сотрудничества — Турция, Иран, Пакистан, Афганистан, Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Кыргызстан, Таджикистан, Азербайджан — обладают богатыми неиспользованными природными ресурсами и материальными резервами. Их совместное использование станет настоящим мусульманским ренессансом, способствующим развитию всего человечества... В этом призыве отражены по крайней мере три исторических признака тюркской мысли:

1. Защита независимости отдельных тюркских государств.
2. Работа над объединением турецкого (и мусульманского) мира в целом.
3. Защита идеи того, что союз служит созданию гармонии в мире.

Общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев во все периоды деятельности осуществлял огромную работу во имя интересов тюркоязычных народов, Азербайджана, разработанная гениальным руководителем и успешно осуществляемая сегодня нефтяная стратегия, реализация в регионе широкомасштабных проектов служат укреплению единства, дружбы и братства между странами тюркского мира. Высокие идеи и цели общенационального лидера сегодня успешно продолжают и развиваются под руководством Президента Азербайджана Ильхама Алиева. Великий лидер всегда оказывал поддержку налаживанию и развитию тесных связей между тюркоязычными государствами и народами, имеющими глубокие исторические корни.

Председатель Мажилиса (нижней палаты) парламента Казахстана Ерлан Кошанов на специальном заседании Милли Меджлиса, посвященном 100-летию общенационального лидера Гейдара Алиева отметил, что гений Гейдар Алиев стал духовным ориентиром не только для Азербайджана, но и для всего тюркского мира. Ерлан Кошанов сказал: «Великий лидер Гейдар Алиев известен в Казахстане своими усилиями по установлению искренних братских отношений между нашими народами. Гейдар Алиев приложил большие усилия для постоянства и укрепления наших связей. Азербайджан является одним из центров тюркского мира. Гейдар Алиев сыграл большую роль в объединении тюркских народов. Основа Организации тюркских государств была заложена в Нахичевани. Этот факт сам по себе имеет глубокое символическое значение».

Мудрая политическая деятельность общенационального лидера Гейдара Алиева сыграла значительную роль в развитии отношений Азербайджана со всеми тюркскими государствами. В 1999 году Гейдар Алиев был удостоен «Международной премии мира имени Ататюрка» за свои беспрецедентные заслуги перед тюркским миром.

Все это в целом служит полезным и научно-педагогическим материалом для формирования проектной культуры студенческой молодежи, в связи с чем перед преподавателями стоит одна из главных задач – это непрерывное изучение и популяризации богатого наследия Гейдара Алиева. Будет целесообразно организовать на внеаудиторных занятиях вуз образовательные мероприятия в этом направлении. Например, некоторые из них:

- научно-студенческая конференция: «Мой проект о ценностях идей Гейдара Алиева для процветания моего края Азербайджана»;
- вузовская выставка книг на тему «Гейдар Алиев и направления сотрудничества с тюркскими государствами»;
- конкурс молодых исследователей на научные статьи о жизни деятельности общенационального лидера Гейдара Алиева;
- просмотр фильма о Гейдаре Алиеве и его анализ;
- студенческий круглый стол «Идеи Гейдара Алиева в современном мире» и т. д.

Список использованной литературы

1. Heydər Əliyev və Şərq: VI kitab: türk dünyası. – Bakı: Çaşıoğlu, - 2006
2. https://azertag.az/ru/xeber/tyurkskii_mir_gorditsya_velikim_liderom_geidarom_alievym-848237
3. <https://lib.aliyevheritage.org/ru/9998406.html>
4. <https://president.az/ru/articles/view/17644>

İNSANLARIN RASİONALLIQDANKƏNAR QƏRARLARI VƏ BAZARLARIN BU QƏRARLARA REAKSİYASI

Ofelya Adil qızı Nəsirova

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

z.ofelya@gmail.com

Giriş

Empirik araşdırmalar göstərir ki, insanlar tez-tez emosiya, kognitiv qərar və informasiyanın qeyri-kamilliyi nəticəsində qeyri-rasional qərarlar verirlər. İnsanların rasionallıqdan kənar qərarlar verməsi müxtəlif kognitiv qərəzlər, emosional təsirlər və məhdud informasiya səbəbindən baş verir. Bazarlar isə bu irrasional davranışlara müxtəlif yollarla reaksiya verir. Gəlin, bu prosesi iki əsas hissədə nəzərdən keçirək:

1. Rasionallıqdan kənar qərarların səbəbləri

1.1. Kognitiv Qərəzlər

Təsdiqləmə qərəzi-fərqlər öncədən inanclarını təsdiqləyən informasiyanı daha çox dəyərləndirir. Bəli, **təsdiqləmə qərəzi** insanların artıq sahib olduqları inancları və fikirləri dəstəkləyən məlumatları seçici şəkildə qəbul etməsi və ziddiyyət təşkil edən məlumatları görməməzlikdən gəlməsi fenomenidir. Bu qərəz nəticəsində insanlar öz inanclarını daha da möhkəmləndirir və alternativ baxış bucaqlarına açıq olmur.

Bu fenomen istehlakçı davranışında da özünü göstərə bilər. Məsələn, bir müştəri sevdiyi bir markanın məhsullarının daha keyfiyyətli olduğuna inanırsa, həmin markanı tənqid edən məlumatları görməzlikdən gələ və ya onları etibarsız hesab edə bilər. Bu da brendlərə olan sadıqlığın artmasına və alternativ məhsullara qarşı laqeydliyə səbəb ola bilər.

Əlçatanlıq heuristikası: Daha asan xatırlanan informasiyalar qərarvermə prosesinə daha çox təsir edir. Qeyd edək ki, əlçatanlıq heuristikası (Availability Heuristic) insanın qərarvermə prosesində tez və asanlıqla xatırlanan məlumatlara üstünlük verməsini izah edən psixoloji fenomenlərdən biridir. Bu heuristika, xüsusilə insanların hadisələrin ehtimalını və əhəmiyyətini qiymətləndirərkən istifadə etdiyi mental qısa yollardan biridir. Məsələn, insanlar təyyarə qəzalarının avtomobil qəzalarından daha təhlükəli olduğunu düşünə bilər, çünki təyyarə qəzaları daha çox mediada işıqlandırılır və yadda qalır, bir məhsul haqqında mənfi rəy oxuyan istehlakçı həmin məhsulu almaqdan çəkinə bilər, çünki mənfi məlumat daha asan xatırlanır.

Çərçivələmə effekti: Eyni informasiyanın fərqli təqdim olunması qərarları şəkilləndirir. Bəli, çərçivələmə effekti (Framing Effect) qərarların formalaşmasına təsir edən mühüm psixoloji amillərdən biridir. Bu effektdə əsasən, eyni informasiya fərqli şəkildə təqdim edildikdə, insanların onu qavrama və qərar vermə tərzində dəyişə bilər. Məsələn,

- Bir məhsulun "90% effektivdir" kimi təqdim olunması, "10 % uğursuzluq ehtimalı var" şəklində ifadə edilməsindən daha pozitiv qəbul oluna bilər.

- Bir tibbi prosedurun "1000 insandan 990-ı sağ qalır" şəklində ifadə edilməsi, eyni informasiyanın "1000 insandan 10-u ölür" kimi verilməsindən daha təsirli ola bilər. Bu effekt istehlakçı davranışında geniş tətbiq olunur. Marketing və reklam sahəsində markalar müştərilərin qərarlarını yönləndirmək üçün çərçivələmə strategiyalarından istifadə edirlər. Deməli, çərçivələmə effekti, insanların məlumatları necə qavradıqlarını və buna əsaslanaraq, necə qərar verdiklərini anlamaq üçün çox vacibdir. İstehlakçı davranışını öyrənərkən, bu effekti müxtəlif sahələrdə necə tətbiq olduğunu göstərmək dərsliyiniz üçün faydalı ola bilər. Məsələn:

1. **Reklam və marketing:** Bir markanın məhsulunu təqdim etməkdə necə çərçivələmələrdən istifadə etməsi. Məsələn, "bu məhsul 50% endirimlə təklif olunur" demək, onun normal qiymətini göstərməkdən daha çox diqqət cəkbə bilər.

2. **Politikada çərçivələmə:** Seçki kampaniyalarında, siyasətçilər eyni hadisələri fərqli çərçivələrdə təqdim edərək seçicilərin fikirlərini təsir edə bilərlər. Məsələn, iqtisadi böhranı "maliyyə təzyiqləri" və ya "yüksək işsizlik" kimi təqdim etmək fərqli reaksiyalara səbəb ola bilər.

3. **Təhlükəsizlik və risklər:** İnsanlar riskləri müxtəlif şəkildə təqdim edildikdə fərqli qərarlar qəbul edə bilərlər. Məsələn, bir şirkət "bu məhsulda 10% risk var" demək əvəzinə "90% təhlükəsizdir" desə, istehlakçı daha müsbət qəbul edə.

1.2. Emosional təsirlər

Qorxu və həyəcan istehlak və investisiya qərarlarını şəkilləndirir.

"İtirməkdən qaçınma" (Loss Aversion): İnsanlar qazancdan çox, itkidən qaçınmağa meyllidirlər. Bəli, qorxu və həyəcan, insanların istehlak və investisiya qərarlarını çox güclü şəkildə şəkilləndirir. Bu fenomenlər iqtisadiyyat və psixologiya sahələrində tez-tez müzakirə olunan mövzulardır.

İtirməkdən qaçınma (Loss Aversion), bu kontekstdə çox vacib bir anlayışdır. Daniel Kahneman və Amos Tversky-nin "Prospect Theory" nəzəriyyəsinə əsasən, insanlar itkiyə qarşı daha həssasdırlar və bir itki yaşamaq, eyni dəyərdəki qazancı əldə etməkdən daha çox ağrı verir. Bu, qərar qəbul edərkən riskin yüksək qiymətləndirilməsinə və daha ehtiyatlı yanaşılmasına səbəb olur. Bu davranış istehlakçılara investisiya qərarlarını daha ehtiyatla almağa yönəldir və bəzən riskdən qaçma və ya cüzi qazanc əldə etməyi seçmə meylini yaradır. Məsələn, bir investor, səhmlərin

qiyməti düşərkən, satış etmək yerinə, itkilərini "saxlamağa" çalışa bilər, çünki bir itki yaşamağın ağırlığını qəbul etmək istəmir.[1]

İstehlakçıların da oxşar şəkildə, alış-verişdə təklif edilən endirimlərə qarşı daha həssas olmaları, "qazancılı" qiymətləri daha cəlbədicə tapmaları, amma eyni zamanda daha yüksək qiymətə "itki" yaşamağa meyilli olmaları mümkündür. Bu cür emosional reaksiya marketing strategiyalarında geniş şəkildə istifadə olunur.

1.3. Məhdud informasiya və vaxt

İnsanlar hər zaman bütün seçimləri dəyərləndirə bilmədikləri üçün sadələşdirilmiş qərar mexanizmlərindən istifadə edirlər.

"Sonsuz seçim paradoksu" göstərir ki, çox sayda seçim insanları qərarlılığa sürükləyə bilər.

2. Bazarların reaksiyası

2.1. Marketing strategiyaları

FOMO (Fear of Missing Out) taktikaları: Məhdud sayda və ya vaxt məhdudiyyətli təkliflər istehlakçılara təsir edir. **FOMO (Fear of Missing Out)**, hərfi tərcümədə "qaçırma qorxusu", insanların başqalarının etdiklərini və ya yaşadıklarını qaçırmaqdan duyduğu narahatlığı ifadə edən bir termdir. Bu psixoloji fenomen son illərdə, xüsusilə sosial medianın populyarlığı ilə əlaqədar olaraq, daha da önə çıxmışdır. Müasir marketing dünyasında bu yanaşma, markaların müştəri davranışlarını manipulyasiya etməsi üçün istifadə edilən güclü psixoloji alətə çevrilib. **FOMO** strategiyaları ilə markalar müştərilərin qərar qəbul etmə proseslərini sürətləndirə və satışları artırmağa nail ola bilirlər. [2]

Qiymət psixologiyası: 9-larla bitən qiymətlərin daha cəlbədicə olması istehlakçıların psixoloji reaksiyasına əsaslanır.

Marketing strategiyaları barədə verdiyiniz misallara nəzər salaraq,

FOMO (Fear of Missing Out) və qiymət psixologiyası bu günlərdə geniş istifadə edilən və effektiv təsir göstərən taktikalar arasında yer alır.

FOMO taktikaları, məhdud təkliflərin və ya müəyyən zaman çərçivəsi daxilində olan endirimlərin istehlakçılarda təcili hərəkət etmə hissi yaradır. Bu, onların qərarlarını sürətləndirmək və alış-veriş etməyə təşviq etmək məqsədini güdür. Məsələn, "Yalnız bu gün üçün 50% endirim!" və ya "Ancaq 10 məhsul qalıb!" kimi mesajlar istehlakçıları hərəkətə keçirir.

Qiymət psixologiyası isə insanların qiymətə qarşı necə reaksiya verdiyini anlamağa əsaslanır. 9-larla bitən qiymətlər ("19.99" və ya "99.99") istehlakçıları daha cəlbədicə hesab edir, çünki onlar qiyməti "20" və ya "100" kimi yuvarlaq rəqəmlərdən daha aşağı görürlər. Bu psixoloji faktor, alıcıları daha çox alış-veriş etməyə təşviq edir.

Hər iki strategiya, istehlakçıların davranışlarını analiz edərək onları daha cəlbədicə və effektiv təkliflərə yönəltmək məqsədini daşıyır.

2.2. İnvestisiya bazarlarında reaksiyalar

Sürü psixologiyası: Kütləvi şəkildə səhmlərin alınması və ya satılması.

Baloncuklar (Bubbles) və panik satışlar: Qeyri-rasional investisiya davranışlarından qaynaqlanır. Sürü psixologiyası, iqtisadi və maliyyə davranışlarında kütlənin kollektiv psixologiyasının təzahürüdür. Kütləvi şəkildə səhmlərin alınması və ya satılması, investorların fərdi qərarları bir yerdə toplanaraq bazarların istiqamətini dəyişə bilər. Bu, adətən, sosial təsir, informasiyanın sürətli yayılması və digər insanların davranışlarını təqlid etmə meyindən qaynaqlanır. Nəticədə investorlar bəzən rasional qərarlar verməkdən çox, başqalarının hərəkətlərini izləməyi üstün tuturlar.

2.3. Nudging (Təkanvermə) strategiyaları

Dövlət siyasətləri və şirkətlərin tətbiq etdiyi seçim arxitekturası: Məsələn, avtomatik pensiya yığımlarının tətbiqi insanların gələcək maliyyə rifahı üçün daha yaxşı qərarlar verməsinə kömək edir. Nudging (təkanvermə) strategiyaları, insanların daha yaxşı və daha sağlam seçimlər etməsini təmin etmək üçün müəyyən "istehlakçı davranışlarını" yönəltmək məqsədilə tətbiq olunan metodlardır. Bu strategiyalar, seçim arxitekturasını dəyişdirərək insanları istədiyiniz nəticəyə yaxınlaşdırır, amma onlara seçim etmə hüququnu qoruyur. [3]

Dövlət siyasətləri və şirkətlərin tətbiq etdiyi bu cür seçim arxitekturası çox vaxt insanların daha faydalı seçimlər etmələrini təşviq etmək məqsədi güdür. Məsələn, **avtomatik pensiya yığım-**

larının tətbiqi çox yayılmış bir təkanvermə strategiyasıdır. İnsanlara pensiya yığımı etmək üçün qəti bir qərar vermək yerinə, onlar avtomatik olaraq pensiya sisteminə daxil edilir, bu da onların gələcək maliyyə rifahını yaxşılaşdırmağa kömək edir. [4] Bu strategiyanın əsas üstünlüyü odur ki, insanlar əksər hallarda avtomatik seçimləri çox vaxt nəzərdən qaçırmır və təkan vermə yolu ilə onlar daha faydalı qərarlar alırlar.

Nəticə

İnsanların rasionallıqdan kənar qərarlar verməsi iqtisadi sistemlərin və bazarların necə formalaşdığını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Şirkətlər, dövlətlər və bazar iştirakçıları bu davranışları anlamaq və onlara uyğunlaşmaq üçün müxtəlif strategiyalar tətbiq edirlər. Davranış iqtisadiyyatı bu aspektlərin daha dərinəndən anlaşılması üçün mühüm bir sahə olaraq qalır. Baloncuklar (Bubbles) və panik satışlar isə qeyri-rasional investisiya davranışlarının nəticələridir. Balonlar, qiymətlərin real dəyərlərindən çox yüksək olduğu bir vəziyyətdir və bazar həyəcanı və gözləntiləri ilə formalaşır. Bu, adətən, hər kəsin qiymətlərin daha da artacağını düşünməsi ilə əlaqədardır. Lakin balon partladığında, qiymətlər sürətlə düşür və bu, panik satışlarını tetiklər.

Panik satışlar, investorların qorxu və qeyri-müəyyənlik nəticəsində səhmlərini kütləvi şəkildə satmalarıdır. Bu, sürətli qiymət düşüşlərinə səbəb olur və bazarda çoxsaylı zərərlərə yol açır. Bu iki fenomen – balonlar və panik satışlar – hər ikisi sürü psixologiyasının təsiri altında inkişaf edir, çünki investorlar təkliddəki qərarlarını daha çox başqalarının davranışlarına əsaslanaraq qəbul edirlər. Avtomatik olaraq, pensiya yığımı tətbiq edildikdə insanların əksəriyyəti bu sistemə daxil olurlar və bununla da gələcəkdə maliyyə problemləri yaşamamaq üçün daha sağlam qərarlar vermiş olurlar.

Bununla yanaşı, müxtəlif dövlət və şirkət siyasətləri də bu cür "Təsiretmə" strategiyalarını istifadə edərək, daha yaxşı davranışları təşviq edirlər. Məsələn, daha sağlam qidalanma, enerjiyə qənaət və ya düzgün ekoloji davranışlar üçün seçilən məhsulların daha effektiv şəkildə təqdim edilməsi və s.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. <https://www.economicsonline.co.uk/definitions/loss-aversion-definition.html/>
2. <https://tr.linkedin.com/pulse/fomo-n>
3. Thaler, Richard H., and Sunstein, Cass R. (2008). *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. New Haven: Yale University Press. ISBN 978-0-300-12223-7.
4. Sunstein, Cass R. (2013). *The Ethics of Influence: Government in the Age of Behavioral Science*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-1107036596.

TARİXİN ƏVƏZOLUNMAZ ŞƏXSİYYƏTİ

Nurlana Nürəddin qızı Kazımova

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
nurlana.kazimova@adpu.edu.az

Ümummilli lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdırdıqdan sonra Azərbaycanın xaricdə varlığını təsdiqləyən mühüm addımlar ataraq, ölkəmizin gələcəyinin aydın mənzərəsini yaratdı.

Bir mühüm məqamı da xüsusi qeyd etməliyik ki, azərbaycançılıq, həmçinin milli ideologiyanın əsası kimi müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin, ənənələrin, konfessiyaların birliyini təcəssüm etdirir. Azərbaycan tolerant ölkədir, multikultural dəyərlərin inkişafına davamlı töhfələr verir. Ölkəmizdə müxtəlif xalqların, millətlərin nümayəndələri dostluq, sülh, əmin-amanlıq şəraitində yaşayırlar, Azərbaycanın inkişafına töhfələr verirlər.

Ulu öndər Heydər Əliyevin xilaskarlıq missiyasının ardınca dünya azərbaycanlılarını bir araya gətirmək istiqamətində atdığı addımlarına, təşəbbüslərinə diqqət yönəltməyimiz səbəbsiz deyil.

Birliyimizi, həmrəyliyimizi təmin etmədən hədəflərə doğru addımlamaq mümkün deyil. Müstəqilliyimizin bərpasının ilk illərində yaşananlara nəzər salmaq kifayətdir. Ölkəyə rəhbərlik edən səriştəsizlər, idarəçilik qabiliyyəti olmayanlar, şəxsi ambisiyalarının quluna çevrilənlər xalqın birliyinə nail ola bilməzdilər. Xalq onların hansı məqsədlər uğrunda mübarizə apardıklarını görür, onlarla gələcəyin mümkünsüzlüyünü bildirirdi. Lakin Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə istər daxildə, istərsə də ölkə hüduqlarından kənarda birliyimizi, həmrəyliyimizi təmin etməklə məqsədlərimizə doğru inamla irəlilədik.

Xalqın Ümummilli Liderə sevgisi sonsuz idi. “Mənim üçün hər şeydən əziz mənim xalqımdır, mənim Vətənimdir, mənim torpağımdır” söyləyən ulu öndər Heydər Əliyev onu da bildirmişdir ki, mənim üçün xalqın mənə göstərdiyi etimaddan və etibardan yüksək mükafat yoxdur. Xalq-Heydər Əliyev birliyi, həmrəyliyi Azərbaycanın dünyaya Günəş kimi doğmasını təmin etdi.

44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsində tarixi Qələbəmizdə də xalq-Prezident birliyinin rolunu gördük. Azərbaycanın “Dəmir yumruq” əməliyyatı dünyaya səs saldı. Dünya azərbaycanlılarının, həmçinin ölkəmizdə yaşayan xalqların, millətlərin nümayəndələrinin fəaliyyəti diqqətdən kənarda qalmadı. Qeyd edək ki, Qarabağın tacı Şuşada keçirilən “Xarıbülbul” musiqi festivalının ilk günündə müxtəlif xalqların musiqi yaradıcılığına xüsusi önəm verilməsi məhz 44 günlük Vətən müharibəsində ölkəmizdə dostluq, qardaşlıq şəraitində yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələrinin göstərdikləri fəallıqlara verilən dəyər idi. Azərbaycan Şuşadan, Cıdır düzündən dünyaya birlik, sülh, əmin-amanlıq mesajını ünvanladı, tolerant ölkə olduğunu bir daha nümayiş etdirdi.

Ulu Öndər Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrini daha da genişləndirərək dövlətimizin nüfuzunu daha da gücləndirdi. Ölkəmiz beynəlxalq təşkilatlara üzv qəbul olunmaqla həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün tribunalar qazandı. Artıq Azərbaycanın haqq səsi eşidilməyə başladı. Dünyanın əksər dövlətləri, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar ölkəmiz haqqında həqiqətləri öyrənməyə başladılar. Ən əsası – Azərbaycan dövlətinin uğurlu xarici siyasəti, həmçinin 2001-ci il 11 sentyabrda ABŞ-da baş verən terror aktı rəsmi Vaşinqtonun siyasətində dəyişiklik etməsinə səbəb oldu. Belə ki, ABŞ hökuməti 907-ci düzəlişin ədalətsiz olduğunu təsdiqlədi və onun fəaliyyətinin bir illik dondurulması ilə bağlı qərar qəbul etdi. Artıq həmin ildən başlayaraq bu qərar hər il yenidən təsdiqlənir. Azərbaycanın real həqiqətlərə, tarixi faktlara əsaslan siyasəti davamlı uğurlar qazanmasına səbəb oldu. Ən əsası ölkəmiz müstəqil siyasəti ilə dünyanın diqqətində oldu.

Qeyd etdiyimiz kimi, Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanı yenidən qurdu, dövlətçiliyimizin demokratik əsasları yaradıldı. 1995-ci ildə ilk Milli Konstitusiyamız referendum yolu ilə qəbul olundu. İnsan hüquq və azadlıqlarının qorunması və yeni müdafiə mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi dövlət siyasətinin əsasına çevrildi. Ölkədə azad mətbuatın inkişafı istiqamətində bir-birindən əhəmiyyətli addımlar atıldı. Ulu öndər Heydər Əliyevin fərmanı əsasında 1998-ci il avqustun 6-da senzuranın ləğvi mətbuatın inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoydu. Ulu Öndər mətbuatın maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atdı. Ölkədə yaradılan demokratik şəraitin nəticəsidir ki, xeyli sayda KİV qeydiyyatdan keçib, jurnalist təşkilatları yaradılıb. Hazırkı dövrdə ölkədə internet istifadəçilərinin sayı əhalinin 85 faizini təşkil edir. Hər kəs öz fikrini azad ifadə etmək imkanındadır.

Atılan bu kimi addımların əsasında, təbii ki, ölkəmizin iqtisadi və maliyyə imkanları dayanır. Ulu öndər Heydər Əliyevin iqtisadi və siyasi islahatların vəhdətliyinin qoruması Azərbaycanın davamlı inkişafında əsas yer tutdu. Ümummilli Liderin “İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir” tezi bütün dövrlər üçün öz aktuallığını qoruyur. Azərbaycanın malik olduğu təbii resurslardan səmərəli istifadə etmək məqsədilə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ölkəmizin iqtisadi və siyasi mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə öz müsbət təsirini göstərdi. Bu sazişdən sonra imzalanan onlarla müqavilə və anlaşma memorandumları da bunu təsdiqləyir. Ulu Öndərin müəllifi olduğu neft strategiyası Azərbaycanın qarşısında geniş imkanlar açır. Ulu öndər Heydər Əliyevin böyük uzaqgörənliyi sayəsində 1999-cu ildə yaradılan Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri hesabına mühüm sosial-iqtisadi layihələr həyata keçirilir ki, bunlar da öz növbəsində ölkəmizin hərtərəfli inkişafını təmin edir.[1]

Azərbaycan ordu quruculuğu sahəsində də böyük uğurlara imza atdı. Ordumuz bu gün dünyanın ən güclü orduları sırasında yer alıb. Təbii ki, bu uğurumuz da Ulu Öndərin gələcəyə hesab-

lanmış addımlarının nəticəsidir. Ümummilli Lider bildirirdi ki, sülh danışıqlarını cəsarətlə aparmaq üçün güclü, qüdrətli ordunun olması vacibdir. Müstəqilliyimizin bərpasının ilk illərində Silahlı Qüvvələrimizin torpaqlarımızın deyil, ayrı-ayrı qrupların maraqlarını müdafiə etməsi ərazilərimizin işğalına səbəb oldu. Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıdışı ilə nizami ordu yaratdı.

Ümumilikdə qeyd etsək, Ulu öndər Heydər Əliyev düşünülmüş və məqsədyönlü siyasəti nəticəsində yeni Azərbaycan yaratdı. O Azərbaycanı ki, bu gün adı dünyada qalib ölkə kimi çəkilir, ərazi bütövlüyünü bərpa etməsindən qürurludur.

Ümummilli Liderin Azərbaycan dövləti, xalqı qarşısındakı xidmətlərinin çəkisi və əhəmiyyəti ölçüyəgəlməz dərəcədə çoxdur. Görülən işlər barədə aylarla danışmaq olar. Dahi şəxsiyyətin fəaliyyətinin hansı sahəsinə diqqət yetirsək, böyük tədqiqat, araşdırma mövzudur. İllər keçdikcə Ulu Öndərin bu xidmətlərinin miqyasının genişliyi daha aydın görünür, dəyərləndirilir.

2003-cü ildə Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqa müraciəti, ən əsası – cənab İlham Əliyevin xalqın böyük əksəriyyətinin səsini qazanaraq, Prezident seçilməsi Böyük Yolun davamı kimi tarixə yazıldı. Cənab İlham Əliyev Azərbaycanın daha qüdrətli, zəngin dövlətə çevrilməsi üçün Heydər Əliyev siyasətinin davam etdiriləcəyini bildirdi.

Cənab İlham Əliyevin bu fikirlərini xatırlatmaq istərdik: “Bu gün Heydər Əliyev siyasəti bütövlükdə bütün sahələrdə davam etdirilir. 2003-cü ildə Azərbaycan xalqı mənə böyük etimad göstərərək, Prezident vəzifəsinə seçdiyi gündən bu günə qədər bu siyasətə sadıqəm. Mən 2003-cü ildə bu barədə sözümü demişəm. Mən bu siyasətə sadıq qalacağam və 2003-cü ildən bu günə qədər Azərbaycanda gedən uğurlu inkişaf Heydər Əliyev siyasətinin təntənəsidir, müstəqil Azərbaycanın təntənəsidir”. Prezident İlham Əliyev daim uğurlarımızın fonunda bu əminliyi ifadə edirdi ki, gələcəyə nikbinliklə baxmaq üçün kifayət qədər əsaslar vardır. Siyasətimiz milli maraqlar üzərində qurulub, müstəqilliyin möhkəmlənməsinə istiqamətləndirilib. Bu gün Azərbaycan müstəqil dövlət kimi dünya miqyasında özünün layiq yerini tutub. Bu hədəf də açıqlanır ki, Azərbaycan daha da güclü olmalıdır. Bütün hədəflərə çatmaq üçün bizim müstəqil siyasətimiz davam etməlidir. Xalq bu siyasəti dəstəkləyir. [1]

Qələbəyə həsr olunmuş Zəfər paradındakı çıxışında “Biz bu illər ərzində güc toplayırdıq, həm siyasi müstəvidə, beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində, həm də ölkə daxilində iqtisadiyyatımızı gücləndirirdik, biz ordumuzu gücləndirirdik. Bunun nəticəsində Azərbaycan son illər ərzində çox uğurlu inkişaf yolu keçmişdir və ildən-ilə bizim üstünlüyümüz özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verirdi. Ermənistan bizimlə rəqabət apara bilmədi”, – söyləyən dövlət başçısı İlham Əliyev onu da bildirmişdir ki, 2003-cü ildə Prezident vəzifəsinə seçiləndə Konstitusiyamıza və müqəddəs Qurani-Kərimə əl basaraq and içmişdim ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü qoruyacağam. Bu gün böyük qürur hissi ilə deyə bilərəm ki, Azərbaycan öz istədiyinə nail oldu, tarixi ədaləti, beynəlxalq hüququ bərpa etdi.”

Azərbaycan yalnız bundan sonra inkişaf edəcək. İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə bərpa və quruculuq işləri geniş vüsət alıb. Dövlət başçısı, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin və birinci xanım Mehriban Əliyevanın tarixi Zəfərimizdən dərhal sonra bu torpaqlara səfərlərinin hər biri tarixi hadisə olmaqla yanaşı, bərpa və quruculuq istiqamətində mühüm addımların atılması ilə yadda qalır. Artıq bu rayonlarımızın, şəhərlərimizin işğal deyil, işğaldan azad edildikləri tarixlər var. Hər bir ərazimizin işğaldan azad edilməsi Zəfərimizdir. 28 il düşmən tapdağı altında olan, amma qürurunu sındırmayan, əyilməyən Şuşamızın işğaldan azad edilməsi artıq Ermənistanın çökməsi oldu. Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin qətiyyəti ilə Azərbaycan Ordusu tarix yazdı. Bu tarix ədalətin bərpası, dünyanın əksər güclərinə, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarına ikili standartlara əsaslanan siyasətə son qoymaq çağırışı idi.

Təbii ki, bir yazı çərçivəsində Heydər Əliyev yolunun uğurlarını tam əhatə etmək qeyri-mümkündür. Bugünkü qüdrətli, qalib Azərbaycan dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin şah əsəridir. Azərbaycanın uğurları fonunda dövlət başçısı İlham Əliyev bildirir ki, bugünkü Azərbaycan ulu öndər Heydər Əliyevin görmək istədiyi Azərbaycandır, həmçinin qalib ölkədir. 44 gündə əsrlərə bərabər yazılan tarix dərslərlə salınacaq. Azərbaycanın müharibə taktikası beynəlxalq ekspertlər tərəfindən öyrənilir. Hər zaman aparılan bu müqayisəni bir daha qeyd etmək istərdik ki, Ulu öndər Heydər

Əliyev müstəqilliyimizin, Prezident İlham Əliyev isə torpaqlarımızın xilaskarı kimi adlarını tarixə qızıl hərflərlə yazdılar.

Bu reallıq da inkaredilməzdir ki, Azərbaycanın müstəqil dövlət quruculuğuna aparan yolu həqiqətdə 1969-cu ildən, məhz ulu öndərin birinci hakimiyyəti dövründən başlamışdır. Azərbaycanın müstəqil gələcəyini düşünən Ulu öndər Heydər Əliyev gənclərimizi keçmiş İttifaqın ən nüfuzlu ali məktəblərinə təhsil almağa göndərirdi. Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi liseyin də əsası məhz o dövrlərdə qoyulub. Bu gün böyük fəxr hissi ilə qeyd edirik ki, ordumuzda xidmət edən zabitlərin böyük əksəriyyəti həmin liseyin məzunlarıdır. [1]

Ulu öndər Heydər Əliyevin xalq qarşısında xidmətləri misilsizdir. Prezident İlham Əliyevin ulu öndər Heydər Əliyevin adını daşıyan Mərkəzin açılış mərasimində söylədiyi fikirləri yada salaq: “Azərbaycan xalqı Heydər Əliyev sevgisini qəlbində yaşadır və yaşadacaqdır. Biz Ulu Öndərin davamçıları elə etməliyik ki, onun siyasi xətti Azərbaycanda daim üstünlük təşkil etsin. Mən buna şübhə etmirəm.”

Reallıqlar göz önündədir. Azərbaycan Heydər Əliyev yolu ilə inamla addımlayaraq, ən yüksək zirvələri fəth edir. Tarixi Zəfərimizin yaratdığı xoşbəxtlik hissi ölçüyəgəlməzdir. Möhtərəm Prezidentimiz, Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyev ata vəsiyyətini yerinə yetirdiyi üçün xoşbəxtlikdir.

Azərbaycanı işıqlı gələcəyə doğru aparan Heydər Əliyev irsinin təbliği məqsədilə 2004-cü ildə yaradılan Heydər Əliyev Fondu da çoxşaxəli fəaliyyəti ilə diqqətdədir. Mehriban xanım Əliyeva Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən Birinci vitse-prezident təyin ediləndə məhz onun bu kimi çoxşaxəli fəaliyyəti xüsusi önə çəkilməmişdir. Azərbaycan dövlətinin, dövlətçilinin inkişafında Mehriban xanım Əliyevanın xidmətləri misilsizdir. Bu gün ölkəmizə hansı sahədən baxsaq, Heydər Əliyev Fondunun töhfələrini görürük. “Heydər Əliyevin həyatı böyük bir epoxanın aynası kimi ölkəmizin sevincli-kədərli günlərini və anlarını, Azərbaycanın bu tarix yollarını özündə əks etdirir” söyləyən Mehriban xanım Əliyeva bildirir ki, məhz Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyəti sübut edir ki, əlçatmaz xəyalların və arzuların reallaşması insan fenomeninin gücünə mümkündür. Böyük və nadir insanlar doğulduqları andan ömrün sonuna qədər yüksək və ali missiyanın daşıyıcıları olurlar. Belə insanlar tarixin mürəkkəb anlarında bütün çətinlikləri dəf edərək, həmişə zəfər çalır, qalib gəlirlər. Heydər Əliyev qalibiyyətinin nəticəsi müasir müstəqil Azərbaycan Respublikası və onun bugünkü nailiyyətləridir.

Ümumiləşdirsək, Ulu öndər Heydər Əliyevin şah əsəri olan müasir müstəqil, güclü, qüdrətli, qalib Azərbaycan, harada yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlının qürur mənbəyidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Elməddin Quliyev. Xalq qəzeti, 12 dekabr 2021, № 270, səh.10

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASINDA ROLU

^{1,3}Mobil Kamil oğlu Məcidov, ^{2,3}Seymur Elman oğlu Süleymanov

¹İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

mobil.majidov@agcebedi.adpu.edu.az

²fizika-riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

seymur.suleymanov@agcebedi.adpu.edu.az

³Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filialı

“İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir.”

(Heydər Əliyev)

Ulu öndər Heydər Əliyev nəinki ictimai, siyasi, həm də iqtisadi sahədə kifayət qədər həlledici addımlar atmışdır. Onun yenidən hakimiyyətə qayıtması ilə yeni iqtisadi yüksəliş başlandı, Azər-

baycan iqtisadiyyatına xarici investisiyalar yatırıldı. Ulu Öndər digər sahələrdə olduğu kimi, bu sahədə də köklü dəyişikliklərin aparılması üçün yeni imkanlar yaratdı. Bu mərhələdə ilk növbədə gələcək müstəqil və güclü iqtisadi siyasətin zəminləri yaradıldı. Bu siyasətin başlıca istiqamətlərini müxtəlif mülkiyyət formaları əsasında yaradılan iqtisadi sistem, bazar iqtisadiyyatına keçid və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya təşkil etmişdir [7].

Müasir Azərbaycanın otuz ildən artıq müddətdə dövlət quruculuğu, iqtisadi dirçəlişi, ictimai-siyasi və sosial həyatda tərəqqi dövrünü əhatə edən bütöv bir epoxası Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlıdır. Elə dünya iqtisadi sektorunda ən sabit və yüksək inkişaf indikatorlarına malik ölkə hesab olunan Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ötən illərdə əldə etdiyi nailiyyətlərə, sıçrayışlı inkişafa, yüksək sosial tərəqqi erasına məhz Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin hazırlayaraq həyata keçirdiyi iqtisadi inkişaf doktrinasının reallaşdırılması sayəsində nail olunmuşdur. Onun müəyyən etdiyi mükəmməl inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsi dövlət suverenliyini bərpa edən Azərbaycanda demokratik dövlət quruculuğu və kom-pleks islahatların reallaşmasına, azad bazar münasibətlərinə əsaslanan milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasına, yeni iqtisadi dövrün tələblərinə uyğun təsərrüfat sisteminin yaradılmasına və sıçrayışlı inkişafın təmin olunmasına dərin əsaslar yaradıb. Bu mənada, demək olar ki, Ümummilli Liderimizin ideyaları Azərbaycanın dünəni, bu günü və gələcəyinə hesablanmış fəaliyyət proqramı, strategiya, dövlət konsepsiyasıdır. [1; 8]

Ulu Öndərin gərgin əməyi nəticəsində, Azərbaycan onun hakimiyyətinin birinci dövründə - 1969-1982-ci illərdə respublikada güclü iqtisadiyyatın təməlinin qoyulması sayəsində qısa müddət ərzində yüksək iqtisadi inkişafa nail olub. Bu, Heydər Əliyevin görkəmli dövlət xadimi, peşəkar siyasətçi olmaqla yanaşı, həm də respublikanın xalq təsərrüfatına dərinləndən bələd olan ölkə başçısı olduğu barədə fikirləri təsdiqləyir. Çünki 1969-1982-ci illərdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə yürüdülmən iqtisadi və sosial siyasət sayəsində respublika iqtisadiyyatının bütün sahələrinin, elmin və mədəniyyətin inkişaf etməsi, xalqın həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yalnız xalq təsərrüfatının dərin bilicisi olmaqla müvəffəq olmaq mümkün idi. Məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən islahatların sayəsində Azərbaycan aqrar-sənaye respublikasından sənaye-aqrar respublikasına çevrildi. Respublikada aparılan geniş miqyaslı quruculuq-abadlıq işləri nəticəsində Azərbaycanda bir neçə il ərzində yeni yaşayış massivləri, binalar, məktəblər, sənaye müəssisələri tikildi, yollar salındı. Azərbaycan gənclərinin elmin və təhsilin dərinliklərinə yiyələnməsi və ölkənin sabahı üçün peşəkar kadr olması üçün Heydər Əliyevin gərgin səyi nəticəsində on minlərlə azərbaycanlının keçmiş İttifaqın ən nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almaları üçün şərait yaradıldı. [2]

1993-cü ilin yarısından başlayaraq, aparılan ardıcıl və məqsədyönlü siyasət nəticəsində ictimai-siyasi sabitliyin təmin olunması, istehsalda yaranmış geriləmə proseslərinin qarşısının alınması və digər tədbirlərdən sonra iqtisadiyyatda tənəzzül tədricən aradan qaldırıldı və bununla da Azərbaycanın iqtisadi inkişafına mahiyyətə yeni mərhələnin təməli qoyuldu.

Sənayenin inkişafı ilə yanaşı Heydər Əliyev respublikada kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə də xüsusi diqqət yetirirdi. 1996-cı ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin birbaşa təşəbbüsü ilə torpaq islahatı proqramı hazırlandı və bu proqram əsasında torpaq islahatlarının həyata keçirilməsini təmin edən hüquqi baza yaradıldı. Azərbaycan MDB-də torpaq islahatlarına start verən ilk ölkə oldu. Ulu Öndərin müəyyənləşdirdiyi strategiyaya əsasən digər ölkələrdən fərqli olaraq, respublikamızda torpaqlar vətəndaşlara pulsuz olaraq əvəzsiz verildi. MDB-nin digər ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycan vətəndaşları yararsız və ya az yararlı torpaqlarla deyil, keçmiş kolxoz və sovxozların ən yararlı və münbit torpaqları ilə təmin olundular. Nəticədə 3 milyon 500 minə qədər insan torpaq mülkiyyətçisinə çevrildi. [3; 4]

Yaxın keçmişdə əsas kənd təsərrüfatı məhsullarını müxtəlif xarici ölkələrdən alan Azərbaycan indi əksinə, xaricə məhsul ixrac edir. Bu da sözsüz ki, məhsul istehsalının intensiv artımı nəticəsində mümkün olmuşdur.

İdxal-ixrac əməliyyatlarının bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun qurulması nəticəsində ölkəmizin beynəlxalq əlaqələri ilbəl genişlənir, möhkəmlənir və inkişaf edir. Bütün bunlar bilavasitə Ulu öndər Heydər Əliyevin xidmətləridir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətinin istiqamətlərindən biri müstəqil dövlətin neft strategiyasının hazırlanması olmuşdur.

Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyəti olan “Əsrin müqaviləsi” həm respublikanın daxilində sabitliyin bərqərar olunması, həm də xarici siyasətdə uğurların əldə edilməsində müstəsna rol oynadı. Ulu Öndərin özünün də vurğuladığı kimi, “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ilə Azərbaycan Xəzər dənizi və onun enerji ehtiyatlarını bütün dünyanın üzünə açdı və bu hadisənin ölkənin gələcəyi üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu tarixçilər yazacaqlar”.

“Əsrin müqaviləsi” adı ilə indi bütün dünyada tanınmış bu müqavilənin imzalanması və onun gerçəkləşməsi müstəqil Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf konsepsiyasını təşkil edən və Heydər Əliyev tərəfindən işlənilib hazırlanmış yeni neft strategiyasının həyata keçirilməsinin parlaq təzahürüdür. [9]

Azəri, Çıraq və Günəşli yataqlarının istismarını nəzərdə tutan əsrin müqaviləsinin imzalanması ölkəyə külli miqdarda xarici investisiyanın axınına səbəb olmuşdur. Heydər Əliyev Azərbaycan neft kəmərinin çoxvariantlılığı ideyası ilə çıxış edərək, Bakı-Supsa kəmərinin işə salınmasına, eyni zamanda “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində hasil olunacaq əsas neftin nəqli üçün Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin inşa edilməsi üzrə danışıqlar intensivləşdirilməsinə nail olur. 1999-cu ilin noyabrında Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentləri ABŞ-ın dövlət başçısının iştirakı ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəmərinin inşa edilməsinə dair hökumətlərarası saziş imzalanmış, bu kəmərin çəkilməsi yolunda yaradılan çoxsaylı əngəllərə baxmayaraq, Ulu Öndərimizin siyasi iradəsi və uzaqgörənliyi sayəsində maneələrin hamısı dəf edilərək bu layihənin gerçəkləşməsi reallığa çevrilmiş, 2003-cü ildə kəmərin tikintisinə başlanılmışdır. Çox çətinliklərə baxmayaraq, Heydər Əliyevin seçdiyi yol uğurlu olmuş, Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılması reallığa çevrilmişdir. [4; 9]

Ulu öndər Heydər Əliyevin müdrik qərarı əsasında Neft Fondundan ilk vəsait Azərbaycan xalqının ən ağır şəraitdə yaşayan və ən həssas sosial təbəqəsi olan qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə istiqamətləndirilmişdir. [4]

Bu gün Ulu Öndərin layiqli siyasi varisi Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı həyata keçirilir. Dünyanın bir çox ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlıq qurulmuşdur. Ölkəmiz mötəbər beynəlxalq tədbirlərə ev sahibliyi edir. Bütün bunlar dünyanın Azərbaycana olan etibarının artması ilə şərtləndirilir. Bütün bu uğurlar Heydər Əliyev və onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin fəaliyyətinin bəhrəsidir.

Ulu Öndərin hakimiyyətə gəlişi ilə öz həqiqi dövlət müstəqilliyinə qovuşmuş Azərbaycanın inkişaf strategiyası müəyyən edildi. Bu strateji konsepsiya ölkəmizin potensial imkanları, milli mənafeləri, qlobal iqtisadi meyillər, geosiyasi reallıqlar və bu qəbildən olan digər vacib amillər nəzərə alınmaqla hazırlandı.

Ulu Öndər ilk növbədə, çoxmülkiyyətli bazar iqtisadiyyatının başlıca tələblərinin təmin olunması istiqamətində siyasi iradə nümayiş etdirdi və iqtisadi transformasiyanın qanunauyğunluqlarını nəzərə alaraq, əsaslı islahatlara start verdi. Heydər Əliyev həmin dövrdə müstəqil dövlətin yeni transformasiyaya keçidlə islahatlar həyata keçirməsinin olduqca çətin və mürəkkəb olduğunu bildirirdi: “Azərbaycan istiqlaliyyət əldə etdiyi vaxtdan bəri öz həyatını, dövlətini, iqtisadiyyatını öz milli mənafeələrini əsas tutaraq, demokratiya prinsipləri əsasında qurur. Bu da bütün iqtisadi sistemin ciddi şəkildə yenidən qurulmasını qarşıya bir şərt kimi qoyur. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan azad iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında yenidənqurma strategiyasını elan etmişdir və bu yolla gedir. Təbiidir ki, 70 il ərzində başqa sosial-iqtisadi sistem şəraitində yaşamış olan respublika üçün bu yol son dərəcə çətin və mürəkkəbdir. Lakin bununla yanaşı, bu iqtisadiyyatdakı çətinlikləri aradan qaldırmaq, sosial-iqtisadi böhrandan çıxmaq və Azərbaycanı dünya iqtisadi sisteminə qoşmaqdan ötrü iqtisadiyyatın inkişafını beynəlxalq standartlara müvafiq surətdə təmin etmək üçün yeganə yoldur.”

Liberal bazar iqtisadiyyatının bütün komponentlərini həyata keçirməyi islahatların başlıca hədəflərinə çevirən Azərbaycan hökuməti 1994-cü ildən başlayan bərpa və dinamik inkişaf dövrünün tələblərinə uyğun qətiyyətli addımlar atdı. [6]

İqtisadiyyatın əsasını təşkil edən neft sektoru ilə yanaşı, digər sahələrdə də genişmiqyaslı islahatların təməli qoyuldu. Bazar iqtisadiyyatına uyğun qanunvericiliyin, büdcə, vergi, bank sistemlərinin formalaşdırılması, aqrar islahatların həyata keçirilməsi, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi, sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli biznes mühitinin yaradılması nəticəsində bazar iqtisadiyyatına keçidin əsası qoyuldu və sahibkarlıq sinfi formalaşdı. Həmin illərdə xarici investorların ölkəyə axınını sürətləndirmək, onlara iş fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaratmaq, xarici ticarəti sərbəstləşdirmək, sahibkarlığı inkişaf etdirmək üçün bir sıra qanunlar qəbul edildi, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadi sisteminə uyğunlaşdırılmasını təmin edən qanunvericilik bazası yaradıldı. Həmin dövrdə qəbul olunan “Sahibkarlıq haqqında” Qanun da sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, iqtisadiyyatın bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişafı üçün əlverişli hüquqi zəmin demək idi.

Ümumiyyətlə, yeni şəraitdə ölkənin iqtisadi inkişafının ardıcılığını təmin etmək məqsədilə həyata keçirilən islahatların dairəsi kifayət qədər genişdir. İslahatlara bütün səviyyələrdə güclü dəstək nümayiş etdirilməsi, əldə olunan ilkin nəticələr onu deməyə əsas verir ki, başlanan yeni iqtisadi kurs postneft dövründə ölkəmizin uğurlu inkişafını təmin edəcək. Prezident cənab İlham Əliyevin bildirdiyi kimi, iqtisadiyyat dayanıqlı şəkildə inkişaf edəcək, qeyri-neft sektorumuz inkişaf edəcəkdir.

Bazar iqtisadiyyatının əsas tələblərindən biri də ilk növbədə, torpaq islahatlarının həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Torpaq sahibi olmadan mülkiyyətinin azad və sərbəst istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olması qeyri-mümkündür. Buna görə də Heydər Əliyev iqtisadiyyatın böhrandan xilas edilib, inkişaf etdirilməsinin yeganə yolunun islahatlar olduğunu bildirdi və torpaqların vətəndaşların istifadəsinə verilməsi üçün bəzi normativ-hüquqi aktların təsdiq edilməsi haqqında müvafiq fərmanlar imzaladı ki, bu da islahatlarla bağlı prosesləri xeyli sürətləndirdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan 2030: soail-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər.
2. Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış. İnkişaf konsepsiyası.
3. Bayramov Q. Heydər Əliyevin elmimizə və tariximizə böyük qaygısı. BDU-nun Elmi Xəbərləri. Hümanitar seriyası №1, Bakı, 2003.
4. Budaqov B. Heydər Əliyev fenomeni. Bakı, 2002.
5. Əliyev İ. Heydər Əliyev və Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. II kitab. Bakı, 2001.
6. Əliyev İ. İnsan kapitalının formalaşması dövlətin əsas siyasətidir. Azərbaycan. 13 noyabr 2009.
7. Hüseynova İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı, Təhsil, 2004.
8. Hacıyev Ş. Azərbaycanın iqtisadi inkişafının model identifikasiyası. “Heydər Əliyev və Azərbaycanın müasirləşmə strategiyası”. Bakı: Azərneşr. 2011.
9. Mirzəyev R. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan dövlətinin yeni neft strategiyası. Bakı, 1999.

HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL SİYASƏTİ: TƏHSİLDƏ ANA DİLİNİN VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN TƏŞVİQİ

Sevda Elman qızı Səfərova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
sevda.safarova@mdu.edu.az

“Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanında qədim və zəngin dil kimi Azərbaycan dilinin tarixinə nəzər salmaqla bilavasitə tətbiqi işi üzrə vəzifələrdən danışılmışdır.

Təhsil müəssisələrində Azər-baycan dilinin tədrisi konkret olaraq göstərilməklə yanaşı, həm də digər dillərdəki tədrisə şərait yaradılmış, rus və xarici dillərin tədrisinin müasir dünya standart-

larına, milli-mədəni inkişaf tarixinin tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsinə böyük təkan verilməmişdir.

Müstəqillik illərinə qədər Azərbaycan dilinə biganəlik, ögey münasibət həmişə hiss olunmuşdu. Uzun illərdən bəri rus dili təlim dili olmaqla, bir fənn kimi də tədris müəssisələrində tədris edilmişdir. Bu da rusdilli məktəblərdə doğma dilin – Azərbaycan dilinin lazımi səviyyədə tədris olunmasına mənfi təsir göstərmişdir. Azərbaycan dilinə II dərəcəli fənn kimi yanaşılmışdır. Bu səbəbdən də “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə bütün bunlara son qoyulmuşdur. Qanunda göstərildiyi kimi, “Azərbaycan Respublikasında başqa dillərdəki təhsil müəssisələrinin fəaliyyəti qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.” Beləliklə, müəssisələrdə dövlət dilinin tədrisi məcburidir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış 27 dekabr, 2002-ci il tarixli “Xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı dövlət siyasəti haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu”nun “xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət, dil və təhsil siyasəti” adlı 7-ci maddəsində xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla bağlı Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət, dil və təhsil siyasəti məsələləri öz əksini tapmışdır. Qanunun 7.1 bəndində Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları xaricdə yaşayan azərbaycanlılara öz mədəni irsinin və dilinin qorunub saxlanılmasında və inkişaf etdirilməsində, öz ana dilində təhsil almaq imkanlarının həyata keçirilməsində yardım göstərir və bu məqsədlə zəruri tədbirlər görülmüşdür. Belə ki, MDB və digər xarici ölkələrdəki “Bazar günü” məktəblərinə, o cümlədən Rusiya, Ukrayna, Belarusiya, Orta Asiya respublikaları Macarıstan və Almaniyaya, eləcə də Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının digər xarici ölkələrdəki səfirlərinə “Əlifba”, “Oxu”, “Azərbaycan dili”, “Ədəbiyyat”, “Azərbaycan tarixi”, “Azərbaycan coğrafiyası” və s. dərsliklər, coğrafi xəritələr və digər tədris vəsaitləri göndərilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında rus və xarici dillərin tədrisi uzun bir inkişaf yolu keçmişdir. Bu prinsip həm də Azərbaycan dilinin və xarici dillərin bütün təhsil müəssisələrində öyrədilməsini mühüm vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur.

Təhsil dilinin milli mədəniyyətin, mənəviyyətin və mentalitetin formalaşmasında əhəmiyyəti böyükdür. İnsan hansı dildə təhsil alırsa, həmin dilin təsiri onda daha çox duyulur, həmin dilin bütün incəliklərinə, deyimlərinə daha yaxından bələd olur, həmin dilin sahibi olan millətin ruhunda köklənir.

Qanunumuzda təsbit olunan xalqların hüquq bərabərliyi məsələsi Təhsil Qanununda özünü konkret prinsip kimi biruzə verir. Azərbaycanda 4 min yarımından çox ümumtəhsil, orta ixtisas məktəblərində, 50-yə yaxın ali təhsil müəssisələrində yetərincə qeyri-azərbaycanlılar təhsil alır. Azərbaycanda digər millətlərin və xalqların dilində məktəblərin açılması, onlar üçün öz dillərində (xüsusilə, rus dilində) tədris materiallarının nəşr olunması fasiləsiz təhsil sisteminin həm də xalqların hüquq bərabərliyi prinsipi əsasında qurulmasına dəlalət edir.

1993/94-cü tədris ilində Təhsil Nazirliyinin Kollegiyasında “Azsaylı xalqların və etnik qrupların uşaqlarının məktəbə hazırlanması və ana dillərinin öyrənilməsi” məsələsi müzakirəyə çıxarılmışdı. Həmin dövrdə respublikanın 13 rayonunun 430-a yaxın ümumtəhsil məktəbində azsaylı xalqların və etnik qrupların 44 mindən artıq uşağı öz dilini, mədəniyyətini, tarixini, adət və ənənələrini öyrənirdi. Onlardan 24.5 min məktəbli talış, 15 minə yaxın ləzgi, 2.6 minə yaxın avar, 711 saxur, qalanları isə gürcü, udin, ingiloy, kürd, tat və yəhudi uşaqları idi. Bir sıra rayonların ümumtəhsil məktəblərində təlim Azərbaycan və rus dillərində aparılan məktəblərdə oxuyacaq azsaylı xalqların və etnik qrupların uşaqları üçün hazırlıq sinifləri təşkil edilmişdi.

Təlim rus dilində aparılan ümumtəhsil məktəblərini daha mükəmməl dərsliklərlə təmin etmək məqsədilə 2001-ci ildə ilk dəfə olaraq azərbaycanlı müəlliflər tərəfindən tərtib edilmiş və çap olunmuş V və VI siniflər üçün “Литература”, IX-XI siniflər üçün “Азербайджанская литература” dərslikləri və “Хрестоматия по литературе” dərs vəsaitlərində şagirdlər rus yazıçıları ilə yanaşı, həm də klassik və müasir Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılığı ilə tanış olmaq imkanı əldə etdilər. Həmçinin həmin il V-IX siniflər üçün “Azərbaycan tarixi” dərsliklərinin elektron variantı da hazırlandı.

Təlim gürcü dilində olan məktəblərin ibtidai sinifləri üçün gürcü dili proqramı həmin məktəblərin yerləşdiyi Qax, Zaqatala və Balakən rayonlarının müəllimləri tərəfindən işlənilib və təsdiq edilərək istifadəyə verilib.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin tapşırığına əsasən 1994-cü ildən etibarən Gürcüstanın təlim Azərbaycan dilində olan məktəbləri I-XI sinif dərsləkləri və dərsləvazimatları ilə pulsuz təmin olunur. Bu iş möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin tapşırığına əsasən ardıcıl şəkildə davam etdirilmişdir.

2004-cü ildə Gürcüstana humanitar yardım kimi göndərilmiş 61707 nüsxə dərsləyin 6000 ədədini Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban xanım Əliyeva hədiyyə etmişdir. Dağıstanın Azərbaycan məktəblərinə də “Əlifba”, “Azərbaycan dili”, “Oxu” və “Ədəbiyyat” dərsləkləri humanitar yardım kimi göndərilib. Gürcüstan hökuməti də respublikamızın Qax, Zaqatala və Balakən rayonlarındakı təlim gürcü dilində olan məktəblərin dərslək və dərsləvazimatları ilə təminatına mütəmadi olaraq yardım göstərir. Bundan başqa, Heydər Əliyev Fondu həmin məktəblərin I-III siniflərinə gürcü dilində “Əlifba”, “Riyaziyyat”, “Həyat bilgisi” dərsləklərini və dərsləvəsaitlərini hədiyyə etmişdir.

Məlum olduğu kimi, ölkənin ümumtəhsil məktəblərində təlim, dövlət dili olan Azərbaycan dili ilə bərabər həm də rus və gürcü dillərində aparılır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 103 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurrikulumları)” sənədində “Rus dili” (təlim rus dilində olan məktəblərdə), “Gürcü dili” (təlim gürcü dilində olan məktəblərdə) ibtidai təhsil səviyyəsində fənlərə verilən məzmun standartları aşağıdakı kimi müəyyən olunmuşdur:

- şagirdlər fikrinə münasibət bildirir, öz fikirlərini sərbəst və ardıcıl ifadə edir;
- kiçikhəcmli rabitəli mətnlər qurur;
- lüğətlərdən, məlumat kitablarında istifadə edir;
- Azərbaycan xalqının dili, tarixi, əxlaqi-mənəvi dəyərləri, incəsənəti, adət-ənənələri haqqında öyrəndiyi məlumatları sadə formada təqdim edir.

Təlim rus dilində olan məktəblərdə xarici dilin tədrisi eləcə də ana dilinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması vacib hesab edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. “Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu / “Azərbaycan” qəz., 2003, 4 yanvar
2. Əhmədli N. Jurnalistin nitq mədəniyyəti. Bakı: BDU, 2005, 162 s.
3. Məmmədova A., Zeynalov M. Azərbaycan təhsili müstəqillik illərində. Bakı: Çarşıoğlu, 2003, 368 s.
4. Nəzərov A.M., Mollayeva E.Ə. Müasir dövrün təhsil problemləri. Bakı: A.R.N.T Müəllimlər İnstitutu, 2011, s 89.
5. Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurrikulumları) // Kurikulum, 2010, № 3, s.124

DİLİMİZ VARLIĞIMIZDIR: ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATINA SONSUZ SEVGİSİ

Könül Elçin qızı Eyvazova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
eyvazova.konul@mdu.edu.az

Giriş

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev yalnız görkəmli siyasətçi və dövlət başçısı deyil, həm də ana dilinin qorunması və ədəbiyyatın inkişafına xüsusi diqqət yetirən böyük bir mədəniyyət fədaisi olmuşdur.

Bu gün qloballaşma şəraitində milli kimliyin, dilin və ədəbiyyatın qorunması məsələsi daha da aktuallaşmışdır. Cəmiyyətin mənəvi dəyərlər sisteminin əsas dayaqlarından biri olan dil yalnız ünsiyyət və rabitə vasitəsi deyil, həm də xalqın tarixini, dünyagörüşünü, mədəniyyətini yaşadan canlı yaddaşdır.

Heydər Əliyevin ana dilimizə olan dərin sevgisi və onun dövlət siyasəti səviyyəsində qorunması istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlər, bu gün Azərbaycan Respublikasının dil siyasətinin əsasını təşkil edir. Eləcə də ədəbiyyata verdiyi diqqət milli-mənəvi irsin yaşadılmasında, gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, Ulu Öndərin Azərbaycan dili və ədəbiyyatına olan münasibətinin araşdırılması və təbliği həm elmi-nəzəri, həm də ictimai baxımdan mühüm aktualıq daşıyır.

Heydər Əliyevin dilə və ədəbiyyata olan münasibəti sırf rəsmi dövlət siyasəti ilə məhdudlaşmırdı. O, bu sahəyə qəlbdən bağlı idi, Azərbaycan dilini böyük sevgi ilə danışır, ana dilinin zənginliyini hər zaman yüksək qiymətləndirirdi. Onun nitqləri, çıxışları, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləri ilə görüşləri bunu aydın şəkildə sübut edir.

Heydər Əliyevin ədəbiyyat və söz adamları ilə görüşləri

[3]-də "Heydər Əliyev: dil, ədəbiyyat və incəsənət" adlı monoqrafiyası Ümummilli Liderin milli mədəniyyətin əsas istiqamətləri olan dil, ədəbiyyat və incəsənət sahələrinə verdiyi önəmi elmi yanaşma ilə əhatəli şəkildə təqdim edir. Müəllif kitabda Heydər Əliyevin ana dilinə münasibətini, onun dövlət dili kimi qorunub inkişaf etdirilməsindəki müstəsna rolunu əsas götürərək göstərir ki, Ulu Öndər dili sadəcə ünsiyyət vasitəsi yox, xalqın mənəvi varlığı və milli kimliyi kimi dəyərləndirirdi. Kitabda həm sovet dövründə, həm də müstəqillik illərində Heydər Əliyevin dil siyasəti istiqamətində gördüyü işlər və bu sahədə qəbul etdiyi mühüm qərarlar təhlil edilir. Ədəbiyyata münasibətdə müəllif Heydər Əliyevin klassik və müasir adıblərə göstərdiyi yüksək diqqəti və qayğı-nı vurğulayaraq, onun ədəbiyyatı milli ideologiyanın daşıyıcısı kimi gördüyünü əsaslandırır. O, Azərbaycan ədəbiyyatının dünya miqyasında tanınması, yazıçı və şairlərin yaradıcılığının dəstəklənməsi sahəsində atılan addımları konkret faktlar və çıxışlarla dəstəkləyir.

Kitabın incəsənətə həsr olunan hissəsində isə Heydər Əliyevin musiqi, teatr, kino və təsviri sənət sahələrinə olan marağı, bu sahələrdə çalışan sənət adamlarına verdiyi dəstək və onların yaradıcılığına göstərdiyi hörmət və qayğı geniş şəkildə işıqlandırılır. Müəllifin analitik yanaşması onu göstərir ki, Ümummilli Liderin milli-mədəni dəyərlərə münasibəti təkcə tarixi xidmətlər deyil, həm də gələcək nəsillərə nümunə olacaq bir strateji baxış idi. Monoqrafiya bu baxımdan yalnız elmi ictimaiyyət üçün deyil, ümumi oxucu auditoriyası üçün də dəyərli və maarifləndirici mənbə kimi çıxış edir.

Heydər Əliyevin şair və yazıçılarla görüşləri onun ədəbiyyata olan dərin marağını və ehtiramını əks etdirirdi. O, dəfələrlə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin tədbirlərində iştirak etmiş, ədəbiyyat adamlarının fikirlərinə hörmətlə yanaşmış və onları milli mədəniyyətin daşıyıcısı kimi dəyərləndirmişdir. O, Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüşündə belə demişdi: "Siz sözlə xalqı oyada bilərsiniz. Şairin bir misrası bəzən bir siyasətçinin saatlarla etdiyi çıxışdan daha çox təsir edə bilər." Həmçinin, Xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlı ilə görüşdə o demişdi: "Siz yazıçılar millətin vicdanısınız. Hər xalqın tarixi yalnız arxivlərdə yox, onun ədəbiyyatında da yaşayır." Bu kimi görüşlərdə Heydər Əliyev yalnız dinləyici deyildi – o, ədəbi nümunələri əzbər bilir, klassik və müasir ədəbiyyatımızın əsas simalarına dərinləndirən bələd idi. Onun çıxışlarında tez-tez Nizami, Füzuli, Sabir, Cəlil Məmməd-quluzadə kimi dahilərin adları çəkilir, əsərlərindən nümunələr gətirilirdi.

Heydər Əliyev şəxsi həyatında da Azərbaycan dilinin təbliğinə və ədəbiyyatın oxunmasına önəm verirdi. O, ailə üzvlərinə Azərbaycan ədəbiyyatını tanımağı, ana dilində düşünməyi və danışmağı tövsiyə edirdi. Uşaqlıq illərində ana dili dərslərini böyük həvə və məsuliyyətlə oxuduğunu özü müsahibələrinin birində belə xatırlayırdı "Azərbaycan dilində danışmaq, yazmaq mənim üçün yalnız vəzifə borcu yox, qürur məsələsidir. Mən bu dili anamdan öyrənmişəm. Anam da bu dilin təmisliyini qorumağı öyrədib mənə."

Onun şəxsi kitabxanasında çoxsaylı Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələri – poeziya toplusu, nəsr əsərləri və klassik irsimizi əks etdirən nəşrlər toplanmışdı. Bu faktlar onun ədəbiyyata yalnız dövlət başçısı kimi yox, həm də bir vətəndaş, bir ziyalı kimi münasibət göstərdiyini sübut edir.

Dilin dövlət siyasətinə çevrilməsi

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə 1978-ci il Azərbaycan SSR Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında müddəanın daxil edilməsi onun bu sahəyə verdiyi böyük əhəmiyyətin hüquqi ifadəsi idi. Bu, o dövr üçün çox cəsarətli bir addım idi, çünki SSRİ-də rus dili dominant mövqedə idi. Müstəqillik illərində isə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafı və möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm fərman və sərəncamlar imzalandı. Ulu Öndər dəfələrlə vurğulayırdı: “Azərbaycan dili bizim milli sərvətimizdir. Biz bu dili göz bəbəyimiz kimi qorumalıyıq.”

Heydər Əliyev bütün həyatı və fəaliyyəti boyu ana dilinə və ədəbiyyata sonsuz sevgi ilə yanaşaraq, bu sahələri milli ideologiyanın və dövlət quruculuğunun əsas dayaqlarından biri kimi qiymətləndirmişdir. Onun təşəbbüsü və qətiyyəti ilə Azərbaycan dili rəsmi olaraq dövlət dili statusunu qazanmış, ədəbiyyat isə milli kimliyin daşıyıcısı kimi qorunmuş və inkişaf etdirilmişdir. O, dilin sadəcə bir ünsiyyət vasitəsi deyil, xalqın mənəviyyatını, düşüncə tərzini, tarixini yaşadan canlı varlıq olduğunu bütün çıxışlarında ifadə etmiş, özü də həyatının hər bir sahəsində bu dəyərlərə əməl etmişdir.

Nəticə

Bu gün Ulu Öndərin başladığı bu müqəddəs irsi ölkə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev uğurla davam etdirir. Prezident İlham Əliyevin imzaladığı “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı” dilin tədrisi və tədqiqi ilə bağlı dövlət proqramları, ədəbi irsin qorunması və təbliği sahəsində həyata keçirilən layihələr bunun bariz nümunəsidir. Prezidentin bu istiqamətdə apardığı ardıcıl siyasət nəticəsində Azərbaycan dili beynəlxalq səviyyədə tanınır, ədəbiyyatımız isə dünya miqyasında yayılır [2].

Eyni zamanda Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondu da dilimizin və ədəbiyyatımızın qorunması, klassik və çağdaş ədəbi irsimizin təbliği, dahi ədiblərimizin yubileylərinin keçirilməsi sahəsində mühüm işlər görməkdədir.

Beləliklə, Heydər Əliyevin Azərbaycan dili və ədəbiyyatına olan sevgisi təkcə bir dövrün deyil, bütöv bir ideologiyanın təməl daşındır. Bu ideologiyanın davamı olaraq, müasir Azərbaycan həm milli-mənəvi dəyərlərinə sadıq qalır, həm də qloballaşan dünyada öz dilini və ədəbiyyatını fəxrlə tanıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin rəsmi internet səhifəsi. [elektron resurs] URL: <https://president.az/>
2. “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.
3. Cəfərov Nizami. Heydər Əliyev: dil, ədəbiyyat və incəsənət. Bakı: BDU Nəşr Evi, 2023. 320 s.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN SSR-də YÜKSƏK İXTİSASLI KADRLARIN HAZIRLANMASI SAHƏSİNDƏ XİDMƏTLƏRİ

Yüzdənə Nüsrət qızı Cabbarlı

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix və Etnologiya İnstitutu

jyuzdana@gmail.com

Kadr problemi, xüsusilə idarəçilik üzrə kadrların hazırlanması, yerləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi bütövlükdə cəmiyyət və dövlət üçün ən vacib məsələləri özündə ehtiva edir. Təsadüfi deyil ki, kadr siyasətini, kadr potensialını bir sıra hallarda ölkənin, dövlətin əsas milli prioriteti adlandırırlar [5, s.8]. Heydər Əliyev Azərbaycan SSR-ə rəhbərliyi dövründə vəzifələrə uyğun kadr-

ların hazırlanması, onların səriştəliliyi, peşəkarlığının artırılması işinin təkmilləşməsinə və praktiki iş təcrübəsinin artırılmasına daim diqqət yetirirdi. Hər bir rəhbər kadr gərək ekstremal vəziyyətdə düzgün, məntiqi qərar qəbul etmə, konkret şəraitə uyğun vəzifələrin öhdəsindən gəlmə, mühakimə bacarığına malik olmaq kimi keyfiyyətlərə yiyələnməli idi. Bunun üçün də tədris prosesinin təşkili, onun forma və metodları təkmilləşməli idi.

Heydər Əliyev respublikada kadrların təhsilinə, xüsusilə rəhbər kadrlarının təhsilinə böyük önəm vermiş və bu işlə məşğul olan Sov.İKP MK yanında İctimai Elmlər Akademiyası, Ali Partiya Məktəbi, Qiyabi Ali Partiya Məktəbi və Bakı Ali Partiya Məktəbinin fəaliyyətini daim diqqət mərkəzində saxlamışdı. Respublikanın vilayət, şəhər və rayon partiya komitələrini, sovet orqanlarını yüksək ixtisaslı kadrlarla möhkəmləndirmək işində Sov.İKP MK yanında İctimai Elmlər Akademiyasının imkanlarından lazımi səviyyədə istifadə edilməyi qarşıya məqsəd qoyulmuş və Azərbaycan KP MK Bürosunun qərarı ilə İctimai Elmlər Akademiyasına 1971-ci ildə 8 nəfər, 1972-ci ildə 8 nəfər, 1973-cü ildə 2 nəfər, 1974-cü ildə 2 nəfər, 1975-ci ildə 2 nəfər, Azərbaycan KP MK bürosunun qərarı ilə Ali Partiya Məktəbinə 1971-ci ildə 6 nəfər, 1972-ci ildə 4 nəfər, 1973-cü ildə 4 nəfər, 1974-cü ildə 6 nəfər, 1975-ci ildə 5 nəfər oxumağa göndərilmişdir [1, s.112].

Respublikada partiya və sovet orqanları üçün yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması işində Azərbaycan KP MK yanında fəaliyyət göstərən Bakı Ali Partiya Məktəbi də mühüm rol oynayırdı. Bakı Ali Partiya Məktəbində Azərbaycan, habelə Gürcüstan və Ermənistan respublikaları üçün də kadrlar hazırlanırdı. Burada Cənubi Qafqaz respublikaları üçün təkcə 1971-1979-cu illər ərzində 1062 nəfər rəhbər işçi hazırlanmışdı [1, s.112].

1970-1980-ci illərdə Bakı Ali Partiya məktəbi 751 nəfər partiya, sovet və təsərrüfat işçisi hazırlamışdır ki, onlardan 603 nəfəri respublika rayonlarından idi. Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi yanında partiya və sovet işçilərinin ixtisasını artıran respublika kursları vasitəsilə yenə həmin müddətdə 5421 nəfər kadr öz biliyini təkmilləşdirmişdir. Bunlardan əlavə Bakı Ali Partiya Məktəbinin qiyabi şöbəsini 609 nəfər bitirmiş və müdavimlərin çoxu kənd rayonlarında rəhbər partiya, sovet və təsərrüfat işlərində böyük müvəffəqiyyətlə çalışırdılar [7, s.41-42].

Sov.İKP MK yanında Qiyabi Ali Partiya Məktəbinin Bakı filialı partiya və sovet orqanlarında çalışan kadrlarının istehsalatdan ayrılmadan, qiyabi yolla da təhsil almalarında mühüm rol oynayırdı. Bakı Ali Partiya Məktəbində olduğu kimi, Qiyabi Ali Partiya Məktəbində də qəbul xüsusi təlimat əsasında həyata keçirilmiş və bu yolla çoxlu sayda partiya və sovet kadrları hazırlanmışdır.

Azərbaycan SSR-də yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması işinin böyük bir hissəsi universitetlər, ali məktəblər, institutlar vasitəsilə aparılırdı. Respublikada ali məktəblərin rəhbər heyətinin işini düzgün tənzimləmək, bu sahədə düzgün kadr siyasətinin aparılması və bu müəssisələrdə kadrların hazırlanmasında yol verilən nöqsanların aradan qaldırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Ona görə də siyasi rəhbərliyə gəldikdən sonra Heydər Əliyev respublikada ali təhsil sistemində kadr hazırlığı, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasını öz fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərinə çevirməyə başladı. Respublika rəhbərliyi tərəfindən 1971-ci il oktyabr, 1975-ci il dekabr, 1979-cu il iyun plenumlarında bu məsələlərə xüsusilə diqqət yetirilmişdi.

Bu dövrdə Sov.İKP MK-nın “Ölkədə hüquq elminin daha da inkişaf etdirilməsi və hüquq təhsilinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında” (16 iyun 1964-cü il), Azərbaycan rəhbərliyinin “Azərbaycan SSR-də hüquq elminin daha da inkişaf etdirilməsi və hüquq təhsilinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında” (2 oktyabr 1964-cü il) qərarlarına uyğun olaraq, respublikada hüquqi kadrların təlimi, onların təhsil keyfiyyətinin yüksəldilməsi, onlardan daha düzgün istifadə olunmasını yaxşılaşdırmaq üçün müəyyən işlər görülmüşdür. Ancaq hüquqşünasların təliminin planlaşdırılması düzgün aparılmırdı. Azərbaycan Universitetinin hüquq fakültəsinin gündüz şöbəsinə qəbul ildə cəmi 50 nəfər təşkil edirdi ki, bu da respublika üçün aşağı göstərici idi. Axşam və qiyabi şöbələrinə ildə 200 nəfər qəbul olunur, Hüquq fakültəsinin məzunlarının təyinatı birtərəfli xarakter daşıyır, onlar adətən əmək fəaliyyətlərinə inzibati orqanlarda başlayır və olduqca məhdud sayda xalq təsərrüfatında, sovetlərin aparatlarında çalışırdılar [10, v.6,7].

Respublikada hüquqşünas kadrların seçilməsi, yerləşdirilməsi işini və hüquq fakültəsinə tələbə qəbulunu yaxşılaşdırmaq üçün Azərbaycan Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsinə qəbul zamanı abituriyentlərdən xasiyyətnamələrin tələb edilməsi tövsiyə olunurdu. Heydər Əliyev bu isti-

qamətdə işlərin daha şəffaf getməsi üçün Azərbaycan SSR Ali və Orta ixtisas Təhsil Nazirliyi ilə Azərbaycan Dövlət Universitetinin rektorluğunun qarşılıqlı çalışaraq, Hüquq fakültəsinin tədris-metodiki fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi üçün zəruri tədbirləri işləyib hazırlamalarını vacib hesab edirdi [10, v.6,7].

Tədqiq olunan dövrdə respublikada kənd təsərrüfatı mütəxəssislərinin hazırlanmasında S.Ağamalıoğlu adına Kənd Təsərrüfatı İnstitutu və 19 kənd təsərrüfatı texnikumu fəaliyyət göstərirdi. Lakin İnstitutun rəhbərliyinin fəaliyyəti kənd təsərrüfatının əsas ehtiyac və tələblərindən xeyli ayrılmışdır. Qəbul imtahanlarının gedişatına nəzarət olunmur, pedaqoji heyətin seçilməsi və yerləşdirilməsində ciddi nöqsanlara yol verilir. Bütün bu çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün müvafiq göstərişlər verilmiş və Maliyyə Nazirliyinə İnstitut rəhbərliyinin maliyyə fəaliyyətinin dərinədən yoxlanılması tapşırığı verilmişdi. Həmçinin institutun direktoru işindən azad edilmişdi [9, v.8,11, 12].

Kənd təsərrüfatı kadrlarının hazırlanmasında başlıca rol oynayan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun rəhbərliyi ilə bu məsələ dəfələrlə müzakirə edilmişdir. Ümumilikdə bu dövrdə kənd təsərrüfatı üçün ixtisaslı kadrlar Kənd Təsərrüfatı İnstitutu ilə yanaşı, 19 kənd təsərrüfatı Texnikumunda, Azərbaycan Politeknik İnstitutunda, Xalq Təsərrüfatı İnstitutunda, Texnoloji İnstitutda hazırlanırdı. Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı üzrə 1960-cı ildə 476 nəfər ali və orta ixtisas təhsilli mütəxəssis hazırlanmışdırsa, 1970-ci ildə bu göstərici 1582 nəfər, 1975-ci ildə 902 nəfər, 1980-ci ildə 1009 nəfər, 1983-cü ildə 1100 nəfər olmuşdur. 1970-ci illərdə kənd təsərrüfatı üzrə hazırlanan ixtisaslı kadrların sayının az olması isə bu illərdə sənaye və tikinti üzrə 4-5 dəfə çox mütəxəssisin hazırlanması ilə əlaqədar olmuşdur. Sənaye üzrə ali təhsilli mütəxəssislərin hazırlanması 1965-ci ildə 110 %, 1970-ci ildə 223 %, 1975-ci ildə 101 %, 1980-ci ildə 127 % olmuşdur. Uyğun olaraq, kənd təsərrüfatı üzrə 96 %, 345 %, 57 %, 112 % olmuşdur [4, s.15, 18].

Respublikada fəaliyyət göstərən Neft və Kimya İnstitutu İttifaqda və Avropada neftlə bağlı ilk ali təhsil müəssisəsi idi. Bu dövrdə fəaliyyət göstərdiyi illər ərzində 41160 mühəndis kadr hazırlamışdır. 1982-ci ildə institutda 7 fakültədə 30 ixtisas üzrə 16331 tələbə təhsil alırdı. Xarici ölkələr üçün isə bu illər ərzində 892 mühəndis, 48 elmlər namizədi hazırlanmışdı. Eyni zamanda bu təhsil müəssisəsi institutda fəaliyyət göstərən 14 problem və 8 sənaye laboratoriyası ilə böyük elmi mərkəzə çevrilmişdir. 1970-1980-ci illərdə institutda 25 minə yaxın yüksək ixtisaslı professor, müəllim heyəti hazırlanmış, 15 yeni kafedra yaradılmış 1981-ci ildə onların sayı 52-ə çatdırılmışdır. Bu illər ərzində institutda 17 elmlər doktoru, 72 elmlər namizədi hazırlanmışdır [8, c.2, s.229-230, 293].

Heydər Əliyev respublikada hərbiçi kadrların yetişməsi üçün əsas rol oynayan hərbi ali təhsil müəssisələrinin və məktəblərin fəaliyyətini daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Belə ki, Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Dənizçilik Məktəbinin fəaliyyətinə dair məsələ MK bürosunda müzakirəyə çıxarılaraq, müvafiq qərarlar qəbul edilmişdi. Nəticədə azərbaycanlı gənclərin dənizçilik peşəsinə maraqları artır, məktəbdə təhsil alanların sıralarında onların sayı nəzərə cərpacaq dərəcədə yüksəlirdi. Hərbi dəniz donanmasında qulluq edən azərbaycanlı zabıtlərin sayı çoxalır və dənizçilərimiz Xəzər dənizində, həmçinin dünya dəniz və okeanlarında üzən sovet gəmilərində fəaliyyət göstərirdilər.

Heydər Əliyev bu dövrdə müasir düşüncə tərzinə malik, bilikli, dövlətçiliyə sadıq vətənpərvər gənclərin yetişməsi üçün çalışırdı. Gənc nəslin milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi ilə yanaşı, hərbi peşəsinə marağın yaradılmasında bu dövrdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə yaradılmış Cəmişid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin müstəsna rolu olmuşdur.

Məktəblə bağlı görülməli bütün tədbirlər tədrisin keyfiyyətini yuxarı qaldırmış, məzunları arasında isə ali hərbi məktəbə daxil olanların sayı da ildən-ilə artmışdı. 1974-cü ildə C.Naxçıvanski adına xüsusi internat məktəbin 21 məzununu, 1975-ci ildə 24 məzununu, 1976-cı ildə 46 məzununu, 1977-ci ildə 68 məzununu, 1978-ci ildə 81 məzununu, 1979-cu ildə 83 məzununu, 1980-ci ildə 105 məzununu, 1981-ci ildə 107 məzununu, 1982-ci ildə 103 məzununu, 1983-cü ildə 133 məzununu İttifaqın ali hərbi məktəblərinə daxil oldular [6, s.116].

Heydər Əliyev milli kadr ehtiyatını artırmaq üçün gənclərin ittifaqın aparıcı təhsil müəssisələrində təhsil almalarına böyük diqqət yetirmiş, nəticədə bu ali məktəblərə (Moskva, Leningrad, Kiyev, Daşkənd, və digər şəhərlərdə) qəbul edilən nümayəndələrin sayında ildən-ilə artım müşahidə

olunmuşdur. Belə ki, 1969-cu ildə Azərbaycan SSR-dən kənarda təhsil almağa 47 nəfər (əsasən qeyri-azərbaycanlılardan ibarət) tələbə göndərilmişdisə, 1975-ci ildə bu rəqəm 700 nəfərə, 1982-ci ildə isə 3309 nəfərə çatmışdı. 1970-ci ilədək respublikadan kənarda təhsil almaq üçün göndərilənlər arasında azərbaycanlılar 40 %-dən az idisə, 1976-cı ildə bu rəqəm 85 %, 1980-ci illərin əvvəllərində isə 97,6 %-ə yüksəlmişdi [3, s.195].

1960-70-ci illərdə Azərbaycan SSR-də gedən quruculuq prosesi, sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafı yüksək ixtisaslı fəhlə kadrların hazırlanması tələbatını ortaya qoyaraq, texniki peşə təhsilinin inkişafını ön plana çəkirdi. Buna görə də Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə təhsilin bu sahəsinin inkişafını təmin edən direktiv sənədlər qəbul edilirdi. Məsələn, 1969-cu ilin sonlarında qəbul edilmiş "Texniki peşə təhsili sistemi məktəblərində ixtisaslı fəhlə kadrlarının hazırlanması daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" qərar təhsilin bu pilləsinin sonralar ahəngdar inkişafına təkan verdi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişinin təkcə iki ili ərzində 16 yeni texniki peşə məktəbi yaradılmış, 20 texniki peşə məktəbi orta texniki peşə məktəbinə çevrilmişdir. İlk dəfə olaraq Heydər Əliyevin göstərişi ilə 1971-1975-ci illər üçün Azərbaycanda texniki peşə təhsilinin təkmilləşdirilməsi və inkişafı yollarına dair strategiya müəyyənləşdirilmişdir. Həmin illərdə 35 şəhər və rayonda 54 texniki peşə məktəbi yaradılmışdır. Bu məktəblərdə 165120 nəfər ixtisaslı fəhlə kadri hazırlanmışdır ki, bu da əvvəlki illərdən 1,7 dəfə çox idi. 1976-80-ci illərdə texniki peşə təhsili sisteminin iqtisadi və sosial inkişafı planı hazırlanıb təsdiq olunur. Bu plana uyğun olaraq peşə təhsili müəssisələri 235 peşə və ixtisas üzrə 43 nazirlik və baş idarə üçün ixtisaslı fəhlə kadrları hazırlanmışdır [2, s.32-33].

Beləliklə, Heydər Əliyev Azərbaycan SSR-də rəhbərliyə gəldiyi ilk günlərdən güclü idarəçi kimi ən düzgün kadr siyasətini həyata keçirməyə başlamışdır. Bu islahatlar bütün respublikada ardıcıl olaraq aparılmış, mövcud kadr problemlərinin aradan qaldırılması üçün böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Demək olar ki, respublikada idarəetmənin əksər sahələrində olan nöqsanlar aşkara çıxarılmış və yeni kadr təyinatları aparılmışdır.

Heydər Əliyev rəhbər kadrlar qarşısına ümumi idarəetmə işlərinin müasir standartlara uyğunlaşdırılması, vətəndaşlarla ünsiyyət əhatəsinin genişləndirilməsi, yüksək məənəviyyətli və əxlaqi keyfiyyətlərə sahib olmaları və s. kimi məsələləri qoyurdu. Heydər Əliyevin bu dövrdə həyata keçirdiyi kadr siyasəti respublikada müxtəlif sahələrdə rəhbər kadrların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə, idarəçiliyin gücləndirilməsinə, güclü kadr potensialının yaradılmasına ümumilikdə ölkənin sürətli inkişafına istiqamətlənmişdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Kommunist Partiyasının kadr siyasəti (1971-1985-ci illər) [Mətn] : elmi əsərlərin tematik məcmuəsi / red. hey. S. B. Musayev, S. T. Qəndilov, İ. M. Musayev v b. - Bakı: Azərbaycan Dövlət Universiteti, - 1987. - 127 s.
2. Əliyev, H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir / H.Ə.Əliyev. – Bakı: Təhsil, - 2002. – 580 s.
3. Qaffarov, T.B. Azərbaycan tarixi (1920-1991) / T.Qaffarov. – Bakı: Mütərcim, - 1999. - 279 s.
4. Məlikov, R.N. Kənd təsərrüfatında ixtisaslı kadrlar / R.N.Məlikov. - Bakı: Azərnəşr, - 1985. -108 s.
5. Səfərov, E. Azərbaycan Respublikasında kadr hazırlığının təşəkkülü prosesi / E.Səfərov. – Bakı: Elm və təhsil, - 2016. – 114 s.
6. Süleymanov, M. Azərbaycanda Ali Baş Komandanlıq institutunun Heydər Əliyev mərhələsi / M.Süleymanov. - Bakı: Elm və Təhsil, - 2018. - 728 s.
7. Yusifov, Y. Azərbaycan Kommunist Partiyası kənd təsərrüfatında əsaslı dönüşün və dinamik inkişafın təşkilatçısıdır. (1970-1978-ci illər) / Y.Yusifov. – Bakı: Azərnəşr, - 1979. - 117 s.
8. Наука и образование в Азербайджане постановления бюро и секретариата ЦК КП Азербайджана (июль 1969- ноябрь 1978) / ред. Э.С.Алекперова. – Баку, т. 2. - 2019. - 485 с.
9. О серьезных недостатках в работе Азербайджанского Сельскохозяйственного Института имени С.А.Агамалиоглы и мерах по улучшению подготовки специалистов сельского хозяйства (Bakı: 13 mart 1973-cü il) // ARPIİSSA, Fond № 1, siyahı № 60, iş № 19.

10. О состоянии и мерах улучшения подготовки и переподготовки юридических кадров в республике (Bakı: 6 iyun 1972-ci il) // ARPIİİSSA, Fond № 1, siyahı № 59, iş № 46

FRactal-BASED FLOW OPTIMIZATION IN LONG-DISTANCE GAS TRANSMISSION SYSTEMS

Elmin Nasibzade

doctoral student

Azerbaijan State Oil and Industry University

elmin.nasibzadeh@gmail.com

1. Introduction

Long-distance gas transmission systems are critical infrastructures that facilitate the transport of natural gas from production sites to areas of high demand, including urban centers, industrial zones, and power generation facilities. The overall efficiency, safety, and reliability of these extensive networks depend on multiple interrelated factors, such as the geometric configuration of the pipelines, the surface texture and roughness of the internal walls, and the type of flow regime present – whether laminar, transitional, or turbulent. In particular, surface roughness and flow irregularities can introduce non-linearities that significantly impact pressure drops and energy consumption.

Traditional modeling approaches, including those derived from Darcy's law and the Hagen-Poiseuille equation, provide a foundational understanding of fluid dynamics but are primarily suited for idealized, smooth, and uniform systems. These models often assume steady-state flow in cylindrical pipes with minimal surface variations and neglect the real-world irregularities and heterogeneities present in large-scale transmission networks. As a result, they may oversimplify the dynamic behavior of gas flow, especially over long distances, leading to inaccuracies in predictive analytics and suboptimal operational strategies.

Fractal geometry offers a framework to describe irregular and complex structures more accurately. By applying fractal concepts to gas transmission systems, we can develop models that better represent the actual conditions within pipelines, leading to improved flow optimization strategies.

2. Fundamentals of Fractal Geometry

2.1. Definition and Properties

Fractals are intricate mathematical structures that exhibit self-similarity and complex patterns repeating across multiple scales. This means that a small portion of a fractal closely resembles the entire structure, regardless of the level of magnification. Fractals are not limited to geometric shapes; they also appear in natural and engineered systems, such as coastlines, mountain ranges, biological tissues, and even the internal surfaces of pipelines. A key feature of fractals is that they cannot be described adequately using classical Euclidean dimensions. Instead, they are characterized by a non-integer value known as the fractal dimension (D), which serves as a quantitative measure of the object's complexity and irregularity. The higher the fractal dimension, the more intricate and fragmented the structure is, which has significant implications for physical phenomena like flow resistance, turbulence, and surface interactions in pipeline systems.

2.2. Fractal Dimension

The fractal dimension can be determined using methods such as box-counting, where the structure is covered with boxes of varying sizes, and the number of boxes needed to cover the structure is counted. The fractal dimension is then calculated using the relation:

$$D = \lim_{\epsilon \rightarrow 0} \frac{\log N(\epsilon)}{\log (1/\epsilon)},$$

where $N(\epsilon)$ is the number of boxes of size ϵ needed to cover the structure.

2.3. Fractals in Engineering and Gas Transmission Systems

Fractals are widely applicable in engineering, particularly when modeling systems that exhibit complex, irregular structures. In gas transmission systems, fractals provide a more realistic representation of pipeline surface roughness, which impacts gas flow dynamics. The self-similarity property of fractals makes them especially useful in understanding irregularities in materials, such as the internal surface of pipes, which can influence friction, turbulence, and energy losses.

The surface of a pipeline is rarely smooth, even if it appears so on a macro scale. Over time, pipelines experience wear and tear from corrosion, deposits, and manufacturing inconsistencies. These irregularities, when magnified, often exhibit fractal-like properties. For example:

Corrosion: The corrosion process often leads to surface textures that follow fractal patterns, with roughness varying over different scales.

Scale Deposition: As minerals precipitate inside pipelines, they form structures that may have fractal properties, impacting the flow resistance.

Using fractal geometry to model these irregularities allows engineers to simulate more accurate flow characteristics, especially in the context of long-distance gas transmission systems. By incorporating fractal models, engineers can predict how surface roughness will change over time and how this will affect flow resistance. In conventional flow models, such as those based on Darcy's law, the assumptions are often overly simplistic. These models may assume smooth, uniform pipe surfaces, which does not account for the variations introduced by fractal-like surface roughness. When fractals are incorporated into the modeling of gas flow, the following improvements are observed:

Improved Pressure Drop Predictions: By using fractal dimensions to modify the friction factor in equations such as the Darcy-Weisbach equation, we obtain a more accurate estimation of the pressure drop across the pipeline. This is especially important when evaluating the effects of long-term pipeline degradation due to corrosion and scale formation.

Turbulence Modeling: Fractal-based models allow for a better representation of turbulence in pipe flow. Since turbulence is inherently sensitive to surface roughness and irregularities, fractal models help simulate the chaotic behavior of gas flow more accurately, predicting regions of high energy loss and identifying potential areas for optimization.

Scaling Effects: The fractal dimension also enables the inclusion of scaling effects in flow modeling. Gas flow resistance is not solely a function of the pipeline's diameter or length but also depends on the scale of roughness. Fractals allow for better modeling of these effects, especially when pipelines are subjected to varying operational conditions.

In traditional flow equations like the **Darcy-Weisbach** equation for pressure drop, the friction factor is a critical term:

$$\Delta P = f \cdot \frac{L}{D} \cdot \frac{\rho v^2}{2}$$

Where: ΔP is the pressure drop, f is the friction factor, L is the length of the pipe, D is the diameter of the pipe, ρ is the fluid density, v is the velocity of the gas.

The friction factor f in traditional models is typically a function of the Reynolds number and the roughness of the pipe. When fractal geometry is introduced, the friction factor can be modified as follows:

$$f_f = f_0 \left(\frac{r}{r_0} \right)^{D-2}$$

Where: f is the fractal friction factor, which varies based on the fractal dimension of the surface, f_0 is the reference friction factor, r and r_0 are characteristic scales of the surface, D is the fractal dimension of the pipeline surface.

In this modified equation, the friction factor f depends on the roughness of the pipeline, which is modeled using fractal geometry. This modification leads to more accurate predictions of pressure drop, especially when the surface roughness is irregular and exhibits fractal-like behavior.

Consider a pipeline segment with an initial diameter of 1 meter and a length of 100 kilometers, transporting natural gas. Suppose the surface roughness of the pipeline exhibits a fractal

dimension $D=2.5$. Using a fractal-modified flow model, we can predict the pressure drop more accurately over time as the pipeline degrades and the surface roughness increases. This information can be used to optimize the operating pressure, determine maintenance schedules, and estimate energy consumption, helping companies reduce costs and improve system efficiency.

3. Gas Flow in Fractal Structures

3.1. Traditional Flow Models

Traditional models like Darcy's law describe the flow of fluids through porous media:

$$Q = -\frac{kA}{\mu} \frac{dP}{dx}$$

Where: Q is the volumetric flow rate, k is the permeability, A is the cross-sectional area, μ is the dynamic viscosity, $\frac{dP}{dx}$ is the pressure gradient.

However, these models assume uniform pore structures and do not account for the complexities observed in real systems.

3.2. Fractal-Based Flow Models

Fractal models incorporate the irregularities and complexities of real structures. For instance, the permeability in a fractal medium can be expressed as:

$$k_f = k_0 \left(\frac{r}{r_0}\right)^{D-2}$$

Where: k_f is the fractal permeability, k_0 is a reference permeability, r is the characteristic length scale, r_0 is a reference length scale, D is the fractal dimension.

This model accounts for the scale-dependent nature of permeability in fractal structures.

4. Application to Long-Distance Gas Transmission

4.1. Pipeline Surface Roughness

The internal surfaces of pipelines exhibit roughness that can be characterized using fractal geometry. The roughness affects the flow by increasing resistance and inducing turbulence. By modeling the roughness as a fractal surface, we can better predict its impact on flow.

4.2. Pressure Drop Analysis

The pressure drop in a pipeline with fractal roughness can be analyzed using modified versions of traditional equations. For example, the Darcy-Weisbach equation can be adapted to include a fractal friction factor. The fractal friction factor accounts for the increased resistance due to surface roughness.

5. Optimization Strategies

Fractal geometry offers unique insights into optimizing gas flow in long-distance transmission pipelines. By understanding the complexity of pipeline surface roughness, engineers can develop more accurate strategies to reduce energy consumption, enhance operational efficiency, and extend the lifetime of pipelines. In this section, we will explore several key optimization strategies, including pipeline design, flow rate management, maintenance and inspection, and the use of simulation tools.

5.1. Pipeline Design

The design of pipelines plays a critical role in the efficiency of gas transmission. Traditional pipeline design assumes relatively smooth, uniform surfaces, which often leads to suboptimal flow conditions in the long run. By incorporating fractal-based models, engineers can design pipelines with better material choices and surface treatments that minimize flow resistance. The following strategies are commonly employed:

Material Selection: The choice of materials for pipeline construction influences the roughness and overall performance of the pipeline. Smooth materials, such as certain types of steel or polymers, can be selected based on their fractal dimensions, ensuring that they exhibit lower surface roughness and better flow characteristics. Materials with lower fractal dimensions (less rough) tend to result in reduced friction and turbulence, which can lead to more efficient flow.

Manufacturing Techniques: Manufacturing processes can be optimized by considering the fractal nature of the materials used. Techniques like coating the internal surfaces with low-friction,

smooth materials (such as epoxy or fluoropolymer coatings) can significantly reduce the fractal dimension of the pipeline surface. This results in less turbulence and a more predictable, stable flow, especially when transporting gases at high pressures.

Surface Texturing: Engineers can use surface texturing techniques to control the fractal dimension of the pipeline. For example, applying specific surface treatments can reduce the roughness of the internal surface, which helps to minimize flow resistance. Surface texturing can be engineered to reduce flow-induced turbulence while enhancing gas transmission efficiency.

5.2. Flow Rate Management

Managing the flow rate through pipelines is a crucial factor in optimizing energy consumption and ensuring efficient transport. When flow rates are too high, turbulence and friction losses increase, leading to higher pressure drops. On the other hand, when flow rates are too low, the system may not operate at its maximum potential, wasting valuable resources.

Optimized Operating Points: The key to optimizing flow rates is finding the "sweet spot" where the system operates most efficiently. Fractal models allow engineers to better understand the relationship between the roughness of the pipeline surface and the flow rate. For instance, pipelines with higher fractal dimensions (rougher surfaces) may experience a more significant pressure drop at higher flow rates. By identifying the optimal flow rate for a given pipeline, engineers can minimize energy losses and improve system performance.

Flow Control Systems: Advanced flow control systems that adapt in real-time to changes in the pipeline environment can be enhanced with fractal-based models. These systems dynamically adjust the flow rate based on feedback from sensors that measure pressure, velocity, and temperature along the pipeline. By continuously monitoring and adjusting flow rates, these systems can ensure that gas is transported at the most efficient speed and pressure, reducing fuel consumption and preventing flow instability.

Pipeline Reconfiguration: In some cases, changing the configuration of a pipeline, such as altering the diameter or adding bypasses, can lead to more efficient flow. By using fractal-based models, engineers can predict the effects of such changes on flow resistance, helping to reconfigure the pipeline to better match the desired flow conditions.

5.3. Maintenance and Inspection

Regular maintenance and inspection are essential to ensure that pipelines operate at peak efficiency and minimize the risk of failures. Over time, pipelines degrade due to factors like corrosion, wear, and scale formation, which can introduce additional roughness and increase the fractal dimension of the surface. As the surface becomes rougher, flow resistance increases, and energy consumption rises.

Fractal-Based Monitoring: Fractal models can be incorporated into digital monitoring systems to track the evolution of surface roughness over time. For example, sensors placed along the pipeline can measure surface textures at different scales, allowing for real-time monitoring of changes in the fractal dimension. These measurements can help detect areas with excessive roughness or corrosion, allowing for targeted maintenance actions.

Predictive Maintenance: Predictive maintenance strategies rely on real-time data and advanced analytics to forecast when pipeline components are likely to fail. By integrating fractal-based models into predictive maintenance systems, engineers can anticipate changes in flow behavior caused by increasing roughness, corrosion, or scale buildup. This allows for more accurate scheduling of maintenance tasks, reducing downtime and minimizing the costs associated with emergency repairs.

Targeted Cleaning: Instead of conducting regular cleaning of the entire pipeline, fractal-based models can help identify sections that are most likely to develop significant roughness or blockages. By targeting these areas for cleaning, maintenance efforts can be more efficient and cost-effective, reducing the need for extensive pipeline shutdowns.

5.4. Energy Efficiency and Sustainability

Pipeline optimization isn't just about improving operational performance—it also plays a key role in enhancing energy efficiency and sustainability. By reducing the energy required to transport

gas through pipelines, fractal-based optimization strategies can significantly reduce the environmental impact of gas transmission.

Energy Savings: As fractal-based models enable more accurate predictions of flow resistance, they allow for better energy management. By minimizing the pressure drop and energy losses due to surface roughness, the amount of energy needed to maintain the desired flow rate can be reduced. This not only cuts operating costs but also contributes to reducing the carbon footprint of gas transmission.

Sustainable Practices: By incorporating fractal-based optimization strategies into pipeline design and maintenance, operators can extend the lifespan of the pipeline, reducing the need for new infrastructure and minimizing material waste. This contributes to more sustainable gas transmission practices, helping to meet global energy demands while minimizing environmental impact.

6. Conclusion

Fractal-based flow optimization offers a powerful approach to enhancing the performance of long-distance gas transmission systems. By recognizing and modeling the complex geometries and surface characteristics inherent in real-world pipelines, fractal geometry enables more accurate prediction and control of flow dynamics. Integrating fractal dimensions into traditional flow models and adopting fractal-informed design and maintenance strategies can significantly improve energy efficiency, reduce operational costs, and extend the lifespan of pipeline infrastructure.

Future research should focus on developing more sophisticated tools for measuring and analyzing fractal characteristics in situ, as well as integrating real-time fractal data into automated control systems for gas transmission.

References

1. Zhou, J., Ma, J., Shen, Q., Wang, T., Liu, S., Tu, D., & Liang, G. (2023). *Multiobjective Gas Distribution Optimization of Natural Gas Pipeline Network Considering User Satisfaction under Shortage Conditions*. *Energy Technology*, 11(7), 2201181. <https://doi.org/10.1002/ente.202201181>
2. Osiadacz, A. J., & Isoli, N. (2020). *Multi-Objective Optimization of Gas Pipeline Networks*. *Energies*, 13(19), 5141. <https://doi.org/10.3390/en13195141>
3. Kazi, S. R., Misra, S., Tokareva, S., Sundar, K., & Zlotnik, A. (2024). *Stochastic Finite Volume Method for Uncertainty Management in Gas Pipeline Network Flows*. arXiv preprint arXiv:2403.18124.
4. Li, F., Liu, Q., Guo, X., & Xiao, J. (2015). *A Survey of Optimization Method for Oil-Gas Pipeline Network Layout*. In *Proceedings of the 2015 International Conference on Mechatronics, Electronic, Industrial and Control Engineering*. Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/meic-15.2015.61>
5. Arya, A. K., & Honwad, S. (2018). *Multiobjective Optimization of a Gas Pipeline Network: An Ant Colony Approach*. *Journal of Petroleum Exploration and Production Technology*, 8(4), 1389–1400.
6. Zlotnik, A., Chertkov, M., & Backhaus, S. (2015). *Optimal Control of Transient Flow in Natural Gas Networks*. arXiv preprint arXiv:1504.02505. <https://arxiv.org/abs/1504.02505>
7. Misra, S., Fisher, M. W., Backhaus, S., Bent, R., Chertkov, M., & Pan, F. (2013). *Optimal Compression in Natural Gas Networks: A Geometric Programming Approach*. arXiv preprint arXiv:1312.2668. <https://arxiv.org/abs/1312.2668>
8. He, F., & Nwafor, J. (2017). *Gas Pipeline Recovery from Disruption Using Multi-Objective Optimization*. In *Proceedings of the 2017 IEEE International Symposium on Technologies for Homeland Security*. IEEE.
9. Alves, F. D. S., De Souza, J. N. M., & Costa, A. L. H. (2016). *Multi-Objective Design Optimization of Natural Gas Transmission Networks*. *Computers & Chemical Engineering*, 93, 212–220.

10. Su, H., Zio, E., Zhang, J., Li, X., Chi, L., Fan, L., & Zhang, Z. (2019). *A Method for the Multi-Objective Optimization of the Operation of Natural Gas Pipeline Networks Considering Supply Reliability and Operation Efficiency*. *Computers & Chemical Engineering*, 131, 106584. <https://doi.org/10.1016/j.compchemeng.2019.106584>
11. Rodriguez, G. H. (2011). *Multi-Objective Optimization of Natural Gas Transportation Networks* (Doctoral dissertation, INP Toulouse).
12. Sukharev, M., Popov, R., & Balchenko, A. (2019). *Multiple-Criteria Decision Analysis for Cross-Country Gas Pipelines*. *MATEC Web of Conferences*, 102, 03010.
13. Cheboub, A. (2015). *Multi-Objective Optimization of Line Pack Management of Gas Pipeline System*. *Journal of Physics: Conference Series*, 574, 012114. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/574/1/012114>
14. Zhou, J., Ma, J., Shen, Q., Wang, T., Liu, S., Tu, D., & Liang, G. (2023). *Multiobjective Gas Distribution Optimization of Natural Gas Pipeline Network Considering User Satisfaction under Shortage Conditions*. *Energy Technology*, 11(7), 2201181. <https://doi.org/10.1002/ente.202201181>
15. Osiadacz, A. J., & Isoli, N. (2020). *Multi-Objective Optimization of Gas Pipeline Networks*. *Energies*, 13(19), 5141.
16. Kazi, S. R., Misra, S., Tokareva, S., Sundar, K., & Zlotnik, A. (2024). *Stochastic Finite Volume Method for Uncertainty Management in Gas Pipeline Network Flows*. arXiv preprint arXiv:2403.18124. <https://arxiv.org/abs/2403.18124>
17. Li, F., Liu, Q., Guo, X., & Xiao, J. (2015). A Survey of Optimization Method for Oil-Gas Pipeline Network Layout. In *Proceedings of the 2015 International Conference on Mechatronics, Electronic, Industrial and Control Engineering*. Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/meic-15.2015.61>

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN GƏNCLƏR SİYASƏTİNİN UĞURLU DAVAMI

İlhamə Raqif qızı Məmmədova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

ilhama.mammadova@mdu.edu.az

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında əvəzolunmaz rol oynamış, dövlət quruculuğunda və milli ideologiyanın formalaşmasında müstəsna xidmətlər göstərmişdir. Onun çoxşaxəli fəaliyyətində gənclər siyasəti daim ön sırada olmuş, ölkənin gələcəyinin məhz sağlam, savadlı və vətənpərvər gənclərin çiyinlərində qurulacağına dərin inam ifadə olunmuşdur. [1]

Ulu Öndər müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu olmaqla yanaşı, strateji düşüncə sahibi kimi xalqın gələcəyi olan gənclərə xüsusi daim qayğı və diqqət göstərmişdir. Onun hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə gənclərlə bağlı məqsədyönlü siyasət yürüdülmüş, dövlətin prioritet sahələrindən biri kimi gənclər siyasəti formalaşdırılmışdır. 1994-cü ildə keçirilmiş Azərbaycan Gənclərinin I Forumu, 2 fevralın Gənclər Günü kimi qeyd olunması və 1996-cı ildə "Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramı"nın qəbul olunması bu siyasətin təməl sütunlarını təşkil edir. Bu gün isə həmin siyasət Prezident İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva tərəfindən uğurla davam etdirilir və yeni müasir çağırışlara uyğun şəkildə inkişaf etdirilir. [3]

Heydər Əliyevin gənclər siyasəti milli ideologiyaya söykənən, vətənpərvər, bilikli, intellektual, geniş dünyagörüşünə malik gəncliyin formalaşdırılmasını hədəfləyirdi. Ümummilli Lider çıxışlarının birində demişdi: "Gənclər bizim gələcəyimizdir. Gəncləri milli ruhda tərbiyə etmək, onların elmi, bilikli və sağlam olması üçün bütün zəruri tədbirlər həyata keçirilməlidir" [1].

Bu siyasətin əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər:

- Elm və təhsilə dəstək: gənclərin elmi potensialının artırılması məqsədilə dövlət təqaüdləri, xaricdə təhsil imkanları, yeni təhsil müəssisələrinin açılması təşviq olunurdu.

- Milli mənəvi tərbiyə: gənclərin milli dəyərlərə bağlı olması, tarixini tanıması və vətənə sədaqətlə xidmət etməsi Heydər Əliyevin gənclər siyasətinin mərkəzində dururdu.

- Gənclərin idarəçilikdə rolu: Ulu Öndər gənclərə dövlət orqanlarında, ictimai və siyasi institutlarda daha geniş təmsil olunmaq imkanı yaratmışdır.

- İdman və mədəniyyətə dəstək: Azərbaycan gənclərinin beynəlxalq arenada tanınması üçün idman infrastrukturunun inkişafı, beynəlxalq yarışlara qatılmaq üçün imkanların yaradılması mühüm istiqamət idi.

Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu gənclər siyasəti bu gün də Azərbaycan dövlətinin əsas prioritetlərindən biridir. Bu siyasət Ulu Öndərin siyasi kursunu uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva tərəfindən daha da inkişaf etdirilərək çağdaş dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılır. Mingəçevir Dövlət Universitetində keçirilən tədbirlər və konfranslar da bu siyasətin uğurla həyata keçirildiyini və gənclərin cəmiyyətin fəal üzvünə çevrildiyini göstərir. Azərbaycanın gələcəyi olan gənclər ulu öndərin ideyaları ilə tərbiyələnərək, ölkənin inkişafında aparıcı qüvvəyə çevrilməkdədirlər.

Cənab İlham Əliyev gənclərin inkişafı üçün yeni proqramlar, strateji sənədlər və institusional islahatlar həyata keçirmişdir.

“Azərbaycan Gəncliyi 2017–2021-ci illərdə” Dövlət Proqramı və “Azərbaycan Gəncliyi 2022–2026-cı illərdə” Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir. Bu proqramlar gənclərin məşğulluğunun artırılması, innovasiya və startap sahəsində fəaliyyətinin dəstəklənməsi, könüllülük hərəkatının inkişafı kimi məqsədlər daşıyır. [4]

Bu gün Gənclər Fondunun fəaliyyəti genişləndirilib və müxtəlif layihələr vasitəsilə minlərlə gənc maliyyə və təşkilatı dəstək alır.

“Bir” Tələbə Könüllüləri Təşkilatı, ASAN Könüllüləri, Gənc Liderlər Proqramı kimi təşəbbüslər gənclərin ictimai fəallığını artırır, onların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Bilavasitə ölkə başçısının təşəbbüsü ilə “Gənclər üçün Prezident Təqaüdü” verilərək, yüksək bal toplayan abituriyentlərə xüsusi diqqət göstərilir. [2]

Ümummilli Liderin zəngin irsinin qorunub saxlanılmasında və gənclərin milli-mənəvi ruhda tərbiyə olunmasında Birinci vitse-prezident, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın fəaliyyəti də xüsusi qeyd olunmalıdır. Fond tərəfindən təşkil olunan layihələr (mədəniyyət festivalları, STEAM təhsili təşəbbüsləri, idman tədbirləri) gənclərin hərtərəfli inkişafına dəstək verir. [5]

Mingəçevir Dövlət Universitetində (MDU) də Ulu Öndərin irsinin tədqiqi və təbliği məqsədilə mütəmadi elmi-praktik konfranslar keçirilir. Universitet tələbələrinin iştirakı ilə təşkil olunan bu tədbirlərdə gənclərin dövlət siyasətində iştirakı, təhsil imkanları və sosial layihələrdə fəallığı müzakirə olunur. MDU-nun tələbələri həmçinin müxtəlif könüllü təşkilatlara cəlb olunur, yerli və beynəlxalq forumlarda təmsil olunurlar.

Universitetdə keçirilən konfranslarda çıxış edən təhsilverənlər və təhsilənlər qeyd etmişlər ki, müasir Azərbaycan gəncləri, o cümlədən MDU-nun tələbələri yalnız ölkə daxilində deyil, beynəlxalq səviyyədə də intellektual, peşəkar və yaradıcı potensialını nümayiş etdirməkdədirlər. Bunu onların qazandıqları uğurla əldə etdiyi nailiyyətlərr təsdiqləyir.

Bütün bunlar Ulu öndər Heydər Əliyevin formalaşdırdığı gənclər siyasətinin uğurlu davamı və təntənəsidir!

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev H. Azərbaycan gəncliyinə diqqət və qayğı. Bakı: Azər nəşr, 1997
2. Hüseynov R. “Heydər Əliyev və gənclər siyasəti.” Azərbaycan Jurnalı №3, s. 15–18. 2014
3. Mehdiyev, R. Heydər Əliyev: Dövlətçilik məktəbi. Bakı: Şərq-Qərb. 2012
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. “Azərbaycan Gəncliyi 2022–2026-cı illərdə” Dövlət Proqramı. Bakı, 2022
5. Heydər Əliyev Fondu. İllik Hesabat. Bakı, 2024

ƏMƏYİN MÜHAFİZƏSİ SAHƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏT SİYASƏTİ

Məcid Mahir oğlu Bədəlov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
macid.badalov@mdu.edu.az

Giriş

Azərbaycanın siyasi və sosial tarixində özünəməxsus yeri olan Ümummilli lider Heydər Əliyev insan amilini və onların rifah yüksəkliyini hər zaman dövlət siyasətinin ön planlarında saxlamışdır.

Heydər Əliyevin ölkəyə rəhbərliyi dövründə, sovet hakimiyyəti illərində, o cümlədən müstəqillikdən sonrakı mərhələlərdə əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi, təhlükəsiz əmək şəraitinin yaradılması və işçilərin hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Sovet dövründə əmək mühafizəsinin inkişafı

Ulu öndər Heydər Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi (o dövrdə faktiki olaraq, respublikanın ən ali rəhbəri olmaq demək idi) vəzifəsinə seçildikdən sonra (1969–1982-ci illərdə bu vəzifədə çalışmışdır) respublikada sosial-iqtisadi inkişafı yanaşı, əməyin mühafizəsinin təşkilinə və təhlükəsizlik texnikası sistemlərinə nəzarətin təkmilləşdirilməsi sahəsində də ciddi dəyişikliklərin həyata keçirilməsi ilə bağlı fəaliyyət planlarının icrasının vacibliyini nəzərə alaraq, bu dəyişikliklərin icrasına qərar verdi. Bu mərhələdə aşağıdakı sahələrdə mühüm tədbirlər həyata keçirildi:

- Sənaye və kənd təsərrüfatında əməyin təhlükəsizliyi sahəsində ciddi nəzarət tədbirləri gücləndirildi.
- İş yerlərində texniki təhlükəsizlik qaydalarının pozulması halları araşdırıldı, məsul şəxslərə qarşı inzibati tədbirlər tətbiq olundu.
- Peşə təhsili müəssisələrində təhlükəsizlik texnikası və əməyin mühafizəsi üzrə xüsusi tədris proqramları tətbiq olundu. Bu addım gələcək mütəxəssislərin istehsalat mühitində təhlükəsiz davranış qaydalarına yiyələnməsini təmin etdi.
- Neft sənayesi, kimya və ağır sənaye müəssisələrində texniki müayinə sisteminin gücləndirilməsi, istehsalatda baş verən bədbəxt hadisələrin araşdırılması üçün komissiyaların yaradılması təşəbbüsü irəli sürüldü.

Müstəqillik dövründə hüquqi bazanın formalaşdırılması (1993–2003)

Azərbaycan xalqının iradəsi ilə 1993-cü ildə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev ölkənin yeni mərhələyə keçidi fonunda sosial yönümlü dövlət quruculuğu siyasəti həyata keçirdi. Bu siyasətin əsas istiqamətlərindən biri əmək münasibətlərinin qanunvericilik bazasının yaradılması və işçilərin sağlam və təhlükəsiz şəraitdə çalışması üçün müasir normaların tətbiqi oldu.

Ölkədə əsas qanunvericilik və struktur islahatları aparıldı:

1. “Əmək Məcəlləsi”nin hazırlanması və qəbuluna zəmin yaradılması (1999) – Heydər Əliyevin siyasi iradəsi və rəhbərliyi ilə formalaşdırılan bu hüquqi sənəd, əmək münasibətlərini müasir prinsiplər əsasında tənzimləyən ilk sistemli məəcəldir. Məcəllədə əmək mühafizəsi, iş vaxtı, istirahət hüquqları, sosial təminatlar və istehsalatda təhlükəsizlik qaydalarına dair normalar beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırıldı.

2. “Əməyin mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1999) – bu qanun, işçilərin əməyinin hüquqi və təşkilati müdafiəsinin təmin olunmasına yönəldilmiş əsas normativ aktlardan biridir. Qanunda əmək mühafizəsi tədbirləri, istehsalat avadanlıqlarının və texnoloji proseslərin təhlükəsizliyi, əmək müayinələri və təlimatlandırma sistemləri öz əksini tapmışdır.

3. İşçilərin sağlamlığı və təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün normativ sənədlərin hazırlanması. Heydər Əliyevin tapşırığı ilə iş yerlərində əməyin mühafizəsi üzrə normativlər yenidən işlənmiş, təhlükəli və zərərli şəraitdə çalışan şəxslərin hüquqları genişləndirilmişdir. Bu, həm də sosial müdafiə siyasətinin gücləndirilməsi demək idi.

4. Beynəlxalq əmək standartlarının tətbiqi və tərəfdaşlıq. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) (*ing.* International Labour Organi-

zation - ILO) ilə əməkdaşlığa başladı. Bu əməkdaşlıq çərçivəsində bir sıra mühüm konvensiyalar ratifikasiya olundu.

5. İşçilərin peşə xəstəliklərindən və istehsalat zədələrindən qorunması:

- uşaq əməyinin aradan qaldırılması və qadın əməyinin qorunması sahəsində hüquqi tədbirlər;
- əmək şəraitinin insanların fəaliyyəti üçün optimal hala gətirilməsi və sağlam iş mühitinin yaradılmasına yönəlmiş proqramların həyata keçirilməsi.

Heydər Əliyevin prinsipial mövqeyi: insan kapitalına yönəlmiş sosial siyasət

Heydər Əliyev əməyin mühafizəsini yalnız texniki və hüquqi məsələ kimi deyil, həm də insan həyatına və ləyaqətinə hörmət prinsipi əsasında dəyərləndirirdi. Onun çıxışlarında və qərarlarında tez-tez belə fikirlərə rast gəlinir:

"İnsan – cəmiyyətin əsas varlığıdır. Dövlət isə onun təhlükəsizliyini, sağlamlığını və ləyaqətli yaşayışını təmin etməlidir."

Məhz bu ideologiya nəticəsində Azərbaycan Respublikasında dövlət siyasətinin əsas xətti olaraq, işçilərin rifahı və hüquqi müdafiəsi sistemi formalaşdı.

Nəticə

Heydər Əliyevin əmək münasibətləri sahəsində həyata keçirdiyi islahatlar və verdiyi qərarlar, yalnız bir dövrün deyil, müstəqil Azərbaycanın sosial siyasət tarixinin təməlini təşkil edən əsas sütunlardan biridir.

Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə formalaşdırılan qanunvericilik bazası və idarəetmə mexanizmləri bu gün də öz aktuallığını qoruyur və ölkədə əməyin mühafizəsi sahəsində tətbiq edilən müasir yanaşmaların bünövrəsini təşkil edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Əmək məəcəlləsi. <https://e-qanun.az/>
2. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (ILO) rəsmi sənədləri və əməkdaşlıq hesabatları. <https://ilo.org/>
3. "Əməyin mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <https://e-qanun.az/>
4. Heydər Əliyev Fondu – Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyəti və sosial islahatları barədə arxiv materialları. <https://heydar-aliyev-foundation.org>

AZƏRBAYCAN XALQININ XİLASKARI – HEYDƏR ƏLİYEV

Məhərrəm Həsən oğlu Həsənov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

meherremaltay@gmail.com

XX əsr Azərbaycanın ictimai-iqtisadi, siyasi və mədəni inkişaf tarixində ən yüksək mərhələ kimi yaddaşlara həkk edildi. Bu dövrü fərqləndirən digər bir cəhət isə ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda Heydər Əliyev kimi dünya şöhrətli dövlət başçısı, Ulu Öndər, siyasi xadim yetişmişdir. Bu siyasi xadimin həyat yolu olduqca zəngin, mənalı olmuş, qüdrətli tarixi şəxsiyyət kimi bütün ömrünü Azərbaycanın inkişafına, Azərbaycanın yaşayıb var olmasına həsr etmişdir. Eyni zamanda onun həyat yolu tarixi şəxsiyyət kimi yüksək mənəvi keyfiyyətləri özündə təcəssüm etdirən nümunə məktəbidir.

Heydər Əliyevin bütün siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti çağdaş Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının milli dövlətçilik ənənələrinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi ilə bağlıdır.

Ölkəmizin iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi inkişafı, tərəqqisi Heydər Əliyevin siyasətinin ana xəttini təşkil etmiş, öz titanik fəaliyyəti ilə Azərbaycan tarixində Ümummilli Lider səviyyəsinə yüksəlmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda birinci hakimiyyət dövrü 1969-1982-ci illəri əhatə edir. Bu illər ərzində hər bir sahədə baş verən inkişaf, tərəqqi Heydər Əliyevin vətənpərvər, əsl vətəndaş olmasının təntənəsi idi.

1982-ci ildə isə Heydər Əliyevin fəaliyyətinin yeni bir dönəmi başlayır. O, Moskvada partiya və dövlət hakimiyyətinə yüksək vəzifəyə irəli çəkilir. SSRİ Soveti Rəyasət Heyətinin 22 noyabr 1982-ci il tarixli qərarı ilə Heydər Əlirza oğlu Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini təyin edilir [1, s. 71].

Bununla da, görkəmli siyasi və dövlət xadimi kimi Heydər Əliyevin SSRİ-nin xarici siyasətinin həyata keçirilməsi, xarici dövlətlərlə qarşılıqlı münasibətlər yaradılması uğrunda məsuliyyətli və çətin vəzifələrin yerinə yetilməsi kimi fəaliyyət dövrü başlayır. SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini işləyən Heydər Əliyev yenə də əsas diqqətini Azərbaycana yönəldir, həll edilməmiş problemlərin həlli üçün əlindən gələni edir.

XX əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısından başlayaraq, keçmiş SSRİ-də iqtisadi-siyasi və milli münasibətlərin inkişafının təzadları nəticəsində müttəfiq respublikalarda, o cümlədən Azərbaycanda da dövlət müstəqilliyinə doğru aparan milli-azadlıq hərəkatı başlanır. Bildiyimiz kimi, M.S.Qorbaçovun hakimiyyəti illərində, 1984-1991-ci illər "durğunluq dövrü" adlandırılır və bu vəziyyətdən çıxmaq üçün konsepsiyalar işlənib hazırlanır.

1988-ci ildə Sovet rəhbərliyi tərəfindən süni surətdə qızıqdırılan və müdafiə olunan Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünün genişlənməsi respublikamızda genişlənən milli-azadlıq hərəkatının qarşısını almağa yönəlir. Belə bir vəziyyətdə Heydər Əliyev Azərbaycandakı proseslərin qarşısını almaqla M.S.Qorbaçovun qarşısında ən böyük maneələrdən biri hesab edilir.

Belə bir vəziyyətdə Azərbaycanı düşünən, Azərbaycan üçün çalışan Heydər Əliyev 1987-ci il oktyabr ayının 21-də Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü vəzifəsindən azad edilir. Əslində Heydər Əliyevin vəzifəsindən uzaqlaşdırılması səbəbsiz deyildi. M.S.Qorbaçovun Azərbaycana qarşı mənfur siyasətinin reallaşdırılması üçün əvvəlcədən düşünülmüş, məqsədyönlü bir plan idi.

Vəzifədən uzaqlaşdırılması məsələsinə aydınlıq gətirən Heydər Əliyev deyirdi: "Siyasi bürodan istefa verdikdən 15 gün sonra Qarabağ məsələsi ortaya çıxdı. Qorbaçovun ən yaxın adamı, iqtisadi məsələlər üzrə müşaviri, milliyətcə erməni olan professor Aqanbəqyan Parisdə keçirdiyi bir mətbuat konfransında "Dağlıq Qarabağ Ermənistanına verilməlidir"- demiş, bu məsələ ilə əlaqədar Qorbaçovu da qızıqdırmışdı. Moskvanın Qarabağ əməliyyatı mənim Siyasi bürodan getməyimdən 15 gün sonra həyata keçirilməyə başladı. Deməli, bu plan əvvəlcədən hazırlanmış, lakin tətbiq olunmasında mən ciddi maneə imişəm" [4, s. 10].

Göründüyü kimi, Heydər Əliyevi Qarabağ məsələsində maneə bilən M.S.Qorbaçov çıxış yolunu onu vəzifədən uzaqlaşdırmaqda görür. Amma Qorbaçov kimiləri başa düşmərdülər ki, Azərbaycana qarşı hər hansı bir məsələdə Heydər Əliyevi enmək mümkün deyildi.

Bəli, Heydər Əliyev cismən Moskvada yaşasa da, qəlbən Azərbaycanda idi. Canı qədər sevdiyi Azərbaycanı düşünür, hər bir məsələnin həllində xalqının yanında olduğunu sübut edirdi. Özünün də qeyd etdiyi kimi: "Səkkiz il ərzində mən Azərbaycanda olmamışam, amma ürəyim Azərbaycanla, Azərbaycan xalqı ilə olub" [4, s.104].

Həmin illərdə Azərbaycanda vəziyyət fərqli idi. Belə ki, Azərbaycana rəhbərlik edən şəxslər Moskva hökuməti qarşısında acizlik göstərir, Qarabağda Ermənistanın mövqeyinin möhkəmlənməsinə şərait yaradırdılar. Azərbaycan rəhbərlərinin fəaliyyətsizliyi, acizliyi nəticəsində Qarabağ məsələsi durmadan irəliləyir, Azərbaycan torpaqları işğal edilirdi.

Belə bir şəraitdə Azərbaycanda milli-azadlıq mübarizəsi bir tərəfdən müstəqillik əldə etməyə, digər tərəfdən isə Ermənistan tərəfindən Azərbaycan torpaqlarını işğaldan qorumağa yönəldilirdi.

Azərbaycan rəhbərlərinin yarıtmaz fəaliyyəti, torpaqlarımızın işğalı, həyat keçirilən təxribatlar Azərbaycan xalqının səbir kasasının daşmasına səbəb olur. Ayağa qalxan xalq yanvar ayının 17-də keçirilən mitinqdə Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddialarına son qoyulması, respublika rəhbərliyinin istefası kimi məsələlər irəli sürür və həllini tələb edirlər.

Bu dövrdə yaşanan hadisələr arasında ən yadda qalanı ondan ibarət idi ki, xalqın tələbi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Soveti 1990-cı il yanvarın 19-da SSRİ tərkibindən çıxmaq haqqında qərar qəbul edir. Bu tarixi bir qərar idi. Bu addım məhz Naxçıvanda atılmışdı.

1990-cı il yanvar ayının 19-da SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyəti Konstitusiyaya zidd olaraq Azərbaycan SSR Ali Sovetinin razılığı olmadan yanvarın 20-də saat 00-dan "Bakı şəhərində fəvqəladə vəziyyət tətbiq edilməsi haqqında" fərman verir. Lakin bu məsələ gizli saxlanılır. Föv-

qələdə vəziyyət elan edilməsinə baxmayaraq, yanvarın 19-da saat 21-də Bakı şəhərinə qoşun yeridilir. Qanlı yanvar hadisələri yaşanır. Bu hadisə zamanı 131 nəfər öldürülür, 744 nəfər yaralanır, 400 nəfər həbs edilir.

Moskvada yaşayan Heydər Əliyev hadisədən xəbər tutan kimi, yanvar ayının 21-də Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəsinə gələrək yığıncaqda iştirak edir. Yanvar hadisələrinə etirazını bildirir, doğma xalqına başsağlığı verir. Xalqı ilə həmrəyliyi ifadə edir: "Mən baş vermiş hadisələr haqqında dünən xəbər tutmuşam və təbiidir ki, bu hadisəyə laqəyd qala bilməzdim. Buraya ən əvvəl ona görə gəlmişəm ki, Azərbaycanın Moskvadakı kiçik parçası olan daimi nümayəndəliyində, böyük itkilərə səbəb olmuş faciə ilə bağlı bütün Azərbaycan xalqına başsağlığı verim. İkinci tərəfdən, bu məsələyə öz münasibətimi bildirmək istəyirəm" [3, s. 16].

Öz xalqının yanında olmaq, məsələləri həll etmək üçün Heydər Əliyev 1990-cı ilin iyun ayında vətənə qayıdır. Naxçıvanda yaşayır. Naxçıvanın ölkənin əsas hissəsi ilə təcrid olunaraq, blokadaya alındığı ağır və məşəqqətli günlərini yaşadığı bir dövrdə Heydər Əliyevin gəlişi sözün əsl mənasında xalqın getdikcə sarsılan iradəsinin və müstəqillik arzularının yenidən dirçəlməsində müstəsna həlledici amil olur. Bununla da Heydər Əliyevin fəaliyyətinin Naxçıvan dövrü başlayır.

1991-ci il sentyabr ayının 4-də Naxçıvan MR Ali Məclisinin sessiyası Azərbaycan Respublikası və Naxçıvan MR-ın xalq deputatı Heydər Əliyevi Ali Məclisin Sədri seçir.

Ali Məclisin Sədri kimi fəaliyyət göstərən Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə bir çox tarixi qərarlar qəbul edilir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri o idi ki, Naxçıvanın erməni təcavüzündən qorunması istiqamətində mühüm addımlar atıldı. Türkiyə, İran ilə əlaqələr daha da möhkəmləndirildi.

Bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, çətin bir şəraitdə yaşayan Naxçıvan Azərbaycan rəhbərliyindən kömək almır, sosial-iqtisadi məsələlərin həllində Naxçıvana heç bir yardım edilmirdi. Heydər Əliyevi hakimiyyətdən uzaqlaşdırmaq üçün əllərindən gələni edirdilər. Bunun əksinə olaraq, xalq Heydər Əliyevi müdafiə edir, onun tərəfində olduqlarını ifadə edirdilər.

Bir sözlə, Naxçıvan Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında mübarizə aparır, gələcəyə doğru addımlayırdı. Azərbaycanda isə vəziyyət get-gedə gərginləşir, Ayaz Mütəllibov artıq ölkəni idarə edə bilmirdi. Rəhbərliyin fəaliyyətsizliyi nəticəsində Azərbaycan torpaqları işğal edilir. Tezliklə A.Mütəllibov istefaya göndərilir. 1992-ci ilin iyun ayında Əbülfəz Elçibəy prezident seçilir.

Bu dövrdə bir çox hadisələr, o cümlədən Gəncə hadisələri baş verir. Respublikada vəziyyət daha da pisləşir. Azərbaycan Respublikası dağılmaq, dövlətçiliyi məhv olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə dayanır. Belə bir vəziyyətdə xalq öz xilasını Heydər Əliyevdə görür. Ölkəni vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən qurtarmaq üçün xalq Heydər Əliyevə müraciət edir.

Hətta Azərbaycan Respublikası Prezidenti Əbülfəz Əliyev Heydər Əliyevi Bakıya dəvət edir. Bakıya getməkdən imtina edən Heydər Əliyev iyun ayının 9-da Bakıya gedir. Bu məsələdən bəhs edən Ulu Öndər məsələni belə şərh edirdi: "Mən buraya heç də partiyanın lideri kimi gəlməmişəm. Mən buraya tamam könülsüz, tez-tələsik yox, adamların təzyiqindən çox, yaranmış vəziyyətə görə gəldim, çünki xalqın taleyi həll olunurdu" [1].

Heydər Əliyevin böyüklüyü onda idi ki, hadisələrə qiymət vermək üçün tələsmir, səbr və təmkin nümayiş etdirir, ictimaiyyətin fikrini öyrənir, hadisələrin baş vermə səbəblərini araşdırır, bundan sonra əməli addımlar atır. Heydər Əliyev Gəncəyə gedir, hadisələrlə tanış olur. Məsələləri səbrlə həll etməyə çalışan Heydər Əliyev iyun ayının 15-də Milli Məclisin Sədri seçilir. Bununla da, Azərbaycanın tarixi müqəddəratı həl edilir, vətəndaş müharibəsinin qarşısı alınır. İnsanlarda Azərbaycanın gələcəyinə inam yaranır. Bütün bunların səbəbkarı isə Heydər Əliyev idi.

Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıtması böyük sevincə qarşılanır. Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıtdığı gün – 15 iyun 1993-cü il tarixə Milli Qurtuluş Günü kimi daxil olur.

1993-cü il oktyabr ayının 3-də Azərbaycan Respublikasında növbədənəknar prezident seçkiləri keçirilir və Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilir. Oktyabr ayının 10-da "Respublika sarayı"nda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin andiçmə mərasimi keçirilir. Ulu Öndər Vətənə, dövlətə sədaqət andı içir. O, nitqində xüsusi olaraq vurğulayır: "Azər-

baycan xalqı öz tarixinin ən mürəkkəb, faciəli dövrünü yaşayır. Məhz bu dövrdə mənim üzərmə qoyulan bu vəzifənin məsuliyyətini dərinəndərək edirəm və əmin etmək istəyirəm ki, bütün fəaliyyətim, bütün həyatımı bu etibarlı doğrultmağa, xalqın ümidlərini doğrultmağa işinə həsr edəcəyəm" [5, s. 36].

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının əsl xilaskarına çevrilir. Azərbaycançılıq məfkurəsinin parlaq daşıyıcısı olan Heydər Əliyev öz uzaqgörən siyasəti sayəsində milli dövlətçilik ideyasını gerçəkləşdirir. Ulu Öndərimiz müasir Azərbaycan dövlətinin qurulmasına və xalqımızın müstəqillik arzusuna çatmasına nail olur.

Azərbaycan xalqının qüdrətli oğlu, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin qarşısına qoyduğu ən ali məqsəd Vətəninə ən yüksək səviyyədə xidmət etmək, millətinin imzasını dünya xalqları sırasında tanıtmaya idi. Ulu Öndər qarşısına qoyduğu ali məqsədinə çatdı. Azərbaycan bütün dünyaya səs saldı.

Böyük Öndər bütün həyatı və çoxşaxəli fəaliyyəti boyu həmişə doğma xalqını özünə arxa sanmış və özü də xalqa dayaq durmuşdur. Dillər əzbəri olan "Xalq – Heydər, Heydər – xalq" deyi-mi də məhz bu qırılmaz bağlılığın dəqiq ifadəsi idi. Elə buna görədir ki, bu ifadə indi dillər əzbəri olmuşdur.

Bu gün müstəqil Azərbaycanın mövcudluğu, müstəqilliyini qoruyaraq, daha da möhkəmləndirməsi xalqımız arasında Ümummilli Lider, Ulu Öndər statusu ilə daim böyük ehtiramla anılan Heydər Əliyevin adı ilə bilavasitə və müstəsna dərəcədə bağlıdır. O, bir Milli Lider kimi, bütün həyatını və siyasi fəaliyyətini məxsus olduğu xalqına xidmətə həsr etmiş və özünün Azərbaycana rəhbərliyinin hər iki dövründə ölkəmizi çətin sınaqlardan çıxararaq, tərəqqiyə doğru aparmağa nail olmuşdur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. "Azərbaycan" qəzeti, 1993, 12 avqust
2. Hüseynova İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı: Təhsil, 2004, 472 s.
3. Qayıdış (1990-1993). Sənədlər toplusu. Bakı: Azərbaycan, 1996, 780 s.
4. Qətiyyətin təntənəsi (sənədli xronika). Tərtibçi Ş.Yaqubov. Bakı: Qorqud, 1995, 846 s.
5. Qurtuluş. Bakı: Azərbaycan, 1998, 464 s.

HEYDƏR ƏLİYEV: AZƏRBAYCANIN NEFT RESURSLARI VƏ İQTİSADI ARTIM

Könül Vaqif qızı Şirvani

Sumqayıt Dövlət Universiteti

konul.shirvani@sdu.edu.az

Heydər Əliyevin neft siyasətinin əsas məqsədi Azərbaycanın neft və qaz ehtiyatlarının səmərəli şəkildə idarə edilməsini və bu sahədən əldə edilən gəlirlərin ölkənin iqtisadiyyatına qatqı təmin etməsidir. Əliyev, neftin yalnız Azərbaycanın milli sərvəti kimi deyil, həm də beynəlxalq enerji bazarında mühüm oyunçu olaraq ölkənin siyasi və iqtisadi mövqeyini gücləndirən bir vasitə olaraq istifadə edilməsi lazım olduğunu vurğulamışdır. Onun rəhbərliyi altında neftdən əldə edilən gəlirlərin uzunmüddətli və davamlı inkişaf strategiyalarına yönəldilməsi prioritet oldu. Bu məqsədlə Ümummilli lider Heydər Əliyev müxtəlif beynəlxalq şirkətlərlə əməkdaşlıq əlaqələrini inkişaf etdirərək, Azərbaycanın neft sektorunun potensialını dünya bazarında tanıtdı. Bu yanaşma Azərbaycanı enerji sahəsində daha çox sərmayəçi cəlb edən və beynəlxalq əlaqələri genişləndirən bir ölkəyə çevirdi.

Neft sektorunun inkişafı üçün Heydər Əliyev ilk növbədə beynəlxalq əməkdaşlığa böyük önəm vermişdir. O, 1994-cü ildə "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə Azərbaycanın xarici sərmayəçilər və neft şirkətləri ilə əməkdaşlığa qapı açmışdır. Bu müqavilə, Azərbaycanın neft ehtiyatlarının dünya bazarlarına çıxarılmasına imkan yaratmış və ölkəyə xarici sərmayələrin axınına səbəb olmuşdur [1, s. 45].

Neftin iqtisadi inkişafın təmin edilməsindəki rolu heç şübhəsiz ki, böyükdür. Heydər Əliyev neft sektorunun inkişafı ilə paralel olaraq ölkənin iqtisadiyyatında dayanıqlı böyüməni təmin etmək məqsədilə bir çox islahatlar həyata keçirmişdir. Onun dövründə neft gəlirlərinin yalnız sənaye sahəsində deyil, sosial, infrastruktur və təhsil sahələrindəki islahatlar və əhalinin daha yaxşı yaşayış şəraiti ilə təmin edilməsi üçün bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Bu islahatlar, həmçinin Azərbaycanın müasir infraqurkura, yollar və elektrik enerjisi təminatına olan tələbləri də qarşılayırdı. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, sənaye və xidmət sektorlarında da dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi məqsədilə böyük layihələr həyata keçirilmişdir. Neftdən əldə edilən gəlirlər Azərbaycan iqtisadiyyatının diversifikasiyası üçün təməl yaratdı. Heydər Əliyev bu resursları yalnız enerji sektorunun inkişafına deyil, həmçinin kənd təsərrüfatı, infraqurkura və sənaye sahələrinin modernləşdirilməsi üçün istifadə etdi. Həmçinin Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkədəki enerji sektorunun da müasir standartlara uyğunlaşdırılması üçün bir sıra uzunmüddətli layihələr həyata keçirildi. Bu yanaşmalar, ölkənin iqtisadiyyatının və sosial həyatının daha yaxşı formalaşmasına imkan yaratdı.

1994-cü ildə imzalanan "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın neft sektorunun inkişafında dönüş nöqtəsi oldu. Bu müqavilə, dünyanın ən böyük enerji şirkətlərinin ölkəyə investisiya qoymasını təmin etdi və Azərbaycanı beynəlxalq neft bazarında mühüm oyunçuya çevirdi. Həmçinin, bu müqavilə ilə Azərbaycanın neft istehsalı və ixracı əhəmiyyətli dərəcədə artdı. "Əsrin müqaviləsi" həmçinin Heydər Əliyevin xarici siyasətinin uğurlu nümunəsidir, çünki bu müqavilə Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyini gücləndirərək, ölkənin dünya energetika bazarında mövqeyini möhkəmləndirdi. Bununla yanaşı, müqavilə Azərbaycanın xarici siyasətində əhəmiyyətli bir mərhələ oldu, çünki bu layihə xarici ölkələrdən və beynəlxalq investorlar tərəfindən ölkəyə etibar yaratdı. "Əsrin müqaviləsi" yalnız neft hasilatını artırmaqla kifayətlənmədi, həmçinin Azərbaycanın iqtisadiyyatında və siyasi müstəqilliyində daha böyük dəyişikliklərin baş verməsinə zəmin yaratdı. Azərbaycanın xarici enerji siyasətindəki bu dəyişikliklər həm regionda, həm də dünya səviyyəsində ölkənin strateji əhəmiyyətini artırdı. Bunun nəticəsində Azərbaycanın beynəlxalq enerji bazarlarında daha təsirli olmağa başladığı bir dövrə daxil oldu [2, s. 98].

Heydər Əliyevin neft siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri də əldə edilən gəlirlərin sosial proqramlara yönəldilməsi idi. Onun dövründə ölkə iqtisadiyyatına yatırılan sərmayələr sosial rifahı artırmaq və əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltmək məqsədini güdürdü. Dövlətin sosial proqramları çərçivəsində işsizlik və yoxsulluğun azaldılması, təhsil və səhiyyə sahələrindəki islahatlar və əhalinin daha yaxşı yaşayış şəraiti ilə təmin edilməsi üçün bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Bu islahatlar həmçinin kənd yerlərindəki yaşayış şəraitini yaxşılaşdırmaq, şəhərlər və bölgələr arasında sosial bərabərsizlikləri azaltmaq məqsədini güdürdü. Neftdən əldə edilən gəlirlər, həmçinin Azərbaycanın turizm və infraqurkura sektorlarının inkişafında da mühüm rol oynadı. Ulu Öndər bu gəlirlərin həm iqtisadi, həm də sosial sahələrdə bərabər şəkildə paylanmasının vacibliyini vurğulamışdır. Bu yanaşma, ölkənin sosial inkişafını təmin edərək əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltmişdir. Həmçinin sosial islahatlar sahəsində həyata keçirilən addımlar əhalinin əmək bazarına daxil olmasını asanlaşdırmışdır [3, s. 109].

Heydər Əliyev tərəfindən qurulan neft siyasəti bu gün də Azərbaycanın enerji sahəsindəki mövqeyini gücləndirən əsas faktorlardan biridir. Neftin və qazın istehsalı və ixracı Azərbaycanın ümumi daxili məhsulunun mühüm hissəsini təşkil edir və ölkənin iqtisadiyyatını inkişaf etdirir. Bununla yanaşı, Heydər Əliyevin əsas məqsədi, neftdən əldə edilən gəlirlərin səmərəli şəkildə idarə edilməsi, ölkənin iqtisadiyyatının diversifikasiyasına xidmət etməsi və Azərbaycanın dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi idi. Bugün, Heydər Əliyevin irsinin davam etdirilməsi və neftin iqtisadiyyatın inkişafı üçün optimal istifadə edilməsi məqsədilə yeni layihələr və strategiyalar həyata keçirilir. Azərbaycanın enerji sahəsi, xüsusilə beynəlxalq neft və qaz layihələri, ölkənin iqtisadi böyüməsini və gələcək inkişafını təmin etməkdə mühüm rol oynayacaqdır. Heydər Əliyev tərəfindən qurulan enerji infraqurkura və beynəlxalq əlaqələr, Azərbaycanın gələcəkdə enerji sahəsindəki mövqeyini daha da gücləndirəcək. Azərbaycanın enerjiyə olan tələbatını qarşılayan və neft ixracını artıran yeni texnologiyaların tətbiqi, ölkə iqtisadiyyatını daha da irəlilətməyə imkan verəcək. Neft sektorunun inkişafı və iqtisadi böyümə əlaqəli olaraq daha uzunmüddətli inkişaf perspektivləri ilə gələcəkdə daha dayanıqlı bir model ortaya çıxacaq [4, s. 198].

Heydər Əliyevin Azərbaycanın neft resurslarından istifadəsi ilə bağlı yaratdığı strateji yanaşmalar ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynamışdır. Onun neft sektoru üzrə apardığı siyasət, Azərbaycanın iqtisadi böyüməsini təmin edərək, ölkənin beynəlxalq mövqeyini gücləndirmiş və xarici sərmayələrin ölkəyə cəlb edilməsini mümkün etmişdir. Bununla yanaşı, əldə edilən gəlirlər ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında və infrastrukturun təkmilləşdirilməsində istifadə olunmuşdur. Bu yanaşmalar Azərbaycanın iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi və dayanıqlı böyümənin təmin edilməsi baxımından əhəmiyyətli bir model yaratmışdır.

Heydər Əliyevin neft siyasəti, müstəqil Azərbaycanın iqtisadi inkişafının əsas təməl daşlarından biri olaraq qalır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev, H. Azərbaycan və Neft: Tarix və gələcək. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 2007. – 350 s.
2. Rzayev, S. Heydər Əliyev və Azərbaycanın iqtisadi inkişafı. – Bakı: İqtisadiyyat Nəşriyyatı, 2015. – 290 s.
3. Məmmədov, E. Neft sektoru və Azərbaycan iqtisadiyyatı. – Bakı: Elm və Təhsil, 2019. – 320 s.
4. Quliyev, F. Azərbaycanın enerji siyasəti və xarici əlaqələri. – Bakı: Azərbaycan Universiteti, 2016. – 280 s.

MÜASİR CƏMİYYƏT KONTEKSTİNDƏ AİLƏ İNSTİTUTUNUN SOSİOLOJİ VƏ DEMOQRAFİK TRANSFORMASIYASI

Azad Zəbişah oğlu Mirzəbəyov

Mingəçevir Dövlət Universiteti

azad.mirzabayov@mdu.edu.az

Ailə insan cəmiyyətinin ilkin yaranış mərhələsindən bu günə qədər sosial münasibətlərin təşkili və tənzimlənməsində əvəzolunmaz rol oynamış bir institutdur. O, yalnız bioloji çoxalma vasitəsi deyil, eyni zamanda hüquqi, mədəni və mənəvi sistemlər üzərində qurulan çoxşaxəli bir sosial qurumdur. Tarixi kontekstdə baxıldıqda, ailə forması zamanla dəyişsə də, onun cəmiyyət üçün daşdığı əsas funksiyalar – fərdlərin sosiallaşması, mədəniyyətin nəsildən-nəslə ötürülməsi, iqtisadi əməkdaşlıq və qarşılıqlı məsuliyyət – sabit qalmağa davam etmişdir.

Ailə həm fərdi, həm də kollektiv səviyyədə cəmiyyətin quruluş daşını təşkil edir. O, insanın ilk sosial təcrübə qazandığı, münasibət qurmağı öyrəndiyi və mənəvi-mədəni dəyərlərlə tanış olduğu əsas mühitdir. Bu baxımdan ailə yalnız fərdlərin həyat tərzini deyil, bütövlükdə bir toplumun sosial sabitliyini, iqtisadi rifahını və mənəvi sistemini formalaşdıran, idarə edən və ötürən funksional bir vahiddir. Məhz bu səbəbdən ailə cəmiyyətin təkcə bioloji təməli deyil, həm də onun tarixi yaddaşı, sosial nizamın qoruyucusu və dəyərlər sisteminin daşıyıcısı kimi çıxış edir.

Fəlsəfi baxımdan, ailə insan varlığının mənasına dair suallara da cavab verir. Platon və Aristotel kimi klassik filosoflardan başlayaraq, ailə cəmiyyətin təməlidir fikri düşüncə tarixində geniş yer almışdır. Ailənin içindəki münasibətlər – sevgi, qayğı, fədakarlıq və məsuliyyət – sosial həyatın etikasını və emosional dərinliyini müəyyənləşdirən əsas prinsiplər kimi çıxış edir. Bu münasibətlər yalnız genetik bağlarla deyil, eyni zamanda mədəni kodlarla, tarixi təcrübələrlə və sosial normalarla formalaşır.

Sosioloji yanaşmalarda ailə, həm mikro, həm də makro səviyyəli sosial proseslərin kəsişmə nöqtəsi hesab olunur. Mikro səviyyədə ailə insanın gündəlik həyatını strukturlaşdırır, onun davranışlarını yönləndirir və şəxsiyyətin formalaşmasına zəmin yaradır. Makro səviyyədə isə ailə sosial institutlarla – dövlət, bazar, təhsil sistemi, din və s. – qarşılıqlı əlaqə içində olmaqla cəmiyyətin bütövlükdə dayanıqlığını təmin edir. Bu baxımdan, ailə institutunun zəifləməsi təkcə fərdi deyil, həm də ictimai böhranların yaranmasına səbəb ola bilər.

Bütün bu səbəblərə görə ailə həm sosial nizamın əsasını təşkil edir, həm də cəmiyyətin mənəvi-mədəni yaddaşının təəcəssümüdür. Onun qorunması və inkişafı yalnız fərdi məsuliyyət deyil, eyni zamanda cəmiyyətin və dövlətin prioritet vəzifələrindən biri olmalıdır. Ailəyə yönəlik hər bir siyasət, hər bir sosial təşəbbüs, nəticə etibarilə bütöv cəmiyyətin rifahına və davamlı inkişafına xidmət edir.

Müasir dövrün qloballaşan və texnologiyalaşan cəmiyyəti ailə institutunu ciddi transformasiyalara məruz qoymuşdur. Urbanizasiya, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) geniş yayılması, qadınların sosial rolunun dəyişməsi və gender bərabərliyi istiqamətində atılan addımlar ailənin funksiyalarına və strukturuna birbaşa təsir göstərir. Ənənəvi ailə modeli – yəni ata, ana və övladlardan ibarət olan nüvə ailə – yerini müxtəlif alternativ modellərə verir: tək valideynli ailələr, qeyri-formal nikahlar, uşaqsız ailələr və s. Bu dəyişikliklər yeni sosial problemləri və pedaqoji yanaşmaları zəruri edir.

Sosioloji nəzəriyyəyə əsasən, ailə fərdin ilkin sosiallaşma məkanıdır. İnsan həyatı boyunca müxtəlif sosial institutlarla qarşılaşsa da, onun ilkin dəyərləri, davranış modelləri və şəxsiyyətin əsas strukturu məhz ailədə formalaşır. Ailə uşağın sosial həyata ilk addım atdığı, cəmiyyətin norma və qaydalarını öyrəndiyi, emosional ehtiyaclarının qarşılandığı və fərd kimi tanındığı əsas mühitdir. Bu səbəbdən, ailənin sosiallaşma funksiyası sosioloji baxımdan təkcə fərdin deyil, həm də cəmiyyətin struktur sabitliyinin təminatçısı kimi qiymətləndirilir.

Sosioloq Talcott Parsons (1955) ailənin cəmiyyətdə dörd əsas funksiyasını müəyyən etmişdir: sosiallaşma, emosional sabitlik, iqtisadi əməkdaşlıq və reproduksiya. Parsonsun struktur-funksional yanaşmasına görə, ailə cəmiyyətin funksional sistemlərindən biridir və hər bir funksiyası ümumi sosial nizamın qorunmasına xidmət edir.

Birinci funksiya – sosiallaşma – uşaqların mədəniyyətin əsas komponentlərini öyrəndiyi və cəmiyyətin gözləntilərinə uyğun davranış formalaşdırdığı prosesdir.

İkinci funksiya – emosional sabitlik – fərdlər arasında dərin emosional əlaqələrin qurulması və mənəvi dəstəyin təmin olunmasıdır.

Üçüncü funksiya – iqtisadi əməkdaşlıq – ailə üzvləri arasında maddi resursların bölüşdürülməsi və ortaq əmək fəaliyyətinin təşkili ilə bağlıdır.

Dördüncü funksiya isə cəmiyyətin davamlılığını təmin edən reproduktiv roldur[6].

Bu funksiyaların hər hansı birində pozuntu yarandıqda, ailə daxilində emosional gərginlik, nəsillərarası konfliktlər, tərbiyə çatışmazlığı və sosial məsuliyyət hissinin zəifləməsi müşahidə oluna bilər. Belə hallar isə təkcə fərdi psixoloji sarsıntılarla yekunlaşmır, həm də bütövlükdə cəmiyyətdə sosial deqradasiya, normativ pozuntular və mədəni təbəqələşmə kimi sistemli problemlərə gətirib çıxara bilər. Məsələn, ailədə emosional sabitliyin pozulması uşaqlarda özgüvən çatışmazlığına, aqressiv davranışlara və sosial fobiyalara səbəb ola bilər. Sosiallaşma prosesinin səmərəsizliyi isə cəmiyyətin gələcək vətəndaşlarının ictimai normalara uyğunlaşmasında çətinliklər yara-
dar.

Digər tərəfdən, ailə həm də fərdin ilkin mənəvi və emosional dəstək mənbəyidir. Uşaqlar sevgi, etibar, təhlükəsizlik və qayğı kimi emosional ehtiyaclarını ilk növbədə ailədə qarşılayırlar. Bu ehtiyaclar qarşılanmadıqda, fərddə sosial münasibətlərə qarşı inamsızlıq və izolyasiya meylləri güclənə bilər. Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, emosional baxımdan stabil ailə mühiti uşağın intellektual inkişafına, özünü ifadə qabiliyyətinə və empatiya hissinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Bu baxımdan, ailənin funksional bütövlüyünün qorunması, onun sosiallaşma və emosional dayaq kimi rolunun gücləndirilməsi cəmiyyətin gələcəyinə yönəlik strateji bir məsələ kimi qiymətləndirilməlidir.

Son illərdə ailə strukturunda və onun cəmiyyət daxilindəki funksiyalarında nəzərəcarpacaq dəyişikliklər müşahidə olunur. Ənənəvi olaraq möhkəm bağlılıqlarla xarakterizə edilən geniş ailə modelindən fərqli olaraq, bu gün nüvə ailə üstünlük təşkil edir. Eyni zamanda, nikahdan kənar birgə yaşayış formaları, tək valideynli ailələr, subay fərdlərin uzunmüddətli birlikdə yaşaması kimi modellər də artmaqdadır. BMT-nin Əhali Fondu tərəfindən hazırlanmış 2019-cu il hesabatına əsasən [5], inkişaf etməkdə olan ölkələrdə belə qeyri-ənənəvi ailə formaları artmaqdadır və bu,

cəmiyyətin sosial strukturlarında gərginliklərə səbəb ola bilər. Azərbaycanın sosial mənzərəsində də bu dəyişikliklər müşahidə olunmaqdadır. Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin 2023-cü il hesabatında [1] göstərilir ki, ailədaxili münasibətlərdə gərginliklər, boşanma hallarının artması və ailə dəyərlərinin deformasiyası uşaqların sosial inkişafına ciddi təsir göstərməkdədir.

Demoqrafik göstəricilər də ailə institutunun sabitliyi və davamlılığı baxımından ciddi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycanda doğum göstəricilərində azalma müşahidə olunur. 2020-ci ildə hər 1000 nəfərə düşən doğum göstəricisi 13,3 olduğu halda, 2023-cü ildə bu rəqəm 11,7-yə qədər enmişdir. [2] Bu azalma bir sıra amillərlə bağlıdır: nikah yaşının yüksəlməsi, qadınların təhsil və karyera sahəsində fəallığının artması, ailə planlaşdırılması ilə bağlı biliklərin genişlənməsi və iqtisadi çətinliklər. Boşanma göstəriciləri də artan xətt üzrə davam edir. 2013-cü ildə 11 min boşanma qeydə alınmışdısa, bu rəqəm 2023-cü ildə 18 minə keçmişdir. [1] Əsas səbəblər sırasında ailədaxili zorakılıq, psixoloji və sosial uyğunsuzluq, maddi təminatın zəifliyi və sosial mediada formalaşan qeyri-realist gözləntilər göstərilir.

Əmək miqrasiyası da ailə strukturuna təsir edən mühüm amillərdəndir. Azərbaycan vətəndaşlarının bir hissəsi iş imkanları axtarışında ölkəni tərk edir və uzunmüddətli ayrılıqlar ailədaxili münasibətlərə zərbə vurur. BMT-nin Miqrasiya üzrə Beynəlxalq Təşkilatının məlumatına əsasən [4], Azərbaycandan xaricə gedən miqrantların 47 %-i ailəli şəxslərdir. Bu, ailədaxili emosional münasibətlərin zəifləməsinə, uşaqların tərbiyəsində boşluqların yaranmasına və sosial disfunksiyaların artmasına səbəb olur.

Sosial-pedaqoji baxımdan isə ailə uşağın ilk tərbiyə və inkişaf mühitidir. Şəxsiyyətin formalaşması, sosial normaya uyğunlaşma və mənəvi dəyərlərin qazanılması prosesləri burada başlanır. Əgər ailədə tərbiyə funksiyası zəifləyirsə, bu, bir sıra sosial problemlərin yaranmasına səbəb olur. Bu problemlər arasında məktəbdən yayınma, aqressiv davranış, narkotik vasitələrə aludəçilik, erkən nikahlar və cinayətə meyillilik xüsusilə diqqət çəkir. Bu səbəbdən ailənin sosial-pedaqoji dəstəklə gücləndirilməsi zəruridir.

Validəynlərin maarifləndirilməsi və onların sosial məsuliyyət hissinin artırılması bu istiqamətdə atılacaq mühüm addımlardandır. Məktəblərdə valideynlər üçün mütəmadi seminar və təlimlərin təşkili, sosial işçilərin ailələrlə sistemli fəaliyyəti, məktəb-ailə əlaqələrinin gücləndirilməsi mühüm mexanizmlər sırasındadır. Azərbaycan Təhsil İnstitutunun 2021-ci ildə apardığı araşdırmaya görə [3], valideynlərin təhsil prosesinə aktiv cəlb edildiyi ailələrdə uşaqların psixoloji sabitliyi və akademik nəticələri daha yüksək olmuşdur. Eyni zamanda ailədaxili zorakılığın qarşısının alınması və sosial müdafiə mexanizmlərinin genişləndirilməsi də ailə sabitliyi üçün vacibdir.

Ailə institutunun gücləndirilməsi yalnız fərdi səylərlə deyil, həm də dövlət və cəmiyyətin sistemli və ardıcıl siyasəti ilə mümkündür. Dövlətin ailə siyasəti sahəsində qəbul etdiyi qanunverici və institusional tədbirlərin gücləndirilməsi, ailələrə psixoloji və sosial dəstək sistemlərinin əlçatan edilməsi, ailə dəyərlərinin qorunması ilə bağlı maarifləndirici proqramların həyata keçirilməsi bu istiqamətdə atılmalı olan əsas addımlardandır. Eyni zamanda KİV-in və sosial medianın ailə modelini düzgün təqdim etməsi, ictimai rəyin ailə dəyərləri ətrafında formalaşdırılması da əhəmiyyətlidir.

Nəticə etibarilə, ailə cəmiyyətin sosial sabitliyinin, psixoloji sağlamlığının və mənəvi bütövlüyünün əsasıdır. Onun qorunması və inkişafı yalnız hüquqi və sosial tədbirlərlə deyil, həm də mədəni, pedaqoji və mənəvi dəyərlərlə dəstəklənməlidir. Gələcəyin sağlam və dayanıqlı cəmiyyətini qurmaq üçün ailə institutuna xüsusi diqqət ayrılmalı, onu zəiflədən risklər zamanında aşkarlanmalı və kompleks yanaşmalarla aradan qaldırılmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

- [1] Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi. (2023). *İllik Hesabat*. Bakı.
- [2] Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. (2023). *Demoqrafik göstəricilər*. Bakı.
- [3] Azərbaycan Təhsil İnstitutu. (2021). *Ailə və məktəb əməkdaşlığının qiymətləndirilməsi*. Bakı.
- [4] Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı. (2022). *Azərbaycan üzrə miqrasiya məlumatları*. Cenevrə: IOM.

[5] BMT Əhali Fondu. (2019). *Family and Social Development*. New York: United Nations.

[6] Parsons, T. (1955). *The American Family: Its Relations to Personality and the Social Structure*. Free Press.

ZƏFƏR SƏLNAMƏSİ VƏ SUVERENLİK FENOMENİ

Könül Zaur qızı Şxəliyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
konul.shixeliyeva@adpu.edu.az

"Bir millətin ən böyük sərvəti, onun tarixi, mədəniyyəti və dövlətçiliyidir. Həmin sərvəti qorumaq isə hər birimizin müqəddəs borcudur."

(Heydər Əliyev)

Azərbaycanın müstəqilliyini qazanması yalnız bir dövlətin özünü təsdiqləməsi deyil, bir millətin tarixi kimliyini, mədəniyyətini və gələcəyini qoruması deməkdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövr, yalnız müstəqilliyin əldə olunması ilə deyil, həm də bu müstəqilliyin əbədləşdirilməsi ilə bağlı oldu. Ulu Öndər hər zaman deyirdi ki, "Azərbaycan xalqı böyük tarixə, zəngin mədəniyyətə malikdir, bu xalq heç vaxt müstəqil olmağı itirməməlidir." Bu prinsipi öz həyat fəlsəfəsinə çevirərək, o, xalqının gələcəyini sağlam bir əsas üzərində qurdu. Hər bir xalqın tarixində taleyüklü dönəmlər, sınaqlar və qəhrəmanlıq səhifələri olur. Azərbaycan xalqı da uzun və çətin bir yol keçmiş, bu yolun sonunda isə **zəfər** və **suverenlik** kimi müqəddəs dəyərlərə sahib olmuşdur. Bu dəyərlərin qazanılması və qorunmasında müstəsna rol oynayan şəxsiyyətlərdən biri isə, şübhəsiz ki, Ümummilli lider Heydər Əliyev olmuşdur. Onun uzaqgörən siyasəti, dərin dövlətçilik təfəkkürü və xalqına olan sarsılmaz inamı sayəsində bu gün Azərbaycan azad, müstəqil və qüdrətli bir dövlətdir. Heydər Əliyevin siyasi irsi, yalnız bugünkü nailiyyətlərin deyil, eyni zamanda gələcək nəsillərin də yol xəritəsini müəyyən edən bir mirasdır.

1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan müstəqilliyini yenidən bərpa etmişdi, lakin ölkə çox ciddi böhranla üz-üzə idi. Daxildə siyasi qarşıdurmalar, iqtisadi çöküş, torpaq itkisi və vətəndaş müharibəsi təhlükəsi ölkəni uçuruma aparırdı. Belə ağır bir zamanda xalqın yeganə ümidi Azərbaycanın görkəmli oğlu, dahi siyasətçi Heydər Əliyev oldu. 1993-cü ildə xalqın ısrarlı tələbi ilə hakimiyyətə qayıdan ulu öndər qısa müddət ərzində ölkədə sabitlik yaratmağa nail oldu. O, "Azərbaycan dövlətçiliyi əbədi olacaq" fikrini cəmiyyətə yeritdi və bu ideya ətrafında milləti birləşdirdi. Onun rəhbərliyi ilə hüquqi, siyasi və iqtisadi islahatlar həyata keçirildi, dövlət quruculuğu prosesi sistemli şəkildə aparıldı. Məhz Heydər Əliyevin xilaskarlıq missiyası nəticəsində Azərbaycan parçalanmaq təhlükəsindən xilas oldu və öz suverenliyini möhkəmləndirməyə başladı.

Hər bir müstəqil dövlətin dayaqlarından biri onun güclü və peşəkar ordusudur. Ulu öndər Heydər Əliyev də bunu yaxşı anlayır və Azərbaycanın dövlət quruculuğu prosesində ordu quruculuğuna xüsusi önəm verirdi. Onun təşəbbüsü ilə 1994-cü ildən etibarən milli ordu sistemli şəkildə formalaşdırılmağa başlandı, hərbi hissələr yenidən təşkil olundu və zabıt heyətinin peşəkarlığı artırıldı. Heydər Əliyevin sözləri ilə desək, "Müstəqilliyin qorunması üçün güclü ordu vacibdir." Eyni zamanda milli təhlükəsizlik sahəsində də mühüm islahatlar həyata keçirildi – sərhədlərin qorunması, daxili sabitliyin təmin edilməsi və vətəndaşların təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi istiqamətində kompleks tədbirlər görüldü. Bu siyasət nəticəsində müasir və güclü Azərbaycan Ordusunun təməli qoyuldu. Bu təməl sonradan – Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 2020-ci ildə baş verən 44 günlük Vətən müharibəsində öz bəhrəsini verdi. Ordu quruculuğu siyasəti həm Heydər Əliyevin uzaqgörənliyini, həm də Azərbaycanın suverenliyini qorumaq üçün nə qədər ciddi addımlar atıldığını bir daha sübut etdi.

Bu gün gənclər yalnız gözəl gələcəyin qurucuları deyil, həm də bugünün qəhrəmanlarıdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik fəlsəfəsi, gənclərimiz üçün möhkəm bir təməl qoymuşdur. Bu

təməl üzərində hər bir gənc daha güclü, daha müasir və daha parlaq bir Azərbaycan qurmalıdır. Gənclər, yalnız öz ölkələrinin deyil, dünyadakı digər millətlərin də hörmətini qazanan bir Azərbaycan üçün çalışmalıdır. Yalnız intellektual və maddi inkişafı kifayətlənməyib, həm də milli ruhu qorumaq və vətənpərvərliyi gələcək nəsillərə aşılamaq gənclərin qarşısında duran ən böyük vəzifədir.

Azərbaycanın 44 günlük Vətən müharibəsi yalnız hərbi bir münaqişə deyildi, həm də millətin tarixi zəfəri və milli birliyin təntənəsi idi. Bu zəfərin əsasında isə Ulu öndər Heydər Əliyevin qurduğu güclü dövlətçilik siyasəti dayanırdı. Heydər Əliyevin 1990-cı illərin ortalarından etibarən həyata keçirdiyi ordu quruculuğu, milli təhlükəsizlik strategiyası və beynəlxalq əlaqələrin möhkəmləndirilməsi müstəqil Azərbaycanın suverenliyini qorumağa və gücləndirməyə imkan verdi. Zəfər Sənaməsi Azərbaycan xalqının döyüş iradəsini və dövlətin siyasi gücünü nümayiş etdirən rəmzi və faktoloji sənəddir. "Bu zəfər yalnız torpağın yox, ruhun da azadlığı idi." [2]

Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu bu siyasət sonradan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən müvəffəqiyyətlə davam etdirildi. 2003-cü ildə hakimiyyətə gəldikdən sonra İlham Əliyev ordunun müasir silahlarla təchiz edilməsini, hərbi xidmətin peşəkarlaşmasını və ordunun döyüş hazırlığının artırılmasını təmin etdi. 2016-cı ildəki "Qarabağ əməliyyatı" və 2020-ci ildəki 44 günlük müharibə arasında atılan addımlar, Azərbaycan Ordusunun həm təchizatını, həm də hazırlığını gücləndirdi. Heydər Əliyevin ideyalarının davamçısı olaraq İlham Əliyev 44 günlük müharibəyə qədər olan dövrü müharibəyə hazırlıq dövrü kimi qiymətləndirərək, Azərbaycan Ordusunun gücünü artırdı.

Azərbaycanın 44 günlük Vətən müharibəsi bizə yalnız bir torpağın alınmasının deyil, bütün bir millətin qələbəsinin nə qədər möhtəşəm olduğunu göstərdi. Bu zəfər, xalqın iradəsinin, əsil vətənpərvərlik ruhunun və qətiyyətin təntənəsidir. Azərbaycan xalqı həm torpaqlarını azad etdi, həm də dünya miqyasında gücünü və müstəqilliyini bir daha təsdiqlədi. Bu zəfər, bizim xalqın hər zaman bir arada, eyni məqsəd uğrunda mübarizə aparan qüdrətli bir millət olduğunu göstərdi, hərbi gücün deyil, həm də milli iradənin və liderliyin nəticəsidir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin qurduğu strateji təməl, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında öz bəhrəsini verdi. Bu müharibə, həm də suverenliyimizin qorunması və torpaqlarımızın azad edilməsi mücadiləsi idi. Zəfər yolu Azərbaycan xalqının və Ordusunun birliyi, döyüşkənliyi və əzmkarlığı ilə döyüş meydanında yazıldı. Azərbaycan xalqı bir daha sübut etdi ki, bir millət olaraq, vətəninə və suverenliyinə qorumağa hazırdır. İkinci Qarabağ müharibəsində əldə olunan qələbə, Azərbaycanın milli suverenliyinin tam bərpa olunması istiqamətində tarixi dönüş nöqtəsi olmuşdur. Bu zəfər yalnız hərbi deyil, həm də siyasi və mədəni anlamda mühüm əhəmiyyət daşıyır. "Bu zəfər, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa etməklə yanaşı, xalqın milli ruhunu və birliyini də möhkəmləndirdi." [1]

Azərbaycanın suverenliyi yalnız daxili güclə deyil, həm də xarici siyasətdəki uğurlarla möhkəmləndirilmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanın beynəlxalq arenada tanınması və mövqeyinin gücləndirilməsi üçün strateji addımlar atdı. O, həmçinin Azərbaycanın ən yüksək beynəlxalq təşkilatlara üzv olmasını təmin etdi, bu da ölkənin siyasi və iqtisadi müstəqilliyini gücləndirən vacib addım oldu. Heydər Əliyev BMT, ATƏT, Şərqi Avropa ölkələri və digər mühüm beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı önə çəkdi, Azərbaycanı dünya dövlətləri arasında hörmətli yerə yerləşdirdi.

Möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev də öz növbəsində Heydər Əliyevin diplomatik irsini davam etdirərək Azərbaycanın beynəlxalq aləmdəki yerini möhkəmləndirdi. Onun rəhbərliyi ilə ölkə həm regional, həm də global miqyasda əhəmiyyətli siyasi və iqtisadi əlaqələr qurdu. Azərbaycanın Avropa və Asiya arasında geosiyasi bir körpü kimi rolunu artırdı, enerji sahəsində güclü strateji tərəfdaşlıqlar yaradıldı və mühüm beynəlxalq layihələrə imza atıldı. Azərbaycanın neft və qaz ixracı, Transxəzər qaz kəməri və Cənubi Qafqaz regionunda iqtisadi liderliyi ölkənin beynəlxalq təsirini artırdı.

İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın xarici siyasətində əsas prinsip olaraq, "Azərbaycanın maraqlarını qorumaq" və "heç kimin qarşısında əyilməmək" yanaşması hakim oldu. 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra Azərbaycanın zəfəri yalnız hərbi deyil, həm də diplomatik

zəfər idi. Bu müharibə Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə gücünü göstərdi və Azərbaycanın haqqı olan torpaqları azad etməsi, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də dəstəkləndi.

Nəticə olaraq, Ümummilli lider Heydər Əliyevin dövlətçilik ideyaları və Ulu Öndrin layiqli davamçısı, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin siyasi rəhbərliyi nəticəsində Azərbaycan yalnız daxili sabitlik deyil, həm də beynəlxalq aləmdə öz sözünü deyən güclü bir dövlətə çevrildi. Azərbaycanın suverenliyi və müstəqilliyi hər zaman qorunacaq və bu dəyərlər gələcək nəsillər üçün sarsılmaz bir əsas olacaqdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyi və xalqı üçün yaratdığı miras, yalnız bir tarixi dövrün deyil, eyni zamanda gələcək nəsillərin üzərinə düşən məsuliyyətdir. Onun rəhbərliyi altında qurulmuş güclü dövlət vətəndaşların həyatını daha yaxşılaşdırdı, ölkənin beynəlxalq mövqeyini gücləndirdi və ən önəmlisi, Azərbaycanı suveren və müstəqil bir dövlət kimi dünya səhnəsinə çıxardı. Ulu Öndərin ideyaları, zəfər yolu və təməl prinsipləri bu gün də bizim həyatımızda öz əksini tapır. Bu miras, yalnız keçmişin zəfəri deyil, həm də Azərbaycanın gələcək uğurlarının təməlidir.

44 günlük Vətən müharibəsi və Qarabağ zəfəri də ulu öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik və ordu quruculuğu sahəsində qoyduğu əsası daha da möhkəmləndirdi. Lakin bu zəfərin davamlı olması, yalnız hərbi müvəffəqiyyətlə deyil, həm də ölkənin iqtisadi, siyasi və mədəni inkişafı ilə bağlıdır. Azərbaycanın gələcəyi, cəmiyyətin həmrəyliyi, gənclərin vətənpərvərliyi və milli dəyərlərə bağlılığı ilə ölçüləcəkdir. Gənclərimiz, Ulu Öndərin qurduğu ideallar üzərində dayanmalı, onun ölkə üçün qoyduğu strateji kursu gələcəyə daşmalıdır. "Bir millətin ən böyük sərvəti, onun tarixi, mədəniyyəti və dövlətçiliyidir. Həmin sərvəti qorumaq isə hər birimizin müqəddəs borcudur." Bu ideya, həm Heydər Əliyevin siyasətinin təməlini, həm də müstəqil Azərbaycanın gələcək inkişaf yolunu əks etdirir.

Gənclər bu böyük mirası qorumaqla yanaşı, onu müasir dövrün tələblərinə uyğun inkişaf etdirməlidir. İnnovasiya, təhsil, elm və texnologiya sahələrindəki nailiyyətlər bu mirası daha da qüdrətli edəcəkdir. Heydər Əliyev özü demişdi: "Gələcək sizin əlinizdədir, bu yolda Azərbaycan gəncləri daima irəliləməlidir." Bu yanaşma, gələcək nəsillərin yalnız dövlətin təhlükəsizliyini və ərazi bütövlüyünü deyil, həm də Azərbaycanın global miqyasda daha güclü bir rol oynamasını təmin edəcəkdir.

Ulu Öndərin mirası, güc və iradə simvoludur. Azərbaycan xalqı və gəncləri bu mirası heç vaxt unutmamalı, onu qoruyub gələcəyə daşımaqla həm özünə, həm də bütün dünyaya nüsxə olmalıdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin ideyaları və təməl prinsipləri bu gün daha da aktualdır və hər bir gənc bu mirası öz həyatında yaşatmalıdır. "Gənclərimizin gələcəyi Azərbaycana xidmət edəcək. Onlar Azərbaycanın inkişafını təmin edəcək, Vətənimizin layiqli vətəndaşları olacaq."

Ulu öndər Heydər Əliyevin qurduğu təməl üzərində müstəqil Azərbaycan bu gün daha güclüdür və daha parlaq gələcəyə doğru gedir. Gənclərimiz yalnız bu möhtəşəm mirası qorumaqla qalmamalı, həm də onu daha da irəlilətmək üçün çalışmalıdırlar. Azərbaycanın zəfəri xalqın birliyinin, əzmkar iradəsinin və milli dəyərlərimizin təntənəsidir. Bu zəfər, hər bir gəncin hərəkətinə, düşüncəsinə və gələcəkdə quracağı Azərbaycan dövlətinin gücünə təsir edəcəkdir.

Azərbaycanın gələcəyi, Ulu öndər Heydər Əliyevin mütərəqqi və həmişəyaşar ideyaları, möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi və vətənpərvər Azərbaycan gənclərinin mübarizəsi ilə həmişə parlaq olacaqdır!

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev, İ. (2021). Zəfər yolu: İkinci Qarabağ müharibəsinin tarixi. Bakı: Lider Nəşriyyatı.
2. Quliyev, R. (2022). Qarabağ zəfəri və beynəlxalq hüquq müstəvisində suverenlik anlayışı. Azərbaycan Hüquq Jurnalı, 1, 45–56.
3. Həsənov, Ə. (2020). Azərbaycanın geosiyasi reallıqları və suverenlik məsələləri. Bakı: Elm və Təhsil

GƏNCLƏR UĞURLU GƏLƏCƏYİN QARANTIDIR

Aytən Cabbar qızı İsayeva
Gəncə Dövlət Universiteti
aytenisayeva1980@gmail.com

Gənclik hər bir dövlətin gələcək istiqamətlərini müəyyənləşdirən böyük qüvvədir. Dövlətin gələcək təminatı savadlı, yüksək, mənəvi-əxlaqi dəyərlərə sahib olan gənclərdir. Tarixən hər bir xalq özünün gələcəyə olan ümidlərini ilk növbədə gənc nəcə bağlayır. Çünki ölkənin gələcək müqəddaratı məhz gənclərdən asılıdır.

Ölkəmizdə uğurlu gənclər siyasətinin əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Ulu Öndər hər zaman gənclərə xüsusi qayğı ilə yanaşmış, gənclərin problemləri hər an onun diqqət mərkəzində olmuşdur, sağlam düşüncəyə, yüksək intellektual səviyyəyə, müasir dünyagörüşünə, milli-mənəvi ruha malik gənc nəslin yetişməsinə olduqca böyük əhəmiyyət vermişdir. Heydər Əliyev gənclərin, dövlətin və cəmiyyətin sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni həyatında iştirakının yüksək səviyyədə təmin edilməsinə çalışmış və buna nail olmuşdur. Məhz buna görə də həyata keçirilən gənclər siyasətinin başlıca məqsədi milli dəyərlərə söykənən, vətəninə, xalqına bağlı olan müasir düşüncəli gənc nəslin formalaşdırılması, bu gəncliyin potensialından dövlətin inkişafı naminə istifadə edilməsidir. Ulu Öndərimizin gənclərlə keçirdiyi çoxsaylı görüşləri, onlara verdiyi dəyərli tövsiyələr gənclərin ümummilli maraqlar və dövlət mənafeyi ətrafında birləşmələrinə xidmət edirdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev gənclər siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi məqsədilə ilk öncə bu sahənin zəruri qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasını təmin etdi. “Gənc istedadlar üçün xüsusi təqaüdlərin təsis edilməsi haqqında”, “Azərbaycanın gənc istedadlarına dövlət qayğısı haqqında”, “Dövlət gənclər siyasəti haqqında” qanun, fərman və sərəncamlar, həmçinin, “Gənc ailə”, “İstedadlı yeniyetmələrin və yaradıcı gənclərin sosial-iqtisadi və s. problemlərinin həllinə yönəlmiş, onların öz qabiliyyətlərini inkişaf etdirmələrinə kömək edən Dövlət Proqramı” və digər proqramlar çərçivəsində ölkəmizdə gənclərin sosial, maddi şəraitinin yüksəldilməsi, ictimai fəallığının artırılması istiqamətində fundamental baza olub.

Ümummilli Lider gəncliyin aktiv sosial təbəqə kimi ictimai həyatdakı roluna mühüm əhəmiyyət verirdi. Təbii ki, dövlət gənclər siyasəti dedikdə həmçinin gənclərin öz bilik bacarıqları sayəsində cəmiyyətdə layiqli yer tutmaları üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər sistemi də nəzərdə tutulurdu. “Gənclər siyasəti” haqqında Qanunda da bu məqsədlər öz əksini tapmışdır. Buna misal olaraq, Azərbaycan dövlətinin gənclər siyasətinin və gənc nəslin geniş fəaliyyət meydanına çıxarılmasına dahi liderin təşəbbüsü və iştirakı ilə keçirilən gənclərin birinci forumunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. 1996-cı il fevral ayının 2-də keçirilən bu forumu Ümummilli lider Heydər Əliyevin gənclik ilə bağlı strategiyasının ilk təntənəsi kimi dəyərləndirmək daha düzgün olardı. [1] Forum Respublikanın həyatında müstəsna əhəmiyyətə malik bir hadisə oldu. O, Respublikada mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsində gənclərin fəal iştirak etməyə hazır olduğunu nümayiş etdirdi və gənclərlə işin nəzərə cərpacaq dərəcədə canlanmasına səbəb oldu. 1997-ci il fevral ayının 1-də isə Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyev forum nümayəndələrinin bir qrupu ilə görüşəndə forumdan keçən bir il ərzində görülmüş işlər təhlil olundu və gəncliklə bağlı əsas problemlərin həlli yolları müəyyən edildi. Respublika Prezidentinin elə həmin gün imzaladığı sərəncamla fevral ayının 2-si Azərbaycan Gənclər günü elan edildi.

1999-cu ilin başlanğıcı da Azərbaycan gəncləri üçün əlamətdar oldu. Mart ayının 2-3-də Azərbaycan gənclərinin 2-ci forumu keçirildi. [2] Birinci forumdan keçən üç il ərzində görülmüş işlərə yekun vurmaqla yanaşı müstəqil dövlət quruculuğu yolunda gənclərin üzərinə düşən vəzifələr müəyyən edildi, respublikanın ictimai-siyasi həyatında gənclərin daha fəal iştirakı üçün şəraitin yaradılması, dövlət orqanlarının diqqətini gənclik problemlərinin həllinə yönəltməklə bağlı tövsiyələr verildi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin gənclər siyasəti beş mühüm istiqaməti ehtiva edirdi. Milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasında gənclərin rolunu artırmaq, gənc nəslin tarixi köklərimizlə bağlı olaraq,

vətənpərvərlik ruhunda tərbiyələndirilməsini təmin etmək, gənclərin elmi, intellektual potensialının artırılması üçün ciddi təhsil və mədəni islahatlar həyata keçirmək, gənclərin təşkilatlanmasını təmin etməklə, onları müstəqilliyimizin keşiyində vahid qüvvə kimi birləşməyə səfərbər etmək, gənclərin dövlət idarəçiliyində rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artırmaq və onların məsuliyyət hissini formalaşdırmaq, Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq aləmə inteqrasiyasının yaratdığı imkanlardan gənclərin maksimum səviyyədə yararlanmasına möhkəm əsaslar yaratmaq Ulu Öndərin müəyyən etdiyi strateji hədəflər olub. Məhz həyata keçirilən məqsədyönlü siyasətin nəticəsidir ki, bu gün ölkəmizdə yüksək intellektual səviyyəyə, vətənpərvərlik hissinə, milli düşüncəyə malik gənclər formalaşır.

Əsas Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan bu siyasət nəticəsində Azərbaycan gəncliyi yüksək inkişaf mərhələsinə yaşayır. Ulu Öndərimizin müəyyənləşdirdiyi gənclər siyasəti Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə müasir dövrün tələblərinə və reallıqlarına uyğun olaraq, mahiyyət və keyfiyyətcə yeni bir mərhələyə qədəm qoyub.

Azərbaycanda dövlət gənclər siyasətini daha da inkişaf etdirmək, gənclərin dövlət qulluğunda məsul vəzifələrdə iştirakını təmin etmək, aparıcı qüvvəyə çevirmək və onların sosial-iqtisadi problemlərinin həllini təmin etmək məqsədilə ölkə rəhbərliyi bütün lazımi tədbirləri həyata keçirir. Gənclərin ailə-məişət problemlərinin həllini daim diqqətdə saxlayan mötərəm cənab Prezident İlham Əliyevin bu istiqamətdə həyata keçirdiyi dövlət siyasəti ölkə gəncləri tərəfindən yüksək dəyərləndirilir. Cənab İlham Əliyevin gənclərlə keçirdiyi görüşlərdə gənclər tərəfindən irəli sürülən təklif və təşəbbüslərin dəstəklənməsi, onların real həyatda həllini tapması gənclərə dövlət qayğısının bariz ifadəsidir.

Gənclərimizin potensialından ölkənin mənafeyi naminə tam və düzgün istifadə olunması, onların faydalı məşğulluğunun, dövlət idarəçiliyi sistemində fəal iştirakının təmin edilməsi məqsədilə dövlət başçımızın 2005-ci il avqustun 30-da imzaladığı "Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramının (2005-2009-cu illər) təsdiq edilməsi haqqında" və "Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə" Dövlət Proqramları xüsusi qeyd edilməlidir. Həmçinin Prezident İlham Əliyevin 2007-ci ili "Gənclər ili" elan etməsi gənclərə ölkə Prezidenti tərəfindən böyük önəm verilməsinin daha bir sübutudur. [3]

Qürurla demək olar ki, bu gün Azərbaycan gəncliyi üzərinə götürdüyü vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gəlməyə çalışır və bunu bacarır. Gənclərimizin uğurları beynəlxalq konfranslardan, dövlət və hökumət qurumlarından, ölkələrarası debat, intellektual bilik yarışlarından eşidilir. Azərbaycan həqiqətlərini – mədəniyyətini, musiqisini, ədəbiyyatını, rəqsini, folklorunu, mətbəxini, milli-mənəvi dəyərlərini dünyanın müxtəlif ölkələrində təbliğ edən gənclər, bütün səy və bacarığı ilə dövlətçilik ənənələrimizi tanıdaraq, dünya ictimaiyyəti tərəfindən sevilməsinə nail olur. İndi əsas amal bu günə kimi formalaşan gənclər ordusunu heç bir itki vermədən gələcəyə aparmaqdır. Çünki Azərbaycan gəncliyi Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə sabaha – yeni uğurlara imza atmağa daha yaxındır.

Ulu Öndər çıxışlarında deyirdi ki, gənclərimizin ən mühüm vəzifələrindən biri də ordu sıralarında qulluq etməkdir. Bu gün gənclərimizin böyük bir qismi hazırda Silahlı Qüvvələrimizin sıralarında Vətən qarşısındakı müqəddəs borcunu yerinə yetirməkdədir. Vətən müharibəsi və ona qədərki döyüşlərdə Ali Baş Komandanımız, Prezident İlham Əliyevin "Dəmir yumruq" siyasəti ilə güclü Azərbaycan Ordusunun əsgər və zabitləri işğal altında olan torpaqlarımızı azad etdilər. Bu yolda son damla qanına kimi vuruşaraq, şəhidliyə yüksəldilər. Bu bir daha sübut etdi ki, gənclərimizin vətənpərvərlik duyğuları yüksəkdir və bu gün bütün Azərbaycan xalqı, o cümlədən gənclər Ali Baş Komandanımızın çağırışına hər zaman hazırdır və istənilən vaxt Vətənin müdafiəsinə qalxa biləcək qətiyyətdədirlər.

Dövlət başçımızın: "Mənim gənclərə xüsusi münasibətim var, mənim ürəyim sizinlədir. Siz bütün işlərdə mənə arxalana bilərsiniz. Mən də sizə arxalanıram", - sözlərinə cavab olaraq, gənclər bütöv və müstəqil Azərbaycan naminə səylə çalışır, öz siyasətində onlara arxalanan ölkə başçısının etimadını doğruldurlar. Ermənilərin Azərbaycan ərazisindəki ekoloji terroruna qarşı Xankəndi-Laçın yolunda təşkil olunan etiraz aksiyasında gənclərin fəal iştirakı və qətiyyətli mövqe nümayiş etdirməsi bu baxımdan örnək məsələlərdəndir. [4]

Müasir dövrdə dövlətimizin qarşısında duran çətinlikləri həll edə bilmək üçün gənclərin yenidən təşkilatlanması, onlarda milli özünüdərkin, azad, demokratik düşüncənin formalaşması

Ümummilli lider Heydər Əliyevin qayğısı və diqqəti nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu gün Azərbaycan gənclərinin dövlətin tərəqqisində, onun iqtisadi, siyasi və mədəni həyatında, demokratik dövlət və cəmiyyətin qurulmasında böyük rol oynadığı danılmazdır.

Savadlı, bacarıqlı, geniş dünyagörüşünə malik, çətin vəziyyətlərdə operativ və düzgün qərar qəbul etməyi bacaran gənclərin yetişdirilməsi hər bir ölkə üçün başlıca məsələlərdən biridir.

Zəngin Azərbaycan tarixinin də hər bir mərhələsində real aparıcı qüvvəyə çevrilən gənclərimiz Vətənimizin müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasında, möhkəmləndirilməsində və dövlətçiliyin inkişaf etdirilməsi prosesində yaxından iştirak edərək, bir sıra tarixi nailiyyətlərə imza atmışlar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Heydər Əliyev Bibliqrafik məlumat kitabı. Bakı Universiteti nəşriyyatı. Bakı, 2003
2. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan gəncliyi. Bakı, Qapp poliqraf korporasiyası, 2003
3. <https://xidmet-is.az/fealiyyet-istiqametleri/gencler-siyaseti/13-ulu-onder-heyder-eliyev-ve-gencler-strategiyasi/>
4. <https://nuhcixan.az/news/cemiyyet/82414-heyder-eliyev-ve-azerbaycanda-gencler-siyaseti>

MODALLIQ VASİTƏLƏRİNİN MƏTNDƏ REALİZASIYASI: DİL VƏ ÜSLUB KONTEKSTİNDƏ

Gülxar Firqət qızı Yusibova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

gulxar.yusubova@mdu.edu.az

Cümlə-ifadə səviyyəsində modalıq kifayət qədər öyrənilmişdir və adətən, danışanın nitqin məzmununa münasibətini (subyektiv modalıq) və sonuncunun reallığa münasibətini (obyektiv modalıq) ifadə edən kateqoriya kimi müəyyən edilir. Birinci halda modalıq konkret modal sözlər, zərrəciklər, kəşimələr (xoşbəxtlikdən, təəssüf ki, heyf və s.) vasitəsilə yaradılır; ikinci halda modalıq ilk növbədə fəllərin əhval formaları və ifadə, imkan, arzu, əmr və s.

Obyektiv modalıq mahiyyət etibarilə danışanın (müəllifin) reallığı necə kvalifikasiya etdiyini əks etdirir - real və ya qeyri-real, mümkün, arzu olunan və s. Beləliklə, modalıq leksik, qrammatik və intonasıya səviyyəsində reallaşır.

Mətn anlayışının izahında mübahisəli bir məqam mətnin ən azı neçə cümlədən ibarət olmasıdır. Mütəxəssislərin əksəriyyəti mətnin ən azı iki cümlədən ibarət olduğunu düşünürlər. Lakin yadıma atalar sözlərini, aforizmləri, şüarları saldıqda, bu geniş yayılmış fikirlə razılaşmaya bilərik. Mətnin bitkin bir məzmunu və müəyyən formaya malik olduğunu nəzərə alaraq, bir cümlədən ibarət atalar sözlərini də mətn hesab edirik. Məsələyə başqa bir aspektdən də baxaq. Bədii janrlar daim dəyişməkdə, yeniləri yaranmaqdadır. Bir sətirlik şeir, bir cümləlik hekayənin yazıldığı bu dövrdə mətnin ən azı neçə cümlədən ibarət olması mübahisə obyektı olmamalıdır.

Mətnin kateqoriyalarını və əlamətlərini öyrənməyi aktuallaşdıran cəhət bu problemin mürəkkəb və olduqca mübahisəli olmasından irəli gəlir. Hazırda mətnyaradıcı kateqoriyalar və mətnin əlamətləri, eləcə də onların sistemləşdirilməsi haqqında yekdil fikir yoxdur. Bu da mətnin öyrənilməsinə fərqli yanaşmalardan, onun təhlilinin müxtəlif aspektlərdən aparılmasından doğur. Mətnin həm kateqoriyalarını, həm də əlamətlərini qeyd edirlər. Bəzən kateqoriya və əlamət eyniləşdirilir, bəzən isə fərqləndirilir. Eyni zamanda, tədqiqata müxtəlif mətn növlərinin (bədi, elmi, publisistik və s.) cəlb edilməsi, mətnlərin bədii və qeyri-bədii olmaqla iki yerə bölünməsi də araşdırmalara ciddi təsir göstərir. Bədii olmayan mətnlər insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə aid olur. Bu cəhət də onları bir-birindən fərqləndirir.

Mətn kateqoriyaları probleminin mürəkkəbliyinin əsasında duran ən mühüm cəhətlərdən biri bilavasitə “kateqoriya” anlayışının özü ilə bağlıdır. Kateqoriya fəlsəfə, məntiq və linqvistikada geniş istifadə olunur. Kateqoriya:

- fəlsəfə - obyektiv aləmin predmet və hadisələrinin (materiya, zaman, məkan, hərəkət, səbəb, keyfiyyət, kəmiyyət və s.) ən əhəmiyyətli xassə və münasibətlərini ifadə edən ümumi anlayışdır;
- hansısa əlamətlərin ümumiliyi əsasında predmetlərin, hadisələrin, şəxslərin qruplaşdırılmasıdır;
- linqvistik – müəyyən qrammatik məlaları qarşılaşdırılması sırasıdır (məsələn, hal kateqoriyası verilmiş dilin bütün hallarının toplusudur).

Verilmiş üç izahdan yalnız ikincisi və daha ümumi səciyyə daşıyanı mətnə tətbiqini tapa bilər. Belə aydın olur ki, ənənəvi linqvistik üçün təyin olunmuş kateqoriya anlayışı mətnə təzahürünü tapmır. Çünki mətnə qrammatik mənaya görə qarşılaşdırıla biləcək mətn vahidləri yoxdur. Ümumiyyətlə, mətn vahidi üçün qrammatik mənə məsələsini qoymaq olmur.

Konkret mətnin təhlili zamanı presuppozisiyanın mətn kateqoriyası və ya zəruri ekstralingvistik şərti olmasını səciyyələndirmək, yaxud qiymətləndirmək də ayrıca bir məsələdir.

Bədii mətnə münasibətdə aşağıdakı 14 mətnyaradıcı kateqoriya fərqləndirilir:

- 1) tamlıq;
- 2) əlaqəlik;
- 3) bitkinlik;
- 4) mütləq antroposentiklik;
- 5) sosiallıq;
- 6) dialoqluq;
- 7) açıqlıq;
- 8) ardıcılıq;
- 9) statiklik;
- 10) dinamiklik;
- 11) gərginlik;
- 12) estetiklik;
- 13) obrazlıq;
- 14) yozumluluq.

Bununla belə, modallıq kateqoriyasını cümlə-ifadə həddlərindən kənara – mətn və nitq situasiyasına keçirmək olar. Sonra bu kateqoriyanın pragmatikası əhəmiyyətli dərəcədə genişlənir və ünsiyyət aktının özü, yəni müəlliflə oxucu arasındakı münasibət ön plana çıxır. Müəllifin şəxsiyyətinin mətnə təcəssüm formaları vasitəsilə qavranılması iki istiqamətli bir prosesdir. O, müəlliflə oxucu arasındakı münasibətə diqqət yetirir. Mətnin modallığı – müəllifin yazılanlara münasibətinin, konsepsiyasının, nöqteyi-nəzərinin, mövqeyinin, dəyər yönümlərinin mətnə oxucuya çatdırılması üçün formalaşmış ifadəsidir.

Müəllifin təsvir edilənə bu cür qiymət verməsi həmişə adekvat ifadə yollarının axtarışı ilə bağlıdır. Bu münasibətin və qiymətləndirmənin ifadə üsulları müxtəlif, hər bir müəllif və mətn növü üçün seçmə ola bilər, motivli və məqsədyönlüdür. Beləliklə, bu üsulların seçimi həmişə bir növ qeyri-nitq vəziyyəti ilə qarşılaşır, onun həyata keçirilməsi mətnin özünəməxsus modallığını yaradır.

Müəllifin danışılana münasibətinin ifadəsi kimi ümumi modallıq bizi mətni ayrı-ayrı vahidlərin cəmi kimi deyil, bütöv bir əsər kimi dərk etməyə məcbur edir. Belə qavrayış ayrı-ayrı nitq vahidlərinin keyfiyyətlərini nəzərə almağa deyil, onların funksiyalarını bütövün bir hissəsi kimi müəyyən etməyə əsaslanır. Bu halda müəllifin şəxsi münasibəti “bütün nitq strukturları sistemini birləşdirən əsərin mahiyyətinin cəmlənmiş təcəssümü...” (akad. V.V. Vinogradov) kimi qəbul edilir.

Beləliklə, mətn dar mənada başa düşülə bilməz, yalnız mövzu-rematik ardıcılığın (ifadələrin birləşməsi) formal təşkili kimi başa düşülə bilməz. Mətn həqiqətən də bu ardıcılıqlardan ibarətdir, lakin daha çox şeydir: mətn hədəf təyini, müəllifin niyyəti, ünsiyyət şəraiti və müəllifin şəxsi oriyentasiyası - elmi, intellektual, sosial, mənəvi, estetik və s. nəzərə alınmaqla, formal və substantiv elementlərin vəhdətidir.

Modallıq kateqoriyası mətnin konstruktiv xüsusiyyəti olan “müəllif obrazı” anlayışı ilə sıx bağlıdır. Bu anlayış filologiya elminə çoxdan məlumdur.

Çoxları bu konsepsiyaya müraciət etdi, lakin burada hələ də tam aydınlıq yoxdur. “Müəllifin obrazı” anlayışı digər anlayışları, daha dəqiq və konkret - nitq istehsalçısı, povestin mövzunu müəyyənləşdirərkən və təcrid edərkən vurğulanır.

Bu yüksəlişin zirvəsi müəllif obrazıdır. Nitqin istehsalçısı – hekayənin mövzusu – müəllif obrazı – bu cür iyerarxik bölgü axtarılan konsepsiyanın, yəni müəllif obrazının mahiyyətini dərk etməyə kömək edir. Bu seriyanın ilk konsepsiyası - nitq prodüseri (əsl nitq istehsalçısı) – çətin ki, fərqli şərtlərə səbəb olsun. Bu göz qabağındadır: hər bir mətn, ədəbi əsər konkret bir şəxs tərəfindən yaradılır, “yaradılır”. Qəzetdəki hər hansı məqalə, esse, felyeton; istənilən elmi esse, bədii əsər kimi, kimsə tərəfindən yazılır.

Halbuki, əsl müəllif (nitq prodüseri) yazmağa başlayanda konkret məqsəd və ya vəzifə qarşısına qoyur: o, bu vəzifəni ya özü üçün qoyur, ya da kənardan qəbul edir (məsələn, qəzet müxbiri). Bu andan yaradıcılıq başlayır: həyat materialının (şüurda, təxəyyüldə artıq formalaşmış ideyalar, məzmun) təzyiqi altında müəllif ona uyğun olan formanı, yəni bu materialın təqdimat formasını axtarır.

Necə yazmaq olar? Şəxsi başlanğıcınızı üzə çıxarmaq və ya gizlətmək, yazılanlardan uzaqlaşmaq, sanki onun, müəllifin yaradıcılığı deyilmiş kimi. Məsələn, redaksiya məqaləsi yazan jurnalistin bu mənada narahatçılığı azdır - o, yazını elə təşkil etməlidir ki, elə təəssürat yaratsın ki, yazan o olmayıb: bu, redaktorların fikrinin ifadəsidir (onun mətnindən qopma üçün uyğun nitq formaları seçilir).

Elmi esse müəllifi çox vaxt təvazökar “biz”in arxasında gizlənir (inanırıq; bizə elə gəlir və s.) və ya ümumiyyətlə, materialı təqdim etmək üçün qeyri-şəxsi formada istifadə edərək, onun şəxsiyyəti ilə bağlı hər hansı bir işarədən qaçır. Beləliklə, mətni yaradan müəllifin nöqtəyi-nəzərindən deyilən fikrin obyektivlik dərəcəsi artır.

Üçüncü kateqoriya alimlər öz “mən”lərini gizlətmirlər və çox vaxt bu halda öz fikrinə rəqib axtarırlar. Hətta istənilən rəsmi sənədin də birbaşa yaradıcısı var, lakin təqdimat forması baxımından o, öz mətnindən tamamilə ayrılıb. Beləliklə, təmsil forması vasitəsilə povestin subyektı yaradılır (birbaşa “mən”, kollektiv müəllif, ayrılmış və s.). Birbaşa müəllif (adından mətn təklif olunan subyekt) isə hər dəfə ya müəllif-povest, ya da müəllif-deskriptor, ya da müəllif-“izahçı” və s. “Müəlliflik forması” həmişə axtarılan kateqoriyadır. Yalnız bəzi hallarda bu axtarışlar mürəkkəb yaradıcılıq prosesi ilə nəticələnir, məsələn, bədii ədəbiyyatda, digərlərində isə, məsələn, elmi və xüsusən də rəsmi mətndə olduğu kimi mətnin janrı və növü ilə daha çox əvvəlcədən müəyyən edilir.

Ən çətinini və ağırlısı isə, təbii ki, bədii əsərdə povest predmetinin təsvir formasını axtarmaqdır. Burada nitq prodüseri, əsl müəllif (yazıçı) sözün əsl mənasında özünü eybəcərlikdə tapır: marağına uyğun seçilmiş həyat materialı, onun təcəssümünün ən canlı və inandırıcı formasını tapmaq istəyi, hadisəyə mənəvi münasibəti, dünyaya baxışı onu sıxışdırır və nəhayət, aludəçiliyindən qurtula bilmir. Xarici müşahidəyə məruz qalan hər şey (hərəkət, səhnələr, görünüş) rəvayətçinin adından aparılır. Daxili aləmini açarkən müəllif özü povestə daxil olur.

İki sujetli müəlliflə rəvayət forması bədii reallığın mərkəzi kimi insan dünyasının üçölçülü obrazının effektini yaradır. Bəzən müəllifin səsi birbaşa səslənir (epilepsiya, həddindən artıq stress, “qərribə yuxular” haqqında müzakirələrdə). Bu cür ikitərəfli, iki sujetli müəlliflə rəvayət müəllifdən gələn rəvayətlə rəvayətçi arasında keçidlərin heç də həmişə aydın qeyd edilməməsi ilə xarakterizə olunur.

Dostoyevskinin mətnlərini adətən təkcə müəllifin özü deyil, həm də onun müavini – uydurma rəvayətçi danışır. Məsələn, “Mülkiyyət” filminə bu, rəsmi olaraq elan edilmiş salnaməçidir, o, eyni zamanda bir xarakterdir. Digər vaxtlar gizli ikinci rəvayətçidir. Digər yazıçılar özlərinə uyğun gələn hekayənin başqa formalarını seçirlər. Məsələn, məlumdur ki, Flober “mən” və “mən” əvəzliliklərini istifadə etməkdən çəkinirdi. Onun qəhrəmanları danışır. Sanki o, ümumiyyətlə, yoxdur. Qəhrəmanın başına gələnləri müəllifin özü ağrı-acı ilə yaşayıb (məsələn, Madam Bovarinin zəhərlənməsi səhnəsini yazarkən, Flober özü bu zəhərlənmənin bütün əlamətlərini hiss edib və həkimin köməyinə müraciət etmək məcburiyyətində qalıb).

Beləliklə, rəvayətin mövzusu seçilir, lakin artıq seçilmiş, tapılmış, onu təcəssüm etdirə və yarada bilən nitq vasitələri ilə qurulur (birinci şəxsdə - müəllifin “mən”i və ya personajın “mən”i;

uydurma şəxsdən; ayrılmış; şəxssiz və s.). Çarlz Dikens və O.Balzak öz əsərlərində daim iştirak edirdilər. F.Dostoyevski, N.Qoqol fikirlərini bilavasitə, bilavasitə çatdırmaq üçün özünəməxsus kənarlaşmalara əl atırlar.

Povestin mövzusunun təqdimatında, bu təqdimatın forma seçimində (təbii ki, ilk növbədə nitqdə) belə fərq müəllif obrazının qurulmasına zəmin yaradır. Bu, “nitqin yaradıcısı – rəvayət subyekti – müəllif obrazı” dərəcəsində müəllifliyin fərdiləşdirilməsinin ən yüksək formasıdır. Bu cür fərqləndirmə bu əlaqəli anlayışların çəşnəli və yerdəyişməsinin qarşısını almağa kömək edir.

Müəllifin obrazını başa düşmək üçün bu obyektin bəzi xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq lazımdır. Və bu, xüsusilə, dəqiqlik anlayışının mahiyyətinin açılması ilə birbaşa bağlıdır. Dəqiqlik elmi təriflər və izahlar üçün zəruri şərtədir. Bununla belə, dəqiqliyin özü müxtəlif elmlərdə fərqlidir. Beləliklə, ədəbi tənqiddə dəqiqlik xüsusi bir şəkildə başa düşülməlidir; biz ədəbi tənqidlə o qədər maraqlanıyıq ki, müəllif obrazı anlayışı filologiyanın dərinliklərində, artıq ədəbiyyatşünaslıqda yaranıb. Və əvvəlcə yalnız bədii ədəbiyyata tətbiq olunurdu (*akad. V.V.Vinogradov*). Burada dəqiqlik tələbi mütləq deyil; istənilən halda məqbul dəqiqlik dərəcəsi məsələsini gündəmə gətirir.

Müəllif obrazı iki istiqamətlidir: birgə yaradıcılığın nəticəsidir (müəllif tərəfindən yaradılmışdır, yaradılmışdır, daha dəqiq desək, müəllifin spesifikasiyi ilə açılır və oxucu tərəfindən qavranılır, yenidən yaradılır). Qavrayış fərqli ola bildiyindən və həmişə müəllif tərəfindən aydın şəkildə proqramlaşdırılmadığından, bu görüntünün konturları qeyri-sabit və tərəddüdlü ola bilər.

Müəllif obrazı onun yazılarında əks olunan müəllif şəxsiyyətinin dərk edilməsi yolu ilə doğulur. Mətn tənqidçiləri bilirlər ki, əsərin semantik, üslub və struktur təşkilini təhlil etməklə müəllifliyi qurmaq olar.

Tədqiqatçılar bu halda nə edirlər? Bu yazının müəyyən bir müəllifə xas olub-olmadığını, yazı tərzinin onun obrazının üstünlük təşkil edən fikrinə uyğun olub-olmadığını mətn baxımından müəyyənəşdirirlər.

Müəllif obrazı bütün zahirən qeyri-müəyyənliyinə və qeyri-müəyyənliyinə baxmayaraq, riyazi cəhətdən dəqiq meyarlar tələb edən tədqiqat vasitəsi kimi xidmət edir. Və bu, ilk növbədə müəllifin üslubu ilə əlaqəli olan və buna görə də “müəllif üslubunun obrazı” anlayışına çevrilə bilən “müəllif obrazı” anlayışının özünü tənzimləmək imkanını təklif edir.

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, müəllif obrazı və ya müəllif üslubu obrazı anlayışının mahiyyətini başa düşmək və onun nitq istehsalçısı və povestin mövzusu anlayışları ilə əlaqəsini müəyyən etmək ədəbi əsərin mahiyyətini dərk etməyə kömək edə bilər və çap əsərlərinin semantik-üslubitistikasının və quruntunun məhv olması ehtimalının qarşısını alacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Abdullayev K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1998, c.96
2. Meşçeryakov V.N. Mətn modalığı məsələsinə dair // Filologiya elmləri. 2001. № 4.
3. Vinogradov V.V. Bədii nitqin nəzəriyyəsi üzrə. M., 1971. s. 182.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981,

c.57

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ KONSTITUSİYANIN TƏNTƏNƏSİ

Anar Fəxrəddin oğlu Həmidov

Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut

mrnarhemidov@gmail.com

Giriş

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin fərmanı ilə 2025-ci il Azərbaycanda “Konstitusiya və Suverenlik ili” elan edilmişdir. Konstitusiya ölkəmizin hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində və suverenliyin daha da möhkəmləndirilməsi istiqamətində atılacaq addımların əsasını təşkil edir və davamlı olmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır. 2025-ci ildə müstəqil Azər-

baycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbul edilməsinin 30 ili, Dağlıq Qarabağ ərazisində olan separatçılar üzərində qazanılan zəfərin 5 ili tamam olur. Biz hazırda vahid suveren dövlətin vətəndaşı olmaqla daha da çox qürur duyuruq.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının layihəsi hazırlanmışdır. Konstitusiya 12.11.1995-ci il tarixdə ümumsəsvermə yolu ilə keçirilən referendumdan sonra qüvvəyə minmişdir. Müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası Heydər Əliyevin bir dühası olaraq, çoxəsrlək ənənələrimizə dayanmaqla milli dövlətçilik tarixində mühüm rol oynayır.

06.02.1996-cı il tarixdə Heydər Əliyevin sərəncamı ilə noyabrın 12-si Konstitusiya günü elan edilmişdir. Həmin dövrdən hər il 12 noyabr tarixi kimi qeyd olunur.

1. Konstitusiyanın tarixinə nəzər

12.11.1995-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası idi. 1918-1920-ci illərdə 23 ay mövcud olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti fəaliyyətinin azalması səbəbilə öz konstitusiyasını qəbul edə bilməmişdir. Bu səbəbdən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya quruluşunun tarixi əsası SSRİ-nin tərkibində olduğu dövrə təsadüf edir.

Azərbaycan SSR-in Konstitusiyası 19.05.1921-ci ildə 1-ci Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayında qəbul edilmişdir. Bu Konstitusiya respublikada sovet hakimiyyətinin qələbəsinə müəyyən etdi.

İctimai-siyasi və iqtisadi-mədəni sahədə inkişafı ilə əlaqədar 14.03.1925-ci ildə 4-cü, 26.03.1927-ci ildə 5-ci, 14.02.1931-ci ildə 7-ci və 11.01.1935-ci ildə 8-ci Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayında Konstitusiya dəyişiklik və əlavələr edilmişdir. Azərbaycan SSR-in Konstitusiyası 14.03.1937-ci ildə Fövqəladə 9-cu Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayında qəbul olunmuşdur.

1977-ci ildə SSRİ-nin yeni Konstitusiyası qəbul edildikdən sonra Azərbaycan SSR-in yeni Konstitusiya layihəsi hazırlandı. 02.04.1978-ci il tarixdə o zamanlar Azərbaycan SSR-in birinci katibi vəzifəsində fəaliyyət göstərən Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təklifi ilə SSRİ-nin yeni Konstitusiyası əsasında tərtib olunan yeni konstitusiyanın 73-cü maddə aşağıdakı redaksiyada verilmişdir. “Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir”. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 21.04.1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in sonuncu Konstitusiyası qəbul olunmuşdur. Azərbaycan dilinə dövlət dili statusunun verilməsi Ümummilli lider Heydər Əliyevin xalq qarşısında tarixi xidmətlərindən biridir. Çoxsaylı əlavə və dəyişikliklərə məruz qalmaqla Azərbaycan SSR-in Konstitusiyası, 1995-ci ildə müstəqil Azərbaycan Respublikasının Əsas Qanunu qəbul edilənədək qüvvədə olmuşdur.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ictimai-siyasi və iqtisadi ab-havanın dəyişməsinə, ölkədə gedən proseslərin hüquqi tənzimlənməsinə əsaslı təkan verdi.

Ümumiyyətlə, tarixi təcrübə sübut edir ki, hər bir dövlətin formalaşmasında iki vacib faktor rol oynayır. Bunlardan birincisi, dövlətçiliyin, digəri isə qanunçuluğun inkişaf etdirilməsidir. Ulu Öndər Heydər Əliyev, ilk növbədə ölkə daxilində siyasi sabitliyi bərqərar etməklə bunlardan birincisini gerçəkləşdirmiş oldu. Daha sonra isə bu dahi şəxsiyyət hüquqi dövlət quruculuğu yolunu prioritet istiqamət kimi seçərək, qanunçuluq sahəsində öz dəyərli töhfələrini verməyə başladı. Qanunçuluğun ölkəmizdə bərqərar edilməsi yönündə atdığı ilk mühüm addım Azərbaycan Respublikasının demokratik dəyərlərə söykənən ilk milli Konstitusiyasının qəbul edilməsi oldu. Konstitusiyanın qəbulu ölkəmizin müasir dövlətçilik tarixində yeni bir eranın təməlini qoydu. Konstitusiyada əsas qayə, təməl ideya dövlətin idarə olunmasında, yəni hakimiyyətin mənbəyində xalqın dayanması idi. Digər tərəfdən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının dövlətin ali məqsədi kimi təsbit etmişdi [1, s. 129].

2. Müasir Konstitusiya

Müstəqillik əldə etdikdən sonra yeni Konstitusiyanın qəbul olunması zərurəti yaranmışdır. Bunun üçün Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Konstitusiya komissiyası tərəfindən müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası layihəsi hazırlanmışdır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkəmizdə respublika idarəetmə formasına malik, unitar, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesinə hüquqi baza yaratdı və onun inkişafına güclü təkan verdi. Hakimiyyət bölgüsünün əsas prinsiplərini müəyyən-ləşdirməklə, hüquq və azadlıqların müdafiəsinin qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları üzərinə bir vəzifə olaraq qoydu [2, s. 105-106].

Konstitusiyada dövlətin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq, cəmiy-yətin demokratikləşdirilməsinə və vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olmasına nail olmaq kimi nailiy-yətlər təsbit olunmuşdu. Bundan əlavə qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qur-maq kimi vəzifələri də müəyyən etdi [3].

Konstitusiya özündə aşağıdakı prinsipləri birləşdirir:

1. İnsan, onun hüquq və azadlıqları ali dəyərlərdir (insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqları-nın tanınması, riayət olunması və müdafiəsi dövlətin vəzifəsidir);
2. Suverenliyin daşıyıcısı və hakimiyyətin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır;
3. Sosial siyasət insanın layiqli həyatını və sərbəst inkişafını təmin edən şəraitin yaranmasına istiqamətlənib;
4. Dövlət, xüsusi və bələdiyyə mülkiyyət formaları eyni qaydada tanınır və müdafiə olunur;
5. Dövlət hakimiyyəti qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyəti bölgüsü əsasında həya-ta keçirilir;
6. Yerli özünüidarəetmə demokratik hüquqi dövlətin əsas elementlərindən biri kimi tanınır və ona təminat verilir;
7. İdeoloji və siyasi müxtəliflik, çoxpartiyalılıq tanınır (heç bir ideologiya dövlət və ya məc-buri xarakterli deyil);

8. Beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normaları, Azərbaycan Respubli-kasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr onun qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsidir [4].

Konstitusiya ali hüquqi qüvvəyə, bilavasitə təsirə malikdir və Azərbaycanın bütün ərazisində tətbiq olunur. Azərbaycan Respublikasında qəbul olunan qanunlar və qanun qüvvəli aktlar Azər-baycan Respublikası Konstitusiyasına zidd olmamalıdır.

Konstitusiyada əks olunan prinsipləri əsas götürsək, cəmiyyətin və vətəndaşların firavanlı-ğının təmin edilməsi, ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsi, üçün aşağıdakı niyyətlərini bəyan edir:

- Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq;
- Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək;
- vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq;
- xalqın iradəsini ifadə edən, qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi bir dövlət qur-maq;
- ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq layiqli həyatı təmin etmək;
- ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq, bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək.

Konstitusiya 5 bölmədən, 12 fəsildən və 158 maddədən ibarətdir:

- Birinci bölmə. Ümumi müddəalar;
- I fəsil. Xalq hakimiyyəti.
- II fəsil. Dövlətin əsasları.
- İkinci bölmə. Əsas hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr;
- III fəsil. Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları.
- IV fəsil. Vətəndaşların əsas vəzifələri.
- Üçüncü bölmə. Dövlət hakimiyyəti;
- V fəsil. Qanunvericilik hakimiyyəti.
- VI fəsil. İcra hakimiyyəti.
- VII fəsil. Məhkəmə hakimiyyəti.
- VIII fəsil. Naxçıvan Muxtar Respublikası.
- Dördüncü bölmə. Yerli Özünüidarəetmə;
- IX fəsil. Bələdiyyələr.

- Beşinci bölmə. Hüquq və qanun;
- X fəsil. Qanunvericilik sistemi.
- XI fəsil. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər.
- XII fəsil. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr.

Konstitusiyanın 158 maddəsindən 48-i insan hüquqları və onun təminatına həsr edilmişdir. Konstitusiyanın üçüncü fəslində insan hüquq və azadlıqları təsbit olunmuşdur. Dilindən, dinindən, irqi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, Azərbaycanda yaşayan bütün vətəndaşların hüquq və azadlıqları müəyyən olunmuşdur [5].

12.11.1995-ci il tarixdə keçirilmiş referendumda Konstitusiya layihəsi ümumxalq müzakirəsinə verilmişdir. Referendumda seçicilərin 86 % iştirak etmiş, onların 91,9 %-i lehinə səs vermişdir. Konstitusiya 27.11.1995-ci il tarixdə ümumxalq səsverməsinin nəticələri nəşr edildiyi andan qüvvəyə minmişdir. Konstitusiyanın milli dövlətçilik tarixində müstəsna əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, Ümummilli lider Heydər Əliyevin 01.11.1996-cı il tarixli Fərmanına əsasən hər il 12 noyabrda Konstitusiya Günü kimi qeyd edilməyə başlandı [6].

3. Konsitutsiyaya dəyişikliklərin edilməsi.

Yaranmış zərurətlə əlaqədar Azərbaycan Konstitusiyasına yeni dövrün tələblərinə uyğun olaraq, bir neçə dəfə əhəmiyyətli dəyişikliklər və əlavələr olunmuşdur. 24.08.2002-ci ildə referendum yolu ilə Konstitusiyanın 24 maddəsində 29, 18.03.2009-cu ildə 25 maddəyə 30-dan artıq əlavə və dəyişiklik edilmişdir. 26.09.2016-cı il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə keçirilmiş referendumla Konstitusiyanın 29 maddəsində edilən 41 əlavə və dəyişiklik olunmuşdur [7].

3.1. 2002-ci il referendumu

Konstitusiyada dəyişikliklərin edilməsi ilə bağlı ilk referendum Azərbaycan Respublikası prezidentinin 22.06.2002-ci il tarixli Fərmanına əsasən “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası referendum aktının yeni layihəsi 24.08.2002-ci ildə təyin olunmuş səs verməyə çıxarılmışdı [8].

3.2. 2009-cu il referendumu

Konstitusiyasında dəyişikliklərin edilməsi ilə bağlı ikinci referendum Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 26.12.2008-ci il tarixli qərarı ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi ilə əlaqədar 18.03.2009-cu il tarixdə təyin edilmiş referendumla çıxarılmışdı. Səs vermə seçicilərin 70,83%-nin iştirakı ilə keçmişdir [9].

3.3. 2016-cı il referendumu

08.07.2016-cı il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktı layihəsi barədə sərəncam imzaladı. Həmin tarixlə Prezident sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktının layihəsi rəy verilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə göndərildi.

Nəticə

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi irsi bu gün də Azərbaycan dövlətçiliyinin əsas dayaqlarından biri olaraq qalır və onun ideyaları ölkənin davamlı inkişafına yön verir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkənin beynəlxalq aləmdə mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə, demokratik islahatların həyata keçirilməsinə və hüquqi dövlət quruculuğunun təkmilləşdirilməsinə imkan yaradı. Bu sahədə görülən işlər xalqın rifahı, dövlətin güclənməsi və gələcək nəsillər üçün daha sabit və ədalətli cəmiyyətin qurulması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə etibarilə, milli Konstitusiyanın təntənəsi, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin və Azərbaycan xalqının öz süverenliyini qorumaq, hüquqi dövləti inkişaf etdirmək əzminin bariz nümunəsidir. Bu Konstitusiya bu gün də ölkəmizin demokratik inkişafını və hüquqi sabitliyinin təminatçısı olaraq qalır.

Möhtərəm Prezidentimiz Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Müzəffər Ordumuz tərəfindən 44 Günlük Vətən müharibəsində əzəli Azərbaycan torpağı olan Dağlıq Qarabağ erməni işğalçılarından azad edilmişdir. Bununla da ölkəmizin ərazi bütövlüyü təmin

olunmuş, ata-baba yurdundan didərgin salınmış bir milyondan çox soydaşımızın konstitusion hüququ bərpa edilmişdir. Xalqımızın düşmənin üzərində möhtəşəm zəfəri sayəsində artıq üç ildir ki, 12 noyabr Konstitusiya Günü ölkəmizin hər bir güşəsində bütöv Azərbaycan vətəndaşları tərəfindən daha sevinclə, qürurla və fəxrlə hissi ilə qeyd edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Şəmsiyeva N. Azərbaycanda insan hüquq və azadlıqlarının təminatı və müdafiəsi mexanizmi: tarixi reallıqlar kontekstində // Təhlükəsizlik orqanlarının yaradılmasının 105 illik yubliyinə həsr olunmuş “Azərbaycan Təhlükəsizlik orqanları: tarixi inkişaf və müasirlik” mövzusunda Respublika elmi-praktiki konfransın tezisləri, 2024, səh 129-131.

2. Abdunov N., Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququn əsasları. / Dərs vəsaiti. Bakı 2023. səh 281.

3. <https://heqt.gov.az/az/pages/view/huquqiislahatlar> Elektron resurs

4. <https://mek.az/page2.php?id=1456> Elektron resurs

5. <https://azerbaijan.az/information/105> Elektron resurs

6. <https://azerbaijan.az/information/105> Elektron resurs

7. https://obastan.com/wiki/Az%C9%99azerbaycan_Konstitusiyas%C4%B1 Elektron resurs

8. <https://lacin-ih.gov.az/az/news/12-noyabr-azerbaycan-respublikasinin-konstitusiyagunudur.html> Elektron resurs

9. <https://mst.gov.az/az/legislation/104> Elektron resurs

DÖVLƏT XİDMƏTLƏRİNİN RƏQƏMSALLAŞDIRILMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN TARİXİ XİDMƏTLƏRİ

Şəfiqə Cəfər qızı İmanova

Naxçıvan Dövlət Universiteti

shefiqeimanova@ndu.edu.az

Giriş

Müasir dövrdə dövlət idarəçiliyi sistemlərində rəqəmsallaşma aparıcı tendensiyalardan biridir. Azərbaycanda bu sahədə atılmış əsaslı addımların ideoloji və strateji təməli Heydər Əliyevin siyasi irsi ilə bağlıdır. Ümummilli Liderin hakimiyyəti dövründə əsas qoyulan institusional və hüquqi bazalar sonrakı dövrlərdə rəqəmsal transformasiyaların gerçəkləşməsi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.

1. Heydər Əliyevin dövlət idarəçiliyi konsepsiyası

Heydər Əliyev dövlətçilik prinsipliliyi, hüquqi dövlət quruculuğu və vətəndaş yönümlü idarəetmə modelinə xüsusi önəm vermişdir. Ulu Öndərin çıxışlarında və imzaladığı qərarlarda informasiya texnologiyalarının dövlətin effektivliyini artırmaqda rolü dəfələrlə vurğulanmışdır (Əliyev, 2000).

Məhz onun təşəbbüsü ilə 1990-cı illərin sonlarında informasiya texnologiyalarının idarəetməyə inteqrasiyası ilə bağlı ilk addımlar atıldı. 1999-cu ildə “İnformasiya əldə etmək haqqında” ilk qanun layihələrinin hazırlanması buna sübutdur.

2. Rəqəmsal islahatların hüquqi və idarəetmə ƏSASI

2000-ci illərin əvvəllərində Heydər Əliyevin yaratdığı idarəçilik sisteminin davamı olaraq, rəqəmsal dövlətə keçidin hüquqi bazası formalaşdırılmağa başlandı. 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən bu istiqamətdə ilk dövlət proqramları təsdiqləndi.

Azərbaycan Respublikasında elektron hökumətin formalaşması üzrə Dövlət Proqramı (2005–2008) məhz Heydər Əliyevin siyasi xəttinin davamı idi (Əhmədov, 2022). Bu proqram rəqəmsal dövlət xidmətlərinin inkişafına dair ilk sistemli addım oldu.

3. ASAN Xidmət modeli: Heydər Əliyev irsinin tətbiqi

ASAN Xidmət – vətəndaşlara sürətli, şəffaf və səmərəli xidmət göstərmək üçün yaradılmış unikal modeldir. 2012-ci ildə yaradılan bu sistem vətəndaş yönümlü idarəçiliyin ən bariz nümunəsidir və birbaşa olaraq Heydər Əliyev ideyalarının texnoloji təcəssümüdür (Mammadov, 2021).

ASAN Xidmətin əsas prinsipləri – şəffaflıq, operativlik, əlçatanlıq və vətəndaş məmnunluğu – ümummilli liderin idarəetmə fəlsəfəsinə uyğundur. Bu model sonradan bir sıra beynəlxalq mükafatlara da layiq görülmüşdür.

4. Rəqəmsal transformasiyanın beynəlxalq qiymətləndirilməsi

Azərbaycan BMT-nin 2022-ci il *E-Government Survey*-in əsasən rəqəmsal dövlət inkişafında mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir (UN, 2022). Bu qiymətləndirmələr göstərir ki, Azərbaycanın rəqəmsallaşma siyasəti beynəlxalq miqyasda da rəğbətlə qarşılanır. OECD-nin 2020-ci il hesabatında Azərbaycan hökumətinin rəqəmsal idarəetməyə keçidində yüksək səviyyədə institusional koordinasiya və innovativ yanaşmalar qeyd edilmişdir (OECD, 2020).

5. Nəticə və gələcək perspektivlər

Heydər Əliyevin siyasi irsi müasir Azərbaycan dövlətçiliyində yalnız tarix olaraq deyil, həm də innovativ inkişafın əsas dayaqlarından biri kimi çıxış edir. Onun idarəçilik konsepsiyası rəqəmsallaşmanın səmərəli şəkildə tətbiqi üçün möhkəm əsas yaratmışdır.

Gələcəkdə rəqəmsallaşma sahəsində süni intellekt, blokçeyn texnologiyaları və açıq hökumət kimi yanaşmaların ASAN modeli üzərində inkişaf etdirilməsi Heydər Əliyevin vətəndaş mərkəzli dövlət quruculuğu anlayışının davamıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev, H. (2000). *Azərbaycanın dövlət quruculuğu strategiyası*. Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı.
2. Əhmədov, T. (2022). *Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal transformasiya strategiyası və Heydər Əliyev siyasətinin mirası*. Bakı: Elm və Təhsil.
3. Mammadov, R. (2021). "Heydər Əliyev irsi və rəqəmsal transformasiya: dövlət idarəetməsində müasir yanaşmalar." *Azərbaycan Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Elmi Əsərləri*, № 4, s. 25–32.
4. OECD. (2020). *Digital Government in Azerbaijan: Strengthening the Institutional and Policy Framework*.
5. United Nations. (2022). *E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government*. ASAN Xidmət. (2023). Rəsmi hesabat. www.asan.gov.az

AZƏRBAYCANIN İQTİSADI İNKİŞAFINDA VƏ NEFT STRATEGİYASININ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Cahan Niftalı qızı Quliyeva

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

quliyeva.cahan@azmiu.edu.az

Giriş

Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın iqtisadi əsaslarını formalaşdırmaqda mühüm rol oynamışdır.

1993-cü ildə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ölkədəki xaos iqtisadi vəziyyəti sabitləşdirmək üçün ciddi islahatlara başladı. Onun dövründə iqtisadiyyatda liberallaşma, özəlləşdirmə və bazar iqtisadiyyatına keçid prosesləri sürətləndirildi. Heydər Əliyevin ən önəmli təşəbbüslərindən biri “Əsrin müqaviləsi” adlandırılan neft müqaviləsinin 1994-cü ildə imzalanması oldu. Bu müqavilə Azərbaycanın Xəzər dənizindəki neft ehtiyatlarının beynəlxalq konsorsiumlar tərəfindən işlənməsini nəzərdə tuturdu. Bu addım ölkəyə milyardlarla dollar sərmayə axınına səbəb oldu və Azərbaycanın beynəlxalq arenadakı rolunu gücləndirdi.

Neft strategiyası hər bir neft hasil edən ölkə üçün iqtisadi, siyasi və sosial baxımdan həyati əhəmiyyət daşıyan konseptual və praktik yanaşmalar toplusudur. Bu strategiya ölkənin təbii resurslarını effektiv şəkildə idarə etməsinə, gəlirləri maksimallaşdırmasına və milli təhlükəsizliyini təmin etməsinə yönəlmişdir. Xüsusilə, enerji resursları ilə zəngin ölkələr üçün neft strategiyası həm daxili, həm də xarici siyasətin mühüm hissəsidir.

Neft strategiyası hər bir enerji resurslarına malik ölkənin iqtisadi və siyasi inkişafında həlledici rol oynayır. Bu strategiyanın düzgün formalaşdırılması və tətbiqi milli maraqların qorunması, gələcək nəsillər üçün davamlı iqtisadi əsasın yaradılması və beynəlxalq arenada rəqabət qabiliyyətinin təmin olunması baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Neft yalnız təbii sərvət deyil, eyni zamanda strateji üstünlük və milli inkişafın mühərrikidir.

Heydər Əliyevin neft strategiyasının davamı kimi, BTC neft boru kəmərinin çəkilməsi təşəbbüsü irəli sürüldü. Bu layihə Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılmasında strateji rol oynadı və ölkənin enerji təhlükəsizliyini təmin etdi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) Boru Kəməri, Xəzər dənizi sahilində yerləşən Azərbaycan neftinin beynəlxalq bazarlara çıxarılması üçün nəzərdə tutulmuş mühüm enerji layihəsidir. Bu kəmər Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ərazisindən keçərək, Aralıq dənizinin Türkiyənin Ceyhan limanına qədər uzanır. BTC boru kəməri həm iqtisadi, həm də geosiyasi baxımdan region üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. BTC boru kəməri Azərbaycan neftinin Rusiya və İran kəmərlərindən asılı olmadan dünya bazarına çıxarılmasına imkan yaradır. Bu layihə Azərbaycan üçün iqtisadi müstəqillik və enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi baxımından mühüm addım olmuşdur. Kəmərin eyni zamanda Gürcüstan və Türkiyənin də enerji tranzit ölkəsi kimi rolunu gücləndirmişdir. Layihə BP (British Petroleum) başda olmaqla bir sıra beynəlxalq enerji şirkətləri tərəfindən həyata keçirilib. Kəmərin inşası 2002-ci ildə başlayıb və 2006-cı ildə başa çatdırılıb. Layihənin ümumi dəyəri təxminən 4 milyard ABŞ dolları təşkil edib. BTC layihəsi həyata keçirilərkən ətraf mühitin qorunmasına və yerli icmaların maraqlarının nəzərə alınmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Bununla belə, bəzi ekoloji qurumlar kəmərin müəyyən hissələrində ətraf mühitə potensial təsirlər barədə narahatlıqlar bildirmişlər. Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri, Cənubi Qafqaz və ümumilikdə Avrasiya üçün mühüm enerji arteriyası hesab olunur. Bu layihə yalnız Azərbaycan iqtisadiyyatına deyil, həm də regional əməkdaşlığa və Avropa enerji təhlükəsizliyinə töhfə verir. Neft gəlirləri hesabına ölkədə sosial infrastrukturun (təhsil, səhiyyə, yol, enerji sistemləri və s.) inkişafı üçün proqramlar həyata keçirildi. Neft Fondu yaradıldı ki, gəlirlər şəffaf şəkildə idarə olunsun və gələcək nəsillər üçün ehtiyatlar toplansın. Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında hazırlanmış və həyata keçirilmiş neft strategiyası Azərbaycan iqtisadiyyatının lokomotivinə çevrildi. Bu siyasət nəticəsində ölkə iqtisadi cəhətdən möhkəmləndi, siyasi sabitlik bərqərar oldu və Azərbaycan beynəlxalq enerji xəritəsində mühüm yer tutdu. [1]

Azərbaycanın müasir tarixi Heydər Əliyev şəxsiyyəti ilə sıx bağlıdır. Onun rəhbərliyi dövründə ölkədə yalnız siyasi sabitlik deyil, həm də iqtisadi inkişafın təməli qoyulmuşdur. Xüsusilə, Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi neft strategiyası, Azərbaycanın beynəlxalq enerji bazarına çıxışı və iqtisadi müstəqilliyinin təmin olunmasında həlledici rol oynamışdır.

1990-cı illərin əvvəllərində SSRİ-nin dağılması və Ermənistanla müharibə səbəbindən Azərbaycan dərin iqtisadi və siyasi böhranla üzləşmişdi. Ölkədə inflyasiya, işsizlik, sənayenin dağılması və investisiya çatışmazlığı hökm sürürdü. Məhz belə bir şəraitdə, 1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycanda sabitlik və idarəolunanlıq mərhələsi başlandı. Onun rəhbərliyi altında hüquqi və institusional islahatlara start verildi, iqtisadiyyatın liberallaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atıldı.

Heydər Əliyevin ən böyük uğurlarından biri, Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılmasını təmin edən “Əsrin Müqaviləsi”nin imzalanması oldu. 1994-cü il 20 sentyabr tarixində imzalanan bu müqavilə 11 xarici ölkədən 13 neft şirkətini əhatə edirdi. Müqavilə Azərbaycanın Xəzər dənizindəki neft ehtiyatlarının işlənməsi və ixracı ilə bağlı idi və ölkənin iqtisadi inkişafında dönüş nöqtəsi oldu. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə reallaşan digər strateji layihə isə Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) əsas ixrac neft boru kəməri oldu. Bu layihə Azərbaycanın neftini dünya bazarlarına təhlükəsiz və müstəqil şəkildə çıxarmağa imkan yaratdı. BTC boru kəməri yalnız iqtisadi deyil, həm

də geosiyasi baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Bu, Azərbaycanın Qərb ilə integrasiyasını gücləndirdi və ölkənin regional və global enerji xəritəsində mühüm oyunçuya çevrilməsini təmin etdi.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycan xarici investorlar üçün cəlbedici məkana çevrildi. Neft sektoru ilə yanaşı, digər sahələrə də investisiyalar artdı. Bu strategiya sayəsində ölkədə yeni iş yerləri yaradıldı, milli gəlir artdı və infrastruktur layihələri reallaşdı. Paralel olaraq, qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəlik siyasətlər də formalaşdırıldı ki, bu da iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi məqsədi daşıyırdı.

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət və neft strategiyası Azərbaycanın inkişaf yolunu müəyyənləşdirdi. Onun uzaqgörənliyi və siyasi iradəsi sayəsində Azərbaycan iqtisadi sabitliyə, enerji təhlükəsizliyinə və beynəlxalq nüfuza sahib bir ölkəyə çevrildi. Bu strateji xətt, onun siyasi varisi olan İlham Əliyev tərəfindən də uğurla davam etdirilir və müasir Azərbaycanın iqtisadi modelinin əsasını təşkil edir. Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra qarşılaşdığı əsas problemlərdən biri iqtisadiyyatın iflic vəziyyəti idi. Sovet İttifaqının dağılması ilə ölkə planlı iqtisadiyyat sistemindən sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçid prosesində dərin sosial-iqtisadi böhranla üzləşmişdi. Məhz bu mürəkkəb şəraitdə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyini möhkəmləndirməklə yanaşı, ölkənin iqtisadi inkişaf konsepsiyasını və neft strategiyasını müəyyən etdi. Onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən islahatlar, xüsusən "Əsrin müqaviləsi" adlandırılan neft sazişi, ölkənin iqtisadi dirçəlişində həlledici rol oynadı.

Heydər Əliyev dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas prioritet istiqamətləri müəyyən olunaraq struktur islahatlarına start verildi. O, bazar iqtisadiyyatına keçidi sürətləndirmək, özəlləşdirməni həyata keçirmək və xarici investisiyaları cəlb etmək üçün hüquqi baza yaratmağa başladı. Aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycan 1996-cı ildən etibarən iqtisadi artım dövrünə qədəm qoydu.

- 1995-ci ildə qəbul olunan Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatların dərinləşdirilməsi haqqında dövlət proqramı;

- özəlləşdirmə üzrə dövlət proqramının hazırlanması və tətbiqi;
- kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş inkişaf mexanizmləri;
- xarici sərmayənin hüquqi qorunmasını təmin edən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi.

Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın islahatlarını müsbət qiymətləndirmişdilər. Azərbaycanın neft sənayesi tarixən mühüm əhəmiyyət kəsb etsə də, 1990-cı illərin əvvəllərində bu sahə ciddi tənəzzül yaşayırdı. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1994-cü ilin 20 sentyabrında dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə bağlanmış "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın iqtisadi inkişafında dönüş nöqtəsi oldu.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə formalaşan iqtisadi inkişaf modeli və neft strategiyası Azərbaycanı regionun aparıcı iqtisadi güclərindən birinə çevirdi. Onun uzaqgörən siyasəti nəticəsində ölkə yalnız enerji sektorunda deyil, həm də beynəlxalq münasibətlər sistemində strateji aktora çevrildi.

Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafının təməlində məhz Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi konsepsiyalar dayanır. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafı müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkənin sosial rifahının təmin olunması, infrastrukturun müasirləşdirilməsi və beynəlxalq iqtisadi sistemə integrasiyası baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Son illərdə neft və qaz sektorunda əldə edilən nailiyyətlər, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində atılan addımlar və iqtisadi islahatlar Azərbaycanın iqtisadi inkişafının aktuallığını daha da artırmışdır.

1994-cü ildə imzalanmış "Əsrin müqaviləsi" ilə Azərbaycan dünya enerji bazarında strateji mövqeyə sahib ölkəyə çevrildi. Bu müqavilə və sonrakı layihələr – Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) və Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTE) kimi boru kəmərləri vasitəsilə ölkənin enerji ehtiyatları beynəlxalq bazarlara çıxarıldı. Bu, milli gəlirlərin artırılmasına və iqtisadi sabitliyin təmin olunmasına səbəb oldu. [2]

Azərbaycan hökuməti son illərdə iqtisadiyyatın inkişafına xüsusi önəm verir. Kənd təsərrüfatı, turizm, sənaye, informasiya texnologiyaları və nəqliyyat sahələrində irəliləyişlər qeydə alınmışdır.

Bu, həm daxili bazarın inkişafına, həm də ixrac potensialının artmasına şərait yaradır. Azərbaycan iqtisadiyyatının uzun illər əsas dayaqlarından biri neft sənayesi olmuşdur. Lakin son illərdə dünya enerji bazarlarında baş verən dalğalanmalar və neftin qiymətindəki qeyri-sabitlik, ölkənin iqtisadi inkişafının davamlı və dayanıqlı olması üçün qeyri-neft sektorunun inkişafını prioritetə çevirmişdir. Bu istiqamətdə atılan addımlar, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və yeni iş yerlərinin yaradılması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı, regionların sosial-iqtisadi inkişafını da sürətləndirir. Kənd təsərrüfatı, turizm, informasiya texnologiyaları, yüngül sənaye və xidmət sahələri bu istiqamətdə əsas sektorlar kimi çıxış edir. Bu sahələrin inkişafı həm də ixrac potensialını artırmaqla ölkəyə valyuta axınını təmin edir.

Azərbaycan hökuməti qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün bir sıra islahatlar həyata keçirmişdir. Vergi və gömrük güzəştləri, investisiya təşviqi sənədləri, sənaye parklarının və aqroparkların yaradılması bu islahatların nümunələridir. Eyni zamanda, sahibkarlığın inkişafı üçün verilən güzəştli kreditlər və subsidiya proqramları da sahibkarları qeyri-neft sahələrinə yönəldir.

Regionların potensialından səmərəli istifadə olunması qeyri-neft sektorunun inkişafında xüsusi rol oynayır. Hər bir regionun iqlim və təbii resurs xüsusiyyətlərinə uyğun sahələrin inkişafı, həm yerli məşğulluğu artırır, həm də daxili bazarın tələbatını ödəyir. Məsələn, Aran bölgəsində kənd təsərrüfatı, Qəbələ və Şəki kimi bölgələrdə isə turizm sektoru inkişaf etdirilir. Müasir dövrdə ölkələrin davamlı inkişafı təkcə paytaxt şəhərlərinin və əsas sənaye mərkəzlərinin deyil, həm də regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə sıx bağlıdır. Regionlar – coğrafi, iqtisadi və sosial baxımdan spesifik xüsusiyyətlərə malik olan ərazilər – ölkənin ümumi inkişaf strategiyasının ayrılmaz hissəsidir. Onların potensialının düzgün qiymətləndirilməsi və effektiv idarə olunması həm iqtisadi dayanıqlığın, həm də sosial rifahın təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

Regionlar kənd təsərrüfatı, sənaye, turizm və digər sahələr üzrə yerli iqtisadiyyatın əsas dayaqıdır. Yerli resursların istifadəsi, əmək bazarının formalaşması və istehsalın yerli səviyyədə təşkili bölgələrin milli iqtisadiyyata verdiyi töhfəni artırır.

Regionlar əhalinin böyük hissəsini özündə cəmləşdirir. Bu ərazilərdə təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və digər sosial xidmətlərin inkişafı cəmiyyətin ümumi rifah səviyyəsinə birbaşa təsir göstərir. Regionlar milli kimliyin, adət-ənənələrin və mədəni irsin daşıyıcılarıdır. Hər bir bölgə özünəməxsus folkloru, tarixi abidələri və mətbəxi ilə ölkənin ümumi mədəni xəzinəsini zənginləşdirir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün görülən tədbirlərə baxmayaraq, bir sıra çağırışlar da mövcuddur. İnnovasiya və texnologiyalara keçidin sürətləndirilməsi, insan kapitalının inkişafı və rəqabət mühitinin gücləndirilməsi bu sahədə vacib istiqamətlərdəndir. Bununla yanaşı, xarici investisiyaların cəlb olunması və ixrac bazarlarının genişləndirilməsi də önəmli vəzifələrdəndir.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı Azərbaycanın davamlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Bu sahəyə yönələn diqqət və dəstək, ölkənin gələcək illərdə enerji resurslarından asılılığını minimuma endirməyə və daha dayanıqlı bir iqtisadi model formalaşdırmağa imkan verəcəkdir.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafı yalnız iqtisadi göstəricilərlə deyil, həm də sosial rifahın artırılması, dayanıqlı və inklüziv inkişafın təmin olunması baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Mövcud çağırışlara uyğun olaraq həyata keçirilən islahatlar və inkişaf strategiyaları ölkənin gələcək iqtisadi modelinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, iqtisadi inkişaf məsələsi Azərbaycanın müasir dövründə həm elmi, həm də praktiki baxımdan olduqca aktualdır. [3]

Azərbaycanın iqtisadi inkişafı ölkənin ümumi rifahı, sosial sabitliyi və beynəlxalq mövqeyinin güclənməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Son illərdə ölkə, xüsusilə neft və qaz sənayesindəki irəliləyişlərdən istifadə edərək iqtisadi inkişafını sürətləndirib. Lakin bununla yanaşı, qeyri-neft sektorunun inkişafı da prioritetlərdən biri olmuşdur.

İqtisadi inkişaf, ümumilikdə ölkənin həyat keyfiyyətinin artmasına səbəb olur. Azərbaycanda əldə edilən iqtisadi nailiyyətlər, xalqın həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə, iş yerlərinin artmasına və sosial problemlərin həllinə müsbət təsir göstərir. Ölkənin iqtisadiyyatında baş verən müsbət dəyişikliklər, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri üçün daha yaxşı imkanlar yaradır. Azərbaycanın iqtisadi

sadi inkişafı və ümumi rifahı son illərdə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Ölkə müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra iqtisadiyyatda fundamental dəyişikliklər baş vermişdir.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafı bir neçə əsas amil ilə əlaqəlidir, o cümlədən enerji resursları, kənd təsərrüfatı, sənaye sektoru və xidmət sahəsi. Azərbaycanın iqtisadi inkişafında ən mühüm rol oynayan sektor neft və qaz sənayesidir. Xəzər dənizində yerləşən zəngin neft və qaz yataqları ölkənin iqtisadiyyatı üçün mühüm mənbədir. Neft və qaz ixracı, ölkə üçün valyuta gəlirləri və xarici ticarət balansının müsbət olması ilə nəticələnir. Bu sektor həmçinin xarici investisiyaların cəlb edilməsinə və yeni texnologiyaların tətbiqinə şərait yaradır. Bununla yanaşı, Azərbaycanın neft gəlirlərindən səmərəli istifadə edərək, qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək məqsədilə müxtəlif proqramlar həyata keçirilir. Nəticədə, qeyri-neft sektorunda da müsbət inkişaf tendensiyaları müşahidə edilir. [4]

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın əsas sahələrindən biridir. Ölkə əkinçilik və heyvandarlıq sahəsində böyük potensiala malikdir. İxrac üçün əsas məhsullar arasında pambıq, tütün, meyvə və tərəvəzlər, həmçinin heyvandarlıq məhsulları yer alır.

Son illərdə kənd təsərrüfatı sektorunda həyata keçirilən islahatlar, yeni texnologiyaların tətbiqi və subsidiyaların artırılması bu sahənin inkişafına töhfə verib.

Azərbaycanın sənaye sektoru, əsasən, neft emalı, kimya sənayesi, maşınqayırma, metal emalı və yüngül sənaye sahələrində inkişaf edir. Dövlətin təşviqi ilə yerli istehsalın artırılması və xarici bazarlara məhsul ixracının genişləndirilməsi istiqamətində müxtəlif layihələr həyata keçirilir. İstehsalatın müxtəlifləşdirilməsi və texnologiyaların müasirləşdirilməsi ölkənin sənaye potensialını artırır.

Xidmətlər sektoru, xüsusilə turizm, maliyyə, informasiya texnologiyaları və ticarət sahələrində böyük bir inkişaf nümayiş etdirir. Azərbaycanın müasir infrastruktur layihələri və beynəlxalq tədbirləri cəlb etməsi, turizmin artmasına səbəb olub. Xüsusilə, Bakıda yüksək keyfiyyətli otellər, restoranlar və digər xidmət sahələri inkişaf edib. Azərbaycanın nəqliyyat infrastrukturunu, ölkənin iqtisadiyyatını gücləndirməkdə və ümumi rifahı artırmaqda mühüm rol oynayır.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Erzurum qaz kəməri, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti kimi nəqliyyat və enerji layihələri Azərbaycanın beynəlxalq bazarlara çıxışını təmin edir.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafında ən vacib amillərdən biri də insan kapitalının inkişafıdır. Təhsil sektorunda həyata keçirilən islahatlar, yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması, ölkə iqtisadiyyatının innovativ sahələrində mütəxəssislərin yetişdirilməsi üçün müsbət şərait yaradır. Azərbaycanın yüksək təhsil müəssisələri və xarici universitetlər ilə əməkdaşlıq, gənc nəslin beynəlxalq əmək bazarına uyğun şəkildə hazırlanmasına şərait yaradır.

Azərbaycanın ümumi rifahının yüksəlməsi, həmçinin sosial siyasət sahəsindəki islahatlarla əlaqəlidir. Dövlətin əhəlinin sosial təminatını yaxşılaşdırmaq, yoxsulluğu azaltmaq, işsizlik səviyyəsini aşağı salmaq istiqamətində həyata keçirdiyi proqramlar öz müsbət nəticələrini verməkdədir. Sosial müavinətlər, pensiyalar və digər sosial yardımlar, əhəlinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir.

Azərbaycan, neftdən asılılığını azaltmaq və iqtisadiyyatını daha dayanıqlı etmək məqsədilə iqtisadi diversifikasiya prosesini sürətləndirir. Yenilikçi texnologiyalar, rəqəmsal iqtisadiyyat, yaşıl enerji və ətraf mühitin qorunması sahələrində inkişaf məqsədilə müxtəlif layihələr həyata keçirilir. Həmçinin, qeyri-neft sahələrində dövlətin dəstəyi ilə yeni iş yerləri yaradılır.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafı və ümumi rifahı, enerji resurslarından düzgün istifadə edilməsi, kənd təsərrüfatı və sənaye sahələrinin inkişafı, infrastruktur layihələri və sosial siyasətə verdiyi önəm sayəsində yüksək tempə irəliləyir. Dövlətin həyata keçirdiyi islahatlar və iqtisadiyyatın diversifikasiyası, Azərbaycanın gələcəkdə daha dayanıqlı və rifah içində bir cəmiyyət qurmasına imkan verir.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafında neft və qaz sektoru mühüm yer tutur. Xəzər dənizində yerləşən zəngin təbii ehtiyatlar, ölkəni dünya enerji bazarlarında vacib oyunçuya çevirib. Neft gəlirləri, iqtisadiyyata daxil olan xarici investisiyaların artmasına, infrastrukturunun inkişafına və yeni layihələrin həyata keçirilməsinə şərait yaradıb. Bu sahə həmçinin dövlət büdcəsinin formalaşmasında əsas rol oynayır.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafı, ölkənin ümumi rifahını yüksəltmək və beynəlxalq mövqeyini gücləndirmək üçün vacibdir. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, infrastruktur layihələrinin inkişafı və beynəlxalq əməkdaşlığın artırılması ölkənin gələcəyinə müsbət təsir göstərəcək. Lakin bu inkişafın davamlı olması üçün bir sıra çətinliklərin aradan qaldırılması və düzgün iqtisadi siyasətin aparılması vacibdir. [5]

Azərbaycanın iqtisadi inkişafı əsasən neft sektorunun uğurları ilə bağlı olsa da, ölkə bu sektora olan asılılığını azaldaraq iqtisadiyyatını daha da şaxələndirməyə çalışır.

Azərbaycanın uzunmüddətli iqtisadi inkişafının təmin edilməsi üçün neft strategiyasının inkişafı, xarici investisiyaların cəlb edilməsi və qeyri-neft sahələrinin inkişafı əsas faktorlardır. Bu yolla Azərbaycan daha dayanıqlı, sabit və rəqabətədavamlı iqtisadiyyat qurmağı hədəfləyir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı, 2002
2. Ələkbərov U.K. Davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın əsaslar. Bakı, Təhsil, 2013, 234 s.
3. Ələkbərov U.K. İnsan inkişafının əsasları. Bakı, Azpoliqraf, 2016, 280 s.
4. Ələkbərov U. Rəhimli R., Həbibova Z., Həsənov M. İnsan potensialına əsaslanan sosial müəssisələr Azərbaycanda davamlı innovativ inkişaf texnologiyası kimi. Bakı, Elmin İnkişaf Fondu, 2018, 216 s.
5. İsayev A.S. Neft sənayesinin ümumi texniki-iqtisadi probleminin ona olan təsirlər formalı həlli”. Bakı: Azərnəşr, 2006

Mingəçevir Dövlət Universiteti

**Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin
anadan olmasının 102-ci ildönümünə həsr olunmuş
“Heydər Əliyev irsi Azərbaycan xalqının milli sərvətidir”
RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSININ
M A T E R İ A L L A R I**

I cild

2-3 may 2025-ci il

Yığılmağa verilib: 08.05.2025
Çapa imzalanıb: 15.05.2025